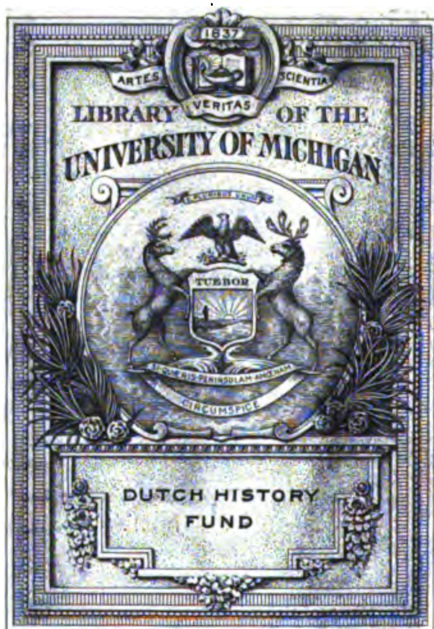

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1798.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

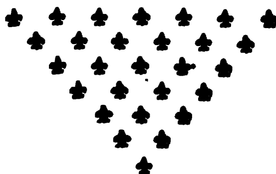
tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1798.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
by A. VAN DER KROE,
en
by J. YNTEMA EN ZOON.
1798.

Dutch lit.
Nijhoff 10-7-27

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Leven van Joseph in Leerredenen, door BERNARDUS VAN MARKEN, *Predikant te Hoorn. Eerste Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1797. *In gr.* 8vo. 302 *bl.*

In meer dan *één opzigt is* JOSEPH's Geschiedenis eene der *merkwaardigsten* en belangrykSten, die wy, zo wel *in* vroegere als in laatere Gedenkschriften, aantreffen. Niet eene der minst gewigtige waarheden, welke die Geschiedenis, in een spreekend voorbeeld, vertoont, is, het onzigtbaar bestuur der Godheid, door schynbaar natuurlyke middelen, de lotgevallen der menschen eene wending doende neemen, tot het daarstellen van uitkomsten, om welke voort te brengen die middelen geenzins berekend scheenen. De verscheidenheid van karakters, welke die Geschiedenis vertoont; de werking der menschelyke hartstogten; het schoone en behaaglyke der Deugd, het afschuwelyke der Ondeugd —— deeze en nog meer nutte leeringen, welke de wysgeerige beschouwer uit MOZES Verhaalen kan afleiden, stellen JOSEPH's Geschiedenis tot een gepast voorwerp van opmerkinge en bemoediginge in godsvrugt en pligtmaatigheid, voor de zulken, die in de aloude Verhaalen niet slegts voedzel voor den weetlust, maar vooral voor het eerlyk hart, zoeken. Welgeplaatst is daarom het bestaan der Godgeleerden en Zedeschryvers, die de taak op zich namen, om de gewigtige waarheden en nutte leeringen, in de gewyde Verhaalen opgesloten, te ontwikkelen en ten nutten gebruike aan te wenden. Onder de geenen, welke in het bearbeiden van deeze taak niet ongelukkig geslaagd zyn, mogen wy den Eerw. VAN MARKEN plaatzen; en dunkt ons daarom geenzins vreemd het verlangen der Leden zyner Gemeente, welke 's Mans Leerredenen van den Kanzel hoorden voordraagen, om het leerzaame en stigtelyke van dezelve, door herhaalde leezing, ten meerderen voordeele te doen dienen. Regelmaatig

en geleidelyk is de manier van behandelinge, en zeer geschikt om de aandagt der Toehoorderen te hulp te koomen. Styl en taal zyn het belangryk onderwerp waardig, en verdient ook hierom de Eerw. VAN MARKEN lof boven veelen, die de gewigtige zaaken, welke zy behandelen, door eene aanstootlyke slordigheid ontluisteren. Onder de betere klassen van Opstellen, in hunne soort, schroomen wy daarom niet, deeze Leerredenen te rangschikken. Alleenlyk zouden wy wel gewenscht hebben, dat VAN MARKEN zomtyds minder uitvoerige Texten op eenmaal ter behandelinge zich hadt voorgesteld. Overvloed van stoffe brengt hem hierdoor meermaalen in de noodzaaklykheid, om over gewigtige waarheden of stellingen eenigzins vlugtig heen te loopen.

De bondel, dien wy thans voor ons hebben, bevat negen Leerredenen; de laatste loopt over het verhaal van JOSEPH's tweede onderhandeling met zyne broederen, eindigende met JUDA's treffende aanspraak. Eenerlei is gemeenlyk zyne verdeeling. Eerst vermeldt hy, by manier van omschryvinge of uitbreidinge, den hoofdzaaklyken inhoud van het Textverhaal. Daarnaa staat hy stil op de meest opmerkelyke byzonderheden, in den Text begrepen. Eindelyk draagt hy de nutte lessen voor, welke de ontwikkelde byzonderheden aan de hand geeven.

Tot eene proeve zullen wy eenige staalen der wyze van behandelinge voorleggen. Wy verkiezen daartoe, vooreerst, des Leeraars aanmerkingen op JOSEPH's gedrag, by de eerste komst zyner broederen, door MOZES verhaald, *Gen.* XLII: 1—28. „ Wat moeten wy van „ *Joseph's* gedrag omtrent zyne broeders, by hun eerste „ komst in *Egypte*, oordeelen, en welk besluit mogen „ wy daaruit maken, ten aanzien van zyn karacter?" Deeze Vraag wordt hier op de volgende wyze beantwoord, om JOSEPH's gedrag van blaam te zuiveren. „ Wanneer „ wy alle de omstandigheden, die hier plaats hadden, in „ aanmerking nemen, zie ik geene blyken van wraakzugt, „ waar door *Joseph* zoude zyn gedreven geweest, om „ zyne broeders hard te behandelen en te benaauwen; „ de tranen, welke hy stortede, de uitrusting, welke hy „ hun beval te geven tot de reise; dat hy 't alleen by „ verontrusting en opwekking van hun geweten liet berusten; zyn dat uitwerkzels van de wraakzugt, wanneer „ die het hart ingenomen heeft? Immers neen! hy moet

„ dan

„ dan noodwendig andere redenen gehad hebben voor
„ zulk een gedrag; uit het geheele beloop van zaken
„ ſchynt het my toe, dat *Joſeph*, die by den algemeenen
„ hongersnood niet anders verwachten kon, dan dat 'er
„ van zyn maagſchap ook tot hem zouden komen, om
„ koorn te koopen, te voren reeds ontworpen had, hoe
„ hy, wanneer zy kwamen, hen bejegenen, en allengs
„ ſchikkingen maken zou, om het ganſche huis zyns
„ vaders in *Egypte* op de beste wyze over te brengen,
„ en weldadigheid aan hetzelve te bewyzen. Wanneer
„ dit zyn voornemen geweest is, gelyk by de uit-
„ komst bleek, om aan zyns vaders huis weldadigheid te
„ bewyzen, dan ſtond het zyne wysheid vry, middelen
„ te kiezen, die ſchoon zy in den beginne hard ſche-
„ nen, echter van agteren tot dat weldadig oogmerk moes-
„ ten medewerken; en uit dat oogpunt zyn gedrag inge-
„ zien zynde, is 'er over 't algemeen beſchouwd, niets
„ berispelyks in. Een wys mensch moet toch wel eens
„ ter bereiking van zyne oogmerken middelen gebruiken,
„ die in het oppervlakkige beſchouwd, vreemd zyn, en
„ zyn karacter geen eer ſchynen aan te doen. En, in de
„ daad, de omſtandigheden, waar in *Joſeph* zich toen
„ bevond, de geaartheid zyner broederen die hy kende,
„ vereischten de alleruiterſte omzichtigheid in de uitvoering
„ van zyn voornemen; door eene al te vroege ontdekking
„ en toegevende goedheid, zoude hy het ontzag, waarin
„ hy zich by zyne broeders ſtellen wilde, verzwakt,
„ en hun mogelyk aanleiding gegeven hebben, om op
„ eene andere wyze dan hy dienſtig vindt, uit zyne ver-
„ heffing voordeel te willen trekken. Hy moest vooraf
„ verzekerd zyn, welk in 't algemeen de tegenwoordige ge-
„ zindheid en denkwyze zyner broederen was; of hy ze,
„ zonder voor de gevolgen te vreezen te hebben, gerust
„ kon overbrengen in een land, daar hy nu zulk een
„ groot gezag had; getrouw toch te zyn aan den Koning
„ in dat land, en voor deszelfs rust en geluk te zorgen,
„ was in die betrekking ook wel degelyk zyn plicht.
„ Hy moest weten, of zy hunnen ouden vader die ach-
„ ting en liefde toedroegen, die nodig waren om met
„ volkomen gerustheid de bezorging van deszelfs welzyn in
„ hunne handen te kunnen toevertrouwen. Hy wilde we-
„ ten hoe zy omtrent zyn lieven broeder *Benjamin* dag-
„ ten; of de nyd die hen tegen hem had opgerokkend,
„ zich ook tegen dien openbaarde; of zy ook berouw

„ hadden van 't geen zy tegen hem misdaan hadden; en „ of zy onderling zoo gezind waren, dat zy elkanderen „ in het genot van hun geluk, wanneer hy daar toe de „ beste schikkingen gemaakt had, niet zouden stooren, „ op dat het hem van agteren niet berouwen mogt, dat „ hy ze naar *Egypte* had gelokt. Dit te onderzoeken, „ en hen 't gepleegde onrecht, indien zy 't nog niet in- „ zagen, te doen gevoelen, om hen door de vergiffenis, „ en door de goede gevolgen, welke God daaruit had „ voordgebragt, des te meer te treffen en te verblyden, „ en hun het aanstaand geluk door voorafgaande bittere „ aandoeningen nog smakelyker te maken; dit was in 't „ gemeen het oogmerk van *Joseph's* gedrag, dat hy hier „ omtrent zyne broeders hield; en even dit vertoont ons „ den man in zyn groot karacter; hy wist over zyne „ liefde en aandoeningen te heerschen, en gebruikt zulk „ eene voorzichtige wysheid, die veel edeler is, dan „ zwakke liefde, welke menigmaal schadelyk bevonden „ wordt."

Naa dit alles in eenige byzonderheden nader te hebben ontwikkeld, opper. VAN MARKEN eene tweede Vraag, inhoudende, dat hoewel JOSEPH al gewigtige redenen hadde om dus met zyne broeders te handelen, „ of het even- „ wel niet onnatuurlyk was, zynen ouden vader zoo zeer „ te bedroeven, door hem ook van *Benjamin* te willen „ berooven?" Het antwoord luidt: „ Ik erken, deze be- „ denking heeft in den eersten opslag veel schyn; echter „ zal het niemand, denk ik, in de gedagte komen, dat „ *Joseph* het voornemen heeft gehad, om het hart van „ zynen vader te wonden en hem diep te bedroeven; „ maar wat zullen wy dan op deze bedenking antwoor- „ den? wy moeten, dunkt my, vooral het hoofdoogmerk „ van *Joseph* in de vordering, dat zy *Benjamin* tot hem „ medebragten, onder het oog houden; hy wilde daar „ door zyne broeders meer beproeven, hoe zy zich om- „ trent *Benjamin* gedragen hadden, 't geen hy daar uit „ zoude kunnen opmaken, of *Jakob* hem aan hun zoude „ toevertrouwen; dat deze niet mede gereisd was, kon „ hem toch nog bedenkelyk voorkomen; hy wist de oor- „ zaak daar van niet, de broeders hadden daar van niets „ laten blyken; ook wilde hy mogelyk daar door kennis „ nemen, of zyn vader waarlyk dagt, dat hy dood was; „ daar hy anders, indien hy 'er iets van geweten had, „ dat *Joseph* in *Egypte* was, uit het verlangen van den

„ eer-

„ eerſten Staatsdienaar om *Benjamin* te zien, ligtelyk iets „ zoude gegist hebben. En nu ontſtaat de voorname „ zwarigheid, ten aanzien van *Joſeph's* handelwyze, daar „ uit, dat men zonder genoegzaam bewys veronderſtelt, „ dat hy de treurigheid van *Jakob* over het gemis van „ *Benjamin* vooraf gezien, en zyn treurigen toeſtand by „ die gelegenheid zich zoo levendig heeft voorgeſteld, „ als wy dien in het vervolg beſchreven vinden, en even- „ wel 'er zoo ſterk op heeft kunnen ſtaan, dat men zyn „ jongſten broeder zou medebrengen. Schynt het tegen- „ deel niet by de uitkomst te blyken? want toen *Joſeph* „ by de tweede ontmoeting hoorde, wat zyn vader door „ den eisch om *Benjamin* mede te laten gaan, geleden „ had, *kon hy zich niet langer verbergen.* Hoe konde „ *hy* geloven, indien zy zich wel omtrent *Benjamin* ge- „ dragen hadden, dat *Jakob*, daar hy nu reeds over de „ 20 jaren oud was, 'er zoo veel zwarigheid in zoude „ ſtellen, om hem mede te laten trekken, ten einde *Si- „ meon* vry te maken? te meer, daar *Joſeph* in het geld „ weder mede te geven, getoond had, dat hy geneigd „ was om hun wel te doen. Wanneer wy de zaak zoo „ beſchouwen, dan wordt de zwarigheid weggenomen, „ en *Joſeph's* karakter ook hier door niet benadeeld."

Uit de negende Leerréde zullen wy nog iets overſchryven, raakende de gepastheid van JOSEPH's gedrag in de beproeving zyner broederen. „ Wy zien hier (ſchryft „ VAN MARKEN) duidelyke blyken van zyn beleid en „ doorzicht; hoe gepast handelt hy om den indruk van „ 't geen zy gedaan hadden, toen zy hem verkogten, te „ verlevendigen; hy bragt hen in dezelfde omſtandighe- „ den, waarin zy met hem geweest waren; in dien tyd „ beroofden *zy* hunnen vader van zynen zoon, thans „ ſcheen *hy* het te willen doen; in dien tyd verkogten „ *zy* hem tot eenen ſlaaf, thans dreigde *hy* hun het zelf- „ de lot; in dien tyd hoorden *zy* de ſtem der onſchuld „ niet, thans ſcheen *hy* hem (haar) niet te hooren; dit „ zyn gelykzoortige omſtandigheden, welke alle de voo- „ rige denkbeelden van hunne ſchrikkelyke daad op „ nieuw konden verlevendigen. Maar (gaat VAN MARKEN „ voort) zyne handelwyze was ook zeer geſchikt, om „ hunne gezindheid omtrent *Benjamin* en den ouden va- „ der ook nu door en door te beproeven, 't geen vooral „ hier zyn oogmerk was, hy laatze agterhalen, en hen „ zoo aanſpreken, dat zy aanſtonds overrompeld waren,

„ en in de ontsteltenis uit bewustheid van hunne onschuld
„ de sterkste aanbieding doen; de beker wordt gevonden
„ in *Benjamin's* zak, nu moest hy slaaf zyn, en zy ko-
„ men in een geval, waar in het nu geheel openbaar
„ moest worden, hoe veel zy zich aan *Benjamin* en den
„ ouden vader laten gelegen liggen; by *Joseph* komende
„ houdt hy zich mede, als of 't hem ernst was, *Benja-*
„ *min* tot slaaf te houden, terwyl hy wil, dat de andere
„ als onschuldig, henen trekken. Wanneer zy nu geene
„ waare broederliefde en vaderliefde hadden, wanneer
„ *Benjamin* hun ook nu, gelyk eertyds *Joseph*, in den
„ weg stond, dan zouden zy zich weinig aan hem bekreu-
„ nen, en zonder voor hem intetreden aan de gerechtig-
„ heid haren loop laten; hoe zullen zy zich nu gedra-
„ gen? deze handelwyze (dus besluit de Eerw. VAN
„ MARKEN) was dus zeer geschikt in *Joseph's* ontwerp
„ van beproeving."

Styl en taal hebben wy boven geprezen. Hier merken wy nog aan, dat wy wel zouden gewenscht hebben, dat in de punctuatie meer naauwkeurigheids ware in agt genomen.

De Leer der Drieëenheid tegen de zoogenaamde nieuwe Hervormers verdedigd. Naar het Hoogduitsch van BAUMGARTEN CRUSIUS. *Met Aanmerkingen en Byvoegselen door* Jacob van Nuys Klinkenberg. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1797. *In gr. 8vo. 422 bl., behalven een Voorbericht van 32 bl.*

De Eerw. Konsistoriaal-Assessor, *Baumgarten Crusius*, had, onder den titel van *Schrift und Vernunft*, in drie bandjes, een aantal Verhandelingen, ter verdediging van de voornaamste Leerbegrippen der Protestanten tegen de zoogenaamde nieuwe Hervormers, in 't licht gegeeven. Onder alle dezen trok inzonderheid de twaalfde, *over Gods Drieëenheid*, de aandacht van den Amsterdamschen Hoogleeraar *van Nuys Klinkenberg* naar zich; te meer, omdat deze Leer, naar zyn oordeel, den weezenlyken grondslag van het Christendom uitmaakt, met welke alle andere karakteriseerende Leerstukken, welke daarmede onafscheidbaar verbonden zyn, staan of vallen moeten. Het kwam hem voor, dat deze Verhandeling, byzonder in onzen tyd, ook voor zyne Landgenooten, van nuttigheid weezen konde; en het ophouden van zyne gewoone Amptsbezig-

he-

heden gaf aanleiding, dat hy dezelve in onze taal overbragt, of liever eene Nederduitsche navolging derzelve, waarin niet woord voor woord overgezet, en hier en daar het een en ander weggelaten is, vervaardigde.

In het *Voorbericht* geeft ons *van Nuys Klinkenberg* een kort verslag van de heftige bestryding der Christelyke Leer, geduurende den afloop dezer eeuw, eerst door de Deïsten, en vervolgends door de nieuwe Hervormers. Het eerste heirleger, naar het zeggen van den Hoogleeraar, geheel verslagen zynde, is 'er, sedert omtrent 30 jaaren, een ander van nieuwe vyanden opgetreeden, die, onder het voorgeven van hoogachting voor het Euangelie, zich op onderscheidene wyzen beyveren, om het Euangelie uit het Euangelie weg te redeneeren, en het geheele Christendom tot eene schraale Zedekunde te herscheppen; alles, onder den naam van verlichting, opklaaring, en tot de oorsprongelyke eenvouwigheid hervormd Christendom.

Behalven den Rector *Damm*, die hier als heirvoerer inkomt, worden *Töllner*, *Steinbart*, *Nicolai* en *Bahrdt* genoemd, als de eerste en voornaamste voorstanders van deze gewaande verlichting, die men al rasch, door allerlei kunstgreepen, met hulp der Duitsche Recensenten, allerwege heeft weeten te verspreiden. Hoe gevaarlyk deze nieuwe vyanden van het Christendom, zelfs veel meer dan de vroegere Deïsten, ook zyn mogen, de meest weezenlyke grondwaarheden van het Euangelie, waarop zy zyn aangevallen, zullen 'er, naar 's Mans oordeel, niets by verliezen, maar zelfs daardoor des te meer boven alle tegenspraak verheven worden.

Of dit nu ook geschied zy, door de verdediging der Leere van Gods Drieëenheid, door *Baumgarten Crusius*, en *van Nuys Klinkenberg*, tegen derzelver hedendaagsche bestryderen, willen wy aan het oordeel van deskundigen, die de moeite willen neemen, om den inhoud van dit geschrift, met 't geen over dit onderwerp voorheen dikmaal gezegd is, te vergelyken, gaarne overlaaten. Wy voor ons hebben noch in de Verhandeling van den Hoogduitschen Schryver, noch in de Aanmerkingen en Byvoegzels, die meer dan de helft van dit boek uitmaaken, nieuwe bewyzen voor de Leer van Gods Drieëenheid, of nieuwe oplossingen van daartegen ingebragte bedenkingen, kunnen vinden.

De Verhandeling zelve bestaat uit drie deelen. De Eerw. Schryver tracht, in de eerste Afdeeling, de schrift-

maatigheid dezer Leer te bewyzen. In de tweede wordt beweerd, dat zy met de rede en het gezond verſtand geenzins ſtrydt, en eindelyk in de derde, dat zy geene drooge en onvruchtbaare beſpiegeling, maar eene ter beoefſening noodzaakelyke en nuttige Godsdienst waarheid is.

In de eerſte Afdeeling laat zich de Opſteller zeer ſterk uit over 't geen men van Schryvers, die de Leer van Gods Eenheid altyd, als eene allergewigtigſte grondleer van den Godsdienst, doen voorkomen, in alle voorſtellingen, die daarop eenige betrekking hebben, volſtrekt moet verwachten; de grootſte voorzichtigheid naamelyk in de keuze van elk woord, en de meest mogelyke juistheid der geheele voordracht, zoodat men geen gevaar loope, aan perſoonen, die geen God zyn, waare Godheid toe te ſchryven. Waaruit dan dit gevolg wordt afgeleid, dat, zoo 'er in het eene Goddelyke Weezen geen meerderheid van perſoonen is, de Bybel een boek is, dat zichzelven weerſpreekt en verwoest; dat de afgodery leert, en echter wil te keer gaan. Men moet dan evenwel daarby ook vooronderſtellen, dat de Israëliten met de Leer van Gods Drieëenheid genoeg bekend geweest zyn, om door den ſpreektrant, waaruit onze Schryver redeneert, niet ligt tot het Veelgodendom verlokt te worden. Anders bewyst deze geheele redeneering te veel, dat is niets. En hoe ſtrookt dit, met 't geen bl. 31—36 beweerd wordt, dat de Leer der Drieëenheid in 't O. T. minder duidelyk en opzetlyk, dan in het N. T., geleerd wordt; dat het niet onmogelyk zou geweest zyn, dat de Jooden vóór de komst van Christus, zoo lang zy nog zooveel neiging tot Veelgodery betoonden, deze Leer kwalyk verſtonden en misbruikten; en dat zy die toen ook konden ontbeeren, zoo lang men de Leer der verlosſing van zondaaren nog niet kon bevatten? By de opgave der meer byzondere, meestal gebruikelyke, bewyzen voor eene meerderheid van Goddelyke perſoonen, en voorts ten betooge der Godheid van Christus, en van den Heiligen Geest, die men hier in eene geleidelyke orde byeenvindt, met byvoeging ook van zulke bybelplaatſen, waarin men meent, dat de drie Goddelyke perſoonen te gelyk genoemd worden, kunnen wy ons niet ophouden. 't Is jammer, dat 'er zoo veele zwakke, en reeds lang door kundige voorſtanders dier Leere afgekeurde, bewyzen mede onderloopen, b. v. uit 't gebruik van den naam Elohim, en andere Goddelyke naamen, in het meervoudig getal, met werkwoorden in het en-

enkelvoudige; uit zulke en dergelyke uitdrukkingen als *laat ons menschen maaken*, *Jehovah deed* — *regenen van Jehovah*; uit de rede der hoogste wysheid, Spreuk. VIII; uit Ps. XXXIII: 6. Jes. VI: 3. 1 Joh. V: 7. enz.

In de tweede Afdeeling,* die ter wegneeming van bedenkingen, door de gezonde rede tegen deze Leer ingebragt, zal moeten dienen, hebben wy ook niet kunnen ontdekken, dat 's Mans scherpzinnigheid nieuw licht over dit duister, en ten eenemaal onbegrypelyk, stuk verspreid heeft. Hoe het strydige, dat 'er in eene erkende *eeuwige teeling des Zoons*, en *uitgang des H. Geestes*, schynt te weezen, uit den weg geruimd zy, door de vreemde onderscheiding tusschen *de oorzaak van een zaak te zyn* en die *te bepaalen*, en wat licht ons de gelykenis van de *hoeken* en zyden in een driehoek hier geeve, bekennen wy niet te bevatten. Wy zouden ons ook niet gaarne vermeeten te zeggen, 't geen bl. 124—126 beweerd wordt, dat, byaldien 'er van eeuwigheid geene meerderheid van Goddelyke persoonen bestaan heeft, de Godheid vóór de schepping niet werkzaam kan geweest zyn, niet gelukzalig kan geleefd hebben.

In de derde Afdeeling ontbreekt voornaamelyk, 't geen een hoofdgebrek der geheele Verhandeling uitmaakt, te weeten, eene duidelyke onderscheiding van de wyd uit een loopende begrippen der genen, die zich met het geheele Leerstelsel van den Schryver niet kunnen vereenigen. De meeste aanmerkingen, zoo verre zy nog al steek houden, dienen alleenlyk tot wederlegging van hun, die Christus maar voor een bloot Mensch, die vóór zyne geboorte uit Maria, (of wel, uit Jozef en Maria,) geen aanweezen gehad heeft, houden. Het zou echter wel der moeite waard geweest zyn, ook te onderzoeken, of de leerbegrippen van anderen, die wel geen drie onderscheidene Goddelyke, gelyk eeuwige, persoonen erkennen, maar Christus eerbiedigen als 't heerlykste Weezen, dat 'er buiten God bestaat, en aan 't welk, vóór de schepping der waereld, de oneindige volmaaktheden der Goddelyke natuur zelve zyn medegedeeld, of in Hem de onzichtbaare Godheid vereeren, die zich door en in Hem geopenbaard, en door Hem het grootste heil voor 't menschdom aangebragt heeft; of, zeggen wy, deze en andere van den gewoonen leertrant afwykende begrippen wel verdienen bezwaard te worden met alle die gevolgtrekkingen, die in deze Afdeeling uit de verwerping der

meest aangenomene leerwyze afgeleid worden, en of waarlyk met dit Leerstelsel ook de Leer onzer verlossing door Christus, ja al het gezag van den Bybel, staa of valle.

In de Aanmerkingen en Byvoegzels, die zich voor verre het grootste gedeelte tot de eerste Afdeeling bepaalen, legt de Hoog Eerw. *van Nuys Klinkenberg* veel beleezenheid in de Schriften der zoogenaamde nieuwe Hervormers aan den dag. Men kan 'er een aantal vreemde gevoelens en gewaagde vooronderstellingen, niet alleen betreffende het eigentlyk onderwerp der vertaalde Verhandeling, maar ook die 'er weinig of niets mede gemeen hebben, uit leeren kennen, b. v. over het verhaal van de schepping, van de verwoesting van Sodom, de opoffering van Isaac; de Leer van de opstanding der dooden, van het laatste oordeel, en veele anderen. De nieuwe uitlegkunde van den vermaarden Koningsbergschen Wysgeer *Kant* is zelfs niet onaangeroerd gebleeven. Die 'er eenig, al is 't maar oppervlakkig, denkbeeld van verlangt, kan hier op bl. 258—266 te recht raaken. Voor het overige wordt, in deze Aanmerkingen en Byvoegzels, de bewystrant van *Baumgarten Crusius* meestal gevolgd en verdedigd. Zelfs in het gewoon gebruik van den naam *Elohim*, vindt *van Nuys Klinkenberg*, hoewel hy het gewigt der daartegen geopperde bedenkingen erkent, nog al eenige kracht, terwyl hy meent, dat de H. Schryvers, zoo zy geen meerderheid van persoonen erkend hadden, zich liever van het enkelvoudige *Eloah* zouden bediend hebben. Spreuk. VIII, moet, zynes erachtens, de zelfstandige wysheid, Gods Zoon, onder anderen, om deze rede verstaan worden, dewyl het Hebr. woord, vs. 22 *bezitten* vertaald, de beteekenis heeft van *voortbrengen*, 't geen van de wysheid, eene eeuwige en weezenlyke eigenschap der Godheid, niet kan gezegd worden. (Men zou kunnen vraagen, of 'er dan een tyd geweest is, wanneer de zelfstandige wysheid niet bestond, en of dezelve, in den eigentlyken zin van 't woord, voortgebragt zy, of geschapen?) De Leer, dat Christus waarachtig God is, staat ook, volgens onzen Hoogleeraar, met die der Verzoening in 't allernaauwst verband, zoodat hy, die de eerste loochent, niet kan nalaaten ook de andere te verwerpen; ja, zoo wy God niet als Drieëenig erkennen, dan doen wy afstand van de verplichting, welke wy, by den Doop, op ons genoomen hebben; dan verloochenen wy onzen Doop, en tevens ons Christendom.

Wy

Wy onthouden ons van verdere aanmerkingen over deze en dergelyke beslissende uitspraaken, en meenen genoeg gezegd te hebben, om den hoofdinhoud van dit boek, en den geest, waarin het geschreeven is, te doen kennen.

Drie Leerredenen over het gedrag van den Christen, in Voor- en Tegenspoed. Door C. BAVINK, SIM. Z. *Leeraar der Doopsgezinden te Embden. Te Groningen, by* P. Doekema, 1797. *In gr. 8vo, 67 bl.*

Elke pooging, om iets by te draagen tot nut der Natuurgenooten, verdient lof en aanpryzing. Den Doopsgezinden Kerkleeraar BAVINK bezielde dit lofwaardig en den Euangeliedienaar hoogst betaamend doelwit. De wensch ter bereikinge van dat edel doel bewoog hem, om buiten den engen werkkring, binnen welken hy verkeert, eene wydere uitgebreidheid te geeven aan de Leerredenen, welke hy daar toe aan zyne Gemeente voordroeg. Het drietal heeft aan 't hoofd de woorden des *Predikers*, *Hoofdst.* VII: 14, in onze Overzetting luidende: *Geniet het goede ten dage des voorspoeds, maar ten dage des tegenspoeds ziet toe; want God maakt ook den éénen tegen over den anderen, ter oorzaake dat de Mensch niet zoude vinden iets dat na hem zyn zal.* Oordeelkundig merkt BAVINK aan, dat deeze woorden in duidelykheid zullen winnen, indien ze, volgens DATHE, aldus vertaald worden: *Geniet het goede, en zyt vrolyk van hart in den dag des voorspoeds, maar zyt niet ontevreda in tegenspoed! want God heeft het één aan het ander verknocht, op dat de Mensch niet zoude weeten welk van beiden hy in het toekomende te verwachten hebbe.* Uitvoerig staat de Leeraar stil op de wyze en middelen, om den rykdom, zo voor den bezitter zelven, als ten behoeve der Natuurgenooten, betaamelyk en ten voordeele aan te wenden. De eerste en een gedeelte der tweede Leerrede zyn aan de bewerking van dit plan gewyd. De andere helft daar van en de derde Leerrede loopen over de onderscheidene omstandigheden en lotgevallen, in welke de Christen mag gezegd worden dat tegenspoeden hem bejegenen. In beiderlei opzigt heeft de Eerw. BAVINK zyne taak loflyk volvoerd, door de nutte lessen en onderrigtingen, die hy voordraagt, en welker inagtneeming den rykdom

tot

tot weezenlyken zegen zou doen gedyen, en by de onvoorſpoedigen den druk der rampen merkelyk verminderen. Op de lyst der Schriften van ſoortgelyke bedoelinge verdienen alzo deeze Leerredenen eene eerlyke plaats; welker aandagtige leezing wy dienvolgens aanpryzen.

Is 'er Openbare Godsdienst, —— zyn 'er Leeraars voor den Godsdienst nodig? Of Antwoord op ene Prysvraag, over de ware Oorzaken van de tegenwoordige Ongodsdienſtigheid, en de Middelen ter Verbetering. Door DIRK CORNELIS VAN VOORST, *Predikant te Amſterdam. Te Amſterdam, by* J. ten Brink Gz., 1797. *In gr. 8vo, 56 bl.*

Bekend by veelen onzer Leezeren is de Prysvraag, in de maand Juny des jongstvoorgaanden jaars, de oorzaaken van het verval, en de middelen tot herſtel der openbaare Godsdienstoeffeninge betreffende, uitgeſchreven, en van de ingekomene Antwoorden op welke Vraag reeds eenigen door den druk zyn gemeen gemaakt. De Eerw. VAN VOORST, insgelyks zyne kragten aan het belangryk onderwerp beproefd hebbende, geeft in het Voorberigt reden van het niet inzenden, en van de afzonderlyke uitgave van zyn Opſtel. Om den wille van hun, die het *Programma*, 't welk de voorgeſtelde Vraag bevat, niet by de hand hebben, hadden wy wel gewenscht, dat de Eerw. Schryver hetzelve nevens zyn Opſtel hadt doen drukken. Tot het rechte verſtand des oogmerks en der gepastheid van verſcheiden afdeelingen zou zulks niet weinig hebben toegebragt. Naa 's Mans Geſchrift te hebben doorleezen, vinden wy geene reden voor de onderſtelde mogelykheid, om deswegen *haatlyk* te worden aangevallen, aangezien het allezins lofwaardig oogmerk, om eene der heilzaamſte inrigtingen in de Maatſchappy, —— de openbaare Godsdienstoeffening, — voor te ſtaan en te bevorderen. Over de Ongodsdienſtigheid, en de algemeenheid daar van, geſproken hebbende, treedt VAN VOORST in een onderzoek van derzelver *oorzaaken*. Deeze verdeelt hy in *algemeene*, hier niet minder dan zestien in getal, en *byzondere*, welke in de tegenwoordige geſteldheid van zaaken in ons Vaderland haaren grond hebben. Aangaande *Verlichting* en *Verdraagzaamheid* ſchryft VAN VOORST, „ nooit kunnen zy oorzaaken zyn van *laauw-*

„ *heid*, *onverschilligheid* en *nalaatigheid* in den openbaaren „ Godsdienst." Maar, voegt hy 'er nevens, wil men verdraagzaamheid en verlichting te verre dryven, dan breekt men meer af dan men opbouwt, dan bant men de menschen uit den openbaaren Godsdienst, en vermenigvuldigt ongodsdienstigheid. Gaarne en gaaf onderschryven wy, 't geen VAN VOORST meldt, aangaande de wyze, op welke de Godsdienst moet onderweezen worden, als een middel ter bevorderinge van Godsdienstigheid. „ Men moet „ zorg dragen (is zyn raad) dat het onderwys in den „ Godsdienst, 't welk aan de jeugd gegeeven wordt, niet „ *dor* en *onaangenaam* zy — dat men de kinderen gene „ *klanken* mededeelt, welke voor hen onverstaanbaar zyn. „ —— *Men stelle den Godsdienst*, gelyk hy is, ook wa- „ *relyk bevallig* voor. Men wyse aan, welken invloed de „ leerstukken op ons hart moeten hebben, en hoe zy in „ verband staan met het geluk en heil der Maatschappy. „ Men doe den Godsdienst dierhalven kennen van des- „ zelfs *aangename* en *ware* zyde. Men doe altoos opmer- „ ken, dat de Godsdienst niet naargeestig maar recht „ *vrolyk* maakt. De Leerboeken moeten op die leest ge- „ schoeid zyn, of tot zulk *nader* onderwys kunnen die- „ nen." —— Minder nuttig dunkt ons het volgende: „ Vooral moet men de kinderen onderrichten, dat men „ over de Leerstukken onder de Christenen zeer verschillen- „ de denkt, op dat zy met alle kracht leren *onderzoeken*." Voor menschen in meer gevorderden leeftyd moge dit *zyne nuttigheid* hebben. Maar *kinderen* in den doolhof der Geschilvoerende Godgeleerdheid rond te leiden, dunkt ons het gepaste middel *niet*, om hen tot waare Godsdienstigheid, die het hart verbetert, op te leiden. Over 't geheel genomen, hebben wy in dit Geschrift menig goede aanmerking ontmoet. Van oppervlakkigheid, misschien uit overhaasting ontstaan, kan de Eerw. VAN VOORST zomtyds niet worden vrygesprooken; by voorbeeld, daar hy, schryvende te zullen *betoogen*, dat waare Verdraagzaamheid Godsdienstigheid bevordert, dat, zo genaamde, betoog in het klein bestek van nog geene halve bladzyde omvat.

Ver-

Verzameling van Stukken, betreffende de Verkiezing en Inwyding van den Hoogwaarden Heere JOANNES JACOBUS VAN RHYN, *tot Aarts-Bisschop van de R. C. Kerk van Utrecht. Te Utrecht, by* B. J. Schelling, 1797. *In gr. 4to. 24 bl.*

Naa het overlyden van wylen GUALTHERUS MICHAEL VAN NIEUWENHUISEN, in April des voorgaanden jaars voorgevallen, verkiest het Capittel den Eerw. JOANNES JACOBUS VAN RHYN tot diens Opvolger op den Aardsbisschoplyken Stoel van Utrecht, en geeft daar van, gelyk vervolgens ook van de Wydinge, schriftlyk kennis aan Pause, PIUS DEN VI; alle 't welk gevolgd wordt van de Geloofsbelydenisse, van eenen Brief verzeld, door den nieuw verkozenen Aardsbisschop aan den H. Vader toegezonden. Alle deeze Stukken, in het Latyn en Nederduitsch afgegeeven, worden gevolgd van eenen Brief, door den Paus, *aan alle Catholyken, zyne geliefde Kinderen, die zich in het Vereenigd Nederland bevinden;* waarin zyne Heiligheid in sterke bewoordingen het gedrag der Utrechtsche Kerke, als tot zulk eenen handel niet geregtigd, afkeurt en veroordeelt; excommuniceerende en vloekende den Inwyder, den verkorenen en gewyden, en allen, die in de verkiezing deel gehad hebben; als ook allen, die door hulp, bystand, bewilliging, of eenigen raad hoegenaamd, in de verkiezing of wyding medegewerkt hebben; alle welken, als afgescheiden van de gemeenschap der Kerke en volslagene Scheurmaakers, gehouden, en als zodanigen moeten gemyd worden. De grond deezer harde taale is, het vermeend regt van het Roomsche Hof, zedert het begin deezer Eeuwe, om niet meer te erkennen de Capittels van Utrecht en Haarlem, welke het tot aan het gemelde tydstip hadt erkend; en gevolglyk, om alle verkiezingen, door de gemelde Capittels verrigt, als wet- en kragtloos te veroordeelen. Deeze aanmaatiging van het Roomsche Hof wordt in het Voorberigt bestreden, en alzo de wettigheid van het gedrag des Utrechtschen Capittels aangetoond, onder andere, met het vermelden van eene plaatze uit de Consultaten van tweeëntwintig Advocaaten van Parys, over het Proces te Haarlem, uitgewezen 2 Augustus 1786. De tegenwoordige Verzameling bevat alzo eene by-

bydrage tot de Kerkelyke Gefchiedenisfe deezer Eeuwe; uitleverende één bewys, onder de duizenden, van de heerschzucht van 't Roomfche Hof, 't welk, ondanks zyne verzwakte kragten, niet nalaat, zich eene ſchaduw van ingebeeld gezag, ook in afgelegene Gewesten, aan te maatigen.

Samenſtel van Heelkunde, door BENJAMIN BELL, *Lid van het Koninglyk Genootſchap van Heelkundigen in Ierland en te Edinburg, als ook van de Koninglyke Maatſchappy te Edinburg, en Heelmeester van het Koninglyk Hospitaal aldaar. Uit het Engelsch vertaald, met Aantekeningen verrykt, en vermeerderd met de Aanmerkingen en Byvoegzelen, die in de Hoogduitſche uitgave van dit Werk gevonden worden. IIden Deels 1ſte Stuk. Met Plaaten. Utrecht en Amſterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp *en* W. Holtrop. *In gr. 4to.* 154 *bl.*

In dit gedeelte van het uitmuntend Heelkundig Zamenſtel van den Heer BELL worden behandeld de Ziekten der Hersſenen, door uitwendig geweld veroorzaakt; en een gedeelte der Oogziekten. De gewigtige hier voorkomende ſtoffen zyn met eene genoegzaame uitvoerigheid en groote duidelykheid behandeld. Ook ontmoet men hier niet alleen het gewoone, 't geen in de meeste Zamenſtelzels der Heelkunde te vinden is, maar daar te boven komen 'er in voor, veele gewigtige bedenkingen, omtrent eenige omſtandigheden van groot aanbelang, in welke de Schryver merklyk van zyne voorgangers verſchilt, en wel, zo het ſchynt, om zeer voldoende redenen.

Tot bewys van het gezegde kan, onder anderen, verſtrekken zyne behandeling van *de Schudding der Hersſenen*, voorkomende in de IV *Afdeeling* van het XXVI *Hoofdſtuk*. Doorgaans wordt dit toeval beſchouwd, als in aart overeenkomſtig met eene drukking of ontſteeking der Hersſenen, en op dezelfde wyze behandeld. Doch de Schryver merkt aan, dat de Schudding der Hersſenen door byzondere kentekenen wordt aangeweezen, en wel inzonderheid door eene langzaame en weeke Pols, en eene verwyding der Oogappelen, die zich, by het invallen van het helderst licht, niet zamentrekken. Hy beſchouwt dus den aart van de Schudding der Hersſenen, als

als eene groote krachteloosheid, die niet door herhaalde Aderlaatingen, en door de verdere verslappende Geneeswyze, in de Drukkingen en Ontsteekingen der Hersfenen zo heilzaam, maar in tegendeel door versterkende en opwekkende Middelen, moet worden te keer gegaan. Zo ras het derhalven zeker is, dat de toevallen, na eene belediging des Hoofds ontstaan, voornaamelyk uit eene Schudding der Hersfenen voortkomen, is hy van oordeel (zie p. 52 en 53.), dat men den Lyder trapsgewyze zo veel warmen wyn moet laaten drinken, als men gewoon is in verzwakkingen, uit andere oorzaaken voortkomende, toe te dienen. Daar voorts de Lyders in deeze gesteldheid zeer vatbaar zyn voor verkleuming, wil hy dezelve warm hebben toegedekt. Daarenboven acht hy het dienstig, het hoofd, in zo verre de bekleedzelen niet beschadigd zyn, met eene blaartrekkende pleister te bedekken, en Mostertpappen aan de voeten te leggen. Zo de omstandigheden zodanig zyn, dat men niet in staat is eene genoegzaame hoeveelheid van wyn binnen te krygen, raadt hy zelfs, zyne toevlucht tot vlugge Loogzouten, Brandewyn, en andere hartsterkende prikkelende Middelen, te neemen. Doch de gewoone verzwakkende Middelen verwerpt hy in 't geheel, uitgezonderd de zagtwerkende Purgeermiddelen, in eene genoegzaame hoeveelheid toegediend, om den afgang, op eene maatige wyze, aan den gang te houden. Nadat het geweld der toevallen geweeken is, voltooit hy de geneezing met het gebruik van den Koortsbast en der Staalwateren: terwyl hy ook verzekert, waargenoomen te hebben, dat de overblyvende loomheid en traagheid van geheugen het best, door de toediening der Electriciteit, kunnen worden geholpen.

Insgelyks stellen de meeste Heelmeesters, dat eene wel volbragte Panbooring, op zich zelve, weinig gevaar insluit, en men dus in twyfelachtige gevallen tot dezelve altoos zyne toevlucht kan neemen. De Schryver beschouwt daarentegen (p. 69.) deeze Operatie, als in haar eigen aart gevaarlyk, daar steeds byna een vierde deel der Dieren, welke deeze Konstbewerking ondergaan, aan derzelver gevolgen omkomen. Hy erkent wel, dat men, uit het gebeurde by andere Dieren, niet altoos zeker tot den Mensch kan besluiten; doch oordeelt zyne gevolgtrekking in dit geval billyk; dewyl hy ook meermaalen by Menschen de Panbooring doodelyk heeft zien worden,

door eene ontsteeking van het harde hersfenvlies, die ten tyde der Konstbewerking niet bestond, maar door dezelve wierd veroorzaakt.

Ingevolge van deeze aanmerking, verschilt zyne behandeling van zommige gewigtige hoofdwonden ook merkelyk van die geene, welke by veelen voor de beste wordt gehouden. Dus willen de meesten, dat, wanneer eene Ontsteeking der Hersfenvliezen gebooren wordt, door eene kneuzing der uitwendige deelen, men, zo de gewoone ontlastende en afleidende Middelen niet aan het oogmerk voldoen, aanstonds zyne toevlucht zal neemen tot de Panboor. Onze Schryver meent daarentegen, dat, daar het Trepaneeren eigentlyk alleen hulpe kan aanbrengen, *wanneer* eenig gedeelte der Hersfenen, door *eenig vogt*, is gedrukt, men die Operatie in dit geval *niet* moet te werk stellen, dan alleen, in gevalle de genoemde Ontsteeking in Verettering mogt overgaan, wanneer dezelve, zo door de drukking, als door de ras bykomende scherpte van het uitgestorte vogt, ten hoogsten noodzakelyk wordt.

Wanneer in eene geweldige hoofdwonde het gebeente alleenlyk gescheurd is, zo heeft men dikwyls veel moeite om zodanige scheuren te ontdekken. Volgens de Waarneemingen van den Heer BELL, ontdekt men zulks het best, door te letten op het bloeden der wonde. Zo namelyk, na dat het ontbloot gebeente is afgeveegd, by herhaaling wederom op nieuw bloed voor den dag komt, *dan is men vry zeker*, dat 'er eene scheur moet zyn, die *dan ook doorgaans*, door naauwkeurig op de plaats te letten, van waar het bloed uitvloeit, spoedig wordt ontdekt. Wat de behandeling van zodanige enkelvoudige scheuren aangaat, doorgaans willen de Schryvers, dat men tot derzelver geneezing de Panboor volstrekt noodig heeft; daarentegen bewyst de Schryver, dat zodanige kwetzuuren op zich zelve, en niet gepaard gaande met indrukking van een deel der Hersfenpan, of eene, door verscheuring der bloedvaten ontstaande, drukking der Hersfenen, geenzins deeze Operatie van nooden hebben, ja zelfs, dat, daar dezelve zonder eenige noodzaaklykheid wierd in het werk gesteld, de ontsteeking der hersfenvliezen, ja zelfs de dood, daar door is veroorzaakt.

Het volgend XXVII *Hoofdstuk* handelt over de *Ziekten der Oogleden en Oogen*, die, volgens de gewoonte des Schryvers, alle zeer uitvoerig en oordeelkundig worden be-

behandeld. Dus bepaalt de Schryver, om uit veele belangryke zaaken eenige weinige voorbeelden aan te haalen, op p. 138, zeer naauwkeurig de omſtandigheden, in welke men, in de vlekken van het Hoornvlies, eenige heilzaame uitwerking van de bytende Middelen, welke doorgaans in zodanige gevallen aangepreezen worden, kan verwagten. De Schryver houdt zich namelyk, na eene aandagtige overweeging, volkomen overtuigd, dat dergelyke Middelen maar in één geval te pasſe komen: te weeten, dan, wanneer 'er eene uitpuiling, boven de oppervlakte van het Oog, plaats heeft. In zulke omſtandigheden wordt het Hoornvlies, zo het van onderen geene kwaade geſteldheid heeft, na het wegneemen dier uitpuiling, weder volmaakt doorſchynend, en geſchikt om de lichtſtraalen op nieuw door te laaten; zo dat de zagte bytmiddelen, die de gemelde wegneeming der ondoorſchynende uitpuiling kunnen te wege brengen, in deeze gevallen van groot nut kunnen zyn. Dan wanneer zich, in andere gevallen, die ook dikwyls voorkomen, de geheele verdonkerende ſtoffe door het gantſche Hoornvlies heeft uitgebreid, heeft men van de anderzins zo hoog aangepreezene bytmiddelen niet alleen geen voordeel, maar wel alle nadeel, te wagten, om dat het gedeelte van het Hoornvlies, waar op de vlek zit, niet dikker is dan het overige, en men de uitgeſtorte ſtoffe, zonder het Hoornvlies zelfs te beſchadigen, onmogelyk ontlasten kan.

Niettegenſtaande het uitwendige vlies van het Oog zo gevoelig is, kan hetzelve echter vry ſterke bytmiddelen verdraagen. Men kan tot dit einde gebruik maaken van poeders, die echter, zullen zy zonder kwaade gevolgen aangewend worden, zeer fyn moeten gewreeven zyn. Het zelfde heeft plaats omtrent de Oogzalven, wier kragt doorgaans in de daarin bevat wordende poeders beſtaat. Want zyn die poeders niet, door eene naauwkeurige wryving, tot den grootſten graad van fynheid gebragt, dan brengen zy dikwyls eene lastige ontſteeking te wege. Welke waarneeming niet alleen geldt, ten opzichte van bytende zalven, maar ook van die geene, welke zacht te zamentrekkende poeders bevatten, en anderzins worden voorgeſchreeven, om eene plaats hebbende Oogontſteeking tegen te gaan.

Hoewel zomwylen eene geringe kwetzuur van het Hoornvlies, door deszelfs doorſchynenheid weg te neemen, eene volkomene blindheid kan te wege brengen, zo

zo is het van den anderen kant verbaazend, welk eene geweldige belediging een Oog zomwylen kan verdraagen, zonder dat het gezicht wordt vernietigd. Onder anderen bewyst zulks een gewigtig geval, 't geen by onzen Schryver, op pag. 144, voorkomt. „ Voor eenige jaaren (zegt „ de Schryver) heb ik zelfs een voorbeeld gezien van ie„ mand, *wiens* oog byna geheel naar buiten uitpuilde, „ doordien een yzeren wigge met zulk een geweld on„ der het Oog was doorgegaan, dat de punt daar van „ *een* vierde uur lang in de Oogholte bleef vast zitten; „ geduurende welken tyd de lyder eene onverdraagelyke „ pyn leed, geheel blind wierd, en men alle reden had „ van te *vermoeden*, dat de gezichtzenuw geheel was „ *vaneen* gereeten, waarom het ook zeer twyfelachtig „ *was*, of de inbrenging van het Oog al of niet aan het „ oogmerk zoude beantwoorden. Daar men nu van de „ proef geen het minfte nadeel te vreezen had, door„ dien men het gezicht reeds verlooren rekende, zo be„ floot ik daaromtrent eene pooging te doen, en ftond „ van blydfchap opgetogen en verbaasd, dat, na het uit„ trekken van de wigge, die met moeite was ingedree„ ven, de lyder, zelfs vóór het inbrengen van den oog„ bal, wederom het vermogen had, om te kunnen zien. „ De Oogbal was fpoedig herfteld, en, na gezorgd te „ hebben voor de gevolgen der Ontfteeking, genas de „ lyder fpoedig, zonder aan zyn Oog eenig hinder te „ hebben."

In de laatfte Afdeeling van dit *Hoofdftuk* handelt de Schryver over de Kanker in het Oog, en over het wegneemen van den Oogbal. Omtrent welke zaaken hy merkelyk in gedagten verfchilt van veele onzer voornaamfte Heelmeesters. Zynde hy van meening, dat, wanneer een kankerachtig gezwel, en dus ook een verkankerd Oog, in tyds wordt weggenoomen, de lyder nog dikwyls kan worden behouden. Hy oordeelt de operatie der wegneeming van het ontaard Oog, ten opzicht der te vreezene bloedftorting, ook minder gevaarlyk dan de meeste Schryvers, dewyl de flagaderlyke ftammen, ter plaatze waar zy worden afgefneeden, reeds te veel verdeeld, en dus te klein van middellyn zyn, om eene waarlyk gevaarlyke bloedftorting te veroorzaaken; vooral daar men, door middel van fpons of plukzel, eene genoegzaame drukking op de afgefneedene ftammen kan daarftellen, om de bloedftorting te bedwingen.

PHILALETES ELEUTHERUS *over den Slaavenſtand; met eenige Aantekeningen en een Voorbericht van den Uitgeever* JAN VAN GEUNS, *A. L. M. Phil. Doct. en Christenleeraar by de Doopsgezinden te Leyden.*

Quid non liberum natura genuit? Taceo de ſervis, quos bellorum iniquitas in prædam victoribus dedit; iisdem legibus, eâdem fortunâ, eâdem neceſſitate natos; ex eodem coelo ſpiritum trahunt. Nec natura, ullis, ſed fortuna, dominium dedit. QUINCTILIANUS.

Te Leyden, by D. du Mortier en Zoon, 1797. XLII *en* 128 *bl.*

Hoe veel 'er ook, bovenal in deeze laatere Jaaren, over den Slaavenſtand en Slaavenhandel geſchreeven zy, zo dat een Werkje, een Tytel daar toe betrekkelyk voerende, veelligt aangezien zal worden als een verſleeten ſtoffe behandelende, blykt het, egter, dat zulks niet altoos het geval is. Bewys hier voor het Boekdeeltje; 't welk wy thans aankondigen.

De Opſteller hadt geen oogmerk altoos om het uit te geeven; dan de aandrang der uitgave door den Christenleeraar VAN GEUNS haalde hem daar toe over, onder aanbod van de uitgave op zich te neemen. Waar op de Schryver hem meester maakte van het Geſchrift, met verlof om 'er zodanig een vorm aan te geeven, en 'er zulke byhangzels of aanmerkingen nevens te voegen, als hy zou meenen dienſtig of noodig te zyn. 's Schryvers naam blyft onder den aangenomenen van PHILALETES ELEUTHERUS verborgen. Niet noemenswaardige veranderingen maakte VAN GEUNS in het opſtel, en wat hy 'er aan vondt toe te voegen is tusſchen [ ] geplaatst. Te lang voor zulk een toevoeging of inlasſching was 't geen hy te zeggen hadt ter oplosſinge van eene gewigtig ſchynende zwaarigheid, ontleend uit het vermeend ſtilzwygen van JESUS en zyne Apostelen ten aanziene van dit onderwerp, waarom hy te raade werd, die in een *Berigt* vooruit te zenden. Hoe zeer hy voorhadt de kortheid te betragten, is dit eene ſoort van Verhandeling op zich zelve geworden, groote 40 bl. beſlaande. Dit Voorvoegzel draagt alzins blyken van de Schriftuurkennis, de Geleerd-

leerdheid, en de warme uitgebreide Menschliefde, des Christenleeraars: en hebben wy, schoon in een en ander zydelings ingeschooven Leerbegrip met hem niet ééns denkende, het geheel met uitsteekend genoegen geleezen, en houden dit Toevoegzel voor een waardig gedeelte van dit Boekdeeltje. Wilden wy 'er het zaaklyke van opgeeven, wy zouden de paalen onzer Aankundiginge overschreeden.

In de Inleiding der Verhandelinge over den *Slaavenstand* zelve vinden wy door den Schryver zyn bepaald doelwit met deeze woorden voorgesteld: „ Ter affnyding van „ veele stukken, dikwyls twistappels geworden onder de „ Geleerden, zal ik my, in deeze Verhandeling, alleen „ bepaalen *tot den Slaavenstand*, zekerlyk niet in eene van „ *deszelfs* minst afschuwelyke gedaanten; tot de *Slaaverny*, te weeten, van byzondere persoonen, gelyk zy, „ om een voorbeeld te noemen, by de Europeaanen ge„ bruiklyk is in de Volkplantingen. —— Het eertyds in „ zwang gaande by Grieken of Romeinen moge hier me„ de veel of weinig overeenkomen of 'er van verschillen; „ de Colonien mogen hieromtrent zeer uiteen loopen, „ eenpaarigheden of zelfs strydigheden opleveren —— ik „ voor my zal thans de *Slaaverny* trachten over te zien „ in haar geheel, en in den grooten omvang, zo als, bui„ ten rugzicht op wederzydsche goede of kwaade behan„ deling, aan deezen staat, als staat, aankleeft al dit „ volgende: 1. Dat de Slaaf niet toegelaaten wordt tot „ *getuige*, en hy de gewoone voorregten mist, den ove„ rigen burgeren toegekend. 2. Van de zyde des Mees„ ters het lyfeigendom, en het verkoopen daar van, bui„ ten wille des Slaafs. 3. Het vorderen van zwaaren ar„ beid, zonder aan iemand rekenschap verschuldigd te „ zyn. 4. Het straffen op eigen gezag en zonder rech„ terlyk onderzoek, ook met gevangenis, geesfeling „ en menig lyfsbezwaar. 5. Het tegengaan der ont„ vlugting met het uiterste geweld. 6. Het beschikken „ over, of het verbieden van, Huwelyken. En eindelyk „ 7. het overbrengen van het ouderlyk juk op de kinde„ ren. —— *Welke nu*, is de vraag die ik my ter beant„ woording voorstel, *zyn*, *aangaande dit stuk*, *de voor„ schriften*, *uitspraaken*, *aanwyzingen en verpligtende „ leevensregelen*, *der wysgeerige of natuurlyke zo wel als „ der Christlyke Zedekunde*?"

's Schryvers Verhandeling splitst zich in twee deelen. In het eerste wordt het *Christlyk Onderwys getoetst*. Vreemd moge het voorkomen, dat hier mede een begin gemaakt worde; dan wy vinden 'er, by den aanvang, deeze reden van gegeeven: „ Niet dan na verloop van verscheide eeuwen verscheen het Christendom in de wereld. —— Dit doet gemeenlyk, in zulke Zedenstoffen, eerst het oog vestigen op de Natuurlyke Wysbegeerte. Ik echter keure het beter met het Christlyk Onderwys eenen aanvang te maaken. In het onderwys der Natuurlyke Wysbegeerte blyft niet zelden veel duisters over, en menige redeneeringen kunnen tegen redeneeringen worden overgesteld. Waarom zoude men dan niet het eerst zich bepaalen naar die zyde, van waar de meeste helderheid te wagten is? —— Ook betreffen de nasporingen wegens het Christlyke meer daadzaak, of een *quæstio facti*, dan wel eene *quæstio juris*; en de eerste, hoe zyn ze, boven de laatste, niet doorgaans gemaklyker te behandelen, en tot gewisheid te brengen?"

Naa eene algemeene aanmerking over de verschillende oogmerken, met welke men de onderwyzingen der Christlyke Zedeleere navorscht, volgt eene breede opgave van de natuur des Christendoms, vergezeld van eene treffende persoonsverbeelding van een Slaaf en van een Heer, die, op de gronden van den Christlyken Godsdienst, elk over hunnen stand denken, en spreekende worden ingevoerd.

By het overzigt der Christlyke Prediking, vestigt de Verhandelaar het oog op twee voornaame tydperken; het eerste de aankondiging in het *Joodsche Land*; het tweede de uitgang tot alle *Heidensche plaatzen*. Vooraf hadt de Schryver met een kort woord aangemerkt, dat wy in onze gewoone Overzetting des N. T. geduurig het zagtere woord *Dienstknegt* ontmoeten. „ De ervaarenen nogthans weeten het wel, hoe het hier alomme *Slaaf* moest zyn vertolkt geweest. Immers by de prediking des Euangeliums was de *Slaaverny* niet alleen de gansche wereld door in bekend gebruik; maar zy was ook *even zo algemeen*, en *niet min gestreng*, dan ze zich nu ergens laat verneemen in Oostersche of Westersche Volkplantingen." Dit alles wordt breedspraakig behandeld, en door eene en andere Aantekening des

Uit-

Uitgeevers toegelicht; waar onder 't geen den Brief van PAULUS aan PHILEMON, wegens zekeren ONEZIMUS, betreft (bl. 30) byzondere opmerking verdient.

Op de vraag, ten flotte van deeze Afdeeling, of de Kerklyke Gefchiedenis niet veel loflyks ten deezen opzigte heeft aangetekend? volgt een de Christenheid niet vereerend antwoord.

In de Tweede Afdeeling, wordt de Slaaverny befchouwd volgens de gronden der Natuurlyke Zedekunde. Deeze fchoon beredeneerde en treffend gefchreevene Afdeeling brengt den Schryver tot het Befluit. „ Uit het „ dus verre beredeneerde, kunnen wy niet anders opmaa- „ ken, zelfs al befchouwt men het eigendunkelyk Heeren- „ beftier *ook nog van zulk eene* gunftige zyde, dan dat, „ *in allen* gevalle, de toeftand der *Slaaven* onnatuurlyk „ en veelal ten uiterften drukkende is. —— Maar nu „ wat is hier van het onmiddelyk en natuurlyk gevolg? „ Moet nu maar de mensch, die het ongeluk heeft, in „ dien onnatuurlyken ftaat, door zynen medemensch, ge- „ bragt te worden, dit overweldigen met eene gehoor- „ zaame goedwilligheid dulden, en met alle zagtmoedig- „ heid en langmoedigheid kusfen de roede, die hem, „ niet van een hooger Weezen, maar van een zyner „ Broederen, wordt opgelegd? Een iegelyk ftelle zich „ in de plaats des overweldigden, en antwoorde! —— „ Het regt ter vernietiging des onredelyken magt-be- „ dwangs fchynt dus, in veele der gewoone gevallen, al- „ leronbetwistbaarst."

Naa het onderwerp uit de twee aangeduide Hoofdpunten befchouwd te hebben, hegt de Schryver aan zyn Werk een Befluit, 't welk hem en allen voorftanderen der Menschlykheid ter eere ftrekt, en ter befchaaminge dient van allen die rechtftreeks of zydelings het gedrocht der Slaavernye tot voorfpraaken dienden, gelyk ook deezen welverdiende gispingen in dit Werkje ontvangen.

In dit Befluit past de Opfteller deezer Verhandelinge, het beredeneerde zamentrekkende, het alles toe op de Slaaverny, zo als dezelve door de *Europeaanen* gemeenlyk omtrent de Negers, in de Volkplantingen, geoefend wordt.

Hier fpreeken Menfchenregt, Menfchenliefde, en Christlyke Broedermin, uit éénen monde, om te doen begrypen, dat die Slaaverny in zyn aart en aanleg ongeoorlofd, ja hoogst onregtvaardig, is.

Van de zyde des voordeels wyst de Schryver aan, dat ook de voorstanders der Slaaverny niet zullen winnen; en welk een kreet de menschlykheid tegen den Slaavenhandel aanheft.

Wat ter verzagting van der Slaaven lot van de zyde der Regeeringen behoorde gedaan te worden, onderzoekt de Verhandelaar niet; alleen geeft hy deeze wenken; „ Even „ als het oude *Rome*, schynt het fiere *Groot Brittanje* „ niet ligt te beweegen tot iets, waaruit vermindering „ van eigen grootheid, slechts als een afgelegen gevolg, „ te voorzien is. — Het roemrykst voorbeeld is alreeds „ gekomen, van eene zyde, waar van men zulks het minst „ kon verwagten. —— *Denemarken* verwierf zich, door „ zyne inrichtingen, een onsterflyke eer, by allen, die „ zich over het lot der verdrukte Menschheid eenigzins „ erbarmen. —— En de gevolgen der *Fransche* overhaas„ ting getuigen wel van de welmeenenheid der inzigten; „ maar die gevolgen laaten zich egter niet ten vollen „ beoordeelen, by gebreke der nodige berichten wegens „ vyandige opruijingen en te werk gestelde omkoopingen, „ die misschien den zegen, welken men bedoelde uit te „ deelen, in eenen vloek voor veelen hebben doen ver„ keeren!"

Doorgaans schynt het eensklaps loslaaten noch raadzaam, noch wordt, gelyk onze Schryver opmerkt, zulks ergens christlyk geëischt. „ De welmeenendste oogmerken dul„ den hier wel ten vollen het verstandig raadpleegen met „ het voeglyke en oorbaare." Hier op volgen raadgeevingen, hoe zich tot verbetering der Slaaven en geschiktmaatig voor de Vryheid te gedraagen; hy toont wat een Christlyk Prediker hier zou kunnen doen.

En ten einde men het door hem geschetste niet voor hersenschimmen en welmeenende droomen houde, brengt hy, het geen de *Kwaakers* in *Noord America* ten deezen opzigte gedaan hebben, in 't midden; geeft hun den welverdienden lof, en eindigt met een hartlyken wensch en bede, dat zyne Landgenooten die voetstappen ten aanziene van den Slaavenstand mogen drukken.

Zeven Bylaagen van Letter- en Oudheidkundigen aart, tot onderscheide gedeelten der Verhandelinge behoorende, en die veel leezenswaardigs behelzen, besluiten dit Boekdeeltje, waar van de onbekende Schryver en de zich vermeldende Uitgeever beiden eere hebben.

AL-

ALBERTI JOACHIMI DEIMAN Dissertatio Philosophico-Juridica Inauguralis de Mitigatione Poenarum ob diversum Reorum Temperamentum. Lugd. Batavorum, apud *L. Herding*, 1796. 4to. m. f. pagg. 148.

Met genoegen zien wy altoos de blyken van vlyt en naarstigheid, welke achtenswaardige Jongelingen, met lust en yver de steile baan der Fraaie Letteren of der nuttige Weetenschappen opstreevende, ten toon spreiden in hunne jeugdige Werken, de proeven hunner Akademische vorderingen. Maar dat genoegen wordt meer dan verdubbeld, wanneer, in dezelfde Werken, een verlicht oordeel, een doordenkend verstand doorstraalen, welke, niet te vrede met in het geheugen eenen schat van verkregen kundigheden op te leggen, die kundigheden ook van pas aanwenden om het verwarde te ontwikkelen, het duistere op te helderen, ongelyke maar naar elkander gelykende dingen te schiften, te onderscheiden, alles zyne rechte plaats aan te wyzen, de redenen voor en tegen eenige stelling na te speuren, te overweegen, en, eindelyk, uit alles een voorzichtig, juist en rechtmaatig, besluit op te maaken.

Zulk een genoegen verschaft ons de *Verhandeling* van den jongen Geleerden A. J. DEIMAN, *over de Verzachting der Straffen uit hoofde van de onderscheiden Temperamenten* (*) *der Misdaadigers*. Schoon reeds voor een jaar opgesteld, uitgegeven, en, ter bekominge van de Doctorale waardigheid in de Rechten, in het openbaar verdedigd, is zy ons eerst voor korten tyd ter hand gekomen, en wy haasten ons om 'er onzen Leezeren verslag van te doen met eenige meerdere uitvoerigheid dan wy doorgaans aan Verhandelingen van deezen aart besteeden.

Misschien zullen sommigen denken, dat honderd en achten-veertig bladzyden in quarto, met eene geheel niet groo-

(*) Wy behouden hier het woord *Temperament*, als genoeg bekend by onze Landgenooten, dewyl wy geen Nederduitsch kennen, hetgeen de bedoelde zaak zo duidelyk uitdrukt.

groote letter gedrukt, een vry uitgebreid Werk uitmaaken voor eene Akademische Verhandeling: en wy willen niet ontveinzen, dat, onzes inziens, hierendaar wel iets beknopter had kunnen voorgedragen, of zonder nadeel geheel wechgelaten worden. Van dien aart is, by voorbeeld, hetgeen de Schryver, in het eerste Hoofdstuk der eerste Afdeelinge, zegt van de verschillende gedachten der Wysgeeren en Geneeskundigen over de natuurlyke oorzaak van het onderscheid der Temperamenten, of, naamelyk, dezelve in de vloeistoffen des menschlyken lichaams, dan in de vaste deelen, dan in beide, dan, eindelyk, in de hoeveelheid en natuur der leevenskrachten, de meerdere of mindere gevoeligheid en prikkelbaarheid (*irritabilitas*) der deelen, moet gezocht worden. Het was genoeg geweest hiervan met een enkel woord te gewaagen. Hetzelfde mag men zeggen van eenige andere aanmerkingen, welke in dit zelfde Hoofdstuk voorkomen, en, schoon niet vreemd van des Schryvers onderwerp, nogthans tot hetzelve niet noodzaaklyk behooren. Men versta ons niet verkeerd: wy zeggen dit niet om de waarde van des Heeren DEIMAN arbeid eenigzins te verkleinen. Wy beschouwen deeze uitvoerigheid als een natuurlyk gevolg van jeugdige vlugheid en leevendigheid van geest. Deeze brengt altoos iets weeldrigs mede, hetgeen by de meerdere rypheid der mannelyke jaaren van zelve allengskens plaats maakt voor eene meer beknopte en aan strenger regelen gebonden voordragt van zaaken. De sierlyke vertooning van eenen met bloessem overdekten vruchtboom laat niet na ons te bekooren in de Lente, schoon wy weeten, dat een groot gedeelte daarvan zal afvallen, en *moet* afvallen, indien de vruchten van het overblyvende tot volkomen wasdom en rypheid zullen geraaken. Maar wy gaan voort.

In eene voorafgaande Inleiding wordt de Vraag, welke het onderwerp der Verhandelinge uitmaakt, deezerwyze voorgesteld: „ Of een Rechter in het uitvoeren der voorschriften van Lyfstraffelyke (*) Wetten, en het bepaalen der wyze van straffen, behoore te letten op het Temperament der misdaadigen, en het onderscheid daarvan in aanmerking te neemen. of liever, of een Rechter, in eenigen gevalle, het Temperament van iemand, „ die

(*) *Criminales.*

„ die eene openbaare misdaad heeft begaan, met reden „ kan gebruiken als eene rechtmaatige oorzaak om de ge- „ woone ſtraf der Wet te verzachten."

Het geheele Stuk is verdeeld in drie Afdeelingen (*), welker eerſte beſtaat uit drie Hoofdſtukken, de tweede uit twee. Ieder Hoofdſtuk is weder geſplitst in Paragraaphen, welke in de derde Afdeelinge, die geene verdeeling in Hoofdſtukken heeft, van het begin tot het einde doorloopen.

De eerſte Afdeeling heeft tot Opſchrift: *Over de Temperamenten.* Het eerſte Hoofdſtuk handelt *Over de Natuur en de Oorzaaken der Temperamenten.* Hiervan hebben wy reeds iets gezegd, waarby wy alleenlyk zullen voegen des Schryvers op bl. 8 gegeven bepaaling: *Quod Temperamentum ſit ſingularis quadam interna corporis conſtitutio, quatenus ad peculiares quasdam mentis propenſiones modificandas, certamque agendi rationem efficiendam conducit.* —— *Dat het Temperament is zekere zonderlinge innerlyke geſteldheid des lichaams, voorzoverre dezelve leidt tot het wyzigen van zekere neigingen der ziele, en tot het bewerken van eene bepaalde wyze van handelen* (†).

Het Opſchrift des tweeden Hoofdſtuks van deeze Afdeelinge is: *Over de Verſcheidenheid en Soorten der Temperamenten: en over de Eigenſchappen en Uitwerkſels, welke aan ieder Temperament gewoonlyk worden toegeſchreven.* —— De Schryver behoudt hier de oude verdeeling der Temperamenten in vier Soorten, *Galachtigen*, *Bloedryken*, *Koudvochtigen* en *Zwartgalligen*, bl. 22, en geeft vervolgens de hoedanigheden op, welke men rekent aan ieder derzelven eigen te zyn, tot verwekking zo van goede als van kwaade en laakenswaardige hoedanigheden. Wy zullen hieruit alleen met hem (bl. 27.) aanmerken, dat men het Zwartgallige Temperament (*Temperamentum melancholicum*) wel moet onderſcheiden van de ziekte, welke den naam van Zwartgalligheid of *Melancholie* draagt, ſchoon het eerſte ligtelyk leidt tot de laatſte, en als derzelver eerſte begin mag beſchouwd worden.

Het derde Hoofdſtuk handelt *Over de vermenginge en de*

(*) *Sectiones.*

(†) Liefst hebben wy hier het oorſpronglyke zelve willen aanhaalen, maar zullen ons, in het vervolg, doorgaans vergenoegen met alleen onze vertaaling op te geeven.

de veranderlykheid der Temperamenten. Hier wordt met reden aangemerkt, dat, by genoegzaam alle menschen, eene vermenging van twee of meer Temperamenten plaats heeft, en dat men genoegzaam nooit eenen zuiver Bloedryken of Koudvochtigen, enz. zal aantreffen, schoon ook meest altoos het eene of het andere Temperament in die vermenginge de overhand hebbe. Vanhier kan iemand van eene meest Koudvochtige gesteldheid wel eens ligtelyk in gramschap opstuiven. —— Maar van zeer veel gewichts, gelyk de Schryver (bl. 34) aanmerkt, is de vraag, of het natuurlyke Temperament kan veranderd worden? Zonder hapering geeft hy op dezelve een bevestigend antwoord, en verdeelt de oorzaaken dier veranderinge in *Natuurlyke* en *Zedelyke.* Van de eerste geeft hy verscheidene op; maar blyft alleenlyk by twee wat stilstaan, naamelyk, *toeneemende jaaren,* waarin, door het afneemen der prikkelbaarheid (*irritabilitas*) en der leevenskrachten, ook Bloedryken en Galachtigen allengskens tot Koudvochtigheid of Zwartgalligheid beginnen over te hellen — en de *Luchtstreek* (*Clima*), waaraan hy (bl. 36.) niet zo veel als MONTESQUIEU, maar evenwel meer toeschryft dan HUME of HELVETIUS. —— Breedvoeriger is hy over de Zedelyke Oorzaaken, waaronder de *Opvoeding*, in den ruimsten zin des woords (bl. 38.), de eerste plaats bekleedt. "Daar sommigen alle verscheidenheid in de menschen enkel van het aangeboren Temperament en de werktuiglyke gesteldheid des lichaams afleiden, anderen, met verwerpinge van alle natuurlyke oorzaaken, geene andere dan zedelyke erkennen, verklaart de Schryver zich voor den middelwech, wil beide in aanmerking hebben genomen, en toont duidelyk het aanbelang eener goede opvoedinge, zo om de werkinge der hartstochten binnen behoorelyke paalen te houden, als om de zaaden der deugd vroegtydig vasten wortel te doen schieten in de jeugdige gemoederen. —— De tweede zedelyke oorzaak (bl. 42.) van de veranderinge der Temperamenten is de *Volmaaking des Verstands en toeneemende Kundigheid.* „Alle „ onze hartstochten, zegt de Schryver, ontspringen uit „ ééne bron, uit de natuurlyke gevoeligheid (*e sensibilitate physica*), en zyn niets anders dan onderscheiden wy„ zigingen onzer eigenliefde, op welker aandrift .... „ wy zoeken, dat ons vermaak aanbrengt, en vlieden, „ hetgeen wy oordeelen ons geluk hinderlyk te weezen." En hieruit besluit hy de noodzaaklykheid eener juiste en ge-

geoefende kennisse van hetgeen tot bevordering van ons waar geluk kan dienen. In dit laatste zyn wy het volkomen met hem eens: maar is het wel *zo* zeker, dat alle onze hartstochten niets anders zyn dan eene zich onder verschillende gedaanten vertoonende eigenliefde? Hebben wy geene aandoeningen van mededogen, van belanglooze menschenliefde, welker goede bestuuring wel tot bevordering onzer waare gelukzaligheid krachtdaadig medewerkt, maar welke nogthans in ons ontstaan zonder opzicht op ons eigen belang? Doch wy willen hier in dit bekende geschil niet treeden. In het voorbygaan (bl. 44.) verzet de Schryver zich tegen het gevoelen, hetgeen ROUSSEAU verdedigde, in zyne beruchte Verhandelinge op de Vraag der Akademie van Dyon, *Of de herstelling der Kunsten en Weetenschappen gestrekt hebbe tot het zuiveren der zeden?* En merkt (bl. 46.) te recht aan, dat tot deeze Volmaaking des Verstands vooral behoort de Kennis van zichzelven, en die der menschelyke natuure in het algemeen. —— In zeer weinige woorden spreekt de Heer DEIMAN nog (bl. 47–50.) van eenige andere zedelyke oorzaaken, als *de verkeering met, en het voorbeeld van anderen, het leezen van boeken, de leevenswyze, en den regeeringsvorm*, waaronder men leeft en grootgebragt is. Eindelyk wordt deeze Afdeeling besloten met een antwoord op de vraag van HELVETIUS, *hoe zedelyke oorzaaken de natuurlyke gesteldheid des menschelyken lichaams kunnen veranderen.*

Na deeze voorbereidende aanmerkingen komt de Schryver in de tweede Afdeelinge tot het eigenlyke Onderwerp zyner Verhandelinge. Deeze Afdeeling loopt *Over de Verzachtinge der Straffen, uit hoofde der onderscheiden Temperamenten, volgens de beginsels der Natuurlyke Wetten.* Het eerste Hoofdstuk behelst *Eenige algemeene Aanmerkingen over den Staat des Geschils, over der menschen zedelyke Vryheid, over de verkregen Neigingen, derzelver Oorsprong, Kracht en Toerekening.* —— De vraag is hier niet, gelyk de Schryver zeer wel aanmerkt (bl. 53), of misdaadigers van verschillende Temperamenten, welken dezelfde misdaad bedryven, voor even schuldig moeten gehouden worden; maar of het Natuurlyke Recht voldoende redenen aan den Rechter oplevere, om, uit hoofde van het Temperament des misdaadigers, de straf, door de Burgerlyke Wet bepaald, te verzachten. Hiertoe moet men niet alleen den aart der Temperamenten ken-

kennen, maar ook weeten, of derzelver werking de zedelyke Vryheid wechneeme, of dezelve, en in hoe verre, vermindere. Deeze Vryheid is (bl. 56.) *des menschen vermogen, om, op het geleide des verstands, ongedwongen (sponte) zyne daaden te bestuuren volgens de voorschriften der reden.* Der menschen Neigingen zyn of *Verkregen*, of *Natuurlyke.* De eerste ontstaan (bl. 59 env.) uit de *involginge der hartstochten*, welke, tot goede einden den mensch ingeschapen, onder eene wyze bestuuring nuttig zyn, maar onder eene verkeerde hoogstschadelyk kunnen worden. Zy zyn slechts aanprikkelingen tot werkzaamheid: maar het is de post der reden, te oordeelen, of het einde, welk het voorwerp onzer begeerten is, goed dan kwaad, eerlyk dan schandelyk, zy, en of dat einde door geoorlofde middelen kan bereikt worden. Dit te doen, en diensvolgens te handelen, is in onze magt, en der menschen traagheid en slofheid hieromtrent de voornaame bron van kwaade neigingen. —— Eene tweede oorzaak van verkregen neigingen, zo goede als kwaade, (van welke laatste alleen hier gehandeld wordt) is de *Gewoonte* of *Hebbelykheid*, ontstaande uit de veelvuldige herhaalinge van gelyksoortige daaden, waardoor bewerkt wordt, dat wy dezelve vaardig en met gemak verrichten (bl. 62 env.), en (gelyk in het vervolg aangeduid wordt, maar hier wel had mogen by staan) in zekere omstandigheden bezwaarlyk nalaaten. Nu ontstaat de vraag; „ of deeze verkregen neigingen dermaate „ de Vryheid wechneemen of belemmeren, dat zy, by „ eenige bedreven misdaad, verzachting van straffe vor- „ deren." De Schryver ontkent dit (bl. 64 env.) om verscheidene redenen, hoofdzaaklyk afgeleid zo uit de natuure der Vryheid, als uit het onderscheid tusschen de inwendige daad van den Wil en derzelver uitwendige bedryven, welk laatste alleenlyk het voorwerp is der burgerlyke Wetten, en dus alleen hier te pas komt. En indien men al voorwende, dat deeze Neigingen des menschen Vryheid belemmeren en verminderen, kan dit alleenlyk betekenen, dat het meer werks inhebbe dezelve tegenstand te bieden dan op te volgen, zonder dat de Vryheid eigenlyk daarby lyde (bl. 71 env.). Dwaas is is het te klaagen over de menschelyke zwakheid, terwyl men nooit ernstig beproeft, wat men nog zoude vermoogen (bl. 75). Dit behoorde men te doen, en men zoude krachten genoeg vinden om zyne neigingen in toom te

hou-

houden. Het voorbeeld van Socrates wordt hier aangehaald (*), en het besluit is, dat *verkregen Neigingen geene rechtmaatige redenen tot verzachting van straffe uitleveren.* (bl. 77.)

Het zelfde antwoord geeft de Schryver, met betrekkinge tot de Natuurlyke Neigingen, in het tweede Hoofdstuk deezer Afdeelinge, welks Opschrift is: *Over de Verzachtinge, uit hoofde der Natuurlyke Neigingen, welke uit het Temperament ontstaan.* Zyne redenen zyn *vooreerst*, dat de kracht deezer Neigingen meer afhangt van zedelyke oorzaaken, dan van de byzondere gesteldheid des lichaams, welke, door verscheidene, in des menschen magt staande, middelen, kan veranderd en verbeterd worden (bl. 81). *Ten tweeden*, dat deeze Neigingen ten minsten wel genoeg kunnen bedwongen worden, om niet uit te bersten in uiterlyke, voor de burgerlyke rechtbank strafbaare, bedryven (bl. 82). *Ten derden*, dat hy, die door kracht zyner natuurlyke Neiginge misdoet, toch tegen beter weeten (*dolo*) misdoet (bl. 83). *Ten vierden*, dat de sterkere Verzoekingen, welke iemand heeft te wederstaan, geene goede of rechtmaatige redenen tot verzachting van straffe uitleveren (†), hoezeer zy ook de zedelyke schuld des misdaadigers verminderen. Het oogmerk, ten minsten het eerste en groote oogmerk, der Straffen is, in den Burgerstaat, *de algemeene veiligheid*, en de verzachting der straffe, uit hoofde van zwaardere verzoekinge, is daarmede onbestaanbaar. Een Arme, die steelt, is gewisselyk by den Zedekundigen verschoonbaarer, dan een Ryke, die zich aan dezelfde misdaad schuldig maakt; maar niet in het oog des burgerlyken Wetgeevers. Deeze zoude eerder wel doen met de straffen te verzwaaren, naarmaate de verzoekingen sterker zyn, om de vrees der eerste te beter tegenwicht te doen zyn te-

(*) Het geheugen des Schryvers schynt hier eenigzins te feilen. Volgens de plaats van CICERO *Tusc. quaest.* IV, 37, waarop hy zich beroept, werd SOCRATES door deezen ZOPYRUS niet bepaaldlyk van overgegevenheid aan den wyn, maar van *veele ondeugden*, beschuldigd. Eene andere plaats van CICERO *de Fato*, *cap.* 5. meldt ook het eerste gebrek niet. De misslag zoude te gering zyn om van te spreeken, indien hy niet meer dan eens voorkwam: b. v. bl. 118. Aantek. 3. *Rec.*

(†) Te weeten voor den burgerlyken Rechter, van welken alleen hier gesproken wordt. *Rec.*

tegen de werking der andere: schoon men hieromtrent wel eenig onderscheid mag maaken tusschen geringe vergrypingen en zwaare overtreedingen, omtrent welke laatste geene verzachting, hoegenaamd, uit hoofde van Neigingen uit het Natuurlyk Temperament voortkomende, mag plaats hebben. (bl. 86 env.) Eenigzins verwonderden wy ons, onder de Schryvers, by deeze gelegenheid door den burger DEIMAN aangehaald, niet te vinden den beroemden J. D. MICHAËLIS, die, in de Voorreden, geplaatst voor het zesde Deel van zyn *Mosaisches Recht* (Hoogd. Uitg. van 1775), over dit onderwerp voortreffelyke aanmerkingen bybrengt. Ondertusschen staat de Schryver gereedlyk eenige uitzonderingen toe voor gevallen, welke in de eerste vervoeringen van rechtmaatigen toorn gebeuren, of waarby andere gunstige omstandigheden voorkomen (bl. 94 env.)

De derde Afdeeling luidt: *Over de Verzachting* [*der Straffen*] *uit hoofde van het Temperament* [*des Misdaadigers*] *volgens de Beginsels van het Roomsche Recht.* Doch hier zullen wy hem niet volgen. Ons Uittreksel is reeds lang genoeg, en, zo wy hoopen, voldoende om den Leezer een geregeld denkbeeld te geeven van eene Verhandelinge, welke zich op eene voordeelige wyze onderscheidt van het gros van dergelyke Akademische Opstellen. Alleenlyk moeten wy zeggen, dat de geleerde Schryver ook hier „ als eene stelling van het Burgerlyke Recht „ verdedigt: dat *in het algemeen de* Natuurlyke *Neigin-„ gen, welke doorgaans aan ieder Temperament worden toe-„ geschreven, geene rechtmaatige redenen zyn ter verzach-„ tinge der gewoone straffe.*" (bl. 110.)

Eene misstelling van aanbelang heeft de Schryver zelve aangetekend. Eenige druk- of schryffeilen zyn ons voorgekomen, welke ieder aandachtig Leezer zal bespeuren, zonder onze meldinge. Zo is op bl. 58 r. 8 zekerlyk uitgevallen *sive naturalibus*; bl. 91. in de Aant. (2) staat *Lacedæmoniorum* in plaatze van *Athenienſium*. —— De styl en taal, schoon niet boven alle verbetering, zyn duidelyk, mannelyk, zonder zwelling of laagheid.

Voor-

Voorstellen, Bedenkingen en Ontwerpen tot het daarstellen eener Constitutie voor het Bataafsche Volk, uitgebragt in de Nationaale Commisfie, gelast tot het ontwerpen der Constitutie, door JACOB VAN MANEN, Ad. Z., *Medelid van gemelde Commisfie. In den Haage, by* J. C. Leeuweltyn. *In gr.* 8*vo.* 319 *bl.*

De aart der Stukken in 't opgegeeven Werk, en 's Uitgeevers oogmerk met dezelve in 't licht te brengen, kunnen wy onzen Leezeren niet beter doen kennen dan met de eigene woorden van den Burger VAN MANEN, wien men, 't *zy men in zyne gevoelens treede*, of van dezelve *afwyke*, de eer niet kan ontzeggen van een allerarbeidzaamst Lid in deeze Nationaale Commisfie geweest te zyn.

„ Myn oogmerk," schryft hy, „ met de Uitgave deezer Advyzen is geenzins om der Geleerde of Politique „ Waereld eene Bydraage te leveren van nieuwe Theorien „ en Ontdekkingen — veel min om met dezelve, als „ meesterstukken in hunne soort, te pronken; noch derzelver aanleg, noch haare innerlyke waarde, zyn daar „ voor berekend. Byna alle Stukken, in deezen bundel „ vervat, zyn, elk op zich zelven, de vrugt van slechts „ éénen dag, of ten hoogste twee of drie dagen, naar „ dat de tyd tusschen de eene en andere Vergadering „ van de Commisfie tot het ontwerpen der Constitutie „ daartoe gelegenheid liet.

„ Indien de Constitutie, op den 10 November uitgebragt, „ *naar myn inzien*, had beantwoord aan die Grondbeginzelen, welke ik my steeds als de eenige waare, op welke „ het heil der Natie, der Republicainsche Regeeringsform, „ moest gebouwd zyn, heb voorgesteld; of indien ik „ vermeend had, dat ik, om dat ik, als Lid der Commisfie tot het ontwerpen eener Constitutie voor het „ Volk van *Nederland*, van niemand eene speciaale Instructie, Last of Voorschrift, om my naar te gedraagen, ontvangen had, aan niemand rekenschap of verantwoording schuldig was, dan aan God! — zo als in „ soortgelyke gevallen veeltyds begreepen is, of nog begreepen wordt — dan zouden deeze Stukken nimmer „ het daglicht hebben gezien, nimmer de Producten der „ Drukpers hebben vermenigvuldigd.

„ Nu, daar de Conſtitutie op geheel andere beginzelen „ is gebouwd; nu ze, naar myn gevoelen, niet kan beantwoorden aan de verwachting der Natie, — nu ik „ oordeel, dat 'er van de gelegenheid, die ons openſtondt, „ om der Natie *de beste* Conſtitutie en Regeeringsform, „ voor welke zy vatbaar was, en die aan haare geſteldheid en behoefte beantwoordde, aan te bieden, geen „ gebruik gemaakt is — nu reken ik het voor my zelven, „ voor de Natie, niet onverſchillig, waereldkundig te „ maaken de wyze op welke ik in de Commisſie werkzaam „ ben geweest. —— De gelegenheid en omſtandigheden „ geeven dus, misſchien, aan de Stukken in deezen Bundel eenige meerdere waarde, dan ze welligt anders zouden gehad hebben.

„ De Natie kan 'er ten minſten uit zien, dat ik niet „ bloot nu, nu de tyd verloopen was —— nu het Ontwerp der Conſtitutie voltooid en ter Nationaale Vergadering uitgebragt is — by myn Advys, op den 17 „ Nov. 1796, openlyk my daar tegen heb verklaard; maar „ dat ik, reeds van den aanvang der werkzaamheden van „ de Commisſie af, dezelfde Gronden, op welke myne „ afkeuring berustte, heb voorgedraagen — en dienvolgende geen ledig aanſchouwer ben geweest, of onverſchillig die gevoelens heb laaten prævaleeren, welke „ zo veele Leden der Nationaale Vergadering met my, „ als ten hoogſte nadeelig voor 't belang der *Nederlandſche* Natie, in het uitgebragte Ontwerp hebben veroordeeld, en ontoereikende bevonden."

Voorts ſchetst en verdedigt de Schryver zyn gehouden gedrag, ſtaande de Commisſie, tot welke zyne Committenten, „ in geenen deele," gelyk hy verklaart, „ *eenen* „ *Onbekenden*, in hem, gekoozen hadden;" hoe de wyze, op welke men te werk ging, veel toebragt tot de forme en inhoud eeniger Stukken in deezen Bundel voorhanden. Liever dan daar in verandering te maaken door beſchaaven en verbeteren, verkoos hy dezelve letterlyk te geeven, zo als ze door hem in de Commisſie waren uitgebragt —— uitgenomen eenige Uitlaatingen op enkele plaatzen, waar van hy den Leezer in eene ondergevoegde Aantekening vermaant.

In het Voorbericht roert hy ook eenige ſtukken aan, den toedragt van de werkzaamheden der Commisſie betreffende, te breed om door ons aangeſtipt, veel min overgenomen, te worden. Ten ſlot geeft hy den Leezer

nog

nog eenige opheldering, waarom zommige ftukken hier voorkomen als geauthentifeerde Copyen, en andere niet: de rede hiervan was eenvoudig deeze, dat hy van de eerstgezegde, by de overgifte, geene naauwkeurige opftellen of affchriften voor zichzelven behouden hadt, en dus verpligt was die ter Secretary der Commisfie te laaten copieeren — de andere, van welke hy Copyen of de eerfte Opftellen behouden, of welke hy alleen voorgeleezen en niet overgegeeven hadt, vondt hy niet noodig te laaten authentifeeren, dewyl hy ze onder zyn eigen naam in 't licht gaf.

De Inhoud brengt ons onder 't oog, het voornaame, waar uit de XXIX *Stukken*, *in* deezen Bundel vervat, beftaan. *Eenige* zyn van eenen *algemeenen*, andere van *eenen byzonderer* aart, en alle raaken zy of de Gronden, of de Gedeelten, van het Staatsbeftuur. Veel overweegens-, veel nadenkenswaardigs, komt in verre de meeste voor.

Dan zal men het Begrip van den Burger VAN MANEN, over de *Nederlandfche* Staatsconftitutie, best leeren kennen door het laatfte Artykel deezes Werks, getyteld: *Concept eener Nederlandfche Staatsconftitutie;* immers by het mededeelen van dit Stuk fchryft de Ontwerper in eene Aantekening, hoedanige men in den loop des Werks 'er eenige van dergelyken ophelderenden aart aantreft: „ Na dat ik de *ruwe Schets*, om aan de voorgewende „ ignorantie van zommige Leden, wat men door *een- en* „ *onverdeeldheid der Republicq* te verftaan hadt, als ter „ vlugt had ontworpen, en op den 6 May overgegee- „ ven; beproefde ik het, om eene meer uitgewerkte, „ voor de geheele Conftitutie, te ontwerpen; en welke ik, „ ingevolge het flot van myn Advys, op den 20 May, „ heb geproduceerd, doch te rug genomen. — Sedert heb „ ik 'er hier en daar eenige veranderingen in gemaakt, „ en daarom verkoozen dezelve hier, ten flotte, agter de „ Advyfen te doen volgen, om dat dit Concept het Re- „ fultat van de meeste derzelven bevat, en als eene reca- „ pitulatie derzelven kan worden aangemerkt. —— Om „ een volkomen geheel, zo als ik het ontworpen had, „ op zichzelven uit te maaken, zou de Introductie, of het „ *Contract Social*, 'er vooraf moeten gaan: doch dewyl „ dat — hoe zeer ik ook dit, laater, veranderd hadt — „ reeds agter myn Advys van 2 May gedrukt was, heb „ ik het, om tot geene overtollige herhaalingen te komen,

„ hier weggelaaten. —— Even hierom heb ik weggelaaten „ het Departementaal en Plaatslyk Beſtuur, met de Ad- „ miniſtratie der Finantien, om dat deeze reeds by myn „ Advys geinſereerd waren."

Eenige generaale en eenvoudige Reflexien, tegen het Stelzel van Een- en Ondeelbaarheid. Ten betooge, dat hetzelve noch kan noch mag worden aangenomen, als een conſtitutioneel Principe, als mede dat een Plan van Conſtitutie nooit Hoofdelyk maar volſtrekt Provincialiter moet worden goed- of afgekeurd. Door eenen oprechten Vaderlander. Alom, in gr. 8vo. 34 *bl.*

Indien 'er twyfelaars mogten beſtaan, of 'er ook in het Politieke *Frans Baltuscionarisſen* beſtaan en de pen voeren, die vatte dit Boeksken op, en deeze weinige bladzyden zullen hem van zyne twyfeling ten vollen geneezen. —— En is dit ſtukje uit de pen gevloeid van een Repreſentant ter Nationaale Vergaderinge, gelyk wy reden hebben om meer dan gisſende te ſchryven; dan ...... doch onze pen weigerde inkt te geeven; alleen eenige ſtippen, en genoeg; althans voor ditmaal.

Nieuw Ontwerp van Conſtitutie voor de Bataafſche Republiek, ſamengeſteld door een Vriend der Bataaven. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, by J. van Gulik, 1797. *In gr.* 8vo. 30 *bl.*

In eene Proclamatie, waar mede dit Stukje aanvangt, leezen wy: „ Het is gemaklyk te voorzien, dat dit „ Ontwerp niet behaagen zal aan de Ariſtocraten, welke „ by ongeluk een groot en wel een zeer groot aantal uit- „ maaken; maar zo gy waarlyk Republikeinen zyt, zo gy „ de Tyranny, het Despotismus, de Ariſtocratie en het „ Egoismus, oprechtelyk verfoeit; zo gy Bataven zyt, dan „ zult gy het goedkeuren, gy zult het aanneemen, gy „ zult het als den onwrikbaaren grondſlag uwer Vryheid „ invoeren, en niet dulden, dat het ooit in 't minst ge- „ krenkt worde."

Ondanks dit, wordt het Bataafſche Volk daarby gezegd, dat het dit Ontwerp niet met een eenvoudig *ja* moet aanneemen, of met een eenvoudig *neen* verwerpen; maar 't zelve, tot

tot onderzoek, verwerpen, aanneemen, bepaalen, byvoegen en besnoeijen, naar gelange zy zulks met het welzyn en den luister der Republiek gevoeglyk zullen oordeelen.

Het Nieuw *Ontwerp* bestaat uit 107 Artykelen, waar onder zeker *zeer* goede en omhelzenswaardige voorkomen; doch *ook* andere, die, zo veel wy zien kunnen, niet best *zamenstemmen*. By voorbeeld Art. 39 luidt: „ 'Er „ zal zorge gedraagen worden, dat de in dienst gebleeve „ Leeraars niet anders voor het Volk prediken dan eene „ zuivere Zedeleer, op de waare beginzelen van den „ Natuurlyken Godsdienst, en op de pligten van den „ Mensch en Burger, gegrond. Alle verschillen over de „ Leere *des Geloofs* moeten volstrektelyk van de open- „ *baare Predikstoelen* geweerd worden. Zo een Leeraar „ *zich* zo verre te buiten ging, dat hy, 't zy regelrecht of „ van ter zyde, door oproerige grondstellingen, de on- „ gehoorzaamheid aan de wetten mogt prediken, zal hy „ zeer strengelyk, en zelfs, volgens de natuur der mis- „ daad, met den dood gestraft worden." En Art. 42 leezen wy: „ Het Onderwys van de Catechismus zal „ in alle schoolen verboden worden. Hetzelve is wee- „ zenlyk en by uitsluiting de plicht der Leeraaren, die „ hetzelve zo in de Kerk als in hunne huizen zullen „ geeven:" en in het 47. „ Het geheugen en verstand der „ jeugd zullen [in de schoolen] niet meer vergeefsch af- „ gemat worden, door dezelve Psalmen, Gebeden, onver- „ *staanbaare* en boven haar bereik gaande Catechismus- „ Vraagen, van *buiten* te laaten leeren; die taak zal den „ Leeraaren overgelaaten worden."

Zonderling en weinig bestemd klonk ons het 70 Art. „ Aangezien geen straffe evenredig aan de misdaad van „ verraad is, zou het niet onvoegelyk zyn een prys uit te „ looven aan die scherpregters, welke nieuwe straffen „ zullen uitvinden voor die geenen, welke van hoogver- „ raad jegens hunne Medeburgers, of jegens het Vader- „ land, aangeklaagd en overtuigd zullen worden."

Overtollig en van geen beduidenis dagt ons het 92 Art. „ Alle Gedenktekenen, welke het denkbeeld van „ eene Despotique, Aristocratische of Stadhouderlyke, Re- „ geering zouden kunnen verlevendigen, zullen vernietigd „ worden. De naamen der straaten en gragten, welke „ daar toe eenige betrekking hebben, zullen veranderd „ worden."

Bezwaarlyk zouden wy komen tot de onderschryving van het 95 Art., 't geen ons aan 't *Oud Venetien* deedt te rug denken: „ In alle Steden zullen, zo by den in„ gang der Kerken als elders, één of meer bussen of „ kistjes, op zekere plaatzen *Waarheidsmonden* ge„ noemd, geplaatst worden. Zy zullen boven eene ope„ ning hebben, die groot genoeg is om 'er papieren door „ te steeken, welke papieren zullen bevatten, waarschu„ wingen, aanmerkingen, ontwerpen, raadgeevingen, over „ het Bestuur, en klagten over de Leden der geconsti„ tueerde Magten. Deeze kistjes zullen gesllooten zyn, „ en alle Zondagen door den Maire en de Vrederegters „ geopend worden. De Briefjes zullen, in 't byzyn van „ alle aanweezenden, geleezen worden."

Het behoort niet tot onze taak, dit geheele Ontwerp na te gaan. Opgeleverde Artykels zullen genoegzaam aanwyzen, welke Geest in 't zelve heerscht.

Verbaal, gehouden by den Commissaris van de Caap de Goede Hoop, A. J. SLUYSKEN, *zedert het Arrivement der Engelsche Vloot, onder den Admiraal* ST. G. KEITH-ELPHINSTONE, *den* 10 *Juny* 1795; *en de Overgave van die Kolonie aan de Wapenen van Groot-Brittannien, den* 16 *September daar aan volgende. In den Haage, by* I. van Cleef, 1797. *In gr. 8vo.* 330 *bl.*

Een Dagverhaal, 't welk ons herinnert aan eene zeer smertlyke Gebeurtenis voor den Vaderlande. Een Dagverhaal, 't welk ons met spyt vervult over de zwakke gesteldheid der onzen aan dien zo aangelegenen uithoek. Een Dagverhaal, 't welk blyk by blyk oplevert van de trouwloosheid der Engelschen, in deezen handel ondersteund door den na dat vyandig Land geweeken Ex-Stadhouder. —— Wy hebben, onder het doorleezen, alle die onaangenaame aandoeningen, by herhaalinge, gevoeld. Veel, 't geen uit de Nieuwsmaären van dien tyd bekend was, herinnerden ons deeze bladen, en stelden, byeenverzameld en uit egte bescheiden opgemaakt, ons zwakheid, kampende tegen trouwloosheid, voor oogen. —— Het stuk is voor geen uittrekzel vatbaar; doch verdient, als een Geschiedkundig Gedenkstuk deezer Gebeurtenisse zo vol ontrouwe, bewaard te worden. Meermaalen bekroop ons de lust om eene verzame-

ling

ling te maaken van de trouwlooze en verraadlyke ſtreeken, door de *Engelſchen* ten opzigte van die Volkplantinge te werk geſteld; doch wy zouden te veel hebben moeten afſchryven, om eene zaak te betoogen, waar aan niemand twyfelt.

Alleen ſchryven wy af een gedeelte van den Brieve door ELPHINSTONE en CRAIG gezonden, ten geleide van eenige door de *Engelſchen* aangehoudene en geopende Brieven, met een *Americaanſch* Schip aan de Kaap gekomen; welke het zegel drukte op andere reeds verſpreidde onwaarheden wegens den ſtaat der zaake in het Moederland.

„ Wy agten," dus ſchryven zy, vermeld hebbende wat zy met de Brieven aan den Raad van de *Kaap* en aan byzondere *Perſoonen* geoordeeld hadden te moeten doen, „ het egter gevoegelyk om UEd. Gr. Agtb. en Ed. „ *Agtb.* kennis te geeven, dat wy alle *Nieuwspapieren* „ hebben aangehouden; dewyl wy weeten, dat de waarheid „ niet kan gepubliceerd worden in *Holland.* —— Het is „ ons bekend dat niemand publiceeren durft als *ſtiptlyk* „ zo als het Revolutionaire Committé het goedkeurt, „ en derhalven zouden dezelve alleenlyk misleiden, in „ plaats van informeeren de geenen aan welke dezelve „ gerigt zyn. De Brieven vallen in veele opzigten onder „ dezelfde beſchryvinge; want veele informeeren u van „ de plantinge van den *Boom der Vryheid*; doch geene „ maaken eenig gewag van de Opregtinge der *Guillotine.* „ Veele weiden uit over de zegeningen van hunne nieuwe „ Vryheid; doch geen enkele meldt de Gevangenneeming „ van alle Amptenaars en beste Lieden der Republiek, „ of van de ysſelyke Contributien, die geheft geworden „ zyn ten voordeele van de *Franſchen*; zommige dier „ Brieven merken aan de vriendlyke dispoſitie en het „ goed gedrag van hunne nieuwe Vrienden of Meesters; „ doch geene enkele geeft het geringſte denkbeeld van „ de *honderden*, die de wrok en verbolgenheid der *Hollanders* reeds van hun leeven hebben beroofd, in alle „ Steden van de Republiek. —— Wy twyfelen geenzins of uwe Correspondenten zyn 'er gevoelig van, „ en gevoelen hunne ſituatie; doch wy worden gewaar, „ dat zy zulks niet durven uitdrukken in Brieven, die „ eene *Franſche* Inſpectie moesten pasſeeren; de eenigſte „ omſtandigheid, in welke uwe Correspondenten ſchynen „ zich met eenige vrymoedigheid te hebben uitgedrukt, „ is de waaragtige ſchildery, welke zy geeven van

„ de beklaaglyke ſituatie van het Finantie-weezen en
„ van het Publicque Credit van de Oost-Indiſche Com-
„ pagnie."

Geen onzer Leezeren zal vorderen, dat wy de Leugentaal, in deeze weinige regelen, in veele opzigten, begreepen, aanwyzen. Waar is, in eenig oord van ons Vaderland, eene *Guillotine* opgerigt! Welke Steden der Republiek tellen de *honderden van het leeven beroofd;* daar de Omwenteling, in dien zin, het leeven aan geen één mensch gekost heeft! —— Trouw- en Eerloozen .... doch wy leggen de pen neder by een Boek, 't welk eene aaneenſchakeling van dusdanige bedryven bevat; en daarvan ten opgerigten Gedenkteken kan dienen.

Een Onderzoek van dit Verbaal, en redegeeving van het gedrag der *Kaapſche Burgery*, door L. NEEDLING, hebben wy gezien, dat in 't licht is; dan tot nog van onze Boekhandelaaren niet ontvangen.

Verzameling van Stukken, betreffende het gedrag der Curateuren van Hollands Univerſiteit te Leyden, in de Jaaren 1796 *en* 1797, *byzonder in de zaak van Mr.* JOHAN LUZAC, *Profesſor in de Griekſche Taal en Vaderlandſche Geſchiedenis aldaar, met een Voorberigt dien aangaande. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1797. *'t Voorberigt* LXVI, *en 't Werk* 304 *bl. In gr.* 8*vo.*

Veel gerugts maakend is het geſchil, waar over deeze Verzameling loopt; niemand, die de Nieuwspapieren las, is des onkundig. Alle de ſtukken des betreffende, ten getale van XIX, onder welke men 'er van eene groote uitgebreidheid aantreft, zyn hier verzameld.

Een Voorberigt van de opgegeevene uitgebreidheid, door LUZAC, aan zyne *Regt- en Waarheidlievende Medeburgers*, vergezelt deeze oorſpronglyke gewisſelde ſtukken, by welke men nog eenige Tusſchenvoegingen en Aantekeningen vindt. Dit Voorberigt is met eene zeer ſcherpe penne geſchreeven, en ſtelt het gedrag omtrent hem gehouden in een haatlyk licht; dan hoe haatlyk ook en afzigtig hy Party doet voorkomen, is het alles niet wat hy des meent te kunnen zeggen. „ Hy ſchuift," en dit kan ter proeve ſtrekken op welk een toon dit Voorberigt geſtemd is, op dat wy hier 's Hoogleeraars woorden be-

zi-

zigen,. „ het gordyn maar *ten deele* open. Het overige
„ zal ik, in afwagting van den uiterlyken afloop der laat-
„ ste zo ongehoorde pooging tegen my door myne Onder-
„ drukkers ter uitvoer gebragt, nog in de penne houden.
„ Worde ik dan eindelyk genoodzaakt, zal ik de *Ge-
„ schiedkundige Beschouwing van 't gedrag der Curateu-
„ ren*, waartoe deeze Stukken slegts de stoffe opleveren,
„ aan myne Landgenooten mededeelen, en een Gedenk-
„ zuil oprigten, naar 't welk de Nakomelingen hunne be-
„ oordeeling zullen kunnen inrichten over de Persoonen
„ en zaaken, die zy in de Geschiedverhaalen van deezen
„ tyd zullen aantreffen, byzonder over de getrouwe aan-
„ kleeving aan die *Grondbeginzels*, op welke de Natie de
„ *zoo plegtige belofte* ontvangen heeft, dat haar aanstaande
„ *heil zal* gevestigd worden.

„ *Ik zal* dan, wen ik ten laatsten gedrongen worde, den
„ waaren oorsprong deezer zaake, van den Jaare 1792 af,
„ dat is van de eerste uitbarsting der gruwelen van het
„ *Jacobynendom* en *Terrorisme* tot op den huidigen dag,
„ naaktelyk ontdekken; de verscheidene Resolutien en
„ Missives in alle haare deelen, in haare beweegredenen,
„ oogmerken en inzigten, naargaan; den ganschen za-
„ menhang derzelven beschouwen; de remotie, inzonder-
„ heid van een *Leeraar der Vaderlandsche Geschiedenisse*,
„ uit hoofde van het tot nu toe in ons Vaderland onbe-
„ kende Misdryf van *Aristocratie*, ontleden, en doen
„ voelen! welk dog het nadeel was, 't geen men te
„ wagten hadt van die *Aristocratische* denkbeelden, voor-
„ gedraagen door iemand, dien men wist geen lieveling
„ van het Stadhouderlyk Gezag geweest te zyn; de ge-
„ voelens van zommigen der Curateuren, over de *Fran-
„ sche Gebeurtenissen*, niet alleen ZEDERT den Jaare 1793
„ (welke dan eigenlyk myn misdaad uitmaaken) maar
„ ook VóóR DIT TYDSTIP, uit hunne nog onder my be-
„ rustende Correspondentie en eigene uitgegeevene Schrif-
„ ten, vergelyken met het misdryf, 't welk zy my by
„ hunne Resolutie aantygen, en met den toon, welken
„ zy, niet indachtig aan 't geen zy zelven bevorens ge-
„ schreeven hadden, meenen daar by te kunnen voeren;
„ het *verbod*, by die Resolutiën aan my gedaan, met
„ hunne eigene aanmoedigingen van vroegere tyden; den
„ geheelen loop en 't zamenweefzel hunner gedraagingen,
„ met de grondbeginzels, welker zorgvuldige bewaaring

„ het doel myner Remotie zyn moeste; en hun volſtan„ dig weigeren om in eenig onderzoek te komen met „ myne opene verdeediging en bereidwilligheid om myne „ zaak voor de Rechtbank der Volksvertegenwoordigers, „ en der ganſche onpartydige Natie, te brengen."

Hoe veel de Hoogleeraar ook zegt agter te houden, volgt 'er nogthans 't geen hy ſtaaltjes noemt. En twyfelen wy wel zeer, of hy, in de gelegenheid geſteld om alle zyne nog in den pylkooker zittende pylen te ſchieten, vinniger zal kunnen uitvaaren dan hy doet van bl. LI tot LVIII.

Tweede Voorbericht, geplaatst voor den tweeden Druk van het Werk, getyteld Socrates als Burger beſchouwd, *door* Mr. J. LUZAC. *Voor de Bezitters van den eerſten Druk. In gr. 8vo. 25 bl.*

Over het Werk, waar toe deeze bladen ten tweeden Voorberigt dienen, hebben wy, eenigen tyd geleden, ons oordeel geveld (*). In dit Aanhangzel des reeds geplaatſten Voorberigts vermeldt de Schryver de vry algemeene goedkeuring, aan zyn SOCRATES, *als Burger beſchouwd*, binnen en buiten 's lands gegeeven; terwyl het ſterk vertier een tweeden *Nederduitſchen* Druk noodzaaklyk maakte; hier in vindt hy „ eene meer dan genoeg„ zaame belooning, en tevens eene altoos byblyvende ver„ zoeting voor de *onderdrukkende onregtvaardigheid*," waar van hy ſchryft, „ nu zedert twee jaaren het Slachtoffer te „ weezen."

Hy beklaagt zich, dat 'er, zedert de uitgave der *Verzameling van Stukken*, in het naastvoorgaande Artykel vermeld, ettelyke maanden verloopen zyn (†), dat zyne Beſchuldigers, hoe openlyk door hem voor 't oog der geheele Natie uitgedaagd, *zwygen*, —— dat andere zaaken afgedaan worden, „ en hy *van zyn welherkreegen regt* „ verſtooken blyft," en voert den laatst afgetreeden Voorzitter van het *Provinciaal Beſtuur*, A. J. VERBEEK, een zeg-

(*) Zie onze *Alg. Vad. Letteroef.* hier boven, bl. 89.

(†) Die Voorrede was gedagtekend 14 July 1797; dit tweede Voorberigt is van 17 Oct. 1797.

zeggen uit diens *Historie der Spartaanen, tot aan den dood van den jongen Agis*, wel ſchamper toe.

Een kort woord voert hy te gemoete aan een der Beoordeelaaren van zynen SOCRATES, wien zyne verklaaring van het woord *Ariſtocratie* min hadt bevallen; haalt de bepaaling, door POLYBIUS van dat woord gegeeven, aan „ als „ *alleen dan* plaats hebbende, wanneer de Staat door de „ *Rechtlievendſte* en *wysſte* Mannen, by voorkeur daar toe „ gekoozen en aangeſteld, wordt beſtuurd," met byvoeging: „ POLYBIUS, een ſtaatkundig woord zyner eigene Moedertaale uitleggende, en in deezen het voetſpoor van PLATO „ en ARISTOTELES betreedende, kan, myns bedunkens, tegen PRIESTLEY, TOZEN, SCHLÖZER, RADERMACHER, „ en zo veele andere Schryvers van deezen tyd, als 'er „ zyn mogen, wel opweegen."

Naa nog eenige aanmerkingen over dit woord en het gebruik dier benaaminge gemaakt te hebben, komt hy tot de *Democratie*, en wel bepaald tot die „ waarin de wil „ des Volks in het gewoon beſtuur de hoogſte wet is," —— welke hy voor de ALLERONGELUKKIGSTE houdt, rondborſtig afkeurt, en in den haatlykst mogelyken dag zet. Zyn GEVOEL leidt hem tot het beſluit: „ Ik voor „ my verkies in een Land te woonen, daar niet *elk en een* „ *ieder*, uit den hoop, zonder onderſcheid, maar de *kundigſten* en *besten*, bevoegd gerekend worden om my te „ regeeren." —— Tot die keus wordt de Hoogleeraar door zyn eigen gevoel gebragt; en de *Ondervinding*, merkt hy op, brengt hem tot hetzelfde beſluit. De *Ondervinding*, die hem doet vraagen „ waar *immer* of *ooit*, in een eenigzins uitgeſtrekt, volkryk, en vooral handeldryvend, en „ dus niet geheel *armoedig*, noch door zyne nabuuren, „ door bergen, ſneeuw, ys en rotzen, afgeſcheiden Land, „ eene *zuivere Democratie* plaats hadt, zo dat, zonder eenig „ inmengzel van *Ariſtocratie*, *'s Volks Wil altoos en in alles* „ *de* HOOGSTE *Wet ware*, en dat, nogthans, *het geluk des* „ *Volks op den duur verzekerd bleef?*" —— Deeze vraag wordt met uitroepingen in deezervoege beantwoord. „ Raadpleegt men de *Ondervinding* der Oudheid, helaas! „ — Raadpleegt men die der voorige twee of drie laatſte „ eeuwen — *helaas!* —— Raadpleegt men die der jongstverloopene jaaren! —— die ondervinding met bloed bemorscht, die zig op een ſtapel van ontzielde lyken, op „ eene onmeetbaare hoogte van puinhoopen der verbrande „ en verwoeste ſteden, voor het aangezigt van alle Vol-

„ ke-

„ keren, in deeze en de volgende eeuwen, zo lang onze
„ Aardkloot aanweezig zal zyn, ten hoogen Hemel ver-
„ heft —— raadpleegt men die yslyke ondervinding —
„ *helaas!* duizendmaal *helaas!*"

Proeve over den Mensch. Uit het Engelsch van ALEXANDER POPE, *in Dichtmaat overgebragt door* PIETER VAN WINTER, Nsz. *Te Amsterdam*, *by* P. J. Uylenbroek, *1797. In gr. 8vo. 94 bl.*

Wy geven hiermede den Lezeren van ons Maandwerk bericht van de uitgave eens Werks, op hetwelk verscheiden vrienden en beoefenaars der wysgeerte, letterkunde en poëzy, reeds enigen tyd, met een verlangend ongeduld, gewacht hebben. Onder de Werken van den onsterflyken POPE verdient ongetwyfeld zyne *Proeve over den Mensch* by uitstekendheid genoemd te worden. Altyd en algemeen is dit Leerdicht als zeer belangryk beschouwd, en uit dien hoofde door vele bekwame handen in de meeste beschaafde talen overgezet. Bezwaarlyk echter, menen wy, zal 'er, onder deze veelvuldige overzettingen, ene kunnen gevonden worden, welke den Vertaler rechtmatiger aanspraak op de goedkeuring en den lof van bevoegde en onpartydige kunstrechters deed verkrygen, dan de arbeid van onzen verdienstlyken landgenoot VAN WINTER, hem, onzes inziens, verzekert. Voor den koophandel wordende opgevoed, bragt dit hem, (gelyk hy in zyne Voorreden schryft) reeds in zyne vroege jeugd, in de noodzaaklykheid, de talen onzer naburen te leren. Zyns Vaders neiging tot de dichtkunde deed hem dus ook vanzelve kennis verkrygen aan de Werken der beste Dichters in dezelve, waaruit hy dan menigmaal deze en gene stukken, ter zyner oefening, in onze tale overbragt. Zo had hy de eerste afdeling der *Proeve over den Mensch*, reeds op zyn veertiende jaar, in proza vertaald. De overige volvoerde hy, enige jaren later. Lang daarna, in 't jaar 1779, las hy de drie eerste afdelingen voor in het Letterkundig Genootschap te Amsteldam, ter spreuke voerende, *Concordia & Libertate.* De herstelling uit ene ziekte, welke hem verpligtte nog enigen tyd het huis te houden, eer hy den loop zyner gewone bezigheden konde hervatten, gaf aan VAN WINTER toevallig aanleiding, in dien tusschentyd te beproeven, of hy de Leden van het gemelde Genootschap, die hem vele aanmoedigende blyken van goedkeuring gegeven hadden, ook mooglyk mogt kunnen verrassen met hen ene vertolking der vierde afdeling in vaerzen te leveren. Dit gelukte hem, en de uitwerking dier verrassing was, dat hy sterk wierd aangedreven nu ook de drie eerste afdelingen op gelyken voet te behan-

de-

delen. Om deze taak naar vereisch af te doen, en zyn werk met glans te kunnen volvoeren, heeft onze Dichterlyke Vertaler zeker den alleen rechten weg ingeslagen. Hy heeft geenzins zyne eerste overzetting in proza slechts naderhand berymd, maar alles, volgends het oorspronglyke, op nieuw bewerkt, en zyne proza-vertaling telkens eerst dan ingezien, wanneer iedere afdeling in vaerzen voleindigd was. Aan deze bewerking hebben wy nu zyne, in haar geheel, waarlyk uitmuntende vertaling te danken. Dezelve zou misschien nog volkomener zyn geworden, ware hy niet eerst, jaren achtereen, door veelvuldige bezigheden in dezen zynen letterarbeid opgehouden, en eindlyk, nog enigermate zyns ondanks, tot de uitgave bepaald geworden, terwyl toch, in zyne reeds gevorderde jaren, gedurige ongesteldheden hem beletteden aan alles die uiterste beschaving te geven, welke anders zyne kieschheid van hem eischte. Dit laatste mag dan ook geacht worden geheel te voldoen voor die zeer weinige ligte gebreken, welke den naauwtoezienden beoordeelaar, die tot in kleinigheden afdaalt, soms onder de aandagt mogten komen. Enkelde regels hebben wy wat gewrongen, en, vooral by de eerste lezing, enigzins duister gevonden. Maar, wanneer wy dan tevens aan de moeilykheid van 't werk dachten, hebben wy ons ook moeten verwonderen, dat 'er ons zodanige gene meerdere voorkwamen. POPE's styl is by uitstek kort en krachtig, en het moest den Vertaler veel moeite kosten, deze eigenschappen in zyne overzetting te bewaren. Hy wilde zich daarom niet veroorloven, in uitweidingen, die anders misschien op ene enkelde plaats aan de duidlykheid enigen dienst hadden kunnen doen, te vervallen, en maakte zyn werk slechts twe regels langer dan het oorspronglyke. Wat nu het Dichtstuk zelve belangt, kunnen wy niet afzyn deszelfs algemenen inhoud voor het minst aan onze Lezeren mede te delen. Wy bezigen hiertoe de eigen' woorden des Vertalers, welke wy uit zyne Voorreden overnemen. „ POPE, schryft hy, wiens oogmerk „ is de billykheid van Gods beschikkingen door 't menschdom te doen erkennen, en te toonen, dat God, als „ Schepper in de betrekking tot zyne schepselen beschouwd, „ alles heeft verordend, gelyk het behoort te zyn; POPE „ schetst in de eerste afdeeling den mensch in betrekking tot „ de waereld, waarop hy zich bevind (bevindt), en tot het „ heelal, waarvan hy slechts een oneindig klein deeltje uit„ maakt. In de tweede afdeeling schetst hy den mensch „ met betrekking tot zich-zelven, tot zyne redelyke en ze„ delyke vermogens, hartstogten, driften en bedryven. In „ de derde afdeeling vertoont hy hem in betrekking tot de „ samenleeving, maalt den oorsprong af van het maatschap„ pelyk leven, de uitvinding van kunsten en wetenschap„ pen; de vestiging van verschillende regeeringsvormen, en

„ voor-

„ vooral de noodzaaklykheid der onderlinge behulpzaamhe-
„ den, welke het byzonder met het algemeen belang ver-
„ binden; terwyl hy de geheele vierde afdeeling besteed,
„ (besteedt) om op eene treffelyke wyze aan te toonen, dat
„ het waar geluk van den mensch in niets anders bestaat, dan
„ alleen in deugd." Wilden wy hier gelegenheid nemen, 's Dichters byzondere begrippen, welke hy in deze vier afdelingen voorstaat, op te geven, en enigzins ter toetse te brengen, wy zouden dan veel breder moeten worden, dan het bestek van ons Maandwerk gedoogt. Wy moeten, derhalve, onze Lezers naar het Werk zelve verzenden, en het onderzoek van POPE's wysgerige denkwys aan hun geheel overlaten. Alleen veroorloven wy ons de verzekering, dat zy overal blyken van gezond oordeel en geest zullen vinden; en den raad, zo hun hier of daar ene uitdrukking mogt te voren komen, welke tegen hun gevoel of hunne aangenomen denkbeelden stoot, het verband, waarin zodanige uitdrukking gevonden wordt, zorgvuldig raad te plegen, alvorends zy daarover beslisschen. Het kan intusschen niet wel anders, of onderscheiden Lezers zullen over de gegrondheid of ongegrondheid der gevoelens, welke de Dichter aanpryst, verschillend oordelen, naarmate hunne eigen' denkbeelden reeds zekeren, vasten, plooi verkregen hebben. Elk onpartydig en denkend Lezer zal hem evenwel den lof van een schrander Vernuft gaarn toekennen, hem danken voor den smaak, waarmede hy dit afgetrokken onderwerp behandelde, en zich ten hoogste verwonderen, hoe hy, aan maat en styl gebonden, zo kort, en tevens zo klaar en zaakryk, hebbe kunnen schryven. Gaarn zouden wy nu, tot staving onzer beoordeling, onze Lezers uit het geheel iets mededelen. Maar wy moesten, om niet het verband der reden te zeer te schenden, en hun enigzins naar den eisch te voldoen, ook weder een te groot uittrekzel maken. Tot enige vergoeding schryven wy dan hier liever af VAN WINTER's vertaling van POPE's *algemeen gebed*, achter de *Proeve over den Mensch* gedrukt.

Gy, die alom altoos regeert,
ô Vader van ons lot!
Wien Wilde en Wyze en Heilige eert,
Jupyn! Jehovah! God!

Eerste oorzaak, die 't begrip ontwykt!
Ik weet slechts dat ik ben,
En dat my uwe goedheid blykt,
Daar ik myn blindheid ken.

Gy

Gy leert my, in een' ſtand, zo blind,
't Verſchil van goed en kwaad;
Gy, die natuur aan 't noodlot bind,
Myn' wil in vryheid laat.

Wat my 't geweeten ooit beveelt,
Of weigert, zyn bevel
Vertoone aan my des Hemels beeld,
Zyn weigring, dát der hel.

Wat gunst me uw vrye goedheid bied',
Geef, dat ik die erkenn';
Gy zyt voldaan, daar ik geniet,
En u gehoorzaam ben.

Ach, dat ik nooit uw goedheid waan'
Aan de aarde, aan ons, bepaald,
Daar duizend waerelden beſtaan,
Die gy met licht beſtraalt.

Nooit dreig' myne onbedreven hand
Met uwe donderkracht;
Noch doeme alomme door het land
Wien ik uw vyand acht.

Bewaar myn' voet op rechte paên,
Zo ik die reeds betrad;
Zo ik een dwaalſpoor in mogt ſlaan,
Wys my het waare pad.

Beveilig my voor trotſchen waan,
Of lasterlyk beklag,
Wat me ook uw goedheid toe mag ſtaan,
Uw wysheid weigren mag.

Geef, dat ik voel' myns naasten leed,
En zyn gebrek verheel';
Hebbe ik aan hem ooit gunst beſteed,
Uw gunst vall' my ten deel.

Ik ben gering, doch gy-alléén,
Uw adem, wekt myn kracht.
Voer door des levens dag my heen,
En door der dooden nacht.

Den

Deez' dag zy vrede en brood myn lot:
Wat gy ten besten spaart,
Ten besten geeft, 't is goed, ô God!
Uw wil geschiede op de aard'.

Tot u, wien ruimte een' tempel strekt,
Wiens altaar is 't heelal,
Door 't wierook der natuur bedekt,
Ryze aller lofgeschal!

De Temperamenten. Blyspel. Gevolgd naar het Hoogduitsch. Te Amsteldam, by P. J. Uylenbroek, 1797. *In* 8*vo.* 100 *bl.*

Dat hetgeen men gewoon is *het Temperament* te noemen op den mensch en zyne daden een' zekeren invloed hebbe, is, zelfs by een oppervlakkig waarnemer, buiten allen twyfel. De Hoogduitsche Vervaardiger van dit Blyspel heeft ons dezen invloed in ene aardige verscheidenheid van karakters willen schetsen. Hy is daarin, naar ons oordeel, niet kwalyk geslaagd, en zyn geestig Stuk, zo het ten tonéle gevoerd, en door bekwame Spelers uitgevoerd wordt, zal vooral aan hun, die den Schouwburg meest alleen vermaakshalve bezoeken, wel voldoen.

De Kanonik van Milano, of ongenodigde Gasten. Blyspel. Het Fransch gevolgd, van ALEXANDER DUVAL, *door* Bartholomeus Ruloffs. *Te Amsterdam, by* J. Helders *en* A. Mars, 1797. *In* 8*vo.* 63 *bl.*

De ongenodigde Gasten in dit Stuk zyn een Fransch Adjudant en zyn Ordonnance, die zich aardig bedienen van een lekker soupétie, door den Kanonik van Milano met gansch andere inzichten gereedgemaakt. Het gedrag en de ontmoetingen dezer Gasten maakt den samenhang van een vermaaklyk Blyspel, recht geschikt om de lagchspieren van lezers en aanschouwers in ene vaardige beweging te brengen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

H. VAN HERWERDEN, *over het Euangelie van Joannes. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1797. *In gr. 8vo.* 370 *bl.*

Wy hebben, niet lang geleden, by de aankondiging van het eerste *Deel dezes Werks*, verslag gegeeven van de *wyze, waarop* de Eerw. VAN HERWERDEN de verklaaring van dit Bybelboek heeft begonnen. Op denzelfden voet wordt deze arbeid, over het derde, vierde en vyfde, Hoofddeel van het Euangelie van Joannes, met oordeelkundige oplettendheid, en in eene geleidelyke orde, in dit tweede Deel voortgezet. Men ziet den verstandigen Bybeluitlegger ook hier meer dan eens, in de letterlyke verklaaring, van den gewoonen weg afgaan. Doorgaans weet hy zyne wyze van uitleggen met schynbaare redenen te bekleeden, en alles, tot opheldering en bevestiging der meest aangenomen leerbegrippen van zyn Kerkgenootschap, naar zyne wyze van denken, te laaten dienen. Zie hier deze en geene proeve.

H. III: 3. Daar men in de Nederlandsche Overzetting heeft, *ten zy dat iemand wederom gebooren wordt, hy kan het Koningryke Gods niet zien*, verkiest VAN HERWERDEN het grondwoord, door *wederom* vertaald, liever over te zetten *van boven*, deels, omdat dit de gewoone beteekenis in het N. T. is, deels, omdat de Schryvers van het N. T., wanneer zy de vernieuwing des zondaars, als eene tweede of andere geboorte, voordraagen, zich dan van een ander woord bedienen. Nikodemus vat wel Jesus gezegde op, als medebrengende, dat iemand wederom moest gebooren worden, vs. 4; doch hy begreep niet, wat Jesus bedoelde. Jesus antwoordt op deze tegenbedenking ook niet, om nader aan te wyzen, hoe iemand wederom moest gebooren worden; maar hoedanig eene geboorte van boven was; ja hy houdt vervolgens, vs. 7, dezelfde bewoording, als hier, *van boven*, en vermydt het gewoone woord, 't welk *wederom* beteekent, en door

Nikodemus, vs. 4, gebruikt wordt; waaruit blykt, dat Jesus het woord in de beteekenis van *van boven* genoomen heeft. Deze geboorte van boven, of hemelsche geboorte uit God, is, zynes erachtens, geenzins de overgang van den Joodschen tot den Christelyken Godsdienst, en het belyden van Jesus voor den Christus, door zich te laaten doopen, zoo dat de spreekwys zou ontleend zyn van den Doop der Jodengenooten, of der Heidenen, die tot het Jodendom overgingen, en hetzelve door den Doop werden ingelyfd, en dan aangemerkt als nieuwlings gebooren te zyn; maar de verkryging van een nieuw geestelyk beginsel, waarover by H. I: 13 breeder is gehandeld. „ *Het Koningryk Gods* is het ryk van den Messias. Wanneer hier nu gesprooken wordt van *het Koningryk Gods te zien*, zoo heeft dit betrekking tot deszelfs voorrechten. Dit Koningryk zien, wil, naar eene zeer gewoone beteekenis, zooveel zeggen, als genieten. Ten zy nu iemand van boven gebooren ware, kon hy dit Koningryk niet zien. —— Want is de gerechtigheid van den Borg de grond, waar op die Godsregeering rust, niemand kan de voorrechten daarvan genieten, dan in zyne gemeenschap; en deze kan 'er niet zyn, dan door het geloof, en het geloof niet, zonder eene voorafgaande vernieuwing des gemoeds. —— Zonder zulk eene vernieuwing is ook iemand volstrekt onbekwaam voor het genot van de goederen van dit Koningryk, welke geestelyk zyn. Een verlicht verstand, een geheiligde wil, een bevredigd geweeten, maakt alleen bekwaam, om God in zyne heerlykheid te aanschouwen, en zich in Hem te verlustigen; vrymoedigen toegang tot Hem te hebben, en gemeenschap met Hem te oefenen. —— En zonder vernieuwing des gemoeds kan aan het groote oogmerk der genadebedeeling, naamlyk de verheerlyking van God, niet beantwoord worden."

By H. III: 5. *Zoo iemand niet gebooren wordt uit water en Geest, hy kan in het Koningryke Gods niet ingaan*, wordt aangemerkt: „ Jesus verwisselt de spreekwyzen *het Koningryke Gods te zien*, en *in het Koningryke Gods in te gaan*. By de eerste had Hy opzicht op het genot van deszelfs voorrechten; by deeze op de plichten van geloof en bekeering, waardoor men een onderdaan van hetzelve wordt; welke niet kunnen geoefend worden, zonder vernieuwd te zyn door den H. Geest." De spreekwys, *gebooren worden uit water*, zal van den Doop te

ver-

verstaan zyn: „ Hoe iemand door den Doop kan gezegd worden van boven of uit God gebooren te zyn, is niet duister; want, naar den styl der H. S., wordt hetgeene aan de beteekende en verzegelde zaak eigen is, by overnoeming, toegekend aan het teeken en zegel. Door *Geest* wordt dan de H. Geest bedoeld, door wien God het beginsel van het geestelyk leven werkt."

H. III: 16, 17. *Alzoo lief heeft God de waereld gehad, dat Hy zynen eeniggeboorenen Zoon gegeeven heeft*, enz. wil VAN HERWERDEN, zoo min als H. I: 29, *de uitverkoorenen* verstaan hebben, maar alle volken der aarde, de Joden niet alleen, maar ook de Heidenen.

Over de uitdrukking van den Dooper omtrent Jesus, *die van boven komt*, H. III: 31, wordt aangemerkt: „ Indien de woorden: *die van boven komt*, wilden zeggen, die in den hemel zyn last ontvangen heeft, welk een ongerymden zin zal dan de tegenstelling: *die uit de aarde is, is uit de aarde*, opleveren; want dit zal dan zeggen, die op aarde van God beveelen ontvangt, is een aardsch gezant. Neen; de Dooper wil 's Heilands uitneemendheid aanwyzen, niet ten opzichte van de plaats, van waar Hy kwam; maar ten opzichte van den oorsprong en gesteldheid van zyn persoon. Hy noemt Hem terstond met verwisseling *den Zoone Gods*. Hierom, dat Jesus gezegd wordt geweest te zyn *in den schoot des Vaders*, Hoofd. I: 18; *van den Vader te zyn uitgegaan*, H. XIV: 28; *het woord, dat van den beginne was, dat by God was, en nu was vleesch geworden*, H. I: 1, 14; *de Heer uit den Hemel te zyn*, 1 Cor. XV: 47; *uit den Hemel te zyn nedergedaald*, Joan. VI: 38. De tegenstelling bevestigt ook deze meening, alsmede hetgeene de Dooper van Jesus, als die van boven kwam, getuigt. Naamlyk dat hy is boven allen, hetgeene, naar den zin dezer spreekwys, aanduidt, dat Hy allen overtrof, dat is hen allen, met welke Hy wegens zyne bediening in vergelyking kon gebragt worden, naamlyk Moses en alle andere Propheeten."

H. IV: 24. wordt de gewoone vertaaling, *God is een Geest*, verdedigd, en, onder anderen, aangemerkt, dat Jesus, daar Hy zoo gesprooken hadt van den Vader te aanbidden, nu zegt, God is een Geest, omdat de geestelykheid van bestaan niet meer behoort tot den Vader, dan tot den Zoon, en den H. Geest. Dat Jesus zich een evengelykheid in natuur, en op dien grond in magt en rechten, met God toekende, wordt inzonderheid breed-

voerig beweerd by H. V: 17—32.—vs. 28, 29, wordt, op de gewoone wyze, van de opwekking der dooden ten laatsten dage, vs. 27 van het laatste oordeel, verklaard; maar vs. 25, *de uure komt, en is nu, wanneer de dooden zullen hooren de stemme des Zoons Gods, en die ze gehoord hebben, zullen leeven*, in een verbloemden zin opgevat van de bekeering der Heidenen. Des niettemin zal Jesus, in de tusschenstaande woorden, vs. 26, *want, gelyk de Vader het leven heeft in zich zelven, alzoo heeft Hy ook den Zoon gegeeven, het leven te hebben in zich zelven*, van zyn eeuwig en noodzaaklyk bestaan, en van de wyze, waarop Hy de eene onverdeelde Goddelyke natuur heeft van den Vader, moeten verstaan worden —— vs. 39 vindt de Schryver geene vermaaning, zoo als de gewoone overzetting, *onderzoekt de Schriften*, schynt aan te duiden; maar eene bestraffing, hetgeen met het verband van 's Heilands rede, die hier de eene bestraffing op de andere laat volgen, en inzonderheid met de volgende woorden, die 'er Jesus onmiddelyk op laat volgen, beter zal strooken.

By hun, die eene andere leiding van gedachten over de leer en leerwyze van Jesus, dan men hier steeds gevolgd ziet, voor zich verkiezen, en zich liever aan een ander soort van uitlegregels, dan waarop de Eerw. Schryver meestal zyne verklaaringen bouwt, willen houden, zullen deze en geene uitleggingen minder byval vinden. Maar de Eerw. Gryzaart, altyd getrouw aan zyne grondbeginselen, heeft deze lettervrucht niet zoo zeer voor dezen, als wel ten nutte zyner Amsterdamsche Gemeente, en allen, die dezelfde regelmaat des geloofs hebben, in 't licht gegeeven.

Christelyke Gerustſtelling by het Onbegrypelyke van de Wegen der Voorzienigheid; voorgedragen in eene Leerrede over JOB XXXVII: 23[a]. *Door* JACOB VAN LOO, *Predikant te Ootmarsum. Te Amsterdam, by* H. Lardé, 1797. *In gr. 8vo. 52 bl.*

Wylen de verstandige en bevallige VAN LOO, wiens Schriften by allen, die redelyke Godsvrugt hoogwaardeeren, in hoogagting gehouden worden, wiens afsterven, van wegen hunne teleurgestelde hoop op meer soortgelyke lettervrugten, zy met ons betreuren, behandelt hier

hier een zeer gewigtig onderwerp; 't welk, hoe dikmaals ook, zo als zyn Eerw. in het Voorberigt schryft, door Mannen van groote kunde en beproefde Godzaligheid behandeld, nogthans niet te veel kan overwogen worden. 's Mans behandeling van dit onderwerp toont, dat hy tegen de opgenomene taak was opgewassen. Met eene meesterlyke hand schetst hy, in de eerste Afdeeling, een tafereel van het Ondoorgrondelyke, dat in de wegen, die God met de menschen houdt, meestal wordt bespeurd. Met veel oordeel ontwikkelt VAN LOO die Stelling, in een reeks van byzonderheden, uit het Godlyk bestuur, zo ten aanzien der Natuurlyke als der Zedelyke Waereld, ontleend. Daar op laat de Redenaar eenige aanmerkingen volgen, die, by deeze Onbegrypelykheid der Godsregeeringe, ter gerustftellinge kunnen dienen; zy zyn de volgende: „ Het bestier „ Gods is een oneindig bestier —— het bestier Gods is „ een onbepaald, allesomvattend bestier —— een aller„ wyst bestier —— een allerweldadigst bestier —— en „ zeer geschikt voor onzen tegenwoordigen staat van be„ proeving." De Leerrede eindigt met eene nadruklyke opwekking der gepaste gemoedswerkingen, uit het verhandelde voortvloeiende, om eerbied voor God te betoonen —— met alle zyne schikkingen te vreden te zyn —— en op God te vertrouwen. Van wegen de rechtschapene begrippen van waare Godzaligheid, in deeze Leerrede allerwege doorstraalende, als om den geleidelyken voordragt, en de beschaafde taal, met welke het verhandelde wordt omkleed, oordeelen wy ons geregtigd om de aandagtige leezing aan te pryzen by het groot aantal onzer Landgenooten, welke, den Godsdienst niet als eene kunstig verdichte fabel, maar als op reden en waarheid gegrond, beschouwende, in de tegenwoordige donkere dagen, meer dan ooit dusdanige gerustftellingen noodig hebben.

Beginzels der Kantiaansche Wysgeerte, naar het Hoogduitsch vryelyk gevolgd, en met Aanteekeningen en eene Voorreden uitgegeven, door PAULUS VAN HEMERT, *laatstmaal Hoogleeraar by de Remonstranten, te Amsterdam. IIIde Deel. Te Amsterdam, by de Wed.* J. Döll, 1797. *In gr. 8vo. Behalven de Voorreden,* 222 *bl.*

Voor dit derde Deel, 't welk door nog één staat gevolgd te worden, is een vry uitvoerig Voorberigt geplaatst door den Hollandschen Uitgeever, waarin hoofdzaakelyk gehandeld wordt over het zo zeer betwiste *Scepticismus* of *Twyfelaary;* waarvan hy de Kantsche Philosophie tragt vry te pleiten, met aanwyzing van den middenweg tusschen *Dogmatismus* en *Scepticismus*, inzonderheid met toepassing op de belangryke Leerstukken van Gods Bestaan, zedelyke Vryheid van den Mensch, en toekomenden Staat, als niet vatbaar voor eigenlyk betoog. Hiermede staat wederom in naauwe betrekking de oude vraag, de groote inhoud der twee voorgaande Boekdeeltjes, of 'er iets werkelyk aanweezig is, 't geen als grondslag en oorzaak der Verschynzelen moet aangemerkt worden; 't geen, volgens VAN HEMERT, *voor den Critischen Wysgeer een dwaaze vraag en louter onzin is;* waarover wy onze aanmerkingen hebben medegedeeld in onze twee voorige *Recensiën*. Wy hebben by die gelegenheid aangemerkt, dat KANT en zyne Opvolgers zig in dit groote stuk op geen eenpaarigen voet uitdrukken. Hier zien wy wederom eene proef, dat men het met opzigt tot dien grondslag, waarop het Kantiaansch Gebouw berust, niet volkomen eens is. Ten minsten wordt ons in de Voorrede, bladz. 15, verhaald, dat op de vraag, „ komen de „ dingen met onze denkwetten niet eenigzins overeen?" zig onlangs een *Vereerer der Critische Wysgeerte, een Leerling van den grooten Stigter derzelve* ('t geen VAN HEMERT bekent, dat in de daad vreemd moet schynen) voor de overeenkomst verklaarde, en zig veel moeite gaf, om *het onbewyslyke te bewyzen*, daar, naar de Leere van KANT, daarop geen ander dan *Sceptisch* antwoord, of *een ik weet het niet*, moet en kan gegeeven worden. „ Zelfs het verhevenste Ideaal," zegt de Voorredenaar, „ tot welk de menschelyke geest immer opklom, naa-

„ me-

„ melyk dat van de Godheid, het Weezen aller Wee-
„ zens, is, van de zyde der Bespiegeling beschouwd,
„ voor ons niet dan *Problema* (een voorstel, dat nog
„ opgelost moet worden) een Logisch mogelyk, denk-
„ baar begrip, welk wy tot eene doorgaande bepaaling
„ der dingen in ons denken, en dus tot een bestuurend
„ Beginzel noodig hebben; doch welks voorwerpelyke
„ weezenlykheid wy nimmer kunnen bewyzen." —— „De
„ Critische Wysgeerte stemt dus den twyfelenden PRO-
„ TAGORAS toe, *qui*, zegt CICERO *de Nat. Deor.* I. 12,
„ *sese negabat omnino de diis habere, quod liqueat, sint, non*
„ *sint, qualesve sint*," d. i. *welke zeide, geheel niets te weeten aangaande de Goden, 't geen klaar was, of zy zyn, of zy niet zyn, en hoedanig zy zyn.* —— Hoe moedbeneemend zig hier de Kantsche Wysbegeerte vertoone, als alle vaste steunpunt wegneemende, en den weg tot volslagene Twyfelaary schynende te openen; —— VAN HEMERT doet weldra zyn best, om den Leerling dit ongunstige vermoeden te beneemen: „ Dat niemand zig intusschen
„ door deeze vreeze laate ontrusten, en van den weg der
„ waarheid te rug houden! Die zelfde Wysgeerte, welke
„ den trots van den *speculatieven* Wysgeer nederslaat, —
„ biedt ons haare dienstvaardige hand ter hulpe en vol-
„ komen gerustftelling." Zy geeft ons het *Geloof der Reden*, welke het midden houdt tusschen de Dwaasheid der Dogmatisten en de Onredenlykheid der Ongeloovigen, schoon anderen dit Geloof der Reden „ voor eene
„ niet mindere dwaasheid hielden, dan het zaligmaakend
„ Geloof der oude Protestanten thans by veele Godge-
„ leerden van den hedendaagschen stempel gehouden
„ wordt." —— Wy vatten niet klaar, hoe deeze Vergelyking hier te pas kome, en waar toe zy strekke. Het zyn immers geheel ongelykzoortige zaaken. —— Ten besluite berigt ons de Voorredenaar, dat ook een en ander Engelsch Schryver de Beginzels der Kantsche Wysgeerte in zyne taal zynen Landgenooten heeft aangebooden. Ook schynt dezelve aldaar tegenstand te ontmoeten, terwyl de Schryver melding maakt van een Werkje, 't welk, volgens zyne uitspraak, „ eenen onbeduidenden *Brit*
„ kenteekent, die den verheven Wysgeer van *Koningsberg*
„ zo weinig verstaat, als de Schryvers der *Algemeene*
„ *Vaderlandsche Letteroefeningen*." Volgens de Logica van VAN HEMERT moet het dan waar zyn, dat ieder, die deeze Wysgeerte verstaat, daaraan ook zyne volle

toestemming moet geeven; en zy dus, die zig daaromtrend aanmerkingen veroorlooven, blyken geeven, dat zy dezelve niet verstaan. —— Wy hebben altyd gemeend, dat zulks alleen doorging van zaaken, die voor een Wiskunstig Betoog vatbaar waren. Of heeft de Kantsche Wysgeerte, boven die van andere beroemde Vernuften, dit *Privilegie?* —— Zulks schynt wel uit den *beslissenden* toon, waarin het ons voorkomt, dat de Kantsche Wysgeeren gewoon zyn te spreeken, waarvan wy in de voorige Recensie eenige staaltjes gezien hebben: doch dit verwekt te meer onze verwondering, daar juist deeze Wysgeeren gewoon zyn te yveren tegen hun, die met *zekerheid* iets durven beweeren. Zy willen dan, zo het ons voorkomt, alleen *zekerheid* in het *onzekere.*

Het Werk, voorhanden, bevat *den Omvang van 't Gebruik der zuivere Reden.* De bepaalingen eener *Recensie* laaten niet toe den doorgaanden Inhoud onzen Leezeren mede te deelen. Wy zullen ons vergenoegen met hun een en ander der Hoofdzaaken onder 't oog gebragt te hebben. Bladz. 24 § 146 wordt de stelling, *de Ziel is eene Zelfstandigheid*, onderzogt, en het onbewysbaare deezer stelling getoond. Het Bewys wordt aldus voorgesteld: „ Dat geen, welks voorstelling het volstrekte onderwerp van alle onze oordeelen is, en dus niet kan „ dienen tot een *Prædicaat* van eenig ander ding, is een „ *Zelfstandigheid.*

„ *Ik*, als denkend Weezen beschouwd, ben het volstrekte onderwerp van alle myne mogelyke gedagten en „ oordeelen, enz.

„ By gevolg ben ik, als een denkend Weezen, eene „ Zelfstandigheid." Volgens den Auteur deugt deeze sluitreden reeds ten opzigte van de *form* niet, als *Vier* Begrippen in zig bevattende, daar in de eerste stelling *Zelfstandigheid* slegts een Logisch Onderwerp in ons begrip is; en het in de laatste, of de *Conclusie*, genomen wordt voor een *weezenlyk* onderwerp, 't welk buiten ons begrip bestaat. —— Gaat dit door, dan zullen, onzes achtens, alle sluitredenen, waarin men tot een *daadelyk zyn* besluit, dit zelfde gebrek hebben. Men besluit hierin altyd van het *algemeene*, dat is, van het *logisch denkbaare* tot het *zyn;* en de wettigheid des Besluits hangt af van de tweede Stelling, waarin een byzonder *daadelyk bestaand ding* in plaats gesteld wordt. Als dan zal de sluitreden, ten opzigte van de *form*, goed zyn. Wanneer ik zeg:

Ee-

Eene Tafel, die vier hoeken en even veel zyden heeft, is een *Vierkant*; (dit *Vierkant* is een Logisch Onderwerp in myn begrip.) *Deeze* Tafel, waaraan ik zit te schryven, heeft vier hoeken, enz. Hier substitueer ik een *daadelyk ding*. Dus heeft de Conclusie niet iets bloot denkbaars, maar iets werkelyk bestaands. Wy spreeken alleen van de *form* en niet van het *Bewys zelve* voor de Zelfstandigheid der Ziel, dewyl de aanmerkingen van BORN zig niet tot het laatste, maar tot het eerste, bepaalen. Alles komt ons voor, veeleer af te hangen van de *Assumtie* of tweede Stelling, of naamelyk, in dit geval, „ *Ik*, als denkend voorwerp beschouwd, ben het volstrek„ te Onderwerp van alle myne mogelyke gedagten," enz. genoegzaame zekerheid heeft.

Op dezelfde wyze wordt hier de stelling van de *Eenvoudigheid* der Ziel, en het daarop gebouwde Leerstuk van derzelver *Onsterflykheid*, bestreeden, § 148 en 149. Wy zyn het, ten opzigte van het laatste, in zo verre met den Schryver eens, dat de Onsterflykheid der Ziele niet *dogmatisch* kan beweezen worden, uit derzelver *Eenvoudigheid*, zo verre men deeze Eenvoudigheid als den grond der Onsterflykheid wil aanmerken, dewyl tot Onsterflykheid meer vereischt wordt dan het bloot niet ophouden te zyn, maar het voortduuren van klaar denken, waardoor wy onzen tegenwoordigen met den voorleeden staat verbinden. —— Op gelyke wyze worden de overige *Psychologische* stellingen ontbonden; waaruit eindelyk § 154 de *Nietigheid der Zieleleer, die men redelyk noemt*, wordt afgeleid. En hieruit laaten zig, volgens onzen Auteur, alle zwaarigheden wegens het verband tusschen Ziel en Ligchaam, de vraagen wegens den toestand der Ziele vóór onze geboorte, en in, en na den dood, enz. *oplossen*. Wie zal niet gaarne met den Schryver hier zyne onkunde belyden. Maar hoe men dit wegschuiven dier vraagen *oplossing*, § 156, kan noemen, bekennen wy niet te begrypen. Wy zouden het liever noemen den *knoop doorhakken*, dan *ontbinden*. Intusschen stemmen wy gaarne toe, dat ons Geloof in eenen toekomenden Staat niet afhangt van deeze fyngesponnen *Zielkundige* redeneeringen, alle veel te duister, om daarop eene stellige verzekering te bouwen. Zelfs de Wysgeer heeft andere en betere gronden voor zyn Geloof, waarover verdient geleezen te worden de schoone Verhandeling van JERUSALEM, *over de voornaamste Waarheden van*

den Godsdienst, schoon ook deeze geene volkomene overtuiging te wege brengen; welk voorregt wy alleen der Christelyke Openbaaring toekennen, als die het toekomend Eeuwig Zalig Leeven, als een *Belofte* aangemerkt, aan het licht gebragt heeft door Jezus Christus, die door zyne Opstanding ons daarvan volkomene verzekering gegeeven heeft.

In eene volgende Afdeeling handelt de Auteur over de *Antinomiën*, dat zyn zulke stellingen, welker aanneeming en ontkenning op even bondige en onverwerpelyke gronden steunt; welke zonderlinge stryd ontstaat, zo haast de reden haare *ideën* buiten de grenzen der ervaaring wil uitbreiden. Dit algemeene zal niet ligt iemand ontkennen, schoon hy in de Toepasfing van KANT kan verschillen. De Schryver brengt tot deeze *Antinomiën*, 1. *Eindige en Oneindige Grootheid der Wereld*; 2. *Eindige en Oneindige deeling der Zelfstandigheden*; 3. *Eindige en Oneindige rei van oorzaaken*; 4. *Eindige en Oneindige rei van toevalligheden*; tusschen welke stellingen, volgens hem, een volmaakt Evenwigt plaats heeft. In de twee eerste Stellingen en Tegenstellingen mag de *speculatieve* Reden belang stellen, maar de *Practyk* kan daarby geen groot belang hebben. Zo echter is het niet gelegen met de Derde en Vierde; daar de Derde onmiddelyk het bestaan van onze Vryheid, en de Vierde het daarzyn van den Oorsprong van alles raakt. Ten opzigte van het laatste zegt de Auteur, § 169: „ 'er bestaat noch „ in, noch buiten, de wereld een noodzaakelyk Weezen „ als Wereldoorzaak." Dat dit noodzaaklyk Weezen niet bestaat in de wereld, of, met andere woorden, dat de wereld zelve, of iets in de wereld, niet volstrekt noodzaakelyk is, wordt algemeen erkend. Dat 'er buiten de wereld ook niet zulk een noodzaakelyk Weezen als *Wereldoorzaak* bestaat, meent de Schryver, dat even goed als het tegenovergestelde gevoelen kan beweezen worden; waar toe hy de volgende redeneering gebruikt: „ Want „ daar dit Weezen de geheele rei van alle de veranderingen der wereld ondersteld wordt allereerst aan te „ vangen" [duidelyker, zouden wy achten, aan dezelve het begin of bestaan mede te deelen], „ zoude hetzelve „ eerst beginnen te werken; en dus zoude deszelfs *Causaliteit*, en, by gevolg, ook dat Weezen zelve, in den tyd „ zyn, en behooren tot de wereld. —— Men besluit, „ derhalven, dat 'er noch in, noch buiten de wereld een

„ nood-

„ noodzaakelyk Weezen als wereldoorzaak bestaa, maar „ dat, in de geheele rei der oorzaaken, alles zonder uitzon„ dering toevallig zy." —— 't Geheele bewys zal in korte en klaare woorden hier op uitkomen; omdat de wereldoorzaak veronderfteld wordt te *beginnen* te werken, kan zy niet *noodzaaklyk*, maar moet, even als de wereld, toevallig zyn. Waaruit volgt toch, dat de Veroorzaaker van dezelfde natuur zyn moet, als het veroorzaakte? Het *werken* in God, wie heeft ooit beweezen, dat zulks eene *verandering* of *toevalligheid* veroorzaakt? Kan dit *werken* vergeleeken worden by het *werken* van menfchen, die, zintuigelyke ligchaamen even als werktuigen gebruikende, daartoe *tyd* behoeven? By het volmaaktste Weezen is *werken* en *willen* hetzelve, 't welk *buiten den tyd* is; *daar deszelfs wil* geen invloed heeft op de veranderlykheid van zyn Weezen; zo dat ook het weezenlyke *kenmerk* van *fcheppen* niet daarin moet gezogt worden, dat aan toevallige of niet noodzaakelyke dingen *eens*, by het begin, hun aanweezen is medegedeeld, maar dat derzelver aanweezen *altyd* afhangt van dien zelfden *onveranderlyken* Wil des Veroorzaakers. Ten minsten verwondert het ons ten hoogsten, hoe men, gelyk onze Auteur ftelt, § 170, een volmaakt Evenwigt kan ftellen tusfchen de Twee Stellingen, *de rei der toevallige dingen is eindig*, en *de rei der toevallige dingen is oneindig*; de laatste toch, zonder eene algemeene oorzaak voor uit te ftellen, is, onzes achtens, de tastbaarste ongerymdheid, wanneer wy naauwkeurig acht geeven op de natuur van het *toevallige*, als hebbende niets in zig, waarom het is; aldus kunnen wy niet alleen *te rug gaande*, maar ook (en hierop geeft men te weinig acht, en heeft, onzes inziens, onze Auteur ook te weinig acht gegeeven) in de befchouwing van *elk* toevallig ding, daarin niet berusten, zoekende naar de oorzaak van deszelfs beftaan; wy moeten noodwendig komen tot iets, dat *noodzaakelyk* is, welks beftaan niet wederom afhangt van iets anders. Wy kunnen dus niet inftemmen met den Auteur, „ dat de be„ wysgronden van deeze, èn ook der voorige, ftellingen „ de geftrengfte toetze kunnen doorftaan." Zie § 170 in 't begin. By al dit redentwisten betuigt de Auteur, dat 'er zig een zeker *Practisch* belang vertoont, voor het Zedenlyke en Godsdienftige, waaraan ieder welmeenend, ja elk niet geheel bedorven, mensch niet kan nalaaten een allerhartelykst deel te neemen, en 't welk ons ieder der

der vier behandelde *Cosmologische* ftellingen, als gewigtige waarheden, allerdringendst aanpryst. Na over de *sceptische* voorftelling der gemelde ftellingen en tegenftellingen iets gezegd te hebben, als van dien aart zynde, dat 'er, in beide gevallen, 't zy men zig voor, of tegen de ftellingen verklaart, altyd louter *non-sens* voor den dag komt, § 171, gaat hy § 174 en verv. voort tot *den fleutel der oplosfing der voorgeftelde vraagen;* waartoe ons, gelyk hy zegt, *het critische idealismus* alleen *helpen kan*, volgens welk alle werklyke voorwerpen anders niet zyn, dan bloote verfchynfels, en niet dingen op zig zelve; 't geen in byzonderheden omftandig ontvouwd wordt: Maar daar het ons toch natuurlyk eigen is, verfchynfels voor dingen op zig zelve aan te zien, is derhalven het gebrekkige van dit befluit op zigzelven, volgens eigen bekentenis des Auteurs, nog niet getoond. Want men zou toch immers denken, dat een van beiden gelyk moet hebben, wanneer de een beweert, dat de wereld een begin heeft gehad, en de ander het tegendeel ftelt. Om dan den twist geheel ten einde te brengen, is het dienftig, zegt de Auteur, „ te doen zien, dat dezelve niet verkeert omtrend een werkelyk *object*, maar flegts omtrend blooten fchyn, en gevolglyk, op zigzelven, niets is." Zulks wordt in 't breede ontvouwd en toegepast. Ten opzigte der ftelling *van de eindige of oneindige rei van het Toevallige*, waartoe wy ons meer byzonder bepaald hebben, leezen wy, § 183, dit volgende: „ In de geheele zinlyke wereld, of den hoofdinhoud aller verfchynfelen, is alles veranderlyk, en dus voorwaardelyk en afhanglyk. Wanneer daarom verfchynfels dingen op zigzelve waren, zo dat voorwaarde en het voorwaardelyke tot ééne rei behoorden, dan zoude 'er nergens een noodzaaklyk weezen plaats konnen hebben. Daar nu de reden hetzelve vordert, zo zoude zy daardoor met zigzelve immer in ftryd blyven. Dan, dewyl verfchynfels geen dingen op zigzelve zyn, en dewyl het niet noodzaakelyk is, dat, wanneer men van de *Causaliteit* of afhangelykheid fpreekt, de voorwaarde met het voorwaardelyke gelykzoortig is; zo hindert ons de doorgaande afhangelykheid der zinlyke wereld geheel niet, om een onvoorwaardelyk noodzaakelyk Weezen, buiten die wereld, als derzelver grond aan te neemen." Volgens den Auteur laaten zig dan beide Stellingen even goed denken. Wat ons betreft,

wy

wy ftemmen gaarne toe, dat, zo lang ik met geen *weezenlyke dingen* te doen heb, ik zeer wel, in myne verbeelding, deeze rei te rug gaande in het oneindige of onbepaalde kan uitftrekken, even gelyk ik eene *imaginaire* keten aan *niets* behoef te hangen, dewyl zy niet vallen zal, als hebbende noch lyvigheid noch zwaarte. Anders echter is het geval, wanneer ik van werkelyke dingen fpreek (daar de *Verfchynfels* toch werkelyke dingen moeten ten grondflage hebben); en ik moet een *vast punt*, buiten de keten, hebben, waaraan ik dezelve kan ophangen. Dit vast punt is, onzes achtens, het noodzaakelyk Weezen, waarvan al, wat toevallig is, in elk oogenblik van zyn beftaan, afhangt.

Voorts loopt de Schryver de bewyzen, welke gewoonlyk voor het beftaan van een noodzaakelyk Weezen worden aangevoerd, afzonderlyk door, met aantooning, dat de Reden zig vergeefs vermoeit, om over de grenzen der zinlyke wereld heen te komen, en, het geen zy eigenlyk zoekt, te vinden. Tot een proef zullen wy 's Auteurs gedagten opgeeven over de waardy van het *Cosmologisch* bewys, 't geen uit de *Toevalligheid der Wereld* genomen wordt, en, met korte woorden, hierop uitkomt: 'Er beftaat iets, ten minften ik beftaa; dus moet 'er een volftrekt noodzaakelyk Weezen beftaan: want het toevallige beftaat flegts onder de voorwaarde van iets anders, 't geen daarvan de oorzaak is. Van deeze geldt het befluit al verder, tot dat men eindelyk komt tot eene oorzaak, die niet toevallig, maar volftrekt noodzaakelyk is. —— „In dit *Cosmologisch* bewys komen, volgens den Auteur, zo veele „drogredenen voor, dat de fpeculatieve reden hier alle „dialectifche konst fchynt in 't werk gefteld te hebben, „om den hoogstmogelyken *transfcendentaalen* fchyn tot „ftand te brengen." —— „Uit het toevallige," luidt zyne aanmerking, „hoort men hier tot een volftrekt nood„zaakelyk Weezen befluiten, volgens de wetten der *Cau„faliteit* (d. i. dat elk toevallig ding zyn oorzaak moet „hebben). Maar wy hebben getoond, dat de grondftel„ling der *Caufaliteit* of *oorzaaklykheid* flegts *empirisch* „geldt aangaande toeftanden, niet aangaande zelfftandig„heden." —— *Empirisch* (by ondervinding); dit ftemmen wy gaarne toe; niemand heeft ooit *zelfftandigheden* zien voortbrengen. En daarom zou men niet mogen op zekeren grond befluiten, dat het toevallige, ook naar zyne *zelfftandigheid*, (die toch niet minder toevallig

is,

is, dan haare Toeſtanden) eene *niet toevallige Oorzaak* moet hebben, om niet eeuwig in denzelfden kring rond te loopen? —— Moet alles, in dien zin, *empirisch*, by ondervinding, gekend worden, dan, voorwaar, zou het 'er flegt met onze oordeelvellingen uitzien. Dan zou iemand, die nog nimmer een Uurwerk gezien hadt, of niet *empirisch* wist, dat zulks door menſchen gemaakt werdt, niet mogen beſluiten, dat dit Konststuk door eene verſtandige oorzaak is voortgebragt. Indien hy zulks beſtondt, zou men hem moeten, in de taal van KANT, te gemoet vóeren: Gy gaat buiten de grenzen der ervaaring, en klimt op tot eene oorzaak buiten het Konstſtuk. De reden vordert wel zo iets; doch de verſtandige Oorzaak, die Gy aanneemt, is een *bloot begrip*, die gy by ondervinding niet kent. —— Het zelfde voert ongeveer BORN aan tegen hen, die uit de toevallige oorzaaken en uitwerkſels beſluiten tot een eerſte Oorzaak. „ Het be„ ſluit, zegt hy, van de onmogelykheid eener oneindige „ rei van oorzaaken, in de zinlyke wereld, tot eene eerſte „ Oorzaak, buiten dezelve, blyft eene geweldige ſprong." De ſprong zy groot of klein, wy moeten denzelven noodzaakelyk doen, willen wy niet blyven hangen, en tot vermoejens toe in denzelfden doolhof rondloopen.

Zie daar, Leezer! de tegenbedenkingen van onzen Auteur, waardoor hy het bewys voor Gods beſtaan acht ontzenuwd te hebben. —— De wereld, op het aanſchouwen van welks wonderen de mensch verſtomt, is door een noodzaakelyken dwang altyd geweest, en zodanig geweest, als zy is, zo dat het tegendeel onmogelyk is, ten zy dat liever een blind toeval haar het beſtaan en die fraaije orde gegeeven heeft — *of;* — 'er is eene almagtige, verſtandige Oorzaak, die haar het beſtaan en die ſamenſtelling gegeeven heeft, — deeze Twee Stellingen ſtaan dan, volgens de belydenis der *Kantiaanen*, ten opzigte van *bewysbaarheid*, in volkomen evenwigt!

Blyft dan, vraagen de nieuwsgierige Leezers, de balans der *Kantiaanen* volmaakt in evenwigt ſtaan ten opzigte van deeze allerbelangrykſte onderwerpen? —— Neen. Een zeker *Practisch* belang voor het Godsdienſtige en Zedenlyke doet, by den niet bedorven mensch, het Evenwigt verbreeken; hy houdt het voor wenſchelyk, en geeft 'er daarom zyne toeſtemming aan. Ten einde de Leezer verzekerd zy, dat wy hem niet onze, maar

maar der *Kantiaanen* begrippen over dit onderwerp mededeelen, willen wy liever het refultaat van alle deeze wysgeerige navorfchingen, ten befluite, met de eigene woorden van onzen Auteur opgeeven, te vinden in de laatfte §.

„ Volgens al het tot dus ver beredeneerde, kan men
„ zonder moeite die vraagen beantwoorden, welke anders-
„ zins onoplosbaar zyn zouden: te weeten

1. „ Beftaat 'er eene Grondoorzaak der wereld, van
„ de wereld zelve onderfcheiden? —— Ja zeker ——
„ maar dezelve is alleen *denkbaar*." ('Er laat zich dusdanig eene oorzaak *Analogisch denken*, maar niet bewyzen.)

2. „ Is dit Weezen eene zelfftandigheid, eenvoudig,
„ *numerisch*, *identisch*, enz.? —— Dit alles heeft noch
„ *zin noch* betekenis, hebbende deeze begrippen geen in-
„ houd." (Dus is het volmaakte Weezen een bloot Begrip van onze verbeelding, 't geen wy volftrekt niet weeten, dat buiten onze gedagten beftaan heeft.)

3. „ Mag men dit Weezen wel denken, volgens eene
„ *analogie* met de verfchynzelen? —— Ja, mids als voor-
„ werp in het *Idée*, niet in de weezenlykheid." ('t zelfde als No. 2.)

4. „ Mag men een wys, magtig, goed, algenoegzaam,
„ enz. Weezen als oorzaak der wereld *onderftellen*? —
„ Zonder eenigen twyfel. —— Wy moeten dit zelfs
„ doen. Doch wy onderftellen dit Weezen, zo behoeda-
„ nigd, niet op zig zelven, maar als grond der *fystemati-*
„ *fche* eenheid, die wy, als wy de natuur beftudeeren,
„ moeten *onderftellen*." enz.

5. „ Zyn wy eindelyk bevoegd, de dingen en inrigtin-
„ gen der wereld af te leiden van Gods wyzen wil? —
„ Ja, hiertoe zyn wy volkomenlyk bevoegd, maar, we-
„ derom, alleen in het *idée*, zonder kwetzing der na-
„ tuurwetten."

Dit dan, Leezers! is het refultaat van KANT's onderzoekingen. Dit is de trap van zekerheid, waartoe het beftaan van eene verftandige oorzaak der wereld, de grondflag van allen Godsdienst, volgens hem, kan gebragt worden. „ KANT's redengeloof," gelyk VAN HEMERT in zyne Voorrede bl. 21 te regt aanmerkt, „ is
„ noch *apodictisch* zeker, noch bloot waarfchynlyk, maar
„ is op *practifche* gronden gebouwd, en is van *moreelen*
„ aart. —— De mensch, die niet bedorven is, helt van

„ na-

„ natuure tot dit Geloof over." Dit is, onzes oordeels, alles, wat 'er voor te zeggen valt; gronden voorwaar, die ons te zwak voorkomen, daar men hier by eerst *Pligt* en *Godsdienst* vooruitſtelt, en dan daarop het Geloof aan God vestigt, daar wy liever het omgekeerde zouden willen, om uit het beſtaan van God *Pligt* en *Godsdienst* af te leiden. In dien trant ſpreekt ook de Voorredenaar de Beſtryders van het beſtaan van God aan: „ Wilt gy iets „ tegen ons uitrigten, ſchynvrienden der menschheid! „ toont dan, zo gy kunt, dat 'er niets dergelyks, als *prac-* „ *tiſche* reden is, beſtaa —— dat pligt en zedenlykheid „ loutere harſenſchimmen zyn."

Wy laaten elk zyne manier van denken, indien hy daarby gerustheid vinde, en wagten ons van het *Kantianismus* door gevolgtrekkingen te bezwaaren; doch hebben nog geene reden, om ons met VAN HEMERT „ hartelyk „ te verblyden, dat de Kantiaanſche Wysgeerte, die „ bron van eeuwigen vrede tusſchen de zoonen der wys- „ heid, ook in ons fel geteisterd Vaderland, meer en „ meer haare beoefenaars en liefhebbers begint te vin- „ den. —— Zo zal eindelyk onder de genen, die voor „ wysgeerte vatbaar zyn, het licht algemeenlyk opgaan. „ Gezegende tyden, komt haastlyk!"

Proeve over den waaren aart der Geestelyke Goederen en het recht der Gereformeerde Kerk in Nederland op een gedeelte van dezelve; door Mr. A. V. D. T. tweede en verbeterde Druk. Te Rotterdam, by N. Cornel, 1797. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl.*

Een ongenoemd Schryver, die zich op den titel Mr. A. V. D. T. noemt, moogelyk wel dezelfde, van wiens hand wy onlangs een Stukjen, *tot aanraading van de vereeniging der Christenen*, ontvangen en beoordeeld hebben (*), heeft in deze Proeve, uit de naſpooring van den oorſprong en waaren aart der zoogenaamde Geestelyke Goederen, trachten te bewyzen, dat dezelve geenzins als Nationaale Goederen kunnen aangemerkt worden; maar aan het Christelyk Genootſchap alleen toebehooren. Men zal 'er aanmerkelyke bydraagen tot de geſchiedenis der

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* 1797, bl. 381.

der Geestelyke gebouwen, en der vaste en losse goederen, aan dezelven en derzelver bedienaars van tyd tot tyd geschonken, in aantreffen, waaruit middagklaar blykt, dat die allen uit de byzondere eigendommen van onderscheidene persoonen herkomstig, en tot godvruchtige einden, ten nutte der Geestelyken, en ten dienste der Kerken, Kloosters en andere Geestelyke Gestichten, opzettelyk gegeeven en vermaakt zyn. Men hield deze goederen voor zoo heilig, dat men die zelfs *Gods eigendom*, en het wegneemen, of aanwenden derzelven tot gemeene gebruiken, *heiligschennis* noemde. 'Er zyn evenwel gevallen, waarin, naar het oordeel des Schryvers, een gedeelte van zoodanige Geestelyke Goederen tot andere einden mag gebruikt worden; om naamelyk den nood van Land en Kerk te verligten, mits men zorge draage, dat dezelve of weergegeeven kunnen worden, of dat derzelver aanhoudend gemis geen wezenlyk nadeel aanbrenge, waarvan ook deze en geene voorbeelden van vroegere en laatere tyden te berde gebragt worden. Hy meent, dat dit inzonderheid ten aanzien van sommige Prebenden, Canunikdyen en Pastoryen, zelfs Tienden, kan toegestaan worden.

Maar de Schryver verzet zich, met zeer gewigtige bedenkingen, ten sterksten tegen de thans by veelen aangenomen stelling, dat de Geestelyke Goederen, by de vrywording van Nederland, het eigendom van de geheele Nederlandsche Natie geworden zyn. Hy maakt onderscheid tusschen zoodanige Geestelyke Goederen, welke buiten de zeven Provintien waren, en behoorden tot die Steden, Districten, Kerken, Kloosters, enz. welken door overwinning aan die zeven Provintien gehegt zyn, en de overigen, die het eigendom van Nederland waren en bleeven. De laatsten, die verre het grootste deel uitmaaken, waren het eigendom der te dier tyd Nationaale Kerk; en bleeven bygevolg afgezonderd van de goederen des Lands, of de goederen der Natie. De eerstgenoemden wierden ook, door de vrywording van Nederland, geene Nationaale Goederen, omdat de overwinning geen recht geeft, vooral niet in een Land, waarin de byzondere eigendommen heilig gerespecteerd worden, om byzondere goederen algemeen te maaken, of dezelve tot geheel andere einden aan te wenden, dan tot welke zy, het zy per donationes inter vivos, het zy vooral by testamentaire dispositien, door de wettige eigenaars van dezelve zyn veror-

dend geweest. Hieruit zal dan ook geheel vervallen, het geen sommigen thans staande houden, dat die Geestelyke Goederen, als Nationaale en door overwinning gekreegen goederen, aan de Gereformeerde Kerk in Nederland niet hebben mogen gegeeven worden; en derhalven nu, by de Revolutie in dat Gemeenebest, aan die Kerk moeten worden afgenomen. Zelfs gesteld zynde, dat die Geestelyke Goederen Nationaale Goederen geweest, en door het recht van overwinning verkreegen zyn, dan nog zou 'er niets ongegronds, niets onbetaamlyks, in geweest zyn, dat, door de Overheden van Nederland, een gedeelte van dezelve aan de Gereformeerde Kerk gegeeven zyn. Daar het nu evenwel buiten bedenking is, dat die goederen Geestelyke Goederen gebleeven zyn, wil de Schryver het goed recht, waarmede men dezelve aan de Gereformeerde Kerk, als zynde in dien tyd de Nationaale de eenige door 's Lands Overigheid erkende Kerk van Nederland geworden, heeft toegevoegd, geenzins in twyfel getrokken hebben, ook niet uit hoofde van de eigenlyke bedoeling der byzondere Donateurs en Testateurs, om die goederen alleen aan de Roomsche Kerk, of aan de Geestelyken tot die Kerk behoorende, te schenken. Waaromtrent wy 's Mans aanmerkingen ter bedaarde overweeging van allen, die in deze zaak min of meer belang stellen, aanbeveelen. Want wy kunnen, zonder te uitvoerig te worden, uit dit Stukjen geen meerdere byzonderheden overneemen.

Aanmerkingen over het zoo schadelyk als gevaarlyk afhaalen van de Nageboorte, aanstonds na de Geboorte van een Kind. Door J. VAN DER HAAR. *Met eene Voorrede van den Hoogleeraar* A. BONN. *Te Amsterdam, by* J. B. Elwe, 1797. *In gr.* 8vo. 44 *bl.*

De droevige ondervinding, die maar al te dikwyls leert, dat onkundige en voorbaarige Vroedmeesters en Vroedvrouwen veele Kraamvrouwen, door het ontydig afhaalen der Nageboorte, doen omkomen, of ten minsten in groot levensgevaar brengen, heeft den onvermoeiden en kundigen VAN DER HAAR bewoogen, in de Werken van het Bataafsch Genootschap, eene Verhandeling tegen dit doemwaardig misbruik mede te deelen. Thans is dit nuttig Stukje niet alleen herdrukt in het tweede Deel van des Schryvers voornaamste Mengelschriften, maar ook nog afzonderlyk in het licht gegeeven, met eene aan-

aanpryzende Voorrede van den beroemden Amfterdamfchen Hoogleeraar, A. BONN, om daar door het Stukje meer algemeen bekend te doen worden. Wy hoopen dat het heilzaam oogmerk van den Schryver en Uitgeever met het best gevolg moge bekroond worden, en dat, door het in acht neemen hunner heilzaame waarfchuwingen, het leven van veele Kraamvrouwen moge worden behouden.

Verhandelingen, bekroond met den Prys van het Legaat van den Heere J. MONNIKHOFF. *IIde Deels 1fte Stuk. Te Amfterdam, by* L. van Es, 1797. *In gr.*8vo. 104 *bl.*

Dit Stukje van de Verhandelingen, die volgens de inftelling van den Heer MONNIKHOFF in het licht gegeeven worden, bevat de Verhandeling van FRANÇOIS JAS, *Heelmeester van de Stad en van den Gerechte der Stad Amfterdam*, „ over de uitwendige hulpmiddelen, die, van „ de vroegfte tyden af, en door alle de tyden van het „ beoefenen der Heelkunst, ter geneezing, tegenhouding „ en voorkoming, der Breuken zyn in het werk gefteld:" ftrekkende tot beantwoording dier Vraage, door Beftuurderen van gemelde Legaat voorgefteld, door welke hetzelve, als het best voldoende, met de Gouden Eerepenning bekroond is.

De vlytige en kundige Schryver van dit Werkje verdeelt zyne Verhandeling in vyf verfchillende Tydperken, loopende van de eerfte tot in de achttiende Eeuwe, in welke hy alles, wat ter zaake diende, op een alleszins voortreffelyken en leerzaamen voet, na de orde der tyden heeft gerangfchikt. Voorts eindigt hy zyn vertoog met de optelling van eenige bygeloovige uitwendige hulpmiddelen, waar van wy 'er een tot een ftaaltje zullen mededeelen: „ MARCELLUS wil (zegt de Schryver) dat „ men tot het geneezen der Breuken, by jonge Kinderen, „ zich bedienen zal van een jongen Kersfenboom, die „ aardvast is, dat men dien naar de lengte zal doorklieven, en het Lydertje door de van een gehouwen kloof „ laaten doorgaan. Voorts dat men daar na de kloof weder by elkander zal voegen, en met koemist besmeeren, ten einde dezelve gemakkelyk te kunnen hereenigen: en hy voegt 'er dit by, dat, hoe fpoediger de „ boom zamengroeit, des te fchielyker de Breuk geneezen wordt" !!!

Handleiding tot de kennis der Meetkunde; door J. W. KARSTEN, *te Leeuwarden; aan wien de Gouden Eerprys is toegeweezen, door het Wis- Bouw- en Natuurkundig Genootschap te Leyden, onder de Spreuk:* De Wiskunde is de Moeder der Weetenschappen. *Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1797. *In 8vo.* 108 *bl.*

Het Leydsch Wiskunstig Genootschap, overtuigd, dat niets geschikter is tot bevordering eener lofwaardige opvoeding, dan de aankomende jongelingschap, zo ras zich de verstandelyke vermogens beginnen te ontwikkelen, gemeenzaam te maaken met Wiskundige denkbeelden, mits dat zodanig een onderwys steeds geschikt worde naar de jaaren en vatbaarheid der Leerlingen; schreef eene Vraag uit, over het geen vereischt wordt, *om Jongelingen, beneden de twaalf jaaren oud, op eene voor hun bevattelyke wyze, de Meetkunde te leeren, of hen ter bevatting deezer weetenschap voor te bereiden.*

Dit Voorstel is, volgens het oordeel van gemelde Genootschap, zo wél door den Heer KARSTEN beantwoord, dat de Beoordeelaars *den Schryver allen wel verdienden lof toekennen; vertrouwende zy, dat elk Huisvader, die zyne Kinderen in de belangrykste der Weetenschappen wil onderweezen hebben, verschuldigd is, dit Werkjen hun in handen te geeven; en zich verzekerd houdende, dat niemand zich over deezen raad zal beklaagen.*

Ten vollen stemmen wy overeen met deeze gunstige aanpryzing van dit Werkje; dewyl de Schryver niet alleen de grondslagen der hoogere Meetkundige waarheden op eene zeer eenvoudige en vatbaare wyze heeft voorgesteld; maar ook, om het vooroordeel, het geen wel eens by de jeugd gebooren wordt, tegen de Wiskundige Weeschappen, uit de schynbaare droogheid en nutteloosheid van derzelver beginzelen, weg te neemen, alomme heeft aangetoond, hoe onontbeerbaar dezelve zyn in de meeste nuttige en wezenlyke Weetenschappen. Dus bewyst hy op bl. 89 en 90 (om een proefje mede te deelen) de noodzaaklykheid der Wiskunde in de Vestingbouwkunde. „ Een Bouwmeester, (zegt hy) die dusdanig eene Stad „ wil aanleggen, moet vooreerst in staat zyn, om eene „ juiste figuur op papier te brengen van het Land, waar „ hy de Stad wil bouwen: dan moet hy op zyn gete-

„ kend

„ kend plan het Bolwerk zodanig zamenstellen, met uit-
„ en inspringende hoeken, dat die zyden elkanderen on-
„ derling kunnen verdedigen, en zo, dat 'er, onder het
„ bereik van het Kanon, geene plaats buiten de Vesting
„ gevonden kan worden, waar het Kanon niet kan spee-
„ len, of waar de vyand zich zoude kunnen verbergen.
„ Hy moet dus eene aftekening kunnen maaken van het
„ Land, waar hy de Vesting wil aanleggen. Hy moet
„ kennisse van Mathematische hoeken hebben; als ook
„ van de dragt van het Kanon en Musquet: dit alles
„ kan hy, zonder Wiskunde, niet verkrygen. By het
„ opbouwen der Vesting zelve moet hy de boven- en
„ benedenbreedte, de diepte en de glooijingen der gragt
„ bepaalen, en wel zodanig bepaalen, dat de grond hier
„ *uit komende* genoegzaam is, om den Capitaalen Wal
„ en al de Buitenwerken op te werpen; zo hy nu de
„ lichaamsmeeting niet verstaat, hoe zal hy deeze dingen
„ dan kunnen maaken? De aan te leggen muur, om het
„ Bolwerk te ondersteunen en op te houden, moet we-
„ der niet te dik noch te zwak gemaakt worden; hy
„ moet dus ook hier, en de magt des muurs en de kragt
„ der aarde, welke op hem rust, kunnen bereekenen,
„ om deeze evenredig aan elkanderen te maaken."

De Theorie der Electriciteit, rustende op Proefondervindelyke Waarheden. Door HENDRIK LUGT. *Te Westzaandam, by* H. van Aken, 1797. *In gr. 8vo.* 120 *bl.*

Dit Werkje is een tweede Stukje of Vervolg van het *Onderwys in de beginsels der Electriciteit*, door denzelfden. 18 Afdeelingen, waarin 52 Proeven voorkomen, en een Byvoegsel, maaken deszelfs inhoud uit. Hetzelve onderscheidt zich daarin van veele Werken over deeze stoffe, dat niet blootelyk de *Verschynsels* der Electrieke werking duidelyk verklaard, maar ook tevens derzelver *Oorzaaken* opgespoord en aangeweezen worden. —— De onderlinge *Afstooting* der Electrieke deelen; — de *Eenheid* der loopstreek en de tegengestelde staaten der Luchtkringen of zogenaamde *Atmospheeren*, die een geëlectrizeerd lichaam omgeeven, —— zyn de eenige grondstellingen, op welken de Schryver zyne *Theorie* gebouwd, en Proeven van eene vreemde samenstelling uitgedacht heeft. Van andere bekende Proefneemingen heeft hy de wy-

wyze van bewerking kortelyk opgegeeven, en de reden der Verfchynfelen uitvoeriglyk aangeweezen. Aan de weinige gronden, door hem vastgefteld, is hy van 't begin tot 't einde getrouw gebleeven, 't welk zekerlyk opmerking verdient, omdat de byna algemeen aangenomen veronderftelling der *Electricke Aantrekkingskracht*, door den Burger LUGT voor ongegrond en enkel fchynbaar gehouden, geheellyk is weggelaaten. Of dit met grond kan gefchieden, zullen geoefende Beminnaars van deezen tak der Natuurkunde best kunnen beoordeelen, wien wy het volledig onderzoek van des Schryvers meening en bewyzen aanbeveelen. —— Tot meerdere duidelykheid der Proeven zyn 'er twee koperen *Plaaten* bygevoegd, verbeeldende den toeftel der *Machine*, door hem gebruikt, en den, naar zyne byzondere vinding, ingerichten *Apparatus*. Wy wenfchen den Opfteller tyd en lust tot het vervaardigen van meer gelykfoortige, de wonderen der Natuur ophelderende, Schriften.

Vaderlandfche Historie, vervattende de Gefchiedenisfen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanfche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog met Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigfte Schryvers en egte Gedenkftukken zamengefteld. Met Plaaten. Ten Vervolge op J. WAGENAAR'S *Vaderlandfche Historie. XVIde Deel. Te Amfterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo.* 379 *bl.*

In dit Deel wordt de Vaderlandfche Gefchiedenis des gebeurtenisvollen Jaars 1787 voortgezet. Vreemd moge het voorkomen, dat de Schryver, *Holland* meer in 't byzonder, overeenkomftig zyn meermaals aangeduidde plan, befchouwende, op *Haarlem Heusden* laat volgen; dan de gelykfoortigheid en de verwantfchap van 't geen te *Haarlem*, ten deezen Jaare, wegens den Volksinvloed en de Magiftraatsbeftelling, voorviel, in 't laatst voorgaande Boek vermeld, en ook door ons overgenomen (*), ftrekte ten beweegreden.

Heusden was, in deeze dagen, de eerfte der niet ftemmende

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* 1797, bl. 219.

de Steden in *Holland*, welke zich tegen de Inbreuken op haare Regten en Vrydommen met mannenmoed verzette, en worſtelende haare zaak volhieldt, tot dat zy, nevens andere, voor Buitenlandſche Overmagt moest bukken. Haare Geſchiedenis maakt geen gering gedeelte des XLIV Boeks uit, waar mede dit Deel aanvangt. Zy vonden een yverig voorſtander en handhaaver haarer zaake in F. VAN DER KEMP, *Doopsgezind* Leeraar te *Leyden*, die zich ten deezen dage ook elders als een warm voorſtander der Volksvryheid, en een boezemvriend der CAPELLENS, deedt kennen. —— Niet de Stad, maar de zaak waar voor zy yverde, maakt dit gedeelte der Geſchiedenisſe belangryk. Haare eisch, om zitting ter Staatsvergadering te hebben, werd in dezelve zeer verſchillend opgenomen; als mede de daar gemaakte Regeeringsverandering, onder Invloed des Volks. „ De zaak der *Heusdenaaren*," vermeldt onze Geſchiedſchryver, „ baarde den *Hollandſche* „ Staatsleden, die des verſchillende hier in 't breede op- „ gegeeven begrippen koesterden, niet weinig verlegen- „ heids. Gaf men hun toe, dan liep men gevaar om „ alle kragt van Oppergebied over die en andere kleine „ Steden te verliezen, en zette de deur open voor der- „ zelver vorderingen en eiſchen, en by voortgang ook „ aan de Dorpen; eene onafhangelykheid in welke veelen „ weinig ſmaaks vonden. —— Verzette men zich met „ hoog Gezag, door Krygsmagt onderſteund, tegen het „ gebeurde in *Heusden*, men betradt het zo zeer gewraak- „ te ſpoor der Staaten van *Gelderland* tegen *Hattem* en „ *Elburg*." —— Van hier verſcheidenheid van begrippen, en beſluiteloosheid; en beraadſlaagingen hoe deeze zaak op de voegelykſte wyze ten einde te brengen. De *Heusdenaars* hielden vol, tegen de woelingen der Ridderſchappe, met eenige Steden, waar onder *Gornichem* in partydigheid uitſtak. Hun zaak hing nog onafgedaan, toen de Omwenteling alles afbrak.

Voorts vinden wy in dit Boek vermeld de Poogingen van *Woerden*, der andere kleine Steden, en van het Platte Land, om Invloed op 's Lands Regeering te krygen; de hooggaande Onlusten in *'s Gravenhage*, tusſchen de Schutters en de Genootſchapsleden; het oprigten van een *Opregte Vaderlandſche Societeit*, door den Graaf VAN BENTINCK; de onrustige beweegingen, daar gereezen, welke aanleiding gaven tot het voorſtel om in die Hofplaatze de Bezetting te verſterken; waar over de

de Geschillen zo hoog liepen, dat *Dordrecht* en *Haarlem* zich het bywoonen der Staatsvergadering onttrokken. Een voorval, hier met alle kleuren geschetst. Terwyl dit Boek afloopt met de schandelyke gebeurtenis van het beschilderd Vaandel met een Leeuw aan de Galg; en de voorzorgen in die Hofplaats gedraagen tegen de inkomst van het Burgerleger, met eenige zich daar by paarende omstandigheden.

In het XLV Boek vat de Schryver de nedergelegde draad der veel stofs vervattende *Rotterdamsche* Gebeurtenissen, ten deezen Jaare, weder op. Wanneer wy vermelden, dat de Regeeringsverandering te dier Stede, met den aankleeve van dezelve, in 't breede vermeld, en het gebeurde in dat Tydvak voortgezet wordt, tot het ontwerpen van een nieuw Stads Regeeringsreglement, door de komst der *Pruissen* verydeld, herinneren wy onze Leezers eene menigte van gewigtige gebeurtenissen, in eene Stad van die aangelegenheid en invloed. —— Geen geringe voorraad van schryfstoffe levert, in dit zelfde Boek, *Delft* op, inzonderheid daar deeze Stad, onder de dekking van het Zuidhollandsch Burgerleger, de Regeering verandert. Dat wy hier den Vaderlandschen Schryver hooren.

„ Sterk en streng waren veelal de Maatregelen te *Delft* genomen; doch de Verklaaring der Leden des Genootschaps van Wapenhandel, in het Tydsgewrichte [dat de Koning van *Pruissen* zyne eischen deedt], ging alles, wat wy van dien aart nog te boek floegen, wyd en verre te boven. Naa aangeduid te hebben, dat zy de Eischen des Konings van *Pruissen* zo vernederend en onbillyk vonden, dat geen *waar* en vooral geen *gewapend* Vaderlander dezelve zonder verontwaardiging hooren of herdenken kon; dat deeze Eischen, wel verre van den rechtschaapen Patriot vreeze aan te jaagen, hem veeleer op zyne eigene Waardy, op de Eere van zyn Vaderland, en op het welzyn van het Algemeen, bedagt deeden zyn, en by tyds die maatregelen te neemen, welke de goede zaak des Volks verdient, en zyner waardig bevonden worden, —— veronderstelden zy, dat waardige Representanten van vrye Burgers nimmer zouden toestemmen om die Eischen in te willigen, en rekenden zich verpligt den Raad van *Delft* het algemeen Besluit, door de Genootschaps-Leden genomen, bekend te maaken; ten einde de Raad, waarin de Leden een volkomen vertrou-

wen

wen ſtelden, zodanige maatregels zou kunnen neemen als de nood des lieven Vaderlands vorderde.

„ Waar op zy dus voortvaaren: 't zyn de eigene woorden. „ By het afſlaan deezer vernederende Eiſchen „ zou het mogelyk kunnen gebeuren, dat de Koning van „ *Pruisſen*, welke deeze Eiſchen aan een Vry Volk heeft „ durven doen, zyne Militaire Magt gebruikte, om, „ ware het mogelyk, met Geweld ons te dwingen, om „ dat geene te accordeeren, waar toe geen Eerlyk, geen „ Vry Volk en Moedig Vaderlander immer vrywillig be„ ſluiten kan.

„ In zodanig een geval, Wel Ed. Agtb. Heeren! heeft „ het Genootſchap van Wapenhandel beſlooten, om met „ alle mogelyke Magt uit te trekken, en deeze Provincie „ ten *dienſte* te ſtaan op alle zulke Plaatzen als de nood „ *zal* vereiſchen, en bevonden zal worden ter meeste „ afweeringe van vyandlyk geweld te kunnen ſtrekken; „ niet twyfelende of de Gewapende Burgermagt van *Hol„ land* zal met zulke of dergelyke kragtdaadige poogin„ gen desgelyks den algemeenen Vyand te keer gaan, en „ zyne heilloozе oogmerken helpen verydelen; het Ge„ nootſchap althans zal, van zyne zyde, alles te werk „ ſtellen, om hunne Gewapende Medebroeders hier toe „ aan te ſpooren.

„ Dan daar het zeer hachlyk en onvoorzigtig gehan„ deld zou weezen, deeze Stad van alle Gewapende en „ Weldenkende Vaderlanders te ontblooten, daar 'er met „ *zekerheid* een aantal van *Oranje* in deeze Stad zou „ overſchieten, die, wanneer de Gewapende Magt van het „ Genootſchap was uitgetoogen, zich denkelyk, of liever „ zeker, verzetten zou, zo tegen de waardige en Vader„ landlievende Leden van deezen agtbaaren Raad, als te„ gen de Vrouwen en Kinderen, en verder agterblyven„ de Vrienden, der uitgetrokken Manſchappen, welke als „ dan zeer ligt ten prooije der verbitterde Oranje-yver„ aaren zouden kunnen worden; zo heeft het Genoot„ ſchap, ter geruststelling van deezen Ed. Agtb. Raad „ en verdere Weldenkenden, tevens beſlooten, om, in ge„ valle de Inval door de *Pruisſen* geſchiedt, zich direct „ meester te maaken van, en te arreſteeren alle zodanige „ Lieden, zonder aanzien van Perſoonen, die by het Ge„ nootſchap bekend ſtaan voor Aankleevers en Handhaa„ vers van de ſnoode en verraaderlyke belangens en oog„ merken van WILLEM DEN V.

„ Deeze gearresteerde Persoonen zal het Genootschap
„ met zich tegen den Vyand aanvoeren; alle Diensten,
„ tot welke zy, zonder vrees, kunnen gebruikt worden,
„ opleggen; hun aan het heetste vuur blootstellen, en,
„ in gevalle de goede Party moest bukken, gemelde ge-
„ arresteerde Persoonen de eerste Slachtoffers der Neder-
„ laage doen worden.

„ Insgelyks, zo naa de uittrekking de Aanhang van
„ *Oranje*, in deeze Stad, den Ed. Agtb. Raad, of de
„ goede Burgery, in 't allerminst mogte beledigen, of ge-
„ weldig attaqueeren, zullen de gearresteerde en medege-
„ voerde Persoonen daar voor aanspraaklyk gesteld wor-
„ den, en voor alles moeten boeten, wat hun Aanhang,
„ in deeze Stad, tegen den Ed. Agtb. Raad of goede
„ Burgery misdoet, en de billyke straffe hunner Aan-
„ stookingen en Volksmisleidingen, zonder eenige Form
„ van Proces, daadlyk ontvangen."

„ Deeze Verklaaring werd aan het opgebrooken Burgerleger voorgeleezen, en algemeen, door het driemaal aanslaan der Wapenen, toegejuichd, ten teken van daar mede in te stemmen, en dezelve als zyn eigen besluit aan te neemen. —— Men las dezelve in de Nieuwspapieren, met wydverschillende aandoeningen. Veele Voorstanders van de zaak der Patriotten zelve huiverden op het verneemen van zulke stappen, die eene ongehoorde verdelging der Party dreigden. En valt het ligt te raamen, welk eene uitwerking dit Stuk moest baaren binnen *Delft* zelve, waar men by ondervinding wist, dat het Genootschap het niet by *dreigen* liet berusten; maar het *doen* 'er byvoegde. De verslaagenheid was onbeschryfbaar groot. Veele der voornaamste Aanhangeren van *Oranje* koozen terstond de party om de Stad te verlaaten.

„ Doch de tyd gedoogde niet, dat allen, of de meesten, dit redmiddel te werk konden stellen. Waar van het gevolg was, dat veelen de uitvoering van deeze schrikbaarende bedreiging deels ondervonden." Dit beschreeven hebbende, vervolgt de Geschiedboeker: „ De verdere afgezette Raaden, en anderen, hadden reeds hun heil in de vlugt gezogt, en deeden dit niet weinigen, door den nagt begunstigd, terwyl de scherpste Huisbezoeking, met de scherpste bedreigingen tegen de verbergers, geschiedde.

„ De

„ De dag brak aan, en het vlugten nam een einde. Zommiger Huizen waren met Wagten van het Genootſchap omzet; deeze ook ſtonden by de geſlootene Poorten; zonder verlof mogt niemand ter Stad uit; de Schuiten werden opgehouden, en mogten op het uur niet afvaaren, voor de Schuit, die eerst moest komen, daar was. De Godsdienstoefening ging beevend toe, daar men in de Kerken rondzag, of 'er ook in waren, die men gaarne in handen zou hebben; de Leeraars ontvingen een Briefje, by 't welk zy gelast werden met het volmaaktſte Gebed te beſluiten. De Raad vergaderde dien dag verſcheide keeren, ook des avonds. By de Regeeringsleden was wel geneigdheid om de Gevangenen te ontſlaan; doch het Genootſchap weigerde hier in te bewilligen. Alleen verwierf de Regeering, dat de Gevangenen in een der vertrekken van het Stadhuis hunne ſlaapplaatzen hadden; en ook verlof kreegen om iets van hunnen toeſtand, die zeker zeer benaauwend was, aan Egtgenooten en Kinderen te doen weeten."

Naa het ſlyten van een bangen nagt en dag werden de gevangene Heeren, op het onverwagtst, uit hun arrest ontſlaagen, en onder een toevloed van aanſchouweren, door eenige Genootſchapsleden, na hunne Huizen geleid; naa vooraf een Geſchrift te hebben moeten tekenen, by 't welk zy beloofden niet uit *Delft* te zullen gaan.

Verbaazend is de ſchielyk daar op volgende lotwisſel, hier beſchreeven; verbaazend de aanval eener Haagſche Plunderbende op *Delft*, welke met alle kleuren der verſchrikkinge gemaald wordt.

Het XLVI Boek is aan de verdere beſchouwing van *Hollands* Zuider- en ook het Noorderdeel gewyd, in de laatſte dagen vóór de Omwenteling en de eerſte daar op volgende. Hier doen zich op den voorgrond op, de verrigtingen van het *Zuidhollands* Burgerleger, naa te *Delft* het oogmerk bereikt te hebben; 't geen aan 't zelve ook te *Vlaardingen* gelukte, doch niet in het Prinsgezind *Brielle*. Het nabuurig *Hellevoetſluis* ſtrekte ten tooneele van een met moeite gedempt Oproer, met Plundering gepaard. Breed worden *Dordrechts* lotgevallen in dit tydsgewricht beſchreeven, en worden de Ommeſtreeken niet ongedagt gelaaten; zo ook *Gouda*, *Leyden* en *Rhynland*, vol Voorſtanders der *Oranje*-Partye.

„ By de Omwenteling," vermeldt de Schryver, „ zette „ men

„ men in deezen Oord, op de gevoeligfte wyze, den Pa„ triotten betaald, 't geen men oordeelde geleden te heb„ ben. De Huisluiden maakten 'er hun werk van, om „ ze op te vangen en over te brengen. — Te *Rhyns„ burg*, waar men, ondanks de meerderheid der Prinsge„ zinden, een gewapend Genootfchap opgerigt en met „ luister tot ftand gebragt hadt, moest by de Staatsom„ wenteling de Patriottifche Party veel lyden. Plunder„ zieke handen repten zich in het vernielen van de goe„ deren, zo der Dorpelingen, als der zodanigen, die, in „ deeze aangenaame ftreek, het ftille buitenleeven ge„ zogt hadden. De Zuster van den Hoogleeraar P. CAM„ PER, de Weduwe des Advocaats HEKKENHOEK, van „ eene tegengeftelde Staatkundige denkwyze met haar „ Broeder, te *Rhynsburg* op een Buitengoed leevende, „ moest hetzelve ontruimen, vlugten, en aan de fchend„ zieke handen der dolle plunderzugt, tot groote fchade, „ overlaaten."

Schiedams verdeeldheid der Regeering en daar uit ontftaande ftrydige handelwyze, die zich ter Staatsvergaderinge, met zo veel onderfcheidings, liet zien, wordt breed vermeld. — *Schoonhovens* ommekeer en vreugd by der Pruisfen komst vindt haare afwisfeling door het geen die Stad van de *Pruisfen* te lyden hadt. *Leerdam* ftondt zulks van de Prinsgezinden uit, en werd beteugeld door die van *Vianen*; doch deeze moesten op hun beurt dès dubbel boeten. „ Deeze Stad was het voorwerp," zegt de Schryver, „ van den haat der Prinsgezinden in dien oord; en „ ftondt dezelve by de keerwisfeling der Staatzaaken een „ ongunftig lot te wagten. 't Geen ook deeze Stad trof. „ Van de Bezetting verlaaten, hadt men de Oranjevlag „ laaten waaijen, eer nog de *Pruisfen*, door hindernisfen „ in den weg, de Stad konden naderen. Deezen, daar „ gekomen, vonden, volgens PFAU, de Poorten geflooten, „ doch niet verdeedigd. Zy flooten 'er eene van open, „ en namen hunne kwartieren, zonder dat iemand hun „ ontrustte. Hy voegt 'er by, dat de Patriotten, op het „ eerfte verfchynen der *Pruisfifchen*, uit de Stad gewee„ ken waren. Volgens dit berigt vervalt het fchie„ ten veeler Patriotten te *Vianen*, die in hevige drift„ vervoering dit onbezonnen bedryf zouden gepleegd, en „ daar door de *Pruisfen* ter plundering aangezet hebben, „ ten eenemaale. Dit fchynt uitgevonden te zyn om

„ de

„ de balddaadigheden en hooggaande plunderingen, door „ de *Pruisſen* daar aangerigt, te vergoelyken; althans „ de ſchuld hier van den Patriotten aan te wryven. Ze„ ker gaat het, dat de Prinsgezinden, zo wel als Patriotten, „ in deezen ramp, die veele huizen deerlyk trof, deelden, „ en waarvan de Goederen der Kerke niet verſchoond „ bleeven. Een lot, 't welk daar ter Stede de eerst „ opwellende vreugd der Voorſtanderen van Oranje deedt „ zakken."

Naa kortlyk *Tsſelſtein* en *Woerden* beſchouwd te hebben, gaat de Schryver tot *Noordholland* over, en vermeldt het byzonderſte in de Steden voorgevallen; het verſlag beſluitende met het geen aan den *Zaankant* voorviel.

Wy zullen, 't geen wy ten agteren zyn in het vermelden van de uitgegeeven Deelen deezes Werks, dit Jaar tragten in te haalen.

Ontwerp van Staatsregeling, voor het Bataafſche Volk. Door eenige Nederlandſche Burgers. Te Amſterdam, by M. Schalekamp, *het derde Jaar der Revolutie. In gr. 8vo. 68 bl.*

Een kort Voorberigt doet ons de herkomst van dit *Ontwerp* kennen. De Burger F. WYKMAN, Secretaris eener Commisſie, benoemd uit de *Algemeene Burgervergadering*, en de *Grondvergadering der Bataafſche Clubs*, binnen *Amſterdam*, geeft ons des verſlag; vermeldende, hoe deeze Commisſie belast was, om het gearreſteerde *Plan van Conſtitutie* van dien tyd te herzien, en haare Aanmerkingen aan beide de Corporatien mede te deelen.

„ Deeze arbeid," op dat wy 's Voorberigt-Schryvers eigene woorden bezigen, „ werd ſtraks afgebrooken, „ door het bezef van deszelfs nutteloosheid, terwyl dat „ *Plan* by de *Nationaale Vergadering* zelve herzien, en, „ zoo men vertrouwde, zeer zeker zou verbeterd wor„ den. Deeze Commisſie verkreeg welhaast eenen nieu„ wen last, om zich, zonder echter voorby te zien het „ goede, dat in het eerſte *Plan* mogt zyn opgeſlooten, „ voornaamlyk te bepaalen tot de veranderingen, welke „ door de Nationaale Vergadering daarin zouden gemaakt „ worden. —— Men beyverde zich hier aan te arbeiden;

„ dan

„ dan de verwarde behandeling van zaaken, by gemelde „ Vergadering, waar door de eerste Hoofdpunten verschooven, en laatste Stukken eerst beraadslaagd werden, gaf wederom aanleiding, dat men met deezen „ arbeid geenzins zoo geregeld konde voordgaan als men „ wel gewenscht had, en veel, zeer veel, moest overlaaten, tot op dien tyd, wanneer dat *Ontwerp van Constitutie*, 't geen op Dingsdag den 8sten van Augustus „ zal beslist worden (*), door den druk werd gemeen „ gemaakt. —— En hier wederom gaven de menigvuldige „ bezigheden, waar mede zich ieder der Leden van deeze „ Commissie overlaaden vondt, eene nieuwe aanleiding „ tot vertraaging. Intusschen heeft de Commissie in deezen verrigt wat zy konde.

„ Zy heeft het navolgend verbeterd *Ontwerp* vervaardigd, waar in zy meent, dat zeer veel gebragt is, het „ geen aan het by de Nationaale Vergadering gearresteerd „ *Ontwerp* mangelt; zeer veel, dat overeenkomt met de „ waare Grondbeginzelen eener Vertegenwoordigende „ Volksregeering, en waaruit dus ieder Burger, beide „ Ontwerpen vergelykende, zyn oordeel over dat, welk „ aan het Bataafsche Volk ter beslisfing is voorgedraagen, „ het best zal kunnen opmaaken.

„ De Commissie is zeer verre af om haaren arbeid als „ in alle opzigten volmaakt te beschouwen; dan zy vleit „ zich met de gunstige verschooning der gebreken by ieder, die by zichzelven van dit moeilyke werk bewust „ is, en die gevoelt hoe zelfs het verschil van gevoelens „ der onderscheidene Leden, in eene zaak als deeze, van „ invloed moet weezen. —— Intusschen vertrouwt zy, „ dat zy met deezen arbeid, hoe gebrekkig dan in sommige opzigten, zal voldaan hebben, zoo wel aan het „ oogmerk van hun, die haar tot dit werk verzogten, „ als aan dien pligt, welken zy zichzelve voorstelde, om „ veelen haarer Medeburgers in te lichten, wegens die „ gewigtige Hoofddeelen, die in eene echte Staatsregeling „ behooren gemeld te worden; en waar van echter in het „ gemelde *Ontwerp* niets te vinden is; terwyl zy, aan „ den anderen kant, met haaren arbeid meent te doen „ zien,

(*) Men weete, dat dit Voorberigt, 't welk *Gelykheid, Vryheid en Ondeelbaarheid*, ten hoofdschrift voert, den 20 van July 1797 is gedagtekend.

„ zien, hoe 'er veel in eene Staatsregeling voor het Bataafsche Volk kan gemist worden, het geen zoo overbodig, tot verveelens toe, en overal met vreemde bastaard-woorden, en onverstaanbaare uitdrukkingen, is aangevoerd; iets, waar voor zich de Commissie volstrekt geoordeeld heeft te moeten hoeden."

Het *Plan*, waar tegen dit *Ontwerp* is ingerigt, heeft de Nationaale Veroordeeling ondergaan, gelyk wy, in den voorleden jaare, gemeld hebben (*), en dus is aan den wensch der geenen, die het zo hoogst gebrekkig vonden, voldaan. 't Zal te bezien staan hoe het met een volgend af zal loopen, waaromtrent nu, reeds vóór de geboorte, zo veel geschreeven, gewoeld en gerequestreerd wordt. En waar in de Geestlykheid der geweezene bevoorregte Kerk zo voorbaarig werkt. Wy willen, om uit dit *Ontwerp* iets te geeven, de weinige Artykelen afschryven, van den *Godsdienst* handelende; waar in zeker die Kerkyveraars geen genoegen zullen neemen. Zy komen op de zes volgende neder:

1. „ *De Kerk is afgescheiden van den Staat.* Geene burgerlyke voor- of nadeelen zyn aan de belydenis van eenige Godsdienstige begrippen gehecht. — Alle Kerkgenootschappen staan op eenen gelyken voet onder de bescherming der Wet.

2. „ Vry staat het aan een genoegzaam aantal Burgers een Kerkgenootschap op te richten, mids kennis daar van geevende aan 't Plaatslyk Bestuur; doch geen Kerkgenootschap vermag in Leere, in Inrichtingen, op eenigerlei wyze, hoegenaamd, een ander Kerkgenootschap beledigen of in den weg staan.

3. „ Elk Kerkgenootschap is verpligt, al het geen tot deszelfs weezen, Kerkgebouw, Leeraars, enz. behoort, zelf te bekostigen. De Staat betaalt niets, hoegenaamd, van het geen het Kerklyke aangaat, noch mengt zich dienaangaande in.

4. „ Alle Kerkgenootschappen verrigten hunne Godsdienstoefeningen binnen de daar toe bestemde Gebouwen, met ontslootene deuren. Buiten dat Gebouw mag niemand eenige tekens, hoegenaamd, draagen van eenige Kerkelyke Orde of Ampt, en niets, dat de Godsdienstoefening betreft, mag buiten dat Kerkgebouw gebezigd worden.

5. „ Al

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1797, bl. 524, enz.

5. „ Al wie tot Leeraar, of eenig ander Ampt, in een „ Kerkgenootschap beroepen wordt, zal, voor en aleer „ hy zyne bediening mag aanvaarden, als zodanig by „ 't Plaatslyk Bestuur voorgedragen worden, en by 't „ zelve de Burgerbelofte moeten afleggen.

6. „ Alle byzondere benaamingen van Godsdienstige „ begrippen worden verboden, en de Kerkgenootschappen „ zullen geene andere naamen mogen voeren, dan die der „ Zinspreuken, of Zinnebeelden, boven den Voorgevel „ van hun Gebouw geplaatst."

Eenvoudig Verhaal der Gebeurenissen in de Avondzitting der Nationaale Vergadering, van Dingsdag den 29 Aug. 1797, *betrekkelyk het Discours van den B. R.* C. L. VAN BEYMA; *met opgave van 't geen dezelve is voorafgegaan, heeft vergezeld en is opgevolgd; waarby gevoegd zyn eenige Aanmerkingen en Bylagen, alles, tot inlichting der Natie, uitgegeeven door den Burger* HENDRIK VAN CASTROP, *Lid der eerste Nationaale Vergadering. Alom, in gr.* 8vo. 68 *bl.*

Het woord, by wyze van Opdragt, aan het *Volk van Nederland*, door den Burger VAN CASTROP, gerigt, geeft teffens verslag van den voornaamen Inhoud en Hoofdbedoeling; wy neemen het over; hy schryft: „*Bataafsche* „ *Medeburgers!* Het Gesprek, door den B. R. COERT „ LAMBERTUS VAN BEYMA, met zo veel drifts, gevoerd „ in de Avondzitting der eerste Nationaale Vergadering, „ den 29 Aug. 1797; de beschuldiging daar in *byzonder* „ *tegen my*, toen Medelid dier Vergadering, aangevoerd, „ even als of ik zou ingewikkeld geweest zyn *in*, en my „ hebben schuldig gemaakt *aan*, eene *Conspiratie* met de „ Vyanden van ons dierbaar Vaderland (eene Conspiratie, „ die hy zeide, dat in den Jaare 1795 bestaan zou heb- „ ben, voornaamlyk in *Friesland*, *Groningen* en *Drenthe*) „ hebben, *en* by myne Vrienden, *en* by myne Vyanden, zo „ veel opziens verwekt, dat ik noodig geoordeeld hebbe, „ om dit *Eenvoudig Verhaal* dier Gebeurenissen, met „ alles wat dezelve is *vooraf gegaan*, heeft *verzeld* en tot „ hier toe is opgevolgd, in het licht te brengen; en daar „ by te voegen eenige *Aanmerkingen*, vooral op den door „ COERT LAMBERTUS VAN BEYMA aan my, den 17 Sept. „ 1797, toegezonden Brief, benevens eenige *Bylagen* tot dit „ werk

„ werk betrekking hebbende. —— Byzonderlyk ben ik „ daar toe genoopt door de *Godlooze Lastertaal*, welke „ een zogenaamde *Oprechte Nationaale Courant* van Don„ derdag den 7 Sept. 1797, en eene *Nationaale Bataafsche* „ *Courant* van Saturdag den 9 Sept. 1797, (daar toe, zo „ het scheen, aangehitst en in het harnasch gejaagd door „ die trouwlooze beschuldiging) goedvonden *tegen my* „ uit te braaken, even als ware ik een *Pest*, een *Mon*„ *ster*, een *Landverraader*, voor welks verlossing men „ het Opperweezen niet hartlyk genoeg danken kon, die „ behoorde in ketenen te worden geklonken, en die de „ handen des Volks, althans het zwaard der geregtigheid, „ niet moest ontduiken.

„ En daar Gylieden by de ontdekking der waarheid „ het meeste belang hebt, daar 'er ulieden ten hoogsten „ aan gelegen ligt, den *Boosdoender* te kunnen onderschei„ den van den *eerlyken* en *belangloozen Vaderlands-* en „ *Volksvriend*; daar het noodig is dat gy den Leeuw uit „ zynen klaauw leert kennen, en dat gy den Wolf, die „ zich onder den Schaapsvacht dekt, moogt ontdekken, „ heb ik niemand beter geweeten dan U, aan wien ik dit „ Stukjen addresseeren konde of mochte. Leest dan met „ *aandagt*, overweegt met *bedaardheid*, oordeelt met „ *onpartydigheid*, en beslischt met *regtvaardigheid!*"

Wy twyfelen geen oogenblik, of veelen, den Schryver toe- of afkeerig, zullen dit Boeksken leezen; wat de hoofdzaak betreft, den Burger C. L. VAN BEYMA in 't ongelyk stellen, en hem, ten minsten, van eene hooge maate van losheid en onbedagtzaamheid beschuldigen. —— Voorts kan dit Stukje strekken om een en ander voorval, tot dit Tydvak behoorende, op te helderen, en eenige Persoonen, meer of min aangelegene rollen op het tegenwoordig Staatstooneel speelende, van naderby te leeren kennen; althans ten hunnen opzigte misschien anders in het duister geblеevene kundschappen op te doen. Deeze treft men meest aan in de bygevoegde Aanmerkingen, die de helft van het Stukje uitmaaken. In welke nogthans alles ons voorkomt van dezelfde gehalte niet te zyn: dewyl de Burger CASTROP, by gelegenheid, eene en andere zyner gedraagingen verdeedigt, niet altoos met zulk een zegepraal, als wy hem in het Hoofdgeval, waar op dit Geschrift flaat, toekennen.

De styl in het Verhaal, en in de Bylagen, zou men met den bynaam van den *bytenden* mogen betytelen. Wy

schryven de laatste zinsnede alleen over: „ Hier mede „ stap ik af van den Burger COERT LAMBERTUS. Al„ leenlyk wenschte ik van hem, (hy is tog verre in de „ *Paradoxen*) nog maar ééne Vraage beantwoord te zien, „ te weeten, „ „ of een *valsch* Beschuldiger *te gelyk* kan „ zyn *braaf* Burger en *waardig* Volksrepresentant?"" „ *Ik heb gezegd. — Ik heb gevraagd.*"

Bedenkingen tegen het Voorstel van den Burger C. L. VAN BEYMA, *gedaan in de Nationaale Vergadering, op Woensdag den* 20 *Sept.* 1797, *om door de Amptenaaren te doen afleggen den Eed van Haat aan het Stadhouderschap, de Aristocratie en Regeeringloosheid; door* JAN TEN BRINK, *Præceptor der Latynsche Schoole te Harderwyk. Te Amsterdam, by* J. ten Brink, Gerritsz. 1797. *In gr. 8vo,* 16 *bl.*

De *Harderwykſche* Præceptor TEN BRINK geeft zyn Naam, en de Post die hy bekleedt, op den tytel te leezen, „ om aan C. L. VAN BEYMA de gelegenheid te „ beneemen van te kunnen zeggen, dat een *duisterling*, „ mogelyk wel een *aanhanger van Oranje*, deeze beden„ kingen geschreeven heeft. Men is toch zo gereed dit „ te zeggen, ten einde het gewigt der bewysredenen van „ zich af te schuiven. Zy die my kennen zyn van het „ tegendeel overtuigd. Voorts acht ik het beneden my, „ myn *Patriotismus* tegen *eenen* C. L. VAN BEYMA te „ verdeedigen." Zo luidt een kort Voorberigt.

Naa een den Burger KANTELAAR hoogophemelenden en andere Volksvertegenwoordigers laagzettenden voordragt van het gebeurde, wegens het geschil over de vereischten in eenen Amptenaar, ten aanziene van zyne gehegtheid aan het tegenwoordig Bestuur, in de eerste Nationaale Vergadering voorgevallen, betuigt de Burger TEN BRINK zyne verwondering, dat iemand der leden van de tweede Vergadering, „ de dwaasheid of onbeschaamdheid," zou kunnen hebben „ van een met zo veel schande verloo„ ren stryd op nieuw te beginnen, en alle Wysbegeerte „ en verlichte Staatkunde op nieuw in 't aangezigt te hoo„ nen. — En egter is zulks geschied. De Burger C. L. „ VAN BEYMA heeft onder andere Punten voorgesteld, om „ *door alle Leden der Vergaderinge, en derzelver Ampte*„ *naaren, te doen afleggen den Eed van eeuwigen haat aan*

„ *het*

„ *het Stadhouderschap, de Aristocratie en Regeeringloos-* „ *heid*. Gelyktydig is een dergelyk Voorstel, in de Verga- „ dering van het *Provinciaal Bestuur* van *Holland* gedaân „ door den Burger VAN DER JAGT.

„ Daar nu," vervolgt de Schryver, „ deeze lieden, „ in spyt der zo openlyk erkende waarheid, deeze schan- „ delyke geweetensdwang andermaal poogen in te voe- „ ren; en daar zy nu misschien door de jongste gebeur- „ tenis in *Frankryk* op de gemoederen van veele min „ doorzigtige menschen grooten invloed zullen hebben; „ zo kan het niet onnuttig zyn, de gronden, die te- „ gen het afvorderen van eene Staatkundige Geloofsbe- „ lydenis pleiten, kortlyk door den Burger KANTELAAR „ in zyn *Advys* (*) opgegeeven, nader te ontwikkelen, „ *en op het* tegenwoordig Voorstel meer byzonder toe „ te passen. Ik zal evenwel myne denkbeelden in eene „ andere orde voordraagen, voornaamlyk, dewyl hy „ tegen het afvorderen van werklyke Amptenaaren by- „ zonder sprak, en ik tegen het doen van den voor- „ gestelden Eed in 't algemeen myne gronden zal op- „ geeven."

De Burger TEN BRINK doet zulks op eene klemmende wyze; stelt den Representant VAN BEYMA in 't ongelyk niet alleen, maar ook in eenen ongunstigen dag. Met ander wapentuig dan in het bovengemelde Stukje van CASTROP wordt hy hier aangevallen en bestreeden. Het kleine Werkje, dat zich gereed geheel laat leezen, zullen wy niet ontleeden. Veel treffends hebben wy 'er in ontmoet; dan alles niet even voldingend gevonden in de toepassing.

(*) Zie *Dagverhaal* van de Handelingen van de *Nat. Vergadering*, gedrukt by VAN SCHELLE *en Comp*. Deel I. No. 40. bl. 318.

L. JUNIUS BRUTUS. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1797. *In gr. 8vo. 66 bl.*

Men moest de hand niet kennen, die ons, onder meer andere Werken, FRANK VAN BORSELEN *en* JACOBA VAN BEYEREN; CHARLOTTA VAN BOURBON; HUIG DE GROOT *en* MARIA VAN REIGERSBERGEN, schonk, om een

oogenblik te twyfelen, of deeze L. JUNIUS BRUTUS van dezelve ons toekwame.

Wy, voor ons, houden ons verzekerd, dat de Burger A. LOOSJES Pz., de Uitgeever; ook de Schryver is van dit Stukje; dat hy, te midden zyner bezigheden en den last des Reprefentantfchaps van *Holland*, tyd heeft kunnen uitfpaaren, om zynen Landgenooten dit voorbeeld van Burgertrouw, en Liefde voor het Vaderland, voor oogen te houden. Een voorbeeld, bovenal der befpiegeling waardig en nuttig in dagen, „ waarin, gelyk hy „ zich uitdrukt, zo veelen het masker van Vaderlands„ liefde aantrekken, alleen om zich of de hunnen te be„ gunftigen door Eerampten, waar aan meestal groote „ voordeelen verknogt zyn, en anderen met den Naam „ van BRUTUS fchermen, zonder iets van de waare ver„ heevenheid zyns Characters te kennen."

Op eene korte Inleiding volgen *zeven Tafereelen*, die ons deezen waaren Volksvriend, en onbezweeken Liefhebber zyns Vaderlands, in de bekende harde Proeve, welke hy van 't een en ander gaf, affchilderen, en op 't hartroerendst voor oogen houden.

De bekende Gefchiedenis van dien *Romein* komt ons hier op het treffendst voor oogen. Elk Tafereel heeft iets kenmerkend uitfteekends, om de Dwinglandy met haatlyke verwen, en de Vryheidsmin met gloeijende kleuren, te fchilderen.

Met een der kortfte, maar geenzins minst treffende, deezer Tafereelen willen wy ons Maandwerk opcieren, en tot het befchouwen der overige onze Leezers uitlokken. Zie hier het *zesde*.

„ Nu opent zich een tafreel voor onze oogen, waar „ op het menschdom reeds eeuwen met zidderende be„ wondering geftaard heeft; twyfelende of het de groot„ heid van Geestvermogen van een medebroeder, zege„ praalende over de tederfte aandoeningen der natuur, „ dan of het de fchoonfte proef der Regtvaardigheid „ meest moet bewonderen.

„ BRUTUS, zo gevoelig van ziel, zo teder van gevoel, „ toen, in LUCRETIA, het overfchot der Burgerlyke „ Vryheid gefchonden en vermoord was, BRUTUS moet „ nu Rechter zyn, over zyne eigene Zoonen, die *Ro*„ *me* aan den afgezwooren Dwingeland zogten te ver„ raaden.

„ 't Is nog vroeg op den dag, en het *Romeinfche* Volk,

„ t'zaam-

„ t'zaamgeroepen, verschynt in grooten getale op de Ge- „ richtsplaats. —— BRUTUS en COLLATINUS, voorgegaan „ door de Byldraagers en gevolgd door den geheelen „ Raad, verschynen in het midden. Zy zetten zich, met „ al de achtbaarheid, den *Romeinschen* Vaderen zo ei- „ gen, in het midden hunner Medeburgeren neder. En „ aan derzelver hoofd zit de Redder van het *Roomsche* „ Volk, de voornaamste bewerker van de zo grootsche „ Omwenteling, in welker morgenstond het *Romeinsche* „ Volk zich nog verheugt.

„ Naauwlyksch zyn zy gezeten, of de misdaadigers „ vertoonen zich mede, en aan derzelver hoofd de twee „ Zoonen van BRUTUS; TITUS en VALERIUS. —— De „ VITELLIERS, Zusters Zoonen van COLLATINUS en „ Zwaagers van BRUTUS, volgen, en agter hun de AQUI- „ LIERS, Neeven van COLLATINUS. Eene meer dan „ gewoone stilte, zo eigen aan Gerichtshandelingen, „ heerscht onder het Volk, 't geen naauwlyksch zyne „ oogen durft gelooven, daar het de Zoonen van BRU- „ TUS met de handen op den rug aan paalen ziet vast- „ binden, terwyl de Vader zelf ten rechterstoel is ge- „ zeten.

„ Deezen sloegen de oogen met eene diepe verontwaar- „ diging op de misdaadige Zoonen. Geenen beschouwden „ met traanen den ongelukkigen Vader.

„ Weder een ander voorwerp treft de aandacht van „ het Volk. VALERIUS, de zo by het Volk beminde „ VALERIUS, nadert BRUTUS, en reikt hem eenige Brie- „ ven over, terwyl de Slaaf, de schenker uit het huis der „ AQUILIERS, als beschuldiger ter Gerichtsplaats op- „ komt. Geheel het Volk is bewondering en verstom- „ ming.

„ De Rechtspleeging vangt aan. BRUTUS neemt eerst „ de Brieven van zyne Zoonen. Hy erkent terstond het „ zegel en het opschrift. Met eenen ongemaakten moed „ en kragtige stem, zegt hy: Deeze zyn de Brieven van „ TITUS en VALERIUS. —— Schryver, lees dezelve den „ Volke voor.

„ Onder het leezen van den Schryver alreeds ryst „ nog de verwondering des Volks over de grootheid „ en onbeschaamdheid van de misdaad van TITUS en VA- „ LERIUS.

„ Naadat de Brieven zyn afgeleezen, wenkt BRUTUS „ den Slaaf en schenker der AQUILIERS. Nader gy onbe-

„ ſchroomd, jongeling, zegt BRUTUS, gy, die wel myne
„ Zoonen en uwe Meesters hebt aangeklaagd, nader on-
„ beſchroomd, en meld my, waar van gy TITUS en VA-
„ LERIUS beſchuldigt.

„ De jongeling, door deeze taal en de overtuiging van
„ de rechtvaardigheid zyner zaak bemoedigd, herhaalt,
„ met weinige woorden, het geen hy VALERIUS in 't
„ breede vermeld hadt.

„ Met welk een eerbied beſchouwt het Volk van *Ro-*
„ *me* eenen anders by hun zo diep verachten Slaaf. Zy
„ zien in hem, en met het hoogſte recht, den Behouder
„ van Stad en Volk —— jaa de achtbaarheid van BRU-
„ TUS en den *Romeinſchen* Raad is ter naauwernood ge-
„ noegzaam om het gejuich der menigte te beteu-
„ gelen.

„ Naadat de Slaaf heeft uitgeſprooken, wendt zich
„ BRUTUS tot zyne Zoonen, twee jeugdige ſchoone *Ro-*
„ *meinen*, die, met den doodsangst op 't gelaad, BRU-
„ TUS, hunnen Vader, dien geſtrengen Republikein,
„ een blik als Rechter op hun zien werpen Op eenen
„ toon, die zelfs de twyfelagtige onſchuld eene kleine
„ huivering door het hart zou gejaagd hebben; op eenen
„ toon, waar in geheel de Rechter ſpreekt, vraagt BRU-
„ TUS hun: TITUS! VALERIUS! wat antwoordt gy op
„ alle deeze bezwaaren?

„ Met een onbegrypbaar gewigt zonken deeze weinige
„ woorden van BRUTUS in de zielen zyner Zoonen.
„ Treurig wenden zy de hoofden na elkander —— en,
„ zonder de oogen op te durven heffen na den rechter-
„ lyken Vader, vloeijen de traanen van berouw en ſchuld-
„ bekentenis langs hunne kaaken neder.

„ Het aandoenlyk *Romeinſche* Volk begint op het ge-
„ zicht deezer traanen te weeklaagen. COLLATINUS ſtort
„ zelve traanen. Uit de oogen van VALERIUS zelve kan
„ men eene overhelling tot genade leezen. De Raad der
„ *Romeinſche* Vaderen aarſelt om dit vonnis in deszelfs
„ volle geſtrengheid te volbrengen. Alleen BRUTUS, ver-
„ heeven boven alle de zwakheden van gewoone zielen,
„ weegt bedaardlyk de grootheid van het misdryf en het
„ belang van *Rome* tegen elkander. Op den zetel, waar
„ hy, in naam van het *Romeinſche* Volk, rechten moet,
„ kent hy geene andere betrekkingen —— zelfs de te-
„ derſte ſtem der natuur, die van den Vader voor zy-
„ ne kinderen, zwygt in hem. BRUTUS ryst van zy-

„ nen

„ nen Rechterstoel, en een doodlyke stilte heerscht on-
„ der den Raad en het Volk. Allen zwygen met eenen
„ twyfelmoedigen angst, als of zy hun eigen vonnis
„ zullen hooren. Eene algemeene bleekheid bedekt het
„ aangezigt der aanweezigen; eene koude rilling door-
„ loopt aller leden, en elk schroomt bykans om adem te
„ haalen; op dat niet misschien dat gerusch één woord
„ van BRUTUS zal doen verlooren gaan.

„ Met eene heldere en door geene aandoening altoos
„ belemmerde stem, spreekt BRUTUS, met weinig woor-
„ den, dus het vonnis over zyne Zoonen: Byldraagers!
„ volbrengt uwen pligt.

„ Zo ras heeft BRUTUS deeze woorden niet gesproo-
„ ken, of de *Byldraagers* volvoeren zyn bevel, en ont-
„ *kleeden* TITUS en VALERIUS. Onder het Volk ryst
„ nu wel eerst een gemompel. Daarna schreeuwen zy, zo
„ dat het verstaanbaar is op den Rechterstoel van BRU-
„ TUS: Zulk een Man moest niet kinderloos zyn! ——
„ wy schenken hem het leeven der Jongelingen. ——
„ Dat TITUS en VALERIUS, om een Vader als BRUTUS,
„ het leeven behouden. BRUTUS laat deeze woorden
„ voorby rollen, zonder 'er eenige acht op te slaan;
„ terwyl de Byldraagers, zyn bevel volgende, TITUS en
„ VALERIUS geesselen. Ook deeze geesseling beweegt
„ het hart van BRUTUS niet. Nog is het Recht des Va-
„ derlands niet voldaan. —— Naa de geesseling zien
„ de *Byldraagers* om, en een wenk van de hand van
„ BRUTUS beveelt hun voort te vaaren. —— TITUS
„ en VALERIUS buigen zich neder —— en de nood-
„ lottige byl maakt een einde aan hun leeven, daar de
„ afgekapte hoofden der verraaderlyke Zoonen aan de
„ voeten van hunnen Rechter, van hunnen Vader, ne-
„ derstorten.

„ Nu heeft het recht omtrent TITUS en VALERIUS zy-
„ nen eisch, en het Vaderland is gewrooken. De Raad
„ en het Volk, verslagen over deeze ontzettende hoogte
„ van *Romeinsche* Burgertrouw, twyfelen, of zy BRUTUS
„ om deszelfs gestrengheid moeten haaten of beminnen.
„ Maar niet lang duurt die twyfel. BRUTUS, geheel
„ Rechter tot op dit oogenblik, slaat naauwlyksch de
„ oogen op de afgekapte hoofden en de bloedende rom-
„ pen zyner Zoonen, of hy gevoelt zich geheel Vader!
„ —— Zyn hart, dat, als Rechter, onbeweeglyk was,
„ gelyk een rots, wordt, nu het zyn rechterlyke pligt

 „ vol-

„ volbragt heeft, zo week als wasch. —— Hy gevoelt
„ zyne kragten uitgeput —. en daar de traanen uit zyne
„ oogen opwellen, verlaat hy zynen Rechterstoel; laa-
„ tende aan zynen Ambtgenoot de uitvoering der overige
„ vonnisfen over. —— Nu is het Volk verzoend met den
„ gestrengen Rechter, daar zy in hem den Mensch, den
„ Vader, wedervinden."

Dit Werkje, hoogst keurig uitgevoerd, is vercierd met een anticq Borstbeeld van BRUTUS, door *Vinkeles*. — Indien deeze arbeid zynen Landgenooten niet geheel ongevallig is, geeft de Schetzer deezer Tafereelen, in 't slot zyns Voorberigts, te verstaan, dat hy misschien tot een Pendant zal geeven M. JUNIUS BRUTUS, den laatsten *Romein*, die, door een der stoutste onderneemingen, zyne Medeburgers uit den klaauw der Overheersching poogde te redden. —— Ons dunkt dat wy alle reden hebben om dit te verwagten.

Veldtogten van den Generaal PICHEGRU, *by de Noordlyke Samber en Maas Legers. Naar het Fransch. In den Haag, by* J. C. Leeuwestyn, 1797. *In gr. 8vo.* 350 *bl.*

Welke reden de Vertaaler deezes Werks gehad hebbe, om den naam van DAVID, den *Franschen* Schryver, te verbergen, weeten wy niet; dan het is de Vertaaling van diens Werk, 't welk wy, in 't oorspronglyke, in den voorleden jaare aankondigden (*). Te dier plaatze kan men onze oordeelvelling naleezen, en behoeven wy dezelve, by de Vertaaling, niet te herhaalen. De Vertaaler heeft hier en daar, doch zeer spaarzaam, zich eene aantekening veroorlofd, die 'er, blykens ons berigt, veele, zeer veele, op zouden te maaken zyn, wat ons Vaderland in 't byzonder betreft. Met dit alles blyft het de waarde behouden, die wy 'er te gemelder plaatze aan toekenden.

Te breed liep ons verslag toen uit, om van een en ander der bygevoegde Persoonen, enkel door ons opgenoemd, iets meerder op te geeven: de Vertaaler heeft ze aan den voet des blads, waar zy voorkwamen, te recht geplaatst. Wy leggen dan deeze Vertaaling niet ter zyde, zonder de gelegenheid waar te neemen, om, wat deeze *Fransche* Schryver van twee onzer Vaderlanderen zegt, plaats te geeven, en over te neemen gelyk wy het vinden.

De

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1797, bl. 393, enz.

De eerste is onze Vlootvoogd, door een moedig gestreeden, doch ongelukkig uitgevallen, Zeeslag beroemd. „ De WINTER, dus luidt het kort verslag, is een *Ne-*
„ *derlander*, die na de Omwenteling van 1787 naar
„ *Frankryk* week. Het is een Man van vier of vyf en der-
„ tig jaaren, van een zeer onderscheidend gelaad en gestal-
„ te. Vóór de Bataafsche Omwenteling was hy een Zee-
„ man. Naar het schynt, kent hy de Zeeën, waar de
„ Walvisschen gevangen worden, zeer wel, en is ook on-
„ gemeen kundig in alles wat tot die Visschery behoort.
„ Hy heeft zich door oeffening veele bekwaamheden en
„ kennis van het Krygsweezen verworven; doch voor
„ den Zeedienst moet hy zeker nog veel meer geschikt
„ zyn, wyl zyne Landgenooten hem tot Admiraal der
„ *Bataafsche* Zeemagt aangesteld hebben. Hy heeft eg-
„ ter aan *Frankryk*, als Generaal eener Brigade, groote
„ diensten beweezen."

DAVID's verslag van DAANDELS is iet wydloopiger, en van deezen inhoud: „ DAANDELS is mede een uitgewee-
„ ken *Bataaf*. Hy was weleer Advocaat, en niet te
„ min een uitmuntend Krygsman. Hy is van eene zeer
„ driftige geaartheid. Na alvoorens op eene zeer voor-
„ deelige wyze op de voorposten geduurende den Win-
„ ter, als Chef de Brigade, gestreeden te hebben, be-
„ noemde men hem, by het openen van den Veldtocht,
„ tot Generaal, en hy voerde vervolgens het bevel over
„ de linker-colonnen der eerste divisie. Hy heeft zich
„ van elken aan hem opgedraagen last volmaakt ge-
„ kweeten, en aan de algemeene belangen de gewigtig-
„ ste diensten beweezen.

„ Men leide hem ten laste, dat hy, by gelegenheid
„ van eene reize, welke hy na *Parys* deedt, overdree-
„ ven denkbeelden zou aangenomen hebben. Sedert zy-
„ ne terugkomst heb ik hem niet meer gezien; doch dit
„ durve ik gerustelyk verzekeren, dat hy te vooren
„ eene zeer goede denkwyze hadt. Dit is waar, dat hy
„ een onverzoenlyken haat tegen zyne Medeburgeren,
„ die hem sedert de Bataafsche Omwenteling, en zyn
„ vertrek uit zyn Vaderland, ondienst gedaan hadden,
„ aan den dag lei. Niet alleen verlangde hy in het bezit
„ zyner goederen hersteld te worden, het geen zeker ten
„ vollen billyk was; maar tevens sprak hy van het om-
„ brengen van die geenen, die dezelve hadden doen
„ verkoopen, en die deeze gekogt hadden. Ik erken

„ gaarne dat deeze denkwyze geenzins van mynen smaak
„ was.

„ Ik haat de *Fransche* Emigrés geenzins uit hoofde
„ dat zy hun Vaderland verlaaten hebben. Een vast ge-
„ vestigd gevoelen kan iemand daartoe voorzeker ten vol-
„ len regt geeven; doch wanneer zy de wapens tegen myn
„ Vaderland opgevat, en zich voorgesteld hebben, der-
„ waards alleen weder te keeren, ten einde in het bloed
„ der *Franschen* te baaden, als dan ben ik hun vyand.
„ Ik keurde dus de handelwyze van DAANDELS, toen
„ hy bedreigde zyn Vaderland (lyken met) met lyken te
„ bezaaijen, even min goed als ik dit ten aanzien der
„ *Fransche* Emigrés zou doen, wanneer zy soortgelyke
„ gevoelens koesterden.

„ Doch men heeft my verzekerd dat de boosheid van
„ DAANDELS alleen in woorden bestaan hadt, en dat hy
„ zich in zyn Vaderland zeer verstandig gedraagen heeft.
„ En dus ben ik weder ten vollen met hem bevredigd.
„ Voorzeker moet hy dit ook met zyne Landgenooten
„ weezen; wyl zy hem tot Generaal en Chef des Bataaf-
„ schen Legers benoemd hebben."

Nog één woord: het *Fransche* Werk in handen kry-gende, bewonderden wy den netten druk en het fraaije papier, beide thans schaars in *Frankryk*: op geen van beide kan de Nederduitsche Uitgave boogen; de Letter is droevig slegt, en de Vertaaling draagt blyken van overhaasting.

Het leven van Fredrik des (den) tweeden, Konings (Koning) van Pruissen, geschetst door een vrymoedig man. Uit het Hoogduitsch. Eerste Stuk. Te Leyden, by D. du Mortier en Zoon, 1797. *In gr. 8vo.* 168 *bl.*

Naarmate de begrippen aangaande de eigenlyke waarde van den mensch meer algemeen gezuiverd worden, moet van zelve het vooroordeel wechvallen, dat weleer aan uiterlyke, geruchtmakende, handelingen zo geredelyk de schatting toekende, welke de man van ware verdiensten alleen recht heeft té vorderen. Wy zien dit reeds ten volle bewaarheid omtrent de nagedachtenis van velen, wier schynbare grootheid hunne lage zielsgebreken, hunne verfoeilyke inzichten en gruwzame daden, aan de opmerkzaamheid van verblinde tydgenoten onttrok. De beter verlichte nakomeling toetst hun doorgaand karakter aan de eeuwige wetten van recht en orde. Deze toets leert

leert hem een aantal gekroonde Hoofden, door slaafsche vleijers en domgehouden onderdanen als Goden der aarde vereerd, in de meeste gevallen als vertrappers van het recht der onschuld, als geesfels voor hun Volk, als schandvlekken des menschdoms, kennen. Eenmaal, voorspellen wy, zal de by velen nog gevestigde naroem van Frederik den tweden, dus lange te onrecht onder den naam van den Groten bekend, ook dit einde hebben. De Schryver van het Werk, dat wy hier aankondigen, geeft daartoe ene zeer gerede aanleiding. Wie zyne schets van het leven van Frederik den tweden gelezen heeft, zal, hy moge de staatkunde en het krygsbeleid van dezen Koning nog enige bewondering waardig keuren, hem evenwel den naam van *den Groten*, *den Wyzen*, *den Rechtvaardigen*, niet langer toekennen. Wy verwachten zulks te meer, daar deze levensschets blyken draagt van met alle onpartydigheid geschreven te zyn, en daarin gene daden van Frederik gevonden worden, welke niet in openlyk uitgegeven Schriften, en meestendeels zo geheel en al in die van de hem vergodende Schryveren, voorkomen. —— Het Werk voorhanden loopt in twé Stukken af. De overzetting van het laatste zal, volgends bericht des Uitgevers, ook zeer spoedig volgen. In dit eerste wordt de levensgeschiedenis van Frederik tot aan de uitbarsting van den zevenjarigen oorlog voortgezet. Hetzelve levert in zyn geheel een beknopt en aangenaam verhaal. Korte stalen van het één en ander, vooral de zulke, die 's Konings byzonder karakter meest kenmerken, kunnen wy niet voorby onze Lezers mede te delen. Van zyne gestalte en opvoeding wordt ons het volgende bericht: „ Zyne lengte haalde niet over de vyf voeten en eenige duimen. Het hoofd hing hem een weinig op zyde, 't welk waarschynlyk aan zyn veelvuldig fluitspeelen was toe te schryven. In zyn aangezicht, 't welk men noch vol noch schraal kon noemen, zag men sterke en ernsthafte trekken; de neus was lang, en de oogen drukten vooral den toorn op eene schrikverwekkende wyze uit. Hy werd met bierpap grootgemaakt, en de gronden zyner verstandelyke opvoeding werden gelegd door zekere Hugenoote, du Val de Recoule genaamd, welke hem ook zyne aanstootelyke liefde voor de Fransche taal inprentte. Met zyn zevende jaar kwam hy onder het opzicht van zekeren du Han de Jendun, die des Prinsen smaak of vooroordeel voor alles, wat Fransch was, nog meer versterkte." Hierna laat onze Schryver ene kleine tekening van het karakter zyns Vaders volgen, om daaruit voor zyne Lezers enig licht te verspreiden over hetgeen hun anders in het karakter van Frederik onverstaanbaar zoude blyven. Deze tekening van het karakter van den woesten Frederik Wilhelm, die van zyne onderdanen slechts soldaten wilde vormen, en alles, tot zelfs de uitspraken der Rechters, onder het bedwang van zynen oostindischen rotting stelde, komt geheel over-

overeen met hetgeen Voltaire van hem zegt, dat hy naamlyk een Wandaal ware, die, gedurende zyne gehele regering, flechts daarop bedacht was, dat hy geld verzamelde, en met weinige kosten de fchoonfte troupes onderhield. —— Zeer ftrydig met het karakter zyns Vaders vertoonde zich in fommige opzichten de geaardheid van Frederik, waarvan men, volgends onzen Schryver, den grond moet zoeken in het bedwang, waaronder hy in zyne kindfche en jongelingsjaren moest leven. „ Gelyk, zegt hy, de dwangvolle, zotte, etiquette aan het hof „ van Fredrik des (den) eerften in Fredrik Wilhelm de „ boven alles gaande zucht voor de krygskunde deed geboren „ worden, even zo deed, misfchien, des Vaders krygszuchtige onweetendheid, in zynen Zoon Fredrik den tweeden, de „ liefde voor Letteroefeningen en Kunften ontftaan. Ten trots „ deezer ftrydige neigingen, ging echter de krygskundige geest „ des Vaders in den Zoon over, en, al waren 'er niet nog „ andere kentekenen voorhanden geweest, zo zou men het enkel „ uit deezen geest hebben kunnen opmaaken, dat Fredrik de „ Zoon van Wilhelm ware." De afkeer van alle Godsdienstoefeningen en bedienaren van den Godsdienst, welke Frederik al vroeg betoonde, en ook als Koning beftendig liet blyken, wordt hier mede toegefchreven aan den dwang zyns Vaders, die hem fteeds noodzaakte ftipt ter kerke en ten nachtmale te gaan; gelyk ook aan de wyze, op welke de Hofprediker Woltenius hem in de leerftellingen der Gereformeerde Kerke onderwees. Zyn zonderling gemengd karakter, welk men intusfchen niet genoeg had opgemerkt, gaf aanleiding, dat, by zyne verheffing tot den troon, velen zich in de verwachtingen, van hem opgevat, fterk bedrogen vonden. „ De Dames droomden van „ een fchitterend hof, verfierd met al den glans van een „ dwangloos vernuft, —— Griekfche pracht en alle bevalligheden, welken uit Kunften en Wetenfchappen geboren worden. Het Volk hoopte op eene vermindering van lasten, — „ op vermindering van den dwang tot krygsdienften, en eene „ milddaadiger regeering. De fchoone Geesten, die Fredrik in „ zyn geliefd Rhynsberg fteeds op zyde waren, zagen in hunne verbeelding louter gouden bergen vooruit. Dan alles verkreeg fpoedig eene gedaante, tot hiertoe geheel niet verwacht. De Koning was even zo zuinig als zyn Vader. Zyn „ tafel, daaronder begrepen die der huisbedienden en officieren, „ kostte jaarlyks flechts 12000 daalders. Zyn Kamerdienaar was „ tevens Opperhofmeester en Oppermondfchenker. De Armée „ werd met eenige Regimenten verfterkt. De fchoone Geesten „ te Rhynsberg werden wel bevorderd, echter moesten zy iets „ by de hand neemen, —— werken —— en zich nuttig maaken." Hoezeer Frederiks overdreven eerzucht, zyne, voor een groot deel belachlyke, begeerte om als een Vernuft van den eerften rang, als een fchitterend Wysgeer, bekend te ftaan, hem

hem in het vak der letteren aanhoudend werkzaam hield, onderdrukte evenwel deze begeerte geenzins den krygskundigen geest, welken hy van zynen Vader had geërfd. Hoezeer hy in vele inrichtingen toonde de verlichting te beminnen, vreesde hy echter, dat te veel licht den krygsgeest, welks hoofdbestanddeelen werkzaamheid, matigheid en ondergeschiktheid, zyn, mogte uitblusschen. Hy ontwierp zich deswegen tweërleie plans: hy wilde naamlyk zyne onderdanen beheerschen als Vader, en zyne soldaten als Despoot. Van dit Despotismus haalt onze Schryver ene ysselyke anekdote aan, welke hy van den Franschen beschryver van Frederiks leven ontleent. „In den eersten „ Silesischen oorlog was het, in zekeren nacht, op levens„ straffe verboden licht in het leger te hebben. De Koning „ ging voorby de tent van den Hopman Zieter, en ontdekte „ licht. De ongelukkige had zo even aan zyne geliefde Echt„ genoote geschreven, en was van meening den brief te ver„ zenden. —— Wist gy het bevel niet? vraagde hem de Ko„ ning, terwyl hy in de tent trad. De Hopman wierp zich aan „ zyne voeten, en erkende zyne (zynen) misslag. Zit neder, „ zeide de Koning, en schryf nog in den brief, wat ik u zal „ opgeeven. —— De Hopman gehoorzaamde, en Fredrik „ zeide hem deeze woorden in de pen: *morgen zal ik op het* „ *Schavot sterven*. Zieter werd ook in de daad den volgenden „ dag ter dood gebragt." —— Zouden alle de meest geroemde bedryven van dezen Koning, te samengenomen, in het oog van den Wyzen, tegen dezen énen trek van monsterachtige wreedheid wel kunnen opwegen? —— Hetgeen van 's Konings krygsbedryven vermeld wordt gaan wy met stilzwygen voorby. Het merkwaardigste daarvan is in het Werk zelve onder een kort overzicht gebragt. De Lezer zal daarin de baatzuchtige redenen, welke den Koning tot zulke stoute ontwerpen voerden, duidlyk ontwikkeld, en tevens volkomen bevestigd vinden, dat Frederik doorgaands aan zyne geliefde spreuk, *beati possidentes*, veel getrouwer bleef, dan aan zyne, in de van hem uitgaande Schriften te vinden, wysgerige denkwys, waartegen hy, met de verstgaande onbeschaamdheid, in zyne openbare bedryven immer handelde. —— Zonderling mag het intusschen schynen, dat het krygsgetier niet vermogt zynen smaak voor Letteroefeningen en Toonkunst, noch zyne overhellende neiging voor het zinlyke, te verdoven. Middelerwyl, dat hy Theresia de ene Stad harer erve voor, de andere na, ontnam, liet hy in Berlin enen prachtigen Schouwburg voor Zangspelien (Opernhaus) bouwen. Zangers en Zangeressen werden uit Italien, —— Dansers en Danseressen werden uit Parys ontboden. Zy werden beter dan zyne Ministers betaald. Op den 1sten van Wintermaand des Jaars 1742 werd deze Schouwburg met het Zangspel Kleopatra geopend. De klederen der Dansers kostten alleen 60,000 daalders. „Deeze verkwisting, merkt onze Schryver

ver aan, schynt met den huishoudkundigen geest des Konings vry wat in verschil te staan, en gaf, misschien, Voltaire aanleiding om het volgende te schryven: „ Deeze zonderlinge „ regeering, die nog meêr zonderlinge reden —— het tegen- „ strydige van Stoicismus en Epikureismus —— de gestreng- „ heid en krygstucht, die verwyfdheid in het binnenste van „ het Paleis —— Pages, met dewelken men zich in het Ka- „ binet den tyd verkortte, en soldaaten, welken men zes- en „ dertig maalen onder de vensters des Alleenheerschers (die op „ hen acht sloeg) door de spitsroede liet loopen —— zede- „ kundige redeneeringen en eene teugellooze uitgelaatenheid „ —— dit alles maakte met elkander zulk een klugtig, onna- „ tuurlyk, schildery, als voor deezen weinig menschen kenden, „ 't welk zich, echter, van tyd tot tyd in Europa verbreid „ heeft." Aangaande deze tegenstrydigheid in het geheel karak- ter des Konings geeft onze Schryver nog eene menigte voor- beelden, waarvan wy ook gaarn het een en ander zouden aan- voeren, zo ons bestek dit gedoogde. Nog maar een paar staa- len van Frederiks verregaande onrechtvaardigheid en gruwzaam Despotisme, en wy moeten daarmede onze Lezers naar het Werk zelve verwyzen. „ Een zeker Jood Wolf, een Fabri- „ keur in zyde, bevond zich niet langer in staat, om zyne Fa- „ briek, die hy op eigene kosten had opgericht, zonder „ Landsvorstelyke ondersteuning voort te zetten; hy verkocht, „ dienshalven, zyne zyde stoffen voor zeer laage pryzen, en „ dankte de arbeidslieden af. Deeze begaven zich tot den Ko- „ ning, en klaagden, dat zy geen werk hadden. Fredrik beval „ den Jood, terstond, deezen lieden werk te geeven, of dat hy „ hem anderszins zyne bezittingen ontneemen, en hem uit het „ land zoude jaagen. De arme Wolf was hier door gedwon- „ gen, om zyne Fabriek met verlies aan den gang te houden."

„ Een lieveling des Konings (men zegt, dat het Quintus „ Icilius geweest is) had veel schulden gemaakt, en wist geen „ raad, hoe dezelven te betaalen. Eindelyk viel hem daartoe „ een middel in. —— Uwe Majesteit zou my gelukkig kun- „ nen maaken, zeide hy eens, op zekeren dag, tegen den „ Koning, zonder dat het haar een penning behoefde te „ kosten. —— Van harte gaarne, zeide de Koning; maar op „ wat wyze? —— Uwe Majesteit moest de goedheid hebben „ van den Jood Ephraim te beveelen, dat hy my zyne doch- „ ter ter vrouw moest geeven. —— —— Zyt gy zot? gy „ wilt eene Joodin trouwen? —— —— Sire! ik heb zulk „ eene liefde voor dit meisjen en haare Louis d'Or opgevat, „ dat ik geen rust hebbe, voor dat ik ze bekome. Fredrik be- „ merkte nu het oogmerk van zynen lieveling, en gaf het „ verzocht bevel. Icilius begaf zich nu naar den Jood, haalt „ het Koninglyk bevel voor den dag, en begeert de doch- „ ter op het oogenblik te trouwen. De oude verschrikte

„ E-

„ Ephraim ſtelt hem de zwarigheid wegens het onderſcheid in „ Godsdienst voor, en dat het hem onmooglyk was zyne „ dochter aan eenen Christen uit te huwen —— alles was te „ vergeefs: —— hy wilde de dochter hebben. Eindlyk komt „ de Hebreër met voorſlagen van vergelyking op de baan. „ —— —— Hy biedt 10000 daalders —— men hoort 'er „ niet na —— men wil ſlechts het meisjen hebben. —— Nu „ 20000 —— men blyft onverbidlyk. Voor 20000 daalders „ zich te laaten berooven van het geluk, om de jonge Juf- „ frouw Ephraim te bezitten, dat was eene ondoenlyke zaak. „ —— Nu biedt de oude op het laatst 30000: dat was juist „ de ſom, die de ſchelm noodig had, om zyne ſchulden te be- „ taalen. Thans werd de zaak in overweeging genomen, en, „ na veel biddens, liet men, ten laatſten, de ſchoone Israëli- „ tinne vaaren. Het geld werd betaald, en de Koning lachte „ met zynen lieveling, over deeze grap." En nogthans, merkt de Vertaler aan, heette Frederik *de Rechtvaardige*, *de Wyze*, *de Groote*. Wy twyfelen niet, of velen, die deze vrymoedige levensſchets gelezen hebben, zullen over deze grootheid van Frederik geheel anders leren denken, dan zy dit tot hiertoe deden. Wy twyfelen niet, of velen zullen onder de lezing derzelve dikwyls geneigd worden met den Vertaler uit te roepen: „ Wie vreest en ſiddert niet voor het eenhoofdig op- „ pergezag, 't welk zelfs onder de beheering van het grootst „ vernuft en rypst verſtand, zo ligt, zich waant verheven te „ zyn boven alle wetten —— 't welk bevelen geeft alleen om „ het vermaak te genieten van, zelfs in buitenſpoorigheden, „ gehoorzaamd te worden; 't welk aan die bevelen gehoor- „ zaamheid eischt, omdat het bewust is van eene meerderheid, „ wier kracht en ſteunſel alleen beſtaat in de afweezenheid des „ gevoels van eigene waarde, en de verdooving van den gloed „ der edele Vryheid in ſlaafſche zielen, door overmagt aan het „ dwangjuk gewend! —— Wie yst niet, behalven voor alle „ Despotismus, onder welk eenen naam ook geöefend, inzon- „ derheid voor dat van eenen enkelen ſterveling, die zich bo- „ ven duizenden weet te verheffen; voor wien vuige ſlaaven „ knielen, terwyl zy het verſchriklyk ſlagzwaard kusſchen, „ waarmede hy naar lust en welbehagen over het leven zyner „ medemenſchen beſchikt!"

Vrolyke Characterſchetſen en Satirique Leevensbeſchryvingen van de belangrykſte Perſonaadjen, die hun rol op het tegenwoordig Staatstoneel ſpeelen, of geſpeeld hebben. De Natuur gevolgd. Door GERRIT PAAPE. *Alom*, 1797. *In gr. 8vo.* 180 *bl.*

Meermaalen hebben wy betuigd en betoond, niet tot dat ſlag van Menſchen te behooren, die over een vrolyken ſcherts

fcherts het voorhoofd wel diep frontzelen. En onderfchryven zeer gaarne, 't geen PAAPE, omtrent het flot des boven aangeduiden Stukje, fchryft: „ Hoe zal men de menfchen van de „ veelvuldige gebreken en ziekten geneezen, waar aan zy ten „ opzigte van het Patriotismus onderhevig zyn? —— De ge- „ fchiktfte wyze, dunkt my, is deeze; dat wy, zonder hen te „ noemen, hen om hunne eigene dwaasheden en gebreken „ doen lachen; dat wy 'er hen al het befpotlyke en fchadelyke „ van doen gevoelen, en na dit gedaan te hebben, dat wy „ hen dan, als 't ware, tusfchen vier oogen, en vooral vriend- „ broederlyk, met zigzelven bekend maaken. — Voorzigtig- „ heid is hier vooral noodig. Iemand in perfoon aan te ran- „ den, iemand opzetlyk befpotlyk en veragtlyk te maaken, dit „ doet de Wysgeer niet; dit voegt geen menfchenvriend! „ Echter de gebreken en zotternyen met zo leevendige kleu- „ ren te fchilderen, dat zy, die 'er aan fchuldig ftaan, onbe- „ doeld 'er hun eigen beeldtenis in vinden, zo dat hun „ gewisfe ontwaakt — dit is, wel verre van misdaadig te „ zyn, eerst het waare doel getroffen."

Maar wy moeten wel zeer twyfelen, of de Schryver van dit Werkje de Man zy, om de bezwaarlyke en om die reden zeldzaam gelukkig flaagende taak, het fchryven van eene *Satyre*, naar elsch te volvoeren. Bovenal daar wy hem dikmaals een hulpmiddel zien bezigen, 't welk *armoede*, of iets *ergers*, verraadt; een hulpmiddel, 't geen hy, bykans 't geheele Werkje door, te baate neemt. Het aanvoeren naamlyk van Bybelfche Gefchiedenisfen en Spreekwyzen, 'er als met de hairen bygefleept; zodanig, dat de toeleg, om die Gefchiedenis in een belachlyk licht te ftellen, elk in 't oog loope. —— Wy bekennen, dit fteekt zeer af, dit treft; maar by welken? By Menfchen, die door zogenaamde geestigheden, doch van de laagfte en veragtlykfte foort, getroffen worden; en geen doorzigts genoeg hebben, om te ontdekken, dat dit een armhartige kunftenaary is, om te behaagen aan een flag van Lieden, op welker lachende goedkeuring geen braaf Man eenigen prys kan ftellen.

Wy willen geen bladzyden by bladzyden vullen met voorbeelden van deeze laffe en dikmaals gezogte trekken; ze hebben ons onder het leezen te zeer verveeld; zy overfchaduwen te zeer het geestige, 't welk anderzins hier en daar gevonden wordt.

Nog een andere kunftenaary, om zeker flag van Leezers uit te lokken, neemt de Schryver te baat, die ook kennelyk in een ander zyner Schriften doorftraalt, van naamlyk niet zeer *kiesch* te weezen, en 'er, gelyk men zegt, wat van *St. Anna* te laaten onder loopen. Wy zullen even min hier voorbeelden van aanvoeren —— de Burger mogt weer boos worden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XVIIde Deel. Te Haarlem, by* Joh. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1797. *In gr. 4to. 534 bl.*

(Eerste Berigt.)

Aan geene grootspraak maakt zich de Steller van het Voorberigt deezes Deels der *Teylerlaansche Verhandelingen* schuldig, als hy aanheft: „Onvoorbeeldelyk, tot benydens toe, gelukkig is ons Godgeleerd Genootschap geweest in het ontvangen van Antwoorden op de uitgeschreevene Vraagen. Dan dit geluk wedervoer ons by uitstek, blykens de Antwoorden door ons in 't licht gegeeven, ten aanziene van zodanige Vraagstukken, die eene meer of min rechtstreeksche betrekking hadden tot de VRYHEID IN GODSDIENST EN BURGERSTAAT." Ten voorbeelde voert hy aan, de Beantwoordingen der Vraage over den *Grondregel der Protestanten, wegens het eigen oordeel in zaaken van den Godsdienst*, in het XIde Deel voorhanden; en die op de Vraage wegens de *Gelykheid der Menschen*, enz. in het XIIIde Deel te vinden.

„De tydsomstandigheden," vervolgt hy, „bewoogen ons weder eene Vraag uit te schryven, betreklyk tot, of liever rechtstreeks raakende, een Onderwerp van veel Gespreks en Geschils in den Vaderlande. *Mag en behoort het Burgerlyk Bestuur eenigen Invloed uit te oefenen op zaaken van Godsdienst? —— Zo ja —— van welk een aart en uitgestrektheid behoort die Invloed te zyn?*"

Overeenkomstig met de verwagting, ontbrak het niet aan Antwoorden, en, zo als wy vermeld vinden, „onder deeze niet aan de zodanigen, die elk den Gouden Eerprys waardig gekeurd mogten worden." By meerderheid van stemmen streek B. VAN REES, *Stads Secretaris, en Leeraar der Remonstrantschgezinde Christenen te Leyden*, den Gouden

den Eerprys. —— Naast hem keurde de Meerderheid plaatzenswaardig de Verhandeling van G. HESSELINK, *A. L. M. Phil. Doct. Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wysbegeerte by de Doopsgezinden, vergaderende by den Toren en het Lam, te Amsterdam.* —— In de derde plaats rangschikte men het Antwoord van Mr. RHYNVIS FEITH — en voegde 'er eindelyk aan toe, eene korte Verhandeling van den Burger CORNELIUS ROGGE, *Leeraar der Remonstranten te Leyden.* Welke drie laatstgenoemden, zich, in tyds, als Schryvers ontdekt hebbende, ieder met een Zilveren Eerpenning door Directeuren van TEYLER's Stichting begiftigd werden.

Men heeft zich gehaast om dit Deel in 't licht te brengen, waarom het veel schielyker dan anders, naar den gewoonen voortgang, verschynt. Ten slot betuigt de Voorberigtschryver: „ of dit Deel tydig genoeg te voorschyn zal komen, om ook te kunnen voorlichten aan die Mannen in den Lande, die bezig zyn met een Plan van Constitutie op nieuw te ontwerpen, weeten wy niet; doch, in zulken gevalle, zou het tot verdubbeling van ons genoegen strekken, indien wy, door het ophangen der Vraage, gelegenheid gegeeven hadden tot Antwoorden, die, in een stuk van zo ernstigen en aangelegenen aart, iets konden bydraagen tot het maaken van Vaststellingen, ons en onzen Medevaderlanderen heilzaam." Wy bepaalen ons in dit Berigt tot de twee eerste Verhandelingen. De Burger VAN REES verklaart by den aanvange, onder het bearbeiden zyner *Proeve*, niet alleen zich genoopt gevonden te hebben om vry wat veranderingen te maaken in zyne vroegere gevoelens deswegens; maar dat deeze hem ook bragten tot een gansch ander besluit omtrent andere Waarheden, daar toe min of meer betrekkelyk. Bykans niets meer dan een verkorten Inhoud kunnen wy opgeeven; doch zal deeze genoegzaam weezen, om te doen zien wat men al in deeze *Proeve* te vinden hebbe, waar onder niet weinig, 't geen, door de zeldzaamheid, in 't eerst zal treffen; doch waar mede men zich, schoon het niet ten vollen toestemmende, zal kunnen verdraagen, en het Stuk over 't geheel schoon, en den geschonken Eerprys waardig, keuren.

Naa reden van het schryven deezer Verhandelinge gegeeven, en het Voorstel bepaald te hebben, schikt de Burger VAN REES het eerste Deel, om te toonen: *wat*

een

een Burgerlyk Bestuur ter bevordering van den Godsdienst kan en behoort te doen; en welke middelen het ten dien einde kan en moet bezigen. —— Het eerste Hoofdstuk loopt *over de Magt van een Burgerlyk Bestuur in 't algemeen, en over het stuk van den Godsdienst in 't byzonder.* Hier neemt de Schryver in opmerking, den oorsprong en 't oogmerk der gezellige Zamenleeving, als mede der Burgerlyke Maatschappye; 't oogmerk der Burgerlyke Maatschappye, als mede van de Magt van het Burgerlyk Bestuur. —— Toont voorts, wat tot dit einde aan het Burgerlyk Bestuur moet afgestaan worden. Hier beweert hy, dat de Godsdienst niet behoort tot die dingen, die aan het Burgerlyk Bestuur moeten afgestaan worden; dat de Godsdienst niet kan afgestaan, noch eenige Magt, om daar over te beschikken, aan het Burgerlyk Bestuur opgedraagen worden; dat, indien die afstand al mogelyk ware, dezelve voor de Burgerlyke Maatschappy nutloos is. Als mede, dat nimmer eenig Burgerlyk Bestuur, met zyne beschikkingen over zaaken van Godsdienst, iets anders bedoelt, dan overeenkomst in daaden; dat de beschikkingen van het Burgerlyk Bestuur nooit waaren Godsdienst hebben voortgebragt, noch zulks bedoelt; en, eindelyk, dat aan het Burgerlyk Bestuur een *zekere* Invloed op den Godsdienst kan en behoort toegekend te worden.

Het tweede Hoofdstuk, *over den Invloed van den Godsdienst op de Maatschappye*, beweert, dat de Burgerlyke Maatschappy onder de bescherming en 't bestuur der Godlyke Voorzienigheid staat; dat geen Volk zonder Godsdienst bestaan kan, of gelukkig zyn.

Het derde Hoofdstuk, *over de Middelen, door welken Godsdienst onder een Volk kan, mag en behoort bevorderd te worden*, is in twee Afdeelingen onderscheiden; de *eerste* deezer stelt de Middelen voor, ter bevorderinge van den Godsdienst, die tot de *Constitutie* van een Volk behooren, of uit den aart der Burgerlyke Maatschappy voortvloeijen, als (1) Ieder Burger te beschermen by zyne Vryheid in het stuk van den Godsdienst. (2) Dat het Burgerlyk Bestuur geene stellige beschikkingen hoegenaamd maake omtrent het stuk van Godsdienst. (3) Een ieder geniete, in het stuk van den Godsdienst, de onbeperktste Vryheid. Hier treft men eene *zonderlinge* uitweiding aan over het houden van Godsdienstoefeningen binnen daar toe bestemde Gebouwen, met ontslooten deuren. (4) De

Burgerlyke Wetten moeten weinig, eenvoudig, klaar, en de daar by bepaalde straffen duidelyk aangeweezen zyn; maar naauwkeurig ter uitvoer gebragt worden. Te deezer gelegenheid weidt de Schryver uit, over de Belastingswetten; over den Eed; over de verkeerde Middelen tot het ontdekken en straffen van het misdryf. (5) Het voorbeeldig gedrag van allen, die in eenig bewind of den dienst des Volks zyn. —— In de tweede Afdeeling spreekt de Proeveschryver *over de Middelen, die reeds in den eenvoudigen staat der gezellige Zamenleevinge Invloed hebben op den Godsdienst*; hier gewaagt hy, naa eenige algemeene aanmerkingen, als een (6) Middel, van de zorg voor genoegzaame Werkzaamheid voor den Gemeenen Man. (7) Volksverlichting en Beschaaving. (8) Bevordering van nutte Kunsten en Weetenschappen. (9) Belooning van braave Daaden. Met eene nadere aanwyzing over den aart en uitgestrektheid van den Invloed der voorgedraagene Middelen. In 't slot deezer Afdeeling, zegt de Schryver: „ Dus hebben wy beproefd het eerste gedeelte van het voorstel, voor zo verre ons bestek in dit eerste Deel onzer Verhandelinge vorderde, „ te beantwoorden; en wy verbeelden ons beweezen te „ hebben, dat, schoon een Burgerlyk Bestuur geene stellige beschikkingen nopens het stuk van den Godsdienst „ kan noch mag maaken, en alzo geen rechtstreekschen of „ daadlyken Invloed op denzelven uitoefenen, egter, in „ eene welgeregelde Burgermaatschappy, overvloedige „ Middelen, ter bevordering van den Godsdienst, voor„ handen zyn." —— Naa den aart dier Middelen breeder ontvouwd te hebben, laat VAN REES volgen: „ Ziet „ daar! Burgers, Leden van TEYLER's Godgeleerd Ge„ nootschap, uw voorstel, naar ons vermogen, ten deele „ beantwoord door eene uitkomst onzer onderzoekingen, „ die geenzins, in alle deelen, instemt met de verwagting, „ welke wy ons daar van hadden voorgesteld. Eer wy „ daarmede een aanvang namen, meenden wy dat aan het „ Burgerlyk Bestuur vry wat invloeds op zaaken van Gods„ dienst kon en behoorde toegekend te worden; maar, „ hoe ernstiger wy het Vraagstuk overwogen, hoe dieper „ wy in de behandeling daar van doordrongen; hoe meer „ wy ons over die onverwagte uitkomst verbaasden, en „ als tegen wil en dank het besluit moesten opmaaken om „ allen daadlyken Invloed op het stuk van den Godsdienst

„ aan

„ aan het Burgerlyk Bestuur te ontzeggen, gelyk uit „ het volgend Deel onzer Verhandelinge nog nader zal „ blyken."

In dit tweede Deel beweert de Schryver de Stelling: *Een Burgerlyk Bestuur kan of mag omtrent zaaken van den Godsdienst geene stellige beschikking maaken.* In de eerste Afdeeling wordt gehandeld over dingen, die verkeerdlyk onder de zaaken van den Godsdienst gebragt worden; hy merkt als zodanig aan, de zorg voor de Armen. —— De tweede Afdeeling strekt ten betooge, dat het gevoelen, waar by aan het Burgerlyk Bestuur eenig recht van beschikking in Kerklyke zaaken wordt toegeschreeven, op valsche en onbehoorlyke gronden rust. —— De derde en Slot-Afdeeling beweert, op eenen hoogst ernstigen toon, de Stelling: *De Godsdienst heeft voor zich zelven geene bescherming noodig van het Burgerlyk Bestuur; maar* GOD *zelfs zorgt voor zyn Ryk van Waarheid en Deugd.* Hier toe beschouwt hy den Mensch als een gezellig weezen, en beweert, Godsdienst en Christendom kunnen niet verlooren gaan; en de Godsdienst heeft best gebloeid, als het Burgerlyk Bestuur zich over denzelven niet bekommerde, ja dien zelfs tegenwerkte.

Schreeven wy hier boven, dat men, met de meerderheid der Beoordeelaaren, deeze Proeve den Gouden Eerprys zou waardig keuren, het verwondert ons in geenen deele, dat 'er onder geweest zyn, die aan de tweede Verhandeling het Eeregoud wilden toewyzen. Geeft de Burger VAN REES te verstaan, dat zyne *Proeve*, om daar opgegeeven reden, „ min beschaafd en afgewerkt „ is, dan hy anders onder het oog der Beoordeelaaren „ zou verscheenen weezen," de tweede Verhandeling des Hoogleeraars HESSELINK, in het Voorberigt als *in netten naauwkeurigheid uitsteekend* beschreeven, draagt alle blyken van volkomene afgewerktheid.

Zie hier het beloop van dit Meesterstuk eens Mans, die te meermaalen by dit zelfde Genootschap een Zilveren Eerprys wegdroeg. Naa eene korte Inleiding vangt hy aan met de Beschouwing der Vraage: merkt op, dat, wordt het eerste Lid der tweeledige Vraage ontkennend beantwoord, het laatste Lid wegvalt. Hy schroomt niet op het eerste Lid ja te antwoorden; en dus schikt zyne Verhandeling zich in twee Hoofdstukken. Hy voegt 'er by: 't Eerste moet kort, en kan niet anders dan *algemeen* zyn, niet

niet afdaalende tot *byzonderheden*, die het Vraagstuk, *in het verre*, raaken. Het eerste Hoofddeel moet niet anders dan een algemeen betoog behelzen, dat het Burgerlyk Bestuur Invloed moet hebben op de zaaken van den Godsdienst.

Het eerste Hoofdstuk voert ten opschrift: *Het Burgerlyk Bestuur heeft Invloed op den Godsdienst.* De Opschriften der Afdeelingen zullen ons den loop en aaneenschakeling van 's Hoogleeraars denkbeelden aanwyzen. Het heeft een eenigzins brokkelig voorkomen; doch wy kunnen, ons eenigzins binnen ons gewoon bestek beperkende, niet veel meer geeven; schoon wy anderzins veelmaalen in bekooringe kwamen, om, zo uit deeze als de voorgaande Verhandeling, het een en ander ter Proeve aan te bieden. De Opschriften der Afdeelingen luiden:

De Godsdienst is volkomen vry. —— Uitwerkzels van den Godsdienst tweeledig. —— De Staat heeft geen Godsdienst; wat dit betekene. —— Een Maatschappy zonder Godsdienst moet zichzelve verwoesten. —— 'Er is geen Zedenlykheid en genoegzaame aandrang tot deugd, zonder Godsdienstige Grondbeginzels. —— Eerzugt kan het gemis van Zedenlykheid en Godsdienstige beginzels niet vergoeden. —— Voorbeelden van oude Volken. — De Staat heeft geen Godsdienst, de Staat heeft geen Weetenschappen, met elkanderen vergeleeken. —— Staat en Godsdienst verbonden. —— Misbruik der voorgaande Stelling.

's Verhandelaars tweede Hoofdstuk, *over den aart en uitgestrektheid van den Invloed des Burgerlyken Bestuurs op zaaken van Godsdienst*, vangt aan met eene ontvouwing van den staat des Geschils. —— Onderzoekt wat de Kerk is. —— De Regten der Kerk. —— Nadere beschouwing van den Burgerstaat, met betrekking tot den staat der Kerk. —— Één Kerk in den Staat. —— Een Burgerstaat, uit veele Godsdienstige Gezindheden bestaande.

Voorts gaat de Burger HESSELINK over om in drie Afdeelingen te toonen, hoe de Staat Invloed kan en behoort te hebben. Zyne eerste Afdeeling is: *Het Burgerlyk Bestuur moet den Godsdienst beschermen.* Ten dien einde verleent het aan de onderscheiden Godsdienstige Gezindheden gelyke Regten. Eer hy verder voorttreedt slaat hy het oog op twee Godsdienstige Gezindheden, de *Jooden* en *Weerlooze Burgers*, en toont daar op, dat het Burgerlyk Bestuur aan alle Godsdienstige Ge-

nootschappen gelyke Bescherming verleent. Verder beantwoordt hy de belangryke Vraag: Mag het Burgerlyk Bestuur zich met Kerklyke Geschillen bemoeijen?

In de tweede Afdeeling schetst de Hoogleeraar treffend, *hoe het Burgerlyk Bestuur den Godsdienst aanmoedigt door deszelfs Invloed;* toont de algemeene verpligting tot die Aanmoediging. — Hoe het Burgerlyk Bestuur de Ongodsdienstigheid te keer gaa. — Zeer leezens- en overweegenswaardig is HESSELINK's voordragt op de gewigtige Vraage; Mag of moet de Openbaare Godsdienst 's Landswege onderhouden of bekostigd worden? — Hier op volgt een voordragt van andere Middelen, waar door het Burgerlyk Bestuur kan medewerken ter bevordering van den Openbaaren Eerdienst van God. — Invloed van het Burgerlyk Bestuur op de hoogere en laagere Schoolen, zo ver zulks kan strekken ter bevordering van Godsdienstige gevoelens. — Volksbestuurders behooren Voorstanders van den Godsdienst te zyn.

Eindelyk wyst HESSELINK, in de derde Afdeeling, aan, Algemeene Schikkingen, ter bevordering van den Openbaaren Godsdienst. Hier toe behoort het vaststellen van eenen Algemeenen Dag voor den openlyken Godsdienst. —— Of hier toe de Zondag moet worden vastgesteld? —— Joodsche Sabbath; Roomsche en andere Vierdagen. —— Mag de Staat Bede- en Dankdagen of Bedenuuren uitschryven? Wat Invloed het Burgerlyk Bestuur hebbe op de wyze van de Openlyke Godsvereering.

Behalven de Aantekeningen, kortere en breedere, aan den voet der Bladzyden geplaatst, vindt men agteraan een Byvoegzel over het Godsdienstig vieren van den Zevenden Dag, 't welk blyk draagt van 's Mans Geleerdheid en oordeelkundige Beleezenheid.

Schoon wy in deezen niets meer gedaan hebben dan den Hoofdinhoud des met Goud bekroonden en daar op eerst volgenden Antwoords op te geeven, zal zulks genoegzaam zyn om de volledigheid deezer beiden te doen zien. Plaatsgebrek, willen wy de maate niet te buiten gaan, verbiedt ons uit een van beiden byzondere staalen by te brengen, en noodzaakt ons een afzonderlyke Bekendmaaking voor de twee volgende Verhandelingen, in dit Boekdeel begreepen, te schikken.

Twee Verhandelingen over den invloed van den Christelyken Godsdienst op het Volksgeluk, door HERMAN MUNTINGHE. *Te Harderwyk*, by J. van Kasteel, 1797. *In gr. 8vo. 156 bl.*

De vrees voor het gevaarlyk misbruik, dat minnadenkende of loszinnige menschen van het besluit der Nationale Vergadering, waardoor de Kerk van den Staat afgescheiden is, ligtelyk zouden kunnen maaken, door te waanen, dat het derhalven nu, ten opzichte van den Staat, even veel is, hoe men omtrend den Godsdienst gezind zy; deze regtmaatige vrees deed den Hoogleeraar MUNTINGHE besluiten, om, door eene Leerrede, zyne Toehoorders, en vooräl de Akademiejeugd, daartegen te wapenen. Deze Leerrede over Spr. XXIX: 18. *Als 'er geen profetie is, wordt het volk ontbloot; maar welgelukzalig is hy, die de Wet bewaart;* nu meer uitgebreid, dan ze is uitgesproken, maakt de eerste der twee Verhandelingen uit, die ons in dit Stukjen medegedeeld worden.

Eerst wordt de letterlyke zin der spreuke, die ten texte gekozen is, kortelyk opgehelderd, en dus opgegeeven: *Als 'er in het land geen gelegenheid tot onderricht in den Godsdienst is, dan raakt het volk in wanorde; maar welgelukzalig is het daarentegen, wanneer het de Godsdienstige Leer heeft en onderhoudt.* Daar uit wordt vervolgends gepaste aanleiding genomen, om den invloed van den Christelyken Godsdienst op het volksgeluk te betoogen. En wel in diervoege, dat de Redenaar eerst met een woord aanwyst, waarin het geluk van een volk gelegen zy, en daarna den invloed van den Christelyken Godsdienst op zoodanig volksgeluk met duchtige redenen bevestigt. Waare gelukzaligheid van een volk bestaat, zynes oordeels, in twee dingen, algemeene gerustheid en algemeene voorspoed. Hoe veel te ruimer, zekerder en duurzaamer genot het van beiden heeft, zoo veel te gelukzaliger kan men het noemen. Tot bevordering van zoodanig volksgeluk wil de Hoogleeraar, met het hoogste recht, Godsdienst in het algemeen, zonder zelfs in aanmerking te neemen, of hy natuurlyk, dan geopenbaard zy, indien hy ons maar rechte en Gode waardige denkbeelden inboezemt, voor een der noodzaakelykste, maar

te gelyk ook zekerste, middelen beschouwd hebben. Maar hy maakt echter voornaamelyk zyn werk, om te betoogen, dat de Geopenbaarde, dat is de waare Christelyke Godsdienst een der noodzaakelykste en vruchtbaarste middelen is ter bevordering van het volksgeluk.

Vooraf doet ons de Leeraar opmerken, dat men door den waaren Christelyken Godsdienst alleen dien Godsdienst verstaan moet, welken ons het Euangelie van Jesus Christus en zyne Apostelen leert; zoo als dezelve uit deze bron alleen gehaald wordt, en afgescheiden is van alle slegts menschelyke bepaalingen en uitleggingen, die dikwyls aan de eenvoudige leerstellingen van het Euangelie eene geheel verkeerde gedaante hebben gegeeven; of ten minsten dezelve gemaakt hebben tot zulk een samenstel van wetenschap, waarvoor alleen de Geleerde vatbaar is. *Wanneer* men spreekt van den invloed van den Godsdienst op het geluk van een volk, dan heeft men alleen te letten op die leerstellingen, welke wy, na een bedaard en onpartydig onderzoek, als de echte leer van Jesus Christus en van zyne Apostelen erkennen. Ten betooge, dat deze echte eenvoudige leer van Jesus Christus en zyne Apostelen den gewigtigsten invloed heeft op het geluk van een volk, zal men hier eerst een algemeen bewys aantreffen, dat hierop nederkomt: „ Is Godsdienst reeds, in het algemeen, een noodzaakelyk en zeker middel ter bevordering van het volksgeluk, dan moet dit nut van den Godsdienst immers zoo veel te grooter zyn, — als de kennis van denzelven by het volk zuiverder is; — als zy gemakkelyker voor allerlei soort van menschen te verkrygen is; — als zy eindelyk uit haar eigen aart kragtiger is, om het verstand tot overtuiging van de waarheid te leiden, en het hart tot edele gevoelens te beweegen." Alle welke eigenschappen de Redenaar middagklaar aantoont, dat in den Christelyken Godsdienst gevonden worden. Daarop volgen meer byzondere bewyzen. 1. De Christelyke Godsdienst gaat zelfs de verborgenste ondeugden, welke het heil (onheil) van een land of volk veroorzaaken of verhaasten, op de kragtigste wyze te keer. 2. Het oprecht en leevendig geloof aan den Christelyken Godsdienst werkt op het allerkragtigst eene geheele verbetering, niet alleen van het uitwendig gedrag, maar tevens van het inwendig gemoedsbestaan, en dus van de geheele geaartheid der menschen. 3. De Christelyke Godsdienst stelt ons niet slegts alle deugd, op de uitdrukkelykste wyze, voor als den

wil van God, maar geeft ons ook tevens de sterkste drangredenen en kragtigste hulpmiddelen aan de hand, om dien wil van God te betrachten; en dit is een der meest vermogende hulpmiddelen, waardoor de Leer van dezen Godsdienst werkt op de deugdsbetrachting, en tevens daardoor op het volksgeluk, door God, die ons de deugd voorschryft, aan ons te ontdekken als de hoogste liefde; ons te onderrichten, dat het voornaame oogmerk der genade, welke God aan zondige menschen door Jesus Christus schenken wilde, was onze herstelling tot, en volmaaking in, alle waare deugd; door de genaderykste en heerlykste beloonigen toe te zeggen; op het voorbeeld van den Verlosser te wyzen; en ons met de belofte en daadelyke mededeeling van den alvermoogenden bystand van Gods Geest te ondersteunen. 4. 'Er zyn veele byzondere plichten, die op het volksgeluk den meest rechtstreekschen invloed hebben, tot welke de Christelyke Godsdienst veel kragtiger drangredenen oplevert, dan de zuiverste begrippen van den natuurlyken Godsdienst, of van eene louter wysgeerige Zedekunde, immer doen kunnen: als daar is, vlyt en getrouwheid in de waarneeming van ons beroep, (waarmede elk in zyn eerlyk beroep, ten nutte van het algemeen, werkzaam zyn moet); maatigheid in het gebruik van de aardsche zegeningen; onderlinge eendragt en liefde; eerlykheid, oprechtheid en goede trouw.

Op alle zoodanige gronden tracht de Hoogleeraar, in de zoogenaamde toepassing, elk en een iegelyk het overgroot belang en den veel vermoogenden invloed van de zuivere kennis en de trouwe beoefening van het Christendom allerernstigst op het hart te drukken. Men zal de onderscheidene aanspraaken tot de openbaare bestierders van 's Volks belangen, tot bestierders van byzondere huisgezinnen, ouders, en allen, aan wien de opvoeding en het onderwys der jeugd is toevertrouwd, inzonderheid ook tot jonge lieden, en wel bepaaldelyk de kweekelingen der Hooge School, ingericht, met genoegen, en, zoo wy hoopen, niet zonder veel vrucht, leezen.

In de tweede Verhandeling is eene door den Hoogleeraar, voor ettelyke jaaren, gehouden Akademische Redevoering ten grondslage gelegd, die ons hier vertaald, veranderd, vermeerderd, afgekort, en met eenige aanteekeningen verrykt, geleverd wordt. Daarin wordt het zelfde stuk, dat in de Leerrede beredeneerd was, door de Geschiedenis gestaafd.

Men

Men heeft staande gehouden, dat het uit de Kerkelyke Geschiedenis klaarlyk bleek, dat de Christelyke Godsdienst zynen oorsprong niet van God zelven had, maar slegts een uitvindsel van het menschelyk brein was, daar dezelve byna niets ten gevolge had, dan schandelyke bedriegeryen, onverdragelyke trotschheid, nooit te verzaden gierigheid, en andere schandelyke misdaaden zyner belyders, en wel inzonderheid zyner Leeraars; misdaaden, welke, reeds op zich zelven zeer gevaarlyk voor de maatschappy, daardoor nog te gevaarlyker werden, dat men dezelve grondvestte op het gezag van Jesus en zyne Apostelen, en ze met den schoonen glimp van Godsdienstigheid, welke de inwendige leelykheid verborgen hield, verniste.

Van deze *beschuldiging* tracht de Redenaar het *Christendom te ontheffen*. Hy staat gereedlyk toe, en bevestigt dit zelf door voorbeelden, dat de Christelyke Godsdienst, hoe geschikt ook in zich zelven ter bevordering van het algemeen welzyn, door de schuld van hun, die hem misbruikten, eene gestadig vloeiende bron *is* geworden van verscheiden allerverderflykste onheilen, die niet alleen aan veele byzondere personen, maar zelfs ook aan geheele landen en staaten, de onbeschryflykste ellenden, ja den ondergang zelven, berokkend hebben; maar merkt daartegen aan, en wel met het hoogste recht, dat alle deze wandaaden en onheilen geenfins uit den aart van den Christelyken Godsdienst zelven voortkomen, maar alleen te wyten zyn aan de schuld van de zoodanigen, welke denzelven, ter bedekking van hunne boosheid, of ter bereiking van hunne snoode oogmerken, schandlyk misbruikten, en toont vervolgends uit de Geschiedenis zelve, dat de Christelyke Godsdienst, in zoo verre dezelve zuiver beleeden werd, niets dan goed voor de maatschappy heeft uitgewerkt, en dat de onheilen, welken der maatschappy door Christenen berokkend zyn, niet uit het Christendom zelven, maar uit geheel andere oorzaaken, zyn voortgekomen. Daar, ten tyde van de opkomst van het Christendom, alle menschelyke wysheid ontoereikend werd bevonden, om de zeden te herstellen, zag men den Christelyken Godsdienst dezen zegen voor het menschdom daarstellen. De Leer, welke Jesus en de Apostelen voorstonden, vormde hen zoo wel tot braave burgers als tot deugdzaame menschen. Ook na den dood der Apostelen, geduurende de eerste eeuwen van het

het Christendom, is meer dan een bewys van de heilzaame uitwerkingen des Christendoms op het welzyn van 't algemeen openbaar geworden. Door het Christendom zyn de afschuwelyke beestengevechten afgeschaft; alle onreine feesten, alle schandelyke mysterien van het Heidendom, waar de ontucht als een middel geleerd werd om de Godheden te vereeren, vernietigd; tusschen ryken en armen de gescheurde banden der menschheid wederom te samen gestrengeld; de armen ook by den ryken eerwaardig gemaakt, en tallooze inrichtingen tot ondersteuning van armen en ongelukkigen tot stand gebragt. Het Christendom heeft zelfs op de verbetering van hun, die voor het overige den Heidenschen Godsdienst toegedaan bleeven, eene weldaadige uitwerking gehad. De leer en zeden der Heidenen ondergingen daardoor geene geringe verbetering, het Veelgodendom ontving eene zekere naar het Christendom gevormde gedaante; de Heidensche Wysgeeren, die met de beginsels en leerstellingen van het Christendom meer bekend waren, dachten en spraken op eene waardiger wyze, en in veele opzichten vry wat zuiverder van de plichten jegens God en andere menschen, dan zy, die vroeger leefden, en hebben zelfs zeer veel uit de Heilige Schriften in hunne zedeleer overgenomen. Men moet bekennen, dat in laatere tyden, nadat de Romeinsche Keizers, op den voorgang van Konstantyn den Grooten, de Christelyke leer openlyk beleeden hadden, de gezegende invloed van 't Christendom op 't algemeen volksgeluk, door misvorming der Christelyke leer, en steeds toeneemende onkunde en ondeugendheid van derzelver voorstanders, merkelyk gestremd, en voor een groot deel bykans onzichtbaar geworden is, waarvan de Redenaar eene voor alle godsdienstlievende harten zeer bedroevende, doch met de waarheid allezins overeenkomstige, beschrijving ter nederstelt; maar desniettemin leert de Geschiedenis uitdrukkelyk, dat 'er ook toen uit de beginsels van het Christendom, voor zoo verre die in de harten der menschen bewaard bleeven, niet alleen meer goeds dan kwaad, maar zelfs niets, dan het geen goed en heilzaam is voor de maatschappy, ontstaan is. 't Geen uit verscheidene heilzaame wetten en verordeningen van die Romeinsche Keizers, welke het Christendom omhelsden, uit den altyd hoogeren trap van beschaafdheid in kundigheden en zeden onder de Christenen, dan onder andere volken, zelfs in de

zoo-

zoogenaamde middeleeuwen, en andere onweerspreekelyke uitwerkselen van den Christelyken Godsdienst, wordt aangeweezen, waarin wy ons niet verder kunnen inlaaten.

In eenige achteraan gevoegde Aanmerkingen wyst de Hoogleeraar naar de beste Schryvers, die, tot opheldering en bekrachtiging van deze en gene gezegden, nader kunnen geraadpleegd worden. Alles draagt getuigenis van de meer dan gemeene ervarenheid en juiste oordeelkunde, waarmede het onderwerp voorhanden door den Schryver is behandeld. Wy kunnen niet nalaaten, dit Werkje, waarby wy ons, om de belangrykheid, langer dan naar gewoonte hebben opgehouden, ten sterksten aan allen, die Godsdienst en Volksgeluk behartigen, ter leezing aan te pryzen.

De Burger B. S. SINKEL, *over zynen weg der vereeniging voor alle Christenen, Roomsch en Onroomsch, vriendelyk onderhouden. Door* GERBRAND BRUINING, *Leeraar der Remonstranten te Berkel. Te Amsterdam, by* H. van Kesteren, 1797. *In gr. 8vo. 20 bl.*

De Eerw. BRUINING, zeer getroffen over de wyze, waarop de Burger *Sinkel* zich heeft beklaagd, dat de Remonstranten zich ook niet tot het Roomsch Kerkgenootschap vervoegd hebben, en over dezen gedaanen stap der Gecommitteerden van zyne Broederschap ook, zoo 't schynt, niet wel te vreede, vond zich verplicht, om denzelven over zynen voorgeslagen weg van vereeniging voor alle Christenen, Roomsch en Onroomsch, te onderhouden. Hy ontwikkelt eerst de redenen, waarom men onder de Remonstranten vry algemeen eerder tot de mede Protestanten, dan tot het Roomsche Kerkgenootschap, meende te kunnen naderen. Men heeft namelyk dit Kerkgenootschap nog een grooten stap verder van zich gerekend, ten aanzien van den grondslag, waar op de onderscheidene gezindheden hunne leerstellingen doen rusten. Deze grondslag bestaat by de Roomschgezinden in de H. Schrift, benevens een aantal Overleveringen, welker inhoud, in de Handelingen der Kerkvergadering van Trente, als in een zamenstel, begreepen is. — Hieraan grenst de grondslag van het leerstellige der Calvinisten, of zoogenoemde Hervormden, welk, volgens hun

hun zeggen, wel eeniglyk op de H. Schrift gebouwd is; maar evenwel, zonder behulp van hunne Formulieren, niet kan worden staande gehouden. En tusschen de Hervormden en Remonstranten vinden de onderscheidene aanhangers der Augsburgsche Confessie hunne plaats, met de verschillende soorten van Doopsgezinden, van welke laatsten eene soort, ten aanzien van den grondslag van het leerstellige, genoegzaam instemt met de Remonstranten. Deze meenden ook grond te hebben, om te denken, dat zelfs de Hervormden hun merkelyk zouden te gemoet komen, waarin zy zich evenwel grootelyks hadden bedrogen.

Dit maakt verre het grootste deel van dit geschryf uit, en is doorweeven met aanmerkingen, die wy hier niet zouden gezocht hebben. 'Er volgen alleenlyk nog eenige weinige en zeer oppervlakkige aanmerkingen, over 't voornaame geschilpunt, ter oplossinge van in 't midden gebragte zwaarigheden, die den Advocaat *Sinkel*, en, zoo als hy ons verzekert, ook een aantal zyner Kerkgenooten, hoe genegen anders, om zich met de Remonstranten te verbroederen, nog weerhouden, om de H. Schrift, met uitsluiting van alle menschelyke voorschriften, voor het eenige voorschrift, of den eenigen regel, van geloof en leeven te houden. Het komt, zoo wy 's Mans bedoeling wel vatten, hier alleen aan op bewyzen voor de echtheid van die verzameling van Schriften, waaruit wy de zedelyke en godsdienstige leevensregels der eerste Christenen leeren kennen, terwyl wy daarnaar ons zedelyk en Godsdienstig leeven schikken, en ons geloof aan het oorspronglyk Christendom willen gelykvormig maaken. Andere Schriften kunnen niet gezegd worden, even zeer een regel van geloof en leeven te bevatten. Derhalven is de H. Schrift ook de eenige regel van geloof en leeven. —— *Dictum sapienti sat est!*

Advys van den Burger Represéntant H. SYPKENS, *ter Nationale Vergadering uitgebracht, omtrent het onderhoud van den Kerkdienst, en de bezoldiging der Kerkleeraren. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1797. *In gr. 8vo. 25 bl.*

'Er is, gelyk bekend is, by de beoordeeling van het eerste ontwerp eener vaste Staatsregeling voor onze Re-

Republiek, naauwlyks een onderwerp geweest, waaromtrent, in de Nationale Vergadering, zoo lang en zoo breedspraakig over en weder is gehandeld, dan het geen de betaaling van den Kerkdienst en der Kerkelyke Leeraaren betreft. Men was in het algemeen, overeenkomstig het besluit van den 5 Augustus 1796, dat de Kerk is afgescheiden van den Staat, daarin eens, dat geen Kerkdienst, of Kerkdienaaren, met uitsluiting van anderen, door den Staat behoort onderhouden of bezoldigd te worden; maar nu beweerden veelen, met de Commisfie van 21, dat alle Kerkelyke Leeraars, zonder onderscheid van belydenis, door den Staat moeten betaald worden. Anderen daartegen wilden, met de Commisfie van 7, dit besluit genomen hebben: *Niemand kan genoodzaakt worden in de kosten van eenige Godsdienstoeffening, en de Staat betaalt hoegenaamd niets van eenigen diergelyken dienst.*

De Eerw. Groninger Kerkleeraar SYPKENS had, als Representant derzelver Vergadering, ook een uitvoerig Advys uitgebragt, het geen men heeft goedgevonden ook afzonderlyk door den druk gemeen te maaken, en wy ook, zonder ons anders in dit geschil te willen mengen, ter oorzaake van den belangryken inhoud; en de wel doordachte wyze van behandeling, gerustelyk ter leezing durven aanpryzen.

De gronden, waarop de Burger Representant SYPKENS het ontworpen artikel der laatstgenoemde Commisfie verwerpt, en zich liever met den geest van het Ontwerp der Commisfie van 21 vereenigt, zyn hoofdzakelyk de volgende, die wy, met het besluit, welk hy 'er uit afleidt, met 's Mans eigen woorden zullen opgeeven.

„ Daar de Godsdienst den uitgestrektsten en weldadigsten invloed heeft op de deugd en het Maatschappylyk geluk. —— Daar deze Vergadering plechtig, en by herhaaling, verklaard heeft, dit beginsel te erkennen. —— Daar de inrichtingen en fondsen, tot Godsdienstige gebruiken, en instandhouding van den plechtigen eerdienst, bestemd (en dus verre by het bevoorrecht Kerkgenootschap bezeten,) geenzins konnen worden ingetrokken, en tot andere einden besteed, zonder inbreuk op de regels van billykheid, rechtvaardigheid en goede trouw. —— Daar zulks, strydig tegen het beginsel der Gelykheid, het lot van 't talrykst Kerkgenootschap der Hervormden geheel ongelyk zou stellen, aan dat van andere Gezindten. — Daar nochtans de Gelykheid, ten aanzien van alle Kerk-

ge-

genootschappen, plaats moet hebben. —— Daar de betaaling uit particuliere beurzen van dat Kerkgenootschap, vooral in dezen tyd, hoogst bezwaarlyk, ja, op de meeste plaatsen, ondoenlyk is. —— Daar zulks de treurigste gevolgen, zoo wel ten aanzien der Godsdienstige als Burgerlyke belangen, zou na zich sleepen; — zoo volgt, dat de Staat zich verplicht moet rekenen, den Godsdienst niet alleen te beschermen, maar ook te zorgen voor het Godsdienstig onderwys, en den plechtigen eerdienst, en zulks, overeenkomstig het beginsel der Gelykheid, voor alle Kerkgenootschappen."

Samenstel van Heelkunde, door BENJAMIN BELL, *Lid van het Koninglyk Genootschap van Heelkundigen in Ierland en te Edinburg, als ook van de Koninglyke Maatschappy te Edinburg, en Heelmeester van het Koninglyk Hospitaal aldaar. Uit het Engelsch vertaald, met Aantekeningen verrykt, en vermeerderd met de Aanmerkingen en Byvoegzelen die in de Hoogduitsche uitgave van dit Werk gevonden worden. IIde Deels 2de Stuk. Met Plaaten. Te Utrecht en Amsterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp *en* W. Holtrop, 1797. *In gr. 4to.* 120 *bl.*

De voortreffelyke BELL vervolgt in dit Stuk *de Ziekten der Oogen*, in het vervolg van 't XXVII Hoofddeel; gaat daarna, in het XXVIII, over tot de ongesteldheden der Neus, en begint in het volgende de gebreken der Lippen. Volgens gewoonte is alles uitmuntend behandeld. Dan inzonderheid munten, wegens haare voortreffelykheid, uit, de byzondere stellingen van *Pellier* aangaande de Staar of *Cataract*, en zyne byzondere handelwyzen in het geneezen deezer ongesteldheid, welke wy, als veel gewigtig nieuws bevattende, en, zo veel wy weeten, tot hier toe door niemand anders in onze taale medegedeeld zynde, hier kortelyk zullen aanwyzen.

De Heer *Pellier* stelt drie hoofdzoorten van *Cataracten*. De waare, de twyffelachtige, en de onwaare of ongeneezelyke. De waare of geneezelyke Staar is hier aan kennelyk, dat de Oogappel haar zamentrekkend en verwyderend vermogen in de grootste volkomenheid blyft behouden, terwyl ook het Oog de vlam van het kaarslicht en de schitterendste kleuren blyft onderscheiden. In de gemengde of twyffelachtige Staar is die veranderlykheid des Oogappels byna ge-

geheel weggenomen, en het licht naauwlyks van de duisternis te onderfcheiden; fchynende dus alhier, behalven de aandoening van het Kristalvocht, ook eene ontaarting van het Netvlies, of eenig ander deel van het gezicht, plaats te hebben. In de *ongeneezelyke* of onwaare Staar zyn eindelyk de *onderfcheiding* van het licht en de beweeglykheid des Oogappels geheel en al weggenomen, het geen eene ongeneezelyke ongefteldheid van het Netvlies, of van het Glasachtig vocht van het Oog, te kennen geeft.

Voorts befchouwt hy eene Staar als eenvoudig, zamengefteld, of gecompliceerd. In het eerfte geval is alleenlyk het Kristalvocht beledigd. In het tweede zyn het beursje van dat vocht, of de omleggende vochten, mede aangedaan. In het laatfte heeft 'er eenig ongemak in eenig ander deel van het oog teffens plaats, doorgaans de zogenaamde zwarte Staar.

Zo de Regenboog met het Kristalvocht is zamengegroeid, is de konstbewerking, door middel der zogenaamde ftryking of nederdrukking, doorgaans geheel onvoldoende, naardien het Kristalvocht dan doorgaans wederom opryst; het uitneemen valt ook bezwaarlyk en vereischt eene groote handigheid. Dan nog veel erger is het geval, wanneer het Glasvocht ontaart, of verduisterd is, 't geen doorgaans na eene geweldige voorafgaande Ontfteeking gebeurt: een geval, waaromtrent men niet te oplettende kan zyn; naardien in hetzelve de konstbewerking niet alleen geene verligting aanbrengt, maar, door het verwekken van aanhoudende pynen, de grootfte nadeelen veroorzaakt.

Men dient mede te kunnen onderfcheiden, of het beursje van het Kristalvocht ook is aangedaan, en daarenboven, of de kwaal het beursje alleen, dan of die ook teffens het ingeflooten vocht, heeft aangedaan. Is alleen de voorfte zyde van het beursje verdonkerd, dan is zulks kenbaar uit de witheid en de uiterlykheid der Staar; doch is de zitplaats des gebreks alleenlyk aan den achterkant van het beursje, dan vertoont zich de Staar graauw, en ligt ongewoon diep. Zelfs gebeurt het, dat, tien of twaalf dagen na de konstbewerking, deeze achterfte zyde ondoorfchynend wordt; waardoor de reeds geneezene Blindheid, zonder de fchuld des Konftenaars, wederkeert. Wanneer het beursje en het ingeflooten Kristalvocht beide zyn aangedaan, dan is de Cataract doorgaans vloeibaar

en de konstbewerking vordert ongemeen veel voorzichtigheid. Zomwylen zyn by de vloeibaare Cataracten de gemelde beursjes ongemeen gezwollen. Doorgaans erkent men de vloeibaare Cataract uit de kleur van room of versche etter, die in het ongemak bespeurd wordt, gelyk ook uit de uitwendige gedaante van het Oog, 't welk grooter en voller schynt, dan natuurlykerwyze plaats heeft.

Aanmerkenswaardig is ook, het geen de Schryver aanmerkt, omtrent de zwartgekleurde Staaren, die zomwylen door *Pellier* zyn waargenomen, en welke voor het uitwendige veel overeen schynen te komen met de Amaurosis, of zwarte Staar, van welke zy echter kunnen onderscheiden worden door de algemeene tekenen der gewoone Staar, en wel vooral door de overgebleevene aandoenlykheid des Oogappels.

Wat de zogenaamde rypheid der Cataracten betreft, *Pellier* is van oordeel, dat men dien aangaande noch op de kleur, noch op den zamenhang van het Kristalvocht, moet acht geeven, maar tot de konstbewerking overgaan zo ras de lyder van het gezicht beroofd is, wanneer de kwaal met geene andere ongeneezelyke ziekte gepaard gaat, en de gesteldheid des lichaams zulks toelaat. Over het algemeen oordeelt hy het uitneemen der Staar beter dan derzelver nederdrukking; eenige weinige gevallen uitgezonderd, in welke de Oogappel ongemeen klein is, wanneer hy de operatie door nederdrukking, of stryking, verricht. Eer hy tot de konstbewerking overgaat, bereidt hy de lyders, een dag of zes te vooren, door een zagten leefregel, geeft hen voorts twee of driemaalen een zagt buikzuiverend middel, en doet, by volle gestellen, eene aderlaating van tien of twaalf oncen.

De konstbewerking van het uitneemen der Staar volbrengt *Pellier*, over het algemeen, op de gewoone wyze; doch hy maakt gebruik van een Oogspiegel van een byzonder maakzel, die hy echter wegneemt eer het Hoornvlies ten vollen is doorgesneeden, op dat de te groote drukking het Glasvocht niet ten vollen, of voor een gedeelte, zou doen uitkomen. Nog is zeer aanmerkenswaardig in zyne handelwyze, dat hy, na het openen van het Hoornvlies, het Oog doet sluiten, om, door het buitenkeeren van het licht, de zamenkrimping des Oogappels voor te komen, en dus het uitdryven des Kristalvochts gemakkelyker te maaken; tot het openen

van

van welks beursje hy geene byzondere bewerking van nooden heeft, dewyl hy behendig genoeg is, om zyn in het oog binnengebragte Staarmesje, eer hy hetzelve naar den binnenkant van het Hoornvlies doet gaan, in den Oogappel binnen te brengen, en dus het beursje, met eene kleine insnyding, te openen.

Na het volbrengen der konstbewerking laat *Pellier* geenerleye proeven toe met het Oog, om te weeten, of het gezicht behouden zy, dan niet; maar dekt aanstonds, tot voorkoming van ontsteeking, het geslooten oog met een zagt droog kussentje, doet den lyder voorzichtig te bed brengen, en met het hoofd een weinig verheven op den rug liggen; in welke ligging hy hem, zo veel mogelyk, geduurende de eerste zes of acht dagen, doet blyven. Voorts doet hy, zo 't gestel des lyders het toelaat, eene aderlaating, laat hem een zagten leefregel onderhouden, en geeft hem Heulzap, in herhaalde kleine giften, om niet door ruimere giften braakzucht te verwekken, welke hy, zowel als het hoesten en niezen, ten hoogsten nadeelig beschouwt in deezen toestand, waarom hy ook het gebruik van Snuiftabak in de eerste tien of twaalf dagen verbiedt.

Deeze en de verdere behandeling der Lyders voorkomt doorgaans alle ontsteeking; dan zo die desniettegenstaande verschynt en geweldig wordt, herhaalt *Pellier* de Aderlaatingen, en doet bloedzuigers aan de Oogleden zetten. Onder de uitwendige middelen, ter weering van ontsteeking, oordeelt hy niets beter, dan het bekende stremsel uit Eiwit en Aluin tusschen twee doekjes aangelegd; terwyl hy, in eene geweldige opzetting der vaten van het Bindvlies, niets kragtdaadiger oordeelt, dan de doorsnyding der opgezwollen bloedvaten, na welke doorgaans de geweldigste ontsteekingen spoedig bedaaren.

Behalven veele andere zaaken van aanbelang, tot deeze konstbewerking betrekkelyk, spreekt de Heer BELL zeer uitvoerig over de mogelykheid, of onmogelykheid, om het ontaart beursje van het Kristalvocht weg te neemen, waaromtrent hy merkelyk van *Pellier* verschilt. Doch de kortheid van ons bestek laat niet toe, over deeze en andere zeer gewigtige omstandigheden, tot deeze stoffe betrekkelyk, uitvoeriger te spreeken.

Byvoegsels en Aanmerkingen, bestaande in noodige Naleezingen voor de Vaderlandsche Historie van JAN WAGENAAR, *door Mr.* H. VAN WYN, *Mr.* N. C. LAMBRECHTSEN, *Mr.* ANT. MARTINI, J. W. TE WATER, E. M. ENGELBERTS, *en anderen. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1797. *In gr. 8vo.* 448 *bl. behalven de Voorreden en twee Bylaagen.*

By eene voorige gelegenheid (*) berichtten wy onzen Leezeren, dat wy, van de kundige Schryveren der *Byvoegselen en Aanmerkingen voor de Vaderlandsche Historie van* WAGENAAR, nog eenige *Naleezingen* hadden te wachten. Deeze zien thans het licht, en wy haasten ons, om 'er, zonder uitstel, verslag van te geeven.

Vooraf gaat eene Voorreden, door den Heere VAN WYN geschreven; behelzende voornaamelyk eenig bericht, raakende de wyze, waarop het geheele Werk deezer *Byvoegselen* behandeld is, en de bronnen, waaruit men geput heeft, waaronder veele belangryke, nog nimmer gedrukte of ten uiterften zeldzaame, Stukken. Verder vindt men 'er eene beschryving in van eene Schilderye, verbeeldende het opbreeken der Belegeringe van Dordrecht, in den Jaare 1418, met welker in het koper gebragte Aftekeninge dit Stuk versierd is (†).

Verre het grootste gedeelte deezer *Naleezingen* zyn wy verschuldigd aan den Heere VAN WYN, eenige weinige aan de overige op den titel gemelde Heeren, met uitzonderinge van E. M. ENGELBERTS, wiens naam wy niet weeten te hebben aangetroffen.

Deeze Naleezingen beantwoorden volkomen aan de achtinge, welke de Schryvers zich door hunne voorige Byvoegselen en Aanmerkingen verworven hebben. Onze Leezers zullen verwachten, dat wy hun eenige staalen zullen mededeelen. Deeze doen zich voor in zo grooten getale, dat het ongemaklyk is eene keuze te doen. Dit moet

(*) Zie onze *Alg. Vaderlandsche Letteroef.* 1797, Iste Stuk, bl. 31.

(†) Behalven deeze vindt men 'er nog de Afbeelding van den beroemden Gouverneur van Maastricht, den Generaal HOBBE, Baron van AYLVA.

moet nogthans gefchieden. Wy bepaalen ons dan tot de volgende.

Op bladz. 147 vinden wy de volgende woorden van WAGENAAR: „ Hy (WOLFERD VAN BORSELE) hadt van „ den Graave een Gefchrift weeten te verkrygen, waar „ by *deeze* (Graaf JAN) *zig met eede verbondt*, *in al-* „ *les*, *den raad van Heere* WOLFERD *te zullen vol-* „ *gen.*"

Hierop vervolgt de Heer VAN WYN: „ Volgens het „ Gefchrift zelve, zwoer men, over en weder. BORSELE, „ „ dat hy, tot 's Grauen beste, eere ende oirbaare, „ „ raden fou ende doen, in alle faecken, na fine „ „ macht:" Graaf JAN, van, „ in *allen ftiicken*, te fullen „ „ *doen ende werkene*, bi Heeren WOLFARDE rade, ende „ „ *bouen al* doen, dat hi ons raet." Wanneer ik over- „ woog, dat de Graaf, eenige regels hier na, in 't „ zelfde Gefchrift, WOLFERD belooft te zullen befcher- „ men, zo dees in vede of wangunst viele, „ om dat „ „ (zegt hy) wi finen raet doen willen *vore anders* „ „ *yemants raet*," heb ik wel eens gedagt, of, mis- „ fchien, die laatfte woorden niet flegts aanduidden, dat „ de Graaf zig wel verbondt, om het gevoelen van BOR- „ SELE te volgen, boven dat van *alle* zyne *andere* Raa- „ den, maar niet juist, boven *zyne eigene meeninge.* Doch „ ik koome hier, liefst, van terug, wanneer ik my „ herinnere, dat JAN I, reeds voor zyne komst herwaarts, „ aan Koning EDUARD ..... plegtiglyk hadt moeten „ zweeren van niet alleenlyk geene Raaden te zullen „ aanneemen, dan die hem, door de Engelfche Afgezan- „ ten, ... zouden worden opgegeeven, maar ook 't gevoe- „ len van die Raaden, *in alles*, te zullen opvolgen en „ nakoomen, zonder daar tegen, in eenigerleie wyze, te „ handelen, of daar van te wyken, buiten 's Konings „ wil. Dit was, ondertusfchen, eene zaak, die hy, by „ openen Brieve, den Volke hadt bekend gemaakt, en „ waar tegen het zou kunnen fchynen, dat WOLFERD hem, „ nu, ten minften in zo verre, deedt zondigen, als hy „ hem bewoog, om, ten zynen opzigte, afzonderlyk, te „ belooven dat geen, waar toe Graaf JAN zig, voorheen, „ nopens allen, verpligt hadt." De Schryver gist, even- wel, dat dit gefchied zal zyn met toeftemming van het Engelfche Hof, geeft vervolgens eenige aanmerkingen op, betreffende het doen van eenen eed door den Graave aan BORSELE, die flechts zyn Raad was, hetgeene hy toont

 niet

niet vreemd geweest te zyn van de gewoonten dier tyden, en sluit, op bl. 151, zyne bedenkingen hierover met de volgende aanmerkinge: „Ik ... zou konnen denken, dat „ men, onder de Regeeringe van JAN, minder bevreemd „ zal geweest zyn over den wederzydschen eed en verderen inhoud van het geschrift tusschen dien Graave en „ WOLFERD, dan wel misnoegd over de voorregten, die „ deeze Edelman, voor zig zelven, tot nadeel der andere „ Raaden, hadt weeten te verkrygen, en verontwaardigd „ over het, meer dan schandelyk, misbruik, 't geen hy „ 'er, welhaast, van maakte." Leezers, welken zich het voor weinige jaaren gebeurde herinneren, zullen, misschien, denken, dat onderscheiden eeuwen nog al gelyksoortige voorvallen opleveren, en dat SALOMON wel gelyk had, toen hy schreef, dat 'er niets nieuws onder de Zon is.

De Heer VAN WYN heeft deezen zynen arbeid verrykt met verscheidene tot nog toe ongedrukte Stukken, welke hier of in hun geheel, of by wege van uittreksel, worden medegedeeld, of van welker inhoud eenig bericht wordt gegeven. Hiertoe behoort het verhaal van den tocht des Franschen Admiraals GRIMALDI, in den Jaare 1304, om de Hollanders by te staan tegen de Vlamingen, en van den daarop gevolgden Zeeslag voor Zierikzee, geschreven door GUILLAUME GUIARD, eenen Tydgenoot der gebeurtenisse, en in Fransche verzen van dien tyd; een echt Stuk, hier te Lande genoegzaam onbekend, en om zyne zeldzaamheid zelfs door Fransche Historieschryvers, in het verhaalen van dien Zeeslag, niet gebruikt. Hiervan hebben wy een breedvoerig bericht en uittreksel op bladz. 154, env. Een ander Stuk van laateren tyd zullen wy straks den Leezer in zyn geheel mededeelen.

Op de woorden van WAGENAAR: „Ten Hove dreef men „ [ten tyde van Keizer KAREL V] dat alle de Nederlanden „ maar ééne Provintie waren:" leezen wy bl. 225, env. eene Aantekening, waarvan wy het begin zullen afschryven. „'s Keizers groote Raad, te Brussel, gaf deeze verklaa„ ring, in [aan] zekeren Aflaat, voorheen, door Paus „ LEO den X, verleend, en houdende, dat niemand zou „ gedaagd worden buiten zyn *Land*, of; zo als in het „ Latyn stondt; *Provincia*. Doch de Staaten oordeelden, „ te regt, dat men dit, in Holland, moest toepassen „ op de onbevoegdheid van iemand in regten te mogen „ betrekken, buiten het Graafschap, alzo zulk eene uit-

„roe-

„ roeping (*evocatie*) ftreedt met 's Lands Privilegien, „ die, door geen Pauslyk bevel, konden veranderd of „ verkort worden. Voor 't overige, fchynen de Staaten „ en Steden de verdeedigingе van dit, voor de vryheid „ der Ingezeetenen, zo onontbeerlyk, Privilegie, met „ des te meer yver en hoop op goed gevolg, te hebben „ doorgezet, om dat zy gerugfteund wierden, door den „ Hove van Holland, welk's groot gezag, ten deezen „ tyde, door de regtspleegingen buiten dit Gewest, zeer „ gefnuikt wierdt." Inderdaad het recht der Ingezetenen om voor geenen anderen dan hunnen wettigen Rechter gedagvaard, door geenen anderen geoordeeld te kunnen worden, is een zo weezenlyk vereischte tot de Burgerlyke Vryheid, dat deeze zonder dat niet beftaan kan. Vanhier waren ook onder Keizer KAREL, en vooral onder Koning PHILIPS, de menigvuldige fchendingen van het Privilegie *de non evocando* eene der voornaamfte oorzaaken van misnoegen tegen de Regeering.

Op bladz. 242, env. ftaat eene Aantekening, als behoorende tot bladz. 336 van het Vde Deel der Vaderlandfche Historie, welker rechte plaats is op bladz. 216, by bl. 336 des IVden Deels. Zy raakt de wreede behandeling door PHILIPS den II (te weeten den Graave van Holland) zyner Gemalinne, der ongelukkige JOANNA van Kastilie, aangedaan. Het geval levert een zo treffend voorbeeld van rampzaligheid in eenen hoogen ftaat, eene zo aandoenlyke vertooning van zachte en kwynende krankzinnigheid in een minnend en yverzuchtig hart, dat wy de *zucht*, van deeze Aantekening hier over te neemen, niet kunnen wederftaan. De barbaarfche en overfpelige PHILIPS had zyne Gemalin doen opfluiten, onder voorwendfel eener ongefteldheid van herfenen, waarvan zyne trouwloosheid de oorzaak was, maar inderdaad, dewyl zy het recht van haaren Vader FERDINAND, tot het Regentfchap van Kastilie, erkend had. „Die wreede handel en de zugt „ van PHILIPS voor andere Vrouwen, maakten, evenwel, „ geene verandering in 't hart van JOANNA, 't geen, al„ tyd, eene blaakende liefde voor hem gevoeld hadt, en „ bleef gevoelen: eene liefde, die, in zyne ziekte, ja na „ zynen dood zelfs, niet verflaauwde, en aan welke de „ krankheid haarer harfenen een ongelukkig voedfel „ fcheen by te zetten. Anderen hebben de vreemde ver„ fchynfelen, die deeze drift in haar voortbragt, genoeg„ faam befchreeven. Ik zal 'er flegts 't volgende van

„ aanteekenen. Geduurende de ziekte van PHILIPS, wil„ de JOANNA; ſchoon hoog zwanger zynde; van zyne „ bedſponde niet wyken, en volhardde daarin, by zyn „ afſterven. Haar, door verdriet en minnenyver, reeds „ lang ontſtelde geest; verdoofd, als waare het, door „ eenen ſlag, van welken zy zig geen volkomen denk„ beeld konde maaken; liet de rampzalige Vorſtinne ten „ prooi van een gevoelig hart, 't geen, by gebrek van „ genoegzaame verſtandlyke vermogens, zig niet weeten„ de te redden, haar tot de zeldſaamſte bedryven deedt „ overſlaan. Roerloos bleef zy by 't Lyk zitten, en „ niet, dan met veel moeite, ſtondt zy toe, dat haar „ Gemaal, ontwaaid, gekist en begraaven wierdt. Doch, „ ſtraks, hiervan berouw hebbende, deedt zy hem ont„ graaven, weder in haare zaal brengen, koninglyk op„ ſieren en op een Praalbedde plaatſen, alwaar zy, 't „ oog geſtaadig op hem houdende, en; als waande zy hem „ in diepe rust; zyne ontwaaking, met angſtig verlangen, „ alle oogenblikken ſchynende af te wagten, wel ernſtig, „ aan haaren Hofſtoet verboodt, het Lyk te naderen, „ uit vrees, naar het ſcheen, dat anderen, veelligt, voor „ en boven haar, in zyne liefde mogten deelen. Haare „ nayver duldde zelfs niet, dat eene Vroedvrouwe haar, „ op 't einde van haare zwangerheid, naderde, en 't „ gevolg was, dat zy, door haare Staats-Jonkvrouwen, „ verlost wierdt. —— Sedert, bleef zy, in eene myme„ rende zielsgeſteldheid, die, eerst met haar leven, „ langen tyd hier na, een einde nam (*)." —— De Dood klopt zowel aan de Paleizen der Koningen als aan de Hutten der Armen, is het oude zeggen: maar de Ellende niet minder!

Onder de Ophelderingen, getrokken uit, tot nog toe, onuitgeven papieren, behoort ook hetgeene, bl. 219, env., voorkomt, raakende de lotgevallen van FLORIS OEM VAN WYNGAARDEN, Penſionaris van Dordrecht. Doch ons bericht begint reeds zo lang te worden, dat wy, met achterlaatinge van veele andere aanmerkelyke ſtukken, ſlechts nog een tot een ſtaaltjen van de waarde deezes Werks zullen mededeelen. Het is eene Aantekening van Mr. A. DE VEER, Penſionaris van Amſterdam, raakende een

(*) „ Zie, kortheidshalven, ROBERTSON, Hist. de Charles „ V, *Tom.* 3, *pag.* 15-24."

een gesprek door den Advokaat OLDENBARNEVELD en andere Staatspersoonen gehouden; en wordt bygebragt ter gelegenheid van hetgeen WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. IX, bl. 86, zegt aangaande des Advokaats vermoeden, dat Prins MAURITS stond na de oppermagt, of, immers, na grooter gezach dan hy tot nog toe gehad had. Het Stuk is tamelyk uitvoerig, maar belangryk. Dus spreekt de Schryver, op bladz. 317. „ Op den 15
„ *Martii* 1602, syn by den anderen vergadert geweest
„ d'Advocaet OLDENBARNEVELT, NIVELT, BERCK, VAN
„ DER MEER, BERKENRODE, OETGENS, *Ick*, de Pensio-
„ naris OLDENBARNEVELT, CRAP, ende BARTS (*),
„ sonder dat *Ick* wiste, wat aldaer geproponeert soude wor-
„ den. Ende heeft ons de Advocaet voorgedragen: hoe dat,
„ op den 14de, VAN DE WERCKE, aen den Burgemeester
„ WILLEM DE JONGE, ende, op den 15 voorsz., 's mer-
„ gens, dezelve VAN DE WERCKE den Advocaet voorge-
„ houden hadde, als oock gedaen was, by MALDERÉ,
„ dat men, om tot een beter Regeeringe te komen, *syn*
„ *Excellentie behoorde te debereren het Graefschap*, te
„ meer, om dat syn Excellentie, ten regarde van de
„ meriten syns Vaders, hooger memorië, ende van syn
„ zelven, waerdig was, over syn groote diensten, den
„ Lande gedaen, daer mede vereert te worden: waar uit
„ d'Advocaet infereerde, dat *die van Zeeland* (†) daer
„ mede scheenen swanger te gaen, sonder dat hy nogthans
„ wist, of de *Staaten van Zeeland* daer toe inclineerden,
„ doch vermoedde, dat de saecke daer toe al geprepareert
„ was, so, door dat hy meende, te Middelburch, de
„ hekken, tot dien einde, verhangen te wesen, van waer,
„ anders, de meeste oppositie van daen gekomen soude
„ hebben; alfo, by die van Veer ende Vlissingen, noch
„ oock ter Tolen, als van MALDERÉ dependeerende, geene
„ swaricheyt wesen, ende die van der Goes ende Zierick-
„ zee haer wel voegen souden; als mede, om dat VALCK
„ (die MALERÉ's party was) om der gunste, so 't scheen,
„ te winnen by syn Excellentie, sulcks voorgeslagen had-
„ de,

(*) De Heer VAN WYN geeft, in de *Noten*, eenige ophelderingen, raakende deeze en andere, vervolgens, in dit Geschrift, voorkomende Persoonen, welke wy, om plaats te winnen, overslaan. *Rec.*

(†) VAN DEN WERCKE was Pensionaris van Zeeland, en VAN MALDERÉ eerste Edele.

„ de, ende niet te presumeren was, dat MALLERÉ, ende
„ VAN DE WERCKE, op haer eyghen authoriteyt alleen, 't
„ gunt voorsz. is souden voorstellen, ende daer by seg-
„ gen, dat de *Provintie van Zeeland*; die, in voortyden,
„ daer inne swaerigheyt gemaakt hadde; *nu de eerste wel*
„ *soude wesen*. Waer by d'Advocaet was voegende:
„ dat syne Excellentie van die van Hollant hadde haer-
„ luyder Brieven ende Zegelen, daer van de Raadsheer
„ NIEUSTAD *hen* (*), binnen sesse maenden, gebragt
„ hadde gelycke Brieven, die onder den Advocaet BUYS
„ berust hadden, ende dat JACOB VAN CAMPEN, van
„ Amsterdam, niet en hadde wille teyckenen (†), dan
„ mits daer by stellende de woorden, *als Getuyge*. Item:
„ dat die van Amsterdam gedifficulteert hadden de arty-
„ kelen, die geconcipieert waren, deur dat de delatie van
„ de hooge Overicheyt aen myn Here den Prinse, h.
„ m., gedaen, was geschiet, op al sulcke artykelen,
„ als, namaels, gemaekt souden werden. Seyde oock
„ noch de Advocaet: *Gaen die van Seelant voor*,
„ *so sullen wy moeten volgen*, doch dat hy, *uyt syne*
„ *Excellentie selfs*, *syne genegentheyt*, *daer toe*, *niet en*
„ *hadde connen vernemen*, hoe wel nogthans, binnen ses
„ weecken herwaerts, by OTTO HARTIUS, aan den
„ Heere VAN OYEN geschreven was, *dat syn Excellen-*
„ *tie hem nyet en hadde te verlaten op een imaginaire*
„ *tytel van Grave van Hollant ende Seelant*; dat oock,
„ van des Vyands syde, noch geschreven was, hoe dat
„ syne Excellentie, voor syne groote diensten, geene ver-
„ geldingen ontfangen noch te wagten hadde, jae niet
„ eens uitgehuwelyct en was.

„ Waer op deese saecke in deliberatie geleid, ende,
„ *by den Advocaet*, *de meriten van syne Excellentie ende*
„ *van syn Heer Vader seer gerecommandeert synde*, by de
„ andere voorsz. Heren, die, beneffens OETGENS ende
„ my, daer present waren, gediscoureert werde, dat, by
„ so verre 't voorsz. geproponeerde by de hant genomen
„ werde, *'t selve*, *by dees tyd*, *voor syne Excellentie niet*
„ *goet noch dienstelyck soude wesen*, ten aensien van de
„ groote belastingen van 't Lant, daer inne hy hem
„ steec-

(*) „ Zo staat in myn Afschrift: misschien moet men niet
„ *hen*, maar *hem*, d. i. MAURITS, hier leezen."

(†) „ Verg. WAGENAAR *Amsterd. Geschieden.* IV D. bl. 33."

„ steecken ende noch meer daer op accumuleeren moeste, „ ende dat, daer beneffens, veel meer naer syn leeven getragt soude worden, gelyck in de persoon van „ syn Heer Vader bevonden was: dat mede sulcks, volgende het Tractaet met Engelant, buyten kennisse van „ hare Majesteyt van Engelant, niet en conde gedaen „ werden, ende te considereren stonde, off het syne Majesteyt van Frankryk niet offenderen soude. Ende „ werde, eyndelyck, *goetgevonden, dat alle de Presenten* „ *dit secreet souden houden, tot dat dezelve beschreeven* „ *souden worden, ende, daer, wyder spreecken, mits dat de* „ *Advocaet, by* MALDERÉ *ende* VAN DER WERCKE, *daer* „ *en tusschen soude sien te sonderen, op wat voet dit berustte?* Waer mede Wy ons geconformeerd hebben: „ sonder dat OETGENS, of Ick, ons, ter eener of andere „ syde, eenigsints uytteden." —— De Heer VAN WYN voegt by dit belangryke Stuk verscheiden gewichtige bedenkingen over de gezindheid van OLDENBARNEVELD raakende het opdraagen des Graafschaps aan MAURITS, maar welke in het Werk zelve moeten gelezen worden.

Heeft de Leezer lust den lof onzer Voorvaderen en de beschryving van den voormaaligen bloei des Vaderlands te zien, hy sla (*) zyne oogen op het uittreksel van een Brief door den Paltzischen Gezant RUSTORF, in den Jaare 1627, gezonden aan den Zweedschen Kanselier OXENSTIERN: hy leeze, en overdenke hoeveel die schildery verschille van de tegenwoordige gedaante.

Eer wy dit Bericht eindigen, moeten wy nog iets zeggen raakende eene plaats der Voorrede (bladz. IX en X) alwaar de Heer VAN WYN, onze bescheidenheid, en die der Schryveren van een ander Tydschrift, in het melden der Drukfeilen, welke, waarlyk, al te menigvuldig in de *Byvoegselen* voorkomen, erkennende, dezelve toeschryft aan de *afweezenheid* der Schryveren *van de persse, en* aan *den spoed in het drukken.* Is deeze laatste wel eene voldoende verschooning? Toen wy ter school gingen zyn de exempelen uit de Grammatica: *festina lente*, en *sat cito, si sat bene*, door onzen Rector zo dikwyls en zo nadrukkelyk ons voorgehouden, dat wy ze, zelfs in nu reeds vry gevorderde jaaren, niet kunnen uit de

(*) Bl. 377, env.

de gedachten ſtellen. —— Van veel meer aanbelang is de eerſte reden. De afweezigheid des Schryvers van de Drukpers geeft niet alleen aanleiding tot het maaken en onverbeterd laaten van veele drukfeilen, maar tot nog een ander ſoort van misſtellingen, welke den Schryver zelven uit de pen vallen, door hem, by het naleezen van zyn eigen ſchrift, niet ontdekt worden, maar, waarſchynelyk, hem niet zouden ontſnappen, ingevalle hy de gedrukte Copy zelve corrigeerde. Wy ſpreeken by ondervinding. En daar de Hr. VAN WYN onze voorige aanmerkingen beleefdlyk heeft erkend (*), daar wy zelven met genoegen zouden zien, dat onze misſlagen ons met beſcheidenheid onder het oog gebragt wierden, zullen wy hier nog eenige van deeze ſoort aanſtippen. Zo ſtaat bladz. 27 reg. 5 v. o. dat GERMANICUS eene Vloot van *dertien* ſchepen deed bouwen, daar WAGENAAR te recht heeft *duizend*. —— Op bladz. 28 reg. 4 is de naam van DRUSUS in plaatze van dien van GERMANICUS. —— Bladz. 86 r. 10 wordt geſproken van zekeren CHARIETTO, *dezelfde*, *veelligt*, zegt de Schryver, *van wien hier boven* (bladz. 72 – 74) *gewaagd is*. Maar deeze laatstbedoelde CHARIETTO was reeds vroeger geſneuveld, zie bladz. 75. —— Op bladz. 246 wordt (†) van den beroemden VIGLIUS VAN ZUICHEM VAN AYTTA (of AYTA) gezegd: „ Zyn Frieſche doopnaam was WIGLE, zyn „ geſlachtnaam VAN AYTTA, en de naam der heerlyk„ heid, welke hy bezat, *Zuichem*." *Zwichem* (zo is de Nederduitſche naam) is een dorp in Friesland, omtrent een uur gaans bezuiden Leeuwaarden, niet eene *heerlykheid*; heerlykheden zyn in Friesland altoos onbekend geweest, daar men nooit van eenige leenroerigheid wilde hooren. Maar VIGLIUS had te Zwichem zyne voornaame Zathe, benoemd met zynen Geſlachtnaam AYTA: hy bouwde ook aldaar een Gasthuis en eene School. Het eerſte is, meene ik, nog in weezen. Eigenlyk was hy geboren te *Wirdum*, een ander dorp naby Zwichem. Zie SCHOTANUS *Beſchryving van Friesland*, bl. 186, 187. —— Bladz. 332 reg. 16 moet voor REINIER zekerlyk geleзen worden ELIAS, ten ware JEANNIN zelve zich in den naam vergist hebbe; hetgeen men dan wel had mogen aan-

(*) Zie deeze *Naleezingen*, bladz. 356, 408.
(†) In eene Aantekening van den Heere TE WATER.

aantekenen. —— Bladz. 392 reg. 6 v. o. wordt gezegd, dat de Viceadmiraal DE HAAN „ dezelfde was, die, in „ 't Jaar 1676, voor *Palermo*, ſneuvelde, in dien „ beroemden zeeſlag, tegen de Franſchen, in welken „ DE RUITER doodlyk gekwetst wierdt," enz. Dit is niet naauwkeurig. DE RUITER werd gekwetst in den zeeſlag van den 22ſten van Grasmaand, en ſtierf op den 29ſten der zelfde maand. DE HAAN verloor zyn leeven den 2den van Zomermaand. Zie BRANDT's *Leeven van* DE RUITER bl. 976 en 993. Ook WAGEN. V. H. D. XIV bl. 392–394. —— Uit den zamenhang moet men ook noodwendig beſluiten, dat op bl. 417 reg. 6 v. o. voor *negentig duizend* moet ſtaan *negen duizend*.

Nog éène aanmerking, en wy eindigen. Van de 448 bladzyden, welke dit Boek bevat, loopen 375 over de Tien eerſte Deelen van WAGENAAR; zodat voor de Tien laatſte niet meer dan 73 overſchieten. De reden deezer ongelykheid is, dat, volgens de belofte des Uitgeevers of Drukkers, in een Bericht aan den Leezer, achter het XXſte Stuk der Byvoegſelen, gedaan, deeze Naleezingen niet meer dan 25 Vellen zouden bedraagen. Doch wy vertrouwen, dat de Heer VAN WYN zynen Landgenooten grooteren dienst en meer vermaak zoude gedaan hebben met nog 25 Vellen zyner Aanmerkingen te leveren, dan met zich zo te bekorten, als hy nu, omtrent de laatſte Tien Deelen, heeft moeten doen. Maar wy hoopen dit gemis eerlang vervuld te zien in het andere Werk, waarvan hy in zyne Voorrede bl. X gewaagt, en dat, misſchien, onder den titel van *Historiſche Avondſtonden*, (zie bl. 357) eerlang op dit zal volgen. Ondertusſchen wenschten wy wel, dat de Uitgeever zyn woord had gehouden in het leveren van *een algemeen Register op alle deeze Stukjes*, *nevens eene verbeterde opgaave der Drukfeilen in No. XIX en XX voorkomende*, welke wy te vergeefs gezocht hebben.

Noer-

Neerlands vernieuwde Welvaart, door 't Herstel der Manufacturen en de Middelen daar toe aangeweezen door den Regtsgeleerden G. R. *Te Leyden, by* J. van Thoir, 1797. *In gr.* 8*vo.* 188 *bl.*

Deeze meer algemeene Tytel heeft men geplaatst voor een Werkje, 't welk, naar luid van den meer bepaalden, gevoegd voor het kort begrip, was, *Middelen tot Herstel der Inlandsche Wollen en Zyden Manufacturen, als den voornaamsten tak en meeste bevordering van den algemeenen Koophandel en Welvaart der Vereenigde Provincien van ons Gemeenebest, en in 't byzonder van Holland.*

't Zelve heeft eenen Regtsgeleerden tot Schryver, die het, blykens 't Voorberigt, „ onder voorlichting en met „ behulp van twee onderscheiden *Leydsche Fabrikeurs* op- „ stelde," en wel in den Jaare 1756. —— Eene Jaartekening, die ons bykans eene halve Eeuw te rug zet, en dus in omstandigheden, die den Schryver en diens Voorlichters stellingen deeden maaken, en voordragten doen, overeenkomstig met den geest van dien tyd, en door de veranderde omstandigheden der Republiek thans of reeds eene andere wending genomen hebben, of nog kunnen neemen.

Bewys, „ dat men, onder het *voorig Bewind*, ook niet „ altyd stil gezeten heeft, maar dat 'er ook echte Vader- „ landers gevonden werden, die het waar belang van „ 't Land, 't welk onzer aller belang bevat, kenden en „ behartigden, en dit door daadlyke en vrugtbaare Be- „ sluiten poogden te bevorderen," hadt de zaak niet noodig, voor iemand, die iets van 's Lands Geschiedenissen, tot het vak des Koophandels en der Manufacturen behoorende, weet; hier toe egter wil de Uitgeever dit Werkje gedeeltlyk doen dienen, en heeft hy 't zelve met eenige Aantekeningen, daar toe strekkende, en om het op onze tyden meer toepasselyk te maaken, verrykt. Aanmerkingen, die, zo 't ons voorkomt, blyk draagen, dat de Uitgeever met de tegenwoordige schikking van zaaken niet zeer verkuischt is; men leeze, onder andere, de 15de *Aant.* bl. 141 en 142 voorkomende; als mede bl. 144.

De Uitgeever erkent, bl. 3, „ dat dit stuk altyd steeken „ bleef, en tot heden toe niet werkstellig heeft kunnen

„ ge-

„ gemaakt worden;" met byvoeging: „'t Is te hoopen, „ dat de tegenwoordige toestand de voorige beletzels, „ op eene voorzigtige en rechtvaardige wyze, zal kunnen „ wegruimen." Eene hoope, zeer flaauw, en niet zonder inmengzel van zydelings verwyt, aangeduid. Wat des in deeze laatste dagen in den Vaderlande gehandeld en besllooten is zal zeker zyne goedkeuring niet wegdraagen.

Het kort begrip, voor het Werkje geplaatst, doet den Leezer, met eenen opslag van 't ooge, zien, wat en in welk een verband hy alles verwerkt vindt. Veel goeds, doch ook veel thans onbruikbaars, wordt 'er in voorgedraagen. De styl is die eens Regtsgeleerden, en met veele onduitsche en bastaardwoorden doorweeven, voor wier behoud de Uitgeever „ geene verontschuldiging „ vraagt;" wegens *langdraadigheid* kon hy het niet wel doen, schoon het niet te onpasse zou geweest zyn.

„ Men is," zegt de Uitgeever, „ niet onkundig van de „ veelvuldige Geschriften, die, zedert het opstellen van „ dit Stuk, over dezelfde onderwerpen, byzonder over „ het *Fabriekweezen*, zyn uitgekomen; maar men vleit „ zich echter, dat 'er geene zyn, die zoo opzettelyk in „ zulk een geregelde orde, met zoo veel naauwkeurig„ heid, gelydlyken afloop en zamenhang van onbetwist„ baare waarheden, en met de volkomenste overtuiging „ medesleepende redekavelingen, het onderwerp voldongen „ hebben, als dit voorhanden zynde Geschrift."

Op deeze eigen aanpryzing zou veel tar vallen; wy voor ons herdenken met meer voldoening geleezen te hebben, het *Adres van het Committé van Algemeene Welvaart te Haarlem, aan de Nationaale Vergadering representeerende het Volk van Nederland, over de Oorzaaken van het Verval en de Middelen tot Herstel der Vaderlandsche Fabrieken en Trafieken.* Te *Haarlem*, by F. BOHN (*). Een Adres, naar den toenmaaligen staat berekend, en waardig om door alle rechtschapen Vaderlanders geleezen te worden, om de Middelen, daar in voorgesteld, niet alleen te bespiegelen en goed te keuren; maar ook daadlyk in 't werk te stellen.

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1796, bl. 542.

Reis

Reis langs den Rhyn, behelzende eene zo naauwkeurige als belangryke beschryving der Steden, Dorpen en Vlekken, aan den oever des Rhyns gelegen, benevens een zeer omstandig berigt van de Badvermaaken te Zwalbach; plegtigheden van de Krooning des Keizers; Lustplaats te Schwetzingen; als mede eene uitvoerige beschryving der voornaamste Tafereelen in de Gallery van Manheim. Met Plaaten en Kaarten. Derde Deel. De Opperpaltz, het Maintzische, Hessische en bygelegen Rhynlanden. Te Haarlem, by F. Bohn, 1797. *In gr. 8vo.*

Met genoegen en goedkeuring hebben wy gesprooken over de *Twee Deelen* eener *Reis langs den Rhyn*, onlangs uitgegeeven (*). Wy meenden daar mede een afgedaan Werk te hebben; doch vinden het hier met een *Derde Deel* vervolgd. 't Is niet van dezelfde hand, geene Vertaaling, gelyk de twee voorgaande, maar oorspronglyk van eenen Vaderlandschen Reiziger in de bezogte streeken, die zyn naam onder de Letter E verbergt; en, zo als wy in 't zekere onderrigt zyn, den Burger ESSER aanduidt, zeer onlangs te *Harderwyk* overleden. „ Hy was, gelyk hy in 't slot zyns Voorberigts vermeldt, „ nooit Aucteur, maar slegts een Beminnaar der Weetenschappen, en schiep steeds zyn grootst vermaak, om „ Menschen, Zeden, en de Werken der Natuur en „ Kunst, te beschouwen." Nimmer ook hadt hy, in de Jaaren 1790 en 1792 deeze Reis doende, ten oogmerke gehad dezelve ter Drukperse te geeven. Dat dezelve in 't licht verschynt is alleen toe te schryven aan het aanzoek van den Uitgeever, en eenigen zyner goede Vrienden, en wel voornaamlyk, gelyk hy 'er byvoegt, „ om „ dat juist dat gedeelte van *Duitschland*, 't welk hy zo „ kort te vooren hadt bezogt, nog onlangs meestal het „ tooneel des Oorlogs geweest is, en dus eene beschry- „ ving dier plaatzen en wegen een juister en duidelyker „ denkbeeld zou kunnen geeven van alles wat in die ge- „ westen aanmerkelykst is voorgevallen."

De

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1794, bl. 423, en voor 't Jaar 1795, bl. 163.

De Reis, hier vermeld, kan zeer gevoeglyk aangemerkt worden als een *Vervolg* der gemelde twee den *Rhyn* beschryvende Deelen, die, zo wy verneemen, een gunstig onthaal by onze Landgenooten gevonden hebben. De Burger ESSER, schoon van aanleg geen Schryver, deelt zyne verhaalen, en daar tusschen gevlogte aanmerkingen en bedenkingen, op eenen trant mede, die verre is van niet onderhoudend te weezen, en den Leezer uitlokt om hem te vergezellen, by zyn voortreizen; met hem, daar hy zich ophoudt, te vertoeven, en deelgenoot te worden van zyne tusschen in gevlogte ongezogte aanmerkingen, die den Menschenvriend, den Vaderlander, allerwegen kenschetzen, eere doen aan zyn verstand en hart teffens. Wy houden dit Derde Deel voor een aangenaam en onderrigtend toevoegzel, en zien, volgens aanduiding in het Naberigt, een *Vierde Deel* te gemoete, 't welk reeds op de Pers is; met welks uitgave een volledig Register op alle de Deelen het Werk zal besluiten.

Geheel beantwoordende aan 's Schryvers kenschets van zichzelven gegeeven, in de weinige van hem hier boven aangehaalde woorden, is deeze Reis. Het beloop daar van en eenige der voornaamst uitsteekende of breedst bewerkte punten zyn op den Tytel aangeduid, en agten wy ons ontslaagen, hem van Stad tot Stad, van Plaats tot Plaats, te volgen. Alleen dit in 't voorbygaan opmerkende, dat ESSER's beschryving van de Badplaatzen en Baden, met alles wat daar toe behoort, eene byzondere opmerking verdient, daar hy, door Lichaamsongesteldheid gedreeven, deeze Reizen, ter herstellinge, ondernam. Met meer belangneemens, derhalven, dan veele Bezoekers dier plaatzen, bragt hy 'er den tyd door; en zullen zy, die uit deezen hoofde die oorden mogten gaan bezoeken, in hem eenen Wegwyzer vinden.

Te *Wisbaden* van de Spyze, en byzonder van de Groenten en Vrugten daar opgedischt, spreekende, kykt, en niet ten onregte, de *Hollander* ten verhaale uit. „ De *Duit-*
„ *schers* mogen op hunne verlichting roemen, ja trotsch
„ zyn op het groot aantal hunner Auсteurs, zy mogen
„ altyd met schimp en verägting van de *Hollanders* en
„ hun geld spreeken, zy zyn egter by ons nog verre ten
„ agteren, in die verfynde industrie, het waare kenmerk
„ der meer algemeene beschaafdheid, byzonder onder den
„ ambagtsman en landbouwer. Ik dagt een en ander-
„ maal, als dit land met het *Hollandsche* overleg en

„ de oplettenheid, die aan onze boeren of tuinlieden
„ eigen is, behouwd wierde, konde men hetzelve, met
„ weinig kosten, in een aardsch Paradys herscheppen.
„ De grond en ligging deszelfs is allervoordeeligst; 'er
„ behooren alleen slegts meer verfynde en beschaafder
„ harssens toe, ter bestuuring van de bebouwing; dan
„ ik moet hen ook het regt doen van aan te merken,
„ dat de Landlieden in *Duitschland*, meestal, voor gees-
„ telyke of andere Opperheeren arbeiden, en weinig nuts
„ voor hun zelven in de betere bebouwing zouden vin-
„ den, daar, indien zy eigendom bezaten, hun vernuft
„ opgescherpt zou worden, dat nu door den bank vry
„ stomp is, en in geenen deele by de gesleepenheid onzer
„ *Zuid-* en *Noordhollandsche* Boeren vergeleeken kan
„ worden."

Tot dit zelfde denkbeeld keert hy weder op zyn weg na *Darmstad*. In de *Hessische* Dorpen *Sprenlingen*, *Langen*, en *All Heiligen*, hadt hy zyne opmerking op de meubelen in de herbergen: „ deeze bestonden zelden meer dan uit „ lange tafels en banken of houten stoeltjes; een spiegel, „ of iets anders aan den wand, zag men byna nooit, en „ het is hier, gelyk ook in het *Keulsche*, dat men onder- „ scheid ziet tusschen *Zuid-* of *Noordhollandsche* ja zelfs „ *Geldersche* Boerenherbergen en Dorpen, waar men alles „ vol glad geschuurd koper, rekken met *Delfs* of ander „ aardewerk, vindt. In de daad, wy *Hollanders* zyn ten „ eersten te onvreden, zo dra wy eenigen tegenspoed „ hebben, of slegts vermindering van voordeelen genieten: „ daar de inwooners van diergelyke landen byna zelden „ vooruitgaan, maar altyd werks genoeg hebben om het „ jaar rond hun bestaan te vinden; vermids de landman „ zelden voor zich zelven, maar meest voor den adel of „ geestlyken, als daglooner, werkt, of wel de boerenplaat- „ zen duur moet pachten, blyft hy bestendig dezelfde. „ Voorwaar een Boer in *Holland* kent zyn geluk niet."

'S Reizigers plaatsbeschryvingen zyn doorgaans beknopt; en staat hy alleen op het zonderlinge en minbekende stil. Ten voorbeelde strekke *Darmstad*. „ Deeze Stad doet zich, by „ het inkomen, vry wel voor, hebbende aldaar een ruim „ plein, het welk, gelyk ook de middelste en voornaamste „ straat, met vry aanzienlyke huizen bezet was, voor 't „ overige hadt de Stad, in myn oog, niets aantrekkelyks, „ ja zelfs iets treurigs. Het Landgraaflyk Slot hadt bo- „ venal een droevig aanzien, 'er heerschte in alle straa-

„ ten

„ ten eene doodsche stilte, over het geheel had ik in „ *Darmstad* een onaangenaame gewaarwording, het geen „ ook veroorzaakt werd doordien de weinige leevendige „ schepzels, die ik ontmoette, byna allen Soldaaten, en „ slegts redelyk gekleed, waren: men kon hier zo aan „ alles zien, dat het militaire weezen hier de hoofdzaak „ uitmaakte, en dat alles hier voor was ingerigt. Byzon- „ der ter bezigtiging merkwaardig was daar toe een Ge- „ bouw, het welk alleen strekte voor het exerceeren der „ Troepen en Recruten." Dit Gebouw, 425 breed, en 168 voeten diep, was van een zonderling maakzel, en hadt in de geheele uitgestrektheid geen een colom of pylaar tot ondersteuning van het dakwerk. Naa 't zelve in de zeldzaame zamenstelling beschreeven te hebben, gaat de Schryver voort: „ Uit de aangewende moeite en „ kosten tot dit gebouw kan men afneemen wat men „ hier doet enkel om den Soldaat te maaken; het zy ver- „ re van my dat ik de wapenoefening zou afkeuren; „ neen, zo lang de waereld zo blyft is dat noodzaaklyk, „ en een groot deel der Burgers moest in staat zyn hun „ eigen land te verdeedigen; maar, om den mensch zo „ geheel en al tot schietmachinen te vormen; en 'er te „ gelyk niets van een vrywerkend en denkend weezen, „ dat eenigzins zyne waarde als mensch gevoelt, in „ overblyft, dat is iets dat my altyd zeer ergert, vermids „ ik toch van denkbeeld ben, dat wy hier beneden nog „ voor iets anders dan voor een kunstmaatig moordwerk- „ tuig geschikt zyn. Maar helaas! zo lang de stervelin- „ gen geene juiste denkbeelden van waare vryheid vor- „ men, en daar door, als ook door hunne verkeerde harts- „ togten en neigingen, zo dra zy eenige vryheid genie- „ ten, oogenbliklyk tot losbandigheid of anarchie (regee- „ ringloosheid) overslaan, zo lang zullen de Vorsten al- „ tyd middel vinden om het leenstelzel en de militaire „ regeering te doen in werking blyven; waarlyk de men- „ schen zyn door hun onweetenheid, vooroordeelen en on- „ deugden, veelal zelfs de oorzaak van de onderdrukking, „ die zy ondergaan."

De doorreisde *Bergstraat* in opmerking genomen hebbende, voegt de Reiziger 'er deeze aanmerking nevens: „ Men pasfeert wel drieërlei territoiren, als „ *Hessisch*, *Maintzisch* en *Paltzisch*, men wordt dit wel- „ dra gewaar, door de crucifixen en heilige huisjens, die „ men op het *Maintzische* alleen aantreft. Waarlyk, in-

„ dien de tooneelen der natuur my niet veraangenaamden, de bewoonders derzelven zouden zulks dikwyls niet doen; want hier ergert men zich over het slaafagtige en nadeelige der militaire regeering, en elders over de dweepery en het bygeloof, dat door de geestlyken leevendig gehouden wordt, en somtyds weet men niet of men de creatuuren, die de speelpop van adel of geestlyken zyn, beklaagen dan belachen zal, vermids zy veeltyds grootsch op, en zeer te vrede met, hun valsche denkbeelden zyn, en, wat nog erger is, hun onderrigter, gelyk oudtyds *Israel* de Propheeten, eer steenigen zouden, dan de lessen in dankbaarheid ontvangen; waarom men dan ook uit liefde en tot behoud van zyne eigene ledematen genoodzaakt is te zwygen en bloot spectateur te zyn."

Heidelberg wordt onder andere vry breed beschreeven. Wegens het daar berugte *Wynvat* vinden wy aangetekend, dat men 'er te vergeefsch het oude, dat met Bacchanten en allerhande snydwerk vercierd was, en 't geen men in MISSON's *Reize* I D. bl. 46 beschreeven en afgebeeld vindt, zou zoeken, daar het zints lang gesloopt is. „ Het tegenwoordige is in 1751 gemaakt, en houdt nog 30 voeders meer dan het voorige, doch is voor het overige zeer eenvoudig en zonder cieraaden gemaakt, boven op 't zelve is een planken vloer of zoldering met een balustrade 'er om heen, hier klimt men, langs een rechtopgaanden trap, naar toe, om dus boven op dit gevaarte te kunnen wandelen. Ik zag my hier zeer te leur gesteld, meenende uit hetzelve een proef regt goeden ouden rynschen wyn te bekomen, 't geen my, op de vermoeijende klimming, zeer wel zou gesmaakt hebben; dan ziet, de groote buik was ledig, en ik geloof dat hy ook niet meer gebruikt wordt; maar enkel dient om de nieuwsgierigen en vreemdelingen te lokken."

Van *Schwetzingen*, met de Keurvorstelyke Tuinen, ontmoet men eene zeer leezenswaardige beschryving. Te *Manheim* vestigde de Reiziger bovenal zyne opmerking op de Boekery en de Kunstkabinetten. De Schilderstukken der *Italiaansche* en *Nederlandsche* Meesters worden beoordeeld, en het afwisselende der laatstgemelden boven de eenzelvigheid der eerstgenoemden krygt by hem verre den voorrang.

De *Paltz*, die de Reiziger *zyn geliefde Paltz* noemt, verlaatende, vinden wy deeze Volkskenschets door hem op-

opgehangen: „ In de daad, indien ergens het onder-
„ scheid in welvaart, veroorzaakt door Godsdienstige
„ en Burgerlyke Vryheid, ten duidelykste zigtbaar is,
„ dan is het waarlyk in de *Paltz*; vooral als men haar
„ vergelykt met de landen van de drie geestlyke Keur-
„ vorsten, en byzonder met het *Keulsche*. In de Stad
„ *Maintz* is zeker ook veel rykdom en welvaart door
„ den handel, en veel leevendigheid, doordien ze een der
„ Stapelplaatzen van den *Rhyn* is, gelyk de Adel 'er ook
„ veel vertier maakte; dan, indien men over de welvaart
„ van een land wil oordeelen, moet men alle de clasfen
„ van inwooners beschouwen, en vooral den Landman,
„ en dus ook de Dorpen opmerken, en dan is het onder-
„ scheid te groot. In het *Maintzische*, *Trierſche*, en bo-
„ venal in het *Keulsche*, zyn de boeren arm, slegt gekleed,
„ bewoonen allen leemen huizen, waar door de Dorpen
„ onaanzienlyk zyn. Daarentegen zyn de *Paltzische*
„ Dorpen over 't geheel net, de huizen en schuuren wel
„ onderhouden, en indien ze al van leem zyn, egter net-
„ jes bepleisterd, waar door ze veel beter aanzien heb-
„ ben; dit alles, gelyk ook hun kleeding, is een on-
„ twyfelbaar bewys van meerdere welvaart. In 't *Keul-*
„ *sche* is de domheid, somberheid, bigoterie, op ieders
„ aangezicht te leezen. In 't *Paltzische* vindt men juist
„ het tegendeel, de aanmerkingen van NICOLAI op de
„ physionomiën zyn zo gegrond, dat elk Reiziger van
„ eenige oplettenheid die ook even zo ten allerzigtbaar-
„ sten gewaar wordt en ondervindt."

Het verslag van *Worms* en *Oppenheim* sluit het Reis-verhaal. —— Uit een en ander staal, 't welk wy bybragten, heeft de Leezer gezien, dat de Burger ESSER zich niet weinig toegelegd hebbe, om zyne waarneemingen op den gewigtigen tak, de Mensch- en Characterkunde, te vestigen. Zyn smaak in dit vak bragt zeker het grootste gedeelte der *Byvoegzels* voort, behelzende het Character en de Leevenswyze der *Duitschers* met die der *Hollanderen* vergeleeken.

Veel overneemenswaardigs troffen wy hier aan. In de *Duitsche* Vrouwen, van eene zedelyke zyde beschouwd, vondt de Reiziger veel genoegen, en draagen zy de goedkeuring by hem weg boven de meeste *Hollandsche*, „ waar
„ van," 't zyn 's Reizigers woorden, „ een aantal slechts
„ over het toilet en modes, andere weer van niets an-
„ ders, dan tot walgens van haare huishouding, of, zeer

„ dweepagtig, over den Godsdienst, weeten te ſpreeken.
„ —— Behalven dat de ſmaak voor Lecture in *Duitsch-*
„ *land* ook by de Vrouwen thans eene zekere mode is
„ geworden, geloof ik dat de wyze van preeken, die al-
„ daar plaats heeft, ook veel toebrengt tot opgehelderder
„ en gezonder wyze van denken. Veele Vrouwen heb-
„ ben, door huislyke bezigheden, en doordien zy van
„ openbaar onderwys of lesſen genoegzaam verſtooken
„ zyn, weinig aanleiding om regelmaatig en juist te den-
„ ken; het is derhalven de openbaare Godsdienst en de
„ wyze van preeken, die haar hieromtrent nog konde te
„ gemoet komen; dan hoe weinig hoort men in ons Land,
„ by de *groote Kerk*, [deeze benaaming, hoe ouderwets ze
„ ook klinke, is genoeg ter onderſcheidinge] van de pligten
„ in het maatſchappyelyk en huislyk leeven ſpreeken, en
„ van de noodzaaklykheid en verpligting van ieder mensch
„ om zyne verſtandlyke vermogens te vermeerderen; al-
„ le Predikatien komen byna alleen neêr op de nood-
„ zaaklykheid van in CHRISTUS te gelooven, of volgens
„ het Euangelie te wandelen, aan welke uitdrukkingen
„ de menigte zo gewend wordt, dat ze geen de minſte
„ uitwerking op hen hebben: want van de toepasſing van
„ deeze leer op alle hunne dagelyks voorkomende daaden
„ en verpligtingen, verkrygen zy nimmer eenig denkbeeld,
„ of ſlegts zeer algemeen; en ofſchoon dan ook veelal
„ onze daaden of de beginzels derzelven onvolmaakt of on-
„ zuiver zyn, geloof ik, dat zy, zo als ze dan ook weezen
„ mogen, egter meer nut in de maatſchappy zullen te
„ wege brengen, dan de zugtende en nagepreevelde bely-
„ denis van het zuiverst dogmatiek Syſtema!"

Behalven eene Afbeelding van *Manheim*, vindt men ag-
ter dit Deel eene, met kleuren gedekte, nette Landkaart
van den geheelen loop des *Rhynſtrooms*, bevattende het
vak van *Europa*, 't welk zich in de Breedte van het
Zuidelyk deel van *Holland* tot aan de Republiek *Genua*,
in de Lengte van den Meridiaan van *Parys* tot dien van
Trente, uitſtrekt. Eene Kaart, die tegen veele van den
Rhynſtroom binnen korten tyd uitgegeevene zeer wel
mag monſteren, en ook afzonderlyk by den Uitgeever te
bekomen is.

Pree-

Proeve van een Ironiesch Comiesch Woordenboek, van verouderde, vernieuwde en nieuw uitgevonden Woorden en Spreekwyzen, in de Nederduitsche Taal. Voorgeleezen in, en opgedragen aan, de Maatschappy der Verdiensten, ter Spreuke voerende: Felix Meritis, *door* A. FOKKE SIMONSZ. *Medelid derzelver Maatschappye en van het Genootschap ter bevordering van waaren Godsdienst, Deugd, Kunst en Weetenschap, opgerigt in de Bataafsche Republiek; Hoofdlid van het Amsterdamsch Dicht- en Letteroefenend Genootschap, en van het Rotterdamsch Dicht- en Letterlievend Genootschap, ter Spreuke voerende:* Studium Scientiarum Genitrix.

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ (καινὰ) διδασκόμενος

SOLON.

Ik worde oud, dagelyks veel (nieuwe) zaaken aanleerende.

Eerste Stuk. A—H. *Te Amsterdam, by* G. Roos, 1797. *In gr. 8vo.* 148 *bl.*

Een Woordenboek om te vermaken is, in de daad, een vreemd verschynsel. Evenwel voldoet deze Proeve van den burger FOKKE zo geheel aan dat oogmerk, als enige zyner overige boertige Schriften. Wie van dezen Schryver inzonderheid zyne *Boertige Reis door Europa*, *de Moderne Helicon*, en *het Toekomend Jaar Drieduizend*, met genoegen gelezen heeft, zal in dit Woordenboek van verouderde, vernieuwde en nieuw uitgevonden, Woorden en Spreekwyzen geen minder behagen scheppen. Schoon van enen gansch byzonderen aanleg, is hetzelve geheel in den geest der opgenoemde Werken, daar ook het doel van den vernuftigen Schryver met deze Proeve, in de daad, geen ander is, dan om alle soorten van Lezers enig vlugtig vermaak en uitspanning van ernstiger en belangryker bezigheden te verschaffen. Wat de wyze der behandeling van dit Werkjen aangaat, FOKKE zelf verklaart zich in zyn Voorbericht daarover voorlopig in dezer voege: „ zy is over het „ geheel Ironiesch, en tevens, waar sommige Woorden zulks „ konden dulden, ook Comiesch; men houde derhalven, by des„ zelfs leezing, slegts altyd den eigentlyken aart der Ironie of „ verbloemde Reden in het oog; en dat het aan haar, onder alle „ andere Schryfwyzen, even als aan de beschaafde Satire geoor„ loofd is, eenigzins tot boven de eigentlyke meening des „ Schryvers te stygen, waarom men ook heure voortbrengze„ len niet zo naauwkeurig na den letter behoort op te neemen, „ en altyd slegts als algemeene, en eenigzins overdreevene, „ trekken behoort te waardeeren. De Ironie immers is niets „ anders dan een Redeneerkunstig of Rhetorisch Vergrootglas,

 „ 't welk

„ 't welk de onder deszelfs bereik liggende voorwerpen, of
„ sterk *vergroot*, of de van dezelven afkaatzende straalen *om-*
„ *gekeerd* op het netvlies der ziele maalt, op dat het verstand
„ die, in derzelver waare gestalte, aan dezelve zoude kun-
„ nen overbrengen." Dan het zal, tot een beter oordeel, geschiktst en nodig zyn onze Lezers iets ter proeve mede te delen. Wy kiezen daartoe, als een Woord, dat de Schryver niet alleen Ironiesch, maar tevens zeer Comiesch, behandeld heeft, het laatste van dit Eerste Deel, naamlyk

HOOGMOED.

„ Langen tyd," schryft FOKKE, „heeft men omtrent dit Woord
„ en deszelfs betekenis gedwaald, meenende dat het een aan-
„ doening en zedelyke kwaal der ziele ware. Het is echter
„ verre van daar, en nu onlangs heeft men ontdekt, dat het wel
„ degelyk een lighaamelyke kwelling, eene ziekte des lighaams
„ is; welke uit eene soort van besmetting bestaat, waarvoor
„ het gestel van sommige persoonen meer, en dat van andere
„ minder geneigdheid heeft. Toevallig is men op deze gewigtige
„ ontdekking gekomen; immers de laatste Staatsomwentelingen,
„ zo wel in de Fransche Republiek, als in Venetien, Genua en
„ elders voorgevallen, hebben gelegenheid gegeeven, om het heir
„ der lighaamskwaalen met deze eene nog te doen aangroeijen;
„ de vrye keuze der burgers omtrent de persoonen, welken
„ aldaar sedert het Lands- en Stadsbestuur hebben bekleed, was
„ oirzaak, dat sommige braave, echter uit den, weleer zoge-
„ noemden, burgerstand ontleende, lieden mede tot hooge
„ waardigheden gekooren werden, en juist aan dezen hebben
„ de beroemdste Fransche en Italiaansche Physiologisten het
„ eerst bespeurd, dat de verandering van lucht, en het geduurig
„ verblyf in groote, zwaar bemuurde, Gebouwen, het gestel
„ van sommige menschen sterk aantast, en eene ziekte te wege
„ brengt, welke wy wel der moeite waardig oordeelen, om in
„ derzelver naam, oirzaak, kentekenen, geneezing, en manier
„ van leeven, hier wat nader te ontwikkelen; ten einde elk
„ Burgerman, die genoodzaakt is, of in het vervolg genood-
„ zaakt wordt, om naby de zeelucht, of in groote zaalen, zyn'
„ meesten tyd door te brengen, zig tegen deze ziekte kunne
„ beveiligen.

„ Men noemt dit nieuw ontdekte kwaad Arrogantia, 't welk
„ zo veel betekent als Hoogmoed of Trotschheid; byaldien
„ het, ten tyde van Hippocrates, bereids ontdekt geweest
„ ware, zoude het zeekerlyk ἀλαζονεια of μεγαλοφροσυνη gehee-
„ ten hebben; doch te dier tyde werd het nog voor een zielen-
„ kwaal gehouden.

„ De oirzaak is onlangs, gelyk gezegd is, opgespeurd; de
„ zeelucht, of de zoute uitvloeiselen derzelve, vermengd met

„ den

„ den geest van den uitslag, of verkalking der gemetselde wanden, „ welken de Bouwlieden *Melaatschheid der Muuren* noemen, „ en die in groote Zaalen en Vergaderplaatsen veelal plaats „ heeft, sluipt door inademing, en door de poriën des lig„ haams, in het bloed, en veroirzaakt, by eenige weinigen, die „ niet, als 't ware van jongs op, aan dezelven gewoon zyn, „ de lastige ziekte, welke wy Hoogmoed en Trotschheid „ noemen.

„ Derzelver kentekenen zyn als volgt: in het begin der ziek„ te begint de buik een weinig te zwellen, met eenige onge„ rustheid in de pols; deze zwelling neemt eindelyk toe, en „ de buik zet zich merkelyk uit; vervolgends klimt de *materia* „ *peccans* naar boven, doet de kin uitzetten, en het aange„ zicht opblaazen; de oogen beginnen strak te staan; de spie„ ren van het aangezicht ondergaan een zekere verlamming, „ inzonderheid de *Musculus Zygomaticus*, en zyne byliggende „ spieren, zodat het lagchen of vriendelyk zien volstrekt daar„ door belet wordt, gelyk ook de verlamming der Halsspie„ ren de Nekspieren te sterker doet werken, die dus het „ hoofd geduurig achter over trekken. Deze paralytique aan„ doening tast vervolgends ook de Tongspieren aan, dit ver„ oirzaakt een kleine belemmering in de spraak, die zeer naby „ komt aan het *qua qua* der Kalkoenen. De ziekte meestal „ heur' zetel in den buik hebbende, worden, na mate het „ kwaad toeneemt, de voeten en het geheele onderlyf gewel„ dig bezwaard, zodat de natuurlyke en ongedwongen gang zeer „ belemmerd wordt, en na die der Ganzen of Paauwen begint „ te zweemen. 'Er komt eene uitvalling van het Hoofdhair, „ of *Alopecia*, by, waardoor de Patient genoodzaakt wordt „ van zig van een dikke paruik te voorzien, en in de open „ lucht het hoofd gedekt te houden, zodat hy niet in staat „ is, om, zelfs den nederigsten groet en buiging, anders dan met „ het knikken van het hoofd te beandwoorden, dat echter „ door de verstyving der Halsspieren hem nog zeer moeijelyk „ valt; maar den hoed afneemen wordt hem volstrekt onmo„ gelyk. De ziekte meer en meer toeneemende, wordt de „ Patient eindelyk gemelyk, norsch, lastig en ondraagelyk „ voor hen, die met hem verkeeren, en vervalt eindelyk niet „ zelden in eene volstrekte Hypochondrie. —— Met dit alles „ is deze lastige ziekte juist niet doodelyk, en zelfs, wanneer „ ze tot een werkelyke koorts of krankte overslaat, ziet men „ dezelve geheel verdwynen, even als de Waterzucht, wanneer „ die tot Teering overgaat.

„ De geneezing dezer kwaal is moeijelyk, en gaat zeer traag „ voort, echter dat is al mede nadat de gestellen zyn; men „ kan, nadat de eerste wegen, na gewoonte, door geschikte „ purgantia, bevoorens gezuiverd zyn, een aderlaating in 't „ werk stellen, en dezelve, al na dat het gestel meer of min

„ sterk is, eenige reizen herhaalen, wyl men hier meest wer-
„ ken moet om het lighaam te verzwakken, en de zieke in
„ 't bed te helpen. —— Wanneer nu de *materia peccans*
„ genoegzaam verminderd is, kan men het navolgend Decoc-
„ tum voorschryven:

℞. *Aquæ æqualitatis libras quatuor*
Fol. Humilitatis manipulus
Spir. Philos. moral.
Bulliant omnia simul ad libras duas; tum adde
Sal S. Scripturæ, ex Proverb. 16. *vs.* 5.
Uvarum Pass. enucleat. ana unciam unam.
Et ferve fac semel. Sub finem coctionis adde
Glycyrrhizæ semiunciam. Tolle ab igne
Et adde
Rad. Hellebori nigri
—— *Memento mori ana semiunciam.*
Macerentur per horas X et facta expressione
Colentur.

„ Van dit Decoctum moet alle uuren een lepel vol ingenomen
„ worden. Wanneer men eenige beterschap na het gebruik van
„ dezen drank bespeurt, gaa men daar slegts mede voort, en
„ schryve slegts daaglyks voor *iteretur ut heri*; eindelyk kan
„ men het Helleborum, of Nieskruid, 'er afiaaten; wyl het ge-
„ weldig niezen, dat op deszelfs gebruik volgt, den Patient
„ te zeer verzwakt, en de harsens nu reeds behoorlyk van
„ de ziektestof geledigd zyn. Komen 'er, onder het gebruik
„ dezer drank, nog eenige vlaagen van naar 't hoofd opsty-
„ gende dampen, dan laate men den zieken slegts rieken aan
„ het volgend Spiritus:

℞. *Superbia ante casus uncias quatuor.*
Extr. Historiæ Mordachei et Hamanni,
———— *Sejani,*
—— *Fabulæ Phaetontis et Icari ana drachmas duas.*
Spiritus vin. fraternitatis Gallici rect.
Libras sex.
Destilletur in Balneo Mariæ ad siccitatem (*).

„ Zo-

(*) „ Beide deze hier opgegeeven Recepten zullen wy in onze moedertaal hier onder plaatsen, en wel om twee zeer gewigtige redenen. De eerste daarvan is, dat niet elk het Potjens Latyn magtig is, en evenwel gaarne weet wat hy al zo in zyn lighaam slaat; en de tweede is, dat men somtyds 'er tegen opziet, om de Recepten, door Apothecars, te laaten gereedmaaken; om de eenvouwdige reden, dat men, in dat geval, *onder in den zak de rekening vindt*, en even zo wel de Kruiden, als men ze slegts weet te noemen, in een Drogist- of Kruiden-winkel, somtyds, voor

„ *Zodra* men den zieken hier aan laat rieken, zal de be-
„ naauwdheid bedaaren. Allengs en met geduld zal de ge-
„ neezing dezer hardnekkige kwaal, door het bestendig ge-
„ bruik dezer middelen, onder den zegen der Godinne *Hy-*
„ *gicia*, volgen.

„ De manier van leven of dieet, na de geneezing, moet al-
„ dus ingericht worden. Men behoort zig, zoveel mogelyk,
„ voor de Zeelucht en groote bemuurde Zaalen te myden, doch
„ het beroep zulks niet duldende, ten minsten altyd het boven
„ opgegeeven Spiritus by zig te draagen, ten einde daar tel-
„ kens aan te kunnen rieken. —— Alle groote en heete Spy-
„ zen, en de geheele Oostersche Kruidkraam, en alle uitland-
„ sche Gerechten, dienen hier niet; de Spyze moet zagt en
„ voedzaam zyn, en, gelyk men zegt, uit eene oude Hol-
„ landsche Vaderlandsche keuken komen; te weeten Melkpap,
„ Erten, Boonen, Grutten, Boter, Kaas, enz. De Drank moet
„ *dun Bier* weezen, liefst Scharrebier; maar vooral geen Prin-
„ cesse Bier, want dat is te winderig en verwekt benaauwd-
„ heden. Wyn is mede niet dienstig, wyl ze te veel verhit,
„ en naar 't hoofd stygt. —— Allerlei zedelyk en geoorloofd
„ vermaak en uitspanning is zeer nuttig, inzonderheid het dik-
„ wyls bywoonen van den Schouwburg, en het leezen van
„ vrolyke Blyspellen, als zyn: de Glorieus van *Destouches*, de
„ Burgerlyke Edelman van *Moliere*, de Staatkundige Tinne-
„ gie-

voor de helft van het geld, koopen kan. Zie hier dan het eerste Recept van het afkooksel:

Neem Water van Gelykheid, vier ponden,
Nederigheid, een handvol,
Syroop van zedelyke Wysbegeerte.
Laat dat te samen tot op twee ponden verkooken,
doe 'er dan by:
Zout van de H. Schrift, uit Spreuk. 16. vs. 5,
Rosynen van elks een once (dit dient voor de zoetigheid en smaak.)
Laat dat samen kooken, en ten einde der kooking moet 'er nog een half once Zoethout bygedaan worden.
Neem het dan van het vuur, en doe 'er by:
Zwarte Nieswortel, en den Wortel *Gedenkt te Sterven*, van elks een half once.
Laat alles tien uuren lang meuken; druk het dan uit, en giet het door een Zeef.

Het Spiritus om aan te rieken is aldus:

Neem Hoogmoed voor den Val, vier oncen,
Aftreksel van de Historie van Mordechai en Haman,
———————————— Sejanus,
———————— Fabelen van Phaëton en Icarus, van elks twee drachma,
Geest van Fransche, gerectificeerde Gelykheidswyn, zes ponden.
Dit behoort in het Kookendwater-Bad, tot dat het verdroogd is, gedistilleerd te worden."

„ gieter van *Holberg*, de Eerlyke Armoede en de Neef van „ Guadeloupe van *Mercier*, en andere diergelyke vermaakelyke „ Tooneelspelen; neigt men naar ernstige bezigheden en overdenkingen, dan kan het geen kwaad dat men somtyds eens „ langs een kerkhof wandele, al is het juist geen maaneschyn, „ dat komt 'er, in dit geval, zozeer niet op aan; men kan ook, „ by klaar lichten dag, de graven en derzelver inhoud wel betrachten, 'en dat is juist het gene deze wandeling voor den „ Lyder van nut maken kan. Ook is het niet kwaad de werken van *Young* en *Danneil*, voor divertisfement, eens te „ doorbladeren; 'er is zo iets in, dat alle opgeblazenheid, door „ winden van trotschheid en hoogmoed verwekt, eensslags bedaart en ter nederslaat; voords ware het niet kwaad, dat men „ somtyds eens in de Hospitaalen eene visite aan de zieken ging „ geeven, dat is ook zeer versterkend voor gestellen die aan „ den Hoogmoed laboreeren; en konde men, tot men geheel „ geneezen ware, ergens in het Landschap Drenthe, of elders, „ by de eenvouwdige Landlieden, een optrekjen krygen, dat zou „ mede veel tot versterking en toeneeming van kragten kunnen „ dienen; in één woord, geduld en stille overdenking zyn in „ staat, om, al ware het kwaad nog zo verouderd, het eindelyk geheel te overwinnen en te geneezen."

Op dezen geestigen en vermaaklyken trant ontwikkelt FOKKE in dit Eerste Deel van zyn Woordenboek, waaraan hy met veel recht den naam van Ironiesch Comiesch heeft toegevoegd, de verouderde, vernieuwde en nieuw uitgevonden, betekenisfen van meer dan zestig woorden. Wy hebben in hetzelve zyn genie dikwyls bewonderd, en moeten vooral daarvan met lof gewagen, dat hy zyne kennis van vele zaken overal zo uitmemend te passe brengt. Voorts hopen wy, dat dit Werkjen velen aan de verkeerdheden van onzen leeftyd indachtig maken, en dus niet alleen tot vermaak, maar ook tot nut en lering, zal kunnen strekken. Dat hetzelve daartoe, gelyk iedere Satire, welke de waarheid ten grondslag heeft, geschikt is, zullen onze Lezers uit het gegeven staaltje reeds kunnen opmaken.

De Kinderen myner Luimen; of Verhaalen en Mengelschriften, van A. VAN KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. II. Deelen. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1797. *In gr. 8vo. te samen 758 bl.*

De stukken, welke in het Eerste Deel dezer Verhalen en Mengelschriften voorkomen, zyn de volgende: *De onderaardsche gang, een Ehstlands Volksverhaal. De lange Hans, of de rechten van den mensch, een Vryheids Roman. De geneezen Dwaalster, een tooneel uit de groote wereld. Eenige oude Nieuwstydingen. Welke kleur men hebben moet om beminnens-*

waar-

*waardig te zyn. Aanspraak aan een Vledermuis. De dood van Vorst P***. De hardnekkige Weddenschap. Brief eens Kluisenaars aan zyn' Vriend. De Gaarkok en de Vrek. Vrouwentwist. De geschiedenis eener Slavin van den Godsdienst. Uit eene versameling van oude Tooneelspelen. Brieven tusschen twee gelieven, Pieter Zalm, een Visscher, en Dorothea Zeepschuim, een Waschster. Bydragen tot Knigge's boek over de verkeering met menschen. Nog eenige Gedenkspreuken voor het gezellige leven. De kleenste leugen is gevaarlyk, eene ware gebeurtenis. Het Glimwormtje. De Eerlykheid. De Bramin. Het onderscheid en de vereeniging der Standen. De Hoveling. De Muis. De Leeuw, met tandpyn gekweld. De Vlinder en Tortelduif. Wie zou dat geloofd hebben? —— een ongelukkig geval, aan een gehuwt man wedervaren.* De naam van *Kinderen myner Luimen* schynt ons voor deze stukken byzonder geschikt. Geenzins hebben zy allen dezelfde waarde. Een enkeld opstel, gelyk de briefwisseling tusschen Pieter Zalm en Dorothea Zeepschuim, is voorzeker uit ene zeer ongunstige luim geboren. Wy zouden in deze briefwisseling den vernuftigen KOTZEBUE nooit gevonden hebben, en achten dezelve, als een laf en smaakloos opstel, zyns geheel onwaardig te wezen. De meeste stukken nogthans kenschetzen het eigen genie van den vernuftigen Schryver. *De genezen Dwaalster, de kleenste leugen is gevaarlyk*, en het stukjen, getiteld: *Wie zou dat geloofd hebben?* hebben wy vooral met veel genoegen en goedkeuring gelezen. *De lange Hans* is een scherp, maar overdreven, Hekelschrift, niet ontbloot van geest en vinding, maar tevens blyken dragende van des Schryvers hevig vooroordeel tegen de begrippen van Vryheid en Gelykheid, thans zo algemeen door gansch Europa verspreid. KOTZEBUE begaat in deze zogenaamde Vryheidsroman dezelfde fout, waartoe meer anderen vervallen zyn, om naamlyk het misbruik, dat weetnieten en slechthoofden, in tyden van algemene beroering, van de verhevenste beginselen gemaakt hebben, als in 't geheel van die beginselen onafscheidelyk, voor te stellen, en dezelve daarmede bespotlyk te maken. De verzameling in het Twede Deel, schoon minder verscheiden, achten wy evenwel nog meer belangryk te wezen. De stukken zyn de volgende: *Vermyd den schyn, een zedelyk Verhaal*, zeer treffend en leerzaam. *Apulejus. De Duif, een Verhaal*, vol waar, zacht, natuurlyk gevoel. *De trotsche Eigenwaan, een Persiaansch Verhaal*, insgelyks zeer leerryk, en dat, in de Zakbibliotheek van Vernuft en Smaak, by ALLART uitgegeven, overgenomen, aldaar onder den naam van *de Ring* voorkomt. *Een geval van 's Schryvers jeugd. Het Schaap en de Bulhond. Een geval, het welk in 't Jaar 1787 by Dinan in Bretagne plaats had. De Toverreis der Zedigheid, een Grieksch Verhaal*, zeer vernuftig, in den geest des Schryvers. *Sleutel van 't geheim der schrandere wereld. Toen de Dichter zyn Landhuis bouw-*

bouwde, en, in 't byzyn zyner gade, de arbeiders daaraan zag werken, (*Dichtstuk*). *Gebed om Domheid,* (*Dichtstuk*). *Uitbeelding der vertwyfeling, geschreven in January* 1791; (*Dichtstuk*). *Abelard en Heloïze,* zynde ene korte schets van de geschiedenis dezer twé gelieven. *Beproefde liefde, een Verhaal,* dat slechts gedeeltlyk in dit Deel wordt voortgezet, en waarvan wy het vervolg in het verwachtwordend Derde Deel met verlangen te gemoete zien. Over 't geheel moeten wy dus ook dezen bundel de liefhebbers en hoogschatters der Schriften van KOTZEBUE aanpryzen.

Zak-Bibliotheek van Vernuft en Smaak. Iste Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by J. Allart, 1797. *In* 12*mo.* 283 *bl.*

Het oogmerk van dit Werkjen is, lieden van smaak en gevoel, op reis, of daar, waar zy gene omslagtige boeken kunnen medevoeren, terecht te helpen. Daartoe is hetzelve in een formatien gedrukt, dat men het gemaklyk overal kan mededragen. Het geheel zal ene verzameling van goede Toneelstukken, leerzame Romans, zedelyke Verhalen en andere vernuftige voortbrengselen van den menschlyken geest, bevatten. Althans dit wordt in het Voorbericht beloofd, en, wanneer men voor de volgende Deeltjes ene even goede keuze doet, als men voor het eerste gedaan heeft, dan is 'er geen twyfel, of deze belofte zal, tot genoegen van alle Lezers van smaak, zeker vervuld worden. Dit Deel bestaat uit twé Stukjens, die beide, in onze ogen, veel waarde hebben. Het eerste is een uitnemend Toneelspel, getiteld: „ Menschen en Menschen-„ Charakter, of de Familie van Grunau." Naar het Hoogduitsch van CARL STEINBERG. De gehele schikking van dit schone Stuk doet ére aan den geest en het hart van den Maker, die ons daarin overal toont de natuur geraadpleegd en den mensch vlytig bestudeerd te hebben. Ook heeft zyne krachtige uitdrukking des waren en verheven gevoels ons veelmaal by de lezing sterk getroffen. Het twede Stukjen is ene geestige en zeer leerzame Vertelling, naar het Hoogduitsch van A. VAN KOTZEBUE (*). De vertaling dezer beide Stukjens verdient mede allen lof, terwyl ook de Uitgever van dit Werkjen niets heeft onbeproefd gelaten om door deszelfs keurige uitvoering zowel het oog, als het verstand en hart, te voldoen.

(*) Zie de vorige bladz.

Geschiedenis van Karel Grandison, *door* RICHARDSON. *Uit het Engelsch. Met Plaaten. Eerste Deel. Tweede Uitgave. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1797. *In gr. 8vo.* 496 *bl.*

Het strekt tot eer van onze Natie, dat dezelve niet verzadigd is met de vertaalde Uitgave van een der beste Romans, die immer den dag aanschouwden, in den Jaare 1756, enz. onder den Tytel: *Historie van den Ridder Baronet* KAREL GRANDISON, *in een reeks van gemeenzaame Brieven, uit de oorspronglyke in 't licht gebragt*, *door den Uitgeever van* PAMELA *en* CLARISSA, by VAN DER PLAATS te *Harlingen*, en VAN TONGERLO te *Amsterdam*, uitgegeeven. Eene Vertaaling, die haare Goedkeurders verworven heeft, en ook, in de daad, verdiende. Onverbeterlyk was dezelve niet. Meermaalen hooren wy by onze nabuuren de *Duitschers*, en, in navolging van deezen, by eene groote verandering aan een Werk toegebragt, ook by ons, van *omarbeiden* spreeken; in overeenkomst met deeze bewoording zouden wy het woord *omvertaalen* ten aanziene van het Werk voorhanden mogen gebruiken, of, wil men dit liever, *smeeden*.

Doorgaande, want elk heeft zog zyne verkiezing, doorgaande heeft dit Werk by den op nieuw daar aan besteedden arbeid gewonnen; en deeze Uitgave het bygevoegd cieraad van keurige Plaaten. Weshalven wy niet twyfelen of het zal koopers genoeg vinden; terwyl de hooge prys, die de voorige Druk op Verkoopingen doorgaans mogt gelden, ten blyke strekte van de graagte om zich den *Grandison* aan te schaffen.

Men verlangt en verwagt niet, dat wy in den lof van deezen Zedekundigen *Roman* zullen uitweiden, of eenig verslag geeven van den Inhoud, niet alleen in 't algemeen genoeg bekend uit de voorgaande Vertaaling, maar ook uit den *Grandison* in 't klein, of verkort, nevens de *Pamela* en *Clarissa*, van den menschkundigen RICHARDSON uitgegeeven —— van den menschkundigen RICHARDSON, die reeds gedeeltlyk, uit een der Voorredens, door wylen den Eerw. J. STINSTRA, voor de door hem vertaalde *Clarissa*, bekend was, en van wien wy in vroegeren tyde, in het Mengelwerk onzer *Letteroefeningen*, een breed Leevensberigt gegeeven hebben (*).

Aan 't hoofd deezer Uitgave vinden wy geen ongepast toevoegzel, getyteld: *Proeve over de Geschiedenis van* KAREL GRANDISON, den Uitgeever door eenen Letterminnaar medegedeeld; eene Proeve, die zeker hier verdiende plaats te vinden, dewyl zy, behalven eenige nuttige aanduidingen, de oplossingen behelst van verscheide bedenkingen tegen deezen Roman te berde gebragt.

Met

(*) Zie onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I D. 2de Stuk, bl. 114 en 160.

Met genoegen vonden wy daar in verzameld de sterkste getuigenissen ten voordeele van RICHARDSON, uit de pen zyner Landgenooten, uit die van *Franschen* en *Duitschers*, gevloeid; alle zodanig, dat ze blyk draagen, hoe men bykans geene woorden heeft weeten te vinden om den verdienden lof des *Engelschen* Schryvers uit te meeten.

„ Dan," voegt hy 'er nevens, „ ik wil my niet op het ge-„ tuigenis van anderen beroepen; ik beroep my op myne ei-„ gene ondervinding, op de ondervinding van allen, die met „ den redelyken wensch, om zich te verbeteren en wyzer te „ worden, de Geschiedenis van GRANDISON in handen namen. „ In dit Boek genoot ik allen genoegen, dat een beschaafde „ verkeering voor een man van smaak, en die in de studie van „ het menschlyk hart behaagen vindt, kan opleveren. Nimmer „ lag ik het ter zyde, of ik herinnerde my het een of ander „ treffend voorval of gesprek, dat ik in een gezelschap hadt „ opgedaan, waar in ik zo eigen was geworden, dat ik my „ verbeeldde tot dezelfde Familie te behooren. Ik bemerkte dik-„ wyls, om het met de woorden van D'ARNAUD uit te drukken, „ dat ik, door die verkeering, waarlyk ondervinding had gekree-„ gen." —— De Opsteller der Proeve vereenigt zich voorts met dit getuigenis van D'ARNAUD: „ Alles wat MONTAGNE, „ CLARON, LA ROCHEFOUCAULT en NICOLE in stelregels bragten, „ heeft RICHARDSON in bedryven voorgesteld. Een grondstelling „ is eigenlyk een afgetrokkene en algemeene regel van gedrag, „ waar van men de toepassing aan onszelven overlaat. Zy „ drukt uit zichzelven geen tastbaar beeltenis in onzen geest, „ daar men, integendeel, hem, die werkt, als voor oogen heeft, „ zich in zyne plaats stelt, vóór of tegen hem wordt ingeno-„ men, zich met hem in de rol, die hy speelt, vereenigt, in-„ dien zy deugdzaam is, en dezelve met verontwaardiging ver-„ foeit, indien zy van ondeugd en onbillykheid zamenhangt."

Wat de Schryver deezer Proeve wyders bybrengt om dit Werk tegen opspraak en vittery te verdedigen, slaa de Leezer zelve na, en hy zal, nevens ons, voldoening vinden. Wy stemmen van harten in het slot. „ RICHARDSON behoefde zulke „ verdedigingen niet. Wie vatbaar is voor de heilzaame in-„ drukzelen, welke deeze Geschiedenis in deugdlievende harten „ kan voortbrengen, zal geen gesleepen bedilzugt raadpleegen, „ om die indrukzelen te verzwakken; maar zich, veelmeer, om „ het streelend gevoel derzelven, en de zalige gevolgen daar „ van, oprechtelyk verheugen."

Twee *Plaaten* van VINKELES vercieren dit Deel.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XVIIde Deel. Te Haarlem, by* Joh. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1797. *In gr. 4to. 534 bl.*

(Tweede Berigt.)

Had eene Maatschappye, van eene andere Inrigting dan TEYLER'S Godgeleerd Genootschap, over het Onderwerp, in dit XVII Deel behandeld, en 't geen wy, volgens onze toezegging (*), ter tweedemaale ter hand neemen, een Wedprys opgehangen, om dien toe te reiken aan den Schryver, die 't zelve cierlykst en treffendst behandelde, gewis de Verhandeling, die nu de *derde* plaatst bekleedt, zou de *eerste* geweest zyn.

Dit bleef door de Beoordeelaars niet onopgemerkt, die daarom, in hun Voorberigt, met een kort woord iets van elke Verhandeling zeggende, vermelden, „ dat de„ zelve in eenen meesterlyken styl en vol gevoels ge„ schreeven is." Zeker hebben zy, het verzegeld Briefje openende, op het zien van 's Schryvers Naam, Mr. RHYNVIS FEITH, zich niet verwonderd over den styl in deeze Verhandeling heerschende, daar deezes Mans bekwaamheid, om de pen in onze taal te voeren, uit veelvuldige Werken bekend is.

Naa, met den aanvange, een treffend tafereel geschetst te hebben van de gruwelen door *Staats-Godsdienst* gesticht by de *Romeinen*, en ook onder de *Christenen*, schryft de Heer FEITH: „Ik begryp dus zeer wel, dat de menschlie„ vende maar oppervlakkige Wysgeer, die den verheven „ maar eenvouwigen Godsdienst van Jesus niet anders kent „ dan onder die menigvuldige byvoegzelen of bekleedzelen, „ waar mede dan eens de valschlyk zo genaamde Wysbe„ geer-

(*) Zie hier boven, bl. 103.

„ geerte, dan eens de Kerklyke Heerschzugt en het Pries-
„ terbedrog, dan eens het dweepziek Bygeloof, dan eens de
„ ſpitsvindige Schoolgeleerdheid, dan eens de looze Staat-
„ kunde, denzelven van tyd tot tyd omhangen en beſmet
„ hebben, de groote Vraag: *Mag en behoort het Burger-*
„ *lyk Beſtuur eenigen Invloed uit te oefenen op zaaken van*
„ *den Godsdienst?* ontkennend kan beantwoorden; en, in
„ waarheid, ware 'er geen andere Godsdienst van Jeſus,
„ dan zo als hy in byzondere Landen door de Geestlyk-
„ heid verdorven, of tot eenen verſchillenden Staatsgods-
„ dienst is misvormd geworden, ik zou deeze uitſpraak
„ met een gerust hart byvallen.

„ Dan daar ik uit de natuur der zaak overtuigd ben,
„ en wie, die eenigzins over de byzondere Lotgevallen der
„ Volken, over de opkomst en ondergang der verſchillen-
„ de Ryken, over den den beurtlingſchen toeſtand der
„ Vryheid in ſommige gedeelten des Aardbodems, nage-
„ dacht heeft, is het niet met my eens, dat 'er geen maat-
„ ſchappyelyk Geluk, geen weezenlyke Volksvoorſpoed, en
„ vooral geene waare Vryheid, de grondſlag van die beide,
„ mogelyk zy zonder zeden, zal de waare Wysgeer, die zyn
„ Vaderland en het geluk des Menschdoms van harten be-
„ mint, altyd nog bovendien verzekerd moeten zyn, niet
„ ſlechts dat 'er goede zeden, zonder Godsdienſtige begrip-
„ pen, op den duur kunnen gevonden worden; maar teffens
„ dat de invloed dier begrippen, naar het voorſchrift der
„ Christelyke Leer, meer ſchade dan voordeel aan de ze-
„ den toebrenge, zal hy immer zyn zegel aan het ſtraks
„ gegeeven antwoord hangen. Zo hy integendeel over-
„ tuigd is, dat 'er nimmer zeden zyn kunnen, althans
„ zulke zuivere en geſtrenge zeden, als de waare Vry-
„ heid, zal ze immer onder een Volk beſtendig bloeien,
„ vereischt, zonder Godsdienst, zal hy zich altyd voor
„ den Godsdienst in 't algemeen verklaaren, en wat den
„ Christelyken Godsdienst in 't byzonder betreft, het zal
„ 'er op aankomen, in hoe verre dezelve de zeden meer
„ dan alle andere Godsdienſten in de hand werkt, om de
„ waarde van zynen invloed op de Vryheid, en het hier
„ uit voortvloeiend geluk eens Volks, te kunnen bepaalen.
„ Zien wy, om dit alles in het duidelykst daglicht te ſtel-
„ len, welke zeden 'er vereischt worden om de waare Vry-
„ heid onder een Volk te bewaaren; en dan welk een in-
„ vloed de Leer van Jeſus, naar het eenvoudig voorſchrift
„ van het Euangelie, op dezelve hebben moet."

Wy

Wy schreeven dit gedeelte af, om dat het den grondslag des geheelen volgenden Antwoords uitmaakt. Waar in de Schryver voorts opmerkt, dat de waare Vryheid onmooglyk onder een Volk bloeijen kan, wanneer zy op de Gelykheid niet gegrond *is.* Deeze Gelykheid nader bepaald en omschreeven hebbende, vermeldt hy verschei de edele hoedanigheden, aan dezelve eigen. Hier komen veele heerlyke trekken voor, die het ons spyt onafgeschreeven te moeten laaten; gelyk wy die ook moeten overslaan, welke ter ontvouwing strekken van de byzondere Deugden, die ten Volksgeluk by eene verlichte Gelykheid moeten plaats hebben; als Nyverheid, Arbeidzaamheid en wyze Spaarzaamheid; onbepaalde Eerlykheid, en verkleefdheid aan 't gegeeven woord; Menschliefde en Weldaadigheid. Het slot luidt: „ Ja, het zyn „ deeze deugden, in de eerste plaats, zonder welke men „ zich geene waare Gelykheid onder een Volk voor kan „ stellen. Of is het aan den eenen kant mogelyk, in „ den mensch zyne weezenlyke waarde, afgezonderd van „ alles wat geboorte en fortuin geeven kunnen, te er„ kennen, en hem teffens, by het gemis van deeze goe„ deren, tot gebrek, ellende, en de verlaaging zyner na„ tuur, de uitblussing zyner vermogens, die 'er gewoonlyk „ het gevolg van zyn, te doemen; aan den anderen kant, „ dat het behoeftige en gebreklydende gedeelte der Na„ tie belang by den voorspoed van het algemeen kan „ neemen, daar toch hun toestand in niets door verbe„ terd wordt? Men heeft gezien, hoe zeer aan de eene „ zyde overmaatige rykdommen, aan de andere ongeoorlofde armoede en gebrek, in alle landen, waar deeze „ doodlyke kenmerken zich ten zelfden tyde opdeeden, „ het algemeen belang voor louter persooneel eigenbelang „ en baatzugt deeden wyken, en welke grondslag blyft „ 'er voor de Gelykheid onder een Volk over, waar geen „ Esprit publicq meer heerscht, en enkel de ryken en „ vermogenden aan het welzyn des Vaderlands, of liever „ aan hun eigen welzyn, dat met het Vaderland verlooren „ zou gaan, verbonden zyn."

Hier op gaat de Heer FRITH over om aan te toonen, in welk een verband de Leer van JESUS, naar het eenvoudig voorschrift van het Euangelie, tot de Zeden en tot de Deugd staat, en welk Volksheil zy, eenmaal ter goeder trouwe in praktyk gebragt, vermeerderen, welke Volksrampen zy daadlyk vernietigen zou. Eene schets der

Christlyke Zedeleere wordt hier voorgehangen; en staat de Schryver vervolgens stil op de bedenking, dat de Vaderlandsliefde in 't Euangelie niet byzonder wordt aangepreezen. „ Onmogelyk," luidt zyne taal, „ kon de wyze „ Insteller van onzen Godsdienst met zulke onbepaalde „ oogmerken om algemeene menschlievenheid en welwil„ lendheid voor te staan en alom te verspreiden, en het „ menschdom zich onderling, over den geheelen aardbodem, „ als kinderen van denzelfden Vader te leeren beschou„ wen, die uitsluitende Liefde voor het Vaderland pre„ diken of aanbeveelen, die tot eeuwigduurenden scheids„ muur tusschen Volkeren en Volkeren verstrekt, en ten „ allen tyde zo veel menschenbloed gekost heeft. Ver„ blind door de looze drogredenen eener listige Staatkun„ de, die deeze Vaderlandsliefde zo listig aan haare oog„ merken wist dienstbaar te maaken, en altyd als de hoog„ ste deugd bewierooken deedt, heeft men het meer dan „ eens als eene beschuldiging tegen de Zedeleer van 't „ Euangelie ingebragt, dat dezelve 'er nergens in is aan„ bevolen, of zelfs onder het getal der deugden geplaatst „ wordt; en dus de grootste voortreffelykheid van de „ Leer van Jesus als een gebrek doen voorkomen, daar „ mindoorzienden over struikelen.

„ In de daad, voor zo verre de Vaderlandsliefde met „ het waare Patriottismus één is (*), vinden wy alle de „ deugden, die den echten Patriot uitmaaken, in het „ Euangelie ten sterksten aangepreezen: voor zo verre het „ daarentegen een vooroordeel, of, op zyn best, eene „ natuurlyke geneigdheid is, die den bewooner van Groen„ land even zeer voor zynen killen en onvruchtbaaren „ grond bezielt, als eertyds de weelderige Grieken voor „ de bloeiende en gelukkige valleien van Asiën, wordt „ het zeker nergens aangevuurd. De groote Vriend der „ menschen wist te wel, hoe ligt dit plantje (op zich „ zelven heilzaam, en tot geluk van het menschdom, dat „ in schoonheid en vruchtbaarheid van elkander hemels„ breed verschillende Landstreeken bewoonen moest, in 't

„ hart

(*) Waarin het onderscheid tusschen *Vaderlandsliefde* en *Patriottismus*, zo dikwyls met elkander verward, bestaat, toont de Schryver in eene Aanhaaling, voor ons te breed, doch die hier op nederkomt, dat de *Vaderlandsliefde* eene *natuurlyke neiging*, en het *Patriottismus* eene *Deugd* is.

„ hart geplaatst) door aankweeking in onkruid kon ont-
„ aarten, om het ergens als eene deugd byzonder aan te
„ beveelen. Het Menschdom, en geen byzonder Volk,
„ ten kosten der overigen, gelukkig te maaken, zie daar
„ het groote doel van Jesus. Alle byzondere betrekkin-
„ gen en pligten worden dus dubbel versterkt en be-
„ krachtigd, maar altyd ondergeschikt aan de grootere
„ pligten omtrent het geheele Menschdom. Op deeze
„ wyze geeft het Christendom aan het waare Patriottis-
„ mus zyne wezenlyke sterkte, maar weert van de on-
„ verlichte Vaderlandsliefde alles af wat haar tot een
„ geessel en ondergang van alle andere Volken zou kun-
„ nen maaken."

Ten naderen aandrange van den Invloed des Christlyken Godsdiensts op de Zeden en Deugden, toont de Verhandelaar, dat deszelfs voorschriften algemeen zyn, als mede dat ze uit bronnen afgeleid en door beweegredenen ondersteund worden, die hem boven de driften en valsche uitleggingen van het eigenbelang, boven de verzoekingen der ryke en vermogende ondeugd, verheffen, en tot zo veele Godsvereeringen maaken.

Voorts lost hy twee tegenwerpingen op. De eerste ontleend uit het zeggen van JESUS zelve, *dat zyn Koningryk niet van deeze wereld is.* —— De tweede, dat de Apostelen, op verscheide plaatzen, zelfs eene lydelyke gehoorzaamheid leeren aan Koningen en Overheden. Oplossingen, die veel schoons aan den dag leggen. —— Naa breeder wegens de beweegredenen gehandeld te hebben, luidt zyne taal: „ En thans durve ik veilig vraagen
„ aan ieder, die waarheid zoekt, en waar ze is dezelve
„ gevoelen kan, of hy van onze tyden iets goeds ver-
„ wacht voor de waare Vryheid en het Geluk des Mensch-
„ doms, dat 'er onafscheidelyk mede verknogt gaat, zon-
„ der den Invloed van den Christlyken Godsdienst? en
„ ik ben verzekerd, dat, zo hy aan den eenen kant in
„ aanmerking neemt, hoe het heilig vuur der Vryheid
„ (in tegenoverstelling van het Despotismus, dat enkel
„ met uitwendige daaden te doen heeft, en zich, zo lang
„ de slaaf gehoorzaamt, over deszelfs beginzelen en hart
„ niet bekommert,) slechts door zuivere handen en edele
„ harten onderhouden kan worden; en, aan de andere
„ zyde, dat men nimmer, dan in onze dagen, die opge-
„ klaarde denkbeelden over de waare Vryheid, zo als ze
„ op Gelykheid rust, en de Rechten van den Mensch

 „ ten

„ ten grondflag heeft, bezeten, nimmer Gemeenebesten
„ op deeze beginzelen heeft poogen te gronden; ik ben
„ verzekerd, zeg ik, dat hy, dit alles in aanmerking
„ neemende, deeze vraag met een ftellig Neen! beant-
„ woorden, en volkomen overtuigd zyn zal, dat, zonder
„ den Invloed van den Godsdienst van Jefus, ook de
„ beste poogingen nimmer tot ftand zullen komen; maar
„ het lot van duizend verbeteringen zullen ondergaan,
„ die, blinkende in de theorie, in de praktyk onuitvoe-
„ relyk worden bevonden."

Dit ftuk wordt vervolgens breeder beredeneerd; en vindt hy grond om uit te roepen: „ Waarlyk, als ik „ nadenk, wat de Godsdienst van Jefus, ook voor deeze „ aarde, voor den mensch, in alle zyne betrekkingen en „ behoeften, zou kunnen zyn, en ik de arme bedroogene „ Stervelingen dan zo angftig naar andere middelen, om „ gelukkig te worden, zie zwoegen, en hun verftand, als „ 't ware, uitputten om ze te vinden, dan zweeft altyd de „ beeldtenis eens ouden welfpreekenden Volkleeraars voor „ myne oogen, en ik roep hem onwillig na, *zy hebben „ den fpringader des leevendigen waters verlaaten, om „ zich zelven bakken uit te houwen, gebrooken bakken die „ geen water houden!*"

De kragtloosheid der Wetten, der beste Wetten, buiten den medewerkenden Invloed van den Christlyken Godsdienst, getoond hebbende, past hy dit alles nader op onze tyden en zeden toe; en komt tot dit befluit van zyn Antwoord op het eerfte Lid der Vraage, fchryvende: „ Ik „ mag dus, dunkt my, hetzelve met *Ja* beantwoorden. „ Ja, het Burgerlyk Beftuur, dat de verbetering van de „ Zeden des Volks voor het eerfte hoofddoel zyner zor- „ gen moet ftellen, mag en behoort ook op zaaken van „ den Godsdienst in te vloeien, als zynde het laatfte en „ eenigfte middel, althans voor onzen tyd, om het eerfte „ te bereiken."

Hier mede vindt de Burger FEITH zich tot het tweede Lid der Vraage gebragt, en betoont hy zich een Voorftander van Vryheid in Leerbegrippen; doch hoe het ten aanziene van de Zedekunde anders gelegen is. —— 't Welk hem meer bepaald doet handelen over de wyze op welke de Overheid of het Burgerlyk Beftuur op het door hem bepaald zedelyk gedeelte van den Christlyken Godsdienst invloed zal hebben.

Zyne Grondftelling is, de *Nederlandfche Maatfchappy* blyft

blyft een *Christlyke Maatſchappy;* en ſtaat de Christlyke Zedekunde met eenige algemeene waarheden, door alle Christenen beleden, in verband; waar uit hy afleidt, dat het Burgerlyk Beſtuur te zorgen hebbe, dat 'er een openbaare Godsdienst zy; omtrent welke zorge hy de noodige bepaalingen opgeeft; bepaalingen, van dien aart, dat, zyns oordeels, zulk een invloeijen op de algemeene zaak van den Christlyken Godsdienst tegen de Vryheid niet aanloopt. Wy treffen hier een kenſchets aan van *twee ſoorten van Patriotten*, die aller ernſtig overweegen verdient; als mede eene uitweiding, ingericht tegen de zodanigen, die vraagen: „ wat komt hier Godsdienst, wat komt hier „ Deugd, in aanmerking?" — Overtuigd betoont zich de Schryver, dat de Christlyke Godsdienst den menschlyken byſtand niet noodig heeft, in dien zin als de Staatkunde denzelven tot hier toe beweezen heeft, en voor zich zelven in 't geheel niet. Gaarne ſchreeven wy 's Schryvers ſchoone gedagten hier af; doch wy worden ongemerkt breed.

Voor het Godsdienſtig Onderwys wil hy zorg gedraagen hebben; en dat ook het Burgerlyk Beſtuur op het Volks-Onderwys in den Godsdienst op de Schoolen invloeije; de wyze, op welke, bepaalt hy nader; en veel verſchillende van de thans gebruiklyke handelwyze.

By de meer lynrechte, voegt de Burger FEITH andere meer algemeene Aanmerkingen. Dan zyn geheel Antwoord op de ſtelling, dat hy voor de *Nederlanders* als *Christenen* ſchreef, gegrond zynde, beklaagt hy zich vergeefsch werk gedaan te hebben, nu niet alleen de Kerk van den Staat te eenemaal was afgeſcheiden; waar mede hy het ten vollen eens is; maar dat het ook geen noodzaaklyk vereischte meer is tot het Ambt van Overheid, dat iemand de Christlyke Openbaaring aanneeme en belyde. 't Welk hem een zeer ernſtig beſluit afperst.

De Schryver deezer Verhandelinge heeft, op daar toe bekomene vryheid, nog eenige Bylagen aan dezelve toegevoegd, meest ter nader ſtaavinge dienende van 't geen in het ſchoone Stuk zelve voorkomt.

Eindelyk treffen wy in dit Boekdeel nog aan, de Beantwoording der zelfde Vraage, door den Leeraar der *Remonſtrantschgezinde Christenen* te *Leyden*, CORNELIUS ROGGE, in welke de Beoordeelaars, naar luid des Voorberigts, zo veel genoegen vonden, dat zy beſlooten dezelve aan de voorige toe te voegen. Wy hebben dit, in

vergelyking met de voorige, kleine Vertoog geleezen, met veel genoegen geleezen: wyze van voordragt en behandeling verfchilden zo veel van de voorige, dat zulks de zatheid, welke men anderzins door eenzelvigheid krygt, verbande.

De hoofdpunten, waartoe de Burger ROGGE zich bepaalt, zyn: —— *De Regten van het Beftuur omtrent den Godsdienst.* —— *De Verpligting van het Beftuur omtrent den Godsdienst.* —— En voorts *de Bepaaling van den Invloed van het Beftuur op den Godsdienst*, welke volgt naa de opgave der gronden voor een *ftellig* en *ontkennend* Antwoord.

Eenige Stellingen, die door beide de Partyen volmondig erkend worden, vermeld hebbende, fchryft hy deeze waarheden ten grondflage zyns Antwoords te neder: „ Het Beftuur befchermt allen Godsdienst, en handhaaft „ denzelven by zyne Vryheid —— het zoekt denzelven „ te bevorderen, zonder de rechten des Geweetens te be- „ ledigen — het waakt voor de orde, rust en veiligheid „ der Maatfchappy; en vindt hier in alleen de gren- „ zen die aan de Godsdienftige Vryheid paalen ftel- „ len.

„ En nu mogen wy ons geregtigd oordeelen, om op de „ voorgeftelde Vraag ten antwoord te geeven: *Het Bur-* „ *gerlyk Beftuur heeft noch recht, noch verpligting, om* „ *eenen rechtftreeks verpligtenden Invloed op zaaken van* „ *Godsdienst uit te oefenen, die verder gaat dan tot de be-* „ *fcherming van elks vryheid in denzelven;* en deeze wé- „ der gaat niet verder dan tot de handhaaving van de „ openbaare rust en orde der Maatfchappy."

Dan voorheen den Invloed in een *rechtftreekfchen* en *zydelingfchen* onderfcheiden hebbende, komt de Burger ROGGE, naa eenige redenkaveling op voorheen gelegde gronden fteunende, tot het Befluit: „ *Dat het Beftuur* „ *zelfs* GEENEN ZYDELINGSCHEN INVLOED *mag of be-* „ *hoort uit te oefenen op zaaken van den Godsdienst,* „ *die* AAN DENZELVEN EENIGE WYZIGING KAN GEE- „ VEN."

Naa deeze in veeler ooren zeker harde uitfpraake, laat de Schryver volgen: „ Thans dunkt my hoor ik den be- „ kommerden Godsdienstvriend, die zich by eenen Gods- „ dienst, aan zyne eigene befcherming overgelaaten, daad- „ lyk reeds het diepst verval van denzelven voorftelt, „ met eene angstvallige vreeze vraagen, is 'er niet eenige

„ ge-

„ genade, niet eenig voorregt meer voor den Godsdienst? Zo „ hy al, als een pas mondige Wees, in de wyde waereld „ moet gezonden, en aan alle voogdy onttrokken wor- „ den — zo hy zichzelven moet beschermen tegen aanval- „ len van baldaadigen, en door eigen verdiensten de gunst „ der braaven tot zich trekken, — zou het Bestuur niet „ eenig onmerkbaar toezicht op hem mogen hebben, die „ het hem gemaklyker maakt, om zich in de gunst der me- „ nigte in te dringen, en in dezelve te blyven?

„ Schep moed, myn Vriend! ja, het Bestuur *mag* en „ *behoort* allen Invloed op zaaken van den Godsdienst te „ oefenen, die de rechten des Geweetens niet beledigt, of „ aan deszelfs zuiverheid niet schadelyk is. Onder deeze „ voorwaarde, mag en behoort het alle middelen te be- „ zigen, om den geest van Godsdienstigheid aan te moe- „ digen, en algemeen te doen heerschen; door zelf een „ voorbeeld van zodanige gezindheden te geeven, door in „ zyne eigene handelwyze den weldaadigen Invloed van „ Godsdienst op goede Zeden te betoonen —— door „ den geest van Godsdienstigheid te onderhouden. —— „ Eindelyk zal het voor den geest van zuivere werkzaa- „ me Godsdienstigheid het best zorgen, door het ryk der „ deugd en waarheid, zo ver mogelyk, uit te breiden. „ Kunsten, Weetenschappen, Geleerdheid en Verlichting, „ Burgerdeugd en goede Zeden aan te kweeken, te be- „ moedigen, door gepaste verordeningen en inrichtingen; „ dit is een der duurste pligten van het Bestuur, en deeze „ weg geleidt lynrecht tot den Tempel van zuiveren Gods- „ dienst. Hier voor staan ons borg de geschiedenissen van „ alle eeuwen. Naar maate een Volk dommer en zeden- „ loozer is, naar maate is het bygelooviger, dweepzugti- „ ger, en van den waaren Godsdienst, die met de uit- „ spraaken eener geoefende Rede overeenstemt, verder „ verwyderd."

Dus hebben wy in twee Berigten een genoegzaam verslag gegeeven van deezen Bundel der *Teylериaansche* Verhandelingen, die ook met een *afzonderlyken Tytel*, als een Werk op zichzelve staande, te bekomen is, voor de zodanigen, die zich alle de Deelen niet verkiezen aan te schaffen; en is het, om het te ligter verkrygbaar te maaken, op eenen zeer laagen Prys gesteld.

Leerredenen over Gods Deugden, door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. Eerste Deel. Te Amsteldam en Arnhem, by* M. de Bruyn *en* J. Troost, 1797. *In gr.* 8*vo.* 330 *bl.*

Het bevallig licht, waarin de Eerw. KIST zich onlangs vertoonde, in zynen pennestryd met den Eerw. BROUWER, zal veelen een gunstig vooroordeel ten opzigte deezer Leerredenen inboezemen. Rykdom des onderwerps, aan de eene zyde, genoegzaame toerusting ter behandelinge van dat onderwerp, aan den anderen kant, ziet daar de noodige vereischten tot een nuttig en leezenswaardig Boek. Wy twyfelen niet, of de meesten, naa het doorleezen deezer Leerredenen, zullen met ons van gevoelen zyn, dat de Eerw. KIST aan de verwagting, van hem opgevat, voldaan heeft. In zyn Voorberigt doet hy verslag van de wyze, op welke hy zyne taak volvoerd heeft. Zyn hoofddoel was, Gods Volmaaktheden *populair* en *praktikaal* te behandelen. Door het eerste verstaat KIST eene manier, naar de vatbaarheid van ongeoeffenden berekend, vermydende alle fynuitgeplozene, overnatuurkundige redekavelingen, en alleen zodanige bewyzen aanvoerende, die als onder de zinnen vallen, en door een ieder, die zyn gezond verstand heeft, gemaklyk kunnen begrepen worden; voorts eene natuurlyke orde in agt neemende, die zonder moeite kan gevolgd worden; en zo veel mogelyk eene taal gebruikende, welke men in het gemeene leeven spreekt, en die dus ook voor onbedrevenen verstaanbaar is. Uit alle 't welk blykt, dat *populair* te spreeken (zo als KIST zich uitdrukt) „ zeer ver af is van „ onbeschaafd te spreken, of zich tot gemeene, wanvoegelyke en laffe uitdrukkingen en spreekwyzen te verlagen, „ die met het eerwaardige van den Godsdienst, en de „ deftigheid van den Predikstoel, ten eenenmaal onbestaanbaar zyn." Uit het ander doelwit, het *praktikaale* naamelyk, om de kennis der Godlyke Volmaaktheden ter verbeteringe van het hart te doen dienen, geeft de Eerw. KIST reden, waarom hy, met agterlaating van eenige minder bevattelyke, alleen zodanige eigenschappen ter zyner behandelinge heeft gekozen, welke tot het gemelde heilzaam oogmerk konden dienen, met agterlaating van de zulken, die minder geschikte onderwerpen zyn voor den

den Predikſtoel. Hierop volgen nog eenige korte bedenkingen over het aanbelang van het rechte verſtand der Godlyke Volmaaktheden, als kunnende 'er, zonder eene rechte kennis van God, geen redelyke Godsdienst gevonden worden.

Een tiental Leerredenen bevat dit Eerſte Deel, welke van een gelyk getal, in een Tweede Deel, zullen gevolgd worden. De onderwerpen, hier behandeld, zyn de volgende: *Gods Geestelyk beſtaan* —— *Alwetendheid* —— *Wysheid in de Natuur* —— *Wysheid in de Voorzienigheid* —— *Wysheid in de Voorzienigheid verdedigd* —— *Wysheid in den Dood van Jeſus Christus* —— *Wysheid in de Schikkingen en Leidingen van zyne Genade* —— *Heiligheid* —— *Liefde* —— *Lankmoedigheid.* Alle deeze onderwerpen, immers verre de meeste, worden hier behandeld op eene wyze, aan het aangekondigde doelwit volkomen beantwoordende. Leering en ſtigting gaan hand aan hand gepaard; wordende het geheel nog veraangenaamd door deftigheid en klaarheid van ſtyl, de zaak zelve en den Predikſtoel waardig. Weshalven wy, met volle ruimte, des Eerw. KIST's geſchrift, als een nuttig Leesboek, onzen Landgenooten, van allerlei Godsdienſtige gezinten, mogen aanpryzen.

Het menigvuldig ſchoone, dat wy ginds en elders aantreffen, maakt ons bykans verlegen in het doen eener keuze, om iets ter proeve voor te draagen. Het Boek doorloopende, valt ons oog op het tafereel, dat de Eerw. KIST van de Godlyke Liefde maalt —— een uitgewerkt, verrukkend tafereel, 't welk ons, zo wel van het gevoelig hart, als van het geoeffend verſtand en bondig oordeel, des voortreffelyken Leeraars, de gunſtigſte gedagten hadt doen opvatten. Naa alvoorens, in de Inleiding deezer ſchoone Leerrede, eenige algemeene aanmerkingen te hebben voorafgezonden, treedt KIST ter overweeginge van de weldaaden, die God ons in de Natuur en in de Genade heeft bewezen. Eenige weldaaden, den menſche naar het lichaam geſchonken, hebbende opgenoemd, vervolgt de Redenaar aldus: „ Dan, niet alleen ſpannen hemel en aarde zamen tot de welvaart van den „ mensch, de beſchouwing daarenboven der ſchone, der „ bevallige natuur, verſchaft ons de grootſte genoegens. „ —— Genoegens, die bedorvene harten niet kennen, die „ de ongevoelige onoplettendheid achteloos verſmaadt, —— „ genoegens echter, die voor elk openſtaan, die onze ziel

„ ver-

„ verheffen, die waarlyk groot, edel, en voor den ver-
„ heven mensch geſchikt zyn. Beminnen wy niet alles,
„ wat ſchoon, wat evenredig, wat verheven, wat prach-
„ tig is? En waar is meer pracht, meer orde, meer
„ ſchoonheid, dan in de ſchepping van den Onëindigen?
„ Staarden onze oogen immer op eenig deel van het
„ geſchapene, dat niet de duidelykſte blyken droeg van
„ den alwyzen, algoeden, almagtigen, majeſtueuzen Ma-
„ ker? Het zy wy de onnagaanbare verſcheidenheid der
„ voorwerpen, die ons omringen, en echter de volmaakt-
„ ſte overëenſtemming van alles, de oogmerken van ieder
„ deel, de bedoeling van het geringſte ſchepzel, den ein-
„ delozen keten van al het geſchapene immer gade ſloe-
„ gen; het zy wy ons tot het ryk der planten begaven,
„ hunne ontelbare ſoorten, hunne grote nuttigheden be-
„ zeſten, of met verrukking ſtaarden op de ſchoonheid
„ der bloemen, op het weefzel van een blad; het zy wy
„ de talloze geſlagten der dieren, de verſcheidenheid hun-
„ ner driften, hunner wapenen, hunner vermogens be-
„ ſchouwden, hen zagen deelen in de goedheid van
„ den Schepper, de fraaiheid hunner gedaantens bewon-
„ derden, of in het ſtrelend gezang van talloze vogelen
„ ons verlustigden, of verſtomden voor het maakzel van
„ den geringſten worm: wat gedeelte der ſchepping werd
„ immer het voorwerp onzer beſchouwing, dat onze ziel
„ niet verhief, dat ons geene grootſche denkbeelden in-
„ boezemde, ons niet deed opklimmen tot den Onëindi-
„ gen, en in de beſchouwing der heerlyke deugden van
„ dat verheven Wezen het gevoeligst vermaak deed ge-
„ nieten? —— M: H:! wanneer wy den opgaanden
„ dageraad de ſchemeringen van den nacht zien verdry-
„ ven, wanneer wy den vorſtelyken hemel met gouden
„ majeſteit zien pralen, en dan de zon met glansryke
„ pracht te voorſchyn treedt, als een bruidegom uit
„ zyne ſlaapkamer, vrolyk als een held, om het pad te
„ lopen, wanneer wy ons dan verheffen tot dien God,
„ die voor de zon eene tent heeft geſteld, tot die ma-
„ jeſteit, die zich met het licht bedekt, als met een
„ kleed; —— of, wanneer de vrolyke natuur voor ons
„ de verrukkendſte toneelen ontſluit; wanneer wy hier
„ de groenende velden beſchouwen, bedekt met grazen-
„ de kudden, daar de vruchtbare akkers met het gol-
„ vend koorn zien pralen, daar ons verfriſchen in de
„ koele ſchaduw van lommerryke boſchen, of met eer-

„ bied

„ bied ſtaren op eenen ſtatigen berg, of op de uitgebrei-
„ de vlakte van den onmeetbaren oceaan, en wy dan
„ opklimmen tot Hem, wiens milde hand alles adem, al-
„ les leven geeft, tot Hem, die de bergen weegt in eene
„ weegſchaal, die de wateren met zyn vuist heeft ge-
„ meten; —— of, wanneer duisternis den aardbodem
„ bedekt, en alles rondöm ons ſomber en ſtatig is,
„ wanneer wy dan in ſtille eenzaamheid onze oogen op-
„ heffen naa den plegtigen hemel, bezaaid met het tal-
„ loze heir van flonkerende ſtarren, wanneer wy dan,
„ door dit zielverheffend toneel geheel verrukt, aan onze
„ verbeelding bot vieren, en wy dan, ons in de verba-
„ zende uitgebreidheid van het heeläl geheel verliezende,
„ al het grote, al het majeſtueuze, bezeffen van dien
„ God, die van de hemelen met eene ſpan de maat heeft
„ genomen: —— Wat gevoelen dan onze harten? Zyn
„ er dan edeler genoegens voor den redelyken mensch?
„ Moeten wy dan de weldadigheid van den Schepper,
„ die ons dezelve gaf, niet erkennen? En is het niet deze
„ gedachte, die zich met alle onze overdenkingen ver-
„ mengt: *God is Liefde?*"

Verſcheiden andere, in hunne ſoort, even fraaije trekken, zouden wy, uit deeze Leerrede, kunnen aanvoeren; doch ons beſtek verbiedt het. 't Geen de Eerw. KIST voordraagt, aangaande Gods Wysheid in de Natuur, in de Voorzienigheid, en in den Dood van Christus, levert niet minder treffende proeven uit van 's Mans oordeelkunde, in het uitkiezen van byzonderheden uit den grooten voorraad, en van zyne bekwaamheid om dezelve in een bevattelyk licht voor te draagen. Zo als een eerlyk Man betaamt, blyft KIST, in de laatstgemelde byzonderheid, de oogmerken en de gevolgen van den Dood van CHRISTUS, getrouw aan het zamenſtelzel van het Kerkgenootſchap, welk hy tot een ſieraad verſtrekt; terwyl hy tevens zyne gevoelens voordraagt met de beſcheidenheid, zo hoogstbetaamende aan den belyder van het Euangelium des Vredes, die, daarenboven, edelmoedig genoeg is om te erkennen, dat in het gevoelen, welk hy verdeedigt, verborgenheden zich vertoonen, voor welke het menſchelyk verſtand zuft. Tot ſlot zullen wy hier nog overſchryven, hoedanig een denkbeeld, naar de meening van den Eerw. KIST, men zich aangaande de Verzoening door den Kruisdood van CHRISTUS hebbe te vormen. „ Wy
„ moeten (dus ſchryft hy) ver af zyn van te denken, dat
„ God,

„ God, om het zo uit te drukken, te voren bezield was
„ met wraak, toorn, en eene begeerte om ons zondaren
„ ongelukkig te maken; maar dat deze driften gestild en
„ tot bedaren zouden gebragt zyn door het bloed der
„ verzoening. Van het volmaaktste Wezen zyn alle
„ aandoeningen, en alle menschelyke zwakheden, onëindig
„ ver verwyderd. —— Maar de zaak is deze: God is de
„ liefde zelve. Hy is uit zich zelven tot barmhartigheid
„ en vergeving genegen. Alleen hy moest barmhartig
„ zyn op eene wys, die niet aanliep tegen zyne wysheid,
„ heiligheid en regtvaardigheid. Zou het gezag der wet-
„ ten, en de orde in de zedelyke waereld blyven, zo
„ kon de zonde niet vergeven worden zonder betoning
„ van straf, zonder betoning van de Goddelyke afkeuring
„ door lyden. Daartoe nu stierf Jezus aan het kruis,
„ tot eene openbare betoning van Gods regtvaardigheid,
„ op dat Hy door dit middel barmhartig zou kunnen we-
„ zen, zonder op te houden regtvaardig te zyn. ——
„ Paulus zelve geeft ons van dit stuk dit denkbeeld, Rom.
„ III: 25, 26, waar wy lezen, *dat God Christus Jezus*
„ *heeft voorgesteld tot eene betoning van zyne regtvaardig-*
„ *heid, op dat Hy regtvaardig zy, en regtvaardigende de*
„ *genen, die in het geloof van Jezus zyn.* Dat is: God
„ heeft Christus Jezus doen sterven voor de zonda-
„ ren, en in Hem ten toon gespreid, hoe groot zyne
„ regtvaardigheid, en zyn afkeer van de zonde zy, op
„ dat Hy, dus doende, blyke regtvaardig te blyven, ten
„ zelfden tyde dat Hy zondige menschen, die in Christus
„ geloven, van de straf onthest." Omtrent deeze opvatting van 's Apostels woorden zullen wy geene aanmerkingen in 't midden brengen. De zulken onzer Leezeren, die in de hedendaagsche Uitlegkunde bedreven zyn, weeten, dat zommigen die woorden opgevat hebben in eenen zin, door welken het denkbeeld van strafvergelding geheel wordt uitgesloten. Doch ons plan gedoogt niet, hier over uit te weiden: weshalven wy onze aankondiging eindigen, met de betuiging van ons verlangen na het vervolg deezer Leerredenen, en eene ernstige aanpryzing derzelve aan de zulken onzer Leezeren, die, aangaande de allergewigtigste onderwerpen, verlichting des verstands en verbetering van het hart verlangen.

Leerredenen voor den Landman, door BERNARDUS MEULMAN, *Predicant tot den Hardenberg in Overyssel. Te Zwolle, by* J. de Vri, 1797. *In 8vo. 46 bl.*

Het is, in de daad, een nuttig werk, den gemeenen man, inzonderheid ook Landlieden, met opzicht tot hunne voornaamste aangelegenheden en plichten, voor te lichten, en, zoo een goed oogmerk alleen genoeg is, om waarde aan alle daarhenen strekkende poogingen toe te kennen, en 'er weezenlyk nut van te verwachten, dan zou ongetwyfeld ook de Eerw. MEULMAN, die het zyne tot zoodanig einde mede heeft willen toebrengen, nog wel aanmoediging vinden, om op deze twee Leerredenen voor den Landman, die *opwekkingen tot naarstigheid* en *tot den openbaaren Godsdienst* bevatten, nog meer dergelyken in druk te laaten volgen. Wy voor ons zouden den man raaden, om het by het uitspreeken van alle dergelyke Leerredenen te laaten.

Werken van het Genootschap, ter bevordering van waaren Godsdienst, Deugd, Kunst en Wetenschap, opgericht in de Bataafsche Republiek. Iste Deels 1ste Stuk. Te Grave, by A. van Dieren, 1797. *In gr. 8vo. 20 vellen druks.*

Men kent reeds door veel beloovende uitnodigingen, in het Hollandsch, Fransch, Engelsch en Hoogduitsch, door geheel Europa verspreid, als ook door verscheiden berichten en advertentien, in verschillende Journaalen en Dagbladen, zoo hier te lande, als elders, geplaatst, het verheven doel, welk zich dit onlangs opgericht Genootschap, ter bevordering van waaren Godsdienst, Deugd, Kunst en Wetenschap, heeft voorgesteld. Men beoogt niets minder, dan het Menschdom van de kluisters van bedrog en bygeloof, waaronder het reeds lang gezucht heeft, te ontheffen, en tot den dienst van den eenigen waaren God, den Schepper van 't Heelal, te rug te brengen; het Opperwezen, op eene zuivere en pligtmaatige wyze, te doen eerbiedigen, en het Menschdom zoo verlicht en gelukkig te maaken, als men zal kunnen: poogingen, waaromtrent de Leden der directie zelve, by de uitgave van dit eerste Deels eerste Stuk, zich in de

Voor-

Voorrede dus uitdrukken, *poogingen (wy durven het zeggen, omdat men het ons van alle oorden toeroept) zoo edel, zoo algemeen heilzaam, zoo Godvereerend, zoo menschlievend, als 'er door eene Maatschappy in het werk kunnen gesteld worden.* Het heeft echter niet ontbrooken aan verlichte beminnaars van Wetenschappen en Godsdienst, en regtschapene menschenvrienden, die, met min of meer huivering, de vruchten van dezen arbeid hebben te gemoet gezien. Men heeft gevreesd, dat deze poogingen daarheen zullen strekken, om het menschelyk verstand, eer het daarvoor ryp en 'er bevoegd toe is, met heete drift te vervoeren tot ontydige onderneemingen, die niet zelden, wel verre van uit te loopen tot heil van het menschdom, bevonden worden algemeene verwarringen, en bykans onherstelbaare nadeelen voor de Weetenschappen en goede Zeden, na zich te sleepen. Men heeft zich zelfs bekommerd, of niet welligt, onder het voorgeeven van alle verbasteringen van den waaren Godsdienst, door priesterlist en door de macht van den troon, te ontdekken, en het menschdom omtrent deszelfs gewigtigste belangen beter te verlichten, een toeloeg schuile, om het gezag van den geopenbaarden Godsdienst te verzwakken, en van het Christendom of niets, of alleenlyk eene verbeterde Zedenleer, te laaten overblyven.

Wy voor ons zyn, en ten dezen aanzien, en met opzicht tot den geheelen aanleg van het veel omvattend plan dezer nieuwe Maatschappy, door dit eerste voortbrengsel haarer werkzaamheden nog te weinig verlicht, om ons de beoordeeling aan te maatigen over een Werk, dat nog in de geboorte is, en waarvan, zoo als Directeuren zelve zeggen, de cirkel te groot en in te veel stukken verdeeld is, dan dat men dien, door de stof van één Stukjen, heeft kunnen vervullen. Wy zullen ons overzulks, terwyl wy liefst het beste van deze onderneeming hoopen, met eene korte opgave van den inhoud van dit Boekdeel voor als nog vergenoegen.

Die 'er begeerig naar is, kan een aantal deelneemers in dit Genootschap, uit eene naamlyst van honoraire, hoofd- en medewerkende Leden, en Leden van verdiensten, die aan 't hoofd van dit eerste Deels eerste Stuk geplaatst is, leeren kennen. Men vindt daarin vervolgends twaalf grootere en kleinere Verhandelingen, die 'er het voornaamste deel van uitmaaken. Met elk derzelven, gelyk ook vervolgends by elk nieuw onderwerp, begint telkens een nieuwe

we telling van bladzyden, die 't gemakkelyk gebruik van dit Werk, voor hun, die gewoon zyn onder het leezen aanteekeningen te maaken, niet zeer bevordert.

Vooraf gaat een fraai Latynsch Dichtstukjen van den in dat vak zeer bedreevenen Mr. J. H. HOEUFFT, *aan de Rede*, en het zelfde, in het Nederduitsch van verre gevolgd door D. S. G. V. Daarop volgt een korte aanspraak van H. HENSUMA aan de Grondleggers en Bestuurders van het Genootschap, die met deze onderneeming zoo zeer is ingenomen, dat hy niet alleen den naauwen kring van zyn Vaderland, maar gantsch Europa, ja in derzelver gevolgen den geheelen bewoonden Aardkloot, daarmede durft geluk wenschen. —— Een stukjen van 14 bladz. door PETRONELLA MOENS, dat ten opschrift heeft: *zonder waaren Godsdienst bestaat geen Geluk.* Een betoog van het naauw verband tusschen den Godsdienst en 't Geluk der menschen, of aanwyzing van byzondere voordeelen, die uit de beoeffening van den Godsdienst voortvloeien, moet men hier niet zoeken; maar eene door fraaiheid van styl inneemende verheffing van den alleen waaren Natuurlyken Godsdienst, dien de menschen zelve uitgevonden, doch daarna verbasterd hebben, die wel door Christus hersteld, maar naderhand wederom op de schandelykste wys misvormd is, en zich nu eerst in het waare licht begint te vertoonen, het geen alle onze Natuurgenooten met verrukkende blydschap behooren toe te juichen. —— *Simonides*, of *gedachten over God en Godsdienst*, door W. SERVAAS, M. D. Een onvolledig stuk, dat zeer uitvoerig schynt te zullen worden. Dit eerste gedeelte vervult alleen 64 bladz. en bevat eene ontwikkeling der gronden van een redelyk praktikaal geloof aan God en de Goddelyke volmaaktheden, in den trant der Kantiaansche Philosophie. —— *Wysgeerige beschouwingen van den mensch in Maatschappy*, door C. ZILLESEN, in 48 bl. De Schryver, die zich, in verscheide Schriften, betrekkelyk de politieke gebeurtenissen van onzen tyd, veel moeite gegeeven heeft, om zyne Landgenooten voor te lichten, beyvert zich ook, in deze beschouwingen, met allen ernst, om Vorsten en Volken op den Godsdienst, en op de plichten der menschelykheid en gerechtigheid, oplettend te maaken, de verregaande afwykingen van het regtmaatig gebruik der oorspronkelyke vryheid aan te wyzen, ieder zyne waarde, rechten en plichten te leeren kennen, en daardoor, ware het mogelyk, tot een ruimer

 deel-

deelgenootschap van het goede dezes leevens, en bestendig genot van de waare vryheid, gelykheid, en oprechte broederschap met alle Volken, elk onder zyne regeering, op te leiden. —— *Tafereel van de rampen des Oorlogs en de zaligheden van den Vrede*, door P. MOENS, 27 bl. Ook 't zelfde in 't Fransch door een ongenoemden, die den lof van dit uitmuntend tafereel in deze regels aan de Dichteresse *P. Moens*, naar verdiensten, schetst:

De zinnen vinden, in uw' taal,
't Aandoenlykst vergenoegen:
Gy schenkt aan 't hart het best onthaal,
't Geen kunde aan kunst kan voegen.
Men ziet 't tafreel van kryg en vreê
Op 't krachtigst door u praalen;
't Gevoel der smarten deelt gy meê
Aan all' wie adem haalen;
't Gehoor van 't bulderend kanon,
't Gekerm klinkt elk in de ooren; ——
Na dat de vrede-zon begon
Aan d'oosterkim te glooren,
Proeft men door u de zoetigheid
Van 't vruchtbaar heil des levens;
Naar 't bloemryk veld door u geleid,
Riekt men de roosjes tevens!

Men zal inzonderheid den bygevoegden *Lofzang des Vredes*, in rymelooze verzen, met zoodanig vergenoegen leezen. —— *Verhandeling over de drieërleie wezensbepaalingen van den Mensch, en zyne daaruit vloeiende rechten van Gelykheid en Vryheid*, door Mr. F. A. VAN DER MARCK. Wederom een incompleet stuk, dat niet meer dan 28 bl. bevat. De Autheur beschouwt den mensch, als een redemagtig wezen, als een inboorling van 't heelal, en als een schepsel van God. Dit brengt hem tot de overweeging der leer van de Gelykheid en Vryheid der menschen-rechten, waarvan wy de voorstelling veel te ingewikkeld gevonden hebben, om 'er te dezer plaats een breeder verslag van te kunnen geeven. — *Twee kleine stukjens*, waarvan het eene *eene bespiegeling van de Lente*, het andere *eene beschouwing der Natuur in den Morgenstond*, behelst. —— Eindelyk *eene* lezenswaardige *beschouwing van de nadeelen, welke uit de vervoering der oude en aanmerkingwaardige Gedenkstukken van Rome, enz. naar Parys kunnen geboren worden. Door een beminnaar*

naar van Kunsten en Wetenschappen. Wy erinneren ons onlangs een dergelyk stuk in de *Esprit des Journaux*, en ten deele ook in andere Vaderlandsche Maandwerken, aangetroffen te hebben. —— In het *Mengelwerk* heeft men op 8 bladz. 1. Een Bericht van eene nieuwe en gemakkelyke wyze van Luchtzuivering in vertrekken en vergaderingszaalen, door Dr. M. VAN MARUM, in 't Nederduitsch en Fransch. 2. Over de lofwaardige poogingen van de Maatschappy tot redding van Drenkelingen, te Amsterdam. 3. Over de koude en warme Winters. 4 Iets over den Waterval van Niagara. 5. Over een onlangs ontdekt Monument. 6. Bericht van Antiken en Schilderyen, welke, behalven de reeds gevorderde Kunststukken, van Rome naar Parys staan overgevoerd te worden. —— Eindelyk worden nog 40 bladz. gevuld met een aantal beoordeelingen, zoo van oorspronkelyke als in het Nederduitsch overgebragte Werken, waarvan eenige, ook in andere taalen, naar het Hollandsch, gerecenseerd zyn; als ook beknopte beoordeelingen van merkwaardige buitenlandsche, Hoogduitsche, Fransche en Engelsche Schriften, enz.

Uitgezochte Genees- en Heelkundige Mengelschriften, of Verhandelingen over gewigtige onderwerpen dier Weetenschap en Handkunst; meerendeels door merkwaardige voorbeelden opgehelderd en bevestigd, met drie Afbeeldingen. Door JACOB VAN DER HAAR. *IIde Deel. Te Amsterdam, by* J. B. Elwe, 1797. *In gr.* 8vo. 216 *bl.*

Dit Tweede Deel der *Mengelschriften* (*) van den beroemden en kundigen VAN DER HAAR, welk Werk tot ons leedwezen hier mede een einde neemt, loopt van de XIII tot de XXVste Afdeelingen, en bevat dus Dertien Verhandelingen, meerendeels loopende over zaaken van veel aanbelang. In de eerste plaats wordt hier gehandeld over het nut van een voorbereidend aansluitend Verband, tot de Konstbewerking der Haazelip, strekkende tot bewys, dat zodanig een verband, drie of meer weeken vóór de

(*) Zie, wegens het Eerste Deel, onze *Lett.* voor 1797, bl. 340.

de konstbewerking aangelegd, het beste middel moge gerekend worden, om dezelve wel te doen gelukken, de losscheuring na de vereeniging van de lippen der wonde te beletten, en, indien zodanig een ongeluk was gebeurd, eene nieuwe konstbewerking zeker te doen gelukken. Ook bewyst de Schryver, met voorbeelden, dat zodanig een sluitend verband het geschiktste middel is, om de in gecompliceerde Haazemonden vaneen wykende Bovenkaaks- en Verhemeltebeenderen tot elkanderen te doen komen.

Het volgend Hoofddeel bevat des Schryvers uitvoerige en bekende Verhandeling over de Zakwaterzucht der Vrouwelyke Eijernesten, tot welke ook de volgende met eene *Plaat* opgehelderde Afdeeling haare betrekking heeft.

Hier op gaat de Schryver over tot de beschryving van een Werktuig tot het afbinden der Slymproppen in de Baarmoeder en in de Keel, 't geen wy, om dat het zonder de Afbeelding niet verstaanbaar zoude zyn, thans met stilzwygen voorbygaan; gelyk ook het volgend uitvoerig Vertoog van den Schryver, over het schadelyke van het ontydig afhaalen der Nageboorte, om dat dit Stukje, ook afzonderlyk uitgegeeven, reeds door ons met den welverdienden lof is aangekondigd.

In de Achttiende Afdeeling geeft de Schryver een bericht aangaande vier groote sponswyze uitwassen en gezwellen, gelukkig van den Neus weggenomen, het geen de Schryver zeer spoedig en zonder eene aanmerkelyke bloeding volbragt, schoon de gezwellen, te zamen genomen, ruim een pond burgerlyk gewigt bedroegen. De Schryver merkt teffens aan, dat dit ongemak doorgaans by het mannelyk geslagt plaats heeft, en meestal door middel van het aanraaken met Geest van Zeezout kan geneezen worden.

Het volgend Vertoog bevat des Schryvers gedagten en aanmerkingen over het niet besmettelyke van den Roodenloop. Hier mede verdient vergeleeken te worden het tweede Deel van PRINGLE, *over de Legerziekten*, van p. 140 tot 148, en vooral de doorwrogte Verhandeling over deeze stoffe van den uitmuntenden BICKER, aldaar te vinden: wanneer wy niet twyfelen, of de doorzigtigste Leezers zullen met dien Geneesheer besluiten, dat de Roodeloop wel geenzins zo algemeen en besmettelyk zy als veelmaalen wordt gesteld, maar dat zy ook geenzins altoos van besmettelykheid zy vry te spreeken.

De

De Twintigste Afdeeling handelt over het zogenaamde Slymgraveel. In deeze Verhandeling bewyst de Schryver zeer voldoende, dat wel eens slym door de werking van een steen in de blaas, en andere minder voorkomende ontaartingen derzelve, gebooren en ontlast wordt; maar dat echter meest altoos dit gebrek ontstaat uit vleeschheuveltjes en vernaauwingen van den pisweg. Dat ook daarom alhier alle inwendige Geneesmiddelen onnut zyn, en men dus alleen hulpe en geneezing kan verwagten door het aanhoudend gebruik van etterende en geneezende heelkundige Kaarsjes.

Het volgend Stukje bevat des Schryvers Aanmerkingen over de Spekkorst op afgelaaten Bloed. Met een groot aantal van naauwkeurig genomene proeven bewyst de Schryver voldoende, dat de werking van een meerder of minder kouden Dampkring een gewigtigen invloed heeft op de eigenschappen van Bloed, het welk, na eene Aderlaating, in een kom is opgevangen. Dat namelyk, naar maate het bloed heeter is en langzaamer verkoeld wordt, de zogenaamde Spekkorst van het bloed steeds aanmerkelyker zal zyn; waar uit hy voorts veele gewigtige gevolgen afleidt, de verdere overdenking der Genees- en Heelmeesteren overwaardig.

Het volgend Stukje is eene korte doch allernuttigste Verhandeling over het beste voedzel voor eerstgebooren Kinderen, wanneer zy geen gezond moederlyk of voedsterlyk zog kunnen genieten. Niets voldoet, volgens 's *Schryvers Waarneemingen*, beter tot dit oogmerk, dan het volgende: „ Neemt (zegt hy) eene drooge Friesche „ biscuit, of even zo veel hardgebakken korst van „ Fransch brood, en dit fyn gewreeven hebbende, doet „ men hetzelve in vier en twintig oncen regenwater een „ kwartiers uur kooken; daarna giet men het vogt door „ eene zeef, teems, of eene lap van neteldoek, in een „ steenen pot. Wanneer men dit vogt in den Winter of „ op eene koele plaats of kelder bewaart, stolt het eenig- „ zins tot eene dunne gelei, maar laauw wordende, is „ het in dunte aan water en melk gelyk, en kan zelfs „ in den Zomer, zonder eenig bederf, veele dagen, en „ in een aangenaamen smaak, bewaard worden." Voorts doet hy by twee of drie lepelen van dit vogt een lepel zoete melk en wat losse zuiker, en geeft die hoeveelheid, om de twee of drie uuren, uit eene tuitkan, of kleine lepel. Zo de Kinderen teffens met zuur geplaagd zyn,

doet hy een doir van een hoenderei kloppen met wat losse zuiker, en geeft het hun in, by kleine eijerlepeltjes vol. Dit middel werkt als eene allerkragtigste zuur tegengaande zeep by de Kinderen, en helpt hen spoedig, zelfs in zeer ongunstige omstandigheden, gelyk hy met overtuigende voorbeelden bewyst.

Het volgend Vertoog loopt over eenige eigenschappen der aangeboorene Ziekten, en bevat ook veele weetenswaardige zaaken en waarneemingen. Eindelyk bevatten de twee laatste Afdeelingen eenige natuurkundige bedenkingen des Schryvers, aangaande het doorsteeken van de zyde des Zaligmaakers, en het vloeijen van bloed en water uit dezelve, tot wegneeming van het bezwaarlyke en opheldering van het wonderbaarlyke, het geen zommigen daar in gevonden hebben.

Beknopte Natuurlyke Historie der Zoogende Dieren. Door J. D. PASTEUR. *Met Afbeeldingen. IIde Deel. Te Leyden, by* Honkoop *en* du-Mortier, 1796. *In 8vo.* 367 *bl.*

De schrandere Schryver deezer Natuurlyke Historie der Zoogende Dieren begint dit Tweede Deel zyns Werks (*) met het vervolgen der beschryving van het geslagt der *Katten*, van het welk hy in het voorig Deel alleenlyk den Leeuw, den Tyger, den Panther, den Once en den Luipaard had afgehandeld, op welke nu volgen twee soorten van Americaansche Tygers, de Gepard, de zwarte Tyger, de Americaansche Leeuw, de Tygerkat, de gemeene en Angorasche Katten, de Marapute, de Caracal en de Los. Vervolgens handelt de Schryver over den Ichneumon, de Snaveldieren, de Civetkatten, verschillende Stinkdieren, Dassen, Marters, Otters, Bevers, Beeren, Buideldieren, Mollen, Steekeldieren, Muizen, Ratten, Marmotten, Haazen, Konynen, enz.

Volgens gewoonte behandelt de kundige Schryver zyne stoffen zeer naauwkeurig, hoewel in een klein bestek, en zegt zeer veel in weinig woorden, zo dat men in dit Werk-

(*) Zie van het Eerste Deel *Alg. Vaderl. Lett.* voor 1795, bl. 197.

Werkje veele belangryke zaaken aantreft, die men te vergeefsch in zommige anderzins veel uitvoeriger ſtelzels zou zoeken.

Veel te veel gewigtige zaaken komen in dit Werkje voor, dan dat wy zouden durven onderneemen, om in ons bepaald beſtek, daar van een voldoend uittrekſel te geeven. Wy zullen ons derhalven, volgens gewoonte, maar tot eenige weinige weetenswaardige zaaken bepaalen.

Zeer uitvoerig ſpreekt, onder anderen, de Schryver over de *Beeren*, zo over de gewoone, als over die geene, welke men witte Yslandſche, of Poolbeeren noemt, die ook waarlyk in Geſlagt van de gewoone Beeren ſchynen te verſchillen. „ De Ysbeer (zegt de Schryver) is ontzaglyk groot, hy is wel zo groot als een Paard, ja „ daar zyn 'er, die zo zwaar zyn, als drie middelmaatige Osſen; wanneer men hier by in aanmerking neemt, „ dat het een zeer wreed en woest dier is, dan zal men „ ligt begrypen, dat hy onder de vreeslykſte wilde Die„ ren moet geteld worden."

„ De Ysbeer is vry vlug op het land, maar vooral „ munt hy uit in het zwemmen; hy kan dit wel eene „ myl achter elkanderen uithouden, maar ook niet veel „ langer; hy zwemt zeer ſnel, zo dat vier roeijers met „ eene ſloep werk genoeg hebben, om hem vooruit te „ blyven: ook duikt hy onder het water, maar moet na „ eenen korten tyd weer boven komen, om adem te ſchep„ pen; want zy zyn geen tweeſlagtige Dieren. Het is „ zomtyds gebeurd, dat zy, moede van het zwemmen „ zynde, hunne pooten op het boord van Sloepen lagen, „ om dus uit te rusten, waar mede zy echter het volk, „ dat daar in is, een yslyken ſchrik op het lyf jaagen, „ die hen dan, zo ſpoedig zy kunnen, met een byl de „ klaauwen afhakken. Het is gebeurd, dat een van de „ Ysbeeren in eene ſloep klauterde, en 'er ordentelyk in „ bleef zitten, tot de roeijers hem aan land bragten, zon„ der hen leed te doen."

„ De Ysbeer is dan een zeer wreed en verſlindend „ Dier, dat alle Dieren en ook Menſchen aanvalt, zonder „ zich, als hy dat doet, 'er aan te kreunen, of zy veel, „ of weinig, in getal zyn, en of zy ſchietgeweer heb„ ben of niet; hy graaft zelfs de lyken uit den grond, en „ zal ſteen voor ſteen van het graf neemen, en het lyk „ uit de kist haalen. De Ysbeer verbergt zich niet in

„ den Winter, gelyk de gemeene Beer; hy schuwt zelfs „ de warmte, en leeft alleen daar het koud is en sterk „ vriest. Men ziet hen gewoonlyk in geen grooter getal „ by elkanderen, dan twee of drie, welke dan de moe- „ der met haare jongen is, die zy niet verlaat, maar „ welke zy met eene sterke liefde tot den dood toe zal „ verdedigen. Zy krygt, zegt men, na zes of zeven „ maanden, twee jongen, die zy op de Ysvelden werpt, „ daar zy zich een hol uitzoekt, onder schotzen, die „ over elkanderen geschooven zyn."

Onder de Europeesche Dieren, die in dit Boekdeel beschreeven worden, verdienen boven veele andere de twee volgende inzonderheid onze aandagt, om dat zy eigenschappen hebben in hun maakzel, waar door zy van alle andere Dieren verschillen: zynde deeze Dieren de gekamde *Spitsmuis* en de *Blindmuis*. Aangaande het eerstgenoemde diertje, zegt de Schryver: „ Zyn kop is meer „ zichtbaar dan die van den Mol: het bovenste van zy- „ nen snoet steekt verre boven het onderst kaakebeen „ vooruit, en is aan het eind zo zonderling van maak- „ zel, als men by geen ander Dier vindt. Aan het eind „ namelyk van deezen langen snoet staan in de rondte „ verscheiden puntjes als steekels, van tien tot vyftien in „ getal; zo dat zy, als men den snoet van vooren be- „ ziet, zich als een ster, of als een bloemkrans, vertoo- „ nen, die des te fraaijer is, om dat zy kaal, en fraai „ roozenkleur is; dit is het nog niet al, alle deeze punt- „ jes kan het Dier beweegen, zo als het wil; het kan de- „ zelve alle by malkanderen toeknypen, gelyk de blade- „ ren van een Tulp die zich sluit, of openzetten als eene „ Zonnebloem. Als dezelve geslooten is maaken zy eene „ zeer scherpe en fyne punt uit; in het middenpunt staan „ de neusgaten, welke, als het noodig is, door de omrin- „ gende puntjes beschermd en bedekt worden. Het is „ zeer waarschynelyk, dat dit zonderling deel het diertjen „ dient, om den grond op te graaven."

Het tweede Europeesch zeer zonderling Diertje is de zogenaamde *Blindmuis*. Het is een vry algemeen, hoewel onwaar, vooroordeel, dat de Mollen blind zyn, om dat hunne oogen, als zeer klein zynde, en in het hair verborgen liggende, niet gemakkelyk zyn te vinden. Dan dit diertje schynt waarlyk het zintuig van het gezicht geheel te ontbeeren. „ Men kan (zegt de Schryver) „ volstrekt geene oogen aan hetzelve bemerken; wanneer „ het

„ *het* vel afgetrokken is, ziet men echter, ter plaatſe „ van de oogen, een rond bolletje, ter grootte van een „ ſlaapbollen-zaadjen, dat door het vel bedekt is. —— „ Schoon deeze Dieren blind zyn, komen zy echter „ dikwyls uit hunne holen te voorſchyn, en hun ge- „ hoor, en vooral hun gevoel, ſchynen te fyner te zyn; „ zy zitten dan altoos met een opgeheeven kop, in de „ geſtalte, gelyk het in de Figuur is afgebeeld. In tyd „ van nood verdedigen zy zich zeer fel met hunne breede „ *tanden*; zy geeven een piepend geluid."

Het derde zeer aanmerkenswaardig Dier, 't geen in deeze beſchryving voorkomt, is de *Kangaroo*. Hetzelve wordt niet gevonden in Europa, noch ergens, zo veel men weet, dan op eenige der nieuwe Gewesten, die voor weinig jaaren in de groote Zuidzee, door COOK en anderen, ontdekt zyn. Het volk namelyk van het Schip, waarmede COOK zyne eerſte reize om de Waereld volbragt, ontdekte dit zonderling Dier op dat gedeelte der Kust van *Nieuw Holland*, die *Nieuw Zeeland* wordt genoemd, van waar hetzelve in 1770 naar Europa wierd overgebragt. Het zonderlinge van dit Dier beſtaat voornamelyk in de groote oneevenredigheid, welke tusſchen de voorſte en achterſte pooten plaats heeft. Men vindt wel iets van dien aart in den Europeeſchen Springhaas, en in het zogenoemde Podje: doch het onderſcheid is in dit groot Dier nog veel aanmerkelyker, dan in de gemelde kleine Europeeſche ſchepſeltjes, en dus valt het veel meerder in het oog. Een volwasſen *Kangaroo* is zo groot en zo zwaar als een Schaap, weegende wel eens honderd vyftig ponden. Wanneer het op zyn achterſte pooten ſtaat, is het zo groot, als een middelmaatig lang mensch. Zyn lichaam is van achteren veel zwaarder, dan van vooren, en wel in eene evenredigheid, die by geen ander Dier wordt waargenoomen. Vooral zyn zyne voorſte pooten zeer kort, en hebben in 't geheel geene evenredigheid tot de achterſte pooten, 't geen een zeer zonderlinge vertooning oplevert, en ligtelyk de Afbeelding van zodanig een Dier voor eene verciering zoude doen houden, zo niet het wezendlyk beſtaan van hetzelve eene volkomen zekere waarheid ware. Niet alleen heeft het Dier zeer kleine voorpooten, maar het heeft daarin ook weinig kragten; voorts zyn dezelve ieder voorzien met vyf teenen, die in zwarte kromme nagelen eindigen, geſchikt om in de aarde te krabben. De achterſte pooten

zyn daarentegen zeer lang, en hebben drie teenen met groote kromme nagelen, welker middelste verre vooruit steekt, en veel gelykt naar den langen teen van den Struisvogel, zynde dezelve van beneden voorzien met een zeer zwaaren bal. De *Kangaroo* is gewoon op deeze achterpooten, en wel alleen op de lange hielen en teenen, al huppelende voort te loopen, en wel met eene verbaazende kragt en snelheid. Want als het Dier vervolgd wordt, kan het daar mede zodanig voortkomen, dat het sprongen doet van twintig voeten, zo dat de snelste honden het naauwelyks kunnen inhaalen. De lange, dunne en geheel ruige, staart is voor dit Dier ook van veel nut, naardien het dezelve in zyne sprongen gebruikt als een balanceerstok, en teffens als een werktuig van verdediging, om daar mede zyne aanvallers te kwetzen, waartoe dit deel zeer dienstig is, dewyl het daar in eene genoegzaame kragt bezit, om een man het been in stukken te slaan.

Behalven de zonderlinge onevenredigheid tusschen de voor- en achterpooten, is in dit Dier nog zeer aanmerkenswaardig, dat het met de zogenaamde Buideldieren, als den Oppossum, enz. overeenkomt, ten opzichte eener zak aan het benedenlyf, dienende om zyne jongen in te bergen; iets dat ook in geenerlei ander Dier van die grootte wordt waargenoomen. Dewyl men nu *Kangaroos* van beiderlei geslagt naar Engeland heeft overgevoerd, en dezelve ook aldaar, schoon in een zo verschillend Climaat van dat huns Vaderlands, jongen hebben voortgeteeld, zo heeft men daar door een middel gevonden, om het raadzel op te losfen, op hoedanig eene wyze de jongen eigentlyk by de Buideldieren, uit de Baarmoeder, in den zak van den onderbuik komen. Men heeft namelyk waargenoomen, dat de *Kangaroo* zich by het baaren zodanig kromt, dat de jongen van zelven in den zak vallen, alwaar zy zich dan aan de tepels hechten, om dezelve niet los te laaten eer zy eene genoegzaame kragt hebben bekomen om zich te beweegen, en in en uit den zak te kruipen.

Minder zeker, dan dat van den *Kangaroo*, is het bestaan van een ander zeer byzonder schepsel, 't welk de Schryver te voorschyn brengt, onder den naam van het *Russisch Konyn*, of het *gekapte Konyn*. Dit diertje zoude een dubbelen zak bezitten, een op den rug en een aan den hals, om in den benedensten zyne voorpooten en in den

den bovenften zyn kop te kunnen verbergen: 't geen de zaak nog zonderlinger maakt, in den bovenften zak zouden gaatjes zyn voor de oogen van het Dier, om daar door te kunnen zien. Dan daar men naar het fchepfel gezogt heeft, zonder het te kunnen vinden, en het bericht van deszelfs aanwezen enkel op eene Afbeelding beftaat, zo gelooven wy 't tot hiertoe veiligst, dit diertje onder de vercierde wezens te rangfchikken, tot dat wy nadere berichten omtrent deszelfs aanwezen en eigenfchappen zullen bekomen hebben.

Tot meerder opheldering is het Werk met *Plaatjes* vercierd, op welke de voornaamfte befchreevene Dieren vry wel zyn afgebeeld. Ondertusfchen doet het ons leed, dat de Nummers der Afbeeldingen niet altoos met die der Befchryvingen overeenftemmen. Dus is *Plaat* XIV genummerd met 't getal XVI, en *Plaat* XV voert het getal van XVII. Op de Plaaten zelve, 't geen nog erger is, worden de Dieren ook niet altoos met de rechte nummers aangeweezen. Dus moeten op *Plaat* XVI de nummers 1 en 2 worden omgezet; want *Fig.* 1 is zeer zeker het Yzervarken, en *Fig.* 2 de Tendrac. Insgelyks moeten op *Plaat* XVII alle de nummers worden omgezet, behalven de twee eerfte: want N°. 3, 5, 7 en 9 verbeelden de Dieren, die in de Befchryving worden aangeweezen met N°. 4, 6, 8 en 10, en dus wederkeerig.

Hartelyk wenfchen wy, dat dit leerzaam en aangenaam Werkje eerlang moge vervolgd worden.

Burgerlyke en Handelkundige Gefchiedenis van de Engelfche Volkplantingen in de West-Indiën, door BRYAN EDWARDS. *Vierde Deel. Uit het Engelsch. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1797. *In gr.* 8vo. 172 *bl.*

Langzaamer dan wy gewenscht en gehoopt hadden komt de Vertaaling van dit voor den Koopman en Wysgeer belangryk Werk ons ter hand. Het laatst voorgaande Deel, waar van wy eene Aankondiging mededeelden, voerde tot Jaartekening 1795 (*), en toeven wy niet, om, onder beroeping op onze voorgaande gunfti-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1796, bl. 172.

ſtige oordeelvellingen over de voorige Deelen (*), des melding te maaken, en, by de opgave van den Hoofd-Inhoud, 'er iets uit over te neemen.

Het Derde Boeks Derde Hoofdſtuk maakt den aanvang uit van dit Deel, en beſchryft *St. Vincent*, *zyne Onderhoorigheden*, en *Dominica*. —— Het Vierde Hoofdſtuk, dat vry uitgebreid is, voert ten opſchrift, *Gouvernement van de Lywaardſche Caraïbiſche Eilanden*, *bevattende St. Christoffel*, (in 't Engelsch *St. Kitts*) *Nevis*, *Antigua*, *Montſerrat en de Virginiſche Eilanden* —— *Burgerlyke en Aardrykskundige Beſchryving van allen* —— *Tafel van uitgevoerde Goederen van ieder Eiland voor* 1787, *en een bericht van het Geld*, *voortkomende uit de Belasting van vier en een half ten honderd* —— *Aanmerkingen over het verval van deeze Eilanden*, *welke hunne Geſchiedenis beſluiten*. —— Aan ieder deezer Eilanden is eene byzondere Afdeeling toegeſchikt, en dus afzonderlyk over ieder gehandeld hebbende, voegt de Schryver, in eene korte byeentrekking, die omſtandigheden zamen, welke allen gemeen zyn. Hy onderrigt ons, by den aanvange: „ De „ Burgerlyke Geſchiedenis deezer Eilanden zal kort wee„ zen: want, in dat gedeelte van myn onderwerp, heb „ ik weinig by het verhaal van OLDMIXTON, en andere „ Schryvers, die my voorgegaan zyn, te voegen, en „ waar nieuwheid ontbreekt, is kortheid een noodzaaklyk „ vereischte." —— Keurlyke regel, hier niet alleen te neder geſteld, maar daadlyk in agt genomen. Men zal, de Geſchiedenis deezer Eilanden leezende, zich dikmaals genooddwangd vinden, om met den Schryver zich te bedroeven over de handelwyze door de *Europeaanen* met die Eilanderen gehouden.

St. Christoffel werd door de oude Bezitters, de *Caraïben*, met den naam van *Limaniga*, of het *Vrugtbaar Eiland*, vereerd: „ de omtrek is omtrent twee en veertig Engelſche mylen, en het bevat 43,700 acres Land, waar van omtrent 17000 acres voor den Zuikerteelt geſchikt zyn. Daar de Zuiker het eenig voortbrengzel van aanbelang is, dat 'er gewonnen wordt, uitgezonderd leeftocht en een weinig Catoen, is het waarſchynlyk, dat byna de helft van het geheele Eiland ongeſchikt is voor den bouw. Het binnenſte gedeelte van het Eiland beſtaat, in de daad, uit

(*) *Alg. Vad. Lett.* 1794, bl. 579, en 1795, bl. 608.

uit veele ruwe fteilten en dorre bergen. De hoogfte van deezen is de *Mount-Mifery* (waarfchynlyk een uitgebrande Volcan) die 3,711 voeten rechtftandig uit zee opryst. De natuur heeft, egter, overvloedig de dorheid van het gebergte vergoed, door de vrugtbaarheid, die zy aan de vlakten gefchonken heeft. Geen gedeelte van de *West-Indiën*, dat ik gezien heb, bezit een foortgelyken grond, als op *St. Christoffel* gevonden wordt. Het is een donker grys leem, zo ligt en luchtig, dat het door het minst gebruik van den houweel gebrooken wordt, en ik houde het voor een voortbrengzel van een onderaardsch vuur, de zwarte vuurkleurige puimfteen der natuurkundigen, fyntjes doormengd met zuivere leem of aarde. De onderfte laag is zand, van acht tot twaalf duimen diep. Klei wordt nergens gevonden, dan op eene aanmerkelyke hoogte op de bergen. — Door welke bewerking der natuur de grond, waar van ik melding maakte, foortlyk meer gefchikt is voor het voortbrengen van Zuiker, dan eenige andere in de *West-Indiën*, is myne taak niet, en is ook boven myne bekwaamheid om uit te leggen. De zaak zelve egter is buiten gefchil." Bewyzen hier voor brengt hy by, die in de Gefchiedenis zelve moeten nagellaagen worden.

Het Eiland *Nevis*, van *St. Christoffel* flechts door een klein kanaal gefcheiden, is fchoon, en, naar EDWARDS berigt, „niets meer dan een enkele Berg, ryzende, als een kegel langzaam oploopende, op uit zee. De omtrek van deszelfs voetftuk beloopt niet meer dan acht Engelfche mylen. Men gelooft, dat COLUMBUS het den naam van *Nieves*, of Sneeuwberg, gegeeven heeft, om dat het gelykt na eenen berg in *Spanje* van diezelfde benaaming; maar het is geene onwaarfchynlyke gisfing, dat 'er in die dagen een witte rook gezien wierdt aan het bovenfte van zyn fpits, die een voorkomen had als fneeuw, en dat deszelfs naam daar van ontleend is. 'Er kan geen twyfel vallen, of het Eiland is een voortbrengzel van Volcanifche uitbarftingen, in lang voorleden tyden; want 'er is een hol of crater naby den top nog zigtbaar, die een heete bron bevat, fterk bezwangerd met zwavel; en dezelve wordt dikwyls in zelfftandigheid gevonden in de nabuurige gaten en holen der aarde.

„*Antigua* is meer dan vyftig mylen in den omtrek, en bevat 59,838 acres Land, waar van 34,000 tot den Zuikerbouw zyn aangelegd en de daar aan verknogte weilanden. Deszelfs andere voornaame handeltakken zyn Catoen

toen en Tabak. — Dit Eiland bestaat uit twee verschillende soorten van gronden; de eene is zwarte aarde op een onderlaag van klei, die natuurlyk ryk is; en als hy niet door buitengewoone droogte, waar aan *Antigua* zeer is onderworpen, wordt uitgeput, is zy zeer vrugtbaar. De andere is harde klei op een onderlaag van mergel. Zy is veel vrugtbaarder dan de vorige, en heeft overvloed van een onuitrooibaar soort van gras, en wel in dier voege, dat veele landen, uit dit soort van grond bestaande, die eens zeer voordeelig waren, thans zo verarmd en overgroeid zyn van die grassoort, dat zy of in weiden veranderd, of geheel verlaaten zyn. Behalven zodanige verlaaten landen, en een klein gedeelte land, het welk geheel onverbeterbaar is, kan men zeggen, dat het geheele Eiland bebouwd wordt." —— Twee zeer verschillende, doch beide hoogst leezenswaardige, uitweidingen treft men in deeze Afdeeling aan; de een over DANIEL PARK *Esq.*, een Man, wiens treurig uiteinde de aandacht van Europa heeft opgewekt, en voor de geschiedenis lessen opgeleverd om te vereeuwigen —— de ander den Bekeeringsarbeid der *Moravische Broederen*.

De Beschryving van *Montferrat* is kort, en schoon die der *Virginische Eilanden* breeder is, beklaagt zich de Schryver over gebrekkig bekomen berigten. Nogthans geeft hy het belangrykste, zo ook van de twee Gouvernementen *Bahama* en *Bermudas*.

Het Vierde Boeks Eerste Hoofdstuk, 't welk dit Deel besluit, heeft ten Inhoud: *Kort Bericht van de Inwoonders der onderscheidene Eilanden.* —— *Soorten.* —— *Uitgeweekenen uit Groot Brittanje en Ierland.* — *Heerschend Character der Europeesche Ingezetenen.* —— *Creolen, of Landzaaten.* —— *Uitwerkzels van het Klimaat.* — *Character der Creolische Vrouwen en Kinderen.* —— *Van de lieden van kleur en hun verschillende Stammen of Casten.* —— *Bepaalingen omtrent de Mulatten en gebooren vrye Zwarten.* —— Eindelyk hun Character.

Niet ongepast vermelden wy hier den tegenwoordigen staat der bevolking in de *Engelsche West-Indiën*, zynde een byeentrekking van de onderscheiden berigten in verscheide Deelen van dit Werk gegeeven.

	Blanken.	*Zwarten.*
Jamaica .	30,000 .	250,000
Barbados .	16,167 .	62,115

Gra-

	Blanken.		Zwarten.
Grenada .	1,000	.	23,926
St. Vincent .	1,450	.	11,853
Dominica .	1,236	.	14,967
Antigua .	2,590	.	37,808
Montferrat .	1,300	.	10,000
Nevis .	1,000	.	8,420
St. Christoffel .	1,900	.	20,435
Virginische Eilanden	1,200	.	9,000
Bahamas .	2,000	.	2,241
Bermudas .	5,462	.	4,919
Geheel	65,305	.	455,684

In dit Hoofdftuk fpreidt EDWARDS zyne meermaals door ons opgemerkte Menschkunde en onpartydige beoordeeling der Characters zeer voordeelig ten toon; wy hebben geen plaats dan om een en andere trek ten voorbeelde by te brengen. „'Er zyn," zegt hy, „Schryvers, die alle de Inwooners van alle de *West-Indiën* befchryven als een horde van verweezen misdaadigers, en haalen de oude misdaaden en buitenfpoorigheden van ongebondenen op, federt eene eeuw geleden, toen deeze Eilanden de verzamelplaats waren van Zeeroovers en Bokkeneezen, als eene waare afbeelding van de gewoone zeden en het gedrag onder de Inwooners der Volkplantingen plaats hebbende. Lasteringen, zo groot, vernietigen zich zelven door haare ongerymdheid. Maar, fchoon het ten hoogften belachlyk is zich te verbeelden, dat eene reis over de Atlantifche zee eenige fchielyke of weezenlyke verandering maakt in het menschlyk hart, egter, wat men ook met recht wegens de plaatfelyke manieren en gebruiken by verfchillende foorten van Europeefche Planters mag opgemerkt hebben, kan het niet ontkend worden, of 'er heeft, behalven dat, een zeker duidelyk en heerfchend character plaats, eigen aan alle zich daar ophoudende Blanken.

„ Van dat Character fchynt my de hoofdtrek een geest van onafhangelykheid, en een blyk van bewustheid der gelykheid door alle de rangen en ftaaten. De armfte blanken fchynt zichzelven byna op eene hoogte te verheffen met den rykften, en, door dit denkbeeld geftreeld, komt hy zynen meester met een uitgeftooken hand te gemoet, en met eene vrymoedigheid, die, in de landen van Europa, zeldzaam plaats heeft by lieden van de laagere clas-

clasſe tot die der hoogere. Het is niet moeilyk den oorſprong hier van te ontdekken. 't Ontſtaat buiten twyfel uit den voorrang en onderſcheiding, welke 'er noodzaaklyk gehegt wordt aan den ſtaat van een *Blanken*, in een Land, waar die hoedanigheid duidelyk vryheid van ſlaaverny aan den dag legt. Van de twee groote claſſen van Menſchen in de meeste der Volkplantingen ſtaat het getal der Zwarten tot dat der Blanken als zeven tot één. Daar een gevoel van veiligheid uit dien hoofde, in benaauwde tyden, de laatſte meer vereenigt dan anders noodzaaklyk is onder lieden van onderſcheiden ſtand, zo doet dezelfde omſtandigheid onder hun wederzydſche afhangelykheid gebooren worden.

„ Het klimaat zelf draagt ook mogelyk het zyne by om door het vermeerderen der gevoeligheid eene ſoort van ongeduld voor de ondergeſchiktheid te doen gebooren worden. Maar, wat ook de oorzaak zy van deeze bewustheid van eigene waarde in het Character der *West-Indiërs*, de gevolgen, die daar uit voortvloeijen, zyn, over het geheel, goed. Zo het ſomtyds een praalenden hoogmoed en belachlyk gemaakten zwier voortbrengt, meer algemeen wekt het de pryzenswaardigſte geneigdheden onzer natuur op, als rondborſtigheid, gezelligheid, weldaadigheid en edelmoedigheid. Nergens ter waereld heerscht algemeener de deugd van gastvryheid dan op de Britſche Zuiker-Eilanden. De deur van den Planter ſtaat altyd open om zyne gasten te ontvangen. Een vreemdeling te zyn is op zich zelf genoegzaam om u in te leiden. Deeze ſoort van gastvryheid is, in de daad, zo ver gedreeven, dat Mr. LONG heeft opgemerkt, dat 'er geen een draaglyke herberg in geheel *West-Indie* is."

De Heer EDWARDS behoort niet tot de Schryvers die alles van den zwartſten en ongunſtigſten kant beſchouwen; hy helt veeleer tot den gunſtigen over; niet alleen omtrent de tegenwoordige *Europeaanen* op de Eilanden, ſchoon hy de gebreken niet verheelt, maar ook ten opzigte van de Inboorlingen, de *Creolen*; in veele opzigten bepleit hy hunne zaak. Men leeze wat hy van de *Creooiſche* Vrouwen zegt, en, onder andere: „ ſchoon van de fraaiſte geſtalte ontbreeken zy dien gloed van gezondheid op 't gelaat, dat bevallig karmozyn (*lumen purpureum juventi*) dat in koudere landen de grovere weezenstrekken verlevendigt, en eene onwederſtaanbaare ſchoonheid maakt. —— In eene der hoofdtrekken van ſchoonheid, egter, gaan wei-

weinige Vrouwen de Creoolſche te boven; want zy hebben over 't algemeen de ſchoonſte oogen van de waereld, groot, kwynende en vol van uitdrukking; zomtyds ſchitterende van drift, en zomtyds ſmeltende van tederheid; een zeker kenteken van die aangebooren goedheid van hart en edelheid van aart, waarom zy by uitſteekenheid, en naar verdienſten, geroemd worden, en waar aan het, (tevens met haare leevenswyze, afgezonderd, huislyk en onbemoeid,) buiten twyfel is toe te ſchryven, dat geene Vrouwen ter waereld beter vrouwen of moeders zyn." —— Hy hadt reeds opgemerkt „ de nachtbezoeken en ſpeelpartyen, waar in gezondheid, fortuin en ſchoonheid, in de Steden van *Europa* zo meenigwerf worden opgeofferd, zyn hier gelukkig onbekend."

Ten opzigte van de *Creolen* in 't algemeen aanmerkingen bygebragt hebbende, die hem beletten toe te ſtemmen dat zy over 't algemeen minder vatbaarheid van, en ſtandhoudenheid in, verſtandelyke vermogens bezitten dan de Inboorelingen van *Europa*, laat hy 'er op volgen: „ ik kan veel minder toeſtaan, dat zy by hun te kort ſchieten in die hoedanigheden van hart, die een mensch tot een weldoener maaken van allen, die hem omringen. Edelmoedigheid jegens elkander, en een hooge graad van medelyden en toegeevenheid voor hunne minderen en afhangelingen onderſcheiden de *Creolen* op eene gunſtige wyze (*). Zo zy trotsch zyn, hunne trotschheid is aan geene verachtelykheid verbonden. Van hunne kindschheid af geleerd een zeer hoog denkbeeld te koesteren van hun belangrykheid, zyn zy voorzigtig met iets te doen, dat de bewustheid van hunne eige waarde zou kunnen verminderen. Om deeze reden verachten zy alle ſoort van geheimhouding. Zy hebben eene rondborſtigheid boven alle Volkeren der aarde. Hun vertrouwen is onbepaald en volkomen. Zelve boven valschheid verheeven, vermoeden zy die niet in anderen."

Wy hoopen zo lang na een volgend Stuk niet te wagten, en zullen hierin onze Leezers, en de Bezitters van het Werk, tot medewenſchers hebben.

(*) „ De gelukzoekers uit *Europa* zyn over 't algemeen „ wreeder en ongemaklyker jegens de Slaaven, dan de Creolen, „ of West-Indiſche Inboorelingen." RAMSAY, *Eſſay on the Treatment and Converſion of the Slaves.*

Geschiedenis of Anecdotes der Russische Omwenteling, in den Jaare 1762. *Door* RULHIERE. *Uit het Fransch vertaald, door.* ERNST ZEYDELAAR. *In den Haag, by* J. Plaat, 1797. *Behalven het Voorwerk*, 125 *bl. In gr.* 8*vo.*

De herkomst van deeze Geschiedenis en derzelver lot zyn zonderling genoeg, om, met de toelichting daar aan bygezet door den *Franschen* Uitgeever, vermeld te worden. Hy geeft ons te verstaan. —— De Heer RULHIERE bevondt zich juist te *Petersburg*, ten tyde der Omwenteling, waar door CATHARINA DE II op den Russischen Troon wierd geplaatst. Op verzoek van Mevrouwe de Gravinne VAN EGMONT, eene Dogter van den Maarschalk DE RICHELIEU, dien hy in hoedanigheid van Edelman in zyn Gouvernement was gevolgd, stelde by die Geschiedenis te boek,

„ Korten tyd na dat hy in *Parys* te rug gekomen was, verkreeg zyn opstel, 't welk hy in sommige gezelschappen voorgeleezen hadt, eenig aanzien. Men sprak nog geduurig over de gebeurtenissen in het *Russische* Ryk, en een ieder, volgens gewoonte, vertelde die op zyne wys. Het Hof, belang stellende om te weeten, en naar waarheid onderrigt te zyn van de intrigues, waar door CATHARINA zich op den Troon van haar Gemaal hadt neêrgezet, begeerde de leezing daar van ook te hooren.

„ Het leed niet lang of de Keizerin wierd 'er van onderrigt. Zy gaf bevel aan haare Gelastigden te *Parys*, alles aan te wenden om dat werk te verdonkeren. Zy deeden gewigtige aanbiedingen in Geld aan den Schryver, maar die wierden van de hand geweezen. Hierin niet slaagen kunnende, wilde zy 't gezag gebruiken. Zy vervoegde zich by den Hertog D'AIGUILLON, eerste Minister van dien tyd. —— De Heer DE SARTINES, Luitenant der Politie, liet den Heer RULHIERE by hem [zich] komen, en gaf hem te kennen, dat hy order had om zyn Manuscript van hem af te vorderen, zoekende hem te ontmoedigen, met bedreiging van de Bastille. —— RULHIERE, die reeds aan de middelen van verleiding wederstand geboden hadt, liet zich door die bedreigingen niet verschrikken. Hy antwoordde aan den Luitenant der Politie, dat men hem in de Bastille zetten kon, en zelfs het Ma-

Manuscript ontweldigen; maar dat dit vergeefsche moeite zou zyn; wyl hy hetzelve, even als geschreeven, in zyn geheugen by zich droeg.

„ De bedreigingen waren van geen gevolg. Monsieur, 's Konings Broeder, daar van verwittigd, nam hem onder zyn bescherming, benoemde hem tot Secretaris van zyne Commandementen, en korten tyd daar na bezorgde hy hem den post van Historieschryver der Buitenlandsche zaaken, met bevel om de Geschiedenis der Anarchie van *Poolen* op 't papier te brengen, en vryheid om in de Staatspapieren van Buitenlandsche zaaken alle hulpmiddelen op te zoeken, die hy mogt benoodigd zyn. Myn Heer de Hertog DE CHOISEUIL zondt hem zelfs een geruimen tyd na dat land, om 'er zyn verblyf te houden.

„ De Gelastigden der Keizerin herhaalden hunne pooging andermaal, biedende hem zelfs dertig duizend Kroonen aan, als hy eenige trekken wilde agterlaaten, waar door de goede naam hunner Souveraine kon benadeeld worden; doch hy floeg dit af, onder belofte nogthans, op zyn woord van eer, dat dit Werk by het leeven van de Keizerin nooit in druk verschynen zou.

„ Na het overlyden van den Heer RULHIERE, in 1791, noopte Mevrouw DE MONTMORIN zyn Broeder, om den Heer GRIM te gaan bezoeken, zynde Gelastigde der geheime zaaken, onder verzekering dat hy met dat Manuscript een aanzienlyk voordeel zou behaalen; deeze was getrouw in het vervullen der verbintenissen van zyn Broeder, en niettegenstaande men verscheide maalen, in de openbaare Nieuwspapieren, aangekondigd heeft gezien, dat eerlang eene Geschiedenis van de Omwenteling in *Rusland* zou te voorschyn komen, hebben zyne Erfgenaamen nogthans gewagt, tot na het overlyden van de Keizerin, om van het onder hen berustende Manuscript gebruik te maaken."

Aandagt- en nieuwsgierigheid- wekkend is deeze *Nota* des *Franschen* Uitgeevers. En nog meer zal dezelve aangeprikkeld worden door de Voorreden of Opdragtsbrief van den Heer RULHIERE zelve aan Mevrouw de Gravinne VAN EGMONT, *de jonge Hertoginne van Gelderland*, *enz.* gedagtekend *Parys* 10 Feb. 1768, als waarin de Schryver verklaart „ in den styl door hem verkoozen (als „ geen voorbeeld daar toe gehad hebbende) den smaak „ der Gravinne gevolgd te hebben."

By zyn Verhaal naamlyk aan Haar en den Graaf VAN EG-

EGMONT, vondt hy zich aangemoedigd, „ om zomtyds eenige ſnaakſche trekken in hetzelve in te vlegten, betrekkelyk tot de Zeden van het *Rusſiſche* Volk; en hy gevoelde toen, dat de betrekking met die Zeden het waare oogpunt was, waar onder men die gebeurtenis beſchouwen moest. De menigvuldige vraagen, hem door den Graaf en Graavinne voorgeſteld, beſtuurden, om zo te zeggen, zyn verhaal, en noopte hem om toegeevenheid en ſpotternye te mengen onder gewigtiger en ſtrenger gebeurde zaaken. Zodanig is in de daad dit ſoort van Geſchiedenis. —— Misſchien vereischt eene zo zonderlinge gebeurtenis ook eene zonderlinge wyze van verhaal."

Dit breeder ontvouwd hebbende, brengt de Schryver de niet ongegronde bedenking in 't midden, dat hy zulke byzondere omſtandigheden heeft aangevoerd, dat men zich verwonderen kan, hoe hy die te weeten is gekomen: en geen regt hebbende om te eiſchen, dat men hem, wegens zaaken van dat gewigt, op zyn woord, gelooven moet, agt hy zich verpligt zyne waarborgen te noemen, en de middelen, die hy aan de hand gekreegen heeft te zyner onderrigting. Zy maaken het vervolg zyner Voorreden uit. En of dit nog niet genoeg ware ter verdeedigingе, vinden wy agter de Geſchiedenis een tweeden Brief, ten zelfden einde ſtrekkende.

Niet zonder genoegen zullen liefhebbers van vreemde en ontzettende Gebeurtenisſen dit Werkje leezen, en 't zelve bovenal ſmaaken aan allen, die met Gekroonde Hoofden, Hof en Hovelingen, niet veel ophebben, of liever deezen verſmaaden, en alles wat tot voedzel dier verſmaading kan dienen greetig opzamelen. Eenigzins jammert het ons, dat ſoms de *ſnaakſche* trekken en *ſpotternyen*, welke de Schryver zegt zich te zullen veroorlooven, in het niet zeer kieſche loopen; een voertuig, ongelukkig in deeze dagen te meermaalen gebezigd om een Werk ingang te doen krygen.

Voor 't overige mogen wy den Leezeren van dit vreemde Stukje wel aanraaden om by 't zelve te vergelyken, 't geen de Engelſche COXE van die Gebeurtenis vermeldt, in zyne *Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken*, III Deel, bl. 92 enz. by den Drukker deezes, YNTEMA, uitgegeeven.

By deezen *Engelſchen* Schryver, vinden wy, bl. 26 des aangehaalden Deels, eene beſchryving van die Alleenheerſche-

fcheresfe aller *Rusfen*, in eenen meer gevorderden ouderdom dan RULHIERE haar befchryft. Wy neemen deeze befchryving alleen over. „ Haare gedaante is bevallig en verheven; haar gang is trotsch; haar perfoon en haare houding vol bevalligheid. Haar voorkomen is dat van een Opperheerfcheresfe. Alle haare trekken verkondigen een groot Character. Haar hals is verheven, en haar hoofd zeer los; de vereeniging van die beide beftaat vooral in eene aanmerkelyke fchakeling van fchoonheid; en, in de beweegingen van haar hoofd, draagt zy eenige zorge om die fchoonheid te vertoonen; zy heeft een breed en openhartig voorhoofd; de neus een weinig krom; haar mond is fris, en vercierd met fchoone tanden; haar kin een weinig groot en dubbeld, zonder dat zy vet is. Haare hairen zyn Carftanjebruin, en ongemeen fchoon; haare winkbraauwen bruin; haare oogen zeer fchoon; de lichtftraalen doen daar in blaauwe weerfchynen te voorfchyn komen; en haar vel is van de allerfraaifte kleur. De trotschheid is het waare kenmerk van haar gelaad. —— De bevalligheid en goedheid, die zich daar op ook tevens vertoonen, fchynen aan den opmerkenden befchouwer niet anders toe dan eene ongemeene begeerte om te behaagen; en die verleidende uitdrukkingen ontdekken maar al te zeer het voorneemen zelve om te verleiden. —— Een Schilder, dit Character door een zinnebeeld vertoonen willende, ftelde voor om haar te verbeelden onder de gedaante eener bevallige Nymph, die met de eene hand, welke zy vooruitfteekt, bloemenketens aanbiedt; en met de andere, die zy agter zich houdt, een vlammende toorts verbergt."

Dat de *Rusfifche* Naamen, in het Werkje voorhanden, gefchreeven zyn zo als ze uitgefprooken worden, gelyk ons met een woord berigt wordt, dient voor den *Nederduitfchen* Leezer, in de *Rusfifche* Gefchiedenis aan dezelve naar de wyze op welke ze gefchreeven worden gewoon, niet tot meerder klaarheid. De Vertaaling mogt wel beter weezen.

Eenige kort beredeneerde Hoofdtrekken tot een verbeterd Plan van Conſtitutie, voor het Bataafſche Volk, zo veel mogelyk uit de Beginzelen afgeleid. Door een Bataaf. Te Leyden, by P. H. Trap, 1797. *In gr.* 8vo. 35 *bl.*

De *Bataaf*, die dit Geſchrift den 4 Sept. 1797 dagtekent, toont zich hoogst verheugd over de verwerping van het Plan op den achtſten Augustus diens Jaars; wenscht daar mede de Bataaven geluk, en beſchouwt zulks „ als 't ware een Wonderwerk van 't Opperweezen, „ dat ſteeds goedgunſtig werkzaam is voor een ongelukkig „ en misleid menschdom."

Geen wonder, dat het wraaken diens Plans, terwyl het vervaardigen van een ander aan eene Commisſie is aanbevolen, weder Pennen van Plannenmaakers op het papier lokt. Dit heeft het hier voor ons liggend doen gebooren worden. Wy ſchryven het Slot alleen af, 't geen met het reeds gemelde genoegzaam zal doen kennen van welk een ſtempel dit Geſchrift is.

De *Bataaf* ſchryft: „ Ziet daar, waarde Landsgenooten! een twaalftal onderwerpen, door ons zo kort en „ klaar mogelyk beredeneerd, en aan U voorgedraagen; „ —— Zy behelzen de voornaamſte en esſentieelſte gronden, op welke uwe *Oppermagt*, uwe *Vryheid* en *Onafhangelykheid* berusten moeten om onſchendbaar en duurzaam te zyn. — Wy hebben het van onzen pligt geagt u omtrent die gronden te moeten voorlichten, eensdeels om dat 'er zo veel *tegen* geſchreeven is; en anderdeels om dat aan ons wel eens is onder het oog „ gebragt, hoe zy, die te vooren zich by u als yverige „ voorſtanders van uwe Rechten gedraagen hebben, zo „ draa zy daar door uw vertrouwen gewonnen hadden, „ en door u in hooge aanzienlyke posten waren geplaatst, „ aanſtonds van battery veranderd, ja de ergſte tegenſtanders van dezelve uwe Rechten geworden zyn.

„ En offchoon de overweeging, dat wy door het publiek „ maaken van deeze onze voorlichting zouden kunnen geacht worden de werkzaamheden van uwe BRAAVE Vertegenwoordigers te hebben willen bepaalen of vooruitloopen, ons in den eerſten opſlag daar van ſchier had doen „ afzien, zo heeft echter het gewigt van uwe dierbaarſte „ belangens by ons tegen die overweeging de overhand „ be-

„ behouden, inzonderheid daar de Grondſchets, achter de „ beoordeeling van het thans afgekeurde Ontwerp door „ twaalf uwer voornoemde Vertegenwoordigers gevoegd (*), aan ons niet voldoende is voorgekomen, om „ na dezelve een nieuw Ontwerp te vervaardigen, zo van „ wegens de talrykheid der Leden voor het Wetgeevend „ Lichaam, welke onmogelyk alle op den duur met genoegzaame bezigheden voor uwe belangens kunnen geoccupeerd zyn, als om dat daar by nog eene op „ zichzelven ſtaande uitvoerende *Magt*, afgeſcheiden van „ het Wetgeevend Lichaam, die alle uwe onheilen heeft „ veroorzaakt, gevonden wordt, en wy te vergeefsch in „ dezelve na de middelen gezogt hebben, welke by het „ ſlot der vyfde aanmerking tot het uitoefenen van uwe „ Oppermagt zo gepast zyn aan de hand gegeeven. — „ Wy zullen onzen arbeid ryklyk beloond zien, wanneer wy hier door IETS tot het vestigen van uw geluk, tot het daarſtellen van eene goede wel ingerigte Staatsregeling, zullen mogen hebben toegebragt."

Het is van belang, in Stukjes, 's Lands regeeringsgeſteltenisſe betreffende, wel agt te geeven op den tyd waar in ze geſchreeven zyn; reeds hebben wy den 4 Sept. 1797 als de dagtekening des Voorberigts opgegeeven; een *Nota*, ten ſlot 'er aan toegevoegd, draagt de dagtekening van 28 Nov. des gemelden Jaars.

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1797, bl. 525.

Het heilig Regt verkragt door Boosdoeners; of kort en zaaklyk Verhaal der onregtvaardige Procedures, in den Jaare 1790 *gehouden door den toenmaaligen Hoofdofficier Mr.* CORNELIS WILLEM BACKER, *mitsgaders Schepenen der Stad Amſterdam, tegen* ALBRECHT BORCHERS, *verrykt met Authentique Stukken. Te Amſterdam, by* A. Borchers, W. Vermandel en Zoon, W. Wynands *en* J. Weege, 1797. *In gr. 8vo,* 34 *bl.*

Geen malſche Tytel, voorwaar! en de Inhoud ſtrekt om denzelven eenigermaate te billyken. *Begaat hy, die eene zaak, welke blykbaar onregtvaardig is, voor eene rechtbank brengt, gewis een misdryf tegen den Staat*, naar het ſchryven van BARLOW, in diens *Raadgeeving aan de Bevoorregte Standen*, op den Tytel van dit Boeksken als een Motto geplaatst, dan hebben Hoofdofficier en Schepenen te *Amſterdam*, in 't geval

van den Burger BORCHERS, zich, naar luid deezes Verhaals, met oorfpronglyke Stukken geftaafd, deerlyk vergreepen.

Het Stukje behelst, behalven een Opdragt aan den Raad der Gemeente van *Amfterdam*, en een Voorberigt aan den Leezer, in den heeten ftyl van beledigde onfchuld gefchreeven, het verhaal van de vervolgingen hem wegens de gewaande uitgaave van een en ander Werkje aangedaan —— van zyn gevangenneeming, banvonnis en omzwervingen tot den tyd der jongfte Omwentelinge; als mede wat hy tot herkryging van geledene fchade, naa zyne wederkomst te *Amfterdam*, waar hy met twee kleine Bedieningen begiftigd is, heeft aangewend; alles geftaafd door Bylagen.

De Opfteller befluit zyn Verhaal met deeze woorden: „ Zie daar Leezer! eene behandeling, die u te regt zal verbaazen! —— Zie daar my door den *deugniet* BACKER met „ zyne complicen genoegzaam van alles beroofd, en tot den „ bedelftaf gebragt! —— Is dit niet HET HEILIG REGT DOOR „ BOOSDOENDERS VERKRAGT? —— dan ik wil —— ik zal alle „ gepaste middelen beproeven, om my, zo by het Committé „ van Juftitie te *Amfterdam*, als elders, recht te doen ver„ fchaffen!"

A Grammar of the English Language, &c. —— *Engelfche Spraakkunst, waar by gevoegd is* (*) *een klein Woordenboek van zelfftandige Naamwoorden, byvoeglyke Naamwoorden en Werkwoorden: als mede een klein Woordenboek, waar in de Klank van de Letter I word aangetoond. 't Welk alles in 't Nederduitsch word verklaard, en famengefteld is op eene gantsch nieuwe wyze, en verrykt met oordeelkundige Aanmerkingen. Door* G. ENSELL. *Te Rotterdam, gedrukt voor den Autheur, en te bekoomen by* J. Hendrikfen, *op de Hoogftraat*, 1797. *In gr. 8vo. 605 bl., behalven de Voorreden.*

Uit deezen tamelyk breedvoerigen Titel kan de Leezer zien, wat hy in dit Werk moge verwachten; onze taak is hem te onderrichten, of hy, onzes oordeels, zyne verwachting zal beantwoord vinden. Over het geheel genomen durven wy zeggen, ja. Evenwel hebben wy eenige aanmerkingen over fom-

(*) In den Engelfchen Titel ftaat hier *to which is prefixed.* Dit is eene onnaauwkeurigheid, welke vooral in den titel van een Boek (het Uithangbord van den Winkel) had moeten vermyd worden: *followed* moest 'er geftaan hebben; want deeze Woordenboeken komen achteraan.

fommige plaatzen gemaakt. Ten einde den Schryver recht te doen, den taalkundigen Leezer in ſtaat te ſtellen tot het beoordeelen van onze gedachten, en den Leerling, die van dit Boek zoude willen gebruik maaken in het leeren der Engelſche Taale (waartoe wy het zeer wel durven aanbeveelen), eenigermaate voor te lichten, zullen wy aan ons verſlag ook eenige uitvoerigheid moeten geeven. Lofſpraaken en berispingen, zonder bygevoegde redenen, zyn zo veele Magtſpreuken, welker gegrondheid anderen veeltyds niet dan met veel moeite kunnen onderzoeken, en welke, evenwel, niemand zonder onderzoek behoeft of behoort aan te neemen. Vooral mag men reden vorderen, wanneer iemand zyn gevoelen geeft over de Spraakkunst eener Taale, welke zyne Moedertaal niet is, en waarvan hy alleen door oefeninge en veel leezens eenige kundigheid heeft verkregen.

De Schryver, die ons voorkomt een Engelschman te zyn, maar die in het Nederduitsch zo ver gevorderd is als weinige vreemdelingen, heeft aan het hoofd zyns Werks eene Voorreden geplaatst in het Engelsch en Nederduitsch beide, op tegen elkander overſtaande bladzyden gedrukt. Het Nederduitsch is eene vrye Vertaaling van het Engelsch: het wykt nogthans wel eens af van het oorſpronglyke. Voorbeelden daarvan kan de Leezer vinden, wanneer hy het ſlot der zinſnede op bladz. VIII. vergelykt met bladz. IX. —— Bladz. XIV met bladz. XV, beide aan het einde. Voor het Engelſche woord *candor* (bl. XVI, reg. 3) ſtaat in het Nederduitsch (bl. XVII, reg. 4.) *oprechtheid*. *Onpartydigheid*, of *billykheid*, zoude des Schryvers eigenlyke meening ruim zo goed hebben uitgedrukt. Het denkbeeld, dat de Engelſchen door dit woord aanduiden, wanneer zy ſpreeken van het leezen en beoordeelen van boeken of daaden, is eigenlyk het tegengeſtelde van *ſtrenge berispinge* of *gezochte vitterye*.

De eigenlyke Spraakkunst voor eerstbeginnenden, welke op de Voorreden volgt, van bladz. 2 tot bladz. 226, is begrepen in Vraagen en Antwoorden; welke leerwys de Schryver in de Voorreden verklaart voor „ de gemaklykſte voor den Meester, „ en de bevatbaarſte voor den Leerling (*)." In dit gedeelte is ook het Engelsch op de ééne, het Nederduitsch op de tegenoverſtaande bladzyde gedrukt; zo dat iemand, die van het eerſte nog geheel geene kundigheid bezit, deeze eerſte beginſelen zelfs zonder hulpe van eenen Leermeester kan gebruiken, indien hy ſlechts hier en daar eenige opheldering van kundigen erlange.

Van

(*) Bl. XI. In het Engelsch, bl. X, ſtaat hier *the most convenient for the Master, and most intelligent to the Scholar.* —— *Intelligent* is hier zekerlyk eene misſtelling voor *intelligible*.

Van bladz. 2 tot 19 handelt de Schryver over de Letters van het Engelsche Alphabet, en derzelver uitspraak. Dit, voor vreemdelingen, allermoeilykst deel der Engelsche Taale, en hetgeen men zonder mondelinge onderrichtinge nooit volkomen goed zal leeren, wordt hier zo duidelyk voorgesteld, als het zonder die onderrichting schynt te kunnen geschieden. Ondertusschen begrypen wy niet wel, wat de Schryver bedoele, wanneer hy (bl. 4 en 5) zegt, „ *A* klinkt kort, „ wanneer zy staat voor eenen enkelen Medeklinker, *die* „ *eenen dubbelen klank heeft.*" Wil hy daarmede zeggen, dat de woorden *Banish*, *Habit* en andere, welke hy tot voorbeelden bybrengt, moeten uitgesproken worden omtrent als of 'er stond *Bannish*, *Habbit*, enz? —— Ook is ons duister hetgeen wy (bladz. 16, 17) leezen; „ *V*.. gaat voor alle Klin„ kers, maar volgd nooit op dezelve, ten zy na de Mede„ klinkers *l* of *r* en met eene stomme *e* het zy dezelve daar „ na of uitgesproken (*), of stilzwygende daar onder begree„ pen word, enz." Hoe kunnen veele woorden, b. v. *beaver*, *bevel*, *bever*, *bevy*, *cover*, *covet*, *covy*, met dien regel overeengebragt worden (†)?

Hierop volgt iets over de Lettergreepen. Hier zegt de Schryver, bl. 19 env. „ Alle lettergreepen het zy in het begin of „ midden van een woord eindigen in eenen Klinker, ten ware „ daar een *x* op volgd, welke dan by de voorgaande greep „ gevoegd moet worden, en wanneer twee of meer Medeklin„ kers op den Klinker volgen, moeten zy meestal van een „ gescheiden worden." Het laatste is waar: maar op het eerste moet men uitzondering maaken voor zamengestelde woorden, by voorbeeld *ab-ominate*, *ab-olish*, *in-active*, of waarin het laatste gedeelte enkel een *uitgang* is, die by een ander oorspronglyk woord gevoegd wordt, b. v. *mean-est.*

Bladz. 31 wordt *wicked* overgezet door *godloos*; *ondeugend* zoude beter zyn geweest; *godloos* is eerder *impious.*

Hetgeen de Schryver (bl. 34 en 35) zegt van den *vergelykenden trap* (*comparative degree*) der byvoegelyke Naamwoorden is niet recht naauwkeurig. De *Comparativus* en *Superlativus* (men verschoone kortheidshalve deeze Latynsche benaamingen) zyn beide trappen van vergelykinge, welke aandui- den,

(*) Beter zoude hier gevoegd hebben *uitgedrukt*, want de stomme *e* wordt niet *uitgesproken*; zie bl. 6, 7. In het Engelsch staat hier ook *expressed*. Deeze onnaauwkeurigheid moet men eenen vreemdeling ten beste houden.

(†) Misschien wil de Schryver zeggen, dat de *V* niet achter eenigen klinker *in dezelfde lettergreep* volge *zonder tusschenkomst* der letters *l* of *r*. Maar behoort dan in de woorden *halves*, *calves*, welke hy tot voorbeelden bybrengt, de *v* tot dezelfde lettergreep als de *l*? Of zyn deeze woorden, uit hoofde der stomme *e*, slechts van eene lettergreep? Hoe brengt hy dan het werkwoord *have* en andere met zynen regel overeen?

den, dat het onderwerp, waarvan gesproken wordt, in zekere hoedanigheid andere overtreft: met dit onderscheid, dat in den *Comparativus* de vergelyking gemaakt wordt tusschen het bedoelde onderwerp, en *een* of *eenige* andere; maar in den *Superlativus* tusschen dat onderwerp en *alle* andere van eene bepaalde soort. By voorbeeld *yzer is* HARDER *dan koper*, en *yzer is het* HARDSTE *van alle metaalen*. Hieruit volgt, dat somtyds het denkbeeld van den *Superlativus* wordt uitgedrukt in den vorm van den *Comparativus*, als *yzer is* HARDER *dan eenig ander metaal*.

Hetgeen bl. 46 env. voorkomt aangaande woorden, welke in het *Meervoudige* denzelfden uitgang hebben als in het *Enkelvoudige*, had wel wat meer mogen uit elkanderen gezet, en met naauwkeuriger onderscheidinge behandeld worden. Doch indien wy dit hier wilden doen, zoude ons bericht meer ruimte wechneemen, dan wy 'er toe kunnen besteeden.

Daar de Schryver, bl. 66 env. van de *Wyzen* (*Modes*) der Werkwoorden handelt, vertaalt hy *Infinitive* door *Oneindig*. Hier zoude, buiten tegenspraak, *Onbepaald* zeer veel beter geweest zyn, gelyk het ons elders in dit Werk is voorgekomen.

Onder de *Tyden* rekent de Schryver, bl. 70 env. *twee toekomende Tyden*, naarmaate een der hulpwoorden *will* of *shall* by eenig werkwoord gevoegd wordt; doch zonder het onderscheid der betekenisse te melden. Doch op bladz. 278 env. worden verscheiden aanmerkingen gegeven tot gebruik van hun, welken reeds eenige vordering in de taal gemaakt hebben, en onder deeze vinden wy (bl. 308) dit onderscheid aangewezen.

Wanneer men op bl. 74 vergelykt regel 2 met reg. 14, zoude men besluiten, dat *weary* een *lydelyk Deelwoord* ware: het is evenwel een *byvoegelyk Naamwoord*, en als zodanig aangetekend op bl. 459.

Breedvoerig is de Schryver over de *Bywoorden* (*Adverbs*) welker recht gebruik zekerlyk een stuk van aanbelang is, maar zyne lyst der verschillende soorten van *Bywoorden*, als van *tyd*, *plaats*, enz. komt ons voor als veel te uitgebreid, vooral voor eerstbeginneuden. Niet minder dan 17 soorten worden opgeteld, bl. 108. HODGSON in zyn *Practical English Grammar* heeft niet meer dan 10; en PRIESTLEY in zyne *Rudiments of English Grammar* vergenoegt zich met 3 soorten, als de voornaamste, op te noemen, te weeten van *Plaats*, *Tyd* en *Hoedanigheid*. Zeer verwonderde het ons ook, op bl. 126, geheele verzamelingen van woorden (b. v. *what do you mean*, en *what are you doing*) onder de enkele bywoorden geteld te vinden.

Eenige andere aanmerkingen gaan wy voorby om dit uittreksel en bericht niet te zeer te vergrooten. Op de byzondere Deelen der Spraake volgen; 1°. Eene lyst van regelmatig gebogen Werkwoorden in het Engelsch en Nederduitsch, bl.

182

182 env. — 2°. Eene diergelyke van onregelmatig gebogene, bl. 197 env. — 3°. Eene van Woordverkortingen in het schryven, die nogthans merkelyk vollediger had kunnen zyn, bl. 207 env. —— 4°. Eene lyst van woorden, die, alhoewel in spellinge en betekenisse verschillende, nogthans dezelfde uitspraak hebben, bl. 213 env. Deeze heeft, met zeer weinige uitzonderingen, eene zo groote overeenkomst, met eene diergelyke lyst in HOLTROP's *English and Dutch Grammar*, bl. 102 env., dat men ze bezwaarlyk als louter toevallig kan aanmerken. — 5°. Eene lyst van gemeenzaame Spreekwyzen en Samenspraaken, bl. 227 env. (*). — 6°. Eenige Fabels, bl. 264 env. — 7°. Eenige aanmerkingen over het gebruik der Capitaale of *Hoofdletteren*, bl. 274 env. Een der hier opgegeven regels is, dat *alle zelfstandige Naamwoorden eene hoofdletter vereischen.* Wy weeten wel, dat men dit gebruik vindt in veele Engelsche Boeken; maar anderen volgen dien regel niet, en Mr. ENSELL zelve houdt 'er zich niet bestendig aan. —— 8°. *Eenige Aanmerkingen voor de zodanigen, welken reeds eenige vorderingen in de taal gemaakt hebben*, bl. 278 env. Deeze zyn alleen in het Engelsch, en voldoen doorgaans zeer wel aan het oogmerk. Onzes inziens, bevatten zy het gewichtigste gedeelte van het boek (†). —— 9°. *Een klein Woordenboek van de gebruikelykst* (liever *meest gebruikelyke*) *zelfstandige Naamwoorden*, bl. 341. —— 10°. Een diergelyk van *byvoegelyke Naamwoorden*, bl. 446. —— 11°. Een van Werkwoorden, bl. 481 env. Deeze lysten kunnen den Leerling van weinig dienst zyn; zy beslaan nog geene 200 bladzyden, en zyn dus zeer onvoltallig. Of hy ook uit eene andere lyst, welke in de 12de plaats volgt, op bl. 527, de waare uitspraak der letter I zal leeren, twyffelen wy.

Wy besluiten dit breedvoerig uittreksel met te verklaaren, dat, onzes inziens, iemand, die eenigzins aan het leeren van taalen gewoon is, of, ten minsten, eenigzins geoefend in de algemeene regelen der Spraakkunst, van deeze een zeer nuttig gebruik kan maaken. Door behulp van dezelve en van een goed Woordenboek, zal hy, misschien, zonder Meester kunnen leeren de Engelsche Schryvers te leezen. Maar wil hy de taal leeren spreeken, dan heeft hy onderwys en verkeering noodig.

(*) Bl. 250 vinden wy *pine-apples* vertaald door *pynappels*: het moest zyn *ananassen*, welke in het Engelsch dus genoemd worden, maar niet in het Nederduitsch, immers zo veel ons bekend is.

(†) Bl. 313, r. 4 staat *before*, dit is waarschynelyk eene drukfeil: het moet zyn *betwéen*.

De Kloosterling. *Door* DIDEROT. *Te Haarlem*, *by* F. Bohn, 1798. *In gr.* 8*vo.* 335 *bl.*

Dit zonderling boek *is* een meesterstuk in zyne soort, en geheel voldoende om *ons deszelfs* smaak- en gevoelvollen Schryver als een der zeldzaamste Genieën te doen hoogschatten. Wy hebben hetzelve met ene ongemene graagte doorgelezen, zodat wy ons geenzins over den ongemenen aftrek behoeven te verwonderen, daar wy uit de Nieuwspapieren vernemen, dat, na den korten tyd der eerste oplage, reeds ene twede uitgave noodzaaklyk geworden is. Bezwaarlyk zou men den korten inhoud van dit schone werk beter kunnen opgeven, dan de Vertaler dit gedaan heeft in zyne aanpryzende Voorreden. „ Het Kloosterleven, schryft hy, hier te lande weinig bekend, „ en egter in *deszelfs* aart en gevolgen voor de Maatschappy „ *zo gewigtig*, wordt hier niet alleen naar waarheid geschil„ derd, maar van deszelfs goede en kwade zyde treffend ver„ toond, en tot in de duisterste en geheimste hoeken van des„ zelfs schouwtonelen nagespoord, en ontsluijerd. Alle de „ driften, welke daar kiemen, aangroeijen, woelen en uitbar„ sten, vindt men hier zo menschkundig als kragtig en le„ vendig afgemaald. Den mensch, van zyne natuurlyke be„ stemming en maatschappelyke betrekkingen afgerukt, van „ zyne vryheid voor altyd verstoken, tot de vervelendste „ slaverny gedoemd; beroofd van al het zoet genot des ge„ zelligen levens, ten prooy aan wangunst, haat, vervol„ ging, wreedheid, dweepzugt en overheersching; ja levendig „ begraven —— ziet men hier voorgesteld als het rampzalig „ slagtoffer dier doemwaardige instellingen, welke met den „ Godsdienst van Jesus, wiens eer zy gezegd worden te be„ doelen, zo zeer strydig zyn als met het waar geluk van „ den mensch, dat zy schynen te beögen. — Een schoon, „ onschuldig, deugdzaam en beminnenswaardig meisje, door de „ strafwaardige zwakheid en de ontrouw harer moeder byna „ van haar geboorte af aan een voorwerp van afkeer en ver„ driet voor hare ouders, wordt om de eer harer moeder en „ het belang harer familie medogenloos opgeöfferd, en tegen „ haren wil, zonder enige de minste roeping, tot den geeste„ lyken staat gedoemd. Door dwang vermeesterd, doet zy „ werktuiglyk en zonder bewustheid de kloostergelofte, en „ byna van dat noodlottig ogenblik tot aan het einde harer da„ gen is haar leven niet dan ene aaneenschakeling van moei„ lykheden, beproevingen, kwellingen, verzoekingen van al„ lerley aart, en van de uitgezogtste en wreedste folteringen: „ en tevens een merkwaardig en treffend voorbeeld van geduld, „ onderwerping, zagtmoedigheid, ongeveinsde godsvrugt, on-

„ be-

„ bevlekte kuischheid en onwrikbare deugd. En vindt men „ hier aan de ene zyde de boze driften en kwade neigingen „ der Kloosterlingen in het helderst licht geplaatst, men ziet „ 'er tevens de beminnelykste en eerwaardigste voorbeelden van „ verstandige en blakende Godsvrugt, onbezweken Vriend- „ schapstrouw, deftigen ernst, zagte en meewarige menschen- „ liefde en de tederste deelneming aan het lot ener ongeluk- „ kige en eerbiedwaardige Non. —— Behalven de hoofdper- „ sonaadje, onze Kloosterling, verschynen op het toneel drie „ Kloostermoeders of Opperbestiersters; de eerste een voor- „ beeld van zagtmoedigheid, verhevene Godsvrugt, en ver- „ standige genegenheid voor hare geestelyke dogters; de „ twede van onverstand, redeloze gestrengheid, onbuigbaren „ trots, en woedende wreedheid, door den dekmantel van „ Godsdienstyver omsluijerd; de derde een verwonderlyk za- „ menmengzel van goed en kwaad, zwak en grillig, slavin „ harer driften, en eindelyk het rampzalig slagtoffer van on- „ bevredigde zinnelykheid: een Aartsdiakon, gestreng, doch „ rechtvaardig; twee biechtvaders van een geheel tegenover- „ gesteld character; een rechtsgeleerde, die de zaak van een „ hulpeloos meisjen onbaatzugtig en edelmoedig verdedigt; en „ een man en vrouw van de grote wereld, die de onschuld „ waarderen, de vervolgde deugd beschermen, en ene verla- „ tene wees tot vader en moeder verstrekken. Het geheel „ (vervolgt de Vertaler) is ene bewonderingswaardige proe- „ ve van het vindingrykst vernuft; de byzonderheden zyn „ belangryk; niets is langwylig, alles is roerend, geestig, „ behaaglyk en treffend; de styl is meesterlyk en sleept den „ Lezer ongevoelig weg, terwyl de inhoud zelf zyn verstand „ en hart alleraangenaamst en onafgebroken bezig houdt; de „ aanmerkingen en wysgerige gevolgtrekkingen zyn juist, door „ de menschkunde opgegeven, allerleerzaamst en belangryk: „ en het hoofdoogmerk van het geheel, de kloosters te doen „ kennen tot in derzelver duisterste holen, wordt nimmer uit „ het oog verloren." Wy durven deze opgave, als volko- men waar, en in gene delen overdreven, gerustlyk onder- schryven, waaruit dan ook de aanpryzing, die wy van dit boek de Lezers van ons Maandwerk doen, hun zeker niet gering kan voorkomen. De enige zwarigheid, welke wy onder de lezing gemaakt hebben, is deze: De Schryver wil de Kloosters in derzelver duisterste schuilhoeken van onge- rechtigheid en misdryf doen kennen. Met dat oogmerk stelt hy ons de Heldin van zyn stuk in haar derde Klooster voor onder het bestier ener Oppervoogdes, die geheel slavin is harer driften, en wel der beestachtigste, der onnatuurlykste, neigin- gen. Hy vertoont ons dit ondeugend en gevaarlyk Vrouws- persoon, tintelende van wellust, en in den vollen gloed harer doemwaardige hartstocht listig bezig om de onschuld hare

strik-

strikken te spannen, en in het rampzaligst verderf te lokken. Hy schildert ons dus het Monster der verleiding in deszelfs natuurlyke gedaante, maar dieshalve ook te gelyk met de levendigste en sterkste kleuren. Wy hebben, dit ziende, gevreesd, of deze schildering niet nadelig zou kunnen werken op ligt-vervoerbare harten, die door den eersten indruk aanstonds hevig geroerd worden. Nog vrezen wy, of zy niet misschien de gedachten van haar, die minder eenvoudigheid van hart, minder onschuld van zeden, minder vastheid van geest, dan onze Kloosterling, bezitten, tezeer zal vestigen op den aart eens misdryfs, waarvan het wenschlyk ware, dat spoedig, tot ere des menschdoms, het aandenken te gelyk met de zaak zelve, geheel verloren raakte. Althans ene schildering, zó natuurlyk, zó levendig en treffend, kan, duchten wy, niet wel nalaten by sommige Lezers en Lezeresfen wellustige beelden te verwekken, en driften te voeden, welker lighaam- en zielverwoestende uitwerkselen de verstandige en brave man terecht betreurt, in deze dagen, waarin de schandlykste verwyfdheid en losheid van zeden als algemeen-heerschende kwaden zozeer gekenmerkt worden. Ondertusschen kan deze bedenking, zo zy grond heeft, niet op den Schryver, maar zou dan nog alleen op den aart zyns onderwerps vallen. Om aan zyn onderwerp volkomen recht te doen; om den afgrond des zedelyken bederfs, welken de Kloosters openzetten, in deszelfs vreeslyk aanzien en vervaarlyke diepte te leren kennen, moest hy zyne schets zó natuurlyk, zó waar, zó treffend maken. Voor het overige heeft hy voor het beeld der dartele, ongebonden wellust in dat der zedige en kuische Kloosterling een allerbekoorlykst tegenbeeld geplaatst, en ook de diep verlaagde slavin harer driften ene straf doen lyden, yslyk genoeg om voor niet geheel bedorven harten tot de krachtigste waarschuwing te verstrekken. Veelmaal bekroop ons onder de lezing de lust deze of gene brokken voor onze Lezers af te schryven, om hun daaruit iets van des Schryvers geest te doen voelen, en vooral deszelfs zaakryken en bevalligen schryfstant enigermate te doen kennen. Wy moesten dit nogthans achterwege laten, omdat wy, behoudens genoegzaam verband, een, voor ons bestek, te groot uittreksel zouden hebben dienen te maken. Onzes ondanks onthouden wy dus hier onze Lezers dit vermaak, en moeten wy hun naar het werk zelve verwyzen, waarvan wy nog kunnen verzekeren, dat de Vertaling mede in de beste handen geweest is.

Als ene bylage vindt men achter de Kloosterling ene briefwisseling, welke de letterkundige geschiedenis van dit boek opgeeft. Men zal daaruit in de aanleiding, welke DIDEROT voor zyn geschrift genomen heeft, deszelfs schitterend vernuft nog meer leren bewonderen. Voorts blykt het uit deze briefwisseling, dat de Roman reeds in 't jaar 1759 of 1760 is af-

ge-

gewerkt geworden; maar de inhoud doet genoegzaam zien, dat het geheel niet geraden ware de uitgave onder het voormalig bestuur van Frankryk te beproeven. Wyslyk intusschen heeft de Vertaler, om den Lezer het vermaak der verrasching te besparen, de letterkundige geschiedenis van dit boek niet in zyne Voorreden, maar achteraan, geplaatst. Wy raden ook daarom aan, dezelve in die orde, waarin zy hier voorkomt, en dus het laatst, te lezen. Behalven den netten en zindelyken druk, pronkt dit Werk met twe fraaie Plaatjes.

Claudine, Toneelspel; door A. VAN DER WILLIGEN. *Te Haarlem, by* J. van Walré en Comp., 1797. *In 8vo.* 101 *bl.*

Dit zeer karaktermatig Toneelspel is getrokken uit de Zedelyke Verhalen van Florian. Volgends opgave van dezen Schryver, zou de Geschiedenis, naar welke de burger VAN DER WILLIGEN zyn stuk bearbeid heeft, in of omtrent het jaar 1778 zyn voorgevallen. Dit bericht maakt ook het Toneelspel, als de schets ener ware, en tevens aandoenlyke en leerzame, gebeurenis, van een dubbeld gewigt. Voorts verdient de bewerking, en schikking in hetzelve, mede allen lof. De karakters zyn allen uitvoerig getekend, en worden zorgvuldig bewaard. De uitdrukking is, waar het pas geeft, overal treffend. De taal der hartstochten wordt op het einde wel hevig gevoerd, maar blyft niettemin geheel natuurlyk, en moet juist daarom te sterker roeren. Overigens schynt ons de levendigheid en afwisseling, welke, behoudens genoegzame éénheid van bedryf, door het gehele stuk heerscht, hetzelve ter vertoning uitnemend geschikt te maken.

De Schipbreuk, of de Erfgenamen. Blyspel. Naar het Fransch van ALEX. DUVAL. *Te Amsterdam, by de Wed.* J. Döll, 1797. *In 8vo.* 68 *bl.*

Dit Blyspel is niet minder geestig, maar tevens leerzamer en treffender, dan de Kanonik van Milano van denzelfden Autheur (*). Het karakterizeert aardig twé schrokkige Erfgenamen, zynde ene Schoonzuster en Neef, die onder zich, met ene helsche gretigheid, handelen over de verdeling der goederen van hem, die zy, bouwende op een valsch bericht, ten onrechte mènen door schipbreuk vergaan te zyn. De overige, betere Familie maakt met deze gevoelloze zielen een beminlyk kontrast; terwyl de onverwachte wederkomst van den gewaanden overledenen de lage vrekheid beschaamt, de deugdzamen onder zyn geslacht beloont, en hemzelven aan het einde diep gevoelen doet: „ dat vele oude Ooms op hun sterfbed hun „ werkzaam leven en hun geld beklagen zouden, indien zy, „ na hunnen dood, de vrolyke gezichten van hunne erfgena- „ men konden zien.”

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* hier boven, bl. 48.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

JESAIÄ. *Naar het Hebreeuwsch.* *Door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsteldam*, *by* M. de Bruyn. *In gr. 8vo*, 466 *bl.*

Gevorderd, in onze aankondiging van het nuttig Bybelwerk van den geleerden HAMELSVELD, tot aan den Profeet JESAIÄ, gaan wy, in de eerste plaats, uit de korte Algemeene Inleiding tot de Profeeten, de volgende plaats overschryven, aan welke wy, ten grooten deele, ons zegel hangen. „ De Profeeten (schryft hy) hebben, „ zekerlyk, het naast voor hunne tydgenoten geschreven; „ hunne bewoordingen, beelden, en gelykenissen, zyn „ daarom ontleend uit de gebruiken, gewoonten en plegtigheden, ook uit den staat en toestand van hunne „ tyden; evenwel gewagen zy meermaalen van eene „ gantschlyke omwenteling in de zedelyke wereld, waar„ door de Godsdienst tot grooter volmaaktheid gebracht, „ meer met zyne geestelyke natuur overëenkomstig geöe„ fend, en ook tot verstgelegene en zelfs barbaarsche „ volken zou uitgebreid worden; dit zal door eenen „ Godgezant geschieden, die de Hervormer der wereld „ zal wezen, en die tevens als erfgenaam van DAVIDS „ Troon en Kroon het Ryk van God luisterryk zal maa„ ken. —— Met één woord, de MESSIÄS is zeer dikwyls „ het onderwerp van hunne gezangen, doch, altyd zoo, „ dat over hunne uitspraken een eerwaardig hulzel van „ het duister toekomend verspreid blyft, het welk wel „ in veele gevallen voor ons, na de vervulling, is op„ geheven, zoodat veele zaken klaar zyn geworden, maar „ het welk wy in onze Vertaalingen en letterlyke uitleg„ gingen op hunne uitspraken moeten laten liggen, om „ hen te laten spreken, gelyk zy tot hunne tydgenoten „ gesproken hebben; in sommige byzonderheden blyft „ zelfs voor ons dat hulzel, niet dan door den tyd op „ te heffen, wanneer de volkomene uitvoering van het „ Godlyk ontwerp zich zelve zal ontwikkelen. —— Te

„ weten, schoon wy de letter der Profeeten, de vreemd-
„ heid der taal, en der zeden, en den afstand des tyds
„ in aanmerking genomen zynde, vry wel verstaan, nog-
„ thans blyft de zaaklyke toepassing dikwyls aan onze-
„ kerheden blootgesteld, en ook voor ons is de vraag
„ niet zelden moeilyk: Van wien zegt de Profeet dit?
„ van zich zelven of van eenen anderen?"

Hoewel JESAIÄ, in de rangschikking der Profeeten, de eerste plaats bekleede, zoude men daaruit verkeerd besluiten, als of aan hem een vroegere leeftyd, dan aan eenigen anderen Profeet, moest worden toegekend. Volgens HAMELSVELD zouden de Profeeten, in tydorde, dus moeten geschikt worden: JONA, AMOS, HOSEÄ, JESAIÄ, MICHA, JOËL, NAHUM, HABAKUK, OBADJA, JEREMIÄ, ZEFANJA, EZECHIËL, DANIËL, HAGGAÏ, ZACHARIÄ, MALEÄCHI. Hoewel het geheele Boek naar JESAIÄ's naam genoemd wordt, schynt, egter, HAMELSVELD niet vreemd te zyn van de gedagte van EICHHORN, volgens welke de geheele verzameling moet gehouden worden voor eene *Anthologie*, of Bloemhof van Dichtstukken, van welke wel veele van JESAIÄ's hand, maar andere ook van andere Dichters, en op dezelfde wyze tot éène verzameling onder zynen naam gebragt zouden zyn, als ten opzigte der *Psalmen*, op DAVID's naam, gebeurd is.

Nu iets ter proeve van deeze schoone en bevallige Vertaalinge willende mededeelen, met oogmerk, onder andere, om den leeslust van dit meesterstuk der Oostersche Dichtkunde by onze Leezers op te wekken, valt ons oog op het *Gedenkschrift van* HISKIÄ, *Koning van* Juda, *nadat hy ziek geweest, en van zyne ziekte genezen was.* Men vindt dit schoone en beeldryke Dichtstuk, *Hoofdst.* XXXVIII: vs. 10, enz. Zie hier hetzelve.

10. „ Ik zal, zoo dacht ik, op den middag van myn leven,
„ De poort van 't graf betreên;
„ Ja, ik word in den bloei en kracht van myne jaaren
„ Uit 't leven weggeroofd.
11. „ In 't land der levenden zal 'k JAH niet meer aanschouwen,
„ JAH, dacht ik, zie 'k niet meer!
„ Met hun vereenigd, die het somber ryk bewonen,
„ Zie ik geen menschen meer.
12. „ Myn levenshut, gesloopt, zie ik aan my ontvoeren,
„ Gelyk een herders-hut.
„ Ik rol myn levensweb reeds op, gelyk een weever
„ Zyn afgewerkte stuk.

„ Ach!

„ Ach! spoedig wordt de draad myns levens afgesneden,
„ Myn stuk is dezen dag
„ Voltooid en afgewerkt, voor dat de nacht een einde
„ Van werk en arbeid maakt.
13. „ Ik zag den morgenstond met schrik en beeven nad'ren;
„ Hy zal, gelyk een leeuw,
„ Al myne beenderen verbreken en vermorsl'len,
„ Myn stuk is dezen dag
„ Voltooid en afgewerkt, voor dat de nacht een einde
„ Van werk en arbeid maakt.
14. „ Gelyk een zwaluw piept, uit 't nestjen weggedreeven,
„ Gelyk het duifjen kirt;
„ Zoo klaagd' ik moedeloos; myn oog stondt opgezwollen,
„ 't Waagt naauw een blik om hoog:
„ „ Helaas! ik ben vol angst! — red, red my, o JEHOVA!"
15. „ Maar, wat, wat zeg ik nu?
„ Nu hy aan my zyn woord zoo gunstig heeft gegeven,
„ En daadlyk ook volbracht.
„ Hier meê zal ik my zelv' myn overige jaaren,
„ Wat droefheid my ook treff',
16. „ Verkwikken; ja, dit is, o God! het rechte leven;
„ Hier door herleeft myn geest!
„ Gy hebt gezondheid en het leven my geschonken,
17. „ Myn smart verkeerd in heil!
„ Gy, die my liefderyk omhelsdet, hebt myn leven
„ Gered van graf en dood.
„ G'hebt achter uwen rug myn zonden weggeworpen,
„ Daar niet meer aan gedacht.
18. „ Het Schimmenryk zal ook, o God! uw lof niet melden,
„ De dood pryst u ook niet;
„ Zy, die in 't stille graf daar nederliggen, hoopen
„ Op uwe waarheid niet!
19. „ Die leeft, die leeft alleen, zal uwe glorie roemen,
„ Gelyk ik heden doe.
„ De vader zal zyn kroost en nageslacht verhaalen
„ Uw waarheid en uw trouw!
20. „ JEHOVA redde my, hy was 't, die my verloste,
„ Dies zal ik, levenslang,
„ Tot JOVA's lof, met dank, myn blyde snaaren tokk'len
„ In JOVA's Tempelhuis."

In de *korte Aanmerkingen* leezen wy, op *vs.* 12, deeze aanteekening. „ *Levenshut.*] Dit verganglyk leven, of ook „ het sterflyk ligchaam, wordt fraai vergeleken by eene „ ligt opgeslagen hut, die door een' stormwind gemaklyk „ gesloopt en weggevoerd wordt." En op *vs.* 13. „ *Den* „ *morgenstond.*] Hy (HISKIA) dacht, dat zyne ziekte, „ waar-

„ waarschynlyk de pest, hem den volgenden morgen
„ reeds ten grave zou sleepen."

De plaats, *Hoofdst.* XL: 3, 4 en 5, is door VAN HAMELSVELD aldus vertaald.

3. „ De stem van een Herout klinkt door de woestenyën,
„ „ Baant in de wildernis voor JOVA eenen weg;
„ „ En maakt voor onzen God de heirstraat vlak en effen;
4. „ „ Vult alle dalen aan! slecht heuvelen en bergen!
„ „ Maakt alle kromten recht; de ruwe wegen vlak!
5. „ „ JEHOVA's majesteit zal zich in luister toonen,
„ „ Het gantsche menschdom zal gezámenlyk dit zien!
„ „ Want JOVA heeft dit zelv' met eigen mond gesproken!" "

Zie hier wat wy op *vs.* 3, in de *korte Aanmerkingen*, vinden opgeteekend. „ De spreekwyze is ontleend van „ Oostersche Vorsten, welke, eene reize ondernemende, „ herouten vooruitzenden, om te bevelen, dat men de „ wegen voor hun slechten en effen maken, en alles be„ reiden zal, om hen behoorlyk te ontvangen. —— „ God wordt hier als de Koning van *Israël* vertoond, die „ nu in zyne gunst wederkeeren zal tot zyn volk, en „ die zyne boden ten dien einde vooruitzendt, op dat „ alles gereed zyn moge, om hem staatlyk en behoorlyk „ te ontvangen. — Zulk een Heilherout (voegt 'er VAN „ HAMELSVELD nevens), die de komst van den grooten „ Koning boodschapte, en de gemoederen tegen die „ komst voorbereidde, was JOÄNNES de Dooper, op wien „ deze woorden worden toegepast in het Nieuwe Testa„ ment, MATTH. III: 1—3. LUK. III: 3—6. MARK. „ I: 2, 3. JOÄNN. I: 23." Of VAN HAMELSVELD deeze woorden voor eene voorspelling houde, op JOANNES *den Dooper* slaande, verklaart hy niet. Dat in de aanhaaling deezer woorden, op de gemelde plaatze, aan eene toepassing van aloude gezegden, van welke wy meer voorbeelden ontmoeten, schyne te moeten gedagt worden, zonder dat dezelve als eigenlyke voorzeggingen kunnen beschouwd worden, dunkt ons niet onaanneemelyk. En dat VAN HAMELSVELD niet vreemd was van die meeninge, mogen wy eenigermaate afleiden uit de aanmerking op dat zelfde vers, op de woorden *woestenyën* — *wildernis* slaande. „ Met toespeling op de groote woestynen en wildernis„ sen tusschen *Babel* en *Palæstina*, door welken de *Joo*„ *den* uit de ballingschap van *Babel*, met JEHOVA aan

„ hun

„ hun hoofd, zyn wedergekeerd; het welk het eerste „ blyk was, dat God met zyne genade tot zyn volk „ wederkeerde." Voor zo veel, naamelyk, gelyk VAN HAMELSVELD omtrent den inhoud van dit Hoofdstuk in 't algemeen aanmerkt, de voorzeggingen, daar in begrepen, meestal van een vertroostenden aart zyn, en uitzigten openen in het toekoomende, die het hart van JESAIä's godvrugtige tydgenooten met blyde hoop moesten streelen.

Van de vermaarde plaats, *Hoofdst.* XLII: 1, enz. ontmoeten wy hier de volgende overzetting.

1. „ Zie daar! zie daar! myn knecht, dien ik steeds ondersteune,
„ Myn lieveling, in wien 'k myn welgevallen heb.
„ Met mynen geest bezield, zal hy het recht den volken
„ Eens brengen in het licht. ——
2. „ Hy zal niet schreeuwen, hy zal niet luidruchtig wezen;
„ Noch zyne stem op straat of markten klinken doen.
3. „ Het reeds geknakte riet zal hy geenszins verbreken,
„ De vlaswiek, die slechts rookt, bluscht hy niet gantschlyk uit.
„ Naar waarheid zal hy 't recht in 't volle daglicht stellen.
4. „ Hy wordt niet moedeloos, zyn yver niet gebluscht,
„ Voor hy den grond van 't recht op aard' gelegd zal hebben,
„ Daar zelfs de verste kust op zyne leering wacht."

Op deeze plaats staat de volgende algemeene aanmerking. „ Door dezen knecht van God verstaan sommige „ Uitleggers, CYRUS, den Koning van *Persië*, anderen „ JESAIä zelven, anderen het *Joodsche* Volk, anderen „ den MESSIäS, JESUS *van Nazareth.* —— Ik geloove, „ dat MICHAëLIS in zyne aantekeningen dit onderwerp „ het best behandeld heeft, en dat zyne bewyzen ons „ moeten doen neigen, om aan JESUS *van Nazareth* te „ denken. —— De geheele voorzegging (vervolgt VAN „ HAMELSVELD) in dit, en in de voorgaande en volgende „ HOOFDSTUKKEN, heeft tot haar groot onderwerp den „ val van den Afgodendienst, en de uitbreiding en zegepraal van den waaren Godsdienst; ook schynt het vry „ duidlyk, dat het begin van dit HOOFDSTUK ziet op „ dien *Heilverkondiger*, in 't voorgaande HOOFDSTUK, „ *vs.* 27, beloofd. —— En de geheele beschryving vertoont ons in deze *verzen* niet eenen Overwinnaar, maar „ eenen Hervormer der wereld en des menschdoms. —— „ Ik besluit dan (schryft VAN HAMELSVELD) dat deze

„ woorden, met recht, in het Nieuwe Testament, op JESUS „ worden toegepast, die, door zyne leer, de wereld, ten „ opzichte van den Godsdienst, verlicht en hervormd „ heeft." —— Op het woord *het recht*, vs. 1 voorkomende, ontmoeten wy de volgende aanmerking. „ In „ het voorgaande HOOFDSTUK was het verschil tusschen „ den dienst van den éénen waaren God en de Afgoden „ als een rechtsgeding voorgesteld; het *recht*, dat is, wat „ hier recht zy, en dus den waaren Godsdienst, zal deze „ knecht van JEHOVA in het licht brengen. —— Dit „ (voegt VAN HAMELSVELD 'er nevens) heeft JESUS gedaan; door zyne leere is het uitgemaakt en beslist; de „ Afgodery is te niet gedaan, en de kennis van den „ éénen waaren God zegeviert."

Den Profeet JESAIÄ altyd als eenen der fierlykste Schryvers uit de aloudheid hebbende aangemerkt, zouden wy met vermaak nog 't een en ander, ten dienste onzer Leezeren, en tot het oogmerk, welk wy meermaalen aankondigden, hunnen leeslust, naamelyk, op te wekken, overschryven; doch ons bepaald bestek gebiedt ons, dien lust te beteugelen.

Verklaring van den Brief aan de Hebreen, door G. BONNET, *Doctor en Professor der H. Godgeleerdheid, en Academie-Prediker te Utrecht. Vierde Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst. *In gr. 8vo.* 343 *bl.*

Dit Vierde Deel des arbeids van den hooggeleerden BONNET beantwoordt volkomen aan het denkbeeld, hetgeen wy van de voorige Deelen hebben gegeven (*). De in den dienst der Gereformeerde Kerke grys geworden Hoogleeraar toont overal, dat hy de onderscheidende gevoelens dier Gezindheid getrouwlyk blyft aankleeven. Dezelfde tot kleinigheden toe doorgaande uitvoerigheid, welke veelen misschien al te zeer gerekt zal voorkomen; dezelfde bescheidenheid in het wederleggen van anders denkenden; dezelfde eenpaarigheid van styl en doorgaans zuivere taal, welke in de voorige Deelen doorstraalen, zyn ook hier te vinden. Somtyds ontmoeten

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1797, 1ste St. bl. 6 env. 601 env.

ten ons, in de toepassinge van de Instellingen der Oude Wet op de tyden des Nieuwen Verbonds, trekken van een speelend vernuft, welke zekerlyk met groot genoegen zullen gelezen worden door de voorstanderen van het gevoelen, dat de eerste niet alleen eene voorbereiding was om de menschen te leiden tot het andere, maar dat men ook alle weezenlyke deelen der Mosaische Inzettingen moet beschouwen als schaduwen en beelden, waarvan men het lichaam en tegenbeeld heeft te zoeken in CHRISTUS, en het door denzelven verkondigde Euangelium. Het volgende staaltje zy genoeg tot een voorbeeld. Ter gelegenheid, dat HEBR. IV: 16 gesproken wordt van het *toegaan tot den troon der genade*, merkt de Schryver aan (bl. 30 env.) *dat aan God wordt toegeschreven een troon der heerlykheid, een troon des gerichts; maar in het Euangelie ook een troon der genade;* dat de hier bedoelde troon is de troon des Vaders, niet die des Godlyken Middelaars, en vervolgt dan (bl. 35) „ Dan, „ omtrent de *spreekwyze*, hier gebezigd, valt nog iet by- „ zonders op te merken. De voornaame inhoud van de- „ zen Brief geeft ons aanleiding, om te denken, dat de „ Apostel hier spreekt van eenen *troon der genade*, met „ toespeling op de *arke des verbonds*, in het oude Hei- „ ligdom.

„ By de verklaring van het IX Hoofddeel, moet op- „ zetlyk over deze heilige Bondkist gehandeld worden. „ —— Nu slechts met één woord." Vervolgens aangemerkt hebbende, dat, onder de Godsregeering, eerst de Tabernakel, en daarna de Tempel, het Paleis was van Israëls grooten Koning, zegt de Schryver (bladz. 36.) „ Het geen, ten aanzien van deze woning des Aller- „ hoogsten, voornaamlyk, eerbied moest inboezemen, „ was ... het *Heilige der Heilige:* waar de heilige Bond- „ kist geplaatst was, boven welke, en tusschen de vleuge- „ len van de *Cherubim*, die op het dekzel der arke wa- „ ren, de *Schechina* zich vertoonde, een luisterryk teken „ der Godlyke Majesteit.

„ Zoo was deze Bondkist, als de troon van God, „ waaröm ook de Heere den Tempel, dien hy aan „ EZECHIËL vertoonde, *de plaatze zynes troons* noemt, „ en *de plaatze der zoolen zyner voeten*, waar hy *woonen* „ wilde, *in het midden der kinderen Israëls* (*). En, „ in

(*) EZECH. XLIII: 7.

„ in denzelfden zin, noemt JEREMIA dit Koninglyk Pa-
„ leis van Israëls God, *een' troon der heerlykheid* (*).
„ Maar, het geen wy, byzonderlyk, moeten opmer-
„ ken, die heilige Bondkist was een *troon* DER GENADE.
„ 't Is waar, in deze Arke des Verbonds waren de Ta-
„ felen der Wet, die gehoorzaamheid afvorderde, en de
„ overtreders aan den vloek onderwierp. Hier in zag
„ men, derhalven, een bewys, dat *gerechtigheid en ge-*
„ *richte de vastigheid van Gods troon* zyn. Maar, dit
„ belette niet, dat *goedertierenheid en waarheid voor zyn*
„ *aangezicht zouden heenen gaan* (†). Trouwens, deze
„ wet was bedekt, met het *verzoendekzel*, aan welk,
„ éénmaal des jaars, door den Hoogenpriester, het offer-
„ bloed werdt gesprengd, tot verzoening van Israëls
„ ongerechtigheden. En, zoo mogt dit volk, daar het,
„ ongeächt vele overtredingen, echter, in de hoofdzaak,
„ getrouw bleef aan Gods verbond, van Hem, die tus-
„ schen de Cherubim woonde, alles goeds verwach-
„ ten. Van daar die heilwenschen. *Hy zende uwe*
„ *hulpe uit het Heiligdom, hy onderssteune, hy zegene u*
„ *uit Zion* (‡)."

Dan wy moeten eenen stap rugwaards doen, om den Leezer te berichten, dat dit Deel zynen aanvang neemt met het 14de vers des vierden Hoofddeels van den Brief aan de Hebreën, (welk vers, met de twee volgende, de Hoogleeraar te recht beschouwt als verbonden met het begin des vyfden Hoofddeels) en eindigt met het 10de vers des zesden: zodat de laatste helft van dit Hoofddeel eerst in een volgend Deel staat verhandeld te worden.

Uit ieder der gemelde Hoofddeelen zouden wy gaarne iets mededeelen, maar meestal zyn des Schryvers verklaaringen voor ons bestek te wydloopig, om ze gevoegelyk te kunnen overneemen. Hetgeen hy zegt over Hebr. V: 7 en 8 zoude anders zeer wel geschikt zyn tot een voorbeeld. Nu zullen wy ons vergenoegen met een kort uittreksel der verklaaringe van de woorden, dat CHRISTUS, *hoewel hy de Zoon was, gehoorzaamheid heeft geleerd uit hetgeen hy geleden heeft.* „ Gehoorzaamheid," zegt onze Schryver, bl. 127, „ veronderstelt eene wet, een gebod,
„ naar het welk men zich gedragen moet; zy veronder-
„ stelt

(*) HOOFDD. XVII: 12.
(†) PSALM LXXXIX: 15.
(‡) —— XX: 3.

„ ſtelt tevens, dat hy, wiens pligt het is te gehoorza-
„ men, van zulke wet, zulk een gebod, kennis heeft
„ gekregen —— en zy ſluit in, dat men aan die wet,
„ aan dat gebod, zich onderwerpt, en die onderwerping,
„ met de daad, bevestigt." Deeze bepaaling kortlyk opgehelderd hebbende, vervolgt hy, bl. 128. „ Aan hem
„ nu, die de Middelaar Gods en der menſchen is, was
„ ook eene wet voorgeſchreven. Als MENSCH is hy
„ gekomen onder de wet, die aan menſchen .... gegeven
„ was. Als ISRAËLIET was hy .... onderworpen aan die
„ wetten, welke God aan JAKOBS nageſlacht hadt bekend
„ gemaakt. Maar, als BORG, hadt hy byzondere beve-
„ len ontvangen, die van geene ſtervelingen konden vol-
„ bracht worden." Hierop volgt eene optelling van hetgeen CHRISTUS als Borg moest verrichten, volgens het gevoelen der Gereformeerde Kerke.

De Schryver vervolgt: „ Maar is het zoo moeilyke
„ zaak voor een volmaakt heilig mensch, gelyk CHRIS-
„ TUS was, om God te gehoorzamen?" Hy antwoordt:
„ Zeker, het is, voor een volmaakt redelyk ſchepzel,
„ niet moeilyk .... Gods wil te doen .... Wanneer
„ het volbrengen van Gods wil, en het genieten van
„ een volkomen geluk, onafſcheidelyk, gepaard gaan,
„ is het niet nodig, gehoorzaamheid, als eene moeilyke
„ zaak, te *leeren*. —— Maar dan is 'er moeite aan vast,
„ als men, om gehoorzaam te wezen, ongelukkig (*)
„ moet zyn: dan komt 'er zelfsverlochening te pas:
„ dan moet men begeerten en neigingen, die anderzins
„ betaamlyk zyn, tegengaan, en zyn eigenbelang en ge-
„ noegen ter zyde ſtellen, om getrouw te wezen aan
„ zynen pligt. En, zoo was het met den Heiland ge-
„ legen...... 'Er moest, noodzaaklyk, een onzondige
„ tegenzin by hem zyn, tegen die ſmarten, die ang-
„ ſten ... welke hy ... moest ondergaan; en, de ver-
„ lochening, die, hier omtrent, vereischt werdt, maakte,
„ eigenlyk, zyn lyden tot zulk een lyden, als nodig was,
„ ter betoning van Gods gerechtigheid. .... Uit dat ly-
„ den

(*) Had de Schryver, die doorgaans niet karig in woorden is, duidelykheidshalve, hier wel niet mogen ſtellen, *voor eenen tyd ongelukkig?* Dat eenig ſchepſel door het gehoorzaamen van den Godlyken wille *volſtrekt* en *voor altyd* ongelukkig worde, is onmogelyk. *Rec.*

„ den nu, heeft CHRISTUS gehoorzaamheid geleerd. ...
„ Daar is een tweederlei leeren : het is, of, kennis kry-
„ gen, van het geen men nog niet wist; of, dat geen,
„ het welk men reeds, in beschouwing, wist, daadlyk
„ ondervinden." —— De Schryver oordeelt, dat men het
woord hier in den laatstgemelden zin moet neemen, en
vervolgt (bl. 133.) „ En dat heeft *Hy* geleerd, die de
„ Zoon van God is. De Apostel zegt: *hoewel hy de Zoon*
„ *was*, of liever, *hoewel Zoon zynde*. Dat de Middelaar,
„ niet alleen, waarächtig mensch is, maar ook, God,
„ en wel de eeuwige Zoon des eeuwigen Vaders, is ons
„ te vooren gebleken, by de verklaring van HOOFDD. I:
„ 3 en 5 (*). —— Vraagt men dan: „ *Wie* heeft ge-
„ „ hoorzaamheid geleerd?" ... het antwoord moet zyn,
„ die persoon, die ook God, de Zoon van God is. —
„ Vraagt men: „ *in welke natuur*, heeft hy deze gehoor-
„ „ zaamheid geleerd?" —— het antwoord moet zyn:
„ „ In de menschlyke natuur, die aan de wet, den *men-*
„ „ *schen* voorgeschreven, onderworpen was; in die na-
„ „ tuur, welke lyden en sterven kon."" —— Volgens
de gedachten van den Schryver, maakt het eenig onder-
scheid, of men de woorden καίπερ ὢν υἱὸς vertaale, *hoewel*
hy de Zoon was, dan, *hoewel Zoon zynde*. Doch hier
kunnen wy hem niet volgen.

Over HEBR. V: 12 handelende, zegt de Schryver:
„ De *Melk* zyn, de eerste waarheden, van het Christen-
„ dom: by voorbeeld, de leere aangaande het zaligma-
„ kend geloof, en de waarachtige bekering, de leere van
„ eenen toekomenden staat, van de opstanding, het laatste
„ oordeel, en soortgelyken (†)." Vervolgens vinden wy,
over HOOFDD. VI: 1, 2 (‡), eene breedere verklaaring
van *dit beginsel van* CHRISTUS. Daar zegt de Schry-
ver (§) van *het gelove in of op God*: „ De zondaar, die
„ zich in waarheid bekeert, wendt zich tot God. ...
„ En, welke is nu de werkzaamheid van zulken bekeer-
„ ling, omtrent dien God? —— Het is *geloven*. ——
„ Trou-

(*) Derwaards verzenden wy den Leezer, om te onderzoe-
ken, of het gestelde daar zo duidelyk blyke. Uitspraak te doen
over geschilstukken is onze taak niet. *Rec.*

(†) Bl. 173, 174.

(‡) Bl. 197 env.

(§) Bl. 201 env.

„ Trouwens, alles, wat hy dus van God leert kennen, „ als eenen God van zaligheid in CHRISTUS, weet hy „ alleen, door middel van het Euängelie. .. Gelooft nu een „ zondaar, dan houdt hy dit getuigenis voor waarachtig. „ Hy neemt het aan ... hy verlaat 'er zich op. .. Daar het „ hem verzekert, dat, *in God alleen, zyn heil* is, ſtaat „ hy, geredelyk, af van zyne ydele poging, om, buiten „ God, ... de waare rust van zyne ziel te zoeken; „ en wendt zich naar hem, die alleen magtig is, zyne „ begeerten te vervullen; ſtaan hem zyne zonden in den „ weg, hy vestigt het oog op de vergevende genade in „ den Heere JESUS CHRISTUS .... en ... verlaat zich op „ dezelve. Dus vertrouwt hy zichzelven, en alle zyne „ belangen, ... den Heere toe.... Maar het is onmoge„ lyk, dat hy God, in die betrekking, voor zich be„ ſchouwen kan, zonder tevens, met een volvaardig hart, „ zich aan hem te onderwerpen .. en nu voortaan, uit „ liefde en dankbaarheid, 's Heeren wil te betrachten, en „ der gerechtigheid te leven, enz.

„ Mogelyk zal men hier vragen: ſpreekt niet het gantſche „ Euangelie van *geloof* in JESUS CHRISTUS? Is dit niet „ het eerſte, dat, benevens de bekeering, wordt afgevor„ derd? Daar dan de Apostel bezig is, met het beginzel „ der leere van CHRISTUS, in byzonderheden, uit te leg„ gen, waarom maakt hy melding van het geloof in God, „ en niet van het geloof in den Middelaar? Ik antwoord — „ vooreerst het geloof in God ſluit het geloof in CHRIS„ TUS, ongetwyfeld, in. Een zondaar kan zich den „ Heere niet voorſtellen, als een genadig en vergevend „ God, dan alleen in den Borg. Dus kan hy ook zyn „ vertrouwen op God niet ſtellen, ten zy hy tevens ge„ love in den Heere JESUS." —— Vervolgens komen eenige goede aanmerkingen over de noodzaaklykheid van het geloof in God, en de ſtrekking van het Euangelium, om ons daartoe te leiden. Maar, volgens bladz. 128, had CHRISTUS, *als Borg*, ook „ te boeten voor het „ uitverkoren menschdom" — dat is, indien wy den Schryver wel begrypen, *voor de uitverkorenen uit het menschdom*. Het ſchynt dus, dat het geloof in CHRISTUS, by den Schryver, insluit, indien al niet de Leer der volſtrekte verkiezinge en verwerpinge, ten minſten, de genoegdoening aan des Vaders Gerechtigheid door het draagen der ſtraffen, welke de Uitverkorenen verdiend hadden. Maar dan zoude het ons voorkomen, dat deeze eer-

eerste beginselen bezwaarlyk als *melk*, „ ligt en zacht
„ voedzel, aangenaam van smaak, het welk tevens zeer
„ voedzaam, en hier door geschikt is, voor jonge kinde-
„ ren, die, wegens hunne tedere gesteldheid, nog geen
„ zwaarer en sterker voedzel verteeren, of verdragen
„ kunnen (*)," opgedischt konden worden, maar veeleer
behoorden tot die *vaste spyze*, tot welker verduwing eene
veel sterkere maag noodig is.

Ons oogmerk was den Leezeren nog eene beknopte
schets te geeven van des Schryvers verklaaringe van
HEBR. VI: 4—6, eene dier plaatzen, welke, door de
bestryderen der Leere van de volstrekte volhardinge der
Heiligen, voornaamelyk worden aangedrongen ter staa-
vinge van hun gevoelen: doch ons Uittreksel is reeds
lang genoeg geworden. Wy zullen, evenwel, het vol-
gende aanstippen. De Schryver erkent rondborstig, dat
„ dit gedeelte van des Apostels redeneeringe aan zeer
„ veele zwaarigheden onderworpen is (†)." Na eenige
aanmerkingen over de dwaaling der *Novatiaanen*, zegt
hy bl. 241: „ Onze Godgeleerden houden staande, dat
„ 'er een wezenlyk verschil zy, tusschen een *tydgeloof*
„ en een *waar zaligmakend geloof:* dan ook, dat zy, die
„ dit waarächtig geloof, door Gods genade, deelächtig
„ zyn geworden, niet kunnen, of zullen, verloren gaan."
Deeze leer der Hervormde Kerke kan, volgens den Schry-
ver, met veele bewyzen gestaafd worden, welker voor-
naamste hy zich vergenoegt aan te stippen, bl. 242 env.
„ De vraag is dan, of wy ter aangehaalde plaatze eene
„ beschryving aantreffen van menschen, die het, in de
„ kennis, en de belydenis, van het Euangelie, wel ver
„ gebracht hebben; maar, echter, van het zaligmakend
„ geloof, en de waarachtige bekeering tot God, vervreemd
„ zyn gebleven:" dan of „ de beschryving, hier voor-
„ komende, ons eenen waaren geloyigen vertegenwoor-
„ digt, zoo als hy bevoorrecht is, met de uitnemendste
„ zegeningen van het Euangelie (‡)." Het eerste gevoe-
len wordt eerst breedvoerig overwogen, doch de Schry-
ver verklaart, uit hoofde der zwaarigheden, welke hy
daarin vindt, en bladz. 261 env. opgeeft, zich op bl. 272
voor

(*) Zie bladz. 172.
(†) Bl. 238. z. o. bl. 245.
(‡) Bl. 245, 246.

voor het andere, „ dat PAULUS van waare gelovigen „ spreekt." In deezen zin verklaart hy den tekst, en dit gedaan hebbende, zegt hy, bladz. 281. „ Dan, ook tegen deze uitlegging, kunnen bedenkingen worden ingebracht." De eerste daarvan is: „ Beschryft PAULUS, „ hier, den staat van waare gelovigen . . . dan moet een „ van beiden waar zyn; of, hy leert hier, duidelyk, den „ afval der Heiligen, of hy stelt een onmooglyk geval: „ — het eerste is onbestaanbaar met de leere der Hervormde Kerk — het laatste is ongerymd." —— De Schryver, na eenige korte aanmerkingen, welke, nevens de te vooren bygebragte, zyns oordeels bewyzen, „ dat „ de Apostel hier geen' afval der Heiligen kan leeren," vervolgt, bl. 283: „ PAULUS voorstel is hier voorwaardelyk. Hy leert, ... niet, wat 'er waarlyk gebeurt, „ of gebeuren kan, maar alleen, wat 'er plaats zou hebben, by aldien zulk iet gebeurde." Hy beroept zich, als op voorbeelden van diergelyke wyze van spreeken, op PSALM CXXXIX: 8. en GAL. I: 8. Hy wil, evenwel, niet dringen op de juiste gelykheid dier plaatzen met het bedoelde voorstel, maar staat, gereedlyk, toe „ dat PAULUS ... den afval der Heiligen mogelyk stelt, te weten, „ de zaak van hunne zyde beschouwd zynde .... maar „ ... dat het, wegens de Godlyke bewaring ... niet „ mogelyk is, dat één van hun verloren ga. .... Dan „ ... welligt wordt my .. tegengeworpen: *Als toch,* „ *van Gods zyde, de volharding der gelovigen zeker is,* „ *dan heeft het voorstel van den Apostel geene de minste* „ *kracht of nuttigheid. Want, die zich voor een waar* „ *Christen houdt, moet staat maken op de volharding: en* „ *doet hy zulks, wat invloed zal dan des Apostels bericht,* „ *van het onvermydelyk verderf der afvalligen, op zyn* „ *gemoed hebben, daar hy weet, dat hy, door Gods genade,* „ *nooit zal afvallen.*" Uit deeze zwaarigheid tracht de Schryver zich dus te redden: „ Men spreekt van een „ waar Christen. Doch, hoe weet iemand, dat hy een „ waar Christen is? Hy kan zulks niet weten, uit den „ aart der genadegaven, die hem verleend zyn, maar alleen, uit derzelver gevolgen en vruchten; het geloof, „ de bekeering, den haat tegen de zonde, de liefde tot, „ en de beoefening van de deugd, naar het voorschrift „ van het Euangelie. ... Dus wordt de daadlyke volharding vereischt, om de troostryke verzekering te kunnen „ hebben, dat men, tot den einde toe, door Gods gena-

„ de,

„ de, volharden, en zoo zalig zal worden." —— Hier zouden wy den Schryver wel willen vraagen, of diergelyke vruchten der genadegaven wel niet, voor eenen tyd, zich kunnen vertoonen, by iemand, die naderhand afvalt? Wanneer het aankomt op het beoordeelen van anderen, stemt hy dit volmondig toe (bl. 286 env.) Maar kan ook de mensch zelve niet overtuigd zyn, dat hy die vruchten draage, en echter afvallig worden? —— Zo neen; blyft dan de zwaarigheid niet in volle kracht? —— Zo ja; kan dan wel iemand voor het oogenblik van zynen dood *zeker* zyn (want dat hy *zeer groote hoop* en *rechtmaatig vertrouwen* kan hebben zal niemand ontkennen) —— maar kan hy te vooren *zeker* zyn, dat hy tot het einde toe zal volharden; met andere woorden, dat hy tot het getal der volstrektlyk Uitverkorenen behoore? En is het, evenwel, niet de leer der Gereformeerde Kerke, dat hy die zekerheid vroeger kan hebben? Over de gegrondheid dier Leere spreeken wy niet. De vraag is alleen of des Schryvers gevoelen daarmede overeenkome.

Met dit alles erkennen wy gaarne, dat de Hoogleeraar BONNET, in dit Werk, duidelyke blyken geeft van groote belezenheid, van schriftuurkennisse, van een opgeklaard en geoefend verstand, en, hetgeen meer dan alles hem van de achtinge der waare Godsdienstvrienden moet verzekeren, van bescheidenheid, van liefde tot deugd en ongeveinsde godsvrucht.

De nuttigheid van de Geschiedenis der Menschheid; by de beoefening der Godgeleerdheid. In eenige byzonderheden aangewezen. Te Leeuwarden, by C. van Sligh, 1797. *In gr.* 8vo, 183 *bl. behalven het Voorwerk van* 14 *bl.*

De ongenoemde Schryver van dit leezenswaardig Schrift, van wiens hand ons sedert eenigen tyd, zoo wy ons niet geheel bedriegen, meer lettervruchten zyn medegedeeld, tracht de beoefenaars der Godgeleerdheid, op het voetspoor van *Iselin*, *Hess*, *Niemeyer* en anderen, oplettend te maaken op de geschiedenis der menschheid, of wel van de verschillende gesteldheid van het menschelyk verstand, in de onderscheidene eeuwen, en op de onderscheidene trappen van beschaaving, die hy meent, dat nog te weinig, by de verklaaring van den Bybel en der Bybelsche Leer, wordt in aanmerking genoomen, en waar-

waarvan hy zich evenwel zeer veel vrucht belooft, om over de trapswyze verhooging der menſchelyke natuur, en de geduurige veranderingen en opklaaringen, die 'er van tyd tot tyd, ook omtrent Godsdienſtige kundigheden, moeten komen, regtmaatig te oordeelen, en, 't geen waarheid is voor ons, van 't geen voor anderen waarheid geweest is, in verſchillende tydvakken, wel te onderſcheiden.

Terwyl het menschdom doorgaans met den tyd wyzer en beſchaafder wordt, ſomtyds ook in kundigheden en beſchaafdheid te rug gaat, kan ook de Leer van den Godsdienst, door alle eeuwen, op alle trappen van beſchaaving, geenzins dezelfde blyven; maar moet by ieder volk noodzaaklyk veranderingen ondergaan, naar de gelegenheden en hulpmiddelen, welke de Voorzienigheid aan hetzelve geeft, om in de verlichting en beſchaaving te wasſen, en naar de meerdere of mindere vorderingen, welke hetzelve daadelyk daarin maakt. Na dit in 't algemeen beredeneerd, en met de waarneeming van den toeſtand, waarin men deze en gene volken, in laatere eeuwen, toen zy eerst met het Christendom bekend wierden, heeft aangetroffen, opgehelderd te hebben, geeft de Schryver een algemeen overzicht van de veranderingen, welke het Christendom in de verloopene eeuwen onderging. —— De verbastering van hetzelve ging voort, in eene zekere evenredigheid met de verlaaging der menschheid, en het afneemen van de beſchaafdheid. — De denkbeelden van hetzelve wierden wederom verbeterd, naarmate de volkeren, die hetzelve beleden, wederom meer verlicht en beſchaafd wierden. — De ſteeds toeneemende beſchaafdheid heeft, ook na den tyd der Reformatie, in de Godsdienſtige begrippen opheldering veroorzaakt; —— zelfs in de Roomſche Kerk. —— Den onderſcheidenen trap van de opvoeding der menschheid kan men zien in de verſchillen, met welker behandeling men in onderſcheidene eeuwen zig bezig hield, en in de wyze, op welke men dezelve behandelde.

Daarna wordt het nuttig gebruik van de geſchiedenis der menschheid, by de beoefening der Godgeleerdheid, meer onderſcheidentlyk aangetoond. Men vraagt, wat buiten of binnen de grenzen der menſchelyke rede ligt? Hierop wordt aangemerkt, dat de grenzen der menſchelyke rede, door den verſchillenden trap, op welken de menschheid zich bevond, niet altyd, en ook niet ter gely-

lyker tyd by alle volken, even verre uitgebreid geweest zyn. Een Zoon van Noach en een befchaafd man van deze eeuw, een Kaffer en een befchaafd Engelschman ter gelyker tyd, ieder onder zyn volk leevende, konden het geenzins met hunne rede even verre brengen. Als men vraagt, welke zyn de regte denkbeelden van God? daarop kan, volgens de zelfde waarneemingen, niet algemeen geantwoord worden. Voor een kind zyn andere denkbeelden de regte, dan voor eenen volwasfenen. —— Denkbeelden van laatere en meer verlichte eeuwen zouden, in veel vroegere tyden, de regte niet zyn geweest, en die, welke voorheen de regte waren, zyn zodanig niet meer voor veel laatere geflagten. —— Dit wordt opgehelderd uit het onderwys, het welk God, door de openbaaring, van tyd tot tyd aan de menfchen heeft gegeven. —— Het zelfde wordt aangeweezen, door vergelyking van onderfcheidene volkeren der wereld. 'Er was een groot onderfcheid tusfchen de Godsdienftige begrippen in Noachs tyden, en in die van David en zyne tydgenooten; tusfchen de denkbeelden van Salomons dagen, en die der Jooden na de Babylonifche gevangenis. Was Jefus in de dagen der Richteren op aarde gekomen, en had Hy de menfchen toen zoo geleerd, als hy in laatere dagen heeft gedaan, zyn onderwys zou zeer ongepast zyn geweest; de begrippen, welke hy voordroeg, hoe voortreffelyk dezelve voor eene meer verlichte wereld waren, zouden voor de menschheid van dien tyd, en van die gefteldheid, de regte niet zyn geweest. Het regte derhalven van de denkbeelden van God en Godsdienst is betrekkelyk. Men kan geene denkbeelden opgeeven, die zodanig zyn voor de menschheid, op alle die trappen van opvoeding, op welke dezelve, geduurende alle eeuwen, is geweest. Het onderwys van Jefus is niet gefchikt voor natiën, welker verftand nog kindsch is; hetzelve moet tot eene bepaalde hoogte zyn verlicht, eer de denkbeelden, die hetzelve geeft, daarvoor de regte zyn. Dit vertoont ons het ongepaste van de handelwyze der zendelingen tot zeer onbefchaafde, zelfs nog half woeste volkeren, om het Christelyk geloof onder dezelve voort te planten, en de middelen, van welke men zig nog wel eens bedient, om Heidenfche Indianen tot Christenen te maaken. „ Men heeft," zegt de Schryver, „ onder ons vraagboekjes laaten vervaardigen, die ter onderwyzing van de Indianen zouden dienen, welke niets anders waren,

ren, als verkorte ſtelzels van de Theologie, in welke de waarheden van den Godsdienst genoegzaam op dezelfde wyze wierden voorgedragen, als onze leermeesters ons dezelve opgaven. Waren dat de regte denkbeelden van God en Godsdienst voor die menſchen? Hoewel zy van den ſtaat der barbaarschheid merkelyk verwyderd zyn, is evenwel het menſchelyk verſtand by hen in zulk eene geſteldheid, waarmede het nog niet vatbaar is voor iets, dat gezuiverd is. Daar men alles by hen op eene kinderlyke en zinnelyke wyze moest behandelen, draagt men hun denkbeelden voor, die alleen geſchikt zyn by menſchen, die reeds tot eenen hoogeren trap van beſchaafdheid zyn opgeklommen."

De geſchiedenis der menschheid geeft ook, volgens onzen Schryver, veel licht by het leezen en verklaaren van den Bybel. — Elk der Heilige Schryvers gaf, onder Goddelyke voorlichting, een onderwys voor zyne tydgenooten geſchikt. —— Naar maate de Bybelboeken oud zyn, vindt men daarin de eenvoudigſte en zinnelykſte denkbeelden. —— Dit wordt in byzonderheden aangeweezen. —— In de nieuwſte ontmoeten wy eene meer gezuiverde denkenswyze. —— De geſchiedenis der menschheid leert ons, aan de Heilige Schryvers geene betere denkbeelden toe te ſchryven, dan zy naar den tyd konden hebben, en veele gezegden uit de denkenswyze van den tyd te verklaaren. —— Het zou met de Goddelyke wysheid ſtryden, maar ééne Openbaring voor de menſchen van *alle* tyden te ſchikken. —— Wy leeren ook uit de geſchiedenis der menschheid, het gedrag der perſonen, in de Bybelſche geſchiedenis voorkomende, te beoordeelen naar den trap van opvoeding, welke 'er in hunnen tyd plaats had. —— Volkeren, die nog naast aan de kindschheid zyn, zyn ook altyd wreedst; met eene aanwasſende beſchaaving worden de zeden zagter. —— Door deze aanmerking wordt het aanſtootelyke, het welk anders in veele daden der oude Bybelheiligen voor ons is, weggenomen. Of men zich altyd by het oude houden moet, of met den tyd voortdenken, en hoe men moet oordeelen over aangenomen formulieren van eenigheid in de leer, en derzelver onderteekening? En of 'er wel zoo veel reden zy, om te klaagen over kwaade tyden? Het is niet moeilyk te raaden, tot hoedanig antwoord des Schryvers grondſtellingen hem ook ten dezen aanzien leiden.

Wy twyfelen niet, of 's Mans aanwyzingen zullen aan verstandige Godgeleerden, welken het denkbeeld van betrekkelyke waarheid en trapswyze verhooging der menschelyke natuur nog vreemd was, al is 't ook dat zy het niet aanstonds in alles eens zyn met den Schryver, veel stof tot nadenken geeven.

Verzameling van Stukken, betrekkelyk de Aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, te Amsterdam. Te Amsterdam, by P. den Hengst *en* J. A. Crajenschot, 1798. *In 't geheel* 308 *bl., in gr.* 8vo.

Op een Voorstel van het Committé van Algemeen Welzyn besloot de Raad der Gemeente der Stad Amsterdam op den 5 October van 1796. „ Primo. Dat 'er „ een *Committé van Gezondheid* voor deeze Stad opge„ richt zal worden, mits dat het plan van deszelfs in„ richting aan den Raad ter goedkeuring aangeboden, en „ daadlyk door denzelven goedgekeurd zoude worden. „ 2°. Dat 'er eene Commissie zoude worden daargesteld, „ om het bewuste Plan te ontwerpen, en aan den Raad „ voor te draagen."

Gemelde Voorstel van het Committé van Algemeen Welzyn is het eerste stuk 't geen in deeze Verzameling voorkomt. Hierop volgt een Extract uit de Notulen der Vergadering van den Raad der Gemeente van den 22 November van 1797, op een daar by overgelegde en *geinsereerde* Memorie van het Committé van Algemeen Welzyn, benevens het Plan eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht; behelzende: „ 1°. Dat het gedecre„ teerde Committé van Gezondheid zal worden aange„ steld onder den titel van *Commissie van Geneeskundig* „ *Toevoorzicht voor Amsterdam*, en wel volgens het *Plan* „ door de Commissie daar toe benoemd op den 8 Sep„ tember l. l. aan den Raad voorgedraagen." — 2°. Dat het Plan, enz. zal worden gedrukt, enz.

Op dit besluit volgt een uitvoerig Vertoog, dienende ten geleide van het Plan voor een Committé van Gezondheid; dan komt het Plan zelve, en eindelyk wordt het Werk besloten met eene Aanwyzing der onderwerpen, welke aan den Raad der Gemeente worden aanbevolen ter medewerking in de bezigheden van het Committé van Gezondheid.

Het

Het gemeld Vertoog handelt: 1°. Over de onderwerpen tot het toevoorzicht van het Committé behoorende. 2°. Over de magt aan het Committé te geeven. 3°. Over de inrichting van het Committé. 4°. Over de wyze, op welke het Committé in werking zal kunnen gebragt worden, waarop tot besluit volgt een Catalogus der zaaken, de gezondheid en het leven der Ingezetenen betreffende, die tot een Committé van Gezondheid betrokken kunnen worden. Het Plan, 't geen nu onmiddelyk volgt, is verdeeld in twee Afdeelingen, wier eerste handelt over het Committé in het algemeen, terwyl de tweede de werkzaamheden van het Committé omtrent byzondere onderwerpen openlegt. Eindelyk volgt de Aanwyzing der onderwerpen welke aan den Raad der Gemeente worden aanbevoolen ter medewerking met het Committé van Gezondheid, bevattende alle zodanige artikelen, omtrent welke zodanig een Committé niet werkzaam zoude kunnen zyn, zonder een aantal nieuwe Reglementen der Stedelyke Regeering.

Een ieder weet, dat, ingevolge der vooraf beraamde schikkingen, eindelyk, in February deezes jaars, een *Committé van Geneeskundig Toevoorzicht* is daargesteld, met de magt, om alles te verrichten, het geen voorheen door het *Collegium Medicum*, *Chirurgicum*, *enz.* afzonderlyk wierd uitgevoerd. Of nu zodanig eene Instelling aan het gewenscht oogmerk zal voldoen, of zy op den duur in stand zal blyven, en of alles, het geen tot het Geneeskundige behoort, in 't vervolg beter zal gaan, dan voorheen, zulks zullen wy hier niet onderzoeken. Ook zal denkelyk de groote leermeesteresse, de Tyd, ons dienaangaande het best onderrichten.

In deeze Verzameling komt zo eene groote menigte van gewigtige onderwerpen voor, by elkanderen in een zeer kort bestek te zamen gedrongen, dat het voor ons eene volstrekte onmogelykheid zyn zou, van dat alles een behoorlyk bericht te geeven; om 'er echter iets van te zeggen, zullen wy ons tot zommige dingen bepaalen, die ons in het doorleezen inzonderheid gewigtig, of bedenkelyk, zyn voorgekomen.

In het Vertoog, pag. 35, wordt gesteld, dat de yzeren vaatwerken geheel onschadelyk zyn. Ten opzichte van volkomen goed yzerwerk is dit voorzeker waar; doch aangaande slegt, zogenaamd bloeijend, yzeren vaatwerk, zouden wy zulks, zonder nader onderzoek, niet durven

vastſtellen; vooral daar men ons onlangs verzekerde, dat men in de yzerſmelteryen, in welke ſchraale en bezwaarlyk ſmeltbaare yzererts gebezigd wordt, 'er een gedeelte koper by voegt, en dat het eigentlyk dit koper is, 't geen het bloeijen van 't ondeugend yzeren vaatwerk veroorzaakt. Zo dit waarheid is, zoude deeze bepaaling te algemeen zyn.

Daarentegen vinden wy in het Plan, pag. 26, een aantal Artikelen betreffende het Tin, het geen, ſchoon behoorlyk gezuiverd, echter altoos als gevaarlyk wordt beſchreeven. Dat 'er veel gemeen tinnen vaatwerk is, 't geen een aanmerkelyk deel Loods bevat, en daar door gevaarlyk wordt, zulks is zeer zeker. Doch de waarſchuwing tegen volkomen zuiver Tin is ongegrond. Denkelyk gronden zich de Stellers van het Plan op de proeven van MARGRAF, die eene groote menigte van Rattenkruid in het Tin meende ontdekt te hebben. Doch de Franſche Scheidkundigen hebben ten klaarſten beweezen, dat die proeven ten minſten geenzins op het Banca, Malaksch en Engelsch Tin, toepasſelyk zyn, en dat het daar in bevatte Rattenkruid in 't geheel geene aanmerking verdient. (Zie FOURCROY *Elem. de Chemie*, Vol. III. Cap. XVI. Edit. troiſ.) Dikwyls geeven ook de Geneesheeren, dagen aaneen, een lood vylzel van Tin tegen de wormen, ja wel eens twee lood in eens, zonder dat men daar van eenige kwaade uitwerkzels ziet.

Volgens Aanwyzing der Onderwerpen, enz. §. 2 en 3, moeten de boomen in enge ſtraaten, of op ſmalle gragten, worden weggenoomen, en insgelyks op de Stads Vest, in 't vervolg, geene boomen meerder worden geplant. Dat zeer digt in een gegroeide bosſchen, door welke geene dampen kunnen doordringen, en dus de rottige uitwaasſemingen der bladen, enz. in hunne opklimming worden verhinderd, ten hoogſten ſchadelyk zyn, gelooven wy gaarne; doch dat de boomen, zo als zy hier in naauwe ſtraaten en op ſmalle gragten ſtaan, ſchadelyk zouden zyn voor de zuiverheid der lucht, komt ons geenzins aanneemelyk voor. PRIESTLEY heeft immers beweezen, dat eene lucht, door dierlyke uitwaasſemingen bedorven, nergens beter en ſpoediger door herſteld kan worden, dan door 'er planten in te laaten groeijen. Voorts is het thans eene bekende zaak, dat de Plantgewasſen en Boomen, door de Zon beſcheenen, eene groote hoeveelheid allerzuiverſte levenslucht ontlasten, welker bederf in de groote Steden door me-

menigvuldige oorzaaken zo groot is, dat niets welkomer moet zyn, dan een middel, 't geen het herstel dier zo noodige luchtstoffe kan bevorderen. Voorts dat die zelfde wezens in de schaduwe een ruimen overvloed opleveren van zuivere vaste lucht, die, als zynde een der voortreffelykste bederfweerende middelen, niet minder nuttig moet geoordeeld worden.

De luchtkookers in de Hallen, tot zuivering der lucht, § 37 van gemelde Aanwyzing voorgeslaagen, hebben ook hunne zwaarigheid. De zaak op zichzelve beschouwd is wel zeer goed; doch zo wy eens in aanmerking neemen, hoe veele zwakke persoonen, vooral dienstmeisjes, om daar op hun tyd te zyn, 'er bezweet binnen komen, en zich nu oogenblikkelyk stil bevinden in eene tochtige en verkoelde plaats; zoude dan niet, door de verhinderde uitwaasseming, by die lieden, veel meerder kwaads veroorzaakt worden, dan men door de werking der luchtkookers tracht voor te komen?

De voorgeslaagen verbeteringen omtrent het Geneeskundig onderwys en het beter bedienen der Armen zyn, over het algemeen, zeer pryslyk, en wy hoopen dat de meeste derzelve eerlang in train zullen worden gebragt. Weinig echter voldoet ons het ontwerp om vooreerst de Armen te doen bedienen door twaalf der jongste Doctoren, die daar ieder jaarlyks honderd guldens voor zullen trekken; terwyl de aankomende Doctoren zullen moeten belooven, om, op hunne beurt, die post twee jaaren lang om niet waar te neemen. Is, mogen wy vraagen, eene jaarlyksche gifte van honderd guldens eene belooning, eenigzins evenredig aan de moeite, die 'er aan vast is, om aan het twaalfde deel der Armen eener zo aanzienlyke Stad een jaar lang de behoorlyke Geneeskundige hulpe te verschaffen? ja zelfs aan het niet gering gevaar, om, zo 'er eene geweldige Volksziekte ontstaat, door de besmetting om te komen? Zyn 'er dan zo weinig kosten, moeite en tyd, tot het aanleeren der zo gewigtige Geneeskunde van nooden, dat men de Doctoren, als weinig betekenende wezens in de zamenleeving, zo maar voor eene kleinigheid, of om niet, kan gebruiken waar toe men verkiest? Zyn 'er niet een menigte vette Ampten in deeze aanzienlyke Stad, die een zeer overvloedig bestaan opleveren, aan lieden, die byna niets behoeven te weeten, of te doen; als de posten van Doodgraavers, Kosters, enz. door welke, op eene maatige wyze, te bezwaaren, ten nutte van we-

wezendlyk noodzaakelyke inrichtingen, gelyk die der geprojecteerde Stadsdoctoren, men, zonder verder bezwaar der Stad, de vereischte penningen, tot het ordentelyk bezoldigen van zulke nuttige en werkzaame lieden, zoude kunnen vinden?

Voorts vinden wy in dezelfde Aanwyzing, § 54, den Doctoren het leveren van eenige Geneesmiddelen verboden, zo zy niet door Apothekers zyn gereed gemaakt. Dit ontwerp kunnen wy geenzins goedkeuren. 'Er zyn Geneesmiddelen, vooral onder die, welke uit de Kwik bereid worden, van welke men de bedoelde uitwerking niet kan bekomen, ten zy dezelve met de uiterste zorgvuldigheid zyn toebereid. Wil nu een bekwaam Geneesheer zich tot het bereiden van zodanige tedere præparata verledigen, om wel zeker te zyn van zyn stuk, en van geen dikwyls onbekwaamen of onwilligen werkman te moeten afhangen; waarom zal men hem zulks weigeren, of is het om het Gild der Apothekers niet te benadeelen? Zodanig iets zoude voorzeker niet passen in het tegenwoordig systema van Vryheid en Gelykheid.

Voorts wordt, in § 56, den Chirurgyns alle inwendige Practyk verboden, en hen gelast, om, zo zy in hoogen nood al iets moeten voorschryven, niets te geeven, dan het geen by een Apotheker is gereed gemaakt. Doch omtrent de Apothekers zelve wordt byna niets bepaald; alleen wordt, § 59, gezegd, dat het Committé van Gezondheid, zo ras mogelyk, eene uitvoerige Ordonnantie omtrent de pligten der Apothekers zal gereed maaken. Daar voorzeker de gewigtigste, en het meest in het oog loopende, misbruiken het eerst dienden hervormd te worden, hadden wy verwagt, dat 'er eenige voorloopige artikelen in zouden voorkomen, ter beteugeling der vryheid, welke de Apothekers zich aanmaatigen, om genoegzaam zo wel, als gepromoveerde Doctoren, de Geneeskunde te oefenen. Wy weeten wel, dat 'er Keuren tegen dit misbruik bestaan: doch de ondervinding leert genoegzaam, dat 'er, om dit kwaad uit te roeijen, geheel andere maatregelen noodig zullen zyn. Wy zeggen dit intusschen niet uit eenige partydigheid tegen de Apothekers, of om het Doctoraal Gild te bevoordeelen. Maar alleen, om dat wy het voor de zamenleeving allernadeeligst oordeelen, dat lieden, die in de kennis van het maakzel en der werkzaamheden des menschelyken lichaams onbedreven zyn, die insgelyks geen kennis hebben van de Pathologie, enz. zich

zich met het behandelen der ziekten zullen ophouden. Willen intusschen zich Apothekers op deeze zo noodige Weetenschappen tot dat oogmerk toeleggen, en daar van bewyzen geeven voor een *Collegium Medicum*, of Committé van Gezondheid, zo hebben 'er wy niets tegen, dat zy ook tot het oefenen der Geneeskunde worden toegelaaten.

De ontwerpen van § 60, ter beteugeling van de vryheden, welke de Drogisten, Kruidewinkels en Chymisten, zich aanmaatigen, om allerleye Apothekers werk te doen, en allerlei gevaarlyke vergiften in het groot en in het klein te verkoopen, vinden wy zeer heilzaam. Ondertusschen behoorde men teffens ook zorge te draagen, dat 'er voor den gemeenen man de noodige middelen, voor een geschikten prys, te bekomen zyn, en dus de waarde der Geneesmiddelen niet eenigzins willekeuriglyk van de Apothekers afhange. Het eenigste hier toe geschikte middel is eene behoorlyke taux van den prys der enkelvoudige en zamengestelde Geneesmiddelen. Intusschen willen wy ook niet ontveinzen, dat zodanig eene taux tegenwoordig niet wel kan worden daargesteld, van wegen de onzekere en meerendeels enorme pryzen der Geneesmiddelen. Men zal daar mede dienen te wagten, tot dat de vrye Koophandel en Zeevaart door een algemeenen Vrede wederom zullen hersteld zyn.

Paardenkoopers- Pikeurs- en Hoefsmids-Zakboek, aanwyzende hoedanig zyne Paarden, op reis, te behandelen; en van welke Genees- en Hulpmiddelen zich, in Ziekten en Toevallen derzelven, met het beste gevolg, te bedienen; en wat in acht genomen moet worden by het koopen van Paarden. Uit het Engelsch vertaald; en met de byvoegsels van den vierden Hoogduitschen druk vermeerderd. Met Plaaten. Te Amsterdam, by W. Holtrop, 1797. *In 8vo. 70 bl.*

Dit Boekje wyst aan, de noodige voorzorgen, welke men omtrent zyne Paarden, vooral wanneer men op reis is, moet in acht neemen, zo om dezelve gezond te bewaaren, als om de onverwagte toevallen, waar door zy mogten overvallen worden, te geneezen. De eerste der bygevoegde Plaaten verbeeldt een Paard, zo als het natuurlyk behoort gesteld te zyn, en doet in de tweede Figuur aan-

aanwyzing van de binnendeelen des monds, van 't verhemelte, enz. De tweede Plaat toont aan, een Paard, bezet met allerleye uitwendige gebreken, die aldaar naauwkeurig zyn genommerd en opgeteld, terwyl zy in het Werkje zelf met groote naauwkeurigheid worden beſchreeven. De derde Plaat, die ook haar groot nut heeft, toont den verſchillenden toeſtand der tanden aan, uit welke men den ouderdom van een Paard kan kennen, tot aan zyn zesde of zevende jaar; want na dien tyd worden de tanden alle gelyk, en blyven in denzelfden ſtaat, zo dat men ten hoogſten daar niet meerder uit kan zien, dan dat het ouder is dan zeven jaaren.

Men ſpreekt wel eens van eene paardepurgatie, om eene aan te duiden die zeer hevig werkt; zie hier eene op pag. 48, welke dien naam verdient. *Aloe een once; Jalappa twee a drie drachmen; Nagelolie tien droppels; dit met honig tot een pil gemaakt.* Hier mede zoude men voorzeker twintig kaerels ordentelyk kunnen laaten purgeeren.

Onder andere nuttige waarſchuwingen en voorſchriften komt voor een Paardenzalf, waar van wy de beſchryving tot een proefje zullen mededeelen: „ Legt in een zuiveren „ aarden pot, (zegt de Schryver pag. 16.) die een pint „ waters houdt, een ſtuk geele harst, ter grootte van een „ hoenderei, doet dit op een maatig vuur met even zo veel „ witte wasch ſmelten: wanneer dit geſmolten is, doet „ 'er een half pond varkensreuzel by: is ook dit geſmol„ ten, dan doe men 'er nog twee oncen honig by. Wan„ neer nu dit alles volkomen geſmolten is, dan werpe „ men 'er nog een half pond gemeenen terpentyn by. „ Laat dit zachtjes kooken en roer het geduurig met een „ ſtokjen om. Is de terpentyn hier mede vermengd, zo „ doe 'er wederom twee oncen ſpaansch groen by. Nu „ is het tyd dat gy den pot van het vuur neemt — want „ het zoude oogenblikkelyk overloopen —— vervolgens „ moet gy dien 'er dan wederom opzetten, het twee of „ driemaalen doen opwellen, het door eene zeef, die wat „ grof is, zygen, in eenen ſchoonen pot overgieten en de „ dikke hef wegdoen.

„ Dit is eene buitengewoon goede zalve voor elke wond, „ ſtoot, of kneuzing in het vleesch, of den hoef, beſcha„ digde knieën, geſchaafden rug, een beet, voor geſcheur„ de hielen, of wanneer gy een Paard wilt doen ſnyden „ of kortſtaarten, het weldra te geneezen, en 'er de vlie„ gen van af te houden. Niets is 'er, dat het kwaad uit

„ eene

„ eene branding of zweer zo zeer trekt, zelfs uit het men-
„ schenvleesch, als deeze zalve: ik heb het uit eigen
„ ondervinding. Dit middel wierd my door den beroem-
„ den DEGREY medegedeeld: alleen bevond ik, dat het de
„ wond van boven heelde, voor dat het binnenste gezond
„ was, 't geen ik vervolgens verbeterd heb, met 'er eene
„ once spaansch groen meer by te doen."

Staatkundige Bedenkingen, betreffende het Zeewezen der onderscheiden Volken van Europa, gegrond op de plaats hebbende Tractaten van Vrede, Koophandel en Zeevaart. Naar het Fransch van den Burger ARNOULD, *Chef van het Bureau en de Balans van Koophandel van Frankryk. In den Haag, by* I. van Cleef, 1798. *In gr. 8vo. 484 bl.*

Zeldzaam behelst de rugzyde eens Tytels rechtstreeks het doel eens Werks: dan, op de rugzyde in het Werk voorhanden, treffen wy dit zeldzaame aan in deeze woorden: *Het oogmerk deezer bedenkingen is geen ander, dan om het Britsche Zeeweezen aan geheel Europa, als een reusagtig, dreigend gevaarte, af te maalen, het welk door middel zyner eigene kragten schrik inboezemt, en, zonder de hulp van eenige Mogendheid van het Vaste Land, over alle de verbintenissen der aan zee gelegen Magten kan zegepraalen, indien alle de Natien, welke eenig belang by de Vryheid der Zee hebben, aan deszelfs dwinglandy geen eeuwigen haat toezweeren.* 't Zyn de Slotwoorden des Werks zelve, 't geen wy nu onze Leezers wat meer van naby moeten doen kennen, als een Stuk, in deeze dagen, van het hoogste aanbelang.

De Schryver stelt ons in zyne Voorreden in staat tot een nader verslag. De Burger ARNOULD vermeldt daar in, onder andere: „ In de achttiende Eeuw hebben drie der gewigtigste gebeurtenisfen ter ontwikkeling der vermogens, die de *Europeaanen* voor het Zeeweezen bezaten, niet weinig bygedraagen; te weeten, de Oorlog over de Throonsopvolging in *Spanje*, die in den aanvang van dit Tydperk plaats hadt. Hier door werd de Staatzugt van de voornaamste Zeemogenheden, door de hoop van eenig gedeelte van het Erfgoed van den overleden *Spaanschen* Alleenheerscher, in *Mexico* en *Peru* gelegen, te zullen erlangen, in beweeging gebragt, terwyl eene aange-

gegaane overeenkomst de Magten van den tweeden en derden Rang tevens dezelfde aandrift en werkzaame neiging deedt gevoelen. —— Ten anderen deedt het Onafhangelyk-verklaaren van *America*, geduurende het laatste gedeelte van die zelfde Eeuw voorgevallen, de algemeene werkzaamheid verdubbelen, door aan de bekwaamste der mededingeren het grootste deel van eenen uitgestrekten handel, die tevens de eenige mogt genoemd worden die in de Nieuwe Wereld nog volkomen vry was, aan te bieden. —— Eindelyk schynt de gedenkwaardige *Fransche* Omwenteling, op het einde van denzelfden Eeuwkring, zich met de Vryheid des *Americaanschen* Volks te vereenigen, ten einde aan de Verbintenissen der Volken, die beide deeze Werelddeelen bewoonen, in de negentiende Eeuw eene nieuwe werkingskragt by te zetten.

„ De ontwikkeling van dit nieuw raderwerk, waar door de Maatschappyen van deezen tyd in beweeging gebragt worden —— zie daar het onderwerp van dit Geschrift." Voorts vermeld en met de stukken getoond hebbende, hoe onvoldoende het is, wat men tot nu toe over het Zeeweezen van laater tyden geschreeven heeft, vaart de Schryver voort: „ Juist deeze gaaping in de leere, betreffende het Zeeweezen, in den bovennatuurkundigen zin genomen, is het, welke wy door deeze Verhandeling tragten aan te vullen, welker samenstel de overeenstemming, de zydelingsche betrekkingen en het staatkundig oogmerk der diplomatische handelingen, ten aanziene van den Koophandel en Zeevaart der *Europeaanen*, der achttiende Eeuw ten grondslag heeft."

Dit alles erkent de Burger ARNOULD, dat, breedvoerig uitgewerkt, voor deezen tyd niet geschikt is. „ Buiten dien, vervolgt hy, is het van het grootste aanbelang, dat men, zo spoedig mogelyk, allen Volken van *Europa* de geweldaadige aanmaatigingen van het Britsche Staatsbestier voor oogen stelle, daar dit al zyn vermogen en voorspoed tot de schepping van zodanig een Zeeweezen en zulk eene Staatkunde heeft doen zamenloopen, welke in staat waren alle dryfveeren der nyverheid by andere Volken ganschelyk te verlammen of te vernietigen."

Voorts berigt ons de Schryver, dat het Plan van dit Werk zeer eenvoudig is, en geeft hy het met deeze woorden op: „ Elke aan Zee gelegen Natie van *Europa* treedt daar in op haar beurt ten tooneele, waar by men een kort verslag der staatkundige geschiedenis van dezel-

ve,

we, zoo als zy zich vóór den aanvang der achttiende Eeuw bevond, opgeeft. Hier by ontwikkelt men vervolgens de middelen, die men, geduurende het laatstgezegde tydperk, door derzelver verschillende Gouvernementen zag in het werk stellen, ten einde zich een staatkundig Zeeweezen te vormen, of hetzelve verder uit te breiden.

„ Hier moest *Spanje*, als dat Ryk het welk den eersten grondslag der Volkplantingen onder de Volken van laater eeuwen leide, het eerst te voorschyn treeden. De Magten van het Zuiden en Noorden maaken hier op beurtlings het onderwerp van zoo veele afzonderlyke beschouwingen uit. De twee laatste Hoofdstukken (*) loopen over *Frankryk* en *Engeland*, en strekken dus, op dat ik my eens op die wyze uitdrukke, het slot der ontleeding van alle deeze *Europeaansche* Mogenheden uit; waar by men alle derzelver byzondere rechten aangevoerd [aanvoert], alle derzelver ontwerpen naauwkeurig gewikt [wikt], alle derzelver vermogens met de uiterste oplettenheid gadeslaat, alle derzelver voordeelen op hunne juiste waarde schat, en alle derzelver geweldaadige inbreuken op de rechten van anderen door [voor] onze tydgenooten en de nakomelingschap opengelegt [openlegt].

„ Dusdanig een plan vereischte, dat alles, wat *Frankryk* en *Engeland* betreft, opzettelyk en in 't breede behandeld werd, ten einde dit te gemaklyker op de tegenwoordige omstandigheden te kunnen toepassen, en 'er de gevolgen, die het oplevert, op eene des te treffender wyze uit te doen voortvloeijen. —— Naar wy ons durven vleijen, zal de sluijer, waar door de noodlottige gevolgen, die de geest van verweldiging, in zo veele opzigten door het *Britsche* Staatsbestier aan den dag gelegd, noodwendig voor alle de Volken van *Europa* hebben moest, nog

(*) Deeze Hoofdstukken volgen in deezen rang: *Spanje*; *Portugal*; de Staaten des Konings van *Sardinie*; het Hertogdom van *Toscane*; het Koningryk *Napels*; de *Kerklyke Staaten*; het Gemeenebest van *Genua*; het Gemeenebest van *Venetie*; het *Ottomannische Ryk*; de *Barbarysche* Mogenheden; het *Bataafsch Gemeenebest*; het Huis van *Oostenryk*; de *Hansche* Steden, *Hamburg*, *Lubeck*, *Bremen*, *Dantzig*, *Rostock*; *Pruissen* en onderhoorige Landen; *Denemarken*; *Zweden*; *Rusland*; de *Vereenigde Staaten van America*; *Frankryk*; *Engeland*.

nog steeds voor het oog der min geoefenden verborgen bleeven, door ons volkomen verscheurd worden.

„ Mogten wy dus door het gemeenmaaken van onzen arbeid dit drievoudig oogmerk bereiken, dat naamelyk alle Hoven zich gemeenschappelyk tegen dat van *Londen* vereenigden; dat alle Natien overreed werden, dat zy een zelfde belang met *Frankryk* hebben, en dat dit laatste Gemeenebest uit de misslagen van zyn voorig Bestier die lessen der Ondervinding ontleende, welke deszelfs gedrag, ten aanzien van zyn staatkundig Zeeweezen, in het toekomstige konden regelen."

Daadlyke Gebeurtenissen maaken, in Staatkundige Beschouwingen, zo groot eene verandering, dat het zeer noodig is, den tyd te weeten, wanneer zy gemaakt en op 't papier gebragt zyn; te meer in dagen als de tegenwoordige, wanneer Gebeurtenissen van het uiterste aanbelang elkander schielyk opvolgen. Wy wenschten daarom den tyd der vervaardiginge van deeze Staatkundige Bedenkingen wel te weeten; doch het Voorberigt heeft geen jaar- of dagtekening; alleen leezen wy aan den voet eener bladzyde: „ Dit stuk was reeds vóór het openen „ der laatste Onderhandelingen afgewerkt. Men zal daarin „ zeer duidelyk zien, dat de Staatzugtige oogmerken van „ *Engeland* door middel van een beredeneerd verslag van „ deszelfs openbaare handelingen alleen reeds ten duidelykften blyken. Onze aangevoerde bewyzen hebben „ met die geweldige en zelfs eerroovende uitvoeringen „ [uitvaaringen], welke in de nieuw uitgekomen Brieven „ van EDMUND BURKE, *betreffende de Vreedesonderhandelingen met het Uitvoerend Bewind aangevangen*, [voorkomen,] niets hoegenaamd gemeen." — Terwyl uit den loop des Werks blykt, dat de Schryver zyne berigten ontleent uit bescheiden in den Jaare 1796. Zie onder anderen bl. 447. En hoe veel is 'er zints niet gebeurd, 't welk aan veele Beschouwingen eene gansch andere wending zou geeven. Wy agten het onnoodig hier van eene opteling te doen.

Eigenaartig floegen wy eerst op, wat wy wegens het *Bataafsch Gemeenebest* vermeld vonden; en wel inzonderheid, uit welk een oogpunt deeze *Fransche* Burger den tegenwoordigen toestand beschouwde; hier toe strekt zich ook, veronderstellen wy, de begeerte onzer Leezeren uit.

Welaan, wy willen daar aan voldoen, met goeddeels af te schryven, wat daar toe behoort. Veele aanmerkingen

gen zouden 'er op te maaken vallen. En heeft de Vertaaler het noodig geagt eene algemeene Aantekening agter dit Hoofdftuk te voegen, met eene opgave van onze Zeemagt omtrent het einde van July 1797. Waar uit blykt, dat dezelve niet *zo zeer* te verfmaaden was.

„ Alle mogelyke oorzaaken," fchryft hy, „ fchynen zamen te loopen om het *Bataafsch Gemeenebest* den luisterryken rang, dien het te vooren onder de Zeemogendheden bezat, thans te doen verliezen. De *Franfche* Omwenteling is eene gebeurtenis van het hoogfte gewigt in den keten der betrekkingen, waarin de Natien van *Europa* onderling ftaan: deeze zal wisfelvalligheden ten gevolge hebben, waar van het onmogelyk is de uitkomften, zodanig als zy zich door elkander flingeren kunnen, te berekenen. Men heeft reden om te dugten, dat het *Bataafsch Gemeenebest*, door zo veele tegen elkander inloopende belangen geftadig gefchokt, ten laatften zal moeten bezwyken, ten merklyken nadeele van alle de Volken, die deszelfs nyverheid geftadig het noodzaaklykst onderhoud verfchaft, door de Graanen van het Noorden geftadig met eene behoorlyke fpaarzaamheid naar het Zuiden te doen vloeijen, en die in zyne Pakhuizen op te leggen, en dus door deszelfs verre vooruitziende zorgvuldigheid aan de algemeene behoeften het noodige te verfchaffen.

„ De Zeemagt van het *Bataafsch Gemeenebest* beftondt, by de *Franfche* Omwenteling, in Vredestyd, in zeven en tachtig Schepen: te weeten vier en veertig van vier en zeventig tot zes en vyftig Stukken Kanon, drie en veertig Fregatten van veertig tot vier en twintig Stukken, en ongeveer honderd andere Vaartuigen van allerlei grootte, die, alle te zamen, twee duizend drie honderd Stukken, en vyftien duizend man Zeevolk voerden.

„ Wanneer men het Zeeweezen van het *Bataafsch Gemeenebest*, ten tyde der *Franfche* Omwenteling, nog eens met eenen ontleedenden blik onder de onderfcheiden betrekkingen van den Koophandel befchouwt, bevindt men het op alle Zeeën van *Europa*, *Afia*, *Africa* en *America*, ten vollen werkzaam; doch 't zelve is thans, op dat ik my dus eens uitdrukke, in de betrekkingen, waar in het met de openbaare magt ftaat, ganfchelyk ontwapend, en dit wel, wyl het door *Engeland*, als het ware, geftadig ingeflooten gehouden wordt, terwyl dit Ryk by alle de ontwerpen, die het beraamt, hetzelve ter bevorde-

ring

ring van zynen eigen handel tragt te doen dienen. Aan de andere zyde schynen de merkbaare vorderingen, welke *Pruissen* sederd minder dan eene halve Eeuw in de koopvaart maakte, vooral door de eerste Verdeeling van *Poolen*, en ook nog onlangs door de bepaalde aanwinst van *Dantzig*, en het aan Zee gelegen gedeelte van het *Poolsch* Gemeenebest, dat Ryk, het welk tot nu toe slechts eene Landmogenheid was, eenige verzamelplaatzen ter vereeniging van alle onderscheiden takken van den Handel, die *Amsterdam* zo lang bezat, op te leveren, terwyl de evengemelde Koopstad zeer veel naar eenen boom gelykt, wiens twygen op het punt staan om van derzelver stam losgerukt te worden. Alle deeze hier en daar in 't ronde weggevloeide sappen zullen denzelven welligt in 't einde doen verdroogen, en dat geene, wat te vooren aan deezen tronk ten voedzel verstrekte, onder de verschillende havens der Oostzee verdeelen.

„ Indien dit eens het geval werd, zouden *Nederland* en *Venetie*, na beiden, het een in het Noorden, het ander in het Zuiden, in het Zeeweezen en den Koophandel de eerste rol gespeeld te hebben, in het einde een niet weinig verschillend lot ondergaan.

„ Beiden waren zy derzelver vroegst bestaan ter Zee aan vrees, aan schrik, of aan vervolgingen, verschuldigd; beiden verschaften zy zich in den beginne, door eene altyd gevaarlyke visschery, een bestaan; beiden zogten zy in eenen voordeeligen buitenlandschen handel eene vergoeding voor dat geene, wat hun op hunnen eigen, al te bekrompen, grond mangelde. Dan *Nederland* hadt [was] zynen voornaamsten luister aan nog veel heldhaftiger poogingen dan *Venetie* verschuldigd; terwyl het laatste zyn koopgeluk aan zyne ligging hoofdzaaklyk moest dankweeten: wyl deeze de rykdommen der *Indiën*, als 't ware, volkomen onder zyn bereik stelde. *Venetie* verloor, uit hoofde van gebeurtenissen welke het menschelyk vernuft niet staat was vooruit te zien, zynen uitsluitenden handel in de Waaren, welke *Asia* oplevert, in dezelfde eeuw, geduurende welke de ontdekkingen, door de overige Volken van *Europa* door middel van onderneemingen gedaan, waar van men nog nimmer eenig voorbeeld zag, zeer ryke bronnen van voorspoed in de beide halfronden voor de nyverheid der Bataven openden, *Venetie*, door alle Mogenheden met nydige oogen beschouwd, zag zich op het punt om voor de vereende

Magt

Magt van *Duitschland*, *Frankryk* en *Spanje*, die zich te *Kameryk* zamen verbonden hadden, en nog door den Banblixem van het Vaticaan boven dien versterkt werden, te bezwyken. Het ontkwam egter aan dit gevaar, met verlies van de helft zyner bezittingen in *Italie*. De *Nederlandsche* Gewesten verstrekten gestadig en algemeen tot een voorwerp van bewondering en nayver, veeleer, dan van nyd, voor de voornaamste Zeemogenheden, welke zich egter somwylen over de beledigingen, welke zy daar van ontvingen, wisten wraak te verschaffen. *Venetie*, in het einde ryk geworden, legde zich geheel op de Staatkunde en het in 't werk stellen van onderhandelingen toe, waar van zy zich thans nog met het meeste voordeel ter bevordering van zyn belang weet te bedienen. Ten aanzien van het *Bataafsch* Gemeenebest, het welk door zyne omwenteling en veroveringen tot het hoogste toppunt van roem en magt verheven werd, werd 'er egter een tydstip gebooren, waar op het zich door de dwaaze zugt, om een weezenlyke invloed op de voornaamste Staatsvertrekken van *Europa* te bezitten, in eenen maalstroom der Staatzugt [zag] medegesleept, die voor 't zelve ten uitersten noodlottige gevolgen hadt. *Venetie* blyft nu reeds zedert tien eeuwen met een Aristocratischen Senaat, en eenen Doge, of opperste Overheidspersoon, wiens ampt voor deszelfs geheele leeven is, gestadig in aanweezen (*). — *Nederland* daarentegen zag deszelfs Staatsbestier bereids twee eeuwen agter een gestadig verdeeld tusschen het burgerlyk gezag der Staaten-Generaal, en eene magt, welke, reeds in den aanvang zyner grondvesting, uit noodzaaklykheid alleen, aan een Capitein-Generaal over de Land- en Zeemagt opgedraagen, vervolgens voor eenigen tyd opgeschort, en by een aannaderend gevaar weder toevertrouwd. Door middel zyner huwelyken, die hem met andere Vorsten vermaagschapten, heeft dit Opperhoofd, onder den naam van Stadhouder bekend, zich tot eenen erflyken beheerscher van dit Gemeenebest weeten op te werpen. Eindelyk behoudt *Venetie* nog steeds een ongemeen vermogen en overvloed, een soort van onafhangelykheid, en zekeren aanzienlyken rang onder de Mogenheden van *Europa*; dan *Nederland*, bykans onophoudelyk door Gods-dienst-

(*) Wy behoeven hier niet aan te tekenen, wat *Venetie*, zints dit schryven, wedervaaren is. REDACTEUR.

diensttwisten, of Staatsgeschillen, inwendig beroerd, door drie Landmogenheden, als 't ware, ingeslooten, en gestadig door de schraapzugt van *Engeland* gefolterd, ziet zich, na een roemryk aanweezen van genoegzaam twee eeuwen, op de vier onderscheide Werelddeelen, met het gevaar bedreigd, van zyn werkzaam en schitterend bestaan, in de moerassen, waar uit het opprees, weder te moeten bedelven.

„ Dusdanig een treurig lot, indien het aan dit Gemeenebest te beurte viel, ware een wezenlyk onheil voor alle Burgermaatschappyen van *Europa*, welke zich daar door van een leevend voorbeeld van het ongemeen vermogen, het welk de arbeidzaamheid by een Volk vermogt, moesten beroofd vinden. Ja een geruimen tyd nog zou dit voorzeker door alle Wysgeeren, en Vrienden van het menschlyk geslacht, betreurd worden."

Wy hebben dus geheel willen opgeeven, wat de Burger ARNOULD wegens ons Vaderland vermeldt. Wy schreeven het huiverend over, en wenschen, als rechtschaapen Minnaars des Vaderlands, dat de treurige schets, hier opgehangen, nimmer eene daadlyke gelykheid kryge! Staatkundige vooruitzigten, hoe zeer ook beneveld, kunnen op het onverwagtst opklaaren. Mogt dit het lot onzes Vaderlands weezen!

De mededeeling, intusschen, hier van belet ons den Leezer iets anders uit dit doorwrogte Werk aan te bieden. Het verdient aller opmerkzaamen aandagt. Wel wenschten wy, dat de Vertaaling in minder haast vervaardigd was. In 't geen wy overnamen, hebben wy eenige der grofste misslagen aangeduid; ze zyn meestal van dien aart, dat ze door een nader overzigt des vertaalden arbeids zeker zouden geweerd zyn.

Vaderlandsch Woordenboek, oorspronglyk verzameld door J. KOK. *Drie-en-dertigste Deel.* W–Y. *Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 297 *bl.*

Meerder verscheidenheids dan de laatstgemelde Deelen (*) biedt dit XXXIII Deel deezes Werks aan. Schoon zeer breede Geslachtregisters, in het Plan des Schry-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Lett.* voor 1797, bl. 714.

Schryvers vallende, niet weinig plaats vullen; als het Geslacht van WYNBERGEN, —— van OEM VAN WYNGAARDEN, —— en van YVOY.

't Gebeurt soms dat dusdanige Geslachtregisters meer dan enkele Naamen opgeeven, en iets, der Vaderlandsche Geschiedenisse toelichtende, inhouden, inzonderheid wanneer ze niet uit Boeken ontleend, maar door de Naakomelingschap den Opsteller en Uitgeever deezes Werks ter plaatzing toegezonden zyn. 't Is met dit oog, dat wy de drie gemelde Geslachtlysten doorleezen hebben, om ook uit dit Deel iets onzen Leezeren te bieden.

Het Geslachtregister der VAN WYNBERGENS hebben wy daar toe vergeefsch doorloopen.

Met het inzien des Geslachts van OEM VAN WYNGAARDEN, den Steller van dit Artykel door een nog leevend Lid en Afstammeling van dit Geslacht toegezonden, slaagden wy tot ons oogmerk eenigzins gelukkiger. Van 't zelve zyn thans nog naakomelingen, hoewel in de Vrouwelyke Linie, aanweezig. Geen *Hollandsch* Geslacht kan misschien zyne Oudheid tot zulk eene hoogte als dat van OEM te rug brengen, en van daar in eene onafgebrookene aaneenschakeling doen nederdaalen.

„ OEM, zonder eenige verdere byvoeging, was de oor„ spronglyke Naam deezes Geslachts. Zo vroeg als voor „ meer dan zevenhonderd jaaren, naamlyk in den Jaare „ 1058, vindt men dien Naam vermeld. Te *Dordrecht* of „ in den omtrek daar van schynen de vroege Voorouders „ toen reeds hun verblyf te hebben gehouden. Ook schy„ nen zy ten Graaflyken Hove niet onbekend te zyn, „ gelyk blykt uit het volgende voorval, 't welk wy, „ hoewel de Naam niet vermeld wordt, niet kunnen nalaa„ ten hier kortlyk aan te tekenen, ter vereerende naage„ dagtenisse van den uitvinder van een gelukkig slaagenden „ krygslist. *Dordrecht* werd gedreigd met eenen vyandly„ ken aanval door de *Luikenaars*. Alle tegenstand, door „ openbaar geweld, scheen geen baat te zullen doen, van „ wegen de in 't oog loopende overmagt des vyands. Ter „ goeder uure kreeg de Heer OEM den volgenden zonder„ lingen inval. Hy raadde den Graave, rondsom *Dordrecht* „ eene menigte van kuilen te doen graaven, en voorts „ met hooi, stroo en groene zooden dezelve zodanig te „ overdekken, dat ze niet konden bemerkt worden. „ Voorts moest de Graaf, met zyne Krygsmagt, zich „ binnen *Dordrecht* opsluiten, en aldaar de aankomst des

„ vyands afwagten. De Graaf, genoegen neemende in
„ den toegedeelden raad, en al het noodige, volgens
„ OEM's aanwyzing, hebbende doen 't werk stellen, hadt
„ het genoegen deezen list met dien gelukkigen uitslag te
„ zien bekroond worden, dat de niets kwaads vermoeden-
„ de vyanden, in grooten getale, in de verborgen kuilen
„ plotzeling nederstortten. Toen vielen de *Dordrecht-*
„ *naars*, met den Graaf aan 't hoofd, op de verraste
„ Benden aan, doodden ze by menigten, en namen een
„ goed deel gevangen. — Naar de meening van sommi-
„ gen, zou, aan dit voorval, het Geslachtwapen zynen
„ oorsprong zyn verschuldigd; zynde een zilveren Schild,
„ belaaden met vyftien groene zooden, waar van negen
„ in het bovenste en zes in het onderste deel geplaatst
„ zyn, elke rye één verminderd; hebbende het Schild in
„ 't midden een Rooden Balk, belaaden met een Gouden
„ Leeuw, tot de Schamelheid, den Staart na den Kop
„ omgekruld; de Tong en Klaauwen blaauw en uitge-
„ strekt, met deeze Spreuk: DE LEEUW IS BEVRYD MET
„ GROENE ZOODEN."

In de volgende Geslachtlyst, vier en twintig Bladzyden beslaande, treffen wy voorts weinig meer dan bloote Naamen, althans niets overschryvenswaardigs, aan. Doch Mr. FLORIS OEM VAN WYNGAARDEN wordt in een afzonderlyk Artykel, in deezer voege, gedagt: „ Deeze be-
„ kleedde den post van Pensionaris in zyne Geboorteplaats
„ *Dordrecht*. Hy was een yverig Voorstander der Voor-
„ regten van de Stad. Een zeer treffend bewys daar van
„ vertoonde hy, in den Jaare 1518, ter gelegenheid als te
„ *Brussel* gehandeld wierd over het *Dordrechtsche* Stapel-
„ regt, 't welk 't zelve door verscheide Hollandsche
„ Steden werd betwist, als die zich daar door merkelyk
„ bekort rekenden. Meester FLORIS OEM VAN WYNGAAR-
„ DEN, overtuigd van de overgroote voordeelen, welke
„ hier uit voor zyn Vaderstad ontstonden, in de onder-
„ handeling over dit onderwerp, het woord hebbende op-
„ gevat, stelde zich zo yverig in de weer, ter verdeedi-
„ ging van het Regt zyner Stede, dat hy den haat van
„ veelen zich daar door op den halze haalde. In 't by-
„ zonder was op hem gebeeten ALBRECHT VAN LOO, ten
„ dien tyde *Advocaat van Holland*; een Ampt, nader-
„ hand, onder de benaaming van *Raadpensionaris van*
„ *Holland*, zeer vermaard geworden. VAN LOO was te-
„ vens *Raad van den Graave*. De grond des ongenoe-
„ gens,

„ gens, welk deeze tegen Mr. FLORIS hadt opgevat, was „ de vrymoedigheid van den *Dordrechtschen* Pensionaris, „ waar mede hy den anderen openlyk in 't aangezigt „ hadt durven aanzeggen, dat het hem niet vrystondt, „ deeze beide Ampten tevens te bekleeden; alzo 's Graa- „ ven belangen met die der Staaten van *Holland* niet al- „ toos overeenstemden; en hy, diensvolgens, meermaalen „ in het geval zich kon bevinden, om in 't een of ander „ opzigt zynen Eed te moeten breeken, en de belangen „ van den eenen of anderen Meester te verraaden.

„ Zeer duur kwam deeze vrymoedigheid aan FLORIS „ OEM VAN WYNGAARDEN te staan. Met allerlei be- „ schuldigingen wierd hy ten Hove van KAREL DEN V, „ als Graave van *Holland*, aangerand, en hy daar door „ zo zwart gemaakt, dat zyne vyanden in hun oogmerk, „ om hem den voet te ligten en van allerlei bewind te „ ontzetten, naar hunnen wensch slaagden. Een Brief, „ gedagtekend in *Spanje*, uit *Saragossa*, den zesden Dec. „ des Jaars 1518, en gerigt aan de Wethouderschap van „ *Dordrecht*, hieldt in, een bevel aan dezelve, om Mr. „ FLORIS OEM VAN WYNGAARDEN van zyn Ampt te ont- „ zetten, en binnen het tydsverloop van twaalf uuren, „ naa het leezen van den Brief, de Stad *Dordrecht* te „ doen verlaaten.

„ Zeer ontzettende voor de *Dordrechtsche* Regeering was „ dit bevel. Zy erkende de waarde van haaren Pensiona- „ ris, niet alleen als een yverig, maar ook als een kundig „ en bekwaam Voorstander van de Voorregten haarer „ Stad. Alle tegenbedenking en wederstand, intusschen, „ was hier vrugtloos. Met hoe veel tegenzins ook, het „ aangekondigd gebod moest gehoorzaamd worden.

„ Van geen langen duur nogthans was de ongenade van „ Mr. FLORIS. Tot zyn geluk was hy een Vriend van „ den vermaarden ADRIAAN FLORISZOON, naderhand by „ den naam van Paus ADRIAAN DEN VI bekend. Deeze, „ zynde geweest Leermeester van KAREL DEN V, en „ Kardinaal, behieldt vervolgens geen geringen invloed „ op het hart van zynen Koninglyken Leerling. Ten be- „ hoeve van zyn ongelukkigen Vriend, afgezetten Pensi- „ onaris, bediende de Kardinaal zich van dien invloed, „ met zo gelukkigen uitslag, dat Mr. FLORIS, eerlang, in „ zyne verloorene eer hersteld wierd. 't Bleef niet by „ de bloote ontheffing van schuld en straffe. In vergoe- „ ding voor den geleden hoon, klom hy tot nog hooger

" aanzien, dan hy voormaals hadt bekleed. Hy bekwam
" de aanzienlyke waardigheid van Raad in den Hove van
" *Holland*, welke hy vervolgens tot zynen dood toe heeft
" bekleed. Daarenboven vindt men aangetekend, dat Mr.
" FLORIS, in de maand February des Jaars 1525, onder
" de Ridderfchap en Edelen van *Holland* ter Dagvaart van
" die Provincie is verfcheenen.

" Naar het oordeel van alle voorftanders van Vryheid
" in den Godsdienst, vindt men, als een vlek in het
" karakter van FLORIS OEM VAN WYNGAARDEN, aangetekend, dat hy een yverig tegenftreever was van de
" Leer van MARTINUS LUTHERUS, welke thans eenigen
" opgang begon te maaken. Hy beweerde, dat het glimmend vuur, in zyn beginne, moest geblufcht worden,
" en men hetzelve den tyd niet moest geeven om zich
" in lichterlaaije vlammen te verheffen. Geen wonder,
" derhalven, dat de afzetting en ballingfchap van Mr.
" FLORIS, onder de goedgunners en voorftanders der *Lutherfche* Leere, welke men toen reeds, ook te *Dordrecht*, aantrof, geene kleine blydfchap hadt verwekt."

De Geflachtlyst van YVOY, van dit nog aanweezig Geflacht ter plaatzinge in dit Woordenboek toegezonden, en geheel zo als het ontvangen is overgenomen, geeft eenige meerdere byzonderheden aan de hand, en verfcheide ftaalen, hoe Mannen uit dat Geflacht, wegens de Godsdienstbelydenisfe *Frankryk* geruimd hebbende, zich in *Nederlandfchen* Krygsdienst kweeten. Dit neemt eenen aanvang met FRANCOIS VAN HANGEST, Heere van GENLIS, Edelman van 's Konings Kamer, Capitein van het Kasteel *de Louvres*. " Hy woonde," vinden wy van hem opgetekend, " de meeste Oorlogen van zynen tyd by in *Italien* en in *Vlaanderen*; doch eindelyk de Proteftantfche
" Gevoelens omhelsd hebbende, was hy een der Hoofden van de *Religionaires* en van de Party van den Prins
" van CONDÉ, wierd Collonel van hunne Infanterie, en
" was te gelyk een aanhanger van de Party, welke zich
" in de *Nederlanden* tegen den Koning van *Spanje* ontwikkelde; hy ftierf te *Straatsburg* A°. 1569.

" JAN VAN HANGEST-GENLIS — gezegd D'YVOY, ter
" onderfcheiding van zyn Broeder JAN, en naar de Heerlykheid van dien naam, werd ook Heer van *Genlis*, na
" den dood van zynen Broeder FRANCOIS; doch zonder
" in 't bezit daar van te komen. Gelyk zyn Broeder
" hadt hy de Leer der Hervorming omhelsd, en hieldt
" open-

„ openlyk de zyde der *Religionisten* in *Frankryk*, voor
„ dewelke hy, geduurende twintig dagen, in 1562, de Stad
„ *Bourges* tegen 's Konings troepen verdeedigde; maar
„ eindelyk gewonnen (zo als zommigen willen) door de
„ vleijeryen van het Hof, gaf hy dezelve over, en ver-
„ trok naar zyn huis. Dan, weinig tyd daar naa, voegde
„ hy zich weder by dezelve, vertrok eindelyk naar de
„ *Nederlanden*, doende veel voordeel aan den Prins van
„ ORANJE, voor welken hy zich in 1570 van *Valenciennes*
„ meester maakte, en door de relatien, welke hy onder
„ de *Protestanten* in *Frankryk* hadt, en door den naam,
„ dien hy zich onder het Leger van den Prins van CON-
„ DÉ hadt verworven, bragt hy veel toe tot het bekomen
„ van Volk voor het Leger van den Prins van ORANJE,
„ voor welke Party hy dan ook met Graaf JAN VAN
„ NASSAU, in 1572, na *Frankryk* reisde, om onderhoud
„ van Troupes te bekomen, waarin hy in zo verre slaag-
„ de, dat hy met eenig Volk dat zelfde jaar nog kwam
„ afzakken, om de Stad *Bergen in Henegouwen*, door de
„ *Spanjaarden* belegerd, te ontzetten. Doch door de ge-
„ heime intrigues van het Hof van *Frankryk*, ter verdel-
„ ging van het *Protestantendom*, werd hy 'er een der
„ eerste slachtofferen van, en als de voorboode van de
„ daar op gevolgde *St. Barthelemi*, vermids hy, door de
„ trouwloosheid zyner Gidsen by eene hinderlaage der
„ *Spanjaarden* geleid, gedeeltlyk door de zynen werd
„ verlaaten, en zelfs gevangen gemaakt en op het Kasteel
„ van *Antwerpen* gebragt, alwaar die wreede vervolgers
„ der *Gereformeerden* hem, tegen het regt der Volkeren
„ aan, hebben vermoord, en dus een gelyk lot als zyne
„ Landgenooten heeft ondergaan."

Voorts is dit Geslacht, 't welk nog andere *Mannen* opleverde, meest in Krygsdienst deezer Landen geweest, onder welken NICOLAAS VAN HANGEST-GENLIS, gezegd D'YVOY, en diens Zoon MAXIMILIAAN byzonder uitsteeken, gelyk uit deeze Geslachtlyst blykt. De laatere Afstammelingen, die men te *Utrecht* aantreft, hebben Krygs- of Regeeringsposten bekleed.

Indien de Geslachtlysten byzonderheden van dat slag als deeze opleveren, kan men zich eenige Bladzyden van enkele Naamen getroosten. —— Wy zouden meer byzonderheden, dit Geslacht betreffende, overgenomen hebben; doch de opgegeevene zyn ter proeve genoegzaam.

Plakkaten van de Repræsentanten van het Volk van Amsterdam. Uitgegeeven door G. BRENDER à BRANDIS, *Stads-Secretaris. IIde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo, 476 bl.*

Wegens het Eerste Deel deezes Werks hebben wy loflyke melding gemaakt (*), en ten aanziene van het Tweede, ons thans ter hand gesteld, niets anders te zeggen, dan 't geen de Uitgeever zynen Medeburgeren, in eene korte Voorreden, laat weeten. —— Hy schryft: „ Medeburgers! . By deezen ontvangt Gylieden, als een *Tweede Deel* der Plakkaten van de Regeering deezer Stad, naa de Omwending van den 19den van Louwmaand 1795, alle de *Publicatien*, *Proclamatien*, *Waarschouwingen*, *Advertentien*, enz. van de *Repræsentanten van het Volk van Amsterdam;* welke Repræsentanten het *Provisioneel Bestuur* van deeze Stad, den 19den van Zomermaand 1795, hebben opgevolgd.

„ Wanneer, op den eersten van Lentemaand des Jaars 1796, eene *Nationaale Vergadering*, *vertegenwoordigende het geheele Volk van Nederland*, in den *Haage* had zitting genomen, verklaarden de Repræsentanten van het Volk van *Amsterdam*, in eene Publicatie, den 6den van die maand afgekondigd: dat zy den tytel van *Repræsentanten van het Volk van Amsterdam*, welke door de Bestuurders deezer Stad, by de heugelyke Omwending, was aangenomen, en in 't vervolg van tyd, door hen, als wettig door het Volk verkozen, was behouden, nu zouden verwisselen voor dien van *Raad der Gemeente van Amsterdam*: welke laatste tytel zy begreepen het meeste overeen te stemmen met de werkzaamheden, hen aanbevolen, ter bevordering van de belangens der Burgerye van deeze Stad.

„ Het is deeze verandering in den Tytel, welke voor ons het tydperk bepaald heeft, met het welk wy meenden dit Deel te moeten eindigen; als zynde nu alles, wat onder den tytel van *Repræsentanten van het Volk van Amsterdam*, zo *provisioneel* als *effectief*, is afgekondigd, in deeze Twee Deelen by elkanderen te vinden."

Dank hebbe de Burger voor zynen arbeid, en bovenal dat hy een uitgebreiden *Bladwyzer der voornaamste zaaken* 'er aan heeft toegevoegd.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1795, bl. 439.

His-

Historie en Gedenkschriften van de Revolutie te Campen, zedert den aanvang van den Jaare 1795 tot op den tegenwoordigen tyd. Eerste Deel. Te Amsterdam, by W. Vermandel en Zoon, 1798. *In gr.* 8*vo*, 206 *bl.*

Hoe zeer zouden de plaatzen in de Boekeryen, geschikt om Werken de Vaderlandsche Historie betreffende te bevatten, vervuld en opgepropt worden, indien ieder Stad eene breedspraakige beschryving gave van het daar voorgevallene ten deezen tyde, zo ryk in lotgevallen en beurtverwisselingen. Veel eentoonigs en eenzelvigs zou die Schryfarbeid opleveren, en is zulks niet te wagten. Wel, dat Steden, waar in iets meer dan het gewoone gebeurde, de wereld met een berigt daar van voorzagen. Het verwondert ons des niet, dat wy van de Stad *Campen*, waar in zints de Omwenteling zo veel buitengewoons voorviel, een byzonder berigt kreegen; waar van het Eerste Deel thans voor ons ligt.

In 't zelve vinden wy het gebeurde te *Campen*, van het eerste daarstellen der Revolutie af, tot den 19 Febr. 1796. Naa een Verhaal van 52 bl. wegens het gebeurde, bestaat dit Deel uit Bylaagen. De Inleiding daar vóór gevoegd, gerigt aan alle Leden der Volksvergaderingen voor één- en ondeelbaarheid, en verdere Burgers, die deeze zyn toegedaan; het Historisch Verslag zelve, en inzonderheid de Aantekeningen daar by gemaakt, als mede de Nota's of Bylaagen op de Origineele Stukken, draagen elke bladzyde blyk, van welke Party in het verdeelde *Campen* deeze Historie en Gedenkschriften onder 't oog van het Publiek komt.

Wy hebben hier geen party te kiezen; doch alleen aan te merken, dat wy de verzamelde Stukken met genoegen ontvangen hebben, als eene Bydraage tot de Geschiedenis van deezen Tyd; en in die hoedanigheid zien wy het vervolg te gemoete, als 't welk nog veel byzonders, deeze Stad betreffende, zal opleveren, en kunnen dienen om eenige Persoonen, in onderscheidene betrekkingen, van nader by te leeren kennen. Wanneer de Stukken zelve, gelyk soms hier het geval is, zo duidelyk spreeken, hebben zy minder de toelichting van Aanmerkingen noodig; en kunnen de Uitgeevers niet twyfelen, of die zelfde Stukken zouden van de andere zyde met Aanmerkingen

kunnen in het licht gezonden worden; met Aanmerkingen van eenen anderen ſtempel; met Perſoonlykheden, die hun zo min zouden ſmaaken als de tegenwoordige hunne Party.

Oden en Gedichten van Mr. RHYNVIS FEITH. *Tweede Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1797. *In gr. 8vo.* 204 *bl.*

Met geen minder genoegen, dan wy het Eerſte Deel deezer *Oden* en *Gedichten* ('t geen wy in den voorleden jaare aankondigden (*)) geleezen hebben, lazen wy dit Tweede Deel. —— Het behelst weder, in vier Vakken, negen-en-twintig Dichtſtukken. *Godsdienſtige Gezangen;* waar in, 1) Lofzang. 2) Gods Goedertierenheid. 3) De Nacht. 4) De Weezen aan God en aan de Burgery der Stad Leyden. 5) De weldaadige Almagt. 6) De Lente. 7) Het Onweder. 8) Het Geweten. 9) Lente-zang. 10) Op den laatſten Avond van het Jaar. —— *Vaderlandſche Gezangen;* 1) Opdragt aan de Vaderlandlievende Regenten van Nederland. 2) Zege-zang ter Verjaaring van de Overwinning op de Doggersbank. 3) Onze Verbindtenis met Frankryk. 4) Aan de grootmoedige Burgeryën van Zwolle en Hattem. 5) Eerkroon voor Nederlands waardige Regenten. 6) De geſprongen Tombe der Capellen. 7) Aan myne Lier. — *Mengelzangen;* 1) De Menschlievendheid. 2) Aan het Genootſchap: Kunst wordt door Arbeid verkreegen, 1791. 3) De Zonde. 4) Aan een Boschje. 5) Herfst-zang. 6) Alrik en Aspaſia. 7) Colma. 8) Aan Ceſiſe. 9) Aan ongelukkige Gelieven. —— *Gedichten;* 1) Het Heil van den Vrede. 2) Werther aan Ismeene. 3) Avond-beſpiegeling in een Bosch.

Dezelfde waarſchuwing aan den Leezer, om op de Jaartekening, onder de Verſen geplaatst, agt te geeven, in het Voorbericht des Eerſten Deels gedaan, wordt hier, en niet zonder reden, herhaald. —— Wy geeven onzen Leezer weder een ſtaaltje, om daar door van het overige te oordeelen.

of

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1797, iſte St. bl. 91.

OP DEN LAATSTEN AVOND VAN HET JAAR.

ô Sterveling! wat zyt gy ten toppunt van eer? ——
Een Veldbloem. De wind blaast — zy is reeds niet meer!
Zo wordt gy, en, wordende, neemt gy reeds af;
De schaduw eens drooms scheidt uw wieg van uw graf.
Geen tydstip wordt 't uwe of de Tyd kipt het uit;
Gy juicht nog, en reeds is uw rykdom zyn buit!
Hy kruipt, kruipt schier duldloos (*), waar smart u vermoordt,
Maar vliegt als de wind met uw zaligheid voort;
Gy ziet haar nog naakend' —— zy is 'er —— met één
Is 't heden voorleden, uw blydschap daarheên!
't Is alles verandring —— het bloeit en het kwynt;
't Is alles beweging —— het komt en verdwynt.
Geen denkbeeld, hoe snel, rukt één tydstip op zy'.
Dit tydstip, ik noem het, maar 't is reeds voorby;
Het vorremt (†) reeds uuren, reeds dagen met één;
't Is week reeds, 't is maand reeds, 't is jaar, en 't is heên.
Daar vliegen ze aan eeuwen (‡), die de Eeuwigheid vindt,
En even als dagen en uuren verslindt. ——
Zo rollen de golven in 't weemlend verschiet;
Zy volgen zich rustloos en grypen zich niet;
Tot daar heur de rots aan haar voeten verbreekt,
En 't hoofd fier ten dondrenden afgrond uitsteekt. ——
ô Sterveling! gevoel u —— kies wys en kies ras!
Waar alles verandert, blyft God, die Hy was.

(*) Op wien slaat dit *duldloos?* zeker niet op den Tyd, als ware dien 't geduld ten einde. Dit moet echter, op de eerste leezing, eene dubbelzinnigheid verwekken. Was 't niet meer verstaanbaar: *Hy kruipt, maar kruipt langzaam*, *waar* enz.; en dan zou *maar*, in den volgenden regel, *doch* kunnen zyn.

(†) *Vorremt*, een poëtische vryheid voor *vormt*. De gedachte is, in haar geheel beschouwd, zo schoon, dat het ons spyt dat hier zodanige vryheid moest genomen worden.

(‡) *Daar vliegen ze aan eeuwen.* Hoogdraavend! maar min duidelyk, dan wanneer 'er stond, *dan worden het eeuwen*, *die* enz.

Liefde en Grootmoedigheid, *Tooneelspel*; *door* D. A. VAN DE WART. *Te Amsteldam*, *by* P. J. Uylenbroek. *In* 8vo. 70 *bl.*

Dit klein Tooneelspel, 't geen, blykens de Opdragt, *aan de Commissarissen van den Nationaalen Stads Schouwburg*, alhier, eene proeve van eigen vinding is, doet deszelfs Opsteller eere aan, en mag hem, met grond, tot het neemen van meêr zulke proeven aanmoedigen. —— Wy kunnen het van ons niet verkrygen, onze Leezers met den hoofdzaaklyken inhoud

houd van dit ſtukje niet nader bekend te maaken. — *Emma*, de Dogter van *Kroonveld*, had zich door de allertederſte liefde verbonden aan *Ferdinand*, en zich, in eene vlaag van minnedrift, met hem al te gemeenzaam gemaakt. Haar Vader, ſchoon hier van onbewust, had haare Huwelyksverbintenisſe met *Ferdinand* geweigerd, op het aanbrengen dat hy gemeenzaame verkeering hield met een losſen en zedeloozen jongen Vaandrig, *Walders*, en haar, om verdere gemeenſchap af te ſnyden, beſteed by eene *Margaretha*, eene ſchynheilige; terwyl hy een reis van vyf maanden deed. In dien tusſchentyd werd *Emma* Moeder; en de dweepende *Margareeth* ſtootte haar onmedoogend ten huize uit. —— *Ferdinand*, van dit alles onkundig, doch van alle hoop op de bezitting van *Emma* verſtooken, en zynes ſchulds bewust, had zich in eenzaamheid verwyderd, en leefde in een bosch als kluizenaar. In dien ſtand had hy alleen zynen Boezemvriend *Willem*, van zyn verblyf kundig, ten raadsman en vertrooster; en ontmoette hy zeer toevallig zynen voormaaligen Vriend *Walders*, die, door zyne lesſen verbeterd, nu, door perſoneele dapperheid en goed gedrag, zonder voorſpraak, tot den rang van Luitenant verheven was. —— *Kroonveld* raakte op zyne terugreize verdwaald in 't bosch, en ontmoet daar *Willem* en *Walders*, die hem de beste berichten omtent het gedrag en de oogmerken van *Ferdinand* gaven: terwyl de ongelukkige *Emma*, door de dweepzieke *Margaretha* verſtooten, met haar kind, mede in dat bosch, naby de Hut van *Ferdinand*, te land kwam. Zy liet, in eenen wanhoopenden toeſtand, haar kind, om eenig voedzel voor hetzelve te zoeken, alleen, ſlaapende in het bosch, daar het door *Ferdinand* en zyn Vriend *Willem* gevonden, opgenomen, en in de Hut gedraagen wordt; by haare wederkomst haar kind misſende, valt zy by de Hut, die zy ontdekte, in zwym neder, en wordt door *Ferdinand* gevonden en herkend. *Kroonveld*, ondertusſchen, wordt door *Ferdinand's* Vrienden wegens hem onderricht, en van zynen afkeer tegen hem in zo verre geneezen, dat hy hem tot Schoonzoon verklaart. Hierop verſchynt *Emma*. *Ferdinand* bericht hem, dat deeze reeds Moeder was; en, na eenig vertoon van woedend ongenoegen des Vaders, worden zy, door tusſchenſpraak van *Ferdinand's* Vrienden, in genade aangenomen, en verkrygen 's Vaders toeſtemming tot hun Huwelyk. —— Hoe zeer ook de bearbeiding van deeze aandoenlyke tooneelen onze goedkeuring wegdraagt, neeme het ons de Opſteller niet kwalyk, dat ons de ontknooping wat al te plotslyk voorkomt: indien, by het ſchenken der vergiffenis aan het minnend paar, het pand hunner liefde te voorſchyn gebragt en den Grootvader in de armen gegeeven ware, zoude dit nog ſtoffe voor een roerend tooneel hebben kunnen verſchaffen.

Dat de Characters, die in dit Tooneelſpel voorkomen, niet

niet flegts edel, maar ook leerzaam zyn, zal onze Leezer van zelf vermoeden. Wy kunnen ze niet beter opgeeven, dan met de woorden van den Vriend des Opstellers, den Burger H. DE FLINES, in zyn Dichterlyk Vers, aan 't hoofd deezes Tooneelspels geplaatst, en den Autheur toegezongen:

Gy schetst, met warm gevoel, eene onverwelkbre LIEFDE,
Daar gy GROOTMOEDIGHEID *in 't heerlykst licht vertoont.*
Hoe treffend is de smart, die Emmaas *boezem griefde!*
Hoe glansryk blinkt de deugd, die 't hart haars vriends bewoont!
Met welk een tedre zorg is 't moederhart bewogen
Voor haaren zuigeling! wie schreit niet, als zy 't kind,
Daar zy van rouw bezweek, door droefheid neêrgebogen,
In d'arm van Ferdinand, *haar' dierbren, wedervind!*
Wien moet de dankbre ziel van Walders *niet bekooren!* ...
Gy, vaders! ziet uw les, in Kroonvelds *tederheid;*
Maar, huigchelaars, te fyn om van 't tooneel te hooren!
Gaat, ziet dit stuk, en bloost, om 't gif dat gy verspreidt!

De Ongeduldige, Blyspel; gevolgd naar het Fransch, van LANTIER, *door* P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek. *In 8vo. 67 bl.*

Dit Blyspel laat zich met vermaak leezen, en zou, wél uitgevoerd wordende, met genoegen gezien worden. In 't zelve wordt ons het Character van eenen Ongeduldigen, doch die te gelyk een zeer goed hart heeft, maar, met hetzelve, door zyne overhaasting, alles in den wal schippert, en zyne bestgemeende poogingen geduurig vruchteloos maakt en verydelt, geschetst. Of evenwel dit Character niet wat overdreeven zy, en 'er waarlyk zodanige, zich zelven alle rust beneemende, weezens bestaan, laaten wy aan 't oordeel van den Leezer over. Genoeg; zy, die, offchoon in minder graad, aan die ongezellige kwaal onderhevig zyn, kunnen zich zelven, hier of daar, in de Hoofdpersonaadje vinden. Gelukkig, zo men van hun zeggen kan, 't geen de bediende van den Ongeduldigen zegt:

Altoos door drift aan 't blaken,
Gestadig vol uitspoorigheên,
Bekyft hy my, is hy te onvreên,
En 'k moet, ondanks all' zyn gebreken,
Hem toch beminnen ....

Be-

Bevatlyk Onderwys in de Nederlandsche Spel- en Taalkunde, voor de Schooljeugd. Door H. WESTER, *Schoolmeester, enz. in de oude Pekel-A. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1797. *In 8vo. 92 bl.*

De kundige en verdienstlyke H. WESTER doet ons hier voor de Scholen eén nuttig en dierbaar geschenk. Onder de menigerlei uitnemende Schoolboekskens, in de laatst-verlopen jaren aan 't licht gekomen, was zulk een *Bevatlyk Onderwys* nog altyd ene behoefte gebleven. Het doel, naamlyk, van dit Werkje is, de nodigste beginselen onzer Nederlandsche Spel- en Taalkunde op ene eenvoudiger en bevatlyker wyze voor te dragen, dan in ene meer regelmatige Spraakkunst geschieden kan. Aan dit doel beantwoordt hetzelve uitnemend. WESTER heeft de menigvuldige spraakkunstwoorden, fyne onderscheidingen, en diepzinnige beredenering van regels, zoveel hem doenlyk was, vermyd. Door eigen' ervaring overtuigd, dat een groot deel der spraakkunst veel gemaklyker en speediger door voorbeelden, dan door de bondigste redenering, begrepen wordt, heeft hy zich van ene menigte derzelve bediend. Op deze wyze is in zyn voorstel het droge, dat 'er anders in de taaloefening is, niet weinig verlevendigd en veraangenaamd geworden. Met één woord, wy hebben dit *Bevatlyk Onderwys* voor eerstbeginnenden ter aanlering van de gronden hunner moedertaal ene voortreflyke aanleiding gevonden; en wy zullen het voor een wezenlyk verlies moeten rekenen, zo niet dit doelmatig Werkje by de Nederlandsche Scholen eerlang in een algemeen gebruik kome.

Het Gelukkig Huisgezin, de gevolgen van een braaf leefgedrag; eene kleine Geschiedenis voor Kinderen. Te Amsteldam, by P. J. Uylenbroek, 1797. *In 8vo. 63 bl.*

Deze kleine Geschiedenis is eenvoudig, natuurlyk, naar de niet ongewone voorvallen des daaglykschen levens gevolgd. Daarom zeker valt dezelve te meerder aan te pryzen. Ook is de styl des verhaals voor de jeugdige verstanden niet ongeschikt, en heeft dit stukje over 't geheel genoegzame waarde, om, tot ene meerdere verscheidenheid, onder der kinderen nuttige leesboekjes ene plaats te bekomen.

A L G E M E E N E

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments, met Aanmerkingen voor Ongeleerden. In het Nederduitsch overgebragt. XIXde Deel. Behelzende de Propheet* EZECHIËL. *Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1797. *In gr. 8vo.* 332 *bl.*

In onze aankondiging van den letterarbeid des geleerden MICHAËLIS aan het gezegde Boek gevorderd tot aan het zinnebeeldig Profeetisch Geschrift van EZECHIËL, zullen wy, naar gewoonte, zo uit den Text als uit de Aanmerkingen, hier en daar iets ter proeve opzamelen en overschryven. Van *Hoofdst.* IV: 1—8 zullen wy eerst de Vertaaling geeven, en dan de Aanmerkingen daar op laaten volgen. De text luidt, volgens de Overzetting van MICHAËLIS, aldus:

IV: 1. „ Maar gy, menschenkind, neem een tegel-
„ steen, leg dien voor u, beeld daarop eene Stad af,
2. „ Jerusalem, | eene belegering rondom haar, werp een
„ dam op, om haar in te sluiten, een wal met storm-
„ paalen bezet, slaa een leger om haar op, zet aan alle
3. „ zyden stormladders. | Neem ook een' yzeren pan, en
„ regt ze tusschen u en de Stad als eenen yzeren muur
„ op, keer dan uw gezigt na haar, en beleger ze, tot
4. „ een teken voor het volk Israëls. | Lig gy zelf op
„ uwe linkerzyde, en draag de zonde van het Israëli-
„ tisch volk daarop, zo veele dagen als gy op haar ligt,
5. „ zult gy deszelfs zonde draagen. | Maar ik rekene u
„ de jaaren hunner zonden tot dagen, driehonderd en
„ negentig dagen zult gy de zonden der Israëliten draa-
6. „ gen. | Als deze geëindigd zyn, zo zult gy u ten tweede
„ maal nederleggen, veertig dagen op de regte zyde lig-
„ gen, en de zonden van het volk Juda draagen. Veer-
„ tig dagen, jaaren tot dagen gerekend, leg ik u op. |
7. „ Uw gezigt zal na het belegerde Jerusalem gekeerd,
„ en uw arm ontbloot zyn, en gy zult tegen hetzelve
8. „ voorzeggen. | Doch opdat gy u niet van de éene

„ zyde na de andere keert, vóór dat de belegering ten einde is, zo ſtaa ik u toe, dat gy u met koorden laat binden."

De volgende Aanmerkingen dienen ter opהelderinge van eenige gezegden in deeze moeilyke plaats.

„ *vs.* 1.] Aan de belegering van Jeruſalem kon toen „ nog geen menſchelyk verſtand denken: juist het jaar „ te vooren was Zedekia na Babylon gereisd, om Ne„ bucadnezar zyne onderdaanigheid te betuigen; wie kon „ verwagten, dat hy weêrſpannig worden, en daardoor „ Jeruſalem deszelfs ondergang zou berokkenen. On„ dertusſchen geſchiedde het. In het begin van het „ vyfde jaar van Zedekia kreeg Ezechiël het Goddelyk „ bevel, dat wy hier leezen; in het negende jaar van „ Zedekia begon de belegering van Jeruſalem, en in het „ elfde jaar was het veroverd. *Jerem.* LII."

„ *vs.* 2. *dam, — wal met ſtormpaalen bezet.*] Twee, „ gelyk wy het noemen zouden, liniën van omwalling; „ waardoor de belegerde Stad moet ingeſloten worden, „ opdat de belegerden eensdeels geene uitvallen doen, „ en anderdeels ook niet ontſnappen kunnen, wanneer de „ Stad overgaat, noch daar doorſlaan. Zy waren an„ ders (nog vóór een paar honderd jaaren en laater) „ gebruiklyk, wanneer eene belegering lang duurde, en „ de Stad eene talryke bezetting had: in onzen tyd zyn „ zy veel buiten gebruik geraakt, dewyl onze belegerin„ gen ſpoedig een einde neemen, en men ook in eene „ Stad, welke eene belegering te wagten heeft, niet „ gaarne meer eene ſterke bezetting legt. Eene wal met „ ſtormpaalen is hier eene meer ſterke en vaste, en ei„ genlyk zyn de paalen dat geen, hetwelk by een ſtorm „ den vyand het meest terug houdt, om den wal te be„ klimmen, inzonderheid by de Ouden, daar zy in een „ vyfhoek gezet wierden.

„ Deze zinnebeeldige voorzegging, byzonderlyk het geen „ van vers 5. af volgt, en voor den Profeet zeer moeije„ lyk zyn moest, zou ons vreemd en onnut kunnen voor„ komen. Zy komt ondertusſchen met het gebruik en „ de denkwyze der volken van Aſiën overeen: en hier „ had zy mogelyk nog het doeleinde, om door het in 't „ oog loopend gedrag van den Profeet, dien men mis„ ſchien in deze 390 en 40 dagen voor ontſteld in het „ hoofd hield, en als een zonderling mensch bezogt, „ (en wel in een tyd, waarin 'er in 't geheel geen „ vooruitzigt op eene belegering van Jeruſalem was,) „ niet

„ niet alleen Jooden, maar ook Heidenen opmerkzaam
„ te maaken, die dan daarna, wanneer dit alles vervuld
„ wordt, de waarheid van den Godsdienst, wiens Profeet
„ Ezechiël is, erkennen zullen."

„ *vs. 5. driehonderd en negentig.*] Zo veel jaaren zyn
„ 'er omtrent van dien tyd af, wanneer de tien ſtammen
„ van Rehabeam afvielen, en by die gelegenheid met
„ verlaating van den Tempel den Kalverdienst invoer-
„ den, tot aan de verwoesting, niet van het Ryk der
„ tien ſtammen, maar van Jeruſalem, verloopen: de jaa-
„ ren hunner zonden worden derhalven tot aan de ver-
„ woesting van Jeruſalem voortgeteld, dewyl zy zelfs in
„ de ballingſchap en verſtrooijing hunne afgodery nog
„ niet verlaaten hadden. De rekening, welke ik volgens
„ de Joodſche Koningen wil opmaaken, is dus:

	jaaren,	maanden
„ Rehabeam, in wiens eerſte jaat zy „ afvielen, regeerde 1 *Kon.* XIV: 21.	17	
„ Abiam 1 *Kon.* XV: 1.	3	
„ Aſa XV: 10.	41	
„ Joſaphat XXII: 42.	25	
„ Joram 2 *Kon.* VIII: 17.	8	
„ Achaſia VIII: 26.	1	
„ Athalia XI: 1—4.	6	
„ Joas XII: 1.	40	
„ Amazia XIV: 2.	29	
„ Usſia of Aſaria XV: 2.	52	
„ Jotham XV: 33.	16	
„ Achas XVI: 2.	16	
„ Hiskia XVIII: 2.	29	
„ Manasſe XXI: 1.	55	
„ Amon XXI: 19.	2	
„ Joſia XXII: 1.	31	
„ Joachas XXIII: 31.	—	3
„ Jojakim XXIII: 36.	11	
„ Jechonia XXIV: 8.	—	3
„ Zedekia XXIV: 18.	11	
„ dit maakte	393	6

„ Doch dewyl de opgetelde jaaren van regeering ze-
„ kerlyk geene volle jaaren zyn, maar 'er altoos dagen,
„ weeken, jaa maanden afgaan, zo zal het niemand, die
„ in de geſchiedenis kundig is, vreemd voorkomen, wan-

„ neer de fom van alle de jaaren der regeering flegts op
„ 390 wordt opgegeeven."

„ *vs. 6. veertig*] Als men van de verovering van Je-
„ rufalem in het elfde jaar van Zedekia te rug gaat, dan
„ valt het eerfte van deze veertig jaaren in het veertien-
„ de der regeering van Jofia. De tyd van Juda's zonden
„ wordt, gelyk men in 't gemeen gelooft, van daar be-
„ gonnen geteld te worden, dewyl God in het 13de jaar
„ van Jofia den Jooden een buitengewoonen Profeet, Je-
„ remia, had laaten verfchynen, en zy zig niet verbe-
„ terden.

„ Ik ben (vervolgt MICHAËLIS) omtrent deze verkla-
„ ring niet zeker: het zou ook kunnen zyn, dat niet de
„ 18 laatfte maar de eerfte 18 jaaren van Jofia's regee-
„ ring tot de jaaren van 's volks zonden gerekend wier-
„ den, dewyl in deze de afgodendienst nog openlyk van
„ het volk gepleegd, en eerst in het 18de jaar van Jo-
„ fia's regeering wierd afgefchaft, 2 *Kon.* XXII: 2. —
„ XXIII: 15. De Koning Jofia zelf was goed en god-
„ vrugtig, doch daar wordt niet van des Konings, maar
„ des volks zonden gefproken, gelyk dan ook de zonden
„ en dwingelandfche bedryven van Manasfe, by welke de
„ Jooden meer het lydende gedeelte vertoonden, in de-
„ ze rekening niet mede in aanmerking genomen wor-
„ den."

De vermaarde plaats, in het zelfde *Hoofdftuk*, *vs.* 12,
13, vertaalt MICHAËLIS aldus: „ Ook zult gy in asch
„ gebakken koeken van garftenmeel eeten, en ze voor
„ hunne oogen met menfchendrek bakken. 1 Zo, fprak
„ Jehova, zullen de Israëliten hun brood onrein onder
„ de vreemde volken eeten, onder welken ik ze verftrooi-
„ jen zal."

Merkelyk verdwynt, door de volgende Aanmerkingen,
het aanftootlyke, 't welk menig Christen of Ongeloovige
in deeze plaats heeft gevonden.

„ *vs. 12. in asch gebakken koeken.*] Dit is een gebak,
„ in de toebereiding en fmaak aan onze in asch gebakken
„ koeken zeer gelyk, het welk de Arabiërs tegenwoor-
„ dig nog hebben, en op hunne reizen in de woestynen
„ bakken. Men maakt een vuur in het zand, zo dat
„ het heet wordt; als dit gefchied is, dan legt men het
„ deeg op het heete zand, en de koolen of overblyfzels
„ der brandende ftof daaröver; dan is het in korten
„ tyd gaar, het binnenfte fmaakt zeer goed, omtrent als

„ on-

„ onze in asch gebakken koeken, doch de korst neemt
„ iets van den ſmaak of reuk van de brandſtof aan,
„ waarmeê de koek gebakken is. Het onderſcheid van
„ onzen in asch gebakken koek beſtaat byna enkel daar-
„ in, dat wy eene pan hebben, waarin wy het deeg ſlui-
„ ten, opdat het geen reuk of ſmaak van de omliggende
„ koolen of asch zou krygen: dit uitgezonderd, zou de
„ toebereiding hoofdzaakelyk de zelfde zyn.

„ Dit (voegt 'er MICHAËLIS nevens) moet ik nog aan-
„ merken: de Profeet moet deze koeken voor zig niet
„ bakken, zo lang de voorgeſtelde belegering duurt,
„ want dan heeft hy den *vs.* 9, 10 voorgeſchreeven
„ leeftogt van brood tot ſpys. Ook zal dit geen zinne-
„ beeld zyn van het geen geduurende de belegering en
„ den hongersnood van Jeruſalem geſchieden zal, maar
„ van den toeſtand van het volk in de ballingſchap en
„ verſtrooijing, die op de verövering volgen zal, wan-
„ neer zy in plaatzen, daar gebrek aan hout was, hun
„ brood met menſchendrek zullen moeten bakken."

„ *met menſchendrek — — vs. 15. koemist.*] In landen,
„ die arm aan hout zyn, inzonderheid in Arabiën en
„ Egypten, is men gewoon, in plaats van hout, ge-
„ droogde mist te branden: in Egypten is het Sal Am-
„ moniak uit deze wyze van vuur te maaken ontſtaan,
„ daar men mist, meestal van drek van kameelen, brand-
„ de. Een koek, gebakken in de asch van vuur van
„ zulke gedroogde mist, moet zekerlyk walgächtig wor-
„ den; reizigers, zelfs Franſchen, die anders, met opzigt
„ tot den reuk der ſpyzen, niet zeer vies zyn, by
„ voorb. d'Arvieux, merken aan, dat de korst van koe-
„ ken, op deze wyze gebakken, van de mist, waarmede
„ zy gebakken zyn, zeer merkelyk een ſmaak krygt, die
„ juist niet bevalt, doch dat het binnenſte goed ſmaakt.
„ Ten uiterſten walgächtig moest het zekerlyk zyn, zo-
„ danig een koek, in de asch van gedroogde menſchen-
„ drek gebakken, te eeten; zo zullen in 't vervolg de
„ Jooden in hunne ballingſchap dien eeten, doch in de
„ plaats daarvan ſtaat God den Profeet koemist toe,
„ welke onder alle misten, die tot brandſtof gebruikt
„ worden, nog het minst walgächtig is.

„ De landen, waarin de Jooden op deze wyze hun
„ brood gebakken hadden, zouden zeer wel Egypten en
„ de landſtreeken aan de Caspiſche Zee kunnen zyn;

 „ in

„ in Egypten brandt men gemeenlyk mist, en in eenige „ streeken aan de Caspische Zee heeft men tot op de- „ zen dag dezen brand. Drek van Kameelen, Koeijen „ en Paarden is daar dan zekerlyk nog de goede; doch „ die heel arm is, of die dieper in de woestynen ver- „ stooten wordt, moet menschendrek gebruiken, en zorg- „ vuldig tot brandstof opneemen, als hy geen andere „ heeft."

Nog een paar voorbeelden zullen wy hier nevens voegen, vooral om de Aanmerkingen, op dezelve staande. *Hoofdst.* XXXIV: 23. wordt aldus vertaald: „ Ik zal „ een éénigen herder over hen zetten, die ze weiden zal, „ mynen knegt David; die zal ze weiden, en die hun „ herder zyn." Ter opholderinge dient de volgende Aanmerking. „ Onder dezen éénigen herder verstaan „ eenigen Christus, anderen Sorobabel, die uit het huis „ van David en by de wederkeering uit de Babylonische „ ballingschap het Opperhoofd der Jooden was. De eer- „ ste meening komt my waarschynlyker voor: Sorobabel „ was slegts eene zeer laage, mindere Overheid der Persi- „ sche Koningen, onder wien het Joodsche volk ook zeer „ weinig bloeide, (onder Nehemia wierd het reeds meêr „ bloeijende): hy was daarenboven niets minder dan „ een éénige herder van het geheele volk. Hy had enkel „ het bevel over de geenen, die van de stammen Juda, „ Benjamin en Levi, na Judea te rug keerden, niet over „ die van de tien stammen, welken na Galilea en in de „ landen aan de andere zyde van den Jordaan zyn terug „ gekeerd; doch zelfs de regeering van Judea deelde hy „ in een zeker opzigt met den Hoogenpriester Josua, wel- „ ke steeds aan zyne zyde geplaatst was, zo dat men „ eêr zou kunnen zeggen, dat dit kleine en arme volk „ twee herders gehad heeft. Daar komt nog by, dat, „ volgens de gelykluidende plaats, (*Cap.* XXXVII: 24.) „ David *Koning* over hen zyn zal, en dit is Sorobabel „ nimmer geweest. Ik geloof daarom, dat in de voor- „ gaande Verzen de Goddelyke weldaaden beschreeven „ worden, welke hy aan het volk van de wederkeering uit „ Babel af beweezen heeft, en, dat hier beloofd wordt, „ dat hy het eindelyk den lang verwagten Koning uit „ het huis van David, den Messias, geeven zal, welke „ hier, naar zyn voorzaat, *David* genoemd wordt.

„ Christus zelf (vervolgt MICHAËLIS) schynt, *Joan.* „ X:

„ X: 12. op onze plaats te doelen, als hy zegt: *Ik*
„ *ben de goede herder*, en zig tegen over de huurlin-
„ gen stelt, die de schaapen niet in eigendom hebben.
„ Wanneer in de volgende Verzen aan het Israëlitische
„ volk, onder dezen herder, uit het huis van David, ge-
„ luk en zekerheid beloofd worden, zo schynt dit onge-
„ twyfeld op de geschiedenis van dit volk van Christus
„ tyd af niet te passen, want een menschenleeftyd naa
„ hem wierd Jerusalem verwoest, en het volk in alle
„ landen verstrooid. Doch dit geluk en deze beloften
„ behooren mogelyk niet tot den tyd van Christus komst,
„ maar tot een nog aanstaanden tyd, wanneer het Is-
„ raëlitische volk zig, volgens *Rom.* XI, bekeeren, en
„ Christus wezenlyk tot zyn Koning zal aanneemen."

Het ander voorbeeld van Overzettinge en Uitlegginge, en waar mede wy onze Recensie zullen eindigen, is *vs.* 25 uit het zelfde *Hoofdstuk*. De Text luidt aldus: „ Ik zal voor hun een verbond van vreede maaken, dat „ 'er geene verscheurende dieren meer in het land zyn, „ zy in de woestyn gerust woonen, en in de bosschen „ zullen kunnen slaapen." De uitdrukking of belofte: *Ik zal voor hun een verbond van vreede maaken*, wordt aldus gecommentariëerd: „ Een zinnebeeld, dat wy in „ onze dichtkunde niet hebben. God wil den Israëliten „ zekerheid voor de wilde dieren, de slangen, enz. ver- „ schaffen: dit wordt voorgesteld, als of hy tot hun „ welzyn een verbond met de wilde dieren maakte, dat „ dezen in hun land niet woonen, en hunne kudden in „ de woestyn niet overvallen zouden; met de slangen, „ dat zy hem, die zeer diep in een bosch slaapt, niet „ steeken zouden. Men zie *Job* V: 23. en *Hos.* II: 18."

Leerredenen over eenige gewigtige Leerstukken van den Christelyken Godsdienst. Dienende tot eene proeve van eene Bybelsche behandeling der Catechismusstoffen. Eerste Drietal. Zond. VII, XXIII en XXV. Door P. H. VAN LIS, *Predikant te Tholen. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1797. *In gr. 8vo.* 174 *bl. behalven het Voorbericht van* 18 *bl.*

De Eerw. VAN LIS, die zich, reeds voor ettelyke jaaren, als een yvrig voorstander en verdediger van het gebruik der aangenomen Formulieren van Eenigheid in de

de Gereformeerde Kerk, en wel byzonder van het prediken naar den leiddraad van den Heidelbergschen Catechismus, heeft doen kennen (*), levert thans eene proeve van eene Bybelsche behandeling der Catechismusstoffen, die, als zy aan waarheidlievenden en Bybelsch rechtzinnigen in zyn Kerkgenootschap voldoen, van tyd tot tyd door een ander Drietal zullen opgevolgd worden.

Het verwyt van velen buiten het Gereformeerd Kerkgenootschap, dat men daar alleen menschelyke begrippen en menschelyke stelzels volgt en verdedigt, en de droevige ervarenis, dat velen hunner, wanneer zy de Leer der H. S. zuiver en onvervalscht, zoo als 't heet, opgeeven, dezelve zoo voordraagen, dat het weezenlyke van het Christendom in de daad verdonkerd en krachteloos gemaakt wordt, en het Christendom niets overhoudt, dan een verfynd Naturalisme, heeft den Leeraar opgewekt, om zoodanige wyze van behandeling der Geloofs- en Zedenleer des Christendoms, als men in deze Leerredenen aantreft, vooral by het prediken over den Catechismus, voor zyne Gemeente te volgen, en heeft te meer besloten tot de uitgave van deze proeve, omdat 'er, zyns oordeels, veelal over den Catechismus niet behoorlyk wordt gepredikt. Hy wilde eenige aanleiding geeven, dat de Catechismusstoffen in een anderen meer Bybelschen vorm zouden behandeld worden. Men moest de waare Bybelleer, met achterlaating van alle definitien, distinctien en quæstien der Godgeleerde stelzels, in haar eigen en belangryk licht klaar en volledig vertoonen, en tot dat einde, by iedere stoffe, de H. S. ernstig raadpleegen, zoo bondig moogelyk exegeseeren, haar eigen toon, den geest van haare leer, zien te vatten, en daarby aan geen Godgeleerde stelzels denken; en dan eerst met het resultaat van alle zulke onderzoekingen den Catechismus vergelyken en daarna beoordeelen. Men zou 'er wel hier en daar iets menschelyks in ontdekken, maar, by verre weg de meeste en gewigtigste onderwerpen, dit Handboek zeer overeenkomstig de H. S. zien spreeken, en waarlyk derzelver leer voordraagen. Hoedanige overeenstemming VAN LIS ook, in de overige zoogenaamde Formulieren van Eenigheid van 't Gereformeerd Genootschap, by dit onderzoek heeft aangetroffen. Het is 'er dan zoo ver-

re

(*) Zie *Nieuwe Alg. Vaderl. Lett.* I D. bl. 108.

re af, dat de Leeraar, onder den dekmantel van een zuiver Bybelsche voordracht, de waarheden van den Godsdienst in den hedendaagschen gewaand Wysgeerigen smaak zou willen verplooien, en alzoo de dus genaamde Hervormers in de hand werken, dat men integendeel deze bewerking van Catechismusstoffen, en derzelver uitgave, als eene pooging tot handhaaving der rechtzinnigheid, en nieuwe verdediging van de eer en het gezag der Formulieren van Eenigheid, hebbe aan te merken.

Met dat oogmerk schynt ook de keus allereerst gevallen te zyn op die stoffen, welke de Eerw. VAN LIS in deze Leerredenen behandelt; de echte Bybelleer *van het geloof in Jesus Christus*, *de regtvaardiging des zondaars*, *en de door God geschonken hulpmiddelen ten geloove*, inzonderheid *het werk van Gods Geest in het hart van den mensch daartoe*, naar aanleiding van de 7, 23 en 25ste Afdeelingen van den Heidelbergschen Catechismus; waarby nog een kort Aanhangzel gevoegd is, *om te bewyzen, dat die inwendige werking van den Goddelyken Geest, ook tot 's menschen zedelyke verbetering en bekering, vereischt wordt.*

De wyze van behandeling der genoemde stoffen is niet geschikt voor een beknopt uittrekzel. Daartoe zyn ook deze Leerredenen veel te uitvoerig. De eerste, over den VII Zondag, beslaat ruim 51 bl. met eene kleine drukletter. De volgende zyn wel iets korter, maar ook, in ons oog, veel te lang, om met behoorlyke aandacht en gewenschte vrucht aangehoord te kunnen worden. Het komt ons, ter bereiking van het voorgestelde doel, geheel onnoodig en overtollig voor, zoo een groote menigte van Bybelplaatzen by te brengen, als men in deze Leerredenen opeengestapeld zal vinden. De lang bekende regel, om de bewyzen niet te tellen, maar te weegen, zou in de uitvoering van zoodanig plan van veel dienst kunnen weezen. Men loopt dan ook minder gevaar, om 'er min voldoende plaatzen onder te mengen, en daardoor ook de bewyskracht der overigen min of meer in verdenking te brengen. Voor het overige stemmen wy van heeler harte met den Eerw. VAN LIS in, wanneer hy, in het Voorbericht, toont te gevoelen, wat moeite 'er aan vast zy, om zich van een eens ingezogen systhema los te rukken, om enkel den Bybel in zyne eigene taal te hooren, en in zyn eigen geest te be-

bevatten; ten einde deszelfs leere aan anderen, onvervalscht en ongekunsteld, mede te deelen. Of nu de Leeraar, by de bewerking van deze Catechismusstoffen, waarlyk met dat gevolg de zuivere Bybelleer nagespoord, en niets van het aangenomen stelzel daarin gedraagen hebbe, waarvoor ons zelfs de grootste behoedzaamheid ter naauwer nood kan beveiligen, willen wy anderen laaten oordeelen. Den lof van verstandig, geregeld en bevattelyk, en dat wel, in den volkstoon, allezins leerzaam, te prediken, zal hem niemand betwisten.

Vier Verhandelingen over de oorzaken van het verval in den openbaren Eerdienst, en de middelen van deszelfs herstel, ter beantwoordinge eener Prysvrage van een Gezelschap Vrienden van Godsdienst en deszelfs openbare oefeningen, te Leyden, geschreven door JAN VAN GEUNS, *A. L. M. Ph. Doct. en Christen-Leeraar by de Doopsgezinden te Leyden;* GOVERT JAN VAN RYSWYK, *te Amsterdam;* JAN BROUWER, *Leeraar der Doopsgezinden te Leeuwarden; en* FREDERIK VAN TEUTEM, *Christen-Leeraar by de Gemeente der Remonstranten te Gouda. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Terveen en Zoon, 1797. *In gr. 8vo. 296 bl. behalven het Voorbericht van 40 bl.*

Eenige Vrienden van Godsdienst en deszelfs openbaare oefeningen, bezield met de lofwaardige zucht, om den verflaauwden yver, in het bywoonen der openbaare Godsdienstige Vergaderingen, onder de Protestanten op te wakkeren, hadden in 1796, in een uitgegeeven, en, onder anderen, in de *Nieuwe Kunst- en Letterbode*, VI Deel No. 132, geplaatst, Programma, alle verstandige liefhebbers van Godsdienst uitgenodigd, om over de oorzaaken van het blykbaar verval in den openbaaren eerdienst, en over de beste middelen tot stuiting en verhelping van dit kwaad, na te denken, en derzelver bedenkingen en raadgeevingen op dit stuk aan hun mede te deelen, met uitlooving van twee eerepryzen, een van ƒ 250, en een van ƒ 150, aan hun, wier antwoorden, binnen vyf maanden des aangaande ingeleverd, het meest voldoende zouden gekeurd worden, waaromtrent zy de beoordeeling geheel overgelaaten hebben aan zoodanige daartoe geschikte persoonen, als de onderscheidene Kerkgenootschappen der Pro-

Protestanten, en wel bepaaldlyk de Gereformeerden twee, en voorts ieder der overigen een uit hun midden, tot dat einde, zouden gelieven te verkiezen. Vyf geachte Leeraars uit de Kerkgenootschappen der Gereformeerden, Lutherschen, Doopsgezinden en Remonstranten, *Jodocus Heringa Eliza's Zoon*, *J. H. van der Palm*, *J. W. Statius Muller*, *Jan Kops* en *Cs. Rogge*, die zich hiertoe hebben laaten vinden, deelen ons in het Voorbericht, voor deze uitgegeevene Verhandelingen geplaatst, eenig verslag van hunne verrichtingen hiertoe betrekkelyk mede. Men levert ons, met deze uitgave, ook nog een nader Bericht van de Uitschryvers der Vraage, (aan welker betoonde edelmoedigheid en Godsdienstliefde wy deze lettervruchten van bekwaame mannen te danken hebben,) omtrent den oorsprong van dit Gezelschap van Godsdienstvrienden, en deszelfs bedoelingen in het algemeen, en byzonderlyk in betrekking tot de voorgestelde Prysvraag. Vier van negen ingekomen Verhandelingen, ter beantwoording van het opgegeeven Vraagstuk, zyn de uitgave waardig geoordeeld.

Aan die van den Eerw. J. VAN GEUNS is, ook onzes inziens, met recht de voorrang toegeweezen, als behelzende het volledigst antwoord op de voorgestelde vraagen, in den bevattelykften styl. Men ziet daarin allerwege uitgebreide kundigheden, geregelde orde, klaarheid in de voordracht, bondigheid in de geheele behandeling, en bescheidenheid omtrent verschillend denkenden, doorstraalen. De drie overigen hebben ook ieder derzelver verdiensten. De derde in rang, van den Eerw. J. BROUWER, hoewel zy zeer veel goeds behelst, en overal van het gezond oordeel en de geleerdheid des Schryvers getuigenis geeft, zal mogelyk allerminst bevallen. Zy draagt de duidelykste blyken van overhaasting in het opstellen, waarover de kundige, en door andere bekroonde Verhandelingen met lof bekende, Schryver zich, volgens het Voorbericht, zelf beklaagd heeft. Ook hadden wy wel gewenscht, dat veele scherpe, en tot bevordering der zoo sterk aangepreezene vereeniging der Protestanten niet zeer dienstige, aanmerkingen, over den nog steeds heerschenden denktrant in het Gereformeerd Kerkgenootschap, waren achtergebleeven. De laatste van den Remonstrantschen Leeraar VAN TEUTEM heeft, in ons oog, zoo uit hoofde van de juistheid en overreedende kracht van zeer veele gepaste bedenkingen, over onderscheiden deelen van het

het Vraagſtuk, als wegens de duidelykheid en manne-lyke deftigheid van den ſchryfſtyl, meer waarde, hoewel deze en gene byzonderheden, waartoe het Programma aanleiding gaf, wat te kort afgedaan zyn; vooral het laatſte, betreffende de vraag, *of men niet wel zulke vaste en bezoldigde Leeraars zou kunnen misſen, als tot hiertoe by alle Protestantſche Genootſchappen dienst doen?* —— In de tweede, van G. J. VAN RYSWYK, wordt de opgegeeven ſtof niet minder oordeelkundig behandeld. 's Mans wysgeerige geest gaat zyn eigen weg, en heeft een der voornaamſte oorzaaken van 't verval in den openbaaren eerdienst zoo overtuigend voorgedraagen, en zoo volledig ontwikkeld, dat hem deswegens de tweede eereprys is toegekend. Men zal by 't leezen derzelve veel ſtof tot nadenken over verſcheidene gewigtige onderwerpen ontvangen, al 't welk wy vertrouwen dat nog meer algemeene goedkeuring zou vinden, byaldien de ſchryftrant minder ineengedrongen en over 't geheel wat vloeiender ware.

Maar 'er dient van den byzonderen inhoud dezer Verhandelingen, om het groot gewigt der onderwerpen, nog iets meer gezegd te worden.

In de eerſte Verhandeling ſtelt de Eerw. VAN GEUNS, na het een en ander, over het gewigt en de gepastheid der vraage, in onze tyden, te hebben laaten voorafgaan, eerst zyne gedachten over deze en gene bedenkingen, in de Inleiding tot het Bericht van de Uitſchryvers der Vraage voorhanden, ter neder. Hy ſtemt gereedlyk toe, dat, hoe algemeen ook de gevoelens van zoogenaamde burgerlyke verdraagzaamheid, (of liever van volſtrekt en onbetwistbaar recht, om, behoudens alle maatſchappylyke en met andere gelyke voorrechten, in zaaken van Godsdienst te gelooven 't geen men best keurt,) zyn mogen, en hoe veel velds ook de beginſelen van onderlinge kerkelyke verdraagzaamheid onder de Protestanten, in ons Vaderland, gewonnen hebben, echter het verlangen naar onderlinge Godsdienſtige ſamenkomſten geenzins toegenoomen is; en dat by hun, die te recht of te onrecht boogen op den naam van meer verlicht en verdraagzaam in het Godsdienſtige, met den yver voor het verkeerde, ook de yver voor het goede is geweeken, zoo dat zelfs de openbaare Vergaderingen minder gezogt, door veelen met onverſchilligheid behandeld, ja zelfs door veelen geheel nagelaaten worden.

Het tweede deel bevat een oplettend onderzoek naar de oor-

oorzaaken der laauwheid, onverschilligheid en nalaatigheid, in het bywoonen der openbaare Godsdienstige Vergaderingen, thans by zoo veele Protestanten zichtbaar. Er was gevraagd, of de oorzaak ook ten dele gelegen zy in de meerdere verdraagzaamheid en verlichting, en daaruit gevolgde verdwyning van partyzucht en sectengeest. De Eerw. Schryver erkent, dat by hun, die aanspraak willen maaken op meerdere verdraagzaamheid en verlichting, de laauwheid en nalaatigheid in den eerdienst meest in het oog loopt; maar het laatste is evenwel, naar zyn oordeel, op zich zelve, geenzins het noodzaaklyk gevolg van het eerste. Vele zoogenaamde onrechtzinnigen van vroegere dagen stelden op den openbaaren eerdienst boogen prys, en waren metterdaad naarstige kerkgangers. Men had ook in het Programma melding gemaakt van de sombre bouworde van de meeste Protestantsche Kerken, en de wyze, waarop de openbaare Godsdienstoefeningen doorgaans gehouden worden. De Leeraar maakt gene zwaarigheid ook het een en ander onder de oorzaaken te tellen, waardoor velen traag in het kerkgaan worden. Maar een der voornaamste oorzaaken van dit treurig verzuim wordt door hem gesteld in de steeds toeneemende lichtzinnigheid, verbastering en zedenbederf, bovenal in grootere Steden, en dat wel allermeest onder de dusgenoemde aanzienelyken en allerarmsten, waarvan de rede ten grooten deele zal te vinden zyn in het ontzettend verloop van oude Fabrieken, en in dek wyning, mitsgaders in de verbastering, van onzen anders zoo weldaadigen Koophandel.

Het derde en gewigtigste deel handelt over de geschiktste middelen, die, tot opwekking van den verflaauwden yver voor de openbaare Godsdienstoefeningen, zouden kunnen in 't werk gesteld worden. Men moest, daar dit voeglyk kan geschieden, de Kerken vrolyker en warmer, en de geheele inrichting van den Godsdienst aanlokkender en nuttiger trachten te maaken, korter prediken, aan de Leerredenen een bevalliger voorkomen geeven, en 't Kerkgezang verbeteren en vermeerderen, en niet enkel door het Orgel, maar ook door andere Musiek-Instrumenten, begeleiden. Hierop volgt eene uitvoerige beantwoording der vraage, *kan de vereeniging der Protestanten tot zulke verbeeteringen iets bydraagen, of is die onmoogelyk*? De Leeraar houdt zoodanige vereeniging voor volstrekt onmoogelyk, indien men vooronderstelt, verlangt,

langt, of wenscht, dat 'er in zoodanig eene vereenigde, algemeene Christelyke Kerk niets zal voorgedraagen of geleerd worden, het welk aan de éene of andere Gezinte hinderlyk of aanstotelyk zou kunnen zyn; waartegen de overtuiging van de meerdere of mindere belangrykheid van alle zulke begrippen, waarover verschillend gedacht wordt, altyd zou opkomen, en waare stichting hinderen. 'Er is echter, zyns oordeels, wel eenige vereeniging moogelyk. Men zou zich van een en 't zelfde Kerkgebouw kunnen bedienen, en evenwel de vryheid moeten behouden, om verschillende gevoelens openlyk voor te draagen; het zy dat, op grond van zeker soort van foederatie, alleen het algemeen bestuur over Kerken, de beroeping en het onderhoud der Leeraars en Hoogleeraars, enz. onder alle Gezinten gemeen gemaakt wierd, met overlaating van het huishoudelyke aan iedere byzondere Gezinte; het zy alle Gezinten ineengesmolten wierden; zoo echter, dat men Leeraars had van onderscheiden smaak, en wel, naar evenredigheid van het getal der verschillend denkenden, onderscheidene Bybelvertaalingen, Gezangboeken, enz. welk alles de Schryver zeer wel uitvoerlyk acht, mits men maar met ernst wille, en 'er geen eigenlyk gezegde haatelyke sectenzucht, laage eigenbaat, of iets dergelyks, in den weg staa, waaromtrent, gelyk ook over de middelen, om zoodanige vereeniging voor te bereiden en te bespoedigen, 's Mans aanmerkingen verder verdienen nageleezen en met bedaardheid overwoogen te worden.

'Er volgen eindelyk nog eenige aanmerkingen over de vraage, of men ook zulke vaste Leeraars, als by de meeste Protestanten dienst doen, zou kunnen ontbeeren? De Schryver staat toe, dat ze niet volstrekt noodig zyn, en dat men zich, by kleine en eenvoudige Gemeenten, van ongestudeerde persoonen zou kunnen bedienen. Maar meent op goeden grond, dat het niet oorbaar zy, zich over 't geheel, vooral in grootere Steden, by die maate van waare of ingebeelde verlichting, die 'er thans plaats heeft, te ontdoen van gestudeerde, en ten koste der Gemeenten bezoldigde, Leeraaren.

By het leezen der tweede Verhandeling, van G. J. VAN RYSWYK, zal men aanleiding krygen, om het een en ander uit een ander oogpunt te beschouwen. De oordeelkundige Schryver meent de voornaame hoofdoorzaak van het verval in den openbaaren eerdienst, by lieden, die

die anders nog al godsdienstig zyn, ontdekt te hebben, in het verkeerd begrip, dat de bywooning der Godsdienstige Vergaderingen geen plicht jegens God bevat, maar alleen eigen stichting beoogt, welk doel men oordeelt even goed, door het leezen van den Bybel, of een ander goed boek, te kunnen bereiken. De gewoone inrichting van den openbaaren Godsdienst zal dat begrip zeer begunstigen, terwyl alles meest op voorleezen en spreeken tot stichting uitkomt, en 'er zoo weinig by plaats heeft, waarin de vergaderde Christenen deel neemen, zelfs niet de meest gewoone wyze van bidden. Dit zal voorheen minder nadeelig geweest zyn, om den lust tot het bywoonen der openbaare Godsdienstoefeningen te doen verflaauwen, omdat toen andere oorzaaken den Godsdienstyver over 't geheel sterker opwekten, en men ook gewoonlyk meer Christelyk en belangwekkend hoorde prediken. Thans zal de zoogenaamde verlichting het haare toebrengen, om het opgenoemd valsch begrip meer algemeen te doen worden, terwyl het gevoelen, dat eigenbelang de grondslag der zedelykheid is, meer en meer veld wint, en de onderscheidende Leeringen van het Christendom, door de steeds toeneemende zucht tot hervorming van de Christelyke Leerstelsels, in minachting raaken. Om dan nu het groot verval in den openbaaren eerdienst hersteld te krygen, wordt in de eerste plaats door den Schryver als een allergeschiktst middel aangepreezen, dat men tot het waare begrip, dat de bywooning van den openbaaren Godsdienst ook een plicht aan God is, te rug kome. Vervolgens wil hy de predikwyze verbeterd, en de groote Leer van de oogmerken der Opoffering van Christus meer als een voornaame hoofdzaak overal in gemengd hebben. Men moest dan ook de inrichting van den openbaaren eerdienst verbeteren, zoodat allen 'er in deel konden neemen, tot hoedanig einde de Schryver korte stemmelyke beurtswyze lofspraaken, ter eere van God en Jesus Christus, waarvan hy ook eenige proeven aan de hand geeft, wil ingevoerd hebben. Naar zyn inzien, zou men vaste gesalarieerde Leeraars, die gestudeerd hebben, wel kunnen missen, en zich met het beste gevolg, by den openbaaren Godsdienst, van zulke Liefdepredikers kunnen bedienen, als by de Doopsgezinden reeds lang waren. Van welk gevoelen echter de Schryver naderhand, volgens eene noot bl. 156, 157, na het inleveren zyner Verhandeling, in zoo verre te rug gekomen

men is, dat hy nu voorslaat, om deels Liefdepreekers toe te laaten en aan te wakkeren, deels een of meer gesalarieerde Leeraars, die gestudeerd hebben, in iedere Gemeente, naar evenredigheid van derzelver grootte, te houden, en het leeraarwerk onder beide clasfen van predikers te verdeelen. De Schryver doet nog andere voorslagen, ter verbetering van den openbaaren Godsdienst, die eene aandachtige overweeging verdienen, waarin wy ons niet dieper kunnen inlaaten. De vereeniging der Protestanten is, naar zyne meening, van de meerdere belangstelling in het bywoonen der openlyke Godsdienstoefeningen, en derzelver verbeterde inrichting, geheel onafhanglyk. Hy zegt evenwel, omdat 'er naar gevraagd was, ook daarover zyne gedachten, die hierop uitkomen, dat deze vereeniging thans noch raadzaam, noch uitvoerlyk is.

In de derde Verhandeling, van den Eerw. BROUWER, worden de oorzaaken des vervals, behalven in het misbruik der verlichting, 's Volks zedenbederf, en de gebrekkige inrichting der openbaare Godsdienstoefeningen, ook in den invloed van het oude Staats- en Kerk- bestuur gezocht, en naar dezen denktrant ook de middelen tot herstel berekend. De Schryver verwacht mettertyd eene gunstige verandering, door de jongste Omwenteling, die hem ook de beste hoop geeft op eene nadere vereeniging der Protestanten, waarvoor wel, zynes erachtens, het tydstip nog niet daar is, maar die men echter, door een getrouw gebruik van de tegenwoordige omstandigheden, moet trachten te bevorderen en voor te bereiden. Voorts telt hy onder de aangepreezene middelen tot herstel eene betere inrichting van het openbaar onderwys der Jeugd, het ontslag der Leeraars van alle Synodale en andere Kerkelyke verbintenisfen, het toevoegen van meer uiterlyk aanzien aan den Leeraarstand, het voorzien der Kerken van fraaie Schilderyen, ontleend uit de bedryven van Jesus, het invoeren van Zangchoren, en velerlei andere verbeteringen, te lang om door ons opgenoemd te worden.

Wy willen liever nog iets zeggen van de vierde Verhandeling, van den Eerw. VAN TEUTEM, waarin men eene beknopte opgave van meestal dezelfde oorzaaken des vervals, en soortgelyke middelen tot herstel, als door de voorgaanden zyn aangeweezen, en deze en gene byzonderheden nog wel zoo overreedend voorgesteld, kan vinden. De nadeelige invloed der verminderde partyzucht,

en

en steeds aanwassende lichtzinnigheid, beiden gevolgen der meerdere verlichting, wordt hier in het waare licht gesteld. Tot afweering van het misbruik der gelukkig afneemende partyzucht, zou, naar des Schryvers inzien, de vereeniging der Protestanten zeer dienstig zyn, die hy wel vooreerst nog niet verwacht, maar desniettemin, op soortgelyken voet, als in den bekenden Brief der Remonstrantsche Broederschap voorgesteld is, ten sterksten aanraadt, en waartoe hy wil, dat elk het zyne moet toebrengen. Tot stuiting van de allerschadelykste voortgangen der lichtzinnigheid, en geringschatting van den Godsdienst, zoo zeer gevoed door de zoogenaamde verlichting, meent hy, dat die geenen, die onder de volksverlichters willen behooren, wanneer zy met meer omzichtigheid, bedaardheid, en ernsthaftigheid, te werk gingen, veel konden toebrengen, en voorts ouders, en andere leidslieden der jeugd, door dezelve het belang van den Godsdienst, met verstandigen ernst, in te boezemen. Onder de opgetelde in zyn oog noodige verbeteringen, in de inrichting der openbaare Godsdienstoefeningen, waarin hy evenwel langsamerhand wil voortgegaan hebben, ontmoeten wy ook den voorslag, om de gewoone Leerredenen van den openbaaren Godsdienst af te scheiden, en te verminderen.

Zoo veel achteden wy noodig, uit deze Verhandelingen, over een der belangrykste stoffen, den Leezeren van ons Maandwerk te moeten voordraagen, of het dienen mogt, om de aandacht van allen, die in den Godsdienst belang stellen, by deze en gene daarin voorgestelde gedachten des te meer te bepaalen, hoewel wy vreezen, dat de meeste daarin gedaane voorslagen nog wel vooreerst *pia vota* (*vroome wenschen*) zullen blyven.

Aanmerkingen, op het Werkje van den Heere H. TERSIER, *getyteld:* De behandeling der Ingeënte op de Natuurlyke Kinderpokjes toegepast; *briefsgewyze aan denzelven medegedeeld, en strekkende voornaamelyk om het genot der versche lucht in de behandeling der Kinderziekte aan te pryzen, en de voordeelen der Inentinge, of konstige besmetting, te verdeedigen. Door* L. DICKER. *Te Haarlem, by* F. Bohn, 1798. *In gr. 8vo.* 80 *bl.*

By gelegenheid onzer Recensie van het Werkje van den Heer *Tersier*, in ons voorig Deel p. 615, gaven wy reeds in het korte te kennen, dat wy de gevolgtrekkingen, door dien Schryver uit zyne proeven en waarneemingen afgeleid, niet alle konden goedkeuren; dat wy wel ten sterksten overtuigd waren van het nut eener geduurig verfrischte lucht in de behandeling der Kinderziekte, maar dat wy geenzins geloofden, dat dit middel alleen genoegzaam was, om kwaadaartige Pokjes te geneezen: dat verder, onzes bedunkens, de voordeelen der Inentinge geenzins alleenlyk bestonden in de behandeling der zieken, maar dat hier wel degelyk een essentieel verschil plaats had, zo dat de ingeënte ziekte, het overige gelyk gesteld zynde, steeds oneindig goedaartiger was, dan de natuurlyke.

Het geen wy dus zeer beknoptelyk hadden aan te merken op het Werkje van den kundigen Haarlemschen Geneesheer, vinden wy hier, tot ons groot genoegen, uitvoeriglyk en zeer grondig betoogd en beweezen, door den geleerden L. DICKER. In de eerste 20 pag. van zyn Werkje betuigt de kundige Schryver zyn genoegen over de leere van den Heer *Tersier*, aangaande het groot nut der geduurig ververschte lucht in de Kinderziekte, over het algemeen beschouwd. Ook betoogt hy, uit aanhaalingen van Werkjes, voorheen door hem over deeze stoffe geschreeven, dat hy zulks meer dan eens aan zyne landgenooten genoegzaam had onder het oog gebragt. Over het algemeen gelooft hy ook, dat men het voordeel der verfrischte lucht niet zo zeer in de verkoeling, dan in de vernieuwing, derzelve hebbe te zoeken; doch verschilt hier in van den Heer *Tersier*, dat, daar dezelve de hitte

of

of koude der ververschte lucht voor onverschillig rekent, onze Schryver daarentegen gelooft, „ dat de koude, als „ koude, (zie bl. 22.) op het gansche beloop der Kin„ derziekte, het zy dan ingeënte, het zy natuurlyke, een „ meer voordeeligen invloed heeft, dan de warmte, zo „ dat, alles gelyk staande, de eerste te verkiezen zy." Dit wordt niet alleen door onzen Schryver gesteld, maar met zeer voldoende redenen bevestigd.

Verder gaat de Schryver, op bl. 34 en volgg., over tot het onderzoek der denkbeelden van den Heer *Tersier*, aangaande de eigenaartige gelykheid der ingeënte en natuurlyke Pokjes, omtrent welke zekerlyk ongegronde stelling de Schryver zich, onder anderen, aldus uitdrukt. —— „ Maar nog meer stond ik verbaasd, toen ik be„ merkte de slimme wyze, op welke gy die verzekering „ algemeen zoekt te maaken, en door uwe redeneering „ uwe Leezers in 't geloof zoekt te brengen, dat genoeg„ zaam alle Inenters alleen in het genot der vrye lucht het „ voordeel der Inentinge stellen; immers zodanig moeten „ of zullen ten minste de meeste uwer Leezers besluiten „ uit uw zeggen, dat dat genot het eenige is, waarop „ *eenpaarig* door *alle* Inenters wordt aangedrongen. —— „ Ondertusschen is het een en ander vry verre bezyden „ de waarheid. Gelyk ik buiten u geene Schryvers ken„ ne, die alleen in het bestier het voordeel der ingeënte „ Pokjes stellen gelegen te zyn, schoon het mogelyk is, „ dat 'er zulke zyn, zo durf ik ik wel verzekeren, dat „ de meeste Inenters *eenpaarig*, behalven op het genot „ der versche lucht, tevens en altoos op verscheiden an„ dere maatregelen, by de Inenting in acht te neemen, „ aandringen, en dat zy vooral de wyze, van het pok„ gift door Inenting mede te deelen, als den voornaamen „ bron beschouwen, waar uit de voordeelen van dat konst„ middel voortvloeijen."

Tot verder bevestiging zyns gevoelens berekent de Schryver het getal dier geene, welke door de Inenting sterven, in vergelyking van die geene, welke door de natuurlyke Pokjes worden weggesleept. Hy betoogt dat het getal der eerste niet noemenswaardig, terwyl het getal der laatste altoos zeer groot is, niettegenstaande de lucht zo veel wordt verfrischt, als maar immer mogelyk is. Welk laatste hy niet alleen bevestigt met zyne eigene ondervindingen, maar insgelyks uit de waarneemingen in de Londensche Ziekenhuizen genomen. „ Ook heb ik

„ (zegt hy) in het Hospitaal der natuurlyke Kinderziekte,
„ te Londen, daar men mede alle mogelyke zorgen
„ draagt, om de Lyders eene versche lucht op den duur te
„ geeven, en hen den geschiktsten eet- en leefregel te doen
„ houden, eene menigte van zulke ellendigen gezien, en
„ men verzekerde my, dat 'er zo altoos veele in waren,
„ en dat de evenredigheid tusschen de gestorvenen en die
„ onder de Inenting overleden gemeenlyk zo al dezelfde
„ was als men die doorgaans stelt."

Vervolgens onderzoekt de Heer BICKER de redenen, waarom dan eigentlyk de ingeënte Pokjes zo veel goedaartiger zyn, dan de natuurlyke. Zyns erachtens zyn het de drie volgende. 1. De binnenbrenging van het Pokvergift in den omloop der vogten op eene onedele plaats, niets gemeen hebbende met de levensbronnen en de edelste ingewanden, die in eene natuurlyke besmetting plaatzelyk en geweldig worden aangedaan. 2. De mindere *agitatie* hier door in het bloed verwekt, en dus de geringere koorts en daar van afhangende geringere pokgisting; waar door dus de geboorene Pokstoffe minder overvloedig is, en gemakkelyker wordt ontlast. 3. Het lokken van een groot deel Pokjes naar de huid, derzelver ontlasting door de zweeren der gemaakte wondjes, en de menigvuldige Pokjes, welke die verzweeringen doorgaans omringen.

De Schryver eindigt zyn Werkje met nog veele ter zaake dienende aanmerkingen, en laat zich, onder anderen, dus uit, op p. 79: „ Ik schryf het ook niet weinig daar
„ aan toe, dat ik in het inenten altoos zo byzonder gelukkig
„ geweest ben, zo wel als aan eenige behandelingen,
„ verschillende van die welke ik van verscheidene In-
„ enters gezien heb. —— Ik had gedagt, my by deeze
„ gelegenheid daar ook over uit te laaten; maar myne
„ brief is reeds te lang geworden, om zulks hier by te
„ voegen; welligt zal ik dat by eene andere gelegenheid
„ beter doen kunnen."

Wy hoopen, dat de Heer BICKER zyne byzondere aanmerkingen over dit gewigtig stuk eerlang in het licht zal geeven, in een afzonderlyk Stukje, en niet in eene of andere Societeits-verzameling, dewyl dezelve, gelyk andere gewigtige Stukjes van den Schryver over deeze belangryke stoffe, als dan weinig geleezen worden, en dus geenzins dat nut kunnen doen, als wanneer zy alomme en voor een ieder te bekomen zyn.

Rap.

Rapporten, strekkende als Bylaagen tot de Verzameling van Stukken, betrekkelyk de Aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, te Amsterdam. Eerste Stuk; behelzende de Rapporten No. I—VI, over het geen de zuiverheid der Dampkrings-Lucht kan bevorderen of bederven. Te Amsterdam, ter Stads-Drukkerye; en te bekomen by P. den Hengst *en* J. A. Crajenschot, 1798. *In gr. 8vo., in 't geheel* 183 *bl.*

Dit Eerste Stuk der Rapporten, of Bylaagen tot de Verzameling van Stukken, betrekkelyk het aanstellen eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, bevat de zes volgende:

No. I. Over het onderhouden van een zuiveren Dampkring.

No. II. Over de oorzaaken, welke de zuiverheid van den Dampkring bederven.

No. III en IV. Over de Vuilnis der Straaten, en de geschiktste middelen, om zich van dezelve te ontdoen; benevens eenige daartoe behoorende Bylaagen.

No. V. Over de onzuiverheid der Stads Gragten.

No. VI. Over de gesteldheid der Wooningen, betrekkelyk de gezondheid.

Onder veele aanmerkenswaardige zaaken, welke in deeze *Rapporten* voorkomen, zullen wy ons thans alleen bepaalen tot de onzuiverheid der Stads Gragten, en tot de middelen, om daar in te voorzien. By deeze gelegenheid wordt voldoende betoogd, dat de voornaame redenen van den stank van het Amsterdamsch Burgwalwater gelegen zyn in den moerassigen grond, in het inwerpen van allerlei vuiligheden in het water, in het uitloopen der rioolen en secreeten in hetzelve, en daarenboven wel voornaamelyk in de vermenging van het zout en zoet binnenwater; waarom ook het bederf van het Stads binnenwater voornaamelyk zyn begin heeft genomen, na dat de Zeegaten zodanig verwyderd, en daardoor de Getyden zodanig verhoogd waren, dat het inloopen van zout water niet meer kon worden belet, en de afloop van het doorgaans laager Amstelwater door de Stad grootendeels is belemmerd.

Dat deeze verhinderde afloop van zoet water, en de daar door veroorzaakte vermenging van zout en van zoet

water, wel de voornaamste reden is van het zo aanmerkelyk bederf, waar mede het Amsterdamsch Burgwalwater is aangedaan, wordt voornaamelyk hier uit beweezen, dat het Stads binnenwater weleer niet alleen, van wegen deszelfs vischrykheid, wierd verpagt; maar ook hier uit, dat, volgens *Wagenaar*, dit zelfde water in 1525 nog zeer goed was tot het bereiden van spyzen en tot het brouwen van bier. Ja zelfs hier door, dat 'er nog eene Keure overig is van 1591, by welke bevolen wordt, dat de Verweryen nergens, dan ter plaatze daar nu de Groenburgwal en Zwaanenburgwal gelegen zyn, mogten worden opgericht, op dat niet het Stads water zoude geinfecteerd worden. Niet minder klaarblykelyk is het bewys, genomen uit het gebeurde in het noodlottig jaar van 1672, wanneer Koning *Lodewyk de* XIV, reeds meester zynde van Gelderland, het Sticht, en een gedeelte van Holland, het overige, en vooral Amsterdam, hoopte te dwingen door middel van het geweldig hoog binnenwater, 't geen hy, door het doorgraaven van den Lekdyk, veroorzaakte, zonder echter daarmede zyn oogmerk te kunnen bereiken, dewyl de afstrooming door Amsterdam en elders zo groot was, dat dit water in geenen deele tot de begeerde hoogte kon klimmen. Ondertusschen had die vermeerderde afstrooming door Amsterdam ras ten gevolge, dat de stank en brakheid van het Burgwalwater geheel verdween, en het water zo zoet wierd, dat de Noordhollanders hunne Waterschepen binnen deeze Stad, voor de St. Anthoniessluis, met zoet water lieten volloopen.

Verder wordt voldoende betoogd, dat, hoe nuttig ook de zogenaamde cirkuleering door de Stad, door middel van uit- en inlaatende Sluizen, moge zyn, deeze werkdaad toch alleen verricht wordt door middel van zout water, en dus niet in staat zy tot het grondig herstellen van het kwaad; dan dat hier toe alleen met goed gevolg zou kunnen dienen een vermeerderde doorloop van zoet water. Ten dien einde vermeenen de Stellers van dit Rapport, dat het wel der moeite waardig zoude zyn, om te onderzoeken of niet eene doorgaaving by den Overtoom zou kunnen gemaakt worden, met dit gevolg, dat men een gedeelte van het zoet water der Haarlemmermeer door Amsterdam zou kunnen lossen, en dus zich van het brak water ontdoen. Iets dat wy zeer mogelyk achten, mits dat 'er een zwaare Schutsluis in ge-

geleid wierd, om dat de betrekkelyke hoogte van het water binnen en buiten den Overtoom aanmerkelyk kan verschillen, en dus ook dikwyls, zo 'er geen Schutsluis was, het Amsterdamsch binnenwater landwaards in zoude loopen: terwyl, in andere gevallen, het Meerwater met zo veel geweld zoude aanstroomen, dat de vaart van den Overtoom hetzelve bezwaarlyk zou kunnen bevatten, en daar door de wallen buiten, en mogelyk ook binnen, de Stad zouden overloopen.

In de tweede plaats vermeenen de Stellers gewag te moeten maaken van een Ontwerp van den Burger *Elias de Sandra*, die in 1682, aan Burgemeesteren en Regeerders van Amsterdam, een ontwerp mededeelde, om, door middel van een Kanaal, zoet water uit de Vecht in de Stads Gragten te leiden, en dus de geheele Stad met versch water te voorzien; tegen welk voorstel, 't geen in 1740 wierd herdrukt, geene tegenwerpingen gemaakt zyn, dan alleen politieke redenen, welke de weigeringen, die de Regeering van Weesp, en de Ingelanden der Polders, door welke de Gragt zou moeten loopen, tegen de uitvoering maaken zouden, en het Octrooi door de Staaten te verleenen, ten doel hebben, gelyk mede de kosten.

De zwaarigheden tegen dit laatste plan zyn van dien aart, dat dezelve niet gemaklyk uit den weg schynen te ruimen; inzonderheid zouden de kosten in de tegenwoordige bezwaarlyke tyden niet gemaklyk kunnen gevonden worden. Het plan eener doorgraaving, met een verlaat, aan den Overtoom, zou voorzeker veel onkostbaarder vallen; en dus, zo zulks, na een naauwkeurig onderzoek, aan 't oogmerk genoegzaam voldoende wierd bevonden, zou dit boven het laatstgemelde verkiesbaar zyn.

De Wysgeer der Natuur, door W. E. DE PERPONCHER. *Eerste Deel.* Simplex Sigillum Veri. BOERHAVE. *Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1797. *In gr. 8vo. 591 bl.*

De arbeidzaame en kundige PERPONCHER, door verscheidene Werken genoegzaam bekend, heeft onzen Landgenooten weder eene vrucht van zyne noeste vlyt medegedeeld, zynen *Wysgeer der Natuur*,

tuur, bestaande uit twee dikke Boekdeelen. Van het eerste deezer Deelen zullen wy nu onzen Leezeren verslag doen, van het andere by eene volgende gelegenheid. Dit kan te gevoegelyker geschieden, dewyl beide Deelen niet volkomen gelyke Titels hebben, en, schoon aan elkander verbonden, grootendeels over onderscheiden onderwerpen handelen.

Het Werk dan begint met eene korte Voorreden aan den Leezer, waarin de Schryver, na gezegd te hebben, dat, waarschynelyk, verre 't grootste gedeelte zyner leevensreize reeds is afgelopen, dus vervolgt: „ Ik dagt „ het dus tyd, eens stil te staan, myne waarneemingen „ en opmerkingen byeen te zamelen, alles te brengen, „ tot een, zoo veel mooglyk, aaneengeschakeld geheel, „ en dan te zien, welke uitkomst zulks my opgeeven „ mogt. De vrugt deezer pooging biede ik u thans aan... „ Beschouw en onderzoek; vergader ook uwe waarnee„ mingen en opmerkingen en ervarenissen; vergelyk, be„ proef, toets alles aan elkander, en zie, wat de uit„ komst u geeven zal. Uit het verslag van verschillende „ reizigers, samen vergeleeken, kan men best een land „ leeren kennen.... Ondertusschen heeft of kiest elk rei„ ziger zyn eigen oogpunt, en naar 't zelve worden zyne „ opgaven gewyzigd. De eenen moeten uit de anderen „ aangevuld, verbeterd, voltooid worden. Dezelfde wae„ reld reizen wy allen te samen door. Maar zy is ruim, „ en biedt oneindige stof tot beschouwing... Zie hier my„ ne toelaage, enz." —— Dat een opmerkzaam en nadenkend mensch van tyd tot tyd eens stil houde op zynen wech, eens overzie hetgeen hem, langs het afgelegde gedeelte van denzelven, ontmoet is, wat hy heeft waargenomen, waar hy het rechte pad gehouden hebbe, waar hy van hetzelve zy afgeweken, en hoe hy, in het vervolg, de dooling best zal vermyden, en veilig ter bestemder plaatze geraaken, is geenzins te verwonderen. Het behoorde door allen gedaan te worden als een stuk van de grootste nuttigheid, het zy wy het enkel met betrekkinge tot de verlichting des verstands en de vermeerdering van weezenlyke kundigheden beschouwen, het zy wy den natuurlyken invloed van zulke herinneringen op des menschen zedelyken toestand in aanmerking neemen. Wanneer ieder zich daartoe met oordeel benaarstigde, en zyne opmerkingen openhartiglyk mededeelde aan hun, welken of zyn opzicht zyn toevertrouwd, of begrepen binnen

ten den kring zyner verkeeringe, de huisvader, by voorbeeld, aan zyne kinderen, de meester aan zyne leerlingen, zoude daardoor de volmaaking des menschdoms grootlyks bevorderd worden. De waarheid der dikwyls gemaakte, en ook in dit Werk voorkomende, aanmerkinge zoude duidelyk bevestigd worden, dat, naamelyk, de vorderingen, welke de dieren kunnen maaken, het zy door ondervindinge, het zy door onderwys, de kundigheden, welke zy opdoen, zich alleen tot hunzelven bepaalen, zonder dat hun nageflacht 'er voordeel uit trekke; terwyl de mensch alleen gebruik kan maaken van de ontdekkingen zyner Voorzaaten, beginnen, waar deezen ophielden, en allengskens eenige ftappen verder komen in de gewesten van Kennisfe en Zedelykheid. —— Maar, indien nu ieder mensch eens op den inval kwam, om zyne opmerkingen door openbaaren druk der geheele waereld mede te deelen, waar zouden wy dan, eindelyk, met al de boeken heen? Heeft iemand eene geheel nieuwe ontdekking gedaan, heeft hy eenige reeds gedaane ontdekking verder nagefpoord, is hem gelukt de waare oorzaak van eenig verfchynfel te vinden, of uit reeds bekende beginfelen de gevolgen af te leiden, welke zy moeten voortbrengen, hy zal eene weezenlyke verplichting leggen op zyne natuurgenooten met het openbaaren van zyne kundigheden. Weet hy flechts de gedachten van anderen duidelyker voor te draagen, derzelver denkbeelden te ontwikkelen, de uitdrukkingen beter te fchikken naar de algemeene vatbaarheid, met één woord, hetgeen door anderen *wel* gezegd is, nog *beter* te zeggen, men zal hem toch altoos dankbaarheid verfchuldigd zyn. En, in deezen zin, willen wy gaarne toeftemmen, dat de burger PERPONCHER aanfpraak heeft op de erkentenis zyner Landgenooten. Zyn Werk is wel gefchreven, behelst zeer veel goeds, doorgaans op eene bevallige wyze voorgefteld, en heeft byzonderlyk eenen gelukkigen draai om alles te doen uitloopen op een groot einde, welk de Schryver in dit eerfte Deel zich voorftelde, en waarvan wy ftraks nader zullen fpreeken.

Maar, terwyl wy het Werk van deezen kant pryzen, kunnen wy tevens niet nalaaten te oordeelen, dat de Schryver hetzelfde, en, misfchien, uitgebreider, nut had kunnen doen met minderen omflag. Veel is in zyn Boek, hetgeen by anderen even goed kan gelezen worden, tot

welken hy flechts had behoeven te wyzen. Zelve is hy niet vreemd van te denken, dat hy, naar het oordeel van sommigen, „ by den aanvang, wat te veel geeve in ontleed„ kundige befpiegelingen." Hy betuigt dezelve daar niet te kunnen misfen, zonder zyn geheel te verminken, of in verwarring te brengen, en wyst, nogthans, den Leezer eenen wech, langs welken deeze ze kan vermyden, en des niettegenftaande het Werk als een geheel leezen. Strookt dit wel juist te zamen? En mogt de Schryver niet liever zyne aanmerkingen verkort, en de bronnen aangewezen hebben, waaruit hy zyne kundigheden geput had? Dit doet hy zelden. Minder karig is hy in zichzelven aan te haalen, vooral de Voorreden door hem geplaatst voor het IIde Deels 1fte Stuk zyner Vertaalinge der Overzettinge van het Oude Testament door MICHAËLIS, waarvan hy van bl. 380 tot bl. 465 rykelyk gebruik maakt, en veele plaatzen, fomtyds geheele bladzyden, bykans zonder eenige veranderinge, overneemt.

Doch, fchoon wy denken dat de Schryver deeze gebreken had behooren te vermyden, zyn wy verre van over het geheel een ongunftig oordeel over zyn Werk te vellen. Zeer veele gewichtige aanmerkingen over een aantal van onderwerpen zal 'er de Leezer in vinden. Ten einde hem hiervan te overtuigen, zullen wy nu eenig bericht geeven van het oogmerk, hetgeen de Schryver zich voorftelt, en van den wech, langs welken hy daartoe poogt te geraaken.

De Schryver begint met eene bepaalinge van hetgeen hy verftaat door *Wysheid*. Deeze, zegt hy, „ is geleegen, „ in de keufe der beste oogmerken, beneevens de beraa„ ming en aanwending der beste middelen, om tot die „ oogmerken te geraaken .... [en een] *Wysgeer* zal zoo„ danig iemand zyn, die deeze Wysheid, boven alles, „ bemint, met allen yver poogt te ontdekken, met in„ fpanning van alle kragten ... zig zoekt eigen te maa„ ken, en ... dezelve beftendig wil volgen en gehoorzaa„ men," bl. 1, 2. Daar nu de Wysgeer deeze Wysheid niet waant te bezitten, maar nog zoekt, zal hy, om ze te vinden, de Natuur onderzoeken, en „ byzon„ der tragten op te fpooren, of de Natuur, in de daad, „ zoodanig iets, als onderlinge betrekkingen, bedoelde „ beftemmingen, ter bereiking deezer laatften gefchikte „ en verordende middelen, bevat; of 'er dus, in de daad,

„ zoo-

„ zoodanig iets, als wy wysheid noemen, in de Natuur,
„ bestaa; en zoo ja, waar in hetzelve dan eigenlyk gelee-
„ gen zy (*)," bl. 3.

Aan dit onderzoek wydt de Schryver het overige van dit Eerste Deel zyns Werks. Hy begint daartoe met eene beschouwinge des menschlyken lichaams en deszelfs zintuigen, waaromtrent hy voornaamelyk stilstaat by het oog en het oor, wyzende verder den Leezer tot LE CAT, *Theorie des Sensations*. Tusschen beide vinden wy, bl. 39, eenen uitstap over de gewichtige vraage, of, *in de daad, bedoelde oogmerken, in de Natuur, plaats grypen?* De aanmerkingen hierover zyn juist. Alleenlyk, daar de Schryver anders zich veeltyds toegeeft in breedvoerigheid, wenschten wy wel, dat hy dit Stuk een weinig meer had uitgewerkt. Sommige voorstanders der *Eindoorzaaken* zyn wel eens wat voorbarig geweest in de toepassinge van dit beginsel op byzonderheden, en hebben daardoor aan BUFFON, en die het met deezen eens zyn, eenigen schyn van voordeel gegeven, welken zy niet zouden gehad hebben, indien de eerstgemelden meerdere omzichtigheid gebruikt hadden.

Na de beschouwing van het lichaam, deszelfs voeding, enz. vraagt de Schryver zichzelven, bl. 73. „ Is 'er, in
„ my, niets anders dan dit lichaam, en maakt hetzelve
„ alleen myn geheel weezen uit?" Hy toont daarop, dat
'er

(*) De Schryver geeft hier geene verklaaring, wat hy door het woord *Natuur* versta. Maar in het begin des anderen Deels zegt hy: „ Zo het woord natuur geen ydele klank,
„ of geen afgetrokken denkbeeld, of geen enkele naam, zon-
„ der daadlyk aanweezig voorwerp, zyn zal, weet ik 'er . . .
„ maar twee beteekenissen aan te hegten. De Natuur is, of
„ *'t geheel der weezens, waar mede wy omringd zyn;* of zy is *de*
„ *aart dier weezens zelve.*" Maar houdt de Schryver, in het eerste Deel wel altoos deeze bepaaling in het oog? Zomtyds spreekt hy van de Natuur, als van een werkend weezen, hetgeen bepaalde oogmerken bedoelt, b. v. bl. 114. 146. 153. 321. 346, en elders. —— Zelve schynt hy dit gevoeld te hebben. In het tweede Deel, bl. 128, leezen wy: „ Wat was die
„ Natuur, wier wysheid toen" [by het schryven van het eerste Deel] „ ten grondslag onzer redeneeringen, of gissingen, strek-
„ te? Een nog . . . onbestemd voorwerp, waarvan wy den
„ eigenlyken aart, het eigenlyk weezen, nog niet bepaalen kon-
„ den, enz." REC.

'er iets in den mensch is, dat *wil*, dat de beweegingen des lichaams, en der onderscheiden leden, bepaalt en bestuurt. In dit willend beginsel vindt hy „ een zeeker „ middelpunt, tot het welke," zegt hy, „ alle ontwaar„ wordingen en aandoeningen . . . samenkomen, en van waar „ alle de beweegingen, die ik verrigt, afdaalen, en tot „ alle de verscheidene leeden des lichaams overgaan; „ daar elk deezer leeden tot zynen eigenen kring bepaald „ blyft, en deeze wil alleen deszelfs invloed over 't ge„ heel en alle deszelfs deelen even gelyklyk uitbreidt," bl. 78. En hieruit besluit hy, dat, zegt hy, „ behalven „ de leeden van myn lichaam, nog iets . . . in my zyn „ moet, dat van alles, wat in die leeden omgaat, weet „ heeft, alles . . . onder deszelfs bestier en bedwang houdt, „ en . . by alle die leeden tegenwoordig is; hoe zeer „ het te gelyker tyd maar één zy, enz." bl. 80. Dan de stellige natuur van dat deel, hetgeen wy boven het lichaam in ons vinden, is ons onbekend. In de *Dieren* is wel iets dat eenige overeenkomst met hetzelve schynt te hebben, maar in veele opzichten 'er grootlyks van verschilt. Het meeste dat wy 'er van kunnen weeten moeten wy trekken uit de beschouwinge van deszelfs vermogens. Deeze volgt dan, vooreerst met betrekkinge tot de verstandlyke vermogens, en daaruit, bl. 107, het besluit: „ dat, indien wy, in 't lichaam, een heerlyk „ samenstel van werktuigen vonden, allen als zoo veele „ middelen, tot één doeleinde, samenwerkende, wy hier „ een niet min heerlyk samenstel van vermogens aantref„ fen, even vrugtbaar, in . . . middelen, ter bereiking „ van een schoon en heilryk doelwit. . . Terwyl wy „ daarby . . nog het verband, tusschen deeze beide sa„ menstellen, gelegd, niet min bewonderen moeten."

Niet minder stof tot hetzelfde besluit vindt de Schryver in de „ algemeene dryfveeren, die ons tot werkzaam„ heid brengen, . . de behoeften onzes weezens, ten aan„ zien van spys, drank, dekking, enz. . . . de zinlyke „ genoegens, de voldoening der behoeften verzellende," terwyl hy de schadelykheid van sommige aangenaame genietingen, welke in den eersten opslag eene aanmerkelyke tegenwerping tegen dat besluit schynt te behelzen, beschouwt als „ de eerste bron van zedelykheid in ons „ weezen," daar zy ons dringt om „ zelfs ten aanzien „ der noodzaaklykste verrigtingen . . de verstandlyke „ vermogens te hulp te roepen, . . te ontwikkelen, uit

„ te

„ te oeffenen, tot volmaaktheid te brengen, en .. tot „ eenen verheeveneren kring, dan 't enkel zinlyke," op te ſtygen..

Hierop volgt eene beſchouwing van de verſchillende driften, welke den mensch eigen zyn, hem nu dienen tot ſpooren ter gepaste werkzaamheid, ter vorderinge in zedelyke volkomenheid, dan weder zyne volmaaking hinderen, waarvan het beſluit is, bl. 145, dat, terwyl alles in de Natuur het oogmerk zyner beſtemminge bereikt, de mensch alleen, hoezeer hy ſtreeve om tot het zyne te geraaken, ſteeds oneindig verre beneden hetzelve blyft. En hieruit ontſtaat de vraag, of hy dan nooit tot het oogmerk van zyn beſtaan zal komen, dan of hier alleen zyn begin zy, en in het vervolg alles nader zal ontwikkeld worden? —— Dan het antwoord op deeze vraage wordt voor als nog verſchoven.

Na verſcheidene andere beſpiegelingen over den mensch, is het beſluit, bl. 169 env., dat, zo in ons zedelyk ſamenſtel, als in ons geheele Weezen, wysheid doorſtraalt, en alles in ons bewyst, dat 'er Wysheid in de Natuur zy aan te treffen.

Vervolgens gaat de Schryver, bl. 173 env., over tot eene beſchouwing der dingen buiten den mensch, waarby eerst de Grond, Lucht en Water in aanmerking komen; daarna de Delfſtoffen, bl. 184; de verſchynſels van Lucht en Dampkring, bl. 188; de Hemelſche Lichaamen met derzelver beweegingen, en de Aantrekkingskracht, bl. 212 env.; de Aarde met het Plantenryk, bl. 223 env.; de Dieren, bl. 256 env.

Over deeze laatſte wordt vry breedvoerig gehandeld. De Schryver begint met de groote overeenkomst van de Lichaamen der Dieren, vooral der Viervoetigen, met het Menſchelyke, en met elkander; en vindt, met reden, oorzaak om zich te verwonderen over die Wysheid, welke eene zo verbaazende verſcheidenheid van uitwendig Maakſel en Voorkomen wist te verbinden met eene zo in het oog loopende Gelykheid der Hoofddeelen. Na van de wordinge, vorminge, en ontwikkelinge, van de dierlyke Lichaamen geſproken te hebben, erkent hy, bl. 268, in de „ Dieren, zoo wel als in den Mensch, een „ eigenwillig werkend, een leevendig maakend en bezie„ lend grondbeginſel." Dan hoe, en wanneer, dit onſtofſelyke beginſel met het lichaam vereenigd worde, het zy in den Mensch, het zy in de Dieren, is eene van die

„ diep-

„ diepten van kennis en wysheid, die de Natuur, voor „ ons, verborgen houdt. *Haare* ftem weigert hier alle „ antwoord," bl. 270. Dit eigenwillig werkend beginfel heeft ook zyne vermogens en hoedanigheden, waardoor de werkingen der Dieren beftuurd worden. „ Voor geene „ afgetrokkene algemeene denkbeelden vatbaar, kunnen de „ dieren even min vatbaar zyn, voor 't daaruit opmaaken „ van die algemeene voorftellen, die wy waarheeden „ noemen; en nog veel minder, voor de ontdekking van „ ... 't verband ... tusfchen die algemeene voorftellen, „ of waarheeden, ... door welks middel, de eene, uit de „ andere, wordt afgeleid. De dieren zyn derhalven ge„ heel van de Reede beroofd. Maar by de zinlyke ont„ waarwordingen en voorftellingen, welken de uitwendige „ voorwerpen en de bejeegeningen, die hen ontmoeten, „ in hen, verwekken, voegen zig, door 't geheugen, en „ 't geen wy, by ons, de famenvoeging der denkbeelden „ noemen, de voorige voorftellingen, eertyds, door foort„ gelyke voorwerpen en bejeegeningen, midsgaders der„ zelver gevolgen, in hun, verwekt; en dit brengt, by „ hen, die verwagting van gelyke uitkomften, in gelyke „ omftandigheeden en voorvallen, te weeg, die men het „ *Analogum rationis* genaamd heeft, om dat dezelve, by „ de dieren, tot eenen zekeren trap, dezelfde uitwerking, „ als by ons de Reede, voordbrengt, enz." bl. 283. Dit is zeer wel gezegd, vooral, wanneer men 'er by in het oog houdt hetgeen de Schryver, wat vroeger, bl. 273, had laaten voorafgaan. „ Geen eigenlyk, althans geen toerei„ kend, middel van mededeeling, met de dieren, hebben„ de, kunnen wy ook niet eigenlyk weeten, wat 'er al „ of niet, in hun binnenfte, omgaa. Wy kunnen dit, „ alleen naar de uitwendige gevolgen, beoordeelen, en „ daaruit, fomtyds by afleiding, fomtyds by enkele gis„ fing, befluiten." Verfcheidene voorbeelden worden vervolgens bygebragt, welke duidelyk oplettendheid, overleg, en beraadflaging, in de Dieren aanduiden. In het byzonder ftaat de Schryver, bl. 288 env., ftil by de Spinnen, welker wyze van werken hy met groote op„merkzaamheid fchynt te hebben nagegaan. Vervolgens fpreekt hy, bl. 299 env., van de dryfveeren, welke de Dieren tot werkzaamheid brengen, en vindt, „ ook ten „ aanzien derzelven, zoo ver de kring van 't enkel zin„ lyke zig uitftrekt, zeer veel overeenkomst tusfchen ons „ en hen." —— Over de Natuurdriften der tamme Dieren

ten vinden wy, bl. 319 env., eene aanmerking, waarvan wy een gedeelte, met zoveel verkortinge, als ons mogelyk is, moeten afschryven. „Wy zien, over 't algemeen, „ dat de Natuur geene middelen, zonder oogmerk, verspilt. Wy zien, dat zy aan elk weezen geeft alles, „ wat het behoeft, om den aan 't zelve aangeweezenen „ kring te vervullen. Wy zien, dat zy ... elk geslacht „ van dieren, binnen deszelfs eigenen kring, bepaald „ houdt; en aan elk juist geeft wat hem ... nodig was, „ ter behoudenis van zyn bestaan, ter genieting der hem „ toegedagte geschenken, en ook niets meer. Van waar „ dan, dat wy, evenwel, by enkele geslachten, natuurdriften en geaardheeden ontmoeten, die aan dezelven, „ in hunnen eigenen kring, onnodig zyn? Het paard is „ 'er een der treffendste voorbeelden van. Geen dier is „ 'er, dat, in den vryen natuurstaat, minder te werken „ heeft .... voor zig zelven behoeft, ja kan hy geen „ den minsten arbeid verrichten. En nogthans is het „ paard byna 't werkzaamste van alle dieren, zoo ras „ men het eens aan 't werken heeft gebragt... In 't „ loopen zou zyn yver nog te begrypen zyn. In 't wild „ kan hem dit ... by den aanval, of by 't opzoeken en „ volgen zyner gade, te pas komen. Maar zyn geduld, „ zyne aanhoudendheid, zyn moed ... in 't arbeiden ... „ zyn onuitlegbaar, indien men hier niet, by de Natuur, „ eenig ander oogmerk onderstelt, dat zig niet, tot hem „ zelven, bepaalde." Dit wordt verder uitgewerkt, zo met betrekkinge tot het paard, als tot den hond en andere tamme dieren. Doch de aanmerking is te uitvoerig om 'er meer van over te neemen, en verdient in het Werk zelve te worden nagelezen.

Hetgeen de Schryver zegt, raakende de Spraak der Dieren, en derzelver vatbaarheid voor volmaaking, stappen wy over. Van het sterven der Dieren gesproken hebbende, vraagt hy, bl. 344. „Is 'er voor hen iets meer, „ dan het tegenwoordige, te wagten?" Hy schynt niet vreemd te zyn van een bevestigend antwoord op deeze vraage; doch besluit zyne bespiegelingen over dit onderwerp, bl. 346, met de verstandige aanmerkinge: „ Dan „ hier zou de verbeeldingskragt welligt, meer dan de „ reede, werkzaam worden. Offchoon ook misschien de „ reede 't werk der verbeeldingskragt niet wraaken zou." Ten opzichte van de tegenwoordige bestemming der Dieren, erkent hy, „ dat de Natuur ons," althans de tamme ge-

geslachten, „ tot medgezellen en medehelpers, op onze
„ reize over deezen aardbodem, geschonken heeft.... Maar
„ dit schynt niet genoeg, om 't hoofddoelwit van 't be-
„ staan der dieren, in 't gemeen, uit te maaken." Eene
oplettende beschouwing zal ons eerder doen „ besluiten,
„ dat de dieren zyn bestemd, om elk in 't byzonder,
„ nevens ons, te genieten de weldaaden der Natuur, in
„ die maat, die elk hunner toegescheiden is; en allen te
„ samen om dat groot geheel te helpen uitmaaken, 't
„ welk, door de verscheidenheid van deszelfs deelen, even
„ zoo bewonderenswaardig is, als door 't verband van
„ onderlinge hulp en afhanklykheid van elkanders be-
„ staan, waar door het, in één geheel, samen verbonden
„ blyft," bl. 347.

Hierop volgt, van bl. 349 tot bl. 468, eene beschouwing van den Mensch in den staat der Maatschappye. Zeer veele goede aanmerkingen komen hier voor, over de ontwikkeling der menschelyke vermogens in dien staat; over het doelwit der gemeene zamenwerkinge; over de ondergeschiktheid der deelen aan het geheel; over de rechten van ieder Lid, en de met die rechten verbonden plichten; over de vorderingen in kundigheden, kunsten en weetenschappen, welke alleen in dien staat kunnen plaats hebben; over het regeeringsbestuur, enz. In dit gedeelte des Werks maakt de Schryver dat ruime gebruik van zyne vroegere Schriften, waarvan wy reeds gewaagd hebben.

Vervolgens beschouwt de Schryver den Mensch nog wat nader in zynen zedelyken staat, bl. 468 env. en onderzoekt, bl. 471 env., de oorzaaken der toelaatinge van het zedelyk kwaad. Wy kunnen hem hier niet volgen. Zyne voornaame aanmerking komt hierop uit. De mensch moest, „ als voorbedagtzaam en eigenwillig medearbeider
„ der Natuur, in haar ontwerp leeren medewerken, en ...
„ zyn geluk, zyne volmaaktheid ... leeren bevorderen.
„ En daar toe moest hy ... de regte middelen leeren
„ kennen, [en] ... uitkippen.... Ook in deezen kan
„ het waare niet volleedig en met zeekerheid worden ge-
„ kend, voor dat men ook het valsche en de dwaalingen
„ heeft leeren kennen.... Deeze kennis verkrygt op ons
„ geene genoegzaame kragt van daadlyke overtuiging en
„ bepaalenden invloed, zoo lang zy niet de vrugt is eener
„ daadlyke ondervinding, welke ons beiden het waare en
„ goede, het valsche en kwaade, door de proef der uit-
„ komst en 't gevoel zelve der gevolgen, ... heeft lee-
„ ren

„ ren kennen." Ondertusschen wordt het doel der men-schelyke bestemminge, het geraaken tot zuiver geluk en volmaaking, hier niet bereikt. Een toekomende staat, en wel een staat van vergelding, wordt hier door waarschynelyk, bl. 481, 488, 535, gelyk van den anderen kant de vernietiging van geestelyke weezens, als des menschen ziel, in zichzelve onwaarschynelyk is, bl. 564.

Eindelyk volgt, bl. 573 env., eene korte zamentrekking van het te vooren gezegde, en wordt daaruit het besluit opgemaakt, *dat 'er slegts ééne Oorzaak van alles is.* In de byzondere deelen had de Schryver reeds meermaalen aangemerkt, dat alle verschynsels het ontwerp van ééne hand aanduiden. Zie bl. 214, 217, 222, 245, 258, en verscheiden andere plaatzen. „ Met de ontwikkeling van „ dit heerlyk denkbeeld" [het denkbeeld van een volmaakt Opperweezen] . . . „ zullen wy het volgende deel van dit „ werk aanvangen."

Vrymoedige Gedachten over den Plicht een's Richters in Crimineele Zaaken. Te Arnhem, by J. H. Moeleman en Comp., 1798. *In gr.* 8*vo.* 82 *bl.*

Dit uitmuntend Vertoog, over een der gewigtigste plichten eens Rechters, komt van eene onbekende hand; doch, gelyk uit den inhoud blykt, van iemand, de tegenwoordige orde van zaaken in ons Vaderland ten sterksten toegedaan, en die, zo het schynt, ook een gewigtigen rechterlyken post in hetzelve bekleedt. Wenschelyk ware het, dat alle stukken van dien aart met zodanige beginzelen wierden opgesteld, als deezen uitmuntenden Schryver bezield hebben. „ Mogt, eindelyk, de Voorzienigheid (dus eindigt hy zyn Werkje) my die, onuitspreekelyk aange- „ naame, bewustheid schenken, dat ik, naar de geringe „ maate myner kragten, had medegewerkt tot verminde- „ ring der menschelyke elende en tot vergrooting van „ algemeene gelukzaligheid! Ik streef naar geen uiter- „ lyken roem, ik verlang geene belooning." Waar op hy laat volgen eene Italiaansche spreuk, waar van de zin deeze is: *Ik zal gelukkig zyn, indien ik verkrygen kan de geheime dankerkentenis van den stillen en vreedzaamen aanhanger der Rede, en zo ik die zachtzinnige zucht* (fremito) *kan verwekken, met welke een gevoelig* ge-

vonnis hem beantwoordt, die het belang der menschheid handhaaft!

Tot een proefje der wyze, op welke de denkbeelden des Schryvers gestemd zyn, zullen wy het uitmuntend ideaal van den volmaakten Rechter, in dit Werkje op bl. 40 voorkomende, mededeelen.

„ De Richter (zegt de Schryver) is, by my, een Man „ van een by uitstek zedenlyken inborst, van een geoe„ fend verstand en veel ondervinds. De Mensch is het „ onderwerp zyner studie, en Menschelykheid zyn Cha„ racter. Met de grootste zorgvuldigheid zoekt hy zich „ voor iedere hartstocht te wagten, die voor zyne onparty„ digheid en onvooringenomenheid nadeelig worden, en „ hem in de juiste treffing van het oogpunt, waaruit de „ zaak beschouwd moet worden, hinderlyk zou kunnen „ zyn. Hy tracht die stilheid en bedaardheid van geest „ te behouden, waar onder men alles ziet, zo als het „ wezentlyk is. De vervulling van zynen plicht is by „ hem de hoogste Wet, en de daar uit voortspruitende te„ vredenheid met zich zelven zyn grootste genoegen. De „ Rechten der Menschheid zyn hem heilig: tot derzel„ ver bewaaring en verdediging acht hy zich geroepen te „ zyn. Voor zyne Rechtbank geldt geen aanzien des „ persoons: hy ziet in den Armen en den Ryken, in den „ Aanzienlyken en den Geringeren, niets, dan Menschen. „ Door en door ervaren in den waaren geest der Wet„ ten, oordeelt hy nooit volgends de letter —— en be„ zit edele vryheid en moeds genoeg, om, tegen het ou„ de herkomen eener gevoellooze formaliteit, of het voor„ schrift van het een of ander yskoud systema, aan, de „ party der menschheid te kiezen. Elk onderzoek, dat „ hy te doen heeft, is voor hem eene belangryke en ge„ wigtige taak, die hy nooit begint, zonder zyne gedag„ ten byeenverzameld en zich tot een oordeelkundig na„ denken voorbereid te hebben; en waarby hy met zacht„ moedigheid en wysheid te werk gaat, om dezelve — hoe „ dan ook de uitkomst moge zyn — altoos met een gerust „ geweeten te kunnen voleindigen."

Po-

Parys in zynen tegenwoordigen toestand geschetst. Naar het Hoogduits van Dr. F. J. LORENZ MEYER. *Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* G. Warnars, 1797. *In gr.* 8vo. 205 *bl.*

Veel, magtig veel, is er, zints eenigen tyd, in gevolge der groote gebeurtenissen op het tooneel van een der voornaamste Steden van *Europa* gespeeld, over *Parys* geschreeven. Werk heeft het in, daar over de pen te voeren, op eene wyze, die zich van den grooten hoop onderscheidt, en dezelve niet te doopen in de koker der vleiende goedkeuring van alles; of wel diep te stippen in de galle des lasters.

Wy zeggen niet te veel, dat het voor ons liggend Werk zich, op die voordeelige wyze, onderscheidt, en dat de Schryver in staat was om vergelykingen te maaken, met het oog eens keurigen Waarneemers, tusschen de gesteldheid dier Hoofdstad in vroegere dagen en in den tegenwoordigen tyd.

Dr. MEYER bevondt zich, in de Jaaren 1783 en 1784, de eerste keer, te *Parys*. In 1796 vergezelde hy derwaards zyn Vriend, den Heer GEORGE HEINRICH SIEVEKING, die zich in de hoedanigheid van Afgevaardigden van den Raad van *Hamburg*, aan het Directoire Executif der *Fransche* Republiek, daar heen begaf: hy telt deeze tweede Reis na de Hoofdstad van *Frankryk* onder de merkwaardigste afdeelingen van zyn leeven; en wy mogen, de onderrigtingen, welke hy ons mededeelt, met doorgaand genoegen geleezen hebbende, hem wegens dat gelyk met dankzegginge begroeten; dewyl hy 'er zyne Landgenooten, en, door de penne des keurigen *Nederduitschen Vertaalers*, ons, in doet deelen —— des keurigen *Nederduitschen Vertaalers*, schryven wy met nadruk; aangezien zo veele Werken, uit het *Hoogduitsch* vertaald, zo als het heet, ons in eene Taal worden opgedischt, die naauwlyks den naam van Taal mag draagen. De ons onbekende, die dit Werk ter hand sloeg, heeft zich loffyk van zyne taak gekweeten. —— Wel te regt merkt hy in zyn kort Voorberigt op, naa het vermelden van deeze en geene byzonderheden, waaromtrent de nieuwsgierigheid, de gedagten op *Parys* vestigende, nader onderrigt verlangt. „Deeze en soortgelyke onderwerpen verwekken opmerking en „belangstelling. Een welgeschetst Tafereel van *Parys* in zy„nen tegenwoordigen toestand, 't welk men in de nieuwspa„pieren en historische berichten te vergeefsch zoeken zou, „en ook niet verwachten kan, moet derhalven natuurlyk wel„kom weezen en behaagen. —— Ten einde onzen Landge„nooten, die leezen, dit genoegen te verschaffen, en aan de „begeerte naar eene voldoende beantwoordinge van veelvuldi-

„ ge vraagen ten deezen opzigte te voldoen, bieden wy het „ publiek dit Werkje aan, gevolgd naar het Hoogduitsch van „ een Man, die niet alleen zeer inneemend en onderhoudend „ schryft; maar ook blyken geeft allezins onpartydig en waar- „ heidlievend te weezen. —— Naa deeze vermelding van de „ bedoeling deezer Nederduitsche uitgave hebben wy hier niets „ meer by te voegen, dan dat wy de Characterschetzen der „ Leden van het Directoire en der Ministers, door den Schry- „ ver opgegeeven, hebben agterwege gelaaten, deels ter oor- „ zaake dat verscheiden der beschreevene Persoonen in hunne „ waardigheden en ambtsbedieningen door anderen reeds ver- „ vangen zyn; deels en ook voornaamlyk uit hoofde der af- „ wisselingen, welke, buiten staatkundige tusschenvallen, regel- „ maatig daaromtrent moeten plaats hebben." —— Hier en daar, doch schaars, is 'er van zyne hand eene korte Aanteekening.

Laaten wy, eer wy den hoofdinhoud opgeeven, en 't een en ander ter proeve, uit den ruimen voorraad, opdisschen, den Bezoeker van *Parys* hooren, daar hy ons onderrigt, dat het tydsverloop tusschen zyn eerste en tweede bezoek van *Parys* in duizenderlei opzigten merkwaardig is. „ Hetzelve biedt," op dat wy zyne eigene woorden afschryven, „ den wysgeer en „ menschenkenner eene ryke stof aan tot het maaken van ver- „ gelykingen en veelvuldige opmerkingen. My echter met het „ tegenwoordige meer dan met het voorledene bezig houden- „ de, bepaalde ik myne opmerkzaamheid byzonderlyk op het „ eerstgemelde, en deeze Fragmenten vervatten eenige resultaa- „ ten der opmerkingen en waarneemingen, die ik deswegen ge- „ maakt heb.

„ De genoeglykste uuren, die ik te *Parys* heb doorgebragt, „ ben ik verschuldigd aan de veele, belangryke, nieuwe, letter- „ kundige Instituuten, die ter dier Stede gevonden worden, „ als mede aan mynen daaglykschen ommegang met verdienst- „ lyke geleerden en verscheide medeleden der wetgeevende „ Vergaderingen, die tot deeze achtingswaardige kring van „ Fransche Burgers behooren. —— In de Instituuten vond ik „ eene nieuwe waereld, een weder ontwaakte schepping van „ genie, vol schoonheid, wysheid, ontluikende orde, en kracht- „ daadige werkzaamheid voor het gemeene welzyn. Myne „ verbintenissen met de geleerden waren leerryk, en met blyde „ herinnering, met dankbaarheid, en gevoelens van achting- „ koesterende vriendschap, schreef ik de volgende bladen, by- „ zonderlyk die afdeelingen, welke aan dit onderwerp myner „ schoonste waarneemingen in *Parys* gewyd zyn."

Om plaats te behouden voor eene en andere byzonderheid, waar mede wy onze Leezers willen bekend maaken, zullen wy van den voorgeplaatsten Inhoud de meer algemeene Hoofdopschriften der Fragmenten alleen opgeeven. —— *Aankomst* *te*

te Parys —— Justificatie van de Pas. Kaart van Veiligheid —— 't Voorkomen der Straaten —— Pont-Neuf. Kaaien —— Maison d'Egalité, voorheen Palais Royal —— Paleis en Tuin der Tuilletien —— Plein van Eendragt —— Elizeesche Velden. Boulevards —— Place des Victoires Nationales —— Place de Vendôme —— Plein der Bastille —— De Tempel —— Hospitaal der Invaliden —— Theaters —— Publieke Vermaaken —— Geest van de Nieuwspapieren —— Burgerfeesten —— Het Fransche Pantheon —— Wetgeevende Vergadering —— Raad der Vyfhonderd —— Raad der Ouden —— Directoire Executif —— Staatsministers —— SIEYES —— *Esprit Public en Esprit du Jour —— Samenzweeringen.*

Schoon alle deeze Fragmenten niet even zeer uitgewerkt zyn, en ook eene meerdere of mindere waarde hebben, is 'er geen onder, of het verschaft ons een aangenaam en dikwyls leerzaam onderhoud. Wat hy van de Theaters zegt, verdient bovenal opmerking; en hy bespiegelt de Volksfeesten met veel oordeels; terwyl de Geest der Nieuwspapieren ons kan inlichten omtrent de waarde of onwaarde van veel, uit een en ander in de onze overgenomen.

Breed spreekt hy van het Toneel, en 't is of men VESTRIS in zyne beschryving ziet dansen. Bekend is de *Marseilliaansche Marsch:* zo bekend niet, wat de Heer MEYER optekent van deezen beroemden Krygszang van ROUGET DE LILLE —— „ zo „ vol," gelyk onze Schryver verklaart, „ verhevenheid en „ deftigheid, uitdrukking van gevoel en hartstocht, en kracht „ en vuur in de compositie! —— Ik heb soldaaten hooren „ zeggen, dat dit verheven en alvermogend lied de legers tot „ den stryd bezielde; dat elk soldaat, wanneer midden in het „ vuur van den aanval en onder het gedonder van 't geschut „ deeze algemeen geliefde klanken gehoord wierden, dit lied „ met eene zich aan allen mededeelende geestvervoering mede „ zong, in dier voege den dood ontving of toebragt. —— „ Zeer treffend was uit dien hoofde voor den Franschen Dich„ ter de vleiende welkomstgroet van KLOPSTOK, toen ROUGET „ DE LILLE hem in den voorleden Zomer te *Hamburg* een „ bezoek gaf. *Gy zyt*, voerde KLOPSTOK hem te gemoet, *een „ vreeslyk Man: want gy hebt vyftigduizend braave Duitschers „ verslaagen!* —— ROUGET was, gelyk my deeze beminnelyke „ Man zelf verhaalde, te *Straatsburg* in qualiteit van Officier van „ de Genie, toen men, by den aanvang van den om Vryheid en „ Vaderland ondernomen schriklyken stryd, niet dan straat„ deuntjes op den Oorlog hoorde. Men begeerde van hem, „ dat hy een Krygszang zou vervaardigen. In een uur van „ dichterlyke verrukking floot hy zich op, en in één nacht „ was het Lied, en tevens de van hem zelfs ontworpene daar„ toe behoorende Muzyk, in gereedheid. Ongeacht dit Zang„ stuk, en de uitmuntende dapperheid, welke de Dichter in

 „ den

„ den Oorlog heeft doen blyken, wierd hy tweemaal in hechtenis genomen, dan van Royalismus, dan van Terrorismus, beschuldigd."

Hoewel, gelyk wy reeds vermeld hebben, de Vertaaler de Characters der Leden van het Directoire heeft agterwege gelaaten, oordeelde hy, en met rede, dat van SIEYES te moeten plaatzen; de Nederduitsche Leezer zal hem dit dankweeten: wy moeten plaats bewaaren, en zullen, uit veele byzonderheden deezen Man betreffende, met wien de Heer MAYER zeer gemeenzaam schynt omgegaan te hebben, alleen een zeer zonderling voorval optekenen, hem verhaald door een Vriend, die 'er mede in betrokken was. Te weeten: „ ROBESPIERRE," (in 't voorbygaan: wegens den uitgang deezes Gedrochts vinden wy, bl. 164, eene zeer naazoekenswaardige vermelding,) „die zyn baziliskenoog op elk vallen liet, welke, ook slechts van ver, voor zyne eerzuchtige plans gevaarlyk kon worden, vergenoegde zich met SIEYES naauwkeurig te doen gadeslaan. Dees onttrok zich, zo veel mogelyk was, aan den yzeren vuist van den dwingeland, door zich van alle medewerking aan de publieke werkzaamheden te onthouden, en omtrent alles wat voorviel een hardnekkig stilzwygen in acht te neemen. Geene intusschen nam alle middelen te baat, om de schriften van SIEYES naar te spooren; daar onder ook het *openen van de Brieven aan de Post-Comptoiren*, eene, volgens de leer van LOYOLA, *dat het oogmerk de schandelykste dingen heiligt*, zeer gemaklyke uitvinding, om geheimen te ontdekken, door die eigendunkelyke inquisitoriaale magt bedacht, welke *raison d'état* (Redenen van Staat) genoemd wordt, in welk opzicht ROBESPIERRE ook elders voorgangers en naavolgers vondt. —— Alle brieven, die aan SIEYES gericht mogten weezen, moesten, in gevolge van den last van deezen Dictator, geopend worden. — Destyds had SIEYES, in gesprek met een vriend uit *Duitschland* over de philosophie van KANT, zyne begeerte te kennen gegeeven om een algemeen verslag van dit nieuwe systema te bekomen. Dees vriend schreef deswegen aan zynen Broeder, een Geleerden op een Duitsche Universiteit, die, meer gemeenzaam met het Latyn dan met het Fransch, een kortbondig uittrekzel van de Kantiaansche grondbeginzelen, in de Latynsche taal, op 't papier bragt, en dit in een brief, aan SIEYES gericht, na *Parys* zond. De brief kwam, wierd in het Bureau der Politie gebragt, en geopend. „ Een Latynsche brief van verscheide bladzyden aan SIEYES, uit een vyandlyk land: daar steeken geheimen achter. misschien wel een plan van verraad!" —— dus dacht men met diplomatique scherpzinnigheid, en de brief wierd aan een der *Committées revolutionair* overgebragt. Deeze hoogere rechtbank der wysheid staarde den brief aan, verstond denzelven, even min, en schempte op de taal van den pedant. De hooge raad van

„ La-

" Latynsche schoolmeesters werd zamengeroepen: men las en
" herlas, debatteerde lang en breed wegens den inhoud van
" deezen zonderlingen brief —— vondt wel de woorden ——
" maar geenzins den zin verstaanbaar, en geschikt om te vertaalen.
" —— Neen, neen, liet iemand zich hooren, de letters
" misleiden ons, het is de cyfertaal van een gevaarlyk geheim!
" —— Eindelyk werd 'er onder de minderheid van deezen
" Areopagus een wyzen gevonden, die de overzetting van
" eenige zinsneeden beproefde, en daar door de groote ontdekking
" deedt, dat de brief geen plan eener antirevolutionaire
" samenzweering behelsde —— maar dat de wysgeerige taal,
" waar in dezelve vervat was, voorzeker nieuw, de zin niet
" wel te verstaan, en de denkbeelden duister waren. De brief,
" aan welken zo veele verstanden schipbreuk geleden hadden,
" wierd voort weder verzegeld en aan zyn adres bezorgd."

De afdeeling, welke ten opschrift voert: *Esprit Public en Esprit du Jour*, behelst veele treffende byzonderheden en tegenoverstellingen. Wy willen, 't geen tot *Esprit Public* behoort, daar uit, ten slotte onzer aankondiginge, nog afschryven.

" De uitdrukking *Esprit Public* is een bloote klank, ten aanzien
" der groote massa inwooners van *Parys* —— die Stad
" van eeuwigduurende tegenzeggelykheden, van zelfzucht, van
" eigenbaat, van bedwelmend lustbejag en voorbysnellende vermaaken
" — of, zo als MERCIER haar wel eenigzins onvriendelyk,
" maar echter naar waarheid, in een gesprek met my
" noemde, dien poel der wanzedelykheid van het Volk.

" Deeze afdeeling zou diensvolgens ledig moeten blyven,
" indien ik hier niet van een schoone, elke gewaarwording
" streelende, uitzondering van dien regel —— naamlyk van de
" Geleerden van *Parys*, kon spreeken. De ontdekkingen, die ik
" aan de kennis met verscheiden braave mannen van deeze
" classe, onder welken echte publieke geest plaats heeft, verschuldigd
" ben, zullen my altyd onvergeetelyk blyven. Door
" deezen geest bezield, heeft onder deeze menschen slechts
" één gemeenschaplyk doel plaats, ter instandhouding der staatsgesteldheid,
" ter opvolging der wetten, ter volmaaking der
" weetenschappen, en ter bevordering van kunsten en handwerken.
" Van het vyfmanschap in het Staatsbestuur en veele
" leden der wetgeevende Vergaderingen, welke als geleerden
" bekend staan, af, tot aan de medeschryvers van letterkundige
" instituuten van allerlei soort, van welken ik voorts zal spreeken,
" vindt men deezen publieken geest onder de gansche
" classe der geleerden verspreid, uit welken hoofde dezelve,
" myns inziens, als het eerwaardigste gedeelte der Parysche
" Waereld moet beschouwd worden. Die classe, waar van de
" meesten in het verlies van hun eigen, by verscheidenen zelfs
" zeer aanzienlyk, vermogen, van belangryke pensioenen van
" het hof, en andersoortige inkomsten, der omwentelinge de

 " groot-

„ grootste offers toebragten, waar door veelen hunner, verschei-
„ dene zelfs met vrouw en kinderen, tot daadlyk gebrek aan de
„ noodzaaklykste leevensbehoeften vervielen, althans, ter oor-
„ zaake dat alle bezolding destyds in papier geschiedde, van
„ alle gemakken en genoegens des leevens moesten afzien; en
„ —— onaangezien deeze harde lotverwisseling —— zichzelven
„ gelyk bleeven; ja zelfs, door den last van persoonlyken en
„ huislyken toestand niet ter nedergeslaagen, en de toevallig-
„ heden des leevens niet agtende, als waar van de verheve
„ ziel eens wyzen geenzins afhangt, zich door eigen kragt
„ boven alle deeze rampspoeden verheften!

„ Een verheven en bedaarde geneigdheid voor waare vry-
„ heid, ongeveinsde aankleeving aan de tegenwoordige staats-
„ gesteldheid, ondersteuning van elk middel dat strekt om
„ deeze in stand te houden, en van al het nuttige 't welk 't
„ Gouvernement tracht te stichten, vrywillige en onbaatzugtige
„ bereidvaardigheid tot alle werkzaamheden van gemeennut-
„ tige inrichtingen, yverige medewerking tot volmaaking van
„ kunsten en weetenschappen, ingespannen nadenken op nieu-
„ we ontdekkingen, die tot roem en welzyn des Vaderlands
„ kunnen strekken — en by dat alles eene echte minzaam-
„ heid in den ommegang, een te gemoetkomende, bevallige en
„ dienstvaardige, bejegening van vreemdelingen die hun aanbe-
„ volen wierden, nevens achting voor buitenlandsche verdien-
„ sten; zie daar de ommetrekken van het verheven character,
„ dat ik by verscheidene deezer, door grondige geleerdheid
„ en gezellige deugden my even achtingswaardige, mannen heb
„ aangetroffen."

De *Esprit du Jour*, te *Parys*, steekt by dit voorgemelde zeer af. Wy wyzen tot het Werk. Beter voegt 'er by, het slot van dit Fragment. „ Laaten wy," dus luidt hetzelve,
„ ons tot het, in *Parys* althans slechts klein, aantal van stille,
„ braave Burgers begeeven; deeze van ouds zeer achtings-
„ waardige classe van verstandige, beschaafde, huislyk geluk-
„ kige, en binnen hun beperkten kring blygeestige, menschen,
„ waar van ik, by myn voorig verblyf te *Parys*, verscheide
„ Familien leerde kennen, die ik thans, na verloop van twaalf
„ jaaren, weder aantrof en herkende. Deeze edele classe van
„ menschen leeft, by een niet zeer schitterend fortuin, inge-
„ toogen en stil. De stormen der Revolutie hebben ook hun-
„ ne hutten bereikt, maar dezelve niet vernield. Hun geringe
„ have heeft geleden, maar zy zyn niet ganschlyk ontbloot;
„ want hunne van winzucht verwyderde eerliefde bleef bin-
„ nen de perken van hun maatig vermogen. —— Zy troosten
„ zich wegens den tegenwoordigen toestand der dingen; wen-
„ schen, met afschrik voor nieuwe tooneelen van omwente-
„ ling, dat het tegenwoordig Gouvernement duurzaam zy,
„ staäg meer gevestigd en volmaakter worde; ondersteunen en

„ be-

„ bevorderen het goede, 't welk het Gouvernement tracht te
„ stichten; verlangen herstel van den Vrede, van den gemee-
„ nen welvaart, en van de Staatsfinantien, benevens den ver-
„ nieuwden bloei van Koophandel en Handwerken. ——
„ *Frankryk* zou gelukkig zyn, indien de massa zyner burgers
„ deezen kleinen hoop van braave menschen gelyk ware, en
„ men met betrekking tot hen die veelvuldige verwisseling der
„ Paryzenaaren met de geheele Natie kon laaten gelden, welke
„ sedert de Revolutie zo dikwerf het oordeel over het Fran-
„ sche Volk misvormd heeft, en aanleidelyk geweest is tot zulk
„ een groot aantal onrechtvaardige oordeelvellingen."

Het tweede Stukje, waar mede dit Werk compleet is, zal binnen kort volgen.

De Knorrepot, en de Menschenvriend; of vrolyke Wandeling, in en buiten de Bataafsche Republiek, behelzende Satirique Schetzen, van veragtlyke, gevaarlyke, belachlyke en goede Characters van voornaame Staatsmannen. De Natuur gevolgd. Door GERRIT PAAPE. *Alom door de geheele Bataafsche Republiek. In gr. 8vo. 168 bl.*

Onze onlangs gemaakte Aanmerkingen op de *Vrolyke Characterschetzen* van den Burger PAAPE (*) zyn goeddeels toepasselyk op deezen *Knorrepot en Menschenvriend*. Misschien rangschikt de Schryver ze onder de „ bloote gezegden, onder „ de taal en aantygingen van den nyd, den laster en dwaasheid," want hy is geen vriend van *Recensenten*, en heeft 'er waarschynlyk reden toe, dewyl hy zich aan hunne regtmaatige berispingen, in zyn geschryf, onderhevig maakt; hy betuigt „ zich daar aan niet te stooren." Van *nyd* en *laster* kennen wy ons zelven geheel vry: wil hy onze Aanmerkingen onder die van *dwaasheid* rangschikken, wy gunnen hem dat vermaak, die kitteling met zelfvooringenomenheid, welke op elke bladzyde van zyn geschryf doorstraalt; en lust het ons niet, om meer dan *bloote gezegden* te geeven, eenige bladzyden vol te schryven, met laffe spotternyen, en zogenaamde geestigheden, die geene ernstige wederlegginge, of eene meer dan enkel aangestipte ten toon stelling, verdienen.

Ook hier en daar wordt iets recht geestigs in dit Stukje gevonden; doch het kan de veelvuldige bladzyden, waar op dit geheel gemist wordt, zo min als in het boven aangeduidde Stukje, opweegen.

Hier mede zouden wy dit Stukje ter zyde leggen; doch kunnen niet afzyn, hoe de Schryver, tegen zyne meermaals ge-
daa-

(*) Zie hier boven, bl. 95.

diane betuigingen aan, 'van geen *byzondere Persoonen* te bedoelen, maar algemeene Characterschetzen, ter toepassinge, op te geeven; het voorgevallene te *Leeuwaarden*, met ABRAHAM STAAL, opgeeft: en, om die voor zyne Leezers te veraangenaamen, een Smous LEVI in 't spel brengt, die op de vraag, *wat is hier te doen?* een antwoord geeft: „Dat zal ik je staan te zeggen. Daar moet „ van deezen morgen, daar in die kerk —— zie je? —— een „ Raadsheer preeken, met een almagtig groote kromme neus, „ by myn ziel! met een neus niet als de snuit van een arend! „ 't Is waar wat ik je kom te zeggen, myn eertje! of ik mag „ nooit op Abrahams schoot zitten."

Op de vraag, *is dit dan een Joden Kerk?* antwoordt LEVI: „ Begut! wel neen het — zou een Raadsheer in de Smousse „ Kerk komen preeken? —— Wat vraag is dat, myn eertje! „ gy piert den armen LEVI een weinig, geloof ik waaragtig! „ 't Is de Kerk van de Birgers *Menisten*! Je weet immers „ wat Meniste zyn — hé?"

In deezen trant vaart het gesprek over dien Raadsheerlyken Leeraar voort, en schetst, met veele bytrekken, die schreeuwende Gebeurtenis, doorspekt met 's Schryvers geliefde schrollen, die hier zo weinig als elders te passe komen, op den Godsdienst, en doorvlogten met onhebbelyke trekken, waar van de kieschheid walgt, en die alleen kunnen smaaken aan lieden van een bedorven smaak.

Wy laaten ons over het geval, de waare gebeurtenis, niet uit (*); maar haalden dit alleen by, om te doen zien, hoe PAAPE geen woord houdt met geen Persoonen te noemen, of byzondere Lieden zodanig aan te duiden, dat ze van alle andere kunnen onderkend worden. Dan genoeg!

(*) Deeze vindt men in een *Request voor Gecommitteerden der Doopsgezinde Gemeente te Leeuwarden, ingeleverd by de Nationaale Vergadering, representeerende het Volk van Nederland.* Te bekomen by G. M. *Cahais*, te Leeuwarden, en by de Drukkers deezes.

De Fransche Helden, of de Belegering van Saint-Jean-de-Lone. Treurspel. Gevolgd naar het Fransch, van D'USSIEUX; *door* P. G. Witsen Geysbeek. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek. *In 8vo. 74 bl.*

Dit Spel wordt gespeeld in 't Steedje *St. Jean-de-Lone*, een kleine plaats in *Bourgogne*, volgens de nieuwe verdeeling van *Frankryk* in het Departement *Haute-Saône*. —— Volgends eene Noot, onder de lyst der personen geplaatst, heeft het slegts „ 1700 schreden in den omtrek, die 200 huizen bevat. Ten tyde van het beleg, in 't jaar 1636, telde men 'er niet meer dan 13 a 1400 inwooners, waaronder zich naauwlyks 200 bevonden, die in staat waren de wapenen te voe-

voeren. 'Er waren niet meer dan agt ſtukken kanon in de ſtad, en de bezetting was door de peſt, enz. tot op 150 man verminderd."

Dit Stukje, dat zeker in deeze dagen wel ter ſnede in 't licht verſchynt, ſtelt de heilige pligten van edele gevoelens en belanglooze liefde voor 't Vaderland zeer levendig voor, en past dus, met het hoogſte regt, op eenen Nationalen Schouwburg, daar de Nationale deugden, gewislyk, de eerſte plaats verdienen. —— Desgranges, de Vader van Adelaïde, met zyne toeſtemming verloofd aan een' dapperen Franſchman, Tremont, was eerſte Burgemeester van dit kleine Steedje, en was geheel doordrongen met mannenmoed, en zucht tot behoud der plaatſe.

Kamillus, de Hoofdman der bezetting, die reeds verraderlyke oogmerken had, en heimelyk in onderhandeling was met den Keizerlyken Generaal Galas, tot de overgave der Vesting, was van de dappere en ſtandvastige geneigdheid des Burgemeesters bewust, en had de ſnoodheid hem te dreigen, dat hy dezelve met zyne bende verlaaten zoude, indien hem Adelaïde niet op denzelfden dag nog ten huwelyk gegeeven werd; en Desgranges had de zwakheid, liever zyn woord aan Tremont te breeken, en zyne Dogter op te offeren, dan de plaats in 's Vyands handen te laaten vallen. —— Dit verwekt de aandoenlykſte Toneelen, en brengt Tremont tot de uiterſte woede, die nog daarenboven door den haatelyken Kamillus van verraad beſchuldigd wordt. —— Dan deezen moeten in het Stuk zelf geleezen worden. —— Genoeg, de Stad wordt door Condé ontzet, het verraad van Kamillus ontdekt, en Adelaïde met Tremont vereenigd. —— Het ſlot van dit Stuk behelst de volgende gedenkwaardige aanſpraak van Condé aan Desgranges.

En gy, Desgranges! ga, doe, 't gantſche land in 't rond,
De maar' van deze zege aan alle Franſchen horen.
'Er ga van dit beleg geen enkle trek verloren;
Daar is niet éene daad in dees gebeurtenis,
Die niet, alle eeuwen door, bewondrenswaardig is!
Dit voorbeeld make elks hart tot 's Lands [illegible] vaardig;
Wie 't Vaderland behoedt is eeuwige eere [illegible]

De

De Verteller, of de twee Posthuizen; Blyspel. Naar het Fransch van J. B. PICARD. *Te Haarlem, by* J. van Walré en Comp. *In 8vo. 68 bl.*

De vinding van dit Blyspel is geestig, en de verwarring, in 't zelve heerschende, is, in de daad, verbysterende. Dit Stukşken kan, derhalven, van menschen, die alleen leezen om zich te diverteeren, en den Schouwburg bezoeken om zich voor eenige oogenblikken onledig te houden met het geen stof tot lachen geeven kan, niet anders dan met toejuiching worden aangezien; en in zo verre verdient het onze aanpryzing (eenige onnaauwkeurigheden, in 't naarbootzen van het Engelsch en den Engelschen Tongval, daar buiten gesloten zynde.) —— Doch voor den waaren beminnaar van Toneelstukken en den Schouwburg, die altyd *het nuttige by het vermaaklyke* wenscht aan te treffen, heeft dit Stuk niets dan het eenvouwige lachverwekkende, en op zyn hoogst het, *hoe komt de Autheur 'er aan?* in zich.

Non, quæ miraris, sed quæ docent, amoena!

Willem en Kees, op een Mosselparty; of de zeeven Zoonen en het Hoerenkind. Klugtspal en Pantomime. Door J. A. SCHASZ, *in leeven Med. Doctor. Zynde dit het 5de Stuk van 's Mans nagelaaten Schriften. In den Haag, by* J. Plaat, 1797. *In 8vo.* 31 *bl.*

Het Staats-Spook; of de eene Duivel 'er uit, en de andere in zyn plaats. Klugtspel. Door J. A. SCHASZ. *6de Stuk. By* denzelven, 72 *bl.*

Wy voegen deeze twee Stukjes by elkander, om dat ze van één alloy zyn: by wien ze de proef zullen kunnen doorstaan, weeten wy niet; maar wel, dat zy 't by ons niet doen. Snaaksch en grappig zyn ze; doch wy denken, dat zulke geestigheden, hoewel ze goed zyn om den lever te doen schudden, meer kwaads dan goeds doen, in de tegenwoordige tydsomstandigheden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Ouderdom, of de zaak der Bejaarden; in XIII Gesprekken. Door HERMAN GERHARD VAN BREUGEL, *Oud Predikant by de Hervormden te Dordrecht. Te Utrecht, by* J. van der Schroeff, Gz., 1797. *In gr. 8vo.* 430 *bl.*

Laat zich de geaartheid en het karakter eens Schryvers uit zyne Schriften kenmerken, wy verbeelden ons, in dit Geschrift, grond te ontmoeten, om den Eerw. VAN BREUGEL ons voor te stellen, als een blymoedigen Gryzaart, die, het goede en het kwaade deezes leevens door elkander slaande, in de overtreffende maate van het eerste boven het laatste stoffe vindt tot een vrolyken Ouderdom; eenen Gryzaart, derhalven, volkomen berekend voor de taak, welke hy op zich hadt genomen. In de Voorrede schryft hy, dat, onder het menigvuldig geschrevene ten dienste onzer Jeugd, in de laatste tyden, in 't geheel niet schynt gedagt te zyn aan die Oude Natuurgenooten, die eerlang de Maatschappy der leevenden staan te verlaaten. Grond van reden heeft deeze opmerking, en hebben wy zelve dikmaals ons verwonderd, dat, onder het verbaazend aantal Schriften, die door onze handen gaan, wy zelden iets ontmoeten, geschikt om deeze gaaping aan te vullen. Dank hebbe, daarom, de agtenswaardige VAN BREUGEL, die zyne hooggeklommene jaaren aan het belangryk werk wel heeft willen toewyden. By veelen onder de leezende bejaarden, twyfelen wy niet, zal 's Mans aangenaam vooruitzigt vervuld worden. „ De Lachspieren der achtbaare gryse „ Hoofden mogen, gelyk andere ligchaamsdeelen, by „ deezen veelal verstramd zyn; maar echter, dunkt my, „ zie ik deeze en geene derzelven, myn opzet, om hun „ eenigermaate te hulp te komen, met eenen vriendlyken lonk van vergenoegen en dankbaarheid goedkeuren, en daar door toonen, dat zy de pooging, welke „ ik in deezen ten hunnen en mynen eigen nutte wil

„ aanwenden, bekroonen willen." Thans verdeedigt VAN BREUGEL zyne keuze, om het Werk in den vorm van Gesprekken of Zamenspraaken te gieten, en kenschetst de spreekende persoonen; deeze zyn vier in getal: *Alethophilus*, of *Waarheidsminnaar*, een amptloos bejaarde, „ die van een voorig noest, thands een rustend, doch „ echter nog arbeidsaam leeven leidt," van beschaafde Letter- en Wysgeerige kennis niet ontbloot, van een opgewekten aart en bestaan. *Philanthropos*, of de *Menschlievende*, wat neerslagtiger van aart dan de eerste, en ook minder geletterd, hoewel niet ledig van Geleerdheid. *Eusebia*, de *Godvrugtige*, zints veele jaaren de Echtgenoote van *Alethophilus*. Eindelyk, *Vicina*, of de *Buurinne*, eene achtbaare ongehuwde Jongvrouwe, van middelbaare jaaren, Vriendinne van *Eusebia;* die beiden de Weetenschappen, en vooral de beoeffening der gewyde Schriften, liefhebben. —— 't Zy ons geoorlofd, uit de *Voorrede* nog over te neemen de volgende beminnelyke Karaktertrek, door Vader VAN BREUGEL, met een zweem van ongekunstelde opregtheid, aangaande zich zelven neergesteld: „ De Natuurlyke Historie (schryft hy) „ is van voor lange een voornaam deel van myne oeffe„ ningen, en door overreeding ben ik een Voorstander en „ Verdeediger van de goedaartige en vreedsaame neigin„ gen der dierlyke Schepping in 't algemeen, niet al„ leen jegens de Menschen, als welke de Dieren altyd „ min of meer kenlyk eerbiedigen, maar ook jegens el„ kanderen, uitgezonderd wanneer de honger, of de nood„ zaaklyke aandoeningen der zinlyke lusten, tusschen „ beiden komen. Maar veel meer (voegt hy 'er nevens) „ ben ik een Beminnaar en Hoogschatter, een Voorstan„ der en Verdeediger van onzer aller redelyke, betaam„ lyke, ja noodzaakelyke Christlyke Verdraagzaamheid, „ en schuldpligtige onderlinge Liefde, welke ik omtrent „ allen in Gods vreeze trachte te beoeffenen, en welke „ ik van allen omtrent my verlange."

Tot narigt onzer Leezeren, wat zy in dit Werk kunnen vinden, zullen wy de Opschriften der Zamenspraaken, die dertien in getal zyn, mededeelen. Zy luiden: *Over den Ouderdom op zig zelven —— de Eerwaardigheid, vooral van een Verstandigen en Godvrugtigen Ouderdom —— den genoeglyken en vrolyken Ouderdom —— het betaamlyk Geduld der Bejaarden in hunne Zwakheid en Ongesteldheid —— het noodig Geduld der Bejaarden*

in

in Ongelukken en veelerleie Rampen —— der Ouden verschuldigde Hoope op God, uit hoofde van zyne Beloften aan hun —— de zoo noodzaaklyke, als betaamlyke Zelfsverbetering der Ouden —— der Ouden betaamlyke, en hun door God beloofde Vrugtbaarheid in het goede —— de betaamlyke en aanhoudende nuttigheid der Bejaarden voor hunne Medemenschen —— der Ouden behartiging van hun eigen nut, zoo voor dit, als voor hun toekomend leeven —— de Zekerheid der Hemelsche Gelukzaligheid —— eene onderzoekende overweeging van den aart en natuur der Hemelsche Gelukzaligheid —— Leeringen en Vertroostingen, uit de twee naastvoorgaande Gesprekken afgeleid, enz.

Als een blymoedigen Christen Gryzaart verbeeldden wy ons voorheen den waardigen VAN BREUGEL. Bewys voor die verbeelding meenen wy te ontmoeten in het derde Gesprek, loopende over den *Genoeglyken en Vrolyken Ouderdom*, uit het welk wy, om ter proeve van 's Mans schryfwyze te dienen, iets zullen overneemen. Vier troostgronden stelt hy aldaar neder, die een Christen eenen vrolyk-dankbaaren Ouderdom kunnen, mogen en moeten doen leiden. Zy zyn: „ God is 1. zyn *Maaker*. — 2. Zyn „ gunstige *Onderhouder*, en de groote *Weldoener zyns leevens*. —— 3. Zyn genadige *Verlosser* door Christus Jesus. „ —— 4. En de *God zyns heils, op wien hy hoopt.*" Na eenige zegeningen, hem ten deele gevallen, vermeld te hebben, zegt *Alethophilus:* „ Daarom, ik wil voor elke „ gaave van zyne hand, voor den adem dien ik schep, „ voor 't licht dat ik geniet, voor myne vermogens, voor „ elken dag van werkzaamheid en gemak, voor elken rustigen en aangenaamen nacht dien ik geniet, aan het „ weldaadig Wezen, het welk dezelve aan my verleend, „ dankbaar zyn; en voords met vrolykheid het pad zyner „ geboden bewandelen. Alle deeze zyn toch billyk, „ rechtvaardig en goed; goed in zig zelven, goed en heilzaam voor ons." Hier valt *Philanthropos* hem in de reden: „ Met vrolykheid?" zegt hy: „ Hoe kundt gy toch „ zoo veel genoegen en reden tot blydschap op deeze „ laage aarde vinden, welke immers niets dan een traanendal, eene barre woestyn is, of ten minsten van veelen „ daar voor gehouden word?" Nu hervat *Alethophilus* het woord, en zegt: „ Hoe! dit leeven of deeze benedewaereld over 't algemeen een *Traanendal* te noemen, „ is ondankbaarheid tegens God. En deeze kleene, maar

„ schoone waereld van Gods aardryk, die als een Planeet
„ mede tot het Hemelstel behoord, moge van sommi-
„ gen eene *woestyn* genoemd worden, maar ik houde
„ dezelve met anderen geenzins daar voor. Wat 'er van
„ zy, in die zoogenaamde Woestyn heb ik, gelyk oud-
„ tyds elk Israëliet in die van *Arabien* omzwervende,
„ bevonden, dat God my brood gaf om te eeten, klee-
„ deren om aan te trekken, en alles, wat tot het leeven
„ en de Godzaligheid noodig is, en dus ook de betere
„ dingen, die met de Zaligheid gepaart zyn. Want
„ schoon wy al niet door een eigenlyk gezegd Wonder-
„ werk gevoed noch gedekt worden, geschied zulks ech-
„ ter door de Godlyke Voorzienigheid. En deeze ge-
„ dachte is streelende voor my."

De redenen van blymoedigheid in den Ouderdom doet de Eerw. VAN BREUGEL zynen *Alethophilus* aldus ont-vouwen: „ Ook ondervinde ik, dat de betrekkingen,
„ die ik met maagschap en goede Vrienden heb, een
„ bron van daaglyks vermaak zyn. Onze onderlinge
„ liefderyke, en dus ook medelydende gevoelens, onze
„ gezellige byeenkomsten, genegenheden en beleefdhe-
„ den verminderen de lastigheid van den weg niet wei-
„ nig, en veraangenaamen ons onderling verkeer. Wat
„ 'er thands ook plaats hebbe en gebeuren moge, wy
„ zyn aan geen woest willekeurig gezag blootgesteld,
„ maar genieten onze vryheid, zoo wel in 't Burgerlyke,
„ als in 't Godsdienstige, door heilzaame Wetten om-
„ schanst.

„ Immers hebben wy onze *Mozessen* tot onze Leids-
„ mannen, de Propheeten, den Leeraar ter Gerechtig-
„ heid zelve, met zyne Apostelen en Euangelisten, tot
„ onze Leeraars, om ons wys te maaken tot zaligheid.
„ Die maaken ons bekend wat goed is, en 't geen de
„ Heer van ons eischt. Zoo is ook Gods Woord eene
„ lieflyke lampe voor onze voeten, een helder licht op on-
„ zen pad, zoo wy maar niet, de duisternis liever hebben-
„ de dan het licht, onze oogen en harten 'er voor sluiten.
„ God zelfs geeft ons zynen goeden geest om ons te on-
„ derwyzen.

„ Ook ontbreekt het ons aan geene *Aärons*, noch lee-
„ vende voorstanders en voorgangers in onzen geestly-
„ ken Godsdienst. Wy hebben dagen van heilige rust,
„ staatige gedenkfeesten, verscheidene oeffeningen en in-
„ stellingen ter verleevendiging en versterking onzer har-

„ ten,

„ ten. Met blydſchap mogen wy ons geestlyk water
„ uit de heilfonteinen, die in ons midden zyn, ſchep-
„ pen; en daardoor, gelyk Iſraël in de woestyn Kanaans
„ vrugten proefde, alreê met eenigen voorſmaak en ver-
„ zekering van het geluk der Hemelſche Gewesten be-
„ gunſtigd worden."

Naa het vermelden van nog eenige gronden van wel-
tevredenheid: „ Gy ſchynt (valt *Philanthropos* hem
„ in de reden) verſtandiglyk op 's Heeren goedertieren-
„ heden te letten, en veel met zyne belofte, ons in
„ zyn woord gedaan, op te hebben," vervolgt *Aletho-
philus*: „ Dit tracht ik op alle mooglyke wyze te
„ doen: op zulke dingen ben ik gewoon geſtadig het
„ oog te houden en te tuuren. Het gevoel en 't geſtadig
„ denken en ſtaroogen op myne tegenwoordige zwaarighe-
„ den, lasten, te kortkomingen in pligtsbetrachtingen, en
„ op myne zwakheden zoo wel als op de ongelegenheden
„ deezes tyds, mogten anders myn aandacht te veel naar
„ zich trekken, en het goede, 't welk ik geniet, en den
„ goedgunſtigen Schenker daar van doen vergeeten.

„ Ondertusſchen vergeet ik de zwaarigheden niet, waar-
„ in ik met anderen ben, of waarin ik voords perſboneel
„ komen kan, doch ik vind ook reden van dankzegging en
„ blydſchap daar in, dat ik in voorſpoed my tegens onſpoed
„ kan en mag wapenen. Ik verſlaap de dierbaare uuren
„ van den dag niet, de orde der Natuur omkeerende, noch
„ misbruik die door geene ongeregelde liefde tot gezel-
„ ſchap en uitſpanningen, maar poog 'er zuinig op te zyn,
„ waar door ik vry ruimen tyd heb. En wanneer ik deezen,
„ gelyk ook gezondheid en blymoedigheid, bezitte, tracht
„ ik denzelven voor God, en vooral voor myne ziel,
„ ten einde deeze wyzer en beter te krygen, te gebrui-
„ ken, en dewyl ik te wel van de groote onzekerheid
„ van gezondheid en gemak overreed ben, draag ik zorg,
„ die zoo te beſteeden, dat ik aangaande dezelve, wan-
„ neer die van my weggenomen zouden zyn, troostryke
„ overdenkingen hebben moge."

Uit een ander Geſprek zullen wy nog een enkelen
trek overneemen, vooral om de Aanteekening, daar nevens
gevoegd. Onder de dwaalingen, in welke bejaarde
Christenen ligt vervallen, en die van de ſchadelykſte ge-
volgen zyn, rangſchikt de Eerw. VAN BREUGEL de vol-
gende: „ Zy denken en zeggen al ligt, dat de pree-
„ diking van Gods Woord en de Godsdienstoeffeningen,

„ die zy in voorgaande dagen gehad hebben, beter waren,
„ dan die, welke zy nu genieten, en verachten de Pree-
„ dikers deezes tyds, in vergelyking van de voorigen.
„ Misſchien (zegt hy) is 'er, met opzicht tot eenigen,
„ grond toe; maar eigenlyk is de verandering in hun
„ zelven. Zy zyn ongeſteld en hebben hunnen geestly-
„ ken eetlust verlooren, zoo dat de misſlag by hen ligt."
Hier op ſlaat de volgende Aanteekening: „ De goede
„ *Horatius* beſchryft den ouden man als een *Homo dif-*
„ *ficilis*, *querulus*; — — —

„ *Cenſor*, *caſtigatorque Minorum*.

„ En zyn gezegde, dat een oud man zy *Laudator*
„ *temporis acti*, *ſe Puero*, mag, over 't geheel genomen,
„ eene waare characteristique trek zyn; maar, ik voor
„ my, ben, geenzins met alle, maar echter met veele
„ grondbeginzels en zeden van den tegenwoordigen tyd,
„ beter te vreede, dan met die, welke ten tyde, toen
„ ik met eenige kennis in de waereld tradt, plaats hadden.
„ Dit niettegenſtaande, blyft het, over 't geheel, waar,
„ 't geen één myner Voorouders, *H. L. Spiegel*, ergens
„ in zynen *Hartſpiegel*, naar de Dichtkunde van dien
„ tyd, zong:

„ De tyden zyn all' eens, geen beeter' wil verciêren,
„ Zyn zy u kwaad? dit doen uw ſnôo en kwâe manieren."

De bygebragte ſtaalen zullen genoeg zyn, om den aart en de denkwyze, in dit Werk doorſtraalende, kenbaar te maaken, en hetzelve te doen voorkomen als een nuttig Handboek voor bejaarde lieden, zeer dienſtig om hen met het onaangenaame van 's menſchen ſtand te bevredigen, en het genoegen des leevens met een dankbaar hart te ſmaaken. Een dierbaar geſchenk aan de Natuurgenooten is alzo dit Geſchrift van den agtenswaardigen VAN BREUGEL, wien wy verlenging van zynen verſtandig blymoedigen Ouderdom van heeler harte toewenſchen.

Het

Het leven van Paulus den Apostel, in Kerkelyke Redenvoeringen, uitgesprooken in de Hervormde Gemeenten van Breda en Amsterdam. Door PETRUS HAACK, *te vooren S. S. Theol. & Hist. Sacræ Professor, en Predikant te Breda, daarna Predikant te Amsterdam, en Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen. Iste Deels 2de Stuk. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1797. *In gr. 8vo. 362 bl.*

Dit eerste Deels tweede Stuk bevat wederom eenige Kerkelyke Redevoeringen, over het leeven van Paulus den Apostel, op denzelfden trant uitgevoerd, en op soortgelyke wys met eenige aanteekeningen vercierd, als de voorige, waarover wy onlangs ons oordeel vrymoedig geuit hebben (*). Wy vergenoegen ons thans met de opgave der byzondere stoffen, die men in dit Boekdeel kan verhandeld vinden. VIde Leerrede, over Hand. IX: 7, 8, 9. *de merkwaardige gevolgen van de Verschyning van den Heere Jesus, in Saulus en de Mannen die met hem waren.* VIIde, H. IX: 10, 11, 12. *het bevel van den Heere Jesus, aan Ananias, om den biddenden Saulus de handen op te leggen.* VIIIste, H. IX: 13, 14, 15, 16. *de bezwaarde Ananias, door 's Heilands antwoord, bemoedigd.* IXde, H. IX: 17, 18, 19[a]. *de naauwkeurige uitvoering van 's Heilands bevel door Ananias, met de gezegende uitwerkzels daarvan, voor Saulus.* Xde, H. IX: 19[b], 20, 21, 22. *Saulus gezegende Euangelie-prediking te Damascus, met de heilzaame gevolgen daarvan.* XIde, H. IX: 23–31, *Saulus om zyne Euangelie-prediking in Damascus vervolgd, door de Discipelen gered, te Jerusalem door zyne mede-Apostelen erkend en aangenoomen.*

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1797, bl. 417.

Overgang van Frans Voorhout, *uit de gemeenschap der Gereformeerden tot die van de Roomsch Katolyke Kerk, door zyne openbaare belydenis van derzelver Leere, gedaan te Alkmaar, op Zondag den* 10 *September* 1797, *voorgesteld, naar aanleiding dezer woorden,* HAND. IX: 21. En allen, die het hoorden, stonden versteld, en zeiden: Is hy het niet, die te Jerusalem de geenen, die dezen naam aanriepen, zoo vervolgde? *Door* PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar. Te Amsterdam, by* P. van Buuren, *en te Alkmaar, by* A. Hoogland Bierlaag. *In gr.* 8*vo.* 86 *bl.*

De Roomsche Priester en Alkmaarsche Pastoor P. SCHOUTEN, met achting onder ons bekend, geeft, in dit geschrift, openbaar verslag van den overgang des Heeren *Frans Voorhout*, uit de gemeenschap der Gereformeerden tot die van de Roomsch Katholyke Kerk, en het geen by die gelegenheid is voorgevallen.

Deze veel geruchts maakende overgang is, in September des voorleden jaars, te Alkmaar in 't openbaar met veel plechtigheid gevierd. Pastoor SCHOUTEN liet hem, by die gelegenheid, eerst voor de vergaderde menigte verhaalen, wat de voornaamste aanleiding tot het doen van dezen voor veelen zoo verbaazenden stap geweest is, daarna zyne geloofsbelydenis, volgens de leerwyze der Roomsch Katholyke Kerk, staatlyk opzeggen; hierop volgde, vóór het beginnen der H. Misse, nog eene aanspraak, betreffende den waaren aart van dien offerdienst, zoo als dezelve in de Roomsche Kerk verricht wordt, en eindelyk de plechtige toediening van het Allerheiligste Sacrament des altaars, weder verzeld van eene aanspraak daartoe betrekkelyk, welk alles men hier kan leezen, gelyk ook de Leerrede, die, nadat alles was afgeloopen, door Pastoor SCHOUTEN is gehouden.

Frans Voorhout geeft te kennen, dat de ontdekte verschillen onder de Protestanten, over gewigtige geloofspunten, (by voorbeeld over de Leer der Drieëenheid, over de Godheid van Christus en het bestaan van den H. Geest, over de wyze, op welke de mensch met God bevredigd wordt, enz.) hem voornaamelyk tot wankelen gebragt hebben, terwyl hy meende, dat eenheid een voornaam en weezenlyk doel van het Christendom is. Deze niet

niet vindende by de Proteſtanten, begon hy te twyfelen, of wel het echte ryk van Christus by hun werd gevonden. Hy zocht te vergeefs naar een vasten grond, of zeker middel voor ieder mensch, en dus voor ongeleerden zoo wel, als geleerden, om hem onbetwistbaar te verzekeren van 't geen God tot zaligheid geopenbaard heeft, en van den ontwyfelbaaren zin der Goddelyke Openbaaring. En nu liep hy gevaar, om de geheele Openbaaring te verwerpen. „ *Dan*, tegen dit uiterſte," dit zyn zyne eigen woorden, „ heeft echter de Goddelyke genade my beveiligd, ſchoon zyne Voorzienigheid, zo als ik nu door zyne goedheid zie, gedoogde, dat ik eene verkeerde keuze deed, en my verbeeldde, de verlangde geruſtſtelling te vinden, in hen te volgen, die, wel byzonder zedert eenigen tyd, de verdraagzaamheid van alle Godsdienſtige gevoelens der Gezindheden onder de Proteſtanten, aanpryzen als het middel, om door geene verſchillende begrippen in het ſtuk van den Godsdienst ontrust te worden. In hope, van op die wyze het Christendom te vereenigen, begon ik voor dit plan door myn *gedrag* en *ſchriften* te yveren (*); doch

(*) „ *Door myn gedrag* (zeg ik), waarom ik geene zwarigheid maakte, om by de Remonſtranten in deze Stad, en te Amſterdam by de Doopsgezinden in de Kerk de Zon, aan den Bedienaar van het Avondmaal bekend zynde, zo wel als by de Gereformeerden, tot welk laatſte Kerkgenootſchap ik behoorde, van het H. Avondmaal des Heeren gebruik te maken. Ik zoude zulks zelfs, uit hoofde van deze denkwyze, insgelyks by de Lutherſchen en Roomsch-Katholyken gedaan hebben, indien niet aan myne zyde hun gevoelen over het Avondmaal my niet gehinderd had; en aan hunne zyde, zy my ook tot de Communie, uit hoofde van andere leerſtellingen, niet zouden hebben kunnen toelaten.

„ *Door myne ſchriften*, heb ik insgelyks pogingen aangewend, om het Christendom op die wyze te vereenigen; ten minſten, ik was van oordeel, dat alle Christen gezindheden in één Kerkgebouw haare openbaare Godsdienst-oeffeningèn konden verrichten. Ik meende, daar toe een zeer geſchikt plan by eene zekere aanleidende gelegenheid te hebben uitgedacht, en dit aan myne Land- en Stadgenoten te moeten voordragen in tydsomſtandigheden, die my dachten, daar toe geſchikt te zyn; althans de zaak in overweging te geven, in hope, dat uit dit ruwe ontwerp wel iets goeds ter bevordering van de algemeene belangens en de eenheid in het Christendom zoude geboren wor-

doch welhaast het onmogelyke van hetzelve ondervindende, bleef ik verlegen omzien naar dat geen, het welk ter gerustftelling van myn gemoed, zo zeer door twyfelingen geflingerd, konde dienen. Ik verzuchtte met vernieuwden aandrang tot God, om den weg te kennen, welken ik moest bewandelen. —— Het behaagde ook zyne goedheid, my aan te fporen tot een ernftig onderzoek naar de leer der Roomsch-Katholyke Kerk (*)." „Ik onderzocht, wierd onderricht en overtuigd, dat de wezentlyke leere, door de Roomsch-Katholyke Kerk voorgedragen, zuiver van alle dwaling, afgodery en bygelovigheden, heilig en dus de ware leer van Christus is. —— Ik bevond, dat zy alleen op onwrikbare gronden rust; en zag, tot myne verbazing, dat buiten die Kerk geene gerustftellende zekerheid voor een waarheidlievend Christen kan gevonden worden."

'S Mans hierop volgende belydenis begint dus: *Ik, Frans Voorhout, geloof vastelyk en belyde al het gene in het geloofsbegrip, het welk de Heilige Roomsch Katholyke Kerk gebruikt, begrepen wordt.* En nu wordt dat geloofsbegrip, bevattende de karacterizeerende leeringen der Roomsch

worden. Die genegen mochten zyn, te lezen het geen ik in den jaare 1795 daar over gedacht en gefchreven hebbe, kan het vinden in myn Werkje, getyteld: *Frans Voorhout* aan zyne Medeburgers, op bl. 58. en verv. in dien tyd uitgegeven, en noch te bekomen by *J. Hand*, te Alkmaar. Het geen anderen befchouwend voorgedragen hebben, trachtte ik in werking gebracht te zien: doch ik bevond op eene onaangenaame wyze, dat myne yver niet alleen ontydig, maar myn ontwerp zelve onuitvoerlyk, en voor de wezentlyke belangens van het Christendom nadeelig waren."

(*) „Het oplettend nalezen en overwegen van het Kerkboek van den Heer *P. Schouten*, getyteld: *de waare Godsdienst*, by *P. van Buuren*, te Amfterdam, uitgegeven, en de vryheid, die zyn Eerw. my vergunde, van alle de bedenkingen, die ik op dit boek mogt maken, en de ophelderingen, die ik over het een of ander begeerde, hem per Misfive te mogen mededeelen, en daar dan fchriftelyk op te zullen antwoorden, is my voornamelyk in dezen van zeer veel nut geweest. Ook deze brieven zal ik in 't vervolg in 't licht geven; en ik vertrouw, dat elk onbevooroordeelde daaruit op het klaarfte zal zien en overtuigd worden, dat dit krachtdadig moest medewerken, om my de leer der Roomsch-Katholyke Kerk geheel anders te doen befchouwen; ja met hoogachting voor dezelve vervullen."

Roomsch Katholyke Kerk, opgezegd. Men moet zich verwonderen, dat een man van verstand, die zoo veel onderzocht, zoo veel verworpen en weggeredeneerd heeft, zich met zulke zwakke gronden voor zyn geloof heeft kunnen vergenoegen, als men hier, onder den text, by deze geloofsbelydenis geplaatst vindt. En wie zou het hebben kunnen gelooven, zoo het onze oogen niet zagen, dat de schrandere Pastoor SCHOUTEN, die, ook in dit geschrift, de duidelykste bewyzen van gezond oordeel aan den dag legt, de Roomsch Katholyke Leer van de Transsubstantiatie, met den aankleeve van die, en andere Leerbegrippen dier Kerk, die hy meent dat alleen de waare Christelyke Kerk is, zonder dwaalingen, nog zoo getrouwelyk aankleeft, en met zulke bewyzen tracht te staaven, die men van den schranderen Autheur der met recht bekroonde Verhandeling, *over Gods bestaan*, niet zou verwacht hebben.

In de bygevoegde Leerrede over HAND. IX: 21. *En allen, die het hoorden, stonden versteld, en zeiden: Is hy het niet, die te Jerusalem de geenen, die dezen naam aanriepen, zoo vervolgde?* wordt eerst de geschiedenis van de groote verandering, die Paulus ondergaan heeft, kortelyk erinnerd, en daaruit getoond, dat de overgang van dien Apostel, uit de gemeenschap der Jooden tot die der Kerk van Jesus, voor alle zyne tydgenooten en hemzelven een verbaazende stap geweest is. Dit wordt vervolgens toepasselyk gemaakt op den zeldzaamen overgang dier menschen, welke, onbezonne yveraars, voor de eene of andere soort van Godsdienstige begrippen, geweest zynde, tot de Gemeenschap dier Kerke overgaan, welke zy te vooren lasterden, en, naar alle hunne vermogens, vervolgden, en wel byzonder op den overgang van *F. Voorhout*. Hy erkent een groot verschil tusschen het geval van Paulus en het tegenwoordige. Des niet te min zyn 'er, in dat van Paulus, eenige byzonderheden, die zich, zynes erachtens, op den overgang van *Voorhout* voegelyk laaten overbrengen. 1. Zyn onbezonnen yveren voor de Godsdienstige denkbeelden, door hem in zyne jeugd reeds aangenomen. 2. De gevolgen van dit zyn zondig yveren. 3. Zyne overgang uit de gemeenschap der Jooden tot die der Kerk van Jesus. 4. De verbaasdheid, welke deze te weeg bragt by Jooden en Christenen, en de uitwerking derzelve onder de beide partyen. 5. De verbaasdheid over dien stap in hem zel-

ven

ven opgekomen. 6. Het besluit, na de overweging van Gods barmhartigheid in zyn geval, door hem genomen. — Eindelyk worden uit het voorgevallene eenige aanmerkingen afgeleid, waarin de Toehoorders tot een behoorlyk gebruik van deze gebeurenis tot Gods eer, hunne eigen en hunner naasten zaligheid, opgewekt worden. De Redenaar tracht hen te overtuigen, dat 'er Gods hand in te zien is, die deswegens moet verheerlykt worden; en by die gelegenheid verdedigt hy openlyk de zuivere oogmerken van den nieuw-geloovigen. Daarop laat hy nadrukkelyke vermaaningen volgen, om 'er voor zich en anderen nut mede te doen; en wel byzonder, om zich tegen zorgeloosheid en onverschilligheid omtrent den Godsdienst te hoeden, eigen onpartydig onderzoek te doen naar den waaren Godsdienst, waarvan zoo veel afhangt, zich tot het geloof, ook van 't geen ons onbegrypelyk en onmogelyk toeschynt, te laaten bewegen, voor dat geloof met verstand, met bescheidenheid, en naar de wet der liefde, zonder vervolg- en laster-zucht, te yveren. Welk alles, met blykbaar gevoel van het groot belang van vast geloof aan het Christendom, zoo als hy zich dat voorstelt, en daaraan pasfenden ernst, op de gemoederen gedrukt, en met eene korte aanspraak aan *Voorhout*, en een naar tydsomstandigheden ingericht gebed, wordt besloten.

Wy onthouden ons van byzondere aanmerkingen, zoo over het geval zelf, als over de wyze, waarop SCHOUTEN het openlyk aangekondigd, en over 't geheel behandeld heeft; en dat te meer, om des te onpartydiger verslag te kunnen geeven van het oordeel, dat anderen daarover reeds in gemeengemaakte schriften geveld hebben.

De Overgang van Frans Voorhout, *tot de gemeenschap der Roomsch-Katholyke-Kerk, getoetst. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1798. *In gr. 8vo. 67 bl., behalven het Voorbericht van 8 bl.*

De Schryver van dit Stukjen deelt ons zyne bedenkingen, met bescheidenheid, mede, over den overgang van *Frans Voorhout* uit de gemeenschap der Gereformeerden tot die der Roomsch Katholyke Kerk, en over de wyze, waarop de Pastoor *Schouten* dit geval openbaar gemaakt heeft. Hy ontkent aanstonds de wettigheid van

van 't gevolg, dat *Schouten* uit dien overgang trekt, ten voordeele van de Leer der Roomsche Kerk, terwyl men anders uit den overgang van den Keizer Juliaan tot het Heidendom ook wel zou kunnen besluiten, dat een waarheidlievend gemoed in het Heidendom de beste gerustſtelling kan vinden. Hy zegt de pen opgevat te hebben, 1) om der eenvoudigen en zwakken wil, die ligt uit deze gebeurtenis nadeel zouden kunnen lyden. 2) Omdat de Pastoor *Schouten* voor een kundig en verſtandig man bekend ſtaat 3.) Omdat eenige dingen in deszelfs ſchrift niet ongemerkt kunnen voorbygegaan worden, als daar zyn de onheuſche aanvallen op den Hoogleeraar *Heringa*, en op een en ander gezegde van den Heidelbergſchen Catechismus, en voorts ſommige ſtellingen en voordrachten, die van verre uitziende gevolgen zouden kunnen weezen. 4) En omdat men van den Pastoor *Schouten* moest verwachten, dat hy by deze gelegenheid de kern en het pit van de Leer der Roomsch Katholyke Kerk, en de krachtigſte bewyzen voor dezelve, zal voorgeſteld hebben; welk een en ander wel verdiende nader getoetst te worden.

De Bedenkingen, door den Schryver, omtrent den overgang van *F. Voorhout*, en het geſchrift van *Schouten* deswegens, in 't midden gebragt, zyn deels *menschkundig*, deels *wysgeerig*, deels *Godgeleerd*, ſommigen derzelven ook eenigzins *ſtaatkundig*.

De *menschkundige* bedenkingen komen hierop neder. *F. Voorhout* is niet onmiddelyk uit de gemeenſchap der Gereformeerden tot de Roomsch Katholyken overgegaan, maar, volgens zyne eigen bekentenis, eerst tot twyfelary en ongeloof, en alzoo van het eene uiterſte tot het andere vervallen. Hy is van jongs af zeer veranderlyk, in 't ſtuk van Godsdienst, en altyd een onbezonnen yveraar geweest voor dat gene, waarop hy viel. 'Er is een tyd geweest, dat hy Lutersch wilde worden. Naderhand heeft hy by de Remonſtranten en Doopsgezinden het Avondmaal gebruikt, en zich door hun, die de verdraagzaamheid van alle Godsdienſtige gevoelens der onderſcheidene gezindheden onder de Proteſtanten, en eene naauwere vereeniging van alle Christenen, aanpryzen, zoo zeer laaten inneemen, dat hy zelfs in 1795 daarover iets heeft in 't licht gegeeven. Nadat hy alles weggeredeneerd had, ſcheen hem de Roomsch Katholyke Kerk toe, door haar gezag, beſlisſende gerustſtelling te geeven. Dit laat zich

te

te eer begrypen, omdat *Voorhout* zich altyd met verwarde en oppervlakkige denkbeelden, van 't geen hy voorstond, behielp. Hy had even min onderscheiden kennis van de waare en weezenlyke Leer der Roomsch Katholyke Kerk, toen hy dezelve aannam, als te voren van het Leerstelzel der *Protestanten*, en wel byzonder der Hervormden; verf..ide, het geen hy nog niet onderzocht had, en deed meermalen dergelyke onbedachte stappen.

En nu toetst de Schryver vervolgens dezen overgang aan *wysgeerige* gronden. Men kan ze, in dat oogpunt beschouwd, geenzins goedkeuren. *Voorhout* heeft de waarheid niet behoorlyk onderzocht; nadat hy alles had weggeredeneerd, geen nieuwe bewyzen by de Roomsch Katholyken gevonden voor die Leerstukken, die hy te voren in twyfel trok, en nu weder heeft aangenomen, maar tot blind gezag de toevlucht genomen. De H. Schrift heeft een verstaanbaaren zin, dien elk kan nafpooren en vinden. Dat *Voorhout* dien, tot eigen voldoening, niet heeft kunnen vinden, is door zyne twyfelzucht veroorzaakt. Nu geeft hy daaraan een zin, alleen op gezag van feilbaare menschen, die elkanderen weerspreeken, en van altyd twyfelachtige overleveringen. Hy doet een geheel onwysgeerigen en geheel onredelyken eed, die dus luidt: „ *Dat waarachtig Katholyk geloof, buiten het welk niemand kan zalig worden, dat ik tegenwoordig vrywillig belyde, en voor waarachtig houde, dat zelfde geloof beloof en zweer ik*, Frans Voorhout, *geheel en onvervalscht, tot den laatsten snik myns leevens toe, zeer standvastelyk, met Gods hulpe, te bewaaren en te belyden, en zorg te draagen, zoo veel als het in myne magt zal zyn, dat het van myne onderdanen, of van de genen, die myne zorge zyn aanbevolen, gehouden, geleerd en gepredikt worde.*"

Tegen den eed van gehoorzaamheid aan den Paus, „ *Ik beloof en zweer, den Roomschen Paus, navolger van den Heiligen Petrus, Prince der Apostelen, en Stadhouder van Jesus Christus, eene waarachtige gehoorzaamheid,*" en het gezegde van *Voorhout*, „ *Ik ben reeds lang in het gevoelen geweest, dat de eenheid een voornaam en weezenlyk doel van het Christendom is,*" vergeleken met de erkentenis der Roomsche Kerk voor *de Meesteresse van alle Kerken, buiten wier waarachtig geloof niemand kan zalig worden*, oppert de Schryver nog eene en andere bedenking, welke meer *staatkundig*

kan

kan genoemd worden, terwyl hy vreest, dat men zoodanigen eed, zelfs met de bygevoegde bepaaling van den Pastoor *Schouten*, ten nadeele van den Staat zou kunnen misbruiken, en uit die voorgewende eenheid ligt de verplichting tot vernieuwde vervolgingen en mishandelingen van anders denkenden zou kunnen afgeleid worden.

Daarop volgen nog eenige *Godgeleerde* aanmerkingen, over de geloofsbelydenis van dezen Nieuwling der Roomsche Kerk, en over het onderricht, hem door Pastoor *Schouten* gegeeven. De Schryver toont zich verwonderd, over de ruwe voorstelling der Roomsch Katholyke Leer, die men hier met de allerzwakste bewyzen ziet voordraagen, als of wy nog vóór de tyden der Reformatie leefden. *Het Vagevuur* wordt uit 2 Maccab. XII: 46; *de aanroeping der Heiligen* uit Luc. XV: 10; *de vereering der Reliquien* uit Hand. XIX: 12; *de macht, om Aflaaten te verleenen*, uit 2 Cor. II: 10; *de plichtmaatigheid van het Offer der Misse* uit het voorbeeld van Melchizedek, uit Mal. I: 11. Hebr. XIII: 10. Hand. XIII: 2. bewezen, enz. Men zal hier ook de gezegden van den Heidelbergschen Catechismus, waarover *Schouten* zich vry scherp had uitgelaaten, verdedigd, en voorts de nadere verklaaringen van sommige leerpunten der Roomsche Kerk door *Schouten*, op eene verstandige wyze, beoordeeld vinden. Wy kunnen niet nalaaten de leezing van dit Stukjen aan allen, wien deze onderwerpen niet onverschillig zyn, ten sterksten aan te pryzen.

Drietal gemeenzaame Brieven, tusschen Vrienden te Utrecht en te Alkmaar, over den Overgang van Frans Voorhout, *uit de Gemeenschap der Gereformeerden tot de Roomsche Kerk, en het Stukje daaromtrend uitgegeeven door* Petrus Schouten, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar. Met een Voorbericht van den Uitgeever, dat Roomschen en Onroomschen leezen kunnen. Te Alkmaar, by* J. A. van Harencarspel, *en alom,* 1797. *In gr. 8vo. 27 bl., behalven het Voorbericht van 6 bl.*

Deze Brieven zyn ons minder interessant voorgekomen. De Uitgeever schynt, volgens het Voorbericht, on-

onderscheiden te zyn van de Schryvers der drie Brieven, of wel van den genen, die zich, gelyk hy zich uitdrukt, achter het scherm dezer schynbaare briefwisseling verkozen heeft te verbergen. De Schryver van den tweeden Brief wordt, in den eersten, voorgesteld als iemand, die buiten verbintenis en betrekking is, zoo wel tot het Gereformeerde als Roomsche Kerkgenootschap, en van allen valschen godsdienstyver en partyschap verwyderd is. Hy telt zich zelf onder de Dissenters. De Schryver van den eersten en derden Brief komt voor als een Leek, die evenwel Latyn verstaat, en van de Kerkelyke Historie en Uitlegkunde nog al meer weet, dan anderen. Wat daarvan zy, gelyk ook van de zonderlinge terugneeming der gedaane aanpryzing van het boekjen van den Prop. *Schmidt*, voorheen Roomsch Hoogleeraar, in het Voorbericht; de meeste verdiensten van dit drietal Brieven, en wel byzonder van den tweeden, waarvoor wy den Uitgeever danken, zyn, in ons oog, deze en gene medegedeelde berichten, omtrent den persoon en de lotgevallen van *Frans Voorhout*, die met den inhoud van het hiervooren gemeld Stukjen wel overeenkomen, en den overgang van dezen man tot de Roomsche Kerk meer en meer verklaaren, en minder vreemd moeten doen voorkomen. Men kan hem, naar het oordeel des Briefschryvers, van geene verfoeielyke beginselen en laage byeinden verdenken. Hy is een getrouwd man, die in onbekrompene omstandigheden is, en niets minder dan een politiek gelukzoeker. Men moet de voornaame aanleiding tot dezen overgang in 's Mans verregaande veranderlykheid, waarvan hy zelf in zyn verhaal bewyzen aan de hand geeft, zoeken. „ Maar hoe," zegt hy, „ is dit te verklaaren? zou in dit geheel enkel grilligheid en wispeltuurigheid van aart te vinden zyn? die lopen 'er gewis onder. Maar 'er komt bekrompenheid van vermogens, het overhoop haalen van alles te gelyk, zonder iets grondig af te doen of geheel tot stand te brengen, by. Niemand, die *Voorhout* kent, zal hem natuurlyke schranderheid en levendigheid, zal hem arbeidzaamheid en warmen yver voor waarheid en regt ontzeggen en betwisten; maar elk, niet onbekend met de geschiedenis van zyn leven, zal ook toegeeven, 't zy men hem in zyne staatkundige werkzaamheden, zo hy die zelve bladz. 4, in de Aantekening, noemt, of in zyne bedryven, by voorbeeld, in het eertyds te Alkmaar bloeiend Physisch Gezelschap, of ook in het

het midden van zyne met veele en veelzoortige boeken en werktuigen ryklyk voorziene groote Studeerzaal, in den kring zyner Kweekelingen of anders beschouwd, dat zyne geest-vermogens nooit voor zo verschillende studiën en bedryven, als hy ter hand nam, berekend waren, dat hy gewoon is alles te veel door elkander te haalen, van het een op het ander te springen, en zo tot die beklaagenswaardigen behoort, die, alles willende weeten en doen, met de daad geene weetenschap grondig kennen, en geen zaak tot volkomenheid brengen. Wanneer ik dit een en ander nù op het Godsdienstige toepas, en my voorstel, dat *Voorhout* als met ongewassche handen alle de Systhemas, het een voor, het ander na, of liever dan een deel van het een, en dan weder een ander deel van het andere heeft aangetast, dat hy zich, niet wel toegerust, in den maalstroom van allerlei Godgeleerde sentimenten en twistvraagen heeft begeeven, en dat misschien zyn opvoeding en eerste onderwyzing in den Godsdienst, naar den leertrant der Gereformeerden, zo als het voor dertig en meer jaaren hier wel kon gebeurd zyn, niet oordeelkundig en menschkundig waren ingericht, dan wordt het wonderbaare, in het nu voorvallende, aanmerklyk verminderd, ja zulks verdwynt geheel, zo het waar is, het geen ik echter verre ben van voor uitgemaakt te houden, dat hy in den laatsten tyd in het Kerkgenootschap, dat hy nu verlaaten heeft, niet voorzichtig of liefderyk genoeg zou behandeld zyn. Ik geloove veeleer, dat de groote gedachten omtrent de geleerdheid van Pastoor *Schouten*, die voor jaaren zich in geschriften van alle zyne Ambtgenooten hier te Lande op de voordeeligste wyze wist te onderscheiden, dat ook het verzagt, het eerbied- en beminnenswaardig oogpunt, waarin deze voor zyne Kweekelingen de Leer en gebruiklykheden van zyne Kerk, afgezonderd van alle byvoegzels en misbruiken, heeft weeten te plaatzen, zeer veel hebben toegebragt, om eene stap te verhaasten, die my alleen uit het nu aangevoerde begryplyk voorkomt."

Voorts hebben de aanmerkingen op het geschrift van *Schouten*, tot verdediging van Professor *Heringa*, en den Heidelbergschen Catechismus, en wat men verder in den derden Brief aantreft, niet veel te beduiden. De Utrechtsche Hoogleeraar heeft zulke verdedigers niet noodig. Zulke en dergelyke machtspreuken, als deze, *de Dord-*

rechtsche Kerkleeraar Kist *heeft* Brouwer *ontwapend*, Glover *is door de Deputaten van de Geldersche Synode op eene verstommende wyze wederlegd*, *op deze en die aanmerkingen van* Voorhout *en* Schouten *zou veel te zeggen zyn*, doen weinig af. Het is beter stil te zwygen, dan zich zoo van de zaak af te maaken.

Memorie over de Finantien der Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, *te Amsterdam; strekkende tot Bylaage op derzelver Vertoog. In gr.* 8*vo*. 63 *bl.*

Deeze Bylaage tot het Vertoog der Geneeskundige Commissie, over 't welk wy gehandeld hebben (*), bevat eene berekening der kosten, die noodig zullen zyn tot de nieuwe instellingen, die, volgens het oordeel dier Commissie, omtrent het Geneeskundige in trein behooren gebragt te worden; teffens met aanwyzing der bronnen, uit welke die Commissie vermeent, dat men dezelve gevoegelyk zoude kunnen vinden. In dit stuk wordt voldoende getoond, dat de nieuwe inrichtingen, tot het Theoretisch Onderwys betrekkelyk, zeer wel uit de gewoone Fondsen kunnen gevonden worden. Dan geheel anders is het met het geprojecteerde *Clinisch Onderwys* gelegen: dit zal niet kunnen in werking gebragt worden, dan met behulp van nieuwe Fondsen, die ten minsten jaarlyks *f* 6000 kunnen opleveren. Om dit geld te vinden, zegt de Commissie: „ En het valt in het oog, „ dat, daar 'er jaarlyks, het een door het ander, 3300 „ Zieken, in de beide huizen te zamen, worden ingenomen; voor deezen, indien zy aan voedzel en medicamenten daaglyks 4 stuivers kosten, dat voorzeker te „ gering gesteld is, 660 gls. besteed worden voor iederen dag, dat men ze huisvest: en gevolgelyk, dat, als „ men de zaaken, door eenige verbeteringen, zo verre „ kon brengen, dat de Zieken in het algemeen, en de „ eene door den anderen, 10 dagen minder lang, dan zy „ nu doen, in het Gasthuis behoorden te vertoeven, alvorens hetzelve te verlaaten, 'er *f* 6600:- zouden worden uitgespaard."

Indien dit voorstel mogelyk was, zoude de bezuiniging ze-

(*) Zie boven, bl. 210.

zekerlyk zeer aanmerkelyk zyn. Hoe gegrond de bezwaaren der Commisſie zyn tegen de tegenwoordige inrichtingen van het Gasthuis, kunnen wy niet bepaalen, om dat haar daar toe betrekkelyk Rapport nog niet is in het licht gekomen. Doch wy kunnen niet gelooven, dat de behandeling der Zieken in dit geſticht zò zorgeloos en onbeſtemd zoude zyn, dat men de Lyders, door elkander gerekend, daar tien dagen langer in zou houden dan noodig was. Intusſchen gelooven wy, dat de Doctoren en Chirurgyns zeer wel doen, met de Lyders er eenige dagen langer in te houden, dan zommigen wel noodig mogten oordeelen. De Zieken, die hier behandeld worden, zyn meestal van de geringere clasſe: zo ras zy weder uit het Gasthuis gaan, moeten zy dikwils wederom zwaar werken, zich in eene bekrompene en ongezonde wooning behelpen, en hunnen honger met zwaare ſpyzen ſtillen. Zyn zy nu, na hunne volkomene herſtelling, niet nog een tydlang in het Huis gebleeven, om de noodige kragten, tot hunne gewoone leevenswyze en bezigheden, weder te bekomen, dan is niets zekerder te verwachten, dan dat zy wederom zullen inſtorten, of door eene nog ergere ſleepende ziekte worden aangetast. Dus zullen zy eerlang naar het Gasthuis moeten te rug keeren, om aldaar voor die weinige dagen, welke men hen te vroeg heeft doen uitgaan, weeken lang te vertoeven, of hun ongelukkig leven te eindigen. Het Beſtuur moet, derhalven, wil het deszelfs waar belang behartigen, vooral, naar ons inzien, niet te ſterk ſtaan op het ſpoedig laaten gaan der Zieken uit het Gasthuis; maar ze daar in laaten vertoeven, tot dat de Geneesheeren dezelve genoegzaam verſterkt oordeelen, om tot hunne gewoone bezigheden en levenswyze weder te keeren. Handelt men in dit ſtuk anders, dan zal het middel, waar door men het getal der Zieken in het Gasthuis dagt te verminderen, hetzelve waarſchynlyk merkelyk vermeerderen. Ja deeze kwaalyk begreepene zuinigheid zal dan het middel zyn, om veele nuttige Burgers in den bloei huns levens te doen omkomen, en de Armekasſen met het onderhoud hunner ongelukkige Huisgezinnen te bezwaaren.

Ziel-kundige Verhandeling, *door* CASPARUS RENSING, *Med. Doctor*, *voorgeleezen in eene Vergadering van het Amsterdamsche eerste Departement der Maatschappy* tot Nut van 't Algemeen, *uitgegeven met voorkennis en toestemming van deszelfs Bestuurders. Te Amsterdam, by* A. Mens, Jansz., 1798. *In gr. 8vo. 78 bl., behalven een Voorbericht van LXII bl.*

„ Wat zal 'er van my worden (dus begint de geleerde „ en wysgeerige Schryver van dit Stukje deszelfs „ Voorbericht), wanneer myn lichaam tot deszelfs eerste „ oorsprong te rugge keert? Deeze is gewis een der ge„ wigtigste vraagen, die de mensch zich ooit kan voor„ stellen; en van welker voldoende beantwoording een „ groot gedeelte, zo niet zelfs geheel en al, de rust van „ zyn gemoed, geduurende zyn geheelen leeftyd, afhangt." —— „ Van myne vroegste jeugd af, dit beken ik open„ hartig, is my van alles, waar over ik onderwys of „ opheldering ontving, nimmer iets aangenaamer geweest, „ dan wanneer het dit onderwerp betrof."

Door eene zo loflyke zucht tot waare Wysheid aangespoord, doorlas de Schryver alles wat hy in dit vak kon magtig worden, en bragt het geen hy dienaangaande aanmerkenswaardig vond op het papier. In 1794 eene Spreekbeurt moetende vervullen in het eerste Departement *tot Nut van 't Algemeen*, werkte hy deeze stoffe uit, en deed over dezelve eene Redevoering, welke thans, op het aanhoudend verzoek zyner Hoorderen, het licht ziet. De voornaame inhoud van dit stuk dient, om te bewyzen: „ Dat het geloof aan een toekomend zalig leven „ een sterke dryfveder oplevert, die ons aanzet, om ons, „ zo veel doenlyk, in alle verstandelyke en God verheer„ lykende weetenschappen te oefenen, om dat wy daar„ door in staat gesteld worden, van, in ons volgend le„ ven, een hogeren trap van gelukzaligheid te kunnen „ beklimmen."

Ter bevestiging deezer gewigtige leere, handelt de Redenaar over de gewoone bewysredenen, door welke de onstoffelykheid onzer Zielen wordt betoogd. Verder vergelykt hy den aart en de voortreffelykheid der Menschelyke Zielen met die der Dieren, om daar uit af te leiden, dat, hoewel de laatstgemelde vermogens bezitten, die een zekeren graad van volmaaktheid en redelykheid too-

toonen, de eerste, echter, van een veel edeler en uitgebreider vermogen zyn, en alleen de gave bezitten om afgetrokkene denkbeelden te vormen, en uit dezelve gevolgtrekkingen af te leiden. Ten opzichte der betrekkingen, die 'er bestaan tusschen onze Zielen en Lichaamen, erkent de Redenaar wel, dat de eerstgenoemde alleen hunne denkbeelden aan de laatstgenoemde te danken hebben, maar dat daarentegen alle geestelyke vermogens derzelve, als daar zyn het denken, het oordeelen, het redeneeren, het geheugen, de verbeeldingskragt, enz. onstoffelyke eigenschappen zyn, die tot de Ziel alleen behooren, en in geenen deele van het stoffelyk Lichaam afhangen. Zeer uitvoerig is hy in het beantwoorden der gewoone bewysredenen, die door de voorstanders van het tegengesteld gevoelen worden afgeleid uit den trapswyzen groei en vermindering onzer vermogens, met de jaaren. Hy meent, dat de daar uit afgeleide afhangelykheid onzer Zielsvermogens van onze Lichaamen eensdeels kan verklaard worden uit de aanwinnende of afneemende vermogens onzer zintuigen; anderdeels uit de belemmering, welke, door het verstompen onzer zintuigen, en de ontaarting van de verschillende deelen der hersenen, in den ouderdom, aan de werkingen van ons onstoffelyk deel wordt toegebragt.

Verder betoogt de Schryver, dat, daar, met den dood, al het stoffelyke en zinnelyke wegvalt, en ook ongeschikt is na de opstanding voor een beter leven, alleen de verkreegen geestelyke denkbeelden overblyven. Dat dus de Ziel geschikter moet zyn voor de Hemelsche gelukzaligheden, naar maate dezelve zich hier op aarde meer heeft toegelegd op het kennen en betrachten der geestelyke en zedelyke volmaaktheden. Dat dus ook die geene, welke zich alleen aan het aardsche gehecht hebben, volkomen ongeschikt zouden zyn voor een volmaakten geestelyken staat, en het zelfs niet in het gezelschap der Hemellingen zouden kunnen uithouden, al wierden zy daar in toegelaaten.

Het Voorbericht voor deeze Verhandeling is byna zo uitvoerig als het stuk zelve, en dient voornaamelyk tot wederlegging van een Antwoord, by TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* ingekomen, op de Vraage: „ Zyn 'er voldoende bewyzen voor de Onstoffelykheid der Menschelyke Ziele? Zo ja, wat kan men 'er uit afleiden, ten „ opzichte van derzelver duuring, gewaarwording en werking, na den dood des Lichaams, in haaren afgezonder-

 „ den

„ den ftaat?" welks Schryver van oordeel was, *dat 'er geene voldoende bewyzen zyn voor de Onftoflykheid der Menfchelyke Ziele.* De menigvuldige bewyzen, door dien Schryver tot bevestiging van zyne meening verzameld, worden hier naauwkeurig ontleed, en door den Redenaar beantwoord. Doch de bepaaldheid van ons plan laat niet toe, dat wy ons in dit diepzinnig en ingewikkeld gefchil inlaaten; waarom wy hun, die daar meer van begeeren te weeten, tot het ftuk zelve wyzen.

De Wysgeer der Natuur, door W. E. DE PERPONCHER. *Tweede Deel. Of de Wysgeer der Natuur en der Openbaaring. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1797. *In gr. 8vo. 683 bl.*

In het flot van ons bericht, raakende het Eerfte Deel deezes Werks (*), zagen wy, dat de Schryver, aan het einde daarvan, het befluit opmaakt, *dat 'er flechts ééne Oorzaak van alles is.* Met het nafpeuren deezer Oorzaak neemt het Tweede Deel eenen aanvang. De ongerymdheid der ftellingen, dat de dingen zich zelve zouden hebben voortgebragt; dat zy zelfweezig zouden zyn, en van zichzelven beftaande; dat zy zouden beftaan door zekere noodzaaklykheid; dat de Natuur zelve alles zoude hebben voortgebragt; of dat alles by geval zoude ontftaan zyn, wordt aangetoond, en daarom befloten (bladz. 39 env.) dat 'er buiten en boven de Natuur eene Eerfte Oorzaak van alles moet beftaan.

Hierop volgt (bl. 62 env.) een onderzoek na den aart en natuur van het Weezen, dat wy de Eerfte Oorzaak noemen, waarvan het flot is, dat wy het Weezen der Godheid niet kunnen verklaaren, maar alleen eenige haarer Eigenfchappen ontvouwen. Die ontvouwing vinden wy bladz. 73—98, en aan derzelver einde de vraagen: „ Is 'er nu zulk een Opperweezen .... hoe moeten wy „ dat Weezen dan befchouwen? Hoe moeten wy, om„ trent het zelve, gezind zyn? Hoe moeten wy ons, om„ trent het zelve, gedraagen?" Het antwoord op deeze vraagen is vervat in eene Verhandeling over de Plichten, welke wy omtrent het Opperweezen moeten betrach-

(*) Zie boven, bl. 269.

trachten. En daarop merkt de Schryver aan (bl. 125 env.) dat de „ wenken, eene toekomende huishouding „ aanduidende," welke zich reeds te vooren hadden op-gedaan, nog veel meer klem verkrygen, „ wanneer men, „ zegt hy, by de gronden, welken 'er zig toen reeds „ voor opdeeden, het denkbeeld voegt van een Opper-„ weezen, begaaft, met alle die eigenschappen, die wy „ 'er nu aan hebben toegekent." Op twee deezer wen-ken, tegen het slot van het Eerste Deel gegeven, blyft hy nog wat stilstaan. De eerste is genomen van de vatbaarheid der menschelyke natuure voor eene grootere volmaaktheid, dan zy ooit in dit leeven bereikt; de andere van de ondervindinge, dat, „ op deeze waereld, „ die geenen, die, met de meeste standvastigheid en „ trouw, het goede aanhangen, en bestendigst de loop-„ baane van deugd en volmaaktheid betreeden, zeer dik-„ wils het slagtoffer deezer keuze, en even door de ge-„ volgen derzelve, ongelukkig worden." Dit, aangedrongen door de bedenkinge, dat God Rechtvaardig en de opperste Wetgeever van het Heelal is, bevestigt de verwachting, dat „ 'er voorzeeker eens eene huishouding „ van vergelding, van belooning en straffe zyn zal." Maar „ wat hebben wy dan, in die huishouding, te „ wagten?" vraagt de Schryver, bl. 141. Het onzekere, het duistere, van deeze verwachtinge wordt met algemeen omtrent dat stuk gebruikelyke redenen aangetoond. „ Eene oplossing, op dit stuk, .. blyft dus steeds onze „ wensch, en was reeds de wensch der menschen van „ alle tyden af," bl. 152. Veele Volken, Wetgeevers en Zedemeesters, hebben, in dit en andere onderwerpen, eene hoogere verlichting voorgewend. „ Indien onder-„ tusschen," leezen wy bladz. 153, „ onder alle de ge-„ slachten .... of volken een mogt te vinden zyn geweest, „ aan 't welk de Opperheer der Natuur indedaad zyn „ Godspraaken verleend .... mogt hebben, en 't zelve dus „ tot zynen afgezant en tolk aan de menschen gesteld; „ dan is het waarschynlyk, dat hy dit geslacht ook aan 't „ menschdom zal hebben kenbaar gemaakt, door 't een of „ ander merkteeken. .... En daar alle geslachten der men-„ schen, alle eeuwen door, het zelfde belang hebben, om dit „ geslacht, ... van alle overigen, te kunnen onderschei-„ den; zal dit merkteeken dan ook een blyvend merk-„ teeken moeten zyn. ... Dit merkteeken zal derhalven

„ moeten afgedrukt ſtaan, op ... de geheele aaneenſchake-
„ ling van de lotgevallen deezes volks ... en ... zal dus,
„ met het beſtaan des volks zelve, tot het einde der da-
„ gen, moeten duuren."

Men ziet gemaklyk waar deeze redeneering heen wil. Maar ſteunt dit beſluit niet meer op de beſchouwing van gebeurde zaaken, dan op eene eigenlyke redenkaveling *a priori?* Eene nog gewigtiger vraag: Kan het, op de keper beſchouwd, de proef wel doorſtaan? Is het voortduurend beſtaan van een zo begunſtigd Volk, *tot het einde der dagen*, een noodzaaklyk vereischte, om volgende geſlachten te overtuigen, dat het *voortyds* met Gods byzondere Openbaaringen wierd begenadigd? Gaarne ſtaan wy toe, dat de hedendaagſche toeſtand der Jooden een ſterk bewys levert voor de waarheid, zo van den Moſaiſchen als van den Christelyken Godsdienst; te ſterker, dewyl die toeſtand eene duidelyke vervulling is der voorſpellingen van de oude Propheeten en van CHRISTUS. Die voorſpellingen eenmaal daar zynde, werd ook de vervulling noodig tot bevestiging van derzelver geloofwaardigheid. Maar daarom was de voortduuring des Volks, op zichzelve, en buiten verband met de voorſpellingen, beſchouwd, nog niet volſtrekt noodzaaklyk. Wy verbeelden ons ten minſten, dat, ook zonder dezelve, de echtheid en waarheid der oude Openbaaringen wel met voldoende redenen zouden kunnen bekleed worden.

Dan dit daar gelaaten: de Schryver vindt de opgegeven vereischten in de Jooden, maar in geen ander Volk der waereld, toont in het breede de beſtemming van ABRAHAM en van deszelfs nakomelingen, gelyk ook dat die beſtemming kenbaar was, zo voor de tydgenooten by de eerſte opkomst deezes Volks, als voor laatere geſlachten, zelfs voor hun, welken na den val van den Joodſchen Staat geleefd hebben, en vraagt vervolgens, bladz. 218 env., na de oorzaak van den tegenwoordigen, en, zedert zo veele eeuwen, ongelukkigen toeſtand der Jooden, daar zy toch, zuiver van allen afgodendienst, en ten ſterkſten gehecht zyn aan de waarneeminge der Moſaiſche Wet, op welker onderhouding hun eertyds Gods zegen zo uitdrukkelyk was toegezegd. Dit leidt hem, gelyk men denken kan, tot de beſchouwing van de predikinge en het Meſſiasſchap van JESUS, en tot een tame-

melyk breedvoerig onderzoek, of JESUS te recht en naar waarheid zich verklaarde voor dien grooten Afgezant des Allerhoogften, welken Mofes en andere Propheeten beloofd hadden: bladz. 221—309. In dit alles ontbreekt het niet aan blyken van groote belezenheid; maar misfchien zoude de Schryver ruim zo goed gehandeld hebben, indien hy wat meer de bronnen, waaruit hy fchepte, had aangewezen, en dan zich wat minder toegegeven in het ruimfchoots overneemen. Men vergelyke, tot een ftaaltjen, hetgeen hy zegt, bladz. 156, 157, 158, 212, 213, 214, met de Aantekeningen van MICHAËLIS over JEREMIA XXXI: 36 en 37. Hoezeer men fomtyds in het byeenfchraapen van fchatten, of in het aanmaatigen van ftaatkundige magt, zich moge behelpen met den regel: *Unde habeas quærit nemo*, &c.: in letterkundigen arbeid kan men denzelven niet wel laaten gelden.

Vervolgens komen van bladz. 309 tot 442 eene reeks van aanmerkingen voor, over de ophelderingen, welke de Ifraëlietifche en Christelyke Godfpraaken ons geeven omtrent veele onderwerpen, aangaande welke de enkele Reden ons of geheel in het duister liet, of flechts een flaauw èn onzeker licht, ten hoogften de fchemeringen van eenen aanbreekenden dageraad, verleende. De Schryver toont in dit alles zich getrouwlyk toegedaan aan de Leerftellingen der Hervormde Kerke, welke hy met eene wysgeerige befchouwinge van zaaken tracht overeen te brengen en te verbinden. Hoe wel of kwalyk hy hierin flaage willen wy niet beflisfen, de gevoelens der Leezeren zullen daaromtrent verfchillende zyn. Maar in het algemeen moeten wy den Schryver het recht doen van te erkennen, dat hy zyne gedachten duidelyk èn op eenen gevalligen trant voordraagt. Ook in de Afdeelingen, waarvan wy hier meer bepaaldlyk fpreeken, zullen Leezers van zeer verfchillenden fmaak veel vinden, dat hunne goedkeuring zal wechdraagen, fchoon menfchen, die eenigzins gewoon zyn te denken, en eenige belezenheid bezitten, 'er juist niet veel nieuws zullen aantreffen. Dan ook den zodanigen kan het nuttig zyn, dat de oude denkbeelden eens verleevendigd worden.

Na nog eenige welgegronde aanmerkingen, om te toonen, dat het voorkomen van eenige Verborgenheden (welk woord echter wel wat nader verklaard had mogen worden) in de Godfpraaken, of ook het verfchil van leezinge,

ge, dat men op sommige plaatzen ontmoet, geene weezenlyke zwaarigheid tegen dezelve maakt; gelyk ook over den voorrang der Godlyke Openbaaringe boven alle menschlyke kennis, volgt, op bladz. 452, het gewichtige voorstel, dat *de waare wysgeerte niet enkel beschouwelyk, maar vooral werkdaadig is.* En dit dient den Schryver tot eenen overgang, om den Wysgeer te beschouwen in zyn gedrag, zo in het algemeen, als in de byzondere betrekkingen des leevens.

Vooraf doet hy zich, evenwel, bladz. 453, deeze vraag: „ Maar hoe zullen wy hem nu ... schilderen? Zoo als „ men hem, onder de menschen, daadlyk ontmoet? „ Dan hoe veele, en hoe verscheidenerlei gewyzigde mo„ dellen zullen wy ons dan voorstellen moeten? En voor„ al, hoe zullen wy hem dan ooit, in zyne volmaakt„ heid, leeren kennen, daar hy deze tog nimmer, onder „ de menschen, bereikt? Of hoe zullen wy alle die fy„ ne, byna onmerkbaare overgangen en nuancen kunnen „ treffen, waar hy begint, waar hy ophoudt wys te „ zyn? .... Schilderen wy dan liever den wysgeer, niet „ zoo als hy onder de menschen werklyk mag te vinden „ zyn ....; maar zoo als hy weezen moest. En zulks „ geenzins, in de ydele hoop, dat men ooit een daadlyk „ bestaand modél onzes afbeeldsels zal aantreffen; maar „ alleen op dat wy ons het denkbeeldig toonbeeld der „ volmaaktheid ... mogen voorstellen; op dat wy dan „ tragten mogen ... tot de gelykvormigheid met het zel„ ve te naderen; of ten minsten, by vergelyking met het „ zelve, zien, hoe ver, en in welke opzigten, een ieder „ onzer nog van die gelykvormigheid verwyderd zy."

Op deezen voet dan worden, vooreerst, de *algemeene gronden* voorgedragen, welke de Wysgeer, in zyn gedrag, zich voorstelt: vervolgens, hoe hy zich gedraagt, *omtrent het Opperweezen, omtrent zichzelven*, en *omtrent anderen*, bl. 454—550: en eindelyk, van bladz. 550 tot aan het einde des Werks, hoe zyn gedrag zal zyn, *in de byzondere betrekkingen en beroepen, waarin hy zich geplaatst vindt.* En hier spreekt de Schryver van den Vorst, den Staatsdienaar, den Overheidspersoon, den Burger of Onderdaan; den Veldoversten, den ondergeschikten Bevelhebber, den gemeenen Krygsman, van de beroepen van kostwinning, van den Leeraar, den Vriend, den Echtgenoot, den Huisvader; van den Ouderdom,

van

van de Jeugd: terwyl eindelyk het tooneel met de beschouwinge der wysgeerige Vrouw wordt gesloten.

In dit alles is zeer veel goeds, en wy zullen 'er zo aanstonds nog een staaltjen of twee van bybrengen. Maar eenigzins verwonderde het ons, dat wy aan het gedrag van den Wysgeerigen Krygsman ruim dertig, en aan dat van den Veldoversten alleen ruim vierentwintig bladzyden besteed zagen. Dat de Heer PERPONCHER eenigzins uitweidde over de plichten van Vorsten en Overheidspersoonen, kwam ons niet vreemd voor: hy zelve is voor leezen geweest in posten van regeeringe, en iemand van zyne geestgesteldheid en werkzaamen aart kan niet nagelaten hebben met ernst te denken op hetgeen tot het wel waarneemen derzelve gevorderd wordt. Maar wy weeten niet, dat hy ooit in den kryg gediend heeft, en, evenwel, spreekt hy niet kortlyk van de algemeene plichten van eenen Veldoversten, maar daalt af tot eene menigte van byzonderheden. Wy willen geene toepassing maaken, maar moeten, evenwel, bekennen, dat ons, onder het leezen, te binnen schoot hetgeen CICERO, *de Oratore*, *Lib. II.*, *Cap.* 18, verhaalt, raakende de ontmoeting van den beroemden HANNIBAL met den Peripatetischen Wysgeer PHORMIO.

Doch wy willen liever iets aangenaamer bybrengen. Omtrent *de beroepen van kostwinning* vinden wy zeer veele fraaie bedenkingen en allernuttigste lessen. In drie vakken worden die beroepen hier verdeeld, bevattende den Landbouw, als „ 't eerst aller beroepen, de bron „ van 's menschen bestaan en rykdom, den voeder van „ zyn geslacht, . . . de oorspronklyke roeping van den „ mensch, zyne natuurlyke bezigheid, zyn eigenlyk leeven," bladz. 617: —— „ de handwerken, en, in 't „ algemeen, alle kunstbewerking, met wier behulp, de „ voordbrengselen der Natuur worden bearbeid en tot „ ons gebruik bekwaam gemaakt, of de kragten der Na„ tuur, tot ons nut aangewend, of ons gebrek aan ver„ mogen aangevuld," bl. 628: —— den koophandel, den „ huisverzorger der maatschappy, die alle de noodwen„ digheden, tot behoeftevervulling, genoegen, of ge„ not, vereischt, . . . ontbiedt, verzamelt, opslaat en „ bewaart, omze daaglyksch uit te deelen," bl. 634. Uit het tweede vak zullen wy het volgende, met eenige verkortinge, overneemen: „ Vindt hy [t. w. „ de Wysgeer] zig . . . tot den staat van gemeen-

„ ar-

„ arbeidsman (*) gebragt, ook deezen veragt hy niet.
„ Hy weet, dat, in de famenleeving, alles nodig is;
„ het geringe, zoo wel als 't gene grooter schynt; .....
„ dat 'er, in allen gevalle, voor alles, handen moeten
„ zyn; dat niets zoo gering is, daar niet volstrekt ie-
„ mand toe moet gevonden worden; en waaróm zou hy
„ weigeren ... het geringe, zoo wel als een ander, te
„ verrigten? Hy weet eindelyk, dat men, zelfs in 't
„ geringste, nyverheid, en vlyt, en vernuft, en trouw
„ kan uitoeffenen; en dus beyvert hy zig ... om in
„ zynen kring .... met den meesten vlyt, en naarstig-
„ heid, en overleg, en trouw, ten meesten nutte, mede
„ werkzaam te zyn. „ Al bragt de Voorzienigheid my
„ „ in 't geval, van, met het maaken van zwavelstok-
„ „ ken, mynen kost te moeten winnen," zei myn
„ vriend LA COUDRAYE (†) wel eens, „ ik zou ten
„ „ minsten de beste zwavelstokken willen maaken, die
„ „ mooglyk zyn." Dus moest een ieder denken en
„ doen, (gelyk hy deedt) en alles zou wel gaan, in de
„ maatschappy," bladz. 632.

Nog één staaltjen uit hetgeen de Schryver zegt, raakende de plichten en het gedrag van den Wysgeerigen Huisvader in de bestuuringe en opvoedinge zyner kinderen. Na eenige andere aanmerkingen leezen wy, bladz. 654: „ Hy agt, dat de kinderen, veel meer
„ tot hun welzyn, dan tot zyn genoegen, in zyne han-
„ den werden toevertrouwd; en dus wil hy de zorg,
„ voor hunne volmaaking en geluk, niet aan zyn genoe-
„ gen opofferen ... Kinderen zyn toch geene enkele
„ speelpoppen; daartoe zyn zy van te verheevenen aart,
„ en te verheevene bestemming, en hy is, voor 't on-
„ waar-

(*) Dat men ook onder deezen wel eens rechtschapen Wysgeeren aantreft, zal niemand twyffelen, die slechts om EPICTETUS en FRANKLIN denkt. *Rec.*

(†) Of hier, of in de Aantekeninge op bladz. 513, moet eene drukfeil zyn. Ten minsten dezelfde persoon schynt daar LA CONDRAYE genoemd te worden. Op de laatstgemelde plaats noemt de Schryver hem *Ridder*, maar zegt verder niet wie hy zy of geweest zy. Denkelyk was hy een Fransch Emigrant. Hy komt in het weinige, dat wy hier van hem leezen, voor als een man van edelen aart. PERPONCHER spreekt van hem met vuur, en met eene leevendigheid, welke toonen, dat hy gevoelde hetgeen hy schreef. *Rec.*

„ waardeerbaar pand hunnes welzyns, verantwoordlyk.
„ —— De eerste beginselen van 't onderwys zoekt hy
„ hun wel gemaklyk en aangenaam te maaken, maar hy
„ vergeet ook niet, dat zy zig langsaamerhand gewen-
„ nen moeten, uit plicht, te werken, en, uit dit inzigt,
„ veel te doen, dat hun anders verveelen zou. Het en-
„ kel aangenaame moet dus, *niet op den duur*, uitslui-
„ tenderwyze worden gezogt. Dus doende zou men zyne
„ kinderen ongeschikt maaken, voor 't geen zy, in deeze
„ gesteldheid van zaaken, worden moeten. Indien wy
„ allen niets wilden doen, dan 't geen ons aangenaam is,
„ zou de geheele waereld wel ras in verwarring zyn;
„ daar integendeel alle wanorde verdwynen zou, indien
„ wy allen, altoos en in alles, uit plicht en volgens
„ plicht, wilden werken." —— Daar het zozeer in den hedendaagschen smaak valt, de kinderen al speelende te onderwyzen en op te voeden; daar sommigen dit *speelende* veel te ver uitgestrekt, en in die uitgestrektheid verdedigd en aangeprezen hebben, oordeelden wy niet ondienstig, deeze gewichtige en alzins gegronde aanmerking over te schryven.

En hiermede neemen wy afscheid van een Werk, hetgeen wy, over het geheel, met vermaak hebben gelezen, schoon wy 'er verscheiden gebreken in aantroffen, en hetgeen, uit hoofde zyner zedelyke strekkinge, door menschen van allerlei stand met vrucht kan gebruikt worden.

Rapport van JACOB SPOORS, *als Fiscaal van den Hoogen Zee-Krygsraad, omtrent het gedrag van den Capitein* ENGELBERTUS LUCAS, *en verdere Commandanten der Schepen, behoord hebbende tot het Esquader, in den Jaare* 1796, *naar de Oost-Indiën gedestineerd; benevens de Resolutie en Sententie ten deeze door den Hoogen Zee-Krygsraad genomen en geslaagen. In den Haag, ter 's Lands Drukkery*, 1798. *In gr.* 8vo. 151 *bl.*

Met alle reden verlangde de Natie een volledig Verslag van den Zeetocht, en het deerlyk lot, een gedeelte onzer Zeemagt aan de *Kaap de Goede Hoop*, onder het opperbevel van den Capitein LUCAS, overgekomen. Dit verlangen zal dezelve voldaan vinden in het wel gesteld

fteld en uitgewerkt Rapport van den Fiscaal JACOB SPOORS, die zeker geene verfchooning behoeft te verzoeken, „ wanneer hy door den verbaazenden omflag der „ zaake, en inzonderheid door nieuwlingfchap in het geen „ den Zeedienst betreft, zich minder naauwkeurig uitdrukt, dan iemand, in dat vak volleerd, zou mogen „ vorderen."

In de *eerfte plaats* doet hy verflag van de gebeurtenisfen, zo als die by de bekomene Informatien worden opgegeeven, voor zo verre dezelve in het opgelegd Onderzoek in aanmerking kumen komen. —— In de *tweede plaats* onderzoekt hy, of het gehouden gedrag van den Capitein E. LUCAS overeenkomftig is geweest met de geheime Inftructie, door de voormaalige Staaten Generaal aan hem voorgefchreeven. —— En eindelyk fpeurt hy naa, of LUCAS eenig ander verzuim heeft begaan, omtrent iets waar van in de Inftructie geene bepaaling gemaakt was, en waardoor het ongeluk aan het Esquader onder zyn Commando veroorzaakt of verhaast is.

Wy hebben in dit Stuk veele onzer reeds gemaakte bedenkingen over dit geval bewaarheid, dan even zeer de gunftige gedagten, wegens LUCAS van tyd tot tyd ingeboezemd, ongegrond bevonden; daar het alzins blykt, dat hy geenzins de Man was, wien men eene Tocht van dien aart moest toevertrouwd hebben. Zyne agterhoudenheid, bruskheid, eigenzinnigheid, worden hier met veele ftaaltjes aan den dag gelegd; zy zouden vermaaken, indien de zaak niet zo ernftig en voor den dienst des Lands zo hoogst nadeelig geweest ware. Wel bekroop ons de lust om 'er eenige op te zamelen, en ze onzen Leezeren te bieden, ter kenfchetze van eenen Man, die den Lande op zo veel fchats en zo veel ongelegenheids te ftaan komt. Zo vloeken, fchelden, en laage behandelingen, een Held vormden, was LUCAS een Held van de eerfte grootte geweest. Men oordeele uit dit eene ftaaltje by den deerlyken afloop des rampzaligen Tochts. „ Volgens BENE- „ DICTUS, zou LUCAS, by het binnen komen der vreem- „ de Schepen, toen hy nog in de hoop was dat het „ *Franfchen* konden zyn, gezegd hebben: *Het zal zo een* „ *vaart niet loopen*, DE RUITER *heeft 'er wel doorgeflaa-* „ *gen, en waarom zouden wy het niet doen?* —— Doch, „ volgens CLARIS, was het geheel anders gefteld, toen „ LUCAS wist dat het *Engelfche* Schepen waren. —— „ *Alle* de Commandeerende Officieren waren het eens, dat

„ LU-

„ LUCAS kon onderneemen wat hy wilde: dan alles wat
„ wy zeiden hielp niets; want hy hadt ten eenemaal
„ zyne presentie van geest verlooren. —— VALKEN-
„ BURG verzekert, dat LUCAS van geene voorstellen wil-
„ de hooren, om door den Vyand heen te slaan, of
„ beantwoordde die met onredelyke expressien. Zelfs
„ zou LUCAS op diergelyk voorstel, door POOL en an-
„ deren gedaan, geantwoord hebben: *De jonge lui*
„ *willen Goddome een been uitsteeken by de Natie!*"

„ Men kan," dus drukt zich de Fiscaal SPOORS uit,
„ niet veronderstellen dat LUCAS voorbedagtlyk zyn Es-
„ quader in 's Vyands handen heeft willen brengen. In
„ het onderzoek deezer zaak is geen de minste schyn voor-
„ gekomen van eenig verraadlyk inzigt. —— Aan persoo-
„ neelen moed schynt het hem mede niet gemangeld te
„ hebben; maar men is genoodzaakt te erkennen, wanneer
„ men de houding geduurende deeze Expeditie in aan-
„ merking neemt, dat hy met de verraadelykste inzigten,
„ of met de vernederendste lafhartigheid, geen meer
„ kwaad hadt kunnen doen."

Met regt besluit de Burger SPOORS zyn Verslag in dee-
zer voege: „ Ziet daar, geagte Medeburgers, aan uwen
„ last naar myn vermogen voldaan! Zoo gy uit de in-
„ formatien, ten uwen overstaan en met uw volyverig be-
„ hulp ingewonnen, niet reeds mogt zyn overtuigd ge-
„ weest, dat de Capitein LUCAS, in onderscheidene opzig-
„ ten, aan groove pligtsverzuimen schuldig staat, twyfel
„ ik niet, of een aaneengeschakeld Tafereel van zyn ge-
„ drag, geduurende de Oost-Indische Expeditie gehou-
„ den, zal u daar van ten vollen overtuigen.

„ De verdere Taak, welke u en my was opgelegd,
„ moet door zynen Dood gestaakt worden. Ik ben daar
„ door ontheven van straf te vorderen voor het geschon-
„ den Volksregt, en gy van de wyze te bepaalen waar
„ op zulks zou moeten geschieden.

„ Zo gy egter, gelyk ik vastîtelle, met my overtuigd
„ zyt, dat 's Mans eerlykheid en goede trouw onkreuk-
„ baar is gebleeven, en dat de ramp, aan het Esquader,
„ waar over hy bevel voerde, bejegend, veroorzaakt is
„ door gebrek aan beleid en krygskunde, te schadelyker
„ geworden door kwalyk geplaatste hooggevoeligheid van
„ zich zelven, zou u mogelyk, zo wel als my, op het
„ vellen van het wraakzwaard een traan van medelyden
„ ont-

„ ontrold zyn, welke 't gevoel van 't Volks-regt niet hadt „ kunnen weerhouden.

„ Indien het onheil, aan LUCAS wedervaaren, ten spie- „ gel strekke voor andere Officieren, na eenig bevel „ te Water of te Lande staande, zonder daar voor be- „ rekend te zyn, zal de Natie uit dien rampspoed vroeg „ of laat aanmerklyk voordeel trekken!"

Wy wenschen dit met den Burger SPOORS; doch kunnen niet nalaaten, 'er by aan te merken, dat deeze Les zeer *duur* is. Twee Schepen van 64; één van 50; twee van 40; twee van 20; één van 18 Stukken, en een *Oost-Indisch* Compagnieschip, met zestien Stukken, ongeschonden in de handen van den Vyand!

De zonderlingheid des gevals noopt ons, uit de Resolutien van den Hoogen Zeekrygsraad, agter dit Verslag gevoegd, het volgende, den toedragt der zaake kortlyk schetzende, hier plaats te geeven. —— Men hieldt het in den Zeekrygsraad daar voor, „ dat Capitein LUCAS reeds „ vóór zyn vertrek uit *Texel*, op den 23 Feb. 1796, „ het voor volkomen zeker hadt gehouden, dat de *Kaap* „ *de Goede Hoop* in handen der *Engelschen* was, en daar „ uit hadt behooren te besluiten, dat het VIII en IX „ Artykel van zyne geheime Instructie te eenemaale „ moest komen te vervallen; te meer, daar hem bekend „ konde zyn, dat de voormaalige Staaten Generaal der „ *Vereenigde Nederlanden* die Instructie in een tydstip „ hadden gearresteerd, dat de overgang van de *Kaap* „ aan de *Engelschen* hier te Lande niet bekend was.

„ Dat hy uit de tydingen, geduurende de Expeditie, „ zo op *Groot Canarien*, *Porto Praya*, als anderzins, „ omtrent de sterkte der Vyanden aldaar, bekomen, ge- „ maklyk hadt kunnen berekenen, dat de aan hem toe- „ betrouwde magt, en de wyze, waar op het Esquader, „ waar over hy het bevel voerde, was toegerust, niet ge- „ schikt of genoegzaam was om de *Kaap* te herneemen, „ en mitsdien moeten gebruik maaken van het X, XI en „ XII Artykel der gemelde Instructie, uit kragt van „ welke hy gehouden was, wanneer hy zich buiten staat „ bevondt, om met de hoop van succes iets tegen de *Kaap* „ te onderneemen, na *Isle de France* te verzeilen.

„ Dat, wanneer hy, door gebrek aan Water, Victualie, „ of anderzins, zich daar toe buiten staat gesteld zag, „ de voornoemde Capitein LUCAS was verpligt geweest, „ toen

„ toen hy zich op de hoogte der *Brasilische* Kust bevondt, *St. Salvador*, of *Rio Janairo*, aan te doen, „ om zich van het benoodigde, het welk daar op eene „ spoedige en gemaklyke wyze te bekomen is, te voorzien, en als dan zyne reize door te zetten.

„ Dat zelfs die voorzorge te noodzaaklyker was geweest, wanneer hy zyn geliefkoosd plan, om de *Saldanha-Baai* in te loopen, wilde ten uitvoer brengen; „ wyl zommige Schepen, by derzelver vertrek uit „ *Texel*, niet genoegzaam van Victualie en andere noodwendigheden schynen voorzien te zyn geweest.

„ Dat gemelde Capitein LUCAS de Kust van *Brasil* „ niet hadt behooren te verlaaten, dan naa Krygsraad „ belegd, en daarin volledige ouverture van zyne Instructie, de *Kaap* betreffende, gegeeven te hebben; ten „ einde in denzelven met genoegzaame kennis van zaaken te beslissen, wat in de hachlyke omstandigheden, „ waar in zich het Esquader bevondt, te doen stondt.

„ Dat, in allen gevalle, welke reden LUCAS dan ook „ voor dit verzuim moge gehad hebben, dezelve nimmer „ de *Kaap*, in dien toestand van zaaken, tot een Rendezvous hadt moeten bepaalen, veel minder *Saldanha-Baai* verkiezen om veilig te zyn; immers niet, zo hy „ voor gebrek aan Water te vreezen hadt: vermids hy „ daar door buiten staat wierd gesteld, die Baai, op aannadering van eenig gevaar, daadlyk weder te verlaaten.

„ Dat egter, toen de Capitein LUCAS zich eens in die „ Baai bevondt, dezelve een welbezeild Fregat of ander „ welbezeild Vaartuig by het zogenaamde *Dassen-Eiland* „ hadt behooren te doen kruissen, om in tyds van de beweeging des Vyands verwittigd te worden; of, zo hy „ zulks, uit hoofde van de kwaade Mousson, niet raadzaam oordeelde, zich van die middelen van verdediging „ bedienen, welke hem de situatie van de Baai en de „ kunst aan de hand konden geeven; tevens de Schepen „ van het Esquader in zodanige positie liggende, en zeilvaardig houdende, dat hy, in gevalle van overmagt „ of overrompeling, des noods altyd in staat was gebleeven, om in eene behoorlyke orde, by tyds, te kunnen „ retireeren.

„ Dat gemelde Capitein LUCAS, op het gedaane sein „ van de Chaloup *de Havik*, van vreemde Schepen te „ zien, terwyl tezelfder tyd een aanval van de Landzyde door den Vyand op één zyner Fregatten werd ge-

„ daan, was gehouden geweest, daadlyk het teken van „ kappen, of laaten flippen, te geeven, ten einde met de „ Schepen, die hem volgen konden, in Zee te ftee- „ ken.

„ Dat eindelyk de Capitein LUCAS, wanneer hem de „ Eer der Natie, en het mogelyk behoud der Schepen „ van het Esquader, waard en dierbaar was geweest, „ eene uiterfte pooging hadt moeten in het werk ftellen, „ en met of by het ten Anker komen der Vyandlyke „ Vloot, of wel kort daar na, na gedaan fein, met „ kragt van zeil, en een welbeftierd vuur, langs de eene „ of andere zyde door de vyandlyke Linie tragten door „ te breeken, en alzo, wanneer ook dit mislukt mogt „ zyn, tot eer der *Bataaffche* Vlag, liever ftrydende „ overwonnen te worden, dan zich zonder flag of ftoot „ aan den Vyand over te geeven."

Naa dit Befluit, volgt de Sententie over de andere Scheepsbevelhebbers, JAN RYNBENDE, JACOB CLARIS, Capiteins ter Zee, JAN VALKENBURG, JACOB ZOETEMAN, GUSTAAF ADOLF DE FALCK, CHRISTIAAN DE CERFF, Capitein-Luitenants, PIETER BESEMER en HERMANUS BARBIER, Luitenants; welke, naa ophaaling hunner Gedraagingen als Commandanten der Schepen van dat laf hartig overgegeeven Esquader, hier op neder komt: „ Dat zy, geduurende de geheele Expeditie, (voor zo verre dat zelve hier in aanmerking kan „ komen,) in hun gehouden gedrag, geconfidereerd de „ particuliere omftandigheden, waar in zy zich, uit hoofde van de willekeurige bepaalingen van den Commandant „ ENGELBERTUS LUCAS, hebben bevonden, in geenen „ deele, hebben gepecceerd, tegen de Regelen van den „ Dienst: dat de Advocaat-Fiscaal zich geheel onbevoegd „ oordeelde, hun te dier zaake, fpeciaal mede uit hoofde „ van derzelver toeftemming in de Capitulatie op den „ 16 Aug. 1796 begonnen, en den daar aan volgenden dag „ in de *Saldanha-Baai* met den Engelfchen Vice-Admiraal ELPHINSTONE voltrokken, te accufeeren, zich in „ tegendeel verpligt agtte, ter volkomene Juftificatie deezer Perfoonen te procedeeren." —— Zo dat de Hooge Zeekrygsraad, doende Regt in naam en van wegen het Volk van *Nederland*, verklaarde, „ dat zy zich, geduurende deeze Expeditie, en byzonder in 't aangaan der „ voorfz. Capitulatie, geconfidereerd de noodlottige omftandigheden, waar in dezelve op dat tydftip zyn gebragt ge-

„ weest,

„ weest, hebben gedraagen overeenkomstig de Regelen „ van den Dienst. —— Weshalven zy geabsolveerd worden „ van alle bedenkingen, welke dien ter contrarie zouden „ hebben kunnen of mogen worden gemoveerd; met be- „ paaling, dat aan hun, voor Rekening van den Lande, „ zullen worden gerestitueerd en goedgedaan de uitschot- „ ten door hun by gelegenheid van derzelver Requisitie „ voor den Hoogen Zeekrygsraad gehad en geleden, „ conform de getauxeerde Declaratien daar van by den „ Hoogen Zeekrygsraad ingekomen."

Korte Inleiding voor den Oorlog ter Zee, door den Ridder VAN KINSBERGEN, *uitgegeeven door* C. A. MACKAY, *Oud-Zee-Officier. Te Zutphen, by* H. C. Thieme, 1798. *In gr. 8vo.* 108 *bl.*

De Admiraal VAN KINSBERGEN, thans, naar luid des Voorberigts van den Ouden Zee-Officier MACKAY, in Dienst van *Deenemarken* getreeden, heeft zich, reeds voorlange, in ons Vaderland, bekend gemaakt, niet alleen als een bekwaam en dapper Zeebevelhebber, maar ook als Schryver over zaaken den Zeedienst betreffende. Zyn *Zeemans Handboek* in drie Deelen, —— zyn *Zeetacticq* in twee Deelen, —— zyn *Algemeene Scheepsdienst*, —— zyne *Beschryving van den Archipel*, —— zyn *Practicaale Zeemans Leidraad*, —— zyne *Strategie ter Zee*, of de kunst die alle verrigtingen van den Oorlog leert gebieden en bestuuren (*), leveren hier van de door-stee-

(*) Een Tabel van de *Strategie* is hier agter gevoegd, onder den naam van *Onderzoekingen te doen op de Strategie ter Zee, opgegeeven aan de Heeren Officieren, door den Admiraal* VAN KINSBERGEN. Waar men aan 't hoofd deeze opheldering vindt, met de beschryving van het veel behelzende onder dit woord begreepen. „ Het woord *Strategie* komt af van het *Griekscht* „ woord *Strategos*, 't welk te zeggen is Hoofdgebieder van de „ Krygsmagt. De *Strategie* is het verhevenste en uitgebreid- „ ste gedeelte van den Oorlog; dewyl zy veronderstelt en in „ zich bevat alle andere deelen, als de bereekening van de ty- „ den, van de afstanden, de beweegingen en zamenvoegingen „ der omstandigheden van het oogmerk, met de middelen daartoe „ betrekkelyk; het vooruitzien zo wel der weezenlyke zwarighe- „ den als der toevallige, die op niets kunnen uitloopen; de ken- „ nis

steekendste bewyzen op. Men vindt den hoofdinhoud deezer hem als Schryver eer aandoende Werken in dit Boekdeeltje aangeweezen; gepaard met eenige andere ten dienste van den Oorlog ter Zee hier te Lande uitgegeeven.

Wat het Werkje zelve betreft, deswegen berigt ons de Heer MACKAY, in een kort Voorberigt. „ Deeze Inleiding „ door den Admiraal VAN KINSBERGEN geschikt zynde „ geweest voor een Generaal Militair Systhema ter Zee, „ en zulks aan eenige Officieren ter afschryvinge gegee- „ ven, werd dit ook my door zyne Excellentie vergund, „ en heb van de bekomene vryheid gebruik gemaakt om „ 't zelve mede te deelen, als eene geschikte Ampliatie „ by de voorige Werken van zyne Excellentie, te meer „ daar het een onderwerp is, waar over, voor zo verre „ my bewust is, nog nooit, of by geene Natie, iets af- „ zonderlyks te voorschyn gekomen is."

VAN KINSBERGEN zegt, by den aanvange, den aart zyns Geschryfs aanduidende, 'er dit van: „ De Oor- „ log het voorwerp der wetenschap van een Militair „ zynde, is myn oogmerk, in deeze kleine Verhandeling, „ eenige klaare en duidelyke denkbeelden van denzelven, „ en wel meest met betrekking tot ons eigen Vaderland, „ aan jonge Heeren Officieren te geeven, om daar door „ voor te komen, dat zy zich geene verkeerde denkbeel- „ den van een Metier formeeren, daar de geheele welvaard „ van hun Vaderland is afhangende; het Vaderland zon- „ der Commercie is een onbestaanbaar Lichaam, en de „ Commercie zonder Marine, een Lichaam zonder kragt, „ dat by de minste aanraaking omverre valt."

De Schryver, in den Zeedienst grys geworden, volvoert deeze taak op eene wyze, die hem eere aandoet; ook heeft hy, door eenige aan den voet des blads gestelde aanmerkingen, zyne gedagten breeder ontvouwd. Het beloop van dit kort doch veel behelzend Stukje komt hier op neder, dat 'er beknopt in ontvouwd wordt, (* 't welk in het tweede Deel van zyn Zee-

„ nis van de Zeeën en Kusten, het Coup d'Oeil, de beoor- „ deeling zo wel over de vyandlyke Positie als Manœuvrés, „ en valsche beweegingen, die hy in 't werk stelt; de lee- „ vendigheid, de stoutheid, de uitvinding, en alle deeze zo „ menigvuldige weetenschappen en hoedanigheden zyn den Ad- „ miraal noodzaaklyk."

Zee-tacticq breeder is te vinden,) de kennis van het menschlyk hart, als een zeer noodzaaklyk vereischte in een Zee-Officier. —— Voorts vindt men 'er op eenen geregelden voet aangeweezen, wat eigenlyk tot het vormen van een Zee-Officier noodig is, en wel voornaamlyk de Gronden, die tot dit werk van vry groote uitgestrektheid moeten gelegd worden. — Byzonder, waar in de daad en de kunst van den Oorlog bestaat, met de veelvuldige vereischten hier toe noodig in een jong Officier, om ten eenigen tyde met roem en ten nutte van den Vaderlande te dienen. — Het vormen van eene Zee-constitutie in een Handeldryvend Land, als het onze, onontbeerelyk. —— Voorts eenige Principes voor meer ervaarene Officieren van hooger Rang, die en Chef moeten commandeeren.

Een Aanhangzel is aan het eigenlyk Werkje toegevoegd; kort, maar zeer zaaklyk, over de volgende zes Punten loopende — *Over de Militaire Constitutie — Over het Zedelyk Onderwys der Militairen — Over de Defensie van de Republiek — Ontwerp van eene jaarlyksche Equipeering — Omtrent het manœuvreeren met Vlooten of Esquaders — Over de Schepen van Linie.*

Wy durven dit Werkje onzen jongen Zee-Officieren ten hoogsten, als een dierbaar Leerboek, aanpryzen. — Die thans in den Lande invloed op, en zeggen hebben over het Zeeweezen, zullen ook met veel vrugts dit kleine Werkje kunnen raadpleegen. —— En is de leezing aan te raaden aan allen, en hoe groot is der zodanigen aantal! die over Oorlogschepen, Vlooten, Zeegevegten, enz. zich vermeeten te oordeelen, zonder de eerste gronden van kennis, daar toe behoorende, te bezitten.

Hadt LUCAS de Lessen, hier door KINSBERGEN gegeeven, gekend en opgevolgd, het Vaderland zou die schande en schade niet geleden hebben, welke het Rapport, des uitgebragt (*), ons tot ons grievend leedweezen zo even herinnerde. Op hem, op zyn geval, zyn de woorden toepasselyk, bl. 11 van dit Stukje te leezen: „ Welk „ een ellendige Situatie voor een Chef, zo hy zich in „ omstandigheden geplaatst vindt, waar toe hem de noo„ dige kunde en ondervinding ontbreeken, om zyn Va„ derland, overeenkomstig de post, die hy bekleedt, „ naar

(*) Zie hier voor, bl. 309.

„ naar vereisch te dienen!" —— en, mogen wy 'er byvoegen, hoe ongelukkig is het Land, waar men Posten van zulk een aanbelang toevertrouwt aan daar voor onberekende Perſoonen!

Reis langs den Rhyn; behelzende eene beknopte Beſchryving der Ryken en Staaten, welke den Rhynſtroom omringen, en op de by dit Werk gevoegde Landkaart zigtbaar zyn. Met Plaaten en Kaarten. Vierde Deel. Opper-Italien, Zwitzerland, het Westlyk half gedeelte des Duitſchen Ryks, en het Oostlyk gedeelte der Franſche Republiek. Te Haarlem, by F. Bohn, 1797. *In gr.* 8vo. 300 *bl.*

Zeer verſchillend in oorſprong zyn de Deelen deezer *Reize langs den Rhyn*, waar van wy heden het vierde Deel aankondigen. De twee eerſte Deelen begreepen het verſlag eener daadlyk gedaane Reize (*); het derde Deel, uit de pen van wylen den Burger ESSER gevloeid, behelsde desgelyks het verhaal van 't geen door hem aan den oever des Rhynſtrooms gezien en opgemerkt was (†); het vierde, thans voor ons liggende, heeft eenen anderen oorſprong. De Reiziger, die hier de pen voert, was gedagtig aan de Regels van VONDEL, welke, met weinig veranderings op dit onderwerp toegepast, ons leeren:

De Rhynſtroom is wel ſchoon en waardig om te aanſchouwen,
Maar 't reizen heeft wat in, de kosten vallen zwaar,
Men mag den breeden vloed niet al te veel betrouwen,
De bergen reizen ſteil, de bosſchen zien te naar,
De ſtroomen gaapen wyd, om over heen te ſtappen,
De mylen rekken ſtaag, de landen ſtrekken veer,
De Ryken, tegen een gedeeld door vyandſchappen,
Die ſtaan in 't harrenas en trekken het geweer.

Hy vermydde alle deeze mogelyke en dikwyls daadlyke ontmoetingen der Reizigeren, door ſtil op zyn kamer te blyven, en, wat anderen in opgemelde ſtreeken gezien en waargenomen hadden, op te tekenen.

By

(*) Zie onze *Alg. Vad. Lett.* voor 1794, bl. 423, en 1795, bl. 163.
(†) —— —— —— —— voor 1798, bl. 128.

By de uitgave des laatstvoorgaanden Deels, hebben wy melding gemaakt van eene uitgebreide Kaart des *Rhynstrooms* en omliggende Landen; deeze ſtrekt ten grondſlag van de Reize voorhanden; wy leezen in de Inleiding dit verſlag des Opſtellers: „ Daar wy nu, in de „ hier voorafgaande Reizen, ſlegts een gering gedeelte „ van deezen waereldberoemden Rhynſtroom, omſtandig „ beſchreeven, den leergierigen Leezer aanboden, en hem, „ als 't ware, ſlegts eene kleine flikkering van deszelfs „ luister in de oogen hebben doen ſchitteren, dachten „ wy aan onze leezende en onderzoeklievende Landge- „ nooten geenen ondienst te zullen doen, met deeze „ voorgaande gedeeltlyke beſchouwing, in dit Aanhang- „ zel, meer uit te breiden; en hen niet alleen den geheé- „ len *Rhynſtroom*, van deszelfs geringen aanvang af, tot „ deszelfs uitloop toe, beknoptlyk voor oogen te ſtellen; „ maar ook die Ryken en Staaten, welken denzelven van „ rondsomme omringen, en als getrouwe medgezellen in „ deszelfs lot, zo wel in voor- als tegenſpoed, deelen, „ mede, zo omſtandig als ons beſtek ſlegts eenigzins toe- „ laat, te beſchryven. — Immers, wanneer men eenig „ kostbaar en zeldzaam juweel ten naauwkeurigſten tragt „ te doen kennen, behoort men ook de kas of ring, „ waar in hetzelve gevat is, zo veel mogelyk te om- „ ſchryven, en aan den weetgierigen kenbaar te maaken.

„ Wy zullen, ten dien einde, het beſtek der hier by „ gevoegde uitvoerige Landkaart volgen, en al het wee- „ tenswaardige, dat, met betrekking tot de Landen, bin- „ nen derzelver uitgeſtrektheid beperkt, voorkomt, als „ ook de meest aanmerkelyke Steden, Plaatzen en Rivie- „ ren, zo verre een bekwaam Boekdeel toelaat, ſtukswyze „ doen kennen, met voorbygang van, en ſlegts eenvouwdig „ aanſtippende die plaatzen, welke in de, in twee Deelen, „ bevoorens uitgegeevene *Reis langs den Rhyn*, en de „ hier voor geplaatſte *Reis door de Opperpalts*, *het Hes- „ ſiſche*, *Maintſche en bygelegen Rhynlanden*, bereids zo „ omſtandig, als het beſtek en de aart der zaak duldde, „ beſchreeven zyn, of wier gering aanbelang geene om- „ ſtandigere aanwyzing vordert."

Het bevreemdt ons in geenen deele, dat de Reiziger, onder de bewerking, door de menigvuldige Steden, Plaatzen en Rivieren, welke in het wyd bevang der bereisde Kaarte voorkomen, alles niet kon bevatten in één Boekdeel van gelyke grootte als de voorgaande, en dat hy

zich dus genoodzaakt zag eene ſcheiding te maaken, en alleen die ſtreeken thans te behandelen, welke op den Tytel ſtaan uitgedrukt.

Wy vóor ons gelooven, dat hy werk zal vinden, om, in een volgend Stuk van deeze grootte, te geeven 't geen hy ten ſlotte des Voorberigts belooft, als hy ons toezegt, „ dat in het volgende en *laatſte* Stuk de beſchry- „ ving van het Departement van *Parys*, benevens den „ tegenwoordigen ſtaat van deszelfs Hoofdſtad, met be- „ hoorelyke Afbeeldingen voorzien, zal behandeld wor- „ den, alles volgens de nieuwſte berigten daar van den „ Schryver ter hand geſteld, als ook de Beſchryving van „ geheel *Brabant* en *Vlaanderen*, benevens dat gedeelte „ van de Republiek, in de Landkaart vervat; en eindelyk „ eene naauwkeurige opgave der laatſte Diplomatieke en „ Statiſtiſche verdeeling der Ryken en Staaten, welke „ het beſtek der Landkaart beſlaat, ſedert de verande- „ ring, die, naa dat dit Stuk reeds afgeſchreven was, „ daar in, door de zegepraalende wapenen der *Franſchen*, „ en derzelver daar door verkreegen voordeeligen Vrede „ met den Keizer, gemaakt zyn." — Ook belooft de Schry- ver dan een volledig Register op het geheele Werk te zullen laaten volgen. Een noodwendige behoefte van een Werk, uit zo veele Deelen, en op die wyze, zamenge- bragt.

De Tytel ontvouwt ons, welke Landſchappen, in dit Stuk, op gemelde wyze, doorreisd worden. Zo veel wy hebben kunnen nagaan, heeft de Reiziger, die geene aanwyzing doet der bronnen uit welke hy geput heeft, de beste opgezogt en gebruikt. Zoms valt hy wel eens in het dorre en drooge, als hy tot de vermelding van de oudheid en vroegere lotgevallen der Landen en Steden opklimt: het Kronykſche woordje *Anno* ſpelt niet veel verluſtigings; dan die ſchraalheid wordt op andere plaat- zen vergoed door meerdere en mindere uitweidingen, de Aardrykſgeſteltenisſe, de Natuurlyke Hiſtorie, en de Volks-Zeden betreffende, waar toe zich veelvuldige ge- legenheden opdoen. Weshalven men hier, althans met een kort woord, het weetenswaardigſte en zonderlingſte aangeſtipt vindt. In de Natuurlyke Hiſtorie ſchynt ons de Schryver wel het zwakst te weezen, of gereedst om vreemdigheden op te disſchen; doch de kortheid des be- ſteks laat zelden meer dan een enkel aanroeren toe.

Wanneer hy tot de beſchryving treedt van het Oost- lyk

lyk half gedeelte van het geweezene Koningryk *Frankryk*, geeft hem zulks gelegenheid om van de oudste tyden diens Ryks te spreeken, en de jongste gebeurtenissen, die het tot een Gemeenebest hervormden, te vermelden. Voorts eenige Departementen doorloopende, tot hy in het kleinste, doch belangrykste, Departement komt, het Departement van *Parys* naamlyk, „waar in," om 's Schryvers woorden te gebruiken, „ de beschryving der groote Waereldstad „ *Parys* en derzelver tegenwoordige gesteldheid, naar de „ nieuwste berigten zamengesteld, zal voorkomen; 't geen „ wy tot den aanvang van het volgend Stuk uitstellen. „ Wy zyn daar toe te meer aangespoord; dewyl *Parys* „ thans elks byzondere aandagt, boven eenige andere „ Stad in *Europa*, tot zich trekt: daar de voornaamste „ kunststukken, uit meest alle Landen en Steden, welke „ de kragt der Fransche wapenen hebben ondervonden, „ binnen den omtrek deezer ééne Stad, als in eene schat- „ kamer van geheel *Europa*, by een verzameld zyn: zo „ dat de Reiziger, wiens oogmerk is om de aloude „ voortbrengzelen van kunst en smaak, door het be- „ schaafde gedeelte van *Europa*, op te speuren en te be- „ wonderen, thans in die Stad alleen zo veel daar van „ by elkanderen kan aantreffen, dat hy zyne weetgierig- „ heid grootendeels daar aan voldoen, en veele kosten en „ moeiten, welken weleer tot het bezichtigen van de hier „ en ginds verspreidde kunstwonderen vereischt werden, „ bespaaren kan. Immers even gelyk *Romen*, in de eerste „ Eeuw onzer Jaartellinge, weleer de schatkamer der „ kunst van het overmeesterd *Griekenland* geworden is, „ zo kan men ook, in deeze achttiende Eeuw, de Stad „ *Parys*, wat derzelver kunstschatten betreft, als het „ tweede *Romen*, en wat derzelver hedendaagsche Ge- „ woonten en Zeden aangaat als het tweede *Atheenen*, aan- „ merken; welke overeenkomst wy in ons volgend Stuk „ nader zullen tragten aan te wyzen."

Eer wij dit Stuk ter zyde leggen, willen wy, ten voorbeelde der schryfwyze, 'er uit overneemen, wat wy van den oorsprong des *Rhynstrooms*, het Hoofdvoorwerp in dit Stuk, en in de andere deezes aangroeienden Werks, opgetekend vinden.

Naa de Stad *Chur* (*Curia Rhætorum*) beschreeven te hebben als grooter en leevendiger dan eenige voorheen gemelde Steden, door de *Rhynvaart*, wyl de *Rhyn* hier omstreeks bevaarbaar genoeg wordt om verzendingen van goe-

goederen over denzelven te kunnen doen. —— „ Een „ weinig boven dit *Chur*," vervolgt de Schryver, „ ontmoet men de woeste oorden, waar de beroemde *Rhyn* „ zynen zeer geringen oorſprong uit verſcheidene kleine, „ in de ruwſte bergen ontſtaande, bronnen heeft. De „ hoofden dier groote Rivier zyn drie bronnen, uit welken drie takken ten voorſchyn komen, als de *Boven-Rhyn* en *Midden-Rhyn*, welken zig, op eenigen afſtand van hunne bronnen, vereenigen, en door *Ilantz* „ ſtroomen; de *Neder-Rhyn*, die by den *Vogelberg* een „ aanvang neemt, en uit het woeste boschadie, het *Rheinwald* geheeten, benevens uit de vreeslyke woeste Vallei, by het gebergte *Adula*, ſpottenderwyze het *Paradys* genoemd, en voorby *Chur* ſtroomende, zig beneden die Stad met den *Boven-* en *Midden-Rhyn* vereenigt en tot een ſtroom wordt."

De zonderlinge gedaante deezer zo woeste als ſchaars bezogte oorden wordt ons hier volgens eene daar ter plaatze gemaakte afbeelding in geen onaartig Plaatje voor oogen geſteld. Meer Afbeeldingen cieren dit Stuk op. Deeze afbeelding ſtelt ons voor oogen „ het *Paradys*, „ benevens een gedeelte van *Rheinwald*, het gebergte „ *Adula*, en de bron en oirſprong van den *Neder-Rhyn*, „ die, zich beneden *Ilantz* met den *Boven-* en *Midden-Rhyn* vereenigende, een enkelen ſtroom uitmaakt, die „ voorts by *Chur* afvloeit, het Meir van *Conſtanz* doorſtroomt, en voorts by *Lauſen*, acht voeten laager vallende, zynen weg vervolgt, voorby *Bazel* heenen vloeit, „ als ook de vermaarde Steden *Straatsburg*, *Manheim*, „ *Worms*, *Mentz*, *Coblentz*, *Bonn*, *Keulen* en *Dusſeldorf* „ voorby kabbelt, van *Wezel*, door het *Kleefschland*, tot „ *Arnhem* afzakt, en van daar tot *Utrecht* voortgaat, „ alwaar deeze ſtroom, in een geringe graft veranderende, naar *Leyden* ſpoedt, en door de Stad heenen ſpoelende, zich in het zand by *Katwyk* verliest."

De weinige Herders, welke met hunne kudden de eenige ſtoffagie in de aangeduide afbeelding uitmaaken, „ zyn de zogenoemde *Bergemasquen*, komende met hunne kudden meestal uit het *Venetiaansch* Gebied, en „ wel van omſtreeks *Bergamo*. De leevenswyze deezer „ Menſchen is ten uiterſten ruuw en hard; hun gewoon „ voedzel beſtaat uit geerst, in water gekookt, zonder „ eenig zout of boter; zy ſlaapen in hutten, van ſteenen op „ elkanderen geſtapeld, die van boven open zyn; hun ma-

„ tras

„ tras is een weinig hooi of ſtroo, hun hoofdkusſen een
„ ſteen, en een of andere oude lap dient hun tot een
„ deken. Het geheele *Rheinwoud* is echter zo wild niet,
„ by den berg *Splugen* vindt men een zeer vermaakelyk
„ en druk bewoond Dorp van dien naam, gelyk dit me-
„ de, in het verſchiet, op de Afbeelding zigtbaar is,
„ benevens de hooge Bergen *Stella* en *Criſpalt*, die 'er
„ achter liggen."

Eenvoudig en kort Verhaal, aangaande den oorſprong en den voortgang der Onëenigheden in de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbekentenisſe, binnen Rotterdam, ter gelegenheid van de Beroepinge van Ds. SANDER, *met de noodige Authenticque Stukken, daar toe behorende. Te Rotterdam, by* C. van den Dries, 1798. *In gr. 8vo, 72 bl.*

Daar de gebeurtenis, welke hier wordt verhaald, reeds in den Jaare 1792 is voorgevallen, zou het, onzes oordeels, beter geraaden geweest zyn, dezelve der vergetelheid toe te wyden, dan de oude kost wederom op te warmen; 't welk natuurlyk tot hernieuwing van bedaarde gemoedsdrift aanleiding moet geeven. De uitgeevers geeven geene reden van hun laat koomend ſchryven. Als met de deur in het huis vallende, vangen zy ſtraks aan met de opgave van het voorgevallene, 't welk, naar hun inzien, in alle opzigten van de onwettigheid der beroepinge van Ds. SANDER blyken draagt; beſluitende hun Verhaal met deeze *Corollaria*; dat die beroeping is:

1. „ Onwettig, zynde de Nominatie gemaakt, door onwetti-
„ ge perſonen, door Burgemeesteren het beroep geſchied, en
„ wel verre dat zulks met appuy van de Kerkeraad zoude
„ zyn geſchied, veeleer tegen het goedvinden, tegen den wil,
„ en tegen de ſterkſte proteſtatien van de Kerkeraad.

2. „ Afgedwongen, zynde door eene oproerige menigte,
„ geſtyfd en geſterkt door Burgemeesteren en gerugſteund door
„ het Hof des Stadhouders, met zydelingſche bedrygingen (be-
„ dreigingen) van een *Vis-Major* geſchied.

3. „ Steunende op geweld, bedrog en list, door het contract,
„ met Westerfrolyk C. S. aangegaan, niet te houden, door
„ beloften en toezeggingen van Burgemeesteren niet te hou-
„ den. En doordien Burgemeesters den Kerkeraad uitdrukkelyk
„ *gelast*, en bevolen hebben dit beroep te doen.

4. „ Doordien Burgemeesteren dit beroep op bovengemelde
„ onwettige gronden hebben doorgedrongen, tegen de billyk-
„ heid en regtvaardigheid den Kerkeraad dwingende tot iets te
„ doen, hetgeen dezelve het meest tegenſtond, en voor hare

„ Ge-

„ Gemeente en voor de posteriteit onmogelyk konde worden
„ verandwoord, was de Kerkeraad niet door geweld, bedrog
„ en list, hier toe genoodzaakt geworden."

Non nostrum inter vos tantas componere lites!

Zamenspraak tusschen een Gereformeerde Dorps-Predikant en zyn Roomsche Tuinman. Een interessant Stukje in deeze dagen, niet alleen voor de Belyders der beide Godsdienften, maar ook vooral voor de Tekenaars der Addressen aan de Nationaale Vergadering, betreffende de Geestelyke Goederen en Tractamenten der Predikanten. 1798. *In gr.* 8*vo*, 19 *bl.*

Zamenspraak tusschen een Gereformeerde Dorps-Predikant en zyn Roomsche Tuinman; over de invoering der Constitutie, en het Bestuur ten Platten Lande, enz. Het Tweede Stukje. Waar agter gevoegd is, een Reglement voor Vredemakers. In gr. 8*vo*, 31 *bl.*

Zints de Staatsregeling, onlangs niet slegts aangenomen, maar ook in daadelyke werking is gebragt, spreekt het van zelf, dat de meeste van de aangevoerde bedenkingen der zamenspreekers niet meer te pas koomen. De eerste Zamenspraak loopt, inzonderheid, over de Grondvergaderingen, en het traag opkomen in dezelve van Leden der Hervormde Gemeente; waarin de Tuinman de reden zoekt van het aanzienlyk getal Roomschgezinden in het bewind geplaatst, en niet, zo als de Predikant wil, in de Religiezucht der laatstgenoemden. „ Dominé (zegt zyn Tuinman) sprak daar even van de Reli„ giezucht der Roomschen, maar juist is het dit, dat wy in „ de Gereformeerde als de voorname oorzaak beschouwen, „ waarom zy zich zo agter houden; immers zy hebben het „ Huis van Oranje altoos aangezien voor den steun van de „ Religie, altoos gewoon door dat Huis de hand boven het „ hoofd gehouden te worden, en andere Religiën te zien ver„ drukken, hoopen zy nog, hoewel zonder grond, op zoda„ nig eene Ommekeer, waar by de Prins weder hersteld, en „ zy als vooren de heerschende Kerk zullen zyn." Van hier dat *Janbaas* zynen Meester een voorschrift geeft, hoedanig hy zyne Toehoorders zou kunnen vermaanen tot het getrouw opkomen in de Vergaderingen, in welke Leden voor het bestuur gestemd worden. Eene grootmoedigheid voorwaar, welke de Leeraar niet kan nalaaten te pryzen, en hem van de Roomschgezinden beter gedagten doet opvatten. —— De tweede Zamenspraak loopt over het regelen der zaaken ten platten Lande, en eene meer geregelde regtsoeffening, dan op zeer vee-

veele, zo niet de meeste, plaatzen tegenwoordig in ſtand is; waar omtrent zekerlyk eenige niet ongegronde aanmerkingen, door de zamenſpreekers, worden aangevoerd, vooral door den Tuinman, die veelal toont meer harts en meer rechtſchapene begrippen dan zyn Meester te bezitten. Indien de regels, by de Ordonnantie aangaande het Vredemaaken en de Rechtspleegingen in kleine zaaken, getrouw en onbaatzuchtig wierden in agt genomen, zouden veele pleitgedingen uitgewonnen en noodlooze kosten beſpaard worden.

Zedekundig Handboek tot onderwys der Jeugd. Door Mr. PIERRE JEAN CHANGUION. *In 's Hage, by* J. Bool, Junior, 1797. *In gr. 8vo. te ſamen* 120 *bl.*

By de menigvuldige groter en kleiner Werken ten dienſte der Jeugd, die elkander nog by aanhoudendheid zo ſterk opvolgen, kan men evenwel dit Zedekundig Handboek geenzins voor overtollig achten. Hetzelve bevat de vrucht der geleidelyke overdenking van een verſtandig Vader, die dit opſtel tot eigen gebruik vervaardigde, om zich daarvan by de opvoeding en het onderwys zyner kinderen te bedienen. Hoe zyne overweging van het gebrekkige der gewone opvoeding, hetgeen zyne lezenswaardige Voorreden in verſcheiden opzichten aanwyst, hem daartoe aanleiding gegeven hebbe, verklaart ons de geachte Opſteller in dezer voege: „ Veele ouders en onderwyzers, zegt hy, laaten geene geſchikte geleegenheeden voorbygaan, om zig met dezelve (hunne kwekelingen) over de nadeelen van deeze of geene ondeugdt (ondeugd), over de voordeelen van deeze of geene deugdt (deugd) te onderhouden, en dit alles op eene gepaste wyze aan te dringen; doch wat is in deezen het gebrek? Dat dit alles niet vroeg genoeg begonnen, en (als ik my zoo uit mag drukken) niet ſyſtematisch genoeg behandeld wordt. —— Ja, ik herzeg het nog eens, niet ſyſtematisch genoeg! hoe zeer ik voor het overige een vyand ben van alles wat naar ſchoolvosſery zweemt, in het onderwys, vooral van jonge kinderen. Doch in dit opzicht is het volgen van een zeekeren leiddraad, van een zeeker ſyſtema, allernoodzaakelykst en allerbelangrykst; alles wat hier uit zyn verband wordt gerukt, hecht minder, en doet dus niet veel meer dan een voorbygaanden indruk." Uit dien hoofde pryst CHANGUION, hoezeer hy ook het geven van goede lesſen, *by gelegenheden*, voor nuttig en nodig houdt, nogthans het volgen van enen vasten leiddraad in het daaglyksch onderwys ten ſterkſte aan, en hy ontwikkelt zyn gevoelen deswegen op ene, naar ons inzien, alleszins voldoende wys. Het gebrek, derhalve, aan zodanigen geſchikten leiddraad, ten minſte in onze moedertaal,

wek-

wekte hem op, dit Zedekundig Handboek faam te ftellen; en de aanmoedigende hope, om de heilzame vruchten, welke hy daarvan ten aanzien der zynen reeds mogt ondervinden, meer algemeen te maken, heeft naderhand de uitgave bewerkt. Het opftel zelve handelt beknoptlyk, en in ene geregelde orde, over onze voornaamfte pligten omtrent God, onszelven en onze medemenfchen. Geenzins worden hier de algemene en byzondere pligten in die bepaalde betrekkingen volkomen ontwikkeld, en in den vorm van uitgewerkte Verhandelingen uitvoerig voorgedragen. Alleen worden derzelver aart, beginfelen, beweeggronden, hoofdbedoeling en voordélen aangeftipt in korte ftellingen, die allen voor nader ontwikkeling vatbaar zyn, en (volgens des Schryvers oogmerk) door den onderwyzer in zyne daaglykfche gefprekken ten grondflage gelegd, en tot een geregeld onderhoud, gefchikt naar der kinderen behoeften en vatbaarheid, dienen uitgebreid te worden. Byzonder, nogthans, behoort daarby te worden in acht genomen, hetgeen CHANGUION ook zelf, ten aanzien van zyn opftel, zeer ter zake aanmerkt, dat men, naamlyk, het minder bevatlyke eerst voorzigtig overfla, en flegts in het voorbygaan, als ter loops, aanvoere om den famenhang niet te verliezen; zodat men van hetgeen in de jaren der kindsheid niet dienftig is te weten, in den aanvang in het geheel niet gewage, zich intusfchen voorbehoudende daarover in het vervolg te fpreken, of 'er daarna breder over uit te weiden. Onder deze bepaling, durven wy dit Zedekundig Handboek, als ene gefchikte handleiding, aan verftandige en welmenende opvoeders zeer wel aanbevelen.

Kleine Dichterlyke Handfchriften. Tiende Schakeering. Te Amfteldam, by P. J. Uylenbroek, 1797. *In gr. 8vo.* 136 *bl.*

In deze Schakering vindt men weder tweëndertig groter en kleiner Dichtftukken van onderfcheiden makers, dezelfde, die ook reeds in de vorige Schakeringen hunne bydragen geleverd hebben. Alle deze ftukken hebben geenzins gelyke waarde. Sommige zyn niet meer dan middenmatig. Andere hebben meer dichterlyk genie. Vooral hebben ons de geestige wendingen in het Gedicht *aan Niemand*, door O. C. F. HOFFHAM, zeer behaagd; zo als wy ook de Vertalingen van de Ouden, vooral die van *Tibullus*, door R. H. ARNTZENIUS, met genoegen gelezen hebben. Maar uitmuntend door 's Dichters beminlyk vuur, en daar door, in ons oog, niet minder dan door het onderwerp belangwekkend boven de overige, is het eerfte ftuk van deze Verzameling, zynde een *Lierzang op de Polen*, door D. J. VAN LENNEP. Gaarn wenschten wy dit fchone vers hier aanftonds voor onze Lezers te mogen affchryven. Daar nogthans deszelfs uitgebreidheid ons hiervan wederhoudt, zullen wy nu

nu alleen tot ene proeve, welke in onze dagen wel eens verdient herdacht te worden, van de verdienstlyke Burgeres A. M. MOENS het volgende overnemen.

WARE RUST.

Zagte rust! gy, rozenteelster!
Ongekende zielenstreelster!
Hoe gevoel ik uw waardy!
Hier, waar 't allès kwelling ademt,
Onrust 's waerelds as omvademt,
Blinkt ge in al uw schoon voor my.

't Is die rust, die, boven de aarde,
Ons het zagtst genot bewaarde,
Die myn hart zo teder lieft:
Ja, gy kunt de ziel verblyden,
Artzeny! als smart en lyden
Ons met bittre pylen grieft.

Laat de oorlog rondom woeden,
Volken zich ter slachting spoeden;
Nood en onrecht heersche alom!
Rust van 't hart! gy schuwt die lagen:
Onschuld blyft u onderschragen,
Godsdienst is uw heiligdom.

Dat het all' in puin verkeere,
't All' des waerelds onrust leere,
Uw bezit is boven 't lot;
Wat in 't stof moog' nederzinken,
Zy zal eeuwig helder blinken,
Want haar oorsprong is uit God.

Eens zal zy op 't heerlykst dagen,
Daar, waar geen bewoners klagen,
Waar nooit onschuld hooploos schreit:
Hier, dier toekomst waard' te leven,
En naar 't loon der deugd te streven,
Maakt ons ryp voor de eeuwigheid.

't Hart, u, zagte rust! geheiligd,
Is voor storm en leed beveiligd.
Stervelingen! kies die vreugd:
Leer uzelve, uw waarde, kennen,
En uw hart dier rust gewennen,
In de schaduw der ware deugd.

Graf-

Grafbeschouwing. Te Amsterdam, by F. J. van Tetroode, 1797. *In* 8*vo*. 248 *bl*.

Het oogmerk, welk men van een Werkjen, dat zich onder dezen of dergelyken titel aankondigt, aanstonds natuurlyk vermoedt, is geen ander dan dat van roerende denkbeelden, stille, ontzettende, maar verheven en vruchtbare, aandoeningen en gevoelens in de ziel te verwekken. Hoezeer dan ook zodanig oogmerk vermoedelyk de pen van den Schryver dezer Grafbeschouwingen bestuurd hebbe, geloven wy nogthans, dat hy hetzelve, vooral by Lezers die gewoon zyn iets meer dan oppervlakkig te denken, bezwaarlyk zal bereiken. Ongetwyfeld zyn 'er menige goede gedachten en stichtlyke aanmerkingen in dit boekske vervat, maar die daar geenzins onder dat statig en ontzagwekkend kleed voorkomen, welk de denkbeelden van enen *Feith*, en van andere Schryvers van smaak en gevoel, wanneer zy de stille rustplaatsen der doden bespiegelen, gewoon zyn aan te nemen. Men vindt hier nergens dien klemmenden, roerenden en verheven, toon, welke de hoofdvereischte van een dergelyk Werkjen, en meest alleen voldoende is, om enen treffenden en gewenschten indruk te maken. Het geheel bestaat in 14 beschouwingen, welke in deze orde volgen. I. *Beschouwing by het Praalgraf van enen Vorst.* —— II. *By het Graf van Maria Ferdinanda van Spanje, Koningin van Sardinien.* —— III. *By het Graf van enen Bisschop.* —— IV. *By het Graf van enen Hoveling.* —— V. *By het Graf van enen Vrind.* —— VI. *By het Graf van Judith, Weduwe van Bethulia.* —— VII. *By het Graf des Tyds.* —— VIII. *By het Graf van enen Kerklyken.* —— IX. *By het Graf van enen Letterkundigen.* —— X. *By het Praalgraf van Karel van Bourbon.* —— XI. *By de Krib van onzen Heer Jesus Christus.* —— XII. *By de Graven der Martelaren.* —— XIII. *In een Bosch.* XIV. *By myn Graf.* By zulk ene verscheidenheid van onderwerpen hadden wy nog al vry wat afwisseling van denkbeelden verwacht, in staat ten minste om den leeslust tot den einde toe op te houden. Maar met slechts ene kleine verandering, welke de aart van het onderwerp volstrekt medebrengt, komen telkens onder iedere beschouwing bykans dezelfde gedachten weder, zodat wy ze allen niet dan met moeite, en soms onder grote verveling, hebben doorgelezen. Het lofwaardigste, dat wy dus al van dit Werkjen zeggen kunnen, is, dat hetzelve, daar het uit enkelde trekken blykt van een Roomsch Geestlyken geschreven te zyn, evenwel géén denkbeeld, ergerlyk voor andere Kristlyke gezinten, voorstelt.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

JEREMIÄ. *Naar het Hebreeuwsch.* *Door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsteldam*, *by* M. de Bruyn. *In gr.* 8*vo*. 532 *bl.*

De twee Boeken van JEREMIA, het eene by den naam van *Voorzeggingen*, het ander onder dien van *Klaagzangen*, of *Klaagliederen*, bekend, worden, in dit Deel, door den geleerden VAN HAMELSVELD, vertaald en met Korte Aanmerkingen verrykt, afgegeeven. Aan het hoofd van ieder Boek ontmoet men eene korte Inleiding, loopende over den Opsteller, de gelegenheid des schryvens, en de behandelde hoofdzaaken. Wat het laatste betreft, het Boek der Voorzeggingen verdeelt zich in drie deelen; „ waarvan (schryft VAN HAMELSVELD) het Eerste „ Deel, HOOFDST. I—XXXIX, de Voorzeggingen, en „ ophelderende Geschiedverhaalen, behelst, welke tot aan „ het innemen der Stad *Jerusalem* door de *Chaldeën* „ lopen, hebbende dit Deel een algemeen Opschrift, „ HOOFDST. I: 1—3. —— Het *Tweede Deel*, HOOFDST. „ XL—XLV, behelst Geschiedenissen en Voorzeggingen „ na de gemelde verövering, tot dat JEREMIÄ door de „ *Jooden*, zyne landgenoten, in *Egypte* was medegevoerd. „ —— Eindelyk, het *Derde* en laatste *Deel*, HOOFDST. „ XLVI—LI, behelst, onder een afzonderlyk algemeen „ Opschrift, HOOFDST. XLVI: 1, eenen Bundel Voorzeggingen, betreffende buitenlandsche Volken, welke, „ waarschynlyk van tyd tot tyd, door JEREMIÄ zyn opgesteld. —— Na dit alles volgt, HOOFDST. LII, een „ aanhangzel, doch, het geen niet van JEREMIÄ is, noch „ kan zyn — schoon wy niet weten, wie 'er de Opsteller van zyn moge." Wat den Profeet zelven aangaat, „ JEREMIÄ (zegt VAN HAMELSVELD, en met zeer groot „ regt) verdient by ons alle opmerking; de gelatenheid, „ daarmede by de onheilen draagt, met welke hy te „ kampen heeft, de standvastigheid, welke hy bewyst „ by alle onwaardige behandelingen, die hem ontmoeten, „ zy-

„ zyne verstandige vaderlandsliefde, met welke hy den
„ zinkenden Staat tracht te redden, moeten ons hem
„ doen hoogächten. —— Maar ook zyne geschriften zyn
„ ongemeen gewigtig, en belangryk. Wy leeren uit
„ dezelven veele byzonderheden nopens het waar Gods-
„ dienstig en Zedelyk karakter van de Joodsche Natie
„ van zynen tyd, en de rechtvaardigheid der Voorzie-
„ nigheid, in den ondergang van haar ryk en hoofd-
„ stad."

Wat het Boek der Klaagzangen aangaat, „ de ondergang
„ van het Vaderland (schryft VAN HAMELSVELD), en
„ de verwoesting der hoofdstad en des Tempels, is het
„ onderwerp daar van. —— Doch (voegt hy 'er nevens)
„ niet als een doorlopend geheel, maar in vyf onder-
„ scheiden Zangen, welke, hoe zeer tot hetzelfde hoofd-
„ onderwerp betreklyk, echter eene byzondere richting
„ hebben. —— In den eersten Zang staat *Jerusalem* nog,
„ maar is door den vyand overmeesterd, en van inwo-
„ ners ontbloot. — In den tweeden liggen Stad en Tem-
„ pel in puinhoopen. —— In den derden beweent de
„ Dichter de rampen, die hy heeft moeten beleeven, niet
„ alleen deelende in de onheilen van zyne landgenöten,
„ maar ook voor zich in het byzonder de grootste jam-
„ meren moetende bezuuren; zynde deze Zang zoodanig
„ geschikt, dat elk terstond den Profeet JEREMIÄ her-
„ kennen moet. —— De vierde Zang schildert andermaal
„ de ellende der in puin verkeerde Stad en des ver-
„ woesten Heiligdoms. —— Eindelyk sluit de VYFDE
„ ZANG met de zuchten der verdreven Burgers, en hunne
„ Bede om beter tyden."

Nu iets ter proeve zullende mededeelen, valt straks onze keuze op de vermaarde plaats, HOOFDST. XXXI: 31, enz., die gemeenlyk als eene voorzegging van de bedeeling des N. Verbonds wordt opgevat, en waar voor ook VAN HAMELSVELD dezelve houdt, blykens zyne aanmerking, waarin hy alleenlyk schryft: „ De verklaring van deze „ belofte geeft de Schryver van den Brief aan de *Hebreën* VIII: 7—18." Men vergelyke onze gewoone Vertaaling met die van VAN HAMELSVELD, welke aldus luidt:

31. „ De tyden naderen, zoo spreekt JEHOVA God!
„ Dat ik met *Isrels* volk, en met het volk van *Juda*,
32. „ Een nieuw en vast verbond zal aangaan; een verbond,
„ Niet,

„ Niet, zoo als ik weleer met hunne vad'ren maakte,
„ Toen ik hen by de hand eens vatte, toen ik hen
„ Heb uit *Egypteland* gevoerd, en uitgeholpen;
„ Zy hebben dit verbond, zoo spreekt JEHOVA God!
„ Vernietigd, dies heb ik hen ook versmaad, verworpen.
33. „ Maar dit is het verbond, dat 'k, in dien blyden tyd,
„ Met *Isrels* gantsche volk zal sluiten, spreekt JEHOVA:
„ 'k Zal onder hen myn wet hun geven, 'k zal die wet
„ Hun schryven in het hart: Ik zal hun Schutsgod wezen,
„ Zy zullen weêr myn volk, aan my gewyd, dan zyn.
34. „ Dan zullen zy niet meer de één den and'ren leeren,
„ Niet meer vermanen: Kent, erkent JEHOVA God!
„ Wyl zy my, klein en groot, dan allen zullen kennen;
„ Zoo spreekt JEHOVA God! Want al hun euveldaên
„ Zal ik vergeven, aan hun zonden nimmer denken."

Tot zo verre loopt de Voorzegging, wegens de aanstaande meer verlichte Godsdienstkennis, van welke het licht, ten dage van den MESSIAS, over *Israël* zou opgaan. Daarop laat de Profeet volgen, eene verhevene beschryving van den Schepper der Natuure, en van deszelfs byzonder toezigt over JAKOB's nageslagt. Tot eere van den Bybel, en ten blyke van den dichterlyken Geest, die onzen Godstolk bezielde, vlegten wy die beschryving aan het bovenstaande.

35. „ Zoo spreekt JEHOVA God, die aan den dag de Zon
„ Gesteld heeft tot een licht; de Maan en 't heir der Starren
„ Verordend voor den nacht; den vloed en eb der Zee
„ Doet rollen door zyn magt, zoodat haar golven schuimen!
„ Wiens naam is JOVA God, de groote Wereldgod!
36. „ Zoo min deez' schikkingen myn opzicht ooit ontwyken,
„ Zoo spreekt JEHOVA God! zoo min zal *Isrels* volk
„ Ophouden, voor myn oog, een duurzaam volk te wezen.
37. „ Zoo min, spreekt JOVA God, de hemelen om hoog
„ Gemeten, of de grond der aard' gepeild kan worden,
„ Zoo min zal ik ook ooit, zoo spreekt JEHOVA God!
„ Verwerpen *Isrels* volk, wat zy ook immer deeden."

Een meesterstuk van dichterlyke schilderinge is het volgende tafereel eener gelukkige eeuwe voor *Israëls* volk, naa deszelfs verlossinge uit de verstrooijing. Het bovengemelde Hoofdstuk levert ook dat tafereel op.

10. „ Hoort, hoort JEHOVA's woord, gy volken, en verkondigt
„ Dat aan de verste kust, zegt: Hy, die *Israël*

„ Verstrooid heeft, zal dat volk ook éénmaal weêr vergad'ren;
„ En hen beveiligen, gelyk een herder 't vee.
12. „ Dan keeren zy eens weêr, en heffen vreugdezangen
„ Op *Sions* heuvel aan; zy juichen om al 't goed,
„ Dat JOVA aan hun schenkt, en koorn, en most, en olie,
„ En schaap- en rundervee; dan zullen zy gelyk
„ Een hof zyn, wel voorzien van levenwekkend water;
„ Geen kommer treft hen meer, geen angst noch droefenis.
13. „ Dan zal een teêre maagd zich in den rei verblyden;
„ En jong en oud zich dan verëenen in de vreugd."

Wy laaten hier nog volgen vs. 15, om gelegenheid te hebben tot het mededeelen der, onzes oordeels, juiste en oordeelkundige Aanmerkinge, daar op slaande.

„ Zoo spreekt JEHOVA God! men hoort een droef geschrei
„ In *Rama*, alles weent, en gilt met bitt're traanen:
„ Ja, RACHEL zelv' beweent haar kind'ren in haar graf,
„ En weigert allen troost, omdat zy niet meer zyn."

Onze geleerde Uitlegger merkt hier op het volgende aan. „ *Rama.*] Eene Stad van *Benjamin*, niet verre van *Jerusalem*, tusschen welke en *Bethlehem* het graf van RACHEL „ was, I SAM. X: 2, 3. Over dit *Rama* werden de gevangen *Jooden* uit *Jerusalem*, door de *Chaldeën*, na *Babel* gevoerd. HOOFDST. XL: 1. RACHEL sterf, in het kraambed van BENJAMIN. —— Hoe schoon wordt nu RACHEL verbeeld, als in haar graf de rampen van haare nakomelingen gevoelende en beweenende, maar vertroost wordende, met de belofte van derzelver wederkomst in het Vaderland. —— Doch, gelyk in het overige van deze voorzegging, moet men zich niet bepaalen tot het eerste onheil der *Jooden*, de wegvoering na *Babel*, maar ook tot volgende rampen, welke dien omtrek, daar RACHELS graf was, byzonder vermaard gemaakt hebben, by voorbeeld, dat, na de verwoesting van *Jerusalem*, veele duizenden *Jooden* langs dezen weg, en voorby het graf van RACHEL, door de *Romeinen* gevangen zyn weggesleept — en naderhand, ten tyde van Keizer HADRIÄNUS, zyn op de markt van den Terpentynboom, insgelyks in dien oord, veele duizenden *Jooden* tot slaven verkocht. —— Dan zal, eindelyk, hier toe ook behooren, het dooden der kinderen te *Bethlehem*, ten einde den MESSIÄS, de hoop van *Israël*, van het leven te berooven, waar op, MATTHEUS II: 18, deze plaats wordt toegepast."

Uit

Uit de Klaagzangen des Profeetischen Dichters willen wy ook iets overneemen. Schilderagtig is de aanhef, waarin JEREMIA zich *Jerusalem* voorstelt, als nog bestaande, doch van inwooners beroofd. Een hart van waar *Patriotisme* blaakende, doet den Godsman, onder anderen, dus treurig zingen.

I.

1. „ Hoe eenzaam zit die stad, die stad weleer zoo volkryk!
„ Der volken hoofdstad is een weduwvrouw gelyk!
„ Helaas! thans een' slavin, die Koningin der landen!

2.

2. „ *Zy* weent, den gantschen nacht, de traanen op de wangen;
„ Van all' haar' minnaars, ach! blyft haar geen trooster by;
„ Haar vrienden, haar nooit trouw, behand'len haar als vyand.

3.

3. „ In wreede slaverny moet *Juda* 't land verlaten;
„ En vindt voor zich geen rust, nu z' onder Heid'nen woont;
„ In al haar' angst nog steeds gejaagd van haar vervolgers,

4.

4. „ Geen mensch komt meer ter feest, dies treuren *Sions* wegen;
„ Dies staan haar' poorten doodsch, dies zucht het Priesterdom,
„ Ook treurt haar maagdenrei; zy zelve kwynt van kommer.

5.

5. „ Haar vyand zegeviert; 't slaagt alles aan haar haaters;
„ Wyl JOVA haar bedroeft, om all' haar' euveldaên;
„ Haar ted're zuig'ling zelv', moet slaaf, moet balling wezen.

6.

6. „ De pracht van *Sions* maagd, haar luister, is verdweenen;
„ Haar' Vorsten zyn gelyk een hert, van weid' beroofd,
„ Dat krachteloos en mat de jagers achtervolgen."

Meer, veel meer, zou ons niet verdrieten, uit deeze fraaie Vertaaling af te schryven. Genoeg, vertrouwen wy, zullen de aangevoerde proeven zyn, ter verwakkeringe van den lust van veelen onzer Leezeren, om met JEREMIA's Schriften, volgens de bearbeiding van den voortreffelyken VAN HAMELSVELD, nader bekend te worden.

EWALDI HOLLEBEEK, *Theologi Leidensis*, Oratio de utilitate ex Incredulorum contra Sacras Literas conaminibus in Religionem Christianam redundante. In lucem edita a PETRO DE WILDE, *Alcmariæ inter Reformatos V. D. M.* Lugduni Batavorum, apud *L. Herdingh*, 1797. In 8vo. maj. 46 pp. absq. Præf.

Eene keurige Redevoering, *over het nut, welk uit de woelingen der Ongeloovigen tegen de H. Schrift voortvloeit voor het Christendom*, door den waardigen HOLLEBEEK, in 1781, by het nederleggen van het Rectoraat, aan de Leydsche Hoogeschool gehouden, en door den Alkmaarschen Kerkleeraar DE WILDE, een bekwaam Leerling van dien uitmuntenden Man, die ons verzekert, dat dezelve door den Hoogleeraar voor de uitgave bestemd is, met een kort Voorbericht in 't licht gegeeven. Het is wel der moeite waardig, van de wyze, waarop de Redenaar dit onderwerp behandelt, een kort verslag te geeven.

Vooraf wordt aangemerkt, wat men door Christelyken Godsdienst, of 't Christendom, te verstaan hebbe. Niet de leerstellingen van deze of gene Gezinte; maar de zuivere Euangelie-leer, zoo als die inzonderheid in 't N. T. vervat, en door Jesus en de Apostelen met Goddelyk gezag geleerd is, afgescheiden van alle menschelyke byvoegselen. Deze gelooft hy, dat door alle de woelingen der bestryders van 't Christendom niets lyden, maar veeleer daarby merkelyk zal winnen. En wel om deze redenen:

1) Zy bevestigen door hun eigen voorbeeld, tegen wil en dank, deze aangelegene, en aan al te veel tegenspraak onderworpene, leer der Schrift, dat alle menschen van natuure ten eenemaal onbekwaam tot eenig weezenlyk goed, geneigd tot allen kwaad, vyanden van God, in één woord, diep bedorven zyn: daar het anders onmogelyk zou moeten schynen, dat redelyke menschen, met zoodanige heftigheid en vyandigheid, tegen God, en tegen zyne wyze en genaderyke beschikkingen en bedoelingen, waarvan de Euangelieleer verslag geeft, aandruisschen, als men van de verachters en bestryders van het Christendom ontwaar wordt. Zy mogen liefde voor de waarheid voorgeeven, maar toonen metterdaad de duidelyk-

lykste en onwrikbaarste bewyzen voor dezelve te verachten, te miskennen, en zelfs te bestryden; ja wel met dezelven den spot te dryven. Men ziet doorgaans allerlei bedorven neigingen, kwalyk bestierde eerzucht, trotschheid, liefde voor een los en wellustig leeven, en afkeer van waare deugd en vroomheid, by hun heerschen.

2) Zy staan zich zelven in den weg, en bevorderen de zaak, die zy tegengaan, door de zwakke en krachtelooze wapenen, waarvan zy zich bedienen. De duchtigste bewyzen voor 't Christendom, waarvan eenige der voornaamste hier opgeteld zyn, worden niet gewikt en gewoogen, veel min bondig en behoorlyk wederlegd. Zy stellen zich de Christelyke leer veelal uit onkunde in een valsch licht voor; bestryden nevenbegrippen en menschelyke verklaaringen, niet de leer zelve; houden zich op by zwaarigheden en bedenkingen, die geen daadzaaken kunnen doen lochenen, en voorts by eenige duistere plaatsen der Schrift, en schynstrydigheden; terwyl zy, het geen duidelyk en onweerspreekelyk is, geheel onaangeroerd laaten. Het oude wordt geduurig door hun opgewarmd, en wanneer zy nu niets meer weeten te antwoorden, lachen zy om 't geen zy niet kunnen wederleggen.

3) Zy hebben geen vaste grondbeginsels, waarin zy samenstemmen, maar stryden geduurig met elkanderen, terwyl, b. v., sommigen van hun Jesus voor een allerbest Leeraar van deugd en goede zeden houden, anderen daarentegen, ook in zyne voorschriften en bevelen, veel te berispen vinden; sommigen de rede hoog verheffen, als genoegzaam tot verkryging van waar en eeuwigduurend geluk, anderen over de zwakheid der rede zich beklaagen, en volslagen twyfelzucht voorstaan; sommigen berouw over de zonden, als een eersten Godsdienstplicht, noodig keuren en aanpryzen, anderen dezelve den mensch geheel onwaardig oordeelen; sommigen een toekomend eeuwig leeven, en daarin rechtvaardige beloonigen en straffen, verwachten, anderen het een en ander meer of min bedekt ontkennen.

4) Zy hebben te wege gebragt, dat de vaste en onbedriegelyke gronden, voor de waarheid en den Goddelyken oorsprong van 't Christendom, meer dan ooit te voren onderzocht, geproefd, met nieuwe bewyzen gestaafd, en in 't helderst licht geplaatst zyn. Zoo is de

waarheid van de Opſtanding van Jeſus Christus nooit beter betoogd en bevestigd, dan door de mannelyke verdedigingsſchriften van *Ditton*, *Sherlock* en *West*, nadat *Woolſton*, *Bolingbroke*, *Edelman*, en anderen, dezelve, met de heftigſte aanvallen, hadden zoeken om ver te werpen.

5) Zy hebben ſomtyds, door dingen toe te ſtaan, aan te neemen en te beweeren, die allerſterkst voor de goede zaak des Christendoms pleiten, zich zelven met hunne eigen wapenen beſtreeden: wanneer b. v. ſommigen hunner het karakter en de deugd van Jeſus zoo hoog verheffen, als men weet, dat *Rouſſeau* gedaan heeft, waardoor aan alle gezegden en leeringen onzes Heeren zoo veel waarde en gezag bygezet is; wanneer zy het in Jeſus en de Apostelen beriſpen, dat zy zulke dingen, die men aan de geheele maatſchappy verſchuldigd is, als daar is de vaderlandsliefde, niet geleerd hebben, terwyl het opzetlyk inſcherpen van deze deugd, (die zy des niettemin door hun eigen voorbeeld ten ſterkſten aangepreezen, en in 't waare licht vertoond hebben,) by de toen ter tyd heerſchende begrippen der Jooden, die de volks- en vaderlandsliefde tot de ongerymdſte uiterſten dreeven, en toen het Goddelyk ontwerp, om de Christelyke Leer onder allerlei Volken te verbreiden, en menſchen van allerlei landaart allernaauwst te verbinden, moest tot ſtand gebragt worden, zeer ontydig en onvoeglyk zou geweest zyn, weshalven de behoedzaamheid van Jeſus en de Apostelen ten dezen opzichte niet genoeg kan gepreezen worden.

6) Sommigen hebben zelve, op hun doodbed, hunne te voren aan den dag gelegde gevoelens openlyk herroepen, hunne tegenkanting met ſchaamte verfoeid, en aan de voorheen miskende en beſtreeden Leer hulde gedaan, of in de blykbaare wroegingen van hun ontwaakt gewisſe, en verſchrikkelyke angſten, de ſtraf van hunne ongeloovigheid en ligtzinnigheid gevonden, waarvan *Pontoppidan*, in een onder ons bekend werkjen, verbaazende voorbeelden heeft doen bekend worden.

7) Veele voorſtanders van de zaak des Christendoms hebben zelfs van hunne vyanden geleerd, en in deze en gene opzichten malſcher en redelyker begrippen aangenomen, b. v. over het regtmaatig gebruik der rede in den Godsdienst, over het belang van gezonde oordeelkunde by de Bydelſtudie, over deze en gene uitlegregels, en

en de geheele uitlegkunde. —— Al het welk in een bevallig kleed en zuiveren schryfstyl, met overtuigende klaarheid, voorgedraagen, en met eene opbeurende aanspraak aan de Toehoorders, wien de Redenaar vooronderstelt, dat de zaak van het Christendom ter harte gaat, besloten wordt.

Beminnaars van den Godsdienst zullen ook deze edelmoedige, en zoo wel uitgevoerde, pooging van den zaligen HOLLEBEEK, om de eer van het Christendom te helpen handhaaven en bevorderen, gaarne met ons toejuichen, en met alle hoogschatters van des Hoogleeraars algemeen erkende verdiensten den Uitgeever voor dit aangenaam geschenk danken, waarby wy den wensch niet kunnen verbergen, dat nog meer dergelyke vruchten van 's Mans uitgebreide geleerdheid, en trouwhartige belangneeming in de zaak van den Godsdienst, der vergetelheid mogen ontrukt worden.

Nieuwjaarsgeschenk aan myne Kinderen, in eene Aanspraak by het einde van het jaar 1797; *vier Leerredenen voor Kinderen, over de vreeze Gods —— de liefde jegens God, Jesus Christus en de Ouderen —— den Kinderdoop —— en het bidden, gehouden te Haarlem, voor de Kinderen der Geälimenteerden; en eene Leerrede voor Jonge Lieden, ter aanpryzing van eene vroege Godzaligheid, laatst uitgesproken te Rotterdam, in de Groote Kerk, den* 10 *Augustus* 1788, *door* H. H. VIERVANT. *Te Amsterdam, by* M. de Bruyn *en* H. Diederiks, 1798. *In gr.* 8vo, 128 *bl. behalven het Voorbericht van* 4 *bl. en de Aanspraak van* 68 *bl.*

Vyf Leerredenen voor kinderen en jonge lieden worden door den Eerw. VIERVANT, in dezen bundel, met eene uitvoerige en zeer aandoenlyke Aanspraak aan zyne eigene, hem onlangs door het ontydig afsterven zyner tederbeminde Huisvrouw achtergelaatene, zes kinderen, by wyze van Nieuwejaarsgeschenk, toegewyd. Men leest in deze Aanspraak de taal van het diep bedroefd, maar door den Godsdienst, dien hy voorheen te Amsterdam en elders, als openbaar Leeraar, bediend heeft, gemoedigd en gesterkt vaderhart, dat zyne kinderen gaarne, van jongs af, in de godvruchtige voetstappen van derzelver zalige Moeder zag wandelen, en daartoe met vaderly

lyke tederheid den weg wyst, dien hy voor zich beproefd heeft gevonden. Tot dat einde worden uit de woorden van Paulus, Tit. II: vs. 10[b], 11, 12, 13 en 14, *opdat gy de leer onzes Gods en Zaligmakers in allen moogt versieren. Want de zaligmakende genade Gods is verscheenen allen menschen: en onderwyst ons, dat wy, de godloosheid en de wereldsche begeerlykheden verzakende, matiglyk, en rechtvaardiglyk, en godzaliglyk leven zouden in deze tegenwoordige wereld: verwagtende de zalige hope, en verschyninge der heerlykheid des grooten Gods, en onzes Zaligmakers Jesus Christus: die Hem zelven voor ons gegeven heeft, opdat Hy ons zoude verlossen van alle ongerechtigheid, en Hem zelven een eigen volk zoude reinigen, yverig in goede werken;* de welmeenendste lessen afgeleid, en hun met gemoedelyken ernst voorgehouden. De Eerw. VIERVANT zegt, in het Voorbericht, in deze Aanspraak zich niet overal naar hunne tegenwoordige vatbaarheid geschikt te hebben, wyl hy onderstelde, dat zy deze zyne vaderlyke lessen dikwyls, ook in volgende jaaren, herleezen zouden, daar ook vele dingen meer tot hunnen volgenden leeftyd betrekking hebben.

De vier Leerredenen voor kinderen zyn te Haarlem, daar men des Zondags Namiddags voor kinderen, die in de Armenschoolen onderwezen worden, opzetlyk predikt, uitgesproken. De Onderwerpen, over *de vreeze Gods;* over *de liefde jegens God, Jesus Christus en de Onderen; den Kinderdoop; en het bidden*, naar aanleiding van Ps. XXXIV: 12. Matth. X: 37. XXVIII: 19. Jacob. IV: 2', 3', zyn wel gekozen, en over 't geheel naar de vatbaarheid van kinderen, die eenig onderwys in den Godsdienst genoten hebben, niet kwalyk behandeld. Hier en daar zouden mogelyk nog wel wat duidelyker en gepaster uitdrukkingen kunnen gebruikt, en ook wel deze en gene leerbegrippen, waarvan kinderen nog te weinig weeten, en ook zoo veel niet behoeven te weeten, achtergelaaten zyn. De eerste is ons allerbest bevallen. Men kan ze echter allen aan het opkomend geslacht gerust aanpryzen. Dit zy ook vooral gezegd van de vyfde Leerrede, ter aanpryzing van eene vroege Godzaligheid, waarby het zeggen van Obadja, *ik uw knecht nu vreeze den Heere van myne jonkheid af*, 1 Kon. XVIII: 12, ten grondslage gelegd is.

Zie hier eene proeve van 's Mans schryfwyze, uit de laatste Leerrede: „ Welk eene aangenaame tyd is onze jeugd!

jeugd! Zy is de lente van ons leven; alle onze vermogens en krachten ſtaan als in den vollen bloei; onze geest is 't vlugst, en het ligchaam 't vaardigst, om den geest te dienen. Wy zyn, voor ſtryd en arbeid, dan best bekwaam, en vol van drift, om moeilyke zaaken aan te vatten en uit te voeren. Beſchouwt, uit dit aangenaam gezichtpunt, uwe jeugd, Jongelingen en jonge Dochteren! Maar denkt tevens aan God, uwen Schepper en Heer, aan wien gy uw beſtaan, en alles wat gy zyt en hebt, verſchuldigd zyt. Zal het God niet zyn, aan wien gy, uwe jonge kracht, uwe edele ontwikkelde vermogens, en uwe beste ſterkte toewydt? of zullen uwe gryze hairen en uwe afgeſleetene krachten ſlegts voor den God uwes levens zyn?

„ Neen, die God eischt uwe jonge ziel, en het beste van uw leven, voor Hem. En hoe aangenaam het Hem zy, en welk een welgevallen Hy in ons neemt, als wy ons, aan Hem en zynen dienst, van jongs af, wyden, leeren de goedertierene wegen, de wondere leidingen, de onnadenklyke verlosſingen, en de uitneemende zegeningen, met welken Hy, de vroege godzaligheid van eenen Jozef, Samuël, David, Daniël, Sadrach, Meſach, en Abed-Nego, bekroonde."

„ Die aangenaame tijd des levens is tevens eene *zeer gevaarlyke en zorglyke tyd.* Onze denkbeelden zyn dan het bedrieglykst, daar wy geneegen zyn het ſchyn-geluk, ons, als een wezenlyk heil, voor te ſtellen; de driften zijn ſterk, verzetten zich tegen Reden en Godsdienst, en trachten te overmeesteren; de hartstogten zyn het geweldigst; de geesten van het bloed het levendigst, en wekken geſtadig op tot voldoening van de begeerlykheden des vleeſches en der waereld; by dit al is men onbedreeven in de loosheid en boosheid van ons eigen hart. Zoo ſtaat men op eenen zeer gladden weg, in het uiterſte gevaar, om het ſpoor van Godsdienst en deugd, waar op God en menſchen ons bragten, te verlaaten, ja geheel uit het oog te verliezen.

„Denkt veel op dit gevaar —— maar ziet dan tevens op de waereld, die U omringt, op zoo veele bekooringen en betoveringen door haare ſchynvermaaken, op zoo veele aanlokzelen en verleidingen tot het kwaad van zoo veele boozen. Wat zal hier beveiligen? Het eenige, en welbeproefde, middel is het hart te geeven aan den Heer, en Hem te vreezen van de jongheid af! De vreeze Gods zal

zal bedachtzaam en waakzaam maaken tegen list, gevlei, of geweld, tegen bedrog van hart en waereld; zy zal kracht en sterkte geven in den stryd tegen begeerlykheid en zonde, en zoo de waereld, en alles met haar, overwinnen. Hoe veilig dan, in dien gevaarlyken tyd, God te vreezen! Ja zoo veilig als betaamlyk, maar ook zoo voordeelig als veilig is het, dit te doen van jongs af.

„ Wilt gy nog meer daar van hooren; peinst dan met my, Jonge lieden! op uwe jeugd, *als op den tyd uwer voorbereiding, zoo voor uw volgend leven op aarde, als voor de eeuwigheid.* Uwe jeugd is de lente van uwen leeftyd, maar waar op een zomer, herfst en winter volgen, en een zaaityd, waar van de eeuwigheid de maaityd zyn zal."

Leerreeden over Jeremia II: 31 *en* 32, *uitgesprooken in Bloeimaand van 't Jaar* 1797, *door* J. VAN DER ROEST, *Predikant der Hervormden te Haarlem. In gr.* 8vo. 44 *bl.*

Het oogmerk van den godvrugtigen VAN DER ROEST in deeze Leerrede is, eene beschouwing van de kennis en de instellingen van den Geopenbaarden Godsdienst, als het uitneemendst voordeel, en het voortreffelykst cieraad van een Volk. Naa eene zaaklyke verklaaring van den Text, bouwt zyn Eerw. die stelling op eene beschouwing van de waarheden en beloften van 't Euangelie, als de eenige bron van waare verlichtinge — van de geboden, en de grondbeginzelen en gevoelens, welke hetzelve inboezemt — van deszelfs heilryke wetten en verordeningen, met opzigt tot de goede orde, en het geluk van het huislyk en maatschappelyk leeven — en eindelyk van de wyze instellingen ter algemeene bevorderinge van Godsdienstige kennisse, van deugd en onderlinge liefde, als mede van het genot des leevens onder allerlei standen. Op de ontwikkeling deezer beschouwingen laat de Eerw. VAN DER ROEST eene ernstige en gemoedelyke Toepassing volgen, die den geest eens waaren Christens ademt, treurende over het deerlyk verval van 't Christendom in onze dagen, en in vuurigen yver blaakende, om zyne Natuur en Geloofsgenooten tot die zuivere bron des waaren geluks te doen te rug keeren. Wenschelyk ware het, dat de raadgeevingen en ver-

vermaaningen des geagten Kerkleeraars algemeen opgemerkt en gevolgd wierden. Konde zyn Eerw. besluiten tot de afgifte van meer soortgelyke Opstellen, wy twyfelen niet, of daar mede zou, ginds en elders, tot nut van 't Vaderland, nog al iet goeds kunnen gestigt worden.

Praktikale Godgeleerdheid, *door* S. VAN EMDRE, *Predikant te Wageningen*, *Lid van 't Genootschap ter verdediging van den Christelyken Godsdienst*, *en van de Zeeuwsche Maatschappye der Weetenschappen. Iste Deel. Te Utrecht*, *by* W. van Yzerworst, 1797. *In gr. 8vo*, 238 *bl.*

Voor zo veel het leiden van een godzalig en deugdzaam leeven de ziel en het weezen uitmaakt van allen waaren, en dus ook van den Christlyken, Godsdienst, verdienen alle poogingen lof en aanmoediging, die het verwekken of bevestigen van zulk eenen leevensaart kunnen bevorderen. Daar toe wordt vereischt eene zekere maate van kennisse, bestaande in de ontwikkeling der gronden, de ontvouwing der onderscheidene pligten, en het aanvoeren van gepaste drangredenen. Een goed werk verrigt alzo een ieder, welke daar toe zynen naasten de behulpzaame hand biedt. De kundige en werkzaame VAN EMDRE treedt, als zodanig, hier ten voorschyn, in een geschrift, 't welk doorwrogt mag genoemd worden, in zo verre het geheele stelzel van 's menschen pligten zeer uitvoerig en onderscheiden wordt voorgedraagen. Een *nieuw Plan*, evenwel, volgens 't welk zyn Eerw. zegt dit Werk te zyn ingerigt, hebben wy 'er niet kunnen ontwaaren.

Het *Eerste Deel*, welk thans voor ons ligt, bevat twaalf Hoofdstukken. In de drie eerste Hoofdstukken, die als eene Inleiding tot het geheele Werk kunnen beschouwd worden, handelt VAN EMDRE over de *bronnen* der Praktikaale Godgeleerdheid —— derzelver *grondslag* —— en over de *mogelykheid* van de betragting der pligten. Dit alles met de gepaste uitvoerigheid ontvouwd hebbende, treedt de Schryver ter zaake. Wat de Leezer, zo in 't geheele Werk, als byzonder in het nu afgegeeven Eerste Deel, te verwagten hebbe, blykt uit den aanhef van het Vierde Hoofdstuk. VAN EMDRE berigt al-

aldaar: „ Nu komen wy tot 't lichaam der *Beoeffenende*
„ *Godgeleerdheid* zelve, behelzende de pligten van een
„ Christen omtrent God, zich zelven en zyn medemensch;
„ waartoe wy ook nog andere schepselen kunnen brengen.
„ Wat 't eerste stuk betreft, wy zullen de werkzaamhe-
„ den omtrent *God in 't gemeen* beschouwen, en dan om-
„ trent *elk der Godlyke Persoonen in 't byzonder*. Omtrent
„ *God in 't gemeen* zyn eenige dingen in acht te nemen,
„ die *inwendig*, andere die *in-* en *uitwendig* zyn waar te
„ nemen; als mede zodanige zaken, *die tot bevordering*
„ *van de beoeffening dier pligten, onder Gods zegen, kun-*
„ *nen dienstbaar wezen.* Tot de pligten, die op 't *in-*
„ *wendige* zien, brengen wy: *de kennis van God; 't ge-*
„ *loof aan God; de liefde tot God; de gehoorzaamheid*
„ *aan God; de vreeze Gods; de naarvolging van God;*
„ *'t vertrouwen op God; de hoop op God; de blydschap in*
„ *God; de roem in God; de verlustiging in God; de*
„ *opregtheid voor God; de ootmoed jegens God; de onder-*
„ *werping aan, en berusting in God.*" 't Zyn deeze pligten, die op het inwendige zien, welke in dit Deel behandeld worden. Met die algemeene opgave vergenoege zich thans de Leezer, terwyl een volgend Deel ons de gelegenheid zal geeven, om het een of ander stuk uit hetzelve over te neemen. Dezulken, die met den geagten Schryver in smaak en denkwyze overeenstemmen, zullen 's Mans godvrugtigen letterarbeid in dank ontvangen, en met vrugt zich daar van kunnen bedienen.

Pharmacologiæ Universæ Pars I, &c.

dat is

Algemeene Verhandeling over de Geneesmiddelen. Door wylen den Hooggel. Heere F. J. VOLTELEN, *in leven Med. Doctor, en gewoon Hoogleeraar in de Scheikunde, te Leyden. Iste Deel. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1797. *In gr.* 8vo, *in 't geheel* 408 *bl.*

De Voorleezingen van wylen den Hooggel. VOLTELEN, over de kennis der enkelvoudige Geneesmiddelen, hebben, by het leven van dien bekwaamen Man, steeds eene zo algemeene goedkeuring weggedraagen, dat men het, na zyn overlyden, niet ondienstig geoordeeld heeft, de-

zel-

zelve het licht te doen zien. Van dit Werk, 't geen in drie Boekdeelen, in gr. octavo, zal begreepen worden, ziet thans het eerste Deel het licht. Vooraf gaat eene Inleiding, in welke gehandeld wordt over de algemeene eigenschappen deezer weetenschap, en over de bronnen, uit welke de kennis van de hoedanigheden der Geneesmiddelen verkreegen wordt. Hierop volgt eene geleerde en uitvoerige Verhandeling, over de zogenoemde kennis der *Aanwyzingen (Doctrina Indicationum)*, welke loopt tot p. 85, waar na het eigentlyke Werk over de Geneesmiddelen zyn aanvang neemt.

Vry uitvoerig spreekt de Autheur over de verschillende Rangschikking, welke door verscheidene Schryvers in hunne Verhandelingen over deeze Weetenschap is gebezigd: hy telt de ongemakken, aan welke ieder Leerwyze onderhevig is, op, en besluit, dat men de Geneesmiddelen gevoegelykst volgens hunne uitwendige meest in 't oog loopende eigenschappen kan verdeelen. Gaarne erkennen wy, dat deeze Leerwyze allervoortreffelykst zoude zyn, indien die eigenschappen altoos van zelven in het oog liepen, en niet zomwylen, door den een, dingen tot eene zekere bepaalde klasse gebragt wierden, die, volgens de meening van anderen, op geheel andere plaatzen behoorden. Dus zullen veelen, by voorbeeld, verwonderd staan, van alhier op de lyst der meelachtige en slymerige middelen te vinden de Pensée (*Viola Tricolor*) en de Coffy. Denkelyk zullen veelen insgelyks het Zeepkruid niet zoeken onder de zoetachtige zaaken, even weinig als de door konst gemaakte Zeepen, die men juist niet kan zeggen dat zeer lekker smaaken. De Herderstasch (*Bursa Pastoris*) en het Aardveil (*Hedera Terrestris*) zoude men ook niet ligt zoeken in dezelfde klasse met de Catechu, Kina, Eikenbast, en andere sterk te zamentrekkende middelen, enz. Wat ons aangaat, wy gelooven, dat, zo men niet verkiest de middelen te rangschikken volgens hunne meest in het oog loopende kragten, het nog al het gevoegelykst is, de eenvoudige Alphabetische orde, naar het voorbeeld van LEWIS en anderen, te volgen.

Wat de beschryving der Geneesmiddelen zelve aangaat, dezelve is naauwkeurig, doch merkelyk minder uitvoerig dan die van MURRAY in zyne zo uitmuntende *Apparatus Medicaminum*. De natuur der zaak brengt het voorts mede, dat men in een Boek van dien aart niet veel byzonder nieuws kan verwagten, vooral nadat BERGIUS, AR-

NE-

NEMAN, MOENCH, CULLEN, enz. hunne waarneemingen hebben in het licht gegeeven. Met dit alles komen 'er zeer veele gewigtige dingen in voor, die ook door de byzondere ondervinding van den Schryver in een klaarder daglicht gesteld zyn. Dus geeft de Schryver, op p. 181, eene zamenstelling op, uit anderhalf once Amandelolie, een lood wit of geel Wasch, en vier lood Conserf van roode Roozen, als een allervoortreffelykst middel in Roodeloops-pynen, en andere krimpingen in de ingewanden.

Nog uitvoeriger en aanmerkelyker zyn de aantekeningen des Schryvers, aangaande de groote Geneeskundige vermogens des *Wilgenbasts*. Nadat hy namelyk vermeld had, dat de koortsverdryvende vermogens van dit middel niet zeer aanmerkelyk, en veel te veel opgevyzeld zyn, betuigt hy daarentegen, dat de bederfweerende kragt van dit middel dat vermogen van den Koortsbast oneindig verre overtreft. „ In ziekten van een rottigen aart „ (zegt de Hoogleeraar) doet dit middel een onein„ dig groot nut, niet alleen door de kwynende levens„ kragten op te richten, en de slappe zenuwen te steu„ nen, maar ook door het reeds begonnen en door de „ geheele *massa* der vochten verspreid bederf kragtdaadig „ te stuiten, en het dreigend Heetvuur af te weeren. „ Meermaalen heb ik dit ten klaarsten waargenomen in „ algemeen heerschende Roodeloopen, gelyk ook in en„ kelvoudige kwaadaartige Koortzen, Blutskoortzen, „ kwaadaartige Kinderpokjes, en andere dergelyke om„ standigheden." Het heilzaam uitwendig gebruik van deezen bast betuigt de Hoogleeraar insgelyks dikwyls te hebben ondervonden, wanneer deszelfs kragtig afkookzel als een plaatzelyk middel wierd aangewend. Onder anderen wierd hier door een kankerachtige *zweer* van al zyn verschrikkelyken stank berooft, en in zyn loop merkelyk vertraagd. Terwyl de geweldig voorteetende Waterkanker, die reeds het gebeente had aangegreepen, meermaalen door dit middel gelukkiglyk wierd gestuit. Om nu niet te spreeken van den uitmuntenden dienst, dien het zelfde middel den Schryver meermaalen had gedaan, in het beperken van een met woede voortloopend heet of koud vuur.

Het geen de Schryver aangaande het geneeskundig gebruik der *roode Roozen* heeft waargenomen, is ook aanmerkenswaardig. „ Het eenvoudig of met Vitriolgeest zuur-

„ ge-

„ gemaakt aftrekzel van roode Roozen (zegt hy,) welk
„ laatste ook Tinctuur van Roozen wordt genoemd;
„ verschaft een voortreflyk middel in die gevallen,
„ waar in men eene zagte zamentrekking noodig heeft:
„ gelyk in bloedige, weyachtige en slymerige vloei-
„ jingen. De Roozen-Tinctuur is ook van nut tot het
„ beteugelen eener geweldige zweeting, gelyk ook in
„ kwaadaartige Rotkoortzen. Ter beteugeling van den
„ bloedvloed der Baarmoeder heb ik dikwyls met het
„ best gevolg gebruik gemaakt van 't volgend middel:
„ ℞ *Fl. Rof. Rubr. dr. ij. Inf. in aq. ferv. q. f. Col.*
„ *expresf. Unc. Xij.* add. *Syr. Rof. ficc. Unc. j. Aq. Ra-*
„ *bel. dr. ij.* en zo 'er, gelyk dikwyls gebeurt, kramp-
„ trekkingen aanwezig zyn, *Laud. Liq. Syd. gtt. XX. S.*
„ alle twee uuren een klein theekopje vol.

„ Meermaalen heb ik ook met het best gevolg gebruik
„ gemaakt van het Aftrekzel van Roozen met Melkzui-
„ ker, tegen Catarrhale aandoeningen der Borst uit slap-
„ heid der vaten, tegen eene teeringachtige en tot bloed-
„ vloeijingen overhellende gesteldheid, en tegen inwendi-
„ ge verzweeringen, welk middel ik dan een langen tyd
„ aanhoudend liet gebruiken. Dagelyks ondervinde ik
„ ook het groot nut van dit middel in het oplossen van
„ de verstoppingen der ingewanden, en in het verbeteren
„ der kwaadzappigheid en ongesteldheid der vaste dee-
„ len, die aanleiding geeft tot Mildziekte en Aambeyen;
„ in welke gevallen de gift der Melkzuiker zo veel moet
„ vermeerderd worden, dat 'er een zagte loop onder-
„ houden worde."

Geen Geneesmiddel wordt in dit Deel uitvoeriger be-
handeld, dan de *Koortsbast*, en ook met reden, uit hoofde
der grootheid van het heil of onheil, 't geen, door het
gepast of het ontydig gebruik van dit middel, kan wor-
den veroorzaakt. Onder anderen bepaalt de Schryver
naauwkeurig, wanneer men van dit middel met voordeel
gebruik kan maaken in de Teering, en wanneer niet.
Hy pryst namelyk den Koortsbast alhier aan, als de ziek-
te ontstaat uit een slap weefzel der vaten, en 'er daar door
eene versmelting der vochten plaats hebbe; gelyk ook in
de Slymteering. Daarentegen verbiedt hy het gebruik van
dit middel ten sterksten, wanneer de kwaal haaren oor-
sprong neemt uit eene Bloedspuwing van een ontstooken
aart, uit eene Longontsteeking, of uit een tot verettering
overgegaan Zydewee. Om dezelfde reden is de Koorts-

bast ook zeer schadelyk in die zoort van Bloedspuwing, met welke eene ontstooken gesteldheid van het bloed, en dus eene aanhoudende of remitteerende Koorts, wordt waargenomen. Meermaalen ziet men hierom, dat de Koortsbast, in zulke omstandigheden gegeeven, eene doodelyke sluipkoorts verwekt; terwyl andere Lyders gelukkiglyk herfteld worden, door een aanhoudend gebruik van Zuuren.

Iets dergelyks tekent de Schryver aan omtrent de *Geelzucht*, in welke kwaal hy dit middel ten hoogsten roemt, wanneer dezelve voortkomt uit eene krampagtige gesteldheid der vaten, die tot de afscheiding der galle dienen, 't geen dikwyls in de tusschenpoozende Koortzen plaats heeft; gelyk ook, wanneer de ziekte haaren oorsprong neemt uit eene verslapping van het maakzel der lever, en eene daar door geboorene vermeerderde afscheiding der galle, mitsgaders uit eene te groote prikkelbaarheid van dit ingewand. „ Dikwyls (zegt de Schryver) heb ik de Geel„ zucht door middel van den Koortsbast zien geneezen, „ na dat alle oplossende middelen te vergeefsch waren „ gebezigd. Doch wagt u wel om geen Koortsbast te „ gebruiken in eene Geelzucht die uit een ontstooken „ toestand der vogten voortvloeit: insgelyks niet, wan„ neer dit onheil gebooren wordt uit eene taaje slym„ stoffe, die de vaten der lever en de galbuizen ver„ stopt."

By gelegenheid van den Koortsbast spreekt de Schryver ook over de ontleding, welke de Braakwynsteen ondergaat, wanneer dezelve met den Koortsbast verbonden wordt, en het aanmerkelyk zweetverwekkend vermogen van dit zamenstelzel. Deeze verandering in de werking van den Braakwynsteen is zo aanmerkelyk, dat men met het afkookzel van eene once Koortsbast op een pint water twaalf of vyftien greinen Braakwynsteen kan vermengen, terwyl in een likpotje uit eene once Koortsbast, met zo veel Syroop als daar toe noodig is, wel vierëntwintig greinen van dat middel kunnen gevoegd worden, eer 'er braaking volgt.

Hoe zeer wy 't in de meeste gevallen met den Schryver eens zyn, kunnen wy echter alle zyne Stellingen niet goedkeuren. Dus gelooven wy geenzins, dat hy de werking der *Yslandsche Mos* uit het rechte oogpunt beschouwd heeft. Hy stelt, namelyk, dat dit middel byzonder van nut kan zyn in de Slymteering, in welke de meelachtige middelen,

len, enz. nadeelig zyn: en desniettegenstaande heeft hy deeze Mosplant, en wel te recht, onder de klasse der meelachtige zelfstandigheden gebragt. De *Lichen* werkt immers zeer zeker gelyk alle andere meelspyzen; nadat dezelve door eene weeking in koud water van haar zagt purgeerend bitter, 't geen doorgaans in de Teering nadeel doet, beroofd is, geeft zy, door het afkooken, een overvloedigen smaakeloozen styfzel, en een ton van het meel deezer Mos wordt gerekend eens zo veel voedend vermogen te bezitten, als twee tonnen tarwenmeel. Met dit alles, zegt de Schryver, aangaande de Mos.: „ Zy „ werkt hier niet anders dan de Koortsbast, de bittere „ *Polygala*, en de *Rad. Arnica*." Op hoedanig eene wyze een middel, 't geen klaarblyklyk tot de meelstoffen behoort, en onder dezelve door onzen Schryver met het grootste recht wordt opgeteld, in werking wordt gelyk gesteld met een middel, 't geen tot de bittere zamentrekkende Geneesmiddelen behoort, kunnen wy bezwaarlyk begrypen. Wy kunnen insgelyks niet gelooven, dat de Koortsbast en de *Arnica* eenigzins in werking overeenkomen. Het is wel mogelyk, dat men zomwylen eene hardnekkige Koorts door middel der *Arnica* kan geneezen; doch dit gelukt ook wel eens door Loogzouten, Spaansche Peper, enz. die voorzeker niets met den Koortsbast gemeen hebben. Dit middel bewerkt zyne zo uitmuntende geneezingen hoofdzaaklyk door zyn versterkend vermogen, waar door het de slappe vezelen zamentrekt, en de kwynende leevenskragt opwakkert. De *Arnica*, daarentegen, behoort ontegenzeggelyk onder de heete prikkelende middelen, die eene groote ontbinding van gestolde vochten kunnen daarstellen, en veele scherpe vochten door de piswegen en zweetgaten ontlasten. Dat dus dit middel weleens van groot nut kan zyn, zal niemand ontkennen: doch tevens zal het zeer ongepast zyn, te willen beweeren, dat deeze Plant in werking met den Koortsbast overeenstemt, en in alle die gevallen zoude te pas komen, in welke men met voordeel van den Koortsbast gebruik kan maaken.

Met verlangen zien wy een volgend Deel van dit voortreflyk Werk te gemoet.

De Arbitrage-Reekening, voor den Nederlandschen Bankier en Koopman, speciaal voor de Beurs van Amsterdam, gemaklyk gemaakt, door E. H. HOCHHEIMER. *Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1798. *In gr. 8vo, in 't geheel 226 bl.*

De *Arbitrage-Rekening* is eene rekenkundige schikking, door welke men de betaalingen regelt, die van de eene plaats op de andere moeten gedaan worden, het zy onmiddelyk, het zy door tusschenkomst van een of meer andere plaatzen, volgens den eisch der verschillende Wisselkoerzen, de *Agio*, enz. Tot hier toe was het volbrengen deezer taak voor veelen ten hoogsten moeijelyk; moetende zy, tot het oplossen van slechts een eenig voorstel van deezen aart, zich van drie, vier, ja meer, Regels van Drieën bedienen, of wel van eene Ketting van even zo veele indeelingen. Zy, die uit de Kettingvoorstellen algemeene regelen kunnen trekken, kunnen niet ontkennen, dat een groot gedeelte dier regels altoos zeer omslagtige en vermoeijende berekeningen vordert, vooral wanneer men met groote getallen moet multipliceeren en divideeren.

„ Men meent hier alle die zwaarigheden, (zegt de „ Schryver in het Voorbericht) vooral in zo verre dezelve „ de Bankiers in Amsterdam betreffen, te hebben „ weggenomen. —— Voor alle gevallen, die in Wissel- of „ Geldhandel, tusschen Amsterdam en alle plaatzen, op „ welke hier kan worden getrokken (*getraceerd*), en ook „ nog verscheidene anderen, die, zo veel men daar van „ bewust is, kunnen voorkomen, zyn zodanige regels „ opgegeeven, dat men nimmer met meer dan twee of „ drie Cyffers behoeve te multipliceeren, en ook nooit „ (ten zy 'er met de Coursen zelve gedivideerd moete „ worden, in welk geval geen regel plaats heeft, naardien dezelve veranderlyk zyn) noodig hebbe te divi„ deeren."

Voorts heeft de Schryver niet gezogt nieuw te zyn: hierom heeft hy de bekende regels, die de vereischte beknoptheid hadden, laaten blyven zo als zy waren; doch alleen heeft hy aan die, welke te wydloopig scheenen, eene duidelykmaakende kortheid gegeeven.

Thans ziet alleen het eerste Deel van dit Werk het licht;

licht; wat 'er nog meer moet volgen, kunnen zy, die in deeze zaaken bedreeven zyn, uit het behandelde gemakkelyk opmaaken. Alles is in dit Stuk Practicaal behandeld; terwyl de Schryver eenig uitzicht geeft op een *Aanhangzel*, waar in de wyze zal worden opgegeeven, op welke men de alhier medegedeelde regels hebbe gevonden. Wy hadden wel gewenscht, dat dit, vooral tot onderrichting van minder kundigen, was voorafgegaan.

De Geschiedenis van Graaf WILLEM *van Holland, Roomsch Koning, door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Vryheer van Dalem. IVde Deel. In 's Graavenhaage, by* M. van Daalen Wetters, 1797. *In gr. 8vo. 430 bl. met een Aanhang van 242 bl.*

Binnen weinig maanden, beloofde de Schryver, zou dit vierde Deel zyns Werks volgen, toen hy het derde aan het licht gaf (*). Hy heeft woord gehouden, en ontvangen wy dus de drie nog overschietende Hoofdstukken. Het *achtste*, waar mede dit Boekdeel aanvangt, handelt *van de Wetten en Regtspleeging*, —— het *negende*, *van de Finantie en Munt*, —— het *tiende*, *van den Koophandel*.

Belangryke onderwerpen, indedaad, voor allen, dien het lust tot die dagen te rug te keeren, en hier behandeld met eene uitvoerigheid, welke een groote beleezenheid in de Gedenkschriften van die tyden, op elke bladzyde, aankondigt. In bewerking is dit gedeelte gelyk aan die des voorigen Deels, waaromtrent wy des Schryvers gevoelen, en onze beoordeeling, beide onnoodig hier te herhaalen, te bovengemelder plaatze, te boek stelden.

In het Eerste hier behandelde Hoofdstuk zamelt MEERMAN alles op, wat hem, „ geduurende WILLEM's Tydperk, „ in het stuk der Wetten en Regtspleegingen onder 't oog „ is gekomen, zonder zich in vroegere of laatere eeuwen „ te verliezen. Doch," voegt hy 'er nevens, „daar 'er zelfs „ in

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroeff.* voor 1797, bl. 487, enz. Wy hebben daar opgegeeven de plaatzen, waar onze beoordeelingen der voorige Deelen in ons Maandwerk te vinden waren.

„ in dit korte bestek zoo menig een nieuwe Keur, aan
„ deeze en die bewooners van des Konings Staaten, ver-
„ leend is, twyfel ik niet, of ik zal my, al ware het
„ slechts door 't enkele voorstel van 't geen de geschied-
„ kundige Gedenkstukken daaromtrent opleveren, in staat
„ bevinden om veel tot eene grondige kennis van onze
„ Voorvaderen, en de oude Ryksbewoonders, toe te dra-
„ gen, en dus den algemeenen schat van Mensch- en Vol-
„ keren-kunde te helpen verryken."

Ten aanziene van het Tweede hier voorkomende Hoofdstuk drukt de Schryver zich in deezer voege uit: „ Het is voornaamlyk met de eigentlyk gezegde Belastingen, dat ik my, in dit Hoofdstuk, zal bezig houden, „ welke of van de Inwoonders zelven, of van de doortrekkenden, geheeven wierden; de verschillende takken derzelven zullen my de natuurlyke orde aanwyzen, die „ ik in het behandelen deezer stoffe te volgen hebbe, en „ den draad langs welken 'er alleen uit dit doolhof ontkoming te vinden is." Onze Leezers zullen 't ons dank weeten, zo wy vertrouwen, dat wy hun dien doolhof niet inleiden. Alleen opmerkende, hoe men in deeze Afdeeling zeer leezenswaardige aanmerkingen vindt over de Munt en de Munters; over den Prys der Goederen, en de Intresten van die dagen.

Even min willen wy hun lang ophouden by het laatste Hoofddeel, den *Koophandel* betreffende; slegts schryven wy het begin af: „ Ik kan de behandeling deezer stof „ niet gevoeglyker intreeden, als [dan] met eene overeenkomst tusschen de Graavin van Vlaanderen, en de „ Hamburgsche en andere Kooplieden, in 1252 geslooten, „ te deezer plaatze in te vlechten. Deeze laatsten naamlyk dreeven sterken handel op de bloeiende Vlaamsche „ Koopsteden; doch de drukkende tollen en lasten, die „ men aldaar vorderde, beroofden hen van alle winst. „ Zy raadpleegden hier over in eene Vergadering der „ verbondene Steden, en allen vonden goed, gemeenschaplyk, en zoo ras doenlyk, een Gezandtschap aan „ MARGARETHA af te vaardigen, en met haar in schikkingen te treeden over een billyker en draagelyker „ Tol, en zulke andere middelen als het behoud des „ Handels vorderde, en dat wel eens voor altoos. De „ Hamburgers zelven, die onder allen by den uitslag het „ meeste belang hadden, wierden met de zorg voor dit „ Gezandtschap gelast, en zy benoemden tot volvoering

„ van

„ van 't zelve twee Raadsheerlyke Mannen, HERMAN
„ HOYER en JORDAAN. Deezen slaagden gelukkiglyk in
„ hun werk, en het stuk, waar van wy spreeken, zag
„ weldra het licht; een stuk, 't welk tot de geschiede-
„ nis des Koophandels van deezen tyd van het uiterste
„ gewicht is; daar men 'er met eenen opslag uit ont-
„ dekt, hoedanig de Waaren geweest zyn, welke de
„ Noordlyke Steden van het Ryk vervoerden en ver-
„ kochten; 't zy dan dat deeze Waaren als voortbrengze-
„ len van het Ryk zelve moeten beschouwd worden, of
„ dat men ze van elders gehaald hebbe, gelyk 'er van
„ beide soorten in worden opgeteld. Men ziet 'er tevens
„ het soort van Schepen en Voertuigen uit, die men 'er
„ toe gebruikte, de Gewichten naar welke ze afgemeeten
„ of gewoogen wierden; zonder evenwel dat het altoos
„ blyke, in hoe verre het Vlaamsche of Duitsche waren;
„ en eindelyk ook eenigermaate hoe men de Waaren te-
„ gen elkander geschat hebbe." —— Omtrent dit Stuk merkt de Schryver in eene aantekening op, dat het berust op de *Hollandsche* Leenkamer; dat hy het liever hier in de Geschiedenis zelve met eenige verduitschingen zo in spelling als in woorden en styl heeft willen invlechten, dan in den *Cod. Dipl.* achter dit Deel in zyne oorspronglyke Vlaamsche gedaante plaatzen; daar anders of dit Hoofdstuk onvolledig zou geworden zyn, of het geheele Stuk byna tweemaal hadt moeten gedrukt worden. Hier en daar scheen het ook met fouten te zyn afgeschreeven; en eenige woorden, die hy in 't geheel niet verstondt, hadt hy onverklaard moeten laaten.

Voorts treffen wy in dit Deel aan, een groot aantal meer en min gewigtige *Byvoegzels* tot de voorgaande Deelen van WILLEM's Geschiedenis. Dezelve beslaan 149 bladzyden.

Achter dit Deel, en ten slotte van alles, volgt de *Codex Diplomaticus*, of Lyst der overgebleevene Handvesten en oorspronglyke Stukken, tot de Geschiedenis van WILLEM, of van zynen tyd, betrekkelyk.

Met deeze is de groote Webbe, die de Schryver ter hand genomen hadt, afgeweeven. Is hy thans op Reize, gelyk wy gehoord hebben, dan geeft die Reis hem misschien stoffe tot algemeen meer bevallende onderwerpen, die voegen zullen by zyne *Berigten omtrent Groot-Brittanje en Ierland* — by zyne *Berigten omtrent de Pruissische, Oostenryksche en Siciliaansche Monarchien.*

Geschiedenis van de Kristlyke Kerk in de Achttiende Eeuw, *door* A. YPEY, *Lid van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen*, *en Predikant te Ethen*, *in het Land van Heusden. Iste Deels 1ste Stuk. Te Utrecht*, *by* W. van Yzerworst, 1797. *In gr.* 8vo. 299 *bl.*

'T Is waar, de *Kerklyke Geschiedenis* van deeze Eeuw, welke het slot uitmaakt van MOSHEIM's, in dit vak, overheerlyk Werk, zo zeer in de Vertaaling ook by onze Landgenooten gezogt, mag niets meer dan eene kleine schets heeten van 't geen, in den aanvang deezer Eeuwe, is voorgevallen; schoon de Aantekeningen van MACLAINE en des *Nederduitschen* Vertaalers het eenigzins verder gebragt hebben. —— 't Is waar, het *Kort Vertoog van den Staat der Kerke*, uit de pen van FOEKE SJOERDS, loopt slegts tot het midden deezer Eeuwe. —— 't Is waar, dat de *Proeve eener volledige Kerkhistorie der Achttiende Eeuwe*, door VAN EINEM vervaardigd, tot het jaar 1776 loopt, en dus een geheel vyfde gedeelte van de tegenwoordige Eeuw onbeschreeven laat; en dit Werk by de oorspronglyke gebreken veele bykomende der *Nederduitsche* Vertaalinge draagt, en des weinig bruikbaar mag heeten.

Gronden, in de daad, die pleiten voor een meer uitvoerige, beter bearbeide, en deeze Eeuw geheel bevattende, *Kerklyke Geschiedenisse*, in onze taale. De arbeidzaame YPEY heeft 'er zich toe gezet; en bekomen wy, met de aflevering van dit *Eerste Deels Eerste Stuk*, den aanvang zyns Letterarbeids, met welken wy onze Leezers moeten bekend maaken. —— Voegfyk, dat wy, volgens onze gewoonte, het begin eens Werks van langen adem aankondigende, des Schryvers doel ontvouwen.

Best zullen wy het met zyne eigene woorden voordraagen. „ Van het aangenaam nut, 't welk de Kerklyke „ Geschiedenis aan ons verschaffen kan, overtuigd zyn„ de, heb ik 'er my toegezet, om met de geenen, die „ zich verwaardigen willen dit geschrift te leezen, de be„ langrykste gebeurenissen, in de Kerk van KRISTUS, „ staande deeze achttiende Eeuw, voorgevallen, door te „ wandelen, en hier uit voor hun en my zelven heilzaa„ me lessen op te gaderen. —— Om op deeze wyze in

„ myn

„ myn voorgenomen geschryf wezentlyk nuttig te zyn, „ zal ik niet flechts gebeurde daadzaaken eenvoudig verhaalen; maar ook 'er myn eigen aanmerkingen over dezelven tusfchen in ftrooijen. Zo doende, zal ik, waar „ ik kan, ter liefde voor waarheid en deugd, zonder „ haat of gunst, en zonder my door partyzucht van den „ weg te laaten afdryven, de eigenlyke oorzaaken, waarom dit of dat gebeurd is, uit haare fchuilhoeken by „ het licht brengen, en het weezen van den fchyn trachten te onderkennen. Ik zal wyders aantoonen, wat „ wel of kwalyk gedaan is, en zo uit het geen anderen ondervonden hebben doen opmerken wat voordeel verfchaft en wat nadeel brouwt, wat den weg tot „ geluk baant, en wat den weg tot ongeluk opent. En „ onder dat alles zal ik myne leezers poogen te doen letten op het goed, rechtvaardig en wys, beftuur van „ GOD, 't welk in de gefchiedenisfe der Kerk zo heerlyk doorftraalt, by het genadig beloonen der deugd en „ het billyk ftraffen der ondeugd."

Een wydftrekkend plan, waarlyk, ook wyder dan zommigen willen dat een Gefchiedfchryver het zyne uitzette, en waar in wy ook, dit Stuk doorleezen hebbende, foms meer *pooging*, dan daadlyke *volvoering*, ontwaarden, en bevonden, dat de Schryver, fchoon meermaalen blyken geevende van eenen opgeklaarden geest en verhelderde denkwyze, nog bylange niet vry is van gehegtheid aan Kerkgenootfchaplyke denkbeelden, die foms invloed op lof en blaam hebben, en eene wyze van voordragt doen gebooren worden, van partydigheid, Sectenyver, enz. niet geheel vry te fpreeken, al is het flegts in de wyze van voordragt en de gebruikte bewoordingen. Met voorbeelden hier van by te brengen, zouden wy te veel plaats beflaan van die wy gefchikt hebben om over den aanvang deezes Werks te fpreeken.

Wy vaaren voort om met YPEY's eigene woorden zyn Plan nader onzen Leezeren bekend te maaken. 't Zelve is, wat de hoofdzaak betreft, tweeledig. „ *Eerst* zal ik de Algemeene Gefchiedenis der Kristen-Kerk, zo als die aan haare voordeelige en nadeelige zyde, over 't geheel befchouwd, zich vertoont, opgeeven; en dan zal ik, in de *tweede* plaatze, de bezondere Gefchiedenis van de onderfcheidene Genootfchappen, waar in de Kristlyke Kerk ongelukkig verdeeld is, te boek flaan."

„ Zie daar een ruw plan, tot welks bewerking ik hier

„ terstond overgaa. Vooraf echter dient de *Leezer* te „ weeten, dat, daar de algemeene Geschiedenis der Kerk, „ aan haare voordeelige zyde beschouwd, niet kan be„ handeld worden zonder den invloed, welken de onder„ scheiden Genootschappen, waar in de Kerk verdeeld is, „ op haar hebben, in aanmerking te neemen, ik zo wel „ in het eerste gedeelte van myn Historisch geschrift, „ als in deszelfs tweede gedeelte, ten aanzien van die „ onderscheiden Kerkgenootschappen, de volgende orde, „ door my gekoozen, als meest met den aart der zaaken „ overeenkomstig, houden zal. In den eersten rang plaats „ ik de *Lutherschen*, in den tweeden de *Hervormden*, in „ den derden de *Dissenters*, en in den vierden de „ *Roomschgezinden*. De *Lutherschen* plaats ik vooraan, „ om dat zy het oudste Kerkgenootschap uitmaaken, „ 't welk zich tegen *Rome's* Hierarchy verzet heeft. De „ *Hervormden* plaats ik in den tweeden rang, om dat „ deezen terstond op de wenken der *Lutherschen* de hand „ aan het werk der Kerkhervorminge mede geslaagen „ hebben. De *Dissenters* plaats ik in den derden rang, „ om dat dezelven, toen zy zich met de *Lutherschen* en „ *Hervormden* van den Roomschen Stoel hadden afge„ scheurd, ook deeze beide Gezindten verlaaten, en, in „ afzonderlyk gestichte Genootschappen uit malkaâr ge„ loopen zynde, elk zyn eigen weg hebben ingeslaagen. „ En de *Roomschgezinden* plaats ik in den vierden rang, „ om dat deezen dat Kerkgenootschap zyn, waar uit de „ *Lutherschen*, *Hervormden* en *Dissenters*, allen ge„ gaan zyn, en van 't welk zy zich allen verwyderd „ hebben."

Een Schryver is volstrekt meester van de schikking zyner schryfstoffe, en zouden wy hier op geene aanmerking maaken, schoon het ons toeschyne, dat eene andere schikking, die de *Roomschen*, als de oudste, en zeker nog de grootste, onder de verdeelde Christenheid, in beide deeze opzigten den voorrang toekent, dien deeze Kerk natuurlyk heeft; en zyn 'er onder de *Dissenters*, die op een vroeger herkomst boogen, dan de *Lutherschen* of de *Hervormden*. Om den voorrang aan LUTHER gegeeven te verdeedigen, heeft de Schryver eene breede aantekening geplaatst, waar in hy ten slotte zyn zugt voor CALVYN, dien wy als een Geleerd Man, een kundig Schriftuurverklaarder, over 't algemeen bewonderen, laat doorkyken; immers hy schryft ten slotte van dezelve: „ LUTHER

„ moet

„ moet dus van elk, die onpartydig oordeelt, gehouden „ worden, als het eerste en voornaamste werktuig in „ Gods hand, 't welk de belangen der onder het Room„ sche juk zuchtende Kristenen, met een gezegend gevolg, „ heeft aangeslaagen. Met dat al is ZWINGEL, als Kerk„ hervormer, een groot man geweest, en zyn opvolger „ KALVYN nog grooter; deezes Mans weerga in geleerd„ heid en in braafheid kennen wy, zonder vooringenomen„ heid en in waarheid gezegd, onder alle Hervormers „ niet. Hy heeft hen allen daar in overtroffen!"

Een *Overzigt* van den Inhoud deezes Stuks stelt ons, naa de *Algemeene Inleiding*, (waar uit wy het voorgaande meest ontleenden, deeze Hoofdzaaken of Afdeelingen voor oogen. —— *Algemeene Geschiedenis der Kristlyke Kerk, aan haare voordeelige zyde over het geheel beschouwd.* —— *Historisch verslag van de Onderneemingen der* Lutherschen, *ter uitbreiding van den Kristlyken Godsdienst onder de Heidenen.* —— *Historisch verslag van de Onderneemingen der* Hervormden, *ter uitbreiding van den Kristlyken Godsdienst onder de Heidenen.* —— *Historisch verslag van de Onderneemingen der Euangelische Broederen, ter uitbreiding van den Kristlyken Godsdienst onder de Heidenen.* —— *Kort Historisch verslag van de Onderneemingen der* Methodisten, *ter uitbreiding van den Kristlyken Godsdienst onder de Heidenen.* —— *Algemeene aanmerkingen op de Zendlingschappen der* Protestanten *onder de Heidenen.* — *Historisch verslag van de Onderneemingen der* Roomschgezinden, *ter uitbreiding van den Kristlyken Godsdienst onder de Heidenen.* — *Verslag van de onechtigheden der* Roomsche *Zendlingen in* Azie. — *Algemeene aanmerkingen op de Zendlingschappen der* Roomschgezinden *onder de Heidenen.* —— *Kort Historisch verslag van de Onderneemingen der* Russische Kerk, *ter uitbreiding van den Kristlyken Godsdienst onder de Heidenen.* —— *Historisch verslag van 't geen men ondernomen heeft ter bekeering van de* Jooden *en* Mahomedaanen.

Ter opgave van alle deeze byzonderheden heeft de Schryver uit de beste bronnen geput, die hy onverwyld onder aan den voet der bladzyden aanwyst, of somtyds meer algemeen, by het einde eener Afdeeling, verzameld opgeeft. Doorgaande laat het zich met aangenaamheid leezen. Niet altoos even gelukkig is de Schryver in zyne overgangen; zy zyn dikwyls stuits en stootend, somtyds langdraadig, en geeven ons het geheel beloop van 's Mans lei-

leiding der gedagten, waar mede de Leezer eigenlyk niet te maaken heeft, en die, schoon ze zomwylen te passe kome, by lange na zo algemeen niet moeten weezen, als wy ze hier ontmoet hebben. De styl is zeer ongelyk, nu zwellend, dan kruipend; en schynt de Schryver soms gesteld op vreemde bewoordingen, en, zo het ons voorkomt, gewrongene spreekwyzen. Een vaste Historiestyl heeft de Eerw. YPEY zeker niet.

Niet oneigen is men nieuwsgierig na 's Mans denkwyze over de tegenwoordige tydsomstandigheden voor de Kerk, zo hy ze in dit Werk mogt ingevlogten hebben, 't geen, naar zyn Plan, niet wel uit kon blyven. Wy geeven 'er een staal van, en zal zulks tevens ons iets van zyn Styl onder 't oog brengen. „ Het is goed, en wy mogen „ God 'er voor danken, (schryft hy, van het voordeel der Roomsche Gezantschappen, aan het Christendom toegebragt, spreekende,) „ dat het zo veele Kristenen „ gemaakt heeft onder de Heidenen, hoe zeer dezelve „ dan ook nog aan de banden van onkunde en bygeloof „ mogen gekluisterd liggen. Alles by hen wacht op eene „ gelukkige Revolutie, waar door de opgeschooten tarwe „ van het onkruid gescheiden en de gansche dorschvloer „ gezuiverd zal worden. De tegenwoordige tyd is reeds „ moeder van groote gebeurenissen in *Europa*, en gaat „ zichtbaar zwanger van welligt nog grooter gebeurenissen „ voor dit Werelddeel, waar by wy bidden en hoopen, dat „ op den duur de Godsdienst van den Heere JESUS geene „ schade lyden, maar winst hebben moge. —— Een „ voornaam gedeelte van *Europa* is in onze dagen op „ eene gansch zonderlinge wyze gerepublikanizeerd, en „ wy hebben gezien, hoe daar door de *Roomsche* Godsdienst „ de geweldigste schokken ondergaan heeft; hoe „ daar door, in onderscheiden Roomsche Landen, de „ donkerheden van onkunde en bygeloof steeds opgeklaard „ zyn geworden. Laat het zyn, zo als het is! Laat „ het zyn, dat veele *Roomsche* Kristenen een te stouten „ stap doen, zo dat zy van onkunde tot valsche „ kunde, en van bygeloof tot ongeloof overschryden; 'er „ is toch hoop dat zy dit ééns ten laatsten bemerken, „ en dan eenen Godsdienst belyden zullen, die hun, in „ leeven en in sterven, weezenlyken troost kan opleveren. „ Men kent 'er ja reeds onder, by welken waare kunde „ en egt geloof de eindpaalen van hunne vorderingen op

„ den

„ den weg der verlichting zyn. Dit zal zeker eens strekken tot voordeel van die *Roomsche* Kristenen, welken in „ de andere werelddeelen uit de Heidenen verzameld zyn.
„ En wat zal 'er voortaan, wat zal 'er misschien eerlang, te *Rome* gebeuren? Paus PIUS *de zesde* is hoogbejaard, en in eenen zeer zwakken toestand. Zyne Kerkvoogdy zal dus, zo 't schynt, niet lang meer duuren. Maar wie zal dan zyne plaats vervangen? Men heeft al eenigen tyd getwyfeld, en men twyfelt thands nog sterker, of hy wel immer een Opvolger zal hebben. Dan, wat hier van ook worden moge, wy bespeuren duidelyk, en wy bespeuren met blydschap, dat waarschynlyk de vermolmde stoel van *Rome's* Kerkmonarch, is het niet heden, dan morgen, uit elkanderen vallen, en dus doende binnen kort aan stukken en brokken onder het stof der verachtinge zal nederliggen, zo dat 'er geen mensch meer na omziet. Dit vermoeden wy, en meenen 'er grond toe te hebben, dat welhaast gebeuren zal (*), en zoude zulks dan ook op den Godsdienststaat der *Roomsche* Kristenen, die in *Azie*, *Africa* en *America* uit de Heidenen verzameld zyn, geen gewenschten weêrslag hebben? Zoude voor deezen dan ook geen licht in de duisternis opgaan? Zouden deezen langs dien weg de waarheid niet nader leeren kennen? Het kan niet missen, of van dit alles moeten de bekeerde Heidenen, die der *Roomsche* Kerk zyn toegedaan, vroeg of spaade de aangenaamste vruchten plukken!"

Van der *Jooden* bekeering tot het *Christendom* gewaagende, luidt, onder meer andere, 's Mans taal: „ Zints men in *Europa* het Kristenvolk in beweeging heeft gezien, om de rechten der menschen, op eenen gelykmaatigen en vryen voet, te herstellen, en alle de Bewoonders der aarde, waare 't mogelyk, te verbroederen, zyn de *Jooden*, die men niet buiten sluiten wilde, hier en daar met vryheden en voorregten op eene zeer aanmerkelyke wyze verwaardigd geworden. Reeds ten Jaare 1791 vraagde men in *Duitschland*, of de *Jooden* ook Burgers waaren? in eene zo genoemde

„ By-

(*) Zo schreef de Eerw. VRIJ in 1797: wat zou hy in February 1798, naa dat de *Franschen* in *Rome* gerukt zyn, 'er niet kunnen byvoegen? DE REDACTEUR.

„ *Bydraage tot denken voor Burgers, Kristenen en Joo-*
„ *den* (*). Hoe men naderhand op veele plaatzen, ook
„ in ons Vaderland, de *Jooden* beschouwd heeft, is be-
„ kend. Alleen kunnen wy 'er niet van tusschen, onzen
„ Leezeren, uit de openbaare Nieuwstydingen, by deeze
„ gelegenheid te herinneren, dat de Generaal BUONA-
„ PARTE, in Lentemaand van het tegenwoordig jaar 1797,
„ te *Ancona*, in *Italie*, verscheiden *Jooden* tot Raadshee-
„ ren en Municipaliteitsleden benoemd heeft. —— Wat
„ zullen wy van deeze dingen zeggen? De God van *Is-*
„ *rael* bestuurt dat zo!"

(*) Dit Werkjen kwam uit te *Weenen* by R. G. ZIERCHS Erven.

Reize van Zeeland, over de Kaap de Goede Hoop en Batavia, naar Samarang, Macasser, Amboina, Suratte, enz. gedaan in de Jaaren MDCCLXXIV *tot* MDCCLXXVIII, *door den Heer* J. S. STAVORINUS, *Schout-by-Nagt by de Admiraliteit van Zeeland. Doormengd met veele belangryke Aanmerkingen, over den Aart, Gewoonten, Leevenswyze, Godsdienstplegtigheden en Koophandel der Volken in die Gewesten. IIde Deel. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1798. *In gr. 8vo.* 335 *bl.*

In onze aankondiging van het Eerste Deel deezer Reize van den *Nederlandschen* Vlootvoogd STAVORINUS hebben wy, ten slot, vermeld: „Wy verlangen na het Tweede „ en laatste Deel deezer Reize, om onszelven, en onze „ Leezers, te onthaalen op de Waarneemingen van eenen „ Vaderlandschen Reiziger (*)." Wy marren des niet, om hun met dit Tweede Deel bekend te maaken. Het gunstig oordeel, 't welk wy des. te gemelder plaatze gestreeken hebben, en de Aanmerkingen daaromtrent gemaakt, agten wy noodloos te herhaalen; en zal de plaats, welke wy geschikt hebben om 'er berigt van te geeven, klein genoeg vallen, om, zonder eenige uitweiding in den lof diens onvermoeiden Waarneemers, dit gedeelte zyns Werks te doen kennen, en door een en ander staal on-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1797, bl. 548.

onder 't oog te brengen; ter aanspooringe om zich het geheel zo leezenswaardig Werk eigen te maaken.

Gelyk in het voorgaande Deel, ontvouwt een breede Inhoud, vooraan geplaatst, wat men, in dit Deel, te vinden hebbe. Meer gemaks voor den Leezer zou een korter Inhoud en een welingerigt Register baaren, en wenschten wy wel, ten dienste der Gebruikers, dit vervaardigd gevonden te hebben op een Werk, waar in zo groot eene verscheidenheid van zaaken voorkomt. Wy zullen, zo min als van het voorgaande Deel, dien Inhoud afschryven, en zetten ons terstond tot het mededeelen der veelvuldig door ons aangestipte byzonderheden.

Voorbygaan konden wy niet, 't geen de Reiziger wegens den Scheepsbouw te *Suratte* aantekent. „ Daar „ *Suratte* eene groote en oude Koopstad is, mangelt het „ ook aan geene verschillende soorten van Vaartuigen, „ die 'er, of gebouwd, of reeds voltimmerd, aangebragt „ worden. Die Schepen, welke zy hier zelven timmeren, „ komen, wel is waar, duur te staan; doch kunnen hon„ derd jaaren achter den anderen zee bouwen." Weetenswaardig is 't geen hy ten bewyze hier van aantekent, wegens een Schip in 1702 reeds het *Oude Schip* genaamd, en nog eene Reize in 1770 volbragt. De wyze van bouwen neemen wy over.

„ Zy bouwen hunne Schepen niet op dezelfde wyze „ als de *Europeaanen*; de meeste inhouten worden 'er „ eerst ingebragt als de huid reeds is opgemaakt. 'Er „ werd 'er een gebouwd terwyl ik my aldaar bevond op de „ zogenaamde *Engelsche* Werf, dat my op 't oog een van „ honderd voeten kiels toescheen; het stond in eene soort „ van drooge dok (zoo men een groot gegraaven gat, „ met een dam aan den rivierkant geslooten, zonder be„ schoeijing, of iets dat daar naar geleek, dien naam „ geeven mag.)

„ De huidplanken zetten zy niet, als by ons, met de „ vlakke kanten op den anderen, maar met sponden, die „ zy zo gelyk maaken, dat alles zeer naauwkeurig op elk„ ander sluit, waar aan zy veel tyd en arbeid besteeden: „ ten dien einde wordt de kant van de reeds aangebragte „ planken met roode menie bestreeken, en die planken, „ welke zy reeds in gereedheid hebben gebragt om daar „ op te sluiten, worden daar op gezet en nedergedrukt „ om de oneffenheden te zien, die door de menie geverfd „ en vervolgens weggenomen worden; dit doen zy zoo

„ lang,

„ lang, tot dat alles volmaakt op elkander past en sluit;
„ als dan besmeeren zy de beide kanten met eene soort
„ van lym, die door den tyd zoo hard wordt als yzer,
„ 't geen zy met een dun laagje *Capok* beleggen; waar-
„ na zy dezelven zoo naauw met keggen aan elkan-
„ der weeten te vereenigen, dat men genoegzaam geen
„ naad kan zien, en het als 't ware één stuk schynt uit
„ te maaken.

„ Om de inhouten en balken mede zoo juist als de
„ huidplanken te doen passen, gaan zy 'er even zo mede te
„ werk als met deeze; zoo dat een stuk hout, alvoorens
„ het wordt aangeslaagen, somtyds tien en meermaalen
„ wordt uitgenomen en weder ingezet.

„ In plaats van bouten gebruiken zy stukken yzer,
„ even als spykers gesmeed, waar van de punt, dwars
„ doorgeslaagen, van binnen wordt omgekromd, en deeze
„ wordt wederom in het hout gedreeven; daarenboven
„ weeten zy het yzer, dat zy hier toe gebruiken, zeer
„ taai te smeeden.

„ Dit maakt het bouwen hunner Schepen, tegelyk met
„ de duurte van het hout, 't welk van verre af hier aange-
„ bragt moet worden, wel zeer kostbaar, maar ook zeer
„ duurzaam, naardien dezelve veele jaaren kunnen vaa-
„ ren, zonder dat 'er iets aan den romp behoeft gedaan
„ te worden; men begrypt ligt, dat het calfateren der
„ naaden hier niet te passe komt; want zoo dra deeze
„ zich eens begeeven is de geheele huid van weinig nut
„ meer.

„ Het Schip, dat ik zag bouwen, was aanbesteed voor
„ 75,000 *Ropyen* of *f* 112500 *Hollandsch*, en moest
„ duizend negenhonderd Kanasters Zuiker, of honderd
„ negentig Last, kunnen laaden."

De geheele Reize door, vindt men veel ophelderings den Handel betreffende, en van het verval onzes Handels; zeer is die van *Suratte* verloopen. De oorzaaken delft de Reiziger op, en schryft hetzelve toe, *vooreerst*, aan de genoegzaame vernietiging van den *Mogolschen* Vorst. —— *Ten tweeden*, aan de nabyheid van *Bombay*, waar de uitvoer geheel is vrygesteld. —— *Ten derden*, aan de Oppermagt, welke de *Engelschen* zints de laatste omwenteling in *Suratte* zich hebben aangemaatigd. Hy drukt zich hieromtrent in deeze bewoordingen uit: „ De
„ hoogmoedige en willekeurige handelingen deezer Natie
„ maakt de Kooplieden wars om iets te onderneemen,

„ ne

„ en de Capitalisten bevreesd om hunne Gelden op in-
„ trest uit te zetten, en in den Handel te doen rouleeren.
„ —— De ſtukken toonen klaar genoeg aan, dat, zoo
„ zy den Handel niet naar hun zin en ten voordeele
„ van hunne byzondere beurzen kunnen ſchikken, zy
„ denzelven alle verhinderingen zullen trachten toe te
„ brengen, die eene despotieke magt hun aan de hand
„ geeft. Ik zelve heb daar van de ondervinding gehad,
„ toen de Chef der *Engelſchen* en het Raadslid SITTON
„ den *Nabab* aan alle inlandſche Kooplieden deeden ver-
„ bieden, dat zy geene myner aangebragte Negotie-goede-
„ ren, en byzonder geen Suiker, van my zouden koopen,
„ ten einde my te dwingen dezelve voor zodanig een prys
„ af te ſtaan als zy 'er voor wilden geeven; waar toe zy
„ de eerſte perſoonen onzer Directie mede hadden over-
„ gehaald; ten einde deezen hetzelve insgelyks aan
„ 's Compagnies Makelaars, die anders de grootſte Koop-
„ lieden zyn, zouden verbieden.

„ Door deeze en meer andere onrechtvaardige, of laat
„ my liever zeggen despotieke, wegen, vervalt de Han-
„ del in deeze eertyds zoo bloeijende Koopſtad, welke
„ met recht voor de grootſte van *Indiën* gehouden is,
„ van dag tot dag; en dit komt ook, naar allen ſchyn,
„ met de geheime oogmerken, welke de Regeering van
„ *Bombay* heeft, zeer wel overeen, om dus, door de
„ kwellingen en moeilykheden, die den Kooplieden al-
„ hier aangedaan worden, hen na *Bombay* te trekken;
„ want het is anders onmogelyk met de regelen van een
„ eenigzins wys beſtuur overeen te brengen, dat men
„ zoo veele ongehoorde afkneevelingen op een onderge-
„ ſchikt Compſoir zoude toelaaten, waar van zy, om de
„ nabyheid, geene onweetenheid kunnen voorwenden,
„ indien andere uitzigten hen daar toe niet aanſpoorden."
Middelen, tot herſtel aangeboden, vermeld hebbende,
voegt STAVORINUS 'er nevens, „ dat, hoe groot het
„ vermogen der *Engelſchen* ook zy geweest, zy nooit
„ meester van het Kasteel of in *Suratte* zoo magtig ge-
„ worden zouden zyn, indien zy den Heer T * * *, te
„ dier tyd Directeur van onze Compagnie aldaar, niet
„ overgehaald hadden, dit werk ſlegts aan te zien, en
„ zich te eenemaal ſtil te houden. —— Verwonderlyk
„ moet het echter iemand voorkomen, dat een Man van
„ veel verſtand, zoo als men zeide dat gemelde Heer
„ bezat, geen gebruik heeft gemaakt van de aanzienlyke

„ magt, die hy, op dien tyd, zoo in Schepen als in „ Volk, hadt, waar mede hy genoegzaam alleen in staat „ was om de oogmerken der *Engelschen* te doen mislukken, al hadt hy zelfs voor zyne Meesters het „ Kasteel niet in bezit willen neemen, dat hem aangeboden werd, zonder de minste vrees dat 'er eenig bloed „ zou vergooten worden." De geheele toedragt dier zaake wordt tot schande van den Heer T*** ontwikkeld; met eene ophaaling van de voornaamste beledigingen door de *Engelschen* daar den onzen aangedaan. Men leeze dezelve in het Werk, en zal zyne toestemming vaardig geeven aan onzen Vaderlandminnenden Reiziger, als hy ten slot schryft: „ Deeze staaltjes zyn genoegzaam om daar „ uit de hoogmoedige en geweldige handelingen eener „ Natie te zien, wier ingewortelde haat tegen de *Hollanders* al te zeer bekend is; als mede de droevige „ omstandigheid, waar in onze Compagnie, te deezer „ plaatze en in *Bengalen*, zich bevindt. Het ware te „ wenschen, dat zy van andere plaatzen, alwaar wy het „ recht in handen hebben, of mogten geweerd worden, „ of dat hun Handel niet, ten nadeele van den onzen, „ zoo door de Compagnie als door byzondere Persoonen, „ werd voorgetrokken."

Meer rechtstreeks is het Handelbederf aldaar somtyds uit ons zelven. Schoon onze Handel derwaards, door den meerderen aanvoer van andere Natien, van weinig aanbelang zy, heeft, zo als onze Reiziger optekent, „ de Compagnie zich wel eens meer met vyf en „ twintig Pr. Ct. moeten vergenoegen: wanneer, in zeker jaar, een zeker Gunsteling, als eerste gebieder, der„ waards vertrok, en men voorzag, dat zyne Directie „ niet lang zou duuren, gaf men op *Batavia* voor, dat „ 's Compagnies Pakhuizen zodanig met Suiker waren „ opgevuld, dat men noodwendig daar voor eene uit„ komst moest zoeken: dus besloot men, om alles na „ *Suratte* te zenden, met order om dezelve aldaar van „ de hand te zetten, al ware het zelfs met vyf en twin„ tig Pr. Ct. advans, 't geen ook getrouw werd nage„ komen; en naa een bestuur van twee en twintig maan„ den kwam de Gunsteling, rykelyk van *Ropyen* voor„ zien, wel te vrede te *Batavia* te rug."

Wy zouden onze geheele aankundiging met dusdanige Handelbeletzelen van Vreemden, en schandlyke bedryven van eigen Landzaaten, kunnen vullen; doch stappen 'er

van

van af, om ook iets van eenen anderen aart op te geeven. Zo vinden wy in de Beschryving van de *Mallabaarsche Kust*, „dat men 'er, behalven de eigenlyke *Mallabaaren*, nog verscheide Natien aantreft, door den „ Handel derwaards gelokt; als de *Mooren*, *Arabieren*, „ *Persiaanen*, en onder andere ook eene Volkplanting „ der *Jooden*, die, zoo zy voorgeeven, afstammelingen „ zyn der tien Stammen door SALMANAZAR uit de As„ syrische Gevangenis gevoerd, en vervolgens naar her„ waards vertrokken, alwaar zy, zints onheuchelyke ty„ den, een klein Volk hebben uitgemaakt, 't welk door „ verscheide Vorsten deezer Landen met uitsteekende „ voorregten, reeds voor veele eeuwen, is begiftigd, „ waar onder geen der geringste is, die van eene vrye „ oefening van hunnen Godsdienst. —— Zy bewoonen „ een afgezonderd Dorp, welks huizen van steen opge„ bouwd, en meest alle van buiten wit gepleisterd zyn; „ in 't zelve zyn drie Synagogen."

Op de Reis van *Suratte* na *Batavia* nam STAVORINUS het Zodiacale Licht waar, en geeft 'er deeze beschryving van. „ Den 9 January 1776, en eenige volgende „ dagen, zagen wy des avonds van zeven tot acht uuren „ het Zodiacale Licht in het Westen, zoo als wy het te „ vooren, in de maand October, in het Oosten gezien „ hadden; doch toen meer helder en zeer naby de sche„ mering komende, ook meer zichtbaar en puntsgewyze „ eindigende. Het sterkste, dat ik dit Licht gezien heb„ was op den 21 January, 's avonds ten half acht uuren, „ even na zonnen-ondergang, op de N. Breedte van 8°, „ 30′ drie mylen dwars van *Coylang* op de *Mallabaar„ sche Kust*: het vertoonde zich toen, een kwartier uur „ voor zonneopgang, zoo wit en helder als de dageraad; „ deszelfs bazis stondt op eene donkere wolk, by de Zee„ lieden een Bank genoemd, die omtrent drie Graaden „ boven de Horizont was; deszelfs breedte was byna 10°, „ en ter hoogte van 40° zichtbaar, alwaar het eindigde „ als een puntige pyramide; ten negen uuren was het nog „ zichtbaar, maar ruim de helft flaauwer; hetzelve ver„ doofde den luister van de meeste Starren, die 'er zich in „ bevonden; doch nimmer heb ik dat licht gezien, of 'er „ was een wolk of bank by, waar op de basis stondt."

De opmerkende Reiziger nam ook het *Melkwit Zeewater* waar, en deelt 'er ons dit berigt van mede. „ Wy „ hadden, van *Cochin* vertrekkende, 's nagts een zeldzaam

„ verschynzel van de kleur van het Zeewater: 't zelve
„ nam eene zodanige Witheid aan, dat het 'er even eens
„ uitzag als Melk. Wy hadden by den dag reeds opge-
„ merkt, dat het donkerder en bruinder werd dan an-
„ ders, en die blaauwe helderheid hadt verlooren, die
„ het meest altyd in openbaare zee heeft; naarmaate
„ de avondscheemering verminderde, werd het witter,
„ 't welk langzaamerhand toenam, tot negen uuren, zyn-
„ de hetzelve toen zoo wit, dat de geheele zee als met
„ een wit laaken scheen bedekt te zyn, of gelyk de
„ sneeuw zich by nacht over het land vertoont. De ho-
„ rizont was van de lucht niet te onderscheiden als in het
„ Noordwesten, waar de lucht eenigzins donker was.
„ Van de vuuring, die men in het Zeewater dikwyls
„ ziet, was het geheel onderscheiden, door eene dood-
„ sche witheid, schoon 'er by het Schip vuuring onder
„ was. Wanneer het zich op het allersterkst vertoonde,
„ liet ik eenige maalen het lood werpen; doch wy had-
„ den geen grond met honderd en vyftig vademen lyn.
„ Ik liet het water scheppen, en bragt het daadlyk on-
„ der de Microscoop; doch ik kon met het meest ver-
„ grootend glas niets in hetzelve bespeuren, en voor
„ het bloote oog was het zoo helder als krystal, schoon
„ het iets van zyn zouten en bitumineusen smaak scheen
„ verlooren te hebben (*)."

Wegens de Vuuring van het Zeewater tekent hy deeze waarneeming op. „ Schoon veelmaalen te vergeefsch
„ het Zeewater onderzogt hebbende, wat de vuuring,
„ die men 'er veelmaal 's nagts in ziet, mogt veroorzaa-
„ ken, gelukte het my eindelyk, op den 10 February, de
„ Diertjes te ontdekken, die door haare snelle en schie-
„ tende beweeging, naar myne gedachten, deeze vertoo-
„ ning doen voortkomen. Haare lengte was omtrent twee
„ lynen, en de breedte eene lyn; zy zyn plat en zeer
„ doorschynend; het geheele Diertje bestondt uit negen
„ kringen, van welken de kleinste den kop uitmaakte,
„ waar uit twee hoorntjes voortkwamen; de kringen wer-
„ den

(*) De Burger STAVORINUS geeft hier eene Aanteekening van het des waargenomene door den *Engelschen* Capt. NEWLAND, te vinden in onze *Hedend. Vaderl. Letteroeff.* III Deel 2 Stuk bl. 204; deeze hadt 'er, blykens dit berigt, slangswyze loopende streepen en diertjes in ontdekt. Geen van beiden door STAVORINUS waargenomen.

„ den allengskens grooter en breeder tot den negenden „ toe, die alleen, als een derde van de geheele lengte, in „ ovaalsgewyze loopende kringen, het achterdeel van het „ diertje uitmaakte; midden door de lengte liep een „ kanaal, het welk aan het hoofdjen naauw, maar al„ lengskens naar achter wyder liep tot in het midden „ van den negenden kring, daar het zich met veele tak„ jes verspreidde; in het midden van dit kanaal vertoon„ de zich nog eene substantie, die eene wormswyze be„ weeging van achter naar vooren hadt, welke ik hield „ voor het *principium vitæ*. Geheel aan het achterste „ gedeelte van den negenden kring waren twee kleine „ openingen, rondom welke vier pootjes zichtbaar wa„ ren; ook scheenen 'er nog meer te zyn; doch zy waren „ zoo klein dat ik dit niet voor zeker durf bepaalen."

Het Eiland *Java*, en inzonderheid de Stad *Batavia*, ontmoet hier eene byzondere Beschryving, waar in het bekende met een woord aangeweezen, en het on- of min bekende op eene duidlyke wyze vermeld wordt. De Bevolking van *Batavia* opgegeeven hebbende, vermeldt STAVORINUS ons: „ Onder de *Europeërs* behooren ook de „ geenen, welke hier te lande van *Europeesche* Ouders „ afkomstig zyn; waar onder de Vrouwen wel het aan„ zienlykst getal uitmaaken. —— Die, welken in *Europa* „ gebooren zyn, zoo Vryburgers als Compagnies Dienaa„ ren, bestaan uit meest alle Natien, die men in dit „ Waerelddeel vindt; de minsten zyn uit de *Nederlanden* „ afkomstig, de meesten van de *Duitschers*. —— De on„ derscheidene denkwyzen, door de verschillende opvoe„ ding, die ieder in zyn Land verkreegen en aangeno„ men heeft, smelten hier te zamen in een, dat is, zich „ Rykdom te verschaffen, en, om dit doel te bereiken, „ wordt niets onbeproefd gelaaten; met welke denkbeel„ den van deugd zy hier ook aanlanden, rasch worden „ deezen uitgewischt, wanneer zy met de hoofdbedoe„ ling strydig zyn. Weinigen zyn 'er, die de verzoe„ kingen overwinnen, en de deugd volstandig blyven „ aankleeven; en nogthans is het getal gering van hun, „ die, schoon zy alles opofferen om hunne begeerten ver„ vuld te zien, hier in gelukkig geslaagd zyn. Zich dus „ in hunne verwagting te leur gesteld ziende, vervallen „ zy in eene melancholie; dit, gevoegd by het onge„ zond climaat, en gebrek aan hun gewoon voed„ zel, put hunnen geest en leevenskragten uit, tot dat

„ de dood een einde aan hunne toomloóze begeerte „ maakt.

„ De meeste menschen, die men hier ziet, en zelfs „ veele Ryken, die men oordeelen zou dat reeds het „ toppunt hunner wenschen bereikt hadden, hebben iets „ in hun gelaad, dat naar het onvergenoegde en droef- „ geestige zweemt, 't welk een zeker teken is dat hun „ gemoed niet gerust of vergenoegd is. Ongetwyfeld „ zal het climaat hier aan veel toebrengen; de levens- „ geesten en vermogens verrichten hier die werking „ niet, die zy, in een kouder luchtstreek, op den mensch „ uitoefenen; althans ik heb by my zelven ondervonden, „ dat my al zeer dikwyls die opgeruimdheid en vrolyk- „ heid ontbrak, die ik weleer in andere Gewesten by „ my ontwaarde. —— En niet alleen dit; maar men „ krygt, naa men zich hier eenigen tyd heeft opgehou- „ den, een zekeren trek tot werkloosheid en rust, die „ de vermogens meer en meer verstompt en de gestellen „ verzwakt, dat veelal door eene verveeling van allen „ werk gevolgd wordt. De eenigste toevlugt is dan, „ voor de zodanigen, gezelschap te zoeken, om, zoo als „ men zegt, den tyd te dooden, met tabak te rooken, „ over nietswaardige zaaken te spreeken, te drinken en „ te speelen; de dag en een gedeelte van den nacht dus „ ten einde gebragt en het overige aan den slaap toege- „ wyd zynde, is men des morgens alweêr verlegen hoe „ best den voorhanden zynde dag ten einde te brengen, „ zonder de geliefde rust te stooren, of door het leezen „ van goede boeken den geest op te scherpen en te ver- „ fraaijen.

„ 't Gezellige, dat in een goed Huwelyk moet plaats „ hebben, is hier weinig te vinden; meest alle verbin- „ tenissen worden aangegaan met oogmerk om zich te „ verryken, of zyn fortuin te bevorderen, en de weinige „ huwelyken, die nog al om personeele hoedanigheden „ worden aangegaan, geeven weinig tyd na de verbin- „ ding reeds blyken van vervreemding, en dit is veel- „ al de schuld van de opvoeding, die de Ouders hier „ aan de kinderen, en vooral aan de Dogters, geeven."

Dit laatste vinden wy, daar de Reiziger ten slotte nog eenige byzonderheden van de *Kaap de Goede Hoop* opgeeft, onder veele andere gewigtige byzonderheden, mede vermeld; doch wy moeten, om niet te breed te worden, dit onderrigtvol Boek ter zyde leggen.

Rechts-

Rechtsgeleerd Onderzoek, of de Proclamatie van de Nationale Vergadering, repræsenteerende het Volk van Nederland, van den 18 *Augustus* 1796, *krachteloos maakt en buiten werking ftelt het Placaat van de voormaalige Staaten van Holland, in dato* 21 *July* 1730, *tegen de Sodomie. Door Mr.* G. J. GALES. *Te Amfterdam, by* H. Gartman *en* W. Vermandel en Zoon, 1798. *In gr. 8vo.* 20 *bl.*

De Burger GALES kreeg tot het fchryven van dit Stukjen aanleiding, by gelegenheid dat twee perfoonen, fchuldig aan de verfoeijelyke misdaad van *Sodomie*, onlangs te *Amfterdam*, en wel den 26 van Grasmaand 1798, capitaal voorgefteld wierden; wanneer (volgens zyne inleiding) zeker Jood, of, naar de tegenwoordige taalhervorming, zeker *Mofaïsch Burger*, in een gezelfchap durfde beweeren: dat de doodftraf omtrend deeze misdaad niet moest worden uitgeöefend, *om dat*, zeide hy, by Proclamatie van 18 Augustus 1796, *de Kerk van den Staat is afgefcheiden.*

In den beginne dacht de Schryver: zou de Burger ook raaskallen! doch hy vernam zedert, dat het hem ernst was, en zyne *argumentatien* hier op neder kwamen: „ De Staat heeft „ gemaakt Wetten, ftraffende dit *crimen* met de dood; die „ Wetten berusten op Goddelyke Wetten; deeze vervallen „ door de gedecreteerde affcheiding van de Kerk en Staat, en „ deeze Wetten vervallende, vervallen te gelyk de menfchelyke „ Wetten op die Wetten gebouwd."

Indien dit wezenlyk de loop der redeneering van iemand geweest is, (daar wy nog al aan durven twyfelen, om dat ze al te byzonder, om niet te zeggen, al te dwaas, is) dan moeten wy met den Burger GALES dezelve ook zeldzaam, en de gevolgtrekkingen vooral zeer zeldzaam, noemen. En offchoon wy niet weeten, of de Mofaïsche Burger door de *Argumenten* van den Christen Burger van zyn gevoelen is te rug gekomen, zo gelooven wy toch, dat fommige argumenten, in dit boekjen voorkomende, door de meeste Rechtsgeleerden voor voldoende zullen worden gehouden.

De Autheur volgt, in dit gefchrift, deeze orde, dat hy eerftelyk onderzoekt, wat de Goddelyke en Menfchelyke Wetten, ten opzichte van de misdaad van *Sodomie*, bepaalen; en dan ten tweede, of, door de affcheiding van Kerk en Staat, *daarom* alle die Wetten vernietigd zyn. Betreffende het eerfte, zo toont de Schryver, zo uit *Lev.* XVIII: 22. als *Lev.* XX: 13, dat de Rechter van Hemel en Aarde, die te rein van oogen is, dan dat hy dit kwaad kan aanfchouwen, al vroeg verklaard heeft, en door woorden en door daaden, niet alleen zyn afkeer tegen die zonden, maar uitdrukkelyk gewild, dat de daaders van dezelve met de dood zouden worden geftraft.

straft. Hy bevestigt dit verder met *Rom.* I: 27. 1 *Cor.* VI: 10 en 31. 1 *Timoth.* I: 10. vooral *Jud.* vs. 7: en voert vervolgens de *Lex Julia de Adulteriis*, en andere bewyzen uit het Romeinsche recht, aan; sluitende dezelve met het Placaat van de Staaten van *Holland* en *Westvriesland*, van den 21 *July* 1730.

Wanneer intusschen de berichten, aan ons gegeeven, naar waarheid zyn, waar aan wy niet twyfelen, dan zou zeker Mosaïsch Burger, by gelegenheid van gemelde capitaale voorstelling, beweerd hebben: dat het Placaat van de Staaten van *Holland*, van den Jaare 1730, gegrond is (zo als uit deszelfs inleiding blykt) op de straffe, met welke God de inwooneren van *Sodoma* en *Gomorra* bezogt heeft. Dan, daar by de zonde van *Sodoma* en *Gomorra* meer als eene brooddronkenheid, hoogmoed en wellust, dan die welke *Lev.* XVIII: 22 en XX: 13 beschreven wordt, aanzag; en het woord *bekennen*, in de Nederduitsche Vertaaling van *Gen.* XIX: 4, 5. voor een geheel ander woord, in den zin van *cognoscere*, wilde opgevat hebben: zo blykt daar uit, dat die Burger alleen heeft willen beweeren, dat de woorden uit *Lev.* XVIII en XX niet tot een grondslag van het voorn: Placaat gelegd zyn: offschoon hy niet zal kunnen ontkennen, dat de daad, in die twee teksten, *Lev.* XVIII: 22 en XX: 13, verboden wordende, ook in het Placaat van den Jaare 1730 op dezelfde straffe, namelyk op de dood, verboden wordt.

Wy voeren dit echter niet aan, om dat wy ons met de verklaaring of het gevoelen van den Mozaïschen Burger, betreffende *Gen.* XIX: 4 en 5, zouden vereenigen; geenzins, maar alleen om aan te wyzen, wat het wezenlyk aangevoerde van dien Burger was, dien wy bedoelen. Wy voor ons gelooven ook zeer wel, dat zatheid van brood, overvloed van rykdom, en verregaande hoogmoed, het gedrag der inwooneren van *Sodoma* en *Gomorra* tot allerley wellust deedt uitloopen; maar wy gelooven 'er by, dat hunne buitenspoorigheid zich ook tot die daaden uitstrekte, welke in *Lev.* XVIII: 22 en XX: 13 verboden worden. En wy doen dit met te meerder grond, om dat wy, behalven den Bybel, nog een zeer oud Mozaïsch Burger, namelyk JOSEPHUS, voor ons hebben, welke, in zyn *Antiquit. Jud. Lib.* I. *Cap.* 11, het karakter dier zo streng gestrafte lieden dus beschryft: „ De Sodomiten, opgeblazen „ door overvloed en menigte van rykdommen, waren moedwillig jegens de menschen en weêrbarstig tegen God, wiens „ genotene weldaaden zy vergaten. Zy haatten de Vreemdelingen, en *brandden van afschuwelyke lusten tot elkander*."

Wat nu het tweede beweerde van den Burger GALES aangaat, zeker is het, dat het Placaat van den Jaare 1730, tot heden, door geen nader Placaat of Decreet, hoegenaamd, nog is ingetrokken. En het is, naar ons inzien, even zo zeker, dat

Rech-

Rechters, alleen gesteld zynde om de door hoogere magten voorgeschrevene Wetten te handhaaven, zich niet mogen vermeeten, om die kragteloos te willen maaken, al ware het dat zy de gronden, op welken die Wetten gemaakt zyn, niet voor voldoende hielden. En het is alleen om deeze reden, dat wy gelooven, dat het Placaat van den Jaare 1730 ook nog heden strikt gevolgd moet worden, in zo verre dit met de beleedene, of bewezene, misdaaden der gevangenen overeenstemt.

Wy hebben in dit Boeksken maar eens CARPSOVIUS aangehaald gevonden, en wel wegens de straffe op den meineed gesteld: wy waren wezenlyk eenigzins beducht, of niet somtyds de bedenking van dien man mogt in 't midden gebragt worden, voorkomende in zyne *Verhandeling over de Lyfstraffelyke Misdaaden. Deel* I, *Hoofdstuk* LXIX. §. 37, alwaar gevraagd wordt, *of de vermenging tusschen Jooden en Christenen met de straffe der Sodomie te beteugelen zy?* En het by die gelegenheid zeer bedenkelyk voorgesteld wordt, of niet het bekennen van eene Christen vrouw door een Jood, of van eene Hebreeuwsche vrouw door een Christen man, eenigzins aan de misdaad van *Sodomie* verzwagerd zy. Wy zouden wezenlyk geen raad geweeten hebben, om den goeden CARPSOVIUS, in dit geval, tegen eenig Mozaïsch of Christen Burger te verdeedigen. Gelukkig dat hy de zaak slechts vraagsgewyze voor doet komen, en dezelve in de uitwerking nog al iets verzacht. Ook dit *Argument* is, by die gelegenhheid, wel eens aangevoerd, waarom wy 'er ook melding van gemaakt hebben.

Daar dit Werkjen, in eenige ledige oogenblikken, alleen ter beäntwoording van zeker waar, of vooronderfteld, wanbegrip, geschreven zy, zo zullen wy onze Leezers niet verzekeren, dat de Rechtsgeleerden, in deeze 20 bladsyden, eenig nieuws voor hen zullen aantreffen: maar ook dit bedoelde de Schryver niet, welke in deeze alleen wenschte by het oude te blyven; zekerlyk om dat wy nog geen nieuw hebben, dat beter is.

HENRICI COLLOT D'ESCURY, J. U. D. Musæ Juveniles. Roterodami, apud *N. Cornel*, 1797. In 8vo. 82 pp.

Indien de eerste proeven der vordering en bekwaamheden van opkomende vernuften altyd enige onderscheiding, aanmoediging en lof, verdienen, verdienen zulks mede ongetwyfeld deze Zangen. Wy althans, offchoon wy den jeugdigen Dichter nog met enen *van Lennep* en dergelyke schitterende geesten in genen gelyken rang kunnen stellen, mogen hem on-

onze goedkeuring en lofspraak geenzins weigeren. Hy toch geeft reeds beslisschende blyken van met de studie der ouden enen goeden aanvang gemaakt, en wezenlyk met smaak en oordeel gewerkt te hebben. Wy hebben zyne Dichtstukjes, die ten getale van 23 in dit bundeltje voorkomen, schoon zy ons wel gene stoffe leverden om de sterkte van een verheven genie te bewonderen, evenwel, om de zoetvloeiendheid der versen, en de naïve uitdrukking van een zacht gevoel, algemeen met genoegen gelezen. Wy bevelen derhalve deze *Musae Juveniles* aan de aandacht van alle ware beminnaars en begunstigers der Latynsche poëzy, en wenschen gaarn, dat het, door derzelver goed onthaal, dezen wel-belovenden kwekeling aan gene nodige opwekking voor het vervolg ooit ontbreke. Behalve D'ESCURY's eigen proeven heeft men nog in dit bundeltje een schoon Vers van zynen verdienstlyken Leermeester *Jo. Ad. Nodell*, één, gelyk in waarde, van den beroemden *J. H. Hoeufft*, en weinige regels van minder belang, door *C. E. E. Collot d'Escury*, den Broeder van onzen Dichter, vervaardigd.

Het volgende mogen onze Lezers tot ene kleine proeve nemen.

TRESLINGIO SPONSO.

Qualis Erechtheos spatiata Minerva per agros
  Aeternum pulchro pulchra decore nitet;
Qualis odoratis in apricae vallibus Idae,
  Pastori visa est Cypria Dardanidae;
Talis virginei virgo pulcherrima coetus
  Cepit amatorem, tam bene culta, suum.
Ut stipulae taedis siccae incenduntur in agris,
  Ut folia, adverso marcida facta noto;
Sic juvenem exussit flammatum corda calore,
  Vincula qui nunquam saeva remittit Amor.
Illum et Acidaliis percussum pectora telis
  Sollicitos vidi conterere usque dies.
Donec legitimos formosa timere calores
  Desiit, et casti spernere jura tori.
Una potens sanare aegrotae vulnera mentis,
  Una salutiferas adtulit illa manus.
Et Treslinge! tibi placidis arrisit ocellis,
  Et dedit addictas in tua jura manus.
Ecce Dionaea praecinctus tempora myrto,
  Optatum ingrederis, nocte silente, torum.
Jam potes in niveis felix haerere lacertis,
  Ferreque de timida virgine opima potes.
Non sic Leander, sulcatis aequoris undis,
  Ibat in amplexum, Sesti puella, tuos.

Non

Non ita Priamides Helenae gaudebat in ulnis,
Aut in Theseo Cressa Ariadna sinu;
Amplexus cupidae quam tu laetabere amantis,
Cum figes roseis oscula mille genis.
Ne dubites uti, quo fertur, flamine, puppis,
Sic cum Lucina sit tibi amica Venus.

De Dood van Seneca, Kamer Treurspel. Te Amsteldam, by P. J. Uylenbroek, 1797. *In 8vo. 39 bl.*

De dood van Seneca is ongetwyfeld voor een Treurspel een genoeg belangwekkend onderwerp, wel geschikt om tot een uitvoeriger en treffender geheel geschikt te worden, dan dit kleine Tooneelstukjen bevat. Met dat all' heeft de Maker van hetzelve de waarde van zyn onderwerp niet geheel uit het oog verloren, en door zyne hoogst-eenvoudige bewerking aan het oogmerk van dergelyke stukjens, onzes oordeels, wel voldaan. De uitvoering der karakters, in dit Kamer-Treurspel voorkomende, kan vast al vry goed zyn, zonder juist byzondere meesters in de kunst. De persoonen doen zich meer door hunne redenen, dan in gewigtige of moeilyke handelingen, kennen, en, daar de hoofddaad door gene by-omstandigheden vertraagd wordt, krygt het gansche Stukjen een zeer spoedig, geregeld en gemaklyk, einde. Jongelingen, die de tooneeloefening tot hunne uitspanning nemen, zullen altyd best doen zich op dergelyke spellen eerst te oefenen. Doorgaands zyn zy gewoon reeds by den aanvang moeilyker, en dikwyls de zwaarste, stukken te kiezen. Het natuurlyk gevolg wordt dan ook, dat zy zich door hunne kwalyk-geplaatste eerzucht vaak belagchlyk, en voor wezenlyke vorderingen in die edele kunst ongeschikt maken.

Cecilia, of de Dankbaarheid; Tooneelspel. Het Fransche van SOURIGUERE *vry gevolgd door* P. J. UYLENBROEK. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1797. *In 8vo. 67 bl.*

Cecilia, op een buitengoed by hare tante zynde, had van daar aan ene andere nabestaande een bezoek gegeven, en was toen, in den avond wederkerende, door ene bende rovers aangerand. De jeugdige Florival, haar in die netelige omstandigheid gelukkig ontmoetende, redde door zyn beleid en moed haar leven. Van dat ogenblik bezefte zy zeer levendig hare verpligting aan den man, die zich jegens haar zo grootmoedig gedragen had. Zy beminde hem, en had zich die liefde, op de

de erkenning zyner verdiensten en op wezenlyke dankbaarheid gegrond, geenzins te schamen. Dan hare hand was ook reeds aan een ouden rykaard toegezegd. Bovendien vond Cecilia, t'huisgekomen, haren vader in omstandigheden, die haar van zyne zyde weinig toegevendheid beloofden. Sainville had door zware slagen in zynen handel veel geleden. Vooral ergerde hy zich thans geweldig over de schade, hem door den ouden Florival, den vader van Cecilia's nieuwen minnaar, zo hy meende, met een bedrieglyk opzet, toegebragt. Hoe vaster hy altyd gemeend had op de eerlykheid van dezen man te kunnen vertrouwen, zo veel te gestrenger wilde hy zich nu ook naar den eisch der wetten van hem wreken. Noch de afradingen van zynen braven kashouder, die Florival, uit hoofde van deszelfs bekend karakter, meer als ongelukkig, dan als eerloos, bleef beschouwen, noch de aandoenlyke smekingen van den zoon zyns schuldenaars, aan wien zyne eigen' dochter haar leven verpligt was, konden hem van dat voornemen, dat hy als pligt beschouwde, aftrekken. Cecilia, daarvan onderricht, nam aanstonds het besluit om door ene edelmoedige opoffering hare schuld aan den redder van haar leven enigzins te voldoen. Zy maakte ten dien einde ene afspraak met den kashouder haars vaders. De brave Bernard (zo heette deze man) brandde ook reeds van verlangen om den ongelukkigen te hulp te komen. Deshalve liet hy zich door Cecilia, die ook zo dringend, zo beslisschend, sprak, te eerder overhalen hare juwelen te verkopen, en het geld van dien opbrengst, als komende van enen onbekenden vriend, aan den ouden Florival te zenden, om daarmede zyne schuld aan Sainville te voldoen. Dit geschiedt. Cecilia's minnaar komt met hetgeen zyn vader, onwetend van wien, ontvangen heeft, Sainville betaling geven. Op dat ogenblik openbaart een klein toeval den ganschen handel. Sainville, door de braafheid der genen, die hy om zich heeft, en vooral door de deugd zyner dochter, geheel verrukt, schenkt haar met de hand van Florival de beste beloning voor haar minnend hart. De ontdekking, dat ook de eerlykheid van den ouden Florival niets geleden heeft, en zyne zaken gelukkig weder zyn hersteld geworden, geeft voorts aan dit toneelspel een geheel aangenaam einde. Natuurlyk ontwikkelt zich in hetzelve het zuiverst en schoonst gevoel; en de edelheid der karakters, daarin voorgesteld, kan bezwaarlyk nalaten by ieder' deugdlievende ziel voldoening en zucht ter navolging te verwekken.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybel-Geschiedenis. Door Y. VAN HAMELSVELD. *In twee Deelen, met Platen. Iste Deel; behelzende de Geschiedenis van Adam tot Christus. IIde Deel; behelzende de Geschiedenis van Christus, tot de Verwoesting van de Stad en den Tempel van Jerusalem. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1797. *In gr. 8vo. te samen 947 bl., behalven eene Voorreden van 12 bl.*

Een nuttig Huisboek, waarin de onvermoeide arbeidzaamheid van den Hoogleeraar VAN HAMELSVELD de Bybelgeschiedenis tot een wel samenhangend geheel gebragt, en in zoodanigen vorm gegoten heeft, dat niet alleen eerstbeginnenden, wegens de klaarheid, kortheid en beknoptheid, en door de verscheidenheid der verhaalde gebeurtenissen, dezelve met vermaak zullen leezen; maar ook meer gevorderden daaruit voordeel kunnen trekken, door zeer veele ingevlochtene ophelderingen, die eene gepaste aanleiding geeven, om verder na te denken, veele dingen beter te verstaan, en tegen de vitteryen van het ongeloof te verdedigen. Waarby de Hoogleeraar zich vlytig bediend heeft van de beste Schryvers, die over de Bybelsche verhaalen, vooral in onzen tyd, veel licht verspreid hebben, en van 't geen hy zelf, in andere uitgegeevene Schriften, meer opzetlyk heeft behandeld.

Men kan twyfelen, of wel overal het waare oogpunt getroffen zy, waaruit de verhaalen moeten beschouwd worden, en hier en daar nog wat meer opheldering, en meer naauwkeurigheid, verlangen, en des niettemin den Hoogleeraar voor de veelvuldige goede gedachten, tot beter verstand der merkwaardigste Geschiedenis, die hy, door dit boek, getracht heeft meer in omloop te brengen, hartgrondig danken.

Het Eerste Deel bevat de Geschiedenis des O. T., vervolgd tot de Geboorte van Jesus. In het Tweede vindt men de Geschiedenis van het N. T. ook voortgezet

tot den Ondergang en Verwoesting van de Stad en den Tempel van Jerusalem, en het einde van den Joodschen Staat.

Wy kiezen, tot eene proeve van de wyze van behandeling, uit het Eerste Deel het verhaal van den Veldslag der Israëliten onder Josua, tegen de vyf verbonden Koningen, *Jos.* X. „ De *Gibeöniten* zonden terstond, om hulp, by hunnen nieuwen bondgenoot, JOSUä, en deze, bemoedigd door eene Godspraak, welke hem de overwinning beloofde, brak, in haast, met zyn leger, op, van *Gilgal*, en den nacht door getrokken hebbende, tastte hy, in den vroegen morgen, het leger der belegeraren aan. Deze was de eerste geregelde veldslag, welke in dit land voorviel; in denzelven betoonde de Veldheer JOSUä zynen moed, en vertrouwen op den Godlyken bystand, in die mate, dat hy, ten aanhooren van al het volk, met eene soort van geestverrukking, de zon en maan geboodt, stil te staan in haaren loop, tot dat de *Israëliten* eene volkomene overwinning behaald zouden hebben, en, in de daad, deze dag liep niet ten einde, voor dat de vyanden, niet alleen door de *Israëlitische* wapenen, maar ook, door een zwaare onweêrsbui, en vreeslyken hagel, geheel geslagen, en verstrooid waren, wordende de vyf verbonden Koningen, die in een hol of spelonk gevlucht waren, daar uit gehaald, hun de voet op den nek gezet, en zy vervolgends van het leven beroofd, en aan vyf staken, tot den avond, opgehangen, en toen, in hetzelfde hol, waar in zy zich verborgen hadden, geworpen, en het hol met groote steenen gesloten, die, nog lang naderhand, een gedenkteken waren van deze merkwaardige overwinning.

„ De koenheid van JOSUä, met welke hy, in den aanvang van dezen veldslag, de zon en maan, gebiedend, aansprak, heeft den Hebreeuwschen Dichteren aanleiding gegeven, om, met eene dichterlyke vryheid, dien gedenkwaardigen dag te bezingen, als of, in de daad, de zon en maan, aan den hemel, stilgestaan, en haaren loop eenen geheelen dag vertraagd hadden. Dus zong één hunner:

„ De zon stondt stil, aan 't midden des hemels,
„ En spoedde zich niet ten ondergang,
„ Eenen geheelen dag.
„ Geen dag was ooit voorheen,

„ Noch

„ Noch immer naderhand,
„ Aan dezen dag gelyk!
„ Dat JEHOVA Intsterde
„ Naar het bevel van eenen mensch!
„ Doch JEHOVA ftreedt voor *Ifraël!*"

Uit het Tweede Deel het bericht van den Bethlehemitifchen Kindermoord, *Matth.* II. „ HERODES, door het wegblyven der Oosterlingen, befpeurende, dat hy, door hen, te leur gefteld was, werdt, door achterdocht en woede, gefolterd, en nam, in deze twyfeling, een befluit, den dwingeland waardig. —— Hy liet eene bende Soldaten na *Bethlehem* trekken, en in die Stad alle kleine kinderen, van twee jaren en daar onder, aan zyne heerschzucht opöfferen, meenende, onder dezen, gewis, ook dat kind uit den weg te ruimen, van hetwelk hy, voor zynen troon, vreesde. —— Schoon, naar de volkrykheid der kleine Stad *Bethlehem* te oordeelen, het getal dezer onnozele vermoorden niet veel meer dan 20 of 30 heeft kunnen bedragen, was dit echter eene voorbeeldelooze wreedheid; de gantfche Stad, en haar omtrek, gewaagde van het gillen en huilen der tedere moeders, die dus hare zuigelingen aan hare borst moesten zien vermoorden. —— Nu hadden de woorden van JEREMIÄ, den Profeet, (*Jeremiä* XXXI: 15.) eene volkomene waarheid:

—— Men hoort een droef gefchrei
In *Rama*, alles weent, en gilt met bittre traanen:
Ja, RACHEL zelv' beweent haar kind'ren in haar graf,
En weigert allen troost, omdat zy niet meer zyn!"

Ezra de Schryver der vyf eerfte en meeste andere Historifche Boeken des Ouden Testaments. Vooraf gaan eenige Klagten aan het Volk van Nederland. Door GERBRAND BRUINING. *Te Amfterdam, by* H. van Kesteren, 1797. *In gr. 8vo. 60 bl.*

De Eerw. BRUINING, onvergenoegd over geftadige hem zeer grievende teleurftellingen in zyne wenfchen voor het algemeene nut, en over de tegenftribbeling, die zyne poogingen, om iets weezenlyks tot heil van Volk en Vaderland by te draagen, van verfcheidene

kanten schynen te ontmoeten, laat, by de uitgave dezer Verhandeling, eenige klachten aan het Volk van Nederland voorafgaan, over het veelvuldig verdriet, dat hy in eene ruime maat ondervindt, en nu niet langer in zynen overkropten boezem kan smooren; terwyl hy zich vleit met de hoop, dat het Volk van Nederland niet onwillig zal zyn, om al zyn droevig leet weg te neemen, het geen aan hetzelve heel weinig zou kosten. Hy klaagt, dat den Christen, die zynen mede-Christen eene broederlyke verdraagzaamheid aanbiedt, in de bitterste bewoordingen verweten wordt, dat hy den *Sociniaanen* genegen zy. Dit behoort het Volk van Nederland, dat vryheid in het Godsdienstige bemint, niet te gedoogen, maar zich verontwaardigd te toonen over alle zulke onverlaaten. Dat is al, het geen hy ten dezen aanzien van het Volk van Nederland, (dat evenwel, als zoodanig, vooral in dezen tyd, nu de Kerk van den Staat werkelyk afgescheiden is, hier niets ter waereld te zeggen heeft,) wenscht en verlangt. De Leeraar toont zig inzonderheid gebelgd over de Dagbladschryvers der Nationaale Vergadering, die in hun verhaal, 18 Oct. 1797, den titel van een geschrift, aan de Nationaale Vergadering door hem aangeboden, niet woordelyk opgegeeven, te weinig van den inhoud zyner missive, ter geleide van hetzelve, gezegd, en, door die gebrekkige opgaaf, zyn eigenlyk oogmerk by dat aanbod geheel verzwegen hebben. Men vindt hier ook dat gedeelte van die missive, waarvan hy gaarne door de Dagbladschryvers een beknopt en juist uittreksel geplaatst gezien had. Hy wil, dat het Nederlandsche Volk hen deswegens met de roede van verontwaardiging zal tuchtigen, en begeert dit vooral van zulken, die, door deze trouwlooze handelwyze der Dagbladschryvers, het weezenlyk plaatshebbend verband tusschen waarneemingen nopens het begin der waereld en den zondvloed, waarover het aan de Nationaale Vergadering aangeboden geschrift handelt, en tusschen de waare verlichting, die hy door dit geschryf, en bygevoegde opwekking der Nationaale Vergadering, om de hoognoodige zorg voor het Nationaale onderwys daadelyk in werking te brengen, wenschte te bevorderen, niet zyn ontwaar geworden.

Wy twyfelen in 't minst niet aan het welmeenend oogmerk van den Schryver, om het Christendom voor te staan, en deszelfs gewenschten invloed op het algemeen

volks

volksgeluk te bevorderen, en hebben van 's Mans groote gevoeligheid over den tegenstand, welken hy daarin ontmoet heeft, des te eerder willen gewag maaken, omdat hy vreest, dat zyne klachten schaarser zullen geleezen worden, dan de alom geaccrediteerde Dagbladen; terwyl intusschen de ongeloovigen, onkundig van zyne in 't werk gestelde poogingen, ter bevestiging van het hier en daar zoo droevig wankelend geloof aan God, meer en meer veld winnen. Hy schynt te willen betoogen, dat het Christendom, als een Nationaale Godsdienst, zoo als het, volgens de echte Voorspellingen wegens den Messias, weezen moest, en by deszelfs eerste opkomst waarlyk was, en ook nu wederom behoorde te zyn, met het waare Patriotismus medewerkt, om het heil van eene Natie te bevorderen; en, om daartoe vaste grondslagen te leggen, wil hy vooraf de Hebreeuwsche Propheeten, en nu allereerst den Schryver der zoogenoemde Wet, leeren kennen. Hoe dit een en ander, en wel byzonder de inhoud van het geschrift voorhanden, met des Leeraars opgegeeven bedoeling samenhangt, is voor als nog moeilyk te bevatten.

In dit geschrift, waarvan wy nu ook een kort verslag zullen geeven, wordt beweerd, dat ESRA voor den Schryver der vyf eerste en meeste andere Historische Boeken des O. T. moet gehouden worden.

In de eerste Afdeeling wordt melding gemaakt van eenige oude begunstigers en voorstanders van het gevoelen, welks verdediging de Schryver op zich genomen heeft, over de vyf Boeken, die doorgaans aan MOZES toegeschreeven worden; de oude *Nazareen*, en *Ebioniten*; de Schryvers van de zoogenaamde *Homiliæ Clementinæ*, en van het zoogenoemde vierde Boek van *Esra*; IRENÆUS, TERTULLIANUS, en eenige anderen, meest alle naamen, die in het vak der oordeelkunde weinig roem hebben. In de tweede Afdeeling kan men de bewyzen leezen, waarop de Schryver zelf zyne vooronderstelling omtrent deze vyf Boeken grondt. In de derde tracht hy de tegenwerpingen, daartegen ingebracht, te beantwoorden. In de vierde wyst hy het verband en de overeenstemming aan, tusschen de vyf eerste en meeste andere Historische Boeken des O. T.; *Josua*, *Richteren*, *Ruth*, de Boeken van *Samuel* en der *Koningen*; welke allen hy voor het werk van ESRA wil doen doorgaan. Eindelyk wordt, in de vyfde Afdeeling, nog

 iets

iets gezegd van de wyze, waarop EZRA zyn werk zal famengesteld hebben. Hy zal zich, naamelyk, naar het oordeel van BRUINING, gelyk van andere oude oirkonden, zoo ook van het oorspronglyk Wetboek van MOZES, dat *Deut.* XII—XXVIII. voorhanden is, bediend hebben. 'Er is echter, zynes erachtens, veel van de hand van EZRA, 't geen men anders veelal voor oude gedenkstukken van den vroegsten leeftyd aangezien heeft. Zoo denkt hy, b. v., over *Gen.* I: 4. —— III, IV, VI, IX.

Indien ons nu de schroom, van ook onder de tegenstanders van 's Mans welgemeende poogingen gesteld te worden, niet te rug hield, zouden wy op deze en gene byzonderheden, en den geheelen inhoud van dit Boekjen, nog al iets aan te merken hebben. Wy kunnen echter niet nalaaten onze bevreemding te betuigen over den fieren toon, waarop over de verdediging van het gewoone gevoelen, met noodige bepaalingen, door EICHHORN, een man, die voor die taak zoo uitneemend berekend is, in dit geschryf wordt geoordeeld. De Eerw. BRUINING schynt niet te weeten, dat LE CLERC, wien hy onder de begunstigers van zyn gevoelen noemt, naderhand van gedachten veranderd is, en ook de echtheid der Mosaische Schriften verdedigd heeft in *Diss.* III. *Commentar. in Pentateuch. præmissa;* welke Verhandeling, met 't geen in onzen tyd, voor het gewoon gevoelen, door JERUSALEM (*), MICHAËLIS (†), MARSH (‡), ECKERMANN (§), VAN HAMELSVELD (**), en anderen, is te berde gebragt, wy aan hun, die iets meer over dit onderwerp willen weeten, gerust durven aanpryzen, zonder daardoor aan het noodig vertier van dit Werkjen eenige verhindering te willen toebrengen, waarvan ons de Schryver zegt, dat het zal afhangen, of hy de andere stukken, tot zyn plan behoorende, om het Christendom uit deszelfs regte gezichtpunt te beschouwen, zal laaten volgen.

(*) *Briefe über die Mosaischen Schriften und Philosophie.*
(†) Inleiding in de Boeken des O. V. §. 29—60.
(‡) *The authenticity of the five Books of Moses considered.* Cambridge. 1792.
(§ *Theolog. Beytragen.* Funften Bandes erstes Stück.
(**) Bybel verdedigd. VIIIste *Deel*, bl. 4—64.

Beginzels der Kantiaansche Wysgeerte, naar het Hoogduitsch vryelyk gevolgd, en met Aanteekeningen, en eene Voorreden uitgegeven, door PAULUS VAN HEMERT, *laatstmaal Hoogleeraar by de Remonstranten te Amsterdam. IVde Deel. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll, 1798. *In gr. 8vo. Behalven de Voorreden,* 315 *bl.*

Het spyt ons, dat wy door VAN HEMERT genoodzaakt worden dit verslag met eenig twistgeding aan te vangen. Den Leezeren ligt daaraan doorgaans weinig gelegen. De korte Voorreden van 4 bladzyden, welke wy voor dit vierde en laatste Deel der Kantiaansche Wysgeerte van BORN geplaatst vinden, grootdeels ingerigt tegen onze Recensie des voorigen Deels (*), mogen wy niet geheel onbeantwoord laaten. De beschuldigingen van *diepe onkunde, en volkomen ongeschiktheid voor ware Wysgeerte*, enz., als slegts in 't wild uitgestooten, zyn voor geene wederlegging vatbaar; en het staat alleen den bevoegden Leezeren onzer drie voorige Recensiën te beoordeelen, met hoe veel regt zulks op ons toepasselyk is. Hieromtrent kunnen wy niet anders, dan nogmaals onze uiterste verwondering te kennen geeven over de onheusche en laage uitdrukkingen, waarmede (het spyt ons, dat wy zulks moeten zeggen van een waarlyk verstandig man, waarvoor wy VAN HEMERT uit zyne schriften leeren kennen) hy zyn geschryf bekladt. Ons dunkt, dat dit zeer onedelmoedig is. Hadden wy zyns oordeels den bal misgeslagen, dat hy, zo het hem goeddagt, zulks met bescheidenheid hadde aangetoond! —— Laage verwytingen toch kunnen het pleitgeding niet beslisschen. 't Is waar, wy vinden op 't slot der Voorreden nog eene uitdaaging, om, zo wy onze onkunde in byzonderheden van hem willen beweezen zien, openlyk onzen naam te noemen. Wat toch, vraagen wy, zou deeze 'er af- of toedoen? En uit dit en de voorige staaltjes te oordeelen, zou al dit geschryf toch op *Verwytingen* uitkomen, waartoe wy noch onze pen, noch minder onzen naam, willen leenen. Ook verklaart hy in dezelfde periode, dat hy zig ongaarne met *Prulschryvers* en *Wysneuzen* van onze soort bemoeije. Wel, dat hy die moeite dan vry spaa-

(*) Zie boven bl. 54.

spaare; want *Prulschryvers* en *Wymeuzen* zyn geene wederlegging waardig. — Een paar plaatzen heeft VAN HEMERT uit onze voorige Recensie in deeze Voorreden aangehaald, om daaruit onze belagchelyke *onkunde* en *kwaade trouw* te staaven. „ Wie tog, bid ik u, (dus schryft hy) „ is in staat, om zyne lagspieren te bedwingen, als hy „ hem (den Recensent) hoort zeggen: DE SPRONG ZY „ GROOT, OF KLEIN; WY MOETEN DENZELVEN NOODZAAKLYK DOEN, *willen wy niet blyven hangen, en*, „ *tot vermoeijens toe, in denzelfden Doolhof rondlopen?* „ Een man, die zulk een galimathias kan uitstooten, „ verdient gewis geen andwoord. Ik zoude my derhalve aan dien SPRINGER —— dien MAGITO onder de „ Anticritische Wysgeeren — geheel niet stooren, en „ hem laten springen, zoo hoog, en zoo verre hy wilde." —— Redentwist en wederlegt alzo de *Wysgeer!* Waarover toch moet de Leezer lagchen? Zekerlyk om de *glosse*, die VAN HEMERT op ons gezegde maakt, maar niet om ons gezegde; want dit wordt alhier zonder verband en melding des onderwerps ter neder gesteld. En is 'er in de voorstelling, door VAN HEMERT met Capitaale Letters uitgedrukt, iets belagchelyks, zo valt dit neder op den Auteur (BORN) zelven; welke (§. 191) zegt: *Het besluit van de onmogelykheid eener oneindige rei van oorzaaken in de zinlyke wereld tot eene eerste Oorzaak, buiten dezelve, blyft eene geweldige* SPRONG. Hierop gaan wy in dezelfde Leenspreuk voort: *de sprong zy*, enz. Terstond hierop beschuldigt ons de Voorredenaar van *kwaade trouw*, en *moedwillige verminking* zyner woorden. Onzes achtens hadden wy wel redenen daarover ten opzigte der aangehaalde plaatze te klaagen. Waarin toch bestaat ons *listig bedrog*, zo als het genoemd wordt? Wy bekennen, zulk eene *moedwillige verminking* niet alleen niet bedoeld te hebben, maar onzen misslag alsnog niet te zien. De Leezer oordeele. *De Critische Wysgeerte*, dus schreeven wy in onze Recensie, *stemt dus den twyfelenden* (te weeten, of 'er Goden zyn, en hoedanig zy zyn) PROTAGORAS *toe*, *qui, zegt* CICERO, enz. „ Ondertusschen," vervolgt VAN HEMERT, „ had ik letterlyk, in „ de Voorreden vóór het derde Deel, op de volgende wyze geschreeven: *zoo zeer de Critische Wysgeerte de* „ *vermetelheid van eenen Atheistischen* DIAGORAS *ten toon* „ *stelt, zoo zeer stemt zy den twyfelenden* PROTAGORAS *toe*, „ *qui, zegt* CICERO, enz." Hebben wy met die weglaating het

het *Kantianismus* heimelyk van *Atheistery* zoeken te beschuldigen? Zo iets, gisfen wy, wil VAN HEMERT den Leezer diets maaken. Wy zeggen immers ftellig, met de eigene woorden van den Voorredenaar, dat zy het houden met de *Twyfelende Wysgeerte*, of 'er eene eerfte noodzaakelyke Oorzaak aller dingen is, buiten hetgeen de Praktifche Reden eischt. Men zie onze geheele Recenfie des laatstvoorgaanden Deels, en vooral het flot, alwaar wy dit geheele ftuk met de eigen woorden des Auteurs hebben opgegeeven.

Dit weinige achtten wy ter onzer verdediging noodig; en betuigen nogmaals met onze aanmerkingen niet bedoeld te hebben den arbeid van VAN HEMERT te verkleinen, maar alleen, om de oordeelkundige Leezers van dit Maandwerk, die tot dergelyke wysgeerige onderzoekingen lust en aanleg hebben, zo met den Inhoud zelven als met verfcheidene Tegenbedenkingen bekend te maaken. — Voorts meldt de Voorredenaar nog, dat hy eerstdaags in 't licht zal geeven eene Proeve, door hem voorleden Zomer gefchreeven, en gezonden aan TEYLER's loffelyk Genootfchap, ter beantwoordinge van het Vraagftuk: *Is 'er in den Mensch geen ander beginfel van werking dan Eigenliefde, en kan men alle neigingen en hartstogten daartoe brengen?* enz. waarin hy getragt heeft het zedenlyk deel der nieuwe Wysgeerte nader op te helderen. Ook verwyst hy den Leezer, begeerig meerdere aanmerkingen over het zedenlyk gedeelte der Critifche Wysgeerte te leezen, naar eene Verhandeling, getiteld SIMONIDES, gefchreeven door zynen fchranderen Vriend W. SERVAAS.

Wy gaan over tot het Werk zelve; 't geen handelt *over den omvang van het gebruik der zuivere Practifche Reden*; *over den omvang van het gebruik der oordeelskragt*, en *over de grenzen der menfchelyke kennis*. *Practifche Reden* is zo veel als *wil*, of vermogen om te begeeren, welke door de voorftelling van regelen, wetten en oogmerken, bepaald wordt. Volgens eene bygevoegde aanmerking, is het *bepaald* begrip van den *wil* in de Schriften van KANT flegts eerst voorbereid, maar nog geenzins opgegeeven. Wanneer de Wil alleen door zuivere voorftelling van noodzaakelyke regelen bepaald wordt, heet het *zuivere Practifche Reden*. De *wil* wordt onderfcheiden in *volmaakte* en *onvolmaakte*. De eerfte heeft plaats, wanneer dezelve de Reden terftond onmiddelyk

 volgt;

volgt; in welk geval de daaden, die als *objectief* noodzaakelyk gekend worden, ook tevens *subjectief* noodzaakelyk zyn. Dan kiest de Wil alleen, wat de Reden, onafhangelyk van alle neiging, als *practisch* noodzaakelyk, dat is, als goed kent. Maar wanneer de Reden alleen op zigzelve den Wil niet genoegzaam bepaalt, en de Wil aan *subjective* voorwaarden onderworpen is (gelyk by ons menschen plaats heeft), alsdan zyn de daaden, die *voorwerpelyk*, *objectief*, noodzaakelyk gekend worden, *subjectief*, *onderwerpelyk*, toevallig; en de bepaaling van zulk een Wil noemt men *zedenlyke noodzaaking* of *Pligt*. Dus kan, by eenen *heiligen* of volmaakten Wil, noch *noodzaaking* noch *pligt* plaats hebben. —— Een *practische* regel, betrekkelyk een weezen, welks Wil niet geheel alleen door Reden bepaald wordt, heet by KANT een *imperatief*, of *gebod*. De Auteur brengt voorts eenige Practische grondstellingen, die men, gelyk hy zegt, vóór de groote omwenteling door de Kantiaansche Wysgeerte veroorzaakt, den menschen daar voor opdischte, ter toetze, in 't byzonder de grondstelling der *zelfsliefde*, of der *eigene gelukzaligheid*; van het *zedelyk gevoel*, volgens HUTCHESON, en der *menschelyke volkomenheid*, volgens WOLF. Tegen het beginzel der *gelukzaligheid* worden verscheiden bedenkingen ingebragt, waaronder ons de sterkste voorkomt, dat, volgens dit beginzel, voor de zedenlykheid dryfveders worden aangenomen, welke haar in de daad ondermynen, en haare geheele verhevenheid tot niets maaken; wordende de beweegredenen tot deugd in denzelfden rang met die der ondeugd gesteld, het eigenlyke *specifique* onderscheid weggenomen. —— Omtrent het grondbeginzel van het *zedelyk gevoel* wordt inzonderheid aangemerkt, dat de vraag niet is, of 'er zulk een Zedelyk Gevoel bestaa, maar of dit *gevoel* de grond van Practische regelen, inzonderheid de grond der bepaaling van de Zedelyke Wet, zyn kan. De Reden, wordt opgemerkt, kan nooit goedkeuren, dat men een donker gevoel in plaats van zodanige regels volge, van welker inhoud en gronden men zig duidelyk bewust is. „ Om „ eenen ondeugenden," zegt de Auteur, „ door de bewust„ heid zyner misdaaden af te schilderen als *geplaagd met* „ *gemoedsangst*, moeten zy hem reeds, te vooren, als „ *zedelyk goed* voorkomen; den genen, integendeel, wien „ de bewustheid zyner zedelyk goede bedryven met kal„ me zelfstevredenheid vervult, moeten zy reeds als

„ deugd-

„ deugdzaam doen voorkomen. Het begrip, derhalven, „ van *zedelykheid* en *pligt* moet deeze Tevreedenheid „ vooraf gaan, en kan van dezelve niet worden afgeleid." Deeze aanmerking komt ons gewigtig voor, wanneer men dit *zedelyk gevoel* als een byzonder beginzel, afgescheiden van de Reden zelve, wil beschouwd hebben. Het komt ons voor, dat, hoe men het ook keere en wende, men ook hier, gelyk in andere grondstellingen, stuit op een *non plus ultra*, op eerste *principes*, die voor geene nadere *analyse* vatbaar zyn, maar die door het verstand of de Reden als enkelvoudige waarheden begreepen worden. Even gelyk op de vraag, waarom is *verstand* verstand? waarom stelt het zig de dingen *zo* voor en niet anders? zo is 'er ook geen antwoord te geeven, waarom het verstand zig in een *Driehoek Drie* hoeken voorstelt. Dit zelfde geldt, dunkt ons, met het zelfde regt, van de eerste Beginzels van Zedelykheid, die by alle redelyke en verstandige Weezens dezelfde moeten zyn, omdat verstand altyd verstand blyft. Men heeft gezegd, het zedelyk goed en kwaad ligt in den aart der dingen zelve, en derzelver betrekkingen. Misschien hebben zy ongeveer het zelfde willen te kennen geeven; doch in zoverre ligt deeze uitdrukking, onzes achtens, voor misvatting bloot, dewyl zulks schynt aan te duiden, als of de dingen, buiten het verstand, zedelykheid hadden, daar die dingen en betrekkingen niets zyn, dan *idées* of denkbeelden van het verstand. —— Maar wy keeren tot den Auteur te rug, welke voorts onderzoekt het grondbeginzel in de School van WOLF aangenomen: *volmaak u zelven*. Men kan dit beschouwen als een *Beginzel van Zedelykheid*, in welk opzigt het door onzen Auteur met het grootste regt bestreeden wordt; geldende daartegen bykans dezelfde aanmerkingen, welke tegen het beginzel der *gelukzaligheid* reeds aangevoerd zyn, daar dit *volmaaken van zigzelven* als het middel ter bevordering der *gelukzaligheid* moet worden aangemerkt, terwyl voorts in de Schoole van WOLF, onzes inziens, het zogenaamd *natuurlyk goed of kwaad* (*bonum aut malum physicum*) met het *zedelyk goed en kwaad* (*bonum aut malum morale*) te veel vermengd wordt. WOLF beschryft het kenmerk van een *goede* (dat is *zedelyk goede*) daad, als strekkende te onzer volmaaking; doch dit is slegts eene *natuurlyk* goede daad; op zyn hoogst worden hier de gevolgen voor de *zedelykheid* zelve genomen. Zegt men, *volmaaking*

king betekent hier *zedelyke* volmaaking, dan merkt elk verstandig Leezer op, dat men in de daad niets verklaart. Intusschen is op dit Beginzel, of liever op deeze vermenging van *Natuurlyk en Zedekundig goed*, gebouwd de leer van WOLF of LEIBNITS aangaande de *beste wereld*; en het is op dien grond, dat dit stelzel bestreeden is in eene Verhandeling, getiteld: *Beschouwing der Beste Wereld* door *Aletophilus Fileusebius*, te Amsterdam by *Meyer* 1758, waarvan naderhand als Schryver is bekend geworden de schrandere A. HULSHOFF. STEINBART legde naderhand dit *Wolfiaansch* Begrip tot een algemeen beginzel van Godsdienst en Zedekunde, en bouwde op dien grondslag zyn *System der reinen Philosophie oder Glückseligkeitslehre;* waarin alle *Zedelykheid*, (zo dit dan nog een gepaste naam blyft) gelyk ook alle *Belooning* en *Straf*, welke by hem niets anders zyn, dan natuurlyke uitwerksels of *consequentiën* der daaden, in de gevolgen bestaan. Dit in meer byzonderheden aan te toonen, is te breedvoerig voor ons bestek. Wy hebben alleen de geenen onzer Leezeren, welke lust hebben tot dergelyke onderzoekingen, eenige aanleiding ter verdere naspooringe willen geeven. —— Wy zeiden zo even, dat men het *volmaak u zelven* als een algemeen *Beginzel van Zedekunde* kan beschouwen, uit hoedanig eenen oogstand het door den Auteur beschouwd, wordt; doch WOLF heeft het, als *voorschrift* uitgedrukt, meer in zyne Zedekunde en Natuurregt beschouwd, als een algemeene *Zedewet*, waarin alle overige wetten liggen opgeslooten. Doch als zodanig mogen zig daaruit eens laaten verklaaren de zogenaamde pligten jegens ons zelven; bezwaarlyk laaten zig daaruit, onzes achtens, afleiden de pligten jegens God en de naasten. Ten minsten moet de inwendige betaamelykheid, om welke redenmagtige schepselen de Godheid, als de bron aller volmaaktheid, moeten vereeren, en ook des naasten heil helpen bevorderen, daarby wegvallen.

Na iets over de grondstelling van *den Goddelyken wil* volgens CRUSIUS, der *opvoeding* volgens MONTAGNE, en der *burgerlyke maatschappy* volgens MANDEVILLE, gezegd te hebben, gaat de Auteur over tot het verklaaren der grondstelling van KANT, naamelyk de *Practische Wet*, welke, gelyk hy aanmerkt, alleen door *formeele* grondstellingen mogelyk is. *Formeel*, of *formlyk*, noemt hy eene grondstelling of beginzel van den Wil, welk door de

form

form der Reden bepaald wordt, en van de ſtof des wils (dat is, van de voorwerpen onzer neigingen) geheel is afgeſcheiden. Door *form der Reden* verſtaat KANT de wys, op welke de Reden zig iets denkt, of haare *ideën* en grondſtellingen. *Form der practiſche Reden* of *des Wils*, is de wys, op welke de Reden iets wil, dat is *practiſche Wetten* geeft. „ Dus," leezen wy, „ beſtaat „ deeze form in de geſchiktheid tot eene algemeene wet, „ of in de mogelykheid, om eene *maxime*, volgens wel- „ ke men handelt, als eene algemeene wet te denken en „ te billyken. Zal een redelyk wezen zig zyne *maxime* „ voorſtellen als een *algemeene* wet, dan moet dat we- „ zen alleen de *blooze form* van dat beginzel, afgezon- „ derd van alle ſtof of wilbepaalende voorwerpen, in „ aanmerking neemen. Vraagt men nu, welke form zig, „ in de *maxime*, tot algemeene wetgeeving ſchikke, en „ welke niet? Ik andwoorde, dat het gemeenſte verſtand „ dit, zonder onderwys, genoegzaam onderſcheiden kan; „ behoorende dit tot den aard onzer *practiſche* Reden „ zelve." —— Dit laatſte wordt in eene bygevoegde aanmerking nader door een voorbeeld opgehelderd. Het *Reſultaat* van alles is, dat wy voor een vast rigtſnoer van Zedelykheid kunnen houden, de beantwoording van de vraag, of ik zou kunnen wenſchen, dat myne *maxime*, 't geen ik doe, eene *algemeene wet* ware; waarover de Reden moet uitſpraak doen. Misſchien zal meenig Leezer denken, dit geeft geene nadere verklaaring van den *grond der Zedelykheid.* Dit is ook zo, en men zal om redenen, die wy boven reeds bybragten, daaromtrent, onzes oordeels, ook vrugteloos zoeken. KANT zogt ſlegts, zo het ſchynt, naar een algemeen *kenmerk* van Zedelykheid, of *rigtſnoer*, waarnaar wy onze daaden hebben te beoordeelen; welk rigtſnoer eene verdere uitbreiding is van het geen ons in de Euangelieleer tot een regelmaat van de pligten jegens anderen gegeeven wordt: *doe een ander, 't geen gy zoudt wenſchen dat u geſchiede.* By Duitſche Zedekundigen, die, in navolging van den beroemden WOLF, gewoon zyn de *volmaaking van zigzelven* zig als het uiterſte doeleinde van hunne daaden voor te ſtellen, en daarnaar de *Zedelykheid* te beoordeelen, moet dit gedeelte der *Critiſche Wysgeerte* groote verandering te wege brengen; niet echter, zo het ons voorkomt, by hen, die de *inwendige betaamelykheid* tot een grondſlag of kenmerk der *Zedelyk-*

heid

heid ftellen; welke grondftelling, zo ver wy weeten, hier te land meer algemeen is aangenomen, fchoon het meerder leezen van Duitfche Schryvers, die echter in veele opzigten regtmaatigen lof verdienen, hierin federt een geruim tydvak verandering gemaakt hebbe. Vanhier fpreekt, onzes achtens, de Steller der aanmerking, op bl. 39, veel te algemeen van „ *onze hedendaagfche Moralisten*, „ by welke de Zedekunde in den grond niets anders is, „ dan eene wetenfchap, die ons leert, hoe wy gelukkig „ konnen worden, daar zy ondertusfchen eene wetenfchap „ is, die ons leert, hoe wy ons de gelukzaligheid moe- „ ten waardig maaken." Dit zou voornaamelyk in Duitschland te huis behooren; doch heeft niet alleen *heden ten dage*, maar reeds zedert de groote Mannen, LEIBNITS en WOLF, plaats gehad.

Ter nadere verklaaring van het boven aangehaalde handelt de Auteur (§. 216) van de *Heteronomie* en *Autonomie*, of *vreemde* en *zuivere Wetgeeving*. De eerfte heeft plaats, wanneer de Wil door iets anders, dan door zigzelven, of door zyne form, bepaald wordt, om iets te doen; duidelyker, door neigingen van belang, voortkomende uit de begeerde zaak zelve. *Heteronomie* geeft dus, volgens BORN, geen wil, die volftrekt goed is; dewyl de waarlyk *goede wil* alleen op zigzelven door het *willen* goed is, en niet door hetgeen hy uitwerkt, of door de gefchiktheid ter bereiking van een of ander voorgefteld oogmerk. *Autonomie* is het tegengeftelde hiervan, en heeft plaats, wanneer de Wil zigzelven, zonder eenigen invloed van neigingen, bepaalt, om iets te doen. Hierdoor is de Wil zigzelven tot eene Wet. Indien wy het wel begrypen, zal dit op hetzelfde uitkomen, 't geen men klaarer plagt uit te drukken, dat in het beoordeelen van het *Zedelyke* alleen de *Betaamelykheid* der daad zelve, niet echter *Nut* en *Voordeel*, moet in aanmerking komen. De Tegenftreevers zullen hiertegen inbrengen, dat waarachtig *Nut* altyd met het uit zigzelve *Betaamelyke* zal gepaard gaan. Doch al ftemt men zulks ook toe, dan, dunkt ons, is 'er nog een aanmerkelyk onderfcheid, of men het *Nut* of *Voordeel*, of het *Betaamelyke*, zig als het algemeene rigtfnoer zyner handelingen voorftelt; en de reden, die wy hier voor hebben, is deeze, om dat het gemakkelyker valt te oordeelen, wat *betaamelyk* en *regtmaatig*, dan wat *weezenlyk voordeelig* is, en ons eeuwig waarachtig heil, afgefcheiden van zedelykheid, bevordert.

Hier-

Hieruit tragt voorts de Schryver (§. 219) de leer der *Vryheid* op te losfen, welke, volgens hem, even veel is, als *Autonomie*. „ De *vryheid*," zegt hy, „ kennen wy „ werkelyk door ervaring, dewyl wy aan ons zelven „ bevinden, dat wy, ja, door zinnelyke indrukken en „ aandriften aangedaan en gaande gemaakt, maar nogtans „ niet *gedwongen* worden." Veelen zyn met dit beroep op ondervinding, 't geen doorgaans de laatfte toevlugt in dit moeilyk ftuk is, niet te vreeden. VAN HEMERT bekent ook, in eene bygevoegde aanmerking, dat het begrip der *Vryheid*, in de Schriften van KANT zelven, nog niet genoeg bepaald is, en tragt dit nader te ontwikkelen, 't geen voornaamelyk hierop neder komt, „ dat het „ *ftellige* (*Pofitive*) der Vryheid beftaat in *Zelfswerkzaamheid* der (van den) Perfoon by het willen; — „ dat de *objective* of *voorwerpelyke* gronden, op zigzelven „ befchouwd, flegts *aanleidende* gronden van het willen „ zyn." De aanmerking achten wy zeer juist, dat *Zelfsbepaaling* of *Zelfswerkzaamheid* het weezenlyke kenmerk der Vryheid uitmaakt, gelyk meermaalen is opgemerkt; doch die naauwkeurig ziften, willen hierin nog niet berusten, vraagende verder naar den grond of *voldoende reden*, waarom die Zelfswerkzaamheid zig meer *zo* dan *anders* bepaalt. VAN HEMERT voorziet eene dergelyke vraag, en antwoordt, dat deeze vraag op hetzelfde neder komt, als, *waaröm toch is de vrye wil vry*. Het komt Recenfent ook voor, dat daarvan geene nadere verklaaring te geeven is, en oordeelt met de beste verdeedigers der Vryheid, waarmede ook de *Kantiaanen* overeenkomen, dat de Vryheid te grooter wordt, naarmaate zy meerder door de *zuivere reden*, minder door neigingen en driften, bepaald wordt, en het grootst zyn moet in het hoogst volmaakte Weezen, 't geen, zig enkel door de *hoogfte reden* bepaalende, zigzelven een wet is, en uit dit zuiver bezef en volmaaktfte Vryheid niets zal doen, dan 't geen zedelyk regt, heilig en betaamelyk is.

Hierop volgt wederom (§. 222) eene Tafel van *Categorien der Vryheid*.

I.

Hoegrootheid.

onderwerpelyk, volgens *maximes*: wilsmeeningen van een ondeelig (*individuum*.)

voor-

voorwerpelyk, volgens *beginzelen:* voorschriften.
van voren voorwerpelyke, zoo wel als onderwerpelyke, beginzels der vryheid: wetten.

2.

Hoedanigheid.

practische regels van *doen*.
dito —— —— *laten*.
dito —— —— *uitzonderingen*.

3.

Betrekking.

tot de *Persoonlykheid*.
tot den *Persoon*.
wederkeeriglyk van een Persoon tot den toestand van een anderen.

4.

Modaliteit.

het geoorlofde, en niet geoorlofde.
de pligt, en het met pligt strydige.
volkomen en onvolkomen pligt.

Na al het voorverhandelde wordt (§. 230) eene nadere beschryving gegeeven van *Deugd*, welke een volstrekt *goeden wil* ten grondslag moet hebben, zo dat zy, in haare eigenlyke gedaante, niets anders is „ dan de Zedelykheid, ont„ daan van alle bymenging van het zinlyke, en van allen „ onechten opschik der zelfsliefde." In eene bygevoegde aanmerking wordt zeer wel opgemerkt, dat hier niet gesproken wordt van *Deugd*, gelyk die by *ons* plaats heeft in deeze waereld, waar de Zedelykheid gebrekkig, en de Wil niet doorgaans *zuiver* is; zo dat onze Deugd meer is een streeven naar doorgaande, zuivere, opvolging van het waare redengebod, eene zedelyke gezindheid in den stryd met wederstreevende neigingen; waartoe, uit hoofde van 't geweld der neigingen, *dapperheid* vereischt wordt. Wy twyfelen echter aan de gegrondheid der Taalkundige aanmerking, dat uit dien hoofde de Grieken en Romeinen de Deugd met eene gelyke benaaming (*ἀρετη*, *virtus*) als *moed* en *dapperheid* benoemd hebben; daar, veel waarschynlyker, de reden hierin te zoeken zy, dat deeze Volken, vooral in den staat hunner onbeschaafdheid, de

de *dapperheid* voor de voornaamste, zo niet de eenigste, *Deugd* hielden.

Vanhier komt de Schryver (§. 233) op het *hoogste goed*. In den zin dat *hoogste goed* betekene het *opperste goed*, dat aan geene andere voorwaarde ondergeschikt is, is het de *Deugd;* doch hoogste kan ook aanduiden *voleindigde*, *volmaakte* (*consummativum*), en dewyl de Deugd nog niet het *geheele* en *voleindigde* goed, als voorwerp van begeervermogen van *eindige redelyke* wezens is, moeten zodanige wezens tevens *gelukzaligheid* begeeren, wyl zy dezelve behoeven volgens hunnen aard; waar uit dan eindelyk (§. 237) de onsterffelykheid der Ziele wordt afgeleid. Het bewys loopt aldus: „Dewyl een redelyk „wezen in geen tydpunt van zyn bestaan *volmaakte Heiligheid* wel kan naderen, doch nimmer bereiken, en „de *Heiligheid* als *practisch* noodzaakelyk geëischt „wordt; zo kan dezelve, alleen in een voortgang, „welke in het *oneindige* voortloopt, tot de volkomen „evenredigheid aan dat idé aangetroffen worden. —— „Dewyl nu deeze nimmer eindigende voortgang niet „mogelyk is, dan alleen in de veronderstelling van een „in 't oneindige voortduurend bestaan en een volhardende Persoonlykheid van het zelfde redelyke Weezen; zo moet volgen, dat het *hoogste goed* alleenlyk, „in de onderstelling van de *onsterflykheid der Ziel*, „*practisch* mogelyk, en dat deeze onsterflykheid voor „een *postulaat* der zuivere *practische* reden te houden „zy." Wy willen tegen dit bewys, als geheel *practisch*, en als *postulaat* der *practische reden*, om in de taal van KANT te spreeken, niet inbrengen; doch aanmerken, dat het ons voorkomt, dat het als *betoog*, in gewoonen zin, geen klem heeft; want, naar dien redeneertrant zou men, onzes inziens, ook kunnen besluiten, dat, ware het mogelyk, dat dit *hoogste goed* of die *heiligheid* ten eenigen tyde bereikt werdt door eenig redelyk weezen, hetzelve dan de verwagting van voortduurend bestaan ware afgesneeden.

Op dezelfde wyze wordt ook besloten tot het bestaan van God (§. 238), en het bewys komt kortlyk hier op neder. De *twee* deelen van het *hoogste goed* zyn *heiligheid* en *gelukzaligheid*. Zie boven. Dezelfde redenen die 'er pleiten voor eenen altoosduurenden voortgang van het eene, pleiten ook voor het andere, te weeten *gelukzaligheid*: doch daar die gelukzaligheid, een oorzaak,

adaquaat aan dat gewrogt moet hebben, kunnen wy het *Bestaan van God* als *postulaat* der zuivere *practische reden* aanneemen. —— De Leezers worden herinnerd, dat de Auteur in het voorige Deel zyn werk gemaakt heeft, de gewoone bewyzen voor het *Bestaan van God*, opperste Oorzaak van alles, te ontzenuwen; doch deezen, en wy met hen, zullen niet kunnen nalaaten te wenschen, dat hy ons daarvoor iets beters in plaats gegeeven hadt. Wat bewys klemt meerder, wanneer ik uit de veronderstelde en gewenschte *volmaakte Gelukzaligheid* besluit tot het bestaan van een *volmaakte Oorzaak* dier voorondersteide Gelukzaligheid, of wanneer ik uit de bewustheid van myn aanweezen, uit de overweeging der zo verwonderlyke inrigting aller dingen, waarvan ons elke beschouwing doet verbaazen, besluit tot eene opperste en wyze Oorzaak van alles? Veel verschilt hierin het oordeel van VAN HEMERT van het onze, welke zig, onder anderen, in zyne Voorrede voor het derde Deel, bladz. 17 aldus uitlaat: *Dit ons proefhoudend Geloof wordt wyders door deeze zelfde Wysgeerte, in volkomen zekerheid gesteld tegen alle de aanvallen der Atheisten, en der genen, die, in onderscheiding der Theisten, aan eene transscendentale Theologie alleen plaats geeven. Gelyk zy ons de hoop wel doet opgeeven, om de tegenwerpingen van deezen dogmatisch te wederleggen; zo beneemt zy echter tevens aan de pylen dier ongeloovigen alle scherpte, en doet ons, als de Leviathan by Job, de drilling der lance belagchen.* —— Dan, hoedanig dit ook zy, zien wy niet, wat nieuwe bewyskragt de *Critische Wysgeerte* daaraan gegeeven heeft; daar deskundigen weeten, wat 'er over de *begeerte tot hooger gelukzaligheid*, als een bewys voor voortduurend bestaan, enz. geschreeven is. Of ik zeg, *De mensch heeft bezef van verlangen naar hooger gelukzaligheid, als in zyne ziel ingeweeven*, of *de Practische reden eischt of veronderstelt het hoogste goed, als een Postulaat*, —— dit, dunkt ons, zal toch na genoeg op hetzelfde uitkomen.

Dus verre hebben wy wel het belangrykste, doch niet het grootste, gedeelte van den inhoud deezes Boekdeels doorgeloopen. Dewyl echter onze *Recensie* reeds vry uitgebreid is geworden, zullen wy van het overige slegts den voornaamen inhoud onzen Leezeren mededeelen, zonder 'er verder eenige aanmerkingen over te maaken. De Auteur handelt voorts over *Oordeelskragt* in 't algemeen; over

over den *smaak* of het vermogen om het *schoone* te beoordeelen, derzelver *Formen;* over het onderscheid tusschen het *schoone* en het *aangenaame;* over het zeggen: *over den smaak valt niet te oordeelen;* over de vraag: *gaat in het oordeel van smaak het gevoel van lust vóór de beoordeeling van een voorwerp, of de beoordeeling vóór het gevoel?* —— Van het *verhevene;* verdeeling daarvan; *konst, genie.* Op bladz. 208 wordt, zo wy denken, door den Uitgeever, ons herinnerd, „ dat de Heeren *Logici* „ zeer verkeerdelyk het woord *symbolisch* tegen *intuitief* „ hebben overgesteld. —— Daar het *intuitive* der kennis tegen het *discursive* moet worden overgesteld, *gelyk ons de Wysgeer van Koningsberg geleerd heeft.*" Deeze verdeeling intusschen der kennis in *intuitief* en *discursief* is zo gemeen in veele van de gewoone systemaas van *Logica*, ten minsten van hen, die de voetstappen van den beroemden WOLFF volgen, (Zie by. V. BAUMGART. Log. §. 369 —— A. BOEHMII Log. §. 219 —— ENGELHARD. Log. §. 173 en 174), dat wy ons verwonderen, hoe wy dit almede door *den Wysgeer van Koningsberg hebben moeten leeren.*

Eene byzondere Afdeeling voert ten opschrifte: *Teleogische Oordeelskragt*, dat is, over het *beoordeelen der oogmerken en doeleinden der dingen.* Liefhebbers der Wysgeerige Geschiedenis weeten, wat door zommige ouden en uit de laateren door DESCARTES en MAUPERTUIS hiertegen is ingebragt. Van het *historische* van dit verschil wordt hier niet gemeld, maar de Auteur tragt de grenzen op te geeven, binnen welke dit oordeel moet beperkt zyn. —— Eindelyk wordt alles besloten met eene Verhandeling over de *Grenzen der menschelyke Kennis.* —— De Leezer, die zig ons verslag over den inhoud der voorige Boekdeeltjes herinnert, byzonder wat 'er gezegd is over *Kennen* en *Weeten*, over de *speculative* kennis omtrend de *onsterfelykheid der Ziel*, Bestaan *van God*, enz. kan genoegzaam opmaaken, wat hier verhandeld wordt, 't geen een kort *resultaat* is van al het geen ten dien opzigte verhandeld is.

Aldus Leezers! hebben wy u in vier Voordragten met de voornaamste onderwerpen der in Duitschland zo veel gerugtmaakende *Kantiaansche Wysbegeerte* bekend gemaakt. Wat lot dezelve in ons Vaderland wil hebben, is niet te bepaalen. Eenigermaate werden onze Landgenooten daarmede bekend gemaakt door de Holl.

Maatſch. der Weetenſchappen, welke voor eenige jaaren de Vraag voorſtelden: *Wat men te denken hebbe van het Moreele bewys van Gods aanweezen, en wel, zo als hetzelve door* KANT *is opgegeeven, als ware dit het eenige?* De Antwoorden zyn te vinden in het XXVIII Deel der Verhand. van voornoemde Maatſchappy; de twee eerſte Antwoorden van J. C. SCHWAB, Hoogl. te *Stuttgard*, en F. D. BEHN, Leeraar aan het *Gymnaſium* te *Lubek*, zyn ter wederlegging van het gevoelen van KANT; terwyl in het derde Antwoord van L. H. JACOB, Hoogl. te *Halle*, het gevoelen van KANT duidelyk en uitvoerig is voorgeſteld. Wat men ook over de *Kantiaanſche* Wysgeerte moge denken, wy hebben geen reden met den tweeden Verhandelaar te ſtellen, pag. 158. *Num ſerio, an ut Sophiſtas ſuæ ætatis irrideret, id fecerit, dictu eſt difficillimum. Of* KANT *dit in ernst gedaan hebbe, of om de Sophisten van zynen tyd te beſpotten, valt bezwaarlyk te zeggen.*

Uitzichten in de volgende Eeuw; een kleen Volksboek, het welk zo wel voor Joden als Christenen belangryk is, en van beiden verdient gelezen te worden. Uit het Hoogduitsch van R—n E—rt, vertaeld, en met eene Opdracht, Voorrede en Aentekeningen vermeerderd, door J. W. BUSSINGH, *V. D. M. Te Rotterdam, by* N. Cornél, 1797. *In gr.* 8vo. 80 *bl. Met een Voorwerk van* 48 *bl.*

De zonderlinge Titel van dit zogenaamde Volksboek maakte ons al aanſtonds naar den inhoud begerig, dien wy nu ook betuigen niet min zonderling gevonden te hebben. De Schryver van hetzelve grondt zyne uitzichten in de volgende Eeuw op den toeſtand des Kristendoms in onze dagen. Zeker hebben vele ernſtige vereerers van Jeſus' Godsdienst daarop, tegenwoordig, met hem hunne aandacht gevestigd. De verſtandigſten ontveinzen niet, dat van verſcheiden kanten het uitzicht in het toekomende zich wel eens zeer donker voordoet. Maar zy menen hierby in de wysheid van Gods beſtel nederig te moeten berusten. Zy houden zich verzekerd, dat Jeſus voor zyn ryk op aarde blyft zorgen; dat zyn en der menſchen Vader uit de zwartſte duisternis het helderst licht kan ſcheppen, en door die overtuiging verkeren zy dikwyls in de blymoedige hope, dat God uit zo-

ve-

vele wezenlyke en schynbare verwarringen, als thans plaats hebben, ligt spoedig, naar zyn altoos weldadig plan, de heerlykste orde zal doen geboren worden. Maar de Schryver van dit kleine Volksboek houdt zich met deze algemene, recht Kristlyke, verwachting niet te vrede. Hy voedt veel bepaalder uitzichten, die wy ons verheugen zo weinig zekerheid te hebben; want zy zyn, in de daad, van een' zeer droevigen aart. In overweging nemende het over hand toenemen van het ongeloof, dat hy aan den geest van *Revolutie*, vooral, zo als die ten tyde van het Schrikbewind onder ROBESPIERRE in Frankryk heerschte, voornaamlyk toeschryft, voorziet hy als waarschynlyk: „ Daer God, naer zyne vrye verkiezing, met zyne „ genade aen geen volk verbonden is, zo zal hy de „ Christenen, zodra het Christus verwerpend ongeloof „ onder hen den hoogstmoogelyken trap bereikt heeft, „ wederom verwerpen, en daertegen het Joodsche Volk, „ het welk, wegens hetzelfde ongeloof, reeds zoolang „ verworpen was, weder op- en aennemen." Deze verwachting wordt op de volgende gronden gebouwd: I. Het is duidelyk, dat de Christenen in onze dagen tot die gesteldheid gekomen zyn, waartoe de Joden kort vóór hunne verwerping gekomen waren. II. De vaste hoop op ene zekere aanstaande algemene bekeering der Joden. Van bladz. 1—37 worden deze beide stukken ontwikkeld. De Schryver gaat hierin taamlyk vernuftig, evenwel verre van overtuigend, te werk. Hy zelf geeft daarom ook geen onbepaald geloof aan zyne bange verwachting, maar erkent liever, dat dezelve, indien men zich bekere, nog afgewend kan worden. Met dit inzicht besteedt hy de grootste helft van zyn geschryf aan gemoedelyke vermaningen tegen het ongeloof, en tegen de zogenaamde *Neologen*, byzonder de Duitsche, onder welker getal hy niet alleen de bedekte vyanden des Kristendoms, gelyk 'er zodanigen wezenlyk zyn, maar ook allen betrekt, die maar vryer denken, en van zyn stelzel van rechtzinnigheid in enig opzicht durven afwyken. Het gehele opstel is blykbaar met ernst en hartlykheid, maar met een bekrompen geest geschreven, en de verregaande bitterheid, die overal in hetzelve doorschynt, heeft ons dikwyls, onder het lezen, ergernis verwekt. Hoezeer de Schryver zichzelven van onverdraagzaamheid tracht vry te pleiten, wy kunnen niet afzyn hem den haatlyken sektengeest in ene ruime mate toe te kennen. Wat moeten

wy, b. v. van den man denken, die het *Religions-Edict van Frederik Wilhelm* als zeer verstandig pryst, en dien Vorst om dat verachtlyk voortbrengsel van gewetensdwang grootlyks verheft? Ook zyn zyne staatkundige denkbeelden, die hy aanhoudend te passe brengt, reeds lang versleten, en valt het waarlyk niet te wenschen, dat dezelve ooit weder in den smaak onzer Nederlanders vallen zullen. Als een hardnekkig voorstander van het Vorstlyk Despotisme, predikt hy gedurig ene lydelyke gehoorzaamheid, waartoe hy dan de lere der Kristlyke onderwerping, naar zyne bekrompen inzichten, jammerlyk misbruikt. Over het geheel zyn de wapenen, welke deze verdediger des Kristendoms, of liever der oude orthodoxie, bezigt, ons toegeschenen weinig geschikt te zyn om de slagen af te keren, waarmede het ongeloof en ene gebrekkige opklaring, thans dreigen. Wy vinden des ook gene reden den Vertaler, hoe hoog hy zelf zynen arbeid schatten moge, dank te betuigen, voor dat hy zyne Landgenoten een Werkjen in handen geeft en aanpryst, dat ligt sommige kleine, bekommerde, zielen met vreze en schrik vervullen, maar voor het overige (wy vrezen het) gene overtuiging, gene wezenlyke verbetering, zal uitwerken.

Samenstel van Heelkunde, door BENJAMIN BELL. *IIde Deels 3de Stuk. Met Plaaten. Utrecht en Amsterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, M. Schalekamp *en* W. Holtrop, 1797. *In gr. 4to, in 't geheel* 128 *bl.*

Dit Stuk van het zo voortreffelyk Heelkundig Werk van BELL (*), waar mede deszelfs *Tweede Deel* ten einde loopt, begint met het XXX en eindigt met het XXXVI Hoofdstuk. In het zelve wordt gehandeld over *de ziekten van den Mond*, *die der Ooren*, *den scheeven Hals*, *de ziekten der Tepels*, *de Etterdrachten* en *de Wonden*, welke laatste stoffe echter alleen maar voor een gedeelte in dit Deel word afgehandeld; zullende het overgebleevene het begin van het Derde Deel uitmaaken.

Van al het weetenswaardige, 't geen in dit stuk voorkomt,

(*) Zie van het voorige Stuk hier boven, bl. 112.

kamt, een behoorlyk bericht te geeven, loopt buiten ons bestek; wy zullen ons hierom thans alleen tot de beschouwing dier zoort van *Tandpyn* bepaalen, die door de blootlegging der tandzenuwen wordt veroorzaakt, en tot de verschillende manieren van tandtrekking: naardien dit eene stoffe is van algemeen gewigt, in welke de meeste onzer Leezers wel reden zullen hebben van eenig belang te stellen.

De Tandpyn eener zogenaamde holle Kies of Tand ontstaat, volgens de waarneemingen des Schryvers, niet alleen uit het blootleggen der tandzenuwe, maar daarenboven uit een vermeerderden graad van prikkelbaarheid, of liever gevoeligheid dier zenuwe; want doorgaans volgt, op het afbreeken van een Tand, geenzins eene aanhoudende pyn, en dikwyls vergaan de Tanden en Kiezen in den mond, zonder veel pyn. De voornaame oorzaaken dier vermeerderde aandoenlykheid zyn alle zoete, zuure en prikkelende, voedzels en lekkernyen, het misbruik der tandestookers, de op de Tanden vallende verkoudheden, enz.

Zomwylen ontstaat het Tandbederf, met alle zyne toevallen, alleen uit eene inwendige scherpte der vogten, die zich op de Tanden werpt. In deeze omstandigheden valt de stoffe op eene Kies of Tand, doet dezelve bederven, en zo men ben doet trekken, wordt straks weder een andere aangedaan, en zo vervolgens. Zo ras men dit bespeurt, moet men, zo het niet om byzondere redenen van te vreezene fistels, enz. noodzaakelyk is, een einde maaken met Tanden uit te trekken, dewyl de kwaal haastiger voortloopt, naar maate men meerder Tanden doet uittrekken, en dus het geheele gebit spoedig wordt vernield.

Wat de behandeling van meer of min bedorven Tanden betreft, veelen zyn van oordeel, dat men de bedorven deelen met vylen, enz. moet wegneemen; doch onze Schryver keurt zulks ten hoogsten af, als hebbende steeds waargenoomen, dat het bederf daar door nooit wordt gestuit, maar daarentegen voortloopt, naar maate men meerder van de reeds bedorvene zelfstandigheid wegneemt. Beter oordeelt hy het de holte te vullen; ten welken einde men gebruik kan maaken van *Gom-Lak*, *Wasch*, *Mastich*, enz. doch boven alles, zo de holligheid van binnen groot, maar de opening naar buiten klein is, van *Tin*, *Zilver* of *Goud*; kunnende men die metaalen niet vast genoeg doen zitten, wanneer de openingen der be-

dorven Tanden te ruim zyn. Nog moet men, eer men tot het vullen der Tanden overgaat, aan de ontblootte zenuwen eene genoegzaame ongevoeligheid bezorgen, om de daar door veroorzaakte drukking te kunnen verdraagen. Zo dit niet van zelven door de blootstelling der zenuwen veroorzaakt is, kan men het doorgaans bewerken, door dagelyks, eenige reizen, eenige druppels, die van *Nagelen*, *Thym*, *Marjolein*, enz. in de holligheid te doen druipen. Men moet zich wagten voor koude, en het hoofd des nachts warm toedekken. Ook moet men de vochtigheid, zo veel doenlyk, vermyden; hebbende de Schryver meermaalen waargenoomen, dat bewooners van vochtige huizen, die aan Tandpyn zukkelden, van die kwaal verlost wierden, zo ras zy een drooger woonhuis bekwamen.

Wanneer de Tandpyn ontstaat uit medelyding van een of meer Tanden met andere deelen, of uit scherpe stoffen, die een anderzins geheelen en gezonden Tand aandoen, kan men dikwyls nut hebben van blaartrekkende Pleisters, de Electriciteit, den Koortsbast, enz. naar den verschillenden aart der gevallen. Doch wanneer de kwaal haaren oorsprong neemt uit bedorven Tanden, en dus uit geprikkelde blootliggende zenuwen, dan zyn alle dergelyke algemeene middelen te vergeefsch. Dikwyls vond de Schryver veel baat by de Campher, of het Heulzap, of ook by aftrekzels dier bereidingen. Dit of dergelyke dingen niet helpende, raadt hy sterke bytmiddelen aan, en wel boven allen het insteeken van een klein stukje Helschen Steen in de holligheid. Zo dit middel ook geene baat aanbrengt, moet men zyne toevlucht neemen tot het doodbranden der aangedaane zenuwe, door middel van een gloeijend yzer, 't geen evenwel zo gemakkelyk niet in zyne werking toegaat, dan doorgaans ondersteld wordt; dewyl men, om daar uit het rechte nut te trekken, het brandyzer dieper in de holligheid van den Tand moet dryven dan de meeste Lyders willen toestaan, dewyl men niets heeft gewonnen, zo men niet in staat zy om de zenuw tot aan het uiterst einde van den wortel te vernietigen.

Vervolgens gaat de Schryver over tot eene naauwkeurige beschryving der Werktuigen, die het gevoegelykst in het gebruik zyn, wanneer de hardnekkigheid der Tandpyn, of andere redenen, het uittrekken der aangedaane Tanden noodzaaklyk maaken. Naauwkeurig be-

schryft

schryft hy de manier, op welke de Sleutel, daar toe thans voornaamelyk in gebruik, werkt, gelyk ook, waar derzelver gebruik voornaamelyk te pas komt, of waar men daarentegen met de gewoone Tandtangen kan volstaan. Hy beschryft ook een Tandtang met beweegelyke bladen en een ondersteuner voorzien, die in het *Britsch Magazyn* van het Jaar 1762 beschreeven is, en die in veele omstandigheden veiliger en onpynelyker werkt, dan de gewoone werktuigen doen. Intusschen hadden wy wel gewenscht, dat de Schryver dit Werktuig, met wat meerder duidelykheid en uitvoerigheid, beschreeven had.

Zeer aanmerkenswaardig zyn de denkbeelden des Schryvers ten opzichte der stompen en nagebleevene wortels van Tanden en Kiezen, en de bezwaarlykheid om dezelve weg te neemen. Over het algemeen beschouwt men zulks bezwaarlyker dan het wegneemen van geheele Tanden. Doch de Schryver oordeelt daar geheel anders over, zo maar de kroon een tyd lang is afgebrooken of verteerd geweest. In dit geval verliezen de wortelen, die thans van elkanderen gescheiden zyn, hun steun, zy ryzen op, en de kas groeit in evenredigheid van beneden dicht, dus worden zy doorgaans allengskens uitgedreeven en vernietigd, of zo zy door middel van den hefboom moeten worden uitgestooten, zal daar toe thans oneindig minder kragt noodig zyn, dan plaats had, toen zy in hun staat van volkomenheid waren.

Onder anderen, spreekt de Schryver ook uitvoerig over de afgelegene oorzaaken van dat bederf in de Tanden, 't welk dezelve zo dikwyls, somwylen zonder, doch doorgaans met, eene hevige pyn vernielt. —— Gaarne stemt hy toe, dat het byten op harde dingen, als nooten, steenen van vruchten, enz. door het verglaaszel te doen afspatten, daar aanleiding toe kan geeven. Doch daarentegen merkt hy ook aan, dat de Tanden dikwerf van achteren en van ter zyde worden aangedaan, op plaatzen, op welke het nadeel eener onbehoorlyke drukking met geene mogelykheid heeft kunnen werken. Verder onderzoekt hy, of eene verwaarloozing der Tanden, door morsigheid, hier toe ook aanleiding geeft, 't geen hem, volgens zyne genoomene proeven, ook niet aanneemelyk voorkomt. Liever gelooft hy, dat 'er eene byzondere kwaadzappigheid plaats heeft, die zich voornaa-

melyk door haare vernielende werking op de Tanden openbaar maakt.

Hoe pryzenswaardig ook de zindelykheid zy, om zyn Mond en Tanden behoorlyk te reinigen, zo merkt de Schryver teffens te rechte op, dat dezelve, door het gebruik van ongepaste middelen, dikwyls ten hoogften nadeelig kan worden, en dat niets de Tanden meerder bederft, dan de meeste zamenftellingen van poeders en watertjes, die van een zuurachtigen aart zyn. Vooral zo ten dien einde mynftoffelyke zuuren worden gebezigd. Ondertusfchen merkt hy aan, dat de vuiligheden, die de Tanden zwart maaken, even goed kunnen weggenoomen worden door loogzoutige dingen, die op het verglaaszel der Tanden geen vat hebben, als door de zuuren, die dit zo noodwendig bekleedzel der Tanden vernielen. Eene fterke ontbinding van Spaanfche zeep, met een fchuijertje aangebragt, is ten dien einde een alleruitmuntendst middel; terwyl ook eene ontbinding van Wynfteenzout zeer goede uitwerkingen doet. Naardien 'er by lieden, die aan vuile Tanden zeer onderhevig zyn, doorgaans eene rottige gefteldheid in den Mond plaats heeft, verdienen de bederfweerende middelen hier ook aangepreezen te worden, en wel inzonderheid de Tinctuur van den Koortsbast, van welke de Schryver, in zulke omftandigheden, tot het bewaaren van de glansrykheid der Tanden, dikwyls met een zeer goed gevolg gebruik gemaakt heeft.

Vaderlandfche Historie, vervattende de Gefchiedenisfen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanfche onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog met Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen Tyd. Uit de geloofwaardigfte Schryvers en egte Gedenkftukken zamengefteld. Met Plaaten. Ten Vervolge op J. WAGENAAR's Vaderlandfche Historie. XVII *Deel. Te Amfterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo.* 423 *bl.*

„Wy zullen 't geen wy ten agteren zyn in het vermelden van de uitgegeeven Deelen deezes Werks, „ dit Jaar, tragten in te haalen," luidde onze belofte by de aankondiging des XVI Deels (*). Ter vervulling hier-

(*) Zie hier boven bl. 77.

Hier van vatten wy het XVII Deel ter hand. Wy treffen 'er naar gewoonte drie Boeken in aan. — De Hoofdstoffe van het eene geeft de Schryver by den aanvange met deeze woorden op.

„ In onze Geschiedkundige opgave van het voorgevallene in *Holland*, ten deezen zo drukken en woeligen Jaare (1787) waar in onze Staat eene Omwenteling beproefde, welker gelyk of wedergade de Vaderlandsche Historie niet oplevert, hebben wy niet, dan in het voorbygaan, gesprooken van twee Steden, die alleen gezegd mogen worden, den Bewerkeren dier Staatsomwentelinge wederstand geboden te hebben. Met voordagt bespaarden wy deeze voor de laatste in de beschryvinge van deeze ontzettende Gebeurtenis, en zal dit Boek gevolglyk vermelden, wat *Gornichem* en *Amsterdam* te beurte viel. Als welke eerstgemelde Stad, in den beginne der inrukking van de *Pruisfische* Krygsmagt, zich ter afweering van dit Kryggeweld voor een korte wyl schikte, terwyl de laatstgenoemde het eenigen tyd uithardde eer zy voor Kryggeweld bukte."

De verdeeldheid tusschen de Regeeringsleden te *Gornichem*, met de daar uit vloeijende strydige werkzaamheden, wordt uitvoerig beschreeven: als mede hoe de Afzetting van eenige Regeeringsleden, op eene verbintenis tusschen de *Gornichemsche* Patriotten volgde. Een zegepraal van korten duur. Naar deeze Veste trokken gedeelten van Schutteryen en Genootschappen, om dezelve te bewaaken, en te verdeedigen tegen een aanval van *'s Prinsen* Krygsvolk uit *Gelderland*; want men lachte, gelyk elders, met de gerugten van de aannadering der *Pruisfische* Krygsbenden, en hieldt deeze voor onmogelyk. Versterking van Krygsvolk werd ook derwaards gezonden. Alexander philip van der capellen werdt het Bevelhebberschap over *Gornichem* opgedraagen. Met hoe veel tegenzins hy het aanvaardde, en wat hy echter deedt, ontmoet eene breede beschryving, als mede zyn gedrag by de aannadering der *Pruisfen*, met zyne verdeediging van 't zelve. 's Mans wegvoering na *Wezel*, zyn verblyf in den akeligen kerker, zyn ontslag en kort daar op volgende dood, wordt hier beschreeven, en besflooten met eene treffende verklaaring van capellen tot den marsch deswegen. Waar op de Geschiedboeker voortvaart. „ Wanneer wy deeze betuigingen zo des Commandants van *Gornichem* zelve, als van zynen Bloedverwant,

want, gestaafd door de verklaaring der Heeren van de Commissie tot verdeediging van *Holland* en de Stad *Utrecht* (*) in aanmerking neemen, en 'er by voegen, dat Schryvers der Prinsgezinde Partye den verdeedigloozen staat van *Gornichem* erkennen (†), is 'er alle reden, om, als eene ydele snorkery, te wraaken, den ophef van *Gornichem's* verdeedigbaaren staat op dien tyd, beschreeven als eene voortreflyke Vesting, voorzien van alles wat een langen tegenweer gemaklyk kon maaken; zo dat de Hertog VAN BRUNSWYK, 'er binnen komende, zich zoo zeer verwonderen moest over de groote toebereidzelen der Patriotten, als het weinige gebruik dat zy 'er van gemaakt hadden; derwyze daar hy erkende dat de plaats het zes weeken tegen den hevigsten aanval hadt kunnen uithouden; daar de voorraad van Mond- en Krygsbehoeften zo overvloedig was. —— Als mede, dat men, van die zyde, den Heer VAN DER CAPELLEN zogt zwart te maaken, en, voor een Man onwaardig die Post te bekleeden, uit te kryten; met byvoeging dat de *Pruissen* een zo fraay spel niet zouden gehad hebben, wanneer men den Collonel van STERNBACH, een bekwaam Officier, en yverzugtig op het stuk van zyn goeden naam, die te vooren te *Gornichem* het bevel voerde, niet verplaatst hadt (‡).

Het deerlyk lot van die Veste, en van de Patriotten zo daar als in den omtrek, wordt met leevendige kleuren beschreeven, en herinnert ons aan de wreedheden der *Pruissische* Benden, geholpen door *Oranjegezinden* die hun wraaklust koelden.

Langduuriger, en met meer opmerkenswaardige omstandigheden gepaard, was de wederstand, dien *Amsterdam* boodt. *Amsterdam* de laatste toevlugtplaats der Patriotten. —— Dan, eer de Geschiedschryver tot het verhaal daar van toetreedt, boekt hy hoe het zich van den aanvang des Jaars 1787 te dier Stede toegedraagen hebbe, tot den tyd des Belegs. Sterke woelingen volgden de een de ander op, zo ten aanziene van de Regeering als van den Krygsraad, de Burgersocieteiten, en het Wapen-

(*) Zie onze *Vaderl. Hist.* XV D. bl. 183.
(†) *N. Nederl. Jaarb.* 1787. bl. 5471.
(‡) PFAU, *Geschiedenis van den Veldtocht der Pruissen.* I D. bl. 47.

penhandelend Genootschap, welke twee laatsten zich met den Krygsraad vereenigden, die Tegenwerkingen van verschillenden aart ontmoetten; doch in 't einde te boven gekomen, en geëindigd in het verkiezen van eenige nieuwe Raaden. Alles wat des voorviel wordt in 't breede geboekt, en met opbelderende Aanmerkingen doorvlogten; als by voorbeeld. Wanneer de Geschiedboeker het Geschrift, de Afzetting eeniger Raaden vorderende, waar over zo veel te doen viel, geboekt hadt, laat hy 'er op volgen: „ Schoon het woord *Ondergetekenden*, by herhalinge, in dit Stuk gehoord werdt, las men onder hetzelve geen één eenigen Naam. Een misstand, een gebrek zo in 't oog loopende, dat zulks niet wel kan toegeschreeven worden aan mangel van duizenden gereed om hetzelve met hunne naamen te bekragtigen; maar ongetwyfeld ontstaan, uit de vervroeging van Maandag op Saturdag. De verhaasting waar mede dit alles geschiedde, op den onwederstaanbaaren aandrang der Burgersocieteits Leden, in den jongstverloopen nagt, hadt ten onvermydelyken gevolge, dat het dit Geschrift aan deeze Naamstekening haperde; doch men oordeelde dit gebrek, 't welk den inleveraaren niet kon ontvlieden, genoegzaam verholpen, door de daadlyke tegenwoordigheid der menigte, die met volvaardigheid dit Stuk zouden onderschreeven, en 'er de gewoone Bekragtiging van zodanige Verklaaringen aan gegeeven hebben. —— Zulks bleek met de daad; want onmiddelyk naa de Inlevering, en onder het raadpleegen over het zelve, werdt het voorgeleezen aan de onderscheidene Burger-Compagniën binnen, voor het Stadhuis, en op hunne Loopplaatzen vergaderd. Eenige betuigden daar over hun genoegen met eenpaarige stemmen, andere met eene groote en dus in geen twyfel komende meerderheid."

Een Raadsverandering, die met veele byzonderheden, hier vermeld, gepaard ging, en het vuur van Partyschap tot eene hoogte deedt opblaaken, tegen welke eene sterke afkondiging geschiedde, welker kragt welhaast verydeld werd door de woelende Partyen; inzonderheid door het oprigten eener Oranje Societeit en een Plan om van dien kant ook Geconstitueerden aan te stellen; waar uit beweegenissen reezen, die tot het volslaagenst Oproer oversloegen, en wel inzonderheid moeten toegeschreeven worden aan het ter tekening leggen van een Adres aan Staaten van *Holland* van de zyde der Stadhoudersgezinden ont-

wor-

worpen. Een oproerig bedryf waar in de *Patriotten* de hoofdrol speelden, en waaromtrent onze Geschiedschryver te recht opmerkt: „ De tekening van dit Verzoekschrift was de aanleidende oorzaak tot deeze schenddaaden door de Patriotten aangerigt; schenddaaden, die nimmer zouden gepleegd weezen, indien de Hoofdofficier de aanvanglyke stoorenissen tegengegaan en geweerd hadt. —— Dit oproerig bedryf der Patriotten was zo vreemd, dat, wanneer de maare hier van zich elders verspreidde, dezelve naauwlyks geloof vondt, zelfs by de Voorstanders van *Oranje*. Verre was het zelve van voorspraak of verdeediging te vinden; men beklaagde zich over dat bedryf, waar door men poogde eene zaak, die andere middelen ter verdeediging hadt, en gebruikte, met onbehoorelyk en altoos laakbaar geweld te bevorderen. En welke zydelingsche aanduidingen zommigen ook mogen gegeeven hebben, als of deeze Plunderingen door Lieden van meerder aanziens dan de Uitvoerders zouden aangestookt en berokkend zyn, en zy 'er zelfs deel in genomen hebben (*), geen bewys altoos is daar van voorhanden, en de toedragt der zaake zelve is genoegzaam, om, zonder zulks tegen alle waarschynlykheid aan te veronderstellen, het voorgevallene, zo zeer tot schande der Pleegeren strekkende, te verklaaren."

De Plundering op *Kattenburg*, door de Prinsgezinden aangevangen, wordt met vereischte kleuren geschilderd, als mede die der Patriotten aan de *Oranjegezinden* aldaar, en hoe verder het Oproerig geweld de Stad doortoog, en van wederzyden de schendzieke hand aan drie en veertig huizen sloeg. Vervolgens verhaalt de Schryver de afzetting van DEDEL en BEELS als Burgemeesters, en van den Hoofdschout BACKER; hoe de beooging om Schepenen af te zetten faalt, en de arbeid aan een nieuw Stadsregeerings-Reglement verydeld wordt, door de komst der *Pruissen*.

Hier breekt de Schryver den draad zyner Geschiedenisse af, en vat ze in 't *volgende Boek* weder op met deeze woorden. „ Eigen veiligheid te bezorgen, was het doel en de werkzaamheid der geenen, die thans in *Amsterdam* het roer der Stadsregeeringe in handen hadden, en der

(*) Zie zulke vermoedens aangeduid in de *N. Nederl. Jaarb.* 1787. bl. 1072.

met zodanigen die uit den Krygsraad en de Geconstitueerden uit de Burgery het zelve hielpen houden. Deeze veiligheid oordeelde men niet ten onregte dat in een naauw en onlosmaaklyk verband stondt met die van *Utrecht*. —— Men beschouwde *Utrecht* als een Voormuur van *Amsterdam*, en hield het daar voor, dat de veiligheid dier Stad, ja van geheel *Holland*, te hachlyker stondt naar maate het *Sticht* door het verzwakken van het aantal bezoldigde Knegten, meer open lag." Van hier het voorstel om een grooter aantal Burgers uit *Amsterdam* na *Utrecht* te zenden: dit werd afgeslaagen; doch Waardgelders werden 'er geworven, en afgescheept: Wagtdoende Burgers werden begiftigd; en alles wat ter verdediging der Stad kon dienen, kreeg eene nieuwe inrigting. De omliggende Posten werden versterkt, terwyl de verzekeringen van der *Pruissen* aantocht aangroeiden; en de maare van *Utrechts* ontruiming door der gevlugten komst (hier treffend beschreeven,) de uiterste ontroering baarde. Geweerde vrees voor oproer van binnen werd vervangen door vrees voor een Beleg.

„ *Amsterdam*, om des Geschiedboekers woorden te bezigen," bevondt zich geheel afgezonderd van de *Hollandsche* Staatsvergadering, waar alles was omgewenteld. Die groote Koopstad moest, in gevalle zy het hoofd, nevens andere Steden van *Holland*, niet in den schoot lag, waar toe dezelve door Staaten van *Holland* wel aangemaand werd door eenen Brieve, doch welke geene uitwerking baarde, voor eigen verdediging zorgen, indien vreemd Krygsgeweld, 't geen uit de geheele toedragt der zaaken te wagten was, haare wallen mogt naderen." Raadslagen by raadslagen, geëindigd in een Raadsbesluit om de Stad te verdedigen. Voorzorgen van binnen en buiten. Wederstreevingen te boven gekomen. Verschillende inzigten. De Hertog VAN BRUNSWYK voortgerukt. Onderhandelingen: alles in 't breede ontvouwd, eindigende in het opzeggen van den Wapenstilstand. „ Dit ontzettend opzeggen, op dat wy hier den Schryver laaten spreeken, „ hieldt de Raad zo veel mogelyk verborgen. *Amsterdams* Burgers, Inwoonders en de talryke menigte van gewapende Landgenooten, op dat pas, binnen die Veste verzameld, werden met den slag, in den vroegen morgen van den eersten van Wynmaand, gewaarschuuwd, en uit den slaap gewekt door het gebalder des Geschuts, het ontwyfelbaar teken eener vyandly-

lyke aannaderinge. Dit deedt om vyf uuren, elk, vol schriks, opwaaken, en veelen ten huize uitspoeden, om te verneemen wat 'er van dit donderend schieten was. Gragten en straaten krielden welhaast van Menschen, die elkander met de uiterste ontzetting aanzagen. Eenigen stonden door schrik en ontsteltenisse als verstyfd, mismoedigheid en wanhoop was op eeniger, spyt en woede op anderer, aangezigt te leezen. De Gesprekken beantwoordden aan deeze Gemoedsbeweegingen. Aan geene Gissingen ontbrak het. De nabyheid der gebeurtenisse deedt de ongegrondste welhaast geheel verdwynen, als mede de niet onwaarschynlyke, uit de schynbaare nabyheid van het Schutgevaarte opgemaakt, dat *Amsterdam* reeds het daadlyk voorwerp was van 't Krygsgeweld. — Meerder kunde en wikkender bedaardheid beweerden eenen Aanval op de Buitenposten, die daadlyk plaats hadt. Inloopende berigten deswegen, onderschraagd door waarneemingen van Toorens en hooge Gebouwen, stemden zamen, dat de vyandlyke aanval gericht was tegen de voornaamste versterkingen omstreeks de Stad, aan de *Duivendrechtsche Brug*, te *Ouderkerk*, aan 't *Weesper Tolhek* en aan den *Diemerdam*. Dit ontzettend schieten duurde van het aanbreeken des dageraads tot negen uuren voormiddags. Geen tusschenpoozen van eenig belang braken dit dreigend gebalder af."

Het verdedigen en vermeesteren dier Buitenposten, als mede van *Halfweg*, wordt met veele anders, zo 't ons voorstaat, niet opgetekende byzonderheden beschreeven. De daar op gevolgde Onderhandelingen; het voorstel van den Raad om het op te geeven, onderscheiden opgevat, en het Besluit der Regeeringe tot de Overgave, leveren aandoenlyk voorgedraagene Tooneelen op; dit doet ook het vervolg deezes Boeks de Gebeurtenissen onmiddelyk naa de overgaave opgeevende.

Met den aanvang des laatsten Boeks, in dit Deel, schetst de Schryver de eigenaartigheid om op *Holland* het voorgevallene in *Utrecht* ten deezen jaare te laaten volgen. „Het zal," is zyne taal, ons tafereelen onder het oog brengen, die wel eene groote gelykaartigheid hebben met de van *Holland* geschetste, doch teffens byzonders genoeg om de aandagt uit te noodigen, te vestigen en gaande te houden. Schoon wy 'er het zelfde spel van Vryheidsmin, worstelende tegen Verdrukking zien speelen, treeden 'er andere Persoonen ter verdediging op het too-

tooneel, terwyl de Belaagers en Beſtryders deels dezelfde zyn; doch geholpen en onderſteund door anderen van denzelfden ſtempel." —— De ſchikking, in dit Boek gevolgd, brengt ons, in de eerſte plaats, onder 't ooge, 't geen dit fel geſchokt Gewest in 't algemeen raakt, en vervolgens het lot 't welk de Hoofdſtad *Utrecht* op eene zo byzondere wyze trof, en ook de andere Steden, in dit Tydsgewricht, zo vol van de opmerkenswaardigſte gebeurtenisſen, overkwam. De ſlag van VAN EFFEN's Krygsvolk tegen de Burgers, en der laatſten zegepraal, komt op den voorgrond, gevolgd van andere gevegten. De ſcheiding tusſchen de Stad en de andere Staatsleden, met de gevolgen, wordt breedſpraakig beſchreeven; desgelyks het in ſtaat van verdediging brengen dier Stad, met de ontſtaane onlusten.

Wy moeten het by enkel aanſtippen laaten, hoe het gedrag des Rhyngraafs VAN SALM hier wordt toegelicht. Doch kunnen ons niet wederhouden, de beſchryving van de verſlagenheid der Burgery, by de Bekendmaaking der ontruiming, mede te deelen. „In dien akeligen nagt was de geheele Schuttery ongewapend opgeroepen en vergaderd. Naa een angstvallig verbeiden, kreeg dezelve kundſchap van de noodlottige geſchapenheid der zaaken, en hoorde tevens den ontzettenden voorſlag, om de Stad, zints zo geruimen tyd bewaakt, beſchermd, en verdeedigd, gewillig, en zonder het bieden van eenigen tegenſtand, over te leveren, met bygevoegde vryheid voor allen, die zulks mogten verkiezen, om na elders de wyk te neemen. — Men verbeelde zich op dien ſtond *Utrechts* wakkere Schuttery! Schoon veelen de nu losbarſtende bui hadden zien hangen, was de ontzetting algemeen; en de geheele Stad een tooneel van verwarring, verbysterdheid, en ſtondt op veeler gelaad wanhoop en vertwyfeldheid geſchilderd; terwyl de mond by veelen te beklemd was, om de vloeken, die anderen uitboezemden, te loozen. Dit laatſte was doorgaans het geval der minstkundigen. Anderen hadden een goed deel van den reeds zo veel onheils ſpellenden dag beſteed met hunne beste tilbaare have in te pakken en weg te ſchikken. 't Geen egter met zo veel omzigtigheids geſchiedde, dat geen uiterlyk vertoon verdenking baarde van het lot, 't welk de Stad binnen kort over 't hoofd hing. —— Het voorheen heimlyk oppakken was nu onder de Patriotten een openbaar algemeen bedryf. Nevens het verzenden der goederen,

't geen zeer bezwaarlyk toeging, moest men op Perfoonlyke Ontkoming bedagt weezen; 't welk voor veelen niet min moeilyk viel. Rydtuigen waren naauwlyks of niet te krygen, de Schuiten en Vaartuigen tot zinkens opgepropt. Aanzienlyken niet alleen, en de meesten die deel gehad hadden aan het jongfte kortftondige bewind van zaaken, maar ook veelen uit den middelbaaren ftand, en van geringeren doene, ylden, zo verre de belemmerende drang aan de Poorten zulks wilde gedoogen, ter Stad uit; 't geen zommigen der eerfte Aanvoerderen moeilyk viel. —— Dit gewoel, met gejammer gepaard, kreeg in de Stad nog een toevoegzel, door de beangften, de berooiden, en kermenden, in de nabuurfchap, welke, om op de best mogelyke wyze weg te komen, den weg na de Stad namen, en den bangen nagt nog banger maakten. —— De meeste *Utrechtfche* Schutters ontdeeden zich terftond van hunne wapenen, en bezorgden dezelve heimlyk op 't Stadhuis; eenigen floegen ze uit fpyt en onder verwenfchingen aan ftukken; terwyl anderen uit fpyt de wapenrusting in 't water fmeeten. Treurtooneelen in eene Stad, die het hart moesten doen breeken, en nogthans eeniger ontmenschten wellust waren!"

Landreize naar de Oost-Indien, langs eenen tot heden nog nooit door de Europeërs bereisden weg; door D. CAMPBELL VAN BARBRECK, Esq. *in eene reeks van Brieven aan zynen Zoon. Uit het Engelsch vertaald. Eerfte Deel. In den Hage, by* J. C. Leeuweftyn, 1797. *In gr. 8vo. 278 bl.*

Niet geheel onbekend zyn de Leezers van ons Maandwerk met de Reize, welker eerfte Deel thans voor ons ligt. Een onzer Medearbeideren heeft, in den voorleden Jaare, het Mengelwerk opgecierd met eene en andere Ontmoeting deezes Reizigers, en daar toe de niet minst treffende uitgekoozen. Meer zou hy 'er gewis uit ontleend hebben, zo niet, gelyk meermaalen gebeurde, eene *Nederduitfche* Vertaaling eens geheelen Werks, 't welk geen onaangenaam en leerzaam onderhoud verfchafte, die bron van overneeming verftopte. Men mag dit eene goedkeuring des Werks, by voorraad, noemen, en laaten ook de Uitgeevers des geheelen Werks foms niet na, in de Aankondigingen, op die overneemingen zich te beroepen.

pen. Zy vereeren, dus doende, onze keuze! Doch of die een geheel Werk ter aanpryzinge verstrekt, is een ander stuk. —— Ten aanziene van het Werk voorhanden, hebben wy niet kunnen nalaaten ons te bevreemden, dat wy, om tot den *weg, tot heden nooit door Europeërs bereisd*, te komen, een zo groot gedeelte deezes Eersten Deels besteed vinden, om ons van *Ostende* na *Brugge*, *Gend*, *Brussel*, *Luik*, *Gulik*, *Keulen*, *Augsburg*, *Tyrol*, *Trente*, *Venetie* en *Triest* te voeren; immers de Brieven daar over loopen tot bl. 148.

Maar elk Schryver heeft zyn plan, en dat des Heeren CAMPBELL wordt door hem, in een kort Voorberigt, met deeze woorden opgegeeven. „ De gebeurdnissen, welke „ de volgende bladen bevatten, werden natuurlyk een „ ruim onderwerp van gesprek met myne Kinderen en „ Vrienden. Zy vonden 'er zo veel genoegen in, dat zy „ by aanhoudenheid by my aandrongen, om alles op het „ papier te stellen, en hunne genegene partydigheid deed „ hen vooronderstellen, dat het verhaal myner Reisge- „ schiedenis niet alleen aangenaam voor hen maar ook „ belangryk voor het algemeen zou zyn. Ik ben verre „ van te gelooven, dat, aan hunne begeerte voldoende, „ het gevolg myner pooging hunne verwagting zal billy- „ ken; maar ik vertrouw, dat men ten aanzien van het „ geleerd zamenstel, niet te veel zal vorderen van iemand „ wiens leeven voornaamlyk aan de pligten van een „ Krygsman en den dienst van zyn Vaderland gewyd ge- „ weest is —— en dat eene naauwgezette waarheids- „ liefde het gebrek aan schryfwyze en schikking zal ver- „ goeden."

De Vertaaler berigt ons, dat hy, in het *Analytical Review*, gezien hebbende, dat men den Schryver eenige al te groote breedvoerigheid toeschreef, de vryheid zou mogen gebruiken, om zommige zaaken, voornaamlyk zeer bekende en dikwyls gezegde, en zulke die alleen in Brieven van eenen Vader aan zynen Zoon van belang kunnen zyn, voorby te kunnen gaan, als beschouwende dezelve van geen gewigt voor zyne Landgenooten. —— Hoe veel of hoe weinig, en van welk een aart in 't byzonder, deeze Uitlaatingen zyn, kunnen wy, by mangel van het *Engelsche* Werk by de hand te hebben, niet bepaalen. Indien een Vertaaler zich uitlaatingen veroorloft, met zulk eene algemeene aanduiding, hangt het van hem af, zo veel en zo weinig voor zodanig aan te merken als

het hem behaagt, en laat hy den Leezer altoos in onzekerheid wat hem by de Vertaaling onthouden is. By de leezing is ons gebleeken, dat de Vertaaler niet alles weggelaaten heeft wat gezegd zou kunnen worden van den aangeduiden stempel te zyn; doch wy verkeeren des in het onzekere. De Vertaaling zelve draagt blyken van verhaasting, of geene genoegzaame beschaaving, zo niet van gebrek aan taalkennis; het hapert niet zelden aan duidelykheid.

De Reiziger ving zyn Tocht in Bloeimaand des Jaars 1781 aan. Het opstel is jaaren laater gemaakt, blykens de toespeeling op de *Fransche Sansculotten* in den Jaare 1794. Wy willen 't geen daar toe aanleiding gaf afschryven, eensdeels om van de gispingen des Bygeloofs, welke de Schryver ryklyk uitdeelt, een staal te geeven, en anderdeels van de Vertaaling iets te vertoonen. „ Gy zult „ opgemerkt hebben, dat in alle Roomsche Landen elke „ Kerk eene heilige kraam of liever een Museum is, al„ waar men schilderyen, standbeelden, gouden vaten, „ zilveren lugters, diamanten, krucifixen, en goden van „ allerlei gedaante en grootte, ter eere van het Opper„ weezen, opgehoopt ziet. —— Wanneer gy de menigte „ van geestlyken zaagt, waar mede de straaten en open„ baare wegen vervuld zyn, zult gy ten hoogsten ver„ baasd zyn. Hier, gelyk in alle roomsche landen, ko„ men zy met belachlyke kleeding en kaale hoofden, „ terwyl zy even als de zwermende byën op en neder „ brommen — en met de sterkste betuiging van vrywil„ lige armoede in den mond en de oogen, die hemel„ waards gewend zyn, streven zy egter na de aardsche „ goederen met de drift van een koppel jagthonden, en „ de hebzugt eener geheele bende advocaaten. Met bela„ den dyen, ik mag 'er wel byvoegen met beladen ar„ men, want zy hebben groote zakken in hunne mou„ wen, keeren zy na de groote korf te rug, alwaar, te„ gen de wetten der byen, de hommelbyen in eenen „ luiledigen staat leeven en hen plunderen. Ook tegen „ de gewoonte deezer nuttige Insecten hebben zy de „ byenkoningin verbannen, en dulden niet, dat iets vrouw„ lyks hunne cellen nadere, maar zy houden die in naby „ staande korven, en bezoeken ze aldaar onder de be„ gunstiging van den nagt, en vervullen 'er in 't geheim „ hetgeen zy zig in 't openbaar ontzeggen — het groot „ gebod der Voorzienigheid.

„ De

„ De goederen der lieve-Vrouwen-kerk beantwoorden „ aan haar uiterlyk aanzien, aangezien zy door eene „ groote menigte priesterlyke kleinigheden, fraaije graf- „ en gedenktekens, verrykt en vercierd is. — Wat het „ eerste betreft, het gewaad van THOMAS A BECKET „ maakt een gedeelte uit der merkwaardigheden, die in „ deeze kerk bewaard worden. Deeze woedende en on- „ buigzaame bedrieger was Aardsbisschop van *Canterbury*, „ en zyne poogingen, om den Koning zo wel als het Volk „ van *Engeland* tot slaaven en aan den Paus cynsbaar „ te maaken, hebben hem den naam van heilig verwor- „ ven, en zynen kleederen de eervolle bewaaring ver- „ schaft, die ik vermeld heb. Maar om den geest en „ der scherpzinnigheid van de heilige Vaders, die zig zo „ lang afgesloofd hebben met dezelven te bewaaren, vol- „ doening te doen bekomen, moet ik herinneren, dat zy „ met diamanten of andere pragtige steenen bezet zyn, of „ ten minsten waren. Denklyk hebben eenigen van de „ veele Priesters, die zedert eeuwen de bewaaring van „ deeze heilige overblyfzels hadden, wyzer dan de ove- „ rigen, gedacht, dat, om in de kerken te liggen en van de „ alvertrouwende oogen der geloovigen gezien te wor- „ den, een weinig gekleurd glas even zo goed als kost- „ baar gesteente was, en wyslyk de origineelen tot een „ beter gebruik aangewend. Dit nu zo zynde, zou het „ voor de moederkerk, eenige troostgrond zyn, te beden- „ ken, dat zy de Sansculotten bedroogen hebben, die „ waarschynlyk bezit van de pragtige kleederen van den „ heiligen THOMAS A BECKET genomen, en indien eeni- „ gen daar van duurzaam genoeg geweest zyn om ver- „ maakt te kunnen worden, dezelve waarschynlyk in lan- „ ge broeken veranderd hebben. ô Schriklyk! schand- „ lyk! afschuwlyk! dat de koninglyke MARIA, zuster van „ den grooten Keizer KAREL V, voor zo langen tyd, zedert „ de hervorming verloopen, voor eenen onmaatigen prys „ de kleederen van eenen heilig gekogt, en onder den „ schat van onzer lieve-Vrouwen-kerk bewaard zou heb- „ ben, alleen om in het Jaar 1794 broeken voor de „ Fransche soldaaten daar van te maaken. Het was een „ tyd, in welken enkel de verdichting van zulk eenen „ kerkroof het halve Christendom de hersfenen beroerd „ zou hebben; maar in dit opzigt gaat het thans beter."

Vervolgens, in het Tuighuis te *Brussel* komende, brengt hy de *Jacobynen* weder in het spel, by de beschouwing der

der Wapenrustingen. De gruwelen van MONTEZUMA te dier gelegenheid beschreeven hebbende, roept hy uit: „ Wangedrochte! Vervoerder! weg met uw nietig tovergezang, gy huichelaars, die de gruwzaamheid van den „ tegenwoordigen tyd, de flagting der Jacobynen, met de „ misdaaden van het ongeloof wilt brandmerken, en deeze „ betreurenswaardige verwydering van de menschlykheid „ aan den afval van het Christlyk geloof toeschryft. Zie op „ Mexico!" De gruwelen, daar gepleegd, vermeld hebbende, vaart hy voort: „ Leert daar uit wysheid, gy huichelaars! En wanneer uwe vyanden noch door magt be„ dwongen, wanneer hunne rooversche en laage voordgan„ gen niet gestuit kunnen worden, heiligt dan ten minsten „ hunne verschriklykheden, noch omsluijert hunne misdaa„ den niet in de oogen der reden met die van zwarte verwen, „ en herinnert u, *dat de slegtste ook niet te zyn op eeni„ ge wyze lof verdient*, en dat de wreedheden der Jaco„ bynen te *Parys*, hoe schriklyk die ook zyn, barmhar„ tig zyn in vergelyking met de Christlyke flagtingen in „ Mexico, Europa en Asie, waarheen het Pausdom zyne „ bloedige klaauwen zette."

De Schryver, dit vermeld hebbende, doet eene soort van Geloofsbelydenisse, welke wy te meer willen afschryven, om dat daar uit zyn afkeer van de meeste Christenaanhangen blykt, en dit eenigzins ten sleutel kan dienen, waarom in 't vervolg deezes Deels, in de schets van *Turken* en *Christenen*, zo veel ten voor- en zo veel ten nadeele van de eerste en laatste vermeld wordt. „ Gy „ moet, uit het geen ik gezegd heb, niet besluiten, dat „ ik eene heimlyke verbittering tegen het Pausdom voe„ de, gelyk zo veele mannen en nog meer vrouwen „ doen, om dat deszelfs geloofsartikelen verschillen van „ die, in welke zy opgevoed zyn; ik denk, dat myn „ hart en myn verstand boven zulke vernederende voor„ oordeelen verheven zyn; maar ik veragt al wat met het „ menschlyk geluk strydig is —— de werkzaamheid van „ 's menschen geest nederdrukt — den stroom van het „ gevoelen stuit, dien hindert, om de kennis van onzen „ toestand te vermeerderen en die te verbeteren. Ik verfoei „ alle onbeschaamd en huichelagtig indringen der geestly„ ken in volks- en familie - zaaken; te meer, wanneer dit „ indringen eenen boozen grond heeft, en nog meer, „ wanneer hetzelve het momaangezigt der godvrugtigheid „ aanneemt; want dit is tevens de menschen bedrie-

„ gen

„ gen en God ontëeren. Al deeze oorzaaken van verafschuwing zyn meer of minder met alle Christlyke Godsdienst-sekten gepaard, die der *Kwakers* uitgezonderd. —— Doch met het Pausdom meer dan met eenige andere. —— Men heeft aangemerkt, dat, terwyl de eerste grondstellingen van het Christendom, zo als het oorspronglyk in de beschouwing was gegrond, vrede en welgezindheid jegens alle menschen waren; heirtogten, vervolgingen en bloedvergieten, in de oefening deszelfs voetstappen, waar het zich ook heenen wendde, gedrukt hebben, dat zyn weezenlyke zelfs door zyne eigen dienaaren verdorven werd, die met den tempelsleutel voorzien, de bekleedzels van het altaar steelen om de wanstaltige en gebrekkige ondeugd daarmede te bedekken. —— Maar de heldere straalen der opgaande rede breeken thans met volmaakter licht over het menschdom door, en haasten zich naar den middagglans, voor welke zulke hersfenschimmige gedrogten, door godvrugtige bedriegeryen gebooren, zullen verdwynen, en gelyk de grondlooze werkplaats der beguichelingen zelfs geen overblyfzels nalaaten."

Met den XX Brief vangt eerst recht de reis aan, die meer vreemdigheden biedt. De volgende beschryven *Aleppo*, geeven ons een berigt van de *Turksche* Staatsgesteltenis en Regeering; van het Character der *Turken*. Breedspraakig is CAMPBELL in de opgave van de Vooroordeelen der Christen-Schryveren, en hunne valsche voordragten van de *Turksche* Zeden en Godsdienst, welken laatsten hy verdeedigt. Ten deezen aanziene neemen wy de algemeene aanmerking des Reizigers over; zy kan licht verspreiden over de vreemdheden welke wy hier ontmoeten. „ Myn oogmerk omtrent al het geen ik van de *Turken* gezegd heb is vooroordeelen te bestryden, geen vergelyking te maaken —— aan te toonen, dat, indien de Mahommedaanen ondeugend en slaafsch zyn, hun Godsdienst en Wetten 'er de oorzaak niet van zyn — u te overtuigen, dat de *Turken* niet het eenig volk op de waereld zyn, die, onder den uiterlyken vorm der heiligheid en des Godsdiensts, tot de afschuwlykste misdaaden in staat, en zomwylen geheel verstooken zyn van alle aanspraak op liefdaadigheid — dat, terwyl men hen als een steedsduurend voorwerp der aanklagte en beschuldiging voorgedraagen heeft, zy enkel dezelfde misdaaden begaan, welke het geweeten op hunne

„ aanklaagers zou hebben kunnen doen te rug stuiten.
„ Indien wegens de verdraaijinge der Geschiedenis ver-
„ schooning gemaakt kan worden, moeten wy wel in
„ aanmerking neemen, dat de onkundige Roomsche Zen-
„ delingen der vroeger tyden ook aanspraak op veront-
„ schuldiging, of ten minsten op maatiging, mogen maaken.
„ De onmatige yver deezer tyden verbood alle gebruik der
„ reden; maar in deeze eeuw van verlichting en der bil-
„ lyke denkwyze moeten de geenen, die uit boosheid
„ valschheid berigten, minder verschooning en minder
„ geloof vinden. Het moet voor alle menschen van
„ Godsdienst en braafheid smertlyk zyn, te bedenken,
„ dat Geestlyken, Leeraars der Christen Kerk, welke de
„ bronnen der zuiverheid en waarheid moesten zyn,
„ de eersten op de lyst der vervalsching zyn geweest."
By herhaalinge komen deeze en dusdanige aanmerkin-
gen voor; en gelooven wy 's Schryvers waar gevoelen,
bl. 171, met deeze woorden vermeld te vinden. „ Indien
„ eens het *Christendom* en *Mohammedaansch Geloof* zich
„ in het *Godistendom* mogten vereenigen; (maar ook niet
„ anders) zouden de bewoners van *Sirië* en *Europa* zig
„ geneigd voelen, zig als Medeschepzels te beschouwen."
Wy hebben in dit berigt op deeze byzonderheid, den
Godsdienst betreffende, wat meer stilgestaan, om dat 'er
zich in het Reisverhaal telkens gelegenheid toe aanbiedt.
Wat hy te *Aleppo* zag, zal met vermaak geleezen worden.
En zeker slag van Leezers zich wel onthaald vinden
met een liefdegevalletje, door hem eene *onaangenaame* Ge-
beurtenis genoemd, welke zyn vertrek van *Aleppo* ver-
haastte. —— Met de Beschryving van zynen *Tartaar-
schen* Leidsman, en de aankomst te *Diarbekr*, sluit dit
Deel. Wy zullen welhaast gelegenheid vinden om van
het Tweede te berigten.

Dagverhaal van een driejaarig Verblyf te Napels, en Reize van daar, door Italien, Zwitzerland, enz. naar Holland, van den Jaare 1794—1797. *Door* GERRIT BOL. *Te Westzaandam, by* H. van Aken, 1798. *In gr.* 8*vo.* 98 *bl.*

De Voorreden van dit Werksken ontvouwt ons de aanlei-
dende oorzaak van de Uitgave wel; doch de beweegre-
denen tot het in druk geeven, zegt de Schryver, „zal ik voor
„ my zelven houden, en niemand myner Leezeren zal daar by
„ iets verliezen, zo het opstel zelve mag behaagen." Wy

twy-

twyfelen geen oogenblik of het zal voldoen aan hun „ die „ hem aangeraaden hebben om een zaaklyk uittrekzel van zyne „ Reisbeschryving door den druk voor hun verkrygbaar te „ maaken, op dat zy dus met gemak, in een uurtje van uit- „ spanning, zich met het leezen daar van konden vermaaken."

Wat den Inhoud betreft. In de Voorreden geeft de Burger BOL een verhaal van het oogmerk zyner Reize, en het geen hem op dezelve merkwaardig bejegende: teffens ontvouwende wat aanleiding gaf tot zyn ongemeen langduurig verblyf te *Napels*; welke byzonderheid een nader licht ontvangt uit eene agter het Werkje gevoegde *Bylage*. Dit alles volmaakt in den trant en ftyl eens beschaafden Zeemans, die zich van vroeg af gewend heeft Dagverhaalen op te ftellen, en toegelegd om dit in een vry goeden ftyl, op de zaak pasfende, te doen.

Tusfchen deeze Berigt behelzende Voorreden, en eenige deelen van het *Dagverhaal* zelve, doet zich, wat ftyl en fchikking aanbelangt, een vry merkbaar onderfcheid op; een onderfcheid, 't welk, om van eenige aanhaalingen niet te fpreeken, vry duidelyk aan den dag legt, dat eene behulpzaame hand den Burger BOL onderfteund hebbe om het Werk in dier voege den Leezer aan te bieden. Is deeze veronderftelling waarheid, dan zou het hem niet kwalyk gevoegd hebben, des eenige melding te maaken. ZORGDRAAGER's *Groenlandfche Visfchery* was wel, wat het zaaklyke betreft, van hem herkomftig; doch de tytel vermeldt wie de pen der Befchryvinge voerde.

Wat het Dagverhaal zelve betreft, 't zy dan geheel uit de pen van den Burger BOL gevloeid, 't zy met de hand der befchaavinge en vermeerderinge dus in de Boekenwereld gekomen, fchoon wy 'er niets byzonders uit geleerd hebben, en dat 'er ook niet in te vinden is voor Leezers, die met MOORE, WATKINS, VOLKMAN, en andere Schryvers over de hier doorreisde ftreeken, bekend zyn, zal het Stukje met genoegen kunnen geleezen worden; en met deelneeming in de lotgevallen, welke den Koopvaarder Capitein BOL, ftaande zyn verblyf te *Napels*, en op zyne terugreize over land, door de op den tytel aangeduidde landen, bejegenden.

's Mans korte befchryving van de geweldige Uitbarfting, in den Jaare 1794, van den Berg *Vefuvius*, ftemt, in het vermelden van eenige byzonderheden, volkomen overeen met de breede van den Heer HAMILTON, in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* geplaatst (*). De weinige waarneemingen, door hem te dier ontzettende gelegenheid gedaan, bekragtigen ettelyke byzonderheden diens Befchryvers van deezen zo verwonderingbaarenden als verfchriklyken Berg.

Het Character der *Napolitaanen*, onder welke hy zich drie jaa-

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* voor 't Jaar 1797. II D. bl. 20, enz.

jaaren onthieldt, wordt in deeze bewoordingen door den Reiziger opgegeeven. „ Zy hebben dit gemeen met alle *Italiaanen*, dat zy zeer wel kunnen veinzen, hoog gevoelend van zichzelven, ergdenkend van anderen, wraakgierig en gansch onverzoenlyk zyn; zy volgen hun ouden zeer onchristlyken zetregel, *dat men nimmer half moet wreeken*. Ook zyn ze doorgaans gierig, en, zo het eigen voordeel aanbrengt, looze bedriegers. Niet minder wellustig en ontugtig is hunne leevenswys, zo verre dat veelen den Huwelyksband slegts als eene dunne koord aanmerken, welke men naar welgevallen kan lostukken, en zonder vrees voor schande of straf verbreeken.

„ Zeer koel zyn ze omtrend hunne echte Vrouwen, en nogthans ten uiterften jalours. Het waar genot der zuivere Vriendschap heeft hier ook zo weinig plaats, als dat der zuivere liefde: want het schriklyk wantrouwen, 't geen de een tegen den ander koestert, maakt dat het iets zeldzaams zy hier een opregt Vriend te vinden.

„ De Vrouwen zyn meestal onkundig in huislyke zaaken, leggen zich voornaamlyk toe om te behaagen, maaken veel werks van haare kleeding en opschik, en poogen elkander voorby te streeven in ydele vertooning van pracht en praal. Schoon hier veelen zyn, welke, door haar dagelyks beroep, niet genoeg kunnen schitteren, uit hoofde van geringe of middelmaatige inkomften, schaamen zy zich echter niet deeze vermogens te bekomen door ontugtigheden te bedryven. Ja ik heb zelfs met afgryzen gezien, dat eene Moeder haare Dogter aan my tot een offer der wellust aanbood, en een Man zyne wettige Huisvrouw aan my wilde afftaan." [Deeze moet een uitzondering op de algemeen toegekende Charactertrek van Jaloursheid uitgemaakt hebben.]

„ Openbaare Hoeren zyn hier ook in menigte; het getal van dezelve wierd begroot op dertig duizend. —— Om de minste beuzeling heeft men hier een Proces; geen wonder, dat men, schoon het, in den eersten opslag, wat vergroot schyne, in *Napels* alleen een Corps van zestig duizend Advocaaten heeft."

Om een reisgevalletje van den Burger BOL te melden, en zyne wyze van verhaalen te kenschetzen, neemen wy het volgende, 't geen niet onaartig en zeer charactèristiek is aan weêrzyde. Van *Rome* na *Florence* reizende, hadt hy de volgende ontmoeting. — „ Ik voorzag my van eene goede huurkoets, en had het genoegen in myn gezelschap te zien eene schoone jonge Reisgenoote, zeer minzaam in haar voorkomen, bevallig in haare gesprekken, en deftig in haare kleeding. By ons voegde zich nog een Man van vyftig jaaren met eene breede staatige troonie. Zodra dit myn rydtuig, met voorgemelde gezelschap, voor myn Logement stilstondt, wierd my zulks geboodschapt door myne goede zeer dienstvaardige Kasteleinesse; 'er byvoegende, dat ik my geplaatst zou zien naast eene Dame, die

zy

zy zéer wel kende, en het verleidend vermogen bezat, om, zo ik niet op myne hoede was, my door haare bekoorelykheden te verstrikken. Ik bedankte myne zorgvuldige raadgeefster voor haare welmeenende waarschuwing, haar zagtjens in het oor luisterende (want anderen behoefden het niet te weeten,) dat ik reeds drie jaaren achtereen in *Italie* verkeerd had, en dagelyks ooggetuigen geweest was van de schandelykste ongebondenheden en verfoeilykste minnehandel; maar dat ik tot nog toe, in weerwil van de dringendste verzoekingen, het vergif der onkuischheid niet had ingedronken, of den huwelykspligt door eenig ontugtig bedryf overtreeden. Ik nam vriendlyk afscheid van deeze goedhartige Vrouw, en trad in de Reiskoets.

„ Zonder veele pligtpleegingen, zette ik my naast deeze Schoone neder, met de stemmige ingetogenheid van iemand, die zo pas eene heusche vermaaning heeft aangehoord. Naauwlyks een ¼ uurs op weg geweest zynde, opende de Schoone het tooneel, en vroeg my, met een bevallig lachje, of ik wel ruim genoeg geplaatst was. Dit met eene vriendlyke toestemming beantwoord zynde, vervolgde zy: komt myn Heer nog verder dan van *Rome*? Waar op ik haar andermaal in deezer voege antwoordde; dat myne Reis van *Napels* begonnen was; maar dat ik reeds vyf jaaren reizende had doorgebragt. Vervolgens my verder vraagende, waarheen ik van oogmerk was my nu te begeeven; en of zy het vermaak van myn byzyn nog lang zich mogt belooven? noemde ik haar op, de volgende plaatzen: *Florence*, *Siënna*, *Pisa*, *Livorno*, *Turin*, enz. enz. Dan kunnen wy, sprak zy, elkander nog lang gezelschap houden: want myne reis strekt zich uit tot aan de laatstgenoemde plaats, en deeze is de Stad myner geboorte.

„ Ik kan niet anders zeggen of het afwisselend onderhoud, dat wy met elkander hadden, was zeer tydkortend en vermaaklyk. Ik kon duidelyk merken, dat zy zeer begeerig was om te weeten of ik gehuwd was; doch ik ontdekte haar zulks niet eerder voor zy de vrymoedigheid nam my te vraagen: Gy zult toch zeker wel een ander Vrouwtje in *Italie* geliefd hebben, zeide zy, my, van ter zyden, met een wellustig oog aanziende. ô Neen! zedert myn driejaarig verblyf in deeze streeken heb ik de tedere omhelzingen van eene Vrouw niet genooten. Dit was, naar haare gedagten, onmogelyk voor een Man wien de gaaf van onthouding niet natuurlyk scheen aangebooren, te meer in deeze warme lugtstreek, ten ware men geene begeerte of neiging gevoelde voor het vrouwlyk geslagt; welk ongunstig vermoeden zy omtrend myn persoon in 't geheel niet koesterde. —— Ik wilde gaarn van dit onderwerp afstappen, maar haar vooraf, my betreffende, nog iets zeggen.

„ In de eerste plaats gaf ik haar te kennen, dat ik een gehuwd

huwd Man in *Holland* was. Ten tweeden dat ik zederd myn verblyf te *Napels* en elders zo veele beklaagenswaardige slachtoffers der onkuischheid had aangetroffen, dat ik my aan zodanige voorbeelden spiegelde, schoon ik derzelver indrukmaakende kragt niet altoos zo leevendig en sterk gevoeld heb, dat dezelve my genoegzaam beveiligde voor de dartlyke buitensprongen eener wulpsche verbeelding. Doch de bezeffing van pligt, gepaard met de vrees voor de gezondheid myns lichaams, en de rust van myn geweeten aan de zinlyke bedwelming van eenige oogenblikken op te offeren, hebben my altyd terug gehouden. Ik heb zelfs een van myne bedienden, in den bloei zyner jaaren, aan de gevolgen zyner buitenspoorigheid zien omkomen. Dit alles heeft zo veel vermogen op de behoorlyke inachtneeming van my zelven gehad, dat ik nog altoos meester van myne begeerten ben gebleeven. —— Waar op deeze onbeschaamde Schoonheid my met een paar lonkende oogen aanzag, en met nadruk vraagde; of ik dan voor haar ook bevreesd was? —— Misschien zal deeze redenwisseling veelen weinig belangryk voorkomen, of op het denkbeeld brengen, als of ik zo zeer ingenomen ben met de bewustheid myner eigene onschuld, dat ik dezelve wereldkundig moet maaken. —— Neen, het is om anderen te doen zien, hoe fyngesponnen het weefzel zy der vrouwlyke verleiding, hoe schaamtloos men hier in *Italie* van ongeoorlofden liefdehandel spreekt, hoe gemeenzaam dit onderwerp zy, en even als in *Holland* over eenig stuk van Negotie gehandeld wordt."

Hollandsche Kuischheid was met deezen aanval niet bevryd van *Italiaansche* wulpsheid; het vuur kwam den Reiziger nog nader aan de scheenen, zonder hem te branden; doch dit moet de desbegeerige Leezer in het Reisverhaal zelve nazoeken. —— Genoeg hebben wy gezegd en bygebragt om dit Boekdeeltje te doen kennen.

Harmen Alfkens, *of eene Wysgeerige en Rechtskundige Bydraage, tot de geschiedenis van het Lyfstraffelyk Recht, door Mr.* M. C. VAN HALL *en Mr.* W. Y. VAN HAMELSVELD, *practiseerende Advocaaten te Amsteldam. Te Amsteldam, by* J. ten Brink Gerritsz., 1798. *In gr. 8vo.* 140 *bl.*

HARMEN ALFKENS, te *Broekhausen*, in *Hanover*, geboren, een Man van omtrend 46 jaaren, hadt bevoorens een redelyk bestaan gehad als Bakker, in de *Tuinstraat* te *Amsteldam*; doch deeze kostwinning, door het slegt en buitenspoorig gedrag van zyne tweede Vrouw, GEERTJE KROESE, van tyd tot tyd verloopende, was hy tot armoede vervallen, en kon naauwe-

welyks, op het zogenaamde *lange Bleekerspad*, met Glanzen, in de behoeften van hem en zyn huisgezin voorzien.

Hy was driemaal gehuwd geweest; hebbende in zyn tweede huwlyk, hetwelk hem zo ongelukkig maakte, drie Kinderen verwekt, HENDRIK, MARGARETHA en WILLEMINA, waar van het oudste elf, het andere agt, en het derde drie jaaren oud was; doch by zyne eerste en by zyne derde Vrouw, met naame ALIDA BOORE en JANTJE HEINTJES, met welke laatste hy zich voor ruim één en een half jaar in den echt hadt begeeven, hadt hy geene kinderen.

Hoewel hy deeze kinderen eene zo sterke liefde toedroeg, dat hy by zyne buuren den naam hadt van al te mal met hen te wezen, werdt hy nochtans zo ver buiten zich zelven vervoerd, dat hy aan twee van deeze zyne lievelingen zyne handen sloeg en dooder van dezelve werdt, terwyl een toeval hem belette dit voorneemen ook ten uitvoer te brengen aan zyn oudste Zoontjen, daar hetzelve by geluk, op dat oogenblik, niet t'huis was.

Een zeer geringe diefstal, door hem uit armoede begaan, was de eerste en aanleidende oorzaak, waar door deeze man het gebruik zyner zinnen verloor, en zyne ziel tot de daad het besluit nam, en ook op het zelfde oogenblik uitvoerde. Hy hadt in den nacht, tusschen 20 en 21 July 1795, vier stukken brandhout gestoolen van de Werf van HENDRIK HEINTJES; doch was door zekeren CRAMER, toen hy dat hout naar huis wilde brengen, gezien. Zeer waarschynlyk hadt deeze laatste de eigenaars hier van verwittigd, ten minsten het scheen bekend, dat ALFKENS het hout, dat vermist werdt, gestolen hadt; want des anderen daags vervoegden CASPER HEINTJES, de Zoon, en HENDRIK VAN DAM, de Schoonzoon, van den bestoolenen, zich ten zynen huize, en wilden met geweld zyne wooning doorzoeken, het welk hy nochtans, door zich op zyn burgerrecht te beroepen, voorkwam en belette.

Intusschen maakte dit voorval hem bedachtzaam, om, ware het mogelyk, alle gevaar van ontdekt te zullen worden te voorkomen. Hy nam dus dit hout, en bragt het 's nachts onder een Steiger, by het bleekveld, achter zyne wooning; zich verbeeldende dat het daar veilig lag, als door het hooge water niet kunnende gezien worden, zonder te bedenken, dat het zichtbaar moest worden, als het water viel; ook gebeurde dit, en het hout werdt door verscheiden buuren ontdekt.

Dus geslingerd tusschen hoop en vreeze, werdt zyne benaauwheid en angst tot den hoogsten graad gebragt, toen den 22 July daaraan volgende, 's middags ten vier uuren, zyne buurvrouw, EVA BEELDERS, Weduwe van FRANÇOIS GOMBERT, bygenaamd de Weduwe HOMPE, by hem kwam. Deeze, gehoord hebbende dat hy ALFKENS, met welken zy, zedert vier jaaren, een dagelykschen omgang hadt gehouden, eenig hout gestoolen hadt,

hadt, ging naar hem toe, om hem wegens die geruchten te waarschouwen. Onder weg ontmoette zy gemelde HEINTJES, welke, onder het maaken van een groot rouach, haar verhaalde, dat haar vriend wel voor *f* 100-:-: aan hout gestoolen hadt. Eenige vrouwen, welke zich daar omtrend bevonden, verzogten, uit hoofde dat deeze Weduwe met ALFKENS zo bekend was, dat zy naar hem toe zoude gaan, ten einde hem te waarschouwen, dat hy meest maaken weg te komen. Zy voldeed dus aan dit verzoek; en ten huize van haaren vriend komende, vraagde zy: hoe hy 'er toch toe gekomen was om hout te steelen? Hy antwoordde haar niets op deeze vraag: maar, in zyne handen wryvende, zag hy haar zodanig verwilderd aan, dat zy bang werdt, en agteruit deinsde. Zich weder eenigzins hersteld hebbende, hervatte zy: die kaerel (bedoelende daar mede voorn. HEINTJES,) maakt zulk een geweld op het Pad, dat ik zou maaken dat ik weg kwam op het gebied van *Amstelveen*. Waarop ALFKENS haar toevoegde: *Neen, zou ik myne Vrouw en Kinderen zo verlaaten! ik ga niet weg.* Op welk antwoord deeze Weduwe vertrok.

Beducht voor de gevolgen, welke de vervreemding van deeze vier stukken hout, hoe zeer van weinig waarde, voor de eer van hem en zyne kinderen hebben zoude, en waar mede de eigenaar dier stukken hout hem bedreigde: nog meer beangst, door de, misschien goedhartige, maar ongelukkige, waarschouwing van eene, helaas! te gedienstige vriendin; door het zich daar mede vereenigende denkbeeld van de armoede en schande, welke zyne lieve kinderen zou treffen, geheel ontroerd; weggevoerd door zyne, hem misleidende, verbeeldingskragt, brengt hy, na het vertrek van die vrouw, op één oogenblik, Schavot en Beul, en zich zelven, als een slachtöffer der Gerechtigheid, van alle menschen veracht, voor zynen verwilderden geest. Door deeze en nog akeliger schrikbeelden bestormd, overmeestert de drift zyne reden, en zyne ziel, zich tot niets anders bepaalende dan tot de gedachten van armoede en schande, nam, *toen voor het eerst*, het schriklyk besluit, om, namelyk, in den dood zyner kinderen, het ongelukkig einde te zoeken van zyne en zyner kinderen toenmaalige en dreigende rampen.

Dit besluit genomen zynde, voerde hy ook daadelyk aan zyne twee jongste kinderen uit. Hy hadt wel een oogenblik in beraad gestaan om zich zelven van kant te maaken, doch werdt daar in wederhouden door de onderstelling dat 'er dan nimmer eenige zaligheid voor hem zoude wezen; daar in tegendeel zyne kinderen, wanneer die door hem vermoord waren, zalig zouden zyn; en wanneer hy van God, voor die daad, uit genade, vergeevinge ontvangen hadt, hoopte hy schielyk zyne kinderen te zullen volgen.

Zyn oogmerk was derhalven nu, om deeze geweldige daad aan

aan zyne drie kinderen te volvoeren. Een van dezelve, namelyk zyn jongste Dogter WILLEMINA, was maar alleen met hem in huis, terwyl hy, om ook de andere in huis te krygen, verscheidene maalen, buiten's huis, zyne Dogter MARGARETHA riep, en wel met zo veel ongeduld, dat hy eindelyk in drift haar te gemoete riep: *manke blixem kom voort!* Zy in huis gekomen zynde, zeide hy tegen haar, dat hy zo in benaauwdheid was, dat hy geen raad meer wist, en dat hy haar allen van kant zoude maaken. Waar op MARGARETHA antwoordde: *Vader gaat naar boven, trek de Leer agter je op, als dan de Dienders komen, dan zal ik zeggen dat Vader niet t'huis is.* Waar op hy zeide: *neen kinderen, ik moet je maar ombrengen, want anders doe ik u eeuwige schande aan.* En hier op vatte hy haar aan, wierp haar op den grond, en sneed haar met een mes den hals af; het welk hy ook aan het jongste kind verrichtte.

In dit oogenblik kwam hem noch de afschuwelykheid van de daad welke hy volbragt, noch de straf welke het Godlyk en Menschelyk recht op zulk eene ontäarte daad bedreigde, voor den geest: neen, hy verbeeldde zich, dat hy zyne kinderen van de schande moest bevryden: *dat deeze tot God zouden gaan, terwyl hy ze slechts diep in den hals moest snyden, om hun zo veel minder smart aan te doen.* Deeze ontzinde gedachte bleef hem zelfs nog by, toen hy reeds zyne twee kinderen vermoord hadt; wachtende nu nog zyn Zoontjen, het welk uit de Stads-school met zyn oudste Zusjen gekomen zynde, hem gevraagd hadt om eens te mogen gaan wandelen.

Dan, dit kind gelukkig niet spoedig t'huis komende, gaf dit vertoeven aan zyne ziel eenigen tyd om te bedaaren, en zich te herstellen; het geen ook van dat gevolg was, dat hy nu bezef kreeg van het geen door hem verricht was, en hy zich zelven kon voorhouden de grootheid van zyne begaane euveldaad; hier op ontwaakte zyne reden, deedt hem voor zich zelven vreezen, en vervulde hem met angst en benaauwdheid.

Daar de Buuren op het geschreeuw der kinderen opmerkzaam geworden waren, en zekere groenvrouw by hem, om groente te brengen, aangeklopt hadt, waar op hy haar toeriep: *ik doe niet open*; zo scheen hy het in-huis, die schouwplaats van dood en jammer, nu niet langer te kunnen uithouden, maar het te moeten verlaaten. Hy gaf derhalven de sleutel van de deur aan eene buurvrouw, zynde een Friesin, wier naam hy niet wist, met verzoek de deur voor zyn Zoontjen HENDRIK te openen, als die mogt t'huis komen; begeevende zich verder naar het Huis der Gemeente, om aldaar zyne misdaad bekend te maaken. Onder weg, namelyk in de *Varkensgang*, ontmoette hy dit, toen zyn eenig, kind, en zeide, op den toon van een liefhebbend Vader, tegen denzelven: *Lieve Jongen! zyt gy daar! zeg aan uwe Moeder, dat ik naar het Stadhuis ben; uwe* bei-

beide Zusjens zyn dood; geevende tevens dat kind, het welk, weinige oogenblikken te vooren, zyne doodende handen niet zou hebben kunnen ontkomen, nog een weinig gelds.

Op het Huis der Gemeente gekomen zynde, zeide hy aan een Dienaar der Justitie, zich aldaar bevindende, dat hy een neêrlaag hadt begaan; doch deeze, zich verbeeldende dat de man niet wel by zyne zinnen was, zeide: *die neêrlaag zal zo groot niet weezen, je moet dan maar naar het Schoutshuisje gaan:* volgende hem echter derwaards van verre. Daar gekomen, gaf hy zich andermaal aan, als een moord hebbende begaan. Hoewel men nu ook hier twyfelde, of hy wel by zyn verstand was, zo hield men hem niet te min; gaf 'er bericht van aan den Procureur der Gemeente VAN HALL, en onderzogt de zaak: na welk onderzoek men bevondt, dat die twee doodslagen begaan waren, zo dat men hem van daar, met eene Toeslede, naar de Boeijen der Stad overbragt.

Wy hebben deeze ontzaggchelyke gebeurtenis, zo met de woorden van de Schryvers, als die der bekentenisse van ALFKENS zelve, en der getuigen daar op gehoord, hier zaaklyk medegedeeld, om dus onze Leezers in staat te stellen om over den inhoud deezer zielkundige Bydragen van twee bekwaame Rechtsgeleerden eenigzins te kunnen oordeelen. Na eene korte *Inleiding*, handelen zy hunne stoffe in vyf byzondere Hoofdstukken af, en doen, in het *eerste*, een Verhaal van de daad. In het *tweede*, onderzoeken zy, wat in het algemeen in Crimineele rechtsgedingen beweezen moet worden. In het *derde Hoofdstuk*, in hoe verre de misdaad, door H. ALFKENS begaan, beweezen was. In het *vierde*, of de begaane daad aan hem ALFKENS, zedelyk, konde worden toegerekend. En in het *vyfde*, of H. ALFKENS, wegens deeze daad, strafbaar was; welk laatste ontkennend wordt beäntwoord.

Agter deeze Verhandeling treft men nog vier merkwaardige gevallen aan, welke met het geval van HARMEN ALFKENS gelyk staan. Vervolgens eenige *Bylagen*, bestaande in de Judicieele Bekentenis van gemelde H. ALFKENS; in het *Rapport van de Inspectie*, door de Burgers Mr. N. SINDERAM en Mr J. SCHIMMELPENNINCK, ten huize van den gevangenen gedaan; in het *Schouwrapport* van de Burgers A. BONN, D. VAN RHYN en FRANÇOIS JAS, *Inspectores Cadaverum;* in het Rapport van de Burgers A. BONN, D. VAN RHYN en N. BONDT, betreffende het Hoofdtemperament van gemelden ALFKENS: welk laatste tot het volgend besluit leidt: dat hy, van zyne jeugd af, zwaarmoedig en oploopend, daar na, door ongesteldheid van ligchaam, vatbaar geworden is om door verrassende omstandigheden buiten zich zelven gevoerd te worden, en dat hy, in die oogenblikken, het gebruik van zyn verstand minder magtig is. — Wordende eindelyk dit Werkje met de *Verklaaringen* van eenige buuren van H. ALFKENS, en van de voorgenoemde Wed. GOMBERT,

BERT, als mede met den capitaalen eisch en Conclusie van den Procureur der Gemeente, om hem ALFKENS op een Schavot te doen radbraaken, gesloten.

Het Committé van *Justitie* te *Amsterdam*, overeenkomstig het algemeen oogmerk der straffende Wetten willende handelen, heeft echter den 26 van Slagtmaand 1795, den Procureur der Gemeente deezen zynen capitaalen eisch ontzegt: en tegen H. ALFKENS een Vonnis uitgesprooken, waar by hy, voor den tyd van vyftig agtereen volgende jaaren, in het Tuchthuis dier Stad, op de zogenaamde *Stille Plaats*, geconfineerd is.

Hier was het, (zeggen de Schryvers) dat wy hem, ruim een half jaar daar na, hebben gezien, gesprooken, en eenige vraagen gedaan, uit welks beäntwoording, als mede uit zyn gelaat en voorkomen, het ons toescheen, als of deeze ongelukkige voor zich zelven nog in het dwaalend begrip verkeerde van welgedaan, en zyne kinderen gelukkig gemaakt te hebben; nadien hy zeer bedaard, welgemoed, was, en, op zyn gelaat, de tekenen van eene kalme en geruste ziel zich vertoonden, welken te vergeefsch gezocht zullen worden by hen, die door hun geweeten overtuigd zyn zich aan kwaad te hebben schuldig gemaakt. Hy verzekerde ons, dat hy het wel hadt; alleen klaagde hy over verveeling, daar niets te verrichten hebbende, en verzogt daar in eenige voorziening, aan welk verzoek beloofd werdt dat voldaan zoude worden, het welk ook naderhand gebeurd is. [Houdende hy zich tegenwoordig, in het gezelschap van andere gevangenen in het Tuchthuis, met het breiden van Kousen, onledig.]

Wy wenschen het Vaderland geluk met deeze waarlyk wysgeerige en rechtskundige Bydraagen, welke aan de Burgers Mr. G. I. GALES, C. J. TEMMINK, C. VAN LENNEP, W. H. HORNEER, P. N. ARNTZENIUS, H. COSTERUS, M. VAN OMMEREN en E. E. BURGKLY GLIMMER, die mede als Rechters, op den 26 van Slagtmaand 1795, HARMEN ALFKENS beöordeeld hebben, zyn opgedraagen. Mogelyk zal deeze gepaste Verhandeling ook anderen aansporen, om zich, by het uitoefenen van het recht, ook op de betrachting der menschelyke driften en hartstochten, in de byzondere voorvallen des levens, meer opmerkzaam te zyn: waar door de Ziel- en Menschkunde uitgebreid, en de lyfstraffelyke Rechtsgeleerdheid merkelyk verbeterd zoude worden.

La Peyrouse, Tooneelspel. Gevolgd naar het Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE. *Te Amsteldam, by* de Wed. J. Döll, 1798. *In 8vo. 73 bl.*

La Pyrouse had ondernomen den aardbol om te zeilen, met oogmerk om zich door het doen van gewigtige en nutte ontdekkingen by zyn land verdienstlyk, en by den tydgenoot en nakomeling beroemd, te maken. Op dezen togt werd hy door een bulderend stormweder overvallen. Zyn schip stootte tegen de harde klippen, barste vanéén, en alle zyne togtgenoten werden verzwolgen door den golvenden vloed. Ook La Peyrouse zelf zou zeker zyn omgekomen, ware hy niet door een weldadig beschermengel, die nog tydig ter zyner hulpe toesnelde, bykans wonderdadig, gered geworden. Enigen tyd kampte hy, zwemmende, tegen de baren. Weldra begaven hem zyne krachten. Nog éénmaal dacht hy aan zyne egtgenote . . . aan zyne kinderen —— aan de Godheid, en liet vermoeid de armen zinken. Tot zichzelven gekomen, lag hy op den grond uitgestrekt. Een meisje, van één der Wilden, bukte nevens hem, en by het eerste teken van leven dat zy aan hem ontdekte, ontging haar een luide vreugdekreet. Driemaal was dit edel schepsel in de branding gesprongen, en driemaal door het geweld der baren op het strand terug geworpen. Ten vierdemaal stortte zy zich in de golven, greep haar prooi by den hairvlecht, en ontrukte dezelve aan het haar bestokende element. Malvina (zo heette dit lieve kind) deed nog meer. Zy beschermde den vreemdeling tegen den moordlust harer bloeddorstige magen. Zy bouwde hem ene frissche en aangename woonstede. Zy leerde hem de heilzame en vergiftige kruiden van elkander onderscheiden. Zy verzaakte, toen zy kiezen moest, hare tederste betrekkingen, om voor den man, dien zy het leven wedergeschonken had, alles te worden. La Peyrouse was in die omstandigheid niet langer meester van zyn hart. De hope, om zyne beminde gade en kroost weder te zien, kon hy bykans niet meer voeden. Zyn redster, die hem als uit den Hemel scheen toegezonden, kwam hem, in de volle eenvoudigheid der ongekunstelde natuur, daaglyks met hartlyke liefkozingen voor. Hy moest die beantwoorden; en niet ondankbaar worden. Hy werd dan ook Malvina's minnaar, haar egtgenoot, en door haar weder eerlang vader van een aanvallig kind. Agt jaren had hy in die vereeniging gelukkig geleefd. Alleen was hy zyne vorige betrekkingen niet vergeten, en het herdenken aan de geliefde voorwerpen, waarvan hy was afgescheurd, knaagde bestendig aan de rust zyner ziele. Nog nooit had hy een vaartuig, dat zyne hope, om eens in zyn Vaderland weder te keren, kon verlevendigen, in de naby-

byheid van zyn onbewoond eiland gezien. Eindlyk ontdekt hy, op een schonen morgen, van een' heuveltop in de verte een schip. Op dat ogenblik was La Peyrouse geheel verrukt. Hy wenkt. Men verstaat hem. Het schip keert naar den oever. Hy vliegt naar beneden. 'Er wordt een boot afgezet, en de eerste, die uit dezelve aan land treedt, is Adelheide, La Peyrouse's eerste egtgenote met haar jongste zoontje, waarvan zy by het vertrek van haren man zwanger ging. De Nationale Vergadering had twé schepen uitgerust om La Peyrouse op te zoeken. De standvastige vrouw en tedere moeder had zich, in de hope van haren Vriend weder te vinden, en hem by hare en zyne kinderen te brengen, op éne derzelve ingescheept. Het goed geluk bekroonde haren yver in zo verr', dat zy den beminden op ene zonderlinge wyze wedervond. Maar hoe vond zy hem! .... In de armen van ene andere... Op deze omstandigheid heeft KOTZEBUE eigenlyk zyn tooneelspel gebouwd, en dezelve maakt de intrigue van het gehele stuk. Adelheide bemint haren man nog met den gloed der eerste liefde. Met hem voor altoos verenigd te blyven was ook Malvina's enige bede, en hare gehele aardsche zaligheid. Gene van beide kon of wilde hem afstaan, of slechts een gedeeld hart bezitten. La Peyrouse kon daarby ook van gene scheiden. Deze worsteling maakt by drie vurig minnende zielen het hartstochtlyk gevoel ten sterkste gaande; maar onder die werking heeft de autheur de verschillende karakters nogthans zorgvuldig bewaard. Eénmaal gaat Adelheide in ene ongeregelde woede op haar' mededingster los; maar, door de goedhartigheid van dit lieve meisje geroerd, komt zy spoedig weder tot haar zelve. Zy kan zelfs besluiten haar' man af te staan, maar te gelyk besluit zy dan haren dood. Malvina bereidt zich, maar veel stiller en met koeler overleg, tot ene gelyke opoffering. Onder dat alles verwekken de twee jonge knaapjes, het zoontje van Adelheide en dat van Malvina, door hun lief gestreel en kindsche bekommernis, een allertederst belang. Eindlyk geeft Clerville, Adelheide's broeder, die van het schip, waar over hy bevel voerde, mede was aan land gekomen, nog ene goede uitkomst te wachten. Hy roept de vrouwen van hare vertwyfeling tot kalmte terug. Op de berichten wegens de verdeeldheden en schokken, welke Europa beroerden, by hem ingekomen, stelt hy La Peyrouse voor met zyne beide egtgenoten, waarmede hy toch in zyn Vaderland niet leven kon, op het eiland te blyven, waarvoor hy zich dan aanbiedt deszelfs overige kinderen, gelyk mede zyn eigen gezin, en all' wat zy voorts tot hun bestaan en onderhoud zouden behoeven, van huis te haalen, met oogmerk om zich ook onder hun neder te zetten, en zo hunne overige dagen in stilte en rust by elkander te slyten. Dit plan wordt aangenomen, onder uitdruklyk beding van den kant der vrouwen, dat

zy voortaan alleen als Zusters leeven, en beide *la Peyrouse* niet anders dan als haren lieven broeder beschouwen en beminnen zouden.

Wanneer KOTZEBUE zyn stuk natuurlyker had kunnen doen afloopen, gelyk wy dit in den beginne van zyn vernuft zeker verwacht hadden, zouden wy dit, anders schoone toneelspel, vooral om de éénheid van daad, welke hy daarin beter dan gewoonlyk, heeft in 't oog gehouden, boven vele zyner overige stukken hebben moeten aanpryzen.

Het Leeven en Sterven van een hedendaagsch Aristocraat, behelzende veele Satyres en Waarheden, die het Volk weeten moet om tot regte kennis van zaaken te komen. Het Fransch vry naagevolgd, door G. RRIT PAAPE. *Alom, in gr. 8vo. 149 bl.*

In hoe verre dit Werkje, uit de rasschryvende pen van PAAPE gevloeid, in 't oorspronglyk *Fransch* voorhanden zy, weeten wy niet. Dit hebben wy bevonden, dat het by de jongst gerecenseerde Werkjes van dien Schryver passe (*). Men zou het een *Amalgame* mogen noemen van een *Bataafschen* en *Franschen Aristocraat.* En die Amalgame is al heel vreemd. Veel hebben wy weder aangetroffen van de onlangs aangeduidde middelen, om het geschryf aan den man te helpen. Misschien zal de gekleurde Afbeelding van den Held deezer Leevensbeschryving een nieuw middel zyn om het Werk aan den man te helpen. De *Waarheden, die het Volk weeten moet,* zyn van elders en op eene voegiyker wyze bekend.

(*) Zie, onder anderen, boven, bl. 277.

Zak-Atlas, of Leidsman des Reizigers, Atlas Portatif, ou Guide du Voyageur. Te Amsterdam, by Holtrop. *In lang formaat.*

By den gedrukten omslag wordt dit Kaarten-Bundeltje breedvoeriger dus omschreeven: *Zak-Atlas voor den Reiziger, den Koop- den Krygs- en den Zeeman; tevens ten meer duidelyken verstande der Nieuwspapieren.* Breed genoeg opgegeeven voor iets dat den eerstbeginnenden in de Aardrykskunde kan te stade komen; of anderen ter herinnering dienen. Veel, het meeste, is van ouden stempel, zo als wy uit een en andere byzonderheid mogen opmaaken; ook kundigen de Letters veeler Kaarten eene versleetenheid aan, of wy moeten ongelukkig een slegt Exemplaar in handen gekreegen hebben.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

JOSEPH *in Leerredenen door* P. VAN DER BREGGEN PAAUW *en* M. STUART, *Christenleeraars by de Remonstrantsch-Gereformeerden te Amsterdam. Iste Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1798. *In gr. 8vo.* 323 *bl.*

Met lof en aanpryzing gewaagden wy onlangs van *het Leeven van* JOSEPH *in Leerredenen*, door den agtenswaardigen Hoornschen Kerkleeraar BERNARDUS VAN MARKEN (*). 't Voldoet ons, dat wy, aan onze oordeelvelling, byval ontmoeten in de uitspraak van twee Mannen, beiden beroemd en geagt onder hun Genootschap, en van eenen der welken, om zyne *Romeinsche Geschiedenissen*, de welverdiende lof alomme verbreid is. In de Voorrede der thans aangekondigde Leerredenen ontmoeten wy een getuigenis; luidende, dat, indien hunnen Medebroeder recht wedervaare, zyn Werk nu reeds als een algemeen Huisboek is aangenomen. Niet vreemd was het dan, dat de verschyning der eerstgenoemde Leerredenen de Burgers VAN DER BREGGEN PAAUW en STUART deedt aarzelen en schier terug treeden, in hun besluit omtrent de uitgave hunner Opstellen. Eene zelfde bedenking, na genoeg, als wy in onze beoordeeling van VAN MARKEN in 't midden bragten, deedt hen by hun besluit volharden: te weeten, de vermenigvuldiging van zedelyke gevolgen in eene zelfde Leerrede; waar door eene zelfde leering ligt herhaald wordt, en de voorgedraagene, om den overvloed der stoffe, zomtyds niet, naar gelange van het gewigt des onderwerps, met gepaste uitvoerigheid kunnen ontwikkeld worden. 't Is, onder anderen, om deeze reden, hoe zeer wy by ons oordeel, omtrent het algemeen nuttige van het Werk des Hoornschen Leeraars, volharden, dat wy den arbeid der twee Am-

(*) Zie boven, bl. 1.

Amſterdamſche Amptgenooten met genoegen hebben ontvangen, voor zo veel wy JOSEPH's Geſchiedenis altoos hebben aangemerkt als eene der belangrykſte van den Bybel, overvloeiende van nutte leeringen, ter verſterkinge van waare Godsvrugt en veele andere deugden en goede hoedanigheden.

Van de dertig Leerredenen, door de Burgers VAN DER BREGGEN en STUART beurtelings uitgeſproken, bevat de tegenwoordige Bondel het eerſte Tiental. Eene beſchouwing van *het belangryke der Geſchiedenis van* JOSEPH dient ter algemeene Inleidinge. De twee volgende ſchetzen *het nadeel der eenzydige Kinderliefde*, en een *Tafereel van den Broederhaat. Eerſte ontwikkeling van het plan van Gods Voorzienigheid —— de ſchranderſte Zondaar bedriegt zich zelf het meest —— Aanwyzing der plichten van Dienstbaaren en Meesters —— het aandenken aan God het eenige ſteunzel der deugd —— God verlaat nimmer den ongelukkigen —— Tafereel der Ondankbaarheid —— het heilzaame van het luisteren naar goeden raad* —— deeze zyn de Opſchriften der zeven volgende Leerredenen, op zo veele gebeurtenisſen in JOSEPH's leevensloop gebouwd.

Wat de behandeling en uitvoering deezer Leerredenen betreft, van partydigheid zal niemand ons verdenken, indien wy dezelve onder de beste ſoort van Kanſelredevoeringen rangſchikken. Uitgebreide kunde, gezond oordeel, goeden ſmaak, bevallige welſpreekendheid —— die vereischten eener goede Leerrede, ontmoeten wy overal, daar dezelve voegzaam mogen verwagt worden. Gezonde Oordeelkunde ſtraalt inzonderheid door, in de Verklaaring van deeze en geene betwiste voorvallen en byzonderheden, ten aanzien van welke, 't zy zo dat de Leeraars nu en dan van den gewoonen weg afwyken, doch waaromtrent telkens eene gepaste beſcheidenheid, zo welſtandig voor den beſchaafden Kanſelredenaar, wordt in agt genomen. In Opſtellen, uit twee pennen gevloeid, moest natuurlyk verſcheidenheid van ſtyl verwagt worden; doch deeze gaat met zo veel gelykheids hier gepaard, dat de kieſche Leezer, by den overgang van de eene tot eene onmiddelyk volgende Leerrede, des weinig hinder zal gevoelen. Om alle welke redenen wy niet twyfelen, of met de zelfde graagte, waar mede men ons berigt dat deeze Redevoeringen gehoord zyn, zullen

zy

zy ook geleezen worden. Met dit algemeen verslag willen wy ons, voor 't tegenwoordige, vergenoegen; zullende wy niet in gebreke blyven, om, by de afgifte van een volgend Deel, eenige staalen ter proeve voor te draagen.

De Kerk van Jesus één en ondeelbaar, of Gedachten over den Aart en het Gewigt van de Vereeniging der Protestanten. Door C. ROGGE. *Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 1798. *In gr.* 8*vo.* 104 *bl.*

De Leeraar C. ROGGE, welken wy, zedert de jongste Omwenteling, meermaalen, met lof vermeldden, voert hier de pen over een belangryk onderwerp, op eene wyze, die 's Mans oordeelkunde en bescheidenheid loflyk aan den dag legt. 't Is de Vereeniging der Protestanten, een onderwerp, welk, naa het rondzenden van den bekenden Brief der Remonstrantsche Broederschap, veeler aandagt heeft gewekt, en den Burger ROGGE niet onverschillig zyn kan, als zynde hetzelve opgeworpen door een Genootschap, by 't welk hy met eere en tot nut van veelen het Leeraarampt bekleedt. Opgemerkt hebbende, dat misverstand omtrent de waare natuur en bedoeling der voorgeslagene Vereeniginge veelen van het goedkeuren van, of toetreeden tot, dezelve wendig maakte, wilde hy, in deezen, het juiste punt vaststellen, 't welk hy niet alleen als het hoofdpunt beschouwde, de *Conditio sine qua non*, maar dat ook, zyns inziens, alle zwaarigheden en bedenkingen tegen de Vereeniging moest wegneemen, althans haar zoodanig wyzigen, dat deeze uit den aart der zaake voorgekomen wierden.

Tot genoegen, vertrouwen wy, van veelen onzer Leezeren, zullen wy 's Mans Opstel kortelyk ontleeden. Hy vangt aan met eene schets der eerste Christen Kerke, welke één was, niet in gevoelens over byzondere leerstukken, maar één in de belydenis, dat JESUS de Messias is, en van God gezonden; terwyl de vervalschingen van zommigen omtrent byzondere punten deeze éénheid niet slooptten, en de Christenheid, ondanks het verschil van begrippen, *één hart en ééne ziel* bleef. Eénheid bleef vervolgens voortduuren, doch nu gebouwd op zekere vastgestelde Leerbegrippen, welker bepaaling men zich aanmaatigde, tot in de elfde Eeuw, wanneer de scheuring tusschen de Latynsche en Grieksche Kerk haar volle be-

beslag kreeg, en het denkbeeld algemeen wierdt, dat de Kerk van JESUS op geen anderen grondslag één en ondeelbaar zyn kan, dan op de volkomenste eenstemmigheid in gevoelens, eenstemmigheid, die wel een harssenschim mag genoemd worden: zodat, indien de Eénheid der Kerke op geen anderen grondslag kan gebouwd worden, men de gewenschte Vereeniging wel als hoopeloos mag stellen, tot aan het einde der waereld: te meer, alzo geene geloofswaarheid, zelf niet door de Remonstrantsche Broederschap nedergesteld, geschikt is om tot een punt van vereeniginge te dienen, indien men als eene volstrekte voorwaarde wil stellen, dat de vereenigende partyen het nopens derzelver beteekenis alvoorens eens moeten weezen. Maar welk is dan, volgens ROGGE, het punt van Vereeniginge? Dit, dat de Schriften des N. V. den eenigen regel van geloof en leeven vervatten, en dat ieder Christen, zyns verstands magtig, geregtigd en verpligt is, om dien regel voor zich zelven uit die *Schriften* op te maaken. „ Dit punt (schryft ROGGE) tot een „ grondslag leggende, wordt daarop het gebouw der „ Vereeniging voltrokken. De Protestantsche Kerk er„ kent allen, die met haar in dezen grondregel instem„ men, als leden der Kerk, en geeft aan allen de„ zelfde gelyke regten. Zy kent allen Leeraaren des „ Kristendoms het regt toe, om, waar zy geroepen wor„ den, het Euangelium, volgends de uitspraken van hun „ hart, te verkondigen: zy kent allen leeken het regt „ toe, om, waar zy zulks verkiezen, belydenis van hun „ geloof af te leggen, en zich met den anderen in den „ maaltyd der liefde en des vredes, ter gedachtenis van den „ dood van Jesus, te vereenigen, zonder dat zy hierdoor „ aan eenig Genootschap zich byzonder verbinden; — „ zy kent allen het regt toe, om, zo als zy willen, *als* „ kind of als bejaarde, zich der Kerk te laten inlyven." Volgens ROGGE is deeze de eenige Vereeniging, welke Jesus kan gewild en bedoeld hebben, en die hy ook met 'er daad *heeft* bedoeld; gelyk dan ook de Apostelen geene andere Vereeniging in de Kerk van Jesus getragt hebben in te voeren: terwyl, daarenboven, afzonderlyke Kerkelyke huishoudingen, onder de verschillend denkende Christenen, met dat beginsel geenzins onbestaanbaar zyn.

Zie daar het hoofdbeloop der bedenkingen, door den geagten Leeraar in zyn Geschrift voorgedraagen. De

be-

bewyzen, met welke hy die bedenkingen tragt te staaven, konden wy, bestaanbaar met ons plan, niet aanvoeren. Wy twyfelen niet, of veelen onzer Leezeren, door de voordragt der zaake uitgelokt, zullen dezelve in 't Werk zelve gaan naaleezen; 't welk besllooten wordt met de oplossing van eenige ingebragte zwaarigheden tegen het geopperde plan van Vereeniginge.

De weg der Zaligheid op een eenvoudige wyze voorgesteld en aangedrongen, in sestien gemeenzaame Brieven, over de Geboorte, het Lyden, de Dood, de Begravenis, Opstanding en Hemelvaart van onzen Zaligmaker JESUS CHRISTUS. *Te Amsterdam, by* J. Weppelman, 1798. *In gr.* 8vo. 158 *bl.*

Niets meer of anders, dan een verhaal der lotgevallen van den gezegenden Verlosser, met hier en daar tusschengevoegde Aanmerkingen, behelzen deeze Brieven van den Autheur en Uitgeever tevens, den Burger WEPPELMAN. In zyn kort Voorberigt meldt hy, *als een brandhout uit het vuur* gerukt te zyn, en nu deeze Brieven gemeen te maaken, in dankbaare erkentenisse voor die weldaad; terwyl hy voorts zyn voorneemen aankondigt, om, door de beoefening van eene reeks van Christelyke deugden, *zyn voorig, in alle opzigte zondig en aanstotelyk gedrag te willen uitwisschen.* Wy pryzen 's Mans voorneemen, en wenschen hem, in de volvoering daar van, den noodigen bystand. Wat zyne Brieven aangaat, zonder nadeel voor het Gemeenebest der letteren zou hy dezelve hebben kunnen agterwege laaten, daar toch dezelve niet anders behelzen, dan 't geen ieder in de Euangelien kan leezen, en daarenboven dezelfde stoffe, door beter versneeden pennen, in een gemeenzaamen styl, zeer dikmaals is behandeld.

De Eeuw der Rede. Zynde eene naſporing van ware en fabelachtige Godgeleerdheid, door THOMAS PAINE. *Uit het Engelſch. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1798. *In gr. 8vo.* 135 *bl.*

Met weerzin en verontwaardiging maaken wy gewag van dit verachtelyk voortbrengſel van het weeldrig en ſchandelyk misbruikt vernuft eenes Schryvers, die, door het Christelyk leerſtelzel, waarby veele duizenden menſchen eeuwen lang zich zoo wél bevonden hebben, met alle deszelfs grondſlagen, en al wat Goddelyke Openbaaring heet, om ver te werpen, wonder verdienſtelyk by het menschdom ſchynt te hebben willen worden. Hy had voorgenomen, eerst in een verder gevorderden ouderdom zyne gevoelens over den Godsdienst aan den dag te leggen. Dit zou dan het laatſte offer zyn, welk hy aan zyne Medeburgers van alle Natiën doen wilde. Maar de keer, welke de zaaken in Frankryk, door de geheele afſcheiding van Kerk en Staat, en vernietiging van het voormaals heerſchend Godsdienstſtelzel, genomen hebben, heeft de uitvoering merkelyk verhaast. Een Werk van dat ſoort was nu, in het tweede jaar der Franſche Republiek, (1794) zoo hy meende, ten uiterſten noodzaakelyk geworden, opdat, by den algemeenen ſchok en val van 't bygeloof, van valſche regeering-ſtelzels en valſche Godsgeleerdheid, de zedelykheid en menſchelykheid, als mede de waare en echte Godsgeleerdheid, niet uit het oog mogt verloren worden.

De beruchte, en by veelen met roem bekende, Engelschman, THOMAS PAINE, komt, in de voorafgaande korte Opdracht van dit geſchrift aan de Vereenigde Staaten van Amerika, openlyk met zyne naamteekening, als Schryver van dit jammerhartig ſtuk, te voorſchyn. Men behoeft het ſlechts in te zien, om te bemerken, dat de anders ſchrandere en in andere takken van weetenſchap welbedreevene Man hier geheel buiten zyn vak, en in 't minst niet berekend is voor de taak, die hy zoo fier, en met de grootſte verwachting, heeft op zich genoomen. Een man, die de oude taalen in 't geheel niet kent, durft het nutteloos en enkel tydverſpilling noemen doode taalen te onderwyzen en te leeren, en met de grootſte klein-

ach-

achting over alle taalgeleerdheid, die ten allen tyde door bevoegde richters met rede zoo hoog geschat, en zoo bevorderlyk aan alle waare beschaafdheid geoordeeld is, spreeken. Hy maatigt zich een beslissend oordeel aan over oude Hebreeuwsche Dichtstukken en Zinspreuken, die hy alleen kent uit gebrekkige vertaalingen, en over den geheelen inhoud der Bybelschriften, dien hy even weinig verstaat, en altyd verwart met Leerstelzels, die 'er uit afgeleid zyn, en veele Bybelsche leeringen in een gantsch verkeerd licht plaatzen. Waar leezen wy, b. v., in den Bybel, 't geen PAINE, als een uitvinding van de Christen Fabelschryvers, (zoo als hy de Schryvers van het N. T. belieft te noemen,) zoo belachlyk vindt, dat de Satan alle de Jooden, alle de Turken, negen tiende gedeelten van de waereld daarenboven, en Mahomed op de koop toe, onder zyne onderhoorigen kan tellen; ja dat hy over de gantsche schepping heeft gezegepraald? Waar staat die fabelleer der Christenen in de gewyde bladen beschreeven, dat 'er vyf Godheden zyn: te weten God de Vader, God de Zoon, God de Heilige Geest, de Godes Voorzienigheid, en de Godes Natuur? Dat het aanwezen van Jesus op aarde een staat van ballingschap, en uitdryving uit den hemel geweest is, waarheen hy te rug kwam door zyn sterven? Wat schyn heeft de onvernuftige lastertaal voor zich, „ Het Christelyk Geloofsstel schynt my toe een soort van Godloochening te zyn; een soort van vroome ontkenning van God. Het belydt eerder te gelooven in een mensch, dan in God. Het is een famenmengzel van Manismus met zeer weinig Deïsmus, en komt zoo naby aan 't Atheïsmus, als het schemerlicht aan de duisternis."

Uit deze en dergelyke staaltjens, (want dezulken zyn 'er in dit geschrift zeer veelen,) mooge elk, der zaake eenigzins kundig, oordeelen, of iemand, die zoo weinig weet van de waare Bybelleer, en 'er vermaak in kan vinden, om dezelve in een valsch licht voor te draagen, en 'er dan lafhartig mede te spotten, waarlyk de man is, om over de waarde der Bybelschriften, die niets minder verdienen, dan met ongewasschen handen behandeld te worden, te beslissen, en ons de grensscheiding tusschen waare en valsche Godsgeleerdheid te leeren. —— Wil men nog iets meer, zie hier des Schryvers korte geloofsbelydenis, die hy laat voorafgaan:

 „ Ik

„ Ik geloof in een eenig God, en in geen meer Goden, en ik hoop op een zaligen gelukſtaat hier namaals.

„ Ik geloof in de gelykheid van den mensch, en ik geloof dat de plichten van den Godsdienst beſtaan in billyk te handelen en barmhartigheid te oefenen, en in alles aan te wenden, wat onze medeſchepzels kan gelukkig maken."

Vervolgens wordt 't meeste werk gemaakt van een opgave der dingen, die hy niet gelooft, en der redenen, waarom hy die niet gelooft. Hy gelooft geene artikelen van de Joodſche, Turkſche, Griekſche, Roomſche of Proteſtantſche Kerk; het zyn alle menſchelyke vindingen; zyn eigen gemoed is zyn eigen kerk. De natuurlyke wysbegeerte, de ſtudie van Gods werken, is by hem de waare Godsgeleerdheid. De moogelykheid van eene Openbaaring wordt toegeſtemd; maar die is enkel voor hun, aan wien dezelve geſchiedt. Anderen, die het maar hebben van hooren zeggen, zyn niet verplicht, om hetzelve, zonder eene nieuwe Openbaaring aan elk, te gelooven. [Waarom niet, als 'er daadzaaken voorhanden zyn, die hen kunnen overtuigen, dat onbeſprokene, allezins geloofwaardige, menſchen zoodanige openbaaring gehad hebben?] De drie voornaame middelen, van welke men zich in alle eeuwen, en misſchien in alle landen, bediende, om het menschdom te misleiden, zyn: Verborgenheid, Wonderwerk, en Profetie of Voorzegging. De twee eerste zyn onbeſtaanbaar met waaren Godsdienst, en het derde behoorde altoos verdagt te worden gehouden. Jeſus was een deugdzaam en beminnelyk mensch, de zedeleer, die hy predikte en uitoefende, van de goedhartigſte ſoort, en, alhoewel *Confucius* en ſommige Griekſche Wysgeeren, veele jaaren voorheen, de Kwakers in 't vervolg, en alle braave menſchen in alle eeuwen, eene dergelyke zedeleer gepredikt hebben, heeft echter niemand de zyne overtroffen. [Niemand heeft te vooren, van Gods byzondere Voorzienigheid en het toekomend leeven, van Gods liefde tot zondige menſchen, en andere gronden van vertrouwen op God, niemand van de plichtmaatigheid eener algemeene menschlievendheid, ook jegens vyanden, zoo gepredikt en zoo geleefd als Jeſus.] Het geheele ſtelzel der Christenen is gedeeltlyk ſamengeſteld uit de oude fabelleer der Heidenen, en gedeeltlyk uit de Joodſche overleveringen. [Is 'er dan waarlyk geen aanmerklyk verſchil tusſchen loutere verdichtſelen en klaarblyklyke daad-

daadzaaken? Heeft ooit iets, zoo wel famenhangend, zoo Gode waardig, en zoo wel berekend naar de behoeften der menfchen, als het Christelyk leerftelzel, kunnen gedacht worden?] Byna de eenige plaatzen in den Bybel, die ons tot het denkbeeld van God, namelyk: dat van eene eerfte Oorzaak, de oorzaak van alle dingen, (het eenigfte denkbeeld, dat een mensch aan den naam van God kan hechten,) leiden, zyn fommige hoofdft. in 't boek van Job, en 't begin van den 19den Pf. —— Deze plaatzen zyn zuivere Deïftifche opftellen.

Het lust ons niet, al liet het ook het bepaald oogmerk van dit Maandwerk toe, meer byzonderheden af te fchryven, niet zoo zeer uit vrees van 'er verkeerde indrukfelen, ten nadeele van het nuttig gebruik van deze eerwaardige overblyffels der oudheid, door te verwekken, als wel, om dat ze meestal op overbekende, in onzen tyd dikwyls herhaalde, en niet minder dikwyls wederlegde, tegenbedenkingen tegen fommige Bybelfche verhaalen, en deze en gene dikwyls kwalyk aangewende Bybelfche uitdrukkingen, uitkomen. Voorts worden de droomen van eigenlyk gezegde fabelfchryvers met den inhoud der gewyde Schriften overal vermengd, met de heiligfte en eerwaardigfte dingen oneerbiedig de fpot gedreeven, en over veele zaaken uitfpraak gedaan door machtfpreuken, die geen den minften fchyn van bewys voor zich hebben.

Het fchynt den Burger PAINE in zyne vroege jeugd aan een verftandig onderwys in het leerftellige gedeelte van den Christelyken Godsdienst, waarin hy, naar de leiding der Kwakers, opgekweekt is, ontbroken, en naderhand aan lust gemangeld te hebben, om andere leerftelzels, die met het gezond verftand beter famenftemmen, behoorlyk te onderzoeken. Hy is daarvan nog zoo onkundig, of door zekere overgeblevene zucht voor de ouderlyke belydenis, waarmede hy eerst is bekend geworden, in het beoordeelen van andere leerftelzels zoo zeer verbysterd, dat hy durft beweeren, dat de Godsdienst der Kwakeren het naast van alle anderen komt aan het waare Deïsmus, ten aanzien van het zedelyke en goedertierene van denzelven.

Had hy kennis gehad aan de Theorie van *Grotius*, over de Leer der Genoegdoening van Christus, die hy met zoo veel heftigheid beftrydt, en aan 't geen, in onzen tyd, tot verklaaring en opheldering van het waare Bybelfche begrip des aangaande, door andere geleerde Man-

Mannen, die den Bybel naar de beste regels van gezonde Uitlegkunde hebben leeren behandelen, is te berde gebragt, en de moeite genoomen, om ook van andere Bybelsche Leeringen, die men niet zelden in een min aanneemelyk licht heeft doen voorkomen, betere uitleggingen, die genoeg voorhanden zyn, onbevooroordeeld na te spooren, en den waaren geest dier Bybelsche verhaalen, waarop hy zooveel te zeggen heeft, onpartydig te onderzoeken, dan zou hy minder aanleiding gehad hebben tot zoo veele nietsbeduidende aanmerkingen en onredelyke gevolgtrekkingen, waarmede dit geschryf zoo geheel is opgevuld, zonder dat de goede zaak, die hy, zonder dezelve te kennen, wil schynen te bestryden, 'er iets by lyde.

Wy bedroeven ons intusschen over de bedorvenheid der tyden, en over de onbeschaamde stoutheid, waarmede men, ook hier te lande, zoodanige opeenstapeling van domme en baldaadige aanvallen op het Goddelyk gezag en de hooge waarde der gewyde Schriften tracht aan den man te helpen. Ons is tot hiertoe alleen de boven aangekondigde Vertaaling onder het oog gekomen. Eene tweede is door *van Santen* te Rotterdam in het licht gegeeven.

De Vertaaler heeft goedgevonden hier en daar eene Aanteekening onder den tekst te plaatzen, die hem even weinig eer aandoen, als de laage onderneeming, om een Werk van die natuur in de waereld te stooten. Dat sommige oude Kerkvaders, om het overgroot voordeel der verwaarloosde Bybelstudie te sterker aan te pryzen, met min of meer kleinachting van het nut van andere weetenschappen voor Godgeleerden gesproken hebben; zal dit ten bewyze strekken, dat de Godgeleerden de aandacht van waare weetenschappen hebben zoeken af te trekken, om hun leerstelzel staande te houden? Is 't aan onkunde of bedriegelyke oogmerken toe te schryven, dat men het oude afgesleten verzinsel van *Faustus* den Manichæer, omtrent de schriften, die de naamen der Apostelen of Apostolische mannen aan het hoofd hebben, nog weder durft opwarmen, alsof 'er waarlyk grond ware, om te twyfelen, of die schriften wel uit de Apostolische tyden herkomstig, en niet eerst langen tyd daarna door onbekenden geschreeven zyn? daar het uitgemaakt is, dat men lang vóór *Faustus* de meesten van deze schriften, als echte gedenkstukken uit de Apostolische tyden, heeft aangenoomen, en dat het dien man, hoe zeer

meer hy anders in kundigheden veelen zyner tydgenooten, (in de derde eeuw,) mooge overtroffen hebben, aan kennis van de oorspronglyke taal, waarin die schriften opgesteld zyn, en dus aan bevoegdheid, om over het taaleigen, dat 'er in heerscht, en den leeftyd der Schryveren duidelyk aanwyst, wel te oordeelen, heeft ontbroken.

Gedenkschriften der Maatschappy van Zendelingschap, ter voortplanting van het Evangelie in Heidensche landen, opgericht binnen Londen, in herfstmaand des Jaars 1795. *Benevens eenige daartoe betrekkelyke Leerredenen. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN. 1*ste Stuk. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1798. *In gr.* 8*vo.* 114 *bl.*

Eene aanspraak aan de belyders van het Euangelie, door den Eerw. BOGUE, Predikant te Gosport in Engeland, geplaatst in *the Evangelical Magazine* van September 1794, en daartoe ingericht, om zyne landgenooten tot navolging van de lofwaardige poogingen van andere Genootschappen, tot bekeering der Heidenen, op te wekken, gaf de eerste aanleiding tot de oprichting van een nieuw Zendeling-Genootschap, waaromtrent ons in dit Werkjen eenige berichten medegedeeld worden. Men hield al kort daarna opzetlyke byeenkomsten, om zoodanige Maatschappy tot stand te brengen, liet eene aanspraak aan de Dienaaren van het Euangelie, en alle andere vrienden van het Christendom, over de zaak der Zendelingschap tot de Heidenen, drukken, die met een geschreeven Brief tot aandrang, om het ontworpen plan op alle wyze te begunstigen, aan een aanmerkelyk getal Leeraaren in de Hoofdstad en derzelver nabuurschap, werd gezonden, en vond weldra een groot aantal bereidwillig, om tot dit werk het hunne toe te brengen. Deze kwamen op den bestemden tyd, in January 1795, met de overigen, die reeds verscheiden maalen, tot het zelfde einde, vergaderd geweest waren, famen, en deze byeenkomsten zyn van dien tyd af geregeld alle veertien dagen gehouden. Men stemde eenpaarig overeen, dat alle partybenaamingen, en mindere onderscheidingen, in de uitvoering van dit groot ontwerp, zouden verzwolgen worden in den grooten naam en zaak van het Christendom. 'Er wierd ook een Formulier van deelneeming, die voor

voor Euangelifche Leeraaren en Leeken van *allerlei* benaamingen werd opengezet, ontworpen, en een Committé van Correspondentie opgericht, om de gemeenfchap met broederen in alle oorden des lands te bevorderen. Wy vinden dit echter naderhand, in een rondgaanden Brief, bepaald tot zulken, die den Kinderdoop beoefenen. (De Doopsgezinde Broeders in Engeland hadden reeds afzonderlyk een Genootfchap tot hetzelfde einde in werking.) Men zag nu alhaast de vlam van Godsdienstyver, welke op veele plaatfen, reeds voorlang, heimlyk ontvonkt was, in vollen gloed branden. Op den eerften rondgaanden brief aan de Leeraars, in alle oorden des lands, kwamen terftond van verfcheiden kanten zoodanige antwoorden, welken de grootfte aanmoediging opleverden. Men liet daarop ook eene Aanfpraak aan alle oprechte en yverige Belyders der Euangelieleer, van allerlei Gezindheden, met opzicht tot eene onderneeming, om het Euangelie onder de Heidenen bekend te maaken, door het land rondgaan. '*Er bleef alleen overig*, de vlam van godvruchtige welwillendheid tot één punt te verzamelen, en een plan van faamvereenigde werking daar te ftellen. Tot dat einde was de algemeene byeenkomst beftemd, binnen Londen, op den 22, 23, en 24 September. Vooraf werd nog een rondgaande Brief, zoo verre moogelyk was, afgezonden aan alle Leeraars in de ftad, en door het geheele land, en bovendien een korte Uitnoodigingsbrief gezonden aan veele gemeene Christenen, in de ftad en derzelver omftreeken. *Alle* deze gemelde brieven en aanfpraaken zyn in dit eerfte Stuk der Gedenkfchriften te leezen. Een zeer talryke en aanzienlyke vergadering van Leeraars en gemeene Christenen verfcheen ter beftemder plaats. Op maandag avond 21 Sept. werd eene voorbereidende byeenkomst gehouden, waarin, verflag gedaan zynde van 't geen dus verre verricht was, om de zaak te brengen tot dien ftand, waarin zy zich thans bevond, de fchets van een Plan, tot oprichting van eene Maatfchappy tot het zenden van Zendelingen naar Heidenfche en onverlichte Landen, door het Committé van Correspondentie ontworpen, werd voorgeleezen, en met buitengemeene geestdrift goedgekeurd, als gefchikt, om aan de Algemeene Vergadering, den volgenden dag, te worden voorgelegd. Op de drie volgende dagen, voor de Algemeene Vergadering beftemd, wierden zes plegtige Vergaderingen tot Godsdienstoefening,

ning, de eene na de andere, in onderſcheiden gedeelten der ſtad gehouden. De Leerredenen, by die gelegenheid met veel vuur uitgeſproken, zyn te gelyk met de Historie der Maatſchappy in druk verſcheenen. De eerſte derzelven is reeds in dit eerſte Stuk voorhanden, waarvan wy hier onder ook eenig verſlag doen zullen. Door dit middel, met veel ſtaatigheid, en blykbaaren toeleg om den Godsdienstyver der menigte meer en meer te doen ontvlammen, uitgevoerd, werd de ſteeds toeneemende deelneeming in het voorgenomen ontwerp zeer ſterk bevorderd. In de tusſchenpoozen, tusſchen de meer plegtige dienſten, werden Byeenkomſten gehouden, om over het ſtuk te handelen, en aan de zaaken der pasgebooren Maatſchappy een goede vorm te geeven. Het ontworpen plan tot oprichting van eene Maatſchappy, tot het voornoemd einde, werd rypelyk overwoogen, en, na eenige verbeteringen, aangenomen en vastgeſteld. Men koos Beſtuurders, eenen Schatmeester en Secretarisſen, en ging vervolgends over tot het bepaalen der plaatzen, alwaar, en de wyze, op welke, de eerſte onderneemingen zouden te werk geſteld worden. Men vond het nuttig en raadzaam, allereerst aan de Eilanden in de Zuidzee te denken. Men zou daarna, zoodra mogelyk, Zendelingſchappen onderneemen naar de kust van Africa, of naar Tartaryen, over Aſtracan, of naar Suratte op de Malabaarſche kust, of naar Bengalen, of de kust van Koromandel, of naar het eiland Sumatra, of naar de Pelew-Eilanden. Hiermede is deze eerſte Algemeene Byeenkomst ten einde geloopen. Men leest hier nog een rondgezonden brief aan de Leeraars in het Land, om van het verrichte werk kennis te geeven, die, behalven het aangenomen plan, en de Lyst der Beſtuurderen, ook eenig bericht van de eerſte werkzaamheden derzelven bevat. Men ziet daaruit, dat toen reeds aanzienlyke giften en jaarlykſche Inſchryvingen gedaan zyn, dat weldra verſcheiden Zendelingen hunnen dienst aangebooden hebben, en toen reeds eene eerſte Zending is bepaald, en dat een Heer, uit den dienst in Oost-Indien terug gekeerd, zich vrywillig heeft opgedaan, en edelmoedig zynen dienst aangebooden, om het bevel over een ſchip, tot het overvoeren der Zendelingen naar de plaats hunner beſtemming, op zich te neemen.

Wy zien met verlangen nadere berichten van den uitſlag van deze eerſte, en de daarop gevolgde bezending

naar

naar de Natie der Foulahs, in de binnen-gewesten van Africa, en verdere werkzaamheden van deze Maatſchappy, te gemoet. Want verder, dan wy vermeld hebben, gaan dus verre deze vertaalde Gedenkſchriften niet. In dit eerſte Stuk volgt nog alleenlyk de eerſte der bovengemelde Leerredenen, ten tyde der oprichting van deze Maatſchappy te Londen door den Eerw. TH. HAWEIS gehouden.

In deze Leerrede wordt de Apostoliſche lastbrief, *Marc.* XVII: 15, 16, op de Zendelingen toegepast, en, na eenige voorafgaande aanmerkingen, over de gelegenheid des tyds, en het doel der plegtige Byeenkomst, by welke deze Redevoering is uitgeſprooken, de volgende byzonderheden verhandeld. I. Waarheen wy gaan moeten; II. wie ze zyn, die gezonden moeten worden; III. wat zy moeten prediken; IV. en welke de uitſlag zyn zal van hunne zending. —— I. Op de eerſte vraag wordt geantwoord: in de geheele waereld, en eene aandoenelyke ſchildery opgehangen van de menigte van Volken, die nog zonder kennis van het Euangelie leeven. II. Op de tweede, wie zullen gezonden worden, is het antwoord: zulken, als de Heer heeft voorbereid, en toegerust tot het zwaarwigtig werk. Menſchen, die hun leeven niet dierbaar achten voor zich zelven, maar bereid zyn, zich te verteeren en verteerd te worden, in zynen eervollen dienst. Menſchen, die waarlyk door den Heiligen Geest zyn opgewekt, om zich aan dat werk toe te wyden. Menſchen, die eene innerlyke, blykbaarheid hebben, door den Geest, getuigende met hunnen geest, dat zy kinderen van God zyn. „ En wy behoeven," zegt de Redenaar, „ niet te wanhoopen van die te zullen vinden; is het niet in de Schoolen der Geleerdheid, of in de gewoone Kweekhoven der Godgeleerden; het zal zyn onder godvruchtige lieden in onze onderſcheiden Gemeenten. Een eenvouwig man —— met een goed natuurlyk verſtand begaafd —— vol van geloof en van den Heiligen Geest —— al kwam hy uit de ſmisſe, of uit den winkel, zou in myn oog, ik beken het, als Zendeling tot de Heidenen, oneindig verkieslyker zyn, dan al de geleerdheid der ſchoolen." Geen kerkelyk gezag is hier noodig; zy, die bevoegd zullen weezen om te oordeelen over eene Zendelings-roeping, moeten van denzelfden Geest gedrenkt zyn. III. Wat moeten zy prediken? Het antwoord is: zy moeten aan alle creatuuren het Euan-

ängelie prediken, het zuiver, krachtig, onvervalscht Euangelie van onzen grooten God en Zaligmaaker Jesus Christus. De Prediker noemt vervolgens de grondwaarheden van het Christendom, die zynes oordeels tot het onvervalschte Euangelie behooren, en vervat zyn in de Geloofsbelydenisfen van alle Hervormde Kerken, de Leer der Godheid van Jefus Christus, van zyne verzoenende Offerande, van de werkingen van zynen Geest tot leevendigmaaking van zondaaren. „Van dit eene ftuk," zegt hy, „ zal alle onze voorfpoed afhangen, als Christus gepredikt, alleen gepredikt, altyd gepredikt wordt." IV. Welk zal de uitflag zyn van zulk een Zendeling? Antw. Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zyn zal zalig worden, maar die niet geloofd zal hebben zal verdoemd worden. Hier wordt beweerd, dat 'er volftrekt geen zaligheid, dan door het geloof aan die waarheden van het Euangelie, voor de Heidenen is te hoopen. En dit geeft aanleiding tot zeer ernftige opwekkingen en aanfpooringen, waarmede deze Rede wordt geflooten, om ter bereiking van dit edel doel, om menfchen te behouden, die anders zeker verdoemd zullen worden, mede te werken, en alles toe te brengen.

Het zy verre van ons, het welmeenend oogmerk der eerfte Oprichters en verdere deelneemers in dit werk in twyfel te trekken. De onderneeming is loffelyk, en kan belangryk worden in de gevolgen, zoo wel voor de uitbreiding der weetenfchappen, en tot opwekking van een warmen Godsdienstyver, in die Landen, van waar zulke bezendingen gedaan worden, als tot voortplanting van het Christendom onder de Heidenen. Wy willen 'er het beste van hoopen. Men heeft met rede geklaagd, dat de Zendelingen der Roomfche Kerk over 't geheel meer hun werk gemaakt hebben om een blind geloof aan Kerkelyk gezag en allerlei bygeloovigheden voort te planten, dan wel om de menfchen met de reine leer van Jefus bekend te maaken, en daardoor te verbeteren. En zouden onze Proteftantfche Broeders, die al mede hier en daar de proef genomen hebben om Heidenen te bekeeren, ook wel over 't geheel 'er genoeg op toegelegd hebben, om de waare Christenleer, in haare oorfpronglyke eenvoudigheid, voor te draagen, en zoo wel op het verftand, als op het hart, te werken? *Het is dan in de daad te wenfchen*, dat verlichte Mannen, die wy voor-

vooronderstellen dat ook onder de deelneemers in deze zoo veel geruchtsmaakende Maatschappy gevonden worden, op hunne hoede zyn tegen alle verkeerde uitwerkselen van eene ontydige geestdrift en vroomen yver, die niet door gezond verstand en wys beleid bestuurd wordt, en hunne uiterste poogingen in 't werk stellen, ten einde een wel doordacht en geregeld plan van redelyk onderwys tot stand kome, en de keuze van Zendelingen niet dan met de grootste omzichtigheid bepaald worde. Wat men zeggen moge, 'er worden meer dan gemeene, en allezins opgeklaarde, kundigheden, en geen geringe begaafdheden van verschillende natuur, vereischt, om, met gegronde hoop op waare vrucht, onder Heidensche Volken, tot voortplanting van den Godsdienst, te arbeiden.

Nieuwe Scheikundige Bibliotheek, onder de Zinspreuk: Amicus Plato —— sed magis amica veritas. *Eerste Stuk. Te Amsterdam, by de Wed.* J. Döll en Zoonen, 1798. *In gr. 8vo.* 120 *bl.*

Op eene Voorreden van 8 bl., in welke het plan en oogmerk van dit Tydschrift wordt opengelegd, volgen de Uittrekzels en Beoordeelingen der navolgende Werken. *Remarks on the Gazeous Oxyd of Azote, &c. By* S. L. MITCHILL. *Proeve over het voedzel der Planten, enz. Door* INGENHOUSZ. *Nieuwe Chemische Bibliotheek, door* P. VAN WERKHOVEN. *Dissertatio Medica de Muriatis Barytæ* van G. STINSTRA. *Dissertatio de Lauro-ceraso,* door L. J. SPANDAW DU CELLIÉE. B. J. PAPING *de Sulphureto Calcis, &c. Annales de Chimie, T. XXI & XXII. Chemische Annalen von* L. VON CRELL. *Anfangsgrunde der Chemie von* D. G. F. HILDEBRANDT. *Ueber die wirkung Mineralischer Wasser, &c. von* J. E. WICHMANN; en F. J. VOLTELEN *Pharmacolog. Univ. Pars I.*

De Uittrekzels zyn meerendeels vry uitvoerig en naauwkeurig; ook kunnen wy ons met de meeste aanmerkingen der Schryvers op de gerecenseerde stukken zeer wel vereenigen, schoon wy dezelve ook zomwylen wat te sterk en niet volkomen gegrond oordeelen. Dus antwoorden, by voorbeeld, de Schryvers, pag. 33, op de gissing van HAHNEMAN en CELLIÉE: of de Laurierkers, van wegen haare beweezene veelvermogende kragten, tegen de

de zwartgallige verdikking van het bloed, ook niet met nut tegen de ontsteeking zou kunnen gebruikt worden.
„ Hoe men uit de wyze, waarop dit vergift de vaste
„ deelen aandoet, tot het denkbeeld komen kan, dat
„ dezelve ook in ontsteekingen vau dienst moet zyn, be-
„ kenne ik niet door te zien. Is dan eene tegennatuur-
„ lyk vermeerderde werking der vaten, welke altyd by
„ ontsteeking gevonden wordt, niet onderscheiden van
„ eene spanning (*rigiditas*), welke in zwartgallige gestel-
„ len standvastig plaats heeft? Is 'er geene geheel ande-
„ re aanwyzing by *Affectiones hypochondriacae*, als in
„ ontsteekingen der longen, of zou een Geneesheer in
„ beide gevallen dezelfde geneesmiddelen durven aan-
„ raaden?"

Wy antwoorden hier op, dat de tegennatuurlyke werking der vaste deelen in de ontsteekingen geenzins een en het zelfde is met de spanning, die by de zwartgalligen in de vezelen wordt waargenomen. Maar dat echter, naar maate die spanning meerder is, de werking der vaste deelen in de ontsteekingen ook grooter moet zyn. Dat dus dat geen, 't welk, zonder de pols te veel aan te zetten, in staat is om de spanning der vezelen te verminderen, ook dikwyls in ontsteekingen van nut zal kunnen zyn. Op de tweede tegenwerping antwoorden wy, dat men zeer wel kan toestemmen, dat de aanwyzingen in de zwartgalligheid, en in de ontsteekingen, merkelyk uit elkanderen loopen, zonder daarom de stelling van CELLIÉE te verwerpen: naardien uit het plaatzelyk onderscheid der deelen, die door eene ontsteeking worden aangedaan, de aanwyzingen in de ontsteekingen zelve zô verre uit elkanderen loopen, dat het geen in de eene zeer nuttig is, in de andere zeer nadeelig wordt bevonden. Dus eischt de aanwyzing in de oog- en keel- ontsteeking sterke afleidende purgeermiddelen, die in de waare ontsteekingen der borstingewanden zeer gevaarlyk zyn. Dus vordert het zydewee de Salpeter, die in eene ontsteeking der maag ten hoogsten nadeelig is. Eindelyk antwoorden wy op de vraag, of iemand dezelfde middelen in de zwartgalligheid en in de ontsteeking der longen zou durven aanraaden? in een zekeren zin, volmondig, ja: aftrekzels, enz. van verzagtende en zogenaamde openende Wortelen en Kruiden met *Extractum Graminis*, *Tartarus regeneratus*, *Oxymel simplex*, enz. zyn van groot nut in de zwartgallige ongesteldheden; maar zyn dezelve

niet insgelyks de beste middelen in eene longontsteeking? Wat het Laurierkers-water betreft, of het in deeze gevaarlyke ontsteeking van dienst zou kunnen zyn, dit zou men niet dan door proeven, met behoorlyke voorzichtigheid in het werk gesteld, kunnen bepaalen.

Behalven de opgenoemde Uittrekzels, vinden wy in dit Stukje eene belangryke oorspronglyke Verhandeling van de Heeren J. R. DEIMAN, A. PAATS VAN TROOSTWYK en LAUWERENBURG, in welke ten naauwkeurigsten onderzocht worden de Proeven van den Heer WIEGLEB, waarmede dezelve heeft trachten te bewyzen, dat de lucht, welke door het doordryven van waterdampen door een gloeijende aarden pyp wordt voortgebragt, eene stiklucht zy, gebooren uit de vereeniging dier dampen met het warmtebeginzel: terwyl hy uit deeze Proeve een aantal gevolgen afleidt, zyns erachtens, van een genoegzaam gewigt, om het geheel Lavoisieriaansch Stelzel der Scheidkunde in duigen te doen vallen. Onze beroemde geëerde Stadgenooten hebben in deeze Verhandeling door een groot aantal onwederspreekbaare bewyzen betoogd, dat de Proeven van den Heer WIEGLEB ten vollen ongegrond zyn, en dat de door hem opgezamelde stiklucht niet is voortgebragt door de vereeniging van de waterdampen met de warmtestoffe, maar dat dezelve van buiten is ingedrongen door de porien zyner aarden buizen.

De Wysgeerige Arts. Door M. A. WEICKARD. *Uit het Hoogduitsch. IVde Deel. Te Dordrecht, in den Haage, en te Breda, by* A. Blussé en Zoon, J. C. Leeuwestyn, *en* W. van Bergen, 1798. *In gr. 8vo.* 311 *bl.*

Spraken wy weleer met lof van de drie eerste Deelen van dit leezenswaardig Werk (*), het vierde thans in het licht verscheenen Deel verdient niet minder onze aandagt. Hetzelve handelt vooreerst over de natuurlyke neigingen, de aangenaame en onaangenaame gewaarwordingen, en de mededeeling van eigenschappen van ziel en lichaam. Vervolgens gaat de Schryver over tot een Ontwerp eener Wysgeerige Geneeskonst, wier eerste Boek handelt over de Ziekten

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1795, bl. 414.

ten van den Geest, tot welke door den Schryver gebragt worden de zwakke Verbeeldingskragt, de verhitte en buitenſpoorige Verbeeldingskragt, het gebrek aan Oplettendheid, een hardnekkig of aanhoudend Nadenken, de Vergetelheid, het Onverſtand, de Domheid, de buitengewoone Vlugheid van Geest, en de Krankzinnigheid.

Het tweede Boek van dit ontwerp handelt over de Ziekten des Gemoeds, welke verdeeld worden in de zodanige, in welke eene levendige, werkzaame, hittige of beweegende Gemoeds-eigenſchap plaats heeft, hoedanige zyn Wellustigheid, Verliefdheid, Verkwisting, Oploopendheid, Wraakzucht, Vermetelheid, Kweezelaary, Dweepzucht en Hebzucht. De tweede Afdeeling van dit Hoofdſtuk bevat de langzaame nederſlaande en terughoudende Gemoeds-eigenſchappen: met naame de Traagheid, Slaaperigheid, Ledigheid, Treurigheid, Verzaagdheid, Neerſlagtigheid, Nyd, Hofziekte, Schaamachtigheid, Vreesachtigheid, Bangheid en Bloheid.

De beſchryvingen der ongeſteldheden van den Geest en des Gemoeds zyn zeer volledig en naauwkeurig, zo ten opzichte van de kentekenen, toevallen en waarneemingen, als met betrekking tot de Geneezing, die doorgaans zeer eenvoudig en naar den aart der zaaken geſchikt is. Dus raadt hy, by voorbeeld, tot geneezing van de Verſtandeloosheid der kinderen, op p. 120 en 121, het volgende: „ Men gewenne kinderen aan naauwkeurige en „ klaare begrippen, aan oplettendheid, nadenken en goede „ vergelykingen. Men maake hen wantrouwend omtrent „ hergebragte leeringen, gevoelens, vooroordeelen, en „ omtrent alles wat niet naauwkeurig en aanhoudend ge„ noeg is doorvorscht en ontleed geworden. Men wekke „ hen eindelyk op, om zichzelve met kundigheden te ver„ ryken, en onder eene getrouwe leiding de waarheid te „ zoeken. Men maake hen hardgeloovig, onpartydig, „ oplettende; verſtrooijingen, waar toe zy zo zeer geneigd „ zyn, moeten van langzaamerhand verbannen worden. „ Men toone hen de dwaalingen, die uit lichtgeloovig„ heid, partydigheid, lichtzinnigheid en verſtrooijing ont„ ſtaan. Men maatige de heerſchende hartstochten, de „ gebreken van het temperament en diergelyke. Op „ deeze wyze zal men eindelyk menſchen van gezonde „ oordeelkragt opvoeden. Hun verſtand zal zich met des „ te grooter luister vertoonen, als zy ryk aan kundighe„ den en waarneemingen geworden zyn, als yver voor de

 „ waar-

„ waarheid, of eene andere edele zucht, hen aanvuurt, „ om hunne oplettendheid naar hunne kragten aan te wen„ den. Het is met den wyzen als met den jager, zegt „ HELVETIUS, de geringste beweeging verjaagt het Wild „ van den laatsten, en de geringste verstrooijing des eersten „ zal hem van de waarheid verwyderen."

Vervolgens geeft de Heer WEICKARD een Aanhangzel van Geneesmiddelen, waar in, onder anderen, voorkomt, het zo eenvoudig middel, waar mede MUZEL meermaalen de treurigheid, melancholie en krankzinnigheid, genas:

℞. *Tart. tartarisat.* ℥ß
Mell. despumat. āā ℥ß.
Aq. comm. ℥viij.

In het begin om de twee uuren een lepel vol, doch vervolgens maar driemaalen 's daags. Gemaklyk ziet men, dat de voortreflyke werking van dit middel, voornaamelyk, afhangt van de sterke ontbindende kragt van den smeltbaaren Wynsteen. — Dit Deel eindigt met eene Verhandeling van den Schryver, over de eigentlyke kragt, waar door de groeijing en voeding geschiedt. Dit stuk is zeer wel geschreeven, en bevat de optelling en beoordeeling van veelerleye gevoelens, welke dienaangaande zyn voorgesteld. Doch, gelyk lichtelyk valt te begrypen, hy heeft de zaak ongeveer zo duister gelaaten als zy voorheen was, en denkelyk nog wel lange zal blyven.

Schets over de Rechten van den Mensch, het Algemeen, Kerken- Staats- en Volken- recht, ten dienste der Burgery ontworpen; als mede Tafereel van Deelen, Afdeelingen en Hoofdstukken tot een Algemeen Bataafsch Wetboek, beknoptlyk geschetst door F. A. VAN DER MARCK. *Te Groningen, by de Wed.* J. Bolt, 1798. *In gr. 8vo, te zamen* 342 *bl.*

Het baart ons geen wonder, dat de Staatsomwenteling, hier te lande voorgevallen, den gryzen Hoogleeraar VAN DER MARCK als verjongt, en hem de pen doet opvatten, ter bearbeiding eens Werks, naar de wisseling der tyden geschikt. Hy toch was, blykens de Geschiedenissen, van vóór veele jaaren het doel, waar op Heerschzugt, zo Geestlyke als Wereldlyke, mikte, terwyl de py-

pylen hem een en andermaal troffen, en zyne lotgevallen dienden om hem te versterken in de door hem vroeg aangenomene en geleeraarde Beginzelen van Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid (*). Hoe gevoelig hy des met reden is, wyst zyne Voorreden, aan zyne Medeburgers gerigt, uit, op te veel plaatzen om hier alle aangetoogen te worden. —— Onder andere schryft de Burger Hoogleeraar: „ De *Gelykheid* en *Vryheid* der Menschen in hunne aangeboorene Rechten hebben de beroemdste Natuurregtsleeraars al voor lange openlyk gepredikt, en is dus geen nieuwe Leer van onzen tyd. Ja, zo verre de toepassing alleenlyk op de onrechtmaatige Kerklyke *Hierarchie* of Overheersching der zogenaamde *Geestlyken* over de *Leeken* gemaakt wierd, waren de *Politieken* of Regenten des Burgerstaats daar mede wonderlyk wel in hun schik; dewyl zy aldus van deeze lastige woelgeesten ontheeven bleeven; doch zo rasch het eigenbelang en de grootschheid der Politieken medebragt om de party der Kerklyken te kiezen, wierden PILATUS en HERODES Vrienden met elkander, en dan moest de Natuurregtsleeraar een onschuldig slagtoffer der opstuivende Kerklyke woede worden; zo dat zyn geroep van *Gelykheid en Vryheid der Rechten van den Mensch* als eene stemme in de Woestyne blyft."

VAN DER MARCK onthoudt zich des voorbeelden by te brengen; doch merkt op, „dat het altoos een kenmerk eener zwakke Burgerlyke Regeering is, wanneer de Staatkundigen de Kerklyken te veel na de oogen moeten zien." Hy erkent nergens meerdere vryheid in het openlyk leeraaren der Rechten van den Mensch genooten te hebben dan te *Lingen*, onder FREDERIK DEN GROOTEN, waar over hy eene gepaste uitweiding maakt. Onder het genot dier vryheid dagt hy by zichzelven: „Wat is tog wel eene zogenaamde VRYE Republiek, waar in *Aristocraaten* den meester speelen, en de *Stadhouder* zwak genoeg is om der *heerschende Kerk* den teugel te vieren?"

De Burger Hoogleeraar herinnert zich, thans by een der

(*) Van 's Mans Leevens- en Lotgevallen, ten dien opzigte, kan de Leezer bescheid bekomen in de *Vaderl. Hist.*, *ten onmiddelyken vervolge van* WAGENAAR, XXIV D. bl. 337—351, als mede in de *Vaderlandsche Hist. zints den Engelschen Oorlog*, by ALLART, VI D. bl. 366, enz. en XVIII D. bl. 72.

der beste Uitleggeren der Natuurwetten geleezen te hebben, „ dat," naar zyn gevoelen, „ de luister van het Natuurrecht, in zyne volle waarde, niet eerder onder de Stervelingen zou doorschitteren, tot dat eenige Magtige Natie opstondt, en met de wapenen in de vuist de geheiligde en onvervreemdbaare Rechten van den Mensch tegen alle derzelver Onderdrukkers handhaafde."

Dit brengt hem tot eene beschouwing van 't geen de *Franschen* ten deezen opzigte gedaan hebben; waar in hy, onder anderen, zegt: „ Zy hebben ons doen begrypen, dat, gelyk de Religie aan geen menschlyk gezag onderworpen was, zo ook de Kerken daar van moesten ontheven worden, en dus geen *burgerlyk bevoorregte Kerk* behoorde stand te grypen, maar onder allen eene volkomene *Gelykheid* plaats hebben. Het geraas van BOGERMAN's hamerslag beteutert ons dan niet langer, terwyl de bedaarder stem van HUBERT DUIFHUIS ons wederom uit die bedwelming opwekt. Te *Rome*, vertelde men ons, zat de *Antichrist* op zeven Bergen; maar men vergat, dat dit Beest, wanneer het toch op *zeven* moet aankomen, in onze voormaalige *zeven Provintien* genesteld hadt. Het onderscheid bestaat maar hier in, dat gints hetzelve onder een *Eenhoofdige*, hier onder een *Aristocratische*, gedaante de klaauwen uitstrekt. In het weezenlyke komt het op een en hetzelfde uit. Te weeten, *het Ryk der Goddelyke Waarheden aan menschelyk gezag te onderwerpen*. Wanneer dit schrikdier zich onvermogend vindt om verder te kunnen vernielen, wordt het woedend, en zyn gebrul barst dan van spyt uit in een *banblixem*, welks straalen egter, naa dat de Kerk en Burgerstaat thans gelukkig van elkander afgescheiden zyn, niemand meer hier op Aarde verzengen, en in den Hemel laat de rechtvaardigste en hoogste *Rechter*, die het binnenste onzer harten doorgrondt, daar naar ons volgens zyne onfeilbaare inzigten beoordeelt, en de beste *Uitvoerder* van zyn geslaagen *Oordeel* is, door dit getier van verwaande en heerschzugtige Stervelingen, of, zal ik liever zeggen, door wanstaltige *Representative* Kerken, zich zyn Oppergebied niet ontwringen. Zo dat tegenwoordig by onze verlichte Eeuw de Kerklyke ban een belachlyk Gochelspel is geworden, waar aan geen wys man zich verder kreunt."

Naa iets gezegd te hebben van 't geen onze *Fransche Broeders* te *Rastadt* verrigten in de Vredesonderhandelingen,

gen, gereed, om, indien dit niet gelukke, „de wapens wederom ter bevordering van het Heil des Menschdoms aan te gorden," vaart hy voort: „ En zouden wy, Bataaven! dan nog slaapen, en de handen in den schoot leggen, om maar vadzige aanschouwers van dit luisterryk 's werelds tooneel te blyven, zonder ter uitbreiding van 't geluk des Menschdoms iets te willen medewerken? Dit kan, dit mag, ik van Ulieden, *myne Braave* Medeburgers! niet denken."

Hier op komt de Schryver tot het vermelden van zynen tegenwoordigen stand, en teffens van den oorsprong des voorhanden zynde Werks; hy schryft: „ Gylieden hebt my, by deeze gelukkige Omwenteling van zaaken, in mynen voorigen Post als *Natuurrechtsleeraar*, op deeze Hoogeschool, waar van ik op eene wyze, die aan Ulieden bekend is, onrechtvaardig ontzet, van myne wettige bezolding daar van over twee en twintig jaaren beroofd was, wederom hersteld, en my, by verscheidene gelegenheden, en byzonder by myn beroep na *Utrecht*, als Raad in den Hove van Justitie, door eene plegtige deputatie, waar van wylen Professor CHEVALLIER aan 't hoofd was, en aan my de treffende aanspraak deedt, te kennen gegeeven, dat Gylieden begeerig waart om wel eenige Lessen over de Verklaaring van het Natuurrecht van my te willen hooren, en deswegens wenschte, dat ik het beroep na *Utrecht* mogte afslaan, en by Ulieden blyven vertoeven. —— Hier aan heb ik, naar uwe begeerte, voldaan. Doch geen leiddraad daar toe vindende, heb ik geoordeeld mynen pligt te zyn om Ulieden een Schets daar toe aan te bieden. —— Ontvangt dit Ontwerp met oprechte vriendschap, en oordeelt daar over vrymoedig. Ik heb my zo duidelyk daar in verklaard als my mogelyk was. —— Wees verzekerd, myne Vrienden! dat ik, zonder menschenvreeze, onverschrokken zal voortvaaren, de Godlyke Rechten der Natuure openhartig te leeraaren, en derzelver grenzen uit te breiden, zo veel in myn vermogen is."

Een goed gedeelte deezes Werks, waar van hy de Voorreden in Maart 1798 dagtekent, was vóór den 22 Jan. deezes Jaars afgedrukt; hy verzoekt des verschooning wegens de hier en daar gebruikte woorden, *Provintiaale Gewesten*, *Kwartieren*, en wat van dien aart meer is.

In dertien Hoofdstukken is dit Werk afgedeeld. Zy voe-

voeren tot opſchriften: I. *Algemeene Grondbeginzels over de natuur, wetten, verpligtingen, rechten en ſamenſtelzel des Natuur-Regts.* —— II. *Over de aangeboorene en onvervreemdbaare Rechten van den Mensch.* —— III. *Over de Rechten van Eigendom der dingen.* —— IV. *Over de Verdragen en Contracten.* —— V. *Van de Huwelyks-Maatſchappy.* —— VI. *Van de Ouderlyke Maatſchappy.* —— VII. *Van Huisgezin of Huislyke Maatſchappy.* —— VIII. *Over het algemeen Kerkenrecht.* —— IX. *Over den oorſprong der Burgerlyke Maatſchappyen.* —— X. *Over de verſcheiden Regeeringsvormen.* —— XI. *Over de Rechten van Oppermagt of Majeſteit, en derzelver gedeelten.* —— XII. *Over de Natuurlyke Leerſtellingen, ter handleidinge tot ſtellige Wetgeevinge in civile en crimineele zaaken.* —— XIII. *Over het algemeen Natuurlyk Recht der Volken.*

Alle deeze gewigtige onderwerpen behandelt VAN DER MARCK op eene hem eigene wyze, en in een' ſtyl uit andere zyner *Nederduitſche* Schriften bekend, waar over wy, te meermaalen, gelegenheid hadden te ſpreeken. Wy kunnen, naa deeze opgave des Inhouds, niet veel meer doen dan hier en daar iets uitpikken; dan wy zullen, om niet te breed te worden, verſcheide onder het leezen aangeſtipte zaaken moeten agterwege laaten.

„ Staatkundigen, ſchryft hy, verlustigen zich doorgaans met de overweeging en beſlisſing der vraage, *wat is de beste Regeeringsvorm?* En dan ziet men dat de meesten zulke Regeeringsvorm voor de beste houden, waar onder zy gebooren en getoogen zyn, of waar in zy het bewind van zaaken gekreegen hebben. Het gaat hier in als met de vraage, *welke Religie de beste zy?* Elk houdt de zyne, waar in hy gebooren en opgevoed is, voor de beste. Myns oordeels, waren alle Regeeringsvormen zeer goed, wanneer de Volksvertegenwoordigers ten vollen aan hunne pligten beantwoordden. Doch daar aan hapert het, en daarom blyft enkel de vraage overig; *hoe men de Volksvertegenwoordigers 't beste tot vervulling hunner pligten in 't algemeen, dat is 's Volks welzyn, kan aandringen?* En hier toe behooren zekerlyk nog al veele bedenkingen. In 't gemeen kan men wel zeggen, dat die Regeeringsvorm de beste is, welke het naaste by den natuurlyken ſtaat der Vryheid komt, dat is eene *zuivere Volksregeering*, niet gemengd met Ariſtocratie of Monarchie, mits men de onheilen, die daar uit ligtlyk ont-

ſtaan

ſtaan kunnen, behendig weete uit den weg te ruimen. En dit vereischt een meesterſtuk van gezonde Staatkunde, waar in ik hoop dat onze Burgery met uitneemenheid zal vorderen."

„ *Gebieden* en *Regeeren*," betuigt onze Schryver, met regt, „ moet men zeer wel onderſcheiden. *Gebieden* kan ook een Geweldenaar en Tieran, en hy, door eene ontzaggelyke Krygsbende, die van zynen wenk afhangt, magtig onderſteund, weet teffens aan zyne geboden eene prompte uitvoering te geeven; doch daarom regeert hy nog niet: want *Regeeren* beſtaat niet in geweld, maar in een *Regt*, 't welk door 's Volks overdragt by verdrag is verkreegen, om de *beste middelen* naar zyn inzigt te beraamen, *ter verkryging van 't heilzaamst oogmerk der burgerlyke Maatſchappy*, dat is het algemeene welzyn te bevorderen. Dit algemeen welzyn van het vereenigde Volk is de hoogſte Wet aller Leden des Burgerſtaats, waar aan allen en by gevolg ook de Regenten moeten gehoorzaamen. —— Byna elk verlangt om 's Volks Regent te worden, zonder te overdenken, wat voor moeilyke, wat voor verantwoordelyke, post dit zy; en vaart evenwel dien post gewillig aan, zonder zich daar toe bekwaam gemaakt te hebben. Trouwens 'er is in de wyde wereld niets zwaarwigtiger als [dan] gemoedelyk regeeren, en die dit meent te kunnen doen, zonder diepe kennisſe der Natuurwetten, weet niet wat hy doet; de burgerlyke Maatſchappy tog, waarvan hy zich aan 't hoofd ſtelt, is de *grootſte* en belangrykſte van alle Maatſchappyen op deeze aarde."

Wegens de Verbeteringen op de Hoogeſchoolen in te voeren, heeft onze Schryver veel bygebragt, en veel goeds omtrent de Opvoeding der *Academiſche Jeugd*, en *Doctoraale Promotien*, gezegd. In dit alles hadt hy geen één woord van de *ſchoone Sexe* geſprooken. Dit bevreemdde misſchien niemand der Leezeren, en zal hy misſchien dus vreemd opzien als onze Burger Hoogleeraar ſchryft: „ Ik zie niet waarom men de *Schoone Sexe* geheel en al zoude uitſluiten van de Academiſche Opvoeding. De Vrouwen zyn tog zo wel als de Mannen redemagtige weezens, inbooreling en van dit Heelal, en ſchepzelen van GOD; by gevolg liggen zy onder dezelfde verpligting als de Mannen, ter uitbreiding van weetenſchappen, ter meerdere beſchaaving van het gezellig leeven der menſchen, en ter vrye uitoefening van waare Religie, of redelyke vereering GODS: waar

toe zy dus ook hetzelfde onvervreemdbaare recht van den mensch verkreegen hebben. Waarom zou men dan ook niet de *Dames* op Academien, tot *Doctoressen* in de *Vroedkunde*, openlyk mogen *promoveeren*? Dit strookte immers ruim zo wel met de eerbaarheid der Vrouwlyke Sexe, als (dan) dat men thands in zwaarwigtige Kraamgevallen *Vroedmeesters* moet gebruiken. Voor 't overige zal ik nu met stilzwygen voorbygaan veele andere gedeelten van weetenschappen, waar toe de Vrouwen zo wel als de Mannen geschikt zyn."

Uit het breede XII Hoofdstuk kunnen wy niet nalaaten het volgende af te schryven. „ Waar geene Wet is, kan ook geene overtreeding of toewyzing derzelver plaats vinden. Rechters zyn in den Burgerstaat aangesteld, om de ontstaane verschillen niet willekeurig, maar naar Wetten, te beoordeelen en te beslissen. Hunne vonnissen zyn immers niets anders dan kragtdaadige toepassingen der wetten op de vrye handelingen der menschen. By gevolg mag een Rechter niet vonnissen naar vreemde *stellige* wetten, in eene vreemde taal beschreeven, die nooit in onzen Burgerstaat aangekondigd zyn, noch wegens de voor onze Burgers onverstaanbaare taal hebben kunnen afgekondigd, of ter hunner kennisse gebragt worden, en die by nader gevolg den naam van *onze* wetten niet verdienen.

„ By zulke klaarblyklyke waarheden is het te verwonderen, hoe het mogelyk geweest zy, dat beschaafde Volken het vreemde *Romeinsche* Wetboek, in de *Latynsche*, en dus aan *Nederlanders* en *Duitschers* vreemde, taal beschreeven, in hunne Vierschaaren hebben kunnen invoeren, en mede derzelver Rechters in de verpligting brengen, om daar naar pleitzaaken te beslissen. Dit is my altoos een raadzel geweest, 't welk my nog niemand heeft weeten op te losfen. Men werpe my niet tegen, dat onze gepromoveerde Rechtsgeleerden toch de Latynsche taal verstonden, en in dat vreemde Recht wel beslaagen waren, welken alzo des onkundigen, by voorkomende gevallen, raadpleegen konden. Maar is daar by de Burgery wel bewaard? Men neeme de proef by verscheidene Rechtsgeleerden om adviezen over een verschilstuk in te haalen, en men zal ondervinden dat dezelve zeer onder zich in de beslissinge oneéns zyn. Wien zal dan de geadviseerde volgen? Behalven dat het tot kleinagting van den Rechter verstrekt, om hem een advies van an-

andere Rechtsgeleerden voor te leggen, ten einde hy daarnaar zyn vonnis moeste opmaaken. En zo lang de Rechter daar aan niet gebonden is, kan men de Burgers niet aanraaden om Rechtsgeleerde adviezen voor hunne verschilpunten in te haalen; ten ware dezelve de kragt van *authentieke* interpretatie der wetten hadden: edoch dit was tot versmaading van den Wetgeever. Men keere en wende zich dan hoe men wil, men zal altoos onhebbelykheden by de invoering van dit vreemde *Romeinsche* Wetboek in onze pleitzaalen ontmoeten. —— Dit Wetboek is zo min voor eene *Monarchaale* als voor eene Volksregeering geschikt, maar meestendeels naar *Aristocratische* grondbeginzels geplooid. De *Patriciers* by de *Romeinen*, of, zo als wy tegenwoordig spreeken, de *Aristocraaten*, begreepen wel, hoe grooten invloed burgerlyke handelingen in het maatschappylyk bestuur hadden. Zy wisten dus door hunne Rechtsformuliertjes de zaaken zo te draaijen, dat ze den Plebejers, of, zo wy nu zouden zeggen, den *Volksgezinden*, den duim altoos op de oogen hielden en blinddoekten, die alzo, wilden zy veilig gaan, hen steeds, by alle voorkomende gevallen van gewigt, om raad moesten vraagen. Dus doende konden de *Patriciers*, in de meeste zaaken, de *Plebejers* leiden, waarheen zy het Volk hebben wilden. Zouden wy dan nog dien ouden *Aristocratischen deun* zingen: *het Volk moet met Rechtskundigen raadpleegen*?" Onze Schryver staaft dit zyn gevoelen, over de ongeschiktheid dier Wetten voor *ons*, met de taal van FREDERIK DE GROOTE en de woorden van GILATTI, wel schoon, doch te breed voor onze aanhaaling. Met dit alles verdedigt zich VAN DER MARCK tegen de opspraak, als of hy een Haater des *Romeinschen Wetboeks*, zo als het door JUSTINIAAN in de wereld gebragt is, zou zyn.

Het *Tafereel*, op den Tytel aangeduid, behelst enkel een opgave van *Deelen*, *Afdeelingen* en *Hoofdstukken*, geheel onuitgewerkt; eensdeels om niet te schynen als of hy eene Commissie, benoemd tot het vormen van een *Bataafsch Wetboek*, wilde vooruitloopen; anderdeels om dat hy alleen beoogde zynen Medeburgeren een leiddraad te geeven; waarvolgens hy, des verzogt zynde, aan hun zyne Verklaaringen en Ophelderingen mondelyk zou kunnen mededeelen.

Rei-

Reize van den Jongen Anacharsis door Griekenland. Uit het Fransch van den Abt BARTHELEMY, *door* M. STUART. *Vde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo, 392 bl.*

Tot eene noodlooze herhaaling zouden wy vervallen, indien wy, by de Aankondiging deezes Vyfden Deels van 't opgemelde Werk, ons genoegen vermeldden, en den Leezeren genoegen beloofden (*). Wy willen nogthans onszelven het vermaak niet ontzeggen van de herleezing eeniger uitgemerkte plaatzen, en ons de moeite der overschryvinge getroosten, naa de opgave van den Inhoud deezes Deels.

Besloot het laatst voorgaande Deel de *Algemeene Schets der Wetgeeving van* LYCURGUS, gepaard met het Leeven van dien beroemden Wetgeever der *Spartaanen*, het thans voor ons liggend Deel behelst, by den aanvange, de voortzetting en breeder ontwikkeling van de byzonderheden in de Wetgeeving diens voorheen hoog gepreezen Mans, daar het ons *de Staatsgesteltenis en de Wetten van Lacedæmon* voor oogen stelt —— *over de Opvoeding* — *het Huwelyk* —— *de Zeden en Gewoonten* —— *den Godsdienst en Feesten* —— en *den Krygsdienst by de Spartaanen*, in onderscheiden Hoofdstukken, handelt. —— Met byvoeging van een allerbelangrykst Hoofddeel, behelzende *eene Verdeediging der Wetten van* LYCURGUS, *en de oorzaaken van derzelver verval.* —— Verwisseling van stoffe bieden ons de volgende Hoofdstukken aan, in de Reizen, zo door *Arcadie* als door *Argolis.* —— Daar de Schryver handelt over *het Gemeenebest van Plato* — het oog op den *Atheenschen Handel*, als mede op *de Belastingen en den staat der Geldmiddelen by de Atheners*, slaat — terwyl het *Vervolg van de Boekery eens Atheners* ons de *Redenkunst* der Ouden ontvouwt; alles doormengd met de leerzaamste aanmerkingen, dienende om het schoone in 't oog te doen vallen, en het gebrekkige met den vinger aan te wyzen.

De

(*) Men zie onze Beoordeelingen van het I Deel in onze *Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1795, bl. 349. II Deel voor 't Jaar 1796, bl. 288. III Deel, *aldaar*, bl. 458, en 't IV Deel voor 't Jaar 1797, bl. 683.

De enkele opgave deezer Hoofdzaaken, door de pen van den Abt BARTHELEMY bearbeid, is genoeg, om te toonen, dat de Regtsgeleerde, de Staatkundige, de Wysgeer, de Koopman, niet min dan de liefhebber der Geschied- en Aardrykskunde, hier volop stoffe tot onderrigting kan vinden. Met zeer veel toepasfing zal men kunnen leezen de Verdeediging der Wetten van LYCURGUS, en wat derzelver verval veroorzaakte. Wy vinden de stoffe ter overneeming te ruim.

Niet ongepast is het voor onze taak als Beoordeelaars, wanneer wy een tusschenvermelding van des Schryvers beooging aantreffen, die mede te deelen. Van de Stad *Megalopolis*, in *Arcadie*, spreekende, vinden wy deeze aanmerking van die soort. „ Ik zou nog andere byzonder„ heden te verhaalen hebben; maar in het berigt myner „ Reizen hebbe ik opzettelyk vermyd van die menigte van „ tempels, altaaren, beelden en praalgraven te spreeken, „ welken ons elke stad, elk dorp, de eenzaamste plaatzen „ zelve aanbooden; eensgelyks meende ik de meeste won„ der-verhaalen, en ongerymde fabelen, waar van men ons „ lange vertellingen deedt, te moeten voorbygaan, een „ reiziger is veroordeeld om ze aan te hooren, maar zy„ nen Leezeren moet hy die kwelling spaaren. Hy zoeke „ de verschillende vertellingen uit de geschiedenis der „ Goden en vroegste Helden niet overeen te brengen; „ zyn moeizaamste arbeid zou toch enkel de verwarring „ vermeerderen van eenen baijaard, die ontoeganglyk voor „ het licht is. Dat hy in 't algemeen aanmerke, dat „ by elk volk de voorwerpen van den openlyken eer„ dienst slechts andere naamen draagen, dat de offers, „ die men aan dezelven brengt, andere plegtigheden vor„ deren, en dat derzelver standbeelden verschillende on„ derscheidings-tekenen hebben.

„ Hy moet, in tegendeel, zich bezig houden met de „ gedenkstukken van hunnen smaak, van de geleerdheid „ of de onkunde eener eeuwe; hy moet hunne feesten be„ schryven, wyl men het ongelukkige menschdom niet te „ veel aangenaame en vrolyke beelden kan voorhouden; „ hy moet de volksbegrippen en gebruiken vermelden, „ die tot voorbeelden of lessen verstrekken; terwyl hy „ derzelver toepasfing voor zyne leezers overlaate. Wan„ neer ik my dus vergenoege met te zeggen, dat in een „ Gewest van *Arcadie* het Opperweezen onder den naam „ van den *Goeden* vereerd wordt, moet men zich van

„ zelfs

„ zelfs genoopt voelen om het Opperweezen te beminnen. Wanneer ik verhaal, dat de dweepery, in het zelfde Gewest, Menfchenoffers geflacht heeft, zal men zidderen op het gezicht hoe de dweepzucht zulke gruwelen door een volk hebbe kunnen doen bedryven, 't welk den *Goeden God* by uitfteekenheid aanbad."

Op eene aangenaame wyze worden andere Reisbyzonderheden en Berigten, die nooit tot het nietsbeduidende vervallen, afgewisfeld door Landfchapsfchilderyen. Kunnen wy voorby aan te tekenen wat ons wegens *Arcadie* wordt opgegeeven? Onze Reiziger befchryft het „ als een Land, 't welk een onafgebrooken reeks van tafereelen uitlevert, waar op de natuur alle grootheid en rykheid haarer gedachten heeft ontwikkeld, door haar achtloos by een gebragt, zonder op het verfchil van haare eigene manier te letten. De Almagtige hand, welke op eeuwige grondflagen zoo veele ontzaglyke fchorre rotzen vestigde, teekende hier dartelend aan derzelver voet, of in derzelver klooven, bekoorlyke weiden af tot heiligdommen van kuischheid en rust. Overal ftrooide zy fchilderagtige liggingen, onverwagte tegenwerkingen, verwonderlyke uitkomften.

„ Hoe dikwyls zagen wy, na het beklimmen van eenen hoogen berg, den blikzem onder ons heenen flingeren! Hoe dikwyls, in het gewest der wolken opgefteegen, het helderst daglicht eensklaps verwisfelen met een doorfchynend duister, terwyl de lucht verdikte, in geweldige beweeging kwam, en ons een zoo fchoon als ontzettend fchouwfpel gaf! De dampftroomen, die fnel voorby onze oogen vielen, en zich in de diepe valleyen nederftorteden, de waterftroomen, die loeijend gingen in den boezem der afgronden, de bergtoppen, die midden door de verdikte vloeiftof, welke ons omringde, met zwart overtoogen fcheenen, de klaagtoonen der vogelen, het loeijend gehuil der winden en der fchuddende boomkruinen; dit alles was ons de hel van EMPEDOCLES, die zelfde vaale witachtige lucht, welke de misdaadige zielen heen en weder flingert, dan eens door luchtledige vlakten, dan weder tusfchen de, in het luchtruim hangende, aardbollen door."

Het kon niet misfen of de Reiziger hoorde onder den weg veele volksvertellingen, die niet onvermeld mogten blyven; maar egter verdienden omver gefteoten te worden,

den, dit doet hy te meermaalen, met eene wondere behendigheid. —— Laaten wy een voorbeeld neemen. „ Op „ onzen weg van *Psophis* naar *Pheneos* hoorden wy van „ verscheidene wateren spreeken, die byzondere eigenschappen hadden. Die van *Clitor* beweerden, dat een „ hunner bronnen zulk eenen afkeer van den wyn inboezemde, dat men derzelver reuk niet meer verdraagen „ kon. Wat verder noordwaards is tusschen het gebergte, naby de Stad *Nonaris*, een hooge rots, waar van „ bestendig een doodlyk water afstroomt, 't welk de „ Rivier *Styx* vormt. Deeze Rivier, zoo vreeslyk voor „ Goden en menschen, slingert door een dal, in 't welk „ de *Arcadiers* hun woord met de onschendbaarste Eeden „ komen bevestigen; maar nooit lesschen zy 'er hunnen „ dorst, nooit geleidt 'er een herder zyne kudde langs. Dit „ water, schoon helder en zonder reuk, is echter doodlyk zo wel voor Dieren als voor Menschen, die leevenloos nedervallen, zodra zy 'er van drinken; het verteert „ alle bergstoffen, en verbreekt alle vaten, waar in het gestort wordt, uitgezonderd die alleen, die van het hoorn „ der voeten van zommige dieren vervaardigd worden.

„ Daar de *Cynetheërs* toenmaals deeze streek verwoesteden, konden wy onszelven niet van de waarheid deezer „ feiten gaan overtuigen; maar op den weg twee afgevaardigden ontmoetende uit eene Stad van *Achaje*, die „ na *Pheneos* reisden, en die meer dan eens deeze Rivier „ langs getrokken waren, maakten wy uit hun antwoord „ op onze vraagen weldra op, dat de meeste Wonderen, „ aan deeze beruchte bron toegeschreeven, by het minste „ onderzoek verdwynen."

Zeer keurig vonden wy het berigt wegens ÆSCULAPIUS en den Eerdienst deezen vergoden toegebragt; hoe die Eerdienst van *Epidaurus* zich verspreid heeft tot de overige Steden van *Griekenland*, en hoe dezelve zich nog verder zal uitbreiden; wyl de Zieken altyd met vertrouwen het mededogen van eenen God inroepen, die aan hunne eigene zwakheden is onderhevig geweest. De Feesten te zyner eere ingesteld, de Tempels te zyner eere gesticht, en wat daar in voorvalt, treft de weetlust der Reizigeren, en kan dezelve voldoening in de hier gegeevene berigten vinden. Wy schryven alleen het slot af, 't welk kort is; doch vol menschkunde. —— „ De *Epidauriërs* zyn ligtgeloovig; nog meer de Zieken. Zy gaan in menigte naar „ *Epidaurus*, en gebruiken 'er met het volkomenste ver-

„ trou-

„ trouwen allerleije geneesmiddelen, schoon zy ze tot dus
„ verre zonder voordeel reeds gebruikt hebben; doch wier
„ kragt dit vertrouwen zelfs zomtyds heilzaam maakt.
„ De meesten verhaalden my met een volkomen geloof de
„ droomen, waar mede zy waren begunstigd; zommigen
„ waren zoo bekrompen van geest, dat zy, by het minste
„ onderzoek, in heiligen yver ontstaken; anderen waren
„ zoo angstvallig, dat de sterkste redenen hun niet kon-
„ den afbrengen van hunne ingebeelde kwaalen, allen
„ haalden zy geneezingen aan, dien niemand ooit bewee-
„ zen hadt, doch die nieuwe kracht kreegen, door van
„ mond tot mond verteld te worden."

Het geheele LIV Hoofdstuk, *Het Gemeenebest van* PLATO getyteld, verdient, in deeze dagen, met byzondere aandagt geleezen te worden. Hy wordt spreekende ingevoerd, een Staatsbestuur ontwerpende, „ waarby de Vol-
„ ken gelukkig zyn onder de heerschappy der Deugd." — Wy schryven alleen het einde af: „ De Wysgeeren,
„ die wy aan het hoofd van onzen Staat zullen stellen,
„ (voorheen breeder omschreeven) zullen dus geene le-
„ digloopende Redenaars, noch Drogredenaars zyn, wien
„ het Volk, 't welk zy niet weeten te leiden, veragt.
„ Zy zullen sterke groote Geesten zyn, enkel bezig met
„ het welzyn van den Staat, door eene lange ondervin-
„ ding, en de verheevenste beschouwing, verlicht in alle
„ deelen des Bewinds; Mannen, die door hunne deugd
„ en kennis op aarde de beeldnissen en tolken der Goden
„ zullen zyn. Daar ons Gemeenebest slegts geringe uit-
„ gestrektheid zal hebben, zullen zy met éénen opslag
„ alle deszelfs deelen overzien. Hun gezag, zoo eer-
„ waardig uit zich zelf, zal des noods staande gehouden
„ worden door die onverwinnelyke en vreedzaame Krygs-
„ luiden, wier hoogste eerzugt de verdeediging der Va-
„ derlandsche Wetten zyn zal. Het geluk des Volks
„ zal bestaan in het genot van een maatig doch besten-
„ dig fortuin, dat der Krygsluiden in de bevryding van
„ alle huiszorgen, en in den lof hunner welgeslaagde fei-
„ ten, dat der Overheden in het genoegen van wel te
„ doen en het Opperweezen daar by tot Getuigen te
„ hebben."

Verscheide oordeelvellingen over dit Gemeenebest, door eenigen bewonderd, door anderen beoordeeld als een stelzel 't welk niet hooger geschat moest worden dan de mymering eener verhitte verbeelding van

ee-

eene deugdzaame ziele, maaken het slot deezes Hoofdstuks uit.

Over onderwerpen van een meer daadlyk bestaan loopen de Hoofdstukken, den *Handel*, de *Belastingen*, en den staat der *Geldmiddelen*, by de *Atheners*, betreffende. Wy twyfelen niet, of 'er zyn ten aanziene van deeze gewigtige Staatsbelangen hier Lessen te haalen, die, met eene verstandige toepassing, naar de verschillende omstandigheden ingerigt, een Gemeenebest als het onze hoogst heilzaam kunnen weezen; doch die Hoofdstukken moeten geheel en in het verband geleezen worden.

Verwisseling van Onderwerpen, op eene ongedwongene wyze ingevoerd, veraangenaamt het leezen deezes Werks. De jonge ANACHARSIS, vóór zyne Reize door de Gewesten van *Griekenland* verscheide dagen in de Boekery van EUCLIDES doorgebragt hebbende, hervatte, by zyne wederkomst, dit onderhoud, en loopt het over de *Redenkunst* (*Logica*) en de *Redekunst* (*Rhetorica*). In deeze Hoofdstukken treft men de beste lessen en grondregelen over beide aan, voorgesteld met de kragt der overreeding deezen Schryver zo zonderling eigen. Mogten hier onze Volksredenaars ter schoole gaan, om lessen te haalen, die veelen zeker hoogst noodig hebben. Men hoore slegts dit weinige. „ De verdienste der Re„ dekunst bestaat, volgens de leer der Wysgeeren, geen„ zins in de gelukkige verbinding der inleiding, des „ verhaals en de overige deelen eener Redenvoering, „ noch in het kunstige van den styl, de stem en het ge„ baar, waar mede men een bedorven Volk tracht te „ misleiden. Dit alles is niet meer, dan iet bykomends, „ 't welk zomtyds nuttig maar schier altyd gevaarlyk „ is. Wat vorderen zy dan van eenen Redenaar? Dat „ hy by den natuurlyken aanleg slechts weetenschap en „ overdenking voege.

„ Wanneer de natuur u tot den dienst der Welspree„ kendheid bestemt, wacht dan, tot dat de Wysbegeerte „ u tot dezelve met langzaame schreden opleidt, dat zy u „ vooraf aanwyze, dat de Redekunst, welke overreden „ moet, eer zy overtuigt, haare klem ontleenen moet „ uit de kunst der redenkaveling; tot dat zy u, gevolglyk, „ geleerd hebbe, om niet dan zuivere denkbeelden te „ hebben, om dezelve verstaanbaar uit te drukken, om „ alle betrekkingen en tegenstellingen der voorwerpen „ te gevoelen, den eigenlyken aart eener zaake wel in „ te

„ te zien, en anderen te doen inzien. In deeze haare wer-
„ king op u voortgaande, zal zy u met kundigheden ver-
„ ryken, die eenen Staatsman, eenen eerlyken Rechter,
„ eenen braaven Burger voegen; onder haar opzicht zult
„ gy de onderfcheidene Staats esteltenisfen, en Wetten,
„ de belangen der Volkeren, de natuur van den Mensch,
„ en het veranderlyk fpel zyner driften beoefenen.

„ Deeze, door langen arbeid verkreegene, weetenfchap
„ zal echter voor den besmettelyken adem des algemee-
„ nen gevoelens verdwynen, wanneer gy haar niet ftaande
„ houdt, niet flechts door eene erkende braafheid en
„ hoogstmogelyke voorzichtigheid, maar nog daar te bo-
„ ven door eenen blaakenden yver voor Rechtvaardig-
„ heid, en eenen diepen eerbied voor de Goden, die ge-
„ tuigen zyn van uwe bedoelingen en waarde.

„ Uwe taal, het fpraaktuig der deugd geworden zyn-
„ de, zal als dan eene eenvoudigheid, kracht, warmte
„ en overheerfchende waardigheid bezitten, welke de
„ waarheid zelve kenmerken. Zy zal minder cieraad van
„ uwe welfpreekendheid, dan van uwe deugden, ontlee-
„ nen, en alle uwe pylen zullen treffen; wyl men zich
„ verzekerd zal houden, dat zy van eene hand komen,
„ welke nimmer trouwloos was.

„ Dan alleen zult gy het recht hebben, om in onze
„ vergaderingen het waare belang, voor onze vierfchaar
„ het waare recht, in uwe redenvoeringen, aan de ge-
„ dachtenis van groote Mannen of aan de zegepraal der
„ goede zeden geheiligd, het waare eerlyke voor te
„ houden."

Treffende Lesfen, voorts nog treffender gemaakt door de handelwyze der Drogredenaaren, en misbruikeren der Welfpreekenheid, met leevendige verwen af te fchilderen, en voorbeelden van hun gedrag by te brengen. — Voorbeelden, die veelvuldige toepasfing lyden; en die men zou zeggen uit onzen tyd ontleend te zyn, indien de getrouwe aanhaalingen der Oude Schryveren ons tot geene waarborgen van het tegendeel ftrekten. —— Doch Menfchen, altyd Menfchen!

Twee *Kaarten* ftrekken tot opheldering van dit Deel.

My-

Myne vrye Denkwyze over belangryke Onderwerpen, *door* PETRONELLA MOENS. *Met Plaaten. In den Haage*, *by* J. C. Leeuwestyn, 1797. *In gr. 8vo.* 368 *bl.*

Zo even hebben wy een Boek ter zyde gelegd, 't geen wy weder opvatten, om 'er een plaats uit af te schryven, ten aanvange onzer beoordeelinge over het Werk, onder opgemelden Tytel, thans aan de beurt. De beoogde plaats luidt: „ Al vroeg ziet men, dat het uitdrukken van verhevene denk„ beelden door laage woorden, en van geringe door zwellen„ de uitdrukkingen, het bekleeden zyn zou van de Heeren der „ aarde in vodden, en het laagst gemeen in purper. Men „ bespeurt ook, dat de ziel eene verschillende taal heeft, „ naar gelang van haare beweeging of rust; dat een Grysaard „ zich niet als een Jongman, noch de Landluiden zich als „ Stedelingen uiten. Daar uit volgt dat de zegswyze ver„ schillen moet naar gelang van het Character des Spreekers, „ van den aart der stof, welke hy verhandelt, en van de om„ standigheden, waar in hy zich bevindt (*). De opgegeeven Regel, een Voorschrift der Natuur, behoeft geen betoog. Een Werk, daar tegen zondigende, heeft een gebrek, en geen gering gebrek zeker.

Wy brengen dit niet by, om de Burgeresse MOENS, die haare Landgenooten zo vaak de vrugten van haaren geest levert, een haar onbekend gebrek in dit Opstel aan te wyzen. Zy zelve heeft het gevoeld, als zy in de Voorreden zich laat hooren: „ By het opstellen van dit Werkjen nam ik „ niet voor een *Roman* te schryven, hier toe bezit ik veel te „ weinig karakterkunde; ook onderwerpt zich myn gevoel „ te weinig aan de kunst om onderscheidene en zelfs tegen„ strydige karakters aan te neemen; iets 't welk in het schry„ ven van een goede Roman voorzeker noodzaaklyk is. On„ derscheidene omstandigheden kan ik my wel eigen maaken; „ ik gevoel de smarten zoo wel, als de vergenoegingen, die „ ik afteken, duidelyk; doch ik gevoel die allen op eene „ wyze, die my eigen is; dit is de oorzaak, dat ik zelve, in „ deeze verzameling van Brieven, doorgaans den zelfden styl, „ schoon met weerzin, bespeure; vrugtloos heb ik hier tegen „ zoeken te waaken: zoo ras het vuur myner verbeelding werkt, „ verdwynt het denkbeeld, dat ik eenes anderen lotgevallen „ tekene. Zie daar de belydenis van eene fout, die ik niet „ weet hoe te verbeteren; ik doe deeze belydenis zoo gul„ hartig, alleen op dat geen Sterveling dit Werkjen als *een*

„ *Ro-*

(*) *Reize van den jongen Anacharsis.* V D. bl. 357.

„ *Roman*, of eene vercierde Geschiedenis, moge beoordee-
„ len."

Hoe zeer wy genegen zyn om de veelzins verdienstlyke Schryfster zagt te behandelen, zien wy niet dat het ontzeggen van den naam van *Roman* eenigzins pleit ter vergoedinge van dit kennelyk en by haar bekend gebrek in de schryfwyze. Voor den Leezer maakt de Benaaming geen onderscheid. De geheele Inrigting, om doorgaande dien eenzelvigen styl te voeren, hadt anders behooren te weezen, en althans niet onder de gedaante van *Brieven*, die zo zeer het eigenaartige van elken Schryver behooren te kenmerken, dat men, eenigzins met de Persoonen bekend, het boek opslaande en leezende, terstond gewaar wordt, het is van die Persoonadie, gelyk zulks het geval is met de *Clarissa* en de *Grandison*, en andere welgeschreevene Briefswyze opstellen.

Dat de Burgeresse MOENS het soms in haare magt hebbe om zich daadlyk in plaats van den verbeelden Persoon te stellen, blykt, om daar van twee spreekende voorbeelden op te haalen, uit den Brieve der *Tante van* JULIA *aan Mevrouw* . . ., bl. 304, en uit dien des *Ooms van* JULIA *aan* EGBERT, bl. 344.

De heerschende styl in deeze Brieven is die van hevige aandoening, van liefde, van medelyden, en verrukking. Het geen JULIA, eene der Hoofdpersoonadien, van haar schryven zegt, mogen de meesten haar wel naazeggen. „ Elken dag wil
„ ik toch iets schryven, schryven zoo als ik denk, zoo als ik
„ gevoel; ik noem myn geschryf geen Brieven, maar losse
„ nedergestrooide gedachten, die menigwerf hun verband ver-
„ liezen, wanneer leevendig werkende hartstogten, of eene
„ gloeiende verbeelding, myne geheele denkenskragt in bewee-
„ ging brengen." bl. 74.

Onder dusdanig een invloed schryven de meesten wier Brieven dit Werk uitmaaken. ELMIRE noemt JULIA „ eene ge-
„ heel tot verrukking gestemde Dweepster," bl. 23. Eene volheid van denkbeelden, een stroom van woorden, vloeit ter penne der Schryvers en Schryfsters uit, in eenen hooggezwollen styl, en in volzinnen die dikwerf meer dan één ja twee bladzyden beslaan. —— Nog ligt voor my open het blad waar uit ik den aanvang deezer Beoordeeling schreef, en brengt my de les voor oogen; die onze MOENS wel zal willen ontvangen. „ Verander de maat uwer volzinnen geduurig, en uw
„ styl zal de verdiensten der kunst en eenvoudigheid tevens
„ bezitten."

De beschryving van een hevig Onweêr, en het bedaaren van 't zelve, is voor ons ter geheele overneeming te lang om een staal van den styl te geeven. Men oordeele uit eenige trekken, ontleend uit een volzin van twee bladzyden. „ Ik werd uit
„ myne afgetrokkenheid te rug geroepen, door eene zwarte
„ don-

„ donkerheid, die den gezichteinder voor my omfluierde; „ ik zag om my heen, en alles verkondigde my een naderende „ loutering van den dampkring; hygend ademde myne borst, „ en de zwavelvolle lucht drukte de raderen van myn leeven „ zoo wel als die der geheele zigtbaare fchepping; magtloos-„ heid kroop door myne zenuwen, en de ontfpanne leevens-„ geesten fcheenen in eene vermoeiende fluimering weg te „ zinken; het vee in de weiden ftondt hygende aan den wa-„ terkant, loeide door eene beknellende zwaarmoedigheid, en „ ftaarde, met nederhangende hoofden, het verfmagtend gras „ aan; laag over den grond fladderden de zwaluwen, om jagt „ te maaken op infeĉten, wier glaazen vleugeltjes door ne-„ derdrukkende dampen gekluisterd werden; in het bosch dat „ aan myne zyde lag klonk geen vreugde-zang, maar een ang-„ ftig getjilp klonk van tusfchen de treurige bladen; geen „ koeltjen wiegde de takken; maar een geducht ftilzwygen, „ zoo aandoenlyk als het zwygen van de pas-geboorene hoofd-„ ftof, toen de ontwikkeling op het bevel der almagtige wys-„ heid wachtte, om den hemel uit te fpannen en de aarde „ te grondvesten, heerschte in de natuur; van verre brulden „ reeds de donderflagen; het zwart gordyn, dat de zon bedek-„ te, verbreedde zich; de laatfte ftraalen van 't licht worftelden „ met dryvende wolkgebergten; de zamengepakte waterdam-„ pen kaatften de fchitterende blikken der bezwymende ftraa-„ len terug, gelyk het woedend lachen der vertwyfeling, ter-„ wyl de opeengeperfte zwavel, gemengd met alle de verpes-„ tende dampen, allengs nader by ons begon vuur te vatten, „ en in krulleude blixemvlammen opgelost te worden; nu rom-„ melde de donder verfchrikkende, by elke terugftooting der „ wolken dreunde de aarde; de leevende fchepzelen fidder-„ den; de middernacht fcheen my te overfchaduwen, de „ blixems kronkelden zich zelfs langs den weg; de blixem-„ vlammen verdubbelden zich, de eene klaaterende donderflag „ verloor zich in eenen anderen, die nog verfchrikkelyker „ was; van verre in het woud hoorde ik eenen losbarftenden „ ftorm door toppen van honderdjaarige eiken aanfnellen; ont-„ zetting wandelde hem vooruit door beevende bladen; nu „ woelden de dryvende bergen langs het zwerk; banden, zoo „ zwart als de yslykfte nacht der verwoesting, fcheenen de „ fcheurende wolken te willen aaneen hechten, terwyl een „ klaaterend geruisch de nadering des verpletterenden hagels „ verkondigde."

Naa een onderhoud met een Landman en diens Huisgezin, over het Onweêr, dat mede voor een Landman op een vry hoogen toon geftemd is, volgt deeze befchryving der bedaarde Onweersbuije. „ Onder deeze gefprekken was de ontzag-„ lyke beroering der Natuur voorb. gegaan, ver beneden den „ opgeklaarden gezichteinder rolde nog het dof gedommel des

„ donders, gelyk de wegstervende adem in den bloedenden
„ boezem van eenen stervenden leeuw, de stormwind zweeg,
„ de dampkring was gezuiverd, en de in evenwigt dryvende
„ wolken weenden eenen zoeten en vruchtbaarmaakenden re-
„ gen, wiens malsche droppen, even als de traanen der ver-
„ genoegde dankbaarheid op het gelaad van eenen vertroosten
„ ellendeling, nu langs het opluikend groen blonken; de zonne-
„ straalen braken nog eenmaal door, eer dit halfrond uit haar
„ bereik wentelde; bekoorlyk blonk nu het licht door de
„ nevelen, die het nog omsluierden; even als de bedaarde
„ glimlach van eenen stervenden menschenvriend, die, met een
„ zalig vergenoegen, zyn afgeloopen leevenspad aanstaart, even
„ zoo was de kwynende avondglans der lieflyke zon over
„ den kalmen hemel verspreid, het Oosten kaatste de ver-
„ flauwende straalen van droppelende wolken terug, en door
„ die terugkaatzing zagen wy den schoonsten regenboog
„ aan het gewelf, dat onzen aardbol overschaduwt, gete-
„ kend."

Wy hebben, dit afschryvende, ons moeten verbaazen over de sterkte der verbeeldingskragt der Schryfster, die, gelyk bekend is, zeer vroeg haar gezigt verlooren heeft; doch, by die verwondering over deeze en geene meesterlyke trekken, smertte ons de involging eener weelderige verbeelding, die geen teugels kent; wy behoeven de plaatzen niet aan te wyzen. 't Is die zelfde zeer leevendige verbeelding, welke den styl van bykans het geheele Stuk ingeeft.

De Schryfster wil dit Stuk geen *Roman* genoemd hebben; doch het heeft 'er alles van, behalven den Naam. De gevallen zyn veelvuldig, de ontknoopingen aandoenlyk, en alles is zo ingerigt, dat het ter voordragt diene van haare Denkwyze over verscheide Onderwerpen, den Godsdienst en de Staatkunde betreffende. Zy meldt in 't slot haars Voorberigts, „ dat deeze „ Brieven reeds vóór de Revolutie van 1795 geschreeven zyn, „ en dat zulks een en andere trekken, in de Brieven voorko- „ mende, beter zal doen begrypen." Wy zullen het Geschrift niet ontleeden, slegts aanmerkende dat de Burgeresse MOENS zich doorgaande op het bestryden van vooroordeelen toelegt, en volyverig voorstandster betoont van de Vryheid. De ellende des Slaavenstands, de jammerzaligheden des Slaavenhandels worden 'er met de sterkste kleuren in afgemaald, en betoont zy zich een Voorstandster der *Fransche* Staatsomwenteling. Wy schryven 'er dit nog uit af, om iets in min zwellenden styl te neemen, dan het voorheen bygebragte. EDUARD schryft aan ELMIRE.

„ Toen de Nederlanders, door gekroonde tyrannen, dulde-
„ loos verdrukt werden, toen zy hunne dierbaarste rechten
„ vertrapt zagen, en toen hun geweeten zelfs onder den yze-
„ ren schepter verpletterd werd, toen stonden zy op; verlich-
„ ting

„ ting brak door de donkerheid heen, zy bestraalde het gevoel „ en de vatbaarheid van onze Voorvaderen; zelfs begonnen „ zy te begrypen, dat, wanneer het verdrag in eene maat- „ schappy verwrongen en verbrooken is, geen der leden aan „ de voorledene verbintenissen meer behoeft te voldoen; en „ wat is de grond van een maatschappelyk verdrag anders, dan „ eene wederkeerige zorg van alle de leden voor de algemee- „ ne veiligheid en rust? de maatschappy zorge dan, om dit „ te bevorderen, de uitvoering van haaren wil aan verschei- „ dene leden, of aan een eenig opperhoofd, toe te vertrou- „ wen; onze Voorvaderen bezaten aan het hoofd der uitvoe- „ rers van hunnen wil en magt, al vroeg, Graaven, die in „ kleine tyrannen ontaartten; de uitgebreidheid van hun ge- „ zag, dat zich ook over andere Volken uitstrekte, voerde „ hunne heerschzucht ten top, en deedt hen de laatste over- „ blyfzels van het natuurlyk maatschappelyk verdrag, dat tus- „ schen het algemeen en het opperhoofd van eene maatschap- „ py plaats kan hebben, verachten en vernietigen. Keizer KA- „ REL DE VYFDE en Koning FILIP DE TWEEDE toonden dit maar „ al te duidelyk; de Nederlanders stonden dan op, zy zwoe- „ ren de heerschappy af, en verdeedigden zich stoutmoedig; „ maar ging dit alles zonder eene schaduw van woestheid? „ handelde elk afzonderlyk volgens de juiste regels der billyk- „ heid? heeft nergens een onschuldige geweend, over den „ moedwil van onze vryheidminnende Voorvaderen? heeft „ nergens het onschuldig bloed onzen grond bevlekt? indien „ wy alle die weerlooze Kloosterlingen en andere Roomsche „ Geestlyken, die, door het vooroordeel, door den haat en „ door de onheiligste wraakzucht, in ons Vaderland veroor- „ deeld zyn, met naamen konden opnoemen, zy zouden wel- „ ligt het getal der onschuldige slachtoffers, die in den op- „ stand der *Franschen* het leeven verlooren, overtreffen; maar „ wie zal den laster doen zwygen? alleen de heilryke en glo- „ rievolle uitkomst en de alles overschynende verlichting zyn „ in staat, om dien eindelyk te doen verstommen. Het is ge- „ noeg, myne lieve ELMIRE! dat edele harten door dankbaare „ verrukking kloppen, by de voortreffelykste gebeurtenissen, „ die de waarde der menschheid verhoogen; de vryheid zal „ nooit weder in die verschriklyke kluisters, waar in zy zoo „ lang moest zuchten, geklonken worden; haare zaligheden „ zyn te veel bekend geworden; wie toch, die deeze zalig- „ heden gesmaakt heeft, zal zich die op nieuw laaten ontroo- „ ven? welk mensch zal de wetten, die volkomen met zyn „ zedelyk gevoel instemmen, om dat zy alleen uit de eenheid „ van het verfynd zedelyk gevoel voortgevloeid zyn, welk „ mensch zal die wetten verwerpen, om aan geheel willekeu- „ rige magtspreuken, als kruipende slaaven, te gehoorzaamen? „ de eeuw, die wy beleeven, spoedt naar het einde; maar wie

 „ durft

„ durft nog bepaalen, welke gronden voor een volgenden ge-
„ lukftaat zullen gelegd zyn, eer de jongfte oogenblik van
„ deeze eeuw in het niet wegzinkt? en wat zal de volgende
„ baaren? onze reden, die van overeenkomst tot overeenkomst
„ opklimt, fchuift wel eens het gordyn, dat de toekomst be-
„ dekt, weg, en welke tafereelen van aardfche zaligheid ver-
„ toonen zich dan aan het befpiegelend oog? hoe troostend,
„ hoe volvrolyk is deeze verwagting! geflachten worden reeds
„ gevormd, die als verlichte Burgers, die hunne rechten,
„ die hunne waarde kennen, de aarde zullen bewoonen; onder
„ alle woelingen der Franfche omwentelingen zorgden de Ver-
„ tegenwoordigers des Volks, vol yver en vaderlandsliefde,
„ voor de opvoeding der kinderen; de heerlykfte ontwerpen
„ werden niet flechts gevormd, maar zy zyn daadlyk in het
„ werk gefteld, en worden nog dagelyks verbeterd; zo wel
„ de huislyke opvoeding, als het openbaar onderwys, is naar
„ de voortreffelykfte regels van gezonde Zedekunde, en, dat
„ hetzelfde is, van Staatkunde, ingericht. Eerst ontfloot men
„ de nuttigfte leerfchoolen voor de Jeugd; doch men gevoel-
„ de ftraks het gebrek aan wyze leermeesters: zoo wordt het
„ weezenlyk goede in zynen eerften oorfprong opgefpoord;
„ heden worden de verftandelyke vermogens van gefchikte
„ voorwerpen, uit alle Franfche Departementen, ontwikkeld
„ en voorbereid, om wysheid en deugd in jonge harten te
„ doen bloeijen, en om dus het waar geluk voor de toeko-
„ mende geflachten te verfpreiden."

Godsdienst, Deugd, Natuur en Voorzienigheid. Een Leesboek voor het Algemeen. Iste Deel. Te Leyden, *by* A. en J. Honkoop, 1798. *In gr. 8vo. 194 bl.*

Dit Leesboek draagt met recht den naam van Leesboek voor het Algemeen. Deszelfs opfteller bedoelde lering, ftichting, nut en vermaak; en tot die einden is zyn werk wezenlyk ingericht. Het boek zelve is van enen zeer gemengden inhoud. De onderwerpen, welke zeer populair behandeld worden, beantwoorden allen, in enig opzicht, aan den bovenftaanden titel. Dan eens heeft men iets rechtftreeks van enen godsdienftigen of zedekundigen aart; dan het één of ander uit de gefchiedenis der natuur, welk tot dankbare en eerbiedige erkentenis van de almagt, wysheid en goedheid, des Scheppers opleidt; dan weder vindt men enige fporen der Godlyke Voorzienigheid in het beftaan der wereld en in de regeling der lotgevallen van byzondere menfchen aangewezen, die het geloof aangaande Gods aanbidlyk wereldbeftuur ftaven, en daar door de gezindheden van dankbaarheid, liefde, vertrouwen, onderwerping en eerbied, welke aan deze gewigtige overtuiging be-

beantwoorden, aankweken en sterken. Onder deze verscheidenheid van onderwerpen hebben wy evenwel niet één oorspronglyk stuk gevonden. Het zyn vrye vertalingen, behalve uit enige andere geschriften, meest genomen uit de twé beroemde Duitsche werken: *Natur und kunst. ein gemeinnytziges lesebuch für alle stände; herausgegeben von* J. A. DONDORFF, en *Natur Menschenleben und Vorsehung für allerlei leser*, *von* J. A. E. GOEZE. De eer der goede keuze, voor zyne landgenoten gedaan, komt nogthans den Vertaler toe, wiens gehele Verzameling wy betuigen met genoegen gelezen te hebben. Om onze Lezers over de menigte en verscheidenheid der stukken te doen oordelen, willen wy nog den korten inhoud hier voor hun afschryven:

I—IV. Enige algemene aanmerkingen uit de natuurlyke geschiedenis van den Mensch (uit J. A. DONDORFF's *Natur und kunst*, II band, bl. 1, enz.)
V. Ene Vaderlyke Brief van J. SYDNEY (uit de *Anecdoten für Christen*, II band, bl. 88.)
VI. Kracht der Godlyke genade (uit hetzelfde Werk.)
VII. Ootmoed (uit hetzelfde Werk, II band, bl. 98.)
VIII. De Kristlyke Held (uit hetzelfde Werk, II band, bl. 95.)
IX. Een paar voorbeelden van Menschlievendheid (uit hetzelfde Werk, I band, bl. 4 en 9.)
X. Misdaden, door geringe omstandigheden ontdekt (uit J. A. E. GOEZE *Natur Menschenleben und Vorsehung*, I band, bl. 161.)
XI. Ongelukkige lotgevallen van den Graaf VAN MARSIGLI (uit de *Anecdoten für Christen*, I band, bl. 179.)
XII. Hoe armoede en gebrek aan voedzel de menschen tegen allerlei gevaren des levens gehard make (uit DONDORFF, I band, bl. 193.)
XIII. Van sommige zeldsame handelingen eniger Dieren (uit GOEZE, I band, bl. 189.)
XIV. Wintergedachten (uit denzelfden, I band, bl. 595.)
XV. Van enige by ons ongewone soorten van brood, en van hetgeen verscheiden Volken in plaats van brood gebruiken (uit DONDORFF, II band, bl. 311.)
XVI. Verwonderlyke eigenschappen van het Kwikzilver (uit GOEZE, I band, bl. 197.)
XVII. Ouder- en Broederliefde (uit J. F. FEDDERSEN, *Nachrichten von dem leben und ende gutgesinnter menschen*, erste samlung, bl. 101.)
XVIII. Nog drie voorbeelden van deze zelfde deugd (uit hetzelfde Werk, bl. 421.)
XIX. Kristlyke gelukzaligheid in ene hut van een' Roomsch ge-

gevonden (uit J. K. PFENNINGER's *Sammlungen zu einer Christlichen Magazin.*)

XX. Enige byzonderheden uit het leven en den dood van BOERHAVE (uit de *Sämtliche Schriften von* J. F. JACOBI, I Theil, bl. 295.)

XXI. Enige merkwaardigheden uit het Plantenryk (uit DONDORFF, I band, bl. 33.)

XXII. Merkwaardige gebeurtenis in een Wynkelder (uit DONDORFF, I band, bl. 23.)

XXIII. De ware vriendschap, ene Oostersche Vertelling (uit de *Melanges de literature orientale, par* Mr. CARDONNE, Tom. I, pag. 78.)

XXIV. Geestig Antwoord van een Mohammedaanschen Monnik aan een Koning (uit hetzelfde Werk.)

Wy sluiten onze opgave van het eerste Deel met uit hetzelve een paar belangryke voorvallen over te nemen. Als een voorbeeld van Menschlievendheid geeft de Vertaler ons deze merkwaardige byzonderheid: „ Een zeker Geestelyke, in den „ omtrek van Metz, ontmoette voor enige jaren, op den weg, „ ene reizende Joodsche Familie, bestaande uit een man, vrouw „ en twee kinderen, die verdwaald en door de koude geheel „ verstyfd waren. Hy bragt hen in zyn huis, liet hen zich by „ het vuur verwarmen, gaf hun te eten en te drinken. Kort „ daarna gevoelde de Vrouw barensnood; hy liet dus van het „ naaste bygelegen dorp ene Vroedvrouw halen, en de Vrouw „ werd van een Zoon verlost. Het kind sterft drie dagen na „ de geboorte; hy liet hetzelve naar Metz brengen, en op een „ Joden Kerkhof begraven. De Vrouw behield hy nog drie „ weken by zich, en zond haar toen met haar man en kin„ deren naar het naaste dorp, daar enige Joden woonden, en „ gaf hun bovendien nog allerleie eetwaren mede. Dit alles „ had de Joden, in Metz wonende, bewogen, hem een brief „ van dankzegging toe te zenden, en, behalven dat, een ge„ schenk van een kostbaar gouden Zakhorologie, op welks ene „ kas de geschiedenis van den barmhartigen Samaritaan in „ beeldwerk vertoond wierd. Ook had de Joodsche Gemeente „ zich verbonden den geestelyken, tot een blyvend bewys van „ hunne (hare) erkentenis, jaarlyksch zoveel koffy en suiker „ toe te zenden, als hy voor zyne huishouding nodig had."

Wegens misdaden, door geringe omstandigheden ontdekt, lezen wy, onder anderen, het volgend zonderling en merkwaardig voorval: „ Een mensch, die zich wegens ene zware mis„ daad, van ene vrouw ongelukkig gemaakt te hebben, en de „ moordenaar van een kind te zyn, had verdagt gemaakt, „ zoude zich door een eed zuiveren. De Predikant, die hem „ met allen ernst voor den meineed waarschouwde, merkte

„ dat

„ dat hy een verhard booswicht was, en gedurende zyne ver„ maningen onverschillig met een speld speelde. Daar alle „ zyne voorstellingen vrugteloos schenen, kwam hy op den „ inval, om hem verscheide plaatslyke omstandigheden, die „ hem verdagt maakten, te herinneren; onder anderen zeide „ hy: Mensch, zo gy schuldig zyt, en echter valsch „ zweert, God zal u wel weten te vinden; ja de geringste „ zaak, die van het vermoorde kind is overgebleven, zal u „ nog eens verraden, al zou het ook die speld zyn, met „ welke gy daar speelt; veellicht is zy van dit kind! Naauw„ lyks had hy het woord *speld* uitgesproken, of de moorde„ naar verbleekte, en bekende zyne gehele misdaad."

De Laster en haare schadelyke Gevolgen geschetst, in eene Verhandeling, voorgeleezen in, en opgedragen aan, de Maatschappy van Verdiensten, ter Spreuke voerende: Felix Meritis, *op den eersten van Sprokkelmaand* 1758, *door* J. S. SWAAN, *Apothecar binnen Amsteldam, en Medelid derzelver Maatschappy. Te Amsteldam, by* G. Roos. *In gr. 8vo.* 35 *bl.*

Elke ziel, die deugd ademt, gevoelt nog steeds de afschuwelykheid van den Laster, en ondervindt met smart de onzalige gevolgen, welke dezelve tot bederf van byzondere personen en gehele Maatschappyen voortbrengt, in weerwil van de algemeen-heerschende ziekte, waartoe dit kwaad is ingekankerd. Wy achten derhalve deze Verhandeling, om haren belangryken inhoud, algemeen aanpryzing waardig. Waarheid en gezond verstand heerschen in dezelve. Maar zy is oppervlakkiger geschreven, dan ene Voorlezing voor een gezelschap als dat van *Felix Meritis* ons schynt te vereischen. Het Stukje heeft anders ene vry goede houding. De orde, door den Schryver gevolgd, is deze:

I. Toont hy aan, waarin de Laster eigenlyk bestaat.
II. Noemt hy de oorzaken op, welke den mensch tot het uitoefenen van deze hatelyke ondeugd kunnen aanzetten.
III. Gaat hy de redenen na', welke Diogenes kunnen bewogen hebben den Lasteraar by een wild dier te vergelyken, van welke vergelyking hy reeds met een woord in de Inleiding gewaagd, en die hy daar tot den grondslag zyner Verhandeling gelegd had.
IV. Schetst hy de ongelukkige gevolgen, welke deze ondeugd zowel voor de gelasterde personen als voor het lasterende monster zelve naar zich sleept, hetgeen hy met het voorbeeld der ongenade van Miltiades breedvoerig opheldert.

Dit

Dit voorbeeld, gelyk het gehele derde deel, is vervat in Dichtregels, die vast niet boven het middenmatige gaan, en op enkelde plaatsen beneden allen peil dalen. Taal- en drukfouten zyn in deze Verhandeling by menigte ingeslopen, welke, vooral ook dergelyke opstellen, altyd grotelyks ontsieren. De Schryver nogthans is deswegen eenigzins meerder te verschonen, daar hy in zyn Voorbericht betuigt zich nimmer op de uitgave van het één of ander toegelegd, en nu ook deze Verhandeling alleen in 't licht gezonden te hebben ter oorzake van enige Aanmerkingen, hem daarover gemaakt. Naar deze aanmerkingen mogen wy intusschen gissen; maar vermids hyzelf ze ons niet heeft medegedeeld, blyven wy, en misschien vele lezers, buiten staat gesteld over dezelve te oordelen.

De Pruik en de Das. Blyspel. Naar het Fransch van B. PICARD, *door* HENDRIK OGELWIGHT, Junior. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1797. *In 8vo. 39 bl.*

Een aartige scherts op de overdreven modezucht, byzonder op de blonde Pruiken, voor enigen tyd de algemene dragt der Parysche Meisjes, waarmede zy haar natuurlyk schoon bedekten, en zichzelve vaak droevig misvormden. De titel, *de Pruik en de Das*, voegt intusschen, naar ons inzien, geheel voor dit stukje niet. De *Pruik* is het eigenlyke voorwerp van de scherts, en van de *Das* wordt niet dan even ter loops gesproken. Voor het overige mag dit Blyspel den naam van geestig en tevens leerzaam dragen. Dat het daarom, ook op onzen Nationalen Schouwburg, tot vernedering van alle modegekken, meermaal vertoond worde! „ Mogten vooral (wy verenigen ons hier gaarne met den wensch des Vertalers) mogten vooral jonge Meisjes uit dit en soortgelyke Stukjes leren de mode niet in hare overdrevenheid te volgen, nimmer buiten haar' staat te gaan, en vooral nooit gehoor te verlenen aan die wezens, die zich mannen noemen, maar door hun gedrag tonen dien eernaam onwaardig te zyn."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

's Menschen Ingang, tot Heerlykheid, om, in het toekomende Leven, Gods Beeld in volkomenheid te wezen. Door C. C. H. VAN DER AA., *in leven Bedienaar des H. Euangelies in de Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse; Lid en Secretaris van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen te Haarlem. Derde en laatste Stuk. In den Haag, by* C. Plaat, 1797. *In gr. 8vo.* 253 *bl.*

Meermaalen maakten wy gewag van dit stigtelyk Werk van wylen den Eerw. VAN DER AA, over welks voltooijing, eer de hand des Doods den weleer geliefden Leeraar aanraakte, alle hoogschatters van 's Mans naagedagtenisse zich zullen verblyden. Wat 'er, by aanvang en voortgang, in den Mensch vereischt worde, om Gods Beeld in volkomenheid te weezen, — zy allen, welke na den dierbaaren heilstand, aan die vereerende benaaminge verknogt, met deelneemend verlangen uitzien, kunnen, in het godvrugtig in agt neemen der voorheen en hier voorgedraagene voorstellingen, hunne begeerte voldaan vinden. Eene uitbreidende Verklaaring der vermaarde redekavelingen van den Apostel PAULUS, te vinden 1 Kor. XV: 35—58, is de Inhoud van dit laatste Stuk. Dezelve is in negen Verhandelingen afgedeeld; zy loopen over de mogelykheid der Opstandinge — de aart en hoedanigheden der verheerlykte en geestlyke lichaamen der Regtvaardigen —— de zekerheid en noodzaaklykheid der veranderinge van de lichaamen der Regtvaardigen —— het lot der leevend overgebleevene Vroomen ten jongsten dage — de gelukzaligheid der verheerlykte Regtvaardigen — en eindelyk over de kragtige aansporingen tot geloof en deugd, welke in alle het verhandelde liggen opgesloten.

Daar de stoffe te uitvoerig is voor een doorgaand berigt, willen wy uit de Verhandeling, tot Opschrift voerende, *dat het mogelyk is dat de Rechtvaardigen ten ge-*

nen dage, *by hunne Opstanding*, *verheerlykte ligchaamen bekomen zullen*, iets ter proeve mededeelen. Om deeze mogelykheid te doen blyken, legt de Eerw. Schryver ten grondslage, 't geen hy, elders, aangaande de *verheerlykte ligchaamen*, met welke de Regtvaardigen namaals zullen bekleed worden, hadt voorgedraagen; komende, hoofdzaaklyk, hier op uit: „Dat de Rechtvaardigen by hunne „ opstanding ligchaamen bekomen zullen, dewelke kunnen, „ zullen, en moeten *onbedervan* blyven, dewelken merktekenen van Gods goedkeuringe, en dat zy ligchaamen „ van volkomen gemaakte Rechtvaardigen zyn, byzonder „ naar allen schyn, door eenen uitsteekenden *glans*, zullen „ draagen; dewelken meerdere en grootere *vermogens* zullen hebben, dan de ligchaamen die wy nu omdraagen; en dat die ligchaamen eindelyk meerder zullen „ beantwoorden aan onze vermogens der ziele van *hoogeren*, dan die van laageren *rang*;" behelzende het laatste, gelyk VAN DER AA waarschynlyk hadt gemaakt, „ dat ons ligchaam alsdan *bevindingen* zal aanbrengen „ van zaaken, dewelken tegenwoordig door haare fynheid „ (of subtielheid) doordien ons zintuigen ontbreeken, „ bekwaam om dezelven gewaar te worden, onze gewaarwording ontglippen; dat het zal medewerken om onze „ *verstandige begrippen* van de zaaken deezer waereld, „ van God en Godlyke zaaken, uit te breiden, op te „ helderen, te vergewissen, vruchtbaarst, levendigst en „ glansryk te maaken; dat het by dat alles, in stede van „ vermoeid te worden, in eene *geduurige jeugd* en sterkte „ zal weezen, en dat het allermeest zal overhellen en „ bekwaam zyn om onze *redelyke begeerten*, en de *verstandige besluiten van onzen Wil*, te onderschraagen, „ aan te moedigen en uit te voeren, waar uit dan zal „ vloeijen dat men voor *alle zonden*, hoegenaamd, beveiligd zyn zal."

Op deezen grondslag, en in zulk een zin, was onze Schryver van meeninge, dat het ligt te begrypen valt, dat *'s menschen lichaam*, in 't algemeen, *volkomener* kon worden. „ Men zie alleen (dus redekavelt VAN DER AA) „ op het voorbeeld van het *zaad*, waarop de Apostel zich „ beroept, en zie hoe gering dat is in schoonheid en volkomenheid, by de plant, den boom, den halm met zyne „ aayren, enz. die 'er uit opgroeijen; men sla gade verscheidene wormen, by voorbeeld *Zywormen*, en zie, hoe „ uit een teder eitje, een kruipende worm, en vervol-

„ gens

„ gens een vliegend Diertje, en fommigen daar onder zeer
„ vrolyk en levendig van aart, voortkomen. Men zie
„ *ons zelfs* in onze tederfte kindsheid, hoe zwak, hoe be-
„ hoeftig zyn onze ligchaamtjes? wat neemen wy toe
„ met de jaaren aan vermogens van ligchaam en geest?
„ waaruit blykt toch, bid ik u, dat het noodzaaklyk is,
„ dat wy geenen hoogeren trap van volmaaktheid zouden
„ kunnen beklimmen? De één van ons heeft gezonder,
„ vaster, fterker, bekwaamer *ligchaam* en fchranderer
„ geest, dan de andere. De *zintuigen* van den éénen
„ zyn beter gefteld, en brengen getrouwer aan, het geen
„ 'er buiten ons voorvalt, dan die des anderen. De één
„ heerscht door verftand, en Godsdienst, en oeffening,
„ meer over *zyne dierlyke neigingen* en hartstochten dan
„ de andere. De *ziel* van den éénen is beter bekwaam
„ om zich (als het ware) van dit ligchaam *los te rukken*,
„ en zonder vermoeijinge aan de verhevenfte zaaken te
„ denken, en een gantfchen fchakel van gevolgen in te
„ zien, om *verftandige befluiten* te neemen en uit te voe-
„ ren, hoe zeer ze tegen zyne dierlyke neigingen, of
„ hartstochten aanloopen. —— Waar uit befluit men
„ toch (vraagt VAN DER AA), of welke redenen heeft
„ men om te gelooven, dat dit *niet verder* gaan kan,
„ dan wy het tegenwoordig zien in den gelukkigften, dien
„ wy hier kennen? *zien wy niet dagelyks*, dat 'er men-
„ fchen opftaan, die hier en daar in allen, die wy te
„ vooren kenden, overtreffen? leveren ons de *Gefchiedenis-*
„ *fen* gééne voorbeelden op van uitmuntende menfchen,
„ die in vermogens van ligchaam of geest, die van on-
„ zen tyd, verre te boven gaan? weeten wy, dat het *niet*
„ *verder* gaan kan? waaruit toch? ik weet wel, dat *er-*
„ *gens een paal* moet weezen, dien zy niet te buiten gaan
„ kunnen, maar dat hebben alle *eindige wezens* met ons
„ gemeen. De vraag is alleen of onze ligchaamen en der-
„ zelver verbintenis met onze zielen, niet *volkomener*
„ kunnen gemaakt worden, door God den alwetenden,
„ almachtigen, en algoedertieren Gebieder over de gant-
„ fche Natuure? wie (vraagt VAN DER AA) zal daaraan
„ kunnen twyfelen?"

Vervolgens in *byzonderheden* treedende, tragt onze Eerw. Schryver de voorgeftelde mogelykheid nader te doen blyken. Onder meer andere vermeldt hy deeze twee:
„ Dat God ons ligchaamen geeven kan, dewelken géén
„ inwendig beginfel van *bederf* in zich hebben, die wel

„ kunnen, maar niet zullen, noch moeten bederven, *is te* „ begrypen; want daar kunnen gewislyk aan onze ligchaamen deelen gegeeven worden tot opvulling, die zo „ zeer aan elkanderen voegen, zo zeer met elkanderen „ overeenstemmen, dat 'er gééne de minste wanorde, niets „ hetgeen voor dit ligchaam en dezelven volkomenheid „ niet voegt, mede vermengt zy; zo dat het in zich zelven géén grond van ontbinding zyner deelen hebbe, „ noch van buiten door eenige eindige macht kan gesloopt worden, vooral wanneer hier bykomt, eenige „ glans of eenig teeken van Gods goedkeuring omtrent „ zodanig eenen verheerlykten Rechtvaardigen."

De andere byzonderheid, ten gemelden oogmerke vermeld, is de volgende: „ Dat onze ligchaamen ook *kunnen* voorzien worden met zintuigen, dewelken wy tegenwoordig niet hebben, zie ik niet, waarom men in „ twyfel zou trekken. De eenige reden waarom wy weeten, dat 'er vyf zinnen mogelyk zyn, is om dat wy „ bevinden, dat wy dezelven hebben; maar is het genoeg „ om daar uit te besluiten, dat 'er gééne meerdere zinnen „ mogelyk zyn om dat wy 'er gééne meerdere kennen. „ Is ons *niet weeten* een voldoende reden om te besluiten „ tot het *niet bestaan* eener zaake? Stelt eens; dat iemand „ doof of blind gebooren was, zoudt gy meenen, dat Hy „ weeten zoude, wat zien ofte hooren betekende? zoudt „ gy denken, dat Hy een denkbeeld kon vormen van „ meerder mogelyke zintuigen, dan dewelke Hy nu heeft? „ Is daarom het gezicht en gehoor onmogelyk? Niemand „ denkt zoo. —— Daar zyn veele zaaken, die ons omringen, by voorbeeld, de Electrieke, de Zylsteenkrachtige uitvloeisels, enz. die de krachten en gronden zyn van den onderscheiden aart der onderscheidene „ ligchaamen, die wy gewaar worden, kunnen wy denken „ dat wy deeze sleutels van onze kennisse der weereld, „ waar door wy in het geheime Vertrek der Godlyke „ heerlykheid zullen kunnen en moeten inzien, wanneer wy „ God verheerlyken zullen, ook in de eeuwigheid (den „ rechten tyd daar toe) zullen missen? en zullen wy dan „ niet van zintuigen, bekwaam om die gewaar te worden „ en behoorlyk te onderscheiden, voorzien moeten weezen? Zullen wy ze niet, dan enkel door het gevoel, „ de stompste van onze bevindingen, zelfs in de eeuwigheid kunnen gewaar worden? Is dat te gelooven? Of „ zullen wy derzelver beweegingen, die nu alle onze

„ zin-

„ zinnen ontsnappen, ook in eeuwigheid niet gewaar „ worden? Dat kan ik my niet verbeelden. Dit is, „ dunkt my, zeer waarschynlyk, of dat onze zintuigen „ veel zullen *verbeterd* worden, of dat God onze lig„ chaamen met *meerdere zintuigen*, dan wy nu heb„ ben, by onze opstanding zal voorzien. Dit kan voor „ Gods oneindige *Verstand* en *Macht* niet onmogelyk „ zyn, en van zyne *Goedheid* is het zekerlyk te ver„ wachten."

Ten besluite deezer redeneeringe voegt 'er de Eerw. VAN DER AA nog nevens: „ Dat men, een ander lig„ chaam, veel volkomener, verkrygende, ook *bekwaam* „ zal worden *om anders over de zaaken te denken*, al„ thans dat dit mogelyk is, dunkt my, dat men kan „ begrypen; want ons ligchaam, zoo als het nu is, is, „ om zoo te spreeken, de spiegel waar in wy alles zien; „ naar *dezelfde gesteldheid*, en *betrekkinge*, waar in de „ zaaken buiten ons daar op staan, *denken* wy over de „ zaaken die ons voorkomen, besluiten wy, en daar naar „ *voeren* wy ook onze *besluiten* uit. Als dan de *staat* van „ onze *ziel* niet alleen, maar ook die van ons *ligchaam*, „ zal *veranderd* en *verbeterd* worden; dan moet dit ook „ eenen zeer grooten invloed hebben op ons *denken*, *be*„ *geeren* en *doen*. Een geheel *veranderd* ligchaam, voor„ zien met zeer *veranderde* en misschien met *geheele an*„ *dere* zintuigen, bewoond door eene zeer *veranderde* ziel, „ moet geheel *veranderde* denkbeelden van de dingen „ deezer waereld, enz. zeer *veranderde* neigingen en ver„ richtingen ten gevolge hebben, of bewaam wezen tot „ geheel veranderde *levendige* beweegingen en *vrywillige* „ daaden."

In eene duistere zaak, die onder de dingen, die nog niet geopenbaard zyn, behoort, zal elk onbevooroordeelde de redekavelingen van wylen den geagten VAN DER AA, zo niet als beslissende, immers als hoogst aanneemelyk, met ons erkennen.

Gedenkwaardigheden uit het openbaar Leven van zommige Apostelen. Volgends het Verhaal van den Heiligen Geschiedschryver Lukas; met ophelderende en praktikaale Aanmerkingen voorzien. Door J. CLARISSE, *Predikant te Enkhuizen. Dienende ten Vervolge op* H. C. BERGEN'S *Gedenkwaardigheden uit het openbaar Leven van Jesus. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1797. *In gr. 8vo,* 304 *bl.; behalven het Voorbericht van* 22 *bl.*

Op het voetspoor van den Hessen-Darmstadschen Leeraar BERGEN, wiens nuttig en by onze Landgenooten gretig ontvangen Werk, bevattende de Leevensgeschiedenis van Jesus, volgens de vier Euangelisten, in overeenstemming gebragt, met ophelderende en praktikaale aanmerkingen, wy onze Leezers ter zyner tyd hebben leeren kennen (*), heeft de Eerw. CLARISSE de proef genomen, om ook uit de Handelingen der Apostelen, of wel, gelyk hy ze in navolging van BERGEN noemt, *de Gedenkwaardigheden uit het openbaar Leven van zommige Apostelen*, een dergelyk Huisboek, ten vervolge op dat van BERGEN, te vervaardigen. Dit Boekdeel behelst slechts den inhoud der XII eerste Hoofdstukken van de Handelingen der Apostelen, waarin het ons voorkomt dat de Schryver met de navolging van zyn Voorganger vry wel geslaagd is, waarom wy het ook tot zoodanig gebruik, waarvoor het eigenlyk bestemd is, aan allen, die dergelyke hulpmiddelen behoeven, nevens het Werk van BERGEN, gerust aanpryzen.

De Eerw. CLARISSE heeft, zoo wel in de hoofdbedoeling, als in de uitwendige vorm en richting, zynen Voorganger getrouw gevolgd. Men zal echter nog al eenig verschil in de uitvoering ontwaar worden. De Schryver zegt zelf, in 't Voorbericht: „ Alleen heb ik eenige kleinigheden, welke my by BERGEN in het oog gelopen waren, in acht genomen, en wat my min geschikt voor den huisgodsdienst voorkwam, getracht te vermyden. Het is om deze reden b. v., dat men hier zulk een aanmerkelyk verschil in de lengte der Afdeelingen niet zal aantref-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1794, bl. 486.

treffen; —— dat de overgangen uit de aanmerkingen op den tekst, over het algemeen, minder ſtootend geworden zyn; —— dat 'er geene Alleenſpraaken geplaatst zyn; — dat 'er, hier en daar, ook nog wat meer ruimte aan de verklaarende aanmerkingen is ingeruimd, en wat dies meer zy. —— Vooräl heb ik, op aanraading van Geleerden, dien ik achting toedraag, mede het nut van myne Ambtgenooten in het oog gehouden, en vermeden, enkel praktikaale *aanmerkingen* over, en my toegelegd, om overal praktikaale leeringen uit den tekst, voor te ſtellen; iets, waardoor den Prediker, zo hy zich van dit Werkje mede wilde bedienen, dienst en den ongeleerden Lezer juist geen groote ondienst geſchiedt. —— Dit, en tevens de mindere rykdom van eigenlyk gezegde lesſen, (welke in Jeſus redenen zoo veelvoudig van zelfs voorkomen, maar hier allen, uit de geſchiedenis, moesten *afgeleid* worden,) is ook oorzaak, dat de aanmerkingen, en zoo, de geheele Afdeelingen, wel iets langer, over het algemeen, uitgevallen zyn; waarby ik dan ook de behoefte myner Landgenooten in aanmerking genomen heb.

„ Voorts heb ik nog dit te melden, dat ik my, in myne vertaling, wat meer gebonden heb, dan myn voorganger, aan de *woorden* van den grondtekst naar de beste lezingen, en wel zoo naauw, als eene vloeijende overzetting in onze taal dulden kon; waar die my drong, van de woorden af te gaan, om het zakelyke niet verkeerd voor te ſtellen, (zo als b. v. by de ſpreekwyze τραπιζαις διακονειν, Hoofdſt. VI: vs. 2, het geval was,) heb ik, (zoo wel, als in de verplaatzing van een enkel vers,) alleen meer vryheid genomen. Andere reeds voorhanden zynde overzettingen heb ik ook ſteeds geraadpleegd, doch in alles myn eigen oordeel gevolgd, en, met de uiterſte getrouwheid, naar myn beste weten, gepoogd, om den waaren zin des heiligen Schryvers op te geven; zonder, door eenige verdraaijing of verbloeming, de gevoelens van eenige ſecte onder de Christenen in de hand te werken of te ondermynen. Over het algemeen heb ik 'er, zoo veel mogelyk, myn werk van zoeken te maaken, om een leesboek te leveren, dat door Christenen van onderſcheidene Gezindten, zonder ergernis en met nut zoude kunnen gebruikt worden; terwyl het my intusſchen niemand ten kwaade zal kunnen duiden, dat ik de leerſtel-

lingen van *myn* Godsdienstig Genootschap nergens verlochend hebbe."

Wy pryzen het goed oogmerk van den kundigen Schryver, om ook zynen Ambtgenooten van nut te zyn, en willen wel gelooven, dat het niet ontbreekt aan zulken, die 'er veel voordeel uit kunnen trekken. Het is evenwel te bejammeren, dat ook Godsdienstleeraars nog steeds zoodanige handleiding noodig hebben, en oorzaak geeven, dat zulke eigenlyk voor ongeleerden bestemde Werken, ten hunnen gevalle, veelal te omslachtig en kostbaar worden, en daardoor aan het bedoelde einde minder beantwoorden. Dat toch eenmaal onze Predikers, zoo door de behoefte der tyden, als door de aangelegenheid hunner bediening, zich over 't algemeen tot het aanwenden van meerder vlyt en yver, ter verkryging van gegronde Bybelkennis, laaten beweegen, om uit eigen oogen te zien, zelve te denken, vry te oordeelen, en daardoor nuttiger voor hunne Gemeenten te worden.

Om veel met weinig woorden te zeggen, is de schryfstyl van CLARISSE hier en daar minder vloeiend, en voor een Huisboek wel eens te ingewikkeld geworden. Ook zyn, om overal iets aan te merken, de praktikaale leeringen, hoe waar en nuttig anders, somtyds wat ver gezocht, en niet zelden wat te breed uitgeloopen. Voor het overige kan men den Schryver, die zich al vroeg, als voorzien van den besten aanleg, heeft doen kennen, den lof van een verstandig Schriftverklaarder, die de beste regels der uitlegkunde oordeelkundig gevolgd is, en tot bevordering van de nuttige leezing van de Handelingen der Apostelen veel toegebragt heeft, geenzins ontzeggen. Byzondere proeven kunnen, uit hoofde van de breedvoerigheid der Afdeelingen, nog minder uit dit Werk, dan voorheen uit dat van BERGEN, medegedeeld worden.

Ont-

Ontwerp tot een eerst Onderwys in den Godsdienst, voor Kinderen; nevens een Aanhangsel van eenige Gebeden en Liederen. Door RUDOLPH JÄNISCH, *Hoogduitsch Predikant der Luthersche Gemeente te Amsterdam. Uit het Hoogduitsch vertaald door* GEORGE HENDRIK REICHE, *Luthersch Predikant. Te Amsterdam, by* A. Mens, Jansz., 1797. *In 8vo. 70 bl.*

Weder een Godsdienstig Leerboek, waartoe wy onze Lezers met het uiterst genoegen henenwyzen. Dank zy den verdienstelyken Schryver voor hetzelve, en den Vertaler voor zyne overbrenging in onze moedertaal. Hoezeer de verlichting en het beter onderwys in den Godsdienst nog veelal zeer langzaam voortgaan, doen evenwel dergelyke pogingen van mannen, die zó wyslyk met de jeugd aanvang maken, ons de bemoedigende hope voeden, dat 'er toch gelukkiger dagen aanstaande zyn. Het opstel van den Eerw. JÄNISCH is voor kinderen van zeven tot veertien jaren, en voor dezen, onzes inziens, geheel geschikt. Hetzelve is niet in vragen en antwoorden, maar in korte stellingen vervat, zodanig, dat elk, die maar enigzins met kinderen weet om te gaan, uit de geleidelyke en klare voordragt de nodige vragen gemaklyk zelf kan trekken. Het wezenlyke voor kinderen is in hetzelve geenzins overgeslagen, terwyl alle eigenlyke Godgeleerdheid, alle moeilyke en betwiste vragen, zó onvoegzaam in een onderricht voor eerstbeginnenden, door den menschkundigen Leraar zorgvuldig vermeden zyn. Lezenswaardig is, ook daaromtrent, zyn Voorbericht, waarin hy ons tevens de verblydende hope geeft op een *Ontwerp tot een nader Onderwys in den Godsdienst, voor dezulken, die tot het doen hunner belydenis zullen voorbereid worden.*

De *Gebeden* en *Liederen*, achter dit ontwerp gevoegd, zyn mede zeer wel in den kindertoon. Zy bestaan in een *Morgen-Gebed* en *Morgen-Gezang*, een *Gebed* en *Gezang voor* en *na den eten*, twe *Avondgebeden*, een *Avondgezang*. Voorts, mede in dichtmaat: *Gedachten van een Kind, by de ontmoeting van Armen. Aanmoediging tot Vlyt. Pligten der Kinderen jegens hunne Ouders*, en *Gebed van een Jongeling of Jonge Dochter.*

Gedenkschriften der Maatschappy van Zendelingschap, tot voortplanting van het Evangelie in Heidensche Landen, opgericht binnen Londen, in Herfstmaand des Jaars 1795. *Benevens eenige daartoe betrekkelyke Leerredenen. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN. *2de Stuk. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1798. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl.*

In dit Stuk wordt niets meer gevonden, dan drie van de Leerredenen, (de 2de 3de en 4de,) by gelegenheid der eerste Algemeene Byeenkomst, tot oprichting der Maatschappy van Zendelingschap, te Londen gehouden. Wy willen, om onze Leezers nog eenigzins nader met den geest, die de eerste aanleggers van dit werk bezielt, bekend te maaken, van den inhoud derzelven eenig verslag geeven.

In de *Tweede* van den Eerw. G. BURDER wordt Gods tweede bevel aan Jona, om te Ninive te gaan prediken, ten grondslage gelegd van de volgende erinneringen, die op het voorgenoomen Zendelingwerk met veel ernst toegepast worden: Wanneer God voornemens is, aan een Volk barmhartigheid te bewyzen, zal hy eenen boodschapper tot hun zenden, om hen te roepen tot bekeering. Wanneer de uitvoering van den Godlyken last met moeilykheid en gevaaren verzeld is, zyn zyne dienaars al te gereed, om dien van zich af te schuiven. God vertoornt zich grootlyks tegen hen, die zich van zynen dienst onttrekken, om de gevaaren, welken 'er mede verzeld gaan; en wy stellen ons, door ongehoorzaamheid, aan veel grooter gevaaren bloot, dan die wy poogden te ontwyken. (Hy gelooft dat God vertoornd is, om dat het belang van zoo veele millioenen van ongelukkigen verwaarloosd is. Daarom is 'er zoo weinig zegen op den Euangeliedienst. Als het Zendelingwerk met ernst ter hand genomen wordt, zal God ons niet slechts buitenlands met voorspoed, maar ook van binnen met meer verleevendiging van den Godsdienst, en een ruimer bedeeling van den Geest, begunstigen.) Jona moest den Niniviten Gods gramschap aankondigen, maar Euangeliedienaars moeten het Euangelie der Zaligheid prediken. Daar door worden de Goddelyke volmaaktheden in 't helderst licht vertoond. Dit alleen verschaft aan zondaaren gegron-

gronde en zekere hoop, op vergeeving van zonden, en gunstige aanneeming by een beleedigd God. Dit is het groote, het eenige werktuig tot deugd en heiligmaaking, beschaaft de zeden zoo wel, als het de zielen zaligt, en geeft in allen nood de beste vertroosting. De grootheid der volkryke Stad Ninive wordt in den gegeeven last aangemerkt, als een spoor voor Jona, om aldaar te prediken. Zoo moet ook de grootheid van het getal der genen, die nog zonder kennis van 't Euangelie in verregaande domheid, onbeschaafdheid, zedeloosheid en ellende leeven, dat hier op ten minsten vyfhondert millioenen menschen, meer dan de helft der aarde-bewooners, begroot wordt, ten sterksten aanzetten, om het Zendelingplan te bevorderen. Hier volgt eene aandoenelyke schets van de verregaande onbeschaafdheid, wildheid, zedeloosheid en beestachtigheid van veele Heidensche Volken, vooral in de Zuidzee. Waarop dan de Leeraar een hartelyk woord van vermaaning laat volgen, om het voorgenoomen werk yverig aan te vatten, en het veel te lang verzuim door tienvouwige vlyt te vergoeden, en alzoo het ongeloof te beschaamen. Men moet zich alle moeilykheden en opofferingen, voor eene zaak van die natuur, getroosten, en door een tegenovergesteld gedrag aan 't geen de Engelschen dus verre, tot oneer van den Godsdienst, by de Heidensche Volken gehouden hebben, zoo veel moogelyk trachten uit te wisschen van de schandelyke vlek, die de Engelschen op den Christen-Godsdienst hebben achtergelaaten, overal waar zy geweest zyn. Men spreekt in deze Leerrede wel minder stellig over den toekomstigen staat der Heidenen, maar neemt het toch als hoogstwaarschynlyk aan, dat de meesten van hun, zonder kennis aan het Euangelie, en wel zoo als BURDER het wil gepredikt hebben, eeuwig verlooren gaan; waaruit een sterke drangrede tot begunstiging van dit werk ontleend wordt. 'Er wordt in 't voorbygaan, tot aanmoediging, eenige melding gemaakt van den goeden uitslag van vroegere pogingen, tot bekeering van Heidenen, door *Elliot*, *Brainard*, de *Mayhews*, Vader en Zoonen, de Deensche Zendelingen op de Kust van Coromandel, die gezegd worden, sedert het Jaar 1706, niet minder dan 18000 Gentoos tot de belydenis van het Christendom gebragt te hebben, en de Moravische Broeders, die zeer groote menigten in Groenland, in de West-Indiën, in America, en onder de Hottentotten, tot het

het Christendom bekeerd hebben. Men wacht daarvan ook binnenlands veel goeds voor het Christendom, door het verspreiden en vermeerderen van den gewenschten Zendelings-geest. Voorts worden vooral ernstige en aanhoudende gebeden ten sterksten aanbevoolen. Wy erinneren ons in het voorige Stuk van een voorslag geleezen te hebben, om den eersten maandag van elke maand ten zeven uur des avonds af te zonderen tot een tyd van vereenigde gebeden om den gelukkigen uitslag van 't aangevangen werk, 't welk ook, zoo wy verneemen, onder eene groote menigte tot stand is gekomen.

In de *Derde* Leerrede van den Eerw. S. GREATHEED wordt het uitdrukkelyk gebod, en het onveranderlyk gezag van Gods Zedelyke Wet, naar aanleiding van de vraag, *Luc.* X: 29. *wie is myn naaste?* voorgesteld, als het beginsel, waaruit, ter bereiking van het doel der Maatschappy van Zendelingschap, moet gewerkt worden: en wel in dier voege, dat eerst het grondbeginsel, welk wy moeten aanneemen, wordt gadegeslagen, liefde namelyk, en wel als jegens ons zelven, en derhalven geen meerdere, maar ook geen mindere zorg voor de ziel, het lichaam, de goederen, de belangen van onzen evenmensch, dan voor onze eigene; daarna de uitgebreidheid, waarmede hetzelve moet toegepast worden op alle menschen, zonder eenige uitzondering. Waaruit dan sterke aansporingen, om liefde jegens de Heidenen daadelyk te toonen en hunne zoo lang verwaarloosde eeuwige belangen te behartigen, afgeleid worden. Eindelyk de drangredenen, die thans in 't byzonder roepen, om deze liefde te oefenen. Wy moeten hier zien — op de bekwaamheid, of het vermoogen om hetzelve te volbrengen. „ Wanneer de begaafdheden van onzen geest, de sterkte van ons ligchaam, onze stand in de weereld, zoodaanig zyn, dat ze ons in staat stellen, om de moeilykheden, welken men in het prediken van het Evangely tot de Heidenen te wachten heeft, uit te harden; dan eischt het Grondbeginsel van liefde tot hun als onszelven, dat wy bereid zyn, om den zwaarwigtigen post te aanvaarden. Ontbreekt *deeze* bekwaamheid, dan zyn wy verpligt, ten dien opzichte te doen *wat wy kunnen.*" Het zy dan onze kennis van het Euangelie of van de waereld, het zy onze gaven tot onderwyzing of overreeding, onze bezittingen, of onze gebeden, iets bydraagen kunnen, om millioenen onzer Natuurgenooten te brengen tot de kennis van den eenigen

gen naam, die onder den hemel gegeeven is, door welken wy kunnen zalig worden. —— Op de gelegenheid, om deze liefde te oefenen, die wy altyd, waar ze ook voorkomt, moeten aangrypen. Thans doet zich eene gelegenheid op, om goed te doen aan verregelegen Heidenen. —— En voorts op de noodzakelykheid van deze oefening, door Heidenen met het Euangelie bekend te maaken, dat voor hun onontbeerlyk is, en waarvan zy nog steeds onkundig blyven, daar toch altyd meest behoeftigen de eerste en voornaamste hulp vorderen, en hunne zielen anders gereed zyn, om in den eeuwigen dood neer te zinken. Daarop laat de Leeraar eene breedvoerige uitweiding over de gelykenis van den barmhartigen Samaritaan, die anders niet tot den tekst behoort, en eene daarop gegronde voorstelling van drangredenen, tot de beoefening van menschlievendheid voor alle menschen, vooral voor Christenen, volgen. Hy wil uit dat beginsel, dat alleen 't waare is, eene zending tot de Heidenen ondernoomen hebben, en maant alle Christenen aan, om ook onderlinge liefde te oefenen, en uit liefde tot elkanderen in dit vak samen te werken. Deze liefde zal een onbedriegelyk bewys zyn van het geestelyk leven; zy heeft haren oorsprong in den hemel, en zal in den hemel uitloopen.

In de *Vierde* Leerrede van den Eerw. J. HEY over de volheid der tyden, naar aanleiding van *Ephes.* I: 10, wordt eerst de aandacht bepaald by het belangryk tydperk, in den tekst vermeld. Daarna by het heerlyk werk, dat geduurende hetzelve zal volvoerd worden. Het tydperk, door den Apostel aangewezen, en genoemd *de bedeeling van de volheid der tyden*, is, naar zyne gedachte, een wonderbaare tyd van genade, welke tot nog toe, immers in den volsten zin der woorden, geen plaats gehad heeft. Nu worden, (dat hier weinig te pas komt,) onderscheidene tydperken van allerlei aart, die dus verre hebben plaats gehad, tyden van onweetendheid, verbastering, bygeloof, vervolging, licht en hervorming, doorgeloopen; daarop volgt de beschryving van het bedoelde tydvak, „ het laatste tooneel der Evangelische Bedeeling —— dat tydstip in dezelve, waar in de glans der hemelsche Waarheid met oogverbysterenden luister zal doorbreeken, en aanhoudend schynen, totdat de duistere nevelen van bygeloof, van dwaaling, en van zonde, voor altoos van den aardbodem

dem zullen verdreeven zyn." Daarop wordt dan gehandeld van het werk, dat geduurende dit tydvak zal volvoerd worden, hier uitgedrukt onder het denkbeeld van *alles wederom tot één te vergaderen in Christus*, dat is, om in één lichaam in te lyven, of tot één volmaakt saamenstel te brengen, alle dingen, beide die in den hemel en die op de aarde zyn. Dit vooronderstelt, dat 'er eene scheiding en verdeeldheid plaats gegreepen heeft, tusschen de verschillende rangen van weezens, die God geschaapen heeft. Die gelukkige en wederkeerige invloed, welken de schepselen anders op elkanderen zouden gehad hebben, blykt, geheel bedorven, en, in ontelbaare voorbeelden, schadelyk en verderflyk geworden te zyn. Hier wordt eerst melding gemaakt van verschrikkelyke blixemstraalen, vernielende stormwinden, ontzettende aardbeevingen, van de geneigdheid der wilde dieren om hunne geslachtgenooten te verslinden, verwoestende oorlogen, de verdeeldheid tusschen hemel en aarde, enz. welk alles wordt aangemerkt, als uitwerkselen van den vloek, die door de zonde op alles rust. Daarna wordt beweerd, dat God alles wederom tot één zal vergaderen in Christus, beide dat in den hemel en dat op de aarde is. „ De bewooners van verschillende luchtstreeken, menschen van verschillende zeden, koleur, gewoonten, en najaagingen, zoo in Christelyke als Heidensche Landen, zullen vereenigd worden tot ééne groote Maatschappy, onder den heilryken invloed der Evangelische Genade, zoo dat 'er zal zyn *ééne kudde, onder éénen Herder*." Menschen en Engelen zullen vereenigd worden in eensgezindheid en liefde. Hy is ook niet vreemd, dat dan ook de voorzegging, Jes. XI: 6—9, letterlyk zal vervuld worden, en 'er dus ook eene algemeene bevrediging der redenlooze en dierlyke geslachten zal plaats hebben. Hy stelt vast, dat die verbaazende verandering door de Leer van het Euangelie zal te weeg gebragt worden, en noemt ook eenige redenen, waarom dit belangryk werk door dit middel zal daargesteld worden. Hierop volgen opwekkingen tot een kloekmoedig, naarstig en standvastig gebruik der middelen, die thans voorhanden zyn, om het ontworpen plan door geld, door gebeden, door aanmoediging der Zendelingen, enz. te ondersteunen, vooral uit aanmerking van de heuchelyke vooruitzichten, die men zich mag voorstellen.

Het

Het ontbreekt deze Leeraars geenzins aan de bekwaamheid, om zich naar hunne denkwys wel uit te drukken, en veel, dat, overeenkomstig het aangenoomen plan van werking, ter zaake dient, op een ernstigen toon met vuurige Godsdienstliefde voor te draagen; waarom het ons geenzins bevreemt, dat deze Leerredenen met groot genoegen aangehoord, en bevorderlyk geweest zyn aan de vermeerdering van de groote geestdrift, waarmede dit Zendelingwerk is begonnen. Men mogt hier en daar meer regelmaatigheid in de behandeling der voorgenoomen stoffen, meer kieschheid in de aanhaaling en toepasfing van Bybelsche gezegden, verlangen, en over 't geheel meer opgeklaarde begrippen, omtrent den waaren geest des Christendoms, en deszelfs voornaamste leerstellingen, wenschen. Maar de zaak is ook nog maar in de beginselen, en zou vroeg of laat nog wel eene andere wending kunnen krygen. Wy herzeggen het, dat wy 'er het beste van hoopen.

Rapporten, strekkende als Bylaagen tot de Verzameling van Stukken, betrekkelyk de aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, te Amsterdam. Tweede Stuk. Te Amsterdam, ter Stads-Drukkerye; en te bekomen by P. den Hengst *en* J. A. Crajenschot, 1798. *In gr. 8vo.* 128 *bl.*

In dit Stuk der verrichtingen van het Committé, 't welk, op order van het Committé van Algemeen Welzyn, het plan tot het daarstellen van eene *Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht* voor de Stad Amsterdam heeft ontworpen, vindt men vier *Rapporten* van hetzelve; te weeten van No. VII—X, welke handelen *over de Zuiverheid en de Vervalsching der Dranken.*

Het eerste dier *Rapporten* beschouwt het *Regenwater*, in zo verre het in looden en andere bakken wordt bewaard, en daar door, gelyk ook door de verkalking van de oppervlakte van looden platten en buizen, met vergiftige loodstoffen kan worden bezwangerd. Met groote naauwkeurigheid wyzen de kundige Schryvers de redenen aan, die tot eene zodanige besmetting aanleiding kunnen geeven. Waar na zy overgaan tot de middelen om de verkalking der looden werktuigen te verhinderen; die voornaamelyk bestaan in het dekken der platten

ten en geuten met plauken, geverfd met eene verfstoffe, in welke geene loodkalken zyn gebezigd, gelyk ook in het sluiten der buizen in houten kokers, om dezelve voor de hette, die de verkalking geweldig bevordert, te bewaaren: en eindelyk in het bestryken der looden bakken, enz. met eene goede Barnsteenvernis. Daarna gaan de Rapporteurs over tot het beschryven der middelen, die het geschiktst zyn, om het lood, met het welk eenig Regenwater mogt vergiftigd zyn, te ontdekken, waar toe zy, als het zekerste en gevoeglykste middel, aanpryzen het zogenoemde proefvocht van HAHNNEMAN, 't geen ook thans in het nieuwe Amsterdamsch Apotheekboek wordt gevonden.

Het tweede *Rapport* deezer Verzameling, of No. VIII, handelt over het *Schuitenwater*, en bevat hoofdzaakelyk het volgende:

„ I. Het vereischte (dus spreeken de Schryvers, p. „ 27.) om zeker te zyn, dat het water, hetwelk, hier „ ter Stede, door de Verschwater-verkoopers en de „ Brouwers wordt ingevoerd, zuiver en geheel onschade- „ lyk voor de gezondheid is.

„ II. Het vereischte, op dat dit water, eenmaal zui- „ ver ingevoerd, zuiver blyve; en, geduurende den tyd „ dat het bewaard wordt, geene nadeelige hoedanighe- „ den bekome.

„ III. Het beraamen van middelen, om, indien moog- „ lyk, te maaken, dat 'er altoos zodanige voorraad van „ Verschwater in de Stad zy, als noodig is, voor de con- „ sumtie der Ingezetenen, geduurende den strengsten „ winter: en dat deezen altoos voor eenen zeer maatigen „ prys het water kunnen bekomen, zonder dat de lang- „ duurigheid der strengste winters daar in verandering „ veroorzaake." Onder andere gewigtige zaaken, die in dit *Rapport* voorkomen, vindt men in hetzelve een aantal proeven, ten bewyze, dat goed Schuitenwater hier aan kenbaar is, dat hetzelve eene daar in gedroppelde ontbinding van zeep niet doet schiften, maar dat het daarmede byna even doorschynend blyft als gedestilleerd water. Op welke proeven verder een Project-Reglement is gegrond voor een Proefmeester; aan te stellen om door dit middel het water der Waterschuiten buiten den boom te beproeven, en dus het binnenvoeren van brak water te verhinderen.

Het derde *Rapport*, of No. IX, handelt over dezelfde stof-

stoffe. Men vindt daar in, de proeven met *Nitrate de Mercure* (eene ontbinding van Kwik in Sterkwater) en met *Nitrate d'Argent* (Zilver ontbonden in Sterkwater) op verschillende wateren genomen, welke bewyzen, dat het Vechtwater, tusschen Maarsfen en Zuilen, alle hoedanigheden van zuiver zoet water heeft; doch niet verder benedenwaards. Zeer naauwkeurig zyn ook de berekeningen van het water, 't geen van buiten wordt ingevoerd, of ten tyde van vorst uit de Stads Waterbakken te bekomen is, waar van de uitkomst toont, dat, schoon het voormaalig grooter gebrek merkelyk is verholpen door de nieuwaangelegde Waterbakken, zulks echter geenzins voldoende zou zyn voor een langen Winter: maar dat, „om gerustelyk (p. 93.) dertien wee„ken te kunnen afwagten, zonder gebrek te hebben, of „zonder den Ysbreeker te laaten gaan, 'er nog wel „een voorraad van 100000 Tonnen water zyn moest, „dat is de waardy van honderd bakken. Het spreekt „van zelfs, dat die niet allen te gelyk kunnen gemaakt „worden; doch het ware te wenschen, dat de Regee„ring alle jaaren, op geschikte plaatzen, 'er eenigen liet „vervaardigen. Ieder der drie laatste aanbesteedingen, „van zes bakken a 1000 Tonnen ieder, hebben gekost „22640 guldens, het geen ten naasten by 3800 guldens „voor ieder bak uitmaakt: en misschien zouden 'er jaar„lyks vier kunnen vervaardigd worden, zonder de Fi„nantien der Stad, in eene zaak van zo veel belang, te „veel te bezwaaren, enz."

Rapport X, het laatste deezer Verzameling, handelt over de Vervalsching der *Bieren*, *Azynen*, *Wynen* en *Geestryke Dranken*. Wat de Bieren aangaat, het Committé heeft geene bepaalde vervalschingen vernomen, die voor de gezondheid onmiddelyk zouden kunnen van nadeel zyn; doch de gebreken der graanen, des mouts en onzuiver water, zouden aan de Bieren gebreken kunnen mededeelen, die of zelve, of door de middelen tot verbetering aangewend, middelyk van nadeel zouden kunnen zyn; waarom hetzelve dienstig oordeelt, dat 'er op de deugdzaamheid dier ingredienten gelet worde.

De Azynen zyn ook aan Vervalsching onderhevig, en wel toevallig, of met voordacht. De eerste vervalsching ontstaat voornaamelyk door het aanvreeten der koperen kraanen, die daarom geheelenal behoorden verboden te worden. De met voordacht gedaane vervalsching bestaat in

het byvoegen van Vitrioolzuur, om daar door den te zwakken Azyn te versterken. Deeze bymenging is wel niet onmiddelyk nadeelig voor de gezondheid, maar wel middelyk, om dat de dus versterkte Azyn veel gemakkelyker alle metaalstoffen, die in derzelver bereik komen, ontbindt, dan de gemeene. Het middel, om deeze vervalsching te ontdekken, is de *Murias Baritidis* (Zwaaraarde ontbonden in Zeezoutzuur): want eenige weinige druppels van dit vogt, gemengd met Azyn, die door middel van Vitrioolzuur vervalscht is, maaken denzelven aanstonds troebel, om dat het gemelde zuur zich zeer greetig met de Zwaaraarde vereenigt, en een Zout, het welk van wegen zyne geringe smeltbaarheid in water onder de steenen wordt gerekend, daarstelt.

Zeer menigvuldig zyn buiten twyfel de Vervalschingen, die aangewend worden, om slegte en bedorven Wynen wederom drinkbaar te maaken. Toevallig kunnen zy voorzeker aanleiding geeven tot ongesteldheden; doch de Schryvers rekenen ze anderzins over het algemeen niet als zeer gewigtig. Voorts merken zy aan, dat die vervalschingen zo verschillend zyn, en in zulke verschillende evenredigheden van zamengestelde middelen worden aangewend, dat het byna onmogelyk is, zulks door bepaalde proefmiddelen te kunnen toonen. Uitgezonderd alleen die vervalsching, welke, by de Witte Wynen, zo menigvuldig, door middel van Zwavel, wordt in het werk gesteld. Dit bymengzel wordt gemakkelyk ontdekt, door in den slegten Wyn eenige druppels van het vast bytend Loogzout (*Potassa Caustica*) te laaten vallen; wanneer de Wyn troubel wordt, eveneens als Wyn, die Loodwit bevat, door het indruipen van het Hannemansche proefvocht; welke troubelheid weder verdwynt, wanneer het Loogzout verzadigd wordt, door 'er wat Vitrioolzuur by te doen, 't geen in eene Loodvervalsching geen plaats heeft, en dus een onbedrieglyk teken is van bygemengden Zwavel.

Ondertusschen kunnen de Wynen ook vervalscht worden door middel van daar in ontbondene Metaalen of Metaalkalken, welke gewoonlyk zyn Loodwit, Koper, Rattenkruid, Sublimaat en Spiesglas. De Onderzoekers hebben wel geene zodanige vervalschingen in de slegte uit Kroegen gehaalde Wynen gevonden: dan dit maakt echter het onderkennen van zodanige vervalschingen geenzins onnut; te meer, daar zy in een pakje met zogenaamd

Scherp,

Scherp, waar mede men de Wynen spoedig doet stryken; Rattenkruid ontdekt meenen te hebben.

Het Lood wordt in de daarmede vervalschte Wynen, volgens de waarneemingen der Onderzoekers, het zekerst ontdekt door middel van het zwartachtig bezinkzel, 't welk het Hannemannisch proefvocht daar in verwekt; mits men het volgende in acht neeme. 1°. Dat 'er gelyke hoeveelheden van den vervalschten Wyn en van het Proefvocht worden genomen. 2°. Dat de vermenging geschiede in gesllootene glazen. 3°. Dat men de vermenging niet beoordeele, dan na dezelve, geduurende den tyd van 24 uuren, te hebben laaten rusten.

Om de Vervalsching door middel van Koper te ontdekken, hebben de Onderzoekers te vergeefsch proeven genomen met veelerley scheidvochten; doch zy beschouwen het plaatzen van een glad staafje yzer in den verdachten Wyn als een onwederspreeklyk middel van herkenning, dewyl dat staafje, zo 'er maar het geringste koperdeeltje in den Wyn aanweezende is, de kleur van dat Metaal aanneemt.

Wat het Rattenkruid, of *Arsenicum*, aangaat: de Onderzoekers beschouwen het zogenaamde Wittenbergsche Proefvocht als het zekerste middel om het aanweezen van dit Halfmetaal in den Wyn, door het Opermentachtig nederzinkzel; 't welk het daar in veroorzaakt, aan te wyzen. Zy merken teffens aan, dat dit middel die werking niet doet op eene ontbinding van dat Halfmetaal in water, dan door 'er eene kleine hoeveelheid van eenig plantaartig zuur by te doen.

De Vervalsching der Wynen door middel van Sublimaat, wierd insgelyks niet duidelyk aangeweezen door middel der gewoone Chemische vloeistoffen; maar daarentegen zeer beslissende door middel van een daar ingestooken stukje geel koperdraad, 't geen, op deeze wyze beproefd, door de nederploffing van het Kwikzilver, aanstonds zilverkleurig wierd.

Wat eindelyk eene Vervalsching der Wynen met Spiesglas, of Antimonie, aangaat, zo wierd deeze vergiftiging in den Rooden Wyn het best ontdekt door middel van het Zeezoutzuur, 't welk den dus aangedaanen Rooden Wyn troubel deed worden, eveneens als versch uitgeperscht besfenzap. Daarentegen bevonden de Waarneemers, dat dit Halfmetaal in de Witte, Rhynsche en Moezel-Wynen het best ontdekt wordt door zodanige Wynen

te vermengen met het Hannemansche proefvocht; nadien daar door in dezelve eene orangekleurige troubelheid wierd veroorzaakt, die door bezinking in Goudzwavel van Spiesglas overging.

Wy hoopen eerlang in staat te zullen zyn, om weder een Uittrekzel, uit een nieuw Vervolg deezer zo leerzaame en nuttige Rapporten, te kunnen mededeelen.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER'S *Tweede Genootschap. Tiende Stuk; bevattende de Beschryving van eenige nieuwe of verbeterde Chemische Werktuigen, behoorende aan* TEYLER'S *Stichting, en van Proefneemingen met dezelve in 't werk gesteld, door* MARTINUS VAN MARUM; *in 't Fransch en Nederduitsch. Met Afbeeldingen. Te Haarlem, by* J. J. Beets, 1798. *In 't geheel, behalven het Voorwerk,* 239 *bl. in gr.* 4*to.*

Even ongelukkig als wy, twee jaaren geleeden, vermeld hebben (*) blyft TEYLER'S Tweede Genootschap in 't bekomen van Antwoorden op de uitgeschreevene Prysvraagen; dan even gelukkig daar in, dat de kundige en vlytige VAN MARUM voortvaart met zyne Uitvindingen, Verbeteringen en Werkzaamheden, by TEYLER'S Stichting beproefd en daargesteld, in druk te geeven.

Die Natuuronderzoeker volbrengt, met de in 't licht zending deezes Deels, zyne belofte by het laatst uitgegeevene gedaan; naa welks voldoening wy verlangd, en aan onze verwagting ten vollen beantwoordende gevonden hebben. De Burger VAN MARUM, in den Jaare 1785 te *Parys* zynde, hadt aldaar het genoegen om met de beroemde Scheidkundigen LAVOISIER, MONGE en BERTHOLLET te verkeeren.—— Tot dus lange was de Schryver een aanhangeling van de oude toen algemeen aangenomene *Stahliaansche* Leer van het *Phlogiston*, waar op hy, zeer onlangs, de verklaaring van eenige nieuwe Electrische verschynzelen gegrond hadt. Omtrent dit door gemelde Scheidkundigen bestreeden en door Proefneemingen wederlegde Stelzel werd VAN MARUM aan het twyfelen ge-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1796, bl. 327.

gebragt, en tot het besluit, om, naa zyne t'huiskomst, alles wat die *Fransche* Scheidkundigen hem medegedeeld hadden op nieuw te overweegen en te vergelyken. By deeze naaziening en beproeving vielen by hem alle de gronden van de *Stahliaansche* Leer weg. Van deeze zyne *Secte-verandering*, (want ook de Wysgeeren hebben hunne Secten) gaf hy berigt in een kort daar naa opgestelde *Schets der Lavoisieriaansche Scheikundige Leere*, in den Jaare 1786 geplaatst agter het *Eerste Vervolg van Proefneemingen, met* TEYLER'S *groote Electrizeer-Machine in 't werk gesteld.*

Eene toetreeding, die, in den aanvange, by 's Mans Scheidkundige Landsgenooten ongunstig werd opgenomen; doch van welk begrip zy zedert grootendeels te rug gekomen zyn, en de Lavoisieriaansche Leer met VAN MARUM omhelsd hebben. Waar aan hy door zyne gedaane Proeven, op kosten van TEYLER'S Stichting, van welke wy te vooren gewaagd hebben, zeer veel toebragt. „ Aangemoedigd," schryft hy, in de Voorrede deezes voorhanden zynde Deels, „ door deezen eersten goeden uitslag myner onderneeming ter bevordering van de nieuwe Scheikunde, ben ik tot andere overgegaan, my bepaalende tot de zulken, door welke de gronden van dezelve beweezen worden. Veele deezer Proefneemingen ondernam ik, by den aanvang, met dergelyken toestel, als door LAVOISIER in zyn *Traité élementaire de Chimie* beschreeven is. Doch somwylen vond ik gelegenheid den toestel te verbeteren, of, zonder vermindering van naauwkeurigheid, eenvoudiger, en hier door voor 't gebruik gemaklyker, te maaken. My hier op, by het herhaalen deezer Proefneemingen, byzonder toeleggende, ten einde in de Verzameling van Physische Werktuigen, by TEYLER'S Stichting, den toestel voor de *Lavoisieriaansche* Scheikunde zo volkomen te hebben als het my mogelyk is, zo heb ik aldaar de verbeterde Chemische Werktuigen verkreegen, waar van ik de beschryving, in dit Stuk, mededeele. Met een groot gedeelte van de hier beschreevene Werktuigen heb ik, in de Jaaren 1791—1794, de Proefneemingen, waar voor zy geschikt zyn, in 't werk gesteld, en in lessen by TEYLER'S Stichting, zo verre de gelegenheid aldaar zulks toeliet, aangetoond." —— Te meermaalen hadden wy het genoegen dezelve by te woonen, en kunnen dus, als oor- en ooggetuigen, van veel, 't

geen in dit Boekdeel voorkomt, spreeken; ons genoegen betuigende over den onvermoeiden vlyt, met welken VAN MARUM zich, in dit vak, kweet. Ons een en andermaal bejammerende, dat de plaatsruimte het toelaaten van een grooter getal aanschouweren deezer veelal nieuwe en ontzettende proeven verboodt.

„ Veelmaal," dus vaart de Wysgeer in het Voorberigt voort, „ veelmaal wierd ik zedert door Natuur- en Schei„ kundigen, die my bezochten, en aan wien ik, ter vol„ doening aan hun verlangen, het een en ander van on„ zen nieuwen of verbeterden Scheikundigen toestel onder „ het oog bracht, verzocht, daar van de Beschryving, „ met de hier by noodige Afbeeldingen, mede te deelen. „ Dit had ik tot nu toe uitgesteld, vermids ik vooraf „ wilde afdoen eenige naspooringen, die ik met eenige „ hier beschreevene Werktuigen heb voorgenomen. Ook „ bedoelde ik nog twee of drie nieuwe of verbeterde „ Werktuigen te doen vervaardigen, welker *Beschryving* „ ik hier wilde byvoegen. Dan de omstandigheden des „ tyds, en byzonderlyk de moeilykheid, om, by de door „ den oorlog zoo zeer belemmerde Scheepvaart, het ver„ eischte glas en andere noodwendigheden, voor dergely„ ke Chemische werktuigen en naspooringen, te bekomen, „ hebben my in de uitvoering van het een en ander zeer „ veel verhinderd; waar door dan van het nog voorge„ nomene, tot hier toe, veel heeft moeten achter blyven. „ Nogthans in aanmerking neemende de waarheid van het „ bekend zeggen van QUINTILIANUS: *multa, dum perpo„ liuntur, pereunt*; ben ik 'er toe overgegaan, om van 't „ geen ik, betreffende de nieuwe Scheikunde, by TEY„ LER's Stichting, heb kunnen laaten vervaardigen en „ beproeven, thans dat geene mede te deelen, het welk „ my is voorgekomen van eenigen dienst te zullen kun„ nen zyn voor die geenen, die verlangen werkzaam te „ zyn in dat vak van Natuurkundige Weetenschappen, „ het geen in weinig jaaren zoo veel lichts verspreid „ heeft, en 't geen meer en meer belangryke ontdekkin„ gen belooft., naar maate de Natuuronderzoekers, of „ Scheikundigen, meer en meer gelegenheid kunnen vin„ den zich den vereischten toestel te verkrygen, om daar „ in verdere naspeuringen te doen,

„ Men kan," vervolgt de Schryver, „ het ligtlyk over„ tollig achten, dat in dit Stuk herdrukt is de Beschry„ ving van onze *Hydrostatische Gazometers*, en van den

„ toe-

„ toestel voor de zamenstelling van 't water, welke ik
„ reeds in 1792, in twee *Fransche* Brieven aan den be-
„ roemden Scheikundigen BERTHOLLET, heb meêge-
„ deeld, die in de *Annales de Chimie* van 't zelfde jaar
„ geplaatst zyn, en vervolgens daar uit, kort daar naa, in
„ verscheide *Duitsche* en andere Journalen (*) zyn over-
„ genomen, en hier door genoegzaam bekend geworden.
„ Dan men neeme hier by in aanmerking, dat dit Stuk
„ wordt uitgegeeven als een Vervolg der Stukken van
„ TEYLER's Genootschap, welke, volgens den wil des
„ Stichters, behelzen moeten al het geen voor rekening
„ deezer Stichting ter bevordering der Natuurkennis wordt
„ in 't licht gegeeven."

VAN MARUM herinnert, ten laatsten, den Leezer, 't geen hy by het doorbladeren wel ras zou ontwaaren, „ dat dit Stuk, voor een groot gedeelte, alleen verstaan-
„ baar is voor die geenen, die de Werktuigen en Proef-
„ neemingen kennen, door LAVOISIER, in zyn *Traité*
„ *élementaire de Chimie*, beschreeven, of de moeite wil-
„ len neemen, myne Beschryvingen met die van LAVOI-
„ SIER te vergelyken. Indien ik dit Stuk op zichzelven
„ voor elk verstaanbaar hadt willen maaken, zoude ik
„ veel uit het gemelde Werk hebben moeten afschry-
„ ven; waar door hetzelve zeer wydloopig, doch geen-
„ zins nuttiger, zou geworden zyn; aangezien de leezing
„ en vergelyking van 't gezegde Stuk van LAVOISIER al-
„ leen genoegzaam is om alles te kunnen verstaan, wat
„ hier in betrekkelyk de *Lavoiseriaansche* Scheikunde
„ voorkomt."

Ten slot vermeldt de Schryver, dat hy by dit alles gevoegd heeft de Beschryving van eene nieuwe Lugt- en Perspomp van een zeer eenvoudig zamenstel, „ vermids
„ dezelve de lugt in groote glazen spoediger, dan eenige
„ andere Luchtpomp hem bekend, tot den hoogsten trap
„ verdunt, en deswegen voor verscheide proefneemingen
„ der nieuwe Scheikunde uitneemend geschikt is." —
Wy zagen deeze Lugtpomp, in de hier beschreevene Proef-

(*) Men vindt die Brieven mede in de *Algemeene Konst- en Letterbode*, VII Deel, bl. 50, enz. door de vriendlyke goedheid der Directeuren van TEYLER's Fundatie vergezeld van de daar toe op kosten dier Stichting vervaardigde *Plaat*. *Aanteek. van den Redacteur*.

Proefneemingen en andere, menigmaalen, en altoos met eene nooit misfende zekerheid, werken, zonder onderhevig te zyn aan de ongesteldheden, die zo menigmaal, in de meer zamengestelde werktuigen ten dien einde, de proefneemingen onzeker, gebrekkig, of althans langduurig, maaken.

Voor een Uittrekzel is dit Werk niet wel vatbaar; men heeft de toelichting van een Vyftiental Plaaten, die 't zelve vergezellen, noodig. De Inhoud der XI Hoofdstukken zal onzen Leezer best onderrigten, wat hy, in dit Boekdeel, te vinden hebbe. —— I. *Beschryving van een Gazometer, welks zamenstel veel verschilt van die van* LAVOISIER *en* MEUSNIER, *en van een toestel om op eene gemaklyke en min kostbaare wyze zeer naauwkeurige Proefneemingen te kunnen doen omtrent de zamenstelling van 't water.* —— II. *Beschryving van een zeer eenvoudigen Gazometer, nevens een toestel om met weinig kosten de proefneeming te doen van de zamenstelling des waters.* —— III. *Beschryving van Luchtontvangers, die by verscheiden proefneemingen zeer gemaklyk zyn, en van een zeer beknopten toestel voor de zamenstelling van 't water.* —— IV. *Beschryving van een toestel, om aan te toonen, dat door de verbranding van Phosphorus in Gaz-Oxygene Phosphorus-zuur wordt voortgebracht.* —— *Proefneemingen omtrent het ontvlammen van Phosphorus in het zogenaamd ydel der Luchtpomp.* —— V. *Beschryving van een toestel, om te toonen, dat door de verbranding van Kool in Gaz-Oxygene Koolzuur wordt voortgebracht.* —— VI. *Beschryving van een toestel om de voortbrengzels van de verbranding der Olien te onderzoeken.* —— VII. *Beschryving van een toestel en van proefneemingen ter ontbinding van Alcohol.* —— VIII. *Beschryving van een toestel, om de Oxidatie der Kwik op eene gemaklyke wyze aan te toonen.* —— IX. *Beschryving van een toestel voor de Oxidatie van het Yzer.* —— *Beschryving van een toestel, om proefneemingen met verschillende Luchtzoorten boven Kwik gemaklyk en naauwkeurig te kunnen doen.* —— X. *Beschryving van een toestel en proefneemingen, om aan te toonen, dat de verschillende vochten in luchtvormige of veerkrachtige vloeistoffen veranderen, wanneer zy in 't ydel worden gebracht, of wanneer de drukking der Dampkringslucht op dezelve ten naastenby is weggenomen.* —— XI. *Beschryving eener eenvoudige Luchtpomp, waar door de Lucht spoediger en sterker als (dan) door de gewoone Luchtpomp kan ver-*

verdund worden, en die teffens als Perspomp kan worden gebruikt.

Wy neemen deeze eerste uitgave eens Deels, op kosten van TEYLER's Fundatie, waar, om, by de Aankondiging, eene Bekendmaaking van Directeuren der Naalaatenschap wylen PIETER TEYLER VAN DER HULST, te voegen, welke niet te zeer kan verspreid worden, ten einde het lofwaardig gedrag, in deezen gehouden, bekend te maaken, en de Liefhebbers uit te lokken tot het aankoopen dier uitmuntende Werken, welke ons Land tot eere strekken, en nuttigheden van veelerleien aart bevatten. Zy geeven te kennen: —— „ Ondervonden te hebben, dat de Verhandelingen en Stukken, die zy jaarlyks gewoon zyn voor rekening dier Naalaatenschap uit te geeven, niettegenstaande de waardy, welke men, zo buiten als binnen dit Gemeenebest, daar aan algemeen toekent, echter geen aftrek hebben, volkomen evenredig met de daarvan gedaane oplaagen; en dit alleen moetende toeschryven aan de steeds oploopende kosten, die de aankoop deezer Stukken, offchoon op een zeer maatigen prys van 't begin af gesteld, veroorzaakt; waarom zy het onderzoeklievend Publiek adverteeren, dat zy, ten einde deeze waarschynlyke zwaarigheid, zo niet geheel en al, ten minsten voor een aanmerkelyk gedeelte, weg te neemen, besllooten hebben, om niet alleen alle de reeds uitgegeevene Verhandelingen en Stukken, zo van het *Eerste* als *Tweede Genootschap* van TEYLER's *Stichting*, voor zo verre daar van nog een voorraad voorhanden is, te doen afleveren voor DE HELFTE van den prys, waar op die oorspronglyk gesteld waren; maar ook, om even denzelfden regel van behandeling, nopens de bepaaling van prys, vast te stellen ten aanziene van alle Verhandelingen en Stukken, die in 't vervolg voor rekening der bovengemelde Naalaatenschap staan uitgegeeven te worden; in diervoege dat dezelve steeds by de uitgave op de helfte slegts zullen worden gesteld van 't geen zy anderzins zouden hebben moeten kosten. —— Daar 't pryswaardig en weldaadig oogmerk van den Stichter der voorsz. twee Genootschappen, om aan de verlichting en 't heil van 't Menschdom nuttig te zyn, en daar toe zelfs een goed gedeelte der inkomsten van zyne Naalaatenschap dienstbaar te maaken, aan de Uitvoerders van deszelfs Wil den weg aanwees, dien zy, tot bevordering daar van, by deeze inslaan; zo kan het Publiek

 nog

nog met zo veel meer gerustheids zich verzekerd houden van de stipte naakoming der belofte hier boven, ten aanziene van de by vervolg uit te geeven Stukken, gedaan. —— Ook zal men voortgaan om voor elken Bundel, die 'er uitgegeeven wordt, eenen afzonderlyken Tytel te doen vervaardigen; ten einde een ieder, die zich alleen enkele Stukken zou willen aanschaffen, dit te gereeder zou kunnen doen, zonder door den anders belemmerenden schyn van derzelver betrekking tot een doorloopend Werk hier in verhinderd te worden (*)."

Mogt deeze aanbieding van een ruim vertier deezer Boekdeelen gevolgd worden; niet, gelyk ieder voelt, om aan eenig baatzugtig inzigt voldoening te geeven; maar om licht te verspreiden, om nut te stigten.

(*) Wy ontleenen deeze *Bekendmaaking* uit de *Nieuwe Algemeene Konst- en Letterbode*, van 15 juny deezes Jaars, IX Deel, bl. 192.

Romeinsche Geschiedenissen, door M. STUART. *Met Kaarten en Plaaten. VIIIste Deel. Behelzende de Geschiedenis van het Gemeenebest, van den Dood van* HANNIBAL'S *Broeder tot aan het einde van den Oorlog tegen* PHILIPPUS. *Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo. 566 bl.*

By zo veel daadlyken Krygs, als wy, in deeze laatste jaaren, zagen voeren, en die nog by lange na niet heeft opgehouden; by zo veele Verhaalen deswegen, als ons de dagelyksche Nieuwspapieren, en belangryker Werken, te leezen gaven, zou ons ligt de lust vergaan, om het oog eeuwen te rug te wenden, ter bespiegelinge van oude Krygstooneelen; en gevolglyk van het doorleezen des Werks, welks Achtste Deel wy aankondigen, en in welks vermelden wy agterlyker geraakt zyn, dan wy wel wenschten; eene agterlykheid, niet gebooren uit kleinagting voor een Werk, altoos door ons met welverdienden lof vermeld; maar veroorzaakt door tusschenvallende beletzelen, en de ruimte van Voorraad of rechtstreeks of eenigzins in dit vak vallende, en tot onze Tyden betrekking hebbende; wy willen egter ons bevlytigen om in 't gelyk te komen.

De Tytel wyst het Tydvak aan, 't welk, in dit Deel, de

de stoffe aan den Geschiedboeker verschaft. Niet meer dan twee Hoofdstukken bevatten dien voorraad van Geschiedstoffe. Het eerste levert ons het voorgevallene *van de Nederlaag en Dood van* HANNIBAL'S *Broeder tot aan het einde van den tweeden Carthaagschen Oorlog*. Zo veel opeengestapelden Krygs geleezen hebbende, als dit Boek, in gevolge van andere Oorlogen, aanbiedt, zal 't met den Leezer eenigzins gesteld zyn als met den Geschiedschryver LIVIUS. „Ook ik verheug my," — dus drukt hy zich uit, „naa de blydschap van geheel *Italie* over den voleindigden *Carthaagschen* Kryg beschreeven te hebben — ook ik verheug my, als had ik zelf deel aan alle moeite en gevaar gehad, den *Carthaagschen* Kryg ten einde gekomen te zyn; want hoe bezwaarlyk het my, die eenmaal op my nam, alle de bedryven der *Romeinen* te boeken, ook zou voegen, in enkele deelen van zulk een werk te bezwyken; de herinnering egter, dat de drie en zestig jaaren, van den eersten tot het einde van den tweeden *Carthaagschen* Kryg verloopen, my even lang bezig hielden, als de vierhonderd acht en tachtig jaaren van het bouwen van *Rome* tot aan den *Consul* APPIUS CLAUDIUS, die het eerst de *Carthageren* bestreedt, doet my vooruit zien, dat ik, even als zy, die aan het strand gaan baaden, met elken tred in ruimer en dieper zee zal geraaken, terwyl het werk, 't welk eerst by elke pooging te verminderen scheen, onder den arbeid zelf is toegenomen."

Veel eenzelvigs kan niet uitblyven by dusdanige Geschiedverhaalen; doch wordt deeze afgewisseld door veel treffends van eenen anderen aart, door Characterschetzen, door voorbeelden van Laagheid en Edelmoedigheid, en veele andere tegen elkander afschynende Deugden en Ondeugden, die woelende elkander afwisselen; door treffende beschryvingen van belangvolle verrigtingen, die den Leezer als op het tooneel der volvoeringe te rug leiden. Vol hier van is SCIPIO'S tocht en bedryf na *Africa*. Groot was de toerusting tot dien overtocht, en vinden wy de gereed liggende Vloot in deezer voege beschreeven. — „*Sicilie* hadt veele *Romeinsche* Vlooten uit deeze zelfde haven in zee zien loopen; maar geduurende deezen ganschen Kryg al vast, waar in men alleen ter kaap- en kruistocht hadt gevaaren, ja zelfs in den voorigen, schoon toen geene mindere Vloot, met twee *Consuls* aan

„boord,

rd, was in zee gegaan, hadt men nog nimmer k eene ontzettende uitrusting gezien. Omtrend vierderd vragtschepen voerden thans, behalven de veer- Oorlogs-galeijen, een heir, 't welk eenen Kryg idt te beslissen, die, tot nog toe in *Italie* zelve gerd, deszelfs grond van het eene tot het andere einmet verslagenen bedekt hadt. En deeze Krygsmagt t eenen Bevelhebber aan 't hoofd, die zo wel door goed geluk als door zyne betoonde dapperheid alverwagting op zich hadt gevestigd. —— Om hem zyne Vloot in zee te zien loopen, liep niet slechts eel *Lilybaeum* uit, maar kwamen alle afgevaardigden geheel *Sicilie* aan strand, die by SCIPIO hunne opchting gemaakt hadden, of den *Praetor* POMPONIUS olgd waren, ja stonden zelfs de keurbenden, die op Eiland achterbleeven, op den uitersten oever geaard, om derzelver medemakkers, zo ver zulks moyk was, met hunne goede wenschen te vergezellen, r wien de zeilree liggende Vloot geen schooner ouwspel was, dan zy zelve het volbeslaagene strand een verrukkend tooneel voor de schepelingen akten." —— De begrooting der Vloote is hier volgens is opgegeeven; eene Aantekening vermeldt, dat de, volgens APPIANUS, uit 52 Oorlogs-Galeijen, 400 chepen, en nog eene menigte van kleenere Vaartuibestondt; allen te zamen bemand met 16,000 Voeten en 16,00 Ruiters.

a een driedaagschen Zeetocht geschiedde de landing geregeld als de inscheping. „ Het gezigt der vyande Vloot, en de landing van derzelver benden, vervulde t slechts de aan strand gelegene landen met schrik vreeze, maar zelfs alle de nabuurige Steden. Alle degen waren schierlyk zo vol van vluchtende Vrouwen Kinderen, en voortgedreeven Vee, dat eensklaps eze gansche streek van *Africa* verlaaten scheen. De icht der Strandbewooners was den Stedelingen nog rschriklyker, dan deezen de landing der *Romeinen* geest was. *Carthago* inzonderheid was in eene verwarg, als hadt de vyand haar reeds veroverd."

el viel 'er nogthans voor, eer het trotsch en valsch *hago* bukte, en SCIPIO deswegen een zegepraal ont, de luisterrykste die ooit *Romo* aanschouwde. „ Het zigt van 't geen voor SCIPIO's zegekar werd heenenvoerd herinnerde der menigte zo leevendig alle voori-

„ ge

„ ge rampen en gevaaren, dat zy, tot ootmoedigen dank „ veeleer voor de verlossing van zo veel kwaads, dan tot „ luidruchtige vreugde over het behaalde voordeel, ge- „ stemd, naauwlyks zichzelve van aandoening bewust „ was. SYPHAX, de Koning der *Masasyliers*, die met de „ overige Krygsgevangenen geboeid de Stad werd door- „ geleid, overleefde niet lang zyne ondraaglyke vernede- „ ring; in zynen kerker te rug gebragt, ontmoetede „ hy den dood, die zyne rampen eindigde. Q. TE- „ RENTIUS CULLÆUS, uit de *Carthaagsche* Krygsgevange- „ nis ontslaagen, volgde den zegepraalenden Veldheer „ met gedekten hoofde ten teken zyner bekomene vry- „ heid, en vereerde SCIPIO, tot het einde zyner dagen, „ als zynen eenigen Verlosser. Honderd vier en twintig „ duizend ponden Zilvers werden in 's Lands Schatkist „ uitgestort (3,690,000 Guldens) en veertig ponden Ko- „ pers (24 Stuivers) aan elken Krygsman uitgedeeld. De „ toenaam van AFRICANUS werd, zints deezen dag, aan „ SCIPIO gegeeven. De landen van het waerelddeel, 't „ welk den naam van *Africa* draagt, die langs de kust „ der Middellandsche Zee gelegen waren, droegen toen „ byzonderlyk den naam van dat gewest, en SCIPIO was „ de eerste der *Romeinen*, die zynen toenaam naar de „ door hem vermeesterde landen droeg, het zy het krygs- „ volk hem dien naam vereerde, het zy 's Volks gunst „ hem dus erkentelyk wilde zyn.

„ De dag des zegepraals werd opgevolgd door een „ voortduurend feest, 't welk verscheide dagen lang de „ prachtigste spelen en vertooningen opleverde, waar toe „ de Overwinnaar edelmoediglyk zynen eigen schat ont- „ sloot.

„ 's Volks dankbaarheid aan SCIPIO voor zyne diensten „ aan het Gemeenebest hadt schier de burgerlyke vryheid „ aan deszelfs erkentelykheid gewaagd. Het wilde hem „ Standbeelden oprichten op de plaats der Volksvergade- „ ring, voor de Scheepssnebben, op het Raadhuis, in „ den Tempel zelfs van den *Capitolynschen* JUPITER; „ ja wilde het niet by deeze reeds gevaarlyke vereering „ van eenigen Burger voor een vry Gemeenebest laaten „ berusten, maar hem het *Consulschap* en *Dictatorschap* „ voor zyn gansche leeven opdraagen. Gelukkig voor „ de burgerlyke vryheid, gedroeg hy, die in *Spanje* reeds „ door geene Koninglyke hulde te verleiden was geweest,

„ zich

„ zich even groot in het weigeren dier eere als hy de-
„ zelve zich hadt waardig gemaakt."

SCIPIO's gedrag tegen de beschuldiging, als of men het bevredigen van den tweeden *Carthaagschen* Kryg alleen aan zyne eerzucht hadt toe te schryven, als welke dat vyandlyk Gemeenebest verdelgd zou hebben, indien de nadering van wangunstige Consuls hem niet voor deelgenooten, of wel mededingers, zyns roems hadt doen vreezen, wordt hier verdeedigd. Doch men zie dit by STUART zelve.

Wy moeten nog plaats inruimen voor het Character van een oud *Romein*, die te meermaalen zich tegen SCIPIO verzette, en staande deezen Oorlog stierf; met naame Q. FABIUS MAXIMUS VERRUCOSUS. „ Elk der Burgeren," berigt onze Geschiedboeker, „ bragt een kleen stuk gelds
„ tot zyne uitvaart op; niet, om dat zulks wegens zy-
„ ne armoede noodig was; maar om dat zy hem als hun-
„ nen gemeenen Vader wilden begraaven. En hoe zeer
„ verdiende hy dien naam en eer niet, die nimmer roeke-
„ loos het leeven of de vryheid zyner medeburgeren
„ waagde; maar voor belder bescherming zich allen eigen
„ schimp en ongelyk getroostede? De verregaandste
„ vooringenomenheid met den overwinnenden SCIPIO had
„ dus het Volk deeze diensten van den afgeleefden tegen-
„ streever des jeugdigen Veldheers niet doen vergeeten:
„ die tegenstreeving zelve moet dan wel een' FABIUS
„ waardig zyn geweest? Ja voorzeker, FABIUS had, naar
„ het oordeel van LIVIUS, den bynaam van MAXIMUS
„ verdiend, al had niemand dien vóór hem in zyn ge-
„ flacht gedraagen. Zyn roem overtrof dien zyns Vaders
„ —— was aan dien zyns Grootvaders gelyk. Deeze
„ mogt zich op meer verwinningen beroemen; éénen
„ HANNIBAL te staan kon alle overwinningen opwegen.
„ Men hieldt hem meer voorzichtig dan voortvaarend;
„ doch men twyfele vry, of zyn eigen aart, dan wel de
„ aart des Krygs, die toen gevoerd werd, hem eenen
„ DRAALER maakte; niemand betwist het geen ENNIUS
„ van hem verzekert: het draalen van dien éénen Man
„ heeft den *Romeinschen* Staat hersteld. Wy schroomen
„ geenzins (*) deezen FABIUS onder de Mannen van den
„ al-

(*) Hier wyst de Schryver tusschen beiden den Leezer tot de

„ allereerften rang te plaatzen, dien tot nog toe onze
„ Gefchiedenisfen vermeldden." —— Waar op STUART
deeze Kenfchets ophangt, met aanwyzing van de deelen
zyner Gefchiedenisfe, in welke men de daadzaaken
vindt.

„ Diep doorzicht, onbezweeken moed, wys beleid, volkomen
„ zelfbeheerfching, onbepaalde zucht voor het algemeen
„ boven het eigen welzyn, voorbeeldelooze opoffering
„ van eigene eer en achting aan de belangen des
„ Vaderlands — zyn, in ons oog, zyne onbetwistbaare
„ rechten op den rang, dien wy zyner nagedachtenis
„ hebben aangeweezen, en waar in wy hem, met geheel
„ eigendomlyken luister, meenen te zien uitfchitteren.
„ Welligt was hy toch de eenige in *Rome's Pantheon*,
„ die zich fchimp en fmaad uit zucht voor het algemeen
„ belang getroostede, — die zich daar toe vrywillig in
„ de haatlykfte verdenking bragt, terwyl zyn hart uit het
„ edelst beginzel werkte. Meer dan eens zagen wy hem
„ der Vaderlandsliefde zulk een offer brengen, waar toe
„ niemand, wiens hart alleen van eerzucht gloeide, ooit
„ vermogend was. Zyn grootmoedig vergeeven van eigen
„ geleden ongelyk, en zyne bemoeijing, om anderen allen
„ ouden wrok op het altaar des Vaderlands te doen afleggen
„ —— zyne gelaatene onderwerping by den dood
„ zyns Zoons, die reeds eenmaal *Conful* was geweest;
„ eene gelaatenheid, welke de verwondering en het
„ voorbeeld der volgende geflachten bleef — zyne zorg
„ tegen alle verbastering van zeden door weelde en overdaad
„ — en zyne minzaame behandeling van alle zyne
„ onderhoorigen, —— voltooijen in hem den edelften
„ Held, wiens grootheid goedheid is. Eigenzinnigheid en
„ yverzucht noemt men zyne zwakke zyde; maar de
„ eerfte is deugd als zy op wysheid rust, de tweede
„ vondt ons oog in zyn character niet. —— Wat was
„ zyn zwak? —— Zo ver het ons blykbaar werd, gebrek
„ aan kieschheid in middelen om een goed oogwit
„ te bereiken, 't geen de ftaatkunde gedoogt, doch de
„ zedeleer afkeurt; een gebrek echter, 't welk ons alleen
„ in zyn tegenftand tegen SCIPIO gebleeken is.

„ Te recht telde PLINIUS hem onder de zeldzaame
„ voor-

de Oplosfing van 's Mans gedrag tegen SCIPIO gegeeven, is dit Deel, bl. 140—145, te vinden.

„ voorbeelden eens zeer langen en werkzaamen leevens, „ daar VALERIUS MAXIMUS van hem verzekert, dat hy „ twee en zestig jaaren lang de wigchelroede voerde, „ welke hem in zynen manlyken ouderdom werd toever- „ trouwd, en hier uit elk laat opmaaken, dat zyn lee- „ ven een geheele eeuw ruim vervuld moet hebben. Wel- „ ke bepaaling zyns hoogen ouderdoms, vergeleeken „ met zyn eerste en laatste *Consulschap*, ons ten klaar- „ sten toont, hoe lang men 's Mans aanleg miskend heb- „ be, en met hoe veel rechts de *Romeinsche* Redenaar „ zyn voorbeeld ter bemoediging des Ouderdoms by- „ bragt."

Veldtocht van den Generaal BUONAPARTE *in Italien, geduurende het vierde en vyfde jaar der Fransche Republiek, in het Fransch beschreeven door eenen Officier Generaal, vercierd met een Kaart of Plattegrond van Mantua. Te Rotterdam, by* J. Bronkhorst, E. van Wolfsbergen, C. van den Dries, *en* J. van Santen. *In gr. 8vo. 605 bl.*

De aftrek, welken wy beloofden dat hier te Lande zou hebben een Werkje, in den voorleden Jaare uitgegeeven, getyteld *Krygsbedryven van den Generaal* BUONAPARTE (*), is met de daad gevolgd, en 't zelve byna geheel uitverkogt. Geen zo algemeen, dan egter een goed, vertier voorzien wy van dit uitgebreider Werk, dien Held betreffende, ons deezer dagen ter hand gesteld. Hoe zeer ook het gemelde Stukje de zugt, om zich van 't een en ander, wat men daar slechts kortlyk geschetst vindt, nader en uit egte bronnen te onderrigten, veelen moge aanzetten om die onderrigtingen te bekomen, zullen niet weinigen zich met het eerste vergenoegen, schoon de gebeurtenissen, zo groot, zo gewigtig, zo verre uitziende, eene gezetter beschouwing, hier aangeboden, dubbel verdienen.

Wie ook vindt zich niet uitgelokt om BUONAPARTE van nader by te leeren kennen, ten wiens opzigte de Vertaaler deezes Werks, in zyn Voorbericht, schryft: „ Het was niet enkel de kundige en onverschrokken Krygs- „ held,

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1797, bl. 588.

„ held, die in éénen Veldtocht verscheide Keizerlyke „ Legers vernielde, en geheel *Italien* vermeesterde; het „ was niet enkel de schrandere Staatsman, die door zyn „ verheven beleid den zegenpraal alom verzekerde, en „ vervolgens in het Vredeswerk met den Keizer de ge„ wichtigste rol gespeeld heeft; maar het was, en dit zegt „ veel meer, de medegaande en gevoelige Menschenvriend, „ de rechtvaardige, billyke en bescheide Man, de be„ daarde Voorstander der Vryheid, de Tegenstander van „ alle onderdrukking, de Vriend van Orde, de bescher„ mer der deugd en onschuld, ja de Prediker van het „ Euangelie aan de Leeraars van den Godsdienst; het „ was, met één woord, BUONAPARTE, die het Republi„ keinsch Leger in *Italien* aanvoerde, en de Volken, „ die hy met het zwaard in de vuist zich hadt onder„ worpen, door achting en liefde aan zich kluisterde, „ terwyl hy ze, zo veel in hem was, gelukkig maakte."

's Vertaalers voorneemen was geweest, een kort Tafereel te schetzen van 's Mans Leeven en Character; doch hy wyst op het geen des vermeld wordt in de opgenoemde *Krygsbedryven*. —— In het oorspronglyke was eene Kaart van de Landen, die BUONAPARTE ten Krygstooneel strekten; doch men vondt die ter overneeminge te gebrekkig. Dus eene Kaart, wel uitgewerkt, zou egter, in een Werk van deezen aart, gevoegd, en de verdiensten van 't zelve niet weinig vermeerderd hebben. De platte grond van *Mantua*, in deezen Veldtocht zo vermaard geworden, en deszelfs ommestreeken, vindt hier, naar het oorspronglyke, plaats.

De oorspronglyke Schryver of Verzamelaar van dit soort van Dagverhaal van den allermerkwaardigsten Veldtocht, die de Militaire Gedenkboeken des *Franschen* Volks luister heeft bygezet, „ hadt," gelyk hy ten slot verklaart, „ met deszelfs bekendmaaking geen ander oogmerk dan „ 'er een Geheel van te verzamelen, hetzelve aan het „ nieuwsgierig Publiek ter leezinge aan te bieden, en „ dus doende de Officieren van dit dapper Leger van „ *Italien* aan te moedigen om hunne byzondere aanteke„ ningen mede bekend te maaken, op welke gezamenlyke „ berichten alleen, men het zal mogen onderneemen, eene „ alzins waare en geloofwaardige Krygskundige Geschie„ denis van deezen roemryken Veldtocht te vervaardi„ gen.

„ Verscheiden bouwstoffen, die men verzameld heeft, „ zou-

„ zouden verstrooid zyn geraakt, of 'er zou eenige moeite „ aan vast geweest zyn om die te verzamelen; men zal „ ten minsten deeze moeite den Geschiedschryveren be„ spaard hebben, die het eens zullen willen onderneemen „ een Tafereel der verovering van *Italien* te schetzen. — „ CÆSAR heeft ons zyne Gedenkschriften nagelaaten — „ waarom zou BUONAPARTE ons de zyne niet mededeelen? „ Heeft hy niet ook nog met CÆSAR dit gemeen, dat „ hy even goed schryft als een Leger aanvoert en flag„ leevert? 'Er is misschien niemand dan hy zelf, die op „ eene alzins waardige en gepaste wyze zou kunnen ver„ haalen, het geen hy heeft uitgevoerd. Hy zal met die „ diepe kunde, maar ook met die eenvoudigheid schry„ ven, welke het byzonder kenmerk van een Genie uit„ maaken; terwyl zyn Geschiedschryver, de geestdrift „ niet kunnende weêrhouden, die de aaneengeschakelde „ volgreeks van Overwinningen van zynen Held by hem „ opwekt, altyd minder onderrichtend, minder getrouw „ en minder belangwekkend, zal weezen."

De Vertaaler heeft, behalven eene en andere kleine Aantekening, by het Werk zoms een Berigt en Aanspraak gevoegd, 't welk hy oordeelde daar toe te behooren, en door den oorspronglyken Verzamelaar waarschynlyk over 't hoofd gezien. In het Register van de Onderwerpen, die in dit Werk voorkomen, zyn ze met een *Sterretje* getekend.

De aart deezes Werks is uit het reeds opgegeevene kenlyk genoeg. Veel biedt 'er zich in aan, 't welk overneemenswaardig is. Ja te veel om het enkel aan te stippen. Wy vonden ons des verlegen. Voeglykst ter overneeminge dagt ons, uit het *Aanhangzel*, de *Korte Schets of beknopte opsomming der Overwinningen van het Leger van Italien, onder aanvoering van den Opperbevelhebber* BUONAPARTE.

„ Dit Leger heeft, binnen den afloop van zes maan„ den, honderd duizend man van de beste Keizerlyke „ Troupen gevangen gemaakt, vier honderd stukken Ka„ non, honderd en vyftien Vaandels genomen, en vyf „ Arméeën vernield.

„ Veldslag van *Montenotte*, den 21 en 22 Germinal „ van het vierde jaar der *Fransche* Republiek, (10 en „ 11 April 1796.) BEAULIEU verliest tusschen de drie „ en vierduizend man, waar onder meer dan vyf en „ twintig honderd Krygsgevangenen. Gewonnen door „ de Divisie van den Generaal LA HARPE.

„ Veld-

„ Veldflag van *Millesimo*, den 22 tot 25 Germinal, „ (11 April.) De Armée, bestaande uit Oostenrykfche „ en Piemonteesche Troupen, van alle kanten omcingeld, „ heeft tweeduizend of vyf en twintig honderd man doo„ den, onder welken een Aide de Camp, Kolonel des „ Konings van Sardinien. Men maakt op deezen dag ze„ ven of negenduizend Krygsgevangenen. Gewonnen door „ de Divisie AUGEREAU.

„ Veldflag van *Mondovi*, den 27 Germinal, (16 April.) „ De vyand verliest agttienhonderd man, waar onder der„ tienhonderd Krygsgevangenen; tellende men onder de „ dooden een Piemonteesch Generaal, Kolonel van de „ Garden des Konings van Sardinien. Men verovert elf „ Vaandels, drie ftukken Kanon, en vyftien Kruidkisten. „ De Franfchen komen binnen die Stad, en vermeesteren „ dezelve.

„ Verovering van de Steden *Bene*, *Cherasco* en *Alba*; „ benevens acht en twintig ftukken Kanon, enz. *Che„ rasco* is fterk door zyne ligging aan de zamenvloeijing „ van de *Stura* en den *Tenaro*, als mede door van rondsom „ met Bastions voorzien te weezen, en welverfterkt met „ Schanspaalen en vriesfche Ruiters. Den 25 en 26 „ Floreal, (24 en 25 April) door MASSENA en AUGE„ REAU.

„ Veldflag van *Lodi* en ftoutmoedige Aanval op de „ Brug, die, door dertig vuurmonden en tienduizend man „ verdeedigd, in deezen Veldflag wordt weggenomen; „ die een der merkwaardigfte is voor het Leger van Ita„ lien. BEAULIEU heeft twee of drieduizend man, zo doo„ den als gekwetsten en Krygsgevangenen. De behendig„ heid in de uitvoering en de fpoedige uitwerking van „ het verfchriklyk Vuur en de masfa der Republikein„ fche Kolon op de vyandlyke Armée zyn de oorzaak „ dat men flegts weinig manfchappen verliest. De over„ winning valt voor op den 22 Floreal, (11 Mey.) Men is „ dezelve verpligt aan den onverfchrokken moed der Ge„ neraals MASSENA en AUGEREAU.

„ Verovering van *Pizzighitone* en *Cremona*, den 25 „ Floreal, (14 Mey.) De Bezitneeming van geheel Lom„ bardye.

„ Overtocht van den *Mincio*; Gevecht van *Borghetto*; „ verovering van de Vesting *Peschiera* en der Magazynen „ van *Castel-Nuovo*. Het verlies des vyands bedraagt „ vyftienhonderd Man, zo dooden als Krygsgevangenen;

„ en vyfhonderd Paarden. Dit valt voor den 13 Prairial,
„ (1 Juny.) —— Den 15 Prairial (3 Juny) komt BUO-
„ NAPARTE te *Verona* binnen.

„ *Mantua* belegert den 16 Prairial, (4 Juny.)

„ De Citadel van *Ancona*, die de overmagt aanbrengt
„ op den *Adriatischen* Golf, wordt den 8 Messidor (26
„ Juny) overgegeeven aan de Troupen der Republiek.
„ Men maakt in de Forten van *Urbin*, *Ferrara* en *Bo-*
„ *logne* omtrent tweehonderd metaalen stukken buit, be-
„ nevens zeven of agthonderd snaphaanen.

„ Eene Divisie van het Leger van Italien komt den
„ 10 Messidor (28 Juny) te *Livorno* binnen.

„ Nederlaag van den vyand te *Lonado*, den 15 Ther-
„ midor, (2 Aug.) 'Er worden tweeduizend vyanden
„ gedood of gekwetst. Herovering van den post van
„ *Salo*.

„ Volkomen overwinning, door het Leger van Italien
„ behaald te *Castiglione* en *Monte-chiaro*. Gevangennee-
„ ming van zesduizend Oostenrykers; verhaaste vlugt
„ van den vyand, valt voor den 16 Thermidor, (3 Aug.)

„ Gevecht te *Gavardo*, den 17 Thermidor, (4 Aug.)
„ Nederlaag van den vyand. Na een vry leevendig
„ snaphaangevegt worden hun agttienhonderd Krygsge-
„ vangenen ontnomen, door den Generaal DALLE-
„ MAGNE.

„ Overwinning, door het Leger van Italien behaald te
„ *Peschiera* op den *Mincio*, den 19 Thermidor, (6 Aug.)
„ De Poorten van *Verona* worden met Kanon openge-
„ schooten, den 20 van dezelfde Maand, (7 Aug.)

„ De Republikeinen veroveren *Montebaldo*, de *Corona*,
„ *Preabalo*, en de *Rots van Anfonco*. Overtocht van den
„ *Etsch*; en 's vyands terugtocht op *Roveredo*, den 24
„ Thermidor, (11 Aug.) Men is deeze overwinningen
„ verschuldigd aan de Generaals MASSENA, AUGEREAU,
„ SORET, enz.

„ Verovering der Brug van *Governolo*, en *Borgoforte*,
„ den 7 Fructidor, (14 Aug.) door den Generaal SAHU-
„ GUET.

„ *Mantua* geblokkeerd, den 9 van die zelfde maand,
„ (26 Aug.) door denzelfden Generaal.

„ Veldslag van *Roveredo*, die den 20 Fructidor, (6 Sept.)
„ plaats grypt, en een der gelukkigsten is van den gehee-
„ len Veldtocht. De vruchten van deeze Overwinning zyn
„ zevenduizend Krygsgevangenen, vyf en twintig stuk-
„ ken

„ ken Kanon, vyftig Kruidkisten en zeven Vaandels, door
„ den Generaal VICTOR.

„ De Republikeinen maaken, in den Veldslag van *Bassano*, vyfduizend Krygsgevangenen.

„ Gevegt by het Dorp *Terea* en *Castellaro*. Verovering van *Porto Legnago*, den 27 Fructidor, (13 Sept.)
„ Tweede Gevecht des anderen daags te *Due Castelli*,
„ door AUGEREAU geleverd.

„ Overwinning, door het Leger van *Italien* behaald te
„ *St. Georgio*. De vyand verliest vyf en twintig hon-
„ derd man aan dooden en gekwetsten.

„ De vyand wordt te *Governolo* aangetast en in ver-
„ strooijing gebragt, met verlies van elfduizend man, die
„ Krygsgevangenen gemaakt worden, den 2 Vendemiaire
„ van het vyfde jaar der *Fransche* Republiek, (23 Sept.
„ 1796.)

„ Onder alle de Overwinningen, waar van wy gewag
„ maaken, is die van *Arcole* eene der roemrykste, waar-
„ by de Bevelhebbers de grootste Krygskundige be-
„ kwaamheden en onverschrokkenheid aan den dag leg-
„ gen. Het Dorp *Arcole* is verbaazend sterk door zyne
„ ligging in het midden van Moerassen en Kanaalen.
„ De vrucht van deeze Overwinning is vier of vyf-
„ duizend Krygsgevangenen, vier Vaandels, achttien stuk-
„ ken Kanon, vierduizend Dooden en even zo veel Ge-
„ kwetsten. Zy valt voor den 29 Brumaire, (19 Nov.)

„ Gevecht van *St. Michiel*, den 23 Nivose, (12 Jan.
„ 1797.) De vyand wordt volkomen geslaagen. Men ont-
„ neemt hem zeshonderd Krygsgevangenen. Op denzel-
„ ven dag wordt hy aan de *Corona* te rug gedrongen,
„ alwaar men hem honderd en tien gevangenen ont-
„ neemt.

„ Veldslag van *Rivoli*, gewonnen den 25 en 26 van
„ diezelfde maand, (14 en 15 Jan.) na eenen zeer hardnek-
„ kigen tegenstand. Dertien duizend Krygsgevangenen op
„ hem gemaakt, verscheiden Vaandels en verscheiden Stuk-
„ ken op hem genomen; de Generaal ALVINCY, bykans ge-
„ heel alleen gelaaten, ontkomt het ter naauwernood.

„ Den 26, (15 Jan.) twee Gevechten te *Anguiari*. In
„ het tweede ontneemt men den vyand tweeduizend Krygs-
„ gevangenen, vermeestert zestien stukken Kanon, en
„ verbrandt men alle de Bruggen op den *Etschstroom*.

„ De Veldslag van de *Favorite*, die de overgave van
„ *Mantua* beslist, valt geheel uit ten voordeele der Re-

„ publikeinen. Men ontneemt den vyand zeven duizend „ Krygsgevangenen, en verovert Vaandels, Kanon en alle „ de Bagagien van de Armée, benevens een aanzienlyk „ Convoy van Graanen en Ossen, die de vyand in *Mantua* zogt te brengen.

„ Den 13 Pluviose, (1 Feb.) wordt de vyand te *Imola* „ en *Faenza* geslaagen op den *Cenio*.

„ Den 26, (14 Feb.) De Buit, die men te *Loretto* „ maakt, bedraagt een Millioen.

„ Den 6 Ventose, (24 Feb.) zyn de Franschen tot „ *Tolentino* voortgerukt, vyf en dertig mylen van *Rome*; „ terwyl de vyand, op hunne aannadering, de vlucht „ neemt naar *Inspruck*.

„ Den 8 Ventose, (2 Feb.) zyn de *Franschen* nog te „ *Tolentino*, terwyl de Paus met de Republiek vrede „ maakt, afstand doende van *Bologne*, *Ferrara*, *Avignon* „ en *Romanien*, eene gedwongen Geldleening toestaande „ van dertig Millioenen; van vyftienhonderd mylen lands „ neemt men hem vyfhonderd af.

„ Den 26 Ventose, (16 Maart) gaan de *Franschen* over „ de *Tagliamento*, twintig mylen van *Triest*, dat welhaast „ gevolgd wordt van eene nieuwe overwinning naby de „ laatste Stad, alwaar men den vyand drieduizend Krygs„ gevangenen ontneemt.

„ Den 3 Germinal, (23 Maart) valt de Veldslag van „ *Tarvis* voor, ten noorden van *Triest*, alwaar men den „ vyand vyfduizend Gevangenen ontneemt, benevens vier„ honderd Wagens en dertig stukken Kanon.

„ Den 4 Germinal, (24 Maart) wordt 'er eene groote „ Overwinning behaald op de oevers van den *Piavestroom*, „ alwaar Prins KAREL door de *Franschen* wordt op de „ vlucht gejaagd, hun duizend Krygsgevangenen laa„ tende.

„ Den 14, (3 April) lost men te *Parys* het Kanon, op „ de tyding der verovering van *Triest*; dit is juist dezelfde „ dag, op welken *Verona*, *Brescia*, *Ancona* en *Urbino* zich „ met de Republiek vereenigen willen.

„ Den 16, (5 April) maakt BUONAPARTE, naa eene „ nieuwe Overwinning op Prins KAREL, schikking om „ na *Weenen* te gaan, terwyl de Divisie van *Tyrol* weêr „ te *Brixen* komt, om zich met het Leger te veree„ nigen.

„ Den 25, (14 April) komt het Leger te *Gratz* binnen, „ zestig mylen van *Weenen*.

„ Den

„ Den 1 Floreal, (20 April) verzoekt de Keizer een „ Wapenschorting, ten einde over den Vrede te gaan „ handelen; de *Franschen* zyn te *Judenburg*, vyf en „ veertig mylen van *Weenen*: eindelyk staat het Leger te „ *Leoben*, negen en twintig mylen van *Weenen*: wanneer „ de Vredes-Preliminairen aldaar getekend worden, na „ dat de Generaal MOREAU *Kehl* en *Offenburg* heeft genomen, en de overtocht van den *Rhyn* yolbragt is over „ de Brug van *Neuwied*, den 1 Floreal, (20 April) onder „ aanvoering van den Generaal HOCHE."

Dit is de hoofdinhoud der stoffe hier verwerkt: wel aaneengeschakeld, en doorvlogten met voegzaame aanmerkingen. Dan wy moeten de Leezers tot het Werk zelve verzenden.

Vaderlandsch Woordenboek, oorspronglyk verzameld door JACOBUS KOK. XXXIV *en* XXXV *Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amsterdam, by* J. Allart; *het een* 317, *het ander* 295 *bl. in gr.* 8*vo.*

Wy voegen, in onze Aankondiging, deeze twee Deelen te zamen, om, daar wy 'er het einde deezes Werks mede zien, ook een einde aan onze reeds lang genoeg uitgestelde Aankondigingen te maaken; immers de Jaartekening des laatsten Deels is 1796. Te meer spoeden wy ons: dewyl wy reeds twee Deelen van de beloofde Aanvulling deezes Werks ontvangen hebben, die om Aankondiging en Beoordeeling roepen.

Met den *Zaanstroom* opent zich het XXXIV Deel; en heeft de Vervaardiger zich ten deezen opzigte, en de Dorpen aan dien Stroom gelegen, bediend van de onlangs uitgegeevene *Beschryving der Zaanlandsche Dorpen*, van wylen ADRIAAN LOOSJES. Het verslag der *Friesche Zeedyken* is zeer breedvoerig. —— *Zeeland* beslaat een groote plaats, en loopt van bl. 98 tot 174. —— *Zierikzee* alleen strekt zich van bl. 191 tot 241. Niets, om 'er byzonder op stil te staan, hebben wy aangetroffen; weshalven wy onverwyld overgaan tot het XXXV Deel.

De breedvoerigheid van een en ander Artykel, die wy in 't voorgaande Deel zo even opmerkten, heeft hier plaats omtrent het Graafschap en de Stad *Zutphen*; loopende van bl. 12 tot 80. De Stad *Zwolle* beslaat het geen wy vinden van bl. 169 tot 259. Het Geslacht der VAN ZWIETEN, in *Holland* zeer vermaard, doch nu meer dan anderhalve Eeuw geleden uitgestorven, bekleedt eene uitvoerige plaats; dan een ruimer dat des nog be-

ſtanden Geſlachts der ZYPESTEINS, met welks opgave het laatſte Deel deezes Werks beſlooten wordt.

Onder de niet algemeen bekende zaaken, van welke laatſte een Werk van deezen aart natuurlyk overvloeit, komt ons voor, 't geen wy geboekt vinden van de *Verwoesting* te *Zwammerdam*, door de *Franſchen*, in den Jaare 1672, aangerigt; eene Verwoesting, ſoms zo zeer vergroot, en ten affchrik der *Franſchen*, in vroegeren tyde, zo breed uitgemeeten, en, met een aantal leugens geſtoffeerd, den kinderen op de Schoolen in handen gegeeven. Het berigt, hier voorkomende, wordt geboekt, zo als het den Vervaardiger deezes Werks is medegedeeld, uit den mond van oude Lieden, die, in den Jaare 1725, nog in 't leeven waren. 't Luidt in deezer voege.

„ Op den acht en twintigſten December, in den vroegen „ morgenſtond, kreegen de Ingezetenen van *Zwammerdam* „ kennisſe, dat de *Franſchen* langs de *Mykaade* in aantogt wa- „ ren; en naardien zy zich van den Graave VAN KONINGSMARK „ verlaaten zagen, pakten zy hunne beste goederen op, en be- „ gaven 'er zich mede op de vlugt. Korten tyd, en, volgens „ zommigen, geen uur daar naa, vertoonden zich de *Franſchen* „ voor de Brug, die over den *Rhyn* ligt. De weinige Man- „ ſchap, die 'er de Graaf VAN KONINGSMARK, onder 't bevel „ van een Luitenant, nog gelaaten hadt, hieldt hen hier wel een „ korte wyl op; maar de *Franſchen* middel gevonden hebbende „ om met een Damſchuit over den *Rhyn* te komen, wierd de „ Luitenant omſingeld, en door hen in 't water verſmoord; „ veelen zyner Manſchap toogen op de vlugt, maar de mees- „ ten verlooren 'er het leeven.

„ De *Franſchen*, toen in *Zwammerdam* gekomen, begonden „ aanſtonds alle Huizen open te breeken, en 'er alles, wat hun „ van 't overgeblevene goed aanſtondt, te plunderen en te „ rooven. Vervolgens ſtaken zy de Huizen in den brand, die „ allen, benevens de Kerk, door het vuur verteerd zyn, uit- „ gezonderd twee, waar in de vlam niet gevat hadt. Daarnaa „ begaven zy zich na de Boerenhuizen landwaards in. Hier „ ſchoot een Boer, die nog in zyn Huis gebleeven was, op „ de *Franſchen*, 't welk hy op 't zelfde oogenblik met den „ dood moest bekoopen, en dees is de éénigſte der Ingezete- „ nen van *Zwammerdam* geweest, die 'er in deezen togt is „ omgekomen.

„ Even buiten *Zwammerdam*, na den kant van *Alphen*, von- „ den de *Franſchen* nog eenige weinige menſchen in de Hui- „ zen, die zy deerlyk mishandelden, alles afperſten, en naakt „ en bloot door de ſneeuw en bittere koude landwaards in joe- „ gen. De voornaamſte wreedheid, die hier gepleegd werdt, „ was aan een Metzelaar en zyn Vrouw, die zy zamen te „ bed vonden leggen, de Man wegens eene zwaare krankte „ en de Vrouw eenige dagen oud kraams. De Kranke wierd

„ met

„ met de hairen van het bed gesleept, en de Vrouw zo mis-
„ handeld, dat zy te *ter Goude*, daar zy, door hulp van an-
„ deren, nog leevendig met haar Man gebragt was, naa wei-
„ nige dagen overleed. —— Een Dogtertje deezer Lieden,
„ toen zes jaaren oud, was met andere Kinderen in een Schip
„ geborgen; maar, door den ouderdom en het overlaaden van
„ het Vaartuig in 't gevaar van zinken geraakende, begaf zy
„ zich met andere te land, en zworf langs den Rhyndyk aan
„ de laage zyde, tot dat zy door een *Franschen* Ruiter, die haar
„ aanzag voor een Kind van goeden huize, wierd gevangen
„ genomen, en op zyn paard gezet. Eerst werd zy na *Woer-*
„ *den* gevoerd, en aan andere *Franschen* verkogt; vervolgens
„ na *Utrecht*, en aldaar in een gat gezet. Hier zat zy eenige
„ weeken, tot dat zy door aanzienlyke lieden voor zeshonderd
„ Guldens gelost werd. Deeze hadden het Kind gaarne by
„ zich willen houden; doch de Vader eischte het, naa verloop
„ van omtrent een jaar, in welken tyd hy hertrouwd was, te-
„ rug, en was door geen ernstig aanhouden, of groote belof-
„ ten, te verzetten, waar op dan zyn Dogtertje aan hem werd
„ overgegeeven."

Onder het afschryven hier van kwam het ons voor, meermaalen iets dergelyks geleezen te hebben. Wy sloegen het *Tafereel* van CERISIER, ons naast by de hand, open; en hier het bedoelde in allen deele niet vindende, gingen wy met de door hem aangeweezene Schryvers te raade, en onder deezen vonden wy den *Tegenwoordigen Staat* vermeld, VI D. bl. 348, waar wy het opgegeeven verhaal bykans woordlyk lazen. Het bleek ons hier uit, dat noch KOK, noch wie ook de verdere Voortzetter deezes Werks moge weezen, de Man ware die dit berigt ontving; maar WAGENAAR, dien men met grond voor den Schryver houdt van dit gedeelte des *Tegenwoordigen Staats*.

Republikeinsch Vraagboek, behelzende eene korte Uitlegging van de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk, door een Zwolsch Burger. Te Zwolle, by J. de Vri, 1798. *In 8vo. 23 bl.*

Een klein, maar wel opgesteld, Werkje, waar in de gronden van de thans aangenomene Staatsregeling voorgedraagen, en de hoofdvaststellingen, daar in gemaakt, opgegeeven worden; meestal doormengd met korte redengeevingen, waarom het zo en niet anders bepaald is. Een Boekje als dit behoorde een Schoolboekje te worden.

Eenige Aanmerkingen over het Publiek Onderwys, *door* F. VAN LEYDEN VAN WESTBARENDREGT. *Te Leyden*, *by* D. du Mortier en Zoon, 1798. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl.*

Het eerste gedeelte van dit Werkje loopt over de verpligting der Maatschappye tot bezorging van noodig onderwys; en wat deswegen staat in agt te neemen, tot het bekomen van bekwaame Onderwyzers. —— Naa eene opgaave der hoofdtrekken van het *Nationaal Instituut* in *Frankryk*, vaart de Schryver voort om zyne denkbeelden mede te deelen, wegens een *Nationaal Instituut* in ons Gemeenebest. In de eerste plaats deelt hy zyne gedagten mede over de veel betwistte vraag: „ Zal 'er meer dan ééne Hoogeschool worden daargesteld?" Hy pleit voor ééne. En onderzoekt vervolgens, „ Waar de Nationaale Hoogeschool zal geplaatst worden?" —— Omtrent dit verschilstuk spreekt de Burger Schryver in deezer voege.

„ De Raad der Gemeente van *Utrecht* heeft het voormaalig „ Collegie van Curatoren der Universiteit te *Leyden* beschuldigd, in zynen brief aan de Constitutioneerende Vergadering, door aanbelang voor die Hogeschool gedreeven geweest te zyn, wanneer het zynen wensch uit, dat ene „ bloeiende Hogeschool de plaats van veele kwynende, zo „ doorluchte als Hogescholen, zou vervangen. Ik zal geenzins „ dien brief, die my alleen uit de binnenlandsche Courant bekend is, rescontreeren. Het onderzoek, welke Universiteit „ het meest bloeit, kan best door hen, die beider staat onderzocht hebben, worden beslischt; maar doet niets ter zake; alleen merk ik aan, dat de Raad van *Utrecht* niet schynt „ gelesen of begrepen te hebben, dat gedeelte van den Brief „ der Leydsche Curatoren, het welk denzelven niet behaagd „ heeft. Ik meen van my zelven, zo wel als van de Burgers „ P. L. VAN DE KASTEELE, L. VAN SANTEN en G. A. M. VAN „ BOMMEL, die mede tot het afzenden van dien Brief hebben „ gestemd, te kunnen zeggen, dat het belang der Stad *Leyden*, „ of de Universiteit, die toen aan onze zorge was toevertrouwd, ons hier in werkzaam hebben doen zyn; en wanneer „ men zich de moeite geeft onsen Brief, die met veel naauwkeurigheid, in het Dagblad by *van Schelle* gedrukt, te vinden „ is, met eenigen aandacht te lesen, zal men zien, dat alleen „ van ene Universiteit gesprooken wordt. De dood heeft, „ sints dien tyd, den verdienstvollen VAN SANTEN aan de geleerde Waereld, aan zyn Vaderland en aan zyne Vrienden, „ ontrukt. Maar ik houde my verzekerd, dat hy en wy allen niet zouden verlangen dat 'er te *Leyden* ene Schole bleef „ voor de Weetenschappen, zo de Nationaale School elders

„ wierd

„ wierd geplaatst. Indien de wyze Staatkunde niet vorderde „ de welvaart, zo veel mogelyk, over het geheele Land te „ verspreiden, zoude ik niet afkeerig zyn van het denkbeeld „ om de Nationaale Universiteit te *Amsterdam* te plaatzen, en „ ik zou dan in die Stad den zetel van het onderwys in de „ Kunsten, en het Nationaal Instituut, verlangen, om dat hare „ uitgebreidheid het gemaklyker zou maaken een aantal be„ kwaame Mannen, die aldaar hunne wooning hadden, te „ vinden. Maar *Amsterdam* heeft tot hare welvaart geen Uni„ versiteit noodig. Men mist daarenboven te *Amsterdam* wan„ delingen, die ik ondertusschen voor een vereischte houde in „ ene Stad, alwaar men de Burgers der Maatschappye wil „ brengen, in enen tyd dat zy de gezondheid van het lichaam „ minder dan ooit uit het ooge moeten verliezen. *Utrecht* „ heeft zeker ene voordelige ligging in het midden van ons „ Gemeenebest; *Leyden* heeft buiten 's lands enen meer ge„ vestigden roem dan eenige der andere Universiteiten. In de„ ze kan ik by ondervinding spreeken. Hoe veel hebben „ SCALIGER en SALMASIUS toegebragt om haren luister te ves„ tigen. De naam van BOERHAVE werkt nog tot den bloei van „ het vak der Geneeskunde. En zo lang de menschen men„ schen blyven, zal de wyze Wetgeever, zo wel als een ver„ standig Gouvernement, van dergelyke omstandigheden gebruik „ maaken. De nabyheid van de Universiteit by het verblyf „ der hoogste magten kan in vele zaken nuttig zyn. Mis„ schien, daar ik thans in geen betrekking meer sta tot de „ Leydsche Universiteit, zal men my minder van ene voorin„ genomene partydigheid beschuldigen."

Vervolgens deelt de Burger zyne denkbeelden mede, *over het aanneemen der Studenten en de Promotien — Over de Taal, waar in het Onderwys gegeeven wordt —— Over de Politie en Rechtbank van de Universiteit. —— Over de Onderwyzers der onderscheidene Godsdienstige Genootschappen* laat hy zich in deezer voege hooren: „ Al hadde men in de Staatsregeling het „ denkbeeld van hen gevolgd, die het nuttig oordeelden, dat „ de Leeraaren van alle Godsdienstige Genootschappen enige „ toelage van 's Lands wege ontfingen, dan nog zou het niet „ betrekkelyk gemaakt kunnen worden tot hen, die de Jonge„ lingen onderwyzen, welke zich tot het Leeraarampt willen „ vormen, om dat die gelykheid, welke kan bewaard worden „ in het eerste geval, by het tweede niet doorgaat. *Maar zo* „ de Maatschappy niet op zich kan nemen de betaaling der „ Professoren in de Theologie der onderscheidene Godsdiensten, „ is het echter voor haar nuttig om alle Godsdienstige Genoot„ schappen aan te moedigen, hunne stichtingen tot vorming „ hunner Leeraaren aan de Nationaale Universiteit te plaatzen „ en over te brengen. Het is nuttig voor de Maatschappy, „ dat alle Godsdienstige Leeraaren opgeklaarde denkbeelden heb-

„ ben,

„ ben, en dezen hebben zy gelegenheid te verkrygen ter plaat-
„ ze, alwaar van 's Lands wege gezorgd wordt, dat onderricht
„ in de onderscheidene Weetenschappen wordt gegeeven. Alle
„ Weetenschappen zyn in een naauw verband tot elkander;
„ niemand zal ontkennen, dat het den Staat van het hoogst
„ belang is, dat alle Godsdienstige Leeraaren grondige kennis
„ hebben van de Natuurlyke Godgeleerdheid en Zedekunde.
„ De deugdzaame Wysgeer verheugt zich, wanneer hy ene
„ volkomene vryheid in het Godsdienstige ziet daargesteld,
„ en de Kerk van den Staat gescheiden; maar de deugdza-
„ me Wysgeer beklaagt een Land, alwaar het ene onver-
„ schillige zaak is, of men aan een Opperweezen gelooft."

De overige Afdeelingen voeren ten opschrift: *Over het bevorderen der Onderrigtingen aan minvermogenden* —— *Over het Onderwys in de schone Kunsten* —— *Over de betrekking van het Nationaal Instituut tot het Publiecq Onderwys.*

Daar by de aangenomene Staatsregeling voor het *Bataafsche Volk* veel overgelaaten is, en veel aan het Wetgeevend Lichaam opgedraagen, waar toe ook de Nationaale Opvoeding en het Openbaar Onderwys behoort, heeft de Burger Schryver zich van zynen pligt gekweeten met deeze Bydraage. En beantwoordt het geheele Werkje aan zyn doel (bl. 28,) „ Dat zyn oog-
„ merk alleenlyk is eenige denkbeelden op te geeven, die door
„ andere meer bevoegde oordeelaars kunnen onderzogt, en, zo
„ waardig gekeurd, nader ontwikkeld worden." —— Wy wenschen, dat de Schryver de aangenaame aandoening smaake, van medegewerkt te hebben, om iets dat algemeen nuttig is daar te stellen; en dus meer hebbe dan de genoegdoening, die goede oogmerken alleen geeven kunnen.

Gedichten en Liedjens voor het Vaderland; benevens eene Aanspraak aan het Bataafsche Volk; door, ELIZABETH BEKKER, *Weduwe* A. WOLFF, *en,* AGATHA DEKEN. *In den Haage, by* I. van Cleef, 1798. *In gr. 8vo. te samen 294 bl.*

De beide Vriendinnen, door haare menigvuldige Geschriften by onze Landgenooten genoeg bekend, na de beruchte Omwenteling van 1787, met zeer veele anderen, genoodzaakt zynde haar Vaderland te verlaten, en thans, na het luisterryk herryzen der Vryheidszon, daarin wedergekeerd, bieden in dit Werkje haare Landgenooten weder een vrucht van haaren arbeid aan; zy bestaat, behalven de Toeëigening aan den Burger J. P. A. VAN CANTER, Secretaris te Wolvega, in Friesland, en de Aanspraak aan het Bataafsche Volk, die in proza, in ronde taal, eene *definitie* van het Patriotismus en de *politique Confessie* van de Burgeresse BEKKER bevat, uit een dertigtal verschillende Stukjes. De vrye, ronde taal, de losse en onge-
dwon-

dwongen uitdrukking en gemeenzaame Volksstyl, die meestal in dezelven heerschen, hebben ons zeer behaagd; offchoon 'er, wat het kunstmatige betreft, vry wat op aan te merken zou zyn, willen wy dit gaarne toegeven, om dat zy aan het oogmerk, waar toe zy in het licht gebragt 'schynen, zeer wel kunnen beantwoorden. Het Stukje, getyteld *aan de Jooden*, ademt reine menschlievendheid, en heeft ons by uitstek bevallen; zo ook de twee Stukjes, *de braave Man* en *de eerlyke Man*; dezen, in den natuurlyken, eenvoudigen Volksstyl geschreven, bevatten de braafste en edelste gevoelens, die den waaren Patriot eer aandoen. Wy kunnen dus dit Werkje alle welgezinde en braave Vaderlanders aanpryzen. —— Tot een staaltje voegen wy hier nevens het Stukje, getyteld

DE BRAAVE MAN.

Daar 't Vryheid en Gelykheid is,
En Broêrschap om te schreeuwen,
Daar vraagt je my, onnoozle CHRIS!
(Schoon 't hachje van de Zeeuwen,)
„ *Of ik, een* zwaare *Patriot,*
„ *Precis zo als myn ouwers,*
„ *Geen amtje kryg?" wel ben je zot!*
Past dat dan op myn schouwers?
Ik, een scheepstimmermans gezel!
Hoe kan je toch zo babblen!
Die niet prons lees, armhartig spel,
En naauw myn' naam kan krabblen!
Wat hamer! kan ik dan voor 't Land,
En voor zyn Vryheid waaken?
Heb ik, schoon juist niet gek, verstand
Om wetten te gaan maaken?
Als ik by onzen buurman KLAAS,
(In 't kroegje van de Keezen,)
Door d'oudsten zeun van JASPER-*baas,*
Het dagblad voor hoor leezen,
Ben ik geen eerelyke knaap,
Zo ik, door hersen-stypen,
Hoe scherp ik hoor', hoe wyd ik gaap',
Eén regel kan begrypen:
Versta ik, wat men daar zo fyn
Uitcyfert en berekent?
Weet ik wat anticipaas *zyn?*
Wat concludeer *betekent?*
Het oordeel dat ik doorgaands stryk,
Geeft de een op de ândr geen voordeel;
Die 't laatste spreekt heeft meest gelyk;
Zó drollig is myn oordeel ——

Maar;

Maar, weet je wat ik zeer wel weet?
Een eerlyk man te weezen ——
Hy die gestolen brokken eet,
Behoort niet by de Keezen!
Een Burger gaf my eens een' raad,
Die veelen zou behaagen:
„ Je moet," zo zei hy, „ beste maat!
„ Ook om een amtjen vraagen:
„ Je kunt het, voor een kleinen prys,
„ Een ander waar doen neemen;
„ Dat is, zo als je weet, de wys;
„ Dat is geen geld vervreemen."
'k Werd haastig; zei: wat denk je dan?
Zou ik 's Lands kas bezwaaren?
Behoeven wy, myn goeje man!
Meer fotzige amtenaaren?
'k Ben hier, in 't hart, een Patriot,
Maar 'k ben geen dief of rover;
'k Heb voor myn Land, en voor zyn lot,
Goed, bloed, ja nog méér over ——
Nog meer! — Zie daar, dien lieven zoon,
Die blydschap van myn leven,
En dien ik voor geen koningskroon,
Geen wereldén, zou geeven;
Dat schoone kind, dat aan myn vrouw,
Toen zy daar van verloste,
Tot myne nooit vergeetbre rouw,
Byna het leven kostte:
'k Herhaal 't nog eens; dit eenig kind,
't Geen ik geen' dag kan derven,
Zal, op 's Lands vloot, als Vryheids-vrind,
Rasch vechten, mooglyk sterven ——
'k Zeg, sterven, zo dat God behaagt;
Maar, by den Vryheids-stander,
Als die voor 't Land zyn leven waagt,
Als wáare Vaderlander ——
Myn jongen! zo ge een bloodaart waart,
De vlag der Natie hoondet;
Zo gy, van Nederlands bloed ontaart,
Den Engelschman verschoondet;
Heelshuids my in myne armen kwaamt;
Uw bloed niet had vergoten,
Ik zoude, als voor my zelv' beschaamd,
U, vloekend, van my stooten;
Uw moeder, voor wie ik het brood
Zo naarstig heb gewonnen,
Verlaaten, vliegen naar de vloot,
En daar, niet onbezonnen,

Maar

Maar wèl heraên, en wèl gemoed,
Op myne zaaken passen;
's Lands hoon, of in der Britten *bloed,*
Of in het myne uitwasschen;
Ik hielp den woesten, harden Brit,
Met onze kogels groeten;
De looze Staatsman, schrandre PITT,
Zou voor zyn trotschheid boeten;
Hy zou, het hoedjen in de hand,
De zee haast oversteeken,
Het vrygevochten Vaderland
Om vrede en vriendschap smeeken;
Hy zou voor Vryheids speer en hoed
Gelyk een rietjen beeven,
En al het ons ontroofde goed
Gewillig wedergeeven ——
Hoe brandt myn hart reeds naar den slag!
Sterk onzer helden handen,
Bewaar door hen de Vryheids-vlag,
ó God der Nederlanden!

CHRIS *stond te kyken als een zot,*
My ziende dus oreeren;
Maar zei: „ Gy zyt een Patriot,
„ Dat durf ik wel bezweeren:
„ Zo allen, allerbeste maat!
„ De zaaken dus beschouwden,
„ Daar was geen vrees meer voor verraad,
„ En 't Land was reeds behouden."

Ter Nagedachtenis van PETRUS BROES, *in leeven eerst Leeraar te Velp by Rosendaal* 1751, *van daar te Loosdrecht* 1757, *te Vlissingen* 1762, *te Haarlem* 1765, *en te Amsterdam in* 1770. *Overleeden den* 26*sten van Wynmaand* 1797. *Te Amsterdam, by* J. ten Brink, Gerritsz., 1798. *In gr.* 8*vo.* 37 *bl.*

De waardige Amsteldamsche Kerkleeraar P. BROES aldaar op den 26 October 1797 overleden zynde, onttrekken eenige Vrienden, door middel van dezen bundel Lykzangen, zeven maanden na zyn dood, 's Mans naam aan de vergetelheid, gelyk zy zelf zeggen in het Voorbericht dezer Verzameling. De Vervaardigers van deze *Jeremiades* zyn B. BROES, M. P. ELTER, *geb.* WORSTHOVEN, J. ROSIERSZ., A. DU SART, W. VAN DE VELDE, J. JORDENS, VAN OUWERKERK DE VRIES, en J. TEN BRINK, GERRITSZ. De Stukjes zyn meestal van denzelfden stempel, saamgesteld uit *treuren, weenen, klagen, zuchten*, berymde By-

Bybelplaatsen, enz. Als dit gerymel moet strekken om de nagedachtenis van den braaven BROES te vereeuwigen, twyfelen wy of deze treurige Poëeten hun oogmerk wel bereiken zullen; niettegenstaande zy zeggen dat „deze enkele bloem, „op zyn Graf gestrooid, *niet anders kan dan behaagen*," is 'er nog al vry wat onbehaaglyks in: by voorb. bl. 26.

De gansche Kudde, die haar Herder mist, gaat dwalen.
Het lommerryke VELP, *zal over berg en dal;*
Den grysaard daar zyn kroost, nog van haar BROES *verhaalen;*
Wyl ginds de Noordergolf, *zyn grootheid ruischen zal.*
Zou VLISSINGS *gryze vest deez'* maar' *gevoelloos krygen?*
O Neen! de ronde tong des Zeeuws kan hier niet zwygen.
Terwyl de stroom van 't Y, *en* Spaarne *en* Vegt *vertraagt;*
Ontroert de Zeeuwsche Stroom, *die haar verlies beklaagt.*

Welk eene menigte *hyperbolen* in één couplet! 1°.) *Eene gantsche dwalende kudde, die haar' herder mist.* 2°.) *Zal het* (de) *lommerryke* VELP *over berg en dal* ...... *Non plus ultra, semicolon.* 3°.) Zal bestevaêr daar zyn kleinkindertjes wat van Do. BROES vertellen, *wyl* (omdat) 4°.) *de Noordergolf zyn grootheid ruischen zal;* onder dit *geruisch* van de Noordzee komt men éénsklaps 5°.) te Vlissingen, waar 6°.) *de* NB. ronde *tong des Zeeuws niet zwygen kan:* dus zal men daar geen *ronde Zeeuwen* meer vinden, maar wel Zeeuwen met *ronde tongen.* Eindelyk wordt 7°.) dit meesterlyk couplet gesloten met het *vertragen van den Stroom van 't Y, het Spaarne en de Vecht; terwyl* 8°.) *de Zeeuwsche Stroom, die haar* (zyn) *verlies beklaagt, ontroert.* Waarlyk, hoewel de dood van Do. BROES niet werkelyk deze *phenomena* in de Natuur veroorzaakt heeft, draagt dit rym echter de duidelyke merktekens van den invloed dien zyn sterflot op 's Dichters harsfenen moet gehad hebben; jammer dat de overvloed van water, waarmede dit rym aangelangd is, niet toereikende schynt geweest te zyn om dit ontydig uitgebarsten poëtisch vuur te blusschen!

De Neef van ieder een. Blyspel, in een Bedryf. Naar 't Fransch van L. B. PICARD. *Te Amsterdam, by de Wed.* J. Döll, 1797. *In 8vo, 41 bl.*

Dit Stukje heeft enigzins een onnaturelyk voorkomen, voor zo verr' de snaaksche verdichting van een Gasconjer, om een paar Familieën in de war te helpen, en een trouwverbond te verbreken, naderhand blykt met de waarheid van gebeurde zaken grotendeels volkomen in te stemmen. Voor het overige is hetzelve van geest en vinding niet geheel ontbloot, en voor het doel, onschuldig te vermaken, wel geschikt.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Het Leven van Joseph in Leerredenen, *door* BERNARDUS VAN MARKEN, *Predikant te Hoorn. IIde Deel. Te Utrecht*, *by* W. van Yzerworst, 1797. *In gr. 8vo.* 263 *bl.*

In onze aankondiging van het Eerste Deel deezer leezenswaardige en nutte Leerredenen hebben wy ons oordeel over dezelve verklaard. De wyze der behandelinge, in dit Tweede Deel aan de voorgaande volmaakt gelyk, maakt de herhaaling van nadere beoordeelinge noodeloos. Het mededeelen van eenige staalen ter proeve is 't al, 't geen onze taak thans vordert. Zie hier iets over JOSEPH's karakter, zo als VAN MARKEN hem voordraagt, by zyne ontdekking aan de broederen, als *beleedigd* door dezelven, en zyn gedrag in die treffende omstandigheid. „ Schoon zyne handelwyze, (zo schryft de „ deftige Leeraar) welke hy in de beproeving van zyne „ broederen gehouden heeft, hard moge schynen, wy „ hebben evenwel hier en daar duidelyke bewyzen ge„ had, dat hy door geene wraakzugt gedreven wierd, „ maar dat hy naar een zeker plan tot een gewichtig „ einde in die beproevingen handelde; nergens evenwel „ schittert zyn karacter als beledigde zoo schoon, als „ toen hy zich aan zyne broederen ontdekte. Stelt u eens „ voor, het leed, 't welk hem door zyne broederen was „ aangedaan; hy het voorwerp van hunne nyd zynde, „ was op de onmededogenste wyze mishandeld, tot slaaf „ naar *Egypte* verkogt; wat zoude men nu verwachten „ by zyne ontdekking? ô Toehoorders, als menig een „ met zyn eigen onverzoenelyk hart raadpleegt en *Joseph* „ daarnaa wilde afmeten, die zoude ten minsten ver„ wachten, dat hy by deze gelegenheid verwytingen en „ bestraffingen deswegens zoude gedaan hebben; maar „ niets van dat alles heeft plaats: zyn hart is geheelenal „ het hart van den menschenvriend; niet eene gedachte „ van wraak komt 'er in hem op; zyn grootmoedige

„ en verheven aart vertoont zich daar in, dat hy niet alleen „ de broeders van bittere verwytingen verschoont, maar „ zelfs de schuld van hen zoekt weg te nemen, en de „ geheele daad aan hem gepleegd eene andere gedaante „ geeft; hy wil niet, dat de broeders vreezen, ontrust „ zyn, zich langer bekommeren, over 't geen zy aan „ hem gedaan hebben; maar hy zoekt alles op, om hun „ moed in te boezemen. Wie kan het lezen: *maar nu*, „ *weest niet bekommerd*, enz. zonder het te gevoelen; „ *Joseph* is als beledigde waarlyk groot! Evenwel moe- „ ten wy deze verdediging van hunne misdaad niet voor „ eene voldoende verontschuldiging houden; want schoon „ God hunne boosheid tot een gelukkig einde bestuurd „ had, hunne daad was echter vrywillig geweest, en zy „ bleven schuldig. Als God uit het kwade het goede „ doet voordkomen, is hy, die het kwaad doet, daarom „ niet onschuldig; dat moeten wy nooit denken; dat „ was *Joseph's* bedoeling ook niet in de verdediging zyner „ broederen; maar hy gebruikt deze woorden als een „ vernis, 't welk zyne menschlievendheid hem noopte „ op het gedrag zyner broederen te leggen; hy wil door „ dezelve hunne aandagt aftrekken van het herdenken „ aan eene misdaad, die hun wroeging en vreeze veroor- „ zaakte; en ze hen doen aanzien als eene toelating en „ leiding van God, tot een heilryk einde; op dat zy, „ in plaats van te blyven stilstaan by eene smertelyke „ herinnering van hun eigen gedrag, zich met hem zouden „ vereenigen in de erkentenis en aanbidding van de hand „ des Almagtigen. En even uit dat oogpunt *Joseph's* taal „ beschouwd, legt zy zyn grootmoedig hart kennelyk aan „ den dag. Zoo dan heeft *Joseph* vergeven en vergeten; „ alle nagedagtenis der misdaad wil hy hebben uitge- „ wischt; hy wil, dat zyne beledigers zich verblyden, „ terwyl hy tevens aan hun wil weldoen, hunnen stand „ uitwendig verbeteren, en zoo het kwaad met goed „ vergelden. Welk een navolgenswaardig, maar ook „ beschamend voorbeeld voor ons! Ach! dat wy van *Jo-* „ *seph* leerden ons als beledigden recht te gedragen; en „ zoo Gode meer gelykformig te worden."

Tot een ander staal diene, de treffende beschryving der ontmoetinge tusschen JAKOB en JOSEPH, by 's eerstgenoemden aankomst in *Egypte*. „ *Joseph* komt met zynen „ wagen aan; (te weeten in 't land *Gosen*, werwaarts „ JAKOB met de zynen zich hadt begeeven) men ziet hem

„ van

„ van verre, ieder reikhalst van verlangen om hem te aan-
„ schouwen; aanstonds zoekt hy zynen Vader, deze na-
„ dert, ras komt hy uit zynen wagen, *hy viel hem aan*
„ *zynen hals en weende lang aan zynen hals.* Welk eene
„ ontmoeting, Toehoorders! Wie kan zich deze zamen-
„ komst van Vader en Zoon, na zulk eene lange afwe-
„ zigheid, en dat in zulke omstandigheden, naar ver-
„ eischt voorstellen? Verbeeldt u, dat gy eenen lieven
„ Zoon voor 't eerst wederzaagt, na dat hy lang afwe-
„ zig was geweest, en gy meende dat hy dood was; of
„ dat gy uwen Vader of Moeder, na zoo lang dezelve
„ niet gezien te hebben, en verschillende lotgevallen te
„ hebben ondergaan, weder ontmoetede; en gy zult 'er
„ iets van gevoelen, van 't geen hier by *Jakob* en *Jo-*
„ *seph* zy omgegaan. De Regeerder van *Egypte* ziet zy-
„ nen Vader, verouderd door de jaren, verouderd door
„ het betreuren van zynen geliefden Zoon; hy schreit
„ van blydschap; hy vergeet op dat oogenblik zyne
„ grootheid, hy erkent zich eenen Zoon van *Jakob* te
„ zijn, hier in stelt hy zyne eer; hy omarmt den grysaart,
„ hy drukt hem aan zyn hart, hy weent traanen van
„ verrukking en kinderlyke liefde, die hem het spreken
„ beletten; de oude grysaart, die zich duizendmaal het
„ wezen, de houding, de gestalte van zynen lieveling
„ zal hebben voorgesteld, herkent de trekken van zynen
„ *Joseph* in het gelaat van *Egypten's* Regent; zyne vreug-
„ de was onuitsprekelyk, alle de bewegingen zyner va-
„ derlyke liefde worden te gelyk ontstoken; Vader en
„ Zoon kunnen niets doen, dan elkander omhelzen en
„ schreien; lang blyven zy aan elkander hangen; geen
„ enkel woord hoort men; de aanwezende Zonen en
„ Kleinzonen van den Aartsvader zyn diep getroffen; ein-
„ delyk zegt *Jakob*, die, wegens zynen ouderdom nu reeds
„ koeler geworden zynde, het eerst bedaarde, met een
„ weenende stem: nu is myn wensch voldaan, nu kan ik
„ gerust sterven, myn Zoon! nu ik uw aangezicht heb
„ aanschouwd, nu ik u nog levend weergezien heb. Wei-
„ nige woorden, maar vol van kracht, vol van liefde!
„ Zie daar eene treffende ontmoeting, een treffend we-
„ derzien op aarde; maar een wederzien, welks vreugde
„ met de herinnering van scheiden door den dood ge-
„ paard ging. Zoo zal het wederzien in de eeuwigheid
„ niet wezen, dat zal beter, onscheidbaar zyn. Wan-
„ neer wy daar de geliefden van ons hart zullen ont-

 „ moe-

„ moeten, Christenen! dat zal vreugde wezen, *zoo als* „ wy hier geene kenden; dan zullen wy altoos te zamen „ by den Heere zyn."

In de veertiende Leerrede ontmoeten wy eene verdeediging van JOSEPH's gedrag, omtrent het geld, het vee, de landeryen en de perfoonen der Egyptenaaren. „ 'Er „ is (fchryft VAN MARKEN) geen gedeelte van *Jofeph's* „ gefchiedenis, waar op het ongeloof lager gevallen is, „ dan dit, 't welk wy thans behandelen. 't Was de „ grootfte onrechtvaardigheid, zegt men, dat *Jofeph* zich „ den hongersnood ten nutte maakt, en voor dat geen, „ 't welk den *Egyptenaaren* eerst in eigendom toebehoor- „ de, hun geld, hun vee, hunne landen, en eindelyk „ zelfs hunne vryheid, hun ontneemt, en ze in de magt „ des Konings brengt." Eene pooging doende, om, ware 't mogelyk, ook ten deezen opzigte zynen JOSEPH te verdeedigen, ftelt de Eerw. VAN MARKEN de volgende vraagen ter zyner beantwoordinge voor: „ 1°. *Is het te* „ *berispen in Jofeph, dat hy het opgezamelde koorn ver-* „ *koopt, en zich van het geld der Egyptenaaren voor* „ *'s Konings fchatkist meester maakt?* 2°. *Was 't niet* „ *hard, dat hy, toen ze geen geld meer hadden, al hun* „ *vee neemt?* 3°. *Is 't wel te rechtvaardigen, dat hy* „ *eindelyk de onderdanen van hunne vryheid berooft,* „ *en hunne akkers tot een eigendom van den Koning* „ *maakt?* 4°. *Hoe moeten wy zyne handelwyze omtrent* „ *de Priesters beoordeelen?*" De oplosfing deezer zwaarigheden, tot eere van den Bybel, hoewel eenigzins uitvoerig, willen wy, volgens 't inzigt, welk de geagte VAN MARKEN daaromtrent heeft, hier nevens voegen. Hy redekavelt in deezervoege.

„ 1. *Is het te berispen in Jofeph, dat hy het op-* „ *gezamelde koorn verhoogt, en zich dus van het geld* „ *der Egyptenaaren voor 's Konings fchatkist geheel* „ *meester maakt?* Wy hebben, (antwoordt VAN MARKEN) by de behandeling van *Hoofdft.* XLI, gezien, dat „ *Jofeph* in de 7 vruchtbare jaren het vyfde deel, welk „ hy verzamelde, wel als een belasting geëischt heeft, „ maar denkelyk ook daarenboven nog veel van de ingezetenen, fchoon zeker wegens den overvloed voor een „ zeer lagen prys, heeft ingekogt, en dat 'er zeer veele „ onkosten hebben moeten befteed worden, om koornfchuuren te bouwen, en het graan te bezorgen en te „ bewaren. En maakt dit het niet reeds — hoogst bil-

„ lyk,

„ lyk, dat *Joseph* zorgde, dat het nadeel, 't welk 's Ko-
„ nings schatkist daar by geleden had, weder vergoed
„ wierd, en hy ten dien einde het koorn verkogt? wat
„ is daar in te berispen? moest hy niet voor het belang
„ van zyn Heer en Koning zorgen? Ja maar, dat hy
„ evenwel het koorn zoo duur hield, dat de *Egyptenaars*
„ binnen 5 jaren al hun geld kwyt waren; dat schynt
„ onbillyk! Dan, wy moeten onder 't oog houden, dat
„ het zeer nodig was, dat de prys niet te laag gesteld
„ wierd; deels om het koorn in dien tyd van gebrek,
„ zoo veel mogelyk, in waarde te houden, en te verhin-
„ deren, dat men 't niet nutteloos verkwistte; deels om
„ de baatzugt te verhinderen, die, zich aan den nood des
„ lands niet kreunende, al haast middelen zoude gevonden
„ hebben, om het koorn tot nadeel der inwooneren buiten
„ 's lands tot een hooger prys te verkoopen. Hier komt
„ by, dat het geld in dezen vroegen tyd veel schaarser
„ was dan naderhand; dus de schatten, die de *Egypte-*
„ *naars* in geld bezaten, niet zoo groot zullen geweest
„ zyn, als men zich wel verbeeldt. Ook was het geld
„ toen het onontbeerlykste middel tot onderhoud niet,
„ zoo als het in latere dagen by andere Volken gewor-
„ den is; dus de *Egyptenaars* 'er in de daad niet dat by
„ verloren, 't geen men 'er thans by zoude verliezen, als
„ men van geld beroofd wierd. Eindelyk wierd door deze
„ verryking van 's Konings schatkist de gelegenheid ge-
„ opend, om veele nuttige inrichtingen voor het Ryk te
„ maken; 't welk *Joseph* 'er zeker ook mede bedoeld
„ zal hebben. 'Er is dus, dunkt my, in dezen in *Joseph*
„ niets te berispen; had hy eens alles voor niet wegge-
„ geven, zouden dan de vyanden van den Bybel hem niet
„ van de hoogste trouwloosheid tegen zynen Opperheer
„ beschuldigd hebben, waar door hy zich by het volk
„ had willen bemind maken, en zich eindelyk ten throon
„ verheffen?

„ 2. Ja maar —— was het evenwel niet hard, dat hy,
„ toen de *Egyptenaars* geen geld meer hadden, al hun
„ vee voor het koorn, dat hy hun tot onderhoud gaf,
„ genomen heeft? Dan, ook deze bedenking heeft meer
„ schyn, dan waarheid; de noodzaaklykheid, om het
„ koorn op prys — te houden, bleef nu nog dezelfde,
„ als te voren, op dat men het mogt bezuinigen, en de
„ voorraad voor alle de onvruchtbare jaren strekken kon-
„ de; en wat was daar toe beter middel, dan dat *Joseph*,

 „ nu

„ nu 'er geen geld meer was, het vee nam? hy deed ook
„ in de daad daar door een weldaad aan de *Egyptenaa-*
„ *ren*, wyl hun vee hun nu meer of min tot last moest
„ verstrekt hebben, wyl de onvruchtbaarheid zeker ook
„ de weiden, die in het hogere gedeelte van *Egypte*, en
„ niet kort aan den *Nyl*, lagen, getroffen heeft; door de-
„ ze zyne schikking derhalven werd hun vee ten nutte
„ van het land bewaard, en de inwooners werden van de
„ kosten en moeite ontlast, van het thans te voeden. En
„ dewyl het zeer te vermoeden is, dat de Koning na de
„ voorby zynde onvruchtbare jaren het vee des ganschen
„ Ryks niet ten zynen laste gehouden, maar het, voor
„ een gedeelte althans, met de landeryen weder onder
„ de onderdanen verdeeld heeft, zoo bevond zich het
„ land na den afloop der onvruchtbare jaren in zynen
„ ouden bloei hersteld, en ieder ingezeten moest zich
„ van agteren over deze schikking verblyden. Ook hier
„ derhalven is *Joseph* van geen wreedheid te beschul-
„ digen.

„ 3. Dan, dit zy zoo; is het echter wel te rechtvaar-
„ digen, dat hy eindelyk de *Egyptenaars* van hunne
„ vryheid berooft, en hunne akkers tot een eigendom
„ van den Koning maakt? Ten dezen aanzien (zegt VAN
„ MARKEN) vooral maakt het ongeloof onzen *Joseph* voor
„ een tiran, voor een wreedaart uit.

„ a. 't Is waar, (antwoordt zyn Eerw.) in den eersten
„ opslag schynt het hard, maar alles hangt hier af van
„ den aart des eigendoms, dien *Pharao* by deze gelegen-
„ heid over alle de inwooners en landeryen van *Egypte*
„ verkreeg: indien *Joseph* hen tot slaven gemaakt had, en
„ alle hunne akkers in volstrekten eigendom voor den
„ Koning had willen verkrygen, ja! dan zoude men hem
„ moeijelyk kunnen verdedigen, en van den naam van
„ onderdrukker des volks vrypleiten; maar doet *Joseph*
„ dit? ik lees daar in de geschiedenis niets van; een slaaf
„ hangt geheel af van de willekeur van zynen meester; al
„ wat hy heeft is deszelfs eigendom, zyne kinderen zyn
„ geboren slaven van zynen Opperheer; niet één woord
„ van dit alles vinden wy in *Moses* bericht. Wel is
„ waar, de nood had de *Egyptenaars* daar toe gebragt
„ om zich zelve en hunne akkers den Koning tot een ei-
„ gendom aan te bieden; *Joseph* had die aanbieding kun-
„ nen misbruiken, maar doet hy dat? immers, neen! na
„ de onvruchtbare jaren, of op het einde derzelve, wyst

„ hy

„ hy ieder weder een stuk lands toe, hy stelt ze in staat
„ om hunne akkers weder te bebouwen, zy konden voor
„ hunne kinderen en hunne dienstboden oogsten; alleen
„ moesten zy de landeryen als leenen van den Koning
„ ontfangen, en jaarlyks het vyfde gedeelte van den oogst
„ aan den Koning opbrengen; was dat zulk eene zwaare
„ belasting in een zoo vruchtbaar land als *Egypte?* zyn
„ de belastingen in andere landen en onder ons niet veel
„ zwaarder en drukkender? had *Joseph* ook niet volkomen
„ recht tot zulk eene schatting, daar de *Egyptenaars*
„ vrywillig en volgens hun eigen voorslag de landen verkogt
„ hadden, en hy door zyne wyze schikkingen het
„ volk zeven jaaren lang by het leven behouden had?
„ hoe weinig nadeel dit ook aan hunnen rykdom heeft
„ toegebragt, ziet men uit de volgende geschiedenis; ten
„ tyde van *Moses* was deze wet nog in wezen; en evenwel
„ waren de *Egyptenaars* in dien tyd vrye menschen,
„ die groote schatten bezaten, en hunne eigene kudden
„ hadden. Was het volk met deze schikking ook niet
„ ingenomen en wel te vreden, toen zy by de bekendmaking
„ derzelve zeiden: aan u hebben wy ons leven
„ te danken; laat ons maar genade vinden in uwe oogen,
„ en wy zullen gaarne *Pharao's* knechten zyn? Zeker,
„ dat is de taal niet van een volk, 't welk onder onderdrukking
„ zugt, en wraak eischt van hem, die boven
„ de Koningen verheven is? Waar is dan hier de
„ tiranny van *Joseph?* Ach! had 'er nooit meer onderdrukking
„ plaats, hoe gelukkig zou 't menschdom zyn.

„ *b.* En waar toe maakte *Joseph* deze schikkingen? tot
„ een zeer weldadig en nuttig einde voor het Ryk, Toehoorders!
„ zy dienden ten grondslag van die gelukkige
„ grootheid van *Egypteland*, waar van de gevolgen zich
„ ook naderhand over het beste gedeelte der toenmaals
„ bekende waereld hebben verspreid, en tot de goede
„ inrichting en vorming van geregelde maatschappyen
„ over 't algemeen zeer veel hebben toegebragt. Hy
„ bezorgde daar door een vast en bestendig inkomen aan
„ de kroon, 't welk haar tot hier toe ontbrak; de algemeene
„ welvaart konde daar door bevorderd worden;
„ de Koning wierd 'er door in staat gesteld, om nuttige
„ inrichtingen te maken, de openbare werken te verbeteren,
„ en zyn volk goed te beschermen, om die zegenryke
„ schikkingen van kanaalen en dammen te laten vervaardigen,
„ waar door dit land zoo zeer in bloei geraak-

„ te, en eenen grooten rykdom verkreeg; hy bragt het
„ volk door die schikking, 't welk dus ver in eene wet-
„ teloze onafhanglykheid geleefd had, onder een vaster
„ en bestendiger Staatsbestuur; want daar het deszelfs
„ landeryen als een geschenk of leen des Konings moest
„ beschouwen, kon het daar door te eerder aan de on-
„ derwerping eener wetgevende Oppermacht gewend wor-
„ den; iets, 't welk in alle welgeregelde staten hoogst
„ nodig is. *Joseph* derhalven betoonde zich, in deze, als
„ een wys staatsman; en is geenzins van onrechtvaardig-
„ heid te beschuldigen."

Eindelyk verdeedigt de Eerw. VAN MARKEN JOSEPH's gedrag omtrent de Priesters, uit aanmerking van derzelver aanzien in den Staat, en het kostbaare van 's Lands Godsdienst, 't welk door hen moest gedraagen worden: kunnende alzo deeze Orde niet dan ten nadeele van den Godsdienst bezwaard worden; om nu niet te zeggen, dat men JOSEPH, als *Israeliet*, zulks ten kwaade zou geduid hebben.

Hier mede eindigen wy ons berigt, 't welk reeds breed genoeg is uitgedyd, met den wensch, dat de godvrugtige arbeid van den Eerw. VAN MARKEN moge gezegend worden, door eene vlytige leezing in de zulke onzer Vaderlandsche huisgezinnen, by welke de Godsdienst nog op prys wordt gesteld, en die, in de tegenwoordige rampspoedige tyden, in het aanbiddelyk Godsbestuur omtrent de waereldsche zaaken, den besten troost voor den verslagenen geest zoeken.

Beknopte Letterkundige Geschiedenis der Systematische Godgeleerdheid. Door A. YPEY, *Lid van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en Predikant te Ethen, in het Land van Heusden. In drie Deelen. In gr. 8vo.*

Niet eens zyn wy het met ons zelven, wien wy 't eerst, en met den meesten ernst, verschooning moeten vraagen: aan den geleerden Opsteller deezes Werks, over de schynbaare minagting, hem betoond, door het dus lang onvermeld laaten van zynen doorwrogten arbeid, of aan eene zekere klasse onzer Leezeren, om dat wy hen tot hier toe onbekend hebben gelaaten met een Geschrift, 't welk als eene onwaardeerbaare bydrage moet beschouwd wor-

worden tot de Kerkelyke Geschiedenissen, en voor allen, die in deezen tak van Geleerdheid smaak vinden, eene onberekenbaare nuttigheid bezit. Noch kleinagting voor den waardigen Schryver, noch mangel aan belangneeminge in het nut van het leezende Publiek, is de grond van ons stilzwygen tot hier toe, maar alleen daar van de oorzaak een zamenloop van omstandigheden, van welke wy ongeraaden oordeelen hier verslag te doen. Te weeten, reeds in den jaare 1793 zag het eerste Deel deezes Werks, te Haarlem, by C. PLAAT, het licht. Het tweede volgde twee jaaren daarnaa, ter zelfde Stede. Wylen de Boekhandelaar PLAAT, zedert na 's Hage verhuisd, maakte aldaar, in den jaare 1798, het derde en laatste Deel gemeen. Bekend is het, hoe de eenvoudige Euangelieleere, al vroeg, door menschelyke byvoegzels wierdt ontluisterd, en 't geen daar van den naam kreeg, eene gedaante aannam, die van het oorspronklyke zeer weinige trekken hadt behouden. Werkdaadige Godsdienst verwandelde, welhaast, in *Systematische* Godgeleerdheid, dus geheeten, omdat zy, schryft YPEY, „ alle „ de hoofdwaarheden van het Kristlyk geloof als één geheel *systema* of *stelsel*, in zulk eenen zamenhang en in „ zulk eene orde voordraagt, dat steeds de eene der andere ten steunsel zy, en ze allen in een schoon en „ stevig verband zamenzitten;" moetende, voorts, tusschen die beiden dit onderscheid gemaakt worden, dat „ de Kristlyke Godsdienst de Godlyke heilleer is, die „ ons in de gewyde Schriften geopenbaard is; en ons onderricht geeft, van het gene elk weeten, gelooven en „ betrachten moet, om in dit en in het toekomstig leven „ gelukkig te zyn;" terwyl daarentegen „ de Systematische Godgeleerdheid is eene menschlyke, geleerde en „ spitsvindige, weetenschap, die in veelerlei wysgeerige „ omkleedsels ingehuld, en met allerhande kunstwerk „ opgepronkt is; eene weetenschap niet alleen van God, „ of van den eigenlyken Godsdienst, maar van alles, wat „ op den Godsdienst en deszelfs geschiedenis slechts „ eenige betrekking heeft." Met een warm gevoel van het gewigt en de nuttigheid der zaake vernam YPEY, zo als hy in het Voorbericht voor het tweede Deel betuigt, dat het veele verstandigen en braaven, in onze dagen, ernst wierdt, om naamelyk de Leere van het Christendom, van tyd tot tyd jammerlyk misvormd, tot haare oorspronklyke zuiverheid te rug te brengen, en tevens

het onderwys in die Leere zo eenvoudig en ontheven van allen schoolmaatigen omslag te doen worden, als het naar de behoeften en de geschiktheid der menschen mogelyk is. Ingevolge daar van was YPEY van oordeel, „ dat „ het wel der moeite waardig, en voor veelen van nut „ zyn zoude, om met hun alle de bogtige gangen na te „ gaan, langs welken het zo noodzaaklyk Godsdienst- „ onderwys in Kerken en Schoolen van *Kristus en de* „ Apostelen af, door alle eeuwen heen, tot ons is over- „ gekomen: ten einde men te duidelyker zien moge, hoe „ zeer men in dat onderwys doorgaans van de oude „ Apostolische eenvoudigheid is afgeweeken, en men de „ noodzaaklykheid van herstel ten deezen aanzien ook „ daaruit afleide." Ter geregelde bearbeidinge van deeze veelbevattende taak, verdeelt YPEY zyn Werk in zeven Tydperken. Zie hier die verdeeling, in 's Mans eigen woorden. „ Het eerste tydperk loopt van KRISTUS tot „ aan het einde der tweede eeuw, het andere tydperk „ loopt van het begin der derde eeuw tot aan JUNILIUS „ den *Afrikaan*, en ISIDORUS van *Sevilla*, die in de zes- „ de eeuw leefden; het derde tydperk van JUNILIUS en „ ISIDORUS tot op de *Scholastieken* in de twaalfde eeuw; „ het vierde tydperk van de *Scholastieken* tot aan de „ tyden der hervorming; het vyfde tydperk van de her- „ vorming tot in de zeventiende eeuw; het zesde tyd- „ perk door de zeventiende eeuw heen tot aan de acht- „ tiende; en het zevende of laatste tydperk van het be- „ gin der achttiende eeuw tot op den tegenwoordigen „ tyd." Alleen de zes eerste Tydperken, egter, zyn in deeze drie Deelen bearbeid. De geleerde Man, naamelyk, gelyk hy vóór het derde Deel bericht, ondernomen hebbende, eene *Geschiedenis van de Kristlyke Kerk in de Achttiende Eeuw* te schryven, en waar van ook reeds het eerste Stuk is uitgegeeven (*), vondt geraaden, het zevende of laatste tydperk in die Geschiedenis te behandelen en in te weeven.

Ziet daar een algemeen verslag van den aanleg en de natuur deezes Werks. Wat de uitvoering aanbelangt, niet te veel zeggen wy, indien wy als ons gevoelen verklaaren, dat de bearbeiding der veelbevattende taak bezwaarlyk in beter handen, dan in die van onzen Schryver, kon vertrouwd worden. Uitgebreide geleerdheid, aan den omvang des Werks evenredig, juistheid van oordeel, edele onpartydigheid, gepaard met eenen, hoewel

(*) Zie boven, bl. 352.

nu en dan eenigzins omflagtigen, over 't geheel, egter, klaaren ftyl: deeze vereischten van een goed' Historie-fchryver vertoont YPEY van het begin tot aan het einde van zyn Werk. Uitgebreide Geleerdheid verkondigt het gantfche beloop des Gefchrifts; en van de Onpartydigheid kan getuigenis draagen menig eene aanmerking, welke men ginds en elders aantreft, omtrent byzonderheden, zyn Kerkgenootfchap betreffende, van welks heerfchende leerbegrippen hy, voor 't overige, zich als een verftandig beredeneerd Voorftander vertoont. Des wy ons geregtigd, ja verpligt oordeelen, aan alle minnaars en beoeffenaars van echte Geleerdheid deeze Letterkundige Gefchiedenis ten fterkften aan te pryzen.

Ons plan gedoogt niet, deeze of geene byzonderheden ter proeve mede te deelen. Genoeg zy het, den Lezer berigt te hebben, dat hy hier, in een kort begrip, ontleed vindt, den hoofdzaaklyken inhoud der Schriften van genoegzaam alle Godgeleerden, die eenigen naam gemaakt hebben, van den tyd af, zints welken men de gevoelens, den Godsdienst raakende, in den vorm van Zamenftelzels heeft gegooten: eerst van de tyden der Apostolifche Mannen tot op die der Hervorminge; vervolgens die der *Lutherfchen* en *Hervormden*; en eindelyk der *Myftieken*, *Mennonisten*, *Socinïaanen*, *Remonftranten* en *Roomschgezinden*; alles met aanmerkingen doorvlogten, op perfoonen en zaaken, tot welke de geleerde Schryver, in de natuur van zyn onderwerp, eene gepaste aanleiding vondt.

Leerreden, ter gedachtenis van den vyf-en-twintig jaarigen Predikdienst, en twee Verhandelingen: de eerste over de Voortreflykheid der Wysheid; de andere over de Stad Aardenburg: door JAN NIEUWENHUYZEN, *Leeraar der Doopsgezinden te Monnikendam. Te Amfterdam, by* M. de Bruyn, 1798. *In gr. 8vo.* 104 *bl.*

Een Man van een natuurlyk gezond Oordeel, en, 't geen nog meer zegt, van eerbied en dankbaarheid omtrent den Allerhoogften doortrokken, voert het woord in de Leerrede, om, naar aanleiding der woorden *Pf.* LXXXVI: 11—13, de gevoelens van zyn hart te uiten, ter gelegenheid van zynen volbragten vyf-en-twintigjaarigen Predikdienst in de Gemeente te *Monnikendam*, naar al-

alvoorens in die van *Middelharnis*, op het Eiland *Overflakkê*, en te *Aardenburg*, in het geweezen *Staats-Vlaanderen*, geduurende den tyd van dertien jaaren, dien dienst te hebben waargenomen. Eenigzins uitvoerig verklaart vooreerst de Leeraar zynen Text, en onderzoekt vervolgens, welke bedenkingen, op zyne byzondere omstandigheden slaande, in dien Text liggen opgesloten, om het gezegde tot een toepasfend gebruik voor zyne toehoorders in 't algemeen aan te wenden. De blyken van welmeenendheid, godsvrugt, opregtheid en liefde, welke bykans ieder bladzyde ten toon fpreidt, hebben ons deeze Leerrede met genoegen doen leezen, en bevestigen het goed gerugt, welk van het degelyk karakter des agtenswaardigen Gryzaarts alomme is uitgegaan; dien wy voortduuring van lichaams- en geestvermogens, om, in zynen gevorderden leeftyd, zyne Gemeente nog eenigen tyd te kunnen stigten, van heeler harte toewenschen. In eene *Nareden* geeft de Leeraar eene korte schets van zynen leevensloop en voornaamste lotgevallen.

Van de twee Verhandelingen, leert ons de eerste den Eerw. NIEUWENHUYZEN kennen, als den Stigter der loflyke Maatschappye *Tot Nut van 't Algemeen*; eene stigting, door welke NIEUWENHUYZEN, al hadde hy nimmer iet anders ten algemeenen beste verrigt, zich by zyne Landgenooten verdienstlyk gemaakt, en onder de openbaare weldoeners op eene aanzienlyke plaats aanspraak zou verworven hebben. In eenen droom zag hy een hemelsch Verschynzel, welk hem zyn Geleigeest als de *Wysheid* deed kennen, gevolgd van eenen trein van deugden en hoedanigheden, allen even vereerende en heilzaam voor het menschdom. Uit den droom ontwaakt, en nog al vol van aandoeningen over de schoonheid der hemelmaagd en de agtbaarheid van haaren stoet, treedt hy in overleg met zich zelven, omtrent de mogelykheid der verdaadlykinge van het Droomgezigt. Zwaarigheden ontmoette hy by alle rangen en standen, uitgezonderd by den dus genoemden gemeenen burger, by welken hy menig eenen na Wysheid zag reikhalzen, doch, om de moeite en kostbaarheid der verkryginge, den moed laaten zakken. Dit deed hem op het denkbeeld vallen, om door middel van duidlyk opgestelde en onkostbaare geschriften de mindere klasfen toe te lichten, en alzo de Wysheid aangenaam te maaken. Dit denkbeeld, aan goede vrienden medegedeeld, vondt byval; men floeg de handen aan het werk;

en,

en, binnen het tydverloop van weinige jaaren, zag men de Maatschappy zich verheffen tot den top van aanzien en belangrykheid, welke hier, door de opgave van het getal der onderscheidene Departementen en van derzelver Leden, by de stukken wordt aangetoond. Voor 't overige ontmoeten wy, in deeze Verhandeling, eenige trekken van de voordeelen der Wysheid, nevens eene opwekkende aanwyzing der middelen, om dier voordeelen met 'er daad te kunnen deelagtig worden. De zelfde welmeenendheid, hartlykheid en Menschliefde, als in de Leerrede, straalen ook in deeze Verhandeling door. Het onderwerp der derde Verhandelinge dunkt ons minder geschikt tot eene Voorleezing in eene Departements-Vergadering, waartoe, egter, volgens het opschrift, dezelve gediend heeft. Naa een verhaal van de opkomst en de lotgevallen der Stad *Aardenburg*, volgt een berigt wegens den mislukten aanslag der Franschen, in den jaare 1672, doormengd met byzonderheden, welke niet algemeen bekend zyn, en over de naagedagtenis der dappere Verdeedigers een vereerend aandenken verspreiden.

Het Proces van Elwall, *betreffende het Leerstuk der Drieëenheid. Uit het Engelsch vertaald. Benevens eene Leerrede over hetzelfde Onderwerp, door* Theophilus. *Te Zwolle, by* J. de Vri, 1797. *In 8vo.* 40 *bl.*

Het is vreemd, dat men dit zoogenaamde Proces van *Elwall*, zonder eenig voorbericht omtrent den tyd, wanneer deze zaak gebeurd is, en zonder eenig verslag van dien man, hoe ook genaamd, in een Nederlandsch gewaad laat te voorschyn komen. Wy willen hieromtrent onze Leezers eenige opheldering mededeelen, ontleend uit de Voorrede, geplaatst voor de nieuwe Engelsche uitgave, in 1792, door *Priestley*, zoo men meent, bezorgd, onder den titel, *the Triumph of Truth being the Trial of Mr.* Elwall, *before Judge* Denton, *for publishing a Book in defense of the Unity of God. At Stafford Assizes, in the year* 1726, (Lond. 1792), waaruit ook waarschynelyk deze Nederduitsche Vertaaling is overgenomen.

Elwall behoorde tot het Genootschap der Kwakers, maar verstoutte zich, om de Kerkelyke Leer der Drieëenheid

heid openlyk tegen te spreeken, waarover hy, naar de wetten des Lands, aangeklaagd zynde, zich op zoodanige wys en met zoodanig gevolg openlyk verantwoord heeft, als in dit stuk vermeld wordt. Dit is gebeurd in den jaare 1726. De Engelsche Uitgeever noemt *John Martin*, tusschen Birmingham en Alcester woonachtig, die toen, in zyn 84ste jaar, zich dit rechtsgeding, waarby hy zelf tegenwoordig geweest is, met de omstandigheden, die 'er by plaats hadden, nog leevendig kon erinneren, en aan hem heeft verzekerd, 't geen ook door veele anderen is bevestigd, dat, het geen *Elwall* 'er van heeft laaten drukken, overeenkomstig de waarheid is, en ook het weezenlyke bevat van 't geen door hem by die gelegenheid, ter zyner verdediging, gezegd is. Volgens het eigen verhaal van *Elwall*, had hy een boek geschreeven, ten titel voerende: *Een waarachtig getuigenis van God en zyne heilige wet, zynde eene eenvoudige oprechte Verdediging van het eerste Gebod:* Gy zult geene andere Goden voor myn aangezicht hebben, *tegen alle Voorstanders der Drieëenheid onder den hemel.* —— „ Ik woonde," zegt hy, „ destyds te Wolverhampton in Staffordshire, alwaar myne Voorouders meer dan elf honderd jaaren gewoond hebben, reeds ten tyde, toen de Britten overwonnen wierden door de Saxen. —— Naauwlyks was dit boek in 't licht gekomen, of de Predikanten van dat Landschap begonnen tegen my te woeden, inzonderheid die van Wolverhampton, welke ook ten grooten deele de hand gehad hebben in de moeielykheden en vervolgingen, die ik ondergaan heb. —— Om kort te gaan, zy zaten niet stil, tot dat zy eene uitgebreide aanklagte tegen my vervaardigd hadden in het gerechtshof te Stafford; alwaar ik kragtiglyk ondervond de medewerking van Gods magt, waardoor ik in staat gesteld wierd, om, beschuldigd zynde van kettery, met eene volkomene vrymoedigheid te spreeken voor een zeer groot getal van menschen. ——. Na dat de lange aanklagt geleezen was, wierd my gevraagd, of ik my voor *schuldig* of *onschuldig* verklaarde? waarop ik antwoordde, dat ik in het schryven van dat boek, voor zo ver ik wist, niet schuldig was; maar, indien zy meenden, of ik het boek, waaruit zy eenige bladzyden in de beschuldiging hadden voorgeleezen, geschreeven had, *ja* dan *neen*, bekende ik zulks gedaan te hebben, en dat, indien ik vryheid mogt hebben van spreeken,

ken, ik geloofde in staat te zyn te doen blyken, dat het gemelde boek niets anders behelsde, dan de eenvoudige waarheid van God.

„Toen stond de Rechter op, en zeide: ELWALL, *ik onderstel dat gy Copy ontvangen hebt van de beschuldiging.* Ik antwoordde, dat ik die niet ontvangen had. Waarop hy, zich tot de Predikanten wendende, hun zeide, dat ik Copy van de aanklagt had behooren te hebben. Doch deezen daarop niet antwoordende, wendde hy zich tot my, en zeide, dat, indien ik borgtogt wilde stellen, en my verpligten om weder daar ter plaatse te verschynen op de eerstvolgende Zitting, hy dan tot dien tyd myn verhoor zoude uitstellen. Maar ik antwoordde, dat ik niet voorneemens was eenige borgtogt te stellen, dewyl ik niet begeerde, dat zig iemand voor my zoude verbinden. *Want*, zeide ik, *ik heb eene onschuldige borst, en ik heb geen mensch beledigd, en daarom begeer ik geene andere gunst, dan dat my de vryheid verleend worde, om zelve op de beschuldiging te mogen antwoorden.*—— Waarop hy my zeer beleefd toevoegde: *dat moogt gy doen.*" Daarop begon zyne verantwoording. Hy beriep zich eerst op het eerste Gebod, *Gy zult geene andere Goden voor myn aangezicht hebben.* Vervolgens op het geloof van alle de Aartsvaders en Profeeten, die zich altoos tot God vervoegd en van God gesproken hadden, als een enkel Weezen, zonder iets te weeten van eene Drieëenheid, of meerderheid van persoonen. En zoo ging hy voort tot de Leer van Jesus Christus, drong vooral sterk aan op de woorden Joh. XVII: 3, *dit is het eeuwige leeven, dat zy u kennen den eenigen waarachtigen God, en Jesus Christus, dien gy gezonden hebt*, en wendde zich by die gelegenheid tot de vergaderde Predikanten, zyne vervolgers, die hy uitdaagde, om de hier tegen overstaande Leer, zoo zy durfden, te verdedigen. Waarop niemand, hoewel hy voor een poos had stilgezwegen, iets antwoordde; 't geen hem aanleiding gaf, om het volk aan te spreeken, en met veel ernst te waarschouwen, om hunne Godsdienstige begrippen niet te ontleenen van de menschen, maar van God; niet van den Paus, maar van Christus; niet van de Predikanten en Priesters, maar van de Profeeten en de Apostelen. Daarop ging hy voort met zyne zaak te bepleiten met de woorden van Jesus, Matth. XXIII: 9, 10. *Gy zult niemand uwen Vader noemen op de aarde: want een is uw Vader, naamlyk, die in de hemelen is. Noch gy zult*

niet

niet Meesters genoemd worden: want een is uw Meester, naamlyk Christus. En van Paulus, 1 Cor. VIII: 4—6. *Daar is geen ander God, dan een: want hoewel daar ook zyn, die Goden genaamd worden, het zy in den hemel, het zy op de aarde, (gelyk 'er veele Goden en veele Heeren zyn,) nogthans hebben wy maar eenen God, den Vader, uit welken alle dingen zyn.* Voorts overtuigd zynde, dat de Rechters geen behaagen schepten in de hem aangedaane vervolging, weidde hy ook nog uit over de haatlyke natuur van het beginsel van vervolging, dat hy zeide in de hel uitgebroeid te weezen, en voegde 'er by, geen penning voor de kosten van deze zyne vervolging in rechten te zullen betaalen. Nu stond een van de Vreederechters op, met naame *Rupert Humpatch*, ging tot den Opperrechter, en verklaarde, dat hy *Elwall* voor een braaf en eerlyk man kende, 't geen nog door een ander werd bevestigd. Waarop de Opperrechter hem vraagde, of hy wel ooit over dit Leerstuk had geraadpleegd met de eerwaardige Geestelykheid en met de Bisschoppen van de Kerk van Engeland. Hy verklaarde dit gedaan, maar geen voldoend antwoord bekomen te hebben. Men wees hem alleen op Parlementsacten, op Staatsbesluiten, enz. in één woord, op menschelyk gezag, waaraan hy zich, in zaaken van Godsdienst, niet kon of wilde onderwerpen. De Opperrechter wilde hem daarop evenwel laaten belooven, dat hy over dat onderwerp niet meer zou schryven. Hy verklaarde daartegen, nooit zoodanige belofte te zullen afleggen, maar te zullen doen wat zyn geweeten hem voorschreef, niet om menschen, maar om God te behaagen. Waarop hem werd aangezegd: „ Elwall, gy zyt ontslaagen. Gy moogt het gerechtshof verlaaten, en gaan werwaards het u belieft." En nu ging hy weg, door een menigte, naar gissing wel van duizend menschen, en ontving daarna, zoo wel van verscheiden Vreederechters, als van anderen, de leevendigste blyken van goedkeuring en toejuiching over de dappere en mannelyke wyze, waarop hy zyne zaak, met het beste gevolg, had verdedigd. —— 't Komt ons nog al vreemd voor, dat in die tyden, daar de landswet de harde straf van een openbaar godslasteraar scheen te vorderen, deze zaak zoo geëindigd is. Dit alleen geeft eenige opheldering, dat zyne tegenparty verzuimd had, hem, zoo als de wet eischte, een afschrift van zyne beschuldiging ter hand

hand te ſtellen, en dat 'er eigenlyk geen uitſpraak ten zynen voordeele gedaan, maar hem alleen aangezegd is, dat hy kon weggaan.

De Uitgeever brengt, by deze gelegenheid, ook eene Leerrede over hetzelfde onderwerp, door Theophilus, aan 't licht. Of Theophilus dezelfde zy met den Vertaaler of Uitgeever van het Proces van *Elwall*, wordt niet gemeld.

De woorden van Paulus, 1 Cor. XV: 24—28. *Daarna zal het einde zyn, wanneer hy het Koningryk Gode en den Vader zal overgegeeven hebben*, enz. zyn ten tekſte gekozen. Vooraf gaan eenige ophelderende aanmerkingen, betreffende den aart en de natuur van dat Koningryk, waarvan in den tekst geſproken wordt. Daarop volgt eene verklaaring van 't geen Paulus te dezer plaats meldt, van de duuring van Christus Koningryk, en de overgaaf der hem toevertrouwde heerſchappy aan den Vader. Waaruit dan eindelyk eenige toepasſelyke bedenkingen afgeleid worden. En wel eerst wordt uit het verhandelde beſlooten, in welke betrekking onze gezegende Verlosſer ſtaat, en tot ons Christenen, en tot God den Allerhoogſten. „ Met betrekking tot de Christenen," zegt de Redenaar, „ is hy onze Heer, Meester en Koning; zodanig verheven boven alle Engelen en magten, dat wy (met uitzondering alleen van den almagtigen Schepper en Vader van alles) geen hooger, geen waardiger, geen voortreflyker Wezen kennen in het gansch heelal.

„ Met betrekking tot den Allerhoogſten blykt de Heere JESUS uit het verhandelde zodanig te zyn, als hy zelve, geduurende zyn omwandeling op deeze aarde, veelmaalen getuigd heeft, zeggende: *Ik gaa heenen tot mynen Vader, en myn Vader is meerder dan ik. Joh.* XIV: 28. —— *Voorwaar zeg ik u, de Zoon kan niets van hemzelven doen, ten zy hy den Vader dat ziet doen. Joh.* V: 19. —— En na zyne opſtanding zeide hy: *My is gegeeven alle magt in Hemel en op Aarde. Matth.* XXVIII: 18.

„ Dit leert ons van den éénen kant, dat wy ons te wagten hebben, om de denkwyze der zulken naar te volgen, die onzen gezegenden Verlosſer niet hooger waardeeren dan een uitmuntend en voortreflyk man; —— een man, die op den weg van zyn pligt geſtorven is; die een ſlagtoffer geworden is van geestelyke nyd en hoogmoed,

en

en die daarom verdient in den zelfden rang geplaatst te worden met SOCRATES en anderen, welken, terwyl ze weldoeners waren van het menschelyk geslacht, en alles aanwendden, om hunne tydgenooten wyzer, beter en gelukkiger te maaken, insgelyks liever alles, 't geen hun dierbaar was, zelfs hun leven, hebben willen opofferen, dan de edele loopbaane, waarin zy zig begeeven hadden, verlaaten."

„ Van den anderen kant leeren wy hieruit, om ook de voetstappen der zodanigen niet naar te volgen, die tot een ander uiterste vervallen, en den Heiland der menschen, uit de beste beginsels en met de beste oogmerken, zodanig verhoogen, dat zy hem volkomen gelykstellen met den almagtigen Schepper van alles, in geen ding minder zynde dan de Vader zelve, die nogthans alleen alles in allen is, en te pryzen in der eeuwigheid."

Een tweede toepasselyke aanmerking betreft de verplichting, om Jesus in zyne *waardigheid te erkennen*, Hem als onderdaanen te gehoorzaamen, en onzen wandel naar zyne geboden in te richten.

Wy hebben niet kunnen bemerken, dat deze Leerrede, die zeer oppervlakkig is, heel veel afdoet, om over de echte Bybelsche Leer, van de waare natuur van onzen eeuwiggezegenden Verlosser, nieuw licht te verspreiden.

Handelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte, te Rotterdam. XIde Deels 2de Stuk. Te Rotterdam, by D. Vis, 1798. *In gr. 4to. 275 bl.*

In dit tweede Stuk van het XIde Deel der Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap komen voor, drie Beantwoordingen van voorgestelde Vraagen; te weeten, twee over *de Tekenen, welke de gesteldheid der Oogen in de Ziektekunde verschaffen*, en eene over *het gebruik en misbruik van Brillen en Ooggkazen*. De *eerste* dier Verhandelingen, die met een Gouden Eerepenning is bekroond, heeft tot Schryver den Heer VAN HAAFTEN, *Med. Doctor* te *Amsterdam*. Deeze Verhandeling bevat zeer veele schoo-

ſchoone waarneemingen, die echter, van wegen de menigvuldigheid der ſtoffen, niet wel vatbaar zyn voor een uittrekzel; waarom wy, tot eene proeve der ſchryfwyze, 'er alleen iets uit zullen mededeelen aangaande de verduistering der Oogen. „ Wanneer in heete Ziekten „ (zegt de Schryver, bl. 205.) de Oogen verduisteren, „ zonder dat eene blykbaare oorzaak voorafgegaan is, dan „ geeft dit eene algemeene lichaamszwakte en gevaar te „ kennen; is hardhoorigheid met het verlies van het ge„ zicht gepaard, dan is het een bewys, dat de zwakheid „ den hoogſten trap bereikt. Van hier, dat het, volgens „ HIPPOCRATES, wanneer de ſcherpte van het gezicht als „ het ware verzwakt is, en met veelvuldige flaauwten „ gepaard gaat, een teken is van een ſterk aangedaan „ harsſengeſtel, van op handen zynde ſtuipen, en de dood „ zelve, inzonderheid wanneer het gezicht in een ver„ zwakten ſtaat geheel wegraakt.

„ In heete Borstziekten is het, volgens BAGLIVIUS, „ een doodelyk verſchynzel, wanneer de Oogen verduis„ teren of ſchemeren. Volgens HIPPOCRATES ſterven in „ deeze Ziekten die Lyders op den negenden of elfden „ dag, by wien de Ziekte, op den vyfden of zevenden „ dag, met de Koorts toeneemt, en de Oogen verduiste„ ren of ſchemeren. Dit verſchynzel in deeze Ziekten „ ſchynt men te moeten toeſchryven aan de ophooping „ van het bloed in het hoofd, wegens deszelfs beletten „ omloop door de longen.

„ De ſterke begeerte naar licht van zommige Lyders be„ hoort ook tot de verduistering van het gezicht. In eene „ Kraamvrouw, welke aan de Kraamvrouwekoorts ziek „ was, heeft de beroemde S. G. VOGEL dit byzonder toe„ val opgemerkt, dat het haar niet te licht in het vertrek „ konde zyn, en dat men hierom 's avonds altoos veel licht „ moest ontſteeken, en hetzelve zo naby haar plaatzen „ als mogelyk was. FRITZE verhaalt een diergelyk ge„ val, en voegt 'er by, dat het altoos een doodelyk te„ ken is. Dit was het ook in de Kraamvrouw van den „ Heer VOGEL: nogthans had HOME in eene Lyderes van „ deeze zoort, welke echter genas, opgemerkt, dat zy „ niet duidelyk zien kon, en den Oogappel zeer verwyderd „ had. De Heer SCHÆFFER, eenige zoortgelyke voor„ beelden verhaalende, geloofde, dat dit toeval voornaa„ melyk voortkwam, als het darmkanaal tot verſterving „ overging. Een zoortgelyk geval is Dr. KEUP voorge-

„ komen, in eene vrouw van 37 jaaren, vyf dagen voor
„ haar dood, by wie ook zeer zeker eene versterving der
„ ingewanden aanwezig was. Voorleden zomer heb ik
„ by eene Lyderes, welke aan eene versterving der in-
„ gewanden overleed, waargenomen, dat zy, terwyl het
„ vermogen der spieren nog in zyne volle kragt was, en
„ zy, tot weinige oogenblikken voor haar dood, alle
„ haare zielsvermogens bezat, eenige uuren voor haar
„ sterven over duisterheid in het vertrek klaagde: even-
„ wel was haar gezicht zo sterk niet verduisterd, of
„ zy konde haare nabestaanden en bekenden herken-
„ nen."

De *tweede* Verhandeling, welke in dit Deel voorkomt, is die van den Heer DAVID HEILBRON, over die zelfde stoffe. Dezelve is mede uitvoerig en leezenswaardig: om daar uit ook iets over te neemen, zullen wy laaten volgen, 't geen hy zegt over een gebrek, 't welk met het zo evengemelde in tegenstelling staat. „ De ove-
„ rige vreemde gewaarwordingen betreffende (zegt de
„ Schryver, bl. 290.) komt wel voornaamelyk *de on-*
„ *verdraagelykheid des lichts* ten eersten in aanmerking.
„ Dit ongemaklyk gebrek ontstaat zeker, over het alge-
„ meen, by zoortgelyke toevallen der Oogen, Hersfenen,
„ Zenuwen, enz. door welke eene al te groote aandoen-
„ lykheid der Oogen gebooren wordt; deeze toevallen
„ kunnen echter van een zeer onderscheiden en zelfs
„ tegenovergestelden aart zyn; 'er kan naamelyk eene te
„ groote prikkelbaarheid, of een vermeerderde omloop
„ des bloeds in de Hersfenen, en de gevolgen daar van
„ voorhanden zyn, zo als in de geweldige ontsteekingen
„ der Hersfenen en Oogen, en ook in de Kinderpokken
„ en Mazelen, welke Ziekten altyd van dit Verschynzel
„ verzeld worden, of 'er kan ook integendeel eene ver-
„ mindering van kragten en een zeker onvermogen
„ plaats hebben, in welk geval, zo als GAUBIUS aange-
„ merkt heeft, de Oogappel, onvermogend om zich by
„ een sterk licht te vernaauwen, en eene tegennatuur-
„ lyke verwydering verkrygende, zodanige al te groote
„ gevoeligheid voortbrengt, en het welk ook de oorzaak
„ schynt te zyn, waarom dit verschynzel zomwylen
„ volgt op een lang aanhoudend waaken, sterke buikont-
„ lastingen, en op meer dergelyke verzwakkende gebeur-
„ tenissen; zoo als PROSPER ALPINUS waargenomen
„ heeft.

„ In

„ In zwaare kwaadaartige Ziekten zoude dit verschyn-
„ zel nogthans, volgens BOERHAVE en VAN ZWIETEN,
„ door eene derde, en geheel van de gemelde verschil-
„ lende, omstandigheid kunnen voortgebragt worden.
„ De eerstgemelde rekent naamelyk onder de erge ver-
„ schynzelen, in eene waare Rotkoorts, een byzondere
„ afschuw of weigering van den Lyder, om iets aan te
„ raaken, of aangeraakt te worden, en waar van VAN
„ ZWIETEN de oorzaak toeschryft aan eene geheel zon-
„ derlinge en vreemde prikkelbaarheid van de algemeene
„ gevoelplaats, waar door op de minste aanraaking eene
„ geweldige beweeging of aandoening der zenuwen geboo-
„ ren wordt, welke de Lyder zelfs ongevoelig schynt te
„ willen vermyden: vervolgens veronderstelt hy ook de
„ onverdraaglykheid, of wel den afschuw, des lichts in
„ dergelyke Ziekten van zodanigen aart te zyn, en be-
„ schouwt dezelve ook uit dien hoofde, met HIPPOCRATES,
„ als zeer gevaarlyk."

De *derde* in dit Stuk voorkomende Verhandeling is een wel uitgewerkt Vertoog van den Hoogleeraar VAN MAANEN, toen nog *Medicinæ Candidatus* te *Leyden*, dienende tot Antwoord eener Vraage omtrent de eigenschappen der Brillen en zoortgelyke Glazen, by welke inzonderheid gevorderd wierd, om uit den aart en de gesteldheid der deelen van het Oog aan te toonen, in hoe verre dergelyke Glazen wezenlyk nuttig en zelfs onvermydelyk noodig zyn, en in hoe verre zy als eene Volksgewoonte, vooroordeelen, en een waar misbruik, nadeelig mogen en moeten aangemerkt worden. De Schryver deezer Verhandeling beschryft, met groote naauwkeurigheid, de verschillende natuurkundige eigenschappen van het Oog, en leidt daaruit veele practicaale gevolgen af, welke hy, op het einde, in negen Hoofdstellingen zamentrekt, die wy hier, om derzelver aanmerkenswaardigheid, woordelyk zullen mededeelen.

1. Alle Oogglazen vergrooten of verkleinen de voorwerpen, en veroorzaaken een sterker prikkeling op de inwendige deelen van het Oog, of maaken de prikkeling minder.

2. In alle gevallen, waar een deezer eigenschappen vereischt wordt tot verbetering van een of ander Ooggebrek, zal een Bril nuttig kunnen zyn; doch in andere gevallen niet.

3. In zeer weinige Ooggebreken slegts kan uit dit werk-

tuig eenig voordeel getrokken worden, en niet dan in de Langzichtigheid, de Kortzichtigheid, de onwaare Kortzichtigheid, uit eene gevoelloosheid der *Retina* ontstaande: in de Lichtschuwheid, uit eene al te sterke gevoeligheid van de *Retina*, of uit eene ziekelyke gesteldheid van het zwarte smeerzel van de *Choroïdea;* en eindelyk in het verlooren gaan der natuurlyke wederkeerige digtheid der Oogvochten.

4. Offchoon in de opgenoemde gevallen een Oogglas met vrucht gebezigd kan worden, zo moet men echter hiertoe niet overgaan buiten de grootste noodzaaklykheid; en zo het uit deezen hoofde geschieden moet, zo moet het niet op eene willekeurige wyze geschieden; maar zodanig, dat het Gezicht, door een zodanig Glas geholpen, zo veel mogelyk aan het natuurlyk Gezicht worde gelyk gemaakt.

5. Indien men aan dit oogmerk kan voldoen, door het Glas verder van het Oog, doch nader by het voorwerp, te houden, zal zulks altoos moeten in acht genomen worden.

6. Daar in de genoemde Ooggebreken beide Oogen altoos gelykelyk zyn aangedaan, zo zal men altyd twee Glazen moeten gebruiken. Het gebruik der Kykglaasjes (*Lorgnettes*) wordt derhalven door ons afgekeurd.

7. Nadien in slegts zo weinige gevallen, als wy opgenoemd hebben, het gebruik van Oogglazen te passe komt, en deeze nogthans tegenwoordig in zulk een algemeen gebruik zyn, zo moeten die gevallen of zeer menigvuldig zyn, of de Oogglazen zeer dikwyls verkeerdelyk gebruikt worden.

8. Het laatste houden wy voor zeker, en meenen in de vooroordeelen, dwaalingen en onweetendheid des Volks, als ook, by veelen, in de bedorven Zeden van onzen tyd, hier van de reden te moeten zoeken.

9. Om dit alles uit den weg te ruimen, moeten de Volksvooroordeelen opgeheeven, het onnuttig en dikwyls nadeelig gebruik der Brillen en andere Oogglazen aan den dag gelegd, het gebruik der Koopbrillen afgekeurd, en ten sterkften worden aanbevolen, dat, wanneer iemand een Ooggebrek aan zich zelven gewaar wordt, hy zich by een bekwaamen Geneesheer of Heelmeester vervoege, en niet, dan op zyn aanraaden, een Oogglas gebruike, en wel een zodanig, welk tot verbetering van het ongemak geschikt is.

Hóe-

Hoewel *veele* deezer gevolgtrekkingen zeer gegrond zyn, kunnen wy ons echter met *alle* niet vereenigen. Dus vinden wy geen reden om de *Lorgnetten* af te keuren, dewyl zy doorgaans flegts geduurende een kort tydstip gebruikt worden; te meer, daar de brandpunten der beide Oogen by veelen merkelyk verschillen, en men dan, om zyn oogmerk te bereiken, steeds gebruik zoude moeten maaken van Glazen van verschillende brandpunten. Het komt ons ook voor, dat het gebrek van de Verzichtigheid, en dus de noodzaaklykheid van vergrootende Brillen, veel algemeener is, dan de Schryver gelooft; dewyl het een natuurlyk gevolg is van een gevorderden ouderdom. Uitgezonderd de gevallen, in welke eene buitengewoon groote vergrooting of verkleining noodig zyn, die maar zeldzaam voorkomen, geloove ik dat men zich ook genoegzaam met Koopbrillen kan behelpen, vooral voor den geringeren Burger, wiens zaak het niet is, volkomen goede Konstbrillen te betaalen. Zo de Kooper maar zorge draagt, dat hy geen meer vergrootende Bril bekomt, dan noodig is, komt het hier op een weinigje niet aan; en zo men dan gelegenheid heeft om Brillen van verschillende vergrootingen by de kaars te onderzoeken, bekomt men dikwyls voor een geringen prys eene Bril, die ruim zo dienstig is als eene die men naar de strikte regels der konst heeft laaten slypen. In eene gemeene Bril komt het voornaamlyk aan op den rechten trap van vergrooting; heeft dezelve dien, dan kan zy aan 't oogmerk voldoen, schoon van slegt glas gemaakt, en gebrekkig gepolyst. Zelfs kan zy dan dikwyls beter dan een uitmuntend bewerkte Bril het ongemak afwenden, 't geen de Schryver in 't algemeen van de Vergrootglazen vreest, uit de vermeerderde prikkeling der *Retina*; dewyl de gebrekkig bewerkte oppervlakte van het werktuig een groot gedeelte dier lichtstraalen afwyst, die anders ongetwyfeld in de oogen zouden ingaan.

Ontwerp tot eene algemeene Charakterkunde. Uitgegeven door W. A. OCKERSE, *Rustend Leeraar. Derde Stukjen, behelzende het Nationaal Charakter der Nederlanderen. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1797. *In gr.* 8*vo.* 295 *bl., behalven het Voorbericht.*

Het eerste Stukjen van dit Ontwerp zag het licht in het jaar 1788; het tweede in 1790, beide by PADDENBURG EN ZOON te Utrecht (*): na verloop van zeven jaaren komt het derde te voorschyn by den Amsterdamschen Boekverkooper ALLART. Van dit lange achterblyven geeft de Schryver eenige reden in een Voorbericht, waarvan het grootste gedeelte bestaat uit een *Fragment van eenen Brief aan C....* Die reden lag niet in *gebrek aan doorzetting;* niet in *gebrek van aanmoediging;* niet in *eene aanmerking der Monthly Reviewers*, noch in *de haatlyke adderbeeten van zekeren* (by den Schryver ongenoemden en ons onbekenden) *Recensent.* Waaraan haperde het dan? De Schryver zegt tot zynen Vriend: „ Gy kent my genoeg om te weten, „ dat myn geest geenerleie banden duld. —— Dat schry„ ven by saisoenen vooral wil my maar in het geheel „ niet bevallen. —— Ik heb medelyden met een geslacht, „ welk jaarlyks boekdeelen in de wereld schopt, —— „ naar gelang het brood of klederen nodig heeft; wat „ my betreft, myne pen kan onmooglyk op het Compas „ van den Almanach loopen. — Een honderd of twee blad„ zyden met gezond verstand te vullen, zonder met eens „ anders vederen te pronken, is my altoos toegeschee„ nen iet meer te zyn, dan het blazen eener water„ bel ......

„ Om de waarheid te zeggen, myn geest is, dank heb„ be het Nationaal Temperament! wat eigenzinnig en „ wat langzaam om zich in beweging te brengen. Als „ het werk aan den gang is, dan gaat het wel; maar te „ beginnen! *hoc opus, hic labor est.* Zoo ben ik nu, en „ zoo zal de wereld my moeten verslyten.

„ Echter had ik alleen de schuld niet. Een zwak ge„ stel,

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. I St., bl. 358, en V D. I St., bl. 615.

„ ftel, dat my dikwyls tyd en lust tot ander dan myn
„ ambtswerk benam; —— een zamenloop van huislyke
„ omftandigheden; —— en vooral de beroerenisfen in
„ Europa en in ons Vaderland; — zie daar drie andere
„ redenen voor het uitftel, buiten my.

„ Welke jaaren zyn deze laatften geweest! .... De Na-
„ neef in kalmer tyden zal geloven, dat hy de Gefchie-
„ denis eener geheele eeuw leest, terwyl hy alleen de
„ Jaarboeken van *tien jaaren* doorbladert ..... Eene on-
„ eindigheid van de gewichtigfte Staatkundige verfchyn-
„ felen volgde zich op met eene fnelheid, gelyk aan die
„ der fchimmen in eene toverlantaarn. Naauwlyks ooit
„ zweeg het gedruisch der Staats-omwendingen, de donder
„ der Kanonnen rommelde onophoudelyk in ons oor. De
„ Tempel der Wetenfchappen floot zich. De vreesach-
„ tige *Mufen* fchuilden. De bedeesde Wysgeer was van
„ verre een gevoelig aanfchouwer van verfchriklyke wor-
„ ftelingen des menschdoms, in welken hy de hooge gan-
„ gen van den ONEINDIGEN eerbiedig waarnam ......
„ Wat my betreft, ik wil gaarne bekennen, dat te mid-
„ den van zulke orcanen myn geest niet gefchikt was
„ tot gezetten arbeid. Ook had de aart der gebeurdtenis-
„ fen te veel betrekking op myn geliefkoosd onderwerp,
„ dan dat ik niet zoude getracht hebben, daarvan voor
„ hetzelve party te trekken."

Deeze verfchooning wilden wy onzen Leezeren niet ont-houden: zy kwam ons voor iets *charačteriftieks* omtrent den Schryver zelven te bevatten. Misfchien zoude dit nog meer doorftraalen, indien wy niet, om plaats te winnen, hierendaar iets hadden uitgelaten, dat niet volftrekt noodig was tot den zamenhang.

Achter dit Voorbericht volgt de Inhoud van het Stukjen in deeze woorden: *Voorbereidende Aanmerkingen tot het Nationaal Charačter der Nederlanderen*, bl. 1—99. — *Befchouwing van hun Verftandlyk Charačter*, bl. 99—165. — *Befchouwing van hun Zedelyk Charačter*. Deeze bevat de volgende Afdeelingen: *Algemeene Bedenkingen*, bl. 165—173. *Over eenige Nationaale Deugden en Ondeugden*, bl. 173—234. *Over zommige gemengde Charačteriftieke Trekken*, bl. 235—249, en, *Opbelderende Byzonderheden*, bl. 249—274. —— *Algemeene Waarneemingen over de Provinciale Charačters*, bl. 274—282. —— *Revolutionaire Charačtertrekken*, bl. 282—295.

De eerste deezer Afdeelingen heeft eenigermaate het voorkomen eener Schetze, waarvan de byzonderheden in het vervolg meer ontwikkeld worden. De Schryver zelve geeft dit te kennen, wanneer hy, bl. 60, zegt: „ *Ik* „ begeef my hier ter plaatze niet in een verslag van de „ byzondere Nationale Deugden en Ondeugden. Dit zal „ een voornaam deel van myne Characterschets zelve uit- „ maaken. Ik blyve nu slechts in het algemeene, omdat „ ik nog bezig ben met de byzonderheden op te geven, „ uit welke ik oordeel die schets zoo onpartydig mooglyk „ te moeten opmaken." Wy denken daarom onzen Leezeren geenen ondienst te zullen doen met hun van deeze eerste Afdeelinge een beknopt verslag te geeven, en daardoor hen in staat te stellen om van het geheele Stuk zich eenig denkbeeld te vormen.

De gemelde Afdeeling dan begint met eenig bericht van de ligginge des Lands, en van het Character der oudste Inwoonderen, welken, van afkomst Germaanen zynde, met deezen ook de voornaame *hoofdtrekken* gemeen hadden. Hierop volgt, bl. 7—16, eene *korte Schets* der lotgevallen van ons Vaderland, der omwentelingen in hetzelve gebeurd, van de tyden van KAREL DEN GROOTEN, tot op de tegenwoordige: aan welks einde de Schryver zegt dit stuk een weinig meer ontwikkeld te hebben, „ om te doen zien, dat men ons voorig Staatsgestel [te „ weeten na de oprichting der Republiek] niet verwarren „ moet met dat eener vrye Volksregeering by repræsen- „ tatie." In het algemeen is deeze aanmerking gegrond, en zeker, dat in geene der voormaalige Provintien zulk eene Regeering in haare zuiverheid en volkomenheid, ja in de meeste geen spoor meer van dezelve gevonden werd: maar niet min zeker is het, dat by sommige, by voorb., by de drie Kwartieren van het platte Land in Friesland, nog aanzienlyke, schoon verminkte, overblyffels der oude vrye staatsgesteldheid voorhanden waren. Doch het is hier de plaats niet om zaaken van Geschied- of Oudheidkunde op te helderen. —— Wy gaan voort.

De Schryver geeft, bl. 20 env., de grondregels van Staat, zedert de oprichting der Republiek bestendig in acht genomen, „ en die zoo veel invloeds gehad hebben op „ het algemeen bestuur en heerschend Volkscharacter." Zie hier dezelve, volgens zyn opgaaf. „ 1. Bescherming „ en uitbreiding van Koophandel, Zeevaart en Visschery,

„ met

„ met achterstelling van den Landbouw, die nimmer be-
„ hoorlyk is aangemoedigd (*), en van het Fabriek en
„ Trafiekwezen. 2. Het lokken van vreemdelingen, en
„ het dulden van alle gewettigde Godsdiensten (†).
„ 3. Bestendige vrede, en goede verstandhouding met de
„ Europische Mogendheden. 4. Heiligheid der Nationale
„ Trouw, en stipte nakoming der Tractaten. 5. Aanklee-
„ ving aan de party der Protestantsche Mogendheden,
„ ontstaande uit de verwarringe der Godsdienstige gevoe-
„ lens met de Staatkunde, en uit de vermaagschapping
„ der Stadhouderen met vreemde Hoven. 6. Steeds leu-
„ nen op de hulp van machtiger Bondgenooten, zonder
„ ooit op ons zelven te durven staan. 7. Steeds bedacht
„ te zyn op het aflosschen en verminderen van 's lands
„ schulden." De Schryver maakt op ieder deezer rege-
len zyne aanmerkingen, waarin wy hem niet kunnen vol-
gen, zonder buiten ons bestek te treeden. Den laatstge-
melden noemt hy een „ ongerymd en schadelyk *maxime;*"
omdat de ryke burgers hierdoor genoodzaakt werden hun
geld by andere Mogendheden te plaatzen, daardoor van
hun eigen Vaderland afgetrokken, van deszelfs natuurly-
ke vyanden afhanglyk werden, en deezen de wapenen
toereikten, enz. Dit is dikwyls aangevoerd; maar kan
van den anderen kant ook niet veel gezegd wor-
den? Naarmaate een Land meer met schulden beladen
is, moeten ook de belastingen zwaarder zyn om jaarlyks
de renten te kunnen betaalen: met de zwaarte der belas-
tingen moet de duurte der leevensmiddelen toeneemen:
met deeze de arbeidsloonen van alle handwerken, fabrie-
ken en trafieken; en uit dit laatste moet natuurlyk ver-
val van dit alles voortkomen, wanneer men tegen bui-
tenlanders niet langer kan markten. Daarenboven, indien
men door middel van publieke Staatsschulden het geld
binnenslands wil houden, moeten ook de renten, welke
men

(*) Dit moet, ongetwyffeld, bepaaldlyk verstaan worden van de algemeene handelwyze der Staaten Generaal, of van Holland; men kan het ook zeggen van die Provintien, waarin de Landman verdrukt werd door de Steden en door de Drosten. Doch 'er waren ook Gewesten, welke den Landbouw nog al, schoon misschien niet genoeg, bevoordeelden. *Rec.*

(†) Hierop vielen wel eens uitzonderingen in byzondere gevallen; maar de algemeene regel bleef dezelfde. *Rec.*

men betaalt, niet zeer veel minder *zyn, dan die welke* door andere Mogendheden worden aangeboden: *en waar* zal het dan mét dit alles heen? By zeer machtige Staaten kan dit wat meer lyden; en in Engeland zyn de Staatsschulden in het byzonder een middel om *the monied men* te verbinden aan het Ministerie, hetgeen zich daarom nooit met rechten ernst op derzelver aflossing heeft toegelegd. Maar in ons klein Landjen dienden wy onze nakomelingen niet op te eeten. —— Doch wy zouden dus ongemerkt vervallen tot staatkundige bespiegelingen, in plaatze van het Uittreksel eener Characterkunde te geeven.

Op bl. 24 gaat de Schryver „ over tot de middelen „ en wyze van bestaan der *Nederlanderen.*" Men verwacht, zekerlyk, dat de Koophandel hier in de eerste plaats zal te voorschyn treeden. Hy doet zo, verzeld van verscheiden belangvolle aanmerkingen des Schryvers over het verval en de kwyninge van onzen handel. Vervolgens komen de Visschery, *Waterwerken*, *Molens*, Weeveryen, Oefening in *Konsten en Weetenschappen*, Handwerken, Wiskunde, Natuurkunde in alle haare takken, Geneeskunde met de daartoe behoorende Weetenschappen; de Uitvindingen van Drukkonst, Verrekykers, Microscoopen, Slingeruurwerken, enz. waarop Nederland met recht mag roemen. Eigenlyk gezegde *Geleerdheid* wordt ook, bl. 36, in onze Landzaaten erkend: maar „ werken en gewrochten van *genie* zullen altoos meer „ het eigendomlyk voordbrengsel blyven van zachte „ luchtstreeken en levendige gestellen, dan van eene koud-„ bloedige, diksappige Natie, geplaatst onder eenen guur-„ ren, zwaar benevelden hemel." Met dit alles heeft het onze Natie niet ontbroken aan uitmuntende Dichters en Schilders (*).

Iets

(*) De Schryver klaagt in den tekst, bl. 38, „ dat het ge-„ tyde der fraaië konsten ook in ons Vaderland zoo aanmerk-„ lyk verlopen is:" en voegt 'er in eene aantekening by: „ Een beroemd Konstenaar zeide my nog onlangs, dat naar „ zyn inzien eene voorname reden der weinige aanmoediging „ van het Konstpinseel daarin gelegen was, dat men thands „ geene stukken meer liet schilderen, ten zy men op koop-„ mans trant zyne *percenten* van de hoofdsom, in geval van „ verkoop, voor een volgend geslacht berekenen kon. *Apol!* „ *Apol!* vergeet gy dan, dat gy geen *speculant*, maar een „ *God* zyt?"

Iets vinden wy, bl. 40 env., raakende „ de *Physicke* „ gesteldheid der *Nederlanderen*," het verval van „ de „ aêloude grofheid, sterkte en rustigheid van gestalte," en over de oorzaaken van dat verval, welke de Schryver gedeeltelyk zoekt in de beschaavinge der Natie zelve, maar voornaamelyk in de weelde, met haaren heilloozen nasleep.

En nu komen wy tot het Nationale *Character*. „ Men „ heeft hem" [t. w. den *Nederlander*] zegt de Schryver, bl. 43, wiens woorden wy hier, met zoo veel verkortinge als de duidelykheid gedoogt, overneemen, „ slechts oppervlakkig te beschouwen ... om in hem „ trekken van dien koelen, bedaarden, droogen *Phleg-* „ *maticus* te ontdekken, wiens bloed koud en met wa- „ terdeelen ruim bezet, wiens spieren taai, week, ge- „ rekt, wiens vochten dikslymig, wiens zenuwen slap en „ zonder veerkrachtige spanning zyn, en die by dit al- „ les eene goede mate van zwartgalligheid bezit." —— Dat ziet 'er niet te mooi uit; maar laat ons voortgaan. Een weinig verder leezen wy: „ De *Nederlander* is ge- „ volglyk uit zynen *Physieken* aart langzaam, dralende, „ omzichtig, nadenkende, wantrouwende, koelzinnig, niet „ licht ingenomen noch innemende op het eerste voor- „ komen, geduldig tot laagheid toe als hy beledigd word; „ maar te gelyk standvastig, gezet, doorzettend, vasthou- „ dend aan gevoelens en plichten, warsch van gedurige „ verandering, en hardnekkig wanneer hy éénmaal ver- „ bitterd word. Weinige driften beroeren zyn gestel, „ verstooren hem in zyne rust; langzaam worden dezel- „ ve in hem gaande gemaakt; dan éénmaal in staat van „ gisting gebracht, ryzen zy by hem tot eenen graad van „ hevigheid en duurzaamheid, die hem woedend en hal- „ starrig maakt. Alles wat lang en diep nadenken, moei- „ lyk blokken en gezetten arbeid vordert, is berekend „ voor zyn natuurlyk verstand. Hy is minder een schep- „ pend genie, een vlug speelend vernuft, dan een diepe „ doordenker. Hy kan beter in de *details* dan in het „ groote arbeiden. Het geen hem in scherpzinnigheid „ ontbreekt, vergoed hy door vlyt en aanhoudendheid. „ Het valt even moeilyk hem van dwaling te overtui- „ gen als tot andere denkbeelden te brengen. Belang en „ voordeel is het groote roersel dat hem in alle zyne „ ontwerpen en werkzaamheden beweegt, en het geen hy „ zelfs invloed doet hebben op voorwerpen van uitspan-

„ ning

„ ning en vermaak voor Natiën, minder zelfzoekende
„ dan hy."

Zodanig is, volgens den Schryver, het eigenlyke *Nederlandsche* Character, waarop nogthans, gelyk hy erkent, een aantal van zeer merkwaardige uitzonderingen vallen. Zelfs geeft hy redenen op, waarom by geen Volk de uitzonderingen meer en grooter moeten zyn, dan by ons. Doch hier kunnen wy hem niet volgen.

De Schryver gaat, bl. 46 env., „ over tot de zeden „ en levenswyze der *Nederlanderen.*" —— Hier klaagt hy, en met reden, over het verval, hetgeen by het toeneemen der rykdommen in de Volkszeden veroorzaakt werd door indringende weelde, vreemde manieren, de vorstelyke Hofhoudinge van het Stadhouderlyke huis, en andere met dit alles verknochte oorzaaken. Nogthans erkent hy, bl. 50, „ dat de man van geoefende wereld-
„ kennis geenen stand van menschen onder ons zal aan-
„ treffen, in welken hy, te midden van de heerschende ver-
„ bastering onzer tyden, niet eenig overschot, niet eeni-
„ ge zichtbare spooren vinde van het oorspronglyke Va-
„ derlandsche." — Kort daarna: „ Het is in dien zin, dat
„ ik, schoon eene aanmerkelyke en steeds toenemende af-
„ wyking onzer Natie van de oude levenswyze en zeden
„ in alle kringen maar al te zeer betreurende, nogthands
„ vrymoedig durve beweeren, dat 'er nog kentrekken ge-
„ noeg van onze voorgaande voortreflykheid overig bly-
„ ven, om ons van onze meeste naburen duidlyk en op
„ eene voordeelige wyze te doen onderscheiden."

Dit wordt vervolgens nagegaan in byzonderheden, waarin wy den Schryver niet kunnen volgen. Het laatste deezer Afdeelinge, bl. 67 env., besteedt hy aan de beschouwinge der *Nederlanderen* met betrekkinge tot den *Godsdienst* en tot de *Wetten.* Ten opzichte van den eersten komen zy voor als yverig, sterk verkleefd aan eenmaal aangenomen begrippen, overhellende tot dweepery, en ligtlyk in te neemen door uiterlyke vertooning. „ Om in de alge-
„ meene achting te deelen," leezen wy, bl. 72, „ moet
„ men by de *Nederlanders* te boek staan voor een Gods-
„ dienstig man; maar het middel om dien naam te ver-
„ werven is zoo weinig moeilyk, dat het geen men hier
„ *Kerksch* noemt, yverige rechtzinnigheid, en het gezet
„ bywonen van Godsdienstige Byeenkomsten, met eene
„ zekere ingetogenheid van leven en houding gepaard,
„ over het geheel tot dat oogmerk vry toereikend *is.*"

On-

Ondertusſchen ontkent de Schryver „ niet, dat de . .
„ zucht voor Godsdienst eenen nuttigen invloed hebben
„ konne op de zeden en 't character van een volk: nog
„ minder wil ik," ſchryft hy, „ aan de *Nederlanders*
„ alle deugd, alle beginſelen van zedelykheid betwisten
„ ... Ik erken, dat uiterlyke Godsdienſtigheid geen be-
„ wys van een deugdzaam hart oplevert, maar nogthands
„ kan dezelve by een geheel volk het behoedmiddel te-
„ gen grove ondeugden zyn, en eene zekere geſchiktheid
„ en betaamlykheid van zeden uitwerken. Dit is daad-
„ lyk het geval by onze Natie, enz."

„ Daar het (bl. 79.) in ons Vaderland tot hier toe al-
„ toos ontbroken heeft aan eene behoorlyke Conſtitutie,
„ heeft het Staatsrecht 'er natuurlyk zeer gebrekkig moe-
„ ten zyn ... In de daad, men moet zich een volk ge-
„ lyk dat van *Nederland* voorſtellen, om te konnen ge-
„ loven, dat het mooglyk zy zoo langen tyd eene Re-
„ publiek ſtaande te houden, zonder evenwicht van mach-
„ ten, zonder middelen van bedwang tusſchen zeven
„ bondgenoten, zonder genoegzame éénheid in het al-
„ gemeen beſtuur, en zonder behoorlyke lastbrieven
„ voor de eerſte Staatsdienaren."

Schoon „ op ons oud burgerlyk Wetboek zeer veel
„ valt aan te merken, onze burgerlyke wetten ... heb-
„ ben echter (bl. 81.) dit .. charactermatige, dat zy tot
„ zachtheid en gematigdheid overhellen." Verſcheiden
lofwaardige byzonderheden worden vervolgens gemeld,
maar ook het gebrekkige niet verzwegen. Op gelyke
wyze handelt de Schryver, bl. 85 env., over de lyf-
ſtraflyke Wetten van ons Vaderland.

Hoe hy denke, en in zyne tweede Afdeelinge zich uit-
laate, over *het Verſtandlyke Character der Nederlanderen*,
kan men genoegzaam opmaaken uit het uittrekſel uit de
eerſte door ons gegeven.

Raakende het *Zedelyke Character*, waartoe hy vervol-
gens overgaat, zegt hy zelve, in zyn Voorbericht, bl.
IX: „ Het ſmart my zelf, dat myn tafereel van het
„ *Nederlandsch* Character, vooral in het zedelyke, niet
„ vrolyker en zonniger heeft mogen zyn." En waarlyk,
dit gedeelte ziet 'er droevig en duister genoeg uit. „ Ik heb
„ waarheid gezocht," zegt hy, „ en, zoo veel ik wete, be-
„ ſcheidenlyk gezegd." Het eerſte gelooven wy van harte,
en van het tweede durven wy getuigenis geeven. De Eerw.
OCKERSE moest het character der Natie ſchetzen, zo als hy
het

het vond ; en ongelukkiglyk moeten wy de gegrondheid van genoegzaam alle zyne aanmerkingen erkennen. Doch onze ruimte duldt niet, dat wy hem verder verzellen.

Misſchien zouden onze Leezers gaarne zien, dat wy hun nog eenig verſlag gaven van de *Revolutionaire Charactertrekken*, welke in de laatſte Afdeelinge voorkomen. Dit was ook eerst ons oogmerk ; maar de bovengemelde reden wederhoudt ons. De Schryver laat zich hier uit op eene wyze, welke duidelyk toont, dat hy behoort tot de yverigſte Voorſtanders der Revolutie, maar tevens vreest, dat derzelver vruchten, door verkeerde handelingen, zo der Staatsbeſtuurderen, als van amptelooze perſoonen, wel ligtlyk konden verloren gaan. Schoon hy, onzes bedunkens, hier ruim warm genoeg is, zegt hy toch veele onlogenbaare, hoezeer ſmartelyke, waarheden. Zie hier het ſlot van zyn Werk.

„ Eindelyk, tot welk eene laagte heeft de drift om
„ nateäapen ons doen zinken! De laatſte omwending heeft
„ in dit opzicht onze vernedering voor geheel Europa
„ voltooid. —— Ik heb 'er boven reeds te veel van moe-
„ ten zeggen, en voeg 'er nu alleen dit verſchriklyk ſlot-
„ woord by: *van zulk eene Natie kan alles* — dat is,
„ met andere woorden, *niets wezenlyks*, *niets goeds*,
„ *worden*.

„ Hier ontzinkt de veder myne bevende handen! Ik
„ ſluit deze Afdeeling, en myne Characterſchets. — Va-
„ derland! verder af en grootſcher, dan het ſchrikbeeld,
„ dat voor mynen geest zweeft, zy uw EINDE!"

Hartlyk wenſchen wy, dat des Schryvers verbeelding hier een al te donker verſchiet moge getekend hebben; dat de nu vastgeſtelde orde van zaaken, welke 'er nog niet was, toen dit Stukjen opgeſteld en uitgegeven wierd, beſtendig zy, de factiegeest geſmoord, en onder een regelmaatig beſtuur alles op beteren voet gebragt worde, tot zuivering en herſtelling van het aeloude *Nederlandſche* Character.

De ſtyl van den Burger OCKERSE is leevendig, vuurig, origineel; zyne wyze van voorſtellen krachtig en nadruklyk; zyne ſchilderingen gloeiende: zodat men ten minſten niet veel van dat *Phlegma* in hem vindt, hetgeen hy als den grond van ons Volks Character beſchouwt. Juist zyn genoegzaam altoos zyne uitdrukkingen. Evenwel komt ons het byvoeglyke woord *bloeiend* niet zeer geſchikt voor by het zelfſtandige *Getyde*, bl. 38.

38. Ook twyffelen wy, of het woord *Caricatuur* wel gebruikelyk is in dien zin, als wy het hier, bl. 90, leezen. Hoe men kan zeggen, dat een Volk (zie bl. 181. r. 13.) „ *deugdzaam* is niet uit zynen aart, maar uit *ton*, „ *egoisme*, welvoeglykheid of andere losſe beginſelen," betuigen wy niet te vatten. Uit die beginſelen kan wel eene voor het uitwendige onberispelyke leevenswyze vloeien, maar geene *deugd*: deeze ſteunt op vaster gronden. De uitdrukking is dus niet naauwkeurig.

Tegen over bl. 98 is eene Plaat ingevoegd met acht *Portraiten* van perſoonen uit onderſcheiden Natien, geſchikt, naar het ſchynt, om het Nationaale Characteriſtieke te doen opmerken. Naamen zyn 'er niet bygevoegd. —— De meesten zyn gemaklyk te onderkennen: als 1. JAN DE WITT. 2. *Misſchien* RAPHAËL. 3. Duc D'ALVA. 4. VOLTAIRE. 5. ELLIOT, 6. RABENER. 7. De Adm. DE RUITER, of Czaar PETER I, en 8. De Jood MENDELSOHN.

M. NECKER, *Wysgeerige Bedenkingen over de Gelykheid. Uit het Fransch.* *'s Gravenhage, by* I. van Cleef, 1797. *In gr.* 8*vo.* 144 *bl.*

Naa dat, op de Vraage van TEYLER's Godgeleerd Genootſchap, *In welken zin kunnen de Menſchen gezegd worden gelyk te zyn; en welke zyn de Regten en Pligten, uit deeze Gelykheid voortvloeiende?* de Antwoorden van de Hoogleeraaren CRAS en BROWN het licht zagen (*) — naa dat het algemeen gezogt en druk geleezen, laater afzonderlyk en door dat Genootſchap vereerd Werkje over die ſtoffe van wylen PIETER PAULUS in handen onzer Landgenooten gekomen is (†), en in dat Tydsgewrigte meer andere Geſchriften tot die gewigtige ſtoffe betreklyk in den dag gezonden en den Landgenooten onder 't oog gebragt zyn, zou men dit ſtuk voldongen en genoeg opgeklaard kunnen rekenen.

Het verwonderde ons, derhalven, eenigermaate, de Vertaaling van bovengemelde Werkje des Heeren NECKER te

(*) Zie de Verhandeling. diens Genootſchaps, XIII Deel, en onze Beoordeel. *Algem. Vad. Lett.* voor 1794, bl. 13 en 63.
(†) Zie onze *Letteroef.* als boven, bl. 315.

te ontvangen: wiens begrippen omtrent dit Onderwerp, in zyn Gefchrift *sur l'Administration*, op veele plaatzen in de Verhandeling van den Hoogleeraar CRAS, ontleed en tegengefprooken worden (*), en waaromtrent PAULUS in zyne *Verhandeling over de Gelykheid* fchreef: „ Het „ doet my leed, om der hoogagting wille, welke ik aan „ het karakter van den Man toedraag — het doet my „ leed, dat ik het zeggen moet; doch het komt my in „ waarheid voor, dat NECKER met deeze ftof niet bekend „ geweest is."

De Vertaaler van het voor ons liggend Stukje moge, ten opzigte van deeze laatfte aanhaaling, zeggen, „ P. PAULUS fchreef dit, vóór dat NECKER deeze *Wys-* „ *geerige Bedenkingen* over dit Onderwerp op het papier „ gefteld en in 't licht gegeeven hadt." —— Hy moge verzwygen welke bedenkingen CRAS te boven door ons aangehaalde plaatzen maakte op de toenmaalige begrippen van NECKER, aangaande dit onderwerp; wie deeze en het tegenwoordige Werkje met elkander vergelykt, zal reden te over vinden, om vast te ftellen, dat de begrippen van NECKER in den grond dezelfde zyn als hy voorheen heeft aan den dag gelegd. Alleen is alles hier meer uitgewerkt, fterker gekleurd. —— En wie zal zich des verwonderen, als hy onderrigt wordt, dat NECKER, wiens lot- en ftaatswisfel by de Omwenteling in *Frankryk* genoeg bekend zyn, deeze *Bedenkingen* fchreef, „ toen," om hier de eigen woorden van den Vertaaler aan den Leezer te bezigen, „ het misbruik van het Beginzel van „ *Gelykheid* in *Frankryk*, de Dwinglandy van ROBES- „ PIERRE, hadt voortgebragt," met de welgepaste en hoognoodige byvoeging, „ deeze omftandigheid moeten „ wy in 't oog houden, alzo zy zeer veel deel zal gehad „ hebben in de fterke uitdrukkingen, welke NECKER „ zich hier en daar in deeze *Bedenkingen* heeft veroor- „ lofd."

Het blykt hier uit, dat dit fchryven voornaamlyk gerigt is tegen de *Robespieriaansche Gelykheid*. Men vondt ook in het oorfpronglyke eene reeks van Aanmerkingen op de Conftitutie van 1793; doch thans te rugge gehouden, als geene belangrykheid meer hebbende in een tydftip, dat

(*) Zie bovenal in het bovenaangeduide Deel van TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*, bl. 40—42, 102, 107, 109, 123.

dat deeze Constitutie niet meer bestaat (bl. 56.) —— Men stelle zich een geraakten NECKER, met een gloeiende Verbeeldingskragt, voor, in die tydsomstandigheid schryvende, en 't zal ons geenzins verwonderen, dat deeze sterker gewerkt heeft dan het bezadigd Oordeel. Van hier zo veele Tafereelen in deeze *Wysgeerige Bedenkingen* opgehangen, by welke men den *Wysgeer* geheel mist, hoe zeer het sterk coloriet den *Schilder* vertoone: Tafereelen van eenen begogelenden aart, doch die niets tot de groote zaak doen. — Dan wie zal iets uit de pen van een zo gelukkig Schryver als NECKER gevloeid, schoon hy met hem by lange na niet instemme, niet met genoegen leezen? —— Wie zal dit bovenal niet doen in 't *Fransch;* schoon de Vertaaling van dit Stukje veel beter zy dan men ons ten bederve van het schoone Werk in de band gestopt heeft van zyn meesterstuk *de l'Importance des Opinions religieuses.*

De Hoofdafdeelingen van deeze *Bedenkingen* loopen *over de Gelykheid, in haare betrekkingen jegens de Publieke Orde en de Vryheid. — Over de Grondbeginzelen die met het Zamenstel van Gelykheid verbonden zyn. — De Oppermagt des Volks. — De Rechten van den Mensch. — Van de Gelykheid, in haare betrekkingen tot het Geluk en de Zedelykheid.*

Geen verstandig, geen bezadigd, Mensch heeft ooit getwyfeld aan de rampzalige gevolgen, die eene *volstrekte Gelykheid*, buitenspoorig en tot uitersten gedreeven, moet te wege brengen. Vooruitzigten van veelvuldig en onberekenbaar jammer doen zich aan zyn oog op: de Vertaaler voert wel te regt, in zyn Berigt aan den Leezer, het reeds des aangemerkte van P. PAULUS aan, met byvoeging: „ Zeker, deeze vooruitzigten, wier weezenlyk„ heid in *Frankryk*, onder de tyranny van ROBESPIER„ RE, bestaan heeft gehad, maken het lezen van deeze „ *Wysgeerige Bedenkingen* van NECKER, in welke hy de„ zelve, zo ernstig en nadruklyk, heeft voorgesteld, hoe „ zeer hy dan ook het onderwerp uit een ander oogpunt „ beschouwd, en," (gelyk hy met overwigt van reden aanmerkt,) „ niet genoeg gelet heeft op de *Pligten*, welke „ uit de *Zedelyke Gelykheid* der menschen, in dezelfde „ evenredigheid als de *Rechten*, voortvloeijen, niet enkel „ nuttig, maar noodzaaklyk voor myne Medeburgeren; „ ten einde op hunne hoede te leeren zyn tegen het zo ge„ ducht misbruik van het beginzel van *Gelykheid*, en hun

„ op te ſpooren, om, eendragtig, eene wyze Staatsregeling „ (*Conſtitutie*) te bepaalen, op dat éénmaal alle verwarring, en de gebreken eener Regeeringloosheid, ophouden, „ alle rampen, die GOD verhoede! voorgekomen, en het „ Staatsgebouw van een VRY en VERLICHT Volk, tot „ heil van allen, voltrokken worde!"

Daar thans dit tydperk der aanneeminge en in werking brenging eener Staatsregeling, zints de Vertaaler dit in den jaare 1797 ſchreef, is opgedaagd, wenſchen wy, dat onze Landsgenooten de Tafereelen, hier tot ten toonſtelling eener verkeerd begreepene *Gelykheid* opgehangen, niet noodig zullen hebben; of het moest weezen om zich te treffender het geluk te vertegenwoordigen van nimmer dagen beleefd te hebben, waar in, hier te lande, dusdanige verkeerde begrippen, in werking gebragt, ramptooneelen by ramptooneelen baarden, op welker aanſchouwen de Menschlykheid te rug beeft.

Aan het Congres te Raſtad. Door eenen Staatsman. Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, by D. du Mortier en Zoon, 1798. *In gr. 8vo. 88 bl.*

Wie deeze Staatsman is, wordt ons niet vermeld. Alleen geeft het ſlot ons deezen wenk: „ De toon, van „ welken ik my bediend heb, is die der vryheid en waarheid. —— Als een gebooren *Cis-Rhenaaner* kan geen „ wensch my meer aan 't hart liggen, dan het geluk „ een vry *Fransch* burger te worden. Dit moet my by „ alle verſtandigen ontſchuldigen, wanneer myn toon met „ myne wenſchen overeenſtemt. —— Daar ik, zedert „ eenige jaaren, in diplomatiſche bezigheden onafgebrooken gewerkt heb, geloof ik des te meerder recht te „ hebben om tegen eene verlichte Vergadering, (*het Congres te Raſtad*) welke gevoel voor waarheid heeft, „ een woord te mogen ſpreeken.

Die vry durft denken — denkt wel."

Men voege, te nader kennismaaking met den Schryver, hier by het begin der *Algemeene Aanmerkingen*, die de eerſte Afdeeling uitmaaken. „ Met genoegen neem ik de „ pen in handen, mogelyk voor 't laatst in deezen tyd, „ daar de groote Europiſche Twist nog niet geheelenal

„ is

„ is bygelegd. Met genoegen zeg ik, om dat het tydstip „ eener algemeene Vrede onder de beschaafde Volken „ van *Europa* (want de *Britsche Wilden* behooren onder „ de half beschaafde *Barbaaren*) daar is, en de Vorsten „ van *Duitschland* omtrent de noodzaaklykheid van denzel- „ ven voor zich en hunne Staaten op het levendigst over- „ tuigd zyn, en deeze Vrede derhalven niet meer twy- „ felagtig is (*).

„ Maar *hoe* — en *op welke voorwaarden* zal die gesloo- „ ten worden? Zal dezelve duurzaam en in zyne gevol- „ gen gelukkig, of slechts voor weinige dagen zyn? Van „ het beantwoorden deezer vraagen hangt oneindig veel „ af. —— Ik vermeet my niet de wysheid der Vredes- „ onderhandelaaren te willen bestuuren. Myn bescheiden „ oogmerk is denkbeelden op te geeven, die hunne op- „ lettenheid niet onwaardig zyn; die nieuwe denkbeelden „ kunnen voortbrengen, welke, door de meerdere wysheid „ der Onderhandelaaren geschaafd, de behoorelyke ge- „ daante en betrekking tot het geheel verkrygen; die, „ wanneer zy met hunnen last niet stryden, tot uit- „ breiding, nadere bepaaling of verbetering van den- „ zelven iets, ten minsten misschien iets, kunnen by- „ draagen."

In XX Afdeelingen is dit Stukje begreepen, en voeren zy deeze opschriften. — I. *Algemeene aanmerkingen.* — II. *Alle nadeelige gevolgen van den Vrede komen op* Rusland *en* Pruissen. *Vergrooting der Oostenryksche Magt. Noodzaaklykheid deezer vergrooting.* — III. *Pruissen.* — IV. *En waarom moet de* Bataafsche Republiek *deeze Grenzen hebben* (†)? — V. *Noodzaaklykheid om den linker oever van den Rhyn af te staan, zo wel voor* Frankryk, *als*

(*) Uit eene Aantekening, bl. 73, blykt, dat dit Stukje, in den Jaare 1797, geschreeven is. Wy vermelden dit, om dat de tydsaanduiding, in Geschriften van deezen aart, voor iets zeer weezenlyks moet geagt worden.

(†) Het slot der voorgaande Afdeeling moeten wy, ten rechten verstande van dit Vraagswys Opschrift deezer Afdeelinge, hier by voegen: „ Nooit," zegt de Schryver aldaar, „ moet de „ *Fransche Republiek Pruissen* helpen, om zich in *Westphalen* uit „ te breiden: dit is zy aan haaren getrouwen Bondgenoot, de „ *Bataafsche Republiek*, schuldig; en met alle recht en billyk- „ heid moet de *Eems*, de *Lippe* tot aan *Ham*, en de *Rhyn*, „ de Grenzen van de *Bataafsche Republiek* uitmaaken."

als voor Duitschland. — VI. *Vervolg van de voorgaande Afdeeling.* — VII. *Beantwoording der Vraage: Hoe zal het met de* drie Keurvorstendommen *aan den* Rhyn *gaan?* — VIII. *De* Rhyn-*Grensscheiding met betrekking tot de* Groote Republiek. — Het IX, X en XI toonen, in vervolg geschreeven, aan, (1) *De naauwere vereeniging van den* Franschen *Handel met dien der* Bataafsche Republiek, *zo wel in tyden van Vrede als van Oorlog, welke van het grootste aanbelang is; gelyk ook met dien van de andere Staaten van* Duitschland. (2) *Noodzaaklykheid van het bezitten van den* Linker Rhyn-oever *voor* Frankryk, *met betrekking tot Militaire schikkingen.* (3) *Noodzaaklykheid van den* Linker Rhyn-oever *voor de* Fransche Republiek, *met betrekking tot het Staatkundige en Finantieele.* — XII. *Schadeloosstelling der Wereldlyke Vorsten.* — XIII. *Hoe kunnen de Vorsten schadeloos gesteld worden?* — XIV. Duitsche *Ryksteden.* — XV, XVI, XVII en XVIII loopen te gader over de *Verzoeken aan de* Fransche Republiek. (1) *Dat men van allen dwang met opzigt tot de gevoelens bevryd blyve.* (2) *Verwydering der Emigranten uit* Duitschland. (3) *Verbod dat geene Vyandlyke Armeeën door* Duitschland *mogen trekken.* (4) *Dat* Rusland *tot het guarandeeren van den Vrede niet toegelaaten worde.* — XIX. Beantwoordingen der Vraagen, *heeft dan de* Fransche Republiek *werklyk voor* Rusland *te vreezen — of voor eene nieuwe Coalitie?* — XX. *Besluit.*

Uit het geen wy van den *Onbekenden Staatsman* reeds hebben aangestipt, en deeze opgave van den Inhoud, valt gereedlyk op te maaken zyne denkwyze over deeze veelvuldige Onderwerpen. Natuurlyk worden wy geleid om de aandagt voornaamlyk te vestigen op 't geen onze *Bataafsche Republiek* betreft. Gunstig over dezelve denkt onze *Cis-Rhenaansche* Staatsman; de IV Afdeeling kan daar van ten bewyze strekken, en vielen wy in bekooring om dezelve geheel over te neemen; immers strekt dezelve ten betooge, „ dat het voor alle Staaten van *Europa* „ van het hoogste gewigt is, dat het geheel in stand blyven „ van hunnen Handel van de naauwste vereeniging met de „ *Hollanders* afhangt," doormengd met veele ons gunstige bedenkingen; doch wy vinden het voor ons bestek te uitvoerig; beter schikt daar toe, 't geen wy hier boven aangeduid hebben als het eerste Onderdeel in de IX Afd. Wy schryven het af.

„ Het is bekend, dat 'er van *Germersheim* tot aan de

„ *Ba-*

„ *Bataafsche* Grenzen *vier-en-twintig*, en van daar, tot „ aan *Rotterdam*, *vyf Tollen* zyn, welken, in elk jaar, „ meer dan een *Millioen Guldens* opbrengen: waar door „ de Handel tusschen den *Elsas* of het Departement van „ den *Boven-* en *Beneden-Rhyn* buitengemeen belast en „ bezwaard wordt. —— Op dezelfde wyze is het gesteld „ met de tusschen beiden liggende Staaten van *Duitschland* „ aan de Rivieren, welken van de Noordzyde zich in „ den *Rhyn* ontlasten. — Door de Stapel-Steden *Spiers*, „ *Maintz* en *Keulen* wordt de Handel van de *Bataafsche* „ *Republiek* zeer bepaald, daar dezelve haare Schepen „ niet verder dan tot *Keulen* mag zenden, verplicht is „ daar te ontlaaden, en haare Waaren met Keulsche „ Schepen verder te vervoeren. — Hoe voordeelig over „ het algemeen voor de *Fransche* en *Bataafsche Republiek*, „ als ook voor geheel *Duitschland*, een meer vrye handel „ zyn zoude, heeft geen bewys noodig. — Rechtstreeks „ gaat de *Rhyn* tot aan *Bazel* ongehinderd, en van daar, „ de waterval van *Schafhausen* voorby zynde, onderhoudt „ dezelve door de *Boden-zee* den handel met *Helvetie*.— „ Door den *Moezel* geeft dezelve den vryen handel op „ *Lotharingen*; zo opent dezelve ook door den *Main* den „ handel over *Frankfort*, *Wurtzburg* en *Bamberg* in *Fran-* „ *kenland*.— Door den *Nekkar* tot aan *Stutgard* in *Zwaben*. „ — En zo ook door de *Lahn*, de *Lippe* en de *Rhoer*.

„ Dat zelfs, door middel van de vrye Scheepvaart op „ den *Rhyn*, de *Engelsche* handel op den *Wezer* en *Elbe*, „ alzo die Rivieren met zwaare tollen bezet zyn, groot „ nadeel zoude lyden, is duidelyk. Alleenlyk van *Pirna* „ in *Saxen* tot aan *Hamburg* moet men op de *Elbe twee-* „ *en-dertig* Tollen passeeren; zo als ook de Engelsche „ handel van *Hamburg* na *Frankfort aan den Main* over „ *Hanover* en *Cassel* door het vervoeren over land moeilyk „ gemaakt wordt.

„Maar byzonderlyk moet het bezit van den *Linker Rhyn-* „ *oever* in tyd van oorlog zeer voordeelig zyn, alzo dan „ de toevoer uit de *Bataafsche Republiek* door geene „ tusschenbeiden liggende Staaten gestremd, of door lasti- „ tige Stapelrechten belemmerd, of door tollen duur „ gemaakt wordt. Hier door kunnen de Republikeinsche „ Armeeën in eenen Ryksoorlog tot in *Frankenland*, „ en zelfs, wanneer het noodig is, tot in *Zwaben*, den „ toevoer bekomen.

„ Maar 't geen byzonderlyk de *Republiek* betreft is de

„ Stad *Maintz*, welke, in vervolg van tyd, meer dan
„ *Frankfort aan den Main*, de Stapelplaats van den
„ *Franſchen*, *Bataafſchen* en *Duitſchen* handel moet wor-
„ den, waar voor zy, en ook wat de gemaklykheid der
„ verzendinge aanbelangt, ongelyk beter gelegen is. —
„ De ligging van *Maintz* is van die natuur, dat 'er ſlechts
„ eene overeenkomst tusſchen de *beide Republieken* ge-
„ vorderd wordt, om dezelve tot het groot Depot van den
„ geheelen *Duitſchen* Handel en van een groot gedeelte
„ van den *Franſchen* met geheel *Duitschland* en de *Ba-
„ taaven* te maaken. — *Frankfort* zou dan zeker ophouden
„ te zyn, 't geen het thans is; maar geene Natie kan 'er
„ ook het minſte by verliezen, wanneer de *Mis van
„ Maintz* die van *Frankfort* verdringt.

„ De Volken zullen 'er in tegendeel zeer veel by win-
„ nen; alzo de vryheid van Handel en Scheepvaart de prys
„ der Waaren zeer zal verminderen, waar aan, zo lang
„ het, met opzigt tot het ſtapelrecht en de tollen, by
„ den ouden regel blyft, en *Frankfort* dezelfde betrek-
„ king houdt, niet kan gedacht worden. — De vrye
„ Handel zal geheel *Zuid-Duitschland* doen bloeijen,
„ het mededingen in denzelven zal toeneemen, en de
„ Manufactuuren aan den *rechter oever* zullen zo bloei-
„ jend worden, als zy nog nooit geweest zyn. — Deeze
„ afſchaffing van ſtapelrechten en tollen kunnen deeze
„ landen zo weinig van de tegenwoordige Bezitters van
„ dezelve aan den *Rhyn* verwachten, dat zy veel eerder
„ eene verhooging en vermeerdering van dezelven moe-
„ ten te gemoet zien, wanneer de *Franſche Republiek*
„ die Staaten niet aanſlaat, of uit dezelven eene nieuwe
„ byzondere Republiek vormt.

„ Dat de invloed deezer ſchikkingen, tot diep in de
„ Republikeinſche Departementen toe, de Manufactuuren
„ zal doen bloeijen, is zeer natuurlyk. Over het al-
„ gemeen ſchynt de natuur den bloei der Landen aan
„ den *Rhyn* en der aangrenzende ſtreeken, aan het bezit
„ derzelven en aan de hoogheid der *Franſche Republiek*,
„ of aan den invloed van dezelve, verbonden te heb-
„ ben; daar de menigte der *Duitſche Vorſten* den Han-
„ del door tollen en kwellingen het merg als uitzuigen,
„ en het toeneemen van Commercie en Manufactuuren
„ daar door verhinderen."

In 't ſlot ſchryft de *Staatsman*, die hier de pen voert:
„ Alles, wat ik hier gezegd heb, is niets anders dan eene
„ ſchets

„ schets — onafgewerkt — aan het ryper nadenken van „ groote Staatsmannen voorgesteld, die dezelve verder „ kunnen ontwikkelen."

Finantieel Betoog, om in de tegenwoordige omstandigheden, zonder buitengewoone Geldheffing, het noodige Geld voor de Bataafsche Republiek te vinden. Door C. ZILLESEN. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1798. *In gr. 8vo. 38 bl.*

Menigvoud zette de onvermoeide ZILLESEN de pen op 't papier, over zaaken den Staat en wel byzonder de Geldmiddelen betreffende. Dit kleine Stukje is, blykens den Tytel, daar toe ook ingerigt. Zyn voorstel, ook by het tegenwoordig Landsbestuur ingediend, heeft zeker een behaagelyk voorkomen by allen, en wie is 'er anders in den Lande, die buitengewoone Geldheffingen zints lange moede zyn.

Als grondbeginzelen, in alle Extraordinaire Belastingen, vooral in een Land als onze *Bataafsche* Republiek, stelt hy neder, (1). Het minst mogelyk verlies van den omloop des Gelds. —— (2). De instandhouding der algemeene werkzaamheid en pryswaarde der roerende en onroerende Bezittingen. —— (3). De bewaaring van het Nationaal Credit. Dit kortlyk beredeneerd hebbende, beklaagt hy zich, dat men in ons Vaderland, by Extraordinaire Belastingen, geen agt op deeze onwederspreekelyke grondwaarheden gegeeven heeft, waar door de Rykdommen onzes Lands van vaste Bezittingen en Obligatien byna op de helft ter waarde verminderd zyn.

ZILLESEN beschryft daar op het Nationaal Credit; en neemt de genegotieerde Staatsschulden in aanmerking.

Het Plan, 't welk hy vervolgens opgeeft, is drieledig. — Het eerste raakt de Geldspecien. — Het tweede de Belasting op vaste Goederen. — Het derde eene vrywillige Negotiatie.

Ten aanziene van het eerste komen, op dat wy 'er dit van aanstippen, de *Zesthalven* wel byzonder in aanmerking. 60 Millioenen stelt hy in omloop: deeze, tot *Schellingen* geklopt, zouden, de kosten der Munt daar buiten gerekend, aan den Lande een winst van 5891000 Guldens geeven. Vyf Millioenen *Zesthalven*, volgens het asfai der oude geslaagen en tot *Schellingen* geklopt, geeven, met

met de voormelde aanwinst daar by gerekend, ruim 8 Millioenen.

Het tweede punt rust op het 310 Art. der Staatsregeling, de *Quohieren* betreffende, en beroept hy zich op het des door hem vermeldde in een Stukje, getyteld: *Neêrlands opkomst, bloei, verval, herstel* (*). Wyders verklaarende: „ Zo dra nu dit algemeen Quohier „ geformeerd is, dan kan met regt, volgens de Staatsre„ geling, de Belasting gerekend worden ingegaan te zyn „ 1 Mey 1798, en alle eigenaaren, onder korting van „ 4 pCt., aangezogt en des noods gelast worden, deeze „ Belasting daadlyk in een of twee termynen te vol„ doen, intusschen dat men de tegenwoordige Belastin„ gen op vaste Goederen zo spoedig mogelyk laat aan„ betaalen, tot een daar toe te bepaalen termyn, „ naa welken tyd dezelve voor vernietigd worden gere„ kend (†)."

Voorts geeft hy, ten derden, de wyze op, naar welke de door hem bedoelde Vrywillige Negotiatie zou dienen ingerigt te worden. Wy moeten hier tot het Stukje zelve wyzen, waar wy 't zelve vinden, met eene opgave van de voordeelen aan dit Plan gehegt. Hy voegt 'er by: „ Het dwaalend begrip van den Intrest van 's Lands „ Obligatien nimmer boven 2½ pCt. te verhoogen heeft „ naa de Omwenteling van 1795 aan de houders van „ 's Lands Obligatien meer dan 200 Millioenen schade „ toegebragt, en ten gevolge gehad, dat door de gefor„ ceerde Geldligtingen en door gebrek aan Contanten het „ Nationaal Credit zodanig vervallen is, dat Leveran„ ciers en Aanneemers, bedugt voor hun geld, een zo„ danige groote woekerwinst daar op berekend hebben, „ dat men, zonder vergrooting, dit verlies wel op „ 30 Millioenen kan schatten. —— Ongelukkig heeft „ men tot heden in het finantieele altoos tegen de in„ trest der Geldschieteren gewerkt. In een Land van „ Koophandel is Geld de Afgod, en een goede Staat„ kunde vordert aldaar met het intrest der Geldschieters

„ me-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1797, bl. 168.

(†) „ Een des kundig Burger zou omtrent dit alles wel „ wiskunstiger berekening kunnen maaken; maar het Finan„ tieele vak is en blyft nog een geheim!" Aantekening van ZILLESEN.

„ mede te werken, en zonder dat zal het Geld hoe langer „ hoe meer fchuil geraaken."

Ten flot biedt de Schryver aan, zo 'er hier en daar nog bedenkingen op zyn Finantieel Betoog mogten vallen, die zwaarigheden op te losfen.

De Bataafsche Republiek, zo als zy behoort te zyn, en zo als zy weezen kan; of Revolutionaire Droom, in 1798, wegens toekomftige Gebeurtenisfen tot 1998, vrolyk en ernftig. Door G. PAAPE. *Alom, in gr. 8vo. 160 bl.*

In allerlei vormen giet de Burger PAAPE zyne Schriften —— dan zyne veelvuldige voortbrengzels hebben egter eene foort van gelykvormigheid. Derzelver aart hebben wy reeds meermaalen aangeweezen, en agten het herhaalen overtollig. Thans begeeft hy zich met zyne vooruitzigten in het mogelyk toekomende. Hy droomt. Veel vreemds is 'er in alles; doch zelden droomt men geregeld. Nog fchynt hy, voor al zyn fchryven, geen Post verworven te hebben. Althans hy fpreekt, in zyn Voorberigt, „ van al zyn zwerven en rampfpoeden; dan in „ weerwil van alle deeze heeft hy befiooten onvermoeid, ten „ nutte van zyn Vaderland, bezig te zyn." —— Hy voegt 'er nevens: „ Niemand in Perfoon aan te tasten is myn „ grondregel, in het famenftellen myner Schriften; maar myn „ onverzettelyk voorneemen is teffens, om aan geenerlei „ Staatsgebreken genade te fchenken." —— Wel verre van *beloond* te zyn, moet hy aan *vervolging* blootftaan; althans hy fchryft den 4 Feb. 1798, ten flot zyns Voorberigts, naa de zo even aangehaalde woorden: „ Gy, Aterlingen, die my „ daarom vervolgt, voor de Vierfchaar van het algemeen ge- „ voelen zult gy eenmaal gevonnisd worden, en zo dik- „ wyls een uwer uit de overweldigde hoogte tuimelt, zul- „ len de Rechtvaardigheid en de Menschlievenheid juichen!"

De

De kleine Grandisson, of de gehoorzaame Zoon. In eene reeks van Brieven en Saamenspraaken. Door Mevr. de Wed. DE CAMBON, *Gebooren* VAN DER WERKEN. *IV Deeltjes. Tweede vermeerderde Druk. Met Plaaten. In den Haage, by* J. C. Leeuweftyn, 1798. *In 12mo. Te zamen* 891 *bl.*

By de uitgave van den eersten Druk hebben wy van dit Werkje met lof gewag gemaakt (*), als zeer bevallig voor de Jeugd; zeer wel geschikt om de leeslust gaande te houden; en den geest vroegtydig te verryken met eene aanmoedigende kennis van beredeneerde pligtsbetragting; welke, by het toeneemen der jaaren, niet dan van een heilzaam gevolg kan weezen.
Voorts kunnen wy zeggen, dat dit Werkje, waarvan de twee eerste Deeltjes de *Kleine*, en het derde en vierde de *Jonge*, *Grandisson* betyteld zyn, onder de Werkjes voor Kinderen, in ons Vaderland zedert eenige jaaren uitgegeeven, een beste plaats verdient. —— Ook is deeze Druk, hoe veel vermeerderd kunnen wy niet nagaan, met 12 aartige *Plaatjes* vercierd.

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* IV D. bl. 557.

De Ongelukkigen, Blyspel. Door A. VAN KOTSEBUE. *In den Haage, by* J. C. Leeuweftyn, 1798. *In 8vo.* 71 *bl.*

Pieter Valk, die als een Jonge van veertien jaaren naar de West-Indiën gegaan, aldaar Planter geworden wâs, en met een goede som gelds in Holland zich op een buitengoed naby den Haag nedergezet had, op het zonderling denkbeeld gekomen zynde, om den ongelukkigsten zyner bloedverwanten, die verstrooid in Westfaalen leefden, en die hy nooit gezien had, tot zyn' univerfeelen erfgenaam te maaken, laat in de courant zetten dat hy overleden is, en nodigt zyne maagschap tegen den eersten October, op dat hy, die de ongelukkigste is, de erfenis kome ontfangen. Dit is juist de dag dien dit stukje voorstelt: de geheele Valkenfamilie verschynt na elkander op het tooneel; doch de ryke West-Indiër heeft juist geen groote reden om 'er grootsch op te weezen, vermits dezelve meest uit zotten of deugnieten bestaat, behalven een rechtschapen Predikant, zyne Dochter en haar Minnaar, voor wie hy, als de ongelukkigsten, zorgt, en aan de overige, zonder zich bekend te maaken, uit naam van den overledenen driehonderd dukaaten laat betaalen; waar mede dit magere en schraale Duitsche Valkengerecht, dat zeer wel van onzen Bataafschen disch had kunnen blyven, onder dans en vrolykheid verteerd wordt.

A L G E M E E N E

V A D E R L A N D S C H E

LETTER-OEFENINGEN.

Korte omschryving van den Prediker, met de toepassing des Sleutels, in denzelven, te vinden, door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1798. *In gr.* 8*vo*, 211 *bl. behalven de Voorreden.*

Wie was eigenlyk de Schryver van het Boek den *Prediker* genaamd? In het algemeen houdt men 'er SALOMO, den Zoon en Opvolger van DAVID, voor. Zoveel wy weeten, heeft vóór GROTIUS dit niemand onder de Christenschryveren in twyffel getrokken. Het opschrift of begin des Boeks scheen bewys genoeg te zyn, totdat deeze phoenix der geleerdheid opmerkte, dat in hetzelve verscheiden woorden voorkomen, welke men anders niet vindt in de werken van SALOMO, maar wel by Schryvers van laateren tyd, als DANIEL, EZRA en de Chaldeesche Uitleggeren. Hy besloot hieruit, dat de Prediker eerst na de tyden van SALOMO (misschien omtrent de Babylonische gevangenis) geschreven, en gesteld was op naam van den hier als boetvaardig voorkomenden Koning. GROTIUS heeft in dit gevoelen niet veele navolgers gehad. CALOVIUS heeft 'er den grooten man over aangetast met onbetaamelyke bitterheid, als of dezelve leerde, dat de H. Geest zyne aanblaazing geleend had om een ondergesteken Werk in de waereld en in den Canon der gewyde Boeken te brengen. Met meerdere bescheidenheid handelt PATRIK, in zyne Voorrede voor den *Prediker*. Maar op de zyde van GROTIUS voegt zich de beroemde J. D. MICHAËLIS, wiens doorkneede oordeelkunde en bedrevenheid in alles, wat tot de Oostersche Geleerdheid behoort, de meening en het gezach van veele anderen rykelyk kan opweegen, vooral daar hy, eerst het gewoone gevoelen toegedaan, niet dan by nadenking en rypere overweeging tot dat van onzen Landgenoot is toegetreden. Het is waar, in de Voorreden voor het XVI Deel zyner Over-

zetting van den Bibel (volg. de Nederduitsche *Vertaaling*) en in zyne Aantekeningen over den Prediker daar voorkomende, spreekt hy doorgaans in de gemeene onderstellinge, zonder dit geschil aan te roeren, en in zyne *Vorrede und Einleitung zu dem Prediger-Buche* SALOMONS (geplaatst voor de eerste uitgaave van zyn *Poëtischer Entwurf der Gedanken der Prediger-Buchs* SALOMONS) §. 5, poogt hy zelfs de gedachten van GROTIUS te wederleggen: maar in de Voorreden voor de tweede uitgaave des gemelden Werks verklaart hy zich anders. Daar zyne woorden tevens de haatelyke beschuldiging van CALOVIUS wederleggen, zullen wy ze hier invoegen. „ In een hoofdpunt, zegt hy, wyke ik thans af van die Voorreden „ (t. w. der eerste uitgaave) en voege my by GROTIUS, „ die geloofde, dat niet SALOMO zelve dit Boek geschreven, maar een ander Propheet, die omtrent den tyd „ der Babylonische gevangenisse of laater leefde, den „ naam van SALOMO slechts gebruikt hebbe, om, onder „ den Persoon van eenen zo wyzen en gelukkigen Koning, over het nietige des menschlyken geluks met te „ meerderen nadruk te kunnen redenkavelen.

„ Ik verzoeke, dat men my hier wel versta. Ik meene „ niet, dat iemand dit Boek valschelyk op SALOMO's naam „ gesteld hebbe; maar dat de Opsteller enkel in den Persoon van SALOMO schryve, en deezen spreekende invoere, om met deszelfs voorbeeld alle die gelukzaligheden, welke hy als vervliegende aanmerkt, te beter te „ kunnen ophelderen. Zo liet CICERO, zonder daarom „ een bedrieger of leugenaar te worden, CATO redeneeren over den Ouderdom, en schreef: *Omnem sermonem* „ *tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset* „ *auctoritatis, tamquam in fabulâ: sed M. Catoni seni,* „ *quo majorem auctoritatem haberet oratio* (*)."

MICHAËLIS geeft vervolgens de redenen op, welke hem tot deeze verandering van gedachten hadden overgehaald, doch met welker aanhaalinge wy ons thans niet zullen ophouden. Liever zullen wy overgaan tot den arbeid van den werkzaamen PERPONCHER, die in het aangekondigde Werk, na eene Voorreden, waarvan wy straks iets moeten zeggen, vooreerst eenen korten Inhoud van den Prediker opgeeft, van bl. 1—12: vervolgens eene soort van be-

(*) CIC. *de Senect. Cap.* I.

beknopte uitbreiding, of liever eene omkleeding der gewoone Vertaalinge in eenen ſtyl meer geſchikt na onzen hedendaagſchen ſchryfſtrant en taalgebruik, van bl. 1 (want de bladzyden tellen hier weder van vooren af) tot bl. 50: en eindelyk van daar tot aan het einde des Werks eene meer breedvoerige toepasſing, zo als hy ze noemt.

Dat SALOMO zelve de Schryver van dit Boek geweest zy, ſchynt de Heer PERPONCHER te onderſtellen: ten minſten hy ſpreekt overal in dien trant, zonder ergens van eenig daartegen ſtrydend gevoelen te gewaagen. Meer benaarſtigt hy zich om het oogmerk des Opſtellers, en, zo als hy het noemt, den ſleutel des Boeks te vinden. —— Dit oogmerk is door allen niet even klaar, of op even dezelfde wyze, begrepen. Weinig verſchillen, evenwel, de voornaamſte en kundigſte Uitleggers van elkander. DRUSIUS zegt: „ Dit Boek handelt over het hoogſte „ goed. De hoofdinhoud is: *Al wat ydel is, kan den* „ *mensch niet gelukkig maaken. Alle ondermaanſche bedry-* „ *ven zyn ydelheid. Derhalven enz.*" —— PATRIK komt hiermede zo naauwkeurig overeen, dat hy bykans ſchynt zyne woorden van DRUSIUS ontleend te hebben. — MICHAËLIS wykt eenigermaate hiervan in zyne bovenaangehaalde *Vorrede*, alwaar hy, § 8, zegt, dat het oogmerk des Schryvers is, „ *het groote gebrek der gelukzaligheid* „ *van een aan zich zelven gelaten en van God geſcheiden* „ *mensch voor te ſtellen.* Hoofdſt. I—IV, 16. en *midde-* „ *len tot eene waare en duurzaame gelukzaligheid deezes* „ *leevens aan te wyzen*, Hoofdſt. IV, 17, tot aan het „ einde des Boeks." Maar hy komt 'er veel nader by in de Voorreden voor het XVIde Deel (der Nederduitſche Uitgaave) van zyne Vertaalinge des Bibels. „ De *Predi-* „ *ker van Salomon*," zegt hy daar, „ handelt hoofdzaa- „ kelyk over de geringheid en nietigheid van al het ge- „ luk dezes leevens: eene beſchouwing, waarvan het ge- „ volg is, dat wy na een ander leeven moeten wen- „ ſchen, en het durven hoopen," enz. —— Die de beſchryving van SALOMO's character leest in NIEMEYER's voortreflyke *Characterkunde des Bybels*, zal vinden dat hetzelfde denkbeeld den Hallifchen Hoogleeraar niet vreemd is.

Het is niet noodig, dat wy hieromtrent meerdere Schryvers aanhaalen. Liever willen wy zien, hoe de Heer PERPONCHER zyne gedachten, welke hoofdzaaklyk op het-

zelfde einde uitloopen, ontwikkelt in zyne *Voorreden*. Deeze zyn, met eenige verkortinge, zyne woorden: „ Behalven 't groot besluit, in 't slot van 't laatste hoofd- „ stuk, herhaald ... keert de Prediker, in den loop dee- „ zer beschouwingen, geduurig, tot twee hoofdbesluiten, „ te rug. Het eene; Gods weg en werk kunnen wy niet „ doorgronden; betreffende het toekomende .... weten „ wy niets; aan den loop der zaaken zyn wy onderwor- „ pen, en aan denzelven kunnen wy niets veranderen; „ het is dus best, dat wy ons slegts toeleggen, om 't „ goede, dat zig aanbiedt, wel te genieten, zonder ons „ te bekommeren, over 't geen wy noch doorgronden, „ noch vooruitzien, noch veranderen kunnen..... Het „ tweede; alles is ydel, ... de mensch heeft 'er niet „ aan; —— en tevens, evenwel, alles is Gods werk, 't „ is God, die alles doet. Dit moet, zeker, verwondering „ baaren. Daarenboven; by 't opmaaken van dit besluit, „ stelt de Prediker de dingen, deeze waereld en den mensch „ betreffende, telkens, onder 't oogpunt van *het enkel te-* „ *genwoordige*, voor, zonder het verband te *verklaaren*, „ waar in zy, met de toekomende eeuwe, staan... En „ nogthans zullen wy ... zien, dat hy .. een toekomend „ bestaan vastftelde, en wel een toekomend bestaan, met „ het tegenwoordige, door een gericht, in verband ge- „ bragt. Dit voorzeeker is niet minder zonderling. Dan „ even hier in schynt my de knoop, en te gelyk de sleu- „ tel van 't raadzel te liggen."

De Schryver merkt vervolgens aan, dat het, in SALOMO's tyd, geheel niet vreemd kon zyn, „ den wysgeerigen „ waereldbeschouwer, in zyne bespiegelingen en daar op „ gegronde leer, zig, tot het ... tegenwoordige, te zien „ bepaalen; ... de leere der toekomende eeuwe, of niet „ kennende, of niet aanneemende, of, als van onzeekerer „ grondslag, of dieper geheim, laatende aan een zy. Nu „ schynt my dit werk van SALOMO byzonder bestemd, „ om het verkeerde deezer wyze van beschouwing, niet, „ door regtstreeks betoog of onmiddelyker openbaaring, „ te bewyzen; ... maar, door de onoplosbaarheid van „ alles, in deeze wyze van beschouwing, aan te duiden, „ en dus den leezer van zelve te brengen, op den weg, „ die hem, tot beetere beschouwing en beeter besluit, ge- „ leiden moest."

Vervolgens aangemerkt hebbende, in welke verlegenheid de bespiegeling der aardsche dingen ons brengt, wan-

wanneer wy ze beschouwen op zichzelven en zonder verband met een toekomend leeven, zegt de Schryver, dat de Prediker „ ons, van tyd tot tyd, eenen sleutel aanbiedt, „ die ons 't ruimer en waare uitzigt ontsluit," en vervolgt aldus:

„ Deezen sleutel nu vinden wy voor eerst en voor„ naamlyk, in het gericht, op het welke, hier, zoo dik„ wils en zoo uitdruklyk, wordt te rug geweezen; als „ Cap. III: 17. IV: 1—3. verg. met V: 7. VIII: 12, 13. „ XI: 9. en XII: 14; en 't welk even duidelyk gezegd „ wordende, in deeze eeuwe, geen plaats te hebben, „ Cap. IX: 2, enz. niet anders dan, in eene toekomende „ eeuwe, kan worden verwagt..... 2°. In het zaad „ der eeuwen, 't welk God, in de dingen, heeft gelegd, „ Cap. III: 11; en het verschillend lot aan menschen en „ dieren, aan 't lichaam en aan de ziel, toegeschreeven, „ by de zoo uitdruklyke verklaaring, dat deeze weder„ keert, tot God, die haar gegeeven had. Cap. III: 21. „ XII: 7. 3°. In de vreeze Gods, die als de hoofdzaak „ van alles wordt opgegeven, Cap. XII: 13. en die toch „ zonderling voordvloeijen zou, uit de voorafgegaane en „ zoo dikwils herhaalde stelling; alles wat God, den „ mensch en deeze waereld betreffende, gemaakt heeft, „ is ydelheid .... indien deeze, als 't waare slot van „ alle des Predikers beschouwingen, moest worden aan„ gemerkt; en niet veeleer, als de bewysgrond, dat dit „ ongerymd zynde, men dus de beschouwing verder uit„ breiden, en de oplossing, in iets anders dan het tegen„ woordige, zoeken moet."

Wy hebben dit met eenige uitvoerigheid willen voordraagen, dewyl het en de gedachten van den Heere PERPONCHER, raakende het oogmerk des *Predikers*, ontwikkelt, en de bedoeling van den Uitgeever in zyne Uitbreidinge of Toepassinge. Hy betuigt, *Voorr.* bl. 14, „ tot bepaaling van den zin, behalven onze gewoone „ Overzetting en Kantteekenaars, ... ook nog geraad„ pleegd te hebben, de .. Vertaalingen en Verklaaringen „ van BAUER, HANSSEN, DES VOEUX, MENDELSOHN, „ MICHAËLIS, BONNET en HAMELSVELD; zich, in de „ keuze, tusschen hunne verschillende opvattingen, by„ zonder laatende bestieren, door 't geen de samenhang, „ de bedoeling en de kragt van 't voorstel hem scheenen „ te vorderen."

Van de uitvoeringe moeten wy nog een woord zeggen. Dee-

Deeze verdient doorgaans lof. Schoon wy in *alle byzonderheden* den Burger PERPONCHER niet kunnen *byvallen*, en wie zal dit ooit ten opzichte van eenigen *Schryver* verwachten, durven wy zeggen, dat hy, in het *algemeen*, zeer wel geslaagd is, en veele plaatzen, welke den meesten Leezeren anders duister zyn, krachtig opheldert.

Hy verdeelt den Prediker in twee Deelen. Het Eerste bevat de drie eerste Hoofdstukken, onder den titel van *Algemeene mensch- en waereld beschouwing, met het besluit, daar uit afgeleid.* Het andere heeft tot opschrift: *Byzondere bespiegelingen, ter bevestiging van 't voorgaande*, en loopt tot het einde des Werks.

Tot een staaltjen zouden wy onzen Leezeren gaarne aanbieden de Uitbreiding en Toepassing van Hoofdst. VII, vs. 15—19, indien zulks ons bericht niet te lang zoude maaken. Wy zullen daarom alleen overneemen het 16, 17 en een gedeelte van het 18de vers. In onze gewoone Overzettinge luiden dezelve: *Wees niet al te rechtvaardig, en houd uzelven niet al te wys: waarom zoudt gy verwoesting over u brengen? Wees niet al te godloos, en wees niet [al te] dwaas: waarom zoudt gy sterven buiten uwen tyd? Het is goed, dat gy daaraan vast houdt, en trek ook uwe hand van dit niet af.* De volgende korte Uitbreiding wordt hiervan gegeven: „ Wees „ noch overdreeven, in uwe rechtvaardigheid, noch laatdunkend, in uwe wysheid; want waarom zoudt gy „ u zelf onheil, op den hals, halen? Maar geef ook „ niet te veel aan godloosheid, of dwaasheid, toe; want „ waarom zoudt gy zelf uwen dood verhaasten? Het „ is goed, dat gy u aan deezen laatsten grondregel „ houdt, en ook van den eersten niet afwykt." De breedvoeriger Toepassing is deeze: „ Somtyds ook heeft hy „ [t. w. de rechtvaardige] zelf aan zyn ongeluk schuld, „ door de wyze, waarop hy zyne rechtvaardigheid uitoeffent; want niets is 'er, dat 's menschen verkeerdheid niet somtyds, tot verkeerdheid, doe overslaan; „ en ook rechtvaardigheid, wysheid, deugd, godsdienst, „ alles verbasterd, onder zyne nog zoo dikwils misstuurende hand. De een tog treed den waaren kring der „ regtvaardigheid te buiten, door haare grondbeginselen „ verder te willen dryven, dan zy, naar hunnen eigenen „ aart, gaan moeten; of dringt derzelver gevolgen, met „ ongepaste strengheid, onbedagtzaamheid, onvoorzig-

„ tig-

„ tigheid, door, ten laatsten uitersten toe; en haalt zig
„ daar door, zonder noodzaak, vyandschap, of zelfs wel-
„ verdiende bestraffing en weedervergelding, op den hals.
„ —— Een ander wederom is laatdunkend, stuurs, styfzin-
„ nig, hooggevoelig, in zyne wysheid en deugd. Met den
„ treurspeeldichter zou men hem wel te gemoet voeren;
„ *uw woeste trots, dien niets kan buigen, heeft de deugd*
„ *omhelst, ten einde haar gehaat te maaken.* Hy geeft
„ aan tyd noch geleegenheid, aan den gang van 't werk
„ noch aan de menschlyke zwakheid toe. Hy vergeet
„ dat hy nog zelf een blind, een zwak, en nietig ster-
„ veling is; wat wonder dan, dat hy zigzelven dikwils
„ veel onheil brouwe? —— En wat doet hy die *deeze*
„ uiterstens vermyden wil? Deeze geeft somtyds weder-
„ om te veel toe. Geduurig buigt hy zynen maatstaf,
„ en wil, dien, naar alles, voegen, tot dat dezelve geene
„ vaste rigting meer hebbe, en hem dus niet meer, tot
„ den reegel, te rug brengen kan, maar hy eindelyk
„ geheel afwykt; die regtvaardigheid verzaakt, die hy
„ slegts, met bescheidenheid, moest uitoeffenen; god-
„ loos en dwaas wordt, en zig nu niet meer enkel on-
„ heil, maar een geheel verderf, op den hals haalt. Tragt
„ derhalven, met de uiterste omzigtigheid, tusschen dee-
„ ze twee klippen, door te zeilen. Hou ze beiden ge-
„ stadig in 't oog, om ze beiden mis te stuuren."

Wy zouden nog wel iets willen overneemen; ook wel over eenige byzondere stellingen hier en daar eenige aanmerking kunnen inbrengen: maar de opmerkzaame Leezer zal daartoe zelve wel gelegenheid vinden, en ons bericht is reeds breedvoerig genoeg geworden.

SEBALDI FULCONIS JOH. RAVII Oratio de Jesu Christi ingenio & indole perfectissimis, per comparationem cum ingenio & indole Pauli Apostoli illustratis. Habita publice d. 8 Februarii 1798. Quum supremo Academiæ Lugduno Batavæ Magistratu abiret. Lugduni Batavorum, apud *S. & J. Luchtmans*, in 4to. maj. pagg. 54.

Redevoering van S. F. J. RAU, *over het allervolmaakst Karakter van Jesus Christus, opgehelderd door eene vergelyking met dat van den Apostel Paulus. Uitgesproken op den agtsten February des Jaars* 1798, *by het nederleggen der Waardigheid van Rector Magnificus, aan de Hooge Schole te Leyden. Uit het Latyn vertaald, door* JAN DE KRUYFF. *Te Leyden, by* S. en J. Luchtmans, 1798. *In gr.* 8*vo.* 67 *bl.*

Eene uitmuntende Redevoering over een aangelegen onderwerp, juist berekend naar de behoeften van den tegenwoordigen tyd, en met veel smaak en oordeel voortreffelyk behandeld, waarvoor alle verstandige en onbevooroordeelde vrienden van waarheid en godsdienst gaarne met ons, in de eerste plaats den voortreffelyken bewerker, en vervolgens ook den Heer DE KRUYFF, die dezelve, zoo keurig, als getrouw, uit het Latyn vertaald, in een bevallig kleed aan zoo veel meer Leezers in handen geeft, hunnen waaren dank zullen betuigen.

Na eene gepaste Inleiding laat de Hoogleeraar eene algemeene aanwyzing voorafgaan, hoe men best karakters in hunnen waaren grond kan leeren kennen, en met de meeste juistheid afteekenen. „ Het is ten dien einde „ geenzints genoeg, iemands onderscheidene hoedanigheden, en meest in het oog vallende deugden, ieder afzonderlyk, op te tellen, neen, maar men moet, met de „ meeste zorgvuldigheid, opspooren en aanwyzen het punt, „ waarin die allen zich vereenigen, en als 't ware samen „ werken tot het vormen van ééne bepaalde en eigene zielsgedaante. Ieder mensch, namelyk, heeft oorsprongelyk, „ zo wel naar de ziel als naar het lighaam, iets hem „ byzonder eigen, uit het welk, als uit de gemeene bron, „ alle de overige wyzigingen van denken en handelen, „ die het eigenlyk gezegde karakter uitmaken, moeten „ worden afgeleid." Voorts kan men zich met veel vrucht be-

bedienen van eene vergelyking van gelykfoortige of ftrydige karakters met elkanderen. Naar deze grondregels wordt dan het karakter van Jefus Christus meesterlyk gefchetst; en wel indiervoege, dat het in vergelyking gebragt wordt met dat van den Apostel Paulus, een man van een zeer voortreffelyk en bewonderingswaardig karakter, die zyns gelyken nimmer gehad heeft, boven wien echter Jefus zoo zeer uitfteekt, als het hoogfte en volmaaktfte verfchilt van het groote en verhevene.

Het valt minder moeielyk, de byzondere deugden en loffelyke hoedanigheden van Paulus op te tellen, dan wel die allen tot één punt te brengen, en als het ware tot derzelver gemeene bron te rug te voeren, omdat wy in een en denzelfden man zoo veele, zoo in fchyn verfchillende, zoo geheel onderfcheidene, ja zelfs byna onderling ftrydige, deugden ontmoeten. Om nu evenwel het waar karakter van dezen grooten, waarlyk zonderlingen, man recht door te zien, en met juistheid af te teekenen, tracht de Redenaar als 't ware het brandpunt te vinden, uit het welk zoo veele verfchillende lichtftraalen voortfchieten, en, ftaag verwyderende, zich door alle de deelen der ziel verfpreiden. De Karakterkunde fchynt hem toe in vier deelen befloten te zyn. Zoo veelen immers, zegt hy, zyn de oorzaaken of grondkrachten, uit wier verfchillende vermenging of wyziging alle die verfcheidenheid, welke onder de menfchen gevonden wordt, is af te leiden. 1) „ Eene meerdere of mindere gevoe„ ligheid, of, om juister te fpreeken, de verfchillende „ mate van dat vermogen, het welk ons gefchikt maakt, „ om door de dingen, die buiten ons zyn, aangedaan te „ worden, als waar uit de hevigere of zwakkere werking „ onzer gemoedsbewegingen en hartstochten haaren oor„ fprong neemt." 2) „ De meerdere of mindere kracht dier „ goedwillige neiging, door welke de natuur ons allen „ tot de gezelligheid of onderlinge gemeenfchap roept, „ en waar door wy, als van zelve, gedreven worden, om „ anderen te zoeken, te beminnen, hen met ons te ver„ eenigen, en wederkeeriglyk ons zelven aan hun mede „ te deelen." 3) De fterkere of zwakkere aandrift tot werkzaamheid. 4) „ Het redelyk vermogen of het verftand, „ waar omtrent mede de grootfte verfcheidenheid plaats „ vindt, als zynde het zelve, oorfprongelyk, by fommi„ gen vlugger of fcherper, by anderen traager of ftom„ per, terwyl het nog daarenboven eene verfchillende

„ vorming krygt door veelerleije oorzaken *van buiten*,
„ als opvoeding, onderwys, voorbeelden, staatsgesteld-
„ heid, of wat dies meer zy." „ Uit deze verschillende
„ vereeniging dezer vier hoofdbeginselen, in wier men-
„ geling eene oneindige verscheidenheid kan plaats heb-
„ ben, ontstaat elks byzondere gesteldheid, of, zo als
„ *Cicero* dit heeft uitgedrukt, dat bepaalde wezen, het
„ welk, in onderscheiding van het geen aan allen ge-
„ meen is, door de natuur zelve iederen mensche tot
„ een eigen persoon is aanbedeeld, en het geen wy, ge-
„ woonlyk, Aart of Karacter noemen."

Volgens dezen leidraad wordt dan eerst het karacter van Paulus nagespoord, en vervolgends deels de overeenstemming van hetzelve met dat van Jesus, deels de verhevenheid van het laatste boven het eerste, in de byzonderheden aangewezen, en dit een en ander uit de vergelyking van beider levenswandel bekrachtigd. Al 't welk met zoo veel juistheid afgeteekend, en tot een overschoon geheel samengebragt is, dat wy alles zouden moeten overneemen, om onze Leezers een regt denkbeeld van de treffende wyze, waarop de Prof. zoo wel het bewonderenswaardig karacter van Paulus, als de nog oneindig heerlyker beeltenis van Jesus, afmaalt, mede te deelen. Wy vergenoegen ons, met onze Leezers oplettend gemaakt te hebben op dit roemwaardig voortbrengsel van het gezond verstand, en de godsdienstliefde eenes Vaderlandschen Geleerden, dat tegen eene menigte onbekookte niets afdoende schriften, die men van tyd tot tyd met de allerverfoeielykste oogmerken, tot ondermyning van den besten Godsdienst, ziet in de wereld stooten, alleen kan opweegen.

Berichten van de Zendingen der Evangelische Broedergemeente onder de Heidenen. No. 1. *Te Zeist, uitgegeeven door de Societeit der Broeders, tot uitbreiding van het Evangelie,* 1798. *In gr. 8vo. 77 bl.*

Dit eerste stuk der berichten van de Zendingen der Euangelische Broedergemeente onder de Heidenen behelst, I. Voorbericht. II. Beknopte opgave van het onderwys der Heidenen door de Broeders. III. Kort bericht van hunne Zendingen in 't algemeen.

In het Voorbericht wordt verslag gegeeven van de wy-
ze,

ne, waarop dit Zeister Genootfchap, waartoe al voor ettelyke jaaren de gronden gelegd zyn, in 1793 is tot ftand gekomen. De gelukkige werkzaamheid van twee dergelyke Genootfchappen der Euangelifche Broeders in Engeland en Noord-America, ter uitbreiding van het Euangelie onder de Heidenen, heeft de Hollandfche Broeders opgewekt, om ook tot dat zelfde einde mede te werken (*). Het Genootfchap beftaat thans uit 42 gewoone werkende, en 16 honoraire Leden. Men ziet uit de vastgeftelde regelen, tot een richtfnoer van deszelfs ondernemingen aangenoomen, dat de voornaame dryfveer tot dit werk moet gezocht worden in de overtuiging, dat de Broeder-Uniteit haare byzondere roeping van God heeft, om de zaligmaakende kennis van Jesus Christus overal uit te breiden, en dezelve ook de afgelegenfte Volken en Heidenen mede te deelen, en dat het eigenlyk hoofdoogmerk van deze nieuwe Societeit is, den Misfionarisfen, in de Hollandfche Colonien, de behulpzaame hand te bieden, en voor hun te zorgen; hoewel zy ook bereidwillig zyn, om de Zendingen der Broederen onder de Heidenen, in andere plaatfen, alle mooglyke hulp te verleenen.

De beknopte opgave van de leerwyze, welke de Broeders houden by het onderwyzen der Heidenen, die het tweede deel van dit ftukjen uitmaakt, is ontleend uit de Inleiding van een Engelsch Tydfchrift, dat van tyd tot tyd over de werkzaamheden der Engelfche Broeder-Societeit, federt 1790, wordt uitgegeeven, waarvan reeds 18 ftukjens het licht zien. Men kent reeds onder ons het vertaalde Werkjen van A. G. SPANGENBERG, *Arbeid der Euangelifche Broeders onder de Heidenen*, enz. te Gouda uitgegeeven, 1790. De Zeister Broeders maaken ook zelve gewag van de *Ratio disciplinæ Fratrum* van JOH. LORETZ, onlangs door Prof. KROM in het Nederd. aan onze Landgenooten medegedeeld, waaruit men den hedendaagfchen leertrant der Broederfchap ook nader kan leeren kennen.

„ De Evangelifche Broeder-Uniteit is zedert het jaar 1732

(*) Het Engelsch Genootfchap is in 1742 te Londen opgericht, en in 1768 vernieuwd en merkelyk uitgebreid. Het andere heeft zich te Bethlehem in Penfylvanien gevestigd in 1788.

1732 aanhoudend werkzaam geweest, om het *Evangelie onder* verfcheidene Heidenfche Natien te prediken." 'Er is een aanmerkelyk aantal van gevestigde Gemeenten door deze Broederfchap gefticht, „ in *Groenland* van *Groenlanders*, in *Labrador* van *Eskimoos*, in *Noord-America* van *Indiaanen*; in *Zuid-America* van *Negerflaaven*, *Vrynegers* en *Indiaanen*; op de *Engelfche West-Indifche Eilanden* in *Jamaica*, *Antigoa*, *St. Kits* en *Barbados*, als mede op de *Deenfche West-Indifche Eilanden St. Thomas*, *St. Crux* en *St. Jan*. van *Negerflaaven*; in *Africa*, op de *Kaap de Goede Hoop*, van *Hottentotten*." De meest bloeiende van de voornoemde bezendingen zyn tegenwoordig die in Groenland, Antigoa, St. Kits, en op de Deenfche West-Indifche Eilanden Thomas, Crux en Jan. De Zendelingen behoeven niet tot de ftudien opgeleid te zyn. Genoeg, dat zy, gelyk de Apostelen, door God en zynen Geest tot het hemelryk onderwezen zyn, en Gods wil omtrent de zaligheid der menfchen, *door een naarftig* onderzoek der heilige Schriften, *en door een gezegende* zelfsondervinding in *hunne harten*, *hebben leeren* kennen. Om echter alle wanorde en aanftoot voor te komen, worden de geroepen Zendelingen, overeenkomftig met onze Kerkelyke inrichting, van een Bisfchop der Broederkerke geordend. 'Er is een gevestigd Fonds voorhanden, om dit werk te onderfteunen, waartoe van tyd tot tyd gewillige bydraagen der leden aller Broedergemeenten in Europa en America, van een iegelyk naar zyne vermogens, ingezameld worden. De Misfionarisfen zyn evenwel gewoon zich zeer fpaarzaam te behelpen; zy trachten doorgaans door den arbeid hunner eigene handen zoo veel te verdienen, dat zy maar eene geringe onderfteuning behoeven. Na eerst verfcheidene jaaren andere pogingen vruchteloos beproefd te hebben, om de Heidenen eerst over God, over zyne eigenfchappen en daaruit voortvloeiende verplichtingen te onderhouden, en zoo ontfangbaar te maaken voor de kennis van het Euangelie, „ zyn zy," volgens deze berichten, „ eindelyk proefondervindlyk overtuigd geworden, dat het eenvoudig getuigenis van het lyden en fterven van Jefus Christus, den Zoone Gods, in betrekking en zaamenhang met deszelfs *oorzaak* en *gevolgen*, door een Misfionaris, die zelve de kragt daarvan ondervonden heeft, met een brandend hart uitgefproken, het beproefdfte middel is, om de verduisterde harten der Heidenen te verlichten, en dezelve in

in 't vervolg langſamerhand tot alle andere Zaligmaakende Goddelyke waarheden op te leiden. Dit heeft hun *het vaste beſluit doen neemen*, nooit den Heidenen eerder een begrip van het eeuwige weezen Gods, van de heilige Drieëenheid, en meer andere diergelyke Goddelyke waarheden te willen inprenten, voor dat het woord des Kruisſes zich aan hunne harten als eene kracht Gods ter Zaligheid beweezen heeft." Niemand wordt ligt tot den Doop toegelaaten. Die den Doop begeeren, moeten eerst rekenſchap van hunne gemoedsverandering geeven. Gedoopt zynde moeten zy nog ſtrenger proef doorſtaan, om tot het Avondmaal toegelaaten te worden. By het onderwys der Heidenen in de Christelyke Leer, bedienen zich de Misſionarisſen voornamelyk van de Harmonie der vier Euangelisten, eenige plaatſen uit de Zendbrieven der Apostelen, uit de Pſalmen Davids, en meer andere boeken van het Oude en Nieuwe Testament, in de Groenlandſche, Creoolſche en andere vreemde taalen van Heidenſche Natien overgezet, waaruit hun dan dat gene, dat zy vooral dienen te weeten en te verſtaan, voorgeleezen en op eene verſtaanbaare wys verklaard wordt. In alle Redevoeringen, zoo in het openbaar als byzonder, wordt over een tekst uit de heilige Schrift geſproken, met toepasſing op het hart. Men leert de kinderen, daar dit voegelyk kan geſchieden, leezen en ſchryven. Daar zulks onmogelyk is, leeren zy ſchriftuurplaatſen en verſen uit liederen van buiten, welke hun door dat middel ingeprent worden. Tot het bezoeken van zieken, het houden van geduurige oefeningen, en andere dienſten, hebben zy hier en daar medehelpers uit de bekeerde Heidenen, perſoonen van beiderlei kunne, welke by de geheele Gemeente als waare, geloovige en onbeſprokene voorbeelden van een deugdzaam gedrag bekend en beproefd ſtaan. Behalven door deze helpers worden ook alle gedoopte en communiceerende Ledemaaten van tyd tot tyd, door de Misſionarisſen, een voor een, op bepaalde tyden, over hunnen gemoedsſtaat onderhouden. De Zondagen en overige algemeene feestdagen der geheele Christenheid, zoo wel als de feestelyke gedenkdagen der Broeder-Uniteit inzonderheid, worden ook in deze Heiden-Gemeenten met de mooglykſte ſtiptheid gehouden en waargenoomen. Op elken vierden Zondag wordt een biddag gehouden. Onder andere byzonderheden, die hier verder van de handelwyze der Misſionarisſen vermeld worden, is vooral aanmerkelyk de ernſtige toeleg,

leg, en veelvuldige arbeid door hun te koste gelegd, om het zedelyk gedrag van diep bedorvene menschen, te voren aan dronkenschap, overspel, hoerery, tovery, dievery, toorn, wraakzucht en allerlei andere ondeugden geheel overgegeeven, naar de voorschriften van het Christendom te verbeteren, waarin zy ook, volgens deze berichten, by veele duizenden wonder gelukkig geslaagd zyn.

Nu nog iets van het kort bericht van hunne *Zendingen* in 't algemeen. Weinige jaaren na de oprichting der Broeder Uniteit door den Graaf VAN ZINZENDORF werd reeds, op aanraading van dien Graaf, uit het midden derzelve een tocht tot bekeering der Heidenen ondernoomen. Het eerste Zendingwerk werd in 1732, 1734 op de Deensche Eilanden St. Thomas en St. Croix onder de Negers begonnen, met het allerbest gevolg voor duizenden, die daar, en vervolgens ook op St. Jan, in ettelyke jaaren tot het Christendom overgebragt zyn. De berichten gaan in dit eerste stuk niet verder dan tot 1785, en bevatten weinig meer, dan de verrichtingen der *Euangelische Broeders* op deze drie Eilanden. *In het jaar 1782 beliep het getal* der gedoopte Heidenen, *in het* tydperk van 50 jaaren, reeds 8838 bejaarden en 2974 kinderen. Men moet verbaasd staan by het leezen van het taai geduld, en de onwrikbaare standvastigheid, waarmede deze Zendelingen van tyd tot tyd de grootste zwaarigheden en verdrietelykste belemmeringen zyn doorgeworsteld. Ons bepaald bestek gedoogt niet, ons in een nader verslag, van 't geen van jaar tot jaar gedaan is, te begeeven.

Al wie eenig belang stelt in de voortplanting van heilzaame indruksels van zedelykheid en Godsdienstliefde, ter vermeerdering van menschelyke gelukzaligheid, kan niet nalaaten de goede voortgangen van alle dergelyke lofwaardige poogingen, al is 't ook, dat in de *wyze van* uitvoering alles niet kan goedgekeurd worden, met warme deelneeming toe te juichen.

Vrymoedige Vraagen van een Hervormd Kristen in Nederland, nopens de Zendelingen onder de Heidenen, tot voortplanting van den Kristelyken Godsdienst. Te Amsteldam, by H. Lardé. *In gr. 8vo. 6 bl.*

Een Negental Vraagen door iemand, die zich E. C. C. onderteekent, met geen ander oogmerk voorgesteld, dan

dan om het groote plan van het onlangs opgericht Zendeling-Genootschap, zoo veel in hem is, te helpen bevorderen. Zy betreffen de vereischten van geschikte Zendelingen, de plaats van derzelver bestemming, de middelen, waarvan zy bestaan, de wyze, waarop zy zich by onverlichte Volkeren voordoen, en het onderwys by dezelven inrichten zullen; en andere byzonderheden, die, by allen, die in deze onderneeming betrokken zyn, en 'er min of meer belang in stellen, overweeging verdienen. De laatste geeft nog in bedenking, „ of zulk eene „ bekeering der woeste Heidenen door onze Natie niet „ beeter zal kunnen ondernomen en voortgezet worden: „ door eene commissie van gestudeerde lieden af te zen„ den naar de Leeraars en gevestigde Gemeenten in de „ O. en W. Indiën, bekleed met dat gezag, dat dezelve „ in die gewesten met verstandige en godvruchtige Leer„ aars en Ledematen raadpleegen, en alles in het werk „ stellen mogen om het Kristendom tot hunne nabuurige „ volkeren over te brengen; —— welke commissie te „ gelyk de magt behoorde te hebben om de Inlanders, „ die bekwaam zyn tot de bediening van het Leeraar„ ampt, daar toe aan te stellen en te ordenen."

Reizen door Palestina, in eenige aangenaame Brieven, met eene op nieuw gemaakte Aftekening der Stad Jerusalem, door S. VAN EMDRE, *Lid van de Zeeuwsche Maatschappy der Weetenschappen, en van het Genootschap ter verdeediging van den Christlyken Godsdienst. Iste Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1797. *In gr. 8vo. 200 bl.*

Eene welbekende waarheid, dat alle Reisbeschryvingen niet uit de pen vloeiden van daadlyk gereisd hebbende Mannen, staaft de t'huisblyvende EMDRE met de voorbeelden van den Abt DE LA PORTE, van den Abt BARTHELEMY, en, ten opzigte van *Palestina*, het Land zyner Kamerreize, met dat der Brieven van J. H. HEYMAN, die zyn Werk vervaardigde uit de Schriften van twee beroemde Reizigers, J. HEYMAN en J. Æ. EGMOND VAN DEN NYENBURG.

Het eerstgemelde Werk is met genoegen ontvangen; het tweede draagt eene bewonderende goedkeuring weg; 't laatste, van een gemengder aart, heeft ook zyne waarde.

de. —— Gegrond is des Schryvers bedenking, *dat*, „ wanneer zulk eene Reize, gehaald uit de *berigten* van „ anderen, met naauwkeurigheid en oordeel geschiedt, „ dezelve van veel nut kan zyn, ja van meer nut in 't „ leezen dan van eene enkele Reisbeschryving: men vindt „ hier het getuigenis van veelen; dat de een heeft voor-„ bygezien, vinden wy door den ander opgemerkt, en de „ onderlinge overeenkomst in 't weezen der zaake zet „ niet weinig geloofwaardigheid aan 't verhaal by."

De voorwaarde, aan welke VAN EMDRE het verkieslyke en verdienstlyke van zodanige Reisverhaalen verbindt, naamlyk dat ze *met naauwkeurigheid en oordeel* geschieden, is een groote mits, en vordert veel arbeids, veel vergelykens, veel schiftens, schikkings, en eene wyze van voordragt, die het anders brokkelige tot een schoon geheel maakt. De eer van zulks volvoerd te hebben, kan den Abt DE LA PORTE niet ontzegd worden, en heeft hy, in zyn *Nieuwe Reiziger*, daar door eenigzins het gebrek van Aanhaalingen vergoed: dan dubbel valt die eer ten deele aan den Abt BARTHELEMY, die de *Reize van den jongen Anacharsis door Griekenland* vervaardigde, en, by de aanwyzing der Bronnen, zyne beleezenheid aan den dag legt, en het door hem bygebragte staaft; doch teffens het daar gevondene zodanig bearbeidt, dat het niet ontleend, maar oorspronglyk, schyne. Een werk van jaaren arbeids, gelyk bekend is. *Naauwkeurigheid* en *oordeel* vereenigen zich hier; en worden veraangenaamd door het verrukkende van een schoonen *styl*, en eene verscheidenheid, die de aandagt der Leezeren boeit en uitlokt.... Doch wy schryven geen lofreden van dit door ons by de Beoordeelingen van de Deelen der *Nederduitsche* Uitgaave steeds gepreezen Werk; het komt 'er hier op aan, of die vereischten in het Werk voorhanden gevonden worden.

De Schryver VAN EMDRE, die reeds in den jaare 1782 eene *Bybelverklaaring betrekkelyk Palestina* uitgaf (*), is bezitter van meest alle Reisbeschryvingen *Palestina* betreffende. Van de voornaamste, die de doorgaande bronnen zyner Reisbeschryvinge waren, geeft hy eene beredeneerde Naamlyst, die over 't algemeen zeer goed is, in tydorde. Hier vinden wy dus beoordeeld BENJAMIN *Tudela*

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* V. D. 1 St. bl. 191.

delensis, BROCARDUS, L. ROUWOLF, N. C. RADZEVIL, J. KORTWYK, G. SANDYS, P. DE LA VALLE, L. D'ARVIEUX, THEVENOT (*), KORNELIS DE BRUIN, MAUNDRELL, J. HEYMAN en J. Æ. EGMOND VAN DEN NYENBURG, TH. SHAW, J. KORTE, R. POCOCKE, F. HASSELQUIST en C. J. VOLNEY. — Werken, die een overvloed van schryfstoffe voor eenen Reiziger op zyne Studeerkamer uitleveren. —— 'Dan de gemelde erkende groote vereischten, — worden deeze by VAN EMDRE, die zo veel schryft, zo veel in korte jaaren in 't licht geeft, gevonden? Wy wenschten wel, hier op *Ja* te kunnen antwoorden; doch zouden ons schuldig maaken aan een *Ja*, 't geen Oordeelkundige Vergelykers van ons Oordeel met het Werk gaarne in *Neen* zouden veranderen.

Om dit te ontgaan, moeten wy van deezen schryfarbeid zeggen, dat dezelve blyken draagt van des Opstellers Beleezenheid in opgemelde Werken; doch dat het, schoon niet aan *Naauwkeurigheid* in de opgave, aan *Oordeel* in de schikking hapert; en dat 'er tevens aan ontbreekt die veraangenaamende styl, die verscheidenheid van voordragt, welke Werken van deezen aart tot aanpryzing strekken. Te meermaalen vindt zich onze Reiziger door de strydigheid der berigten zyner Leidslieden in verlegenheid: zoms gelukt het hem eene overeenbrenging te vinden, terwyl hy op andere de strydigheid moet laaten voor 't geen zy is.

Dit Deel des Werks, 't geen door nog één Deel, blykens de Voorrede, staat gevolgd te worden, bevat een zestal Brieven. De Iste behelst eene Inleiding en algemeene beschryving van 't *Joodsche Land*, met eene Reize van *Joppe* na *Jerusalem*. —— De IIde bevat eene Beschouwing van de Stad *Jerusalem*, derzelver oude en tegenwoordige lotgevallen. Met Aanmerkingen over de plaatslyke ligging van het oude en hedendaagsche *Jerusalem*, vergezeld van een Platten grond van het hedendaagsch *Jerusalem*, uit vergelyking van de beste plans dier

(*) Zommigen hebben THEVENOT gerangschikt onder de Boekvertrek-Reizigeren; doch VAN EMDRE houdt het daar voor, dat deeze waarlyk die Reize gedaan heeft, en stemt in met de verdediging deezes Mans als een weezenlyk Reiziger, door G. KUIPERS, in diens Aantekeningen op D'ARVIEUX *Reize*, bl. 16.

dier Stad, welke men in de Reisbeschryvingen aantreft, opgemaakt. De hedendaagsche Inwoonders, de Plegtigheden en de gewaande Wonderwerken, worden 'er beschreeven. —— De IIIde bestaat uit de opgave eener wandelinge buiten de Stad, beschryft de Dorpen *Bethanie*, *Bethfage*, en andere merkwaardige zaaken, die tot *Jerusalem* betrekking hebben. —— De IVde eene Reis na de *Jordaan*, en de merkwaardige plaatzen op den weg derwaards, als mede eene wandeling na de *Doode Zee*, met de opgave van verscheide byzonderheden aangaande dit beroemde Meir. —— De Vde bevat de Reis van *Jerusalem* na *Bethlehem*, en het merkwaardigste op dien weg. —— De VIde is de Reis van *Bethlehem* na *Hebron*, en van daar te rug na *Jerusalem*; hier worden SALOMO's *Vyvers en Lusthof*; *Rama of Abrahams Stad*; *Vlakte van Mamre*, *Hebron*, *Machpelah*; *Dal Eskol*; *Philippus bron en dorp*, en de Woestyne van JOANNES DEN DOOPER, beschreeven.

Wegens alle de hier kortlyk aangeduidde byzonderheden, treft men de bevindingen, de opgaven, en beoordeelingen der bovengemelde Reizigeren aan, die zeker op onderscheide tyden veelal gedaan zyn, en niet zelden wyd uit een loopen; doch daar in zamenstemmen, dat die Hoofdstad, mindere Steden en Plaatzen des *Joodschen* Lands, door zo veele weezenlyke Wonderen en ontzettende Gebeurtenissen vermaard, thans ten Toonplaats strekken van de verregaandste Bygeloovigheden, van een onnoemlyk getal voorgewende nog standhoudende Wonderwerken, die door onzen Reiziger, by de vermelding, veelal met de vereischte veroordeeling gegispt worden (*).

Te regt merkt hy, bl. 89, op: „ Dat de lotgevallen „ betrekkelyk den Zaligmaaker, door de Euangelisten be„ schreeven, waarlyk gebeurd zyn, en wel in het *Joodsch* „ Land, byzonder te *Jerusalem*, lydt geen twyfel; maar „ om de stipte plaats aan te wyzen, waar elke byzon„ derheid is voorgevallen, is onmogelyk." —— Hoe veelen men 'er op eene kleine plaats heeft willen byeen brengen, zal ons blyken, als wy vermelden, wat hy van den Berg *Calvarien* en het *Heilig Graf* zegt. —— „ Nu," dus luidt dit gedeelte des Tweeden Briefs, „ zyn wy gekomen tot zekeren heuvel, die men voor„ geeft

(*) Men zie deswegen de *Voorreden*, bl. XIII en XIV, en in 't Werk, bl. 32.

„ geeft de *Berg Calvarien* of *Golgotha* te zyn, die oud-
„ tyds buiten de Stad, nu byna midden in *Jerusalem*,
„ wordt vertoond; (doch hoe onwaarschynlyk dit gevoe-
„ len is hadt hy te vooren aangeweezen). Ondertusschen
„ wordt deeze plaats voor 't merkwaardigste der Stad
„ gehouden, wegens de Kerk des *H. Grafs*, werwaards
„ de *Roomschgezinden* en veelerley *Oostersche Christenen*
„ gewoon zyn Bedevaarten te doen. De eenige deur
„ dier Kerke wordt altyd door twee Janitzaren bewaakt.
„ Op alle Feestdagen wordt ze, zonder dat iemand geld
„ behoeft te betaalen, geopend, en elk kan 'er door in-
„ gaan; maar buiten deeze tyden moet 'er iets voor
„ haare opening betaald worden. Deeze Kerk is aan de
„ *Christenen* door de *Jooden* verpacht. De *Roomschgezin-*
„ *den*, *Grieken*, *Armeniërs* en *Kopten*, moeten voor hun
„ aandeel eene zwaare schatting betaalen. De *Jacobitische*
„ *Syriërs* en de *Georgiaanen* hebben wegens die zwaare
„ schatting hun aandeel laaten vaaren. Laat ik u, uit
„ den naauwkeurigen MAUNDRELL, 't een en ander op-
„ geeven. Eer die Berg tot den Opbouw eener Kerke
„ bekwaam was, waren de eerste Stichters genoodzaakt
„ alles tot een effen plein te maaken, met hier wat van
„ de rots af te hakken, en elders wat op te hoogen.
„ Maar onder 't werken, zegt men, wierd byzonder zorg
„ gedraagen, dat die deelen van den Berg, daar onze
„ gezegende Zaligmaaker eigenlyk geleden heeft, in 't
„ minste niet verminderd wierden: zo dat 't gedeelte
„ van *Calvarien*, alwaar men wil, dat CHRISTUS vastge-
„ maakt en aan het Kruis is opgeheeven, geheel gelaa-
„ ten, en ruim 30 voeten in 't vierkant is, staande te-
„ genwoordig nog zo hoog boven den gemeenen Kerk-
„ vloer, dat men met 21 trappen tot op den top gaat. Ja 't
„ *H. Graf* zelve, dat eerst een kelder in de rots uitgehou-
„ wen onder de aarde was, nu door het wegkappen van
„ den steen rondom als een grotte boven den grond is
„ geworden.

„ De Kerk is geen honderd treden lang en niet bo-
„ ven de zestig wyd, en nogthans zodanig gebouwd,
„ dat 'er twaalf of dertien Heiligdommen in zyn, of Ka-
„ pellen, die uit eene meer dan gewoone eerbiedigheid,
„ wegens eenige byzondere bedryven omtrent 's Heillands
„ Dood en Opstanding gepleegd, zyn ingewyd. Als daar is,
„ 1) de plaats daar Hy van de Soldaaten bespot wierd;
„ 2) daar de Soldaaten zyne kleederen deelden; 3) daar

„ Hy opgesllooten was, terwyl zy een gat voor 't kruis
„ dolven, en alles verder tot de Kruisfiging gereed maak-
„ ten; 4) daar zy hem aan 't Kruis nagelden; 5) daar
„ 't Kruis gezet wierd; 6) daar de Soldaaten stonden,
„ van welken een zyne zyde doorboorde; 7) daar zyn Li-
„ chaam ter begraaving werd geschikt; 8) daar zy zyn
„ Lichaam in 't Graf leidden; 9) daar de Engelen, naa
„ de Opstanding, aan de Vrouwen verscheenen; 10) daar
„ hy zich aan MARIA MAGDALENA vertoonde, enz. —
„ De plaatzen, daar men zegt dat deeze en meer andere
„ dingen zyn vóorgevallen, stelt men voor vast, dat bin-
„ nen den engen omtrek van deeze Kerk beslooten lig-
„ gen."

De *Jordaanstroom* is nevens *Jerusalem* een der vermaardste voorwerpen, en teffens van Bygeloof en daar uit spruitende dwaasheid. Een staaltje uit DE LA VALLE. „ Wy zagen, ter plaats gekomen waar JOANNES DE „ DOOPER gezegd wordt CHRISTUS gedoopt te hebben, „ met vermaak, hoe zommigen uit deezen vloed dronken, „ anderen daar in zwommen, anderen hun reistuig en han- „ den daar in waschten, anderen zich geheel naakt op 't „ land uitgekleed hadden, en anderen hunne Vrienden „ baden uit Godvrugtigheid hun een kroes waters op den „ rug te storten, 't welk my waarlyk zeer vreemd scheen, „ zo om dat veele Vrouwen zulks deeden, zonder zich „ te schaamen haare naaktheid voor de Mannen bloot te „ stellen; als ook om dat het zeer koud was, en deeze „ lieden geheel naakt te zien, die zich koud water in „ overvloed op hunne lichaamen deeden storten, van 't „ welk zy beefden en klappertandden, 't welk waarlyk „ aangenaam was te zien. Wat my betreft, ik beken, „ dat ik nooit bewys van spoorloozer Godsdienstigheid „ gezien heb (*)." — Om deeze Bygeloovigheden aan die Stroom, welks water gezegd wordt een zondafwisschende kragt te hebben, te verrigten, moeten zy, die DE LA VALLE zag, een veiliger plaats uitgekoozen hebben, da[t] wa[s]

(*) DELLA VALLE, I D. bl. 175, 176. THEVENOT verhaalt behalven het gemelde, dat zy doeken in die Rivier wasschen, flesschen, gevuld met dat water, medeneemen, 't welk men zegt dat nooit bederft; anderen neemen aarde en slyk van den oever mede, of takken van 't geboomte. Zie I D. bl. 32[.] Men vindt by DELLA VALLE en by THEVENOT eene Prentverbeelding van die Jordaansplegtigheden.

waar van POCOCKE gewaagt, als hy optekent, en door onzen Kamerreiziger vervolgens vermeld wordt: „ Het Volk „ begeeft zich derwaards om in het *Jordaanwater* te dui- „ ken, 't welk ook doorgaans de meeste *Europeërs* „ doen. Zy verrichten het echter niet zonder zich aan „ de takken der boomen vast te houden; maar dit is zelfs „ bezwaarlyk, doordien de oever week en steil, en „ daarenboven de stroom zo snel is, dat 'er merklyk ge- „ vaar zou zyn om 'er door weggevoerd te worden, als „ iemand zich in de Rivier waagde, zonder zich aan de „ struiken vast te houden: want in dit geval moet men „ een zeer ervaaren zwemmer zyn, om den oever te „ bereiken. Zommige Pellegrims, die zich onbedachte- „ lyk in de Rivier waagden, zyn jammerlyk verdron- „ ken."

Voor ditmaal genoeg. Wy zien het volgend Deel welhaast te gemoete.

Rapporten, strekkende als Bylaagen tot de Verzameling van Stukken, betrekkelyk de Aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, te Amsterdam. Derde Stuk; bevattende de Rapporten No. XI —— No. XVI, over het Vleesch, de Visch en verdere vaste Spyzen. Te Amsterdam ter Stadsdrukkerye, en te bekomen by P. den Hengst *en* J. A. Crajenschot, 1798. *In gr. 8vo. 65 bl.*

Het XI deezer belangryke *Rapporten* (*) handelt over de van tyd tot tyd gemaakte Keuren, omtrent de Slagteryen en de zuiverheid der Hallen; omtrent welke zaaken eenige nieuwe artikelen tot verbetering worden voorgesteld, die echter, volgens het oordeel der Commisfie, niet van het gewenschte effect zullen kunnen zyn, zonder het oprichten van vier algemeene Slagthuizen, geëvenredigd naar de grootte der Hallen; van welke gebouwen in het volgend XII *Rapport* een nader ontwerp wordt opgegeeven, benevens eene Bylage van den Directeur A. VAN DER HART. Indien teffens alle de andere maatregelen, tot zuivering der straaten en burgwallen voorgesteld, in werking gebragt wierden, zouden deeze Instellingen zeker zeer aanpryzenswaardig zyn; doch, alleen op zich zelven genomen, zouden zy niet veel tot zuivering des dampkrings en der wateren kunnen toebrengen.

Het

(*) Zie de voorige *Rapporten*, *Lett.* voor 1798, bl. 257, 483.

Het XIII *Rapport* handelt over de Visch. In hetzelve wordt betoogd, dat omtrent het verkoopen van ondeugende Visch merkelyk verbeterde Instellingen zouden kunnen plaats hebben, schoon ook teffens uit het verhandelde genoegzaam blykt, dat het niet wel mogelyk zou zyn, alle de hieromtrent plaats hebbende wanorders te verhelpen.

In het XIV *Rapport* wordt gehandeld over het verkoopen der Groenten, en het geen daar verder toe behoort. Onder anderen wordt hier in beweezen, dat het gemeen Lamoenzap wordt gemaakt uit het overgebleeven bezinksel van het waare Lamoenzap, met water verdund, en met vitrioolgeest zuur gemaakt. Ook is aan de Commissie gebleeken, dat de groene Augurken hunne fraaije kleur aan het koper verschuldigd zyn, en dus als schadelyk verdienen verworpen te worden.

Het volgend XV *Rapport* gaat over het *Brood* en het *Meel*, en het XVI over de vervalsching van *Melk*, *Karnemelk*, *Boter*, enz. Ten opzichte van het Brood wordt, onder anderen, met reden voorgesteld, dat men, by het weegen der brooden, niet alleen behoorde te onderzoeken, of dezelve hun behoorlyk gewigt wel hebben, maar insgelyks of zy ook ongaar of wanbakken zyn, naardien zulks zeer nadeelig voor de gezondheid is.

Ten opzichte van de Boter merkt de Commissie aan, dat dezelve wel eens vervalscht wordt door fyn gemaakte Aardappelen, om de hoeveelheid te vermeerderen, en door Loodwit, om de ransheid, of zogenaamde *sterkte*, te verbeteren. Intusschen heeft zy in de door haar genomene Proeven geen spoor van deeze bedriegeryen, wier laatste zekerlyk alle oplettenheid verdient, gevonden.

Zestal van Tafelen, behelzende eene algemeene opgave der middelen tot redding in schielyke gevaaren, enz. Door Dr. A. C. STRUVE. *Te Amsterdam, by* A. B. Saakes, 1798. *In plano.*

Deeze Tafelen, in plano gedrukt, en geschikt om op bordpapier geplakt, en gehangen te worden in de Chirurgyns Winkels, in de Logementen, enz. bevatten menigvuldige onderrichtingen over de hulpmiddelen, welke men in veelerleye onverwagte toevallen kan toebrengen

gen. De *eerste* Tafel handelt over den Dollen Hondsbeet, en vertoont de Afbeelding van een Dollen Hond; voorts wordt daar in gehandeld over de vergiften, het inslikken van kwetzende lichaamen, de gestikten, de getroffenen door den blixem, en het verstikken der kinderen, vooral in bedden.

De *tweede* Tafel bevat raadgeevingen voor de verdronkenen, de bevroozenen, de verhangenen en de doodschynende eerstgebooren kinderen.

De *derde* Tafel is geschikt voor de Heelmeesters, en bevat de hulpmiddelen, die zy, by veelerleye gelegenheden, die eene spoedige hulpe vereischen, in het werk moeten stellen.

De *vierde* Tafel bevat de plichten der Vroedvrouwen en der Moeders, by jonggebooreenen.

De *vyfde* Tafel is inzonderheid betrekkelyk tot de opvoeding der jonge Kinderen, en derzelver ziekten.

De *zesde* Tafel, eindelyk, bevat maatregelen, strekkende tot vermindering van het gevaar der Kinderziekte. Ook belooft de Schryver, dat 'er meer Tafelen over zoortgelyke onderwerpen zullen volgen.

Deeze Tafelen bevatten veel goeds, en wy kunnen ons zeer wel met de meeste raadgeevingen van den Schryver vereenigen. Intusschen komen 'er ook zaaken in voor, omtrent welke wy meenen van den Schryver te moeten verschillen. By voorbeeld (om ons alleen tot het geval der Verdronkenen te bepaalen) de Schryver stelt, dat men den Patient moet uitkleeden en afdroogen, zonder te spreeken over de noodzaaklykheid, om aanstonds het lichaam, ten minsten in den winter, voor een maatig vuur te brengen, en dus, zo veel mogelyk, de dierlyke warmte op te wekken, het geen van zo veel belang is. Voorts verbiedt hy de wryvingen, zo lang 'er geen tekenen zyn van een vernieuwden omloop der vogten: wy meenen, daarentegen, dat men aanstonds met de wryvingen moet beginnen, als zynde een der geschiktste middelen, om het hart, door een meerderen toevloed van bloed, te prikkelen, en dus, met den omloop der vogten, het leven te herstellen. Eindelyk verwerpt de Schryver, onzes achtens, zonder genoegzaamen grond, het gebruik van de Tabaks-clysteer. Ik weet wel, dat sommigen den Tabak, als zynde uit zynen aart een verdoovend middel, in deeze gevallen verdenken. Dan dit neemt niet weg, dat de Tabak, en deszelfs rook, op

maag en darmen werkt, als een zeer kragtig *plaatslyk* prikkelend middel: hier door wordt, zo 'er nog eenig leven overig is, in deeze deelen eene sterke beweeging verwekt, en het bloed uit den onderbuik naar de borst gedreeven, 't geen voorzeker een der meestvermogende middelen is, om den gestremden omloop der vochten te herstellen. Ook hebben de zenuwen van het gedarmte eene groote medelydenheid met de zenuwen van het hart. De prikkels, die de darmen beledigen, hebben menigmaal een grooten invloed op het hart, en vermeerderen deszelfs zamentrekkingen ten sterksten; gelyk, by voorbeeld, blykt uit de hartkloppingen, die meermaalen door wormen worden veroorzaakt. Daar nu de Tabaksrook een der sterkstwerkende prikkelende middelen van de zenuwen van het gedarmte is, en dezelve dikwyls buiksontlastingen bezorgt, wanneer dezelve door geene andere middelen kan bekomen worden, hebben wy ook alle reden, om te verwagten, dat zodanig eene prikkeling, in den onderbuik verwekt, ook iets zal kunnen toebrengen, om de gestremde beweeging van het hart wederom op te wekken.

Kort Begrip der Algemeene Geschiedenis, voor jonge Lieden. Door J. G. SCHRÖCK. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo. 507 bl.*

Zeer spoedig naa de uitgave van het Eerste Deel deezes Werks, hebben wy onze Leezers daar mede, en met het Plan des Schryvers, bekend gemaakt, en van 't zelve met welverdienden lof gesprooken (*). De onverwylde voortzetting brengt te wege, dat wy met onze berigtgeevingen der volgende Deelen eenigzins ten agteren geraakt zyn. Wy zullen dit tragten in te *haalen*: en vatten ten dien einde het Tweede Deel op.

Onkundig mogen wy onze Leezers niet laaten van het eenigzins veranderd en uitvoeriger geworden Plan des Hoogduitschen Schryvers, waar door het, in stede van *drie* Deelen, *vier* zal beloopen. De orde der onderscheidene Volken heeft ook eene kleine verandering ondergaan.

„ Dik-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1797, bl. 162.

„ Dikwyls, zegt onze Geschiedschryver, bemerkt men veel „ beter onder het bearbeiden van een Werk, waar men „ deszelfs verschillende deelen gevoeglykst moet plaatsen, „ zullen zy de bedoelde uitwerking te wege brengen, „ dan wanneer men vóóraf de grondtrekken in het groo- „ te ontwerpt, zonder zich de onderlinge verbintenis der „ afzonderlyke Deelen op eene leevendige wyze voor den „ geest te stellen. —— Toen ik dus met de *Nieuwe Ge-* „ *schiedenis* daadlyk zou beginnen, zag ik eerst recht de „ grootè nuttigheid, om de Geschiedenis der Volken, „ welke tot dezelve behooren, door een kort begrip der „ Geschiedenis van den Christlyken Godsdienst te laaten „ vóórafgaan. Deeze kan, uit hoofde van het onafscheid- „ baar verband van dien Godsdienst met de nieuwe We- „ reldgeschiedenis, als eene algemeene Inleiding tot de- „ zelve beschouwd worden. De menigvuldige, groote „ en belangryke veranderingen, welke deeze Godsdienst „ vooral in *Europa* veroorzaakt heeft, geeven dien ook „ een recht op deezen voorrang in de nieuwe Wereldge- „ schiedenis, welke daarenboven met deszelfs oorsprong „ begint. Eindelyk kan veelligt de Geschiedenis van „ deezen Godsdienst ook tot een Historisch Onderwys „ in denzelven, voor zo verre zulks voor de Jeugd, en „ voor hun, die zich op de eigenlyke geleerdheid niet „ toeleggen, noodig is — de bevattelykste en nuttig- „ ste wyze van onderricht, welk, naar ons inzien, over „ deezen Godsdienst kan gegeeven worden —— dienstig „ zyn; of men kan ten minsten het leerende met dit ver- „ haalende Onderwys verbinden.

„ Natuurlyk moest deeze Geschiedenis van het *Chris-* „ *tendom* terstond opgevolgd worden door de *Joodsche*, „ naa de Geboorte van CHRISTUS, om dat de Godsdienst „ van JESUS den Jooden het eerst bekend gemaakt, op den „ hunnen gegrond, en zelfs met hunne Lotgevallen veree- „ nigd is.

„ Hier op moest de nieuwe Geschiedenis der *Romeinen* „ volgen, in wier Ryk de reeds meermaalen genoemde „ Godsdienst zyn eersten Zetel hadt, die den *Joodschen* „ Staat verwoest hebben, en wier Geschiedenis in 't al- „ gemeen den overgang van de oude tot de nieuwe We- „ reldgeschiedenis ongemeen gemaklyk maakt.

„ Der *Romeinen* Heerschappy, welke nog anderhalf „ duizend jaaren voortduurde, werd, eindelyk, door de „ *Arabieren* en *Turken* geheel ten val gebragt. Dit voer-

„ de ons wederom tot de Geschiedenis deezer beide Volken.
„ En daar de *Turken*, *Perſen* en *Mogollen*, de Heerschappy
„ der *Arabieren* vernietigd, en zelfs grootendeels derzel-
„ ver plaats vervangen hebben, lieten wy het verhaal den
„ vryen loop, dien het, als ware het, zelve wilde neemen.
„ —— Daar door wonnen wy tevens het voordeel, dat
„ de Nieuwe Geschiedenis der Oostersche Volken in
„ een zamenhangende Orde byna geheel afliep. — Nog
„ blyft, wel is waar, in deeze reeks van Geschiedenis-
„ sen, die der *Chineeſen* ter beschryvinge over; doch
„ behalven dat in dit Deel geen plaats voor dezelve,
„ en de tyd, dien ik daar toe kon besteeden, verloopen
„ was, kan ook de *Chineeſche* Geschiedenis gevoeglyk
„ in het vierde Deel geplaatst worden."

Door deeze breede opgave van 's Schryvers veranderd plan, hebben wy tevens, en daarom deeden wy het te liever, aangeduid, wat de Leezer, in het tegenwoordig Boekdeel, hoofdzaaklyk te vinden hebbe. Voorts is de Schryver, in zyne wyze van bearbeiding, zich zelven gelyk gebleeven. De Vertaaler heeft zich eenigzins een meerder aantal Aanmerkingen veroorlofd, waar voor de Leezer hem zal dankweeten. Met veel regts merkt hy op, by de eerste Afdeeling: „ In deeze heeft de Schry-
„ ver te zeer vergeeten, dat hy dit Werk niet tot een
„ Godgeleerd Onderwys, voor jonge lieden van een by-
„ zonder Godsdienstig Genootschap, maar tot eene ge-
„ schiedkundige handleiding voor de Jeugd in 't alge-
„ meen, geschikt hadt. Dit maakt misschien een aanmer-
„ kelyk gedeelte van zyn geschryf over den *Joodſchen*
„ en vooral over den *Christlyken* Godsdienst voor vee-
„ len zyner Leezeren nutloos. Aanmerkingen over zyne
„ *byzondere* Godgeleerde denkwyze kwamen in een Werk
„ van deezen aart zeer te onpas. Genoeg zy het, eens
„ voor al den Leezer te herinneren, dat wy nimmer, zelfs
„ dan niet, wanneer wy ons geene aanmerkingen veroor-
„ loven, den schyn willen aanneemen, als of wy met
„ des Schryvers denkwyze in alle opzigten overeenstem-
„ den."

Het valt geheel buiten ons bestek, des aanmerkingen te maaken, waar toe ons de gelegenheid veelvuldig voorkwam; doch kunnen niet nalaaten in 't voorbygaan aan te roeren, hoe wy by den bekwaamen SCHRÖCK een voorbeeld vinden van de *onbevooroordeelde*, en de met *vooroordeel* bezwalkte, voordragt van een en het zelfde geval.

-val. In de algemeene Ontvouwing der Christenleere, bybrengende, hoe JESUS, om de geaartheid zyner rechtschaape Onderdaanen voor te draagen, een Kind in hun midden stelde, met deeze betuiging: *wanneer gy niet geheel verandert; en wordt gelyk dit Kind, zo kunt gy geen deel hebben aan het Koningryk der Hemelen.* „ Deeze lof," zegt onze Schryver, „ door JESUS aan de Gemoedsge„ steltenis der Kinderen gegeeven, komt, wel is waar, „ den kleinsten onder hen het meeste toe, als die nog „ geene booze neigingen gevoed, en zich door geene „ kwaade voorbeelden hebben laaten verleiden. Doch „ eene beminnelyke eenvoudigheid, of liever een kunst„ loos, openhartig en ongemaakt gedrag; leerzaamheid, „ of eene edele begeerte om steeds in nuttige kennis toe „ te neemen, en voornaamlyk bescheidenheid en nederig„ heid, ziet men toch gaarne in alle kinderen: en JESUS „ vorderde dezelve ook van hun, die naar zyne Lessen „ hun leeven wilden inrichten." —— Dan, in 't vervolg deezes Werks van de *Doopsgezinden* spreekende, als Lieden, die staande houden, dat niet *kleine Kinderen*, maar alleen *volwassenen*, die reeds zeggen en verklaaren kunnen, in wien, wat, en waarom zy gelooven, den heiligen Doop mogen ontvangen, laat SCHRÖCK zich in deezer voege hooren: „ Gy zelve, myne waardsten, die reeds „ de Leer van JESUS kent, moogt oordeelen of dit zyn wil „ zy geweest. Hy verzekerde dat de Kinderen aandeel „ hadden aan alle zyne weldaaden, en stelde hunne on„ schuld en onbedorven gezindheden den bejaarden *Chris„ tenen* ten voorbeelde: en hy zou niet bovolen hebben, „ dat zy vroegtydig in de gelukkige maatschappy zyner „ geloovige vereerders moesten aangenomen worden?" — Wy zullen niet aanvoeren, wat op zulk een besluit en gevolgtrekking valt aan te merken; maar de aantekening des Vertaalers op dit stuk afschryven. „ 'Er valt, „ echter, voor en tegen het gevoelen der *Doopsgezinde* „ Christenen veel met grond te zeggen. Ons althans „ schynt dit geschil onder die menigte van Godgeleerde „ verscheidenheden te behooren, welke niet gemaklyk te „ beslissen zyn. Alle Ouders moeten ook in dit geval „ met hun eigen verstand en geweeten raadpleegen, en het „ ware te wenschen, dat men in meer dan *ééne Christlyke* „ *Gemeente* van *Nederland*, (die der *Remonstranten* naam„ lyk, tot welke de Vertaaler behoort) de gewoonte volg„ de, om Kinderen zo wel als Bejaarden, naar goedvin-

„ den

„ den der Ouderen, te doopen; dewyl ook *dit door de* „ *Christlyke* Vryheid volstrekt gevorderd wordt."

Met dit alles betoont de Opsteller deezes Werks zich een Voorstander der Verdraagzaamheid. Wy schryven een gedeelte af van 't geen hy des opgeeft: „ Zedert „ twee en een halve Eeuw heeft de *Christlyke Godsdienst* „ reeds, als ware het, zich tot een band van vereeniging „ tusschen alle menschen aangeboden. Door deszelfs ge- „ zegenden invloed is inzonderheid de Godsdienstige Ver- „ draagzaamheid, of liever Vryheid, onder de *Christenen* „ weder ingevoerd, welke zy te vooren noch onder el- „ kander, noch jegens hun, die geene *Christenen* waren, „ wisten te handhaaven en uit te oefenen. Deeze deugd „ bestaat niet daar in, dat het ons volstrekt onverschillig zy, „ welke Godsdienstige begrippen wy al, of niet, koesteren: „ want het is onze pligt, dien Godsdienst te volgen, waar „ in wy de meeste rust voor ons geweeten vinden. Even „ min vordert zy van ons, dat wy geheel onbekommerd „ en zorgloos zouden blyven, wanneer wy onzen naasten „ geheel ontbloot van alle *Godsdienstige kennis*, of in „ dezelve grovelyk zien dwaalen. Als dan is het onze „ pligt, by de eerste geschikte gelegenheid, welke wy „ daar toe kunnen vinden, hen, op eene zagte wyze, „ door overtuiging, tot betere begrippen te brengen. De „ waare *Christlyke* Verdraagzaamheid of Vryheid bestaat „ veeleer daar in, dat wy alle menschen, welke Gods- „ dienstige begrippen ook toegedaan, nevens ons dulden; „ niemand om zyn geloof haaten, vervolgen, of noodzaa- „ ken om het onze aan te neemen: en wel uit hoofde, „ dat de waare kennis en vereering van GOD alleen be- „ rust op vrye overtuiging en eigene beweeging van het „ hart. —— Deeze vryheid aan iedereen geheel onbe- „ lemmerd te laaten genieten is gewisselyk voor veele „ *Christenen* moeijelyk: want verre de meesten gelooven „ de ontwyfelbaare waarheid in Godsdienstige zaaken op „ hunne zyde te hebben, en beschouwen het als eene be- „ lediging voor hun verstand, wanneer een ander daar „ van afwykt. Van hier, dat de Godsdienstige Vryheid, „ wel is waar, door de Hervorming ingevoerd, maar „ eerst eene eeuw daar na, in de *Protestantsche* Landen, „ met eenige meerdere volkomenheid is vastgesteld. Dit „ werd het eerst gedaan in *Holland* en *Engeland*; doch „ voornaamlyk in het laatste. Men ziet aldaar byna alle „ *Christlyke* en andere Godsdienstige Partyen gerust en

„ vreed-

„ vreedzaam onder elkander leeven. De *Protestantsche* en „ *Roomsche* Geestlyken, als mede die der *Quakers*, [hebben deeze *Geestlyken?*] en *Jooden*, hoe zeer ook in geloof verschillende, betrachten 'er jegens elkander alle „ pligten van het gezellige en burgerlyke leeven, op eene „ zo vriendlyke wyze, als medeleden van één en hetzelfde „ groote huisgezin betaamt. Leefden zy drie eeuwen „ vroeger, of in een Land, waar de vervolgzugt het „ *Christendom* ontëert, niemand van hun zoù voor de woede „ of belaagingen des anderen veilig zyn. Van tyd tot „ tyd wint de *Christlyke* Vryheid by de *Protestanten* in „ het algemeen, ja zelfs hier en daar by de *Roomsch Cathelyken*, meer veld. —— By alle verscheidenheid van „ Godsdienstige denkwyze, wanneer ze slechts met braafheid gepaard is, laat men elkander gelyke rechten genieten, oefent men broederschap, helpt en dient men „ elkander in liefde. En ook in dit opzigt betoont zich „ het *Christendom* als den edelsten en beminnenswaardigsten Godsdienst."

Der *Jooden* Geschiedenis zints *Christus* Geboorte, tot den jaare 1787, wordt met veel bescheidenheids voorgedraagen, en in twee Afdeelingen begreepen.

Bovenal heeft ons in de *Romeinsche Geschiedenis* bevallen, de opgave van de Characters der Schryveren van de zogenaamde Gulden Eeuwe, en der Wysgeeren van dien tyd. Hier door verkrygt de Jeugd eene welgevormde kennis van de Schryvers dier Werken, welke men hun ter Taaloefeninge, ten eenigen tyde, in handen geeft; het pryzens- en volgenswaardige, als mede het laakenswaardige, en het geen te vermyden staat, wordt by ieder meer of min met den vinger aangeweezen. Het verval wordt kortlyk ontvouwd, met aanduiding der oorzaaken; en dat der Fraaije Kunsten, welke een zelfde lot trof, niet vergeeten.

Omtrent den eersten Christen Keizer CONSTANTYN den Grooten merkt hy op: „ Juist daarom, dat hy zich op „ veelerleije wyzen roem heeft verworven, en byna in alles zo voorspoedig is geweest, heeft men hem den „ bynaam van DEN GROOTEN gegeeven. Echter ontbrak „ hem nog veel om een groot Vorst te kunnen heeten. Het grootste gedeelte van zyn leeven was maar „ al te zeer bevlekt met gebreken, ja zelfs met ondeugden, vooral met eergierigheid, heerschzucht, trouwloosheid en verkwisting. Veel van dit alles kan men, wel

„ is

„ is waar, aan overyling en een goeden maar dwaalenden
„ wil toeschryven. Doch in 't algemeen heeft zyn Gods-
„ dienst weinigen invloed gehad ter verbetering van zyn
„ hart en zeden, of althans niet dan in zyne laatste
„ jaaren."

De nu eens korter, dan eens breedvoeriger, Character-schetzen van diens Opvolgeren zyn over 't algemeen juist.

Met smaak behandelt onze Schryver de Geschiedenis der *Arabieren*, geeft een schets van MUHAMED en diens Godsdienstleere, en voert zyne Onderwyzelingen te gemoete: „ Gy ziet, dat de Godsdienst van MUHAMED „ veel goeds heeft. En in de daad was het eene groote „ weldaad voor het menschlyk geslacht, dat door hem „ de schandelyke Afgodery van zo veele duizenden af- „ geschaft, en de aanbidding van den éénigen waaren God „ veel verder werd uitgebreid, dan zy sedert veele Eeu- „ wen geweest was." —— Behalven de door den Schryver opgemerkte kortheid en eenvoudigheid der *Muhamedaansche* Godsdienstleere, wist de Stichter de Aanhangers van verscheide Godsvereeringen, als 't ware, te vereenigen, daar hy uit den *Joodschen* en *Christlyken* Godsdienst iets ontleende, en de *Heidenen* in 't stuk der Zedeleere te gemoet kwam. Wel te recht merkt onze Schryver op, de gunstige tydsomstandigheden, welke die *Arabier* te baat nam, en hoe hy by alles bedriegeryen en het zwaard voegde; zyn Ryk en Leere tevens uitbreidende. — Veele byzonderheden, de *Arabieren* tot lof en schande strekkende, worden, met de vereischte beknoptheid, vermeld. Byzonderheden kunnen wy niet aanstippen.

Der *Arabieren* Geschiedenis wordt door die der *Turken*, met dezelve in eene naauwe gemeenschap staande, vervangen: in het doorleezen heeft ons inzonderheid voldaan, dat de Schryver veele ongegronde en te los aangenomene denkbeelden, wegens dit Volk opgevat, te keer gaat, en hun Menschenregt laat wedervaaren.

De Geschiedenis der *Persen*, van de Stichting huns nieuwen of derden Ryks, tot onze tyden; als mede die der *Mogollen*, van DSCHINGISKHAN, tot den jaare 1787, maakt het Slotboek uit deezes Deels. Wy schryven het einde ten besluite van het berigt deezes Boekdeels af. „ Nog bestaat 'er, hoe zeer enkel in naam, een Keizer „ van *Hindostan*, of van het groote *Mogolsche* Ryk, die „ thans

„ thans SCHAH ALLUM heet. Doch hy bezit flechts een „ zeer klein gebied, en vindt, buiten hetzelve, geen „ het minfte eerbewys. Niets vertoont ons zo leevendig „ en nadruklyk, dat men, van den Vorst af tot den „ geringften Onderdaan toe, in het rykfte en vruchtbaar- „ fte Land, ongelukkig kan leeven, als de lotgevallen „ van het *Mogolfche* Ryk in *Indie*. Ten aanzien van „ fchatten, pracht, en verbaazend groote Krygsheiren, „ hadden deszelfs beheerfchers onder de laatere Vorften „ huns gelyken niet; doch het ontbrak hun geheel aan „ bekwaamheid, om dit alles ten beste van hun Land „ te gebruiken. Zy werden in het midden van onafmee- „ telyke hoopen gouds en edele gefteenten arm, ver- „ acht en hulpeloos, hunne Onderdaanen verdrukt en el- „ lendig, zelfs ontbloot van de noodwendigheden des „ leevens, en altyd geneigd om elkanderen met wapenen „ te verwoesten. 'Er moet dus een hooger en duurzaa- „ mer goed zyn dan Rykdom; en wat is dit anders dan „ Wysheid en Deugd? Deeze doen Landen en Volken „ gelukkig blyven, en haare waardy ftrekt zich uit tot „ zelfs in de eeuwigheid!"

De Levens van doorlugtige Grieken en Romeinen onderling vergeleeken, door PLUTARCHUS. *Uit het oorfpronglyk Grieksch geheel op nieuw vertaald, en met veele Aantekeningen opgehelderd. IVde Deel. Met Plaaten. Te Amfterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo.* 476 *bl.*

PLUTARCHUS, van wiens vertaalde Werk wy thans het vierde Deel aankondigen, ondernam, gelyk hy, van zynen fchryfarbeid fpreekende, verzekert, „ eerst deeze Leevens te befchryven, ten gevalle van anderen; dat hy in die onderneeming volhardde, en dezelve met yver voortzette, betuigt hy, het Leeven van PAULUS ÆMILIUS aanvangende, doe ik mede ten dienfte van my zelven, met oogmerk om als 't ware voor den fpiegel der Gefchiedenisfe te trachten myn gedrag in behoorlyke orde te fchikken, en naar het deugden-patroon dier Mannen te tooien. Het is toch, dunkt my, niet anders dan of wy eenen gemeenzaamen ommegang en daaglykfche verkeering met hun houden, wen hy hen, ieder op zyne beurt, door middel van de Gefchiedenisfe, als gasten by ons, noodigende, en met hartlyke vriendfchap ontvangende, elk hunner naauw-

naauwkeurig gadeslaan, en uit ieders daaden dezulke uit te kiezen, welke door haare voortreffelykheid en schoonheid meest verdienen gekend te worden. En ô! wat kan den mensch grooter vermaak verschaffen, dan dit? Wat middel is kragtiger om zyn leevensgedrag te verbeteren? —— Wy verkiezen door de beoefening der Geschiedenisse, en door ons met het beschryven der Leevens bezig te houden, de ziel steeds met de beeldtenissen der beste en beroemdste Mannen te vervullen, en byaldien wy door den ommegang met anderen, wier verkeering wy niet kunnen ontgaan, iets vuils, wanstalligs en onedels, mogten opgedaan hebben, zulks weg te doen en uit te dryven, door de gedachten in stille bedaardheid naar die schoone voorbeelden te wenden (*)."

Gepast en edel oogmerk, in de daad; met hetzelve bezield, zal ook de Leezer dit schoone Werk tot eene Leermeesteresse des leevens kunnen gebruiken. Wy hebben, by de Aankondiging des Eersten Deels, ons gevoelen in 't algemeen over den Vertaalingsarbeid, aan dit Werk besteed, opengelegd (†), en vervolgens in 't zelve volhard (‡). Niets hebben wy 'er aan toe te voegen. Het tegenwoordig Deel brengt ons in 't gezelschap van TIMOLEON en PAULUS ÆMILIUS; van PELOPIDAS en MARCUS CLAUDIUS MARCELLUS; die, naar 's Schryvers plan, ieder met den anderen daar tegen overgestelden *Griek* en *Romein* vergeleeken, en in de schaale der beoordeelinge opgewoogen worden.

Wy kunnen ons, en zulks zou ook overboodig zyn, niet inlaaten, om het hoofdzaaklyke, in die Leevensbeschryvingen en Vergelykingen voorkomende, op te haalen, noch ook om te vermelden wat 'er al Geleerds en Ophelderends in de Aantekeningen voorkomt. Maar wy mogen dit Boek niet uit de hand leggen, zonder onzen Leezeren door een enkel staal te toonen, welk een schat van Menschkunde, welke Leevenslessen daar op gegrond, dit Werk aanbiedt.

„ Wan-

(*) De Inleiding, van welke wy hier een gedeelte afschreeven, behoort tot de beide Leevens van TIMOLEON en ÆMILIUS, en hadt, naar het oordeel des *Nederduitschen* Uitgeevers, bl. 116, liever voor het eerste moeten geplaatst worden, en komt het hem niet onwaarschynlyk voor, dat dezelve daar oorspronglyk is geplaatst geweest.

(†) Zie onze *Nieuwe Algem. Vad. Lett.* V. D. 1 St. bl. 288.

(‡) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1792, bl. 236.

„ Wanneer," fchryft PLUTARCHUS, „ deeze Daad (het ombrengen zyns Broeders) overal ruchtbaar geworden was, preezen de weldenkendfte Lieden te *Corinthus* de grootmoedigheid van TIMOLEON, en zynen haat tegen de Boosheid. Men merkte op, dat, daar hy voor een goedaartig Man bekend ftond, en fteeds alle genegenheid toedroeg aan zynen Naastbeftaanden, hy, evenwel, het Vaderland boven Bloedverwandfchap, en het eerlyke en billyke boven het nuttige gefteld hadt; hebbende zynen Broeder, toen deeze zich dapper kweet voor het Vaderland, het Lyf geborgen; maar hem, wanneer hy het belaagde, en gereed was om het tot flaaverny te brengen, van kant geholpen. Anderen, integendeel, die het niet harden konden onder eene Volksregeering te leeven, en gewoon waren de Grooten ftaag naar de oogen te zien, veinsden wel zich over den dood des Dwinglands te verheugen; maar fpraken, echter, fmaadlyk van TIMOLEON, als die, volgens hun oordeel, zyne handen met het Bloed zyns Broeders bevlekkende, eene gruweldaad bedreeven had (*), en brachten hem reeds daar door van zyn ftuk. Maar toen hy verder vernam, dat ook zyne Moeder zyn beftaan zeer euvel opnam, en tegen hem de bitterfte woorden en fchrikbaarendfte vervloekingen uitgoot, en hy, uit dien hoofde, heengegaan was, om haar te vertroosten; maar zy hem onder haare oogen niet wilde dulden, en de deur van haar huis voor hem geflooten hield, toen werd hy te eenemaal neêrflachtig; hy geraakte zyner finnen byster; zo zelf, dat hy zich door uithongering van het leven te berooven zocht. Doch zyne Vrienden lieten hem geenzins aan zichzelven over; zy bezwoeren, zy drongen hem, zonder iets onbeproefd te laaten, en verkreegen eindelyk, dat hy befloot te blyven leeven; maar op zichzelven en van alle menschlyke zamenleving als afgefcheiden, zonder eenig deel aan het Staatsbewind te neemen. Zelfs kwam hy, in de eerfte tyden, nimmer in de Stad; maar fleet zyn kwynend leven eenzaam

(*) Het dooden van eenen naasten Bloedverwant werd by de Ouden geoordeeld een Gruwelftuk te zyn; waar van de Bloedfchuld door de Misdaaden des omgebrachten niet kon worden uitgewischt. Een duidlyk voorbeeld hier van verftrekt ORESTES.

zaam en droefgeestig; in de onbebouwde en afgelegenfte velden omdoolende."

Op dit gedrag maakt PLUTARCHUS deeze aanmerking: „ Dus gaat het, wanneer onze Voorneemens noch uit de Rede, noch door Wysbegeerte, eenen vasten grondflag en fterkte bekomen hebben, tot het uitvoeren onzer Daaden. Wy worden dan geflingerd, en van ons ftuk gebracht, door alle voorkomende toejuiching, of afkeuring; en als met geweld te rug gedreeven van ons eigen voorheên genomen befluit. Zeker! de Daad zelve moet niet alleen voortreffelyk en rechtvaardig zyn; maar ook het Oordeel, waar door zy te wege gebracht wordt, ftandvastig en onwrikbaar, ten einde het geen wy bedryven het gevolg zy van een welgewikt overleg. Op dat wy niet, (even gelyk de Gulzigaarts, die op de voedzaamfte fpyzen met de verflindendfte Greetigheid aanvallende, ten fpoedigfte verzadigd worden, en daar van walgen) wanneer onze Bedryven nu volbracht zyn, daar over moedeloos worden, het zy dan uit *zwakheid*, of ook om dat het denkbeeld der *voortreffelykheid* van de *daad*, dat zich voorheen zo fchitterend voordeedt, thans langzaamerhand verflaauwt. Want ook het loflykst Bedryf wordt fchandelyk, byaldien wy toonen daar over berouw te hebben; daar, integendeel, een Befluit, gevest op de grondbeginzelen eener geoefende kennis (*), en aan de Rede getoetst, nimmer wankelt, offchoon ook de zaak zelve mislukken mogt."

Naar zynen fchryftrant, voert PLUTARCHUS fpreekende en ophelderende voorbeelden van zyn gegeeven lesfe aan. „ Het was hierom, dat PHOCION, de *Athenienfer*, zich op zekeren tyd verzet hebbende tegen eene reukelooze [roekelooze] onderneeming, voorgeflagen door LEOSTHENES (†), wanneer deeze van achteren aan *zyne* Mede-

bur-

(*) In het even voorgaande van deeze fchoone uitweiding hadt onze Schryver deeze geoefende Kennis *Wysbegeerte* genoemd.

(†) Een beroemd Krygsoverfte, die, meenende dat de kans fchoon ftondt, om het juk der Macedoniers van den hals te werpen, zyne Medeburgers aanfpoorde tot eenen Oorlog, welke in de Gefchiedenis genoemd wordt naar de Stad *Lamia*, by welke LEOSTHENES eene aanmerklyke Overwinning op AN-

TI-

burgers toescheen gelyk gehad te hebben, daar men de *Atheniensers* overal zag offeren, en grooten roem draagen op de Overwinning, verklaarde, „ dat hy het zich tot „ eere rekenen zoude, het een gedaan en het ander „ geraaden te hebben." —— Treffender nog is het gedrag van ARISTIDES, den *Locrenser*, een der gemeenzaamste Vrienden van PLATO (*), die, toen DIONYSIUS de Oude eene zyner Dogteren van hem ten Huwelyk eischte, ten antwoord gaf, „ dat hy veel liever wenschen „ zou de Maagd ontzield, dan de Vrouw van eenen „ Dwingeland te zien!" En als nu DIONYSIUS niet lang daar naa de Kinderen van ARISTIDES hadt laaten ombrengen, en hem daar op schamperlyk vraagde: „ Of hy „ nog in 't zelfde gevoelen stondt, omtrent het uithuwelyken zyner Dogteren?" gaf deeze hem te houden: „ Dat de Daad, welke 'er gepleegd was, hem wel gevoelig smertte, maar dat hy van zyn zeggen geen berouw „ hadt!" —— Dan het gedrag van beide deeze Mannen was waarschynlyk toe te schryven aan eene sterkere en meer volmaakte Deugd (†).

„ De aandoening dan, welke TIMOLEON over het voorge-

TIPATER behaalde. Vergel. het Lev. van PHOCION, p. 752. A. B. en de Apophthegmata, Tom. II. p. 188. D. VALER. MAX. L. III. c. 8. ex ext. 2. De uitkomst beantwoordde echter maar al te wel aan de vrees van PHOCION.

(*) Deeze ARISTIDES, onderscheidshalve de *Locrenser* genoemd, wordt uit deeze plaats van PLUT. onder de Platonische Wysgeeren geplaatst door FABRICIUS, B. Gr. L. III. c. 3. De zeldzaame oorzaak zyns Doods wordt vermeld door ÆLIANUS, V. H. XIV, 4.

(†) Het zy ons geoorlofd ter verdediging van TIMOLEON aan te merken, dat, daar hy zelf de Hoofdbeleider van den aanslag tegen TIMOPHANES was geweest, het bloed, naa het volvoeren van de daad, in hem begon te spreeken, de oude Broederliefde en genegenheid weder wakker te worden, en hem te beangstigen. Hier by kwam de kinderlyke tederheid jegens zyne Moeder, die thans voor altoos van hem vervreemd was, en hem vloekte! —— Wy houden het daar voor, dat Ongevoeligheid geene Deugd is. En hadt men TIMOLEON mogelyk hieromtrent gevraagd, hy hadt geantwoord, „ dat hy de Daad nog zou doen, indien ze te „ doen stondt! maar dat dit zyne Gevoeligheid niet weg„ nam."

gevallene trof, het zy dat het Rouwe was over den verstorvenen, of beschaamdheid voor zyne Moeder, maakte hem dermaate neêrslachtig, en benam hem zo zeer den moed, dat hy, geduurende het tydverloop van schier twintig jaaren, geenerleije daad van gewicht, of die tot het Staatsbestuur betrekkinge hadt, ter hand nam. Maar, wanneer hy nu opgeroepen was, en het Volk hem met de grootste blyken van achting aangenomen en tot Opperbevelhebber gestemd hadt, stondt TELECLIDES, die toen te *Corinthe* in magt en aanzien de voornaamste was, in 't midden der Vergadering op, en vermaande TIMOLEON zich in het beleid der zaaken, als een braaf en moedig Man, te gedraagen. „ Want," zeide hy, „ indien Gy „ u dapper in den stryd gedraagt, zullen wy het daar „ voor houden, dat Gy een Tyran gedood hebt; maar „ zo Gy lafhartig zyt, zullen wy oordeelen, dat Gy eenen „ Broeder hebt omgebracht!"

Het kan niet uitblyven, of wy ontmoeten, deeze Leevensbeschryvingen leezende, veele Gevallen en Persoonen, die ons tot andere *Vergelykingen brengen, dan* PLUTARCHUS maakte; vergelykingen *tusschen thans* leevenden en werkenden op het groot tooneel van Staat- en Krygskunde. En of dit niet genoeg van zelve zich opdeed, worden de Leezers, nu en dan, in eene Aanteekening, daar toe opgewekt, niet altoos met eenen gunstigen oogslag op deeze dagen. Men zie, onder andere, bl. 32 en 239. Gemaklyk zou het gevallen hebben, die vergelykingen te vermenigvuldigen; dan ook even gemaklyk, vergelykingen van eenen anderen aart by te brengen, die ook eene verschillende toepassing zouden opleveren. 't Is hier de plaats niet, over dit stuk uit te weiden.

Welke mogten wel de gevolgen van den aanstaanden Vrede met Frankryk zyn? Te Amsterdam, by verscheidene Boekverkoopers. In 8vo.

„ Geen mensch wenscht met meer opregtheid en vuuriger „ dan ik, dat *Oostenryk* en *Pruissen* groot en magtig mo„ gen zyn: want hier door kan het Vasteland nog *eenigzins* „ tegen de ontzachlyke macht van *Frankryk* in veiligheid wor„ den genomen. Maar juist om dat ik zulks zoo vuurig „ wensche, siddere ik voor ieder aanleidende oorzaak tot in„ nerlyke gisting en beroerten in beide Staaten. Dan wat kan

„ *zulks*

„ zulks wel eerder te wege brengen, dan het geforceerde sa- „ menwerpen van Natien, die in taal, zeden en beschaafdheid, „ elkanderen zoo vreemd zyn, en slechts door den zonderling- „ sten zamenloop van dingen van elkanderen zelven, en van „ hunne voormaalige Opperhoofden, op eene geweldige wyze „ afgescheurd, zich plotzeling onder eene vreemde voor hun „ ten minsten zeer onverschillige opperheerschappy zien ge- „ dwongen! en juist in welk een tydstip? In het tydstip, „ waar in *Frankryk*, met eene tot hier toe ongehoorde vry- „ postigheid, alle banden van veiligheid verscheurt, alle Re- „ geeringsvormen, alle orde, alle billykheid verbant, en elken „ deugniet, die de onschuldigste, vreedzaamste, Natien te be- „ driegen, in kluisters te werpen, en te berooven, verstaat, „ voor den grootsten en waardigsten Held aanziet! Wie „ wordt dan niet bekommerd, dat deeze nieuw ingelyfde Vol- „ ken ten minsten het zullen beproeven, om gelyksoortige „ Vryheidstragedien te speelen, ten einde zich aan hunnen „ nieuwen Opperheer met geweld te onttrekken? Wie vreest „ niet, dat de minste afwyking der schranderste voorzigtigheid, „ van de zyde der nieuwe Regeering, in openbaare oproerighe- „ den konden uitbersten? —— *Holland* is, gelyk gy weet, „ van zyne rykdommen beroofd, als mede van zynen Koop- „ handel, en, 't geen nog gewigtiger is, van zyne Eenheid. „ De jaloursheid van eenige Provincien tegen elkander is, „ daar hun thands het punt van vereeniging ontbreekt, nog „ hooger gereezen, en daar by ligt hetzelve geheellyk in de „ kluisters van *Frankryk*, enz."

Wy hebben niet meer te doen, dan dit staaltje af te schryven, om onze Leezers de gegrondheid te doen opmerken van het zeggen des Uitgeevers: „ Zeker is het, dat de Schryver „ van dit Werkjen de Fransche Natie niet wel gezind is; dit „ doet hy zo dikwyls zien, als hy maar gelegenheid kon vin- „ den, om tegen dezelve allerlei ongunstige aanmerkingen te „ maaken. Somtyds laat hy zich door partydigheid zo verre „ vervoeren, dat, by voorbeeld, de Generaal BUONAPARTE, in „ zyn oog, voor slecht doorgaat, om dat die Generaal aan zyn „ Eed en Pligt getrouw was, in de Vyanden van de *Fransche* „ *Republiek* alle mogelyke afbreuk te doen, en de Republiek, „ die hy diende, op allerlei wyze te bevoordeelen. —— 'Er „ is eene pooging gedaan, om alle harde gezegden, en party- „ dige aanmerkingen, weg te laaten; doch men kon daar in „ niet gelukkig slaagen: dewyl men al spoedig zag, dat men „ alles, wat van dien aart is, niet kon weglaaten, zonder het „ Werkjen zelve al te zeer te verminken."

In de daad, dit aan het Stukje voorhanden te werk gesteld zynde, zou hetzelve, om zo te spreeken, bykans geheel *vernietigd* hebben. Dat 'er onder het veelvuldig schampere en beledigende, onder het byster vergrootte en opzettelyk ver-

draaide, wel eens eene aanmerking voorkome, die steek en steek houdt, kan niet gelochend worden. Die de *Hoogduitsche* pen voerde is geen onbekwaam Man; dan zyn *Vertaaler* is een broddelaar in dat werk.

Wy verwonderen ons niet, dat een *Duitscher* zo schryve, als deeze Beantwoording der Vraage op den Tytel geschreeven is; maar het heeft ons bevreemd, dat men voor een Stukje, zo hoonend en beledigend voor de *Fransche* Natie, eenen *Nederduitschen* Vertaaler (hoe armhartig ook) gevonden heeft; dat de Uitgeevers hunne Naamen op den' Tytel plaatzen van een Stukje, alleen ingerigt om de *Franschen* in den haatlykst mogelyken dag te stellen.

Weinig, niets doet het af, dat de Uitgeever schryve: „ zo „ iemand lust heeft, om het geen, waar op onze Schryver zo „ veel te zeggen heeft, in een ander en gunstiger daglicht ge- „ steld te zien, die kan overvloedig te recht raaken, wanneer „ hy leest de *Krygsbedryven van den Generaal* BUONAPARTE, „ *'s Haage* by *Leeuwestyn.*" —— Weinig, niets doet het af, dat hy uit een ander *Hoogduitsch* Schryver eene *plaats* aanvoere, die de handelwyze van BUONAPARTE, *ten opzigte van Venetie* gehouden, verdeedigt.

Met dit alles hebben wy nog een tweede *Stukje te wagten,* „ 't welk," naar 's Uitgeevers verzekering, „ nog intressanter „ zal worden door de Vredesonderhandelingen te *Rastad.*" 't Zelve zal, volgens belofte, „ spoedig volgen." 't Kan zyn, dat het 'er reeds is; doch het kwam ons als nog niet in handen.

Proef over het Vernuft des Eerlyken boven den Bedrieger. Door J. VAN DER WYCK. *Te Grave, by* A. van Dieren, 1797. *In gr. 8vo, 96 bl. behalven de Opdragt van 6 bl.*

In de Opdracht van dit Werkjen aan het Graafsch Genootschap, ter bevordering van waaren Godsdienst, Deugd, Kunst, en Weetenschap, wordt te kennen gegeeven, dat de Schryver, tot Lid van dat Genootschap aangenoomen zynde, zich, door deze Proeve, by hetzelve min of meer verdienstelyk heeft trachten te maaken.

„ Wie is Vernuftiger, Geestiger, Verstandiger, Wyzer, de Eerlyke of de Bedrieger? Deze vraag," zegt de Schryver, „ zal ik trachten op te lossen, om den trotsch der bedriegers te vellen, en om aan te toonen, dat, hoe veel eer en roem zy ook genieten, en het vet der aarde plukken, door menschen die niet onderscheiden, zy nogthans niet alleen eerloos en roemloos zyn, maar dat hun bedrog en loosheid nog vernuft, nog geest, nog verstand, nog wysheid mag heten, en dat

wel,

wel, om dat zy zich zelven en anderen ongelukkig maaken." En dit heeft hy niet kwalyk uitgevoerd. Men ziet uit het zedig verslag, dat de Schryver in de Opdracht laat voorafgaan, dat hy zich wel eens overwerkt heeft, en daardoor niet zoo goed en gemakkelyk schryft als hy wel wenschte. Dit heeft mogelyk ook min of meer invloed gehad op het vervaardigen van dit Schrift, dat voor het overige zoo wel het goed hart als het geoefend verstand van deszelfs Opsteller eer aandoet. De wyze van behandeling laat ons niet toe het beloop van dit Stuk te schetzen, zonder ons bestek te overschreden.

Zie hier eene proeve van 's. Mans denk- en schryfwyze, die wy te eer overneemen, om dat men 'er uit zien kan, hoe hy de gemeenmaaking zyner denkbeelden op de omstandigheden van den tegenwoordigen tyd tracht toepasselyk te maaken.

„ Mogten die zig patriotten noemen en het by uitnemendheid onvolkomen zyn, tragten, om eenige flauwe gelykenis met het volkomen afbeeldzel des eerlyken te hebben. Mogten zy allen na een denkbeeldig schoon handelen, dan zouden zy met eene geest vervult zyn; daar zy nu zo veel onderscheiden aart en belangens hebben dan de oorden waar van zy komen in getalle, en van legging en van bestaan onderscheiden zyn. De verscheidenheid om het niet verdeeldheid te noemen, wordt steeds uitgebreider en verwydert van de eenheid het saamwerkend middenpunt, waar in alle denkbare magt besloten legt. Het is dan jammer, dat zig de patriotten verdeelen en alzo veerkragt verliezen. —— Men telt onder hen voornaamlyk twee soorten de zogenaamde Aristocraten of Bester-heerschers, en de Democraten of zogenaamde Volksvrienden. De Aristocraten zyn, die het binnen hunne kasten (gelyk die der Egyptenaaren) willen bepalen, zy willen pragt om eerbied te verwekken. De Volksvrienden zyn, die de ambten onder het volk willen verdelen, die minder pragt en formaliteit begeeren. De eersten zyn methodicq, hierarchiq, voor de fœderatie; De andere zyn unitarissen, houden om het heilige eigenbelangswille van amalgameeren der schulden (*). De eersten vind men het

(*) Myns bedunkens zoude ik wel voor het amalgameêren der schulden zyn, indien de Provintien gelyk in staat waren, dat de schulden van Holland door de agterstallen der andere Provintien waren, en niet door spaarzaamloze, door den koophandel te onderschragen, en door waterkerende uitgaaven, als mede door de ongelukken der andere Provintien in oorlogen alleen lydende, die meestal om Holland zyn geweest. Niets is doch wysgeeriger dan de eenheid in bestuur, dit is een middelpuntskragt, die met hefboom, en windaas te vergelyken is, zy paart kragt, snelheid, gemeenschaplykheid en broederschap. Alle deze schoone dingen zyn te genieten met trouwe en eerlyke menschen, welke geen handeldryvers zyn; deze willen ryk zyn, zy willen uitmunten: ook heeft Holland altoos in weelde ydelheid en heerzugt uitgemunt. Voor het overige wat meer opbrengen zoude misschien voor

het meest onder voorgaande lieden van geboorte of aanzien, by adel en burger-adel (patrices;) de tweeden onder die, welk naast aanvolgen ryken en intriguanten; de eersten hadden en willen houden, de tweeden willen hebben en krygen. Zy zyn dan Conformisten in *hebben* en gelyken zig juist in dat deel daar wiskunstig stryd door moet ontstaan. Deze twee voorname soorten van patriotten zyn weder elk in drie soorten onder te verdeelen. Loze Volksvrienden geven het volk een pluimtje om na zig te slepen, en zouden gaarne alle middelen in het werk stellen, geoorloofd en ongeoorloofd tot der zaak verkryging die zy bedoelen. De dommen willen ook een brok mede, en zien geen ander middel, dan door hangen en branden, toch moeten zy lang hangen en branden, eer dat hun beurt komt. Eindelyk verstandige Volksvrienden die het deugdzaam, trouw en waaragtig menen, maar die niets afdoen kunnen, uit hoofde der anderen. Onder de Aristocraten zyn lozen vol van lagen en listen, om den ouden voet van uitmunten en trotsch te erlangen, en zouden 'er het gansche land aan wagen. De dommen zyn slegts hoogmoedig en zot, blaffen met de lozen. De verstandigsten onder hen zyn die, welken menen dat, pragt en formaliteiten nodig zyn welke die familien, die gewoon zyn te heerschen, bezitten, waar voor het volk eerbied heeft; redenerende dat het volk niet anders dan door vrees van duivel, beul, en vertoning van iets meer als zy zyn, te regeren is." —— *ô Stile!*

Geldersen en Overysselsen een dryfveer van na een zeker welbestaan te zoeken worden, en alzo niet onnuttig zyn. En worden de schattingen wel besteed voor algemeen nut van opvoeding, ontginning van landen, algemeene wapening en verdediging dan zyn zy voordelig en niet schadelyk.

Keur van Dichtbloemen. Te Amsteldam, by P. J. Uylenbroek, 1798. *In gr. 8vo. 156 bl.*

Agt-en-vyftig verschillende, uitmuntend schoone, Dichtstukken van de beste Hoogduitsche Dichters ontmoet men in dezen bundel, die allen doorgaans even bevallig, los en fraai vertaald zyn. De keuze der onderwerpen doet de Verzamelaars B. NIEUWENHUIZEN en A. C. SCHENK eere aan; wy kunnen niet nalaten deze Burgers tot het nog meer leveren van diergelyke Stukjes ten sterksten aan te moedigen, en wy twyfelen niet, of deze schoone Bloemen zullen, by alles, wat smaak heeft voor het edele en schoone, ten uitersten welkom wezen; wy bekennen volmondig, in lang zo iets fraais in het vak der Dichtkunst niet ontmoet te hebben. Wenschelyk ware het, dat, daar men in deze dagen zo gretig op byna *alles*, wat in Duitschland in het

het licht komt, ter Vertaling aanvalt, men, even als deze Vertaalers, wat meerder kieschheid gebruikte omtrent hetgeen men ter Vertaling onderneemt: hoe veele Duitsche Kunstgedrochten zouden in de vergetelheid begraven blyven, en den luister van den goeden smaak minder benevelen! De *Keur* in deze *Dichtbloemen* is zo verschillende, en tevens zo evenredig schoon, dat men 'er byna in verdwalen zou: wy kiezen, dierhalven, tot een staaltje, het Stukje, 't welk juist voor ons open ligt, getyteld:

VERTROOSTING BY DE GRAVEN.

De landman werpt het graan in de omgeploegde voren,
Waar 't voor zyn kieming sterven moet;
De vruchtbaare aarde ontvangt het zegenryke koren,
En de oogst beloont zyn zweet met ryken overvloed.

Wordt ons een gade of vriend, door 't hongrig graf, ontnomen,
Dan kiemt zyn stof voor de eeuwigheid;
Alle aardsche zaligheên ontvluchten toch als droomen:
Ons stof is voor het graf, de ziel voor God bereid!

Wat baat, by hun gemis, ons 't hooploos handenwringen?
En, waaröm schreiën we op hun graf?
Vergangklykheid is 't lot van alle stervelingen;
De ziel ligt in de groeve alleen haar kluisters af.

Gelyk het gras des velds zyn wy, in de aardsche dreeven,
Als bladren, die de herfst verdort:
Aan deeze zy' van 't graf verlaaten wy een leven,
Dat ons, aan de andre zy', vernieuwd geschonken wordt.

Zie, de adelaar, wiens vlucht geen wolkfloers kan beteuglen,
Bezoekt wel de aarde een korte poos,
Maar toeft niet, klapwiekt, schudt het stof van zyne vleuglen,
Stygt weder naar de zon, en leeft 'er eindeloos!

Naar CLAUDIUS.

N.

Aan-

Alonzo, of de Zegepraal der Liefde. Treurspel, door A. KRAFT. *Te Amsterdam, by* J. Allart, *1798. In gr. 8vo.* 104 *bl.*

Nadat NOMSZ, VERVOER en KOTZEBUE het beste uit de afbraak van het verwoeste Peru zich toegeëigend hadden, om daarmede hunne Toneelstukken de liefde van *Alonzo* en *Cora* ten onderwerp hebbende, te stofferen, komt de Burger KRAFT op het overschot, en grabbelt de puinhopen nog eens door, om nog enige bruikbare bouwstoffen te vinden, om daarmede onzen bouwvalligen Kunsttempel wat op te lappen. Maar, lieve Hemel! als 'er geen beter Metzelaars de hand aan hielden, zou dezelve in korten tyd wel geheel instorten!

Ernstig gesproken. — Daar onze eigene Toneeldichters, in een' tyd, waarin men anders verwachten zou, dat zy ons de vruchten van hunnen geest om stryd zouden aanbieden, geheel schynen stil te zitten, zodat 'er thans bykans alleen Vertalingen van Fransche en Duitsche stukken in het licht verschynen, en op den Nederlandschen Schouwburg vertoond worden, stellen wy natuurlyk in de aankondiging van ieder *oorspronglyk* Toneelspel, naarmate het zeldsamer invalt, zoveel meerder belang. Aan hetzelve onze goedkeuring, en aan den Dichter aanmoediging te kunnen schenken, strekt ons tegenwoordig tot een wezenlyk genoegen. — Hoe gaarn zouden wy dus ook van den Burger KRAFT, vooral dezen Eersteling, in onze bescherming nemen! Maar, hoezeer met weerzin en tot ons leedwezen, de Rechtvaardigheid dringt ons denzelven af te wyzen. Wanneer wy dezen *Alonzo* met andere stukken, die wy over hetzelfde schone onderwerp van onderscheiden Dichters hebben, vergelyken, welk een verbazend en al te zeer in het oog lopend onderscheid! — KRAFT wist niet, toen hy dit Treurspel in ledige uren, eerst alleen tot zyn vermaak, schreef, dat 'er reeds meer dan één stuk over ditzelfde onderwerp vervaardigd was. Naderhand hoorde hy dit, en vergeleek zyn Treurspel met dezelve. Hoe is het mogelyk, dat deze vergelyking hem niet allersterkst hebbe afgeschrikt, zyn werk, dat by die meesterstukken geheel verzinkt, ooit bekend te maken? Het tegendeel heeft intusschen plaats gehad. Toen hy, schryft hy in zyn Voorbericht, zynen arbeid voleindigd had, kon hy de begeerte niet wederstaan, om zyn stuk publiek te maken. Hoezeer, naamlyk, het onderwerp en de ontknoping der door hem vergeleken Toneelspelen van het zyne niet verschilde, zo zag hy nogthans, dat zyn Treurspel ene geheel andere wending had verkregen; te meer, daar hy 'er verscheiden Episoden had ingemengd, om het stuk meer werking te geven. —— Aan Episoden ontbreekt het hem zeker niet, voor zo verr' KRAFT aan die menigte van voorval-

zulen, waaruit hy zyn ſtuk geheel heeft ſaamgeſteld, dien naam verkiest te geven. Maar wy laten het aan het oordeel van elk-mensch van ſmaak en gevoel over, of zodanige invoering van Epiſoden vereischt wordt, om aan een Toneelſpel de nodige verſcheidenheid, levendigheid en werking te geven; en niet veeleer geſchikt is, om de aandacht te verſtrooien, den Lezer of Aanſchouwer in verwarring te brengen, en te beletten, dat aandoeningen, welke men eigenlyk wilde verwekken, tot de nodige hoogte klimmen. Dit is de natuurlyke en noodzaaklyke uitwerking van die Epiſoden zonder einde, waarvan de ene de andere dadelyk opvolgt, die in geen onmiddelyk verband ſtaan met het onderwerp, en waarby dus de eenheid van bedryf, welke nog minder dan die van tyd en plaats (waartegen KRAFT hier ook aanmerklyk gezondigd heeft) mag worden uit het oog verloren, geheel verdwynt. Het onderwerp van den *Alonzo* is algemeen bekend. Het is hetzelfde met dat van *de Zonnemaagd* van KOTZEBUE, van de *Cora* van VERVEER, en die van NOMSZ. Maar welk een onderſcheid in de bewerking! Alleen uit het eerſte Bedryf van den *Alonzo* leren wy enigzins de betrekking kennen, waarin hy tot de beminlyke Cora, en zy tot dezen edelen Spanjaard ſtaat. Evenwel geeft nog dit Bedryf gene genoegzaam duidelyke verklaring van het onderwerp. In het twede, derde en vierde Bedryf verliezen wy dit onderwerp bykans *geheel* uit het oog. Daar vinden wy niets dan onderhandelingen, uitrustingen ten oorlog, verhalen van wisſelende veldſlagen, en dergelyken. In het eerſte gedeelte van het vyfde Bedryf worden, met het ſterven van Zorai, den Zoon van Ataliba, deze Epiſoden nog voortgezet. Het overig gedeelte van hetzelve zal dan de ontknoping heten. Daarin wordt ook het onderwerp weder opgevat, maar hetgeen nu mede in de daad niet anders dan ene aangelapte Epiſode is, waarmede alzo dit Treurſpel, zonder orde en ſamenhang, eindigt. Hoe veel verſchilt van deze behandeling in het byzonder de *Cora* van VERVEER, welke wy hier juist konden vergelyken! In dezelve heerscht de volkomenſte eenheid van bedryf, van het begin tot aan het einde. Men behoeft daar zyne aandacht op de worſteling der liefde met het bygeloof alleen te bepalen. Alle zyne Karakters ontwikkelen zich op dat éne punt geheel, en uitnemend. KRAFT, daartegen, doet gene Karakters, zelfs zyne Hoofdperſonadien niet, behoorlyk uitkomen. Zyn *Alonzo* en *Cora* intereſſeren niet genoeg, en, vergeleken met die van VERVEER, maar zeer weinig. Wy wenschten wel, dat des jeugdigen Dichters eigenliefde hem had toegelaten dit zelf te zien. Verſcheiden fouten, betreffende het verband zyner Tonelen, als anderszins, gaan wy nog met ſtilzwygen voorby. Indien hy des bevoegde Kunstrechters, waaronder wy hem thans alleen den boven alle verdenking verheven BLAIR aanpryzen, wil raadplegen, zal hy, vertrouwen wy, onze beoordeling niet

al-

alleen niet te gestreng vinden, maar, by nader indenken en vergelyking, zelf moeten erkennen, dat hy, toen hy tot de uitgave van dezen zynen Eerstteling besloot, al te voortyl gedacht en besloten hebbe.

De Huwelykskeus. Blyspel. Gevolgd naar het Hoogduitsch, van CH. H. SPIESZ, *door* P. G. Witsen Geysbeek. *Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll, 1798. *In 8vo. 96 bl.*

Een by uitstek fraai en geestig Stukje, dat deszelfs Opsteller en Vertaaler eer aandoet. Het regelmatige van het onderwerp, het belangryke der gesprekken, en het natuurlyke der charakters, (hoofdzaakelyke kunstvereischten, die in de meeste Hoogduitsche Stukken schandelyk verwaarloosd worden,) geven hetzelve eene plaats onder de geestige Stukjes van dezen stempel, die zich met vermaak laten lezen en vertonen. — Dat de werkzaame *Witsen Geysbeek* voortga met het leveren van lettervruchten; zyn arbeid is, over het algemeen, het publiek niet onaangenaam.

De Reis naar Utrecht. Eene Nederlandsche Geschiedenis. Niet vertaald. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1798. *In gr. 8vo. 168 bl.*

Een vrolyke en geestige Roman, juist geschikt om een uur van uitspanning lagchende te doen doorbrengen; de charakters, de waarschynlykheid, de ontknoping, enz. zyn vry goed behandeld, en met natuurlyke kouleuren geschilderd; en, daar alles origineel Nederlandsch is, heeft dit Werkje des te meer aanspraak op de goedkeuring onzer Landgenooten, die, meestal vertaalde Romans moetende lezen, daarin doorgaans vreemde charakters en zeden geschetst vinden, waarin zy nimmer zo veel belang kunnen stellen, als in hetgeen zy dagelyks onder hunne oogen hebben. De Schryver verdient lof en aanmoediging in dit vak; en wy geloven met eenigen grond te kunnen vooronderstellen, dat wy dezen Roman aan dezelfde hand te danken hebben, waaraan wy *de dankbare Lyzander*, *de ongelukkige Martin*, en *de boetvaardige Pauline*, verpligt zyn.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

EZECHIËL. *Naar het Hebreeuwsch. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsteldam*, *by* M. de Bruyn. *In gr.* 8*vo. De Vertaaling*, 224 *bl. Korte Aanmerkingen*, 163 *bl.*

Om deeze fraaie Vertaaling, en de daar nevens gevoegde Aanmerkingen, van den Profeet EZECHIËL, door den geleerden VAN HAMELSVELD, ter kennisse onzer Leezeren te brengen, zullen wy, naar gewoonte, hier en daar eenige staalen opzamelen. Veele moeite heeft EZECHIËL's Boek den Uitleggeren gekost. Van de duisterheid, zo niet de onverstaanbaarheid, van welke zommigen dit Geschrift hebben beschuldigd, moet niet de reden by den Schryver, noch in deszelfs Boek, gezogt worden, maar by de Uitleggers zelve, veele van welke den Dichter niet hadden begreepen, in zynen Geest niet waren doorgedrongen, en dikke boeken schreeven, welke (zegt VAN HAMELSVELD) dit waarlyk schoon en verheven Boek niet verklaarden, maar verduisterden. De hoofdinhoud van EZECHIËL's Voorzeggingen koomt, volgens de gedaane opgave, hier op neder: „ *Jerusalem* zal door de *Chaldeën* verwoest worden — het oorlogszwaard, honger en pest, zal het *Joodsche* volk verdelgen, en het overschot alom verstrooid worden, als eene rechtvaardige straffe van 's volks euveldaaden en afgodendienst, en als een gevolg van de verkeerde maatregelen, welke men volgde. — Eenmaal echter, doch niet zo spoedig, als men zich vleidde, zal het volk, zich verbeterende en bekeerende, ook wederkeeren na het Vaderland." EZECHIËL was een Dichter, gelyk blykt niet slegts uit de eigenlyk genoemde Vaerzen, maar ook uit het Ondicht, waarin hy den Dichterlyken Geest alomme ten toon spreidt. Vooral blykt zulks uit zyne beeldrykheid; wordende byna alles door hem in beelden en gezichten voor het oog zyner Leezeren geschilderd. Woordryk- en uitvoerigheid is eene andere onderscheidende byzonderheid van onzen Pro-

feet. „ Hy vergenoegt zich niet met eene *gedachten*
„ voorgedragen, met een beeld in 't groot *getekend* te
„ hebben; hy put zich als 't ware uit, om zyne *beel-*
„ *den*, tot in de kleinste schetzen toe, uit te voeren, en
„ besteedt zelfs geleerdheid, om zyne *Dichtstukken* vol-
„ ledig te maaken, gelyk by voorbeeld *in het treurlied*
„ over den val van *Tyrus*, EZECH. XXVII." Hoewel
deeze byzonderheid in alles niet kan verdeedigd worden,
is zy, egter, geene reden, waarom EZECHIËL niet op
de lyst van groote Dichters kan worden aangeschreeven.
Wat eindelyk de Echtheid van dit Boek betreft, volgens
VAN HAMELSVELD is dezelve boven allen regtmaatigen
twyfel verheven, zo als hy opzettelyk heeft aangetoond
in zynen *Bybel verdedigd*, waarheen de Leezer wordt
verzonden.

Thans iets ter proeve zullende mededeelen, bepaalen
wy ons vooreerst by een gedeelte der *Voorzegginge* van
de verwoesting en ondergang der Stad *Jerusalem*. Te
meer valt daar op onze keuze, *omdat hierdoor eene bo-*
venstaande aanmerking, *dat ook in* EZECHIËL'*s Ondicht*
de Dichter doorstraalt, volkomen wordt gewettigd. Vol-
gens VAN HAMELSVELD's Vertaaling luidde, onder an-
dere, JEHOVA's bevel tot den Ziender aldus, *Hoofdst.*
XXI: 9, enz.

9. „ Sterveling! profeteer en zeg: Zoo spreekt JEHO-
„ VA! Zeg: Het Zwaard, het Zwaard is geslepen,
10. „ gepolyst! Het is geslepen, om eene slachting aan
„ te richten, gepolyst, om te bliksemen — om den
„ ryksstaf van mynen Zoon te verdelgen. —— Het
„ acht geen hout! —— Het is te polysten gegeven,
11. „ om het met de hand te vatten. —— Het is gesle-
„ pen, dat Zwaard, ja, het is gepolyst, om het den
12. „ moordenaar in handen te geeven. —— Gil en
„ huil, sterveling! Het is tegen myn volk, tegen
„ alle de Vorsten van *Israël*! Voor dat Zwaard zal
„ myn volk beeven. —— Sla, sla vry op de heup!
13. „ — Dan zal het beproefd zyn, wanneer zelfs die al-
„ lesversmaadende ryksstaf niet meer zyn zal — luidt
„ de Godspraak van den Opperheer JEHOVA!
14. „ Sterveling! profeteer! klap in de handen!
„ want het Zwaard zal in drie verdubbeld worden.
„ — Het Zwaard, dat veelen verslaan zal! het
„ Zwaard, dat eenen Grooten verslaan zal! dat in
„ hunnen *Harem* (Vrouwentimmer) zal indringen. —

15. „ Om

15. „ Om het hart te doen smelten, en veelen te doen
„ sneuvelen, by alle hunne poorten, daar toe heb ik dit
„ Zwaard bestemd. — Het is een broeder van den
16. „ bliksem; geslepen, om te slachten. Veréénig u
„ [ô Zwaard!] rechts! — wend u links: — waarheen
17. „ uwe snede gericht zy! — Ik zelve zal ook in de
„ handen klappen, en mynen toorn koelen. — Ik,
„ JEHOVA, heb het gesproken.
18. „ JEHOVA's Godspraak vervolgde, aan my, met
„ deze woorden:
19. „ Sterveling! Teken u twee wegen, waar langs het
„ Zwaard van *Babels* Koning komen kan. — Zy moe-
„ ten beiden uit één land uitlopen. — Stel verders
„ eene hand, als wegwyzer, stel die, daar de weg
20. „ zich naar onderscheiden Steden verdeelt. — Teken
„ eenen weg, langs welken het Zwaard komen kan
„ na *Rabba*, de hoofdstad der *Ammoniten*, en éénen,
„ die na het sterk *Jerusalem*, in *Juda*, heenloopt. —
21. „ Want de Koning van *Babel* zal op den scheidweg,
„ daar de beide wegen zich verdeelen, halte hou-
„ den, om zich te laten waarzeggen; hy zal met
„ pylen looten, zyne Huisgoden raadplegen, en de
22. „ lever beschouwen. — Rechts! zoo zal de uitspraak
„ zyn — na *Jerusalem!* stormrammen aangevoerd!
„ bres gemaakt! onder een geweldig krygsgeschrei
„ moord gedreigd, stormrammen aangevoerd! eene
„ omwalling tegen de Stad opgeworpen! een' wal
23. „ aangelegd! — Dit zal hun, die eeden op eeden
„ gezworen hebben, wel als eene ydele wichelary
„ voorkomen, maar hy zal hunne snoodheid herden-
„ ken, om hen aan te vallen."

Op *vs.* 21. teekent VAN HAMELSVELD het volgende aan:
„ *Met pylen, enz.*] Het lot hadt in het Oosten van ouds
„ eenen grooten eerbied; men erkende 'er den invloed
„ der Godheid in. Daar toe gebruikte men pylen, die men
„ in eenen koker deedt, en 'er eenen voor 's hands uit-
„ haalde, welke dan de uitspraak deedt. Dit noemen
„ de Grieken *Belomantie* (waarzegging door pylen);
„ men gebruikte 'er ook stokken of staven toe, en noem-
„ de het *Rhabdomantie* (waarzegging door staven). NE-
„ BUKADNEZAR nam dan drie pylen, de één getekend
„ *Rabba*, de ander *Jerusalem*, de derde met niets. Zoo
„ de laatste getrokken werdt, zou hy den togt staa-

„ ken, maar indien één der beide anderen, zou hy de
„ stad aantasten, met wier naam de pyl getekend was.
„ *De lever beschouwen.*] De ingewanden der offerbees-
„ ten, waarby het voornaamste op de lever aankwam, of
„ 'er geluk of ongeluk voorspeld werdt. —— Eene wy-
„ ze van wichelary, ook by de *Romeinen* bekend."

Een Dichter, in den eigenlyken zin des woords, merkten wy boven uit VAN HAMELSVELD aan, was EZECHIËL. Eene voegzaame aanleiding, om die hoedanigheid des Profeets op eene overtuigende wyze te doen blyken, zou ons het vermaarde zestiende Hoofdstuk aan de hand geeven; als bevattende eene schoone Allegorie, welke de lotgevallen der Stad *Jerusalem*, de voorregten door de Godheid aan die Stad geschonken, haare snoode ondankbaarheid en schandelyke neiging tot Afgoderyen, en haare straffen deswegen, uitvoerig teekent; eene Allegorie, welke de Profeet van 't begin tot het einde vol houdt. *De algemeene Aanmerking*, door onzen kundigen *Schriftuurverklaarer* op dit Hoofdstuk gemaakt, mogen wy onzen *Leezeren* niet onthouden. „ Door de *uitvoerigheid der tekening* (zo
„ schryft hy) komen, het is waar, in deze *Allegorie* ver-
„ scheiden trekken voor, welke in onze ooren de wel-
„ voeglykheid te na komen, en met de betaamlykheid
„ niet schynen te strooken, maar men moet den Ooster-
„ ling en zynen smaak niet naar de Europische kiesch-
„ heid beöordeelen, en tevens in het oog houden, dat
„ een Schryver, die niet met de onkuischheid boert,
„ maar ze als eene ondeugd levendig beschryft, niet
„ ligt aanstootlyk wordt. —— Ik heb ondertusschen,
„ (voegt 'er VAN HAMELSVELD nevens, en diene ook tot
„ narigt onzer Leezeren) in de Vertaaling, gedacht, *dat* ik
„ voor den Westerling vertaalde, en daaröm *zoodanige*
„ uitdrukkingen gebruikt, die den zin van *het oorsprong-*
„ *lyke* daarstellen, en evenwel de tederste ooren niet
„ kwetzen of beledigen zullen." Dan, dit Hoofdstuk voor overneeming te lang zynde, en een brok daar van niet voegzaam kunnende uitgekipt worden, bepaalen wy ons tot een ander stuk. Het behelst een Fabel, of gelykenis, van eenen Wynstok, waarin de laatste lotgevallen van den Joodschen Staat, en van deszelfs Koningen, op een dichterlyken trant worden voorgesteld. Volgens VAN HAMELSVELD luidt die Fabel, *Hoofdst.* XIX: 10, enz. aldus:

10. „ Uw

10. „ Uw moeder was eens by een wynstok te gelyken
„ Van roode druiven, aan een waterbeek geplant; (water,
„ Deez' droeg veel vrucht, en schoot, door d'overvloed van
11. „ Zyn loten welig uit — zyn ranken waren sterk,
„ Dat zy tot scepters zelfs voor Vorsten dienen konden;
„ Zyn stam groeid' hoog, zyn stam verhief zich tusschen 't loof;
„ Hy was, door zyne hoogte en menigte van loten,
12. „ Alomme zichtbaar — maar — hy is door een orkaan
„ Ontworteld, omgerukt, en op den grond gesmeten.
„ Een brandende oostenwind heeft zyne vrucht verdord,
„ Zyn sterke loten zyn verdord, verscheurd; en door de vlammen
13. „ Verwoest; nu is de stam verplant in een woestyn,
„ In eenen dorren grond, in waterloze streeken ——
14. „ Een vlam schoot uit een tak van zyne loten voort,
„ En heeft zyn vrucht verteerd. — Daar is geen tak meer over,
„ Die tot een Konings staf en scepter dienen kan."

Dichterlyk is de beschryving, welke EZECHIËL geeft van den bloei en de welvaart van het Kooprijk *Tyrus*, en van den ondergang dier vermogende Stad. *Tyrus* was eene Zeestad, en wierd de Koophandel, die haar verrykte, ter Zee gedreven. Op die gelegenheid doelt dan ook het Zinnebeeld, waar onder het verval en de ondergang der Plaatze wordt gemaald: zodat wy van het vol houden eener Metaphore hier, indien by eenigen anderen Dichter, eene treffende proeve aantreffen. 't Lust ons, om ons zeggen te staaven, uit *Hoofdst.* XXVII, het volgende af te schryven; eene voorzegging van den ondergang van *Tyrus* bevattende.

26. „ Uw roejers voerden u te stout door woeste baaren,
„ Daar deedt een Oosterstorm u in het diep vergaan.
27. „ Uw rykdom, koopmans goed, en all' uw' stapelwaaren,
„ Matroozen, Schippers, en all' uw' scheepstimmerliên,
„ Soldaat en Koopman, 't zal, met all' uw' ingezeet'nen,
„ Wanneer gy schipbreuk lydt, in 't grondloos diep vergaan.
28. „ Op 't akelig geluid van 't gillen uwer schippers,
„ Op hunnen noodkreet, trilt al 't omgelegen strand.
29. „ De roejers, Zeeliên, all' wie ooit de Zee bebouwden,
„ Verlaten nu de kiel, en staan bedeesd op 't strand;
30. „ Zy maken over u, met bitt're jammerklagten,
„ Een bang en naar gehuil, terwyl zy 't hangend hoofd
„ Met stof bestrooijen, en zich zelv' in assche went'len.
31. „ Zy scheeren zich het hoofd om uwen wil gantsch kaal;
„ En draagen treurgewaad. —— U zullen zy beweenen
„ Met een' beklemden geest en bitt'ren jammerklagt.

32. „ Zy heffen over u, terwyl zy weenend kermen,
„ Den droeven klaagzang aan — dus klinkt hun droeve toon:
33. „ Wie was als *Tyrus* thans door d'Oceaan verzwolgen?
„ Met uwe koopmanschap, uit Zee u aangebracht,
„ Hebt gy veel volkeren en natiën verzadigd;
„ Met al uw overvloed en ryke Zeevaardy,
„ Hebt gy veel Koningen verrykt en Wereld-Vorsten;
34. „ Maar thans zyt gy, helaas! verbryzeld door de Zee,
„ En in het peilloos diep verzonken van de baaren;
„ Ja al uw koopvaardy, en uw geheele beurs,
35. „ Is met u neêrgestort.' — „ De verstgelegen kusten
„ En haar bewooners zyn om uwen wil ontsteld;
„ Hun Vorsten doet de schrik het haair te bergen ryzen,
„ Daar hun gelaad verbleekt. ——
36. „ Der volken kooplién staan om uwen wil verlegen,
„ Daar gy een schriktoneel voor hun geworden zyt. —
„ Gy zult 'er niet meer zyn, nu noch in eeuwigheid."

Op den *Oosterstorm*, vs. 26 vermeld, merkt VAN HAMELSVELD aan: „ Een *Levantin*. Zie *Handel*. XXVII: „ 14. Een beeld van den oorlog met de *Chaldeën*. De vol„ gende verzen zyn verstaanbaar genoeg, uit de gewoon„ te by treuren en droefheid onder de Ouden in gebruik. „ —— Alle handeldryvende Natiën, over de geheele „ wereld, neemen met verbaazing deel in den ondergang „ van eene zoo magtige Stad, als *Tyrus*."

Tot slot willen wy nog overneemen een gedeelte van VAN HAMELSVELD's Vertaaling van de heuchelyke belofte van de wedervereeniging der beide Ryken *Juda* en *Israël*, onder éénen Koning uit DAVIDS Huis, en van den bloeistand, zo van den Burger- als Kerkstaat. Gemeenlyk wordt die belofte opgevat, als in een geestlyken zin op de vereeniging van alle Volken onder het Euangelie doelende. Die opvatting voldoet niet aan onzen Schryver; aangaande eene andere, volgens welke deeze Voorzegging, tot heden niet vervuld zynde, eens zal vervuld worden, in die gelukkige dagen, „ wanneer JESUS zich ook in den „ eigenlyken zin als den Koning der Volken zal open„ baren, en het Ryk van waarheid en deugd daadlyk al„ öm, en by alle Volken, heerschen zal, wanneer ook de „ *Jooden* deze waarheid belyden, en de zegeningen van „ dit Ryk genieten zullen:" aangaande die Uitlegging heeft VAN HAMELSVELD geene andere bedenking, en die voorwaar van geen klein gewigt, dan dat de zaak ongelooflyk schynt. Doch hy voegt 'er nevens: „ Hoe veel is

„ 'er

„ 'er in onze dagen gebeurd, het welk niemand, slechts
„ voor weinige jaaren, geloofd zou hebben! Ook (ver-
„ volgt hy) wordt die Uitlegging bevestigd, door het
„ gebruik, het welk van deze Voorzegging gemaakt
„ wordt in de *Openbaaring* van JOANN. XXI: 3, verge-
„ leken beneden *vs.* 27, gelyk het dan in het geheel
„ duidlyk is, dat, OPENB. XX en XXI, veel voorkomt,
„ dat overgenomen is uit EZECH. XXXVII—XXXIX." De
plaats, door ons bedoeld, staat *Hoofdst.* XXXVII: 22, enz.
22. „ Zy (*Juda* en *Israël*) zullen voordäan geen twee
„ Volken, noch in twee Koningryken verdeeld zyn.
23. „ —— Ook zullen zy zich voordäan niet meer be-
„ zoedeken met hunne schandgoden, en met hunne
„ verfoeilyke afgodsbeelden, noch met alle hunne eu-
„ veldaaden. —— Ik zal hen zelfs uit alle die oor-
„ den, daar zy gezondigd hebben, verlossen, en hen
„ zuiveren. — Dus zullen zy myn Volk, en ik zal
24. „ hun God wezen. — Dan zal myn Dienaar DAVID
„ hun Koning wezen, en zy zullen allen éénen eeni-
„ gen Herder hebben. — Zy zullen zich naar my-
„ ne rechten gedragen, en myne voorschriften waar-
25. „ nemen en volbrengen. — Dan zullen zy veilig
„ woonen in het land, door my weleer aan mynen
„ Dienaar JAKOB geschonken, daar uwe Voorvaders
„ gewoond hebben. —Ja, daar zullen zy in woonen,
„ zy, en hunne kinderen, en verdere nakomelingen,
„ in eeuwigheid, en DAVID, myn Dienaar, zal hun
26. „ Vorst wezen, in eeuwigheid!—Ik zal een vreê- en heil-
„ verbond met hen maken, dat zal hun een eeuwig
„ Verbond zyn. — Ik zal hen plaatzen, en in aantal
„ vermenigvuldigen, en myn Heiligdom in hun mid-
27. „ den vestigen, tot in eeuwigheid. — Myne Tent
„ zal by hen zyn — ik zal hun God, en zy zullen
28. „ myn Volk wezen. —— Dan zullen de Heidenen
„ ervaaren, dat ik JEHOVA ben, die *Israël* heilig,
„ wanneer myn Heiligdom voor eeuwig onder hen
„ zal zyn."

Leerredenen over de Geschiedenis van Ruth. Door FILIPS SERRURIER. *Iste Deel. Te Amsterdam*, *by* D. en J. Tol, 1798. *In gr. 8vo. 292 bl. behalven eene Aanspraak van 8 bl.*

De Eerw. SERRURIER, één van de 15 Amsterdamsche Kerkleeraaren, die vóór twee jaaren, om bekende rede, van hunne posten ontzet zyn, heeft ook nog iets, tot bevordering van de stichting der Gemeente, by welke hy 33 jaaren Gods woord bediend heeft, willen toebrengen, en daar toe de uitgave verkozen van een aantal Leerredenen over de Geschiedenis van Ruth, door hem, vóór veele jaaren, in de Avondweekbeurten by de Gemeente verhandeld.

Dit eerste Deel bevat zeven Leerredenen, waarin niet meer dan de 16 eerste Verzen van het eerste Hoofddeel afgehandeld worden. Deze uitvoerige wyze van behandeling is door den Leeraar verkozen, met het loffelyk oogmerk, om de aandacht der Gemeente by verscheiden zedekundige waarheden, die anders niet zoo opzetlyk behandeld worden, te bepaalen, en dezelve te waarschuuwen tegen het gevaarlyk vertrouwen op een dood geloof, 't welk het hart onveranderd laat, en geene heilzaame uitwerking heeft op den wandel; en daarop allerhartelykst te dringen, dat men het geloof werkzaam betoone door de liefde, op dat deszelfs zalige vruchten in den geheelen wandel, en dus ook in het huisselyk en burgerlyk gedrag, openbaar worden, waartoe de Geschiedenis van Ruth, in een kort bestek, eene groote verscheidenheid van omstandigheden aan de hand geeft, die men tot zoodanige einden niet ongepast kan gebruiken.

Om onze Leezers eenigzins nader bekend te maaken met de wyze, waarop SERRURIER het nuttig gebruik van de Geschiedenis van Ruth tracht te bevorderen, willen wy de hoofdleeringen kortelyk opgeeven, die in deze zeven eerste Leerredenen, na eene voorafgaande opheldering van de textwoorden, waaromtrent wy nu geen byzondere aanmerkingen zullen maaken, verhandeld worden.

In de eerste Leerrede, over H. I: 1, 2, trekt de Leeraar uit het geschiedkundig bericht, daarin vervat, deze leerzaame gevolgen. 1) God schept daarin vermaak, dat hy den geringen verhooge. 2) God wil ook Heidenen toelaa-

laaten tot zyne gemeenschap, en de voorrechten van zyn volk deelagtig maaken. 3) Het was eene gunstige bestelling van God, dat Hy aan zyn volk mannen verwekte, die verpligt waren den Godsdienst te handhaaven, en voor de burgerlyke rust en welvaart te zorgen. 4) Honger is een van de oordeelen, daar God een zondig land mede bezoekt. Ondankbaarheid, weelde, verzuim van 's Heeren woord, zyn de zonden, welke vooral met dit oordeel bedreigd worden. 5) Het was 's Heeren weg meermaalen, dat zyne oordeelen hen troffen, die den waaren Godsdienst beleeden; terwyl zy, die Hem niet aanriepen, maar den afgoden dienden, vry gingen. 6) Het is een voorrecht, in ons Vaderland veilig te kunnen woonen. —— In de tweede, over vs. 3, 4, deze volgende. 1) De dood kan ons overal, waar wy ons ook mogen bevinden, en in welke omstandigheden wy geplaatst zyn, overvallen. 2) Het vroegtydig overlyden van eenen Vader kan voor zyne kinderen een zeer zwaar verlies zyn, niet alleen van wegen het nadeel in hun tydelyk belang, maar ook ten aanzien van hun zedelyk gedrag. 3) Het huuwelyk van Israëlitische jongelingen met Moabitische dogters, zoo zeer aanloopende tegen 's Heeren gebod, strekke ter waarschuuwing tegen alle zulke huuwelyken, waarop wy de Goddelyke goedkeuring met grond niet zouden mogen verwachten, en wel tegen huuwelyken met echtgenooten, die of als ongeloovigen, of als godloozen, bekend staan. 4) Zoo lang God aanhoudt, om ons te tuchtigen, moeten wy bedacht zyn, om het oogmerk daarvan te verstaan, en daaraan te beantwoorden. — In de derde, over vs. 5. 1) Het is goed, by het aangaan van een huuwelyk, en in 't algemeen in dagen van voorspoed, zich de wisselvalligheid der menschelyke zaaken voor den geest te brengen. 2) Het is niet vreemd, wanneer menschen, die den Heere vreezen, voor eenen tyd zwaar beproefd worden, zoo dat de eene ramp op den anderen volge. 3) Sterfgevallen van nabestaanden en vrienden kunnen en moeten, op meer dan eene wyze, nuttig gebruikt worden. Tot het uitvoerig verhandelen van deze laatste Leer zal de gelegenheid des tyds, by welke deze Leerrede, by 't eindigen van een jaar, (1773) uitgesproken is, vooral aanleiding gegeeven hebben. —— In de vierde, over vs. 6—8. 1) Wy moeten, in den voorspoed van een volk, des Heeren hand erkennen, en dien zegen als eene Godlyke bezoeking aanmerken. 2) Wy moeten aan een land, daar de waare

God gekend en gediend wordt, den voorrang geeven, om daar te woonen, zoo ver dit van ons afhangt, boven een afgodisch land. 3) Wy moeten een welberaaden voorneemen, zonder noodeloos uitstel, volbrengen. 4) Het is betaamelyk, hen, die onder ons staan, te pryzen als zy 't verdienen. 5) Christelyke vrouwen moeten aan haaren pligt omtrent haare mannen gedenken. Wy moeten, van vrienden scheidende, hen den Heere aanbeveelen. —— In de vyfde, over vs. 9—13. 1) Dat de overgang tot een tweede huuwelyk eene geoorloofde zaak zy. 2) Dat het huuwelyk behoort te zyn een staat van ruste. 3) Dat zulk een huuwelyk, 't welk een staat van ruste mag heeten, een geschenk van God is. 4) Dat het eene schoone zaak is, wanneer schoonvaders en schoonmoeders, op zulk eenen voet, met schoonzoonen en schoondogteren omgaan, dat men tusschen hen en tusschen regtgeaarte eigene ouderen en kinderen geen onderscheid kan ontdekken. 5) Wy moeten, in alle tegenheden, die ons overkomen, 's Heeren hand erkennen. —— In de zesde, over vs. 14. 1) In wereldsche menschen kan eenige liefde tot godvruchtigen plaats hebben. 2) De hartstogten, die by dezelve gelegenheid, by onderscheidene persoonen, worden opgewekt, brengen niet altoos dezelfde uitwerking voort. 3) Het beminnelyk schoon der standvastige aankleeving aan waare deugd valt te meer in de oogen, wanneer men haar vergelykt met het laag bestaan der genen, die zich daar van door wereldsch belang laaten aftrekken. —— In de zevende, over vs. 15, 16. 1) Dat het voorzichtig en nuttig is, aankomelingen uit eenen anderen Godsdienst behoorlyk te beproeven. 2) Dat kwaade voorbeelden, vooral van nabestaanden en bekenden, eene sterke beproeving kunnen worden. 3) Die de voorrechten der godvruchtigen wil deelagtig worden, moet zich ook getroosten, in hunnen druk met hun te deelen. 4) Die van de naauwe gemeenschap met de wereld afstapt, en tot de gemeenschap met Gods volk overgaat, die verkrygt daar door een dubbele winst. 5) De sterkste band van waare vriendschap is de vereeniging van de harten, in de gemeenschap van den waaren Godsdienst. 6) Die tot het waar geloof is bewrocht, behoort ook van zyn geloof eene oprechte belydenis af te leggen.

Of nu evenwel de stoffen niet wat ruimer hadden kunnen genomen, en deze en gene leeringen niet korter voorgedraagen zyn, met vermyding van uitweidingen over zaaken,

ken, die met de geschiedenis voorhanden niet zeer naauw samenhangen, willen wy niet beslissen. Men kan op verschillende wyzen stichten, en moet zoo wel te raade gaan met den smaak en de vatbaarheid, als met de belangen en de behoeften, der menschen, aan welken men tracht nuttig te weezen. In eene andere Gemeente zou men mogelyk, met meer vrucht, op een anderen trant over de Christelyke Zedekunde prediken. Over de schoone karacters, die in de allezins leerzaame Geschiedenis van Ruth voorkomen, zouden ook nog wel andere aanmerkingen, waartoe *Niemeyer*, in zyn wel bekend uitmuntend Werk, zoo veele gepaste wenken gegeeven heeft, te maaken vallen; maar de Leeraar vond denkelyk zyne Gemeente ook voor dien leertrant niet genoeg berekend. Wy twyfelen niet, of deze Leerredenen zullen met genoegen, wy hoopen ook tot stichting van veelen, geleezen worden.

Christlyk Handboek, ter bevordering van waare Godzaligheid, door HENDRIK SANDER, *Professor aan de Illustre Schoole te Carlsruhe, en Honorair Lid van het Genootschap der Natuuronderzoekeren te Berlyn. Naar den vyvden Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Stukjen. Te Amsteldam, by* J. van der Hey, 1798. *In gr.* 8vo. 154 *bl.*

Een man van gevoel, van gemoedelyke, maar tevens beredeneerde, Godsvrugt; een man, die het ernstig met den Christlyken Godsdienst meent, en dien Godsdienst, in deszelfs Euangelische eenvoudigheid, wenscht te handhaaven en voort te planten; een man, daarenboven, die zyne gedagten duidelyk en kragtig voorstelt, en met gepaste bewoordingen omkleedt: als zodanig vertoont zich de Schryver van dit *Handboek*, 't welk als eene nuttige bydraage tot soortgelyke Schriften wel mag aangemerkt, en op derzelver lyst in een hoogen rang geplaatst worden. Gelukkig, daarom, dat de Uitgeever een kundigen Vertaaler heeft te werk gesteld, die den oorspronklyken Text in een bevallig Nederduitsch gewaad heeft gestoken. Zie hier den aart en het beloop deezes Werks. Een klein derde gedeelte bestaat uit *Gebeden en Aanspraaken tot God*, eenige weinigen ook tot den Verlosser onmiddelyk gericht, op byzondere toestanden

den en gelegenheden staande; die, evenwel, 't *geen wy* eenigzins als een gebrek aanmerken, niet uit een *Opschrift* blyken, maar uit den Inhoud moeten worden *opgemaakt*. Een en ander staal diene ter proeve: „ De nacht komt, „ de Aarde wordt in donkerheid verborgen, maar myn „ gebed vindt U evenwel. Gy waakt, wanneer wy, ge- „ lyk de planten, gevoelloos liggen te slaapen. Uw woord „ zegt: Gy slaapt en sluimert niet. Deeze rust van myn „ leven —— hoe dikwyls is zy reeds gekomen, en altyd „ ben ik weder ontwaakt. Ook nu zal zy voorbygaan, „ gelyk het water in den stroom wegvloeit. Ik beveel „ my uwe getrouwe hoede aan, myne ziel wordt bemoe- „ digd door de gedachte aan U, myne leden rusten, en „ de zoete slaap, ook een geschenk van U, over- „ valt my.

„ In myne gesloten kamer naar uw voorschrivt *bidde* „ ik tot U, om verbetering en veredeling myner *ziele*, *om* „ bewaring by uwen heerlyken *Godsdienst*, *om onder-* „ houding en versterking van myne *goede grondbeginze-* „ *len*, om myne voorbereiding *voor waereld en eeuwig-* „ *heid*, voor leven en dood, *en om eene zalige overgang* „ tot U."

Zie hier nog eene andere proeve: „ Barmhartige Ver- „ losser! wat zullen wy dan zyn, wanneer ons dagwerk „ in de waereld voleindigd is, wanneer alle kommer eer- „ lang ophoudt, wanneer onze oogen het waare leven in „ den Hemel reeds van naby aanschouwen, wanneer dit, „ dikwyls geperst, dikwyls bestormd, dikwyls gewond, „ dikwyls beklemd hart ruim wordt. — Verlosser! wan- „ neer het vry wordt! —— wanneer brandende dorst in „ de ziele, en moed en hoope, en verheven voorgevoel „ van het aanschouwen van God, en Godlyke overwin- „ ning en dierbaare, nooit ondervondene, vryheid *den za-* „ *ligen* overgang van de menschen tot de *Engelen* nog „ vrolyker en zoeter maaken!"

Van het tweede gedeelte van dit Stukje is het algemeen Opschrift: *Over het Leven en Character van* JESUS CHRISTUS. Hier ontmoeten wy een reeks van aanmerkingen, welke de verhevenheid en schoonheid van dat karakter, in onderscheiden opzigten en betrekkingen, met leevendige kleuren afmaalen; van welke wy, met toezegging van nut en genoegen, de herhaalde leezing en overdenking wel mogen aanpryzen. Ten meer toepasselyken gebruike van 's Heilands karakter, ontmoeten wy, onder deeze

Ru-

Rubriek, verscheiden aanmerkingen, in welke deeze of geene ondeugden, in tegenstelling van dat karakter, onder de menschen heerschende, worden te keer gegaan. Zo weidt de Eerw. SANDER breedvoerig uit over de onverschilligheid in den Godsdienst, ontvouwende dezelve in haaren oorsprong, natuur en nadeelige gevolgen. De beschouwing van des Verlossers onderwerping aan zynen Vader, geeft SANDER aanleiding, om te handelen over den Eigenwilligen, of, zo als het hier wordt uitgedrukt; *den zelv uitgevondenen Godsdienst.* Met de wederlegging van eenige vooroordeelen in den Godsdienst wordt dit Stukje besloten. Onder deeze Afdeelingen draagt de Eerw. SANDER een reeks van bedenkingen voor, gedeeltelyk ingerigt om het geloof in den Godsdienst des Verlossers te versterken; doch vooral om het hart met edele aandoeningen en goede gezintheden te vervullen, en alzo den geheelen Christbelyder, in gezintheden en gedrag, naar het evenbeeld van zynen Heer te vormen. De zamenschakeling van des Schryvers aanmerkingen laat niet gevoeglyk daar van een uittrekzel toe. —— Volgens het berigt des Vertaalers, zal het volgend Stukje behelzen, het *Vervolg van het Leven en Charaſter van* JESUS CHRISTUS, en byzonder zyne *Menschlievendheid*, *arbeidzaamheid*, *gelykmoedigheid*, *en zyn gedrag en gezindheden aan het einde zyns levens.*

Verhandeling over de uitwendige Hulpmiddelen tegen de Breuken; benevens Genees-, Heel- en Vroedkundige Gevallen en Waarneemingen; met eenige Bylaagen, door G. J. VAN WY, *te Arnhem. Te Amsterdam, by* P. E. Briët, 1798. *In gr. 8vo., in 't geheel* 194 *bl.*

Dit Stukje van den Heer VAN WY, 't geen ook tessens uitmaakt het derde Deel van des Schryvers *Heelkundige Mengelstoffen*, bevat, in de eerste plaats, eene Verhandeling, over de uitwendige Hulpmiddelen tegen de Breuken, door den Schryver aangeboden aan de Uitschryvers en Beoordeelaars der Prysvraagen uit het bekend *Legaat van* MONNIKHOFF, te Amsterdam. Daar nu deeze de Beantwoording dier Vraage door den Chirurgus F. JAS, als de beste, gekeurd, en dus het stuk van VAN WY, als minder voldoende, ter zyde hebben gelegd; terwyl de laatstgenoemde oordeelde, dat de uitga-

gave van zyn Stukje echter ten algemeenen nutte zou kunnen verstrekken; zo heeft hy zich daardoor aangespoord gevoeld, om ook zyn Vertoog in het licht te geeven. Wie der Schryveren, onzes oordeels, het best aan de voorgestelde Vraag voldaan heeft, zullen wy hier niet onderzoeken; maar alleen aanmerken, dat de *Heer* VAN WY veele geenzins onnutte Waarneemingen verzameld *heeft*, en ook, onder anderen, met verscheidene eigene gewigtige Waarneemingen, de anderzins wel bekende waarheid heeft bevestigd, dat eene geweldige Verzweering, of Versterving, in den omtrek der buikringen, dikwyls aanleiding geeft tot het *radicaal* herstellen van Breuken, die anderzins, alleen door middel eener uitwendige drukking, konden binnen gehouden worden.

Achter deeze Verhandeling is gevoegd een *Bundel van Genees-, Heel- en Vroedkundige Gevallen en Waarneemingen* van allerhande zoort, die zekerlyk veel nuts bevatten, en onder anderen dienen kunnen, om de Openbaare Magten op te wekken tot het beteugelen der *ongeoorloofde* en onbeschaamde stoutheid van *Kwakzalvers van allerleijen* aart. Onder anderen bewyst de Schryver zeer voldoende, dat de beruchte Nonnetjes van *Rees*, met hun voorgewend onfeilbaar middel tegen de Kankerachtige Gezwellen, voor onbeschaamde en onweetende Kwakzalveressen te houden zyn, wier middelen, op waare Kreeftgezwellen aangelegd, niets anders kunnen uitwerken, dan dezelve te tergen, en de Kankerachtige ontaarting te bevorderen.

Het doet ons leed, dat de Schryver in een langwyligen en verwarden smaak van schryven valt, die het leezen zyner Werken verdrietig maakt. Doch wy vreezen, dat hy niet ligt de moeite zal willen neemen, om zich dienaangaande te verbeteren, dewyl hy, in zyn *Voorbericht*, op het Taalkundige, als een zaak van weinig belang, zeer laag nederziet. Dat hy zich overal duidelyk heeft uitgedrukt, gelyk hy op de aangehaalde plaats voorgeeft, kunnen wy mede niet toestemmen. Ook verstaan wy niet, *decoctio pro foro*, p. 57. noch *Song draconis sacro*, p. 60, enz.

Kap.

Rapporten, strekkende als Bylaagen tot de Verzameling van Stukken, betrekkelyk de Aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, te Amsterdam. Vierde Stuk. Bevattende de Rapporten No. XVII en XVIII, over het Tinnen-, Koperen- en Aarden Vaatwerk. Te Amsterdam, ter Stadsdrukkerye, en te bekomen by P. den Hengst *en* J. A. Crajenschot, 1798. *In gr. 8vo, 31 bl.*

Het XVII *Rapport* der Commissie, tot het oprichten van een Geneeskundig Toevoorzicht, handelt over het nadeel der *Tinnen vaten*, voornamelyk in zo verre het gewoonlyk gebruikt wordende Tin eene groote hoeveelheid van Lood en van andere schadelyke metaalen by zich heeft, waaromtrent zy behoorlyke maatregelen, gelyk ook ten opzichte van het vertinnen der *Koperen vaten*, aan de hand geeft. Ten opzichte der Koperen vaten zelve wordt verder door de Commissie opgemerkt, dat dezelve niet door de lucht of het water op zich zelven worden aangedaan, maar door derzelver vereenigde werking, en dat het daarom onschadelyk is, water in een koperen vat te kooken, maar geenzins, om het daar in koud te laaten worden. —— „ Zelfs schynt (zegt zy) deeze „ onschadelykheid van het Koper, by warmer vogten, „ dan ook nog plaats te hebben, schoon ook deeze vogten eenige dier zuuren of zouten, welken wy onder „ of tot de bereiding onzer spyzen bezigen, in zich bevatten."

Het volgend XVIII *Rapport* handelt over het *Aarden vaatwerk*, en strekt ten betooge, dat dit vaatwerk alleen der gezondheid nadeelig kan zyn, wanneer het overdekt is met een smeltglas, 't geen meerendeels uit Lood bestaat, gelyk doorgaans het geval is. Het is waar, 'er bestaat wit Engelsch Aardwerk, waar van de glasachtige korst is voortgebragt door de werking van het keukenzout in een sterk vuur; insgelyks heeft deeze loffelyke hoedanigheid plaats in het Keulsch Aardwerk. Doch, door den geweldigen graad van hette, daar toe noodig, wordt het Aardwerk zo bros, dat het niet wel de spoedige verwisselingen van hette en koude, die in de keukens bezwaarlyk te vermyden zyn, kan doorstaan. Waarom men bezwaarlyk een geringer Aardwerk, 't geen minder hard gebakken

is,

is, en, om het doorzypen der vochtigheden te *beletten*, met eene loodachtige glaskorst overdekt is, kan *ontbeeren*. Voorts trekken de Schryvers uit hunne Proeven *het* volgend besluit, 't geen wy, om zyne algemeene nuttigheid, geheel zullen mededeelen.

„ 1°. Dat de bereiding van Pekel, *het zouten van* „ Vleesch, en het bewaaren van Groentens, die *in Azyn* „ of eenig ander zuur gelegd zyn, als ook het bewaaren „ van sap van Aalbeziën, met een woord, van alle die „ zaaken, die een scherp zuur of zout in zich bevatten, „ ten uiterften bedenkelyk is, en voor de gezondheid „ schadelyk kan zyn, wanneer zy geschieden in de straks „ te meldene zoorten van Pottebakkers werk; doch dat „ men dezelve zeer veilig kan, en dus by voorkeur behoort „ te verrichten in het zogenoemd Keulsch Aardwerk, „ dat, gelyk wy hier boven gezien hebben, op eene „ wyze vervaardigd wordt, die geen de minste bedenkelykheid, „ van schadelyk aan de *gezondheid te zyn*, kan „ opleveren.

„ 2°. Dat men de Ingezetenen *geenzins kan afraaden*, „ de bereiding of bewaaring hunner spyzen, immers die, „ waar by geen sterk zuur of zout gebezigd wordt, in „ het gemelde Pottebakkers werk te verrichten: gemerkt „ dit, gelyk wy gezien hebben, alleen door enkele Pekel „ of Azyn, en geenzins door die zaaken, welke meer „ overeenkomst met onze spyzen hebben, wordt aangedaan, „ en dit dus voorzeker het onschuldigst Vaatwerk „ blyft, waar van men zich, na het yzer, kan „ bedienen. Ondertusschen zou men de Ingezetenen „ toch kunnen aanraaden, by voorkeur, van het Friesch „ en Frankforter Aardwerk gebruik te maaken, en zich „ voor het Bergsch of Berger te wagten, wiens *glazuur* „ veel gereeder door Azyn of Pekel oplosbaar *is*, en, „ welk dus, zo 'er eenige spyzen mogten zyn, die het „ Pottebakkers glazuur aandeeden, zeer zeker het sterkst „ van allen zich zou vinden aangedaan."

Rapporten. Vyfde Stuk. Bevattende het Rapport No. XIX, over het voorkomen van Ongelukken. 96 *bl.*

In dit XIX *Rapport* wordt gehandeld over de menigvuldige oorzaaken, die in eene groote welbevolkte Stad aanleiding kunnen geeven tot menigerleije ongelukken, die

die tot het Genees- en Heelkundig vak behooren. Dit Rapport is zeer uitvoerig, en bevat, in 95 Afdeelingen, in de eerste plaats eene aanwyzing der ongelukken, die voortkomen uit de gesteldheid der Stad, als daar zyn, gebrek aan genoegzaame verlichting, zo in 't algemeen als by puinhoopen, het opgraaven der straaten, en eene schielyk opkomende Mist. Voorts behooren hier toe de ongelukken, veroorzaakt door de gladheid der straaten; de byten; de hellingen van de onderhuizen, en het inzakken der straaten. In de tweede plaats wordt gehandeld over de ongelukken, voortkomende uit de Volkrykheid der Stad, en de gevolgen daar van; waar toe behooren de belemmering der Bruggen en Straaten; het ryden der Rydtuigen in naauwe Straaten; de op zich zelfs gelaaten Rydtuigen, enz. het ryden met losse Paarden; het hard ryden; dronkene en onbedreevene Voerlieden; slegte Rydtuigen; het dryven en ontsnappen van vee, en het aantal honden. Verder worden overwoogen de ongelukken, voortkomende uit den aart van den Handel, enz. waar toe behooren, het heissen van allerlei Koopwaaren en Turf; den handel in Buskruid, met hetgeen daar betrekking op heeft, en het verkoopen van schadelyke zaaken. Van hier gaan de Schryvers over tot die ongelukken, welke uit toevallige omstandigheden gebooren worden; als daar zyn, ongelukken by Donderbuijen; door storm; door het plaatzen van goederen buiten de vengsters op hooge verdiepingen, door stellaadjen, enz. en door openbaare spelen van Jongens.

De ongelukken, die uit Physique oorzaaken voortkomen, dus afgehandeld zynde, gaan de Schryvers over tot die, welke uit Moreele bronnen ontstaan; waar toe zy brengen: het verwekken van schrik, door het losloopen van krankzinnige en andere persoonen, gelyk ook door Bekendmaakingen in de Nieuwspapieren; Vechteryen, Kindermoord en Zelfsmoord. Alles is in dit Rapport met groote naauwkeurigheid behandeld, en tegen ieder bron van ongelukken zyn de best mogelyke middelen, om dezelve voor te komen, aan de hand gegeeven. Dus geeven zy, by voorbeeld, tot het beletten van het verkoopen van schadelyke zaaken, in bedenking, of men niet, ten opzichte der Apothekers en Chemisten, behoorde te statueeren:

„ Dat zy geene zaaken, eene vergiftigende kragt be-
„ zittende, zo als Rattenkruid, Opium, Sublimatum

„ Corrosivum, enz. zullen mogen verkoopen *in groote* „ hoeveelheden, anders dan aan welbekende *perzoo*„ *nen*, daarin Negotie doende, of Makelaars: en *in* 't „ klein, anders dan op schriftelyke order van een *Me*„ *dicus*, hier ter plaatze practizeerende, welke order door „ dien Medicus eigenhandig ondertekend zyn moet, en „ waarop tevens de naam van dien geenen, voor wien „ het middel geschikt is, gemeld zal staan. *Dat ook* „ (volgens Ordonnantie van den 31 January 1726. § 20.) „ het Arsenicum of Rattenkruid in de winkels niet zal „ mogen gehouden worden, by andere Poeijers of Medi„ cynen, maar op eene wel verzekerde en afzonderlyke „ plaats, waar toe de Meester alleen, of, in deszelfs af„ weezigheid, de Meestersknecht, den toegang mag heb„ ben; over al hetwelk het toevoorzicht aan het aan„ staand Committé moet worden toebetrouwd."

Eenige Zeeuwsche Oudheden, uit echte Stukken opgehelderd en in het licht gebragt. Door JACOBUS ERMERINS. *Met Plaaten. Te Middelburg, by* de Wed. W. Abrahams, 1797. *Laatste Stuk. In gr. 8vo. 328 bl.*

Van dit voor de Liefhebbers der Vaderlandsche Geschiedenissen en Oudheden zeer belangryk Werk van J. ERMERINS, *Secretaris der Stad Vere*, enz. op verschillende tyden uitgegeeven (*), zien thans Elf Stukken, of Deelen, het licht, van welke dit aangekondigde het laatste is. Ook heeft men uit de pen van den kundigen en arbeidzaamen Schryver, volgens bericht van den Heer H. A. BRUINING, als Uitgeever van dit laatste Stuk, niet meer te verwagten; „ alzo de dood, die een einde maakt van al der menschen werk onder de zonne, hem verhinderd heeft, den verderen voorraad in orde te brengen, en voor de Drukpers gereed te maaken. —— En, wie zal, in dit vak, den kundigen ERMERINS vervangen? —— met den geleerden Historieschryver van Zeeland, den Hoogleeraar J. W. TE WATER (†), moeten wy erkennen: dat de Zeeuw-

(*) Van den aanleg deezes Werks, zie onze *Alg. Vad. Lett.* Vde D. 1 St. bl. 174.

(†) *Hist. van het Verbond en de Smeekschriften der Edelen*, III St. bl. 442.

Zeeuwsche Oudheden door deszelfs dood eenen arbeidzaamen Onderzoeker verloren hebben. —— Wy durven 'er byvoegen — het Vaderland heeft in hem een' der kundigste en eerlykste Mannen verloren, en al wie 's Mans braaf caracter en doorzicht in zaaken gekend heeft, zal met ons instemmen, dat, vooral ook in de tegenwoordige tydsomstandigheden, door deszelfs afsterven, der Maatschappye een wezenlyk verlies is toegebragt." —— Een Werk van deezen aart voor geen Uittreksels geschikt zynde, meenen wy onzen Leezeren geen' ondienst te zullen doen, met uit het *Voorbericht* van den Uitgeever, die, uit agting en vriendschap van zyn verstorven Vriend, eenige byzonderheden, voornaamlyk ten aanzien van deszelfs arbeid, in meer dan één vak, mededeelt, het volgende over te neemen; om hem dus wat nader, als een waardig Lid der Maatschappy, kenbaar te maaken.

„ In zynen vroegeren leeftyd," schryft hy, „ scheen hy geschikt om in de Krygs-bouwkunde werkzaam te zyn; hy bezat daar toe de noodige talenten — hy teekende zeer goed, verstond alle de differente systemata van die kunst, en wist het zwakke en sterke van dezelve zeer wel te onderscheiden. Ten jare 1747 woonde hy het geheele beleg van Lillo by, zynde *Commis van het Magazyn*, doch, daar 'er geen *Ingenieur* was, heeft hy, geduurende de belegering, de functie van denzelven waargenomen — ook heeft hy, als der Fransche taale kundig, en daar toe van wegens het Guarnisoen van Lillo naar Liefkenshoek afgevaardigd, de Capitulatie met den Franschen Generaal opgemaakt en onderteekend. De liefhebbery voor die kunst is hem bygebleven, ook toen hy in eenen anderen kring geplaatst was. —— Ten bewyze hier van kan strekken eene Verhandeling, over de Defensie van Zeeland in 't gemeen, en het Eiland Walcheren in 't byzonder, door hem aan Gecommitteerde Raaden ingeleverd, voor welk geschrift hy een stuk gewerkt Zilver ten geschenke heeft bekomen. —— Niet minder heeft hy zyne kundigheid in dit vak aan den dag gelegd in het door hem vervaardigd *Magazyn Woordenboek* — welk Werk door deskundigen, die het handschrift (want het is om byzondere redenen nimmer in het licht verschenen) gelezen hebben, als by uitnemendheid schoon geprezen, en der drukpersse overwaardig gekeurd wordt.

„ Dat men 's Mans kundigheid in het Defensiewezen

niet vergeten was, bleek ook daar uit, dat hy, *niet lang vóór* de Revolutie, mede benoemd werd in eene daar toe aangestelde Commissie, doch van welken post hy zich by eene geëxtendeerde Missive geëxcuseerd heeft, mogelyk ook al wegens zyne jaren, en reeds merkbaare lichaams-verzwakking —— maar vooral, om dat hy te veel eerlykheids bezat, om mede in te stemmen en werkzaam te zyn in zulke middelen van defensie, die hy beschouwde als nergends anders toe dienende, dan om 's Lands Schatkist, zonder eenige wezenlyke nuttigheid, te helpen uitputten (*).

„ Ten jare 1762 leverde hy, ter tafel van Heeren Gecommitteerde Raaden van Zeeland, eene Ampele Deductie in, *over de Origine, verval en middelen van herstel van den Zeeuwschen Tol.* —— Een stuk, dat door den Raad waardig geöordeeld werd om gebragt te worden ter kennisse en deliberatie der Heeren Staaten, terwyl intusschen, ten blyke van het genoegen van Hunne Edel Mogenden over den betoonden yver en de aangewende moeite des Opstellers ten nutte van de *Provincie*, by *Resolutie* van den 23 Aug. 1762, aan denzelven een Exemplaar van de Werken van *Mieris* ten geschenke werd toegelegd.

„ In het jaar 1767, kreeg de Heer ERMERINS eene byzondere betrekking tot de Stad Vere, door zyne aanstellinge tot Secretaris. —— Met welk eene naarstigheid hy zich van dien Ministerieëelen post gekweten, en met welk eene zorgvuldige naauwkeurigheid hy de zaken der Griffie en Weeskamer gadegeslagen hebbe, kunnen de Leden der

(*) „ Een trek van 's Mans denkwyze ten dezen opzichte zal hier niet onvoegzaam zyn: in dit laatste Stuk der *Zeeuwsche Oudheden*, bl. 82, gewag gemaakt hebbende van de Batteryen, die 'er, ten jare 1672, ter gelegenheid van den Oorlog met Vrankryk, Engeland, Keulen en Munster, op het Eiland Schouwen werden aangelegd, laat hy zich dus uit: „ Het schynt „ toen eerst geweest te zyn, dat men het denkbeeld vormde, „ door Batteryen de veiligheid des Lands te bezorgen, *een ge-* „ *voelen*, waar veel tegen in te brengen was, maar wie is „ magtig, om de vooroordeelen by onkundigen deswegens te „ overwinnen? Het eigenbelang van veelen kan daar zyne rol „ speelen, de kosten zyn verbazend, en God heeft tot hier het „ Land bewaard, dat men geen ondervinding heeft, hoe alle „ opene en ongeslotene posten, by eenen welberaamden en „ heftigen aanval, zouden bevonden worden ydelheid te zyn."

der Regeeringe best getuigen, terwyl wy ten betooge, met welk eene kunde en rondborſtigheid hy de belangen der Stad trachtte te handhaven, alleen behoeven aan te voeren, dat hy de Steller was eener *Memorie, ten betooge, dat de Equipage der 's Lands Schepen van Oorloge van de Stad Vere naar Vlisſingen, zonder den ondergang der eerstgemelde, en merklyk nadeel van den Lande in 't gemeen, nog kan nog behoort verplaatst te worden; relatif tot de Notulen van Weth en Raad van* 1 *December* 1770. —— Een Stuk, dat nimmer, voor zo verre wy weten, wederlegd is — maar dat intusſchen, ſchoon het noch toen, noch ook in den tegenwoordigen tyd, het gewenscht ſucces gehad hebbe, deszelfs Opſteller by elk, die onpartydig denkt, eere zal aandoen. — Dan! wy zullen liefst niet dieper hier in treden.

„ Onder het getrouw waarnemen van zynen post, vond intusſchen onze ERMERINS, door een naarſtig gebruik van zynen tyd, gelegenheid om te voldoen aan zynen lust tot bearbeidinge van zulke Stukken, die, geene rechtſtreekſche betrekkingen hebbende tot zyn ambt, dat hy bekleedde, toonden, dat hy geen werkloos Lid van eene of andere Maatſchappy begeerde te wezen: —— Het *Zeeuwsch Genootſchap* te Vlisſingen (waar van hy het Lidmaatſchap ontving den 27 September 1768) heeft in het III Deel van deszelfs Verhandelingen, bl. 133—176, een Stuk geplaatst, door den Heer ERMERINS medegedeeld, zynde eene *Historiſche Verhandeling over het Kasteel Rammekens;* ook pronkt het V Deel, bl. 1—64, met eene Verhandeling uit deszelfs pen voortgevloeid, behelzende *de eerſte ſtichting en lotgevallen van ſommige plaatſen, ten Oosten en Westen der Schelde gelegen.*

„ Aan den *Oeconomiſchen Tak* leverde hy, in de jaren 1779 en 1780, twee Verhandelingen, over de Vrage: *Welke de beste middelen zyn, om de Inboorlingen van dezen Staat tot de Zeevaart aan te moedigen, en daar door meerder Nationaal Zeevolk te bekomen.*

„ Aan den *Domeinraad* zond hy, ten jare 1780, eene Verhandeling, over de Vrage: *Of zyne Hoogheid de Jure niet mede gerechtigd is tot de Zeevonden, Zeedriften en Lachan, of Goederen in en uit Zee, binnen de Limiten van Vere en Vlisſingen opgevist, en aldaar aangebragt.*

„ Nog is 'er een *Handſchrift* van hem, behelzende *zeven-en-vyftig Lesſen over de Geographie, of Landbeſchryving ten dienſte van jonge Lieden.* —— Meer dan een

 Jon-

Jongeling heeft hy in zyne snipperuuren in die Weetenschap onderwezen.

„ Der *Maatschappye der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, welke hem, ten jare 1774, tot Medelid verkoren had, heeft hy ook een proefje van zynen arbeid trachten mede te deelen, door het zenden van eene beknopte Verhandeling *over de Land- en Zeekaarten.*

„ Wanneer men by dit alles voege de ongeloofiyke moeite en aanhoudenden arbeid, door hem besteed aan het nasporen en aan het licht brengen der *Zeeuwsche Oudheden*, en daar by in 't oog houde, dat hy zo veele Stukken beärbeid heeft, zonder aan de getrouwe waarneminge van zynen post eenigermate te kort te doen, — wie zal dan met ons niet moeten en willen instemmen, dat wy hem den kundigen en naarstigen ERMERINS mogen noemen, en als zodanig ter navolging aanpryzen?

„ Ruim een-en-twintig jaren bekleedde *hy* den post van Secretaris der Stad Vere, en mogelyk *zou hy, in* weerwil van onaangenaame teleurstellingen, *die hy van* tyd tot tyd ondervonden had, *denzelven nog langer waargenomen* hebben, byaldien *hy niet zeer diep gedeeld hadde* in de onaangenaamheden en verregaande mishandelingen, welke op den 2 July 1787 aan een merklyk aantal van onze beste Burgers zyn aangedaan. — Althands hy zogt na dien tyd zyn ontslag, en verkreeg hetzelve den 2 Aug. 1788.

„ By het daarstellen der Revolutie, op den 18 February 1795, werd hy tot Maire of Bailliu verkoren — hy nam dien post op zich, om dat blyk van het vertrouwen zyner Medeburgeren niet te versmaden, hoe zeer hy anders liefst van alle bestuur van zaken had willen ontslagen blyven, en dus voortleven in zyne nu omtrend zeven jaren genotene ruste, die hem de aangenaame gelegenheid verschafte, om zyne geliefde Letteroefeningen zonder belemmering voort te zetten.

„ Dan het bleek welhaast, dat het plan der Godlyke Voorzienigheid anders ware — spoedig ontdekte zich eene lichaamsverzwakkinge, die hem tot allen werk onbekwaam maakte, en binnen weinige weken dermate toenam, dat dezelve in eene zachte ontbinding van dit tydelyke leven eindigde.

„ De braave, de arbeidzaame JACOBUS ERMERINS stierf op den 29 Juny 1795, den ouderdom van ruim 69 jaren bereikt hebbende, betreurd niet alleen van zyne Kinderen en Nabestaanden, maar ook van allen die zyn eerlyk *Carac-*

racter kenden — betreurd ook in 't byzonder van my, die het altyd onder myne beste genoegens tellen zal in de vertrouwelyke vriendschap van dien waardigen Vaderlander te hebben mogen deelen."

Dit laatste Stuk is verciert met het *Portrait* van den Autheur, door R. VINKELES.

Schets der misbruiken in de Rechtspleging omtrent Neutraale Schepen. Nevens gewigtige bedenkingen opzigtelyk de Fransche Kaperrederyen en het Prysverklaaren der genomene Neutraale Schepen en Eigendommen, door een voornaam Bataafsch Rechtsgeleerde en Koopman, welke door het vertrouwen van het Bataafsch Gouvernement, en van het Stedelyk Bestuur zyner Geboortestad, zig in Parys bevindt, ten einde deze en andere zaken van naby te betragten. In den Haage, by J. C. Leeuwestyn, 1798. *In gr. 8vo,* 88 *bl.*

De op den Tytel genoegzaam aangeduide, schoon ongenoemd gelaaten, Vervaardiger van deeze Schets levert ons, in dit kleine Stukje, iets schoons en treffends, over een onheil, te midden van veele andere onheilen, den Lande, en wel inzonderheid de Koopvaardye, een der zenuwen van onzen Staat, overgekomen.

De Opsteller verledigt zich, na eene algemeene voordragt van het gebeurde, om „ de Wetten opzigtelyk de „ Neutraale Bodems te herzien met al die ruimte, welke „ de aart der plaats hebbende en zo dikwyls aan den dag „ gelegde misbruiken vordert." —— Het *eerste* Misbruik, hier aangeweezen en te keer gegaan, bestaat hierin; „ dat men aan de gewoone Regtbanken het Regt om te „ vonnissen over *neutraale Pryzen* toekent." —— Het *tweede*, „ in de gewoone, en byna dagelyksche, toepassing „ der oude Reglementen, opzigtelyk het Zeeweezen, van „ de Jaaren 1744 en 1778, op de tegenwoordige gevallen." —— Het *derde*, „ in de uitlegging en toepassing van de „ Wet van den 29 *Nivose*." Dit, toont de Schryver, is de voornaamste klip, waar op de Neutraale Bodems stranden. In den aanvange merkt hy op: „ Dat het physiek onmo„ gelyk is, na de wyze van procedeeren door de Kapers „ gehouden en ingevoerd, dat één eenige Neutraale Bo„ dem, hoe wel ook de zuiverheid zyner bestemminge „ mag blyken, hoe zeer ook buiten eenige betrekking

„ met *Engeland* ſtaande, de verbeurtverklaaring kan ont-
„ duiken. —— Het is dan ook ten gevolge van dien, dat
„ zedert den 29 *Nivoſe* geen één eenige vrygegeeven is."
—— „ Ja," voegt 'er de Schryver nevens, „ men zou op
„ goede gronden kunnen aantoonen, dat, wel verre dat de
„ Wet van den 29 *Nivoſe* den doodſteek aan den Engel-
„ ſchen Koophandel zou hebben toegebragt, zy in tegen-
„ deel eene tegensovergeſtelde uitwerking heeft gehad, en
„ dezelve heeft bevorderd.

„ Met, op den 29 *Nivoſe* en volgende dagen, die En-
„ gelſche Goederen te neemen, welke zich op Neutraale
„ Bodems bevonden, heeft men de *Engelſchen* zelfs niets
„ benadeeld; voor deeze Koopwaaren hadden zy van de
„ Neutraale Onderdaanen reeds betaaling genoten; deeze,
„ uit dien hoofde, hun land hier niet mede kunnende
„ voorzien, waren weder andere genoodzaakt hunne toe-
„ vlugt tot de Engelſche Fabrieken te neemen, en hier
„ door werd dan een dubbele verkoop gebooren.

„ Daar nu vervolgens de Neutraale Schepen zich niet
„ op Zee durfden vertrouwen, bevragtte men de Engel-
„ ſche Schepen zelve, en deeze yverzugtige Natie heeft
„ zich hier door zoo veel en zoo zeer bevoordeeld, als
„ haar zelfs gelustte, door de vragtpenningen, welke zy
„ wist te bedingen.

„ Zy heeft Convoijen verleend, welke zy ten duurſten
„ deedt betaalen. —— Ja, hoe meer men de Neutraale
„ Vlag belemmerde, hoe meer men de *Engelſchen* deedt
„ gewinnen, welke hier door de algemeene bevragters
„ worden (*)." — Hoe groot deeze misbruiken ook mo-
gen weezen, uit meergemelde Wet voortgeſprooten, toont
de Opſteller, dat 'er zyn van een nog veel bezwaarender
aart, die den oorſprong verſchuldigd zyn aan de wille-
keurige toepasſing, welke men van deeze Wet maakt. Dit
bewyst hy in 't breede.

In de *vierde plaats* wyst hy met den vinger aan, „ de
„ veelvuldige ongelegendheden, voortſpruitende uit de Wet
„ van den 4 Prairial l. l., met opzigt tot de wyze van
„ procedeeren over de Pryzen."

De gebreken en misbruiken opgenoemd en aangeweezen
hebbende, geeft de Schryver de middelen op, welke ter
ver-

(*) Thans zyn de Premies van Asſurantie op *Engelſche* Bodems 4 ten honderd, daar die op Neutraale tot 15 en 16 geſteegen zyn.

verbeteringe in het werk kunnen gesteld worden. Zie hier wat hy des kortlyk schryft.

„ Het diplomatique in deezen opzigte zoo veel mogelyk „ is met het regterlyke te vereenigen.

„ Ten duidelykste te bepaalen de wezentlyke gevallen, „ volgens welke de Neutraale Bodems voor goede prys „ kunnen worden verklaard, te zaam verbindende dat, het „ geen men van den eenen kant in gevolge de aangegaane „ verbintenissen verpligt is naar te komen, met dat het „ geen de doorsleepenste Vyand. zou kunnen voorwen„ den.

„ De Wet van den 29 *Nivose* l. l. intrekkende, of ten „ minsten zodanige voorzieningen daarstellende, waar„ door belet wordt, dat dezelve niet naar willekeur wordt „ uitgelegd, of in werking gebragt.

„ Aan de Neutraale Onderdaanen al dien tyd laatende, „ en alle die middelen, welke zy te hunner verweeringe „ behoeven, tegen de veelvuldige rechterlyke spitsvon„ digheden der Kapers."

Het vaderlandlievend vuur des Opstellers blaakt, in het gedeelte, waar van wy den hoofdinhoud vermeld hebben, by wylen op; dan het geraakt in vollen gloed, wanneer hy, in de tweede Afdeeling van dit Werkje, zyne Aanmerkingen bybrengt, ter gelegenheid van het Rapport van den Burger RIOU, Lid van den Raad der 500e. Hoe gepast en ernstig is 's Mans verklaaring onder andere: „ Zon„ der het nut, 't geen ik my van deeze bedenkingen „ voorstelle, zonder de baarblyklyke rechtvaardigheid der „ zaake, voor welke ik my verstoute te spreeken, zou„ den duizende redenen my tot zwygen genoopt hebben. „ Een vreemdeling in dit Land, in eene taal schryvende „ my even vreemd, my tegens over gesteld vindende met „ het grootste belang van een aanzienlyk Lichaam, loos, „ hebzugtig, en die geene middelen zullen ontzien, nog „ geene moeitens spaaren, om hun oogmerk te bereiken, „ scheen myne onderneeming niet van roekeloosheid te „ zyn vry te pleiten; dan het belang myner lastgeeveren „ vordert het, en dan moeten alle andere bedenkingen „ ras ophouden.

„ De Kaperrederyen," vervolgt hy, zyn doel nader aanduidende, „ in het algemeen genomen, zullen niet by„ zonderlyk het hoofddoel der navolgende bedenkingen „ uitmaaken. Neen, maar men zal meer byzonder zyne „ aandagt vestigen op de wyze, waar op men in het ter

„ *Kaap* vaaren is te werk gegaan, niet in *volle Zee*, „ maar op de Rhee van Bondgenooten en onafhangelyke „ in vriendschap leevende Natien, en meer byzonder in „ de beide monden der Maas."

Met een edele fierheid ziet hy de Voorstanderen en Vergoelykeren dier Kaapvaart onder 't ooge. —— Ter zaak komende, stelt hy deeze drie Vraagen zich ter beantwoordinge voor.

„ 1. Is de Kaapvaart tegen Neutraale Onderdaanen, „ zoo als men die thans voert, nuttig voor *Frankryk*? „ Is dezelve, integendeel, niet voor haar nadeelig?

„ 2. Is de Kaapvaart, zoo als men dezelve hedendaags „ tegen de onzydige Mogendheden voert, overeen te bren„ gen met het Regt der Volken, op het Natuurlyk Regt „ gebouwd?

„ 3. En meer byzonder is het Kaapen in de mon„ den der Maas door het eerstgestelde te verdeedigen, „ en met de gronden van het tweede overeen te bren„ gen?"

Allerleezenswaardigst zyn *de Antwoorden hier op gegeeven*. Regts- Handel- *Geschied- en Menschkunde* voeren hier de pen. Ondervinding biedt hem haaren bystand, om met des te meer klems te spreeken. De gruwelen dier Kaapreederye opgehaald hebbende, schryft hy: „ Al het „ bovenstaande hebben wy met onze eigene oogen gezien, „ met afgryzen gezien, en ach! dat wy dit afgryzen aan de „ *Fransche* Natie, aan haare Wetgeevers, konden inboeze„ men, welke tot dus verre geene berigten hebben ingewon„ nen, dan van Kaperreeders, welker belang het vorderde „ de waarheid te verduisteren." Hier op schildert hy een Tafereel dier ongehoorde en strafloos gepleegde Kaaperyen; en toont, dat veele Kaapvaarders niets anders zyn dan *Zeeschuimers*, die de *Fransche* Vlag onteeren, door een zo laffe als snoode handelwyze omtrent Neutraale Schepen; gepaard met wegvoeringen en wreedheden, niet met algemeene woorden, maar met voorbeelden, beweezen.

Dit alles met vollen nadruk opgehaald hebbende, luidt het slot: „ Neen! nimmer zal het *Fransch* Gouvernement „ zodanige buitenspoorigheden verder dulden, na dat de„ zelve hun zyn onder het oog gebragt, en zy 'er kennis „ van draagt. — Ja, als Bataven, zouden wy hun aan„ bieden, hunne goede en getrouwe Bondgenooten, zoo „ zeer als zy, wanneer de nood het vordert, bereid om „ voor het algemeen belang opofferingen te doen, dan

„ ook

„ ook even afkeerig om zich te zien verguizen, eeniglyk „ om eenige byzondere Perſoonen te bevoordeelen, tot „ nadeel van 't zelve algemeen belang. Wy zouden hun „ onder de oogen brengen de menigvuldige ſlagtoffers, „ zoo hunner geſtrenge Wetten, als nog ſtrenger Proce- „ dures.

„ Zoude dan de *Franſche* Republiek de *Bataafſche* „ hebben doen gebooren worden, eeniglyk om haar in den „ jammerlykſten poel van ellende en rampen te ſtorten, „ eeniglyk om haar ſpoedig te doen vernietigen, om door „ haar zelve den gemeenen vyand op haar te doen zege- „ praalen? *Franſchen!* moest deze doodlyke ſlag ons „ door u worden toegebragt? —— *Franſchen!* welke ge- „ voelens wekt deze naam niet in ons op? welke hoop „ doet zy ons niet opvatten? Neen; gezwooren Vyanden „ van alle onderdrukking, zult gy dezelve niet langer „ voorſtaan, om hier door te willen behaagen aan dat „ gedeelte uwer Natie, het geen het minst uwe achting „ verdient. Gy, die u openlyk verklaard hebt als be- „ ſchermers der vrye Zee, gy zult niet dulden, dat die „ vryheid, door uwe Kapers, onder de ſchaduwe uwer „ magt geſchonden wordt. Ja, gy zult den mond ſtoppen „ der kwalyk gezinden, welke in *Holland* zelfs trachten „ van u te verwyderen, uit hoofde van hun byzonder „ belang, dezulken, welke anderzins om uwe gevoelens „ aan u verknogt waren; en onder uwe beſcherming zal „ de *Bataafſche* Natie andermaal herleeven, en u eeuwig „ haare dankbaare offers wyden."

By het leezen en het overſchryven der gedeelten van dit Werkje, 't welk wy den Vaderlanderen aanbeveelen, hebben wy te meermaalen moeten denken, dat de Vertaaling in overhaasting gemaakt is. Wie 'er de hand aan ſloeg, weeten wy niet; wel, dat het oorſpronglyke, zo 't ons voorkomt, meer regts zou kunnen gedaan zyn.

Terwyl wy dit Stukje onder handen hadden, vonden wy, in de Nieuwspapieren, de Aanſpraak des jongst overgekomen *Franſchen* Afgezants LOMBARD aan het Uitvoerend Bewind, en in dezelve, ten opzigte van het daar in behandeld ſtuk, deeze betuiging: „ Dat, even gelyk het „ *Franſche* Gouvernement niet wil, dat eenig *Bataafsch* „ *Schip* aan de belangens der beide verbondene Natien „ nadeel toebrenge, hetzelve even zo min wil, dat eenig „ *Fransch Kaperſchip* de handen aan *Bataafſche Eigendommen* ſlaa." —— Het zy zo!

Biographisch Woordenboek der Nederlanden; bevattende de Levensbeschryvingen van voorname Staatsmannen, Krygshelden, Geleerden in allerleye vakken van Wetenschappen, Digters, Schilders en andere Konstenaaren; en verder, zodanige Personen, die, door de ene of andere daad, zig beroemd of aan den Vaderlande verdienstlyk hebben gemaakt; veelal verzeld van hunne Karakterschetzen, zeldzame Anekdoten, die men elders vergeefs zal nasporen, onpartydige beoirdeling hunner daden, optelling hunner Schriften, en aanwyzing der Schryvers, welke van hun gehandeld hebben. —— Opgemaakt uit Handschriften, een groot aantal van de beste Schryvers in verscheidene Talen, over die onderwerpen handelende, en medegedeelde Berigten, van de oudste tyden af tot heden toe; door J. A. DE CHALMOT. *Met Pourtraiten. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1798. *In gr.* 8vo, 424 *bl.*

Zo breedspraakig een Tytel doet ons een breedvoerig Werk te gemoete zien van eene hand, die gewoon is omslagtige Werken te vervaardigen; die, onder andere, des tot getuigen kan inroepen zynen loflyken arbeid, aan het verbeteren en vervolgen van CHOMEL'S *Algemeen Huishoudelyk Woordenboek* besteed, te zamen XVI Boekdeelen in gr. 4to uitmaakende; als mede, LIX Deelen in gr. 8vo, eene *Verzameling* behelzende *van Plakaten, Resolutien en andere authentyke Stukken, betrekking hebbende tot de Vaderlandsche Geschiedenis van den Jaare* 1787 *tot* 1795; die ook andere, doch min groote, Werken, in het Voorberigt opgeteld, zynen Landgenooten leverde.

't Zal niet kwalyk voegen, en strooken met den aart onzes Werks en gewoone handelwyze ten aanziene van eenigzins uitvoerige Werken, van dit Eerste Deel spreekende, onze Leezers eenigzins gemeen te maaken met 's Schryvers plan en wyze van uitvoering. De wydstrekkenheid van zyn Plan hebben wy, den Tytel afschryvende, reeds onzen Leezeren onder 't ooge gebragt. Om hetzelve te volvoeren, erkent hy dankbaar de hulpvaardigheid, door veelen hem beweezen, om bouwstoffe tot dit Werk te leveren. Voorts geeft de Opsteller een vry omstandig berigt van de *Schryvers* en de *Werken* door hem geraadpleegd.

„ Behalven de opgenoemde," dus schryft de Heer DE CHAL-

CHALMOT zelve, „ heb ik ook van een groot aantal andere Boeken tot het famenftellen van dit Werk gebruik gemaakt; die, wilde ik 'er alle de tytels van affchryven, dit Voorbericht gedeeltlyk in een Catalogus ftond te herfcheppen: ook zou het behalven dat nutteloos werk zyn, doordien ik, in navolging van den Hoogleeraar C. SAXE, (dien hy voorheen befchreeven had als zyn grooten Leidsman,) zorgvuldig in acht genomen hebbe, om, aan het flot van ieder Artykel, de Schryvers niet alleen te melden die ik geraadpleegd hebbe, maar 'er zelfs nog andere by te voegen, tot gebruik van weetgierigen, die uitgebreider onderrigt verlangen. —— Artykels, waar by men geene Schryvers vermeld vindt, zyn uit Handfchriften of Aantekeningen onder my berustende, en op welkers egtheid ik volkomen kan betrouwen, of wel uit medegedeelde berigten van Geleerden en andere Perfoonen, die prys ftellen in het bevorderen van nuttige onderneemingen, vervaardigd.

„ Niet alleen zal men, in dit *Eerfte Deel*, reeds veele Leevensfchetzen aantreffen, die nimmer in het Nederduitsch zyn gemeen gemaakt, maar zelfs een aantal van zodanigen, waar van geen aaneengefchakeld verhaal by eenig ander Schryver in eene vreemde taal is te vinden. Uit dit gezegde moet men egter niet afleiden, dat ik de zotte verwaandheid koestere, my te verbeelden, dat ik iets volledigs zoude hebben voortgebragt, of dat dit Werk in alle opzigten aan geene verbeteringen, ja zelfs aanzienlyke verbeteringen, zoude onderhevig zyn; ik kenne de nietwaardigheid van myne eigene kragten te wel, en daar by de geringheid myner kundigheden, om hier zelfs een oogenblik aan te twyfelen; alleen is myn oogmerk maar, om hier door aan te duiden, dat ik, zonder my aan grootfpraak fchuldig te maaken, kan zeggen: „ dat ik in „ dit vak van Nederduitfche Letterkunde een merkelyken „ ftap verder ben gevorderd, dan iemand myner voorgangers; en dat myn voorbeeld bekwaamer Mannen tot eene „ dryfveer kan verftrekken, om iets beter en dat meer vol„ ledig is, ten aanzien van deezen tak der Gefchiedenis, „ aan hunne Landgenooten mede te deelen."

By het doorleezen deezes Werks hebben wy meermaalen ons verwonderd, Kerkleeraaren vermeld te vinden, van welken niets anders dan hun Geboorte, Standplaats en Dood, te melden was, en wier Leevensberigt foms voorkomt in den zo ongepast zwellenden Styl, ten eenigen tyde

de in de *Boekzaal* gevoerd, om het nietsbeduidend leevensverhaal eenige lengte te geeven. Wy hebben gelachen over het mengzel van ſtyl in dit Werk, uit die overneeming van de zogenaamde *Taale Canaans* gebooren. Wy hielden het voor iets ontcierends. Wel zou DE CHALMOT gedaan hebben met ze 'er uit te ligten; zy ontcieren zynen arbeid. Met genoegen zien wy, dat hy te rug gekomen is, om voorts zo veelvuldig gebruik te maaken van Leevensberigten, omtrent welke hy verklaart, „ dat de meeste, behalven dat zy weinig om 't lyf hebben, veeltyds met uitbundige en laffe lofſuitingen zyn opgeſmukt, en niet zelden eene aaneenſchakeling van nietige byzonderheden bevatten." Zy ontluisteren dit *Eerſte Deel*. Dat zy zullen in de volgende geene plaats vinden. Immers ſchryft DE CHALMOT; „ hoe weinig gebruik ik 'er ook van in dit Deel heb gemaakt, die Leevensberigten zullen in de volgende nog ſpaarzaamer gebezigd worden; en ik zal in 't vervolg geheel van geen Predikanten, nog *Leeraars* van andere Gezindheden, gewag maaken, dan die door het uitgeeven van hunne Letter*vrugten*, of door andere merkwaardige byzonderheden, aanſpraak hebben, dat hunne Naamen voor de vergetelheid bewaard blyven."

Deeze maatregel zal het Werk dienst doen. En zou eene grootere ſpaarzaamheid en kieſcher keuze, ook in andere gevallen, niet weinig toebrengen om het Werk beknopter en belangryker te maaken.

Wegens den aart zyns arbeids vermeldt hy: „ In veele myner opſtellen zal men bevinden, dat ik doorgaans getragt hebbe na te volgen de handelwyze, die PLUTARCHUS in agt nam, en door zynen Leevensbeſchryver om wordt verhaald, hier in te hebben beſtaan: „ Hy verheft, zo veel hy kan, de uitmuntende daaden der groote Mannen; en belangende hunne gebreken, gewagt hy daar van niet, dan voor zo verre dit noodig is, om de gelykenis van hun afbeeldzel te bewaaren; en hy geeft zich geene moeite om daar van in zyn Geſchiedverhaal een naauwkeurig verſlag te doen; des loopt hy 'er ligtkens over heen, ſpaarende, als het ware, de arme menschlyke natuur, uit medelyden met derzelver zwakheid, welke hem niet toeliet een geheel volmaakt origineel voor den dag te brengen, het geen men zou mogen neemen voor een modél van volmaakte ſchoonheid, deugd en wysheid."

Veel zouden wy aan te merken hebben op deezen maatre-

regel; als te zeer aanleiding geevende, of rechtdraads ſtrekkende, om ons onechte Characterſchetzen te leveren: ja ſtrydt dezelve met de op den Tytel geplaatſte byzonderheid deezes Werks, *onpartydige beoordeeling der daaden*. Wel wenschten wy, dat de Burger DE CHALMOT, hier in, als mede in andere gevallen, de voetſtappen drukte van Dr. KIPPIS, die, zynen *Britſche* Landgenooten eene verbeterde en vermeerderde uitgave ſchenkende van de *Biographia Britannica*, verklaart: „ Het is onze wensch, en het „ zal onze pooging zyn, deeze Uitgave met daadlyke on„ partydigheid te doen. Wy meenen ons te verheffen boven „ kleinhartige vooroordeelen, met getrouwheid en vry„ moedigheid, de *Deugden* en *Ondeugden*, de Uitmunten„ heden en Gebreken, van Mannen van allerlei Beroep en „ Party, te vermelden. Een Werk van deezen aart zou „ zeer veel van deszelfs nuttigheid verliezen, indien het „ niet werd voortgezet met eene wysgeerige onbevooroor„ deeldheid, die ons in ſtaat ſtelt, om volkomen regt te „ laaten wedervaaren aan de zodanigen van welken wy „ verſchillen, 't zy in Godsdienſtige of in Staatkundige „ begrippen, geenzins inſluit dat wy onze eigene gevoe„ lens niet hebben. Wy ſchroomen niet openlyk te ver„ klaaren onze verknogtheid aan de groote belangen des „ Menschdoms, en onze vyandſchap tegen Waan- en Byge„ loof, 't zy 't zelve gevonden wordt by den *Roomschge*„ *zinden* of *Proteſtant*, *Whig* of *Tory*, Aankleever van „ de *Kerk* of *Disſenter*. —— Eene Geſchiedenis, welke „ geſchreeven wordt zonder eenig agt te ſlaan op de „ hoofdvoorregten der menschlyke Natuure, en zonder „ zedelyke gevoelens, moet een groot deel misſen van „ 't geen onderwys mag heeten, en kragtlooos wor„ den (*)."

Alles wat men van iemand weet, tot de geringſte byzonderheden toe, kleine gebreken, allen Menſchen eigen, verdienen zeker geene vermelding in eene Leevensbeſchryving; maar daaden, gezegden, die het Character toelichten, mogen 'er niet uitblyven, of de ſchets is onvolkomen, althans wanneer men ſpreekt van eene *Characterſchets* op te maaken; en zich niet vernoegt met het eenvoudige en bepaalder plan, wel eens uitgedrukt: *Eenige Leevensbyzonder-*

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1797, Tweede Stuk, bl. 212.

derheden, enz. 't Zyn welgeschetste Leevenstafereelen, met juiste Characterbeelden, die onze kunde *van de Menschelyke* Natuur uitbreiden, onze vooroordeelen *verbeteren*, onze begrippen zuiveren, en tot baaken op 's *leevens* pad kunnen strekken. Hier mogen de gebreken, die tot iemands Character behooren, niet uitblyven. Zy zyn, als 't ware, de schaduwen in de schildery.

Zo hebben wy, om het met een voorbeeld, uit dit Deel ontleend, op te helderen, over het algemeen met genoegen geleezen, 't geen uit byzondere naarigten vermeld wordt van den Eerw. VAN DER AA; een zeer verdienstlyk Man, die zich veelerwegen met roem bekend gemaakt heeft, en onder de werkzaamste Bevorderaaren van Kunde in ons Land moet geteld worden; een *Christen-Leeraar*, wiens nagedagtenisse nog in zegening is by de *Haarlemsche* Gemeente, die meer dan eene halve Eeuw zynen dienst genoot.

De begaafdheden, de vermogens, hem toegeschreeven, zal ieder, die hem kende, hoorde, of *zyne Schriften las*, toestemmen. Het zou zeker niet *billyk gehandeld zyn*, alle zwakheden, waar aan *hy, als Mensch, onderhevig* was, op te haalen. Maar zou het tot de waarheid van zyne Characterschets niet dienen, te vermelden, dat hy, door zyne uitsteekende Predikgaven veelen in zyn gehoor trekkende, en daar onder veele *Aanzienlyken*, het zwak hadt, om ook dikwyls voor hun *alleen* te prediken; of althans niet zelden onderwerpen te behandelen, waar aan de Gemeente over 't geheel weinig hadt, zo uit *hoofde* van derzelver afgetrokken aart, als de wyze van behandeling? Ja, dat de toejuichingen, hem van de zodanigen gegeeven, die hy voor bevoegde Regters, over dusdanige Leerredenen, hieldt, aanleiding gaven tot opwellingen van Hoogmoed: zodanig, dat hy, gelyk ons vermeld is, over een zeer afgetrokken Preek, door een zyner Bewonderaaren, aangesprooken, en gepreezen, op de byvoeging: „Ik dagt egter, wat hebben de goede Lieden, daar boven „op den Hangzolder, aan dit doorwrogte Stuk!" zou geantwoord hebben: „Wanneer ik u, en Mannen gelyk „gy zyt, voldoe, ben ik voldaan!" Deeze zyne predikwyze boven het bereik van het begrip zyner meeste Toehoorderen, (welke hy egter afwisselde met Leerredenen meer voor het gros geschikt,) gaf aanleiding aan den geestigen Dichter LANGENDYK tot een Puntdicht, welk ik meermaals hoorde, doch niet woordlyk kan mededeelen, 't welk hier

op

op nederkwam: dat 's Mans beſtaan, de algemeene geſteldheid zyner Toehoorderen in aanmerking genomen zynde, 't zelfde was als dat van eenen, *die een knoestig hout met een Scheermes wilde klooven!* —— Veelen, die anders met zyne Leerredenen veel op hadden, betuigden, geen ſmaak te vinden in de theatraale voordragt, hem, in zyne jeugd en de kragt zyner jaaren, eigen, doch welke in hoogere jaaren afnam, en in een zeer deftige en vaderlyke voorſtelling verwisſelde.

Ten aanziene van zyne Schriften zou de algemeene aanmerking niet ongepast geweest zyn, dat zy noch in Taal noch in Styl uitſteeken; zo dat hy niet, gelyk DEMOCRITUS, volgens het getuigenis van CICERO (*), „ door eenen betooverenden Styl, bevalligheden geſtrooid „ heeft over de afgetrokkenſte onderwerpen;" daar ook Taal en Styl blyk draagen van 's Mans veelvuldig leezen der *Hoogduitſche* Schryveren. Meer zouden wy, op dit ſtuk, kunnen zeggen; doch deeze wenken agten wy voldoende.

(*) CICERO *de Orat.* Lib. 3. C. 11.

Oden van KLOPSTOCK *en* WIELAND, *in 't Nederduitsch door* P. L. VAN DE KASTEELE. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1798. *In gr. 8vo.* 115 *bl., behalven de Voorreden.*

De naam van KLOPSTOCK is reeds lang met zekeren eerbied genoemd. Niet alleen by zyne Landgenoten, maar ook by vreemde Volken, wordt hy voor een alleruitmuntendst Genie in het vak der *verheven* Dichtkunde gehouden, en 'er is geen twyfel aan, of zyne erkende verdienſten zullen hem wel altyd eene billyke aanſpraak op de gunſtigſte onderſcheiding doen behouden. Het kan dus den Liefhebber der Poëzy niet onverſchillig zyn, het een en ander van dezen, geheel oorſpronglyken, Man ook in zyne moedertale te ontvangen. Met genoegen zagen wy daarom onlangs, byna ter gelyker tyd, twee Vertalingen aangekondigd van den *Mesſias*, dat alomberoemde Heldendicht van KLOPSTOCK, waarvan wy ook eerlang onze Lezers hopen te berichten. Met gretigheid ontvingen wy nu kortlings de Vertaling de-

zer Oden, vervaardigd door enen Nederlandschen Dichter, wiens kunde en eigen' smaak hem, ligt meer dan enig ander, voor deze onderneming geschikt maakten. De kunstminnende VAN DE KASTEELE had dit werk eniglyk tot zyn byzonder nut ondernomen. Hy verlangde, zo veel mogelyk, de mening en kracht van des Dichters voorstellingen, in deze Oden vervat, te doorgronden, en daartoe oordeelde hy het geschiktst middel te zyn, dat hy dezelve in zyne moedertale overbragt. Intusschen zich gedrongen vindende over deze en gene duistere plaatsen met zulken raad te plegen, die, als met de Duitsche Dichtkunde byzonder gemeenzaam, of oorspronglyke Duitschers zynde, hem de meeste inlichting konden geven, werd zyne Vertaling aan velen bekend, en hy hierdoor tot derzelver uitgave aangezet. „ Evenwel," schryft VAN DE KASTEELE verder in zyne Voorreden, (en wy vinden dit volgende opmerkelyk genoeg, om het onze Lezers mede te delen) „ evenwel zoude ik het niet ge„ waagd hebben, aan deze begeerte te voldoen, indien niet „ de voorname inhoud van het meerderdeel dezer Oden „ my daartoe bewoogen hadde. Immers de erkentenis „ van den Oneindigen God, zo als Hy zich in zyne „ Scheppingswerken, en in zynen Godlyken Zoon, „ onzen eeuwiggezegenden Zaligmaker, aan ons geopen„ baard heeft, ontvouwt zich op zulk eene treffende wys „ by dezen Dichter in Bewondering, Aanbidding, Lof, „ Dankzegging, Vertrouwen en Verlustiging, dat deze „ Oden een nieuw voorbeeld opleeveren van de voortref„ lykheid der heilryke Leere des Christendoms, en van „ hare geschiktheid om ons het ware nut en genoegen „ van het tegenwoordige leven zo te doen smaken, dat wy „ in hetzelve tot een eeuwig zalig leven voorbereid wor„ den. Het moet elken liefhebber van Jesus Christus „ aangenaam zyn, het grootste vernuft dezer eeuwe voor „ den Gekruisten te zien nederknielen, den Verlosser, „ als *zynen Heer*, en *zynen God*, te zien eerbiedigen; en, „ te midden zyner blydschap over de Godlyke Overalte„ genwoordigheid, te hooren betuigen, dat, *zonder Je„ sus offer, hem Gods tegenwoordigheid zoude zyn 't vuur „ eener wraak, die verteert.* 't Moet elken voorstander „ van het Christendom tot genoegen verstrekken, dat „ ook deze Gedichten, welken zo veel geruchts in Eu„ ropa gemaakt hebben, aan geheel de weereld getui-

„ gen,

„ gen, dat, hoe verſmadelyk men van de Christenen
„ denke, zy nochtans eene leere gelooven, welke in
„ ſtaat is, om hun alle ſmert en ſmaad te doen verdra-
„ gen, en zich ten nutte maken; ja zelfs, om hun den
„ dood, niet als een einde van ramp of ſmert, maar als
„ een geleider ter voltooijing hunner zaligheid, te doen
„ verwelkomen."

In het algemeen onderſchryven wy gaarn, en met eigen overtuiging, de verklaring van den verdienſtelyken Vertaler, dat de inhoud dezer Oden, naar derzelver waarde geſchat, niet anders dan allerbelangrykst beſchouwd kan worden. Nogthans twyfelen wy zeer, of het nut, dat hy uit dien hoofde met deze uitgave beoogde, en van dezelve zo hartlyk toont te verlangen, wel enigzins algemeen door hem bereikt zal worden. Niet alleen ſchynen ons zekere bepaalde denkbeelden, die hier en daar voorkomen, dit in den weg te ſtaan; maar vooral doet de hoge toon, waarop deze Oden, althans voor het meerderdeel, geſtemd zyn, en welke dezelve toch voor de meesten duister, zo niet een goed deel onverſtaanbaar, laat, dit minder verwachten. De Vertaler zag zelf zich gedrongen te betuigen, dat des Dichters geestvervoering hem ſomtyds zo hoog verheft, dat men zyne vlugt niet naöogen kan, maar hem, als onverſtaanbaar, moedeloos moet nederleggen. Het is wel waar, wanneer men zich hierdoor niet laat afſchrikken, maar liever zyne aandacht te ſterker inſpant, om, door ene herhaalde lezing, met den byzonderen trant van dezen Dichter gemeenzamer te worden, dat dan het edele en grote, dat onder ons bereik valt, ons te dieper treffen, en enen ſterkeren indruk zal maken. Wy zelven hebben dit van ſommige gedeelten dezer Oden mogen ondervinden. Niettemin hebben wy dikwyls onzen geest geweldig vermoeid, wanneer wy, by deze en gene plaatſen ſtilſtaande, in weerwil van herhaalde inſpanning, evenwel in den geest van verrukking, welke deze Dichtſtukken bezielen, niet genoeg doordringen, en alzo het verhevene derzelve, waarvan ons ſlechts een duister bezef bybleef, niet volkomen ontdekken, niet naar onzen wensch mede gevoelen konden. Uit het een en ander is het ons ook duidelyk gebleken, dat men, om in deze Oden en dergelyke Dichtſtukken van den Groten KLOPSTOCK een algemeen en duurzaam behagen te vinden, niet alleen zekeren al-

gemenen ſmaak voor kunst en ſchoonheid *diene te bezitten*, maar vooral ook geheel *harmonisch* met *dezen* Dichter moet denken en gevoelen. Wie dit maar weinig doet, zal zeer ligt gevaar lopen hem verkeerdlyk te beoordelen. Want dat de moeilykheid, om 's Dichters ware mening ſoms te vatten, niet aan enig onvermogen van KLOPSTOCK, om zich duidelyker uit te drukken, maar aan den aart van zyn onderwerp, aan de byzondere geſtemdheid zyner ziele voor zekere ſoort van verhevenheid, welke byna gene uitdrukking gedoogt, meer moet worden toegeſchreven, daarvan hebben ons, ook ſommige Stukken uit deze Verzameling, waarin dat bedwelmende minder of geheel niet gevonden wordt, genoegzaam overtuigd. Ten blyke hiervan kan allerbyzonderst ſtrekken die Ode, welke wy, als ook ene der voor ons behaaglykſte, onze Lezers tot ene proeve geven. Het opſchrift is:

DE GENEZING.

Gy, ook een dochter der ſchepping, Genezing!
Schoon niet gebaard voor de onſterffelykheid!
Gy zyt gezonden tot my van den hemel
Door den Heere van leven en dood.

Had ik uw lieflyken tred niet vernomen,
Had ik uw fluistrende ſtem niet gehoord;
Op myn koud, in het ſtof liggend, voorhoofd
Stond reeds de Dood met zyn yzeren voet.

'k Waar na die kreitſen reeds henen gewandeld,
Daar om de zonnen de weerelden gaan;
Daar de ver-ſnellende ſtaartſter zich d'oogen,
Hoe door de kunst ook verdubbeld, onttrekt.

'k Had met den eerſten groet der verrukking
't Volk van die zonnen, en aarden begroet,
En reeds begroet de ontelbre bevolking
Van die comeeten, hoe hoog ook geſneld.

'k Had daar vragen gevraagd, als een jongling,
En, naar myn vragen beäntwoord, daar meer,
Dan hier menige reekſen van eeuwen
Ons ontraadslen, in uuren geleerd.

Maar

Maar 'k had dan ook hier niet voleindigd,
't Geen ik in 's levens bloeityd begon,
Daar, met een lieflyke ftem, my myn roeping
Hier in dit lagere kweekfchool toe riep.

Gy, ook een dochter der Schepping, Genezing,
Schoon niet gebaard voor de onfterffelykheid!
Gy zyt gezonden, tot my van den hemel,
Door den Heere van leven en dood.

Of de verandering der Dichtmaat iets tot de meerdere verftaanbaarheid van deze Ode heeft bygebragt, kunnen wy niet rechtftreeks beflisfen. Dezelve is de enige, waarin de Vertaler van de Dichtmaat van het oorfpronglyke is afgeweken. De Oden van KLOPSTOCK, die overigens in deze Verzameling voorkomen, zyn verdeeld onder de volgende opfchriften: *Aan den Verlosfer. Voor eenen goeden Koning. Aan den Overaltegenwoordigen. Het Aanfchouwen van God. Het Lentefeest. De Ontfermer. De Zaligheid van Allen. De Weerelden. De Gefternten. Den Oneindigen. De Dood. De Hoogfte Gelukzaligheid. Het Voorhof en de Tempel. Het Groote Halleluja. De Jongeling. De vroege Graffteden. De Zomernacht. De Toekomst. De Chooren.* Op het einde van deze Verzameling vindt men nog, flechts twee Dichtftukken van WIELAND, waarvan het eerfte *de Geboorte*, het andere *de Opftanding, des Verlosfers* vermeldt. Wie den naam van dezen Dichter maar hoort noemen, twyfelt 'er reeds by voorraad niet aan, of 'er zullen Dichterlyk genie en Dichterlyk vuur in die twee Oden gevonden worden. Maar 'er worden ook bepaalde denkbeelden krachtig in uitgedrukt, welke het onze zaak niet is hier ter toets te brengen, maar welke wy evenwel liefst aan dezen Dichter overlaten. —— In de lezenswaardige Voorreden des Vertalers vindt men ook nog, ter gemoetkoming van den Lezer om de ware mening des Dichters te vatten, enige aanmerkingen, betreffende de Woordenfchikking, Spraakwendingen, Zinfneden en Zintekenen, die in de Oden van KLOPSTOCK voorkomen. Een ieder, die de lezing derzelve onderneemt, zal wél doen, vooraf ook vooral deze aanmerkingen in te zien, en zich dezelve eigen te maken.

De Kinderen myner Luimen; of Verhaalen en Mengelschriften, *door* A. VAN KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde en laatste Deel. Te Utrecht*, *by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1798. *In gr. 8vo.* 348 *bl.*

Zeiden wy, by ons verslag wegens de twee eerste Deelen van dit Werk (*), met verlangen te gemoete te zien het vervolg van het in dat tweede Deel begonnen Verhaal, ten opschrift voerende: „ Beproefde Liefde;" thans kunnen wy betuigen, dat onze verwachting omtrent hetzelve niet is te leur gesteld. Dit Verhaal, (welks vervolg het grootst gedeelte van het hier aangekondigd derde Deel uitmaakt,) is zo ryk gestoffeerd met zonderlinge ontmoetingen, vreemde gebeurdnisfen, en onverwachte uitkomsten, dat men naauwlyks zoude kunnen gelooven, in hetzelve eene waare Geschiedenis aan te treffen, zo niet de Schryver zyne Lezers hiervan verzekerde. Voorts is het, hier en daar, met zulke treffende beelden en gelyknisfen, zo wel als menschkundige aanmerkingen, doorvlochten, dat wy by deszelfs leezing het verheven genie van den vernuftigen KOTZEBUE ('t welk echter op sommige plaatsen eene al te overspanne verbeeldingskracht kenschetst) bewonderden.

Het tweede Verhaal, in dit Deel voorkomende, ten opschrift hebbende: „ Zoo bemind geen man! eene ware Geschiedenis," schoon niet zo ryk in avontuurlyke gevallen als het voorgaande, verdient echter de leezing, van alle gevoeligen voor zuivere liefde, ten vollen. Wy rekenen het der moeite waardig, van hetzelve den hoofdzaaklyken inhoud hier te laaten volgen.

„ De Gravin P.. reisde, in den Zomer van 1788, door de „ Stad W..., en hadt eenige kanten te waschen; waartoe zich „ een jong meisje voordeedt, op wier afgepynigd gelaat eene „ stille neêrslagtigheid te leezen was: de Gravin, wier edele „ ziel terstond belang stelde in den naargeestigen toestand van „ dat meisje, vroeg haar, by het te rug ontvangen van het „ gewaschte goed, bescheidenlyk naar de oorzaak haarer kwelling, en hoorde, dat de minnaar van *Grietje*, (dus heette het „ meisje) wegens de hardheid eener Stiefmoeder, die volstrekt „ haaren echt weerde, in eene vlaag van wanhoop, veroorzaakt door een valsch gerucht van haar aanstaand huwlyk „ met eenen anderen, voor 12 jaaren lang, als Soldaat dienst „ genomen hadt, en dat, daar zy thans, door den dood haars „ Vaders, van het juk der stiefmoederlyke heerschappy ontslagen was, zy 200 dalers noodig hadt, om haaren *Koenraad* „ van

(*) Zie *Alg. Vaderl. Lett.* voor 1798. bl. 140.

„ van den Dienst vry te koopen, waarvan zy in twee jaaren, „ door haarer handen werk, nog slechts 150 dalers had overgegaard; gemelde Gravin stelde *Grietje*, door eene milde gift, „ in staat, om haaren *Koenraad* af te koopen; een nieuw leven „ verspreidde zich op het door waaken, werken en zuchten, „ verbleekt gelaat van 't meisje, en dank vervulde haare blyde ziel!

„ *Grietje* nam nu de reize na *Koenraad* aan, en op dezelve „ werd zy, door haare te verregaande openhartigheid, en de „ bedriegery eens Joods, van al haar geld beroofd, gaf den dief„ stal aan den Schout van het dorp aan, doch zag nooit dit „ geld weder: zy keerde dus, weenende, arm en ziek, tot „ haare woonplaats weder; by welke terugreize zy, van eenen „ braaven Predikant en zyne goedhartige Vrouw, zes dalers „ en eenen ducaat ten geschenke ontving, terwyl zy, te huis „ gekomen zynde, van eenen Doctor, die haar voor niet her„ stelde, nog vyf ducaaten kreeg; naa drie jaaren zuinigheids „ en vlyts, zag zy haare 200 dalers weder by één, en naa „ voor dat geld eene wissel, die de Koopman, haarer ongeluk„ ken bewust, in stilte met 25 dalers verhoogd hadt, by zich „ verborgen te hebben, ging zy ten tweedenmaal tot haaren „ *Koenraad*; doch trof hem in het oogenblik aan, toen hy, „ wegens het wegloopen met een slecht Vrouwspersoon, door „ de spitsroede liep; teleurstelling en gehoonde liefde ver„ scheurden haare ziel, en niettemin was zy edelhartig genoeg, „ om den ongetrouwen *Koenraad* in het Lazareth zelve op te „ zoeken; men begrypt ligt, wat 'er by zulk eene ontmoeting, „ vooral in de ziel van *Koenraad*, omging; doch zyn berouw „ en de vernieuwde belofte van getrouwheid verzoenden haar „ weder met hem, en zy was even vaardig om haar besluit te „ volbrengen. Naa dat zy negen dagen van *Koenraads* harde „ legerstede niet geweken, en hy toen, door de vergiffenis zy„ ner *Grietje*, en haare getrouwe oppassing, aan de beterhand „ was, ylde zy na den Oversten, om het gewenscht ontslag voor „ *Koenraad* te bekomen; doch ook hier zag zy zich op nieuw „ in haare verwachting te leur gesteld; een nabyzynde kryg „ verboodt den Oversten, om aan eenigen soldaat ontslag te „ geeven; het Leger moest zich marschvaardig houden; de „ getrouwe *Grietje* wenschte dan met hem te trekken, want „ haaren minnaar op nieuw te verlaaten, voor wiens bezit „ zy zo veele jaaren gearbeid hadt, dit was haar ondoenlyk; „ de Overste verwierp dien voorslag; doch, op haaren aan„ drang, nam hy haar als Waschster in den Veldtocht aan: „ nu reisde zy onder zyn toezicht mede, en gedroeg zich „ (ondanks alle de aanzoeken van eenige wellustige Officie„ ren) onberispelyk, en ingetoogen, zelfs omtrent haaren „ minnaar!

„ Verscheide maalen was *Koenraad*, heelhuids, en overwin-
„ nend, uit onderscheidene Gevechten te rug gekomen; doch
„ in Oogstmaand van 't jaar 1791 verloor hy, in eene woe-
„ dende bataille, zynen regterarm, en viel op het slagveld by
„ de dooden neder; *Grietje* ylde, onder het gesnor der ko-
„ gels, over het slagveld, vondt haaren minnaar onder de op-
„ ééngestapelde lyken, sloeg haaren halsdoek om den vermink-
„ ten arm, nam *Koenraad* op haare schouderen, en droeg hem
„ *zelve* na het Veldlazareth; waar gekomen zynde, zy in on-
„ macht ter neder zeeg, en eerst naa verloop van een uur
„ weder tot haar zelve kwam, om haaren *Koenraad* (die in-
„ middels verbonden was) met de tederste liefde op te pas-
„ sen.

„ Toen de Gravin P.., in den Zomer van 1793, andermaal
„ door W.. reisde, zocht zy de Kantenwaschster zelve op,
„ die zy thans met den verminkten *Koenraad* gehuwd, en,
„ met een lief kind aan de borst, in de grootste weltevreden-
„ heid, vondt; vreugde en verrukking doorstroomden aller har-
„ ten, en de Gravin vernam met leedweezen de ongelukken
„ aan *Grietje* overgekomen, schonk haar, voor elk der verloo-
„ pene vyf jaaren, 50 daalers, en beloofde, haar dit alle jaa-
„ ren, ook naa haaren dood, te zullen doen geworden; waar-
„ naa zy, vol teder gevoel, dit gelukkig gezin verliet." „ Heil
„ zy de Gravin" (dus eindigt de Schryver) „ en het goede
„ *Grietje!* die by de dweepery eener Romanheldin den ernst
„ eener getrouwe gade paarde, die de schoonste lentejaren aan
„ de liefde opofferde, en eindelyk zoo geheel den ongetrouwen
„ vergifnis schonk. *Dit heeft geen man gedaan! neen, zoo be-*
„ *minde geen man.*"

Het derde en laatste Stuk van dit Deel, ten opschrift voerende: „ myne Letteroeffenende Levensloop," is niet onbelangryk: in hetzelve geeft de Schryver een getrouw verslag van zyne voornaamste verrichtingen, vooral geduurende zynen jeugdigen leeftyd: oprechtheid is het kenmerk dezes Verhaals, en, schoon wy alle zyne ingelaschte aanmerkingen niet gaarne voor de onzen zouden neemen, zal men, naa de leezing van hetzelve, op nieuw deze waarheid bevestigd vinden: dat de indrukken, die de mensch in zyne vroege jeugd verkrygt, zynen geheelen volgenden denktrant wyzigen; getuigen, het uitsteekend, en tot fyn gevoel gestemd, vernuft van den Schryver.

De

De Geestelyke Don Quichot, of het Zomer-Reisje van Geoffroy Wildgoose; door SMOLLET. *Uit het Engelsch vertaald, door* E. BEKKER, Wed. A. WOLFF. *II Deelen In den Haag, by* I. van Cleef. 1798. *In gr. 8vo., te samen, behalven de Voorrede, enz.* 478 *bl.*

Geenzins verwondert ons hetgeen de kundige Vertaalster in de Voorrede zegt: „dat het oorspronglyke dezer Vertaaling „ zeer veele Lezers, en — 't geen meerder zegt — onder hen, „ die bevoegd zyn, om over dit soort van werken te oordee- „ len, —— zeer veele goedkeurers gevonden heeft; ook vóór „ men wist, aan welk luimig vernuft men dit boek te dan- „ ken hadt."

Men weet, hoe sterk, in vroegere jaaren, het Straatprediken in Engeland plaats vondt; welke ongerymde denkbeelden sommige Landloopers omtrent den Godsdienst openlyk verspreidden; en hoe gretig dezelven door een ligtgeloovig en dweepziek Gemeen werden aangenomen: de geestige SMOLLET nu schetst ons eenen Jongeling (met naame *Geoffroy Wildgoose*,) die, schoon van goeden huize, en met eene ruime maate van schoolsche geleerdheid voorzien, waarmede hy by elke gelegenheid zocht te pronken, door een beuzelachtig voorval, waarby hy zynen hoogmoed gekrenkt achtte, tot eene zwaarmoedige afzondering verviel, en, door in deze eenzaamheid zyne toevlucht tot het leezen en overpeinzen van de dweepigste Godgeleerde boeken te neemen, het dwaas besluit opvatte, om de Vergaderingen van eenige nabuurige Wegpredikers by te woonen, waardoor hy nog meer in valsche Godsdienst-begrippen versterkt en geoeffend werd, en noch door de raadgeevingen zyner bedroefde Moeder, noch door de toespraak van andere Vrienden, daar af te brengen was; tot dat hy eindelyk, uit zucht om te schitteren, en uit eenen heiligen yver, om zyne denkbeelden aan anderen mede te deelen, vóór het huis van eenen zyner buuren, zynde een dweepzieke Schoenmaaker, (in de wandeling *Jerry* genaamd) met wien *Wildgoose*, zints eenigen tyd, gemeenzaam omging, in 't openbaar begon te prediken, 't welk hem veele blinde aanhangeren bezorgde.

Hierdoor zyne overdreeve eigenliefde gevleid ziende, vergeet hy al verder zyne betrekkingen, en waagt het, aan den Schoenmaaker voor te slaan, om met hem eene reize te ondemeemen, ten einde in verre landen zyn godsdienstig samenstel voort te planten, en ongeloovigen te bekeeren; maar vooral om Bristol, alwaar, toen ten tyde, eene aanzienlyke stoet van Volkspredikers was, te gaan bezoeken: in 't eerst aarzelt *Jerry*, zyne kostwinning en Vrouw te verlaaten, doch de

de dringende aanzoeken van *Wildgoose* doen hem eindelyk in dien voorslag bewilligen; *Wildgoose* verandert zyne kleeding, en de beide Zendelingen neemen, van eenig geld en noodwendigheden voorzien, op eenen vroegen ochtend, de reize aan.

De ontmoetingen der twee gezellen zyn in den beginne zeer moedbeneemende; zy worden dikwerf, by openbaare Predikingen, de voorwerpen van bespotting, en hebben somtyds zelfs moeite om zich uit gevaaren te redden; doch schoon *Jerry* niet zelden wankelt, weet *Wildgoose* hem door allerlei drogredenen moed in te spreeken, en is zo gekluisterd aan het denkbeeld zyner geestlyke roeping, dat gemelde onaangenaamheden hem in zyn voorneemen versterken.

Naa op hunne reizen verscheide plaatsen aangedaan, —— verscheide openbaare Redenvoeringen gehouden te hebben, (waardoor zy nu eens opgang maaken, dan weder met smaad overlaaden worden) komen de Reizigers te Gloucester, de geboorteplaats van den in Engeland zo vermaarden Straatprediker Mr. *Whitfield*, dien zy daarnaa te Bristol bezoeken, en door welken te hooren, *Wildgoose* verscheide nieuwe kundigheden opdoet, terwyl hy zelf aldaar eenige maalen met roem predikt; *Whitfield* bestemt hem, om na 't Noorden van Engeland, by de Koolmyn-werkers, het woord te gaan verkondigen, en *Wildgoose* neemt met *Jerry* de reize aan, heeft op dezelve zonderlinge ontmoetingen, en komt eindelyk wederom te Gloucester, alwaar het einde des tweeden Deels de Reisgenooten laat. Wy verlangen, om, in het vervolg dezer fraaije Vertaaling, de ontwikkeling der verdere lotgevallen van deze twee Avonturiers te verneemen.

De Characters van *Wildgoose* en *Jerry* blyven zich, het geheele Werk door, zeer gelyk, en de Levensverhaalen, van verscheide persoonen, die de Geestlyke Don Quichot op zyne reizen ontmoet, (welke verhaalen geen gering gedeelte der historie uitmaaken) zyn van dien aart, dat men dezelven met vermaak leest.

Verre 'er van daan, dat men, in dit Boek, den waaren Godsdienst op eene aanstootgeevende wyze vindt aangerand, wordt alleen het dweepig stelsel van 't Bygeloof ontzenuwd, en veele hedendaagsche naam Christenen kunnen, door hun eigen beeld hier en daar te ontdekken, zo zy niet al te zeer door vóóroordeelen verblind zyn, uit dit verhaal wezenlyk nut trekken.

De

De Schaaking. Blyspel, in drie Bedryven. Uit het Hoogduitsch van J. F. JÜNGER. *Te Amsteldam, by* L. van Hulst en Zoon, 1798. *In 8vo.* 112 *bl.*

Is het waar, dat de meerdere of mindere belangrykheid van Tooneelspelen afhangt van derzelver meerdere of mindere strekking tot nut en schuldeloos vermaak; dan moeten wy bekennen, dat het bovenaangekondigd Blyspel, naar dien maatstaf berekend, van niet zeer veel waarde is; althans geen enkel treffend Character komt in hetzelve voor, en de grootste lofspraak, die de man van smaak op hetzelve zoude kunnen maaken, is deze: „ het is niet onaärtig."

Henriëtte van Sachau, die, door dwang haars Vaders, tot bruid voor eenen by haar onbekenden Baron bestemd was, doch een' geheimen minnenhandel met den Heer van Buchenhain onderhoudt, laat zich door haare Nicht overhaalen om met den laatstgenoemden te ontvluchten. Onverwacht ontmoeten de medeminnaaren (die tevens oude vrienden zyn) elkanderen, en van Buchenhain deelt aan den Baron van Rosendaal zyn plan ter schaaking zyner minnaares mede; terwyl deze, onbewust dat dezelve de voor hem bestemde bruid is, aan Buchenhain daartoe zynen bystand belooft: de Gelieven ontvluchten in het donker door eene achterdeur van den tuin, op het oogenblik dat Henriëtte's Vader van dien kant inkomt; terwyl deze, (schoon niets wezenlyks bemerkende) door die deur open te vinden, achterdocht krygt, en binnen gaande, om onderzoek te doen, dezelve achter zich toesluit; zodat Buchenhain, die nog in den tuin is, daardoor opgeslooten, en genoodzaakt wordt, op eenen boom zich te verschuilen.

Rosendaal, na Henriëtte in zyn Logement te hebben gebracht, gaat na het huis van Sachau, om zyne aanstaande bruid te leeren kennen, en ontmoet het eerst, Wilhelmina van Sachau, Henriëtte's eige Nicht, waarin hy zyne bruid waant aan te treffen; doch welke, op eene listige wyze, zyne liefdeverklaaring ontwykt, en onbeäntwoord laat. Intusschen wordt het verblyf van Henriëtte door haaren Vader opgespoord, Rosendaal bemerkt zyne dwaaling, en de ontvluchten komen op eene zonderlinge wyze in het huis van den Heer van Sachau weder byéén; wanneer Rosendaal, zich geheel bedrogen ziende, Henriëtte aan Buchenhain afstaat, en Wilhelmina tot zyne vrouw neemt.

De Vertaaling is (behalven eenige spel- en drukfouten) vry ongedwongen; doch wy raaden den Vertaaler, om zyne talenten voortaan aan waardigere onderwerpen te besteeden.

Robert Maxwell, Tooneelspel. *Door* A. VAN KOTSEBUE. *In den Haage*, *by* J. C. Leeuwestyn, 1798. *In* 8vo. 95 bl.

Robert *Maxwell*, een verarmd Koopman, gehuwd met *Arabella*, voorheen Minnares van zekeren *Walwyn*, radeloos zynde over den ongelukkigen toestand van zyn Huisgezin, en na vruchteloos alle middelen beproefd te hebben, om deszelfs rampzalig lot te verzagten, neemt het wanhopig besluit, om zich te verdrinken, ten einde zyne Vrouw met haaren vorigen Minnaar *Walwyn*, een zeer braaf en ryk Man, zou kunnen trouwen, en dus een gelukkiger lot genieten; hy wordt echter door een' Kruijer, *Hartop* genaamd, gered, by zyne Vrouw te huis gebragt, en door een' Wynkoper, *Harrington*, wiens Zoon met baden verdronken was, in diens plaats tot zyn' Zoon aangenomen, waardoor zyne omstandigheden geheel van gedaante veranderen.

Dit is de hoofdzakelyke inhoud van dit Stuk, dat zeer overdreven samengesteld, en ten hoogsten onnatuurlyk en ongerymd is. Een Vader, die, schoon zelf byna uitgehongerd, zyn half verzadigd Kind belast, het overige van een broodje aan een' Hond te geeven; een Echtgenoot, die zyne Vrouw aan haaren vorigen Minnaar zelf aanbiedt, en het Land wil verlaten, om den Minnaar zyner Vrouw niet in den weg te zyn, is zeker geen alledaagsch, maar ook juist geen kiesch, character; de Man is te trotsch, om een weldaad van dezen vorigen Minnaar aan te neemen, en is tevens laag genoeg, zyne Vrouw aan hem aan te bieden. Hoe kiesch! . . . hoe natuurlyk! . . . .

Men kan dezen Duitschen Engelschman, ongeacht het zogenaamde oordeel van KOTSEBUE zelf, dat dit *welligt het beste zyner Stukken* is, met recht onder zyne *slechtste*, en de Vertaling vooral niet onder de beste, rangschikken. —— *Dat* toch deze harsenlooze Engelschman van ons Republikeinsch Tooneel blyve!

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Broederlyke Onderhandeling over de Geloofsvereeniging aller Christenen, en de gronden daartoe dienende, nader overwogen in een Brief aan den Eerwaarden Burger G. Bruining, *Leeraar der Remonstranten te Berkel. Door* B. S. SINKEL. *Te Amsterdam, by* F. J. van Terroode, 1798. *In gr. 8vo. 26 bl.*

De Burger SINKEL, op zyne beurt getroffen over de wyze, waarop de Eerw. *Bruining* zich zoo gevoelig had getoond, op het leezen van deszelfs ernstige uitnodiging tot eene algemeene, en zoo zeer gewensehte, vereëeniging der Christenen, deelt in dezen Broederlyken Brief zyne aanmerkingen over de tegenbedenkingen, door *Bruining* in 't midden gebragt, mede; met het streelend vooruitzicht, om ook te eeniger tyd door de Remonstrantsche Broederschap, by welke hy zich ongenood, hoewel, gelyk hy zich uitdrukt, met het bruiloftskleed der liefde uitgerust, op het gerucht eener voorgestelde vereëeniging, tot verbroedering heeft aangemeld, met een weerkeerig aanbod van broederschap vereërd te worden, zoo als *Bruining* aanvankelyk de toegereikte hand van broederschap wel heeft willen aanneemen. Hy houdt, met dat alles, nog steeds vast aan 't voornaamste punt van verschil tusschen de Roomschgezinden en Protestanten, en beweert, als voren, ten sterksten, dat de grondregel der Protestanten, omtrent de algenoegzaamheid der H. Schriftuur, tot regeling van ons geloof en zeden, de proef der redeneerkunde geenzins kan doorstaan. Hy eischt nog, als voren, dat men de H. Schriftuur aanwyze in haare echtheid, zuiverheid en volkomenheid, en wil dezelve niet eer, als een regel van geloof en leeven, laaten gelden, ten zy men in staat zy een getrouw afschrift daarvan, met 't oorspronglyke behoorlyk vergeleeken en wettig geauthentizeerd, te leveren, en uit een getuigenis der H. Schrift zelve aan te toonen, dat zy voor den eenigen onfeilbaaren regel van ons geloof moet aangenoomen worden. Wy hebben niet kunnen merken, dat de Advocaat SINKEL nieuwe redenen voor zyn gevoelen heeft bygebragt, die steek houden. De gevolgtrekking uit de zorgvuldige bewaaring van de Tafelen der Wet, de echte Schriften van Mozes, en alle andere gewyde Boeken, by de Israëliten, op 't geen de Christenen hadden moeten doen, omtrent de oor-

fpronglyke Boeken des Nieuwen Verbonds, zullen *die Schriften* voor ons het regte gezag hebben, bewyst te veel *of liever* niets. Op de tegenwerping, uit des Apostels *woorden*, 2 Thesf. II: 15. *Houdt de inzettingen, die u geleerd zyn, het zy door ons woord, het zy door onzen Zendbrief*, is honderdmaal, en, zoo wy meenen, op eene voldoende wyze, geantwoord. Wy durven ook verwachten, dat de Burger SINKEL, die zich als een fchrander en nadenkend Man heeft doen kennen, by verdere nafpeuring van des Apostels meening, niet zal blyven ontkennen, dat Paulus hier ook wel zulke overleveringen zou kunnen bedoelen, die in 't geheel van de befchreevene Leer niet verfchillen, maar 'er een gedeelte van uitmaaken, en door hem, zoo wel fchriftelyk, als mondelyk, zyn voorgedraagen. Zouden *Calvyn* en *Beza*, op welken hy zich beroept, ook wel iets anders bedoeld hebben? Met dit alles bevat ook deze Brief goede gedachten, en verleevendigt by ons de ftreelende hoop, dat de verfchillend denkende Christenen langfamerhand nader tot elkanderen zullen komen: waartoe alle zulke befcheidene en vriendbroederlyke poogingen, in weerwil van den grooten afftand, die 'er nog fteeds *blyft*, meer en meer den weg baanen.

Tweede en laatfte Drietal gemeenzaame Brieven, tusfchen Vrienden te Alkmaar en te Utrecht, over FRANS VOORHOUT'S *Overgang tot de Roomfche Kerk. Vooral gefchikt tot wederlegging der Voorreden. door* PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar, voor het eerfte Stukje van deszelfs Verantwoording geplaatst. Met een Voorbericht van den Uitgeever, en eene Narede. Alles belangryk voor Proteftanten en Roomschgezinden te Alkmaar, en alom in de gewezene Vereenigde Nederlanden. Te Alkmaar, by* J. A. van Harencarfpel, 1798. *In gr. 8vo. 40 bl., behalven het Voorbericht van 8 bl.*

By de Aankondiging van het eerfte drietal Brieven (*), waarop deze ten vervolge ftrekken, twyfelden wy, of de Uitgeever wel waarlyk onderfcheiden zy van de Brieffchryvers, of wel van den genen, die zich achter het fcherm dezer fchynbaare Briefwisfeling verkozen heeft te verbergen. Dit tweede laat ons, met allen fchyn van verfchil, nog even onzeker. Het zy hiermede zoo het wil, men ontvangt hier weder een drietal Brieven, voornaamelyk ingericht tot verdediging van de voorgaande, tegen de aanmerkingen van den Roomfchen Priester en Pastoor P. SCHOUTEN, in de breedvoerige Voorrede voor de Verantwoording van F. VOORHOUT geplaatst, waarvan wy hier boven verflag gedaan hebben.

In

(*) Zie *Alg. Vaderl. Lett.* voor 1798. bl. 295.

In den eersten Brief van een Vriend te Alkmaar aan zyn Vriend te Utrecht, die zich ook hier, als een Disfenter buiten het Gereformeerd Kerkgenootschap, voordoet, wordt eerst ontkend, dat des Schryvers oogmerk geweest is, om den overgang van VOORHOUT af te keuren, en 's Mans karacter in een ongunstig licht te plaatzen, hebbende hetzelve alleen gestrekt, om eenig nader bericht mede te deelen omtrent den persoon van FRANS VOORHOUT, deszelfs karacter, en alles, wat zynen overgang tot de Roomsche Kerk zou kunnen verklaaren; daarna iets gezegd, tot verschooning van het niet bekend maaken der naamen van de Briefschryvers; vervolgends aan Pastoor SCHOUTEN verweten, dat hy, in zyn antwoord, vry wat uit de voorgaande Brieven overgenoomen, en, gelyk de Alkmaarsche Vriend zich uitdrukt, overal, als by wederomkaatzing, zyn voordracht met het zout bestrooid heeft, dat in die Brieven ligt. Dit ziet op een gezegde in de *Nieuwe Vaderl. Bibliotheek*, dat deze Brieven niet zonder zout geschreeven zyn, waarmede onze Briefschryver zoo zeer is ingenomen, dat hy de moeite neemt, om de geheele Recensie der voorgaande Brieven, gelyk ook van den overgang van F. VOORHOUT zelven, in de *Vaderl. Bibl.*, uit te schryven.

In den tweeden Brief, volgends de onderteekening, agt dagen laater door denzelfden Schryver afgevaardigd, maakt hy voornaamelyk zyn werk, om zich van de beschuldiging, hem door SCHOUTEN te laste gelegd, te zuiveren, als of hy, in de beschryving en beoordeeling van het karacter van VOORHOUT, zich zelven had tegengesproken.

De Utrechtsche Vriend tracht, in den derden Brief, dien hy als antwoord op den voorgaanden wil aangemerkt hebben, aan te toonen, dat SCHOUTEN eenige gezegden des Briefschryvers, waarop hy inzonderheid valt, niet alleen door overhaasting, maar door ontydige beweeging zyner bedorven hartstochten, geheel verkeerd voorgedraagen, en zich, ook in andere opzichten, allerongelukkigst verdedigd heeft. Als b. v. in 't geen hy, om zyne koene aanvallen op de 80ste Vraag van den Heidelberschen Catechismus staande te houden, heeft te berde gebragt, waaromtrent de nadere aanmerkingen van den Briefschryver wel verdienen geleezen en overwoogen te worden. Over 't geheel zyn ons deze Brieven meer doordagt, en nog al belangryker voorgekomen, dan de eerste. Of evenwel, 't geen in 't Voorbericht, tot vergoelyking van den scherpen toon, die 'er doorgaans in heerscht, gezegd is, wel steek houde, willen wy niet beslissen. Van listige kunstgrepen, om zyne gezegden en de zaak van zynen bekeereling goed te maaken, is SCHOUTEN moogelyk niet geheel vry te pleiten; maar het is wat sterk, *zonder den minsten schroom te verwachten, dat onpartydigen hem over de inbeelding zyns harte, en de blindheid zyns verstands, zullen beklaagen.*

Verantwoording van FRANS VOORHOUT, *wegens zynen Overgang, uit de Gemeenschap der Gereformeerden, tot die van de Roomsch-Katholyke Kerk, met eene Voorrede, voornaamelyk ingericht ter beantwoording van het Drietal Brieven, over gemelden Overgang, tusschen Vrienden te Utrecht en te Alkmaar, door* PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar.* 1, 2 *en* 3*de Stukje. Te Amsterdam, by* P. van Buuren, *en te Alkmaar, by* A. Hoogland Bierlaagh, 1798. *In gr.* 8*vo.*

Verantwoording, enz. 4*de en laatste Stukje. Met eene Narede, voornaamelyk ingericht ter beantwoording van het tweede en laatste Drietal Brieven, over gemelden Overgang, tusschen Vrienden te Alkmaar en te Utrecht. Te zamen* 224 *bl. Voorrede van* 56 *en Narede van* 72 *bl.*

Uit een vorig Schrift, door den Roomschen Priester en Alkmaarschen Pastoor P. SCHOUTEN aan 't licht gebragt, waarvan wy ook niet lang geleden eenig bericht gegeeven hebben (*), leerden wy den Heer F. VOORHOUT, en de door hem opgegeevene beweegredenen van zynen overgang, uit de gemeenschap der Gereformeerden tot die van de Roomsch-Katholyke Kerk, reeds eenigzins kennen. Hy heeft noodig geoordeeld, zich over deze veel geruchtsmaakende zaak breedvoerig te verantwoorden, waarin hem de Eerw. SCHOUTEN, wien de zaak van dezen nieuw geloovigen, waarby hy van 't begin af betrokken geweest is, zeer ter harte gaat, ook nog de behulpzaame hand heeft willen leenen, door eene uitgebreide Voorrede en Narede, die samengenomen meer dan een derde gedeelte van den inhoud dezer 4 Stukjens uitmaaken.

VOORHOUT tracht ons ten sterksten te beduiden, 't geen hy, by 't afleggen zyner geloofsbelydenis, openlyk betuigd heeft, dat hy, naamelyk, alleen uit overtuiging en waarheidliefde, tot dezen stap gekomen is. De waare Roomsch-Katholyke Leer is, naar zyn oordeel, te zeer miskend. Zy alleen is in staat, om de onzekerheden, die het gemoed van Godsdienstminnende Protestanten ontrusten, weg te neemen, en geheel zuiver van alle die wangevoelens en afgoderyen en bygeloovigheden, die dezelve zyn te laste gelegd. Hy is voornaamelyk, door het leezen van het Kerkboek van SCHOUTEN, en verdere vertrouwelyke onderrichtingen van denzelven ontvangen, tot die vaste overreeding, waarop hy nu zoo gerust schynt te weezen, gekomen, en vindt zich in gemoede verplicht,

(*) Zie boven, bl. 288.

plicht, om, ter verdediging der Leere, die hy nu voor de alleen waare houdt, de pen op te vatten, en het waare schoon derzelve op nieuw in een helder daglicht te stellen, het geen, door de vooroordeelen der tyden en omstandigheden, zoo lang verdonkerd geweest is, waartoe hy meent dat het nu de regte tyd is.

Een en andermaal met den Pastoor SCHOUTEN in gezelschap geraakt zynde, en denzelven by gelegenheid van een gesprek tusschen twee Protestanten, over het leerstuk der Transsubstantiatie, daarvoor bewyzen hebbende hooren aanvoeren, zoo als hy nog nimmer had aangetroffen, kwam hy tot het besluit, om van dezen Man, die hem door zyne redeneeringen reeds sterk had ingenomen, een nader onderricht, aangaande de Leer der Roomsch-Katholyke Kerk, te begeeren, die hy van nu af begon te gelooven, dat niet zoo ongegrond en verwerpelyk moest weezen, als hy zich dezelve, met eene groote menigte buiten dezelve, dus verre had voorgesteld, terwyl 'er toch ook kundige en godvruchtige menschen gevonden wierden, die dezelve omhelsden. De Eerw. SCHOUTEN was gereed, om dezen twyfelaar ten dienste te staan, en liet niets onbeproefd, om de goede gedachten, ten voordeele van zyn Kerkgenootschap opgevat, te versterken. VOORHOUT ontving aanstonds boeken om te leezen, met de vryheid, om alle zyne bedenkingen schriftelyk op te geeven, waarop SCHOUTEN zou antwoorden.

Hieruit is die Briefwisseling ontstaan, die ons hier in druk medegedeeld wordt. Deze Brieven zyn voor geen uittrekzel vatbaar; zy verdienen van allen, die in de voornaamste geschillen tusschen de Protestanten en Roomsch-Katholyken eenig belang stellen, en nog iets meer begeeren te weeten, van de wyze, waarop VOORHOUT tot den zonderlingen stap, die zoo veel van hem doet spreeken, gekomen is, geleezen te worden. Men ziet daaruit, dat VOORHOUT waarlyk onderzoek heeft in 't werk gesteld, en niet dan langsamerhand overtuigd geworden is. Hy oppert dikwyls allergewigtigste bedenkingen, wederlegt niet zelden de tegenbedenkingen van SCHOUTEN op duchtige gronden, en blyft zich vooral tegen deze vaststelling der Roomsche Kerk lang verzetten, dat de Goddelyke Openbaaring niet volkomen in de H. Schriftuur, maar voor een gedeelte by monde overgeleeverd is. En evenwel laat hy zich dan wederom gedurig, door in ons oog zwakke redeneeringen, overhaalen, om het gezond verstand ten eenemaal te doen zwygen, en plaats te geeven aan een blind geloof, alleen gegrond op menschelyk gezag, ook wel omtrent zaaken, die de grootste tegenstrydigheden in zich bevatten. Dan noemt hy weinig of niets beduldende antwoorden, op gegronde redeneeringen, zeer belangryk, en geeft zich eindelyk geheel gewonnen. De overgang, van twyfeling en sterken tegenstand tot toestem-

 ming

ming en volkomen overtuiging, is somtyds vreemd en zonderling; en dat te meer, omdat VOORHOUT ook nog ter gelyker tyd over de voornaamste geschilpunten met Protestantsche Leeraaren geraadpleegd, en daaromtrent zelfs, met dezen en genen van zyne Protestantsche vrienden, eene vertrouwde briefwisseling gehouden heeft, waaruit hy, volgends 't geen daarvan in deze Verantwoording is medegedeeld, ten minsten nu en dan, (want men kan niet zeggen, dat hy by allen altyd even goed te regt geraakt is,) vry wat stof tot nadenken, over den onvoldoenden redeneertrant van SCHOUTEN, had kunnen krygen. Het kan moogelyk eenige opheldering geeven, dat dit alles, met voorkennis en volkomen toestemming van SCHOUTEN, geschiedde, die de brieven van VOORHOUT, en daarop ontvangene antwoorden, zoo als deze hier zelf verhaalt, ook wel zag, en VOORHOUT behulpzaam was, in de wyze, waarop hy zyne twyfelingen, over voornaame grondregels der Protestanten, in 't midden bragt, en steeds volhield. Het is uit het geheele beloop dezer Verantwoording middagklaar, dat het inneemend voorstel van den Roomschen Priester, en het gunstig gevoelen van 's Mans bekwaamheid, op de wending en bepaaling der gedachten van VOORHOUT zeer veel invloed gehad, en aan deze gantsche zaak zoodanige richting gegeeven heeft, als wy in dit geschryf te zien krygen. Terwyl hy nog bezig was met Protestantsche Leeraars te raadpleegen, ging hy, niet nu en dan, gelyk lang te voren reeds zyne gewoonte was, maar byna alleen, in de Roomsche Kerk, en vereenigde zich daar zelfs met de algemeene kniebuigingen, als de hostie aan de Gemeente ter eerbewyzing werd aangeboden, en, toen hy, in een brief aan SCHOUTEN, zich hierover min of meer bezwaard vond, kreeg hy ten antwoord, dat byaldien een Protestantsch Leeraar, om zoodanig gedrag, zich met hem in geen vertrouwde briefwisseling wilde inlaaten, om zyne bezwaaren te beantwoorden, deze daardoor een beklaaglyk teeken van zynen toestand als Leeraar zou geeven. Het zy verre van ons, de eerlykheid en het welmeenend oogmerk van VOORHOUT, in het vraagen van onderricht by Protestantsche Leeraars, te willen verdenken; maar welligt heeft hem het groot vertrouwen op de buitengemeene kunde en doorzichtigheid van den Eerw. SCHOUTEN, eer hy het merkte, en eer 'er nog waare overtuiging by hem plaats had, voor de Leer der Roomsch-Katholyke Kerk te zeer ingenomen, om van deze onderhandeling nu nog 't regte voordeel te kunnen trekken. Wy willen even weinig het Christelyk doel van SCHOUTEN, in de te regt brenging, zoo hy meende, van dit dwaalend schaap, in twyfel trekken. Maar hoe ligt loopen wy menschen gevaar, om, ter bereiking van 't geen wy met geestdrift wenschen, in de keuze der middelen, meer te zien op de sterkte van ons verlangen, dan op de juistheid van 't geen wy daartoe in 't werk

werk ſtellen. Het is in de daad allermoeielykst, in zoodanig geval, waarin SCHOUTEN verkeerd heeft, geheel onpartydig te blyven.

Nu nog iets van de *Voorrede* en *Narede* van SCHOUTEN. De Voorrede is voornaamelyk ingericht, ter beantwoording van het drietal Brieven, over gemelden overgang, tusſchen Vrienden te Utrecht en te Alkmaar. Toen wy van deze Briefwisſeling verſlag deeden, kwam het ons reeds vermoedelyk voor, dat deze en gene bedenkingen der Briefſchryvers niet onbeantwoord zouden blyven. De Pastoor SCHOUTEN treedt daarin, voor de zaak van zynen nieuwbekeerden vriend, met blykbaare gevoeligheid over de oordeelvellingen der Briefſchryvers, nader in de bres, en wil ons doen gelooven, dat VOORHOUT 30 jaaren lang alles behoorlyk onderzocht heeft, eer hy tot vaste overtuiging gekomen is. En daarvan bedient hy zich tevens, ter zyner verontſchuldiging, over de wyze, waarop hy het zyne toegebracht heeft, om eene zoo aanmerkelyke verandering van gevoelens ruchtbaar te maaken. Hy heeft niets misdaan, door de Gereformeerde Geestelykheid in een ongunſtig licht te plaatzen, omdat dit juist en liefderyk door hem gedaan is. Aanvallen op den Heidelbergſchen Catechismus ſtonden hem vry, omdat daarin, zoo hy meent, nog ſteeds de Roomſche Kerk openlyk gelasterd wordt. Hy tracht alle zyne gezegden daaromtrent goed te maaken, en voegt 'er nieuwe berispingen van deze en gene gezegden in den Catechismus by: waarop vry wat zou aan te merken vallen. Desniettemin draagen alle 's Mans antwoorden, op de ingebragte bedenkingen der Briefſchryvers, overvloedige bewyzen van meer dan middelmaatige kennis en fyn vernuft, waarvan hy zich meermaalen meesterlyk weet te bedienen, om zyne tegenparty in de engte te brengen. Nergens is de Pastoor SCHOUTEN, in ons oog, zwakker, dan in het bybrengen van bewyzen uit de H. Schrift, ter verdeediging van leerbegrippen, die, hoe kunſtig ook voorgedraagen, niet ligt de toets van het gezond verſtand zullen doorſtaan, en even weinig voorwerpen van redelyk geloof kunnen worden.

En met deze weinige vrymoedige aanmerkingen, die wy hoopen, dat de Eerwaardige Man en zyn Vriend VOORHOUT beiden ons zullen ten goede houden, moeten wy nu van de aankondiging en beoordeeling van deze vier interesſante Stukjens afſtappen.

De Beschuldiging van den Pastoor P. SCHOUTEN, *dat veele anderſins geleerde Mannen onder de Gereformeerden de Roomsch Katolyke Kerk de lompſte en onbeſchaamdſte lasteringen op den ſtoutſten toon aantygen, wederlegd, door afgodiſche daadzaaken, welke nog heden ten dage in de Roomſche Kerk geöeffend worden. Opgedraagen aan myne Proteſtantſche, als ook aan myne verſtandige en waarheidminnende Roomſche Medechristenen. Door een Verëerer van zuiveren Christelyken Godsdienst. Te bekomen, te Amſterdam, by* H. van Kesteren, *enz. In gr. 8vo. 90 bl.*

Wederom iets, dat betrekking heeft op den Overgang van P. VOORHOUT, voornaamelyk ingericht tegen den Pastoor SCHOUTEN. Deze had, by de eerſte gemeenmaaking van deze gebeurtenis, veele anderſins geleerde Mannen onder de Gereformeerden beſchuldigd, dat zy de Roomſche Katholieke Kerk de lompſte en onbeſchaamdſte lasteringen, op den ſtoutſten toon, aantygen. Dit heeft den ongenoemden Schryver van dit Stukjen, die zich een Verëerer noemt, en metterdaad betoont, van zuiveren Christelyken Godsdienst, de pen doen opvatten, niet zoo zeer uit onverdraagzaame en bittere vooringenomenheid tegen hun, die tot de gemeenſchap der Roomſche Kerk behooren, waaronder hy integendeel verklaart eenigen hoog te achten, en zelfs onder zyne oprechte vrienden te tellen; maar uit een warme yverzucht tegen de afgodiſche plechtigheden, bygeloovigheden en misbruiken der Roomſche Kerk zelve; tegen de zoodanigen, die dezelve invoeren, voortplanten, en verdedigen; tegen hun, die, hoe zeer zy overtuigd zyn, dat zy in hunne Kerk plaats hebben, dezelve op alle moogelyke wyzen bemantelen en verſchoonen, en dus de waarheid in ongerechtigheid te onderhouden. Vooraf zegt de Schryver zyne gedachten over de wyze, op welke de Burger VOORHOUT zyn onderzoek naar de waarheid van het leerſtelſel der Roomſche Kerk heeft begonnen. „Wat zou men," vraagt hy, „van iemand zeggen die verbysterd door den politieken toedragt van zaaken in ons Vaderland zedert 1795 en het leezen van veele Staatsſchriften om agter het waare der zaak te koomen zich by een gaauw Prinsman vervoegde? Alle zo veel wy waare Vaderlanders zyn zoude zulk een gedrag ongepast, ja zelfs zeer ongereimd vinden; en heeft de Burger VOORHOUT wel anders gehandeld? Geërgerd en ongerust geworden zynde over de menigvuldige en verſchillende gevoelens onder de Proteſtanten begeeft hy zich op het leezen van een Kerkboek tot de leeraar in eene Kerk die de gezwooren Vyandin aller Proteſtanten is die (hoe zeer de Burger VOORHOUT dit ook mooge zoeken te bewimpelen) overal waar het in haar vermoogen was dezelve te vuur en te zwaard vervolgd en verwoest heeft. Is dit een

een onpartydigen Rechter verkiezen? Zo de Burger VOORHOUT voorzichtig had zoeken te handelen dan had hy onderzoek moeten doen na goede Controvers schryvers die 'er in menigte voor handen zyn, en bovenal de Kerkelyke Geschiedenis der drie laatste eeuwen raadplegen 't welk eene zaak van zulk een uitstekend belang wel der moeite waardig was. Onder de Controvers schryvers had hy in eene Verhandeling van *J. la Placette over de ongeneeslyke algemeene twyfelingen der Roomsche Kerke* kunnen zien, DAT 'ER VOLSTREKT NIETS ZY WAARVAN ZICH DE ROOMSCHGEZINDEN MET EEN VAST GELOOF VERZEKEREN KUNNEN. Hy had het schoone werkje van *Claude* kunnen leezen, onder den titul van *Defençe de la Religion Reformé, Contre les Prejuges legitime contre le Calvinisme*, of wel, *Lettres d'un Theologien Reformé a un Gentil homme Lutherien. Pour servir de reponse a celle q'un Docteur Allemand* (de Jesuit *Schefmacher*) *a écrit a ce Gentilhomme.* Waar hy onder anderen betoogd had kunnen zien, dat 'er in de Kristelyke Kerk op de gantsche aarde geen onfeilbaaren uitlegger der verschillen bestaat. Daar had hy een Brief kunnen vinden, opzettelyk over de overleveringen handelende, in dewelke dit artikel tot den grond word verwoest. Vooral zouden wy hem het werk van *Cabeljauw, Catholyk Memorieboek* genaamd, hebben durven aanpryzen."

Daarop volgt de wederlegging der ingebragte beschuldiging van SCHOUTEN, door afgodische daadzaaken, welke nog heden ten dage in de Roomsche Kerk geoeffend worden. Hy beroept zich inzonderheid op de groote aanstootelykheid en bygeloovigheid der aanbidding en eerdienst van Maria, die men *Dea, Godinne, Moeder der barmhartigheid, Helpster, Verlosseres, eenige troost en hoop van alle verlegenen*, noemt, en omtrent welke men zich, in een boekjen, getiteld, *van de liefde der Christenen tot de Moeder Gods Maria*, met gratie en privilegie gedrukt, en uit naam van het geheele lichaam der Jesuiten goedgekeurd, onder anderen dus uitdrukt: „Zo veel als wy God schuldig zyn, zyn wy Maria ook schuldig; want haar Zoon doet ons geen goed, dan door zyne Moeder. Wy moeten haar dienen en beminnen met eene Goddelyke liefde. Dienen als onze Koninginne en de opperste Vrouwe van alle Creaturen, op haar betrouwen ende onze toevlugt tot haar neemen, even als tot onze allerzoetste Moeder. Zy moet van ons aangezien worden als onze Middelaaresse tusschen haare Zoon en de Zondaaren, ende wy moeten altyd tot haar minnelyk herte onze toevlugt neemen, op dat zy ons met God verzoene ende van hem verkryge remedie voor alle onze noodzaakelykheden, offerende door haar alle onze dienste, gebeden ende affectien." In eene oude Litanie wordt gezegd: „In u myne Vrouwe, heb ik al myn vertrouwen gesteld. De Hemelen vertellen uwe eere. In uwe handen beveele ik mynen geest. Dat alles wat adem heeft onze lieve Vrouwe loove.

Zy heeft de wagenen van Pharao met zyn geheele *heir in de zee geworpen.*" Men doet in Italie, by gelegenheid van drukkende of dreigende rampen, ſtatelyke ommegangen, verzeld van gezangen ter eere van Maria, die men ook wel gewoon is op openbaare plaatzen aan te plakken. Een geloofwaardig ooggetuige heeft daar, onder anderen, deze godslasterlyke verheffing van de Moeder onzes Heeren geleezen. „ Niemand kan zalig worden, dan door u, ô allerheiligſte Maagd. Niemand kan van kwaad bevryd worden, dan door u. Daar is niemand, dan gy, wiens genade zich onzer kan erbarmen!" In een Gebedenboek, nog maar onlangs (1792) uitgekomen, komen de volgende periodes voor: „ ô Onuitſprekelyke volheid, wat al heerlyke gunſten behelst gy niet? De volheid der Godheid zelve woonde lichaamlyk in u, *en aan deze volheid zyt gy mede deelachtig geworden.* Gods eeniggebooren Zoon is thans met u, en gy met hem, in die verheven heerlykheid, *daar gy in alle eeuwigheid heerscht, by Jeſus Christus uwen Zoon, die alleen boven u is.*"

Men kan hier vervolgends dergelyke ſtaaltjens van verregaande bygeloovigheid, met opzicht tot de vereering en aanbidding van Maria-beelden, die 'er in menigte zyn, en aan welken men de zonderlingſte *mirakuleuſe uitwerkſelen toeſchryft*, bygebragt vinden; ook dezulken, die nog hedendaagsch ſtand grypen. Men toont dezulken, die veele dingen gezegd, traanenvloeden geſtort, en gebloed hebben. Men bidt ze, met de grootſte devotie, aan, ontvangt een aflaat van 40 dagen voor een *ſalve* by zoodanig beeld, en veroorlooft zich allerlei ſchandelykheden, als men zich ſlechts van dien plicht heeft gekweeten.

Hierby komen ook nog eenige bewyzen van bygeloovigen eerdienst, omtrent de beeltenisſen van den Zaligmaker zelven, en wel voornaamelyk van het Kruis, en ten ſlotte des Schryvers oordeel over de waare redenen, dat zulke beſpottelyke en ergerlyke bygeloovigheden nog ſteeds in Roomſche Landen, ook dezulken, die onmiddelyk onder het oppergezag van Rome ſtaan, geduld en ſtaande gehouden worden, die hy deels in de Staatkunde van het Roomſche Hof, deels in het voortduurend gezag, en den nog verbaazenden invloed, der Monniken, meent te moeten vinden.

Het moeit ons, dat eenige ſterke uitſpraaken van den Pastoor SCHOUTEN, die wy vooronderſtellen, dat, met alle opgeklaarde en eerlyke Roomschgezinden, dergelyke dwaasheden ten ſterkſten verfoeit, den Schryver van dit Stukjen aanleiding hebben gegeeven, om zulke onaartige daadzaaken, die met de grondleer der Roomſche Kerk, en met den overgang van F. VOORHOUT tot dezelve, in geen noodzaakelyk verband ſtaan, meer en meer aan 't licht te brengen.

BLAD.

BLADWYZER

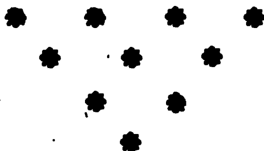
DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

in de *Letteroefeningen* voorkomende.

Jo-

Ree:

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in dit Stuk oordeelkundig teevens en vrymoedig verhandeld werden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

C.

Du-

Kins-

L.

M.

N.

Rap-

R.

S.

T.

U.